Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

6 (46)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 6 (46) червень, 2017 р.

Редакційна колегія журналу

Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)

Міжнародна наукова рада

Arkadiusz Adamczyk – Professor, dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Президент України Петро Порошенко підписав Указ щодо забезпечення права громадян України на безвізові поїздки до Євросоюзу. Як відомо, 22 травня 2017 року Офіційний журнал ЄС опублікував рішення щодо скасування віз для громадян України та тим самим визначив дату початку безвізових поїздок. Безвізовий режим набув чинності в ніч на 11 червня 2017 року.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2017
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2017

ЗМІСТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

GEOLOGICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL SCIENCES

MEDICAL SCIENCES

HISTORY OF ART

POLITICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

HISTORICAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

SOCIAL COMMUNICATIONS

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 611.12:611.018:611.013:576.311.348.3

ЯКІСНІ ЗМІН У УЛЬТРАСТРУКТУРІ ШЛУНОЧКОВОГО МІОКАРДА ЕМБРІОНІВ ЩУРІВ ПРОТЯГОМ 18-20-ОЇ ДОБИ ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ ЗА УМОВ ХРОНІЧНОЇ ДІЇ АЛКОГОЛЮ

Марченко Д.Г., Філімонова Л.А.
Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України

Стаття присвячена аналізу змін ультраструктури шлуночкового міокарду ембріонів щурів на пізніх етапах пренатального онтогенезу після дії етанолу. Для даного дослідження використовувалися методи електронної мікроскопії. Аналіз отриманих даних показав, що алкогольна інтоксикація призводила до прогресуючих змін у скоротливому апараті кардіоміоцитів (КМЦ) протягом всього розвитку ембріонів щурів. За допомогою електронних мікрофотографій були виявлені основні зміни у ультраструктурі А- та І-дисків міофібрил, порушення цілосності саркомерів, зміни форми вставних дисків та Z-диска. В данній статті також акцентована увага на зміни у ультраструктурі елементів тріади, як у нормі так і після впливу етанолу.
Ключові слова: етанол, міокард, міофібрили, скоротливий апарат, Т-система.

Постановка проблеми. За статистичними даними високий відсоток смертності плодів, що пов'язаний з порушеннями формування основних скоротливих компонентів серця, обумовлює актуальність дослідження кардіогенезу. Тому у теперішній час посилюється значення морфологічних досліджень для пренатальної діагностики патології серцево-судинної системи. У деяких випадках спостерігати за розвитком вад серця неможливо, тому використання експериментальних моделей необхідно для аналізу змін у структурі серця при формуванні вроджених вад. Вплив численних тератогенних чинників, у тому числі і етанолу, призводить до порушення процесів формування елементів скоротливого апарата серця зі зміною їх структури та функцій. Тому вивчення механізмів формування елементів міофібрилярного апарата, а також системи тріад, як у нормі,так і під впливом етанолу допоможе сформувати основні базисні аспекти для кардіоембріології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Давно відомо, що процес формування скоротливого апарату у експериментальних тварин починається на ранніх етапах пренатального онтогенезу. Міофібрилогенез під час формування кардіоміоцита відзначений послідовним зв'язуванням основних компонентів міофібрил. Утворення міофібрил потребує впорядкованої взаємодії різноманітних білкових структур, що за допомогою угруповання формують актинові та міозинові філаменти, які утворюють саркомери-елементарні одиниці міофібрил [8, 10,11, 12, 13, 14].

За даними багатьох досліджень було встановлено, що хронічна алкогольна інтоксикація викликає зміни у міокарді на всіх рівнях його структурної організації. Алкогольна кардіоміопатія, часто характеризується гіпертрофією серця, порушення у архітектури міофібрил, зменшується скоротливість міокарда, фіброзом міокарда [5, 6, 7, 9]. За даними Т. В. Івашкіна, відбуваються наступні порушення: пошкодження і загибель кардіоміоцитів; деструкція внутрішньоклітинних органел, скоротливих білків і порушення кальцієвого гомеостазу; порушення процесів збудження та проведення у міокарді; активація вільнорадикального окислення; розвиток апоптозу та некрозу [2].

Вплив етанолу на кардіоміоцити обумовлює її гіпертрофію та гіперплазію. За даними авторів, найчутливішими до дії етанолу елементами кардіоміоцитів є міофібрили та мітохондрії [5, 6, 7, 9].

Хоча дослідження останніх років дозволили отримати дані щодо формування міофібрилярного апарата серця [11, 12], однак формування компонентів серцевої мязової тканини під впливом пошкоджуючих факторів залишається предметом значних суперечок.

Метою дослідження було визначення ультраструктурних змін скоротливого апарату кардіоміоцитів щурів протягом 18-ї-20-ї доби ембріонального розвитку після впливу етанолу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали та методи. Матеріалом для даного дослідження були серця білих безпорідних щурів, яких отримували з віварію ДДМА і утримували у звичайних умовах, описаних у посібнику «Лабораторные животные. Разведение, содержание, использование в эксперименте» [3]. Серця експериментальних тварин вивчалися на 18-у та 20-у добу пренатального розвитку. Ембріональний матеріал експериментальних тварин отримували у лабораторних умовах відповідно до рекомендацій, викладених у довідково-методичному посібнику «Объекты биологии развития», при використанні відповідних таблиць нормального розвитку.

Було проведено декілька етапів отримання щурами етанолу у різній концентрації та у різний проміжок часу (протягом цього часу вони знаходилися на звичайній дієті, але замість води використовувался етанол у різній концентрації – 5%, 10%, 15%, 20%). Експеримент тривав протягом 2-х місяців, зміна концентрацій етанолу відбувалася

© Марченко Д.Г., Філімонова Л.А., 2017

кожні два тижня, однак, 20% етанол надавався самка деякий час і після визначення вагітності.

Ультраструктурний аналіз скоротливих Кмц шлуночків ембріонів щурів здійснювався за допомогою аналізу електронних мікрофотографій отриманих у лабораторії електронної мікроскопії ДЗ «ДМА МОЗ України». Для методу електронної мікроскопії маленькі шматочки шлуночкового міокарда фіксували у 2,5-3% розчині глютаральдегіду, постфіксували у 1% розчині тетраокисиду осмію на фосфатному буфері с pH 7,2-7,4, обезводнювали у спиртах і ацетоні і заливали сумішшю епоксидних смол. Полімеризацію блоків проводили у термостаті при 60˚С протягом двох діб. З отриманих блоків на ультрамікротомі УМТП – 3М виготовляли ультратонкі зрізи, монтували їх на електролітичні сіточки і після контрастування цитратом свинцю вивчали під електронним мікроскопом [1, 4].

Вивчення стану кардіоміоцитів шлуночків при моделюванні хронічної алкольної кардіоміопатії етанолом різної концентрації виявляло численні зміни у ультраструктурі скоротливого апарата. На фоні нормальних кардіоміоцитів зустрічалися «дефектні структури» з яскраво вираженими змінами у своїй ультраструктурі. На 18-ту добу пренатального онтогенезу за допомогою електронної мікроскопії у частині КМЦ поєднувалися контрактурні та літичні пошкодження. Міофібрили у цих клітинах стоншувалися і втрачали свою цілісність, відбувався розрив окремих саркомерів (рис. 1), порушення орієнтації і лізис міофібрил, особливо в навколоядерних зонах.

У міофібрилах виявлялися ділянки просвітлення, обумовлені розходження міофібрил. У зонах набряку структура компонентів міофібрил була нечіткою. Більшість КМЦ перебувала у суперскороченому стані, що можливо було пов'язано з порушення вивільнення кальцію і механізму скорочення.

Рис. 1. Міокард щура експериментальної групи на 18-у добу пренатального розвитку. Міофібрили з частковою їх фрагментацією. Електронограма. ×5000

За допомогою електронної мікроскопії ми спостерігали, що на 18-ту добу у кардіоміоцитах шлуночкового міокарда відбувався також розрив Z-дисків (рис. 2). Можливо данне явще було пов'язано з чутливість білків Z-дисків до дії етанолу.

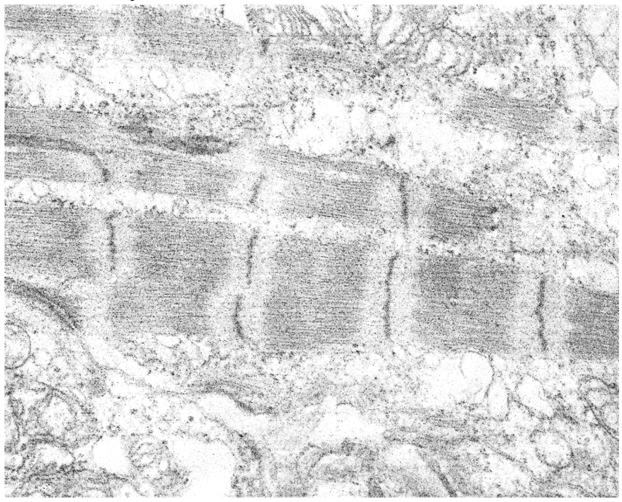

Рис. 2. Міокард щура експериментальної групи на 18-у добу пренатального розвитку. Розрив міофібрил у ділянках телофрагми. Електронограма. ×10000

За даними досліджень протягом 20-ї доби пренатального розвитку у багатьох районах серця дефектні міофібрили складалися з невеликих блоків одного або двох саркомерів (рис. 3). У тих ділянках серця, де розчинення скоротливих структур було більш вираженим, міофібрили спостерігалися у вигляді залишків, у яких не виявлені А- та І-диски. У таких міофібрил спостерігалися лише окремі Z-диски.

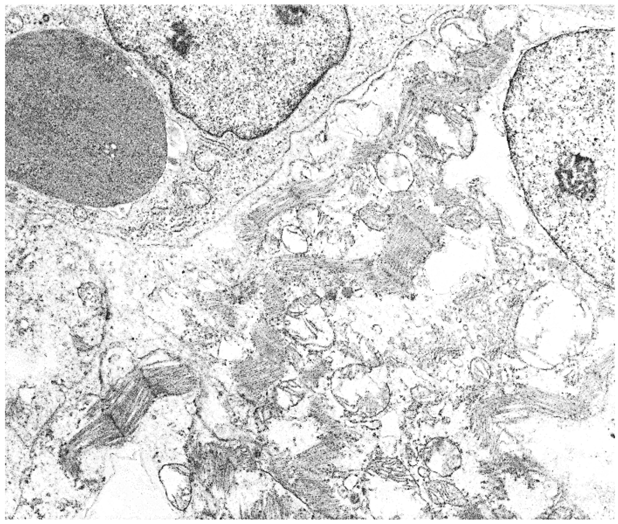

Рис. 3. Міокард щура експериментальної групи на 20-у добу пренатального розвитку. Розрив міофібрил на окремі саркомери. Електронограма. ×5000

Поступовий лізис призводив до того, що простір, де немає міофібрил заповнюється гранулами і численними мітохондріями (рис 4). Дане явище можливо було пов'язано з компенсаторними механізмами викликаними дією етанолу на компоненти кардіоміоцитів. Збільшення кількості мітохондрій, на нашу думку, пов'язано з гіпертрофією органу і більшої необхідністю кількості АТФ для функціонування серцевої м'язової тканини. Однак, мітохондрії були дефектні, їх мембрани втрачали

свою цілісність, кількість крис зменшувалося. Таким чином серце не мало можливість нормально скорочувало, що призводило до летальних випадків. При наших дослідженні 15% щурів через деякий час після народження вмирали.

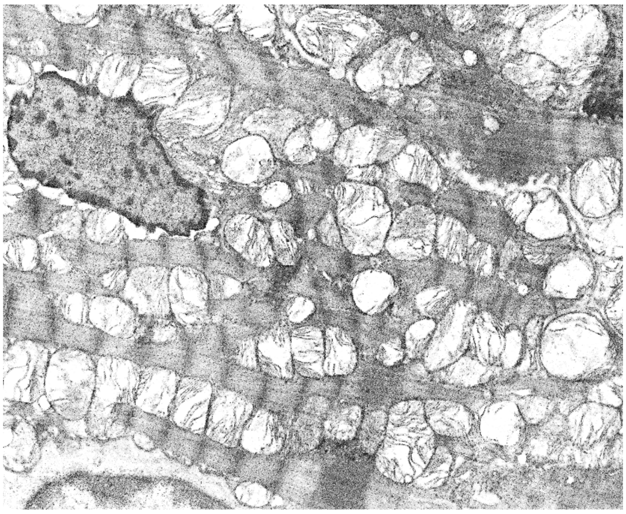

Рис. 4. Міокард щура експериментальної групи на 20-у добу пренатального розвитку. Велика кількість мітохондрій, що розташованих у проміжках відсутності міофібрил. Електронограма. ×6000

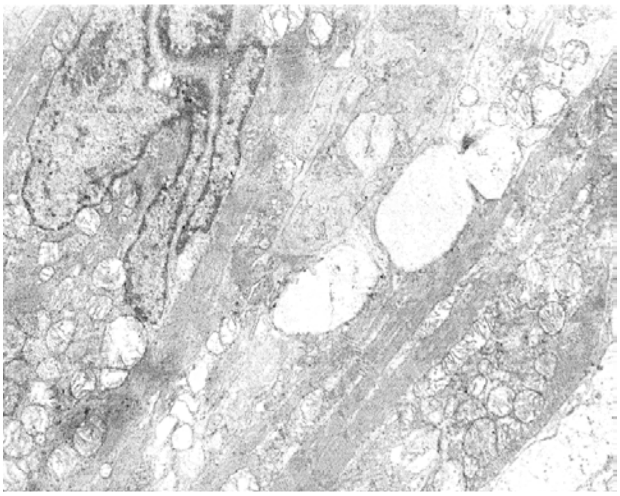

Рис. 5. Міокард щура експериментальної групи на 20-у добу пренатального розвитку. Розширення термінальних цистерн. Електронограма. ×5000

Компоненти саркоплазматичного ретикулуму міокарда експериментальних тварин, протягом 20-ї доби, також зазнавали значних змін у своїй ультраструкурі. Так, при електронно-мікроскопічном дослідженні були виявлені значні розширення саркоплазматичного ретикулума і Т-системи (рис. 5), деформація мембран саркоплазматичного ретикулума. Це явище було повязано зі змінами у вивельнннi та надходженні кальцію з термінальнх цистр, що відбувалося після дії етанолу на скоротливий апарат серця.

На 18-20-у добу пренатального онтогенезу за допомогою електронної мікроскопії була чітко видна різна товщина міофібрил (рис. 6). Так міофібрили, які мали товщину у 2 рази більшу від норми, межували з міофібрилами, товщина яких була у 2-3 рази менша за збільшені структури. Ці зміни не були характерні для нормального розвитку. Описані явища можливо пов'язані з впливом етанолу на формування та угруповання білків у товсті та тонкі нитки міофібрил.

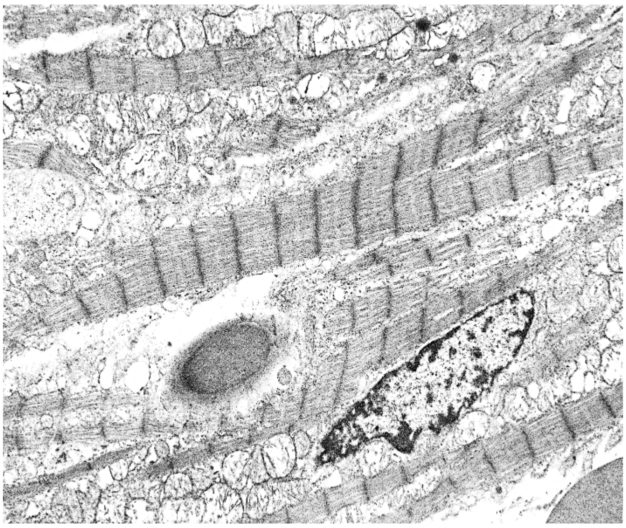

Рис. 6. Міокард щура експериментальної групи на 20-у добу пренатального розвитку. Різна товщина міофібрил. Електронограма. ×6000

Висновки. Аналіз електронних мікрофотографій шлуночкового міокарда показав, що серед міофібрил, які мали нормальну будову, зустрічалися структури з яскраво вираженими деструктивними процесами. При цьому хронічна алкогольна інтоксикація спричиняла неспецифічні якісні зміни у усіх структурних компонентах шлуночкового міокарда серця – міофібрилах, Т-системі, мітохондріях. У данний період у «аномальних» кардіоміоцитів відбувалися наступні порушення: пошкодження струкури кардіоміоцитів з частковою або повною фрагментацією саркомерів, неравномірність товщини міофібрил, збільшення розмірів Т-цистер, збільшення кількості мітохондрій у ділянках відсутності міофібрил.

Перспективи подальших розробок пов'язані з формуванням скоротливого апарату кардіоміоцитів щурів після дії етанолу на ранніх етапах постнатального онтогенезу.

Список літератури:

1. Зевайль А. Трёхмерная электронная микроскопия в реальном времени / А. Зевайль, Дж. Томас; пер. с англ. А. В. Сухова. – Долгопрудный: «Интеллект», 2013. – 326 с.
2. Ивашкин В. Т. Алкоголь и сердце / В. Т. Ивашкин, О. М. Драпкина, Я. И. Ашихмин // Русские Медицинские Вести. – 2008. – Т. 8, № 2. – С. 69-76.
3. Лабораторные животные. Разведение, содержание, использование в эксперименте / Западнюк И. П. [и др.]. – [3-е изд.]. – К.: Вища школа, 1983. – 383 с.
4. Устройство и принцип работы просвечивающего электронного микроскопа: Электронное учебно-методическое пособие / Бобров А. И. [и др.]; под. ред. Д. А. Павлова. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 31 с.

5. Alcohol and the heart / L. D. Segel [et al.] // Med Clin North Am. – 1984. – Vol. 68, № 1. – P. 147-161.
6. Alcoholic cardiomyopathy / G. Guzzo-Merello [et al.] // World J Cardiol. – 2014. – Vol. 6, № 8. – P. 771-781.
7. Davidson D. M. Cardiovascular Effects of Alcohol // The Western Journal of Medicine. – 1989. – Vol. 151. – P. 430-439.
8. Knaapen M. W. Ultrastructural changes of the myocardium in the embryonic rat heart / M. W. Knaapen, B. C. Vrolijk, A. C. Wenink // Anat Rec. – 1997. – Vol. 248, № 2. – P. 233-241.
9. Mall G. Ultrastructural morphometric study on the rat heart after chronic ethanol feeding / G. Mall, T. Mattfeldt, B. Volk // Virchows Archiv A. – 1980. – Vol. 389, № 1. – P. 59-77.
10. Manasek F. J. Embryonic development of the heart // Embryol. exp. Morph. – 1969. – Vol. 22, № 3. – P. 333-348.
11. Molecular mechanisms of myofibril assembly in heart / D. Auerbach [et al.] // Cell Struct Funct. – 1997. – Vol. 22, № 1. – P. 139-146.
12. Morimoto S. Sarcomeric proteins and inherited cardiomyocytes / S. Morimoto // Cardiovascular Research. – 2008. – Vol. 77. – P. 659-666.
13. Tsyplenkova V. G. Histological and ultrastructural characteristics of myocardium in heart failure // Kardiologiia. – 2013. – Vol. 53, № 9. – P. 52-55.
14. Ultrastructural uncoupling between T-tubules and sarcoplasmic reticulum in human heart failure / H. B. Zhang [et al.] // Cardiovasc Res. – 2013. – Vol. 98. – P. 269-276.

Марченко Д.Г., Филимонова Л.А.
Днепропетровская медицинская академия
Министерства здравоохранения Украины

КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ УЛЬТРАСТРУКТУРЫ ЖЕЛУДОЧКОВОЙ МИОКАРДА ЭМБРИОНОВ КРЫС В ТЕЧЕНИЕ 18-20-х СУТОК ПРЕНАТАЛЬНОЙ ПОСЛЕ ХРОНИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ АЛКОГОЛЯ

Аннотация
Статья посвящена анализу изменений ультраструктуры желудочкового миокарда эмбрионов крыс на поздних этапах пренатального онтогенеза после действия этанола. Для данного исследования использовались методы электронной микроскопии. Анализ полученных данных показал, что алкогольная интоксикация приводила к прогрессирующим изменений в сократительной аппарате кардиомиоцитов (КМЦ) в течение всего развития эмбрионов крыс. С помощью электронных микрофотографий были выявлены основные изменения в ультраструктуре А- и I-дисков миофибрилл, нарушения целостности саркомеров, изменения формы вставочных дисков, Z-диска. В данной статье также акцентировано внимание на изменения в ультраструктуре элементов триады, как в норме так и после воздействия этанола.
Ключевые слова: этанол, миокард, миофибриллы, сократительный аппарат, Т-система.

Marchenko D.G., Filimonova L.A.
Dnipropetrovsk Medical Academy
of the Ministry of Health of Ukraine

QUANTITY OF CHANGING VENTRICULAR ULTRASTRUCTURE OF MYOCARDIA EMBRYO RATS DURING 18th-20TH DAY PRENATAL ONTOGENESIS AFTER CHRONIC ALCOHOL INFLUENCE

Summary
This article analyzes changes in ventricular myocardium ultrastructure of rat embryos at later stages of prenatal ontogenesis after exposure to ethanol. For the rest of this study we used by electron microscopy. Analysis of the data showed that alcohol intoxication led to progressive changes in the contractile apparatus in cardiomyocytes throughout embryonic development in rats. With electronic micrographs were found major changes in the ultrastructure of A- and I-band myofibrils, violations of integrity sarcomers, changing the shape of plug drives and Z-band. In this article also accentuated attention to changes in the ultrastructure elements of the triad as normal and after exposure to ethanol.
Keywords: ethanol, myocardium, myofibrils, the contractile apparatus, T system.

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 551.435.14(551.763.1+551.781.42)](477)

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LOWER CRETACEOUS AND MIDDLE PALEOGENE RIVER VALLEYS WITHIN THE CENTRAL PART OF THE UKRAINIAN SHIELD

Kroshko Yu.V., Koval'chuk M.S.
Institute of Geological Sciences
of National Academy of Sciences of Ukraine

The paleogeographic terms of becoming and development of Lower Cretaceous and lover Paleogene of river valleys are considered within the limits of central part of the Ukrainian shield. That the evolution of the Lower Cretaceous and lover Paleogene river valleys occurred in close spatial and paragenetic relations both with the ore-bearing weathering crusts crystalline basement rocks and to each other, which shows: in the spatial arrangement of the river valleys, their configuration and structure; facies depositional environment; material composition, minerals and their spatial distribution.
Keywords: rivers valley, lover cretaceous, middle Paleogene, Ukrainian shield, lithology.

Formulation of the problem. River valleys are crucial in the partition of the land topography, flushing, erosion, transportation of washout elements, their accumulation and formation of a wide range of minerals within the river valleys. In addition, river valleys, their deposits and configuration are the indicators of tectonic and paleo geographic conditions. Unfortunately, the research of river valleys of the past are neglected today. At the same time, today numerous paleo alluvial deposits of different ages witnessing the geological history of the area were saved from erosion in the hidden landscape of Ukraine and the Ukrainian shield (US).

Analysis of recent research and publications. Analysis of lithology and mineral resources of the continental fluvial formations within the central part of the US has shown that a wide range of minerals is inherent in formational units, which were formed by erosion and redeposition of chemical decomposition products of different ages and different petrographic composition of the crystalline basement rocks. These include lower cretaceous and middle Paleogene formations, which have saved in form of winding strips that resemble the contours of river valleys, which were scheduled by M.F. Veklich, A.A. Goyzhevsky et al.

The study of the abovementioned continental formations was associated primarily with finding deposits of refractory clay and bauxite, ilmenite placers and to a lesser extent monazite placer, gold.

Spatial distribution, stratigraphic dismemberment, structure, lithology and mineral composition, geochemistry of continental sediments were highlighted in articles and reports of Y.B. Bass, N.M. Baranov, K.O. Bezner, G.I. Bushynskyy, Y.I. Vetrov, M.A. Voronov, V.H. Hevorkyan, G.F. Gorbenko, F.M. Diss, S.Y. Egorov, Y.T. Ermakov, V.V. Zakharov, V.O. Zielinska, V.G. Zlobenko, V.Y. Zosimovych, O.F. Zuev, A.V. Ivannikov, I.P. Illichova, M.N. Klyushnykov, M.S Kovalchuk, C.A. Lyulyeva, A.K. Mazur, B.U. Mastystyy, A.P. Nikitina, L.F. Plotnikov, V.T. Pogrebnoy, K.I. Romanov, V.K. Ryabchun, S.E. Selin, V.M. Semenenko, G.S. Solovyov, V.V. Sukach, O.A. Shevchuk, G.A. Schwartz et al.

Identification of previously unsolved problems. Unfortunately, despite the long-term studies of continental sediments, formation and development connection of river valleys is insufficiently studied. Spatial cositing of paleo valleys was described in the paper of N.P. Semeniuk and K.M. Zarutsky Morphology of paleo valleys, lithology, gold and titanic iron ore mineralization were highlighted in scientific studies of M.S. Kovalchuk, U.V. Kroshko, V.V. Sukach.

Extinct scientific interest in these entities is due to several factors: debating points related to paleo geographic conditions of deposits formation, lithofacies, facies and stratigraphic differentiation; thesis that all mineral deposits associated with these deposits are discovered and investigated, or hopeless; availability of better and more profitable fields of such minerals.

Since the formation of minerals is closely connected with certain stages of river valleys development and determined by the presence of some facies conditions, often the local one, and the authors held paleopotamological and lithological studies of paleo alluvial deposits having a different age.

The article aims formulating. Establish cause and effect relationships of minerals with defined petrotypes basement rocks and their metallogeny. Specify and complement data regarding the spatial distribution, structure, chemical composition and facies conditions of formation of the Apt-lower Albian and middle Eocene continental fluvial deposits and associated minerals.

The major study material statement. Lower cretaceous (Barremian-lower album) deposits are the most ancient continental formations within the central part of the Ukrainian shield. The formation of the lower cretaceous continental deposits preceded Triassic-lower cretaceous period of relief peneplanation and intensive chemical and biological weathering of crystalline basement rocks. As a

© Kroshko Yu.V., Koval'chuk M.S., 2017

result, shield and linear kaolin and lateritic weathered layer, sometimes exceeding 120 m, were formed over the foundation area rocks of different genesis, age and petrographic composition.

Common to weathered layers is kaolinite upper zone, which changes down the stratigraphy (depending on the substrate rocks) by hydro micaceous -kaolinite, kaolinite-montmorillonite, montmorillonite zones. Below which is a leaching zone of bedrocks. Weathering layer rocks of basic composition (amphibolite, anorthosite, gabbro, etc.) include also kaolinite-hydrogoethite-gypsite zone, which spreads on kaolinite.

Mesozoic weathering layer has become a major material source for the formation of both the lower cretaceous and Paleocene continental sediments.

At the beginning of the early Cretaceous (Berriasian-Valanginian age) most of the central part of the US was the firm land with the climate of late Jurassic [7, 8]. Climate humidity led to precipitation enhancement, which resulted in early formation of both temporary and permanent river streams within the firm land. During Hauterivian-Barremian age, in the central part of the US there was accumulation of kaolin clay with carbonaceous inclusions within the small-sized hollows, and on the eastern slope of the US there were locally accumulated argillaceous clays, shale oil (Rittmeister layers) [7, 8]. On the southern slopes of the central part of the US there was accumulation of terrigenous rocks of K1gr. set – gray and colorful secondary kaolins, bauxite rocks, siltstone and carbonaceous sands [4, 7, 8].

Further climate humidity and differentiated tectonic movements with a general tendency to raise the area caused intensification of fluvial streams erosion and formation of a powerful river network. At this time within the north-eastern slope of the central part of the US there was the accumulation of smilyanskii layers, and the Black Sea basin and its northern slopes there was the accumulation of rocks of Kodymska set [7, 8].

Initiation of river valleys took place in a soft eluvium substrate within the relatively limited area, mainly within the erosion-tectonic depressions, which formation is conditioned by fault block structure of crystalline substrate rocks and erosion activity of surface flowing water.

River paleo valleys had several flow streams directed at an angle to the central waterway. Length of paleo valleys sometimes exceeded 100 km. Maximum width of paleo valleys within the sedimentary rocks is 8.6 km [5]. Depth of river valleys cutting into is 50 m. Weathered layers of paleo valleys not always clearly marked in the hidden landscape. Their sides are sloping, smooth, raise to an average angle of 3^0-5^0, sometimes 35^0-45^0 and gradually move in watershed areas [5]. The thickness of continental sediments comes up to 36 m.

Overall lower cretaceous continental sediments form the lower cretaceous continental, platform, humid, pre-transgressive, sand-clay subformation. Its sediments contain mineralization and deposits of ilmenite, monazite, gold, bauxite, secondary kaolin and refractory clays [4, 5].

Lithology of the lower cretaceous continental sediments is colorful, discontinuous and largely determined by the composition of weathered layers of crystalline basement rocks with river paleo valleys [1, 2, 4, 5].

In particular, the bauxite prevalence in the lower Cretaceous continental formations caused by the erosion of weathered layers of main composition (gabbro, gabbro-anorthosite). At the same time, broad development of kaolin and clastic rocks caused by erosion of weathered layers of acidic, medium composition, sedimentary and metamorphic rocks [5-7].

The leading role in a continental formations structure belongs to clay rocks that often form a homogeneous thickness. Clay rocks are low kaolin and kaolin clays, siltstone, low siltstone, sand, heavily-arenarious secondary kaolins and kaolin clays. They consist of kaolinite with minor impurities of hydromica, gibbsite, hydrargillite, montmorillonite and volatile impurities of terrigenous material. Sometimes rocks contain quartz pebbles, debris of crystalline rocks of charred plant remains. The distribution of terrigenous material in clay rocks is uneven. Argillaceous rocks are marked with a few mixed terrigenous material represented by low differences. They are colorful: from white, various shades of gray to different shades of red.

Clastic rocks are less common. They are diverse-grained (from fine to gravel) oligomictic sands and sandstones, which sometimes contain small boulders (15 cm) and quartz pebbles, fragments of crystalline rocks and charred plant remains. Their color is predominantly gray (different colors), sometimes brown. Among clastic rocks there were found low siltstone sand (sandstone), clay- siltstone, siltstone-clay, low clayey, clay, hard clay [5]. Clay cement is of mechanical completion, basal. Rocks textures are transversal-, rolling-, flat-, simple-, complex-, indistinctly laminated, lensed, conglomerate- breccia. The degree of sediments sorting varies from average to low and sometimes none.

Chemogenic rocks are bauxite rocks that lie at the bottom, or middle part of the section. They are sometimes loose, sometimes relatively solid rocks, composed of red-brown, brown, gray-brown and gray favas. The space between them is filled with grayish-white sand-clayey mass. The favas are composed of clay dispersed substance, iron hydroxide loaded, with small grains of quartz, ilmenite and pyrite. Among the bauxites there were found rocky, loose, clay and sand variations.

Their color varies from gray to brown. Sometimes they contain fragments of crystalline rocks.

Organic rocks are brown coal and spread only on the southern slope of the central part of the US. Coal layers thickness is 4.0 m. Typically, the coal lies in the thick of kaolin or forms layers of a diverse-grained sand.

Transitions between all types of rocks are mostly gradual, indicating a gradual change in the hydrodynamic regime of paleo valleys [4, 5]. Often different types of rocks form closely layers and lenses of small thickness.

In genetic terms the continental sediments of erosion and tectonic paleo valleys are represented by deluvial- proluvial, proluvial-alluvial, alluvial (microfacies of the channels, riverine shallow, floodplain, oxbow lakes) facies [4, 5]. River network formed between rocks unstable to erosion

(clay weathered layers) resulted in unstable river beds (with lateral permanent migration). Finally, there was formed a boundary of alluvial formations with several kilometers width.

Intense weathering processes in hot humid tropical climate provoked an overload of river valleys with terrigenous material, and in some areas – a suppression of streamflow by slope processes. In particular, the instability of river sides of paleo valleys to the processes of erosion led to the formation of deluvial-alluvial deposits. Intense rainfall led to the formation of proluvial-alluvial deposits deposits. Significant lateral channel migration led to the formation of dead channels.

For continental sediments that are associated with erosion and redeposition of weathered layers is typical reverse profile – at the bottom there are relatively sorted kaolin clays and sands, and at the top there are unsorted heavy sandy, pebbly-gravel clay deposits. This is due to the fact that the streams, which outwashed weathered layers, primarily carried well weathered fine-grained material, and then, in the deepening erosion, hard-grained material (from less destroyed horizons). The erosion of less weathered horizons of the weathering layers caused the appearance of more heavy terrigenous material in the alluvium.

An extensive marine transgression from the south to the north-east takes place in the Albian Age. A gradual increase of erosion base level caused attenuation of the rivers erosion, river flow suppression by slope processes. The increase of marine transgression from the south and north-east resulted in the river damming with deltas and lagoons formation. Transgression primarily used erosion and tectonic depression – a place of continental sediments. Coastal-marine oxbow lakes were formed. In these lakes there were formed carbonaceous clays, dark gray and gray secondary kaolins with plant roots, sometimes with thin layers of lignite. The floodplain and boggy conditions with the formation of brown coal periodically took place in floodplains in the south of the US. Those conditions had been swallowed by a restoration of river flow. During transgression the continental sediments were partially eroded.

In the late Cretaceous the sea basin increased considerably, and in the end of the late Cretaceous the sea regressed due to Laramide orogeny. In the Paleocene this area was an upraised denudation plain, which was divided by river network [7, 10].

In the middle Eocene the sea basin significantly expands and covers the northern and southern part of the area by waters [7, 10]. At the same time, within the upraised part of the US there were continental conditions of fluvial sedimentation. Inheritance of ancient river grid by a younger (the middle Eocene) hydrographical net (new streams used an old river valley) resulted in partial or complete erosion (in some areas of paleo valleys) of the lower Cretaceous paleo alluvial formations. Finally, the erosion products of the weathered layers were rewashed and the materials of weathered layers were redeposited at higher stratigraphic levels.

Buchatski sediments overlie the crystalline rocks and their weathered layers, the sea formations of the Jurassic, the continental and marine formations of the Cretaceous. Under the terms of formation the Buchatski deposits belong to the continental and coastal-marine facies. Among the continental entities there are: alluvial-deluvial, alluvial (placer, floodplain, oxbow, floodplain- boggy microfacies) facies.

Buchakski continental sediments preserved to this day in the form of winding linearly elongated strips that resemble the contours of the river valleys with numerous flow streams.

Overall the middle Eocene continental sediments form the middle Paleogene, continental, platform, terrigenous-clayey coal bearing, humid, pre-transgressive subformation. Its sediments contain occurrences and deposits of ilmenite, gold, kaolin and refractory kaolin clays.

The cross-section demonstrates the transfer of Buchakski continental sediments into Buchakski coastal-marine deposits. A distinctive feature of the deposits is the presence of glauconite, foramenifera fauna and higher carbonateness.

Buchakski continental formations are represented by clastic, clayey and organic species.

Clastic rocks are represented by diverse-grained (from heavy to fine-grained) sands and gray, dark gray and brown sandstones. The degree of sediments sorting widely varies, depending on the contents of clay component. Pebbles are rarely found in argillaceous cement.

Clay rocks are secondary kaolins, kaolin clays of different sand content and carbonaceous clays with interbedded clayey lignite, rarely, layers and lenses of gray, brownish-gray medium-grained sands. The content of carbon is growing up through the section. Secondary kaolins of light gray and gray colors are represented by the deposits with a thickness of 45 m. Here and there through the section there are two deposits of sheet bodies of secondary kaolins.

Organic rocks are brown coal, which is quite common and sometimes presents practical interest.

Tropical and subtropical climate contributed to the broad and active development of vegetation that served as material for lignite. Brown coal lies among sand-clayey thickness and is shaped as a reservoir-type body with irregular, sinuous contours. The layers composed of 2-5 packs of the coal separated by layers of sand and clay are prevalent. Sometimes lignite layers forms a small thickness in sandy soils. Growth of the deposits carbonaceousness is up through the section.

The Buchakskiy sea transgression went on rather slowly, as reflected in the correlation of continental and marine formations, changing of facies environments of continental sedimentation. As in the Late Cretaceous, using paleo valleys gradual transgression of the sea caused river damming, deceleration and suspension of river flow, formation of stagnant conditions and development of floodplain-boggy, oxbow facies environments.

Further transgression caused partial erosion and burial of Buchakski continental sediments. In the northeast it can be seen a gradual shift of continental facies in the marine, while in the south there is a sharp contact or almost complete erosion of continental formations in some areas.

Conclusions drawn from the study. Despite the partial and sometimes complete erosion of the Lower Cretaceous and middle Paleogene continen-

tal deposits they were saved to this day together with a set of host minerals, most importantly, in erosion and tectonic depressions and upraised blocks of the south of the US.

The formation of continental sediments proceeded the era of relief peneplanation and encrustation. Continental deposits are confined to tectonic-erosive depression that caused configuration of river valleys and ensured their safety from erosion to this day. Continental formations are represented by deluvial-proluvial, proluvial-alluvial, alluvial (microfacies of the channels, riverine shallows, floodplain, oxbow lakes, floodplain-boggy) facies. In terms of lithology the deposits are detrital, clayey chemogenic and organic rocks. The structure of fluvial formations has not more than three basic rhythms. Particle size analysis of pebble-gravel-sand material with coarse-grained parts of each rhythm showed (from the bottom to the top) gradual increase in the degree of sorting and cobbling of sediments if average grain size decreases. It should be noted that the sedimentation specific is associated with the erosion of weathered layers, migration of paleo rivers channels within the floodplain, rewashing of older fluvial formations, etc. It had led to appearance of more heavy material (including ilmenite, gold) in the second and third elementary rhythm. Erosion of less weathering horizons of weathered layers caused the appearance of more heavy terrigenous material in the top of the alluvium section.

A characteristic feature of alluvial formations is a scattered organic matter in sandy sediments of channel facies, as well as carbonaceous clays, carbonaceous secondary kaolins as a part of floodplain facies [4]. This indicates a relatively low velocity of ancient river flows, full-flow, floodplains watering, including the formation of oxbow lakes, boggy depressions.

Researches of paleo-alluvial deposits showed that evolution of lower cretaceous and middle Paleogene river valleys took place in close spatial and paragenetic connection with ore-bearing weathering mantle of crystalline basement rocks as well as internally, reflected in the spatial distribution of river paleo valley; their configuration and structure; facial sedimentation environment; material composition; minerals and their spatial distribution.

The minerals are characterized by persistent connection with certain lithofacies complexes and facies. Due to a discrete location of boreholes, a few specialized research. The search of continental sediments with different minerals is insufficient.

Inheritance of ancient river paleo valley by a younger one resulted in a partial erosion of the existing mineral occurrences and deposits, as well as geochronological transportation of materials at a higher stratigraphic levels.

References:

1. Zarutskyi K.M., Vetrov Y.I., Zlobenko S.F. On the gold findings in the alluvium of the low Cretaceous buried valleys of the central part of the Ukrainian Shield // Geol. Mag., 1980. – Vol. 40. – № 3. – P. 149-151.
2. Zarutskyi K.M., Vetrov Y.I., Zlobenko S.F. Gold findings in the alluvium of the low Paleogene buried river valleys of the central part of the Ukrainian Shield // Geol. Mag., 1981 – 41, no. 5. – P. 155-156.
3. Zosimovich V.Y. Some problems of the Paleogene and Neogene stratigraphy of the north Ukrainian paleo sedimentology province // Problems of paleontology and biostratigraphy of the Proterozoic and Phanerozoic of Ukraine: Col. of scient. Art. IGS NAS of Ukraine. – K., 2006 – P. 160-172.
4. Ilicheva I.P. Conditions of formation of the lower Cretaceous lithofacies complexes of the southern slope of the Ukrainian Shield: Candidate thesis in Geol. – Min. Sciences: 04.00.21 / Ilicheva Irina Pavlovna. – K., 1992. – 210 p.
5. Kovalchuk M. Lithology of the lower Cretaceous continental sediments of the northern slope of the central part of the Ukrainian Shield and origin of stream gravel of heavy minerals: Candidate thesis in Geol. – Min. Sciences: 04.00.21 / Kovalchuk Myron Stepanovych. – K., 1993. – 230 p.
6. Kovalchuk M.S., KroshkoY.V. Phanerozoic paleo alluvial sedimentological genesis within the Ukrainian Shield // Materials of the fifth All-Ukrainian science Conference «The mineral wealth of Ukraine: Ways to optimal use». Volodarsk Volynskyi – 2012. – P. 19-22.
7. Lithofacies, paleo geographic maps and maps of minerals distribution in Ukraine. – K.: State geological survey of Ukraine, 2001. – 150 p.
8. Pedanyuk G.I., Velikanov V.Y., Kuz'menko L.S. Paleogeography and evolution of the lower Cretaceous sedimentation in Ukraine // Col. of scient. Art UkrDGRI, 2010. – № 3-4 – P. 89-104.
9. Semeniuk N.P., Zarutskyi K.M. Paleo-geomorphological criteria for prediction of gold deposits in the central part of the Ukrainian Shield // DAN Ukraine, 1992. – № 1. – P. 84-86.
10. Furtes V.V. Relief development stages in the southern part of the Ukrainian shield in the Cretaceous and Paleogene Ages and conditions for the formation of Oligocene manganese ores of the South-Ukrainian basin // Geol. Mag., 1973 – № 33 – Vol. 5. – P. 43-52.

Крошко Ю.В., Ковальчук М.С.
Інститут геологічних наук
Національної академії наук України

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НИЖНЬОКРЕЙДОВИХ І СРЕДНЕПАЛЕОГЕНОВИХ РІЧКОВИХ ДОЛИН В МЕЖАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКОГО ЩИТА

Анотація
Розглянуто палеогеографічні умови становлення і розвитку нижньокрейдових і среднепалеогенових річкових долин в межах центральної частини Українського щита. Встановлено, що еволюція нижньокрейдових і среднепалеогенових річкових долин відбувалася в тісному просторової і парагенетичних зв'язку як з рудоносною корою вивітрювання порід кристалічного фундаменту, так і один з одним, що відобразилося: в просторовому розташуванні річкових долин; їх конфігурації і при будуванні фаціальних обстановках накопичення опадів; речовинному складі; корисних копалинах і їх просторовому розміщенні.
Ключові слова: річкові долини, нижня крейда, середній палеоген, Український щит, літологія.

Крошко Ю.В., Ковальчук М.С.
Институт геологических наук
Национальной академии наук Украины

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НИЖНЕМЕЛОВЫХ И СРЕДНЕПАЛЕОГЕНОВЫХ РЕЧНЫХ ДОЛИН В ПРЕДЕЛАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЧАСТИ УКРАИНСКОГО ЩИТА

Аннотация
Рассмотрено палеогеографические условия становления и развития нижнемеловых и среднепалеогеновых речных долин в пределах центральной части Украинского щита. Установлено, что эволюция нижнемеловых и среднепалеогеновых речных долин происходила в тесной пространственной и парагенетической связи как с рудоносными корами выветривания пород кристаллического фундамента так и друг с другом, что отобразилось: в пространственном расположении речных долин; их конфигурации и строении; фациальных обстановках осадконакопления; вещественном составе; полезных ископаемых и их пространственном размещении.
Ключевые слова: речные долины, нижний мел, средний палеоген, Украинский щит, литология.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 332.1

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ УГРОЗ В МАЛЫХ СТРАНАХ С ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКОЙ [КЕЙС ГРУЗИИ]

Квиникадзе Г.С.
Государственный университет имени Иване Джавахишвили, Тбилиси, Грузия

В статье исследуется вопросы геоэкономической безопасности [ГЭБ] в малых странах с переходной экономики на примере Грузии. Автор раскраивает сущность ГЭБ, уточняет некоторые термины. Далее в статье выявлены и систематизированы основные угрозы геоэкономической безопасности Грузии (по внутренним и внешним периметрам) и разработана двухуровневая система основных показателей оценки состояния геоэкономической безопасности Грузии. В конце статьи сделаны выводы и предложения для повышения уровня геоэкономической безопасности Грузии.
Ключевые слова: геоэкономика, Грузия, геоэкономическая безопасность, геоэкономический потенциал, геоэкономические угрозы.

Постановка проблемы. Ключевым фактором появления малых государств на мировой арене является рост демократии, стимулируемый глобализацией технологий, экономики, коммуникаций и социальными преобразованиями, создаваемыми информационными технологиями. Мы находимся в мире, где сообщество наций теперь охватывает более широкий круг стран и государств, чем когда-либо прежде.

Как известно, экономические модели обычно основывались на интересах могущественных стран. Сейчас многие из малых государств являются одними из самых успешных игроков в мире. Малые государства, с переходной экономики могут сыграть важную роль в современном раскладе экономических сил, поскольку в данной ситуации главную роль играет не размер страны, а то что она может предложить мировому сообществу. Несмотря на это, маленькие государства сталкиваются со многими серьезными экономическими проблемами, которые имеют решающее значение для их существования. Однако, используя возможности в правильном направлении они вполне состоянии справится возникшими проблемами. Консолидация суверенитета и ГЭБ [ГЭБ включает в себя совокупность функциональных и геофинансовых возможностей государства для предотвращения рисков экономического, управленческого и политического характера] попрежнему остаются приоритетной задачей в некоторых подобных стран.

Анализ последних исследований и публикаций. В 1970-е годы, концепция национальной экономической безопасности, активно использовался всеми развитыми странами. После окончания «холодной войны» экономическая безопасность стала приоритетным направлением внешней политики высокоразвитых стран, которая сегодня уже переведена на рельсы геоэкономики [например, 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9a; 10b; 11a; 12b; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 20 и другие] и занимает ведущее место в структуре национальной безопасности страны, поскольку в «нынешней ситуации геоэкономический подход определяет приоритеты глобальной и национальной безопасности, генерирует мотивацию действий в глобальном экономическом пространстве» [15, с. 492]. Отмеченное вызвано тем, что возрождение государственного капитализма и государственных предприятий означает, что государства обладают большими экономическими ресурсами. Во вторых глубокая интеграция глобальных торговых связей и финансовых рынков сделала геоэкономические инструменты более мощными. Вместе с тем вопросы геоэкономического характера приобрели огромную популярность в интерпретации проблемы ГЭБ. В этом отношении наиболее спорный вопрос заключается в следующем: В какой степени конкурентоспособность является конкретным аспектом безопасности, если она является объектом определенных компаний (фирм) и их лобби, пытающихся повлиять на политику правительства»? Вместе с тем, если понятие «конкурентоспособность» вызывает чисто технические разногласия на уровне отдельных компаний (фирм) и других отраслей экономики, термин «конкурентоспособность государства» ставит серьезные нерешенные концептуальные вопросы [15, с. 494].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. На протяжении всего двадцатого столетия баланс сил между странами обычно рассматривался через объектив геополитики, и только недавно геоэкономика стала ключевой парадигмой. Разница в том, что геополитика фокусируется на военной силе, природных ресурсах и демографии как на мерах национального влияния, в то время как геоэкономика подчеркивает такие факторы, как экономическая экспансия на рынках, торговые балансы, экономическая блокада, эмбарго, Экономические санкции, иностранные инвестиции и т.д. В последние годы региональная или преференциальная экономическая интеграция была популярной геоэкономической стратегией. Не удивительно, что одна из целей, которую страны стремились достичь посредством экономической интеграции, была геополитической – получить относительную власть, объединив силы с другими для увеличения их коллективного размера рынка

© Квиникадзе Г.С., 2017

и экономических возможностей. Рамки геоэкономики иногда используются для описания отступления от преобладающей логики экономической глобализации. Широко распространенное мнение о том, что увеличение экономической интеграции приведет к большей демократии и стабильности во всем мире пока не подтверждается. Сегодняшняя нестабильная геополитическая и конфликтная среда повысила риск сохранения такой открытой экономики, которая может оставить уязвимыми отрасли и цепочки поставок. Хотя рассматривая цели, отвечающие интересам национального государства, становится возможным более широкое толкование ГЭБ. Согласно данному толкованию, в таком случае главное – позволить правительству самостоятельно проводить выбранную экономическую политику. С одной стороны, это определение имеет смысл, если цели объективного характера, но если интерпретация субъективна, концепция ГЭБ превращается в игрушку в руках политических сил, имеющих свои собственные идеи относительно целей, которые должны быть достигнуты посредством правительств в экономической сфере. С другой стороны, идея о том, что любое правительство должна получить полную свободу в определении внешней экономической политики и ее реализации, серьезно противоречит реалиям демократической политической системы, неотъемлемой частью которых является гражданское общество и реакция его субъектов на импульсы политических решений.

Исходя из вышесказанного, совершенно очевидно, что на современном этапе система экономической безопасности трансформируется приобретая новые признаки и измерения. В частности, в недавнем прошлом экономическую безопасность малых странах с переходной экономики определяли как максимальную диверсификацию и самодостаточность национальной экономики. В настоящее время ряду отмеченного, основными акторами экономической безопасности выступаю геоэкономические проблемы [20]. В частности: Способность адаптироваться к динамике рынка и изменяющегося конъюнктуре международной экономики; Поиск своего места и функции в глобальном разделении труда; Активная торговля; Приоритетное развитие современных секторов экономики и высоких технологий; Избежание геоэкономических [и не только] войн или создание механизмов для адекватного реагирования в случи войны; Создание эффективной системы образования; Повышение профессионального уровня трудовых ресурсов; Повышение уровня геоэкономической активности [под геоэкономический активной бюрократии я понимаю: заботу об имидже страны, создание привлекательного инвестиционного климата, очистка зарубежных рынков для экспансии своей компании, умение избегать геоэкономических войн и/или искусство ведения такой войны и т.д.] политической элиты и правительственной бюрократии. Совокупность этих актеров и определяет ГЭБ страны (рис. 1).

Цель, переменные, методология и метод, научная новизна статьи. Главной целью этой работы является выявление и систематизация угроз, которые оказывают непосредственное влияние на ГЭБ малых стран с переходной экономики. В исследовании качестве независимой переменной выступает государственная безопасность, а зависимой ГЭБ малых стран с переходной экономики. Исследование носит эмпирически характер, а методологический относится в категории качественных исследованиям.

В качестве базового методологического подхода используется метод конкретного случая [Case-study]. Концептуальный анализ ГЭБ малых стран с переходной экономики само по себе является научной новизной, а выдвижение концептуальных основ ГЭБ имеет практическое значение для формирования стратегии национальной безопасности Грузии.

Рис. 1. Структура геоэкономической безопасности страны

Составлено автором по источнику [4; 19]

Изложение основного материала. Грузия видит свое будущее в региональном контексте больше в геоэкономических условиях, чем в геополитических. Однако в Концепции национальной безопасности отмечается, что надо создать условия для стабильного долгосрочного экономического роста, который является одним из главных приоритетов политики национальной безопасности Грузии. Правительство Грузии обеспечивает свободное экономическое развитие, расширение международных экономических отношений страны, улучшение инвестиционной среды с целью привлечения иностранного капитала, консервативной фискальной политики и здоровой денежно-кредитной политики, обеспечение энергетической безопасности. Для обеспечения энергетической безопасности страны дальнейшая диверсификация источников энергии и транспортных маршрутов является приоритетом для Грузии. Не менее важно поддерживать развитие и модернизацию энергетических систем страны, а также их интеграцию в региональную энергетическую инфраструктуру. Дальнейшее укрепление энергетического потенциала Грузии положительно скажется на государственной безопасности, экономическом развитии и благосостоянии граждан.

Грузия считает важным усиление своей транзитной роли. Поэтому Грузия готова более активно участвовать в международных энергетических, транспортных и коммуникационных проектах.

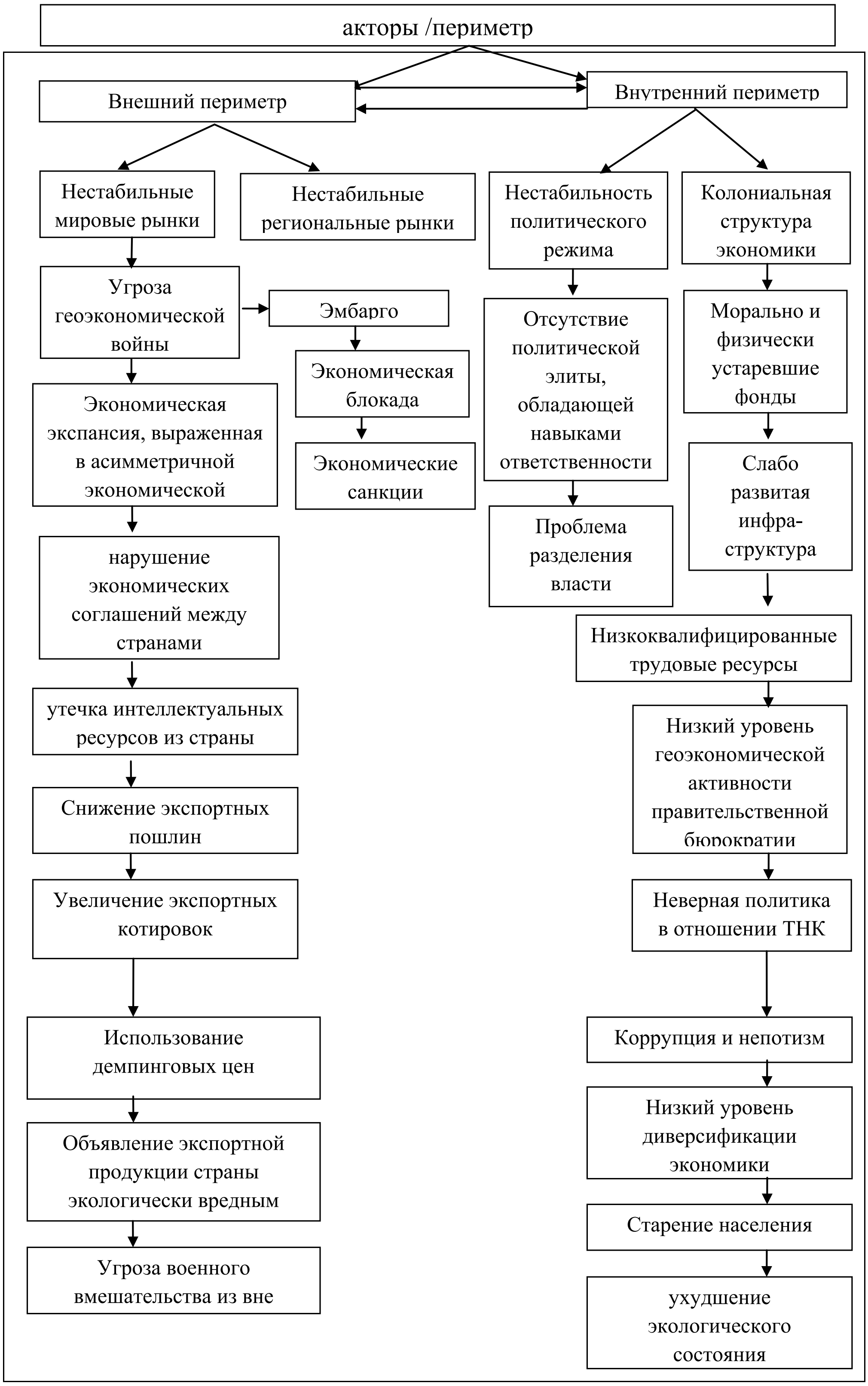
Обеспечение экологической безопасности Грузии тесно связаны с общественным здоровьем и безопасностью. Обеспечение экологической безопасности особенно важно при реализации крупномасштабных внутренних и международ-

ных проектов. Укрепление кибербезопасности является важным фактором в системе безопасности Грузии [17].

Однако в этой концепции не хватает систематизации и конкретности. В частности, не систематизированы основные акторы угроз геоэкономической безопасности [приложение 1] и основные показатели геоэкономической безопасности Грузии [приложение 2]. С целью конкретизации угроз более целесообразным кажется их раз-

Приложение 1

Систематизированная схема основных угроз геоэкономической безопасности Грузии по внутренним и внешним периметрам

Источник: разработка автора

деление по внутренним и внешним параметрам, а основные показатели геоэкономической безопасности на государственном и региональных уровнях. Особенно остро стоит вопрос внешних угроз для Грузии. Подобные угрозы могут создать как дружественные так и недружественных силы находящегося за пределами страны. «Для Грузии более опасны появление геоэкономических коллизии во внешне экономических отношениях экономически сильными странами, при котором экономика страны слабеет и соответственно ограничивается возможность предотвращения угроз» [20, с. 350]. Приоритетом Грузии по экономическим вопросам является поиск новой роли и функции как в рамках международной системы, так и в регионе. Этого, однако, не может быть достигнуто без стабильности и экономического развития в регионе.

Принципы национальной конкурентоспособности еще не воплощены в конкретные политические и законодательные изменения в Грузии, что приводит к политическому кризису, экономической нестабильности, бедности, социальному неравенству в Грузии. Улучшилась защита прав собственности, и правительство упростило выполнение контрактов. Хотя конституция и закон предусматривают независимую судебную систему, за прошедший год в судебных реформах достигнут небольшой прогресс, и правительство не в полной мере уважает независимость судебной власти. Грузия по-прежнему борется с затяжными последствиями коррупции советской эпохи. Зарубежные прямые инвестиции в Грузии выросли на 330,30 млн. Долларов США в четвертом квартале 2016 года. Прямые иностранные инвестиции в Грузии в среднем составляли 304,81 млн. Долларов США с 2005 года по 2016 год. ЕС является основным торговым партнером Грузии. Около 32,6% его торговли приходится на ЕС, за ним следуют Турция (17,2%) и Россия (8,1%). Объем торговли ЕС с Грузией составляет 0,1% от ее общей торговли с оборотом 2,6 млрд. Евро в 2015 году. Экспорт ЕС в Грузию в 2015 году составил 1,84 млрд. Евро. Основными экспортными продуктами являются минеральные продукты, машины и приборы, химическая продукция и транспорт оборудование. Ключевой импорт ЕС из Грузии включает минеральные продукты, сельскохозяйственную продукцию, базовые металлы и химические продукты. ЕС импортировал товары в размере 742 млн. Евро из Грузии в 2015 году. Торговля чрезвычайно важна для экономики Грузии. Средняя применяемая тарифная ставка составляет 0,7 процента. Существуют некоторые ограничения на иностранную собственность на сельскохозяйственные угодья [16, с. 498].

Выводы и предложения. На современном этапе система экономической безопасности приобретёт новые признаки и измерения Будущее страны следует рассматривать в геоэкономическом контексте, иначе он может оставаться недостаточно развитым. Безопасность страны должно развиваться посредством экономического сотрудничества, что не только обеспечило бы стабильность и экономический динамизм, но и принесло бы пользу как в плане безопасности, так и в экономике.

Геоэкономический потенциал является надежным источником ослабления геоэкономических угроз. Геоэкономический потенциал следует понимать как источники, возможности, средства, резервы, которые могут быть использованы для экспансионистской деятельности государства на мировом рынке. В Грузии таким геоэкономическим ресурсам можно отнести:

- Усиление инвестиционной политики;
- Диверсификация экономики и экспорта;
- Увеличение доли частного сектора в экономике;
- Сокращение государственной бюрократии;
- Укрепление транзитной роли путем привлечения дополнительного груза;
- Расширение географии внешней торговли;
- Реформа образования;
- Снижение энергетической зависимости;
- Создание благоприятной среды для достижения конкурентных преимуществ;
- Уменьшение риска геоэкономической войны.

Приложение 2

Уровни и основные показатели геоэкономической безопасности Грузии

Составлено автором по источникам [14; 17]

Список литературы:

1. Blackwell R, & Kissinger H. 2016. War by Other Means. A CFR Book. Harvard: Harvard University Press.
2. Burton D. 1994. Competitiveness: Here to Stay – The Washington: Quarterly, autumn, p. 99-109.
3. Cohen S. 1991. Global Geopolitical Change in the Post – Cold War Era. Annals, Association of American Geographers 81.551-80.
4. Cable V. 1995. What Is International Economic Security? // International Affairs. April. Vol. 71. № 3.
5. Desouza P. – ed. 2000. Economic Stratege and National Security. Boulder: Westview Press, 3. Systematized by the author. Given the specificity of Georgia.
6. Goodwin C.D. – ed. 1991. Economics and National Security. History, of Their Interaction. Durnham: Duke University Press.
7. Luttwak E. 1984, February. The Grand Strategy Of The Soviet Union. New York: Martin's Pres.
8. Luttwak E. 1990. From Geo-politics to Geo-economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce // The National Interest. Summer, № 20.
9. Luttwak E. a 1993. The coming global war for economic power: there are no nice guys on the battlefield of geo-economics. The International Economy 7(5): 18-67.
10. Luttwak E. b 1993. The Endangered American Dream. New York: Simon and Schuster.
11. Luttvak E. a. 2012. The Rise of China vs.the Logic of Strategy. Cambridge: Harvard Universiti Press.
12. Luttwak E. b. 2012.China's rise against the logic of the strategy. Cambridge: Belkhap Press of Harvard University Press.
13. Loughlin J. & Anselin L. 1996. Geo-economic Competition and Trade Bloc Formation: United States, German, and Japanese Exports 1968-1992. Clark university: Economic Geography, vol. 72, № 2.
14. Post R. 1985. National Security and the amended Freedom of Information Act // Yale law Journal, Vol. 85.
15. Kvinikadze G. 2017. Some Opinion on the Notion of Geo-Economic Security. International Journal of Social Science and Humanities Research. Vol. 5, Issue 2.
16. Kvinikadze G. 2017. Challenges Of The 21st Century: The Position of the Small State in Geo-Economic View from Georgia. International Journal of Social Science and Humanities Research. Vol. 5, Issue 2.
17. National Security Concept of Georgia, 2014 https://translate.google.ge/#ru/ka/National%20Security%20Concept%20of%20Georgia
18. Spykman H. 1942. American's Strategy in the world politics: the United State and the balance of power. New-York: Haroourt, Brace.
19. Westing A. Global Resources and International Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action. Oxford: Oxford University Press, 1986.
20. Квиникадзе Г. 2008. Геоэкономика. Учебник, Тбилиси: Универсаль (на грузинском).
21. Квиникадзе Г. 2016 Геоэкономические очерки: От Фридриха Листа до Эдварда Луттвака. Тбилиси: Издательство ТГУ. (на грузинском).

Kvinikadze G.S.
Ivane Javakhishvili State University, Tbilisi, Georgia

CONCEPTUALIZATION OF GEO-ECONOMIC THREATS IN SMALL COUNTRIES WITH TRANSITION ECONOMY [CASE OF GEORGIA]

Summary
The article examines the issues of geoeconomic security [GES] in small countries with a transitional economy in the example of Georgia. The author reveals the essence of the GES, clarifies certain terms. Further, the article identifies and systematized the main threats to Georgia's geo-economic security (internal and external perimeters) and a two-level system of basic indicators for assessing the state of geo-economic security of Georgia was developed. At the end of the article, conclusions and proposals were made to improve the level of geo-economic security of Georgia.
Keywords: geo-economics, Georgia, geo-economic security, geo-economic potential, geo-economic threats.

УДК 332.14:711

ПРОСТОРОВІ ЗВ'ЯЗКИ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ

Пушкар Б.Т.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Пушкар З.М.
Тернопільський національний економічний університет

У статті проаналізовано особливості просторових економічних зв'язків міста Тернопіль, досліджено діяльність промислових підприємств, зовнішньоекономічну діяльність, висвітлено міжнародне співробітництво, розкрито ряд міжнародних інфраструктурних проектів та проектів міського планування. Авторами запропоновано цілі, завданнями та кроки, які необхідно для покращення розвитку просторових зв'язків міста Тернополя.

Ключові слова: просторові зв'язки, промисловість, іноземні інвестиції, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, інфраструктура.

Постановка проблеми. В світовому вимірі на розвиток міст впливають глобалізаційні тенденції, які зазвичай пов'язують із зміною функцій міст в ракурсі формування центрів впливу, пошуком ресурсів і гуманізацією в сенсі створення привабливого для проживання людини середовища. Ключовим стає питання: які функції міста слід розвивати, щоб посилити його конкурентні позиції. Статус міста підтверджується не тільки його місцем в системі розселення, адміністративно-територіального устрою держави, чисельністю населення, а також розвиненою системою просторових соціальних та економічних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження урбанізаційних процесів та особливості розвитку міст, їх функцій достатньо широко розглядаються у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: С. Кретке, Д. Еккерта, Ф. Спапенса, К. Кусмана, Б.І. Адамова, В.Н. Амітана, Ю.Д. Денисова, Т.В. Дробишевської, Г.І. Онищука, Б.Б. Родомана, А.В. Степаненко, Л.Т. Шевчук, Е.М. Перцика, Б.С. Хорева, А.Н. Шевцова та інші.

Мета статті – дослідити просторові економічні зв'язки м. Тернопіль; визначити ключові бар'єри, які перешкоджають розвитку та запропонувати основні цілі, завдання та кроки, які необхідно для налагодження просторових зв'язків міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвитку просторових економічних зв'язків м. Тернопіль сприяє економіко-географічного розташування, наближеність міста до сусідніх держав: Польщі, Угорщини, Румунії, Молдови. Тернопіль знаходиться на перетині залізничних, автомобільних і повітряних шляхів. Територіальне поєднання природних умов і ресурсів стали одним з основних факторів розвитку та спеціалізації міського господарства, формування його економічних зв'язків.

Тернопіль є важливим залізничним вузлом. Залізнична станція пропускає за добу близько 100 тисяч тон вантажів. Головні залізничні шляхи проходять зі сходу на захід і південь, у тому числі й міжнародні. З Тернополя курсують поїзди у таких основних напрямках: Львів, Хмельницький, Чортків, Ланівці, Рогатин. Залізничним транспортом відправлено – 1,6% вантажу. На схід і з півночі – на південь Тернопіль перетинають три державні автомобільні дороги. Дорога Брест-Чернівці з'єднує західну частину Білорусії з Румунією і є головним коридором північно-південного напрямку до Балканських країн і Середземномор'я. Інші дві дороги Харків-Київ-Львів і Київ-Ужгород з'єднують схід і центр України з Польщею, Словаччиною і Угорщиною. Для забезпечення пасажироперевезень також функціонують приміська та міжміська автобусні станції. Вантажо- та пасажироперевезення, що здійснюються автомобільним транспортом м. Тернополя, щорічно зростають. Так, станом на 01.01.2016 р. вантажні перевезення становили 1,3%, а пасажирські – 2,8%. Основними проблемами в сфері транспортної інфраструктури, які необхідно вирішити для покращення просторових зв'язків міста Тернополя є оновлення та розбудова автомобільних шляхів та рухомого складу для всіх видів транспорту.

Сьогодні місто зберігає та інтенсивно розвиває свій статус на національному та внутрішньо регіональному рівнях. Господарство Тернополя є складовою частиною господарського комплексу України. Рівень розвитку і структуру господарства характеризують показники національного прибутку, які станом на 01.01.2016 р. склали 21676 млн. грн. За часткою такого прибутку в Україні (1,5%) Тернопіль належить до так званих депресивних регіонів, тому працювати є над чим.

Основою економіки міста є промисловість, яка характеризується різноплановістю та багатогалузевим укладом. Основну частку становлять підприємства харчової, виробництва гумових і пластмасових виробів, машинобудування, легкої, виробництва електричного та електронного устаткування, поліграфічна справа. Виробничий потенціал міста складається з понад 120 промислових підприємств. Більшість підприємств протягом 2016 року працювали стабільно та нарощували обсяги виробництва. Обсяг реалізованої промислової продукції підприємствами в аналізований період становив 6108,5 млн. грн., що на 56,0% більше ніж у 2015 р.

В м. Тернополі працює 78 підприємств з іноземними інвестиціями, провідними з яких є: ТзОВ «Шредер», ТОВ «Єврофарм» (Німеччина), ПП «Режанс полісаж» (Данія), СП «Діана Інтернаціональ ЛТД» (Швеція), ТОВ «МВ Стеллар (Естонія), ТОВ «Шатекс Тер, ТОВ «Укр Поль (Поль-

© Пушкар Б.Т., Пушкар З.М., 2017

ща), ТОВ «Натурпродукт- Вега (Бельгія), ТОВ «Р.Е.Й.В.» (Угорщина), ПП»ВІК-ПОЛ», ТзОВ «Польтерпак» та інші [2].

У місті реалізовується ряд міжнародних інфраструктурних проектів та проектів міського планування:

– модернізація системи водопостачання та водовідведення. Проект реалізується спільно з Світовим Банком на суму майже 37 млн. дол. США;

– реконструкція системи теплопостачання. Проект реалізується спільно з Європейським Банком Реконструкції та Розвитку на суму 17 млн. дол. США;

– соціально-економічна адаптація переселених осіб у місті Тернополі. Проект реалізовано спільно з Європейським Союзом на суму біля 300 тис. дол. США;

– інвестиції в культуру. Проект реалізовано спільно з Європейським Союзом на суму майже 200 тис. дол. США.

Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку міста станом 01.01.2016 року склав 13226,4 тис. дол. США, що на 1805,5 тис. дол. США менше обсягів інвестицій на 01.01.2015 року, або 88,0%, в розрахунку на одну особу становить 60,6 дол. США.

У 2015 р. в економіку міста іноземними інвесторами вкладено 124,1 тис. дол., вилучено 242,7 тис. дол. прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Інвестиції надійшли з 28 країн світу. До п`ятірки основних країн – інвесторів, на які припадає 11755,5 тис. дол. США, або 88,9% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Естонія, Польща, Бельгія, Кіпр, Німеччина [1].

На підприємствах промисловості зосереджено – 28,3% загального обсягу прямих інвестицій; транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 58,2% прямих інвестицій; оптової та роздрібна торгівля, ремонт автомобільних засобів – 10,7%. Міжнародне співробітництво міста Тернополя щороку стає все активнішим. З кожним роком збільшується кількість візитів іноземних делегацій до нашого міста, місто все активніше бере участь у різних міжнародних проектах і заходах, збільшується кількість міст-партнерів та міст-побратимів.

Зручне розташування дозволяє розширювати співпрацю зі східними регіонами України, сусідніми областями, державами та країнами Європи, налагоджувати тісні зв'язки з містами-побратимами: Батумі (Грузія), Тарнов (Польща), Хожув (Польща),Тирасполь (Молдова). Міста-партнери: Ялова (Туреччина), Ельблонг, Новотомишльський повіт (Польща), Вільянді (Естонія), Слівен, Шумен (Болгарія), Мурсія (Іспанія), Таураге (Литва), Ниса (Польща), Суленцінський повіт (Польща). Дружні міста: Люблін (Польща), Касторія (Греція), в стадії переговорів: Плонськ,Єленя Гура (Польща) [1].

Протягом 2016 року міську раду відвідала 21 офіційна делегація з закордону. Між Тернополем та Автономною республікою Аджарія (Грузія) підписано договір про співробітництво. Одним з найважливіших проблемних питань двосторонніх відносин є необхідність активізації економічної співпраці між нашими країнами. Ця угода про співробітництво між двома регіонами передбачає налагодження зв'язків у сферах економіки, культури, освіти, медицини.

У Тернополі відбувся Міжнародний форум «Тернопільщина Invest – 2016». Участь у ньому взяли близько 25 іноземних делегацій із 18 країн світу, 10 міжнародних донорських організацій, представники іноземних дипломатичних установ, які обговорювали проекти розвитку просторових зв'язків міста та регіону. Найближчі п'ять років Китай планує інвестувати понад $1 трильйон в економіку європейських міст з найнижчими викидами вуглекислого газу, екологічно чистим транспортом та енергоефективними житловими і комерційними будівлями, і відрадно, що одним з таких міст буде саме Тернопіль, де кошти планують вкладати в термомодернізацію житлового фонду.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності міста є наявність як позитивних, так і негативних тенденцій. Зовнішньоторговельний оборот товарами склав 186,9 млн. дол. США. При цьому обсяги експорту становили 96,2 млн. дол. США, імпорту – 90,7 млн. дол. США. У зовнішній торгівлі відбулось пожвавлення, в першу чергу за рахунок поглиблення співпраці з ЄС. До країн СНД було експортовано 9,2% усіх товарів, до країн Європи – 49,5% [1]. Зовнішня торгівля товарами в 2016 році подана у таблиці 1.

Серед головних торгових партнерів країн Європи експортні поставки найбільше зросли до Нідерландів – в 3,5 рази, до Німеччини – в 1,9 рази, до Польщі – в 2 рази, до Португалії – в 2,6 рази. Експорт до країн Європи збільшився в 1,8 рази. Відновилися експортні поставки до країн Азії і зросли в 17,8 раз (до Ізраїлю, Ірану, Кореї). Провідні позиції в зовнішній торгівлі підприємств м. Тернополя належать країнам Європи та Азії. В структурі зовнішньоторговельних операцій їх частка, відповідно, складає – 59,4% та – 20,3%.

Зовнішньоторговельні операції товарами місто здійснювало із партнерами з 70 країнами світу. Основними торгівельними партнерами міста до яких експортувались товари є Польща, Франція, Ізраїль, Швейцарія, Португалія (рис. 1).

Основу структури експорту склала продукція за наступними товарними групами:

· продукти рослинного походження – 45,1%;

· зернові культури – 23,4%;

· продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 11,0%;

· механічне обладнання; машини та механізми – 4,3% [1; 4].

Таблиця 1

Зовнішня торгівля товарами в 2016 році [3]

Всього, у т. ч.	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 2015	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2015	у % до загального обсягу
	287831,2	95,9	100,0	270189,6	104,1	100,0
Тернопіль	96216,2	138,2	33,4	90675,7	102,9	33,6

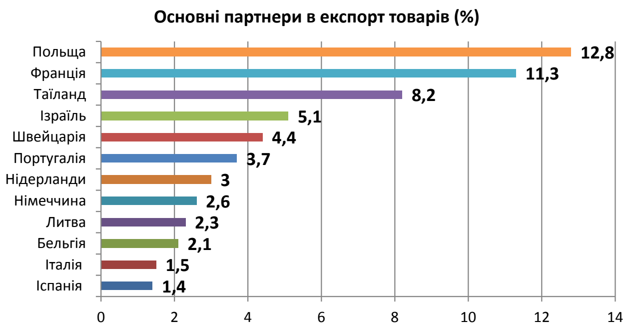

Рис. 1.

Найбільші експортери: ПП «Фабрика меблів «Нова» (меблі дерев'яні), ПАТ «Техінмаш» (прилади електричні освітлювальні), ТОВ «Шредер» (прожектори електричні), ПАТ «ТРЗ «Оріон» (апаратура передавальна), ТОВ «Стеллар ЛТД» (харчові продукти), ТОВ» Торговий дім «Теркурій» (шкарпеткові вироби), ТОВ» Ліском-шпон» (шпон), ТОВ «Ірена і К» (ялинкові прикраси). Із країн СНД імпортовано – 20,1% усіх товарів, з країн Європи – 66,0%.

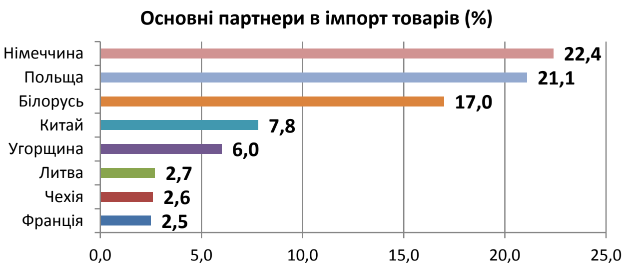

Рис. 2.

Основу структури імпорту склала продукція за такими товарними групами:

- мінеральні продукти – 30,8%;
- механічне обладнання; машини та механізми – 24,4%;
- продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 11,3%;
- полімерні матеріали, пластмаси та каучук – 10,9%;
- недорогоцінні метали та вироби з них – 6,1% [1; 4].

До країн СНД було експортовано 9,2% усіх товарів, до країн Європи – 49,5%.

На нашу думку, основними цілями та завданнями розвитку просторових зв'язків Тернополя повинні бути:

– забезпечення та впровадження належного виконання в місті регіональної складової загальнонаціонального курсу на європейську інтеграцію України;

– розвиток зовнішньоекономічної діяльності та підвищення рівня міжнародного співробітництва в м. Тернополі;

– створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземних інвесторів;

– промоція міста в Україні й за кордоном, його позиціонування як туристичного та культурно-мистецького центру;

– формування позитивного міжнародного іміджу м. Тернополя та покращення співпраці з партнерськими містами;

Для розв'язання головних проблем та досягнення поставлених цілей, ми вважаємо, необхідно:

– поширювати інформацію про інвестиційні можливості міста та підприємств;

– сприяти просуванню продукції місцевих товаровиробників на зовнішній ринок;

– поглиблювати зв`язки з порідненими закордонними містами;

– покращення інформаційного забезпечення міжнародного співробітництва, розширення присутності міста в інформаційному просторі шляхом публікацій в електронних та паперових виданнях, представлення презентацій.

– активізація роботи для участі у грантових програм Євросоюзу, регіональних утворень, міжнародних фондів та організацій;

– залучення коштів міжнародної технічної допомоги у рамках програм сусідства Європейського Союзу;

– налагодження співпраці з міжнародними організаціями, торгово-економічними представництвами, а також залучення до співпраці місцевих та міжнародних фондів і програм;

– проведення міжнародних науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів», форумів, зустрічей.

Висновки і пропозиції. Отже, для розвитку просторових зв'язків та успішного конкурування з іншими містами Центрально-Східної Європи, Тернополю необхідно усунути ряд ключових бар'єрів, зокрема: необхідність підготовки актуальних навиків серед випускників ВНЗ, покращення рівня управлінських навиків серед менеджерів середньої ланки, вирішення проблеми недостатньої кількості офісних приміщень, малої кількості транспортних сполучень, необхідність створення пакету стимулів та організаційної структури для залучення компаній до Тернополя.

Це забезпечить місту не тільки певну позицію на європейському ринку бізнес-послуг, а й сприятиме залученню інновацій у розвиток економіки міста. Оскільки, інвестиції – це шлях до оздоровлення міста, регіону чи країни, адже це вливання в економіку, бізнес, нові робочі місця, збільшення зарплат та купівельної спроможності. Крім того, якщо у місто чи регіон приходять іноземні інвестори й організовують роботу свого підприємства відповідно до європейських стандартів – це змушує інші підприємства області прагнути до цього рівня. Тому і підвищується загальний рівень благополуччя людей.

На Тернопіллі інвесторів приваблює наявність кваліфікованої та доступної дешевої робочої сили, зручне географічне положення, наявність достатньої сировинної бази. Однак негативних факторів наразі більше: інвесторів відштовхують і відносини з податковими органами, і аспект перевірок та недосконалого нормативно-правового регулювання, і проблеми у сфері земельних питань, і порядок здійснення ліцензійних та дозвільних процедур, і високі ціни на сировину. Лякає також невеликий обсяг споживчого ринку, недостатньо розвинена інфраструктура. Однак, нам є куди розвиватись, і є потенціал. Покращення інвестиційного клімату можливе. Але для цього потрібно поліпшити транспортну інфраструктуру, підвищити ефективність роботи органів влади, дати можливість розвиватись малому та середньому бізнесу.

Список літератури:

1. Інвестиційний паспорт міста Тернопіль.
2. Програма розвитку малого і середнього підприємництва в м. Тернополі на 2017-2018 роки.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2015 рік / За ред. А.А. Чорного. – Тернопіль: Головне управління статистики, 2015. – 472 с.
4. Статистичний бюлетень. «Соціально-економічне становище Тернопільської області». – Тернопіль: Головне управління статистики, 2017. – 80 с.

Пушкарь Б.Т.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка
Пушкарь З.М.
Тернопольский национальный экономический университет

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ СВЯЗИ Г. ТЕРНОПОЛЬ

Аннотация
В статье проанализированы особенности пространственных связей города Тернополь, исследована деятельность промышленных предприятий, внешнеэкономической деятельности, освещены международное сотрудничество, раскрыто ряд международных инфраструктурных проектов и проектов городского планирования. Авторами предложено цели, задачи и шаги, которые необходимо для улучшения развития пространственных связей города Тернополя.

Ключевые слова: пространственные связи, промышленность, иностранные инвестиции, внешняя торговля, экспорт, импорт, инфраструктура.

Pushkar B.T.
Ternopil National Pedagogical University named after V. Gnatyuk
Pushkar Z.M.
Ternopil National Economic University

SPATIAL RELATIONS OF TERNOPIL

Summary
The article analyzes the spatial features of the economic relations of Ternopil, studied industrial activity, foreign economic activity, highlighted international cooperation, revealed a number of international infrastructure projects and urban planning projects. The authors proposed goals, objectives and steps necessary for improvement of spatial relationships of Ternopil and well-being of its population. The article is the study of spatial economic relations. Ternopol; identify the key barriers that hinder the development and proposed main goals, tasks and steps that need to establish spatial relationships of the city.

Keywords: spatial connections, industry, foreign investments, foreign trade, export, imports, infrastructure.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.12-008.318.1

ДІАГНОСТИЧНА ЦІННІСТЬ ФАЗОВИХ ПОРТРЕТІВ ЕКГ В ПРАКТИЦІ СІМЕЙНОГО ЛІКАРЯ

Катеренчук О.І.
Українська медична стоматологічна академія

В статті представлено сучасні дані щодо можливостей використання методу аналізу фазових портретів ЕКГ в практиці сімейного лікаря. Висвітлено загальні принципи інтерпретації графічного відображення ЕКГ у фазовому просторі. Розглянуто діагностичне значення кількісних показників фазового аналізу: індекс βT, коефіцієнт симетричності хвилі T та стандартне квадратичне відхилення хвилі T. Подано власні приклади використання фазаграфії на первинній ланці надання медичної допомоги. Обговорено перспективи та обмеження розвитку даної методики в майбутньому.
Ключові слова: електрокардіографія, фазаграфія, реполяризація міокарда, індекс βT, симетричність хвилі T.

Постановка проблеми. За результатами епідеміологічних досліджень Україна має найвищі показники захворюваності та смертності від серцево-судинних захворювань (ССЗ) в Європі. Незважаючи на впровадження в загальну клінічну практику сучасних наукових надбань з діагностики та лікування серцево-судинних захворювань, істотної позитивної динаміки в контролі за епідеміологічною ситуацією за попереднє десятиліття не було досягнуто. Однією з визначальних причин зазначеного невтішного результату є ініціація профілактично-лікувальних заходів лише на пізніх етапах серцево-судинного континуума. Так, нерідко діагноз ішемічної хвороби серця встановлюється вперше лише при госпіталізації пацієнта з приводу гострої коронарної події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом попередніх двох десятиліть у розвитку кардіологічної науки все більшої ваги набуває тенденція розглядати патологічні стани та захворювання акцентуючись на патоморфологічній їх складовій. Значною мірою це обумовлено науково-технічним прогресом зі створенням високоточних інструментів та методик для втручань на серці і судинах. Так, наприклад, основою для лікування пацієнтів з захворюванням коронарних артерій стали через шкірні коронарні втручання, пацієнтів з фібриляцією передсердь – радіочастотна абляція тканин передсердь, пацієнтів з тяжкою серцевою недостатністю – імлантація ресинхронізатора. Незважаючи на безумовні клінічні, прогностичні та економічні ефекти використання вказаних методик, вплив на патоморфологічні субстрати при серцево-судинних захворюваннях не дозволяє взяти перебіг відповідних захворювань під повний контроль. Сучасна кардіологія в прагненні до патоморфологічної корекції серцево-судинних захворювань, все більше «забуває» про функціональну їх складову.

Ще понад півстоліття тому W. B. Cannon та H. Selye в своїх роботах робили акцент на дезадаптації як визначальному механізмові прогресування захворювань [1, 2]. Саме нездатність організму компенсувати патологічні зміни в організмі та адаптуватись до нових умов життєдіяльності призводить до неадекватного нейрогуморального реагування, дисфункції механізмів цитокінової регуляції, порушення процесів імунної відповіді, тощо.

В сучасній українській науці вказана ідея активно підтримується професором М. І. Яблучанським, що вказує на необхідність здійснення лікувальних втручань спрямованих на «правильний» перебіг захворювання, тобто на створення умов для перебігу захворювання по оптимальній програмі [14].

Подібний стан справ в кардіологічній науці недостатньо реалізовано і в практичній кардіології. Оцінка характеру функціональних порушень та механізмів дезадаптації з їх подальшою корекцією привертає все більше уваги практикуючих лікарів.

Невирішені на сьогодення проблеми. Вищевказані обставини обумовлюють потребу в ранньому виявленні (до появи клінічної симптоматики) анатомо-функціональних порушень серцево-судинної системи з подальшою ініціацією ефективних заходів з первинної та вторинної профілактики. Саме завдяки ефективному скринінгу, своєчасному застосуванні повноцінних методів попередження виникнення і прогресування ССЗ, можна сподіватись на зниження захворюваності та смертності як на окремій дільниці, так і в державі в цілому. При цьому, безсумнівно, основний обсяг роботи лягає на плечі сімейних лікарів.

Діагностичні методики на первинній ланці мають відповідати наступним вимогам: простота використання, неінвазивність, репрезентативність, висока точність і достатня специфічність [3].

Одним з перспективних методів є фазаграфія, що відповідає вищевказаним вимогам та дозволяє істотно поліпшити інформативність електрокардіографічного дослідження [4-11].

Як відомо, на молекулярно-клітинному рівні ішемія кардіоміоцитів проявляється дисфункцією механізмів трансмембранного іонного транспорту, порушенням внутрішньоклітинної

© Катеренчук О.І., 2017

циклічності мобілізації кальцію, якісною перебудовою синтезу і утилізації енергії. Це призводить до порушення більшою мірою процесів реполяризації міокарду, що знаходить своє відображення у зміні сегменту ST та зубця T на поверхневій ЕКГ. Однак, чутливість та специфічність в оцінці зони реполяризації поверхневої ЕКГ є недостатньо високими, що обумовлює помилки в інтерпретації отриманого результату та невірній стратифікації ризику [3, 10-12].

В основі методу фазаграфії лежить принцип відображення ЕКГ-сигналу у фазовій площині, тобто аналіз поведінки динамічної системи на основі кінцевого набору параметрів x1, ..., xN в N-вимірному просторі з координатами x1, ..., xN. Використовується метод швидкостей, а координатами фазової площини є амплітуда y(t) та похідна від часу φ(t) [9-11, 13].

Завдяки цьому, на отриманих фазових портретах ЕКГ можна розрахувати наступні параметри, що характеризують сектор реполяризації:

1. Симетрія хвилі T. Як відомо, класичною ознакою ішемії міокарду є наявність високих загострених зубців T («коронарних T») поверхневої ЕКГ. Оптимізувати якісну і кількісну оцінку можливо, здійснивши автоматизований вимір симетричності T, що відмінно візуалізується у формі специфічної форми петлі на фазаграмі.

2. Стандартне квадратичне відхилення T (СКВ T). Альтернація зубця T поверхневої ЕКГ є важливим компонентом інтерпретації ЕКГ, що незаслужено недооцінений в загальній практиці. Збільшення альтернації хвилі T є маркером ішемічної вразливості. При використанні фазаграфії у своїй науково-практичній діяльності, ми здійснюємо реєстрацію понад 300 серцевих циклів (час процедури становить 5-6 хвилин), що дозволяє отримати точне значення СКВ T, тобто охарактеризувати альтернацію T.

3. Індекс βT. Параметр, що певною мірою є віддзеркаленням симетричності хвилі T. В окремих роботах, саме йому надавалась основна роль при проведенні скринінгу асимптомних осіб на предмет наявності ішемічної хвороби серця [12].

Таким чином, **метою даної роботи** є обґрунтувати на власному досвіді доцільність використання методу фазаграфії на первинній ланці.

Основний матеріал. За період з 2013 по 2017 роки на базі кафедри сімейної медицини і терапії ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія» методом фазового аналізу ЕКГ було обстежено 320 осіб. Дослідження здійснювалось в ранкові години (07:00-09:00) щонайменше через півгодини після прокидання, до вживання їжі та прийому лікарських засобів, в спокійному стані, положенні лежачи. Реєстрація здійснювалась з пальцевих електродів приладу «Фазаграф» протягом 6 хвилин (1 хв. – адаптація, 5 хв. – обстеження) з подальшою автоматизованою обробкою за допомогою програмного забез-

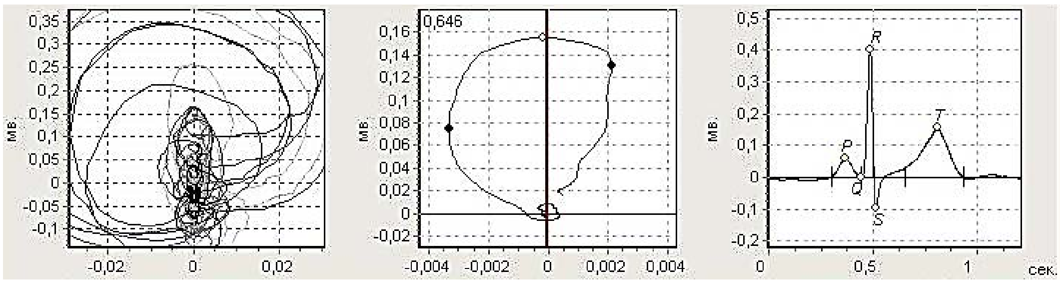

Рис. 1. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 1

Джерело: виконано автором

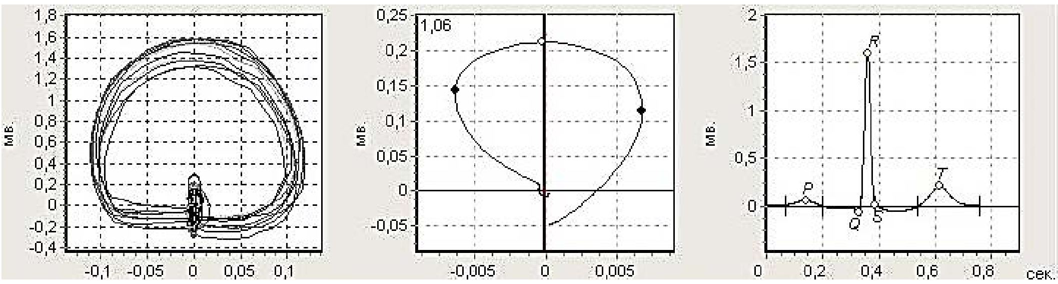

Рис. 2. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 2

Джерело: виконано автором

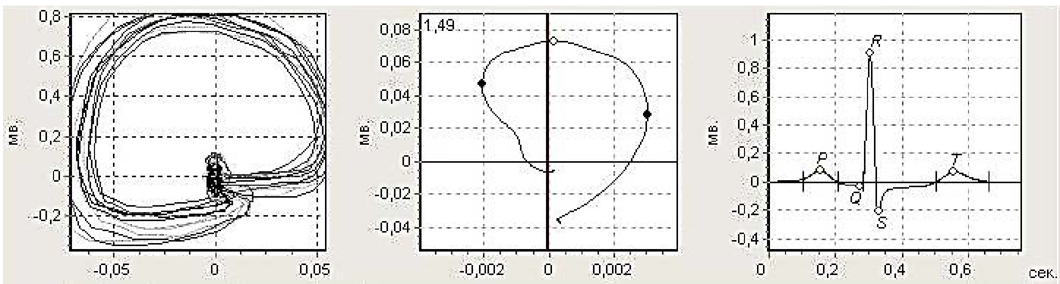

Рис. 3. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 3

Джерело: виконано автором

печення «Фазаграф-М». До аналізу приймались лише записи, що містили щонайменше 100 якісно зареєстрованих кардіоциклів.

Нижче наведено декілька клінічних прикладів з власної практики.

Клінічна ситуація № 1. Пацієнтка 65 років звернулась зі скаргами на періодичне відчуття дискомфорту в лівій половині грудної клітки, без ірадіації тривалістю до 3-4 годин, що дещо зменшується при прийомі 1-2 таблеток корвалменту; на лабільність артеріального тиску, порушення сну (труднощі з засипанням). Вищевказані скарги турбують протягом останніх двох місяців.

Від проведення візуалізаційних методів (КТ-коронарографії та інвазивної коронарографії) хвора попередньо відмовилась. Метод фазаграфії виявився альтернативою навантажувальним пробам, які були протипоказані через наявність у пацієнтки деформуючого остеоартрозу колінних суглобів.

Отриманий фазовий портрет ЕКГ подано нижче (рис. 1).

У хворої індекс βТ склав 0,646, симетричність хвилі Т – 0,729, а СКВ Т – 0,145. Всі зазначені параметри відповідають нормі, що в поєднанні з вищевказаною клінічною картиною робить діагноз хвороби коронарних артерій серця малоймовірним.

Клінічна ситуація 2. Хвора, 68 років, звернулась за плановою консультацією в зв'язку зі скаргами на періодичні напади болю ангінозного характеру та задишку при ходьбі на відстань 300-400 метрів, лабільність артеріального тиску з періодичним підвищенням до 160/100 мм.рт.ст. На зареєстрованій ЕКГ не виявлено переконливих даних щодо ішемічних змін. При здійсненні фазового аналізу ЕКГ отримано наступну графіку та розраховані параметри: індекс βТ – 1,06, симетричність хвилі Т – 1,03, СКВ петлі Т – 0,186 (рис. 2).

Отримані результати свідчать про надмірну симетричність петлі Т, однак збережену альтернацію. Зазначений результат слід інтерпретувати як наявність стійкої ішемії міокарду, не виключено за типом «stunning».

Клінічна ситуація 3. Хворий, 69 років, звернувся з приводу періодичного (2-3 рази на місяць) підвищення артеріального тиску до 170/120 мм.рт.ст, що супроводжується відчуттям дискомфорту за грудиною та утрудненням дихання. Хворіє на гіпертензію близько 15 років, регулярно приймає гіпотензивні засоби (лізиноприл, амлодипін). На зареєстрованій поверхневій ЕКГ не виявлено ішемічних змін.

Водночас, на фазовому портреті ЕКГ розраховано наступні показники: індекс βТ – 1,490, середня симетрія петлі Т – 1,16, СКВ Т – 0,254. Вказані зміни було розцінено як підвищену ішемічну вразливість, що в поєднанні зі зниженою варіабельністю серцевого ритму (маркер тонічної гіперсимпатикотонії) слід розцінювати як підви-

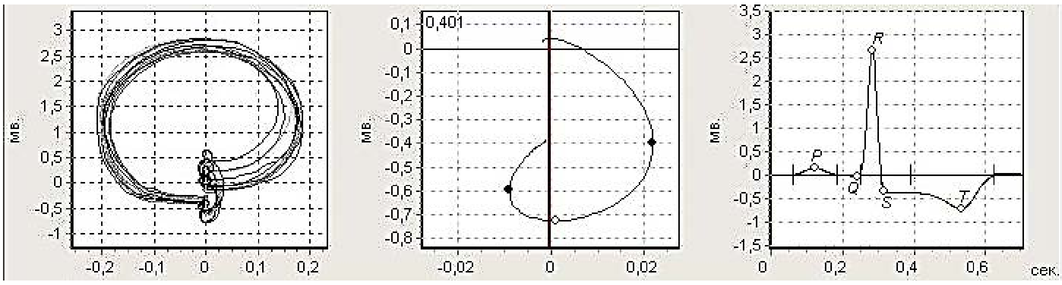

Рис. 4. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 4

Джерело: виконано автором

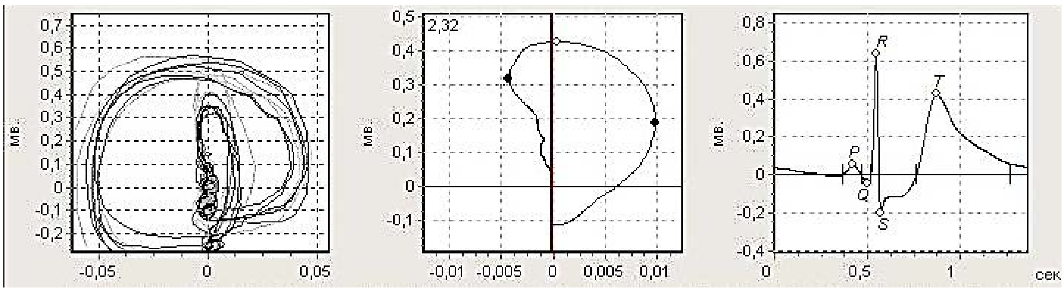

Рис. 5. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 5 після проби з фізичним навантаження

Джерело: виконано автором

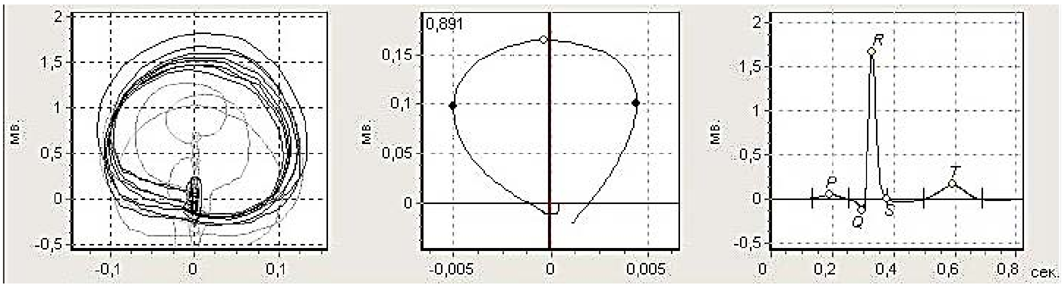

Рис. 6. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 6 при первинному звертанні

Джерело: виконано автором

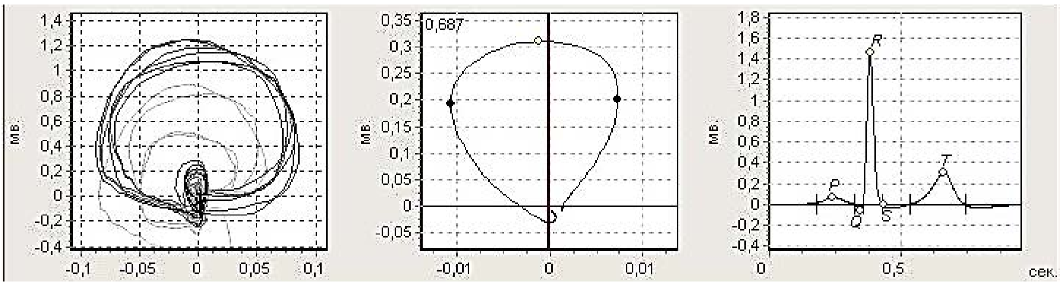

Рис. 7. Структура фазового портрета ЕКГ пацієнта № 6 в динаміці

Джерело: виконано автором

щений ризик розвитку несприятливих серцево-судинних подій (рис. 3).

Клінічна ситуація 4. Хвора 36 років звернулась зі скаргами на постійно підвищені цифри АТ до 160-180/110-120 мм.рт.ст. В анамнезі – хворіє вторинною артеріальною гіпертензією обумовленою спадковими факторами та гіпоталамічним синдромом. На зареєстрованому фазовому портреті ЕКГ визначено індекс βТ – 0,404, середню симетрія хвилі Т – 0,411, СКВ Т – 0,061. Отримані дані переконливо свідчать про відсутність ішемічних змін на ЕКГ (рис. 4).

Важливо відмітити наявність виразної дисперсії контуру кінцевої частини «петлі QRS», що імовірно свідчить про систолічне перевантаження лівого шлуночка.

Таким чином, використання фазового аналізу ЕКГ дозволяє отримати додаткову цінну інформацію, що полегшує інтерпретацію отриманих даних та покращує диференційну діагностику ЕКГ-ознак в практиці лікаря загальної практики. Водночас, в усіх вищезазначених випадках отримані результати фазаграфії допомагали переважно у відхиленні діагнозу хвороби коронарних артерій серця. Нижченаведений приклад демонструє цінність методики саме в плані підтвердження ішемічної хвороби серця.

Клінічний приклад 5. Хворий, 57 років, звернувся зі скаргами на напад болю пекучого характеру, що виник вперше в житті близько тижня тому, з локалізацією в лівій половині грудної клітки, без ірадіації, з відчуттям утрудненого дихання та нестачі повітря, тривалістю до 10 хв. Хворий відмічає, що виникнення болю не було пов'язане з фізичним чи емоційним навантаженням, а також залежність від положення тіла – в положенні сидячи неприємні відчуття зменшувались. На поверхневій ЕКГ не було виявлено жодних патологічних змін. Водночас, при реєстрації фазаграми після фізичного навантаження (30 присідань) отримано наступний результат (рис. 5).

Симетрія хвилі Т склала 2,16, СКВ Т – 0,325, індекс βТ – 2,320. Отримані дані чітко свідчать про наявність міокардіальної ішемії з лабільністю форми хвилі Т, що вказує на високу вразливість та потребує подальших лікувальних втручань.

Метод фазаграфії може використовуватись для контролю якості терапії. Для прикладу наведено наступний клінічний випадок.

Клінічний приклад 6. Хвора, 66 років, що страждає на ішемічну хворобу стенокардії та стенокардію напруження (ФК ІІІ) звернулась зі скаргами на неефективність медикаментозної терапії щодо редукції симптомів та покращення толерантності до фізичних навантажень. На зареєстрованій фазаграмі отримано наступні значення показників: симетричність хвилі Т – 0,838, СКВ Т – 0,154, індекс βТ – 0,891 (рис. 6).

Було виконано корекцію медикаментозної терапії: збільшено дозу бета-блокатору (метопролола тартрат) до 100 мг та додано триваподіючий нітропрепарат (ізосорбіду динітрат пролонгованої дії). Повторний огляд виконано через 4 тижні. Хвора відмітила покращення самопочуття, зниження середньої кількості ангінозних нападів за тиждень. Проба з 6-тихвилинною ходою виявила приріст пройденої дистанції на 15%.

На контрольній фазаграмі отримано наступний результат: симетричність хвилі Т – 0,654, СКВ Т – 0,140, індекс βТ – 0,637 (рис. 7).

Отже, на фоні корекції медикаментозної терапії отримано не лише покращення клінічної картини перебігу захворювання, але і результатів фазаграми – зниження ішемізації хвилі Т, стабілізація процесів реполяризації, зменшення ішемічної вразливості. Водночас, привертає увагу, відсутність динамічних змін на поверхневій ЕКГ, що вказує на додаткову чутливість у виявленні змін реполяризації міокарду методом фазаграфії.

Висновки і перспективи. Таким чином, метод аналізу динамічного ЕКГ-сигналу дозволяє покращити якість діагностичних заходів, оптимізувати діагностичний пошук, здійснювати контроль перебігу серцево-судинних захворювань в динаміці. Істотними перевагами методу є його неінвазивність, репрезентативність та дешева вартість, можливість статичної оцінки та при виконанні проб з навантаженням. Водночас, перспективними подальшими напрямками є розрахунок чутливості та специфічності фазаграфії (на основі аналізу великих баз даних), виявлення кореляційних зв'язків показників фазаграми з іншими клінічними параметрами, вивчення прогностичної ролі фазаграфії в якості предиктора серцево-судинних подій.

Все вищезазначене свідчить про роль фазаграфії як сучасного діагностичного інструменту в руках сімейного лікаря.

Список літератури:

1. Cannon W. B. The Wisdom of the Body. – New York: W. W. Norton & Company. – 1963. – 334 p.
2. Selye H. Stress and the General Adaptation Syndrome / H. Selye // Br Med J. – 1950. – № 1(4667). – P. 1383-1392.
3. Гриценко В. І. Персоніфіковані засоби цифрової медицини – крок до здоров'я / Гриценко В. І., Файнзільберг Л. С. // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 8. – С. 62-70.
4. Мініна О. М. Аналіз хвилі Т ЕКГ у фазовому просторі у визначенні функціональних резервів міокарда / О. М. Мініна // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Біологія, хімія». – 2013. – Т. 26(65), № 2. – С. 148-153.
5. Можливості аналізу електрокардіограми у фазовому просторі та варіабельності ритму серця в амбулаторних пацієнтів із гіпертонічною хворобою / Т. І. Чабан, І. А. Чайковский, Л. С. Файнзільберг [та ін.] // Український медичний часопис. – 2009. – № 2(70).- С. 126-128.
6. Мужицька Н. В. Експрес-діагностика за пульсограмами з використанням методу фазової площини / Н. В. Мужицька, Т. М. Нікітчук, Г. С. Тимчик // Вісник ЖДТУ. Технічні науки. – 2011. – № 4.
7. Нікітчук Т. М. Використання методу фазової площини для дослідження пульсової хвилі / Т. М. Нікітчук, Ю. А. Поліщук // Вісник ЖДТУ. Технічні науки. – 2011. – № 2(57). – С. 80-87.
8. Нікітчук Т. М. Метод фазової площини як спосіб дослідження стану серцево-судинної системи на основі аналізу пульсової хвилі / Т. М. Нікітчук // Вісник Національного технічного університету України «КПІ», серія – Радіотехніка. Радіоапаратобудування. – 2012. – № 48. – С. 179-184.
9. Файнзильберг Л. С. Информационная технология Фазаграф® для интегральной оценки состояния сердечно-сосудистой системы по фазовому портрету электрокардиограммы / Л. С. Файнзильберг, В. И. Гриценко // Врач и информационные технологии. – 2013. – № 3. – С. 52-63.
10. Файнзильберг Л. С. Компьютерный анализ и интерпретация электрокардиограмм в фазовом пространстве / Л. С. Файнзильберг // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2004. – № 1. – С. 32-46.
11. Файнзильберг Л. С. Оценка эффективности применения информационной технологии Фазаграф® по данным независимых исследований / Л. С. Файнзильберг // Управляющие машины и системы. – 2014. – № 2. – С. 84-92.
12. Файнзильберг Л. С. Фазаграф® – эффективная информационная технология обработки ЭКГ в задаче скрининга ишемической болезни сердца / Л. С. Файнзильберг // Клин. информат. и Телемед. – 2010. – Т. 6. Вып. 7. – С. 22-30.
13. Фрумин Л. Л. О фазовом портрете электрокардиограммы / Л. Л. Фрумин, М. Б. Штарк // Автометрия. – 1993. – № 2. – С. 51-54.
14. Яблучанский Н. И., Мартыненко А. В. Варибельность сердечного ритма в помощь практическому врачу. – Х. – 2010. – 131 с.

Катеренчук О.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ФАЗОВЫХ ПОРТРЕТОВ ЭКГ В ПРАКТИКЕ СЕМЕЙНОГО ВРАЧА

Аннотация
В статье представлены современные данные о возможностях использования метода анализа фазовых портретов ЭКГ в практике семейного врача. Освещены общие принципы интерпретации графического отображения ЭКГ в фазовом пространстве. Рассмотрено диагностическое значение количественных показателей фазового анализа: индекс βT, коэффициент симметричности волны Т и стандартное квадратическое отклонение волны Т. Представлены собственные примеры использования фазаграфии на первичном звене оказания медицинской помощи. Обсуждены перспективы и ограничения использования данной методики в будущем.
Ключевые слова: электрокардиография, фазаграфия, реполяризация миокарда, индекс βT, симметричность волны Т.

Katerenchuk O.I.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

THE DIAGNOSTIC VALUE OF PHASE-SPACED ECG PORTRAITS IN FAMILY DOCTOR PRACTICE

Summary
The article describes novel data about possibilities of usage of phase-portraits ECG method in family doctor's practice. The general principles of phase-space ECG visualization were estimated. The diagnostic role of quantitative parameters of phase-analysis: βT-index, coefficient of T-wave symmetry, standard deviation of coefficient of T-wave symmetry were examined. Clinical cases of fazagraphy application in primary medical care are presented in the article. Perspectives and limitations of development of this method in future are discussed.
Keywords: electrocardiography, fazagraphy, myocardial repolarization, βT-index, T-wave symmetry.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.035

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ РОМАНТИЗМУ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Лігус О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Висвітлено різні теоретичні обґрунтування романтизму мистецтвознавцями і культурологами XX-XXI ст. Особливу увагу приділено історіографії літературознавчих та музикознавчих праць, які вирізняються спільними та відмінними підходами щодо трактування романтизму. Визначено причини відмінності дефініції романтизму в роботах учених різних мистецтвознавчих наук. Систематизовано мистецтвознавчий досвід дослідження дефініції романтизму. Окреслено сучасні тенденції вивчення проблематики романтизму.
Ключові слова: романтизм, епоха Романтизму, романтичний стиль, романтизм в літературі, музичний романтизм, романтичне мистецтво.

Постановка проблеми. Романтизм є одним із найбільш загадкових і невичерпних за своєю сутністю явищ в історії культури, увага до якого не згасає упродовж двох століть. Феномен романтизму досліджувався в різних сферах мистецтвознавства у філософських, історичних, соціальних та естетичних аспектах. Ретельно вивчалася і романтична художня творчість в усьому її стильовому та жанровому розмаїтті, зокрема, мистецтво літератури й музики XIX ст., де романтизм проявився особливо виразно. Незважаючи на це, науковці визнають романтизм недостатньо дослідженим, аргументуючи це численними відмінностями його дефініції у різних галузях мистецтвознавства.

З цього приводу літературознавець і культуролог О. Михайлов слушно зауважив, що романтизм – це «слово, яке виражає найрізноманітнішу невловимість у природі й мистецтві, яке є майже невловимим за своїм змістом, оскільки виблискує незліченними смисловими відтінками» [12, с. 20]. Аналогічно вважає і музикознавець К. Зенкін, який порівнює романтизм із «величезним континентом чи то океаном, які, скільки би їх не вивчали, завжди зберігають якісь таємниці» [4, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Множина трактувань романтизму, зумовлена його багатоликістю, спостерігається протягом усього періоду його існування та дослідження: від перших метафоричних визначень цього поняття у працях митців XIX ст. (П. В'яземський, М. Костомаров, Ф. Ліст, Р. Шуман) – до сучасних літературознавчих та музикознавчих концепцій (К. Зенкін [4; 5], А. Кудряшов [9], О. Михайлов [12; 13], М. Наєнко [15], І. Юдкін-Ріпун [19]). Загалом у мистецтвознавстві відомі такі дефініції романтизму: художній напрям [1; 3; 14; 16]; художній стиль [4; 14; 15]; творчий метод [3; 14]; мистецька епоха [4; 5; 12; 13; 19; 21; 22], особливий тип творчості [9; 15; 17].

Означені розбіжності щодо трактування романтизму актуалізують проблему дефініції романтизму в сучасному мистецтвознавстві.

Мета статті – висвітлити і систематизувати різні теоретичні обґрунтування романтизму, зумовлені відмінністю наукових підходів. Для цього потрібно:

- проаналізувати історіографію дослідження цього явища в різних мистецтвознавчих науках, зокрема в літературознавстві й у музикознавстві;
- виділити спільні та відмінні підходи дослідження романтизму в різних сферах культури та мистецтва;
- визначити причини різних трактувань романтизму вченими різних галузей мистецтвознавства.

Виклад основного матеріалу. Як уже відзначалося, романтизм розвивався в усіх сферах культури й мистецтва, але в літературі та в музиці, «найбільш романтичному із мистецтв» (як її називали самі митці епохи Романтизму), його вияв був особливо потужним і яскравим.

Поява романтизму в літературі була викликом проти нормативності та раціоналізму, притаманним художньому мисленню класицизму. Естетика романтизму стверджувала культ мистецтва, яке проросло із самого життя, національно-історичного ґрунту і знаменувало вільне самовираження митця. Звідси – надання поетами-романтиками виняткової ролі суб'єктивному началу, емоційності, чуттєвості. Розквіт романтизму в літературі був яскравим, але недовговічним: він припав на першу чверть XIX ст., тому серед літературознавців тривалий час переважало розуміння цього явища як художнього напряму.

У музиці ж, мистецтві емоційному *a priori*, романтизм не міг стати відкриттям свободи й почуттєвості, як у літературі, відповідно, не був він і категоричним запереченням ідеалів класицизму. З цього приводу музикознавець А. Цукер висловив думку про «панромантизм» музики, в якій закладено характерний для романтизму «метод художнього моделювання життя» [17, с. 9]. На його погляд, естетика цього мистецтва, романтична за своєю природою, народилася ще задовго до виникнення романтичних творів. Отже, на відміну від літератури XIX ст., в музиці романтизм як естетико-стильова домінанта панував значно довше, виходячи за межі XIX ст. Це дає підстави музикознавцям трактувати романтизм як цілісну художньо-історичну епоху.

© Лігус О.М., 2017

Інший важливий аспект проблеми дефініції романтизму пов'язаний із різним часом і характером прояву романтизму в різних країнах та національних культурах. Це привело до ідеї внутрішнього розшарування романтизму, яка викликала в багатьох учених сумніви стосовно розуміння цього явища як цілісної епохальної системи. Так, російський літературознавець і духовний філософ XX ст. В. Зеньківський, досліджуючи творчість М. Гоголя, відзначав, що «романтизм скрізь має національне забарвлення, немає романтизму загалом, а є німецький, французький, англійський романтизм – усюди різний» [6, с. 156].

Подібну думку висловив український історик і літературознавець XX ст. Д. Чижевський: «Наукове визначення романтики дати досить важко, бо романтична література протягом кількох десятиліть та в різних народів набирала відмінних форм, а окремі представники романтики де в чому дуже різнилися один від одного» [18, с. 376]. Аналогічно міркував і німецький музикознавець XX ст. Ф. Блуме: «розходження і відмінності в музиці «романтичної доби» виглядають колосально величезними, навіть якщо врахувати тільки німецьку музику, і стають неозорими, якщо прилучити музику інших націй. Зобразити «стиль музичного романтизму» означало б написати історію музики XIX ст.» [2, с. 147-148].

Водночас, розмаїття національних утілень романтизму, власне, й було його питомою особливістю. Ідея національної самобутності мистецтва, яку проголосив німецький письменник і мислитель Й. Гердер на початку XIX ст., становила ключовий сенс в естетиці цього періоду, адже через національну специфіку творчості найбільш яскраво виявлялася індивідуальність, оригінальність художнього мислення – провідна ознака романтичного стилю. Невипадково саме в епоху Романтизму відбувалося становлення та розквіт багатьох національних культур. З огляду на це літературознавець радянського періоду Н. Берковський писав: «В усіх країнах Європи – свій романтизм. Але врешті решт усі вони, коли на них дивишся здалеку, зливаються в єдине ціле» [1, с. 33].

Мистецтвознавці різних поколінь визнавали, що романтизм неможливо охопити лише історичними рамками. Зокрема, український поет і літературознавець Є. Маланюк у 1937 році писав: «Романтизм живе в середньовіччю і ренесансі. Він чуйно стоїть на сторожі людини і народу, лише не в змеханізованім і деградованім значенні цих слів з минулого століття» [10, с. 144]. Через півстоліття цю думку розвинув О. Михайлов, дійшовши висновку, що «романтизм майже неосяжний у широті своїх художніх рішень» [13, с. 23], констатуючи наявність його ознак у мистецтві не тільки XIX ст., а й давніх епох та XX ст.

Із цією сентенцією погоджується сучасний літературознавець М. Наєнко, який досліджував особливості романтизму в українській прозі різних часів. «Романтизм як конкретно-історичне явище межі XVIII-XIX ст. справді віджив свій вік, – пише він, – але як тип художньої творчості цілком не зник» [15, с. 12]. Згідно з його концепцією, категорія романтизму постає в літературі у трьох вимірах: художнього напряму, художнього стилю та «стильової тональності». Перший охоплює літературу зламу XVIII-XIX ст., другий обіймає творчість митців романтичного світосприйняття XIX ст. та їх послідовників, а третій – мистецтво всіх епох: від фольклору до найновіших форм професійної творчості.

Ідеєю «тріадності» романтизму вирізняється також дослідження музикознавця А. Кудряшова, який виразив сутність музичного романтизму ланцюгом споріднених слів – «романтичне» – «романтика» – «романтизм». За визначенням цього вченого, ««романтичне» є історико-типологічною категорією, якою характеризується мистецтво незвичайних, «відкритих», постійно змінних форм». «Романтика» ж, на думку дослідника, уособлює тенденцію до свободи вираження і є характерною для мистецтва різних епох, а власне «романтизм» – «епоху панівної в мистецтві романтики, яка, здебільшого, охоплює XIX ст.» [9, с. 227].

Інший зміст у поняття «романтизму» та «романтики» вкладає музикознавець і культуролог І. Юдкін-Ріпун, автор ґрунтовної монографії «Культура романтики». Термін «романтика» трактується вченим доволі широко: як стиль цілої епохи, як уклад життя людей цієї епохи, як характер особистості, спосіб дії та, навіть, ставлення до вчинків. «Романтизмом» дослідник визначає стиль мислення, який охоплює не лише мистецтво, а й усі прояви людського інтелекту і духу [19].

Тенденція дефініціювати романтизм як епоху, а також, як стиль цієї епохи, характерна, переважно, для музикознавчих досліджень. Зокрема, про епоху Романтизму в музиці писали: К. Дальгауз [21], А. Ейнштейн [22], К. Зенкін [4; 5], М. Михайлов [14], Б. Яворський [20] та ін. У працях цих учених романтизм окреслено рамками XIX ст. – періодом, коли найповніше розкрилася його естетична й художня сутність. А. Ейнштейн уявляв романтизм навіть «ерою» в історії музики.

В історії музикознавства простежуються і відмінні трактування музичного романтизму як епохи. Наприклад, Ф. Блуме, який визначав злиття класицистичних і романтичних принципів музичного мислення, висунув концепцію «класикоромантичної епохи» [2], поставивши під сумнів самодостатність музичного романтизму. Його сучасник, американський музикознавець П. Г. Ленг теж не розгалужував класицизм і романтизм як окремі епохи [23].

Зважаючи на умовність виміру будь-якої історичної епохи, чітко визначити хронологічні межі музичного романтизму практично неможливо. Тому одні дослідники пов'язували формування романтизму з творчістю Ф. Шуберта і К. М. Вебера; інші – з іменами Е. Т. Гофмана, Л. Шпора та Н. Паганіні, а дехто знаходив витоки романтичного стилю у творах Й. Шоберта, В. А. Моцарта та Л. Бетховена. Таким чином, точка відліку романтизму в різних дослідженнях коливається між останньою чвертю XVIII та рубежем XVIII-XIX ст.

У визначенні кінця епохи Романтизму музикознавці схиляються, переважно, до позначки 20-х років XX ст. Як пише К. Зенкін, завершення романтизму пов'язують з виходом за межі пізньоромантичної тональності у творчості К. Дебюссі, А. Веберна, С. Прокофєва, Б. Бартока, коли «свобода організації музичного часо-

простору, якої прагнули романтики, стала реальністю» [4, с. 15].

Розуміння романтизму як цілісної епохи музикознавці аргументують наявністю комплексу стійких ознак, притаманних мистецтву цієї доби, тобто визначають романтизм як стильову художню систему. У цьому плані музикознавча думка збігається із сучасним поглядом літературознавців і культурологів [7; 11; 12; 13; 15; 16], які трактують романтизм як складну динамічну систему, де співвідносяться різноспрямовані, навіть протилежні тенденції.

Такий підхід обумовлений прагненням пізнавати феномен романтизму з погляду художньо-історичного процесу, що оптимально уможливить виявити причинно-наслідкові зв'язки, історичну логіку та динаміку розвитку мистецьких подій та явищ у певному художньо-географічному та жанрово-стильовому просторі.

Висновки. Аналіз праць, пов'язаних із вивченням проблеми дефініції романтизму в європейському мистецтві, зокрема, в літературі й музиці, дав можливість виявити розмаїття трактувань самого терміна «романтизм», систематизувати різнопланові наукові підходи у вивченні цього явища та визначити причини розбіжностей вчених різних галузей мистецтвознавства.

Численні спроби науковців виразити романтизм певною формулою виявлялися марними, оскільки щоразу за його головну ознаку бралися різні параметри (світоглядні, естетичні, психологічні, стилістичні, тощо). Розбіжності дослідників пояснюються, також, неоднорідністю та асинхронністю прояву романтизму в культурно-мистецькому та географічному просторі, адже в різних видах мистецтва та національних культурах романтизм мав різне забарвлення, різні хронологічні межі та інтенсивність розвитку.

Досліджуючи романтизм, вчені не обмежувалися однозначними дефініціями цього явища. Наприклад, культуролог В. Ванслов трактував його одночасно як творчий метод і напрям, музикознавець М. Михайлов розглядав романтизм як метод та стиль епохи, а літературознавець М. Наєнко – як напрям, художній стиль та особливий тип творчості.

Різний час і характер прояву романтизму в літературі й музиці обумовив відмінності дефініцій і трактувань романтизму літературознавцями та музикознавцями. Водночас, у літературознавчих та музикознавчих працях простежується чимало спільних позицій:

- усвідомлення романтизму як багаторівневої категорії;
- констатація національних версій романтизму в різних європейських культурах;
- визнання романтизму динамічною системою різноспрямованих тенденцій.

Дослідження складної проблематики романтизму, на думку сучасних мистецтвознавців, передбачає поєднання синхронічного та діахронічного вимірів цього явища, а також, урахування оригінальності прояву романтизму в кожній національній культурі.

Список літератури:

1. Берковский Н. Я. Немецкий романтизм. Иенские романтики / Н. Берковский // Лекции и статьи по зарубежной литературе / Н. Берковский – СПб.: Азбука-классика, 2002. – С. 33-38.
2. Блуме Ф. Романтика / Ф. Блуме // Епохи історії музики в окремих викладах: у 2 ч. – Ч. 2. – Одеса: Будівельник, 2004. – С. 124-188.
3. Ванслов В. В. Эстетика романтизма / В. В. Ванслов. – М.: Искусство, 1966. – 403 с.
4. Зенкин К. В. Романтизм как историко-культурный переворот / К. В. Зенкин, К. А. Жабинский // Музыка в пространстве культуры: избран. статьи. – Ростов-на-Дону: Книга, 2001. – Вып. 1. – С. 8-28.
5. Зенкин К. В. Фортепианная миниатюра и пути развития музыкального романтизма / К. В. Зенкин. – М., 1997. – 415 с.
6. Зеньковский В. В. Н. В. Гоголь / В. Зеньковский // Русские мыслители и Европа / В. Зеньковский. – М.: Республика, 1997. – С. 142-265.
7. Каган М. С. Музыка в мире искусств. / М. С. Каган. – СПб.: «Ut», 1996. – 232 с.
8. Комаринець Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т. І. Комаринець. – Львів: Вища школа, 1983. – 222 с.
9. Кудряшов А. Ю. Теория музыкального содержания. Художественные идеи европейской музыки XVII-XX вв.: Учебное пособие / А. Ю. Кудряшов. – СПб.: Издательство «Лань», 2006. – 432 с.
10. Маланюк Є. До справжнього Шевченка / Є. Маланюк // Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – С. 138-149.
11. Манн Ю. В. Динамика русского романтизма / Ю. В. Манн. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 384 с.
12. Михайлов А. В. Романтизм / А. В. Михайлов // Музыкальная жизнь. – 1991. – № 5. – С. 20-23.
13. Михайлов А. В. Романтизм / А. В. Михайлов // Музыкальная жизнь. – 1991. – № 6. – С. 20-23.
14. Михайлов М. К. Танеев и музыкальный романтизм / М. К. Михайлов // Этюды о стиле в музыке: статьи и фрагменты / М. К. Михайлов. – Ленинград: Музыка, 1990. – С. 228-235.
15. Наєнко М. К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. – 2-е вид., зі змінами й доп. / Наєнко М. К. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 382 с.
16. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили / Д. Наливайко – К.: Мистецтво, 1985. – 365 с.
17. Цукер А. Романтизм и музыкальное искусство / А. Цукер // Музыкальный мир романтизма: от прошлого к будущему. Материалы научной конференции. Ростов-на-Дону, 1998. – С. 6-9.
18. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк; 1956. – 511 с.
19. Юдкін-Ріпун І. М. Культура романтики: [авторский пер. с укр.]. / И. Н. Юдкин-Рипун. – М.: ИИФЭ им. М. Ф. Рыльского НАНУ, 2001. – 481 с.
20. Яворский Б. Романтизм. Психологическая эпоха / Б. Л. Яворский // Избранные труды. Т. 2, часть первак / Б. Л. Яворский. – М.: Сов. композитор, 1987. – С. 129-188.
21. Dahlhaus Carl. Nineteenth-Century Music. [Engl, transl. by J. Bradford Robinson] / C. Dahlhaus. – Berkeley, Los Angeles: Univ. of California Press, 1989. – 417 p.

22. Einstein Alfred. Music in the Romantic Era / A. Einstein. – London: J. M. Dent & Sons LTD, 1947. – 371 p.
23. Lang P. H. Music in Western civilization / P. H. Lang. – N. Y., 1941. – 1107 p.

Лигус О.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМА ДЕФИНИЦИИ РОМАНТИЗМА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
Освещены разные теоретические обоснования романтизма искусствоведами и культурологами XX-XXI века. Особое внимание уделено историографии литературоведческих и музыковедческих трудов, которые отличаются общими и различными подходами касательно трактовки романтизма. Определены причины различия дефиниции романтизма в работах ученых разных сфер искусствоведения. Систематизирован опыт исследования дефиниции романтизма. Очерчены современные тенденции изучения проблематики романтизма.
Ключевые слова: романтизм, эпоха Романтизма, романтический стиль, романтизм в литературе, музыкальный романтизм, романтическое искусство.

Lihus O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE PROBLEM OF ROMANTICISM DEFENITION: HISTORIOGRAPHIC ASPECT

Summary
Different theoretical justifications of Romanticism by art and culture experts of the 20th-21st centuries are demonstrated. Particular attention is paid to the historiography of literary and musicological works, which are peculiar for similar and different approaches to the Romanticism conceptualization. The reasons of the differences of the Romanticism definitions in the works of different art scholars are defined. Art experience of Romanticism definition investigation is systematized. Contemporary tendencies of the Romanticism problematic examination are defined.
Keywords: Romanticism, Romanticism era, romantic style, Romanticism in literature, musical Romanticism, romantic art.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.019+321.02+321.64+323.22+323.25+323.26+323.28

ВПЛИВ ПРОТЕСТНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ І ОРГАНІЗАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (70-80 РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

Кольцов В.М.
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

У статті розглянуто особливості виникнення і впливу протестних суспільно-політичних рухів й організацій на формування політичної опозиції і крах режимів «реального соціалізму» в державах-попередниках сучасної Вишеградської групи – Польщі, Угорщині та Чехословаччині – у 70-80-х рр. XX ст. Аргументовано, що переважно з середини 80-х рр. XX ст. в аналізованих країнах почала розширюватись структурно-організаційна мережа протестності та нонконформізму, яка виявилась варіацією переходу від дисидентства до опозиції – спочатку як форми суспільно-політичного протесту, а згодом як політичного інституту. Виявлено, що протестна і громадянська активність в Польщі, Угорщині й Чехословаччині (а згодом і Чехії та Словаччині) на межі 1989-1993 рр. почала бути й досі залишається важливим елементом політичної культури та каталізатором інституційної політики, яка інкорпорована в процес інституціоналізації відносин влади й опозиції.

Ключові слова: протестність, опозиційність, політична опозиція, суспільно-політичні рухи та організації, Польща, Угорщина, Чехословаччина.

Наслідком процесів «перебудови», впровадження концепції демократизації та модернізації соціалізму, а також системної кризи у соціально-економічній і суспільно-політичній сферах Польщі, Угорщини і Чехословаччини було те, що з кінця 70-х, але більшою мірою з середини 80-х років XX ст. у цих країнах почала розширюватись структурно-організаційна мережа протестності та нонконформізму, яка виявилась варіацією переходу від дисидентства до опозиції – спочатку як форми суспільно-політичного протесту, а згодом як політичного інституту. Однак такий перехід від дисидентства до опозиції не був прямолінійним і одновекторним, а здійснювався здебільшого у категоріях протестних суспільно-політичних рухів і організацій, які з часом сутнісно і концептуально трансформувались у політичну опозицію чи створили підстави формування політичної опозиції в регіоні. Відповідно, це суттєво актуалізує проблему впливу протестних суспільно-політичних рухів і організацій на формування політичної опозиції в Польщі, Угорщині і Чехословаччині (згодом у Чехії і Словаччині) як країнах, які стали основою сучасної Вишеградської групи.

Заявлена проблематика значною мірою була ініційована та розкрита у працях таких науковців як Дж. Батт [2], М. Бернард [3], Я. Бугайські та М. Поллак [4], Т. Гартон Аш [8], Дж. Гленн [9], Р. Дженкінс [11], Т. Джудт [12], Ф. Еттріч [7], Д. Карп [6], П. Кенні [13], А. Міхнік [14], М Оса [15], А. Романюк і В. Литвин [1], Дж. Санфорд [16], Г. Скіллінг [17], М. Смай [5], С. Соннтаг [18], М. Сцабо [19], Е. Ханкісс [10] й чимало інших. Але у сучасній політичній науці і досі не вироблено уніфікованого розуміння логіки й послідовності виникнення суспільно-політичних рухів у Польщі, Угорщині і Чехословаччині та їхнього впливу на формування політичної опозиції, яка до цього в аналізованому регіоні фактично апробованою не була. Відповідно, *метою дослідження* є системний і всесторонній аналіз впливу протестних суспільно-політичних рухів і організацій на формування політичної опозиції крах режимів «реального соціалізму» в державах, які стали основою Вишеградської групи.

Приступаючи до розв'язання поставленого завдання, апелюємо до зауваження низки дослідників про те, що країни регіону, принаймні до 80-х років XX ст., не характеризувались явною і поширеною практикою протестних суспільно-політичних рухів – тобто процесів громадської мобілізації за підтримку конкретних суспільно-політичних вимог та неінституціоналізованих або частково інституціоналізованих колективних дій, які намагались мобілізувати широку суспільну підтримку з метою досягнення публічно сформованих цілей та вимог груп протестності. Тобто, як зазначає Р. Дженкінс [11], у регіоні до означеного періоду часу не було створено соціальних рухів, які були колективними діями, що передбачали цілеспрямовані дії на зміну індивідуальних та соціальних інститутів і позаінституційних форм політичної участі, котрі б характеризувались такими атрибутами як ідеологія (концептуальна структура, заснована на усвідомленні значення колективних дій), організація (спосіб координування колективних дій) і середовище (участь різних суб'єктів у конструюванні суспільно-політичних дій, з допомоги яких здійснюється орієнтація груп протестності).

І тільки за наслідками подій часткової лібералізації комуністичного режиму в 60-х рр. XX ст., а також в ході й на підставі суспільно-політичної та соціально-економічної кризи початку-середини 80-х рр. XX ст. (коли, зі слів А. Міхніка [14, с. 27],

© Кольцов В.М., 2017

доводилось говорити «не про соціалізм з людським обличчям, а про тоталітарний комунізм із вибитими зубами»), через що структури лідерства виявились нерухомими та підпорядкованими консервативним бюрократичним інтересам (меншою мірою це було властиво Чехословаччині, де комуністичний режим тримався на порівняно більш примусовому державно-партійному апараті та більш вираженій підтримці Радянського Союзу), у середовищі дисидентства та інших соціальних груп (а також комуністичних партій) назріли хоча б деякі шанси протесту проти режимів «реального соціалізму» [19]. І хоч ці можливості ніколи не були інституціоналізованими (зокрема через те, що атомізованими й «демобілізованими» були соціальні інтереси), вони відповідно залежали від «доброї волі» радянського і національних політичних режимів, а також від регіональних патернів нових мобілізаційних перспектив, втілених у формі протестної культури з прицілом на демократизацію. Таким чином, поява у Польщі, Чехословаччині та Угорщині політичних можливостей задля масової мобілізації і розвитку протестної культури була зумовлена передусім загальним трендом занепаду комуністичного режиму в регіоні та відповіддю на це національного суспільно-політичного середовища.

Але формування, функціонування і наслідки протестних суспільно-політичних рухів у сучасних країнах Вишеградської групи були доволі різними, а тому вони потребують як послідовного окремішнього розгляду, так і зведеного порівняльного аналізу. Він повинен розпочинатись з зауваження, згідно якого феномен суспільно-політичних рухів доволі суттєво відрізняється від феномену дисидентства (навіть включаючи його) [3]. Причому не лише в досягнутих результатах, а й структурно і системно. Річ у тому, що дисидентство – це реакція на крах «ревізіоністського проекту» створення «соціалізму з людським обличчям» і «сувору» консервативність брежнєвської епохи. Відповідно, дисидентство позиціонувалось передусім формою морального переконання, адресованого до оскарження позиції «партії-держави» і її діяльності. У свою чергу і зважаючи на крах концепції ревізіоністського марксизму і «перетікання» дисидентства в сферу захисту прав людини й громадянина, протестні суспільно-політичні рухи були більшою мірою сконструйовані на логіці і стратегіях опозиційного опору. Це виявилось у тому, що вони, опираючись передусім на «сили» суспільства, чи не вперше в умовах режимів «реального соціалізму» почали тиснути на політичну владу та партію-державу із приводу того, як вони функціонували та повинні були функціонувати. Більше того, протестні суспільно-політичні рухи вдались до риторики про потребу реформування чинних систем режимів «реального соціалізму», зокрема інструментами впливу контртенденцій соціального опору та опозиційності, які найперше відчували й експлуатували існуючі протиріччя. А це означало, що групи політичної протестності звикло приховано позиціонували себе інструментами і механізмами опозиційності, адже вдавались до реформістської орієнтації в сенсі віри у можливість ефективного, поступового і парціального тиску, зокрема з прицілом на довгострокову перспективу соціального та національного визволення і в напрямі довгострокової стратегії поведінки суспільно-політичних рухів. Відповідно, поява інколи наприкінці 70-х, але здебільше в середині – другій половині 80-х рр. ХХ ст. груп протестності з добре окресленими ідеологічними й програмними постулатами означала трансформацію самого феномену протестності з формату дисидентства в формат політичної опозиції, але інкорпорованої у формі суспільно-політичних рухів та організацій.

Вперше протестні/опозиційні суспільно-політичні рухи почали формуватись у Польщі наприкінці 70-х рр. ХХ ст., ознаменувавши тим самим появу «першої» опозиції (як форми суспільного/суспільно-політичного протесту) в радянському блоці. Так, у 1976 р. проявився перший крок у самолібералізації громадянського суспільства в Польщі, бо внаслідок невдачі робітничого страйку відбулась чи не перша в умовах комуністичного режиму спроба реалізації опозиційної, а не дисидентської стратегії опору [3]. Найважливішим актором у створенні такого вияву протестності був Комітет захисту робітників (KOR) [9, с. 70-101]. Крім того, з Комітетом конкурували й інші протестні групи з диверсифікованими політичними чи ідеологічними орієнтаціями. З часом наслідком стало те, що в Польщі було згенеровано найбільший у регіоні «суспільний простір» для протестної/опозиційної діяльності, який фактично започаткував процес лімітації залежності інтересів суспільства від держави. У цьому просторі провідним був протестний/опозиційний профспілковий рух «Солідарність». Навіть попри те, що він був суттєво ослаблений на початку 80-х років ХХ ст., зокрема через тиск комуністичного режиму, вже незабаром виявилось, що партія-держава була просто не в змозі успішно реформувати «застійну» польську економіку, а тому й повністю ізолювати протестність/опозицію, передусім у вияві «Солідарності», від її джерел соціальної підтримки. Більше того, саме організаційний та політичний досвід членів протестної/опозиційної «Солідарності» мали колосальний вплив на подальше розгортання політичного процесу в Польщі [8; 15]. Річ у тім, що феномен суспільно-політичних рухів вже невдовзі змусив партію-державу юридично визнати існування перших та межі «суспільного простору»/громадянського суспільства, з яким впродовж деякого часу співіснував «відмираючий» комуністичний режим. Апогеєм виявився «контракт» поміж владою та суспільно-політичними рухами, який врешті-решт мирно (на підставі переговорів за «круглим столом» у лютому-квітні 1989 р. і частково вільних виборів парламенту у червні 1989 р. [16, с. 55]) призвів до колапсу режиму «реального соціалізму» і демократизації Польщі. Результатом цих процесів було те, що: легалізовано незалежні профспілки; введено посаду спершу парламентом, а згодом всенародно виборного президента; сформовано двопалатний парламент у складі Сейму і Сенату; інкорпоровано практику «контрактового Сейму» (президентом обрано комуніста В. Ярузельського, прем'єр-міністром – представника «Солідарності» Т. Мазовецького, а також існувала домовленість із приводу розподілу максимально

можливої кількості мандатів для «Солідарності» [5, с. 214]) із превалюванням опозиційного режимові суспільно-політичного руху.

У ході окреслених на прикладі Польщі процесів, а також на підставі їхнього досвіду почалось формування протестних/опозиційних рухів і антикомуністичних трансформацій в інших країнах сучасної Вишеградської групи [13, с. 15] і в цілому в Радянському Союзі (часто це є підставою постановки питання про первинність не «ефекту Горбачова», а «ефекту Польщі»), що й призвело до краху комуністичного режиму в регіоні [13, с. 2]. Річ у тім, що кейс Польщі продемонстрував і сигналізував, що можливими є процеси: мирної/узгодженої делегітимізації і зміни політичного режиму; маневрування та легалізації груп політичної протестності; забезпечення свободи преси, слова, совісті і асоціацій; політичної участі та виборчої змагальності. У свою чергу, «винятковість/унікальність» Польщі була зумовлена тим, що: а) вияви протестності й опозиційності у цій країні були сконструйовані на підставі врахування досвіду більш ранніх «хвиль» робітничої та інтелектуальної опозиції комуністичному режиму; б) комунізм у цій країні ніколи не трактувався як «природний» феномен, а радше як явище, яке було імплантоване від «історичного ворога» Польщі – відсталої Росії, – внаслідок чого легітимність комуністичного режиму позиціонувалась загрозою польського національного суверенітету; в) комуністичний політичний режим не окреслював чинних та актуальних соціополітичних поділів, існуючих у Польщі після Другої світової війни, а тому в Польщі не прижилось штучне позиціонування Росії як «друга», а Німеччини – як «ворога» [6, с. 588], внаслідок чого групи протестності визнавали право на політичну суб'єктність усіх інших сусідів Польщі (в тому числі й тих, які не були політично незалежними); г) комуністичний режим у Польщі не зумів позбавити «морального статусу» та автономності католицької церкви, а тому обрання папою Іоанна Павла ІІ лише посилило антикомуністичні антагонізми у польському суспільстві і консолідувало їхні робітничі й інтелектуальні ресурси та вияви [18, с. 18].

Результати такої сигналізації досвіду Польщі вплинули передусім на Угорщину, де переговори протестних / опозиційних суспільно-політичних рухів і комуністичного режиму почались невдовзі після «круглого столу» в Польщі. З іншої сторони, протестні групи в Угорщині були значно слабшими, аніж в Польщі, оскільки вони ніколи не відчували себе досить сильними, щоби говорити «від імені суспільства» та вступати в переговори про «компромісну демократизацію» з представниками «старого режиму». Відповідно, угорські «опозиціонери» вдались до стратегії безкомпромісності, тобто до вимоги проведення вільних виборів як механізму легалізації політичної протестності. У цьому контексті цікаво, що перші протестні/опозиційні суспільно-політичні рухи в Угорщині, як і в Польщі, почали формуватись наприкінці 70-х років ХХ ст. – передусім вихідцями з груп дисидентства. Однак кількісно, структурно-організаційно та ідеологічно-типологізаційно угорська протестність чи опозиційність була значно меншою польської [17, с. 184], а тому змогла систематизуватись тільки в другій половині 80-х рр. ХХ ст. Крім того, протестність в Угорщині була окреслена тим, що вона концентрувалась переважно довкола великих міст, передусім Будапешта, а також довкола здебільше не робітників, а інтелектуалів ліберальної і соціал-демократичної ідеологічної спрямованості [11]. Але найбільшим пунктом відмінності угорської протестності від польської було те, що вона значно підтримувалась чи принаймні не заперечувалась реформістським крилом комуністичної партії. Все це відіграло вирішальну роль у сприянні відтворенню громадянського суспільства в Угорщині наприкінці 80-х рр. ХХ століття.

Ситуація в країні почала нагадувати польську тоді, коли проявились явища соціально-економічної кризи, внаслідок чого, зокрема 1987 р., відразу було створено кілька доволі впливових мереж незалежних ініціатив, незалежних профспілок, а також екологічних рухів. Серед них найбільш впливовими виявились популістсько-націоналістичний Угорський демократичний форум (MDF, 1987 р.), ліберальний Союз вільних демократів (SzDSz, 1988 р.) та націонал-консервативний Фідес (Fidesz, 1988 р.) [11]. Але загалом протестні/опозиційні суспільно-політичні рухи в Угорщині (вони майже одразу трансформувались у партії) впродовж деякого часу залишались не дуже впливовими. Натомість, їх доволі суттєво стимулювало реформаційне крило угорських комуністів, яке часто каталізувало відновлення громадянського суспільства в країні. На підставі цього вже в кінці 1987 р. комуністичний політичний режим почав неофіційні переговори з офіційними масовими організаціями, сформованими групами протестності/опозиції, а також новими групами реформістів [10, с. 205]. Як наслідок і з огляду на політичний вплив Польщі, в результаті переговорів за «круглим столом» у червні 1989 р. було регламентовано проведення перших повністю вільних парламентських виборів навесні 1990 р. Перемогу на них впевнено здобула коаліція партій на чолі з Угорським демократичним форумом, яка змогла отримати більше голосів виборців, ніж інші постпротестні й посткомуністичні партії – SzDSz, Fidesz, Угорська соціалістична партія (MSZP) (реформовані комуністи) тощо [10].

Нарешті, що стосується Чехословаччини, то в цій країні (зокрема в її чеській та словацькій частинах) протестні/опозиційні суспільно-політичні рухи були вкрай слабкими та розосередженими. Це було зумовлено багаторічними репресіями з боку комуністичного режиму в період після «Празької весни» 1968 р. Тим не менше, одна зі спроб формування протестних суспільно-політичних рухів відбулась наприкінці 70-х рр. ХХ ст. у формі «Хартії 77» і Комітету з захисту несправедливо переслідуваних [17, с. 45], але ці вияви протестності позиціонувались на межі дисидентства і опозиційності. Натомість, до відновлення впливовості громадянського суспільства призвели не масові демонстрації під егідою груп протестності, а засоби мобілізаційного впливу в групах громадськості. Це відбулось у кінці 80-х років ХХ ст., коли атмосфера страху й репресії в Чехословаччині почали знижуватися, зокрема внаслідок зміни керівництва партії й початку «перебудови»

в СРСР. Результатом було те, що із все більшою частотою і кількістю прихильників почали відбуватись громадські демонстрації. Саме внаслідок розгону однієї з таких демонстрацій за участі студентів (у Празі 17 листопада 1989 р.) в Чехословаччині почалась так звана «оксамитова революція» проти комуністичного режиму. В результаті таких процесів у чеській і словацькій частинах федеративної держави було сформовано такі організації (які не мали статусу суспільно-політичних рухів, хоча формально/легально такими були), як відповідно «Громадянський форум» (OF) і «Суспільство проти насильства» (VPN). Сумарно це детермінує, що внаслідок відносної слабкості чехословацької опозиції та обмеженого «суспільного простору» демократичні зміни були можливими тільки у тому випадку, коли протестні групи й організації отримували можливість спрямувати спонтанні, неорганізовані та масові демонстрації громадськості у напрямі отримання далекосяжних поступок з боку партії і держави. Таким чином, громадянське суспільство в Чехословаччині було відновлене тільки після того, як «суспільний простір» було «захоплено» спонтанним всенародним заколотом, через що опозиція змогла бути мобілізованою проти партії-держави. Саме внаслідок такої логіки подій комуністичний режим не лише пішов на переговори з групами протестності та громадськості, але й фактично «усунувся» від влади.

Сумарно варто наголосити, що в Польщі, Угорщині і Чехословаччині протестні суспільно-політичні рухи й організації, особливо в період з другої половини 70-х рр. XX ст. і до 1987-1990 рр., виступали «агентами» антикомунізму й антиавторитарності, адже передусім вели боротьбу проти будь-яких спочатку виявів, а пізніше залишків комуністичного режиму. Також, підсумовуючи особливості і тенденції формування й існування суспільно-політичних рухів у Польщі, Угорщині і Чехословаччині, очевидно, що вони усереднено характеризувались певними спільними й відмінними атрибутами. Спільними атрибутами чи патернами протестних суспільно-політичних рухів у регіоні були такі тенденції: прив'язка безпосередньо до нелегальних або напівлегальних груп протестності комуністичному політичному режиму періоду його політичної та соціально-економічної кризи і «перебудови»; постулювання як «боргу» внаслідок впливу репресивно-нетолерантного апарату влади антикомуністичного характеру мобілізаційного спротиву і протидії політичному режиму; апелювання до питань докомуністичного характеру – приміром, національних й етнічних соціополітичних поділів, – які збереглись у політичній культурі громадянських суспільств періоду комунізму; апелювання до стратегій реформування режимів «реального соціалізму», зокрема конструювання недогматичного й альтернативного соціалізму та соціал-демократії з урахуванням традицій періоду міжвоєнного розвитку; артикулювання як «альтернативних» питань миру та захисту довкілля; позиціонування у формі «ринку протестності» на підставі переважно профспілок і громадських організацій, сконцентрованих здебільше довкола урбанізованих, а не руралізованих територій; організованість у формі мобілізаційного спротиву комуністичним економічним, соціальним та культурним структурам, а також на підставі історичних і чинних соціополітичних поділів та інтегративних норм і цінностей (у формі протестної культури); існування як неінституціоналізованого чи частково інституціоналізованого «ринку протестності», а також регульованість як правовими і політичними нормами й інститутами, так і неформальними правилами і культурними цінностями протестної культури [4, с. 200-217].

Разом з цим, важливе місце в окресленні атрибутів функціонування протестних суспільно-політичних рухів та організацій у сучасних країнах Вишеградської групи, зокрема крізь призму їхньої опозиційності комуністичним режимам, мало врахування того, яким чином ці рухи та організації розвивались далі (коли вже було зрозуміло, що режимам «реального соціалізму» потрібно мінятись) – в основному до і після перших демократичних (установчих) парламентських або президентських виборів. У цьому зрізі очевидно, що перші (установчі) вибори відіграли роль «плацдарму у формі референдуму», на якому протестні й опозиційні комуністичному режиму рухи та організації продемонстрували свою формальну антикомуністичну спрямованість і далекоглядну перспективу здійснення демократичних реформ та перетворень. При цьому, з огляду на західну політичну традицію й цивілізаційний поступ, до яких були «прив'язані» думки апологетів процесів демократизації силами суспільно-політичних рухів і організацій у всіх аналізованих країнах, їхній подальший політичний дискурс просто не міг відбуватись на структурованих чи неструктурованих, однак усталених організаційних засадах. Він мав визначатись та детермінуватись більш конкретними інституційно-процесуальними механізмами. Відповідно, саме ця специфіка виявилась визначальною у трансформації протестних суспільно-політичних рухів і організацій в політичні партії, які, як демонструє досвід, стали первинними агентами здійснення всіх перетворень і, зокрема інституціоналізації політичної опозиції, у сучасних країнах Вишеградської групи не тільки на шляху їхньої демократизації, а й на шляху їхньої інтеграції у Європейський союз тощо. Але проблематика трансформації протестних суспільно-політичних рухів і організацій у партії й інші політичні сили не є предметом нашого дослідження, а тому їй має бути присвячена окрема наукова розвідка.

Список літератури:

1. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія / Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 548 с.
2. Batt J. The End of Communist Rule in East-Central Europe: A Four-Country Comparison / Judy Batt // Government and Opposition. – 1991. – Vol. 26. – № 3. – P. 368-390.

3. Bernhard M. Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe / Michael Bernhard // Political Science Quarterly. – 1993. – Vol. 108. – № 2. – P. 307-326.
4. Bugajski J. East European Fault Lines: Dissent, Opposition and Social Activism / Janusz Bugajski, Maxine Pollack. – Boulder, San Francisco and London: Westview Press, 1989. – 333 p.
5. Chmaj M. Sejm «Kontraktowy» w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej / Marek Chmaj. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 1996. – 214 p.
6. Curp D. The politics of ethnic cleansing: The P.P.R., P.Z.Z., Wielkopolska nationalist revolution, 1944-1946 / David Curp // Nationalities Papers. – 2001. – Vol. 29. – № 4. – P. 575-604.
7. Ettrich F. Die «Zerstörung des Zerstörten» (Hegel). Der Zusammenbruch des Sozialismus sowjetischen Typs als sozialwissenschaftliches Problem / Frank Ettrich // Brussig M. Konflikt und Konsens: Transformationsprozesse in Ostdeutschland / M. Brussig, F. Ettrich, R. Kollmorgen. – Leske, Budrich: Opladen, 2003. – P. 215-254.
8. Garton Ash T. The Polish Revolution: Solidarity / Timothy Garton Ash. – Yale University Press, 1999. – 439 p.
9. Glenn J. Framing Democracy: Civil Society and Civic Movements in Eastern Europe / John K. Glenn. – Palo Alto: Stanford University Press, 2003. – 272 p.
10. Hankiss E. In Search of a Paradigm / Elemer Hankiss // Daedalus. – 1990. – Vol. 119. – № 1. – P. 183-214.
11. Jenkins R. Movements into Parties: The Historical Transformation of the Hungarian Opposition / Robert M. Jenkins // Central and Eastern Europe Working Paper Series. – № 25.
12. Judt T. The Dilemmas of Dissidence: the Politics of Opposition in East-Central Europe / Tony Judt // East European Politics and Societies. – 1988. – Vol. 2. – № 2. – P. 225-231.
13. Kenney P. A Carnival of Revolution: Central Europe 1989 / Padraic Kenney. – Princeton University Press, 2002. – 314 p.
14. Michnik A. Towards a New Democratic Compromise: Interview with Adam Michnik / Adam Michnik // East European Reporter. – 1988. – Vol. 3. – № 2. – P. 24-29.
15. Osa M. Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition / Maryjane Osa. – University of Minnesota Press, 2003. – 240 p.
16. Sanford G. Democratic government in Poland: constitutional politics since 1989 / Sanford George. – Palgrave Macmillan, 2002. – 256 p.
17. Skilling G. Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe / Gordon Skilling. – Columbus: Ohio State University Press, 1989. – 293 p.
18. Sonntag S. Poland / Stefani Sonntag // Pollack D. Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition // Detlef Pollack, Jan Wielgohs. – Ashgate, 2004. – P. 3-27.
19. Szabo M. Some Lessons of Collective Protests in Central European Post-Communist Countries: Poland, Hungary, Slovakia, and East Germany Between 1989-1993 / Mate Szabo // Frankfurter Institut fьr Transformationsstudien. – № 08/00. – 24 p.

Кольцов В.М.
Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

ВЛИЯНИЕ ПРОТЕСТНЫХ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ДВИЖЕНИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОППОЗИЦИИ И КРАХ РЕЖИМОВ «РЕАЛЬНОГО СОЦИАЛИЗМА» В СОВРЕМЕННЫХ СТРАНАХ ВЫШЕГРАДСКОЙ ГРУППЫ (70-80 ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ)

Аннотация
В статье рассмотрены особенности возникновения и влияния протестных общественно-политических движений и организаций на формирование политической оппозиции и крах режимов «реального социализма» в государствах-предшественниках современной Вышеградской группы – Польше, Венгрии и Чехословакии – в 70-80-х гг. XX в. Было аргументировано, что преимущественно с середины 80-х гг. XX в. в рассматриваемых странах начала расширяться структурно-организационная сеть протестности и нонконформизма, которая оказалась опцией перехода от диссидентства в оппозиции – сначала как формы общественно-политического протеста, а затем как политического института. Выявлено, что протестная и гражданская активность в Польше, Венгрии и Чехословакии (а впоследствии в Чехии и Словакии) на границе 1989-1993 гг. начала быть до сих пор остается важным элементом политической культуры и катализатором институциональной политики, которая инкорпорирована в процесс институционализации отношений власти и оппозиции.
Ключевые слова: протестность, оппозиционность, политическая оппозиция, общественно-политические движения и организации, Польша, Венгрия, Чехословакия.

Kolzov V.M.
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky

THE INFLUENCE OF PROTEST SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS AND ORGANIZATIONS ON THE FORMATION OF POLITICAL OPPOSITION AND THE COLLAPSE OF THE REGIMES OF «REAL SOCIALISM» IN MODERN VISEGRAD COUNTRIES (70-80'S OF XX CENTURY)

Summary
The article discusses the features of occurrence and impact of protest social and political movements and organizations on the formation of political opposition and the collapse of the regimes of «real socialism» in the predecessors' states of modern Visegrad Group – Poland, Hungary and Czechoslovakia – in the 70-80's of XX century. It was argued that from the mid 80's of XX century the analyzed countries started to increase a structural and organizational network of protest and non-conformism, which became a variation of the transition from dissident to opposition – first as a form of social and political protest and later as a form of political institution. The researcher revealed that protest and public activity in Poland, Hungary and Czechoslovakia (and later in the Czech Republic and Slovakia) on the verge of 1989-1993 was and remains an important element of political culture and a catalyst of institutional policy, which is incorporated in the process of institutionalization of relations between power and opposition.
Keywords: protest, opposition, political opposition, social and political movements and organizations, Poland, Hungary, Czechoslovakia.

УДК 070:32

ПОЛИТИКА ИНФОРМАЦИОННАЯ, МЕДИАЛЬНАЯ И КОММУНИКАЦИОННАЯ В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Литвинова Г.А.
Варшавский Университет

Статья посвящена определениям и использованию в научном дискурсе таких понятий как: информационная политика, коммуникационная политика и медиальная политика. Современная эпоха глобализации и информационных технологий требует от государства совершенствования своих действий и планирования политики реализуемой в коммуникационном пространстве. В рамках данной статьи рассматриваются этимология и существующие определения изучаемых понятий. Определяются границы применения исследуемых понятий и их взаимосвязь. В работе также отражена специфика различия в понимании данных явлений и уровень исследованности в российском и западном научном дискурсе.
Ключевые слова: СМИ, теория коммуникации, информационная полтитика, коммуникационная политика, медиальная політика.

Постановка проблемы. Взаимоотношения между политическими институтами и средствами массовой информации привлекают все больше внимания исследователей из разных областей наук. Современная действительность создает новые условия функционирования различных субъектов в информационном пространстве (в самом широком его понимании). В эпоху глобализации и информационных технологий государство вступает в различного рода интеракции внутри страны и на международной арене. В связи с развитием форм и расширением сфер влияния информации во всех ее проявлениях государство вынуждено проводить осознанную политику в этой области, а точнее, в нескольких тесно взаимосвязанных областях, а именно: коммуникационной, информационной и медиальной.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам планирования и реализации информационной политики посвящено множество научных трудов российских и украинских исследователей, а именно: А.В. Манойло, С.Г. Маслюка, Ю.А. Нисневича, В.Д. Попова, Е.П. Тавокина, а также западных ученых: М. Бруггемана, С. Валентини, Б. Лаурсена. При этом медиальной политике главным образом уделяют внимание западные ученые: Б. Добек-Островска, Р. Вишневски, Э. Стасяк-Язукевич, К. Якубовски, М. Пуппис, Т. Флю. Коммуникационная политика исследуется в рамках трудов, посвященных теории коммуникации, в то время как особое внимание государственной коммуникационной политике уделили следующие авторы: Б. Добек-Островска, Г. Нести, Т. Гобан-Клас.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Крайне мало трудов посвящается различиям между информационной, коммуникационной и медаильной политикой. Четкое понимание и разграничение этих понятий является необходимым для полноценности исследований

© Литвинова Г.А., 2017

в данных научных сферах. Сравнение ситуаций употребления и приписываемого значения в рамках российского западного научных дискурсов позволит обнаружить различие понятий и явлений, а также лакуны в данных исследовательских областях.

Цель статьи. Целью исследования является выявление различий между понятиями информационной политики, коммуникационной политики и политики медиальной и определение ограничений их применения.

Изложение основного материала. Как уже было сказано выше, существует несколько очень близких явлений и соответствующих им понятий, которые зачастую пересекаются, нередко используются в качестве синонимичных или применяются некорректно. Четкого разграничения таких понятий как информационная политика, коммуникационная политика и медиальная политика на данный момент нет, но так как это важный момент для развития исследований в области коммуникации и информации, необходимо внести ясность, определить границы между этими понятиями, их различия и область применения.

Начнем с того, что *информационная политика* является сложным понятием в связи с тем, что отсутствует согласие в научной среде на счет его соотношения с понятием *коммуникационная политика*. Польские исследователи Б. Добек-Островска и Р. Вишневски отмечают, что эти два понятия употребляются взаимозаменяемо, но при этом понятие *информационная политика* не передает всей сути самого явления [3, с. 49]. Как отмечают эти авторы, использование данного понятия просто не соответствует действительности, потому что большая часть процесса передачи информации субъектами общественной жизни имеют убеждающий характер, то есть информация не подается «в чистом виде», поэтому уместнее будет использовать термин коммуникационная политика. Эту позицию можно встретить и у других авторов, в том числе российских, и объясняется это тем, что в основе предлагаемого термина лежит понятие коммуникации, которое предполагает не только выборочность и адаптированность информации, но и обратную связь, которая тоже имеет место быть. Коммуникационную политику предлагается понимать как *совокупность коммуникационных действий, предпринимаемых сознательно и спланировано государственными учреждениями* [3, с. 49].

Тем не менее, не все ученые согласны на такое разделение границ, основанное на разнице между коммуникацией и информацией, многие обращают внимание на то, что в современном политическом контексте, информация, предоставляемая государственными учреждениями, не может быть нейтральной и это необходимо учитывать: государство предлагает вниманию общественности информацию, которая бы способствовала легитимизации власти. Профессор Варшавского университета Е. Стасяк-Язукевич предлагает следующее определение коммуникационной политики: спланированные действия политической власти, направленные на регулирование всего процесса коммуникации в обществе [12, с. 17]; при этом информационная политика, по ее мнению, – условия и способы распространения информации. Из этого следует, что коммуникационная политика является более широким термином, чем информационная политика и медиальная политика.

Обратим внимание на такую точку зрения на коммуникацию, которую предлагает в своем труде под названием «Теория коммуникации» Г.Г. Почепцов. Он предлагает обратиться к истокам и вспомнить, что раньше коммуникация предполагала воздействие (или даже принуждение) Одного на Другого, с целью чтоб второй изменил свое поведение [16, с. 15]. Использование данного подхода к пониманию коммуникации как принуждения, позволяло бы понимать соответствующим образом коммуникационную политику, и отделять ее от информационной именно по этому принципу. Однако в текущей социальной действительности в демократических государствах (хотя бы в какой-то мере) ни коммуникационная политика, ни информационная не занимаются прямым принуждением. В то же время, практически не существует полностью нейтральной информации, а государственные структуры пытаются, так или иначе, воздействовать на общественное мнение и поведение. Даже такой направление информационной политики как предоставление доступа к информации предоставляет возможности для воздействия, то есть доступ может быть ограничен (как это ни странно, такое случается даже в демократических странах) официально или фактически, то есть может быть предоставлен с большой задержкой, не в полном объеме и т.д. Соответственно, необходимо искать другой критерий для разграничения информационной и коммуникационной политики.

Некоторые польские авторы, в связи с имеющейся проблемой, создают собственные дефиниции информационной политики, форму и границы которых, как правило, определяет тематика исследований. Например, определение информационной политики данное Р. Польковским, который считает, что информационную политику Европейского союза следует определять как совокупность принципов и действий, реализуемых отдельными учреждениями Евросоюза в соответствии с их статусными обязанностями [10, с. 6]. Однако данное определение не учитывает сложности и всей специфики информационной деятельности ЕС, ее направленности на медиа как один из основных каналов распространения информации, а также необходимость постоянной модернизации информационной стратегии, спровоцированной различными внешними и внутренними факторами. Но следует согласиться с этим автором в том, что информационная политика не ограничивается комплексом документов. Другое определение акцентирует внимание на совокупности законов, приказов, распоряжений, политик поощряющих, сдерживающих или регулирующих создание, использование, хранение и распространение информации [9, с. 63]. В этом определении очевидна доминирующая роль правового регулирования в информационной сфере и законов при формировании информационной политики. Такое понимание не акцентирует внимание на субъектах, функциях ИП, а также инструментах ее формирования и реализации, кроме правовых.

Ситуация синонимичного использования без определения границ применения коммуникационной и информационной политики распространена, кроме польской и российской литературы, также и в западных источниках [8]. Другие же авторы предлагают строгое разделение на информационную политику при односторонней направленности информации и отсутствии обратной связи, и коммуникационную политику при двусторонней передаче информации. При этом в конкретных случаях их мнения не столь однозначны при определении двусторонности коммуникации. То есть одни исследователи могут считать государственную деятельность в информационной сфере двусторонним процессом (граждане каким-либо образом реагируют на политику государства, демонстрируют свою позицию, участвуют в выборах и т.п.), другие же склонны считать подобный процесс односторонним [14], потому что коммуникационная деятельность играет в таком случае гораздо меньшую роль и к ним прибегают не так часто, в то время как государство осуществляет прежде всего информационную деятельность.

М. Брюгманн определяет информационную политику как совокупность политических решений, которые определяют цели и средства информационной деятельности государственных учреждений. Результатом этих политических решений являются формальные и неформальные правила доступа граждан к информации и стратегии PR [2]. Так же автор обращает внимание на то, что информационная деятельность делится на три области: законных гарантий доступа к информации, профессиональный PR и коммуникационная активность политических субъектов [2].

В российском научном дискурсе проблема различения информационной и коммуникационной политики осложняется еще тем, что помимо этого можно встретить некорректное применение в качестве синонима коммуникационной политики термина коммуникативная политика. Некорректным это является потому что слова коммуникативный и коммуникационный имеют разную этимологию и разные значения. Так, коммуникативный происходит от французского *communicatif* и скорее означает то же, что коммуникабельный [18], то есть относится к коммуникации людей и характеризует ее участников. Коммуникационный происходит от латинского *communicatio* – «связь, общение» [17] и относится к самому процессу коммуникации. Подчеркнем так же тот факт, что в российском научном и публицистическом дискурсе о коммуникационной политике говорится не только в контексте государственной деятельности, но и коммерческих предприятий [15]. Это означает, что ее значение не всегда относится к регулированию коммуникационной деятельности всего общества, но также и коммуникационной деятельности многих субъектов.

Проблемы понятийного аппарата не удается решить и посредством обращения к официальным документам: так, Европейская Комиссия использует во многих документах понятие «информационная политика», но не предлагает его определение. Кроме того, в официальных документах ЕС политика коммуникационная и информационная зачастую используются как синонимы. И это является серьезной проблемой в данной области – возможно ли использование данных двух понятий как синонимов и насколько при их применении должна влиять практика реализации информационной/коммуникационной деятельности.

Очевидно, что процесс коммуникации предполагает обмен информацией, ее двухстороннюю направленность, смену ролей между отправителем и получателем. В случае с государственной информационной деятельностью такая смена ролей имеет значительные ограничения. К. Якубовски, оценивая понятие коммуникационной политики, указывает на наличие возможности участия в диалоге граждан и других заинтересованных сторон [7, с. 101]. Только появляется вопрос, способно ли государство «слышать» своих граждан, насколько оно учитывает обратную связь, насколько и какие категории граждан вовлечены в этот диалог. С точки зрения теории коммуникации [16], в качестве обратной связи может выступать реальное поведение, исследования и оценка общественного мнения, обращения граждан в государственные органы и т.д. В рамках данной работы, предлагаем использовать следующий подход к определению информационной деятельности государства: в центре внимания должно оказываться то, планируется ли изначально учет этой обратной связи, насколько она могла бы скорректировать политику государства и охват исследованиями всех сфер информационной деятельности. Следует пояснить, что информационная деятельность государства складывается из множества информационных кампаний, законодательных решений, культурных мероприятий, программ развития и многого другого.

При данном уровне исследований в этой области, наиболее адекватным критерием разграничения коммуникационной информационной политики будет являться обратная связь, причем не просто теоретическая или запланированная, а ее реальная, полномасштабная оценка и наличие возможности участия в открытом диалоге. Поэтому в рамках данной статьи,информационная политика государства будет пониматься как такой вид государственной информационной деятельности, которая не посягает на влияние на всю систему коммуникаций в обществе, имеет низкий уровень обратной связи и проявляется, прежде всего, в следующих плоскостях: предоставление доступа к информации, обеспечение информационной безопасности, сбор, создание, хранение и распространение информации, проведение информационных кампаний и культурных мероприятий, а также некоторые иные виды деятельности, соответствующие обозначенным критериям.

Информационная политика – это условия и способы распространения информации. При этом каналы информации делятся согласно с процессом коммуникации на индивидуальный, институциализированный и массовый [12, с. 17]. Реализуется она, как правило, сформированным аппаратом, включающим в себя пресс-секретарей, пресс-службы и информационные службы, которые функционируют при большей части госучреждений. Госаппарат, как правило, обладает значительными ресурсами: техническими, кадровыми и финансовыми, направленными на реализацию информационных потребностей

общества. Предоставляется доступ к материалам, проводятся пресс-конференции, организуются индивидуальные встречи с представителями СМИ, проводятся специальные информационные кампании. С точки зрения Н. Лумана СМИ представляют собой автономную систему репрезентаций общественной сферы [13, с. 13]. Они не только передают информацию, но и интерпретируют действительность, создают иерархию важности тем, социализируют, убеждают и мобилизируют общественное мнение. Маркетизация СМИ и обретение ими независимости от государства, поставило государственную власть перед необходимостью проведения информационной политики и связей с общественностью.

Средства массовой информации признаются фактором легитимизации политической системы, обуславливающим стабилизацию, являются предметом интересов любой политической власти [12, с. 7]. Этот интерес проявляется в проведении медиальной политики, или влияния на процесс массовой коммуникации согласно с целями, вытекающими из принятой системы ценностей, действительных социально-экономических условий и имеющихся социальных интересов и потребностей. Возможно, при определении границ между информационной политикой и медиальной возникает гораздо меньше проблем, но тут важен определенный контекст. Термин медиальная политика практически не используется в российском научном дискурсе – ученые ограничиваются использованием информационной и коммуникационной политики, а также политики в отношении СМИ. Так, например, в польском же дискурсе в связи с историческим контекстом, информационная политика имеет негативную коннотацию и ассоциируется с пропагандой государственно-партийного аппарата, которая проводилась до 1989 года. В связи с этим само явление получает крайне мало внимания со стороны исследователей, которые предпочитают концентрировать свое внимание на медиальной политике или заниматься вопросами политической коммуникации. Однако, даже отбросив терминологию, нельзя отрицать что сами явления имеют место быть – как в России политика в отношении средств массовой информации, так и информационная политика государства в Польше. В связи с вышесказанным, появляется необходимость обозначить границы медиальной политики, понять ее сущность и принципы.

Влияние на процесс массовой коммуникации – это формирование рамочных законодательных, политических и экономических условий функционирования медиасистемы. Политика коммуникационная это целенаправленные действия политической власти, направленное на регулирование всего процесса коммуникации в обществе [12, с. 17]. Та часть коммуникационной политики, которая имеет отношение только к средствам массовой информации и есть медиальная политика.

Медиальная политика реализуется в трех плоскостях:

– формирование законодательных норм, регулирующих деятельность СМИ;

– создание технической и социальной инфраструктуры функционирования СМИ;

– предоставление средствам массовой информации контента.

Трудности с определением медиальной политики вытекают также из многозначной интерпретации понятия коммуникационная политика. Т. Гобан-Клас выводит понятия коммуникация от термина *communication*, которое только в XVII веке начали использовать в значении передачи [5]. Наиболее широкое значение признается социальной коммуникации, так, например, в «Лексиконе политологии» она определяется следующим образом: *«процесс производства, преобразования и передачи информации между отдельными лицами, группами и общественными организациями для постоянного формирования, модификации или изменения знаний, отношений и поведения в направлении согласным с ценностями и интересами взаимовлияющих субъектов»* [1, s. 150]. Интерес представляет попытка немецких ученых Л. Хакмэйстра и М. Пуписа целостного восприятия медиальной политики, которое представлено в их трудах [6, 11]. Они предлагают определять медиальную политику как мероприятия, которые направлены на подготовку и исполнение действующих законов и решений касающихся средств массовой информации и процесса массовой коммуникации [11, с. 34]. Аналогичное определение предложил австралийский исследователь Т. Флю: медиальная политика представляет собой систему институционализированных механизмов для управления структурой, функционированием и результатами деятельности СМИ [4, с. 17].

Группа польских исследователей предлагает принять следующее определение медиальной политики: действия правительства, социальных институтов и организаций, формирующих основу для правового, политического и экономического функционирования системы средств массовой информации, в соответствии с целями, вытекающими из принятой системы ценностей, имеющихся социально-экономических и общих социальных потребностей и интересов [13, с. 23]. Данное определение предполагает, что медиальная политика касается как технической инфраструктуры, так и формирования системы СМИ и их содержания.

Целью медиальной политики, реализуемой в демократическом государстве, является создание правовых, экономических и социокультурных условий для развития независимых, плюралистичных СМИ, способных обеспечить общественный диалог [13, с. 53]. Она направлена на создание оптимальной структуры СМИ, поддержки их свободы, обеспечение права на доступ к информации, а также на реализацию политических, социальных, экономических и культурных интересов государства и общества.

Медиальная политика это понятие, которое все чаще появляется в общественном диалоге. Спровоцировано это, во-первых, распространением теории о существенной значимости СМИ для функционирования правительства, а также проведения государственной политики; во-вторых, утратой актуальности доктрины, предполагающей, что в демократическом государстве свободные и независимые СМИ не подвергаются влиянию; в-третьих, развитием информаци-

онных технологий, доступностью информации и появлением новых форм существования СМИ.

Выводы из данного исследования и перспективы. Резюмируя вышесказанное, следует отметить, что информационная политика, так или иначе, связана со средствами массовой информации, и поэтому у ИП и медиальной политики появляются сферы пересечений. Во-первых, отметим, то, что СМИ являются основным каналом государственной информационной деятельности. При этом государство может задействовать не только государственные, но и частные, свободные и независимые СМИ. Соответственно, если уж формирование медиасистемы находится за границами информационной деятельности, то формирование и распространения контента через средства массовой информации ИП определенно в себя включает. То есть информационная политика существует, в том числе в рамках определенной медиасистемы, и учитывает ее особенности. Во-вторых, одни и те же законодательные нормы могут касаться и информационной деятельности и медиальной политики. И в-третьих, конечно же предоставление контента средствам массовой информации – одно из базовых направлений информационной политики. В связи с этим, не остается никаких сомнений и в том, что медиальная и информационная политика тесно взаимосвязаны, однако ключевым моментом их различия являются цели проведения. Наиболее широким из трех понятий является коммуникационная политика, однако его применение ограничивается наличием обратной связи и ее учета, при том, что и информационная политика, и политика медиальная не подразумевают обязательного наличия обратной связи со стороны объекта деятельности.

Перспективы дальнейшего исследования данной темы заключаются, прежде всего, в более узкой интерпретации каждого отдельного понятия, и связаны с потенциальным развитием системы массовых коммуникаций, цифризацией, глобализацией и интеграционными процессами, которые оказывают значительное влияние на предмет исследования.

Список литературы:

1. Antoszewski A., Herbut R. (red.), Leksykon politologii. Alta. Wrocław, 1995.
2. Bruggemann M. (2005), How the EU Constructs the European Public Sphere: Seven Strategies of Information Policy, «TranState Working Papers», nr 19. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://core.ac. uk/download/pdf/6385987.pdf
3. Dobek-Ostrowska B., Wiszniowski R. Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie. Wrocław, 2007.
4. Flew T. Media globalne, tł. M. Lorek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakyw, 2010.
5. Goban-Klas T. Proces komunikowania masowego, w: Z. Bauer, E. Chudziński (red.), Dziennikarstwo i świat mediyw. Krakyw, 1996.
6. Hachmeister L. (Hrg.), Grundlagen der Medienpolitik: Ein Handbuch, DVA Sachbuch. Bonn, 2008.
7. Jakubowski K. Unia Europejska a media. Między kulturą a gospodarką. Warszawa, 2010.
8. Nesti G. The information and communication policy of the European Union between institutionalisation and legitimation, w: Giorgia Nesti, Chiara Valentini (red.), Public Communication in the European Union: History, Perspectives and Challenges. Cambridge, 2010.
9. Ogonowska A. Polityka informacyjna Unii Europejskiej u progu XXI wieku, «Studia Europejskie», 2001, nr 3.
10. Polkowski R. Źrydła informacji na temat Unii Europejskiej. Warszawa, 2003.
11. Puppis M. Einfuhrung in die Medienpolitik. UVK. Konstanz, 2007.
12. Stasiak-Jazukiewicz E. Polityka medialna Unii Europejskiej. Warszawa, 2005.
13. Stasiak-Jazukiewicz E., Jaś-Kozakiewicz M. Polityka medialna w Unii Europejskiej. Poltext. Warszawa, 2011.
14. Valentini C., Laursen B. The Mass Media: A Privileged Channel for the EU's Political Communication, w: Morganti Luciano, Bekemans Lйonce (red.), The European Public Sphere: from critical thinking to responsible action. Bern, Brussels, New York, 2012.
15. Перлов В.И. Маркетинг на предприятии отрасли печати. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://hi-edu.ru/e-books/xbook080/01/part-008.htm
16. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001.
17. Толковый словарь Ефремовой. Т.Ф. Ефремова. 2000.
18. Толковый словарь иностранных слов Л.П. Крысина. – М: Русский язык,1998., Новый словарь иностранных слов. – by EdwART, 2009.

Літвінова Г.О.
Варшавський Університет

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНА, МЕДІЙНА І КОМУНІКАЦІЙНА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація
Стаття присвячена визначенню і використанню в науковому дискурсі таких понять як: інформаційна політика, комунікаційна політика і медійна політика. Сучасна епоха глобалізації та інформаційних технологій вимагає від держави вдосконалення своїх дій і планування політики реалізованої в комунікаційному просторі. В рамках даної статті розглядаються етимологія і існуючі визначення досліджуваних понять. Визначаються межі застосування досліджуваних понять і їх взаємозв'язок. В роботі також відображена специфіка відмінності в розумінні цих явищ і рівень дослідженості в російському і західному науковому дискурсі.
Ключові слова: ЗМІ, теорія комунікації, інформаційна полтітіка, комунікаційна політика, медійна політика.

Litvinova G.A.
University of Warsaw

THE INFORMATION, MASS MEDIA AND COMMUNICATION POLICY IN THE MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary
This article is dedicated to use in scientific discourse such understandings as: information policy, communication policy, mass media policy. Modern age of globalism and information technology requires from government to fulfill its steps and to plan its policy implementing in communication space. In the framework of this article are discussing ethimology and existing understandings. There are being created borders of implementation of researching understandings and its interrelation. Article also includes specifics of diverse in understanding of this things and level of its research in Russian and Western scientific discourse.
Keywords: mass media, communication theory, information policy, communication policy, mass media policy.

УДК 325.2+314.74

НЕВРЕГУЛЬОВАНА МІГРАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Марусик Ю.В.
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті виявлено еволюцію понять нелегальної та неврегульованої міграції та подано зміщення акценту з нелегальних мігрантів як суб'єктів правопорушень на організаторів таких дій – контрабандистів та на контрабанду мігрантів як процес. Проаналізовано вплив цих процесів на суспільство та їх зв'язок із низкою інших правопорушень. Досліджено, яким чином боротьба з нелегальною та неврегульованою міграцією використовується різними політичними акторами. Визначено сутність та перспективи боротьби із зазначеними типами міграції з допомогою різних методів – від легалізації мігрантів до побудови стін. Проаналізовано ефективність побудови стін і рівень можливого вирішення проблем міграції з їх допомогою.
Ключові слова: неврегульована міграція, нелегальна міграція, контрабанда мігрантів, політика, передвиборча кампанія.

Постановка проблеми. Для сучасних держав міграція водночас постає як спосіб вирішення певних проблем та як виклик, що може спричиняти низку нових проблем. До найбільш негативних наслідків призводить міграція, яка порушує законодавство – нелегальна та неврегульована. Внаслідок вагомості цих наслідків міграція набуває все більшого значення як інструмент для отримання, використання та утримання влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями термінології та сутнісної характеристики понять у сфері міграції, що відбувається із порушеннями законодавства, займаються Д. Мельник, С. Щербина [19], І. Алєшковський [6], В. Лянной [7], О. П'ятковська [24] та ін.

Вплив неврегульованої міграції на суспільство вивчають А. Шмід [26], Л. Гарас [27] та ін.

Методи протидії неврегульованій міграції та їх роль у політичних процесах досліджують Т. Звьоздная, Р. Джонс [1], М. Дір [16], Ю. Римаренко [25] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Беручи до уваги зростання взаємного проникнення неврегульованої міграції та політичних процесів, варто проаналізувати найсучасніші тенденції, що визначать характер взаємодії цього типу міграції та політики. Насамперед це стосується способів обмеження неврегульованої міграції та їхньої ролі у політичних та, зокрема, електоральних процесах.

Мета статті. Проаналізувати роль неврегульованої міграції у політичному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець XX ст. – початок XXI ст. характеризується значними демографічними зрушеннями, причинами яких є як зміни показників смертності та народжуваності населення окремих країн, так і підвищена мобільність населення, яку не можуть стримувати не лише політичні та юридичні інструменти держави, а й її силові органи та фізичні стіни [1]. Численні мігранти порушують законодавство для того, щоб змогти прогодувати себе, своїх рідних чи зберегти життя. Попри нові успіхи у боротьбі з бідністю, про які звітує група дослідників Centre for Economic Policy Research [15], економічна скрута залишається вагомою причиною для міграції. А в умовах, коли у світі спостерігається 66 локальних збройних конфліктів чи воєн [11], міграція, навіть недозволена державою, може стати умовою виживання для частини населення різних країн. Тільки за останні десять років чисельність вимушених переселенців зросла на 71%, досягнувши 65 мільйонів

© Марусик Ю.В., 2017

в 2015 році, порівняно з приблизно 38 мільйонами в 2005 році [1].

Попри визнання масштабності проблеми міграції, що не дозволена державою, проблемою є визначення реальних обсягів цього процесу. Незаконний характер означає, що, на відміну від сфер врегульованої або законної поведінки, нерозумно очікувати всеосяжні дані про неї. Більшість даних пов'язані з правоохоронними аспектами [23, с. 10]. Ми можемо оперувати цифрами, що описують кількість виявлених мігрантів та контрабандистів. Але навіть ці дані також повинні інтерпретуватися з обережністю, адже збільшення числа затриманих мігрантів може відображати або зростання ефективності прикордонних операцій, або реальне збільшення контрабанди мігрантів, або ці два процеси водночас [23, с. 11]. Окрім масштабу, залишається невідомою і структура такої міграції [6, с. 133], а, отже, і її важливі характерні особливості залишаються нечіткими. Попри необхідність критичного розгляду кількісних даних щодо оцінки загального обсягу нелегальної міграції, варто зазначити, що остання глобальна оцінка нелегальної міграції свідчить, що на Землі було щонайменше 50 мільйонів нелегальних мігрантів станом на 2010 р. [22, с. 11].

Особливістю останніх десятиліть є розвиток технологій, які загострюють бажання мігрувати та спрощують процес переселення. Інформаційні технології транслюють високі стандарти життя, показують привабливу картину, до якої іноді легше переїхати, ніж збудувати в себе, особливо якщо у власній країні встановлений диктаторський режим або триває війна. Водночас транспортні технології дозволяють простіше, ніж будь-коли, дістатись до багатших або стабільніших країн [9, с. 26]. В таких умовах, попри опір держав, постійно зростає тиск нелегальної та неврегульованої міграції.

Незважаючи на потреби іноземців, для реалізації власних адміністративно-управлінських, економічних, політичних та інших потреб держави визначають умови в'їзду та перебування на своїй території іноземців, формуючи різноманітні категорії мігрантів (та відповідні статуси). Український дослідник Б. Юськів відзначає, хто б не в'їжджав у країну, якщо він не належить до жодної з визначених державою категорій, він є мігрантом, який незаконно в'їхав [19, с. 159]. Тому недостатня інституціалізація міграційних процесів та неповне їх охоплення законодавством виявляється одним з чинників підвищення рівня такого типу міграції.

У наукових публікаціях можна знайти різні підходи не лише до позначення міграції, що порушує законодавство, а й відмінності у розумінні цього явища. Для позначення мігрантів, які прибувають чи перебувають в країні незаконно, порушують інші міграційні правила, в сучасній науковій літературі використовуються такі терміни: недокументована, незаконна, нелегальна, недозволена, неврегульована, підпільна, напівлегальна та ін., які можуть розглядатись як синоніми або ж як окремі поняття із різним змістом [4, с. 131]. Не завжди виділення максимальної кількості різних категорій є доцільним, зокрема, можна погодитись із відсутністю практичного значення штучного поділу термінів «нелегальна міграція» та «незаконна міграція», які можуть використовуватись як синонімічні [5].

З точки зору українського законодавства нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю, і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України [12]. А це означає, що в українському законодавстві під визначення нелегального мігранта підпадає коло осіб, що порушили законодавство саме у сферах проникнення на територію України чи перебування на її території, але не у сфері трудової зайнятості.

З цього приводу в документах ООН та МОМ найчастіше використовуються терміни врегульована та неврегульована міграція [13]. В наукових джерелах часто такий підхід доповнюється ще одним типом – напіврегульована міграція [24, с. 33]. На відміну від міжнародного права, в національних законодавствах і нормативних актах ЄС переважають поняття незаконна або нелегальна міграція, які відображають пріоритетність інтересів держави, що заходять у конфлікт інтересів з базовим правом людини на свободу пересування [3, с. 7]. Аналогічно із значенням нелегальної міграції визначаються і її суб'єкти. Наприклад, з точки зору комісії Європейського Парламенту, нелегальними мігрантами визнаються ті, хто незаконно проникли на територію держави або потрапили на територію держави законно, але порушили термін перебування або почали здійснювати економічну діяльність без права на неї [8, с. 7]. Тобто ключовим критерієм нелегального статусу мігранта виступає порушення правових норм, що регулюють сферу міграції, і часто ці порушення стосуються саме трудової зайнятості.

Тобто у сфері міграції, що відбувається із порушеннями закону, актуальною є проблема уніфікації термінології як на рівні різних національних та міжнародних інституцій, так і в науковому дискурсі. Адже неможливо говорити про співставимість статистичних даних, в яких під однією категорією розумітимуться явища, що сутнісно відрізняються.

У процесі вироблення політики у сфері цього типу міграції відбувається і поступове переформулювання ключових категорій. В європейській практиці все частіше можна помітити практику обмеження застосування терміну «illegal migration» (нелегальна міграція) сферами незаконного ввезення мігрантів та торгівлі людьми та поступової заміни її на «Smuggling of Migrants» (контрабанда мігрантів), відповідно змістивши центр уваги з мігрантів на тих, хто організовує цей процес [14; 22]. Водночас, «irregular migration» (неврегульована міграція) є більш загальним терміном, який охоплює міграцію, що певним чином не відповідає законодавству будь-якої із держав-учасників цього процесу. Саме цим, більш широким поняттям ми і будемо користуватись надалі.

Таким чином, згідно з підходом, який набуває все більшого поширення внаслідок закріплення у виданнях МОМ та ООН [13; 14; 33], міграція є неврегульованою, якщо відбувається з порушенням будь-яких норм, що регулюють відправку, транзит, прийом та перебування мігранта, зокрема це стосується і працевлаштування без офіційного дозволу на трудову діяльність.

Тому статус кожного конкретного мігранта може мінятись у часі – мінятись із врегульованого на неврегульований і навпаки. Мігрант стає неврегульованим у кожному з наступних випадків чи у разі їх поєднання:

– Незаконний перетин кордону (поза пунктами пропуску, з підробленими або недійсними документами чи без них);

– Перебування на території іноземної держави після закінчення дозволеного терміну та без його подовження;

– Працевлаштування без дозволу на таку діяльність.

Будь-який тип міграції призводить до низки як позитивних, так і негативних факторів. Економіки найрозвиненіших країн, що пережили демографічний перехід, потребують постійного притоку трудових ресурсів. У країнах прибуття мігранти заповнюють робочі місця, на які не погоджується місцеве населення, але водночас призводять до загострення конкуренції на ринку праці, можуть спричиняти зниження оплати праці місцевого населення. Значна концентрація мігрантів разом із неефективною інтеграційною політикою ведуть до анклавізації, нових етнічних, релігійних і расових конфліктів. Але найбільш негативною є саме неврегульована міграція, яка за своїм характером є некерованою, а державні інститути не можуть навіть отримати точну інформацію про її обсяги та структуру. Як відповідь на неоднозначні ефекти міграції, паралельно зі зростанням частки мігрантів поширюються антиімміграційні настрої, посилюються партії, що використовують таку риторику, водночас слабшають позиції ліберальних, християнсько-демократичних і соціал-демократичних партій, які, зазвичай не акцентуючи на цьому питанні уваги, сприяють збільшенню відкритості кордонів та інтенсифікації міграційних потоків.

Неврегульована міграція призводить до серйозних порушень прав людини, моральних та правових деформацій, стимулює зростання злочинності, стає сферою діяльності транснаціональної організованої злочинності. За своїми масштабами проблема цього типу міграції значно більша, ніж бізнес торгівлі людьми [19, с. 52]. Прибуваючи в країну, мігранти погоджуються на будь-які умови, але з часом стають дискримінованою меншістю, для якої закриті численні можливості. Така ситуація сильно сповільнює процес їхньої інтеграції в нове суспільство, сприяє протестним, зокрема, екстремістським ідеям та «етнічній» злочинності [27, с. 26].

Неврегульована міграція становить загрозу не тільки як самостійне явище – додаткова небезпека полягає і в її зв'язку контрабандою наркотиків та зброї, тероризмом, торгівлею людьми [5]. Неврегульована міграція (особливо її організовані форми) та торгівля людьми є взаємозалежними між собою протиправними явищами, які мають місце в рамках транснаціональної організованої злочинної діяльності. Зважаючи на їх тісний взаємозв'язок, неврегульовану міграцію й торгівлю людьми слід розглядати як суміжні, однак відмінні одне від одного протиправні явища [19, с. 50].

На думку європейських експертів, взаємозв'язки між організованою злочинністю, неврегульованою міграцією та торгівлею людьми мають двобічний характер: вертикальний (в межах низки тісно пов'язаних між собою окремих правопорушень для реалізації міграції) і горизонтальний (тобто зв'язок між різними видами злочинної діяльності, яку здійснюють пов'язані структури) [19, с. 50].

Функції боротьби із неврегульованою міграцією виконують органи виконавчої влади та спеціальні правоохоронні структури на різних рівнях. Але, з огляду на негативний вплив такої міграції на суспільство, ця тема стала інструментом у ході протистояння ряду політичних сил. Питання неврегульованої міграції та боротьби із цим процесом використовують, зокрема, в ході боротьби за владу, її використання та утримання.

Плани здійснення заходів щодо врегулювання проблеми неврегульованої міграції отримали чільне місце у процесі проведення передвиборчих кампаній. Звертаючи увагу на важливість дотримання прав людини та гуманістичного ставлення до іноземців, частина політиків наполягають на м'яких методах врегулювання проблем нелегальних та неврегульованих мігрантів [28]. Серед них варто звернути увагу на легалізацію мігрантів. Така політика справді перетворює колишніх порушників міграційного законодавства на людей, що мають право жити в країні перебування. Але, як показала практика США, попри скорочення кількості правопорушників житло легалізованих мігрантів стає притулком для нових нелегалів, а також зростає потік нелегальних мігрантів, метою яких є возз'єднання сімей [25]. Політична дискусія щодо роботи над зменшенням кількості неврегульованих мігрантів проходить навколо того, чи легалізувати мігрантів та яку кількість легалізувати. У такій «м'якій» риториці значна увага приділяється правам людини та рівності. Прихильники такого підходу частіше використовують поняття неврегульована міграція та неврегульовані мігранти.

Політики, які відстоюють посилення боротьби із цим явищем, користуються традиційною термінологією, називаючи будь-яку міграцію, що відбувається із порушеннями законодавства, нелегальною, наголошують на її зв'язку з іншими видами злочинності та обіцяють розширити практику депортації наявних нелегалів та обмежити їх наплив до країни [29]. Складність цього питання полягає в тому, що посилення перешкод призводить і до ускладнення легальної міграції, збільшуючи мотивацію до переміщення з порушеннями закону. Так, досвід країн Західної Європи свідчить, що введення обмежувальних заходів стосовно легальної міграції в результаті зумовлює збільшення масштабів нелегальної міграції [21, с. 132].

Крім цього, протягом останніх десятиліть набуває поширення побудова огороджувальних споруд для недопуску небажаних мігрантів на територію держави. Все частіше вони фігурують

як у передвиборчих програмах [29], так і в реальній державній політиці [30; 31]. Якщо протягом певного періоду після падіння Берлінської стіни побудова нових загороджувальних стін здавалась анахронізмом, якого не чекали від демократичних країн, то в наступні десятиліття такі дії стали реальністю, виправданою з міркувань безпеки. Мігранти почали асоціюватись із небезпекою тероризму, особливо після подій 11 вересня 2001 року [26].

Ще в кінці ХХ ст. таких стін було 15, а сьогодні їх існує близько сімдесяти [1]. Але американський дослідник Р. Джонс доводить, що будівництво таких стін призводить тільки до локального скорочення неврегульованої міграції та її зростання в інших напрямках, які охороняються не так надійно [1]. Водночас зростає і смертність серед мігрантів, адже найпростіші та найбезпечніші маршрути, які використовувались раніше, виявляються перекритими. А отже, мігранти обирають більш небезпечні шляхи для того, щоб прибути до місця призначення. В міру того, як сухопутний кордон укріплюється, все більше людей починають його обходити морем. Наприклад, внаслідок цього у Сан-Дієго зафіксовано збільшення вдвічі числа неврегульованих мігрантів, що прибули морем [16]. Крім цього, і самі стіни не можуть бути стовідсотковою гарантією непроходження неврегульованих мігрантів, які пристосовуються до нових обставин і долають ці перешкоди, проходячи під чи над ними. Побудова стін допомагає вирішити проблему з потоком мігрантів лише на локальному рівні, ускладнюючи цей процес та переспрямовуючи їх у менш захищені регіони. Так, загородження, побудоване в Угорщині [18], не зупинило потік мігрантів до ЄС, а перенаправило в іншому напрямі [17]. Тобто уряд вирішив проблему на рівні конкретної ділянки кордону і частково на національному рівні, але для ЄС ця проблема не зникла, як і для сусідніх регіонів.

Незважаючи на такі жорсткі та ефектні заходи окремих держав, мільйони людей продовжують перетинати кордони без дозволу на це. Р. Джонс доводить, що цьому є дві основні причини: неможливість побудови та охорони суцільних стін усюди, де могли б пройти мігранти, і те, що недозволений рух можна замінити на законний перетин кордону із порушенням терміну перебування в місці прибуття [1]. Тобто стіни, які повинні були б обмежувати рух мігрантів, частково виконують цю функцію на локальному рівні, але це насамперед ефектні конструкції, що символізують роботу політиків для обмеження недозволеної державою міграції. В цьому їхня основна мета, і саме тому уряди різних країн будуть продовжувати їх будувати, вирішуючи проблему на локальному рівні та впливаючи на свій електорат. Беручи до уваги зростання попиту на антиімміграційну риторику в різних країнах [32], можна очікувати подальше поширення використання подібних інструментів політиками як у процесі передвиборчих кампаній, так і в ході реалізації політики.

Висновки. Отже, неврегульована міграція залишається невирішеною проблемою для сучасних держав. Вона призводить до низки негативних наслідків, а боротьба з цим типом міграції займає чільне місце як у діяльності державних органів, так і в передвиборчій риториці, значно впливаючи на електоральні процеси, а отже, і на формування політики. Питання того, як саме боротись із неврегульованою міграцією – предмет дискусії. Країни із високим рівнем інституціоналізації міграційної політики не сформували оптимального способу протидії цьому процесу. Адже обмеження сприяють *перетіканню врегульованої міграції в неврегульовану*, але і масові амністії дають надію легалізуватись, а отже, заохочують нових порушників до міграції. Невирішеність питання боротьби із неврегульованою міграцією дає можливість різним політичним силам (владним і опозиційним) пропонувати свої підходи до подолання цієї проблеми. І все частіше вони пропонують та реалізовують побудову стін та подібних до них конструкцій. Як показує практика США та країн ЄС, такий підхід вирішує проблему лише на локальному рівні, після чого потік неврегульованих мігрантів прямує до незахищених ділянок кордону або еволюціонує в сторону використання законних способів прибуття з розрахунком залишатись довше дозволеного терміну. Побудова стін призводить до пошуку нових, більш небезпечних маршрутів мігрантами, а отже, до зростання смертності. Такі обставини виявляються проблемою не для всіх політичних сил. Повністю не вирішуючи проблему неврегульованої міграції, стіни виконують функцію демонстрації ефективної політики у цій сфері та знаходять підтримку у частини електорату. Тому в перспективі ми можемо побачити ще більше стін, які покликані обмежувати переміщення населення та посилювати електоральні позиції певних політичних сил.

Список літератури:

1. Jones R. Borders and Walls: Do Barriers Deter Unauthorized Migration? [Електронний ресурс] / R. Jones. – Режим доступу: http://www.migrationpolicy.org/article/borders-and-walls-do-barriers-deter-unauthorized-migration
2. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі:монографія / Б. М. Юськів. – Рівне: видавець О. М. Зень, 2009. – 476 с.
3. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2006. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.icps.com.ua/files/articles/43/53/Migration_Policy_UKR.pdf
4. Алешковский И. А. Нелегальная миграция как феномен глобального мира / И. А. Алешковский. – Век глобализации Выпуск № 2 / 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/nelegalnaya-migratsiya-kak-fenomen-globalnogo-mira
5. Сергеева А. А., Ракова М. Н. Нелегальная миграция в системе трансграничных угроз: к вопросу о проблемах нормативного регулирования миграционных процессов / Вестник Казанского юридического института МВД России, Выпуск № 14 / 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/

article/n/nelegalnaya-migratsiya-v-sisteme-transgranichnyh-ugroz-k-voprosu-o-problemah-normativnogo-regulirovaniya-migratsionnyh-protsessov
6. Алешковский И. А. Нелегальная миграция как феномен глобального мира / И. А. Алешковский / Век глобализации. Выпуск № 2 / 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/nelegalnaya-migratsiya-kak-fenomen-globalnogo-mira
7. Лянной Владимир Анатольевич. К вопросу об определении понятия «нелегальная миграция» / В. А. Лянной. Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. Выпуск № 2 / 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-opredelenii-ponyatiya-nelegalnaya-migratsiya
8. Communication from the commission to the council and the European Parliament on a common policy on illegal immigration on a common policy on illegal immigration. Brussels, 15.11.2001. – 26 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0672:FIN:EN:PDF
9. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. Пер. с англ. под. ред. В. И. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 368 с.
10. Валлерстайн И. Иммиграция: протест на протест? [Електронний ресурс] / И. Валлерстайн. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_630.html
11. Міграційний профіль України 2011-2015 / Київ: 2016. – 74 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf
12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства Верховна Рада України; Закон від 22.09.2011 № 3773-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3773-17
13. Smuggling of Migrants. A Global Review and Annotated Bibliography of Recent Publications [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc. org/documents/human-trafficking/Migrant-Smuggling/Smuggling_of_Migrants_A_Global_Review.pdf
14. Irregular Migration, Migrant Smuggling and Human Rights: Towards Coherence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ichrp.org/files/reports/56/122_report_en.pdf
15. José Cuesta, Mario Negre, Christoph Lakner. Know your facts: Poverty numbers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://voxeu.org/article/know-your-facts-poverty-numbers
16. Michael Dear. Why Walls Won't Work: Repairing the US-Mexico Divide (EXCERPT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/michael-dear/why-walls-wont-work-repai_b_2902953.html
17. МОМ: Понад 260 тисяч мігрантів дісталися Європи морем в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dw.com/uk/мом-понад-260-тисяч-мігрантів-дісталися-європи-морем-в-2016-році/a-19460944
18. Угорська стіна: на кордоні із Сербією угорці почали тестувати «паркан від мігрантів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/164084
19. Мельник Д. С., Щербина Л. І. Нелегальна міграція й торгівля людьми як прояви транснаціональної організованої злочинності в Україні: актуальні проблеми протидії / Д. С. Мельник, Л. І. Щербина // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – Вип. 22. – С. 48-60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/bozk/2010_22/22text/g06.pdf
20. Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України Acquis Communautaire Європейського Союзу http://old.minjust.gov.ua/file/23507.pdf
21. Звьоздная Т. М. Протидія нелегальній міграції: міжнародний досвід / Т. М. Звьоздная [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1262/Zvezdnaya.pdf?sequence=1
22. Global migration trends 2015 Factsheet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iomgmdac. org/wp-content/uploads/2016/06/Global-Migration-Trends-2015-Factsheet.pdf
23. Migrant Smuggling Data and Research: A global review of the emerging evidence base [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publications.iom.int/system/files/smuggling_report.pdf
24. П'ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять / О. П'ятковська // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 1(30). – С. 30-34.
25. Римаренко Юрій Іванович. Міжнародне міграційне право: Підручник. Університетський курс / Ю. І. Римаренко; Київський ін-т внутрішніх справ, [та ін.]. – Київ: КНТ, 2007. – 639 с.
26. Schmid A. P. Links between Terrorism and Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2016/05/Alex-P.-Schmid-Links-between-Terrorism-and-Migration-1.pdf
27. Гарас Л. Н. Тенденции и социально-экономические последствия нелегальной миграции в Украине / Л. Н. Гарас / Вісник СевНТУ 141 (2013): 25-30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fsn.fhum.info/pdf/141/141_06.pdf
28. Хиллари Клинтон. Досье Кандидат от демократов, который почти наверняка станет президентом США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://meduza.io/feature/2016/10/24/hillari-klinton-dosie
29. Immigration Donald J. Trump's vision [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.donaldjtrump.com/policies/immigration/
30. Гайнріх Д. Сила і безпорадність мурів / Д. Гайнріх, Д. Губенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dw.com/p/1H26Y
31. Леонова М. Туреччина звела 330-кілометрову стіну на кордоні з Сирією та Іраком / М. Леонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hromadske.ua/posts/turechchyna-zvela-330-kilometrovu-stinu-na-kordoni-z-syriieiu-ta-irakom
32. The most anti-immigrant countries in Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.independent.co.uk/news/world/europe/europe-immigration-most-anti-immigrant-countries-italy-france-germany-uk-a7460301.html
33. Міжнародна термінологія у сфері міграції українсько-англійський тлумачний словник, 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_glossary_color_block_press.pdf

Марусик Ю.В.
Международный институт образования, культуры и связей с диаспорой
Национального университета «Львовская политехника»

НЕУРЕГУЛИРОВАННАЯ МИГРАЦИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ

Аннотация
В статье выявлено эволюцию понятий нелегальной и неурегулированной миграции и представлено смещение акцента с нелегальных мигрантов как субъектов правонарушений на организаторов таких действий – контрабандистов и на контрабанду мигрантов как процесс. Проанализировано влияние этих процессов на общество и их связь с рядом других правонарушений. Исследовано то, каким образом борьба с нелегальной и неурегулированной миграцией используются различными политическими акторами. Определена сущность и перспективы борьбы с указанными типами миграции с помощью различных методов – от легализации мигрантов до постройки стен. Проанализирована эффективность построения стен и уровень возможного решения проблем миграции с их помощью.
Ключевые слова: неурегулированная миграция, нелегальная миграция, контрабанда мигрантов, политика, предвыборная кампания.

Marusyk Y.M.
International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora
National University «Lviv Polytechnic»

IRREGULAR MIGRATION AS A MODERN POLITICAL TOOL

Summary
The article exposes the evolution of the notions of illegal and irregular migration and comes up with the shift in the emphasis from illegal migrants as subjects of law violation to them as managers of such acts – smugglers and migrant smuggling as a process. It analyses the influence of these processes on the society and their correlation with a range of other violations of law. The article investigates the way the struggle against illegal and irregular migration is used by various political actors. It defines the matter and perspectives of struggle against the aforementioned types of migration applying different methods – from legalising migrants to building walls. The efficiency of erecting walls and the level of migrant problem solving that can be reached with their use is analysed.
Keywords: irregular migration, illegal migration, smuggling of migrants, policy, election campaign.

УДК 327.01:321.011

КОНСТРУКТИВІСТСЬКЕ ПРОЧИТАННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Семчишин С.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено поняття суверенітету та держави в одному з напрямів постпозитивістської традиції – конструктивізмі. Окреслюється конструктивістське розуміння державного суверенітету. Суверенітет є змінним суспільним режимом, суспільною конструкцією, зміст якої змінюється одночасно з еволюцією суспільства. Він є не лише властивістю держав, але й створеним людиною інститутом міжнародного співтовариства, який конституює визначену форму держави і громадськості. Відзначається його обмеження в сучасних умовах міжнародно-політичного розвитку внаслідок несилових механізмів впливу держав на політику одна одної. Пропонуються нові способи його функціонування та шляхи реалізації.
Ключові слова: глобалізація, держава, ідентичність, міжнародні відносини, суверенітет, режим.

Постановка проблеми. Проблема суверенітету від початку її концептуалізації у міжнародно-політичній практиці завжди була важливим предметом теоретико-філософської рефлексії як необхідна складова динаміки державних акторів у міжнародному середовищі та релевантна основа їхніх взаємодій. Втім істотна трансформація суверенітету як невід'ємної властивості інституту держави у наш час, зумовлює різке зростання наукового інтересу до проблематики суверенітету загалом, а також до практичних наслідків його реконцептуалізації у міжнародних відносинах зокрема.

Актуальність титульної проблематики зумовлена ти, що сьогодні в рамках теорії міжнародних відносин відбувається переосмислення поняття та явища «суверенітету», ролі держави з огляду на системну трансформацію політичних, соціокультурних, економічних, інформаційно-технологічних паттернів взаємодії міжнародних акторів у контексті глобалізації та кризи системи міжнародної безпеки. Оскільки теоретичні погляди адептів конструктивізму в наш час є невід'ємною складовою частиною науки про міжнародні відносини, а їхня позиція враховується практично по всіх основних напрямках політологічних досліджень, тому особливу цікавість для нас становить їхня позиція щодо ролі, місця держави, її суверенітету в міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпомітнішими в конструктивістських дослідженнях у теорії міжнародних відносин є праці А. Вендта, А. Гідденса, Н. Онуфа, Ч. Ройс-Сміт, Ч. Тіллі, Д. Чендлера. У свої роботах учені досліджують в основному загальні ознаки розуміння суверенітету, дають оцінку його традиційному та позитивістському прочитанню. Так, Дж. Раггі, будучи апологетом конструктивістського спрямування, принциповим недоліком класичних підходів до визначення поняття суверенітету вважає відсутність генерувального принципу. Крім того, Ч. Тіллі, А. Вендт зазначають, що суверенітет не є екзогенним щодо системи, але відтворюється на основі практики, що в зовнішньому і внутрішньому вимірах є соціально зумовленою рисою [2]. Суверенітет ґрунтується на фіксованих правилах, які передбачають певні очікування і розуміння між суб'єктами [20].

Сучасні як зарубіжні так і українські напрацювання, володіючи широким колом досліджуваних питань, все ж вирізняються слабкими концептуально-методологічними основами щодо дослідження ролі держави та суверенітету в умовах глобалізаційної динаміки та кризи системи міжнародної безпеки. Залишається недостатньо висвітленим проблема суверенітету у дискурсі сучасних підходів політичної науки.

Головною метою статті є дослідження сутності поняття суверенітету держави в конструктивістському підході науки про міжнародні відносини, виокремлення його особливостей, місця та ролі в контексті глобальних трансформацій системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Конструктивізм як парадигма теорії сформувався в кінці 1980-х на початку 1990-х рр., коли у міжнародно-політичну теорію проникають сумніви в ефективності будь-якого методу, в основу якого закладена віра в раціональне знання. Цей підхід виник як виклик традиційним підходам, як найбільш критична теорія, яка допускає, що держави формують свої інтереси залежно від їхнього розміщення в анархічних умовах. Крізь призму конструктивістського аналізу реальність є конструктом соціального середовища. Для прихильників цього напряму природа кожного твердження є відносною, що принципово базується на історизмі соціальної та політичної реальності, тобто залежить від контексту, є історично зумовленою та змінною. В епістемологічному плані конструктивісти виступають проти крайнощів «індивідуалізму», які допускають, на їхній погляд, класичні реалісти і класичні ліберали, а також проти холізму неомарксистів та «тонкого» ідеалізму неолібералів. Інакше кажучи, якщо класичні реалісти, на думку конструктивістів, переоцінюють роль акторів, то неомарксисти та адепти глобалізаційної парадигми, навпаки, недооцінюють впливу акторів на трансформації міжнародної системи та її структур.

Провідною засадою конструктивізму є те, що не існує універсальних, раз і назавжди зафіксованих понять, норм, інститутів. Конструктивісти схильні до думки, що світ постійно змінюється і саме зміна людських уявлень є причиною таких реально-структурних трансформацій. На думку вчених, структура міжнародних відносин та моделі поведінки їхніх акторів визначаються не інтересами, не владою, а знаннями (про міжнародні відносини), перцепцією «ми» (себе та інших – ідентичностями), баченнями історичних перспек-

© Семчишин С.І., 2017

тив [1, с. 47]. Представники цієї парадигми вважають, що в основі міжнародної політики лежать передовсім соціальні, а не матеріальні чинники, а також, що індивідуальність міжнародних акторів та їхні інтереси не задані природою, а є наслідком визначених соціальних причин [4]. Структури міжнародної політики визначаються соціальними діями, нормативними правилами, які учасники встановлюють для себе, та дискурсами, в яких вони досягають порозуміння щодо змісту понять. Крізь призму конструктивістського сприйняття суспільна дійсність твориться у ході дискусії про ідеї та цінності.

Цей підхід постпозитивістської традиції можна порівняти з теорією раціонального вибору, оскільки й вона не проголошує конкурентних щодо інших теорій тверджень, а лише пропонує теоретичні межі розуміння відносин між акторами і структурами. Як і раціоналізм, він не є справжньою теорією, а методологічною позицією, яка включає в себе спосіб пояснення міжнародних відносин. Вважає, що актори є результатом впливу культурного середовища, світ має суспільний характер і не може редукуватися до суми його складових.

На думку дослідників-конструктивістів, суверенітет є не лише властивістю держав, але й створеним людиною інститутом міжнародного співтовариства, який конституює визначену форму держави і громадськості. Суттю останньої є взаємне визнання прав інших суб'єктів на виключне здійснення влади на визначеній території.

Інститут суверенітету створює соціальні умови для незалежності й індивідуальності, уможливлює відтворення ідентичності та є соціальною основою відмінності та безпеки держав. Держава як актор і суверенітет як інститут постійно впливають один на одного, що приводить до взаємно конституювання [21, с. 12].

Суверенітет залежить від його визнання іншими державами, при цьому йдеться про щось більше, ніж просто дипломатичне визнання, оскільки воно означає стримування за принципом взаємності від порушення прав і територіальних меж інших держав. Взаємне визнання державами суверенітету підтверджує їхні права власності на визначену територію і таким чином зміцнює їх щодо інших недержавних акторів.

Суверенітет підтримується щоденною практикою, до якої входить рівновага сил, війна, а також стягнення з громадян своєї держави (а не іншої) податків, захист національного ринку від закордонних імпортерів і участь у конфліктах різного роду. Суверенітет є суспільним фактом, як, наприклад, кордони і гроші, тому що люди погоджуються щодо його існування. Гроші без щоденної практики їхнього використання були б лише клаптиком паперу і не становили б собою ніякої цінності без спільного обумовлення людьми як таких [12, с. 49]. Так само суверенітет є тому, що люди своєю щоденною поведінкою підтверджують його існування, підтримують його і відновлюють його. Практикуючи суверенітет, держави постійно заново його визначають, творять, реформують і надають йому нового значення. Це безконечний процес, який вимагає підтримки і ніколи не набуває остаточної форми. Суверенітет не стільки «є», скільки постійно «робиться» [10, с. 112]. Держави інституціоналізують суверенітет, коли трактують себе так, ніби вони є суверенні. Коли б почали трактувати себе інакше, суверенітет перестав би бути нормою.

Практика суверенітету зумовлює чітке розуміння безпеки і політики сили. По-перше, держави визначають безпеку в категоріях збереження прав власності на певну територію. Суверенітет нав'язує спосіб концептуалізації того, що має бути захищене, зокрема необхідність посилення територіальних кордонів. По-друге, у міру того, як держави інтерналізують норми суверенітету, зважають на територіальні права інших і не порушують їх без поважної причини. Ставлення до слабких держав, але з визнаним суверенітетом, є іншим, ніж ставлення до акторів, суверенітет яких не визнано. Це було особливо помітно в поведінці західних держав щодо тубільного африканського й американського населення в період колонізації. По-третє, у міру соціалізації, яка вчить держави того, що їхній суверенітет залежить від визнання його іншими, вони починають покладатися на соціальні міжнародні інститути як на гарантів безпеки. Приймають довготермінову перспективу в їхньому членстві, а їхня поведінка стає більш мирною [18, с. 391-425].

На відміну від представників Англійської школи, суверенітет для конструктивістів є історично обґрунтованим описом розміщення могутності і влади, який шукає зміцнення у фундаментальних цінностях. Суверенітет є нормативною цінністю, яка підтримує міжнародне співтовариство, а його природа є суспільною, залежною і змінною, претензії до нього можна успішно подавати тільки тому, що вони приймаються в цій культурі і підтримуються у щоденній практиці [16, с. 412-424].

Поняття суверенітету стабілізувалося в історичному процесі через практику політичної інтервенції. Суверенітет є простором боротьби за встановлення значення, що окреслює державу в її конкретних межах, узаконює її і надає їй певну компетенцію. Держава не може позбутися свого суверенітету і залишитися державою, так само, як громадськість не може позбутися своєї ідентичності і залишитися громадськістю, а людина не може позбутися своєї волі і залишитися людиною [17, с. 3]. Конструктивісти підкреслюють, що завдяки суверенітету держава становить особливу форму буття сучасності. Держава є корпоративними актором, не може редукуватися до окремих складових, поєднує матеріальний чинник – територію, з ідеаційним – структурою спільних знань. Владу держави характеризує здатність впливати на поведінку інших акторів.

Для А. Вендта вагомою рисою суверенітету є визнання і правомірність влади. Дослідник визнає відмінність між внутрішнім суверенітетом, що розуміється як найвища влада в суспільстві, і зовнішнім суверенітетом, що розуміється як відсутність влади понад державою. Зовнішній суверенітет вимагає існування специфічної публіки, якою є міжнародна громадськість, яка визнає і на практиці рахується з різницею між внутрішньою і зовнішньою сферою [22, с. 288-293]. На разі суверенітет є не тільки аналітичною категорією, але й емпіричною дійсністю, яка відображає інтерсуб'єктивне розуміння територіальності.

Суверенітет є суспільним статусом, який отримують через визнання міжнародним співтовариством, водночас є критерієм правомірності акторів у цьому ж таки співтоваристві. Одночасно він вкоренився у ширшому контексті цінностей, згідно з якими визначає суспільну ідентичність держав, оскільки індивідуальна свобода не становить самостійної цінності, а лише належить до цінностей вищого порядку. Сама собою вона не має цільового змісту, не дає державам приводу для дій – вимагає морального обґрунтування [15, с. 15-27].

У розумінні А. Вендта суверенітет є суспільною ідентичністю держави, пов'язаною з роллю, яку вона грає. Його зміст залежить від інтерсуб'єктивного значення, що є результатом соціальних взаємодій. Суверенітет не має наперед визначених властивостей, а існує лише в суспільному контексті, в зв'язку з іншими суб'єктами, які також мають визначені, пов'язані зі своєю роллю ідентичності, у вигляді спільних очікувань і подібного розуміння дійсності.

Держава як онтологічне буття не визначається однак політичною системою, виробничими відносинами, визнанням іншими державами, неподільністю суверенітету чи націоналізмом, оскільки ці критерії відображають лише форми держави, а не її суть. За мінімалістською дефініцією держава є «організаційним актором, призначеним в інституціонально-правовому порядку, який конституює, надаючи суверенітет і виключність на правомірне використання в межах території організованого насилля щодо громадськості [19, с. 202]. По-іншому, ніж для прихильників номіналізму, для яких держава є лише теоретичною конструкцією, для Вендта держава є реальним актором, субстанціальним буттям. Субстанціальна держава («держава як така») має такі ознаки, як інституціонально-правовий порядок, монополію на правомірне застосування сили, суверенітет, існування суспільства і територію. Ці ознаки мають різний зміст, який залежить від місця і часу [5, с. 12-17].

Держави онтологічно передують міжнародній системі, завдячують їй наявністю таких ознак, як егоїзм і прагнення до максималізації влади. Ці ознаки не є для держави первинними, а становлять наслідком впливу міжнародної системи.

Держави конституює внутрішня організаційна структура, яка дає їм монополію на правомірне використання сили в межах визначеної території, а також зовнішня структура міжнародної системи, що полягає у визнанні їхнього суверенітету іншими державами. Отже, суверенітет призначає акторів міжнародних відносин, надаючи їм правоздатність та визначаючи їхні головні риси, а також умови гри, тобто відносини між державами. Права держав на суверенну домінацію на своїй території складають: автономія, територіальна цілісність, невтручання. Вони є наслідком участі в міжнародній грі суверенітету, а не делегування суспільствами повноважень своїм урядам. Отже, права держав на ведення війни чи висилання послів не є сукупними правами, отриманими урядами від своїх громадян, а результатом інституціонального характеру суверенітету і впливу структури міжнародної системи [8].

Аналогічно, як у неореалізмі Волтца, держава має антропологічні риси, такі як інтенціональність, переконання, інтереси чи прагнення. Різниця полягає у тому, що для Волтца держава має матеріальний характер, натомість для Вендта – ідеаційний, вона є суспільною конструкцією. Також суверенітет є есенціональнаv, має емпіричний характер, а не правовий, становить ознаку організаційної структури держави як корпоративного цілого [19, с. 206-209].

Ідентичність держави означає свідомість своєї ролі і наявність очікувань щодо себе, стосується психологічної дійсності і завжди є ідентичністю в специфічному, суспільно сконструйованому світі. Виникає внаслідок повторюваної дії і взаємодії між державами, через участь у спільному значенні (інтерсуб'єктивному знанні), визначає їхню мотивацію і поведінку. Не є наслідком впливу структури міжнародної системи, як у Волтца, а продуктом історичних процесів і конституційних структур, які є зв'язним набором переконань, засад і норм [8]. Ідентичність держави може змінюватися в ході інтеграції з іншими державами. Тобто, через наслідування та процеси соціалізації і суспільного навчання держави змінюють свою ідентичність й інтереси та стають подібними одна на одну [19, с. 293-308].

Якщо позитивістські теорії трактують суверенітет як невід'ємну ознаку держави і вияв колективної ідентичності, то Вендт вважає, що суверенітет є також ідентичністю з огляду на функцію, яку він виконує у стосунках з іншими державами. Отже, ідентичність має реляційний характер, визнається іншими державам. Соціальний характер ідентичності може навіювати легкість зміни, однак через інерцію, джерелом якої є інституціоналізація, змінюється з важкістю. Зміна ідентичності буває важкою також тому, що може вимагати зміни ідентичності решти держав, які мають взаємовідносини з цим актором. Наприклад, ідентичності, пов'язані з роллю Ізраїлю та Палестини, доповнюються, тому що зміна однієї мусить неминуче викликати зміну іншої. Ідентичність визначає інтереси, які стосуються фізичного перетворення (захистити себе від завоювання), забезпечення автономії, економічного добробуту та колективного почуття власної вартості [19, с. 211-216].

Конструктивісти, проаналізувавши процес виникнення суверенітету держави, зазначають, що суверенітет є змінним суспільним режимом, суспільною конструкцією, зміст якої змінюється одночасно з еволюцією суспільства. Такі ознаки, як територіальність, населення, влада та визнання конструюються в суспільному процесі. Суверенітет не лише регулює взаємодію між державами, а визначає, чим є держава, детально окреслюючи вищеподані ознаки у визначеному просторі. Держави можна визначити як суб'єкти, які заявляють своє право на суверенітет; з іншого боку, суверенітет виникає унаслідок взаємодії і практики держав [14, с. 162]. Він є суспільним, відкритим до змін артефактом.

Системний конструктивізм, представником якого є А. Вендт, стверджує, що ідентичність акторів конституюється нормативною структурою міжнародного співтовариства, яке, своєю чергою, є результатом практики держав. На думку критиків, він пояснює відтворення суспільних і політичних форм громадської організації, але

не в стані пояснити їхнє виникнення чи трансформації, зокрема переходу від несуверенного до суверенного міжнародного порядку, чи від одного до іншого виду суверенного порядку [14, с. 166].

Слабким сторонам системного конструктивізму намагається зарадити холлістський конструктивізм, враховуючи також громадські чинники. Він включає до роздумів несистемні джерела ідентичності держав, які проникають або в суспільний порядок, що передує виникненню системи держави, або до внутрішньої чи міжнародної сфери вже наявної міжнародної системи. З цієї перспективи внутрішні і міжнародні процеси є двома сторонами одного політичного порядку. Ця течія концентрується або на переломних змінах міжнародних систем, що ілюструють дослідження переходу від системи Середньовіччя до сучасної системи Д. Раггі, або на змінах в межах сучасного співтовариства держав, прикладом цього є аналіз Ф. Кратохвіля щодо закінчення холодної війни. Обоє дослідників у поясненні виникнення норм і засад, що структурують міжнародний порядок, приймають холлістську перспективу, бо враховують як внутрішні, так і системні чинники [14, с. 167].

Засада суверенітету є видом метаінституту, яка творить акторів, узаконює і легалізує владу, що концентрується в територіально визначених, централізованих і автономних політичних одиницях [15, с. 527]. Визначає суспільну ідентичність держав, яка своєю чергою, детермінує інституційну практику міжнародного співтовариства. Суверенні держави приймають визначені практичні імперативи, такі як стабілізація прав територіальної власності. Згадана засада творить не лише особливий вид держави – суверенна держава, але й особливу форму міжнародної спільноти. Суверенітет є головним інститутом міжнародного співтовариства, її нормативною основою [18, с. 412].

На думку Ч. Ройс-Сміта, вищенаведена думка не пояснює значних відмінностей між співтовариствами суверенних держав в історичному розумінні. Дослідник стверджує, що конкретна держава виникає унаслідок впливу трьох чинників: 1) переконання про моральну мету держави, 2) суверенітету як організаційної засади, 3) норми процедурної справедливості. Ці компоненти утворюють набір метацінностей, які визначають державу і дії, що визнаються правильними. Вони були основою інституціональних відмінностей між співтовариствами таких суверенних держав, як: стародавня Греція, ренесансна Італія, абсолютистська Європа та міжнародні співтовариства XIX ст. Кожне з цих співтовариств створило специфічні інститути для стабілізації прав територіальної власності. Визнання суверенітету означало визнання визначеної приватної власності. Моральна мета держави була обґрунтуванням суверенних прав держав і міжнародної процедурної справедливості [15, с. 4-5].

Суверенітет не можна скоротити до матеріальних і об'єктивних чинників, оскільки він містить ідейні і суб'єктивні елементи, хоча його норми здаються настільки природними, що важко зауважити, чи вони є наслідком практики. Прийняття того, що суверенітет є суспільною конструкцією, дає основу для пояснення змін його змісту, що з'являються протягом віків. У діахронічному розумінні національні держави існують в одні історичні періоди, натомість в інші – зазнають перетворень і зникають. Розуміння суверенітету відрізняється також в синхронічному трактуванні, залежно від географічного розміщення держави і панівної культури.

Суверенітет є основною конституційною засадою, яка структурує міжнародне співтовариство, вказує, як організовано владу. На думку Ройс-Сміта, він є залежною вартістю іншого порядку, що вкоренилася в більшому наборі конституційних метавартостей – бо не пояснює, чому влада повинна організовуватись визначеним чином, а саме – як автономні центри територіально закритих одиниць. Набір вартостей вищого рівня визначає моральну мету держави і є нормативною основою міжнародного співтовариства. Легітимація суверенної держави грунтується на інших цінностях, ніж засада суверенітету. Різні концепції моральної мети держави в окремі історичні періоди принесли різне значення тієї засади [15, с. 159].

Дебати щодо продовження і зміни стосуються, по суті, того, чи засада суверенітету структуруватиме міжнародне співтовариство. Конструктивісти стверджують, що фундаментальна зміна відбувається тоді, коли відбувається повторне визначення способу диференціації, тобто засади, на підставі якої політичні одиниці відділилися одна від одної. Перехід від середньовічного до сучасного порядку є прикладом такої трансформації міжнародного співтовариства, коли засада суверенітету поступово замінила попередню засаду гетерономної диференціації. Так, Ч. Ройс-Сміт стверджує, що пояснення зміни в міжнародних відносинах зміцненням або послабленням суверенітету як організаційної засади тих відносин дає не багато. Існує багато історичних варіантів систем суверенних держав. Епохальна зміна між абсолютистським і сучасним порядком стосувалася моральної мети і способу легітимації держави. Дослідник розрізняє цільову зміну, пов'язану з повторним визначенням моральної мети держави (прикладом може бути перехід від абсолютистського суверенітету до сучасного) та конфігуративну зміну, яка охоплює зміну організаційної засади, що визначає розподіл влади [15, с. 163-164].

Згідно зі структураційною теорією А. Гіденса, виникнення суверенної держави обумовлене способом концептуалізації визначеного політичного порядку у внутрішньому та зовнішньому аспекті. Воно залежало не лише від матеріальних чинників, а й від нового розуміння політичного порядку. Суверенну державу потрібно було вигадати. Теорія і дискурс суверенітету описують тенденції, що існують у суспільній і політичній дійсності, та цю дійсність формують – отже, є як причиною, так і наслідком. Кожна суверенна держава втілює в життя дискурсивно артикульовану теорію суверенної держави. Звертається до вищих цінностей і завдяки ним обґрунтовує засади, які визнає, демонструючи, що вони не суперечать тим цінностям, а лише є їхньою інтерпретацією і конкретизацією [11, с. 33].

Значення суверенітету держави постійно обговорюють на переговорах і підтверджується практикою. Права людини обмежують суверенітет не тому, що вони універсальні і позачасові, а тому, що за останні 50 років змінилася практика

держав в цій сфері. Зміна змісту суверенітету є результатом не лише зміни інтересів держав, але й визначення, які інтереси є обґрунтовані, які дії – визнані правильними [6, с. 231-237].

Н. Онуф ототожнює суверенну державу з режимом прав. Вона виникла внаслідок приписання їй громадянами «творчої сили» (agency) щодо широкого кола справ, у тому числі щодо збереження відносин з іншими державами. Уряди конституюють себе як суверенних членів міжнародного співтовариства, монополізують дії на визначеній території і відносини з урядами інших держав, виключаючи з них решту акторів. Діючи як суверени, одночасно схвалюють те, що інші держави також будуть поводити себе як суверени. Коли б вони визнали, що мають право на втручання у внутрішні справи інших держав, мусіли б також допустити втручання інших у свої справи [13, с. 425-446].

В умовах глобалізації змінюються ідентичність та інтереси багатьох держав світу, оскільки держави вмонтовані в густу сітку міжнародних соціальних відносин, яка формує їхні уявлення про світ і їхню роль у ньому. Нова міжнародна сфера, яка охоплює як держави, так і недержавні актори сьогодні імпонує себе як глобальне громадянське суспільство. Його формування трансформує традиційні норми державного суверенітету, з огляду на те, що міжнародне суспільство здатне виступити проти них. Саме тому представники конструктивістської школи цілковито заперечують традиційне поняття державного суверенітету [3, с. 68]. Важливим чинником у в контексті впливу на зміну поняття суверенітету є поширення міжнародно-правових норм щодо захисту прав людини, які, на думку Д. Чендлера, ставлять під сумнів право держави щодо суспільного та національного суверенітету та дають поштовх до національних змін. З метою захисту прав людини відбувається втручання у внутрішні справи суверенної держави, порушується її суверенітет, а гуманітарну інтервенцію теоретики конструктивізму трактують як приклад нової сили моралі у міжнародних відносинах [7, с. 32].

Висновки та пропозиції. Конструктивістський підхід передбачає однобічний вплив процесів глобалізації на державу, наслідком якого є втрата суверенітету, зменшення функції держави і зникненням кордонів [9, с. 38]. Частина дослідників вважає, що національна держава стає нездатною до організації суспільств довкола визначених цілей. Ці дослідники є вихідцями з середовища постструктуралістів (неомарксистів та глобалістів) та постпозитивістів, вони проголошують, відповідно, що глобалізація веде до виникнення світу без кордонів, що ми прямуємо в напрямку екологічно взаємозалежного унітарного світу, принциповою метою якого є виживання, а також, що на зміну реальному світу прийде кіберпростір. Глобалізація перетворює національну державу в поствестфальську державу, яка характеризується ерозією здатності до регулювання рухів осіб, товарів та ідей. Вона формується під впливом війни з тероризмом, сецесіоністичних рухів, національних конфліктів на тлі громадянства і міграції, а також дії наднаціональних інститутів. Міжнародне право, яке захищає громадян від дій власних урядів, обмежує внутрішній суверенітет держав.

Отже, в межах конструктивістського підходу в теорії міжнародних відносин національно-державна, а також зовнішньополітична ідентичність, що пов'язана із сприйняттям держави іншими акторами міжнародних відносин, її статусом в міжнародній сфері, є ключовою особливістю міжнародних відносин. За таких умов роль суверенітету держави набуває нового виміру. З огляду на нові якості міжнародного життя (уніфікованість, домінування загальновизнаних норм та принципів, культурну та цивілізаційну гомогенність тощо), суверенітет втілення через суб'єктивні детермінанти світової та національної політик.

Список літератури:

1. Кремень Т.В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Кремень Т.В. – К. – 2004. – 172 с.
2. Тилли Ч. Борьба и демократия в Европе, 1650-2000 гг. / Ч. Тилли; науч. ред. перевода: В.В. Анашвили. – М.: Изд. дом НИУ ВШЭ. – 2010. – 388 с.
3. Троян І.В. Причинно-наслідкові зв'язки трансформації державного суверенітету в умовах глобалізації: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Троян І.В. – 2011. – 243 с.
4. Цыганков П.А. Международные отношения: социологические подходы / П.А. Цыганков. – М.: Гардарики. – 1998. – 352 с.
5. Aalberts T.E. Multilevel Governance and the Future of Sovereingty. A Constructivist Pespective / T.E. Aalberts // Working Papers Political Science. – 2002. – № 4. – Vrije Universiteit Amsterdam. – P. 12-17.
6. Barkin J. The Evolution of the Constitution of Sovereignty and the Emergence of Human Rights / J. Barkin // Millenium: Journal of International Studies. – 1998. – T. 27. – № 2. – P. 231-237.
7. Chandler D. Deconstructiong Sovereignty. Constructing Global Civil Society / D. Chandler // Politics without Sovereignty. A Critique of Contemporary International Relations / Ch. J. Bicketon, P. Cunliffe, A. Gourevitch (red.). – Oxon; New York: University College London Press. – 2007. – 562 p.
8. Czaputowicz J. Suwerenność / J. Czaputowicz. – W-wa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – 2013. – 471 s.
9. Haliżak E. Ujęcie roli państwa w ekonomii politycznej stosunkyw międzynarodowych / E. Haliżak // Państwo w teorii i praktyce stosunkyw międzynarodowych / J.M. Sułek, J. Symonides (red.). – W-wa: Wyd-wa Uniw. Warszawskiego. – 2009. – 387 s.
10. Holsti K. Taming the Sovereigns. Institutional Change in International Politics / K. Holsti. – Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 2004. – 376 p.
11. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.University of California Press / A. Giddens. – Bekeley-Los Angeles. – 1984. – 421 p.

12. Krasner S. Sovereignty and Intervention / S. Krasner // Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention / G.M. Lyons, M. Mastanduno (red.). – Baltimore-London: The John Hopkins Univ. Press. – 1995. – 412 p.
13. Onuf N.G. Sovereignty. An Outline of Conceptual Histoy / N.G. Onuf // Alternatives. – 1991. – T. 16. – № 4. – P. 425-446.
14. Risse T. Social Constructivism / T. Risse / A. Wiener, T. Dietz (red.) European Integration Theory. – Oxford University Press. – Oxford. – 2004. – 587 p.
15. Reus-Smit Ch. Human Rights and the Social Construction of Sovereignty / Ch. Reus-Smit // Review of International Studies. – 2001. – T. 27. – 619 p.
16. Sikkink K. Human Rights, Principled Issue-networks and Sovereignty in Latin America / K. Sikkink // International Organization. – 1993. – T. 47. – № 3. – P. 412-424.
17. Weber C. Stimulating Sovereingty. Intervention, the State and Symbolic Exchange / C. Weber. – Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1995. – 337 p.
18. Wendt A. Anarchy is What the States Make of it. The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization. – 1992. – № 46. – P. 391-425.
19. Wendt A. Społeczna teoria stosunkyw międzynarodowych / A. Wendt; tłum. W. Derczyński. – W-wa: Wyd-wo Naukowe Scholar. – 2008. – 397 p.
20. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1999. – 452 p.
21. Wendt A. Hierarchy under Anarchy. Informal Empire and the East German State / A. Wendt, D. Friedheim // State Sovereignty as Social Construct / T.J. Biersteker, C. Weber (red.). – Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1996. – 309 p.
22. Werner W.G. The Endurance of Sovereignty W.G. Werner, J.H. de Wilde // European Journal of International Relations. – 2001. – T. 7. – № 3. – P. 288-293.

Семчышын С.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КОНСТРУКТИВИСТСКОЕ ПРОЧТЕНИЯ СУВЕРЕНИТЕТА В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
В статье исследовано понятие суверенитета и государства в одном из направлений постпозитивистской традиции – конструктивизме. Определяется конструктивистское понимание государственного суверенитета. Суверенитет является переменным общественным режимом, общественной конструкцией, содержание которой меняется одновременно с эволюцией общества. Он является не только свойством государств, но и созданным человеком институтом международного сообщества, конституирует определенную форму государства и общественности. Подчеркивается его ограничение в современных условиях международно-политического развития в результате несиловых механизмов влияния государств на политику друг друга. Предлагаются новые способы его функционирования и пути реализации.
Ключевые слова: глобализация, государство, идентичность, международные отношения, суверенитет, режим.

Semchyshyn S.I.
Ivan Franko National University of Lviv

CONSTRUCTIVISM INTERPRETATION OF THE SOVEREIGNTY IN THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Summary
The article explores the concept of sovereignty and state in one of the directions of the postpositivist tradition – constructivism. The constructivist understanding of the state sovereignty is defined. Sovereignty is a variable social regime, a social structure whose content varies simultaneously with the evolution of the society. It is not only a property of states, but also an institution of the international community created by man, constitutes a certain form of state and public. Its limitations are established in the current conditions of the international political development as a result of non-power mechanisms of the influence of states on each other's policies. New ways of its functioning and ways of realization are offered.
Keywords: globalization, state, identity, international relations, sovereignty, regime.

УДК 327.7:35.086

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Ткач Б.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто інституціональну систему ЄС. Виокремлено політичні інститути ЄС. Встановлено можливість застосування поняття політичної відповідальності до інституціональної системи ЄС. Розкрито політичні і політико-правові механізми реалізації відповідальності політичних інститутів ЄС. Визначено основні риси політичної відповідальності в ЄС.

Ключові слова: політична відповідальність, Європейський Союз, інституціональна система Європейського Союзу, Європейський парламент, Європейська рада, Рада ЄС, Європейська комісія.

Постановка проблеми. Однією із провідних тенденцій сучасного світового політичного процесу є загострення кризового становища основних інтеграційних об'єднань, до яких відносимо зокрема Європейський Союз. Основна критика даного утворення зосереджується навколо таких питань, як проблема репрезентативності та легітимності органів ЄС; співвідношення політичного впливу Союзу та національних держав, що входять до його складу та дотична із нею проблема втрати/обмеження державного суверенітету на користь об'єднання; інституціональна неспроможність ЄС, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування та функціонування інститутів ЄС, у тому числі, через парадигму відповідальності, досліджували О. Вдовиченко, О. Врадій, Є. Гречишнікова, Л. Грицаєнко, Б. Дрісен, С. Кашкін, В. Копійка, С. Хікс, І. Яковюк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі можна зустріти твердження, що управління на наднаціональному рівні розмиває ідею політичної відповідальності, оскільки тут проблемним постає визначення суб'єкта такої відповідальності. Це зумовлює необхідність з'ясування механізмів політичної відповідальності в контексті інституціональної системи ЄС. Вказаний аспект проблеми функціонування інституцій ЄС допоки не був проаналізований в українській політологічній літературі.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування можливості застосування поняття політичної відповідальності до інституціональної системи ЄС, визначення конкретних форм реалізації політичної відповідальності в ЄС та з'ясування її основних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Поставлена мета вимагає послідовного розкриття поняття політичної відповідальності та з'ясування можливості його застосування у відношенні до інституцій ЄС. Відтак, політична відповідальність – «це вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади» [10, с. 29]. Найчастіше форми політичної відповідальності досліджують у системі вищих органів державної влади, у системі місцевої влади та через взаємовідносини громадянського суспільства і держави. Відповідно, тут іде мова про розгляд політичної відповідальності в межах політичних систем конкретних держав. Оскільки ЄС – це міждержавне утворення з унікальною інституціональною системою, що у тій чи іншій мірі здійснює управління та керівництво європейською спільнотою на основі публічної влади, можна говорити про те, що йому притаманні власні інститути політичної відповідальності – тобто «системи політико-правових норм, що передбачають настання негативних наслідків для суб'єкта політики у разі неналежного здійснення ним законодавчо визначених функцій і повноважень» [10, с. 39].

Виокремлення конкретних інституціональних форм політичної відповідальності в ЄС вимагає з'ясування основних структурних елементів спільноти. Згідно зі ст. 13 Лісабонського договору до інституціональної системи ЄС входять: Європейський парламент, Європейська рада, Рада Європейського Союзу, Європейська комісія, Суд Європейського Союзу, Рахункова палата, Європейський центральний банк [9]. Кожній із перелічених інституцій притаманні власні функції та повноваження, проте їх не можна співвідносити із класичною схемою поділу влади як «системи організації і функціонування державної влади, в якій функції законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюються різними державними органами» [12, с. 349]. У такому контексті до системи ЄС застосовують поняття «гібридність», оскільки вона не базується на засадах чіткого розмежування гілок влади. Тут законодавча влада належить у більшій мірі Раді ЄС за участі Європейського парламенту і Європейської комісії (остання наділена правом законодавчої ініціативи). Виконавча же влада здійснюється Європейською комісією, але під наглядом Ради ЄС. Проте інституціональна система ЄС сформована та функціонує згідно з принципом «інституціонального балансу», який передбачає, що кожен інститут повинен діяти виключно в межах своїх повноважень [15, с. 383]. Це забезпечує відсутність дублювання компетенції різних органів ЄС, та означає, що кожен із них має чітко прописані в установчих документах ЄС повноваження, а також запобіжні механізми стосовно виконання діяльності, у якій певний орган є некомпетентним. Це дозволяє розпочати дослідження конкретних інституційних форм політичної відповідальності у межах ЄС.

Аналіз таких форм можливо здійснювати щодо органів, що мають політичний характер – тобто їх діяльність має безпосередній зв'язок із

© Ткач Б.А., 2017

реалізацією публічної влади. До таких інститутів відносяться Європейський парламент, Європейська рада, Рада ЄС і Європейська комісія.

Європейський парламент є представницьким органом ЄС. Даний орган формується шляхом загальних прямих виборів, що мають місце у кожній національній державі, яка входить до складу ЄС із застосуванням законодавства, передбаченого для здійснення виборів до національних парламентів (за деякими винятками). Політичну відповідальність Європейського парламенту варто розглядати на двох рівнях: відповідальність Європейського парламенту як колегіального органу та індивідуальна відповідальність парламентаріїв Європейського парламенту.

Політична відповідальність Європейського парламенту як колегіального органу означає застосування санкцій, передбачених чинним законодавством, з боку інших інституцій ЄС стосовно діяльності парламенту в цілому. Якщо проводити аналогії із формами політичної відповідальності парламенту, виокремленими на основі аналізу політико-правової практики зарубіжних держав, то можна виявити значні розбіжності. Відтак, у межах конституцій держав передбачено наступні форми: дострокове припинення повноважень або розпуск парламенту главою держави; застосування главою держави права вето щодо прийнятих парламентом законів; визнання органом судового конституційного контролю актів парламенту неконституційними.

Дострокове припинення повноважень або розпуск парламенту главою держави не є доцільним у межах інституціональної системи ЄС, оскільки чинними законодавчими актами ЄС не передбачена наявність інституту глави Союзу, дану назву помилково можуть застосовувати до таких посад, як Президент Європейської ради або Президент Європейської комісії. З огляду на «гібридний» характер поділу влади у ЄС, можна було б припустити, що таким правом наділений інший орган, що зосереджує у собі основні виконавчі повноваження, проте вивчення основоположних структуроутворюючих документів ЄС показує, що Європейський парламент не підлягає ані розпуску зі сторони інших провідних інститутів союзу, ані саморозпуску. Аналогічно не підлягає зіставленню застосування главою держави права вето щодо прийнятих парламентом законів як форма політичної відповідальності парламенту ЄС.

Із деякими застереженнями можна зазначити про роль Суду ЄС у реалізації політичної відповідальності Європейського парламенту. Згідно зі ст. 263 Договору про функціонування ЄС, Суд ЄС наділений повноваженнями контролювати правомірність актів, прийнятих інститутами ЄС та, у разі винесення відповідного рішення, скасовувати їх [7]. «Підставами оскарження актів є відсутність в інституту, органу чи установи компетенції приймати цей акт, суттєві процедурні порушення при прийнятті акту, порушення положень установчих договорів чи іншої правової норми, що стосується їх застосування, або зловживання владою» [8, с. 140]. Проте необхідно наголосити на тому, що Європейський парламент не є самостійним у прийнятті законодавчих актів. Ординарна (або звичайна) процедура прийняття рішень передбачає затвердження акту як самим парламентом, так і Радою ЄС, через що досить часто в науковій літературі можна зустріти положення про те, що законодавчий орган ЄС є двопалатним і представлений Європейським парламентом і Радою ЄС як нижньою і верхньою палатами відповідно [2, с. 8]. Тому постає питання про виключну відповідальність Європейського парламенту за ухвалені акти.

Роль Суду ЄС не вичерпується розглядом справ щодо скасування актів інститутів ЄС. Ст. 265 Договору про функціонування ЄС також передбачає констатацію порушення угод інститутами ЄС, вчиненого шляхом бездіяльності – тобто утримання від прийняття рішень. У такому випадку Суд ЄС виносить відповідне рішення, внаслідок чого такий інститут зобов'язаний здійснити заходи, необхідні для виконання цього рішення.

Процедури скасування актів Європейського парламенту та зобов'язання здійснювати певні заходи зі сторони Суду ЄС не є формою політичної відповідальності, притаманній лише щодо сфери діяльності Європейського парламенту. Але, з огляду на те, що інституціональна система ЄС діє згідно з принципом «інституціонального балансу» (про що йшлося вище), можна вважати скасування Судом ЄС актів Європейського парламенту та зобов'язання приймати ним визначені рішення формами політичної відповідальності останнього.

Індивідуальна політична відповідальність парламентаріїв є складовою інституту політичної відповідальності парламенту і у значній мірі випливає із правового статусу парламентарія, що визначається наступними принципами: народного представництва, вільного мандату, парламентського індемнітету, парламентського імунітету та несумісності мандату парламентарія з іншими видами діяльності. Усі зазначені принципи у тій чи іншій мірі характеризують правовий статус депутата Європейського парламенту. Як зазначає Є. Гречишнікова, «за формальними ознаками правовий статус європейського депутата практично відповідає уявленням про парламентаризм, що склалися у західних демократіях, відмінними є лише повноваження парламентів на європейському та національному рівнях» [4, с. 62].

Принцип народного представництва у контексті функціонування ЄС зберігається, оскільки, не дивлячись на те, що в цілому Європейський парламент є органом представництва громадян ЄС, вибори до нього здійснюються у межах національних держав, кожна з яких має певну квоту – визначену кількість обраних від держави депутатів з огляду на чисельність її населення. Проте депутат Європейського парламенту вважається представником інтересів всіх громадян ЄС, а не лише населення тієї держави, від якої його було обрано.

Принцип вільного мандату передбачає юридичну невідповідальність депутата Європейського парламенту перед своїми виборцями – він не зобов'язаний виконувати їхні накази та не може бути ними відкликаний. Дане положення підтверджується Статутом депутатів Європейського парламенту: ст. 2 даного документу вказує, що депутати мають бути вільними та незалежними, а будь-які угоди щодо дострокового припинення повноважень депутата вважатимуться недійсними; там же у ст. 3 зазначено, що голосування здійсню-

ється депутатом індивідуально та особисто, він не зв'язаний жодними інструкціями, а можливість імперативного мандату виключається [14].

Принцип абсолютного парламентського індемнітету встановлює ст. 8 протоколу № 7 – про привілеї та імунітети Європейського Союзу: «Члени Європейського парламенту не можуть бути обшукані, затримані або підлягати переслідування у зв'язку із висловленими ними думки або їх голосуванням у ході здійснення своїх функцій» [11]. Відтак, депутати Європейського парламенту не відповідають за парламентську діяльність ні перед національними державами, в межах яких їх було обрано, ані перед іншими інститутами ЄС.

Протокол № 7 також передбачає наявність у депутатів парламентського імунітету. Так, у ст. 9 передбачено, що під час сесій Європейського парламенту його члени користуються на території своєї держави тим імунітетом, що його визначено у законодавчих актах стосовно депутатів національного парламенту; а на територіях інших держав, що входять до складу ЄС, за ними закріплено право не підлягати затриманню або будь-якому переслідуванню в судовому порядку. Виключення становить затримання депутата Європейського парламенту на місці злочину. Також Європейський парламент наділений повноваженнями щодо позбавлення депутатського імунітету його членів. Можна справедливо зазначити, що «депутатський імунітет дуже наближений за своїм змістом до дипломатичної недоторканості, а правовий статус депутатів розрізняється з огляду на національну приналежність» [3, с. 48].

Принцип несумісності мандату парламентарія з іншими видами діяльності закріплений у ст. 7 Акту про обрання представників до Європейського парламенту шляхом загального прямого голосування. Передбачено, що забороняється одночасно обіймати посаду депутата Європейського парламенту і бути членом уряду національної держави, а також працювати в будь-яких інших органах ЄС. До 2004 р. мала місце практика «подвійного мандату»: член національного парламенту мав можливість бути депутатом Європейського парламенту, проте наразі дане положення скасовано. Перелік посад, що їх забороняється обіймати депутатові Європейського парламенту, також окремо може визначати кожна національна держава.

З огляду на вищевикладене, можна сказати про подвійну природу правового статусу депутата Європейського парламенту – з одного боку, він у значній мірі визначений актами ЄС, з іншого – переважна більшість його прав та обов'язків визначається законодавствами національних держав, що є джерелом розбіжностей у правовому статусі євродепутатів.

Неінституціалізованою формою політичної відповідальності депутата Європейського парламенту може виступати осудження за порушення внутрішнього регламенту Європейського парламенту, що означає для депутата втрату права на платню за період від двох до десяти днів, тимчасове призупинення на такий же термін права брати участь в діяльності Європейського парламенту, внесення пропозиції про припинення або позбавлення посад, займаних депутатом в Парламенті. Дане покарання носить дисциплінарний характер і передбачене самим внутрішнім регламентом Європейського парламенту.

Конкретною же формою реалізації політичної відповідальності депутатів Європейського парламенту може бути позбавлення парламентарія мандата згідно зі ст. 13 Акту про обрання представників до Європейського парламенту шляхом загального прямого голосування: у разі, якщо законодавство держави-члена прямо передбачає позбавлення мандата члена Європейського парламенту, його мандат втрачає чинність на підставі положень даного законодавства [1].

Наступним елементом інституційної системи ЄС є Європейська рада, яка на відміну від Європейського парламенту, не є спеціально обраним органом для здійснення повноважень в межах ЄС; її ядро складають глави держав або урядів держав-членів ЄС (в залежності від форми правління, оскільки умовно передбачається, що до складу має входити вища посадова особа в державі). Також до складу Європейської ради входить Президент Європейської ради та Президент Європейської комісії, які не мають права голосу. Основний напрямок діяльності зазначеного органу складає визначення стратегічних орієнтирів та пріоритетів розвитку ЄС, він не виконує законодавчої функції напряму, проте рішення, вироблені ним, мають зобов'язальний характер.

Форми політичної відповідальності всередині Європейської ради різняться. На індивідуальному рівні Президент Європейської ради несе відповідальність перед самою Європейською радою і може бути усунутий із посади у разі винесення відповідного рішення на основі консенсусу ленами Європейської ради. Підставами для цього слугують виникнення перешкод для виконання обов'язків або вчинення серйозного порушення, про характер якого не йдеться (згідно зі ст. 15 Договору про ЄС) [5].

Механізм настання політичної відповідальності глав держав або урядів, що входять до складу Європейської ради, є розмитим. Ст. 10 Договору про ЄС передбачає, що вони є демократично відповідальними перед своїми національними парламентами або перед своїми громадянами. Це означає, що до глави держави або уряду можуть бути застосовані форми реалізації політичної відповідальності, передбачені національним законодавством. Законодавство ЄС не вказує можливі підстави для настання політичної відповідальності вказаних суб'єктів.

Особливою формою контролю Європейської ради є її підзвітність перед Європейським парламентом. Згідно зі ст. 15 Договору про ЄС, Президент Європейської ради повинен надавати Європейському парламенту звіт за підсумками кожного засідання Європейської ради. Договір про функціонування ЄС у ст. 230 встановлює, що Європейська рада може бути заслухана Європейським парламентом згідно з умовами, передбаченими внутрішнім регламентом. Проте подібна підзвітність має суто політичний характер і не тягне за собою застосування жодних санкцій.

Окремо варто сказати і про роль Суду ЄС. За аналогією із актами Європейського парламенту, акти Європейської ради, що спрямовані на створення правових наслідків у відношенні третіх осіб, можуть бути перевірені Судом ЄС на пра-

вомірність (за ст. 263 Договору про функціонування ЄС) [7].

Специфіка Ради ЄС як окремого інституту ЄС полягає у способі її формування та характері її повноважень. До її структури входять 28 міністрів урядів від держав-членів ЄС, проте їх склад визначається колом винесених на розгляд питань, а, отже, не є стабільним. Серед повноважень необхідно виокремити законодавчу функцію, яка може здійснюватися разом із Європейським парламентом: майже всі правові акти ЄС мають бути схвалені Радою. Також Раді притаманні широкі повноваження стосовно визначення та координації політики. Не дивлячись на такий комплекс охоплених проблем, у законодавства ЄС відсутні особливі для даного інституту форми політичної відповідальності; наявні форми кореспондують із уже наведеними механізмами, притаманними як Європейському парламентові, так і Європейській раді.

Відтак, як уже йшлося у Договорі про функціонування ЄС, Суд ЄС може скасовувати акти Ради, а також оскаржувати її бездіяльність. Індивідуальній формі політичної відповідальності підлягають члени Ради в якості членів національних урядів – тут застосовується та сама норма, як і для членів Європейської ради – про відповідальність перед урядами та громадянами своїх національних держав.

Протилежна до цієї ситуація спостерігається стосовно Європейської комісії. Процедура формування даного органу є особливо ускладненою, в її межах Європейська рада, Європейський парламент і Рада ЄС спільно приймають участь у обранні 28 комісарів – один комісар від однієї держави-члена. Європейська комісія є головним виконавчим і керівним органом ЄС, з огляду на усю сукупність визначених за нею компетенцій (виконавчих, контрольних, представницьких у зовнішніх зносинах, а також виключне право законодавчої ініціативи). Не дивлячись на те, що комісари обираються за принципом представництва національних держав, вони мають захищати лише спільні інтереси ЄС. Щодо цього, законодавчі акти ЄС містять чіткі положення стосовно заборони притягнення комісарів до відповідальності на територіях своїх держав. Відповідно, розроблений механізм реалізації політичної відповідальності в ЄС для даного органу є одним із найповніших, і, так само, як і щодо попередніх інститутів, передбачена відповідальність індивідуальна та колегіальна.

Індивідуальна політична відповідальність членів Європейської комісії прописана у Договорі про функціонування ЄС. У ст. 247 зазначено, що будь-який комісар може бути відправлений у відставку Судом ЄС за поданням Ради або самої Комісії, у випадку, якщо він більше не відповідає вимогам, необхідним для здійснення своїх функцій або у разі скоєння серйозного проступку. Визначено три групи таких вимог – загальна компетентність (сукупність знань і професійних навичок у відповідній сфері), європейська відданість (наголошує на пріоритеті представництва загальноєвропейських, а не національних інтересів), незалежності (від національного уряду або будь-якого іншого інституту, органу чи особи) [7].

За вимогою Президента Комісії член Комісії зобов'язаний подавати у відставку. Дещо ускладнена процедура передбачена для Верховного представника ЄС у закордонних справах та політики безпеки: Європейська рада має затвердити звільнення його з посади кваліфікованою більшістю з подання Президента Комісії. Усунення з посади Президента Комісії в індивідуальному порядку не передбачене.

Колегіальну політичну відповідальність Європейська комісія несе перед Судом ЄС та Європейським парламентом. Суд ЄС має повноваження скасовувати акти, видані Комісією, у тому ж порядку, передбаченому для попередньо окреслених інститутів.

Основна форма політичної відповідальності Європейської комісії – вотум недовіри, традиційно притаманний урядам, сформованим на парламентській основі. Будь-який депутат Європейського парламенту має повноваження виносити на розгляд питання про вотум недовіри щодо діяльності Комісії. Парламентська процедура оголошення вотуму недовіри тут має ускладнений характер – необхідна не лише більшість голосів, але також передбачається, що 2/3 поданих голосів повинні бути на підтримку такого рішення (за ст. 234 Договору про функціонування ЄС) [7]. Відтак, передбачена колегіальна форма політичної відповідальності Комісії перед Європейським парламентом; останній не має змоги звільнити з посади окремих комісарів.

Окрім зазначених форм політичної відповідальності Європейської комісії, можна сказати і про здійснення контрольних повноважень щодо неї Європейським парламентом. Згідно зі ст. 197 Договору про заснування Європейської Спільноти, Комісія має надавати письмові або усні відповіді на запитання, що йдуть від Європейського парламенту чи його членів [6]. Як зазначає І. Яковюк, подібна підзвітність «засвідчує закладення основ політичної відповідальності Комісії перед Парламентом» [13, с. 73].

Висновки і пропозиції. Політична відповідальність в інституційній системі ЄС є недостатньо дослідженою, особливо це справедливо стосовно політологічних праць українських авторів. Аналіз установчих актів ЄС показує, що система організації влади в спільноті характеризується наявністю в ній інституціональних форм відповідальності стосовно основних політичних органів, якими є Європейський парламент, Європейська рада, Рада ЄС та Європейська комісія. На основі виокремлення таких форм можна визначити провідні особливості інституту політичної відповідальності в ЄС: по-перше, це застосування як національного, так і міждержавного законодавства для визначення санкцій щодо певних органів; по-друге, це призводить до відсутності єдиних форм політичної відповідальності в межах ЄС, що пояснюється розбіжностями в межах законодавства окремих держав; по-третє, більш деталізована регламентація інститутів політичної відповідальності стосовно тих органів, які не є безпосередньо підзвітними національним державам (що особливо проявляється на прикладі Європейської комісії). Подібні висновки засвідчують необхідність подальшого розвитку наукових досліджень проблеми політичної відповідальності інститутів у межах міждержавних об'єднань.

Список літератури:

1. Акт про обрання представників до Європейського парламенту шляхом загального прямого голосування від 20 вересня 1976 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.ru/treaties/constit/16
2. Врадій О. Новий етап розвитку Європейського Союзу – Договір про реформу / О. Врадій // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2009. – Вип. 48. – С. 3-12.
3. Гречишникова Е. В. Некоторые вопросы иммунитета и индемнитета депутатов европейского парламента: сравнительно-правовой анализ / Е. В. Гречишникова // Вестник Омского Университета: Серия «Право». – 2012. – № 1. – С. 47-52.
4. Гречишникова Е. В. Правовой статус депутата европейского парламента: сравнительно-правовой анализ / Е. В. Гречишникова // Вестник Омского Университета: Серия «Право». – 2011. – № 4. – С. 55-63.
5. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029/page
6. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017/page
7. Договір про функціонування Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.ru/treaties/tfeu
8. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія. – Х.: Право, 2010. – 360 с.
9. Лісабонський договір, що змінює Договір про Європейський Союз та Договір про заснування Європейської Спільноти (від 13 грудня 2007 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.ru/treaties/lisbon
10. Малкіна Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект): монографія / Г. М. Малкіна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київський університет, 2010. – 324 с.
11. Протокол про привілеї та імунітети Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.ru/treaties/protoc/7
12. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.
13. Яковюк В. І. Європейський Парламент: динаміка правового статусу / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 27. – С. 62-76.
14. Decision of the European Parliament of 28 September 2005 adopting the Statute for Members of the European Parliament [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX% 3A32005Q0684
15. Jacqué J. P. The Principle of Institutional Balance // Common Market L. Rev. – 2004. – T. 41. – C. 383-391.

Ткач Б.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФОРМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Аннотация
Рассмотрена институциональная система ЕС. Выделены политические институты ЕС. Определена возможность использования понятия политической ответственности к институциональной системе ЕС. Раскрыты политические и политико-правовые механизмы реализации ответственности политических институтов ЕС. Определены основные особенности политической ответственности в ЕС.
Ключевые слова: политическая ответственность, Европейский Союз, институциональная система Европейского Союза, Европейский парламент, Европейский совет, Совет ЕС, Европейская комиссия.

Tkach B.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INSTITUTIONAL FORMS OF POLITICAL RESPONSIBILITY IN THE EUROPEAN UNION

Summary
Institutional system of the EU is analyzed. Political institutions of the EU are identified. It is stated that the notion of political responsibility can be applied to the EU institutional system. Political and legal mechanisms of the realization of the EU political institutions' responsibility are explored. Main features of political responsibility in EU are determined.
Keywords: political responsibility, European Union, European Union institutional system, European parliament, European council, Council of the EU, European commission.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 574:611:612+796.4

ИЗУЧЕНИЕ РЯДА АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ, МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И МОТИВАЦИИ У МОЛОДЫХ ЖЕНЩИН, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫМ ФИТНЕСОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета

В статье представлены результаты исследования, посвященного изучению значений ряда антропометрических и морфо-функциональных показателей у молодых женщин юношеского и первого зрелого возраста, регулярно занимающихся оздоровительным фитнесом. Установлено, что среди значений индекса морфии у студенток, занимающихся оздоровительным фитнесом, преобладает долихоморфный тип – у 32 (66,67%) девушек, а в группе молодых женщин первого зрелого возраста доминируют брахиморфы – 16 (41,03%). В группе женщин первого зрелого возраста доминируют негативно изменённые типы значений трохантерного индекса – у подавляющее большинства молодых женщин первого зрелого возраста – у 37 (94,87%), а у 45 (93,75%) студенток имеются различные варианты нарушений индивидуальной эволюции, не соответствующих их биологическому полу.

Ключевые слова: молодые женщины, юношеский возраст, первый репродуктивный возраст, оздоровительный фитнес, антропометрические значения, морфологические показатели, мотивация.

Постановка проблемы. Приоритетным направлением физической культуры является укрепление здоровья населения. Сегодня это направление характеризуется бурным увеличением разнообразных форм занятий физическими упражнениями [2, с. 13-15; 4; 6; 10; 11; 14; 15, с. 427-431]. Среди них довольно широкое распространение получил в последние годы так называемый, «оздоровительный фитнесс». В переводе с английского языка «фитнесс (fitness)» означает пригодность, соответствие [2, с. 13-15; 4; 6; 10; 11; 14; 15, с. 427-431]. В современном мире, с его интенсивностью психо-эмоциональных и физических нагрузок, забота о собственном здоровье и его поддержании средствами физической культуры и спорта является весьма актуальной и востребованной. Сотни тысяч молодых женщин посещают спортивные залы и фитнес-центры в погоне за стройной фигурой, желая укрепить и/или поддержать здоровье, часто без всякого учёта своих исходных показателей уровня физического состояния, подготовленности, имеющихся противопоказаний и целенаправленной, сбалансированной программы занятий [2, с. 13-15; 4; 6; 10; 11; 14; 15, с. 427-431]. Среди сегодняшнего многообразия различных видов «фитнеса», мы сделали выбор на таком его виде, как «оздоровительный фитнес», который, по мнению Э. Хоули, Б. Дон Френкс, 2004 и ряда авторов, пропагандирующих его «направлен на достижение и поддержание физического благополучия и снижения риска развития заболеваний» [2, с. 13-15; 4; 6; 10; 11; 14; 15, с. 427-431]. Оздоровительный фитнес, прежде всего, направлен на поддержание в тонусе физического состояния всего организма, и предполагает средний или низкий уровень интенсивности физических нагрузок, применяемых при проведении тренировок [2, с. 13-15; 4; 6; 10; 11; 14; 15, с. 427-431]. Основную массу посетительниц разнообразных современных фитнес-центров и оздоровительных секций составляют молодые женщины, в основном юношеского и первого репродуктивного возраста. Мотивация в обеих группах, зачастую кардинально отличается. Если юные женщины приходят заниматься, чтобы обрести стройную фигуру путём интенсивных занятий, то женщины первого зрелого возраста, имея за плечами опыт семейной жизни, беременности, вынашивание и рождение ребёнка, его кормление и уже ряд приобретённых нарушений в состоянии здоровья, прежде всего, хотят восстановиться после «тягот», связанных с перенесённой беременностью, убрать лишний вес, восстановить утраченную форму, вернуться в русло и ритм сегодняшней жизни, укрепить и поддержать тот уровень здоровья, который у них есть [5, с. 21-24; 12, с. 11-113; 14; 15, с. 427-431]. Поэтому практически все из них считают занятия оздоровительным фитнесом оптимальным выходом в создавшейся ситуации [5, с. 21-24; 12, с. 11-113]. При этом, для каждой из них, с учётом их антропометрических параметров, морфотипа и имеющегося уровня физического здоровья, фитнес-инструктор должен подобрать индивидуальный объём нагрузок, создать план занятий на ближайшую и отдалённую перспективу, систематически проводить контроль состояния жизненно важных систем молодых женщин, учитывать их индивидуальные особенности как соматического, так и репродуктивного здоровья. А это не всегда проводится в полном объёме и должном уровне [5, с. 21-24; 12, с. 11-113; 14; 15, с. 427-431].

Анализ последних исследований и публикаций. На сегодня в доступной научно-популярной литературе и на интернет портал можно найти

© Бугаевский К.А., 2017

массу разнообразной, зачастую поверхностной, общей информации об оздоровительном фитнесе для разных категорий женщин. Существует ряд объёмных, справочно-информационных изданий, литература и методические пособия для тренеров и инструкторов по оздоровительному фитнесу и его разновидностям. Достаточно внимания оздоровительному фитнесу а также мотивацией занятий фитнесом, уделили такие отечественные и зарубежные авторы, как Э. Хоули, Б. Дон Френкс, 2004; В.Ю. Давыдов, А.И. Шамардин, Г.О. Краснова, 2005; Л.Я. Иващенко, А.Л. Благий, Ю.А. Усачев, 2008; Н.В. Яружний, 2008; А.В. Гиптенко, 2009; В.Б. Мандриков, М.П. Мицулина, В.О. Аристакесян, И.А. Ушакова, 2010; Д.И. Смирнов, 2011. Достаточно интересные исследования по влиянию бодифитнеса на состояние здоровья молодых женшин, были проведены такими украинскими исследователями, как В.О. Котов, И.П. Масляк, 2008; О.М. Шишкина, 2012. Вопросами антопометрических и морфо-функциональных показателей и соматотипов у женщин, занимающихся физическим нагрузками призанятиях физической культурой и спортом, уделяли в своих исследованиях такие специалисты, как Н.А. Дарданова, 2007; А.А. Щанкин, О.А. Кошелева, 2010; Э.Г. Мартиросов, С.Г. Руднев, Д.В. Николаев, 2010; Т.Б. Кукоба, 2011; Л.А. Лопатина, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохина, 2013; Д.Б. Никитюк, В.Н. Николенко, С.В. Клочкова, Т.Ш. Миннибаев, 2015; К.А. Бугаевский, 2014-2017.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. При анализе доступной научной и научно-методической литературы нами, практически, не найдено исследовательских работ по учёту и влиянию морфотипов и анатомо-антропометрических показателей и морфологических индексных значений на состояние физического здоровья и репродуктивные показатели у молодых женщин юношеского и первого зрелого возраста. Их число недостаточно. Данные, приведённые в этих работах, охватывают лишь отдельные аспекты, в основном касающиеся функционирования сердечно-сосудистой и дыхательной систем. Практически не учтены индивидуальные морфо-функциональные особенности данных групп молодых женщин, занимающихся фитнесом. Не найдено исследовательских работ, касающихся их менструального цикла, эндокринных и репродуктивных нарушений, проявлений полового диморфизма. Данная работа является попыткой частичного восполнения имеющегося пробела в подобных исследованиях и имеет перспективу расширения объёма проводимых исследований, касающихся изучения особенностей строения костного таза, менструального цикла.

Целью нашего исследования является изучение выявленных антропометрических и морфологических индексных значений, а также мотивацию в группах юношеского и первого репродуктивного возраста у молодых женщин, интенсивно занимающихся оздоровительным фитнесом.

Изложение основного материала. Исследование проводилось в феврале-мае 2017 года на базе ряда фитнес-центров в г. Новая Каховка, Херсонской области. Нами были сформированы 2 группы молодых женщин, проявивших добровольное согласие на участие в проводимом исследовании. В первую группу вошли молодые женщины, отнесённые к юношескому возрасту (n=48), которые все являются студентками различных ВУЗов города во вторую – первого зрелого возраста (n=39), различного социального статуса. Средний возраст в группе студенток юношеского возраста составил 19,29±0,23 года, и 23,14±0,73 года в группе женщин первого зрелого возраста. Сроки занятия оздоровительным фитнесом в группе юношеского возраста варьирует от 1,4 года до 3,5 лет, а в группе молодых женщин первого репродуктивного возраста от 1,7 года до 3,9 лет, при продолжительности занятий в неделю от 6 до 9 часов.

Проводилось определение ряда антропометрических показателей – длина тела, масса тела, ширина плеч, ширина таза, определение значений индекса массы тела (ИМТ), индекса полового диморфизма (ИПД) с выделением половых соматотипов по классификации Дж. Таннера, определялся ряд морфофункциональных индексных значений, таких как индекс относительной ширины плеч (ИОШП), или индекс морфии, трохантерный индекс (ТрИ). С целью исследования особенностей конституционального типа возрастной эволюции организма у студенток в исследуемой группе, определялись значения трохантерного индекса (ТрИ) по методике В. Г. Штефко [1, с. 117-121; 8; 13, с. 138-140]. Распределение по типам возрастной эволюции представлено на рис. 1.

Рис. 1. Показатели значений трохантерного индекса в группе студенток юношеского возраста

Источник: разработка автора

Согласно полученным данным, лишь у 3 (6,25%) был определён нормоэволютивный конституциональный тип их возрастной эволюции, а у 45 (93,75%) студенток имеются различные варианты нарушений индивидуальной эволюции, с формированием соматотипов, не всегда соответствующих их биологическому полу [1, с. 117-121; 8; 13, с. 138-140]. Длина тела в группе юных спортсменок соответствовала показателям среднего роста и составила 165,56±0,30 см [1, с. 117-121; 8; 9, с. 47-54]. Среднее значение массы тела составило 57,45±1,18 кг, а ИМТ – 20,94±0,42 кг/см^2, что соответствует нормальным значениям этого показателя [1, с. 117-121; 8; 9, с. 47-54]. В процессе проведения исследования в обеих группах было проведено определение индекса морфии, или соматотипирование по методике Б.А. Никитюка – А.И. Козлова, с определением двух значений, сравниваемых и взаимосвязанных в со-

матотипах между собой – индекса относительной ширины плеч (ИОШП), или индекса морфии для женщин [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. ИОШП (индекс морфии) определялся нами, как отношении ширины плеч к длине тела, умноженное на 100 [1, с. 117-121; 8; 13, с. 138-140]. Полученные значения ИОШП в группе, представлены на рис. 2.

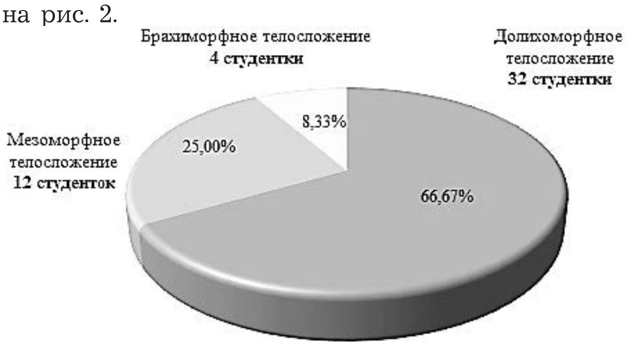

Рис. 2. Значения индекса морфии (ИОШП) в исследуемой группе студенток юношеского возраста

Источник: разработка автора

Его среднее значение в группе составило 20,27±1,00 см, что соответствует значениям долихоморфного телосложения. Среднее значение ширины плеч (ШП) – биакромиальный размер у студенток составил 31,48±0,62 см, ширины таза (ШТ) – межгребневый размер (distancia cristarum) – 26,67±0,30 см. Обращает на себя внимание тот факт, что в группе средние размеры ШП значительно превышают значения ШТ. Девушки группы юношеского возраста, занимающиеся оздоровительным фитнесом имеют широкие плечи и узкий таз – тип фигуры, характерный для мужского типа телосложения [1, с. 117-121; 7, с. 504-508; 8]. Количество студенток, у которых ШП превысила ШТ во всей исследуемой группе составило 42 (87,5%), а с ШТ, больше ШП – лишь 6 (12,5%) студенток.

У юных спортсменок, при определении значений индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру, были получены следующие показатели: среднее значение ширины плеч (ШП) или биакромиальный размер (см) составил во всей группе 31,48±0,62 см ($p<0,05$), а среднее значение показателей ширины таза (ШТ) – биакромиальный размер (dis. cristarum) (см) составил 26,67±0,30 см ($p<0,05$), что меньше средней физиологической нормы девушек данной возрастной группы, которая соответствует 28-29 см и является косвенным критерием анатомически узкого таза [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. Данное соотношение размеров ШП по отношению к ШТ, при котором плечи шире чем таз – не соответствует (у большого количества исследуемых студенток) критериям феминной конституции [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. С учётом измерений ШП и ШТ, среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило 68,00±1,83 ($p<0,05$).

Как видно из данных исследования, отражённых на вышеприведенной диаграмме, количество не физиологичных для девушек-студенток половых соматотипов – мезоморфного (переходного) – 8 (16,67%) и андроморфного – 6 (12,50%), вместе определено у 14 (29,17%) студенток. В группе молодых женщин первого зрелого возраста (n=39), занимающихся оздоровительным фитнесом и отнесённых к первому зрелому возрасту, мы также проводили подобные исследования. При определении значений индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру, были получены показатели: среднее значение ширины плеч (ШП) или биакромиальный размер (см) составил во всей группе 30,09±0,85 см ($p<0,05$), а среднее значение показателей ширины таза (ШТ) – биакромиальный размер (dis. cristarum) (см) составил 24,95±0,39 см ($p<0,05$), что меньше средней физиологической нормы девушек данной возрастной группы, которая соответствует 28-29 см и является косвенным критерием анатомически узкого таза [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. Данное соотношение размеров ШП по отношению к ШТ, при котором плечи шире чем таз – не соответствует (у большого количества исследуемых студенток) критериям феминной конституции [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. Однако, с учётом измерений ШП и ШТ, среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило 65,32±2,61 ($p<0,05$). Это соответствует значениям гинекоморфного соматотипа [1, с. 117-121; 3, с. 77-82; 7, с. 504-508; 8]. Данные о выявленных соматотипах в группе, представлены на рис. 3.

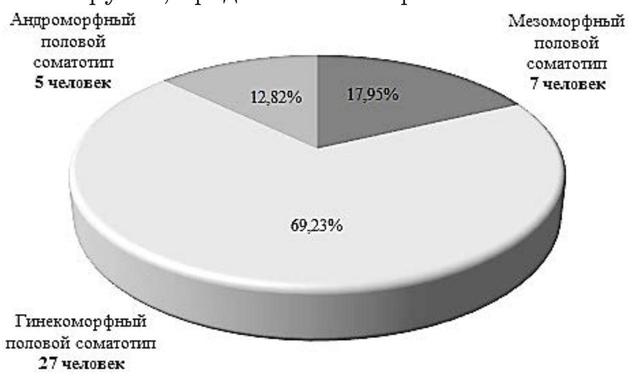

Рис. 3. Распределение половых соматотипов в исследуемой группе молодых женщин первого зрелого возраста

Источник: разработка автора

Полученные значения ТрИ во всей исследуемой группе составили 1,84±0,02 ($p<0,05$), что соответствует патологическому типу возрастной эволюции в группе молодых женщин первого репродуктивного возраста [1, с. 117-121; 8; 13, с. 138-140]. Полученные значения показателя ТрИ в данной группе, представлены на рис. 4.

Было достоверно установлено ($p<0,05$), что негативно изменённые типы значений ТрИ (гипоэволютивный, дисэволютивный и патологический типы) в исследуемой группе доминируют и выявлены у подавляющее большинства молодых женщин первого зрелого возраста, принявших участие в проводимом нами исследовании – у 37 (94,87%). И лишь у 2 (5,13%) – был зафиксирован нормальный тип возрастной эволюции, характерный для лиц данного возраста.

При определении значений индекса морфии (ИОШП) установлено, что в группе молодых женщин первого зрелого возраста доминируют брахиморфы – 16 (41,03%), мезоморфы – 12 (30,77%), практически столько же женщин-долихоморфов – 11 (28,21%).

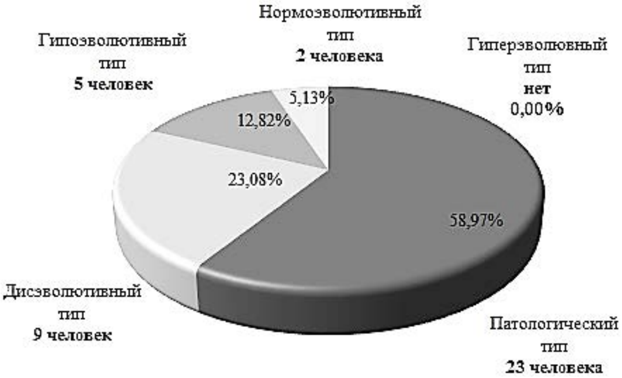

Рис. 4. Значения трохантерного индекса в группе молодых женщин первого зрелого возраста

Источник: разработка автора

Также нами, путём анкетирования, изучалась мотивация молодых женщин обеих групп, к их занятиям оздоровительным фитнесом [12, с. 11-113]. Были получены следующие ответы, распределённые по мере уменьшения их значимости, в каждой из исследуемых групп. В группе юных студенток (n=48), мотивация была такова: 1. «Чтобы иметь красивую фигуру» – 29 (60,42%); 2. «Сбросить лишний вес» – 25 (52,08%); 3. «Укрепить здоровье» -21 (43,75%); 4. «Новые знакомства, общение» – 18 (37,50%). В группе молодых женщин первого зрелого возраста (n=39), мотивация была такова: 1. «Сбросить лишний вес» – 32 (82,05%); 2. «Восстановиться после родов» – 23 (58,97%); 3. «Укрепить и поддержать здоровье» – 22 (56,41%); 4. «Новые знакомства, общение» – 19 (48,72%). Остальные молодые женщины, в обеих группах не смогли чётко указать свою мотивацию занятий оздоровительным фитнесом, отвечая чаще всего общими фразами по типу «Это полезно для здоровья» или «Это активный отдых», «Для смены вида деятельности».

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. При определении значений индекса морфии (ИОШП) у юных студенток, занимающихся оздоровительным фитнесом, долихоморфный тип преобладает у 32 (66,67%) девушек, а в группе молодых женщин первого зрелого возраста доминируют брахиморфы – 16 (41,03%), мезоморфы – 12 (30,77%), практически столько же женщин-долихоморфов – 11 (28,21%).

2. Количество не физиологичных для девушек-студенток половых соматотипов – мезоморфного (переходного) – 8 (16,67%) и андроморфного – 6 (12,50%), вместе определено у 14 (29,17%) студенток. В группе женщин первого зрелого возраста андроморфный половой соматотип определён у 5 (12,82%), мезоморфный – у 7 (17,95%), гинекоморфный – у подавляющего большинства женщин – у 27 (69,23%) человек.

3. В группе женщин первого зрелого возраста доминируют негативно изменённые типы значений трохантерного индекса (гипоэволютивный, дисэволютивный и патологический типы) – у подавляющее большинства молодых женщин первого зрелого возраста – у 37 (94,87%), а в группе студенток лишь у 3 (6,25%) был определён нормоэволютивный конституциональный тип их возрастной эволюции, а у 45 (93,75%) студенток имеются различные варианты нарушений индивидуальной эволюции, с формированием соматотипов, не соответствующих их биологическому полу.

4. Мотивация занятиями оздоровительным фитнесом отличается у молодых женщин юношеского и первого репродуктивного возраста, во взаимосвязи с жизненными приоритетами и ценностными установками у представительниц обеих исследуемых групп.

Список литературы:

1. Бугаєвський К. А. Морфологічні значення та антропометричні показники у студенток спеціальної медичної групи за класифікацією Дж. Таннера / К. А. Бугаєвський // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1(40). – С. 117-121.
2. Гиптенко А. В. Влияние фитнеса на уровень физического состояния женщин первого зрелого возраста / А. В. Гиптенко // Физическое воспитание студентов. – 2009. – № 1. – С. 13-15.
3. Дарданова Н. А. Характеристики весоростовых показателей женщин 20-25 лет, в зависимости от соматотипа, занимающиеся различными видами фитнеса / Н. А. Дарданова // Дети, спорт, здоровье: межрегион. сб. науч. тр. по проблемам интегративной и спортивной антропологии. Вып. 3 / Смоленская академия физ. культуры, спорта и туризма. – Смоленск, 2007. – С. 77-82.
4. Иващенко Л. Я. Программирование занятий оздоровительным фитнесом / Л. Я. Иващенко, А. Л. Благий, Ю. А. Усачев. – К.: Науковий світ, 2008. – 198 с.
5. Котов В. Динаміка показників фізичного здоров'я жінок молодого та середнього віку під впливом вправ бодіфітнесу / В'ячеслав Котов, Ірина Масляк // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2008. – № 3/4. – С. 21-24.
6. Кукоба Т. Б. Оздоровительная тренировка женщин 21-35 лет на основе упражнений изотонического характера с учётом соматотипа / Т. Б. Кукоба: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Омск, 2011. – 23 с.
7. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504-508.
8. Мартиросов Э. Г. Применение антропологических методов в спорте, спортивной медицине и фитнесе / Э. Г. Мартиросов, С. Г. Руднев, Д. В. Николаев // – М.: Физическая культура, 2010. – 119 с.
9. Никитюк Д. Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенко, С. В. Клочкова, Т. Ш. Миннибаев // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47-54.
10. Оздоровительный фитнес в высших учебных заведениях: учебное пособие для студентов медицинских ВУЗов / В. Б. Мандриков, М. П. Мицулина, В. О. Аристакесян, И. А. Ушакова. – Волгоград, 2009. – 168 с.: ил.
11. Смирнов Д. И. Фитнес для умных / Д. И. Смирнов. – 2-е изд. – М.: Эскимо. – 2011. – 464 с.
12. Шишкіна О. М. Вплив занять фітнесом на психофізіологічну сферу жінок / О. М. Шишкіна // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5. – С. 111-113.
13. Щанкин А. А. Связь трохантерного индекса с антропометрическими показателями женщин 22 и 30 лет / А. А. Щанкин, О. А. Кошелева // Фундаментальные исследования. – 2010. – № 11. – С. 138-140.

14. Хоули Э. Руководство инструктора оздоровительного фитнесса / Э. Хоули, Б. Дон Френкс. – Киев.: Олимпийская литература, 2004. – 184 с.
15. Яружний Н. В. Понятия, содержание и средства фитнеса / Н. В. Яружний // Материалы Международной научной конференции. – Минск, 2008. – С. 427-431.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

ВИВЧЕННЯ РЯДУ АНТРОПОМЕТРИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ, МОРФОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ТА МОТИВАЦІЇ У МОЛОДИХ ЖІНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ОЗДОРОВЧИМ ФІТНЕСОМ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню значень ряду антропометричних і морфо-функціональних показників у молодих жінок юнацького та першого зрілого віку, регулярно займаються оздоровчим фітнесом. Встановлено, що серед значень індексу морфії у студенток, що займаються оздоровчим фітнесом, переважає доліхоморфний тип – у 32 (66,67%) дівчат, а в групі молодих жінок першого зрілого віку домінують брахіморфи – 16 (41,03%). У цій же групі жінок переважають негативно змінені типи значень трохантерного індексу – у 37 (94,87%), а у 45 (93,75%) студенток є різні варіанти порушень індивідуальної еволюції, що не відповідають їх біологічній статі.
Ключові слова: молоді жінки, юнацький вік, перший репродуктивний вік, оздоровчий фітнес, антропометричні значення, морфологічні показники, мотивація.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
Classic Private University

STUDY OF A SERIES OF ANTHROPOMETRIC VALUES AND MORPHOLOGICAL INDICATORS IN YOUNG WOMEN ENGAGED HEALTH FITNESS

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the values of a number of anthropometric and morpho-functional indices in young women of youth and first age, regularly engaged in health fitness. It has been established that among the values of the morphology index, the dolichomorphic type prevails among female students engaged in health-improving fitness – in 32 (66,67%) girls, and in the group of young women of the first maturity brachymorphic predominate – 16 (41,03%). In the same group of women negatively changed types of trochanter index values predominate – in 37 (94,87%), and in 45 (93,75%) female students there are different variants of violations of individual evolution that do not correspond to their biological sex.
Keywords: young women, youthful age, first reproductive age, health fitness, anthropometric values, morphological indices, motivation.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(7/8)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ФЕОДАЛЬНИХ МАЄТКІВ В КОЛОНІАЛЬНІЙ БРАЗИЛІЇ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглянуто особливості становлення феодального землеволодіння в середньовічній Португалії. Висвітлено характер економічної експансії в часи звільнення Астурії від владарювання маврів. Акцентовано увагу на запровадження в Португальському королівстві у 1375 році нової форми феодального землеволодіння – сесмарій. Визначено, що португальська колонізація Бразилії, починаючи з 1532 року, мала характер приватної ініціативи сеньйорів – фідальго, яким король Португалії жалував спадкові сектори – капітанства. Вказані феодальні сеньйори (капітани-донатарії) отримували від суверена право жалувати сесмарії колоністам на території їхніх спадкових капітанств. Звернено увагу на особливостях еволюції феодального землеволодіння в колоніальній Бразилії і його остаточному занепаді наприкінці XVIII століття.
Ключові слова: Португальське королівство, колоніальна Бразилія, феодальне землеволодіння, сесмарія, колонізація, право зовоювання, економічна експансія, капітан-донатарій, спадкове капітанство, орден Хреста.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів у сучасному світі відбувається економічна, політична, культурна і освітня інтеграція практично всіх країн світу. Створюються різноманітні глобальні міждержавні інтеграційні об'єднання (Європейський Союз, АСЕАН, НАФТА, МЕРКОСУР та ін.). Однією з країн, яка приймає активну участь в проектах глобалізації є Федеративна Республіка Бразилія. Ця країна є однією з найбільших у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянську добу з'явилися цікаві наукові розвідки з історії Бразилії [1-2; 4-7; 11; 13]. В сучасній російській історіографії, також, існують досить ґрунтовні наукові праці з історії цієї південноамериканської країни [3; 8-10]. У вітчизняній історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема запровадження і особливостей розвитку феодального землеволодіння в колоніальній Бразилії. У зв'язку з цим **мета статті** полягає у з'ясуванні особливостей феодального землеволодіння в середньовічній Португалії, з'ясуванні передумов його інсталяції і функціонування на території португальського домініону в Південній Америці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система феодального землеволодіння в середньовічній Португалії з'явилася ще з ранніх середньовічних часів. Португальський історик Ж.Е. Сарайва відмічає, що до кінця VIII століття територія Піренейського півострова була поділена нащадками вестготів на два сектори, кордон між якими проходив по річці Мондегу, починаючи від містечка Коїмбра і далі умовний кордон простягався у напрямку містечок Таравера, Толедо, Тудела і Памплона [12]. Населення Піренейського півострова не мало єдності, крім церковної. Деякі єпархії, зокрема єпархії Порту і Брага, були залишені єпископами. Король Астурії Альфонсо I Католик (739-757) поступово відвоював значну територію (Галісія, Міньо, Доуру), знищивши багато маврів. Він взяв с собою в Астурію всіх християн, яких зустрічав на своєму шляху. Цей факт став основою теорії «спустошення території», суть якої полягає у тому твердженні, що якщо всі маври на цих територіях були знищені, а всі християни виведені, земля перетворилася в одну велику пустелю [12, с. 23-24].

В цих умовах покинуті території підпадали під контроль суверена на правах їх завоювання. Такий королівський привілей називався *«регуежу»* (*порт.* – reguengo), суть якого полягала у тому, що економічна експансія на звільнені від маврів території здійснювалася у формі так званої *«пресурії»* (*порт.* – presuria) – повернення землі збройним шляхом. До XI століття феодальні сеньйори почали вимагати пожиттєвого закріпачення селян в умовах зниження їхніх прибутків, що спричиняло невідворотність захоплення нових земель на правах їх завоювання. Практика «пресурії» стала можливою в початковий період Реконкісти до річки Доуру, де вона набула найбільшого прояву. Згодом «пресурія» поширилася далі на південь – в області Естремадуру і Алентежу.

© Кряжев П.В., 2017

Наступним етапом земельної експансії на території Португальського королівства стало розповсюдження класичних феодальних маєтків – сесмарій. Така форма феодального землеволодіння в Португалії була запроваджена у часи правління короля Фернанду I (1367-1383) для перерозподілу земель, що не використовувалися, тому потребували господарського освоєння. Закон, який регламентував норми пожалування сесмарій, було прийнято кортесами 26 травня 1375 року у місті Сантарен.

Слід відзначити, що в Португальському королівстві починаючи з XIV століття повторювалися епідемії чуми, які катастрофічно зменшували населення, траплялися періодичні війни з Кастилією (1334-1339, 1369-1374, 1381-1382), точилися внутрішні соціальні конфлікти, відчувалася нестача продовольства внаслідок спустошення полів, що було результатом військових сутичок. Війни з Кастилією вимагали рекрутування чоловіків в армію, що, безумовно, призводило до невистачання робочої сили на землі.

Загальна картина полягала у тому, що з однієї сторони, відсутність захисту від наслідків війн, невпевненість від нестачі продовольства, панічні настрої, що розповсюджувалися внаслідок епідемій, спровокували масовий відтік сільського населення. З іншої сторони, міста з кріпосними мурами і фортецями приваблювали селян для пошуку укриття і захисту. Такі обставини значно посилювали позиції церкви, яка отримувала у якості бенефіції великі земельні латифундії на території Португальського королівства. Серед великих власників цих латифундій слід назвати орден Хреста, монастир Кармо, монастир Сан-Франсіско-де-Евора та ін.

В умовах міграції населення у міста порушувалися старі феодальні зв'язки. Нестача сільської робочої сили спровокувало занепокоєння короля Фернанду I, що спонукало його скликати терміново кортеси для вирішення земельного питання. В кортесах прийняли участь графи, прелати, магістри, дворяни (фідальго) зі всього королівства. Кортеси узгодили низку норм вищезгадуваного закону про сесмарії: надання земельної ділянки всім родинам землевласників, які мають родовий майновий статок на менше 500 лівpiв (1 лівра дорівнювала 1 римському фунту або 327.4 грам ваги золота) або 163.7 кг. ваги золота; обов'язкове використання праці на землі нероб, бродяг і жебраків; встановлення грошової винагороди за сільськогосподарську роботу; конфіскація земель тих власників, які зневажали і не виконували цей закон; контроль виконання цього закону в кожному окрузі покладався на двох контролерів – «сесмейрів»; встановлення вартості великої рогатої худоби для сільськогосподарських робіт є прерогативою місцевої влади для запобігання цінових спекуляцій; обов'язок дітей селян оброблювати земельну ділянку для недопущення у подальшому пошуку ними інших занять або професій і запобігання міграції їх із сільської місцевості; жорстка заборона поневіряння з метою вимолювання милостині [15, с. 822-827].

Закон про сесмарії у подальшому став органічною частиною кодексу короля Жоао I (1385-1433), орденацій Дуарті I (1436), орденацій Афонсу V (1446), орденацій Мануеля I (1511) і орденацій Филипа II (1603).

З португальської мови дієслово «sesmar» перекладається його українським аналогом – «ділити, розподіляти землю». У самому законі Фернанду I не зустрічається слово «сесмарія» або «сесмейро». Вперше ці слова з'явилися в кодексі Жоао I, у якому слово «сесмейро» використовувалося для позначення місцевої влади, якій було доручено від імені короля жалувати сесмарії.

Португальський історик Ж.В. Сєррау пояснює походження слова «сесмарія» як «шоста частина маєтку або власності, що включала в себе поняття «сесмо» (sesmo) або terra de «sesmeiro» (земля, поділена на сесми або шість бенефіціарів цього поділу) [22, с. 351-352].

У часи початку систематичної колонізації Бразилії португальцями, коли король Жоао III (1521-1557) у 1532 році прийняв рішення запровадити на території атлантичного узбережжя Бразилії систему спадкових володінь – капітанств. Він, таким чином, реалізував ту саму законодавчу ідею, яка раніше була втілена в Португальському королівстві королем Фернанду I. Ці спадкові володіння надавалися капітанам-донатаріям (*порт.* donatario – людина, що отримує щось у подарунок) на основі пожалування ним королівських дарувальних грамот (carta de doacao). Права, привілеї і обов'язки донатаріїв при цьому додатково фіксувалися у королівських грамотах привілеїв або форалах (carta de foral) [18].

Королівська дарувальна грамота являла собою документ, яким король жалував капітану-донатарію капітанство у вигляді сектору демаркованої території на бразильському узбережжі. Це була своєрідна дозвільна концесія короля як суверена, яка наділяла донатарія певними атрибутами влади з досить широкими повноваженнями. Грамота називала донатарія «капітаном» жалуваного спадкового капітанства, яке є невідчужуваним, неподільним і незмінним у праві наслідування володінням роду донатарія. Така система наслідування була яскравим зразком середньовічного майорату. Родовий герб донатарія ставав гербом ввіреного йому капітанства. У випадку відсутності прямого наслідування сином, капітанство переходило у спадок по восходячій лінії або, навіть, побічній лінії родичів. У випадку порушення юридичних норм і своїх зобов'язань, у тому числі, в праві наслідування, капітанство відчужувалося на користь корони. Крім того, донатарій мав право продажу капітанства.

Слід зауважити, що з початком систематичної колонізації Бразилії першим португальським дворянином або фідальго, якому король доручив право жалувати на території Бразилії сесмарії, був Мартім Афонсу де Соуза, який був капітаном-мором першої військово-колонізайної експедиції до берегів португальського домініону в Південній Америці (1530-1531). Про цей факт свідчить королівська жалувана грамота капітану-мору надавати землі під сесмарію від 20 листопада 1530 р., яка надавала йому повноваження жалувати сесмарії особам, які прибули до Бразилії разом з капітаном-мором і які мали бажання прибути туди, щоб оселитися і культивувати землю (документ вміщено у джерелі [17, с. 78-79]).

У жовтні 1532 року Мартім Афонсу де Соуза в Бразилії отримав від короля Жоао III листа від 28 вересня 1532 року, у якому повідомлялося

про намір корони розподілити атлантичне бразильське узбережжя від місцевості Пернамбуку до Ріо-де-ла-Плати на спадкові капітанства, протяжністю кожного в 50 ліг («ліга» – старовинна португальська міра відстані, що дорівнювала 5920 метрам). Текст зазначеного листа вміщено у джерелі [16, с. 74-84]. Жоао III повідомляє у листі капітану-мору про пожалування йому сектору бразильського берегу розміром 100 ліг, а його брату Перу Лопешу де Соузі – 50 ліг землі в найкращих місцевостях бразильського узбережжя, на думку лоцманів. У листі ці земельні пожалування називаються терміном – «doação».

Потрібно наголосити на тому, що юридично встановленим правом капітанів-донатаріїв у відповідності з вищезгадуваними «форальними» грамотами було пожалування колоністам земельних латифундій – сесмарій. Норми, які стосувалися пожалування цих наділів, прописані в законодавстві (орденаціях) короля Мануеля I (книга IV, стаття 57) і Филипа II (книга IV, стаття № 43) [15; 20]. Відповідно до приписів згаданих орденацій, особа яка отримувала в капітанстві сесмарію, брала зобов'язання на себе забезпечити господарське освоєння отриманої ділянки протягом фіксованого терміну – не більше 5 років, в іншому випадку, особа сплачувала штраф або пеню і сесмарія конфісковувалася [15, с. 823]. Однак були випадки пожалування сесмарій з терміном більше або, навіть, менше 5 років [17, с. 88].

Пожалування капітаном-донатарієм колоністу грамоти на володіння сесмарією (carta de sesmaria) являло собою зразок феодального принципу сеньйорального підкорення (субпідкорення). Це було своєрідним субдаруванням (*порт.* – «sub-doação»). Згідно цих грамот на володіння сесмаріями, отримувачам сесмарій і їхнім нащадкам було дозволено на території латифундії засновувати поселення і фортеці, забезпечувати призначення їхніх комендантів (алькайда-морів) і суддівських чиновників [18-19]. Все це здійснювалося під контролем капітана-донатарія.

Щодо процедури пожалування сесмарій, королівські жалувані грамоти встановлювали норму, що капітан-донатарій на території власного приватно-спадкового капітанства мав виключне право надання сесмарій будь-якій особі, вільному християнину. Заборонялося надавати сесмарії жінці донатарія, дитині-спадкоємцю капітанства. Однак дозволялося донатарію жалувати сесмарії іншим своїм дітям, які не були спадкоємцями капітанства.

При отриманні сесмарії її бенефіціар повинен був обов'язково сплачувати десятину христовій міліції (milicia crista), яка була покликана збирати цю десятину від прибутку, який приносила нововідкрита земля. Ця десятина складала головний обов'язок кожного християнина.

З самого початку морської експансії в середині XIV ст. португальські королі узгоджували з Ватиканом участь ордену Хреста в цій експансії для уточнення його прав і преференцій. В обмін на надані привілеї ордену, вказана інституція зобов'язувалася фінансувати португальські екпедиції конкісти. Наприклад, король Афонсу V 7 червня 1454 р. пожалував христовій міліції привілей пожиттєво отримувати землі [14].

Слід підкреслити, що десятина з сільськогосподарської продукції конвертувалася в головні державні прибутки. Така десятина називалася дрібною – dizimo de miuncas. Крім цього податку метрополією стягувалися з Бразилії інші податки: габела (gabela) на сіль; сіса (sisa) або акциз – з передачи майна; кінта (quinto) – податок на видобування золота і алмаів; фінта (finta) – надзвичайний податок або внесок на розповсюдження церковних приходів або фрегезій.

Завжди в межах території капітанства виділявся сектор (протяжністю від 10 до 20 ліг), який король жалував донатарію у якості його «вільної ділянки», яку він не мав права роздавати колоністам під сесмарії, а залишав за собою. З цієї ділянки донатарій не сплачував податок і орендну платню, крім церковної десятини. Крім того, протягом 20 років з моменту отримання спадкового капітанства донатарій був зобов'язаний обрати «вільну землю» у місцевості, яка йому найбільше сподобається для її розділу на 4 або 5 секторів, відокремлених між собою смугою шириною 2 ліги. Ці сектори донатарій зобов'язувався здавати в оренду.

Величезний запас земель Бразилії виразився у відчутному поширенні автономних виробників, здатних швидко акумулюватися в колонію і конкуруючих з виникаючою торгівельною буржуазією метрополії. Для економічного освоєння нової території Португальське королівство відтворило в Бразильській колонії законодавчу систему Фернанду I відносно розповсюдження земельної власності. Простір завойованих територій в португальській Америці вплинув на відчутне збільшення пожалуваних земельних площ.

В кінці XVII століття наступні законодавчі норми (декрети, приписи, форали, статути, регламенти, резолюції та інші офіційні документи) змінили юридичні критерії обігу сесмарій, особливо під час правління короля Педру II (1683-1706). Згідно з королівським наказом від 8 грудня 1590 року королівський уряд визначив, що землі під сесмарії будуть надаватися всім чоловікам разом з їхніми жінками та дітьми в будь-якій частині Бразилії, а не лише в прибережній смузі [23, с. 94].

Колоністи в Бразилії ні в чому себе не обмежували. Сесмарії в колонії досягли величезних розмірів, коливаючись у своїй протяжності від 10 до 20 ліг і більше. Колоністи для задоволення власних апетитів займали на правах завоювання величезні неосвоєні масиви земель. Наприклад, сеньйор Антоніу Гедеш де Бріту зайняв території більшої частини сучасних бразильських штатів Баія і Мінас-Жерайс).

Одночасно метрополія дотримувалася політики щодо визначення концесії на сесмарії певними межами (стандартна протяжність латифундії повинна складати 4 ліги). Згодом королівський наказ від 7 грудня 1697 року скорочував цю протяжність по довжині до 3 ліг. Королівський наказ від 27 грудня 1695 року визначав, що власники сесмарій зобов'язані сплачувати крім десятини ордену Хреста звичайні податки, а також орендну платню в залежності від розміру сесмарії і плодючості землі. Відповідно королівському наказу від 11 березня 1754 року державні (громадські) шляхи з мостами, каменоломнями на землях сесмарій були у вільному користуванні. Крім того на берегах повноводних річок, де були пристані, земельна ділянка, площею 0.5 лігI, виділялася для

громадського користування. Деякі грамоти на пожалування сесмарій в XVII-XVIII ст. забороняли їхню передачу релігійним орденам, яким потрібний був на це королівський дозвіл [23, с. 103-104].

Вже згадуваний вище великий сесмейро Антоніу Гедеш де Бріту користувався в якості мегасесмарії обширними територіями, які простягалися від витоків річок Парагуасу і Параопеба, і далі ці землі сягали на сході долини річок Конташ і Парду. Такі мегарозміри земельних володінь Антоніу Гедеша можна пояснити його намірами компенсувати власні витрати на війну з голландськими завойовниками на північному сході Бразилії. В цьому контексті титульна грамота зазначеного великого латифундиста як капітана інфантерії від 1677 року описувала його участь не тільки як військового ватажка, але й як фінансиста цієї війни.

В кінці XVII століття надмірна концентрація земель у власності декількох великих латифундистів почала турбувати португальський уряд, що стало причиною появи королівського наказу від 13 грудня 1697 року, який зобов'язав повідомити власникам великих сесмарій в королівському капітанстві Ріу-Гранді-ду-Норті про необхідність демаркувати їхні латифундії протягом одного року. Королівські накази від 3 березня 1702 року і 8 березня 1704 року постановили, що всі власники сесмарій повинні протягом 6 місяців юридично підтвердити їхні грамоти на володіння сесмаріями і демаркувати їх протягом двох років [23, с. 106]. З метою реалізації цих королівських наказів був призначений десембаргадор (суддя) Жозе да Коста Коррейя, який у 1711 році був замінений на десембаргадора Крістовама Тавареша де Морайеша, який почав жорстко протидіяти владі латифундистів. У свою чергу, латифундисти апелювали королю, щоб їм надали право апеляції у вищий судовий трибунал в колонії (Tribunal da Relacao) з метою відсудити компенсацію за понесені збитки в результаті втручання десембаргадора Крістовама Тавареша. В результаті була призначена комісія, яка доручила десембаргадору Мануелю Сарменті відмінити всі попередні розпорядження і вироки й повернути статус-кво.

Бразильська система сесмарій увійшла в період розбалансування в кінці XVIII століття у зв'язку з великою кількістю прийнятих нормативних законів і недосконалістю законодавства. Для вирішення земельних конфліктів з латифундистами запроваджувався інспекційний контроль в кожному муніципалітеті, який здійснювали місцеві овидори (судді). На прилеглих до міст територіях нові концесійні земельні пожалування обмежувалися максимальною площею в 1 лігу[2], а на віддалених територіях межі концесій були гнучкими. Однак латифундисти продовжували тиснути на владу метрополії, що примусило її повернути значні права цим концесіонерам або сеньйорам землі. Вони, у свою чергу, повністю контролювали політичні і громадські заклади, підкоряючи їх своїм приватним інтересам і приватизували громадську владу.

Висновки дослідження. Таким чином, враховуючи вищенаведені факти, доцільно наголосити на тому, що досить протяжна територія колоніальної Бразилії, для якої була характерною незначна щільність населення португальських колоністів, стала ареною протидії великих латифундистів нормативним приписам, прийнятим метрополією відносно встановлення конкретних юридичних норм, регулюючих питання господарського освоєння внутрішніх «диких районів» або сертанів португальського домініону. Крім того, на шляху «господарського просування» латифундистів стояли багато чисельні місцеві індіанські племена, які перешкоджали заселенню і колонізації їхніх рідних ареалів проживання португальськими колоністами. В цих умовах зацікавлена в колонізації і заселенні великих територій Бразилії місцева колоніальна влада і метрополія фактично закривала очі на порушення норм володіння сесмаріями зі сторони латифундистів. Ці землі могли бути конфіскованими лише за умови якщо їх покидали їхні власники або спадкоємці. Режим сесмарій з самого початку стимулював господарське заволодіння землею в Бразилії і згодом став інструментом узаконювання добровільного захоплення земель на правах їхнього завоювання поза межами визначеної королівської концесії. Така ситуація постійно ускладнювала дії португальської корони на шляху розслідування зловживань у сфері захоплення земель латифундистами, що було заборонено законом.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / Ю.Н. Антонов. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М: Весь мир, 2007. – 384 с.

13. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Barros H.G. Historia da administracao publica em Portugal nos seculos XII a XV: Em 2 T / H.G. Barros. – Lisboa: Typographia da Academia Real das Sciencias, 1896. – T. 2. – 415 p.
15. Codigo philippino ou ordenações e leis: Em 5 livros. – Rio de Janeiro: Typographia do Instituto Philomathico, 1870. – L. 4. – 1487 p.
16. Deus G.M. Memorias para historia da capitania de São Vicente, hoje chamada São Paulo / G.M. Deus. – Lisboa: Typografia da Academia, 1797. – 244 p.
17. Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
18. Documentos historicos: Em 112 vol. – Rio de Janeiro: Augusto Porto & Co., 1929. – Vol. 13. – 500 p.
19. Documentos historicos: Em 112 vol. – Rio de Janeiro: Typographia Monroe, 1930. – Vol. 18. – 500 p.
20. Ordenações do Rey D. Manuel. – Evora: Jacobo Cronberguer aleman, 1521. – 998 p.
21. Raynal G.T.F. O estabelecimento dos portugueses no Brasil / G.T.F. Raynal. – Rio de Janeiro: Arquivo National, 1998. – 160 p.
22. Serrao J.V. Historia de Portugal (1080-1415) / J.V. Serrao. – Lisboa: Verbo, 1979. – Vol. 1. – 448 p.
23. Vasconcelos J.M.P. Excertos do livro das terras / J.M.P. Vasconcelos. – Salvador: EGBA, 1989. – 137 p.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ВВЕДЕНИЕ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПОРТУГАЛЬСКИХ ФЕОДАЛЬНЫХ ИМЕНИЙ В КОЛОНИАЛЬНОЙ БРАЗИЛИИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности становления феодального землевладения в средневековой Португалии. Раскрыт характер экономической экспансии во времена освобождения Астурии от владычества мавров. Акцентировано внимание на введение в Португальском королевстве в 1375 году новой формы феодального землевладения – сесмарий. Определено, что португальская колонизация Бразилии, начиная с 1532 года, имела характер частной инициативы сеньоров – фидальго, которым король Португалии жаловал наследственный секторы – капитанства. Указанные феодальные сеньоры (капитаны-донатарии) получали от суверена право жаловать сесмарии колонистам на территории их наследственных капитанств. Обращено внимание на особенности эволюции феодального землевладения в колониальной Бразилии и его окончательный упадок в конце XVIII века.
Ключевые слова: Португальское королевство, колониальная Бразилия, феодальное землевладение, сесмария, колонизация, право завоевания, экономическая экспансия, капитан-донатарий, наследственное капитанство, орден Креста.

Kryazhev P.V.
Mykola Hohol Nizhyn State University

THE INTRODUCTION AND DISSEMINATION OF THE PORTUGUESE FEUDAL ESTATES IN COLONIAL BRAZIL

Summary
In the article the features of becoming of feudal landownership in medieval Portugal are considered. Character of the economic expansion in the time of Asturias liberation from the dominion of the moores is exposed. The attention is accented on introduction in the Portugal kingdom of new form of the feudal landownership during 1375 – sesmarias. Identified that portuguese colonization of Brazil since 1532 had character of private seigniorial initiative. These seigniors were named by the hidalgos. King of Portugal granted the inherited sectors for these seigniors. These inherited sectors were named by the captaincies. The indicated feudal seigniors (the captain- grantors) took the right of sesmarias granting for the colonists from the sovereign on the territories of their inherited captaincies. The attention is concentrated on the features of evolution feudal landownership in colonial Brazil and its final decline at the end of XVIII century.
Keywords: Portuguese kingdom, colonial Brazil, feudal landownership, sesmaria, colonization, right for a conquest, economic expansion, captain- grantor, inherited captaincy, order of Cross.

УДК 94:323.1(100)

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ МАКЕДОНСЬКОГО НАРОДУ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ЗА ОЦІНКОЮ СТРЕЛЬЧУК Н.В.

Песоцький М.М.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті досліджено місце і роль національно-визвольного руху в історії македонського народу останньої третини XIX – початку XX ст. За основу дослідження взято критично-аналітичну оцінку історика – Н. Стрельчук. Системно висвітлюються соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Македонії у другій половині XIX ст., історичні передумови появи національно-визвольного руху македонського народу, створення Македонської Революційної Організації (1893 р.) та її боротьба із внутрішнім та зовнішнім верховізмом. Найвищим проявом македонського національно-визвольного руху стало Ілінденське повстання (1903 р.), та проголошення Крушевської республіки (1903 р.). У ході дослідження проаналізовано протистояння «лівих» та «правих» сил македонського національно-визвольного руху.
Ключові слова: Македонія, національно-визвольний рух, верховізм, Ілінденське повстання, Крушевська республіка, Н. Стрельчук.

Постановка проблеми. Балканський півострів нерідко називали пороховою бочкою Європи, адже вигідне географічне розташування привертало до себе увагу провідних європейських держав, що хотіли поширити свій вплив на стратегічно важливі території суходолу та акваторії Чорного, Егейського, Іонічного, Адріатичного і Мармурового морів. Остання третина XIX ст. характеризується масштабними внутрішньополітичними змінами усередині країн балканського півострова, що курсуючи загальноєвропейській тенденції національного самовизначення після «Весни народів» почали боротьбу за свою самостійність. Одним з народів, що боровся за свою ідентифікацію був македонський. Подібно до українців, македонці у другій половині XIX ст. після багатостолітньої відсутності власної держави почали шукати шляхи самоідентифікації та суверенності своєї нації та держави. Національна ідея формувалася шляхом збройних сутичок та повстань проти існуючих форм влади, які часто ставали причиною не лише внутрішніх, а й міжнародних конфліктів. Загалом можна провести паралель між македонським та українським національно-визвольним рухом, адже країни, що у різні часи приєднували до себе частини македонської території насамперед нищили мову, культуру та історію, тим самим позиціонуючи македонський народ як різні малочисельні етноси, що проживали на певній території і не могли самостійно вирішувати своєї долі. Незважаючи на це, процес національного відродження, розпочався в 70-х роках XIX ст. набув форми національно-визвольного руху що у кінцевому результаті привело до здобуття Македонією незалежності.

Метою нашого дослідження є аналіз погляду історика на національно-визвольні змагання македонського народу останньої третини XIX – першої четверті XX ст. Фахову критичну оцінку подій національно-визвольних змагань серед країн балканського півострову на прикладі Македонії робить Наталя Василівна Стрельчук – доцент кафедри політології та державного управління факультет історії політології та міжнародних відносин ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Маючи більш як 20 років досліджень політичної історії Македонії, серед причин складної політичної ситуації країни кінця XIX – початку XX ст., що суттєво ускладнювала здобуття незалежності та суверенітету виділяє: тісний зв'язок македонського питання із загальною ситуацією в Європі та у світі, протиріччя між європейськими та балканськими країнами і взаємні територіальні претензії, незацікавленість європейських держав та найближчих сусідів Македонії (Греції, Болгарії, Сербії) [11, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність запропонованого дослідження пов'язана з глибоким аналізом, оцінкою та врахуванням історичного досвіду показаного Н.В. Стрельчук для вірного розуміння тих процесів, що відбуваються сьогодні на Південному сході України. Історія македонського національно визвольного руху та становлення незалежної Македонської держави висвітлена також у працях: М. Апостольськи [1], В. Бурбиги [2], О. Гурінової [3], [4], І. Козьменка [5], Є. Кривочупріна [6], А. Сквознікова [8], К. Струкової [12], В. Чорнія [13], [14].

Визначаючи історичні передумови виникнення національно-визвольного руху у Македонії, Н.В. Стрельчук зазначає, що Поява на історичній арені у другій половині XIX ст. визвольного руху македонського народу співпали з важливими змінами у внутрішньому житті Османської імперії та із початком нової епохи розвитку народів Південно-Східної Європи [11, с. 11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Після російсько-турецької війни 1877-1878 рр. за Сан-Стефанським перемілінарним Мирним договором, більша частина Македонії увійшла до складу болгарського автономного князівства. Берлінський конгрес 1878 р. зменшив кордони Болгарії, поділивши її на дві частини: територія між Дунаєм і Балканами стала автономними князівством, а південна Болгарія під іменем Східної Румелії отримала адміністративну автономію. Македонія залишилась у складі Османської імперії із турецьким обіцянками п. 23 договору про введення на території реформ [7]. Як зауважує Н.В. Стельчук, несправедливі до македонців рішення Берлінського конгресу та ослаблення Османської імперії після війни з Росією спонукало майже все поліетнічне населення Македонії взяти участь у визвольній боротьбі проти гніту Наймасовішим і найпослідовнішим став

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

© Песоцький М.М., 2017

рух македонців-слов'ян, які складали більшість населення Македонії. Найяскравішими сторінками боротьби македонського народу проти турецького гніту у другій половині XIX ст. стали події Разловечського (1876 р.) та Кресненського (1878-1879 рр.) повстань [10, с. 76]. Такі прояви національного македонського руху, заходи спрямовані на пробудження національної свідомості гальмувалися децентралізаторською політикою сусідських країн – Болгарії, Греції, Сербії. Наслідком цього стало формування національної об'єднавчої ідеї у колі молодих македонських інтелектуалів – представників студентства та інтелігенції, яка мала значний вплив на селянство [10, с. 77]. Найболючішими питаннями, які стояли в цей період перед «македонськими будите лями» були: релігійне (вимога церковного богослужіння національною мовою та відновлення незалежності Охридського архиєпископства) та мовне (вимога викладання в школах рідною мовою і боротьба за визнання македонської мови), так як ці питання тісно перепліталися із соціальними – боротьбою проти гноблення з боку турецьких феодалів та державних чиновників [5, с. 135].

Саме представники національно-свідомих верств населення стали ініціаторами створення Македонської Революційної Організації (МРО) у 1893 р. Аналізуючи ці події Н.В. Стрельчук, опираючись на періодизацію видатного чеського історика і політолога М. Гроха класифікує цей період як «академічний» (фаза «А») – певна етнічно-національна спільнота стає предметом уваги дослідників-етнографів, мовознавців, фольклористів. Тут дослідники накопичують відомості про матеріальну і духовну культуру конкретного народу. Вони збирають і публікують народні пісні та легенди, досліджують прислів'я, вивчають релігійні вірування, звичаї й обряди народу, складають словники, досліджують історію [11, с. 12]. Пояснюючи вибір саме такої класифікації Наталя Василівна зауважує: «Своєрідність македонського національного руху у другій половині XIX ст. полягала в тому, що він був спрямований не лише проти турецького гніту, але і проти націоналістичної пропаганди сусідніх країн. Утворення сусідніх молодих балканських держав на перших порах було одним із позитивних факторів, які мали вплив на його становлення. Македонці брали участь у визвольній боротьбі сербів, болгар, чорногорців, греків. Розкол у союзі балканських християн у боротьбі проти турецького ярма з'явився із створенням Болгарської екзархії (1870 р.), коли розпочинається боротьба між нею та Цареградською патріархією, а пізніше до цієї боротьби приєднується і Сербія. У фазі «А» лідерами македонського національно-визвольного руху були вчителі та православні священики, які робили все, щоб залучити до руху якнайбільше селян» [11, с. 13].

Таким чином, македонський народ був змушений боротися на два фронти: проти турецького рабства і проти своїх сусідів, які своїми діями посіяли сумнів і недовіру до себе.

Новий етап македонського національно-визвольного руху припадає на початок 1890-х рр. У 1893 р. на зібранні в Салоніках Хрісто Татарчев, Іван Хаджиніколов, Петро Попарсов, Христо Батанджієв, Андрій Дімітров і Даме Груев створили Македонську революційну організацію, що дозволило активізувати роль Македонії, як активного національно-політчного суб'єкта на політичній арені Балканського півострова [10, с. 33].

Статут МРО передбачав здобуття Македонією автономії у складі Османської імперії, такі положення знайшли підтримку у стані македонських соціалістів та про македонських болгарських організацій, що хотіли об'єднання Болгарії та Македонії. Разом з тим активна пропагандистська антиекзархістська політика знайшла широку підтримку серед македонського населення, яке під впливом націоналістичних гасел почало розуміти та боротися з негативними впливами Екзархії у розвитку македонських освіти та культури [1, с. 302].

Наростання націоналістичних настроїв в середині македонського суспільства під впливом МРО занепокоїли уряди сусідніх країн. Перспектива унеможливлення планів поділу Македонії спонукала Грецію, Болгарію, Сербію та Османську імперію шукати дієві способи боротьби проти МРО.

Оцінюючи політичну ситуацію та розвиток політичних настроїв македонців наприкінці XIX ст., Н. В. Стрельчук відзначає паралельну до МРО появу на території Болгарії легальних «македонських» організацій про болгарського спрямовання, які у березні 1895 р. об'єдналися і проголосили створення Верховного Македонського Комітету (ВМК), очолив Т. Китанчев [5, с. 127]. Болгарський уряд активно допомагав у створенні ВМК, який поклав початок реакційній течії у македонському національно-визвольному русі – верховізму [5, с. 127]. Верховісти вважали, що революційна діяльність повинна спонукати Європу до активних дій у справі введення реформ у Македонії, а боротьба за автономію Македонії, є нічим іншим, як етапом на шляху приєднання Македонії до Болгарії. Діяльність болгарських націоналістичних організацій і озброєних чет, які намагаються підкорити македонський національно-визвольний рух інтересам болгарської держави, значно ускладнила ситуацію у Македонії. Таким чином, згідно класифікації Гроха, можна вважати, що на початку XX ст. македонський національно-визвольний рух поступово переходить у фазу «В», тобто відбувається його політизація. Програмні вимоги МРО набули більш чітких формулювань, серед яких: «політична автономія Македонії» та «Македонія для македонців» [11, с. 14].

Антитурецький рух у Македонії набував масовості. У 1898-1903 рр. відбулося понад 400 збройних сутичок між македонськими націоналістами та реакційними турецькими військами. Ситуація, що склалася була вкрай нестабільною. У квітні 1903 р. студенти-анархісти Солунської болгарської гімназії організували ряд терактів у Салоніках, метою яких було привертання уваги міжнародної спільноти до утисків прав македонського населення Османською адміністрацією. Відповіддю влади стали акції залякування проведені проти болгар в Салоніках та Бітолі [10, с. 49].

Болгарські націоналісти Д. Груєв, Б. Саратов, А. Лозанцев утворили у Бітолі головний штаб округу. Після довгих дебатів було прийнято рішення – повстання буде загальним. Такий хід подій не став несподіванкою для турецької влади. Порта мала досить інформації про підготов-

ку і початок повстання і всім своїм поліцейським, судовим, військовим апаратом готувалася до боротьби із слабо озброєними повстанцями [1, с. 315].

15(28) липня головний штаб Другого революційного округу звернувся до Македонії із закликами почати повстання 20 липня – в Ільїн день, так розпочалася кровопролитна боротьба. Описуючи ці події, російський консул в Бітолі О. Ростовський повідомляв: «Все населення з нетерпінням чекало 20 липня, яке пройшло спокійно, але в ніч на 21 інсургенти перерізали всі телефонні дроти, як урядові, так і залізничні… Дороги шосейні зруйновано мости зірвано, і інсургенти не дозволяють проїздити. Багато хат на дорогах спалено… Місто Крушево, виключно християнське, зайнято інсургентами [15, с. 122]. 2 серпня 1903 р. Висока Порта через розмах боротьби була змушена поставити до відома великі європейські держави про початок повстання висвітлюючи його як антимусульманське та про болгарське [15, с. 122].

4 серпня у Крушево повстанці провели вибори і організували революійну владу. Нова влада у Крушево турбувалась про збір і вивезення врожаю, про охорону здоров'я та гігієни населення, відкрила пекарні, організувала комісію із збору коштів на основні потреби населення та ін. 6 серпня урядом республіки було видано маніфест, який закликав все населення Македонії (включно з албанцями і турками) переступити через етнічні та релігійні відмінності та приєднатися до боротьби з тиранією султана. Фактично «Крушевський маніфест» став найбільш відомим та значимим документом короткочасного існування Крушевської республіки. 10 серпня Закордонне представництво ВМОРО у Софії передало іноземним місіям «Декларацію Внутрішньої організації до великих сил». Її основу складала вимога призначити одного губернатора-християнина, який ніколи не належав до османської верхівки і який би не залежав від Високої і Порти. Також пропонувалося зведення міжнародного контролю на постійний колективній основі з широкими правами на санкції. Ці вимоги в основному були ідентичні пункту 23 Берлінського договору 1878 р. – надання автономного статусу за зразком Кіпру [10, с. 33].

Турецька адміністрація зосередивши значні сили регулярних військ (близько 6000) у м. Костурі, 10 серпня розпочали жорстокі репресії проти мирних жителів. 12 серпня 1903 р. після декілька годинного обстрілу міста увірвалися до околиць Крушево, яке невдовзі було зрівняне з землею. Н.В. Стрельчук зазначає, що македонські повстанці попри нерівні сили самовіддано вступали у бій з турками зі словами: «Клянусь перед Богом і перед світлою пам'яттю героїв, які хоробро загинули за свободу Македонії, що власної волі вступаю в ряди добровольців, служитиму чесно і вірно виконуватиму накази моїх командирів. Клятву я підкріплюю, цілуючи знамено, під якими клянуся хоробро битися і загинути за свободу моєї малої Батьківщини – Македонії. Амінь!» [10, с. 42]. Оцінюючи стан македонського національно-визвольного руху після придушення Ілінденського повстання та падіння Крушевської республіки Н. Стрельчук зауважує, що позиції ВМРО значно похитнулися. Зокрема, з Охридського регіону майже все керівництво ВМРО перебралося до Софії, що мало своїм наслідком розвиток анархії у самій організації [10, с. 43].

Поразка Ілінденського повстання фактично ввела македонський національно-визвольний рух у кризову стадію. У травні 1904 р. в с. Біла Водиця було зібрано регіональну нараду керівників (Г. Петров, П. Тошев, Д. Груєв, Х. Узунов), які обговорили шляхи поліпшення ситуації. Найбільш гостро суперечки точились навколо принципу демократичного централізму та визначенні цілей руху, де представники лівих поглядів виявились у більшості. Це дало змогу прийняти важливі рішення з організаційних і тактичних питань. Взимку 1904-1905 рр. Х. Узунов і П. Христов розробили статут для сільської міліції та чет, інструкції з проведення судових засідань у містах і селах Македонії, розмірковували над перспективами подальшого культурного та перспективного розвитку регіону [9, с. 88].

На конгресі Скотської округи МРО (січень 1905 р.) вперше говорилось про необхідність висунення економічних вимог та обов'язкову початкову освіту, але для подальшого розвитку ВМРО найбільше значення мали рішення другого Солунського окружного конгресу (серпень 1905 р.), який розглянув цілий ряд важливих питань, як міжнародні гарантії македонської автономії, міжнародні аспекти, македонського питання, балканську пропаганду, розмежування з Екзархією, самостійність македонських церковно-шкільних громад, освіта, македонська національна свідомість, зміна структури організації, реорганізація четників, новий статут, центральне бюро, про статут законодавчого представництва організації та ін. У його рішення говорилося, що перед МРО стоїть два завдання: знищення турецької тиранії і боротьба за нове, вільне життя і наголошується, що до повстання слід звертатися лише як до крайньої міри [1, с. 323].

Переломним у діяльності ВМРО став Загальний Рильський з'їзд (1905 р.) на якому делегати прийняли новий Статут і Правила ВМРО, а також обрали нових членів ЦК: Д. Груєва, П. Тошева і Т. Попантонова, а до Закордонного представництва: Г. Петрова, Д. Стефанова і П. Попарсова [11, с. 14].

З'їзд звернувся з ультимативним листом до македонських верховістів, у якому вимагав від І. Цончева розпустити свою групу і припинити діяльність на території Македонії. Другий загальний з'їзд ВМРО намагалися провести у січні 1907 р. але група верховістів напала на прибічників Я. Санданського, в інцидент втрутилась поліція. «Ліві» змушені були покинути Рильський монастир, щоб уникнути арешту. «Праві» після цих подій зразу ж зібрали нараду у Кюстенділі, де прийняли документ під назвою «Рішення більшості делегатів загального конгресу Організації», де основні рішення Рильського з'їзду з 1905 р. практично були анульовані [10, с. 47].

Восени 1907 р. Б. Сарафанов, І. Гарванов, М. Даєв здійснили нову спробу ліквідації лідера «лівих» Я. Санданські. Змова була викрита членами ВМРО у Серському окрузі. У «Відкритому листі окружного комітету Серського революційного округу, підписаному у грудні 1907 р. Я. Санданськ Ч. Кантарджієвим, А. А. Буйновим,

Скрижеські, говорилось, що організація витрачає свої сили і енергію на міжусобиці і зведення особистих рахунків. У листі аналізується діяльність Гарванова і Сарафанова, які з допомогою отриманих від болгарського уряду грошей майстерно поширювали свій вплив у Македонії, інспірували виключення болгарських чет у чети ВМРО. «Крім цього, – говорилось в листі Гарванов і Сарафанов докладали всіх зусиль для знищення непідкупних діячів організації, які мали досить свідомості протистояти їх злочинним діям». Загальний з'їзд, на основі рішень і документів Серського революційного округу, 10 жовтня 1907 р. засудив до смертної кари Б. Сарафанова, І. Гарваного і М. Даєва. Виконання вироку було покладено на Т. Паніца. 27 листопада 1907 р. смертні вироки були виконані і по відношенню до Сарафанова і Гарваного. З цього приводу у листі повідомлялося «Б. Сарафанов, І. Гарванов, М. Даєв були діячами. Організація має право поступити з ними за своїми законами. Відповідно, на наш погляд, цей акт не слід розглядати як акт помсти, чи злочинний акт...» [10, с. 63].

У другому «відкритому листі Окружного комітету Серського революційного округу (грудень 1907 р.) говорилось, якщо організація хоче залишитись революційною організацією македонського народу, то вона не повинна керуватися інтересами інших, не піддаватись зовнішнім впливам. Після цих подій болгарська влада розпочала репресії проти діячів лівого крила ВМРО. Сандански і Паніца були оголошені розбійниками, а Петра Попарсова і Дімітра Стефанова «анархістами» і однаково шкідливими для Болгарської держави. Попарсов був заарештований, але проти нього не було доказів і болгарська поліція змушена була його відпустити [10, с. 91].

У березні 1908 р. «праві» зібрали з'їзд у Кюстенділі. На нього не були запрошені ні представники Серського революційного округу, ані члени ЦК та Закордонного представництва, обраних Рильському з'їді 1905 р. Вбивство Гарванова і Сарафанова кваліфікувалось як «злодійська справа меншини що відділилась», а серські керівники були проголошені ворогами і були виключені з Організації [16, с. 68].

Напередодні молодотурецької революції на території Македонії діяли 154 збройні загони (74 болгарських, 35 грецьких, 41 албанських, 4 сербських). У 1907 р. в Македонії відбулось 133 зіткнення між турецькими та болгарськими четами, а також значна кількість міжусобних сутичок цих ворогуючих загонів [16, с. 68].

Оцінюючи розвиток македонського національно-визвольного руху на початку XX ст., Н. Стерльчук відзначає, що фактично Іліденське повстання змінило «статус-кво» Османської імперії. Крушевська республіка проголосила демократичні принципи і свободи і показала самобутність і прогресивність македонського національно- визвольного руху. Своїм існуванням вона довела вірність поглядів лівого крила македонського національно-визвольного руху, яке вважало, що тільки революційним шляхом можна досягнути повної політичної автономії і заперечувала прогнози верховістів, які не вірили у звільнення Македонії власними силами і вимагали інтервенці ззовні. Створення Крушевської першої держави такого типу на Балканах, продемонструвало республіки політичну зрілість македонського національно-визвольного руху, готовність македонського народу йти на будь-які жертви в ім'я своєї національної державної незалежності [10, с. 69].

Османський уряд був змушений ввести на території Македонії реформи, однак це вирішило македонського питання. Найбільш активно ліві сили ВМРО після повстання діяли у Серському, Струмицькому та Бітольському революційних округах і мали загальнонародну підтримку. Після Рильського з'їзду (1905 р.) праві проболгарські діячі македонського національно-визвольного руху робили все для того, щоб МРО не відновила своєї діяльності на основі принципових рішень з'їзду і вже не приховували своєї основної мети – приєднати Македонію до Болгарії. Нелегально засилаючи у Македонію офіцерів для вивчення топографії, знайомства з населенням і умовами його життя, підготовки кадрів, які прийдуть на допомогу у відповідний момент, Болгарська влада намагалась завербувати окремих поміркованих членів Організації, наданням грошової допомоги, скомпрометувати частину керівників і таким чином здобути контроль над ВМРО. Ці дії болгарського двору, а також зростання збройної турецької та сербської пропаганди не лише загострювали кризу у ВМРО, а також завдали шкоди мирному населенню Македонії.

Висновки. Таким чином, активізація македонського національно-визвольного руху у другій половині XIX ст. мала на меті повалення османського режиму. Створена 1893 р. МРО виражала інтереси широких верств селянства, ремісників, дрібних торговців, національної інтелігенції. Стратегічною метою Організації проголошувалося здобуття політичної автономії Македонії. Період 1903-1907 рр. є найскладнішим у розвитку македонського національно-визвольного руху. Проголошення Крушевської республіки – першої держави такого типу на Балканах, продемонструвало політичну зрілість македонського національно-визвольного руху, готовність македонського народу йти на будь-які жертви в ім'я своєї національної і державної незалежності. Після повстання перед ВМРО постало три проблеми, які мали значення для її подальшої долі: необхідність власної внутрішньої демократизації, пошук нових форм боротьби і нових союзників. Становище у македонському національно-визвольному русі ускладнювалося також і тим, що балканські претенденти на «османську спадщину» продовжували організовувати свої «македонські» контрорганізації і військові чети, дії яких були направлені проти єдності македонського народу.

Список літератури:

1. Апостольски М. История македонского народа / М. Апостольски, Л. Любен – Скопье: Македонская академия наук и искусств, 1986. – 488 с.
2. Бурбыга В. Левые центристы о национально-революционном движении в Македонии (конец XIX – начало XX века) [Электронный ресурс] / В. Бурбыга, М. Лобанова. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal//Soc_Gum/drzb/2009_3/Burbuga_Lobanova.pdf
3. Гуринова О. Вардарская Македония в геополитических планах Сербии в 1913-1915 гг. / О. Гуринова // Вісник Харківського національного університету. – «Історія». – 2008. – № 816.
4. Гуринова О. Раздел Македонии в 1912-1913 гг. / О. Гуринова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 2007. – Вип. 10.
5. Козьменко И. Рабочее и крестьянское движение. Внутренняя політика болгар ской буржуазии / История Болгарии: в 2-х т. / Под ред. П. Третьякова, С. Никитина, Н. Валева. – М.: Изд-тво АН СССР, 1954. – Т. І. – С. 454-473.
6. Кривочуприн Е. Верховный македоно-одринский комитет и Внутренняя македоно-одринская революционная организация накануне Илинденского восстания (1901-1903) / Е. Кривочуприн // Вісник Харківського національного університету. – «Історія». – 2004. – № 633.
7. Международные отношения на Балканах, 1856-1878 гг. / [отв. ред. В. Н. Виноградов]. – М.: Наука, 1986. – 415 с.
8. Сквозников А. Македония в конце XIX – начале XX столетия: «яблоко раздора» на Балканах / А. Сквозников // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – Самара, 2007. – Т. 9. – № 2. 170 с.
9. Сохань П.Очерки истории украинско-болгарских связей / П. Сохань. – К.: «Наукова думка», 1976. – 291 с.
10. Стрельчук Н. Македонія: нарис історії національно-визвольного руху (остання третина XIX ст. – початок XX ст.) / Н. Стрельчук. – Чернівці: «Золоті литаври», 1999. – 120 с.
11. Стрельчук Н. Національно-визвольний рух у Македонії (остання тертина XIX – 1919 р.): автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.02. – Всесвітня історія / Н. Стрельчук. – Чернівці, 1999. – 21 с.
12. Струкова К. Общественно-политическое развитие Македонии в 50-70-е гг. XIX века / К. Струкова. – М., 2004.
13. Чорній В. Болгарія на початку XX ст. / В. Чорній // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1993. – Вип. 45.
14. Чорній В. Історія Болгарії / В. Чорній. – Львів, 2007.
15. История дипломатии: в 5 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 2. Дипломатия в Новое Время. 1871-1914. – С. 122.
16. Шпилькова В. Младотурецкая революция 1908-1909 гг. / В. Шпилькова. – М.: «Наука», 1977. – С. 68.

Песоцкий М.Н.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ МАКЕДОНСКОГО НАРОДА ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА ПО ОЦЕНКЕ СТРЕЛЬЧУК Н.В.

Аннотация
В статье исследовано место и роль национально-освободительного движения в истории македонского народа последней трети XIX – начале XX вв. В основе исследования лежит критическая и аналитическая оценку историка Н. Стрельчук. Показано социально-экономическое и общественно-политическое развитие Македонии во второй половине XIX в., Исторические предпосылки появления национально-освободительного движения македонского народа, появление Македонской Революционной Организации (1893 г.) И ее борьба с внутренним и внешним верховизмом. Высшим проявлением македонского национально-освободительного движения стало Илинденское восстание (1903 г.), И провозглашение Крушевской республики (1903 г.). В ходе исследования проанализированы противостояния «левых» и «правых» сил македонского национально-освободительного движения.

Ключевые слова: Македония, национально-освободительное движение, верховизм, илинденское восстание, Крушевская республика, Н. Стрельчук.

Pesotskiy M.N.
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN MACEDONIA (THE LAST THIRD OF THE XIXth – EARLY XX CENTURY) ACCORDING STRELCHUK N.V.

Summary
In the article Maxim Pesotskii «The National Liberation Movement in Macedonia (the last third of the XIXth – early XX century). According Strelchuk N.V. presented deals with researching place and role of the national liberation movement in the history of the Macedonian people in the last third of the XIXth cent. – early XX ct. The basis of the study is taken critical and analytical assessment historian – N. Strelchuk. Article showing the social-economic and social-political development of Macedonia in the 2nd half of the XIXth century, the historical prerequisites of the national liberation movement origin of the Macedonian people, the creation of the Macedonian Revolutionary Organization (1893) and its fight with internal and external «verhovizm», the Ilindean uprising (1903), the Crushev Republic (1903), the opposition of «left» and «right» movement forces, the struggle directed against division of Macedonia.

Keywords: Macedonia, national liberation movement, «verhovizm», the Ilindean uprising, the Crushev Republik, political autonomy, N. Strelchuk.

УДК 94(477)«18/19»:438.41

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНО-ВОЄННИХ ПАМ'ЯТОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО КОЛЕКЦІЙ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Петрик Н.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто процес становлення Музею історично-воєнних пам'яток Наукового Товариства імені Шевченка від етапу формування окремого відділу в рамах Музею НТШ до утворення спеціалізованого музею як окремої інституції. Висвітлено роль Товариства «Молода Громада» у процесі виникнення нового музею. Розглянуто нормативно-правову базу, на основі якої мав функціонувати Музей. Прослідковано головні етапи і джерела накопичення історично-воєнних пам'яток та процес формування колекції Музею протягом першої половини ХХ ст. Детально розглянуто найбільш характерні групи пам'яток історично-воєнної колекції.
Ключові слова: Наукове Товариство імені Шевченка, Музей історично-воєнних пам'яток НТШ, Товариство «Молода Громада», колекції, пам'ятки.

Провідну позицію у науковому та культурному житті Львова першої половини ХХ століття відігравало Наукове Товариство імені Шевченка, яке було своєрідною неофіційною «українською академією наук» Східної Галичини. Спершу як літературна установа, Товариство було засноване українською інтелігенцією Наддніпрянщини та Галичини у місті Львові після заборони друку та поширення літератури українською мовою на так званій Великій Україні.

Особливу роль у становленні та діяльності Товариства відіграла наполеглива праця Михайла Грушевського, навколо постаті якого формувалася вся українська історична наука другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Переїхавши до Львова, М. Грушевський став головним ініціатором перетворення Товариства у наукову установу – Наукове Товариство імені Шевченка (НТШ). Саме він надавав великого значення формуванню музею в рамках Товариства, як одного з важливих структурних елементів новоствореної наукової інституції. Окрім Михайла Грушевського, в організаційних витоках Музею стояли також Іван Франко, Олександр Барвінський, Федір Вовк [1, с. 33].

Постановка проблеми. Становлення Музею НТШ та формування у його складі різних підрозділів було продиктовано інтенсивністю надходження пам'яток збереження, завдяки активній збиральницькій та науковій діяльності дослідників, що гуртувалися навколо Товариства, а також характером предметів надходження. Серед останніх часто траплялися пам'ятки воєнного та військово-історичного характеру, що висвітлювали буремні часи історії українського народу. Значне накопичення цих предметів й стало поштовхом до виникнення наприкінці 30-х років ХХ ст. спеціалізованого музею в рамках Музею НТШ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання становлення Музею історично-воєнних пам'яток НТШ та формування його колекцій займалися ще наприкінці минулого століття переважно львівські науковці – В. Бойко, Л. Коваль [1, 2, 6]. Їхні публікації найбільш повно висвітлюють дане питання і лягли в основу даного дослідження. Досить побіжно історії Музеїв НТШ торкається у своїх працях Л. Крутоус [7, 8]. Окремі аспекти музейної діяльності Наукового Товариства імені Шевченка досліджені у новіших публікаціях В. Бурдуланюка, В. Кушніра [4, 9]. Проте нові дослідження оминають увагою, чи досить побіжно згадують нетривалий період існування Музею історично-воєнних пам'яток.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники даної проблематики досить ґрунтовно дослідили питання Музею історично-воєнних пам'яток НТШ у тих аспектах, на яких концентрувалася їхня увага. Проте більшість публікацій вийшли друком ще у минулому столітті, і мають досить вузьке коло поширення.

Ціль статті. Дана стаття – це спроба більш повного висвітлення питання інституційного формування Музею історично-воєнних пам'яток НТШ від етапу накопичення предметів воєнного та військово-історичного характеру до утворення спеціалізованого музею як окремої інституції у структурі музеїв НТШ зі своєю багатогранною колекцією.

Виклад основного матеріалу. Період існування спеціалізованого Музею історично-воєнних пам'яток Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ) припадає на кінець 30-х років ХХ століття. Як окрема інституція музей існував лише протягом 1937-1939 рр., але цьому періоду передував тривалий час становлення.

Існують деякі розбіжності у назві музею в різних авторів. Зокрема у публікаціях В. Бойка зустрічаємо назву Музей військово-історичних пам'яток [1]. Л. Коваль використовує назву Музей історично-воєнних пам'яток [6]. Більш точною варто вважати другу назву, оскільки саме вона вживається у Хроніці Наукового Товариства імені Шевченка [11] та Фундаційній грамоті Музею [12].

Утворення та діяльність Музею історично-воєнних пам'яток НТШ було пов'язане з ідейними, науковими та культурно-освітніми цілями Товариства. Формування збірки Музею історично-воєнних пам'яток НТШ розпочалося ще задовго до відкриття Музею як окремої інституції. Початки цього процесу припадають на період 1895-1920 рр. А з початку 1920-х рр. збірка регулярно поповнювалася ще й матеріалами доби визвольних змагань [1, с. 33].

Військово-історичні пам'ятки поряд з іншими у 30-і роки зберігалися та експонувалися Культурно-історичним музеєм НТШ, який знаходився по вул. Чарнецького, 24б [1, с. 33]. Захо-

© Петрик Н.Р., 2017

дами Товариства «Молода Громада» 1 листопада 1936 р. в рамках Музею Наукового Товариства імені Шевченка було відкрито відділ історично-воєнних пам'яток 1914-1920 рр. [11, с. 97]. Ця подія мала вагоме значення не лише для культурного та наукового життя міста Львова, але й для воєнного. Свідченням цього є особиста присутність на відкритті відділу генерала Мирона Тарнавського [1, с. 37].

Про відкриття відділу історично-воєнних пам'яток вперше було повідомлено на XXIV засіданні Виділу НТШ, що відбулося 28 жовтня 1936 року [11, с. 22]. Таке рішення було ініційоване членами Товариства «Молода Громада», переважна більшість яких належала до ветеранів УГА та армії УНР, і присвятила визвольній боротьбі вагому частину свого життя [1, с. 34].

Новий відділ виник при Культурно-історичному музеї НТШ, і станом на 1936 рік займав дві зали цього музею [11, с. 102]. На XXV засіданні Виділу НТШ від 3 листопада 1936 року Товариству «Молода Громада» була висловлена подяка за організацію відділу воєнних пам'яток. Також подяку висловили д-рові І. Гнатевичу за впорядкування цього відділу [11, с. 22].

В експозиції були представлені основні документи та світлини УСС, що лягли в основу ювілейного видання історії УСС. Крім того, відділ експонував роботи визвольної тематики малярів П. Холодного, І. Куриласа, І. Труша, І. Іванця, Ю. Буцманюка, К. Устіяновича, скульптора М. Гаврилка. Також у цьому відділі були зібрані матеріали з історії Галичини австрійської доби та визвольної війни 1918-1920 років, які досліджував з 1934 року І. Карпинець, готуючи монографію про Чортківську офензиву УГА [1, с. 36]. У новоствореному відділі плідно працювали, студіюючи стрілецькі мундири для створення мистецьких композицій, маляр В. Іванюк та різьбар А. Павлось [11, с. 99].

Виділення окремого відділу при Музеї НТШ стало першим кроком у процесі становлення Музею історично-воєнних пам'яток. Рішення про створення нового Музею було прийнято на XXXIII Засіданні Виділу НТШ від 12 травня 1937 року [11, с. 36-37]. А вже на XXXIX Засіданні було повідомлено про відкриття 21 листопада 1937 року третього музею Наукового Товариства, присвяченого історично-воєнним пам'яткам [11, с. 27]. Новий музей НТШ був заснований трьома сторонами: Науковим Товариством імені Шевченка, Товариством «Молода Громада» і Українським Товариством Допомоги інвалідам (УКТОДІ) [1, с. 36-37].

Всі питання, що стосувалися відкриття та функціонування Музею історично-воєнних пам'яток Наукового Товариства імені Шевченка, були висвітлені у Фунднаційній грамоті, згідно якої власником Музею ставало НТШ, яке й мало управляти ним так само, як і іншими своїми музеями. Всі видатки, пов'язані з утриманням Музею, мало покривати товариство «Молода Громада». Приміщення для Музею надавало Українське Товариство Допомоги Інвалідам у своєму домі по вул. Потоцького, 48. Управителя Музею мало призначати з-поміж своїх членів Товариство «Молода Громада». Предмети, що перебували досі в Музеї Наукового Товариства імені Шевченка, як депозит Товариства «Молода Громада», залишалися надалі власністю Товариства «Молода Громада» і його депозитом у «Музеї Історично-воєнних Пам'яток»; експонати, що були досі власністю НТШ, а також предмети, віддані жертводавцями до Музею без виразного зазначення, кому вони даровані, залишалися власністю Наукового Товариства імені Шевченка [12, арк. 1-2].

Даний договір підписали у Львові 29 травня 1937 року три сторони: від НТШ – голова Іван Раковський та секретар Василь Сімович; від Товариства «Молода Громада» – Андрій Мельник та Микола Бонковський; від «Українського Товариства Допомоги Інвалідам» – Іван Гижа та Олексишин. Змінити цей договір можна було лише за письмової згоди трьох сторін [11, с. 38-39].

Основним документом діяльності музею був Правильник, затверджений 13 квітня 1938 року, який визначав головні завдання музею:

«1. Збирати та зберігати усі пам'ятки, що відносяться до Історії Українського Війська.

2. Способом до досягнення цієї мети є удержування сталої виставки збірок, приймання принагідних дарів та закупівля предметів музейної та історичної вартості, при чому, усі видатки, зв'язані з управою та приміщенням музею та закупом експонатів покриває Товариство «Молода Громада» у Львові.

3. Предмети музею, які є власністю Наукового Товариства ім. Шевченка та «Молодої Громади», залишаються надалі власністю цих товариств. Нові набутки музею стають власністю Наукового Товариства ім. Шевченка за винятком депозитів.

4. Музеєм управляє кустош, призначений Виділом НТШ за згодою з Виділом «Молодої Громади», а його зверхником є Виділ НТШ, як власник музею, який управляє музеєм через свого референта. До цього Виділ НТШ згідно параграфу 29 Статуту НТШ вибирає з-поміж себе музейного референта, який є посередником між управою музею та Президією чи Виділом НТШ. За цілість музейного майна, за стан його переховування та взагалі за все музейне діловодство відповідає кустош перед Виділом НТШ.

5. Обов'язки кустоша музею є:

1. Совісно і за найкращим зрозумінням завідувати майном музею та дбати про його розвиток, відповідне приміщення та належну консервацію та інсталяцію.

2. Вести каталог музейних предметів, дневник чинності, касову книгу та переписку зі сторонами.

3. Виконувати ухвали та доручення Виділу НТШ та його референта.

4. Перекладати Виділу НТШ з початком кожного року письмовий звіт із праці та стану музею за минулий рік.

5. Добувати згоду Виділу НТШ на намічені в музеї імпрези.

Кустош музею має право:

1. Брати вступи й грошові жертви від відвідувачів та направляти їх на покривання музейних видатків.

2. Переінсталювати музейні збірки в міру потреби за власним планом; про намічені основні зміни належить повідомляти референта музею.

3. Приймати депозити згідно із загально прийнятим звичаєм.

Приймати для короткочасних робіт окремих помічників на кошт музею» [14, арк. 1].

При історично-філософській секції НТШ було створено комісію Музею історично-воєнних пам'яток та обрано музейну управу. Головою управи став професор Іван Крип'якевич, заступником Голови – Осип Навроцький, який також виконував функції фінансового референта музею. Членами управи були Юрій Крохмалюк – дослідник воєнної історії, Роман Мармаш, Володимир Щуровський – відомий військовий лікар. Комісія займалася розбудовою музею, а також організовувала наукові дослідження дотичного архівного матеріалу. Асистентом-куратором музею було обрано Омеляна Пріцака [11, с. 38].

Фактичне існування Музею розпочалося 20 жовтня 1937 року після перевезення усіх експонатів та предметів відділу історично-воєнних пам'яток Музею НТШ з приміщення по вул. Чарнецького, 24 в приміщення кам'яниці УКТОДІ по вул. Потоцького, 48. Того ж дня Президія НТШ призначив Івана Карпинця управителем (кустошом) новоствореного музею [13, ар. 1]. 21 листопада експозицію музею оглянули перші відвідувачі. З того часу музей почав наближатися до вимог тодішнього музейництва. [11, с. 38-39].

Основу збірки новоствореного музею складали 1278 музейних предметів, які були передані 20 жовтня 1937 року Культурно-історичним Музеєм НТШ, список яких уклав директор Музею НТШ Ярослав Пастернак. До цього списку був включений депозит «Молодої Громади» (збірка Миколи Угрина-Безгрішного) та депозит Романа Баранського. 30 травня 1938 року до музею додатково надійшло дев'ять одиниць зброї [1, с. 39-40].

Зі збірки М. Угрина-Безгрішного було придбано чотири картини: три акварелі І. Куриласа та Л. Лепкого на тему «Бо війна війною», та робота Ю. Паньковича (Добромисла) «Січові Стрільці пишуть листа до Боєвої Управи» (полотно, олія); збірку фотопластин з життя Січових Стрільців, виконаних М. Угрином-Безгрішним; 380 копій світлин; фотоапарат, каламар та грамофон з Пресової Квартири. Загалом збірка М.Угрина-Безгрішного оцінювалася в чотири тисячі злотих [1, с. 35].

Згодом в депозит від І. Крип'якевича було прийнято 7 гравюр XVIII ст. та два альбоми, один з яких включав 51 літографію на теми Кримської війни, другий – відбитки малюнків з Першої світової війни в Галичині. Від Л. Лепкого було прийнято його олійний та акварельний автопортрети, портрет генерала Мирона Тарнавського також його роботи, ікону «Святий Юрій» Л. Перфецького, графічну роботу І. Ковжуна та світлини з життя УСС [1, с. 40].

Через постійне зростання музейної збірки постало питання про розширення площі. Музей складався з двох відділів: відділ старовини та найновішої історії. Крім того, планувалося прийняти на зберігання пам'ятки Пласту, які мали заповнити ще одну кімнату. Саме тому 27 травня 1938 року музей було перенесено до нового приміщення, наданого УКТОДІ, площа якого складала 200 кв. м та мало шість кімнат [1, с. 43].

Впродовж наступних років до музею було здійснено багато нових надходжень. Переважно це відбувалося за рахунок жертводавців-прихильників музею, які подарували 2224 предмети. Серед жертводавців музею були Кирило Трильовський, Іван Крип'якевич, Михайло Драган, Іван Тиктор, Іван Рудницький, Омелян Пріцак, Володимир Щуровський, Юрій Крохмалюк, Володимир Трембіцький, о. Володимир Левицький (всього 43 особи). Крім того, до формування музейної збірки долучилися видавництва «Червона Калина», «За державність», «Українська преса» Івана Тиктора; Національний музей; Товариство Охорони Вояцьких Могил; УКТОДІ; Товариство «Просвіта»; Ліквідаційна комісія у справах Пласту. Серед подарованих предметів було сім одиниць зброї, 40 військових мап та ситуаційних планів, до ста актів тогочасного діловодства, 232 українські облігації та банкноти, 118 часописів, 137 поштових листівок, 346 світлин, 23 військові відзнаки, 95 різних друкованих видань часів Першої світової війни, а також печатки, моделі пам'ятників, друковані оголошення влади тощо. Таким чином, на початку 1939 року музейна збірка налічувала вже 3524 предмети [1, с. 40-41].

При музеї була створена бібліотека військової літератури, де зберігалися дублікатні примірники або підручники з військової справи, історичні розвідки та праці на військові теми [1, с. 40].

Один із жертводавців Музею В. Трембіцький у своїх спогадах зазначає, що в музеї зберігалися такі пам'ятки, як прапори військових частин УСС та ЗУНР, ордени, медалі, військові відзнаки, кашкети та зброю, оригінальний прапор з Ратуші, урядові документи УНР, ЗУНР, УСС [1, с. 41].

Внаслідок нових надходжень збірка музею поповнилася великою кількістю унікальних пам'яток, серед яких речі з повсякденного життя Симона Петлюри, шапка Євгена Коновальця, відзнаки Січових Стрільців – полковників Андрія Мельника, Василя Кучабського, Романа Дашкевича, підполковнків Івана Рихла, Івана Ланька «На спомин праці»; шабля отамана К. Воєводки, шабля з піхвою поручника УСС М. Мельника; листопадові 1918 року накази Військового Комісаріату Української Генеральної Команди за підписом генерального отамана Г. Коссака; грамоти «За зимовий похід», одна з них – для генерала Ю. Тютюнника, та його грамота на орден «За зимовий похід»; військові реліквії УСС – прапор Січових Стрільців, «прапор УСС з 1918 року», «військовий прапор з Житомира»; 61 печатка, серед яких печатки підрозділів УГА – польової артилерії, пішого полку, Запорізької Кінної козацької дивізії, Української Дипломатичної місії на Кавказі, Кошового отамана козацьких військ Харківщини, Коша УСС [1, с. 42].

Крім того, музей володів живописною збіркою, яка налічувала низку батальних полотен та портретів відомих українських майстрів («Могила незнаного жовніра» І. Труша, «Стрільці пишуть листа до Боєвої Управи» Ю. Паньковича, «Бій під Сидоровим» та «Бій під Вознесеньском» Л. Перфецького; акварель І. Іванця «Табір у Сніговій») [1, с. 42]. Загалом в музеї зберігались малярські та графічні роботи таких знаних українчьких митців: Осипа Куриласа, Петра Холодного, Олександра Климка, Івана Іванця, Леоніда Перфецького, Михайла Гаврилка, Юліяна Паньковича, Лева Лепкого, Лева Геца [2, с. 118].

Окрему групу пам'яток складали портрети. Серед них низка олійних портретів роботи Петра

Холодного; портрети Андрія Мельника та стрілецького старшини на тлі зимового лісу невідомого авторства; портрети генерал-поручника Армії УНР М. Юнаківа з датою 7 лютого 1922 року (полотно, олія, 48,5х65), генерала УНР Сінклера (полотно, олія, 53х45,4), генерал-хорунжого В. Сальського (полотно, олія, 56х99), отамана УНР Ю. Тютюнника (полотно, олія, 58х71,5) – виконаний влітку 1922 року; полковника Дмитра Вітовського, зображеного «на снігу, на тлі прапору» (1924 р., полотно, олія, 100х54); портрет генерала Мирона Тарнавського авторства Лева Лепкого. Окрему групу складали гетьманські портрети – акварельний портрет Данила Апостола, гравюра із зображенням Богдана Хмельницького у повний зріст, олійні портрети Павла Полуботка, Івана Самойловича, Юрася Хмельницького, портрет Гонти з написом «kozak Gonta buntownik zaporosski». До збірки художніх творів належали також скульптури роботи А. Павлоса «Вояк УГА кидає ручну гармату» та «Побратими» [1, с. 42].

Графіка у музеї була представлена цінними пам’ятками воєнного мистецтва, серед яких окремі комплекси жанрових рисунків, портрети, карикатури, фаталістичні сцени, ситуаційні шкіци, плани, краєвиди. Ці рисунки були виконані на аркушах паперу від 12х7 см до 27х21 см тушшю або олівцем. Усі роботи були присвячені темі січового стрілецтва, і належали Осипові Куриласу, Михайлові Гаврилку, Левові Гецу, Едварду Козакові [2, с. 118-119].

Особливе місце у збірці займали дві срібні чаші із землею зі стрілецького цвинтаря на Маківці та з Лисоні, переданих Товариством Охорони Вояцьких Могил з датами 23. VI. 1929 р. та 7/8. VI. 1930 р. [1, с. 41-42].

Після більшовицької окупації Західної України у вересні 1939 р. НТШ припинило свою діяльність, разом з усіма своїми музейними інституціями [1, с. 44]. Частину музейних збірок з метою їх збереження за ініціативою Управи Музею НТШ було передано його жертводавцям. Ще частину нелегально відправили до Музею Визвольної Боротьби України у Празі. Архівна частина збірки перейшла до Центрального архівного управління НКВС. Колекції решти предметів в 1940 році були відправлені до фондів Львівського історичного музею, а в 1944 році – до окремих фондових груп [2, с. 117].

В архіві Львівського історичного музею зберігся «Список предметів, переданих з Воєнно-історичного музею НТШ, (Потоцького, 48)», який був укладений 14 квітня 1940 року Хамулою, Терлецьким, Филиповичем. Загальна кількість переданих речей становила 1803 предмети, [2, с. 117-118]. Проте тільки в 1995 році у фондах Львівського історичного музею була віднайдена частина цієї збірки, яка налічувала лише 351 предмет [1, с. 44].

Висновки даного дослідження і перспективи. Таким чином, у статті прослідкована своєрідна «еволюція» від формування окремих збірок предметів військово-історичного характеру до виникнення багатогранної колекції історично-воєнних пам’яток. Відповідно до характеру збірки змінювалося й інституційно-правове значення установи, що займалася її збереженням, колекціонуванням та експонуванням – від відділу в рамках Культурно-історичного музею НТШ до окремого спеціалізованого Музею історично-воєнних пам’яток. Такий стан речей став можливим завдяки плідній діяльності львівських науковців, активна дослідницька робота яких припадає на першу половину XX ст., та небайдужості жертводавців, що займалися постійним поповненням колекцій Музеїв НТШ. Завдяки активним заходам, спрямованих на збереження воєнно-історичної спадщини, значна частина цих пам’яток входить до сучасних колекцій львівських музеїв, і є цінним джерелом до вивчення воєнної історії нашого краю.

Список літератури:

1. Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам’яток / В. Бойко, Л. Коваль // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. V. – Львів, 1996. – С. 33-46.
2. Бойко В. Пам’ятки українського війська: втрати і спадок / В. Бойко // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. VII. – Львів, 1998. – С. 117-128.
3. Булик Н. М. Археологічні колекції у музеях Львова (1823-1914) / Наталя Михайлівна Булик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. – Вип. 12. – Л., 2008. – С. 407-428.
4. Бурдуланюк В. М. Музеї Наукового товариства імені Шевченка / В. М. Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету: історія. – Вип. XV. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 3-9.
5. Винар Л. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський / Любомир Винар // Український історик. – 1968. – Вип. 1-4(17-20). – С. 37-59.
6. Коваль Л. Історична довідка про фундаторів та жертвувателів Музею історично-воєнних пам’яток НТШ у Львові / Л. Коваль // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. VI. – Ч. І. – Львів, 1997. – С. 36-48.
7. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та Львова у XIX – першій половині XX ст. / Алла Крутоус // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 3-13.
8. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський / Алла Крутоус // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. 6. – Л., 1997. – С. 3-13.
9. Кушнір В. Музей Наукового товариства ім Шевченка у Львові: від заснування до створення першої експозиції / В. Кушнір // Народознавчі Зошити. – 2012. – № 5. – С. 824-832.
10. Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею НТШ у Львові за час від 1933-1936 рр. / Ярослав Пастернак // Записки НТШ. – 1938. – Т. 154. – С. 267-268.
11. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. За час від 1.І.1935 – 25.XII.1937. Ч. 73. – Львів, 1937. – 126 с.
12. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 785. – Ар. 1-2.
13. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 786. – Ар. 1-5.
14. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 787. – Ар. 1-2.

Петрык Н.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ МУЗЕЯ ИСТОРИЧЕСКИ-ВОЕННЫХ ПАМЯТОК НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА ИМЕНИ ШЕВЧЕНКО И ФОРМИРОВАНИЕ ЕГО КОЛЛЕКЦИЙ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКА)

Аннотация
Рассмотрено процесс становления Музея исторически-военных памяток Научного Общества имени Шевченко от этапа формирования отдельного отдела в рамках Музея НТШ до создания специализированного музея как отдельной институции. Показана роль Общества «Молодая Громада» в процессе возникновения нового музея. Рассмотрено нормативно-правовую базу, на основе какой должен бил функционировать Музей. Прослежены главные этапы и источники накопления военно-исторических памяток и процесс формирования коллекции Музея в течении первой половине XX века. Подробно рассмотрено наиболее характерны группы памяток военно-исторической коллекции.
Ключевые слова: Научное Общество имени Шевченко, Музей исторически-военных памяток НОШ, Общество «Молодая Громада», коллекции, памятки.

Petryk N.R.
National University «Lviv Polytechnic»

THE PROCESS OF ESTABLISHING THE MUSEUM OF HISTORICAL AND MILITARY ATTRACTIONS OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY AND FORMING ITS COLLECTIONS (THE FIRST HALF OF XX CENTURY)

Summary
The text deals with the process of establishing the Museum of historical and military attractions of Shevchenko Scientific Society from the forming a separate department as a structural part of the Museum of Shevchenko Scientific Society to formation a specialized museum as a separate institution. The role of the company «Young community» in the process of appearance of a new museum was investigated in the article. The regulatory base of the Museum of historical and military attractions was considered too. The text discusses a problem and sources of formation a collection of military and historical attractions of Museum during the first part of XX century, and the historical fate of these attractions. The most typical groups of attractions of military and historical collection was considered in detail in this article.
Keywords: Shevchenko Scientific Society, Museum of historical and military attractions of SSS, the company «Young community», collection, attractions.

УДК 392.3:316.347(477.87)

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУ СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ МУЛЬТИЕТНІЧНОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Поріцька О.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

Закарпатська область – місцевість, де проживають представники близько 30 національностей, вона межує з п'ятьма державами, у її історії поєдналася історія західноєвропейської та східноєвропейської цивілізацій. Перебуваючи у складі різних держав, населення зазнало впливу багатьох сусідніх етносів і релігій, сформувало самобутній підтип української культури. У статті розглянуто побут сучасної сільської сім'ї (низовинних районів), простежено зміни, які відбуваються в сімейному житті сільського населення сучасного Закарпаття під впливом нових соціально-економічних чинників.
Ключові слова: Закарпаття, сім'я, трудова міграція, міжетнічні відносини, етноконфесійний чинник.

Актуальність дослідження. Сучасна сім'я на Закарпатті проходить таку саму еволюцію, як і сім'я в інших регіонах України, зрештою, це стосується більшості європейських країн. Певну специфіку накладає географічне положення і сусідство із чотирма країнами: Словаччиною, Угорщиною, Польщею та Румунією. Дослідження закарпатської сім'ї є особливо цікавим для вчених з кількох причин, оскільки, незважаючи на близькість до кордону і «цивілізованої» Європи, тут збереглися елементи патріархальної сім'ї домінування чоловіка у сім'ї (особливо це стосується сільської місцевості; за даними органів статистики, у Закарпатській обл. налічується 356 тис. домогосподарств, з них 59,3% проживають у сільській місцевості) [6]; регіон є багатонаціональним (насамперед рівнинні райони – Мукачівський, Берегівський, Виноградівський), що зумовило витворення регіонального підтипу родинних стосунків на Закарпатті (часто незалежно від національної належності), дослідження якого і є метою статті.

Побут української традиційної сім'ї в Україні і, зокрема, на Закарпатті, був у XX ст. у сфері уваги багатьох вітчизняних етнологів, серед яких слід назвати Ю. Гошка, Є. Сявавко, О. Кравець, А. Пономарьова, Р. Чмелика та інших, однак вони мало уваги приділяли питанням сучасного її побуту; серед останніх публікацій слід назвати також ґрунтовну монографію О. Ю. Кичак «Трудова міграція українців Закарпаття на початку XXI століття та її культурно-побутові наслідки», опубліковану 2012 р., в якій авторка розглядає тему сучасного заробітчанства та його впливу на сімейний побут також у соціологічному, психологічному аспектах, широко залучаючи й польовий етнографічний матеріал. Наша стаття є спробою аналізу побуту сучасної сім'ї поліетнічного середовища низовинних районів Закарпаття і базується в першу чергу на матеріалі власних етнографічних експедицій.

Виклад основного матеріалу. Близькість до кордону дозволяє мешканцям регіону значно вільніше пересуватися за кордон, принаймні в Угорщину, Словаччину, Румунію, порівняно з іншими громадянами України. У свою чергу спостереження за тамтешніми традиціями помітно змінює власні стереотипи поведінки в родині, господарстві, запозичені в інших європейських країнах, що визнають самі респонденти. Населення Закарпаття незалежно від національної самоідентифікації виявляє високий рівень релігійності. Помітний вплив церкви на свідомість, переважання сільського населення (59,3% усього населення Закарпатської області), а в сільському середовищі громадська думка ще важить більше, ніж у міському, це є причинами більшої стійкості сімей (менша кількість розлучень – 1,9 на 100 сімей [5]) та вищого рівня народжуваності, порівняно із середніми показниками по Україні: кожна десята закарпатська сім'я багатодітна. Понад половини населення має по одній дитині. За кількісним складом середній розмір домогосподарств області становить 3,45 особи та є найвищим серед регіонів при 2,58 особи в середньому по країні[1]. Цікаву інформацію було опубліковано закарпатськими статистичними органами: закарпатці найбільше в Україні люблять землю і худобу. Основною інформаційною базою для комплексного дослідження життєвого рівня матеріального добробуту різних соціальних груп населення є дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, які проводилися органами державної статистики в усіх районах області. Згідно з даними в області налічується 355,8 тис. домогосподарств, з них 59,3% проживають у сільській місцевості.

Значний вплив на рівень життя населення має наявність особистих підсобних господарств. Вісім з десяти домогосподарств області мають у своєму користуванні земельні ділянки, а шість із десяти – утримують худобу, птицю, бджіл. За питомою вагою домогосподарств, які мають у користуванні земельні ділянки та які утримують худобу, Закарпаття займає провідну позицію в Україні. Середня площа землі, яку використовує домогосподарство області, становить 66,2 сотки при 59,9 у минулому році. Для вирощування продукції лише для власних потреб використовується 38,6% наявних земельних ділянок, для вирощування

[1] Закарпатські сім'ї на тлі загальноукраїнських мають вищий показник кількості дітей: дітей віком до 18 років мають 54,2% домогосподарств області при 37,9% по країні. Серед домогосподарств області з дітьми кожне шосте має дітей віком 16-17 років, кожне п'яте – 14-15 років. Кожне четверте домогосподарство має дітей віком до трьох років, шість із сімнадцяти – віком 3-6 років, а 41,9% – дітей віком 7-13 років. Одну дитину мають у своєму складі 56,7% домогосподарств з дітьми. Кожна десята сім'я області багатодітна (з трьома і більше дітьми) при 2,8% домогосподарств по країні [6].

© Поріцька О.А., 2017

продукції для власних потреб домогосподарства та для продажу – 34,6% земель, 26,7% земельних площ здаються домогосподарствами в оренду, а 0,1% земель тільки почали освоювати [7].

У закарпатських сім'ях протягом XX ст. зберігалася традиція багатодітності. За останніми даними (на вересень 2013 р.) кожна десята сім'я Закарпатської області має троє дітей [8]. Одна з наших інформаторок із с. Матієво походить з багатодітної родини, де мала ще шістьох братів і сестер, сама виховала шестеро дітей: «[Скільки ви мали синів? – О. П.] *Чотири, а дві дочки*» (ДЕМ). Мешканка с. Велика Копаня на запитання, скільки було дітей у родині, відповіла задумливо: *«Било, било... п'ятеро»* (ПМІ). Сама респондентка народила та виростила чотирьох дітей, що не було рідкістю для села[2]. В інтерв'ю мешканка сусіднього села Мала Копаня Терезія Галас розповіла: *«В мене ніг не є, бо то, знаєте, ми босі ходили. У мамки было 15 дітей. Но не всісь вижили, бо то вдома ся родили. Вісім нас – чотири сестри, чотири браття ся поженили»* (ГТВ). Наша співбесідниця є матір'ю шістьох дітей і з гордістю показала нам на фото: *«Никайте[3]! Видите – в мене тут синів троє, а там* [показує інше фото. – *О. П.*] *– три доньки моїх. Видите, а тут мої правнуки і внуки. Правнуків уже* [пошепки. – *О. П.*] *скоро буде вісімнадцять»* (ГТВ).

Інформанти середнього віку вже мають переважно двоє, рідше – троє дітей. Показово, що кожна десята закарпатська сім'я – багатодітна.

На Закарпатті ще значною мірою збереглися патріархальні відносини в родині з традиційним розподілом прав і обов'язків, хоча жінки питання «головування» в родині вирішують зазвичай на свою користь. На питання, кого в родині заведено вважати головою, відповідали: *«У нас здавна так на Закарпатті – жінка все тримає на собі. Жінка – шия, чоловік – голова. Дітей було багато, ґаздівство було велике – то все то трималося на жінці. Діти, чоловік, навчання, кухня. У нас на Закарпатті чоловіки страшенно розбалувані кухнею. Наші чоловіки привикли, шоб добре поїсти, шоб спокійно поїсти і смачно, не просто так… У нас кухня – тільки жіноча справа. Город, діти – то теж її. У чоловіка є головне… От у нас у кожному дворі є виноградники великі. У чоловіка основна робота – весною підрізати виноград, доглядати, осінню своєчасно зібрати, вино зробити»* (ТОМ). Інше ставлення до традиційного розподілу обов'язків у родині простежується серед молодшої генерації (однак переважно серед тих, хто має вищу чи спеціальну середню освіту). Зокрема мешканка с. Вербовець розповідала: *«Раніше, коли була рядовим вчителем* [на час інтерв'ю – директор середньої школи. – *О. П.*], *я рано вставала, я могла блінчики напекти, лечо зробити чи жаркоє. Ну і діти маленькі були, треба було їх до школи відправити. А чоловік завжди допомагав мені: він застиляв постіль, він все прибирав, а я йшла на роботу. І він настільки це привик. Тепер я на керівній посаді, я сніданок не готую, він сам собі готує. Він мене розуміє. На городі я мало роблю, бо весь час я тут, у школі»* (ССУ). Від неї ж довелося почути розповідь, як сусідка привчала свого чоловіка допомагати їй: *«А тут я чула, – коментує оповідачка, – шо давніше люди робили – і він, і вона в колгоспі. Та й прийшли вечером, то чоловік шо – ліг та й лежить, а жінка готовить. Та був один такий випадок, шо жінка так хотіла привчити чоловіка: «Шо разом ми працюємо, а прийшли додому, ти давай готуй то-то-то, а я то-то». А чоловік пішов, ліг, а жінка нехай робить. А жінка теж пішла та й лягла. «Якшо, – каже, тобі можна, то чого мені не можна?». І так навчила чоловіка, шо прийшли з роботи, то ти обходиш худобу, а я їсти приготовлю»* (ССУ). Тобто з класичного розподілу обов'язків за жінкою залишалося приготування їжі. Респондентки із с. Теково повідомили, що у приготуванні їжі діяльну участь беруть їхні чоловіки, пригадують, що так робили і їхні батьки [Про чоловіка. – О.П.]: *«Помагає. Особливо, якщо свята йдуть і треба прибирати, готувати, багато роботи. Я його попрошу й допомагає. Його батьки так само один одного підтримують. Якщо на кухню – то він й вона на кухні, а якщо на будівництві – то вона з лопатою біля нього. Ми так само»* (ЧВІ). *«Ми тоже»* (ПМФ) *«Немає такого, що це моя робота, а це лише твоя – ми всюди разом. Мої батьки так само»* (ЧВІ; ПМФ). Така модель поведінки притаманна благополучним сім'ям. У сучасних реаліях на Закарпатті, особливо в рівнинних районах, дуже поширеним видом сільськогосподарської праці стали теплиці, де вирощують капусту, огірки, помідори тощо. За словами мешканки с. Вербовець, *«хоча там працюють і чоловіки, проте на жіночі руки залишаєтьcя дуже багато праці. Чоловіки теж багато працюють у теплицях, але на початку. А коли вже висадили помідори, огірки, то вже йде жіноча робота. Чоловік там може оприскувати чи врожай допомагає збирати. Але жінки страшно багато роблять. У мене є колежанки, в яких є теплиці, вони у них працюють – то адський труд. Нічого завидувати, як вони живуть, що вони мають, бо вони дуже наробляються, то адський труд»* (ССУ).

Однак однією з найболючіших проблем сьогодення закарпатської сім'ї, особливо сільської, є заробітчанство. Складна соціально-економічна ситуація на Закарпатті, як, зрештою, і всюди в Україні, повернула явище, масштаби якого за радянського часу стали непорівняно меншими, оскільки після закінчення Другої світової війни було створено багато нових робочих місць[4]. У регіоні гостро відчуваються соціальні проблеми: заробітна плата найманих працівників є значно нижчою, ніж по країні в цілому (наприклад, у 2007 вона становила 964 грн, тоді як в Україні 1230 грн [2, с. 245]). Дані останніх років також залишаються невтішними: у сукупному доході домогосподарства витрати на харчування становили 51,3%, на освіту, відпочинок і культуру,

[2] Нагадаємо, що с. Велика Копаня славиться багатодітністю, а особливо кількістю близнюків у родинах (кожна друга родина в селі має близнюків) – село називають столицею близнюків в Україні. За переказами цьому сприяє місцева вода і чудотворне джерело Чорґів, напившись з якого можна сподіватися на народження близнюків.

[3] Никати – дивитися.

[4] Правда, за часів СРСР це явище отримувало інші ідеологічні прикриття на кшалт «всесоюзних будов», «освоєння цілини» тощо, куди приїздили молоді люди з різних кутків країни за «довгим карбованцем», як тоді казали, а фактично за можливістю краще заробити, незважаючи на дуже важкі умови праці.

охорону здоров'я, зв'язок, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла, транспорт – від 1,5% до 6,6% сукупних витрат [9]; до того ж ці витрати зросли, порівняно з 2011 та 2012 роками. Високим залишається рівень безробіття, що зумовлює досить високий рівень трудової еміграції. В усіх населених пунктах, якими пролягав маршрут експедиції, ми розмовляли з людьми, у родинах яких є заробітчани. Основними напрямками трудової міграції для мешканців Виноградівщини залишаються Угорщина (оскільки знання угорської мови більшості заробітчан дозволяє знайти роботу), Чехія та Словаччина [2, с. 546]. (Згідно із соціологічними дослідженнями, проведеними Міжнародною організацією з міграцій у 1997 році, до Чехії виїхало 47,5% трудових мігрантів, до інших областей України – 19,5%, до Росії – 16,6%. Пізніше проявилася стабільна тенденція до переорієнтації потоків трудових мігрантів із Закарпаття, інших областей України до країн Центральної Європи, передусім Чехії та Словаччини [4]). Таке економічне становище негативно позначається на демографічній ситуації в краї, оскільки частина молоді (переважно молоді жінки), залишається жити за кордоном. Мешканці Закарпатської області за будь-якої влади (за часів Австро-Угорщини – у Німеччину, виїздили в країни Америки, за «чехів» у міжвоєнний період також рушали із Закарпаття в чеські індустріально розвинені міста, за «рускіх» виїздили в різні області України та колишнього Радянського Союзу на тимчасові роботи) «ходили» (за висловом самих мешканців) у зв'язку з браком робочих місць і прагненням кращих матеріальних умов. Культ красивого, просторого, комфортабельного і доглянутого житла, близькість із центральноєвропейськими країнами з їхніми зразками для наслідування змушували чоловіків виїздити в пошуках додаткових заробітків. У розмовах з інформаторами нам доводилося чути розповіді про виїзди до Америки ще на початку ХХ ст., Чехословаччини «за чехів», тобто в міжвоєнний період, де чоловіки (бо жінки не виїздили) могли заробити на купівлю землі, а повернувшись, розширювали сільськогосподарські господарства (зазначимо, що йдеться саме про рівнинні райони Закарпаття, тобто насамперед Виноградівський, Берегівський). Мешканка згадувала: *«Мій дідик розповідав, що сам він народився вже в Америці, його батьки також виїхали в Америку, шоб теж заробити на землю, на будинок. Приїхав він сюди, уже йому було десь шість-сім років. Каже, досить складно було жити, бо не було у них таких можливостей заробити, я знаю, на худобу, на ті знаряддя праці якісь. В армії не був, бо був одна дитина в сім'ї, а в той час дозволяли залишатися біля батьків, якщо батьки були старші»* (ЧВІ). Її колега також додала: *«Мій дід, до речі, тоже був у Канаді. Мамин батько. Він тоже поїхав туди на заробітки. Він був небагатий, але треба ж було вижити, купити, як мама казала, «купити клочок землі», так шоби було на чому працювати. Він не повернувся з Канади, залишився там… Багато з нашого краю було там, в Америці. Приїжали вже до когось, не просто так»* (МПФ). У міжвоєнний час закарпатці, перебуваючи у складі Чехословаччини, часто виїздили на заробітки власне до Чехії. За радянського часу ситуація з можливістю заробітку покращилася у зв'язку з появою промислових підприємств, колгоспів, радгоспів (проти яких спершу протестували мешканці, але потім їхній опір було придушено і вони змушені були змиритися, побачивши й певні переваги у такому способі господарювання), однак заробітчанство до інших регіонів країни також мало місце. Мешканець с. Теково розповів, що й у радянський час їздив по всій країні. За його словами, *«то було прекрасноє время»* (КІФ) на противагу 90-м рокам, коли було закрито підприємства, розвалено колгоспи, а взамін не з'явилося інших форм організації праці (*«нічого било дєлать, «Електрон» розобрали, завод розігнали»* (КІФ). Після виходу на пенсію респондент виїхав на заробітки в Чехію, де разом із сином працював ще протягом шести років. На запитання про ставлення до заробітчан, відповів, що в насамперед оцінювали, як людина працює, а не звідки вона приїхала. За хорошу роботу отримав і більшу винагороду і можливість комфортного проживання: *«Я у Чехії робив шість років після пенсії. Як вам сказати, я не люблю брехати. А там жив на тръохетажном дому сам. Тому што тот Сватош* [працедавець. – *О. П.*] *продав етот дом, вони поєхали в Австрію і він каже: «Іштван Ференцович, даю вам ключі і живіть собі тут».* [Чех? – *О. П.*] *Так. Там культурні люди.* [Гарно до вас ставилися? – *О. П.*] *Не було чути голосного розговора ні в ресторані. Нормальні люди.* [Нормально платили, не було випадків, щоб намагалися дурити? – *О. П.*] *Нєт. Там, знаєте, як вам сказати, там треба не так, як у нас, там треба показати роботу. Єслі ти показав свою роботу, що умєєш робити, там тебе на руках будуть носити, уважают і плотят»* (КІФ).

Заробітчанство, крім того, слугує однією з домінуючих мотивацій до розлучення. Власне, воно, поширившись на зламі ХІХ-ХХ ст., спричинилося до початку руйнації традиційних уявлень про сім'ю, збільшення кількості розлучень [1; 3]. Проблема заробітчанства наскрізь пронизує всі внутрішньосімейні відносини у сім'ях трудових мігрантів, вона наявна в повсякденному житті чи не кожної закарпатської родини і безпосередньо впливає на всіх без винятку членів сім'ї, особливо на дітей. Як наслідок, виник особливий різновид шлюбу – дистантна сім'я (коли одна її половина, іноді й обоє батьків, живе за кордоном, а інша вдома), і стосунки між її членами в більшості випадків не найкращі. Додамо, що за нашими спостереженнями тривале перебування заробітчанина за межами держави і віддалено від сім'ї призводить до поступової втрати коріння, моральних, культурних орієнтирів, зрештою власної ідентичності. Незважаючи на те що Закарпатська область є відносно благополучною з огляду на меншу кількість розлучень, порівняно з іншими областями України, однак упродовж останніх років спостерігаємо, як за короткий час розпадаються сім'ї: постійне заробітчанство, шлюби без зобов'язань, потрібні й непотрібні діти, руйнування авторитету батьків. На жаль, у ХХІ ст. розлучення постає звичайною, буденною справою. Руйнування традиційних цінностей (релігійності, культу старших і сім'ї) призвело до того, що аборт – це «лише» пе-

реривання вагітності, коли дошлюбні й позашлюбні статеві стосунки – це цілком нормальне явище. Як наслідок, сучасні закарпатські сім'ї дуже відрізняються від сімей початку минулого століття. За короткий час змінилося дуже багато: сімейні цінності, пріоритети. Спостерігається зміна статусу як чоловіка, так і жінки в родині. Навряд чи можна вести мову про більшу шану сто років тому до жінки, як стверджують деякі науковці, оскільки жінки працювали не менше від чоловіків, а також могли зазнавати фізичної наруги. Проте нині жінка не рідко стає основним джерелом прибутків та доходів сім'ї. Працюючи вдома, на власному господарстві, вона бере на себе часто більшість клопотів, які стосуються дуже популярного сьогодні бізнесу, пов'язаного з тепличним овочівництвом, про що згадувалося вище. Через заробітчанство багато дітей взагалі залишаються на тривалий час без одного або й обох батьків, живуть із бабусями, дідусями, іншими родичами, що веде до неповноцінного виховання.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що ситуація в сім'ї, яку спостерігаємо на Закарпатті, є доволі типовою для України. Своєрідність тут зумовлена географічним чинником – близькість до кордону з кількома європейськими країнами, відносно високий рівень релігійності (додатковим чинником є мультирелігійність), найвищий, за статистичними даними, рівень прив'язаності закарпатців до землі та худоби[5]. Ці фактори, з одного боку, руйнують сім'ю (заробітчанство в сусідні країни, полегшене спрощеним перетином кордону), з другого (відносно високий рівень релігійності, збережена система релігійного виховання дітей завдяки недільним школам при церквах), – сприяють нижчому рівню розлучень, порівняно з іншими частинами держави. Оскільки демографічна ситуація в країні потребує підвищення народжуваності, то єдиним чинником, який тут може посприяти, є збереження сімейних цінностей і наявність можливості самозабезпечення без масового виїзду на заробітки. Таким чином, провідна роль у вирішенні зазначених проблем тут відводиться державі, яка має розробити цільову політику на зміцнення сім'ї шляхом підтримки малого бізнесу, завдяки якому збільшується кількість працевлаштованих, на збільшення кількості робочих місць завдяки залученню інвестицій і створенню нових чи відновлення старих підприємств з достойною заробітною платнею. Саме так можна вирішити проблему зайнятості населення і зупинити процеси деградації сім'ї, які є потенційною загрозою для стабільного існування Української держави.

[5] Значний вплив на рівень життя населення має наявність особистих підсобних господарств. Вісім з десяти домогосподарств області мають у своєму користуванні земельні ділянки при 76,2% у минулому році, а шість із десяти – утримують худобу, птицю, бджіл. За питомою вагою домогосподарств, які мають у користуванні земельні ділянки та які утримують худобу Закарпаття займає провідну позицію в Україні [7].

Список літератури:

1. Грица С. Й. Наймитські та заробітчанські пісні // Наймитські та заробітчанські пісні / упоряд. С. Й. Грица, О. І. Дей, К. Марченко. – К., 1975. – С. 9-44.
2. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008.
3. Поріцький А. Я. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму / А. Я. Поріцький. – К., 1964.
4. Трудова міграція та здоров'я мігрантів у Закарпатській області України (звіт про соціально-демографічне обстеження). – К., 1997. – 39 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Розлучення#.D0.A1.D1.82.D0.B0.D1.82.D0.B8.D1.81.D1.82.D0.B8.D0.BA.D0.B0_.D1.80.D0.BE.D0.B7.D0.BB.D1.83.D1.87.D0.B5.D0.BD.D1.8C_.D0.B2_.D0.A3.D0.BA.D1.80.D0.B0.D1.97.D0.BD.D1.96
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uzhgorod.net.ua/news/49934
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/113071-Zakarpattsi-naibilshe-v-Ukraini-liubliat-zemliu-i-khudobu
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/116806-U-kozhnii-desiatii-zakarpatskii-simi---troie-ditei
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/114029-Torik-zakarpattsi-suttievo-zbidnily

Список інформантів:

ГТВ – Галас (у дівоцтві Сахран) Терезія Василівна, 1933 р. н. Записала О. Поріцька у червні 2012 р. в с. Мала Копаня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ДЕМ – Довгош (у дівоцтві Орош) Ельвіра Михайлівна, 1936 р. н. Записала О. Поріцька у червні 2012 р. в с. Матієво Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

КІФ – Коучі Іштван Ференцович, 1942 р. н. Записала О. Поріцька у листопаді 2012 р. в с. Теково Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ПМІ – Пилип Марія Іванівна, 1923 р. н. Записала О. Поріцька у листопаді 2012 р. в с. Велика Копаня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ПМФ – Попович Марія Федорівна, 1958 р. н. Записала О. Поріцька у листопаді 2012 р. в с. Теково Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ССІ – Савко Сильвія Іванівна, 1960 р. н. Записала О. Поріцька в листопаді 2012 р. в с. Вербовець Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ТОМ – Тупиця Олена Михайлівна, 1938 р. н. Записала О. Поріцька у червні 2012 р. в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ЧВІ – Чейбиш Вікторія Іванівна, 1980 р. н. Записала О. Поріцька у листопаді 2012 р. в с. Теково Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

Порицкая О.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСОБЕННОСТИ БЫТА СОВРЕМЕННОЙ СЕЛЬСКОЙ СЕМЬИ ЗАКАРПАТЬЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЭТНИЧНОСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ ЭКСПЕДИЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ)

Аннотация
Закарпатская область – местность, населенная представителями около 30 национальностей, граничит с пятью государствами, и ее история является сильным сочетанием исторических процессов в западной и восточной Европе. Будучи субъектами разных стран, ее население было затронуто многими соседними этническими группами и религиями и сформировало уникальный подтип украинской культуры. В данной статье рассматривается быт современной сельской семьи (низовые районы), прослеживаются изменения в функционировании семьи в Закарпатье под влиянием новых социально-экономических факторов.
Ключевые слова: Закарпатье, семья, трудовая миграция, межэтнические отношения, этноконфессиональный фактор.

Porytska O.A.
Kiev National University of Culture and Arts

PECULIARITIES OF LIFE OF THE MODERN TRANSCARPATHIAN RURAL FAMILY IN CONDITIONS OF MULTIETHNICITY (BASED ON EXPEDITIONARY RESEARCH)

Summary
Transcarpathian region – the locality inhabited by representatives of about 30 nationalities, it is bordered by five states and its history is a strong mix of Western and Eastern European civilizations' historical processes. While being various countries subjects, its population had been affected by many neighboring ethnic groups and religions and formed a unique subtype of Ukrainian culture. This article is a review of modern life of rural families (lowlanders), which trace the changes in the family life of the rural population of Transcarpathia influenced by new socio-economic factors.
Keywords: Transcarpathia, family, working migration, interethnic relations, ethnic and confessional factors.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 161.225.23

PRO ET CONTRA ЗАСТОСУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ МОВИ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Бережнюк М.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті запропоновано огляд двох сучасних контрарних позицій та їхні аргументи щодо проблеми правомірності використання виразів емоційної мови в аргументації – канадської та нідерландської шкіл. В статті висвітлюється позиція представників прагма-діалектики – contra – такий прийом як емоційна мова порушує правильність перебігу критичної дискусії та може стати причиною краху стратегічного маневрування, а тому не припустимий в ними запропонованій моделі побудови аргументації. Вчені ж канадської школи розглядають аргументацію в прагматичному втіленні у всіх сферах життєдіяльності, а не лише як елемент критичної дискусії, і переконанні в протилежному. Її представників наголошують не лише на правомірності, а навіть необхідності використання емоційної мови в процесі переконання. Вченими розроблені теоретичні механізми включення засобів емоційної мови у критичну дискусію, за зразком прагма-діалектичного моделювання, та проголошено прийнятність їх використання на кожній із стадій розумної дискусії. Висновок, до якого приходить автор: емоційна мова може слугувати легітимним засобом переконання (навіть у такій строгій моделі як критична дискусія), якщо основою її застосування є перевірені факти та узгоджене розуміння контексту між опонентом та пропонентом (оратором та аудиторією).
Ключові слова: логіка, неформальна логіка, теорія аргументації, аргументація, емоційна мова.

Постановка проблеми. В реальному процесі аргументації, у вирішенні та обговоренні проблемних питань, прийнятті практичних рішень, в ході суперечки, дискусії чи полеміки аргументи зазвичай не відомі з повною достовірністю. Тому на підсилення своїх слів опоненти часто застосовують не раціональні доводи, а засоби емоційної мови, з метою більш швидкого та ефективного переконання. Певні емоційні вирази можуть інакше подавати реалії, вони можуть спонукати нас до дій, змінювати нашу поведінку, лякати нас та надихати. Слова емоційної мови мають надзвичайну силу впливу, вони можуть бути зброєю та маскуванням в залежності від методу та цілі їх застосування. Саме тому актуальним постає вивчення їх легітимного впровадження в аргументацію. Визначення межі між обґрунтованим і маніпуляційним використанням емоційної мови в аргументації – завдання, яке часто намагаються вирішити в підручниках з логіки ще з часів античної традиції. Однак, конкретної узгодженої позиції щодо правомірності використання емоційної мови в процесах переконання та дискусіях на сьогодні серед науковців немає. До двох найбільш протилежних сторін щодо даного питання відносять канадську та нідерландську школи аргументації. З позиції першої, застосування засобів емоційної мови підсилює аргументацію та робить її більш ефективною, представники ж прагма-діалектики переконані в помилковості такої стратегії і не допускають її використання в якості легітимного засобу в критичній дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впливовості емоційної мови займаються представники різних галузей наукового знання: психологи, лінгвісти, філософи, логіки. Одним з перших науковців, що почав розробляти цю проблематику в контексті виправленого емотивізму був Чарльз Леслі Стівенсон (Charles Leslie Stevenson) (перша половина XX ст.). до найбільш визначних його послідовників варто віднести представників канадської школи аргументації, професора філософії Вініпегського університету (Канада) Дагласа Волтона (Douglas Walton), Майкла Гілберта. Також питання емоційної мови досліджували: шотландський логік – Ендрю Абердейн (Andrew Aberdein), американські вчені – Кіт Берджес-Джексон (Keith Burgess-Jackson), Едвард Шіаппа (Edward Schiappa), представники нідерландської школи прагма-діалектики – Франс ван Єємерен (Frans H. van Eemeren), Пітер Хоутслоссер (Peter Houtlosser), Еддо Ріготті (Eddo Rigotti), португальський вчений – Фабриціо Макагно (Fabrizio Macagno), італійський дослідник – Люція Калболі Монтефуско (Lucia Calboli Montefusco), польський логік Роберт Кубліковські (Robert Kublikowski) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча існує багато досліджень науковців неформально логічного підходу щодо питання легітимності емоційної мови в аргументації, однак варто констатувати, що єдиної позиції на користь чи проти застосування такого методу переконання як емоційна мова досі серед вчених немає.

Мета статті. Метою статті є компаративний аналіз двох контрарних позицій прагма-діалектики та канадської школи аргументації щодо легітимності емоційної мови в аргументативному процесі.

Позиція «проти»: прагмадіалектична

Прагмадіалектичний підхід амстердамської школи аргументації досліджує аргументативний дискурс як форму нормального мовного спілкування (мовленнєва взаємодія в природній мові) з точки зору певних раціональних норм. Відомими представниками нідерландської школи є Франс Х. ван Єємерен (Frans H. van Eemeren), Роберт Гроотендорст (Robert Grootendorst), Евелін Фетеріс (Eveline T. Feteris), Пітер Хоутлоссер

© Бережнюк М.М., 2017

(Peter Houtlosser), А.Франциск Снук Хенкемас (A. Francisca Snoeck Henkemans) та ін. Згідно їх тверджень, необхідно, виходячи з певного ідеалу раціональності, сформувати і розвинути теоретичну модель прийнятної аргументації. Така модель включає чотири головні принципи діалектичного підходу: екстерналізація – зміст дискусії виражається експліцитно (не можна наділяти вихідні психо-прагматичні поняття, такі як намір, думка, ідея деяким існуванням, яке не залежить від жодної вербальної форми вираження); функціоналізація – досліджується функція фрагментів мовлення в контексті реального мовлення; соціалізація – аргументація як процес взаємодії між людьми; діалектизація – аргументація розглядається як критичний, діалектичний засіб переконання.

У прагма-діалектиці, не менш важливою метою для учасників, ніж перемога в дискусії, є розумне ведення її процесу. В рамках досліджень нідерландської школи було розроблено механізм розумного ведення аргументації – правила критичної дискусії. Представники прагма-діалектики визнають 10 правил: правило свободи, правило тягаря доведення, правило обґрунтування точки зору, правило критики точки зору, правило обґрунтування аргументів, правило заборони неправдивих аргументів, правило релевантності аргументації, правило подання аргументації, правило логічності та правило завершення суперечки. Кожне із цих правил при невиконанні приводить до помилок. Наприклад, порушуючи правило свободи, виникають такі помилки як «об'явлення точки зору священною», «накладання табу на точку зору», «аргумент до палки» (argumentum ad baculum), «аргумент до жалю» (argumentum ad misericordiam), «аргумент до людини» (argumentum ad hominem) із різновидами «пряма атака», «непряма атака» (отруєння джерела) та «ти також» (tu quoue) [1, с. 100-139]. Для прикладу наведемо дефініції деяких правил: «Правило 1 – сторони не повинні заважати один одному пропонувати або брати під сумнів точки зору один одного; Правило 2 – вони повинні захищати власні точки зору за допомогою аргументів; Правило 3 – сторона повинна відмовлятися від тез, якщо вони не були успішно доведені, або якщо протилежна точка зору була успішно доведена» [2, с. 208-209].

Щодо емоційної мови, то вправний оратор здатен підібрати настільки сильні її засоби, що процес переконання пройде успішно навіть без раціональних доводів, та зможе заздалегідь уникнути критики опонента. Чи варто тоді розцінювати аргументацію як помилкову? З точки зору представників нідерландської школи – так. Якщо засоби емоційної мови будуть влучно обрані та спрацюють, пропонент зможе швидко та ефективно обґрунтувати свою позицію і тим самим позбавити опонента можливості критикувати точку зору пропонента та захистити власну позицію, – це порушення Правила 1. Якщо засоби емоційної мови будуть ефективними, то оратор може взагалі таким шляхом уникнути аргументів на підтримку своєї точки зору, тим самим порушивши Правило 2. Отже, виходить, що використання емоційної мови в процесі аргументації нівелює основні правила критичної дискусії, і тому є хибним засобом переконання, згідно позиції нідерландських вчених: «У прагма-діалектиці аргументація вважається розумною, тільки якщо вона відповідає правилам критичної дискусії. Порушення будь-якого правила перешкоджає руху до мети вирішення дискусії, тому пов'язаний з цим аргументативний хід вважається неправомірним» [6, с. 16].

Ще одним важливим механізмом, розробленим в прагма-діалектиці для критичної дискусії, виступає «стратегічне маневрування». Франс ван Єємерен та Пітер Хоутлоссер в роботі «Аргументація і розумність. Про підтримку майстерного балансу в стратегічному маневруванні» дають наступне визначення: «...стратегічне маневрування направлене на зменшення потенційної напруги при спробі досягти одночасно «діалектичної» і «риторичної» цілей» [6, с. 9]. Під діалектичною ціллю в даному контексті розуміється прагнення сторін до подолання суперечностей розумним шляхом. Риторична ж ціль – це прагнення подолати суперечність на свою користь. Для досягнення обох цілей учасники дискусії користуються рядом визначених положень та риторичних прийомів. До таких прийомів можна віднести також і емоційну мову, яка, швидше за все, призведе до нехтування діалектичною ціллю, а отже, і до краху стратегічного маневрування в цілому. Для того, щоб уникнути можливих помилок та забезпечити чесний перебіг дискусії, пропонент та опонент зобов'язуються дотримуватися встановлених правил, приймають обмеження щодо діапазону використання риторичних фігур і розраховують на те, що і протилежна сторона виконає ці ж стандарти та застереження. Дотримання рівноваги у досягненні риторичної та діалектичної цілей – означає підтримку майстерного балансу в стратегічному маневруванні.

Згідно з розробкою вчених, стратегічне маневрування характеризує кожну із стадій критичної дискусії. В прагма-діалектиці констатують існування чотирьох стадій: 1. стадія конфронтації; 2. початкова стадія (стадія відкриття дискусії); 3. аргументативна стадія; 4. завершальна стадія. На кожній із визначених стадій учасники дискусії одночасно намагаються дотримуватися як діалектичної, так і риторичної цілей. Нерідко, в певні моменти дискусії, обидві мети можуть перетинатися, а також суперечити одна одній. Саме для зменшення напруги у спробі досягнення максимального результату при поєднанні цих обох цілей існує стратегічне маневрування.

Стадія конфронтації: діалектична ціль – досягнення ясності щодо предмету дискусії та позиції сторін – визначення «простору суперечності»; риторична ціль – намагання спрямувати протистояння в найбільш вигідну сторону, тобто окреслити ряд тих проблем, позицію щодо яких сторони дискусії здатні найбільш влучно обґрунтовувати.

Стадія відкриття дискусії: діалектична ціль – визначення точного, недвозначного формулювання вихідного положення дискусії. «Зміст положення являє собою узгоджені рішення з приводу правил ведення дискусії (процедурний аспект) та наявних фактів (матеріальний аспект) – взаємні «допущення», а також включає угоду з приводу розподілу тягаря доведення» [6, с. 12]; риторична ціль – кожна сторона наполягає на такому

вихідному положенні, що максимально відповідає її власним інтересам. На цій стадії стратегічне маневрування кожної зі сторін буде направлено на прийняття найбільш перспективних вихідних положень і відповідного розподілу тягаря доведення.

Аргументаційна стадія: діалектична ціль – перевірка надійності позицій в аспекті обґрунтування, починаючи із визначення точки зору; риторична ціль – застосування найсильніших аргументів на підтвердження своєї точки зору, з метою проведення ефективної атаки. Саме на цій стадії використання емоційної мови може зіграти фатальну роль для стратегічного маневрування. Її застосування здатне позбавити протилежну сторону можливості висловити свою позицію: «...сторона, чиї стратегічні дії дозволяють прагненню переконати протилежну сторону взяти верх над угодами по розумному обміну аргументативними ходами, може завдати шкоду протилежній стороні. У цьому випадку стратегічне маневрування «терпить крах» і визнається помилковим [6, с. 16]. Такий перебіг подій підтверджує і порушення Правила 1 ведення критичної дискусії та «Правила свободи» – «сперечальники не повинні ставити перешкоди один одному при критиці точок зору опонента» [1, с. 100]. Не уникнути краху стратегічного маневрування, якщо вживати засоби емоційної мови без підтримки раціональних аргументів та перевірених фактів, адже тоді не вдасться досягнути діалектичної цілі і буде порушено «Правило тягаря доведення» – «сперечальник, який висунув точку зору, зобов'язаний її захищати» [1, с. 104]. В обох випадках баланс порушується і таку аргументацію не можна вважати розумною. Дану тезу можна проілюструвати наступним прикладом:

«1. Розумні особистості голосували за Боба.

2. Річард, ти дійсно перевірив ці заяви, або ти просто бездумно голослівно прийняв свою істину і розвішуєш ярлики на всіх, хто не згоден?» [4, p. 22].

В цьому прикладі очевидно, що пропонент не обґрунтовує свою позицію за допомогою аргументів. Він вживає емоційні слова, з метою заздалегідь негативно оцінити прибічників протилежної точки зору (якщо розумні особистості голосували, тоді не голосували за Боба лише нерозумні, і їх точку зору не слід сприймати як авторитетну), тим самим позбавивши їх можливості плідної аргументації своєї позиції. Така емоційно-оцінна тактика не вписується в систему, прийняту нідерландськими вченими.

Завершальна стадія: діалектична ціль – встановлення результатів дискусії та спільне вирішення питання, чи може протагоніст продовжувати дотримуватися своєї позиції у світлі критики, зробленої антагоністом, або чи може антагоніст дотримуватися позиції сумніву, беручи до уваги аргументи протагоніста. Тобто на цій стадії повинен бути переможець, а протилежна сторона має відмовитися від подальших контраргументів та сумнівів; риторична ціль – кожна зі сторін дискусії продовжуватиме наполягати на перемозі своєї позиції. Мета стратегічного маневрування в тому, щоб перемогла найкраще обґрунтована точка зору та її визнав опонент.

З вищезазначеного випливає, що стратегічне маневрування полягає у найбільш адекватному поєднанні діалектичної та риторичної цілей, з метою проведення розумної аргументації та вирішення суперечливого питання. Важливу роль в підтримці майстерного (вправного) балансу в стратегічному маневруванні займає топічний потенціал, який використовують учасники дискусії. Ті топічні засоби, які застосовують опоненти для аргументування своєї точки зору, можуть як прискорити процес вирішення спірного питання, так і привести до краху стратегічного маневрування, спровокувавши помилки перебігу стадій критичної дискусії. Важливо зазначити, якщо хтось із учасників дискусії вчасно вказав на порушення презумпції розумності, таку помилку можна одразу ж виправити.

Отже, критична дискусія та стратегічне маневрування – основи для проведення розумної аргументації, розроблені в прагма-діалектиці. Амстердамська школа має своє унікальне розуміння аргументації, спрямованої на взаєморозуміння протилежних сторін. Аргументація постає як двосторонній процес. Вона поєднує риторичні та діалектичні компоненти для досягнення учасниками поставлених цілей, а також ряд раціональних правил, обов'язкових до виконання сперечальниками. Порушення правил з необхідністю заперечує можливість розумної дискусії. І так само, як і перемога однієї із конкуруючих точок зору, необхідним постає раціональне ведення самого процесу дискусії. Порушення на будь-якій його стадії породжують помилки у всій аргументації. Відповідно до позиції представників прагма-діалектики, емоційна мова та її засоби частіше за все слугують джерелом для помилок та невідповідностей в ході раціональної дискусії та перешкоджають стратегічному маневруванню, тому вважатися легітимним засобом переконання не можуть.

Незважаючи на те, що дана теорія, яка сформувалася в лоні неформального підходу, має практичну мету, вона містить чимало теоретичних формальностей. Їх виконання дійсно здатне привести до найкращого вирішення спірного питання та задовольнити риторичні та діалектичні цілі учасників. Проте її можна вважати, швидше, ідеальною моделлю використання мовленнєвих актів. Адже дієвою така модель дискусії залишається радше в теорії, ніж на практиці. В реальній комунікації, де приймають участь реальні люди, риторичні цілі яких, частіше за все, перемагають діалектичні установки проведення дискусії, правильне її проведення видається надскладним завданням.

Схвальна позиція канадської школи аргументації

Одним з найвідоміших представників канадської школи аргументації, що обґрунтовує правомірність емоційної мови як ефективного засобу переконання, є Даглас Волтон (Douglas Walton). Даглас Волтон – професор філософії Вініпегського університету (Winnipeg, Canada), всесвітньо відомий вчений, представник прагматичного підходу в неформальній логіці, автор більше тридцяти книг в області аргументації, логіки і штучного інтелекту. Вчений переконаний не тільки в легітимності використання такого засобу в аргументації як емоційна мова, але й в необхідності останнього у певних випадках. Дуглас Валтон разом із рядом вчених здійснив багато досліджень цієї проблеми. Найбільш відомий

його робочий тандем з португальським науковцем Фабріцио Маканьо. Саме їх праці закладають нову сторінку для практичного застосування теорії аргументації.

Важливим доробком легітимності застосування емоційної мови в аргументації є нова книга Фабріцио Маканьо та Дагласа Волтона «Emotive Language in Argumentation» (*Емоційна мова в аргументації*, 2014 р.), статті – «Persuasive Definitions and Public Policy Arguments» (*Переконливі визначення і публічні політичні аргументи,* 2001 р.), «What we hide in words: emotive words and persuasive definitions» (*Що ми ховаємо в словах: емоційні слова та переконливі визначення*, 2003 р.), «The Argumentative Structure of Persuasive Definitions» (*Аргументативна структура переконливих визначень*, 2008 р.), «Persuasive Definitions: Values, Meanings and Implicit Disagreements» (*Переконливі визначення: цінності, значення та неявні розбіжності*, 2008 р.), «The Argumentative Uses of Emotive Language» (*Використання емоційної мови в аргументації*, 2010 р.).

У своїх роботах автори наводять історичні аспекти розгляду емоційної мови в риториці та аргументації від Аристотеля до сучасності, приклади застосувань емоційної мови та описують основні її засоби. За їх визначенням «...мову можна вважати емоційною, якщо під її впливом співрозмовник складає оціночне судження про певну область дійсності, до якої і звернена ця мова...емоційні висловлювання спонукають до класифікації якості хороший/поганий (позитивний/негативний) на підставі цінностей загальноприйнятих суспільством, до якого належить співрозмовник» [4, с. 1].

В поле зору науковців потрапляє вся емоційна лексика, тобто така лексика, що несе певні значення та викликає ряд асоціацій/емоцій у слухача. Використання емоційної мови в аргументації призводить до окреслення певної схеми аргументів від оцінки. Даглас Волтон і Фабріцио Маканьо вказують на структуру таких аргументів:

1. Класифікація дій, як бажаних і небажаних;
2. Розробка певного типу поведінки відповідно до бажаної мети;
3. Перехід від моральних суджень до дії [4, с. 16-17].

Окрім цього, вчені наводять ряд схем відповідно до цілей аргументації, зокрема: схема для практичних суджень, заснованих на оцінках, схема для аргументів від визначення для вербальних класифікацій, схема для ефективно-практичної аргументації, схема аргументації від позитивних наслідків, схема для аргументації від негативних наслідків. Кожна з цих схем має свої засоби та цілі, в залежності від яких розробляється послідовність їх досягнення. Для наочного їх втілення запропоноване схематичне зображення того, як різні висновки можуть бути зроблені від предикації емоційного слова, заснованого на різних схемах аргументації (рис. 1).

В представленій таблиці маємо такі схеми:
· Класифікація, що базується на цінностях:
– Боб – поганий;
– Зрадники погані.
· Аргумент від наслідків:
– Бобові не слід довіряти;
– Той, хто довіряє зрадникам, ризикує бути зрадженим;
– Бути зрадженим не бажано.
· Аргумент від вербальної класифікації:
– Зрадником є той, хто зраджує довіру іншого, не виконує обіцянку чи обов'язок;
– Боб зрадив довіру друга.

Значну увагу вчені також приділяють тактикам та стратегіям з використанням емоційних слів. Всі вони походять ще з Античності та Стародавнього Риму: Горгій, Аристотель, Корніфіцій, Цицерон та Квінтіліан були першими, хто заклав базис для вивчення переконливих стратегій. Сьогодні всі такі стратегії вивчаються під назвами «провокаційні слова», «спірні епітети» і «переконливі визначення». Їх використання відіграє часом вирішальну роль при вирішенні суперечливого питання.

Три основні стратегії з позиції представників канадської школи аргументації:

– слова-маски: використання метафор та евфемізмів для того, щоб замаскувати певне поняття. Найчастіше точне визначення таких слів знайти неможливо, тому важко працювати із описаним ними об'єктом;

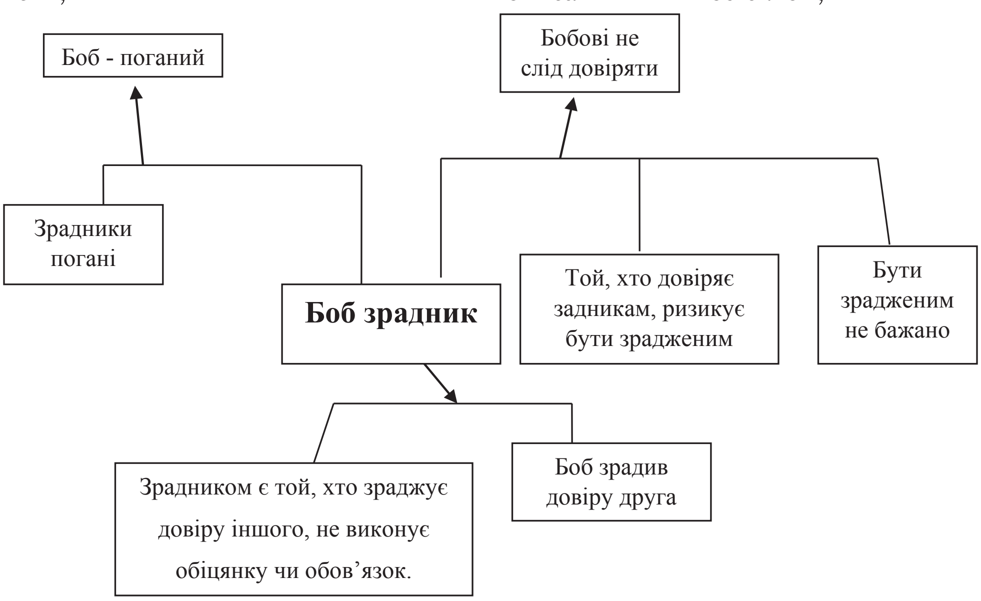

Рис. 1. Аргументативна структура емоційного слова [4, с. 17]

– використання невизначених слів, тобто слів без усталеної дефініції;

– перевизначення слів для категоризації дійсності. Нова дефініція вже знайомого слова утворює деяку двозначність, що використовується для того, щоб направити емоції, які, зазвичай, асоціюються зі старим визначенням, до нового позначуваного об'єкта слова [4, с. 9].

В цілому, в роботах Дагласа Волтона та його колег можна спостерігати відхід від традиційного ставлення до використання емоційно навантажених аргументів. Майже в кожній із своїх статей він зазначає, що в більшості сучасних підручників такі засоби переконання не приймаються, їх вважають нелегітимними та помилковими. На думку Д. Валтона, емоційні слова вже тому можна вважати гідними інструментами переконання в аргументації, що вони здатні слугувати основою та підтримкою висновків опонентів на користь спірної точки зору [5, с. 5].

Незважаючи на те, що Д. Волтон та Ф. Маканьо займають позицію «за» щодо використання емоційної мови в аргументації, у своїй статті «The Argumentative Uses of Emotive Language» (*Використання емоційної мови в аргументації*, 2010 р.) вони зазначають, що не всі із її застосувань можуть бути прийнятними та правильними. Вчені акцентують увагу на тому, що використання емоційної мови може бути і помилковим, коли метою її застосування є введення опонента в оману та уникнення тягаря доведення. Саме з цієї причини кожен із таких доводів повинен сприйматися з особливо ретельною прискіпливістю та увагою. Попри таку ремарку, все ж основний зміст праці вчених присвячений обґрунтуванню легітимності вживання емоційної мови як засобу переконання та значимості його при побудові основних аргументаційних схем. Найправомірнішим вживанням емоційної мови, згідно їх позиції, буде таке, що спрямоване на підтримку визначеної/доведеної фактами точки зору та оцінки ситуації.

Основні висновки щодо емоційної мови в аргументативному процесі за Д. Волтоном та Ф. Маканьо наступні: «1) застосування емоційної мови часто обґрунтовані і необхідні для аргументації, заснованої на цінностях (принципах), 2) але вони оспорюванні і, отже, повинні бути відкритими для критичної оцінки, 3) також вони можуть бути використані помилково, якщо не піддаються критичному аналізу або приховують його необхідність» [4, с. 1]. Відповідно, за Д. Валтоном, емоційна мова має право на існування в якості ефективного засобу переконання швидше за цицеронівським зразком, тобто в тандемі з сильними раціональними аргументами.

Альтернативна позиція Майкла Гілберта – можливість включення емоційної мови в критичну дискусію

Ще один видатний представник канадської школи аргументації, – професор Йоркського університету, Майкл Гілберт (Michael A. Gilbert, York University, York) акцентує увагу не лише на легітимності застосування засобів емоційної мови в аргументації, а й доводить можливість їх коректного використання навіть в прагма-діалектичній моделі аргументації. Вчений переконаний у тому, що не існує жодної аргументації, жодної суперечки і жодної комунікації без хоча б мінімального використання емоцій [3, с. 43]. Саме емоції часто відіграють вирішальну роль при виборі тієї, чи іншої позиції. Моделлю, яка намагається уникати будь-якого емоційного впливу виступає критична дискусія, яка прагне цілковитої раціональності. Та навіть в такій строгій системі вчений знаходить місце для емоційного забарвлення аргументів.

Майкл Гілберт у статті «Let's talk: Emotion and the pragma-dialectic model» (*Давайте поговоримо: Емоції та прагма-діалектична модель*) говорить про два способи представлення емоційної мови в аргументації – явний та латентний: «Перший, коли ми сперечаємося про самі емоції... постулюючи в когось заздрість, чи злість, депресію чи легковажність... Другий – коли від емоцій щодо факту ми переходимо до емоцій щодо самого аргументу» [3, с. 44]. В процесі взаємодії комунікатори завжди очікують на відгук зі сторони опонента та готові реагувати на нього. Зазвичай цей відгук постає у формі емоційного повідомлення про те, наскільки щирими та правдивими були аргументи. Завдяки принципу «емоціоналізації» (Principle of Pragmatic Emotionalization) аргументації можна уникнути розбіжності між словами та самим повідомленням, яка часто трапляється через нехтування емоційним станом спікера. Наприклад, якщо людина весело промовить «Мені зовсім не весело» – то повідомлення та сам текст виявляться суперечливими. Розглядати такі приклади необхідно з урахуванням емоційного контексту.

У зазначеній статті автор показує, який чином можлива емоціоналізація чотирьох прагма-діалектичних принципів критичної дискусії – екстерналізації, функціоналізації, соціалізації та діалектизації. А також наводить аргументи щодо включеності емоцій в процес перебігу всіх чотирьох її стадій та показує, наскільки важливими вони є.

На першій стадії критичної дискусії – конфронтації, необхідно значну увагу приділяти імпліцитним посиланням: способу подачі коментарів та тону їх виголошення, жестам та міміці. Вони можуть свідчити про те, що опонент не погоджується з встановленим постулюванням сфери суперечки, навіть якщо експліцитно він стверджує згоду. А якщо «простір суперечності» не буде встановлений згодою обох сторін, провалиться діалектична ціль аргументації і стратегічне маневрування.

На стадії відкриття емоційні аргументи є не менш необхідними. Адже на цій стадії визначаються моделі поведінки кожної із сторін та закладаються певні очікування перебігу дискусії. Якщо зуміти прочитати емоційний стан опонента в момент визначення ним своєї точки зору, можна краще зорієнтуватися з контраргументами. Адже наші емоції та почуття визначають, чому ми діємо саме в такий спосіб, чому приймаємо відповідні рішення і яким чином сформували свої переконання. Використовуючи емоційні аргументи, важливо бути готовим до перегляду висхідних положень в залежності від зростання або зменшення емоційного напруження між сторонами дискусії.

Аргументаційну стадію в прагма-діалектиці називають серцем критичної дискусії. Тому що саме в цей період застосовуються основні переконливі аргументи та визначається переможна

позиція. Переконання здійснюється як за допомогою логічних, так і за допомогою емоційних аргументів. За М. Гілбертом, «...найкращий емоційний аргумент той, що допомагає найменш суперечливо справитися з почуттями, які ми відчуваємо з приводу даного питання і по відношенню до даного співрозмовника» [3, с. 47]. Для того щоб аргументація була вдалою, потрібно постійно контролювати «емоційну температуру» дискусії.

Відносно нелегітимності та хибності емоційних аргументів Гілберт зазначає, що логічні аргументи, так само як і емоційні, можуть бути хибними: нерелевантна аргументація, неправдива інформація, втрата точки зору, «petition principi» та інші помилки можуть вживатися абсолютно неемоційною людиною і привести до помилковості аргументації в цілому. Тому автор, всупереч можливим запереченням, наголошує, що включення емоційних аргументів не шкодить прагмадіалектичній програмі.

Заключна стадія можлива лише за умови зняття опозиційних доводів щодо точки зору опонента однією зі сторін дискусії. Таке тлумачення дає консервативна теорія прагма-діалектики. Гілберт говорить, що можливий і інший варіант вирішення дискусії – третя альтернативна точка зору, з якою б погодилися обидві сторони. Досягти альтернативи допомагає включеність емоційної мови в загальний потік релевантних аргументів.

Висновки. Отже, дві передові школи теорії аргументації – канадська та нідерландська, займають кардинально протилежні позиції щодо застосування емоційної мови в аргументації. Представники прагма-діалектики переконанні, що такий прийом як емоційна мова порушує правильність перебігу критичної дискусії та може стати причиною краху стратегічного маневрування, а тому не припустимий в ними запропонованій моделі побудови аргументації. Проте, модель критичної дискусії більшістю вченими визначається ідеалізованою, тобто такою, що не завжди може бути застосованою до реального життя. Вчені ж канадської школи розглядають аргументацію в прагматичному втіленні у всіх сферах життєдіяльності, а не лише як елемент критичної дискусії, і переконанні в протилежному. Її представників наголошують не лише на правомірності, а навіть необхідності використання емоційної мови в процесі переконання, ними розроблені теоретичні механізми включення засобів емоційної мови у критичну дискусію, за зразком прагма-діалектичного моделювання, та проголошено прийнятність їх використання на кожній із стадій розумної дискусії. В даному баченні питання, представники канадської школи повністю підтримують латинську традицію: важко будувати ефективну схему аргументації, апелюючи лише до якогось одного модусу публічного виступу: Патосу як аргументу до почуттів та емоцій, Логосу як раціонального осмислення, чи Етосу, що ґрунтується на моральнісних принципах та установках аудиторії. Як основу для застосування емоційної мови необхідно використовувати раціональні перевірені факти, тоді її застосування буде правомірним. Помилкою емоційна мова постає, згідно позиції представників канадської школи, саме в безаргументативному використанні, тобто, коли її елементи вживають не на підсилення перевірених фактів, а замість наведення останніх (ситуація квазі-аргументації). У такий спосіб втрачається сутність процесу аргументації як раціонального способу переконання аудтиторії за допомогою висунення, обґрунтування і критичної оцінки тверджень, гіпотез, припущень і думок відповідними аргументами (або доводами) та фактами. Тому для недопущення подібної помилки та легітимного використання емоційної мови варто зберігати та виконувати головне її завдання – підсилення раціональних аргументів та не спотворення реалій дійсності.

Список літератури:

1. Хоменко І. В. Еристика [Текст]: Підручник / І. В. Хоменко – К.: Центр учбової літератури, 2008, 278 с.
2. van Eemeren F. H., Grootendorst R. Argumentation, Communication and Fallacies / F. H. van Eemeren, R. Grootendorst. – Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1992, 236 p.
3. Gilbert M. A. Let's talk: Emotion and the pragma-dialectic model / M. A. Gilbert // Argumentation in practice [edited by Frans H. van Eemeren and Peter Hootlosser] – 2005, p. 43-52.
4. Macagno F. and Walton D. The Argumentative Uses of Emotive Language / F. Macagno, D. Walton // Revista Iberoamericana de Argumentacion, 1(1), 2010, p. 1-33.
5. Macagno F. and Walton D. What We Hide in Words: Emotive Words and Persuasive Definitions / F. Macagno, D. Walton // Journal of Pragmatics, 42, 2010, p. 1997-2013.
6. ван Еемерен Ф. Х., Хоотлоссер П. Аргументация и разумность. О поддержании искусного баланса в стратегическом маневрировании. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.spho.ru/media/pdf/_original/10/2frans_hotlosser_peter_myisl6pdf.pdf, вільний.

Бережнюк М.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

PRO ET CONTRA ПРИМЕНЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ В АРГУМЕНТАЦИИ

Аннотация
В статье предложен обзор двух современных контрарных позиций, а также их аргументы относительно проблемы легитимного использования выражений эмоциональной речи в аргументации – канадской и нидерландской школ. В статье освещается позиция представителей прагма-діалектики – contra – такой прием как эмоциональный язык нарушает правильность хода критической дискуссии и может стать причиной краха стратегического маневрирования, а потому не допустимый в ими предложенной модели построения аргументации. Ученые же канадской школы рассматривают аргументацию в прагматичном ключе во всех сферах жизнедеятельности, а не лишь как элемент критической дискуссии, и убеждены в противоположном. Ее представители отмечают не только правомерность, а даже необходимость использования эмоциональной речи в процессе убеждения. Учеными разработаны теоретические механизмы включения средств эмоционального языка в критическую дискуссию, по образцу прагма-диалектичного моделирования, и утверджена приемлемость их использования на каждой из стадий разумной дискуссии. Вывод, к которому приходит автор: эмоциональный язык может служить легитимным средством убеждения (даже в такой строгой модели как критическая дискуссия), если основой его использования являются проверенные факты и согласованное понимание контекста между оппонентом и пропонентом (оратором и аудиторией).
Ключевые слова: логика, неформальна логика, теория аргументации, аргументация, емоциональная речь.

Berezhniuk M.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PRO ET CONTRA USE EMOTIONAL LANGUAGE IN ARGUMENTATION

Summary
This article analyses two opposite positions of modern scientists of informal approach to legitimacy or non-legitimacy of the use of emotional language as an effective mean of persuasion in disputes and discussions and its role in argumentation theory – Canadian and pragma-dialectical schools of argumentation. Netherlands researchers describe emotive language as a deceptive strategy and rule out the possibility to use emotive expressions in relevant argument of critical discussion, because such reception as emotional language violates the valid way of critical discussion and can become a reason of crash of the strategic maneuvering. The scientists of Canadian school examine an argumentation in pragmatic mode, they prove efficiency and even necessity of emotive language and emphasize on its acceptability during persuasion process. New theoretical mechanism of including emotional language and its tools in critical discussion (on every stage) have already created by representatives of Canadian school. The article's author defines one of the main reasons of ambiguous attitude to emotive language, namely difference of argumentative models in different approaches: from pragmatic vision of real argumentation by Canadian school to strict and idealized pragma-dialectical model of critical discussion. The author's conclusion: emotive language can be legitimate mean of persuasion when it has verified facts and consistent understanding of the context by proponent and opponent and by speaker and audience as well.
Keywords: logic, informal logic, theory of argumentation, argumentation, emotive language.

УДК 378.01

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У ВУЗАХ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально та комплексно досліджено особливості підготовки PhD, магістрів та бакалаврів з філософії у Данії, Швеції та Норвегії. Виявлено, що в країнах Скандинавії існують загальновизнані 3-річні програми бакалаврату, проте досить є поширеною практика 1- та 2-річних магістерських програм. Також висвітлено, що магістерська підготовка у скандинавських державах буває як класична філософська, філософська для широкого кола фахівців, так і дослідницька, причому це здебільшого стосується таких галузей як логіка, когнітивістика, теорія аргументації, філософія мови. Досліджено, що філософська освіта на рівні PhD в даному регіоні спрямована перш за все на те, щоб випускник був у змозі використати інструменти, різного роду інноваційні навички необхідні для ефективного спілкування та управління інформацією. Доведено, що серед можливих аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти має бути впровадження магістерських програм з більш вузькою спеціалізацією, а також більш суттєве впровадження інноваційної складової у зміст підготовки PhD.
Ключові слова: вища філософська освіта, Данія, Швеція, Норвегія, модернізація філософської освіти, бакалаврат, магістратура, PhD.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми полягає в тому, що на сьогодні в нашій країні спостерігаємо процес імплементації ряду Законів України, що стосується освіти і науки у вищій школі («Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Одним з головних векторів, на які спирається осучаснення нашої системи освіти і науки – це безперечно європейські системи освіти. У зв'язку з цим виникає потреба аналізу специфіки та особливостей підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах різних європейських країнах. В свою чергу варто відзначити, що філософська освіта у навчальних закладах Європи має давню історію; не є виключенням і країни Скандинавії. Через це є доцільним ґрунтовний аналіз національних філософських систем освіти у Швеції, Данії та Норвегії та переосмислення їх в контексті модернізації філософської освіти на Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі присутні дослідження [1, 2], які присвячені аналізу систем вищої освіти в європейських країнах, зокрема держав, що входять до Скандинавії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу вищої освіти у Данії, Швеції та Норвегії, однак можемо констатувати, що наразі відсутні студії, які стосуються висвітленню в них саме філософської освіти.

Мета статті. Отже метою статті є дослідження специфіки та особливостей підготовки магістрів, бакалаврів та PhD на філософських відділеннях країн Скандинавії, а також можливості їх імплементації в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти і науки.

Особливості підготовки бакалаврів з філософії у Скандинавії

Перш ніж розглядати безпосередньо вищеозначене питання, на нашу думку, слід окреслити в загальних рисах вищу освіту в тій чи іншій скандинавській державі.

Швеція має розвинену вищу освіту, більша частина якої досить молода. Майже три століття країна задовольнялася двома університетами: Упсальським (з 1477 р.) та Лундським (1668). Інститути вищої освіти у Стокгольмі і Гетеброзі стали університетами у середині XX ст. За винятком Стокгольмської вищої школи економіки вся вища освіта фінансується державою. Національна рада університетів і коледжів з керування і планування відповідає за більшість вищих закладів освіти, підпорядковуючись безпосередньо Міністерству освіти і культури та іншим.

Вища освіта здійснюється у формі курсів (кредитів). Коледжі та університети пропонують широкий вибір програм підготовки студента. Розрізняють шість академічних екзаменів: дворічне навчання: Диплом (högskoleexamen); трирічне навчання: Бакалавр (kandidatexamen); чотирирічна програма: Ступінь магістра (magisterexamen); Master (masterexamen); п'ятирічне навчання: Магістр (наукове звання) (masterexamen). Додатково існує можливість отримання вченого звання, склавши кандидатський екзамен, після додаткового трирічного навчання.

Навчання у вищих навчальних закладах закінчує до 45% випускників. У Швеції не має вступних іспитів, існує лише конкурс документів про середню освіту. Умовою прийому до університету є виконання основних критеріїв, які є однаковими на всіх факультетах. Кандидати повинні мати свідоцтво про завершення загальнонаціональної програми старших класів середньої школи II рівня (принаймні оцінки «зараховано», це приблизно 90% балів, що присвоюється кожному предмету) або мати підтверджений досвід роботи (це оригінальна умова, аналогів в інших країнах не має). Критеріями, що стосуються досвіду роботи, є такі: вік – не менше 25 років, крім того, щонайменше чотирирічний стаж роботи і знання шведської та англійської мови на рівні, еквівалентному до того, який отримують учні після завершення середньої освіти II рівня.

Кожен вищий навчальний заклад проводить заняття у формі курсів (кредитів), які кожен студент в тій чи іншій мірі може обрати відповідно до власних інтересів. Врешті-решт треба зазначити, що на більшості факультетах також є

© Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В., 2017

спеціальні вимоги, які залежать від особливостей обраного напряму [1, с. 56-57].

Варто відзначити, що у Лундському університеті, на кафедрі філософії здійснюється підготовка бакалаврів за напрямком «Практична філософія, політика і економіка» (180 ECTS). Програма включає в собі курси та спецкурси як з філософі, так і політології і економічної теорії. Результатом навчання мають стати вміння демонструвати здатність шукати, збирати, оцінювати та критично інтерпретувати відповідну інформацію, формулювати та рефлексувати на ті чи інші соціально-політичні проблеми.

Що стосується Данії, то ВУЗівська система в даній країні досить чітко поділяються на університетський і неуніверситетський сектори. Перший включає 5 класичних і 9 спеціалізованих університетів, а також 6 академій музики. Другий (College Sector) складається з понад 130 спеціалізованих закладів з тривалістю навчання 2-4 роки. Повний цикл навчанням разом з докторантурою мають 59 університети в містах Копенгаген (заснований у 1479 р), Аархус (1928), Одензе (1964), Роскільд (1970), Ольборг (1974) [1, с. 177].

Зокрема, в Університеті м. Аархус бакалаврат з філософії триває 3 роки. Програма підготовки ділиться на такі блоки: історія філософії, філософська антропологія, епістемологія та філософія науки, метафізика, загальні предмети, соціальна та політична філософія, загально-вибіркові дисципліни, бакалаврська робота, курсова робота (2 рік), гуманітарні вибіркові дисципліни.

В свою чергу у Копенгагенському університеті підготовка бакалаврів філософії здійснюється по трьом основним дисциплінам: історія філософії, практична філософія, теоретична філософія. Відтак існує десять модулів + 1 на бакалаврський проект: етика і політична філософія; давня і середньовічна філософія; теорія аргументації і методики; формальна логіка або прикладна філософія; ренесанс і сучасна філософія; теорія пізнання і філософія свідомості; феноменологія, герменевтика і деконструкція; філософія мови і філософія науки; метафізика або філософська естетика; метаетика або дослідницька робота.

Специфіка магістерських програм з філософії у Скандинавії

В Лундському університеті існує магістерська програма «Когнітивна наука» (120 ECTS). Загальна мета полягає в тому, щоб краще зрозуміти взаємозв'язок між людьми та навколишнім середовищем, задля співдії розвитку систем, артефактів та практик, які справно працюють для людей. Когнітивна наука досліджує мислення з декількох точок зору. Такі явища як сприйняття, поведінка, пам'ять, навчання, комунікації, формування концепції, прийняття рішень та взаємодія людини в складних умовах є центральним. Ці явища вивчаються шляхом об'єднання знань та методів з психології, інформатики, неврології, біології, лінгвістики, філософії, антропології, освіти та інформатики.

Відповідно до цього дана магістерська програма містить в собі інноваційну складову, оскільки покликана досліджувати ті чи інші концепти філософії з точки зору різних

Водночас в Університеті Гетерборгу є два вектори підготовки магістрів з філософії: однорічні та дворічні. Вони в свою чергу мають такі спеціалізації:

- магістр з мовних технологій;
- давня і середньовічна філософія та класична філософія.

Розглянемо кожен з них

Магістратура у галузі мовних технологій призначена для студентів, які прагнуть використовувати комп'ютери та розуміти людську мову. Спеціаліст по мовним технологіям може працювати в якості розробника, дослідника або менеджера проектів в різних галузях, таких як аналіз тексту, пошук інформації, автоматичний переклад, мовні технології, дизайн користувальницького інтерфейсу і розробка ігор.

В свою чергу магістратура з античної та середньовічної філософії дозволяє бути фахівцем з досить унікальними навичками та знаннями, оскільки під час неї особливу увагу приділяється перекладам з стародавніх мов, які наразі не кожен знає навіть серед інтелектуального середовища.

Разом з тим в Стокгольмскому университеті философський факультет впровадив однорічну магістратуру з філософії, а саме: практичній філософії, теоретичній філософії. Практична філософія включає курси такого колу знання як метаетику, нормативну етику і політичну філософію, тоді як теоретична філософія включає дисципліни таких галузей знання як філософія розуму і мови, філософія науки і логіки.

В Копенгагенському університеті як і в Університеті Гетерборгу є також магістратура з античної та середньовічної філософії, але й також наступні: феноменологія та філософія свідомості, філософія для нефахівців

Всі студенти обирають один з трьох освітніх програм в якості своєї основної галузі навчання. Це та область, в якій вони пізніше напишуть свою магістерську дисертацію. У перший рік навчання студенти беруть основний модуль, пропонований на обраній ними програмі (тобто семінар і лабораторія дають в сумі 20 ECTS), а також один семінар (або предметний курс, 10 ECTS) від однієї з двох інших програм. У третьому семестрі студенти отримують додаткову освіту, яка буде сприяти їх кар'єрному зростанню. У четвертому семестрі студенти повертаються до обраної програми, щоб написати свою дисертацію (30 ECTS).

Основні риси підготовки PhD з філософії у Скандинавії

Докторська програма охоплює чотири роки навчання (240 ECTS) і закінчується захистом дисертації. Специфікою є те, що у аспіранта, завжди є принаймні, два керівники, які вас консультують з тих чи інших наукових питань; один з них призначаються в якості основнго керівника. PhD-програма включає в себе читання курсів, роботу над дисертацією і співпрацею з вашими керівниками.

В свою чергу в Університеті Гетерборгу діє аспірантура з наступних предметів: теоретична філософія, практична філософія, логіка, обчислювальна лінгвістика, загальна лінгвістика (включаючи мовну технологію і фонетику), теорія науки.

Підготовка PhD на даному філософському відділенні полягає в тому, що післядипломні дослідження будуть давати солідні знання в галузі філософії, лінгвістики або теорії науки. Дослідження

також забезпечать відмінні навички самостійних досліджень, що в результаті стане можливістю опублікувати наукову роботу в міжнародних журналах, а також навички викладання. З іншого боку, аспіранти проходять підготовку в галузі сучасних досліджень, таких як презентація конференцій, об'єднання в мережу і співпрацю з національним, тематичним і мовним кордонів. Студенти післядипломної освіти також підготовлені в області проведення досліджень в співтоваристві і для участі в публічних дебатах. Післядипломні дослідження можуть проводитися в абсолютно різних умовах, але найбільш поширеним є те, що випускник або має фінансовану дотацію від факультету мистецтв, або працює, або фінансується завдяки зовнішньому дослідницькому проекті.

В розгляді підготовки PhD в країнах Скандинавії неможливо оминути Стокгольмський університет. Філософський факультет вищеозначеного університету – найбільший філософський факультет Швеції і розділений на два відділення: теоретичну філософію і практичну філософію.

Прийом до аспірантури в Стокгольмському університеті є високо конкурентним, а ступінь магістра в галузі філософії або еквівалент на момент подачі заявки є специфічною вимогою для успішного вступу. Для отримання загальної заявки на участь в програмах PhD в Стокгольмському університеті абітурієнт повинен мати фінансове забезпечене на весь термін дії програми. Як правило, навчання в програмі PhD пов'язана із заняттям посади у відділі PhD. Тривалість роботи PhD становить чотири роки, включаючи як мінімум три роки досліджень і не більше одного року навчання. Навчання може бути продовжена до одного року, якщо в контракт включено до 20% викладацької допомоги або адміністрації.

Також можливо поступити на PhD-програму за допомогою зовнішнього фінансування, наприклад, стипендії. Якщо абітурієнт забезпечив зовнішнє фінансування недостатньо для покриття всієї тривалості програми, відділ може надати додаткове фінансування.

Таким чином, проаналізувавши специфіку підготовки PhD, магістрів та бакалаврів з філософії у країнах Скандинавії, можемо зробити наступні **висновки**:

1) На всіх рівнях філософської освіти у всіх країнах даного регіону існують як класичні програми підготовки фахівців, так і актуальні, при чому особливий наголос робиться на програмах з логіки, теорії аргументації, когнітивістики, філософії мови.

2) Серед можливих аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти має бути впровадження магістерських програм з більш вузькою спеціалізацією, а також більш суттєве впровадження інноваційної складової у зміст підготовки PhD.

Список літератури:

1. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне: Овід, 2012. – 352 с
2. Teaching philosophy in Europe and North America – UNESCO, 2011. – 100 p.

Туренко В.Э., Соболь Т.В., Ярмолицкая Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СКАНДИНАВСКИХ СТРАНАХ: ПОСТАНОВКА ВОПРОСА

Аннотация
В статье подробно и комплексно исследованы особенности подготовки PhD, магистров и бакалавров по философии в Дании, Швеции и Норвегии. Выявлено, что в странах Скандинавии существуют общепризнанные 3-летние программы бакалавриата, однако достаточно является распространенной практика 1- и 2-годичных магистерских программ. Также показано, что магистерская подготовка в скандинавских государствах бывает, как классическая философская, философская для широкого круга специалистов, так и исследовательская, причем это в основном касается таких отраслей как логика, когнитивистика, теория аргументации, философия языка. Доказано, что философское образование на уровне PhD в данном регионе направлено прежде всего на то, чтобы выпускник был в состоянии использовать инструменты, разного рода инновационные навыки необходимые для эффективного общения и управления информацией. Доказано, что среди возможных аспектов модернизации отечественного философского образования должно быть внедрение магистерских программ с более узкой специализацией, а также более существенное внедрение инновационной составляющей в содержание подготовки PhD.

Ключевые слова: высшее философское образование, Дания, Швеция, Норвегия, модернизация философского образования, бакалавриат, магистратура, PhD.

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF PHILOSOPHICAL EDUCATION IN COUNTRIES OF SCANDINAVIA: AN ATTEMPT OF QUESTION

Summary
The article deals with the details of the preparation of PhD, masters and bachelors of philosophy in Denmark, Sweden and Norway. It is found that in Scandinavia there are generally accepted 3-year undergraduate programs, but the practice of 1- and 2-year master programs is quite common. It is also highlighted that Master's training in the Scandinavian countries is both a classical philosophical, philosophical for a wide range of specialists, and research, and this mainly concerns such branches as logic, cognitive science, theory of reasoning, philosophy of language. It is explored that philosophical education at the PhD level in this region is aimed primarily at the ability of the graduate to use the tools, different types of innovative skills necessary for effective communication and information management. It is proved that among the possible aspects of modernizing the domestic philosophical education there should be introduction of master's programs with a narrower specialization, as well as more significant introduction of the innovative component in the contents of the PhD preparation.
Keywords: higher philosophical education, Denmark, Sweden, Norway, modernization of philosophical education, bachelor's, master's degree, PhD.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 349.4

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЕМЛІ ПРОМИСЛОВОСТІ, ТРАНСПОРТУ, ЗВ'ЯЗКУ, ЕНЕРГЕТИКИ, ОБОРОНИ ТА ІНШОГО ПРИЗНАЧЕННЯ» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Барабаш Н.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню формування поняття категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Звернуто увагу на проблеми, пов'язані із найменуванням зазначених земель. Здійснено аналіз проблемних питань застосування поняття «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» у нормативно-правових актах України.
Ключові слова: категорія земель, землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, землі спеціального призначення, землі іншого несільськогосподарського призначення, землі іншого призначення, землі несільськогосподарського призначення, землі спеціального несільськогосподарського призначення.

Правові поняття, у тому числі й досліджуване поняття, знаходять свій вираз у термінах (словах та словосполученнях), правових визначеннях (дефініціях), що закріплюються у тексті права і мають строгу логічну визначеність з точки зору їх змісту, обсягу та співвідношення з іншими поняттями [1, с. 51]. Поняття стає відомим та може використовуватись тільки з моменту його об'єктивації в мові за допомогою терміна. Адже поняття – це категорія мислення, а думки, як зазначає Г. Т. Чорнобель, стають доступними для сприйняття лише тоді, коли вони вдягаються у словесний одяг, тобто виражаються за допомогою мови, що матеріалізується зовні в конкретних знаках, семантично пов'язаних один з одним та таких, що утворюють певну систему кодів [2, с. 189]. Поняття може бути виражене одним словом або словосполученням слів. Здатність слів виражати різні поняття породжує іноді плутанину, неясність в аргументації. Тому у науці користуються не просто словами, а термінами. Термін – це слово, яке має чітко визначене значення [3, с. 28]. У юридичній літературі вчені пропонують як дуже ємні, так і більш широкі за змістом визначення юридичного терміна. Так, М. Л. Давидова під юридичними термінами розуміє слова, що позначають правові поняття [4, с. 123]. Н. В. Артикуца вважає, що юридичний термін – це слово або словосполучення на позначення власне правового поняття, яке відображає специфіку державно-правових явищ і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях) [5, с. 39]. Натомість М. І. Любченко вказує, що юридичний термін являє собою основну одиницю юридичного тексту, представляє слово або словосполучення, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю [2, с. 125].

Кожний термін потребує свого розкриття, визначення, яке дозволило б найбільш повно відобразити ознаки то чи іншого явища, відділити його від суміжних понять [6, с. 120]. Коротке визначення будь-якого поняття, що відображає суттєві, якісні ознаки предмета чи явища є не що іншим, як дефініцією [7, с. 88]. На думку В. Д. Титова, без чітко сформульованого визначення ми не маємо й наукового поняття, і вимушені задовольнятися незрозумілими уявленнями, що допускають довільні суб'єктивні тлумачення [8, с. 45]. З цією позицією погоджуються й інші вчені. Зокрема, М. І. Любченко зазначає, що дефініції мають надзвичайно велике значення для всієї правової системи, адже до того часу, поки відсутнє наукове визначення того чи іншого поняття, немає й точного значення істотності предмета, що відображається цим поняттям, відсутній і критерій для виокремлення одних предметів від інших, а відповідно – немає й істинного уявлення про правову реальність, немає правової визначеності, не може бути і ефективного регулювання суспільних відносин [2, с. 124].

Враховуючи наведені положення до формування поняття категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, доцільно у юридичній літературі говорити про два аспекти цієї проблематики. Перший аспект пов'язаний із найменуванням зазначених земель, тобто юридичним терміном, що застосовується для позначення цього поняття, другий – із формулюванням дефініції зазначеного поняття, визначенням його змісту.

Дослідження формування поняття категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення зводиться переважно до вивчення проблем формулювання дефініції зазначеного поняття. Зокрема у наукових доробках В. І. Андрейцева, Р. Д. Боголєпова, В. В. Бондара, І. Я. Вітюк, Я. З. Гаєцької-Колотило, Н. Ю. Гальчинської, Б. В. Єрофєєва, Н. В. Ільків, М. Г. Ковтуна, М. І. Краснова, Т. М. Лебедєвої, С. І. Марченко, А. М. Мірошниченка, О. М. Па-

© Барабаш Н.П., 2017

щенка, В. Т. Терещука, М. В. Шульги та інших вчених досліджено зміст поняття цієї категорії земель та сформульовано дефініції цих земель. У юридичній літературі також здійснено диференціацію правових ознак зазначених земель, запропоновано науковий підхід щодо формулювання дефініції категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [9; 10; 11]. Проблеми найменування цієї категорії земель залишаються практично поза увагою наукової спільноти, а тому ґрунтовні загальнотеоретичні дослідження у цій царині відсутні.

Враховуючи значну актуальність теми та її незначну теоретичну розробку, пропонується **мету цієї статті** визначити як виявлення та аналіз проблемних питань застосування поняття «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» у нормативно-правових актах України.

У земельному законодавстві України для позначення досліджуваної категорії земель законодавець використовує термін ***«землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення»***. Потрібно відзначити, що в попередньому земельному законодавстві ця категорія земель іменувалася дещо по-іншому. У зв'язку з цим дуже важливо зрозуміти історичну логіку виникнення та ґенезу терміну, який застосовується на сьогодні законодавцем для позначення зазначеної категорії земель.

Аналіз перших законодавчих актів радянського періоду про землю 1917-1919 рр. [12] дозволяє стверджувати, що ця категорія земель називалася ***землями спеціального призначення***. Вперше зазначений термін закріплений у Положенні «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» від 26.05.1919 р. [13]. У прийнятому 1922 року Земельному кодексі УРСР [14] та Загальних засадах землекористування і землеустрою від 15.12.1928 р. [15] залежно від основного цільового призначення також виділялися землі спеціального призначення. У зазначених законодавчих актах був закріплений примат сільськогосподарських земель. Здійснювалося певне ототожнення державного земельного фонду країни як сукупності земель сільськогосподарського призначення. Всі інші категорії земель мали певним чином другорядну роль порівняно з сільськогосподарськими землями. Нормативне визначення земель несільськогосподарського призначення здійснювалося через відокремлення від земель сільськогосподарського призначення. У зв'язку з цим саме земельне право як галузь права розглядалось на той момент переважно як сільськогосподарське або селянське право. Крім того, деякі науковці вважали, що порядок регулювання земель спеціального призначення не повинен встановлюватися нормами Земельного кодексу, в силу несільськогосподарського характеру використання таких земель.

В подальшому, з прийняттям у 1968 р. загальносоюзного закону «Основи земельного законодавства Союзу РСР та союзних республік» [16] та у 1970 р. Земельного кодексу УРСР [17], досліджувана категорія земель змінила свою назву на ***землі промисловості, транспорту, курортів, заповідників та іншого несільськогосподарського призначення***.

Із набуттям незалежності України, прийняттям у 1990 р. Земельного кодексу [18] та у 1992 р. [19] його нової редакції, до складу категорії ***земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення*** не включені, як це було раніше, землі курортів та заповідників. Вони ввійшли як специфічні види земель до іншої самостійної категорії земель земельного фонду України. Це відповідало вимогам державної екологічної політики, обумовлено процесами усвідомлення важливості екологічних проблем і необхідності спеціального регулювання правового режиму земель територій та об'єктів, які особливо охороняються. Землі курортів та заповідників складали основу окремої самостійної категорії земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Необхідно зауважити, що законодавець й надалі продовжує використовувати у земельному законодавстві зазначений термін для позначення досліджуваної категорії земель, доповнивши лише його словосполученням землі енергетики.

Важливо також звернути увагу й на те, що замість терміна «землі іншого несільськогосподарського призначення» в законодавстві почав вживатися термін «землі іншого призначення». Такий підхід дещо зменшує акцент на несільськогосподарському характері використання даних земель, адже законодавство не виключає, що в окремих випадках вони можуть тимчасово використовуватися і для сільськогосподарських цілей [20, с. 327].

Неважко помітити, що у самому найменуванні цих земель – землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення – визначені безпосередньо види земель цієї категорії. Встановлення видів, на які поділяється відповідне поняття, означає не що інше як розкриття обсягу цього поняття. Загальноприйнятим є здійснення аналізу кожного поняття шляхом з'ясування його змісту та обсягу. Принагідно потрібно нагадати, що зміст поняття – це сукупність суттєвих (основних, необхідних) ознак, які об'єктивно характеризують природу певного предмета, явища, процесу. Зміст поняття установлюється за допомогою визначення. У свою чергу обсяг поняття – це сукупність предметів, явищ чи процесів, які охоплені даним поняттям, або інакше кажучи, всі предмети, явища чи процеси, до яких можна застосувати дане поняття. Обсяг поняття розкривається за допомогою поділу (розподіл на види (групи) предметів, що входять до обсягу даного поняття).

Для того, щоб визначити, чи є той чи інший одиничний предмет елементом обсягу певного поняття, необхідно перевірити, чи належать йому всі суттєві ознаки, що складають зміст цього поняття. Якщо у нього відсутня хоча б одна суттєва ознака, то цей одиничний предмет не можна визнати елементом обсягу такого поняття. Тому, з'ясовуючи розуміння певного юридичного поняття, спочатку необхідно точно визначити його зміст, тобто перерахувати всі суттєві і необхідні ознаки, які характеризують природу юридичного явища, а потім визначити його обсяг, тобто правильно співвіднести це поняття (ім'я, термін)

з реальними явищами, або вказати всі явища, до яких застосовується дане юридичне поняття.

У процесі поділу розрізняють поняття, обсяг якого піддається поділу (подільоване), види предметів, на котрі розподіляється рід (члени поділу), ознака, за якою розподіляється поняття на види (основа поділу). Як зазначається у науковій літературі поділ на зазначені види здійснюється в залежності від характеру спеціальних завдань, для здійснення яких вони призначені і надаються, або в залежності від мети їх надання. Аналіз такого поділу дозволяє стверджувати, що поняття, обсяг якого піддається поділу, виражається терміном, який використовується для позначення й іншого структурного елемента наведеного поділу – членів поділу. Переходячи до цього структурного елемента поділу, потрібно відзначити, що законодавець досить неординарно підійшов до закріплення у ЗК України видів земель досліджуваної категорії. Закріплюючи види земель цієї категорії, перелік їх залишається відкритим. Множинність видів земель даної категорії є характерною їх ознакою.

Формулювання таким способом назви категорії земель породжує певну невизначеність з точки зору належності земель до зазначеної категорії з урахуванням їх цільового призначення. У земельному законодавстві України відсутнє визначення та склад такого різновиду земель, як «землі іншого призначення». У науці земельного права землі іншого призначення визначаються як землі, що не охоплюються визначеннями інших категорій та інших видів земель в межах досліджуваної категорії земель. А. М. Мірошниченко вважає, що до зазначених земель можуть бути віднесені земельні ділянки, на яких розміщені об'єкти системи державного матеріального резерву, земельні ділянки, що використовуються для потреб мисливського господарства, земельні ділянки водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення, землі, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, земельні ділянки, відведені для розміщення полігонів твердих побутових відходів [21, с. 422-223].

В. І. Андрейцев відзначив, що до земель, що не знайшли відображення у законодавчій класифікації, можна віднести землі культового (церковного) фонду, космічного забезпечення, державного матеріального резерву, водно-болотних угідь та торф'яного фонду, родовищ корисних копалин, мисливського фонду та підвищеної екологічної небезпеки [22, с. 434].

Проте, як видається, не всі з наведених вище земель потрібно відносити до земель іншого призначення або ж взагалі до категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Зокрема, не всі з земель, які В. І. Андрейцев виділив як землі культового (церковного) фонду, повинні відноситись саме до земель іншого призначення. На думку автора, основною кваліфікуючою ознакою земель цієї категорії є наявність на таких землях будинків або споруд, які призначені для культових цілей. Однак, на території сучасної України, в даний час, знаходиться значна кількість церковних споруд, храмів та інших культових споруд, які являються пам'ятками архітектури, історичними пам'ятками, пам'ятками культурної спадщини тощо. У зв'язку з цим, такі землі можливо відносити до категорії земель історико-культурного призначення. Землі торф'яного фонду, родовищ корисних копалин згідно із законодавством України належать до складу земель промисловості.

У земельно-правовій науці висловлюються також думки, що в законі практично неможливо дати вичерпний перелік видів земель зазначеної категорії. Він завжди був і буде з продовженням. Склад земель досліджуваної категорії впродовж історії розвитку земельного законодавства відзначався нестабільністю, що не характерно для інших категорій земель, наприклад земель сільськогосподарського призначення. Це пояснюється тим, що деякі галузі виробничої чи іншої діяльності, які потребують надання земельних ділянок і встановлення відповідного порядку користування ними, формуються і породжують необхідність появи нових різновидів земель несільськогосподарського призначення. У юридичній літературі у зв'язку з цим запропоновано змінити у законодавстві словосполучення «землі іншого призначення» іншим – «землі іншого виробничо-господарського призначення» і вважати, що землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення фактично є частиною земель несільськогосподарського призначення в широкому розумінні, куди входять також землі лісогосподарського призначення, водного фонду, житлової та громадської забудови ті інші [20, с. 328].

Безперечно, що задоволення інтересів суспільного виробництва, розвиток виробничих сил, розширення видів діяльності зумовлює необхідність запровадження нових видів земель несільськогосподарського призначення, які належатимуть до складу досліджуваної категорії земель. Здійснення регулювання земельних відносин у цій сфері потребуватиме закріплення у законодавстві безпосередньо найменування виду таких земель, встановлення порядку їх використання та інших особливостей їх правового режиму і не може обмежуватися лише вказівкою в законодавстві на існування земель іншого призначення. Виокремлення у земельному законодавстві цього виду земель не сприяє ефективному правовому регулюванню відносин у даній сфері. У зв'язку з цим виникають запитання: чи так уже й доцільно залишати перелік земель, які входять до складу досліджуваної категорії залишати відкритим? Можливо доречніше буде відмовитися від виразу «іншого призначення»?

Зважаючи на визначену проблему застосування поняття «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення», науковою спільнотою пропонуються інші терміни для найменування зазначеної категорії земель – «землі несільськогосподарського призначення», «землі спеціального несільськогосподарського призначення», «землі спеціального призначення», які як вважається є більш лаконічними, зручними для використання і можуть бути цілком прийнятними й для застосування їх в земельному законодавстві України. Однак, враховуючи наведене, необхідно зауважити, що для позначення певного поняття має використовуватися лише один термін. Тому для того, щоб поняття набуло правильного і чіткого позначення, потрібно вирі-

шити проблему вибору оптимальної термінологічної одиниці, враховуючи відмінності в понятійному обсязі та особливості функціонування.

Проведене наукове дослідження засвідчує, що забезпечення ефективного правового регулювання земельних відносин у визначеній сфері зумовлює суттєве доопрацювання приписів вітчизняного земельного законодавства щодо найменування категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення та потребує у зв'язку з наявністю проблем застосування поняття «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» вирішення проблеми обрання терміну для позначення цієї категорії земель. Зазначені проблеми найменування категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення дозволяють визначити перспективні напрями подальших наукових досліджень у цій сфері, зокрема: вивчення науково-правової думки щодо термінології для позначення зазначених земель, аналіз та вирішення проблеми, пов'язаної з вибором терміна для найменування цих земель.

Список літератури:

1. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / Микола Панов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 50-59.
2. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія / Маріанна Іванівна Любченко. – Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. – 280 с.
3. Жеребкін В. Є. Логіка: Підруч. для юрид. вузів і фак. / Жеребкін Василь Євсійович. – [2-е вид., стереотип.]. – Х.: Основа, К.: Знання, 1998. – 256 с.
4. Давыдова М. Л. Юридическая техника (общая часть): Учебное пособие / М. Л. Давыдова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. – 292 с.
5. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки. – Том 90. – Юридичні науки. – 2009. – С. 39-44.
6. Баранова М. В. Конструирование дефинитивных норм права: проблемы и тенденции / М. В. Баранова // Юридическая техника. – 2013. – № 7 (ч. 2). – С. 120-125.
7. Апт Л. Ф. Правовые дефиниции в законодательстве / Л. Ф. Апт // Законодательная техника: Научно-практическое пособие. – М., 2000. – С. 88-100.
8. Титов В. Д. О специфике определений в юриспруденции / В. Д. Титов // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 45-50.
9. Барабаш Н. П. Зміст поняття категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення / Н. П. Барабаш // Visegrad journal on human rights. – 2016. – № 3. – С. 13-20.
10. Барабаш Н. П. Логіко-правові аспекти формулювання дефініції категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення / Н. П. Барабаш // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 4. – С. 236-241.
11. Барабаш Н. Теоретичні аспекти поділу ознак категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення / Наталія Барабаш // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний, господарсько-правовий журнал. – 2015. – № 4. – С. 18-23.
12. Декрет «О земле» от 26 октября 1917 г. // СУ РСФСР. – 1917. – № 1. – Ст. 3; Декрет «О социализации земли» от 19 февраля 1918 г. // СУ РСФСР. – 1918. – № 25. – Ст. 346; Положение «О социалистическом землеустройстве и о мерах перехода к социалистическом земледелию» от 26 мая 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 4. – Ст. 43.
13. Положение «О социалистическом землеустройстве и о мерах перехода к социалистическом земледелию» от 26 мая 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 4. – Ст. 43.
14. Земельний кодекс УРСР від 29 листопада 1922 р. // ЗУ УРСР. – 1922. – № 51. – Ст. 750.
15. Общие начала землепользования и землеустройства от 15 декабря 1928 г. // СЗ СССР. – 1928. – № 69. – Ст. 642.
16. Основы земельного законодательства Союза ССР и Союзных республик от 13 декабря 1968 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1968. – № 51. – Ст. 485.
17. Земельний кодекс УРСР від 8 липня 1970 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1970. – № 29. – Ст. 205.
18. Земельний кодекс УРСР від 18 грудня 1990 р. № 561-12 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 10. – Ст. 98.
19. Закон України «Про внесення змін та доповнень до Земельного кодексу Української РСР» від 13 березня 1992 р. № 2196-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354.
20. Шульга М. В. Правовий режим земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення / М. В. Шульга // Земельне право: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [В. І. Андрейцев, Г. Ю. Бистров, П. Ф. Кулинич та ін.]; за ред. В. І. Семчика і П. Ф. Кулинича. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 326-348.
21. Мірошниченко А. М. Земельне право України: підручник / Мірошниченко А. М. – К: Алерта, 2013. – 512 с.
22. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії / Володимир Іванович Андрейцев. – [2-ге вид., випр.]. – К.: Знання, 2007. – 445 с.

Барабаш Н.П.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ЗАКРЕПЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ЗЕМЛИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ, ТРАНСПОРТА, СВЯЗИ, ЭНЕРГЕТИКИ, ОБОРОНЫ И ИНОГО НАЗНАЧЕНИЯ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию формирования понятия категории земель промышленности, транспорта, связи, энергетики, обороны и иного назначения. Обращено внимание на проблемы, связанные с наименованием указанных земель. Осуществлен анализ проблемных вопросов применения понятия «земли промышленности, транспорта, связи, энергетики, обороны и иного назначения» в нормативно-правовых актах Украины.
Ключевые слова: категория земель, земли промышленности, транспорта, связи, энергетики, обороны и иного назначения, земли специального назначения, земли иного несельскохозяйственного назначения, земли иного назначения, земли несельскохозяйственного назначения, земли специального несельскохозяйственного назначения.

Barabash N.P.
Lviv Ivan Franko National University

THE PROBLEMATIC ASPECTS OF FIXING OF THE CONCEPT «LAND FOR INDUSTRY, TRANSPORT, COMMUNICATIONS, ENERGY, DEFENSE AND OTHER PURPOSES» IN THE UKRAINIAN LEGISLATION

Summary
The article is dedicated to the investigation of the formation of the concept of the land category for industry, transport, communications, energy, defense and other purposes. Specific attention is paid to the problems connected with the name of the defined lands. The problematic issues of the application of the concept «land for industry, transport, communications, energy, defense and other purposes» in the normative legal acts of Ukraine are analysed.
Keywords: land category, land for industry, transport, communications, energy, defense and other purposes, land for special purpose, land for other non-agricultural purpose, land for other purpose, non-agricultural land, land for special non-agricultural purpose.

УДК 346.58

ЗАСТОСУВАННЯ АНТИДЕМПІНГОВИХ, КОМПЕНСАЦІЙНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Богомолова Н.М.
Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Визначається основна мета застосування комплекту антидемпінгових норм. Досліджується механізм захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту та субсидованого імпорту. Розглядаються умови застосування спеціальних заходів. Досліджується порядок порушення антидемпінгової процедури. Певна увага приділена дослідженню поняття недобросовісна конкуренція.
Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, демпінг, демпінговий імпорт, субсидований імпорт, недобросовісна конкуренція, антидемпінгове розслідування, антисубсидиційне розслідування, спеціальне розслідування.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-господарських санкцій в якості інституту господарського права має значний науково-практичний потенціал, оскільки впровадження ефективної системи вказаних санкцій спрямовано на забезпечення правового господарського порядку в Україні.

Серед адміністративно-господарських санкцій важливе значення мають ті з них, що застосовуються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, – зокрема антидемпінгові заходи, компенсаційні, спеціальні, припинення експортно-імпортних операцій та індивідуальний режим ліцензування.

Необхідно зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі зазначалось існування антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, однак детальний їх аналіз не здійснювався.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства, розробка теоретичних і практичних питань із застосування антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, та підготовка пропозицій з удосконалення законодавства України в умовах переходу до ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними джерелами дослідження слугували наукові здобутки таких провідних українських і російських вчених, як А.Г. Бобкова, О.М. Вінник, В.М. Гайворонський, І.В. Єршова, Д.В. Задихайло, І.Є. Замойський, Г.Л. Знаменський, В.В. Лаптєв, В.К. Мамутов, В.С. Мартем'янов, Б.Г. Розовський, Н.О. Саніахметова, О.О. Чувпило, В.С. Щербина, О.С. Янкова, С.Г. Осика та ін.

Емпіричну базу дослідження склали законодавство України, а також спеціальна вітчизняна та зарубіжна наукова література, у якій досліджуються проблеми господарсько-правової відповідальності та господарських санкцій.

Основний матеріал. Серед адміністративно-господарських санкцій важливе значення мають ті з них, що застосовуються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, – антидемпінгові заходи, припинення експортно-імпортних операцій та індивідуальний режим ліцензування.

У літературі слушно зазначається, що норми про відповідальність за порушення законодавства про зовнішньоекономічну діяльність являють собою найбільш уразливу частину зовнішньоекономічного законодавства, що негативно позначається на його ефективності в цілому. Існує і зворотний зв'язок: повинні бути належним чином розроблені самі правила, за недотримання яких встановлюється відповідальність з погляду їхньої повноти, несуперечності, чіткості й інших якісних характеристик. У ряді випадків на практиці питання про відповідальність втрачає зміст в умовах наявності легальних можливостей обійти те або інше обмеження або заборону. Таким чином, важливим фактором є досягнення адекватності приписів, підкріплюваних санкціями, що не виключає необхідності зафіксувати в нормах права не тільки міри відповідальності, а й конкретні підстави і порядок їхнього застосування [8, с. 43].

При цьому, необхідно зазначити що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності та іноземні суб'єкти господарської діяльності мають право безпосередньо звертатися до Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції з клопотанням про дострокове припинення чи зміну виду спеціальних санкцій при наявності у таких суб'єктів і на підставі затверджених органом, що виявив правопорушення, документів про вжиття практичних заходів, що гарантують припинення правопорушення та ліквідацію його наслідків, з вказівкою вжитих заходів і конкретних результатів їх вжиття [5].

Згідно з ч. 1 ст. 244 ГК у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

Слід відзначити неузгодження назви цієї статті з її змістом, назва статті «Застосування антидемпінгових заходів», у той час як в ній вказується можливість застосування не тільки антидемпінгових, а й компенсаційних або спеціальних заходів за дії, що визнані недобросовісною конкуренцією при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. У той самий час антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи є самостійними заходами, які застосовуються відповідно до Законів України «Про захист національ-

© Богомолова Н.М., 2017

ного товаровиробника від демпінгового імпорту» та «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». Враховуючи наведені в зазначених законах визначення, можна стверджувати, що демпінговий імпорт, субсидований імпорт та зростаючий імпорт є різними явищами, а тому і такі засоби захисту від них, як антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи не можуть об'єднуватися під єдиною назвою «антидемпінгові заходи».

Тобто, зміст цієї статті ширше її назви. Тому пропонуємо змінити назву ст. 244 ГК на «Застосування антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів».

Застосування санкцій може бути оскаржено в судовому порядку.

Згідно з ч. 1 ст. 244 ГК у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

Більш детально застосування цих заходів регулюють спеціальні закони.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.91 р. під недобросовісною конкуренцією при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності розуміється:

– здійснення демпінгового імпорту, до якого застосовуються антидемпінгові заходи;

– здійснення субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи;

– здійснення інших дій, що законами України визнаються недобросовісною конкуренцією.

Під зростаючим імпортом розуміється здійснення імпорту в обсягах та/або за умов, що заподіюють значну шкоду або створюють загрозу заподіяння значної шкоди українським виробникам відповідних товарів.

За результатами антидемпінгового, антисубсидиційного або спеціального розслідування відповідно до законів України приймається рішення про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, яке може бути оскаржено в судовому порядку протягом місяця від дати запровадження відповідних заходів у порядку, встановленому законами України.

Застосування режимів вільної торгівлі, преференцій, спеціальних пільгових режимів (прикордонної (прибережної) торгівлі, спеціальних (вільних) економічних зон та інших, передбачених законами України), а також податкових, митних та інших пільг, що діють при імпорті в Україну товарів, щодо яких застосовуються антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи, зупиняється на строк до закінчення застосування зазначених заходів.

У правовому значенні демпінг традиційно визначають як цінову дискримінацію між ринками різних країн. Це визначення теоретично охоплює дві ситуації. Перша – коли виробник продукції продає її за більш низькою ціною на своєму внутрішньому ринку, ніж за кордоном. Друга – коли виробник продає свою продукцію за більш високою ціною на своєму внутрішньому ринку, ніж на експортному. З початку XX ст. демпінгом було визнано тільки останню ситуацію, оскільки лише вона може викликати проблеми в країні імпорту [6, с. 1]. Це стає особливо зрозумілим у контексті того факту, що саме виробники країни експорту зацікавлені у захисті від дешевих товарів, імпортованих з інших країн. Між тим в Україні є приклади, коли було розпочато антидемпінгове розслідування проти експортних поставок українських підприємств [4].

Захисні заходи проти демпінгу можуть бути виправдані лише в тому випадку, якщо він заподіює шкоду товаровиробникам в країні імпорту. Тому, щоб країна імпорту могла розпочати антидемпінгове розслідування, необхідно задовольнити дві вимоги: довести наявність власне факту демпінгу і наявність шкоди в країні імпорту, що була заподіяна демпінговим імпортом. Якщо обидві умови присутні, країна імпорту має повне право накласти антидемпінгове мито, щоб захистити свою внутрішню промисловість проти руйнівної торговельної практики іноземних виробників.

Оскільки антидемпінгові заходи безпосередньо обмежують торгівлю між країнами, то особливо важливою (з метою недопущення їх довільного застосування) є уніфікація правил визначення демпінгу та обчислення заподіяної ним шкоди. Це, зокрема, досягається прийняттям єдиних правил і процедур в системі ВТО/ГАТТ, що були інкорпоровані в їхньому національному законодавстві.

Головна мета існуючого комплекту антидемпінгових норм повинна полягати в досягненні справедливості і передбачуваності у структурі торгівлі, яка через зменшення тарифних і нетарифних обмежень може використовуватись як інструмент недобросовісної конкуренції. Іноземний постачальник має виявити здатність заздалегідь самостійно підрахувати нормальну вартість та експорту ціну (два компоненти, що обчислюються для визначення демпінгової маржі) так, щоб визначити, яку ціну він може встановити, щоб уникнути звинувачень у демпінгу і, отже, застосування проти своєї продукції антидемпінгових заходів. Таким чином, обчислення демпінгової маржі має велике значення для учасників міжнародного торговельного обороту [9, с. 69].

До демпінгового імпорту з країн, що не є членами ЄС, застосовується Регламент Ради ЄС № 384/96. Демпінг всередині ЄС теоретично вважається неможливим. Так, Звіт Месінської Конференції 1956 року (1956 Messina Conference Report) роз'яснює: «Підприємство може практикувати демпінг тільки на інших ринках до меж, до яких захищений його власний ринок. Одночасне і взаємне зняття перешкод для торгівлі всередині спільного ринку автоматично забезпечить ліквідацію проблеми демпінгу серед країн-членів ЄС».

В Україні визначення демпінгу надано в ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» та в ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Антидемпінговий закон України прив'язує поняття демпінгу до території України, в той час як в Законі України «По зовнішньоекономічну

діяльність» йде мова взагалі про країну імпорту без територіальної належності. Відповідно до антидемпінгового закону України, товар вважається об'єктом демпінгу, якщо його експортна ціна під час продажу в Україну є нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту в звичайних торговельних операціях (ст. 2 антидемпінгового закону України).

Експортна ціна товару, що ввозиться на митну територію України, порівнюється з нормальною вартістю, яка визначається на підставі цін, установлених під час здійснення звичайного продажу незалежним покупцям в країні експорту.

Необхідно звернути увагу на той факт, що товар, якій підпадає під визначення об'єкту демпінгу, може не підпадати під визначення «демпінгу». Демпінг – це імпорт товару, який є об'єктом демпінгу, в результаті якого наноситься шкода виробнику подібного товару. Практика демпінгу засуджується:

– якщо вона заподіює істотну шкоду існуючому національному товаровиробнику або створює загрозу її заподіяння;

– якщо вона перешкоджає створенню або розширенню виробництва національним товаровиробником (ст. 10 антидемпінгового закону України).

Таким чином, демпінг розглядається в Україні як правопорушення, суть якого полягає в реалізації іноземним виробником товару для імпорту в Україну за ціною, нижчою, ніж та, яку йому сплачують на його внутрішньому ринку, що заподіює шкоду виробникам подібних товарів в Україні [9, с. 72].

Механізм захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, засади і порядок порушення та проведення антидемпінгових розслідувань і застосування антидемпінгових заходів встановлені у Законі України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.98 р. Цей Закон застосовується щодо імпорту товару, який є об'єктом демпінгу, якщо такий імпорт завдає шкоди національному товаровиробнику подібного товару. Товар вважається об'єктом демпінгу, якщо в Україні його експортна ціна є нижчою від порівняної ціни на подібний товар у країні експорту в звичайних торговельних операціях.

Відповідно до Закону, антидемпінгові заходи – це попередні або остаточні заходи, що застосовуються відповідно до Закону під час або за результатами антидемпінгового розслідування. Антидемпінгове мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію України товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів (попередніх або остаточних).

У випадках встановлення факту порушення антидемпінгового законодавства обов'язковим є антидемпінгове розслідування, яке у відповідності із законодавством проводять уповноважені на це центральні органи виконавчої влади – Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, Державна митна служба України, а також Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі.

Згідно із ст. 6 Закону право на прийняття рішення вчинення дій комісією за результатами антидемпінгового розслідування здійснюється у відповідності із строками, які обчислюються роками, місяцями і днями.

Розділом III Закону передбачено порядок порушення антидемпінгової процедури та антидемпінгового розслідування, у процесі проведення або за результатами яких на підставі положень IV-VI розділів цього Закону можуть бути застосовані попередні антидемпінгові заходи шляхом запровадження справляння попереднього антидемпінгового мита і остаточні антидемпінгові заходи через запровадження справляння остаточного антидемпінгового мита.

Попередні антидемпінгові заходи можуть застосовуватися при наявності наступних умов:

1) порушена антидемпінгова процедура у порядку, установленому ст. 12 Закону;

2) порушено антидемпінгове розслідування в порядку, установленому ст.13 Закону;

3) у газеті було опубліковане повідомлення про порушення антидемпінгового розслідування;

4) зацікавленим сторонам були надані відповідні можливості щодо подання відомостей і коментарів згідно зі ст. 12 Закону;

5) у ході антидемпінгового розслідування Міністерство зробило попередній позитивний висновок щодо наявності демпінгу і збитку, що є його наслідком;

6) національні інтереси вимагають застосування попередніх антидемпінгових заходів з метою запобігання нанесення збитку.

Попередні антидемпінгові заходи застосовуються за рішенням Комісії не раніше ніж через 60 днів і не пізніше ніж через дев'ять місяців після порушення відповідного антидемпінгового розслідування.

Антидемпінгове розслідування припиняється, як правило, відповідно до рішення Комісії про застосування остаточних антидемпінгових заходів.

Попереднє або остаточне антидемпінгове мито справляється за ставкою і на умовах, встановлених у відповідному рішенні Комісії про застосування антидемпінгових заходів. Зазначене мито сплачується незалежно від сплати інших податків і зборів (обов'язкових платежів), у тому числі мита, митних зборів тощо.

Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.98 р. визначає механізм захисту національного товаровиробника від субсидованого імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, регулює засади і порядок порушення та проведення антисубсидиційних розслідувань, а також застосування компенсаційних заходів.

Субсидований імпорт – ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару.

Компенсаційні заходи – попередні або остаточні заходи, що застосовуються відповідно до Закону під час або за результатами антисубсидиційного розслідування. Компенсаційне мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію України товару, що є об'єктом застосування компенсаційних заходів (попередніх або остаточних).

Застосуванню відповідних заходів і санкцій у випадках порушення Закону передує антисуб-

сидиційне розслідування, що провадять Мінекономіки, Державна митна служба України або Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі.

На засіданнях Комісії приймається рішення про:

– порушення антисубсидиційного розслідування;

– позитивні або негативні висновки щодо наявності нелегітимної субсидії та методів, що дають можливість визначити її суму;

– позитивні або негативні висновки щодо наявності шкоди та її розмір;

– визначення причинно-наслідкового зв'язку між субсидованим імпортом і шкодою.

Відповідно із Законом після порушення антисубсидиційної процедури та антисубсидиційного розслідування з встановленням наявності субсидування і шкоди застосовуються попередні та остаточні компенсаційні заходи щодо імпорту товарів, які ввозяться на митну територію України, від дати набрання чинності і відповідним рішенням Комісії про застосування вказаних заходів за винятками, визначеними цим Законом (розділи V-VII).

Законом України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22.12.98 р. з метою введення механізмів захисту інтересів національного товаровиробника регулюються засади та порядок порушення і провадження спеціальних розслідувань фактів росту імпорту в Україну з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, що завдає значної шкоди або погрожує нанесенням значної шкоди національному товаровиробнику, за результатами яких можуть застосовуватися спеціальні заходи.

Цей Закон застосовується до імпорту в Україну будь-якого товару походженням з інших країн, митних союзів або економічних угруповань.

Ст. 5 Закону не виключає застосування разом із спеціальними заходами інших заходів, передбачених актами законодавства, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) і Світової організації торгівлі (СОТ).

Після порушення та проведення спеціального розслідування згідно з цим Законом можуть застосовуватись попередні спеціальні заходи у вигляді спеціального мита незалежно від інших податків і зборів.

Якщо в процесі спеціального розслідування, що проведено Мінекономіки, буде встановлена загроза заподіяння значної шкоди, Комісія за поданням Міністерства може застосувати заходи нагляду або регіонального нагляду за імпортом в Україну.

Якщо зростання обсягу імпорту в Україну відбувається у таких розмірах та (або) у такі строки або на таких умовах, що заподіюється або існує загроза заподіяння значної шкоди, з метою захисту національних інтересів Комісія може прийняти рішення про застосування таких спеціальних заходів:

– обмеження строку дії дозволів на імпорт, які були видані Мінекономіки;

– запровадження режиму квотування імпорту в Україну, що є об'єктом спеціального розслідування, з визначенням квот та порядку їх розподілу.

У практиці України є випадки застосування таких спеціальних заходів.

Так, прийняте рішення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну хутра штучного та тканини ворсової походженням з Республіки Бєларусь, Китайської Народної Республіки (у тому числі з Тайваню, Гонконгу, Макао), Російської Федерації та Угорської Республіки» від 14.09.99 р. № СП-8/1999. Цим рішенням встановлено, що спеціальні заходи не застосовуються щодо імпорту в Україну товару походженням з Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Польща, США у зв'язку з тим, що обсяг імпорту з кожної з таких держав визначений як незначний, а сукупна оцінка впливу цього імпорту відповідає умовам конкуренції між імпортними товарами та умовам конкуренції між імпортними товарами і подібними товарами.

Рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 27.09.99 р. № СП-9/1999 комісією порушене спеціальне розслідування щодо імпорту в Україну поролону з Європейського Союзу, Канади, Королевства Норвегії, митного союзу країн Балтії (Естонської, Латвійської, Литовської Республік), митного союзу Російської Федерації і Республіки Бєларусь, Республіки Польща, Словацької, Турецької, Чеської та Словенської Республік [3].

Згідно з ч. 2 ст. 244 ГК порядок визначення розміру шкоди (загрози шкоди) економіці України та застосування заходів, зазначених у цій статті, встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Порядок визначення розміру шкоди (загрози шкоди) економіці України та застосування заходів, зазначених у ст. 244 ГК, встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до зазначеного Закону, а також законами України «про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» (розділи II та IV), «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» (розділи II, III, IV, VI, VIII), «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» (розділи IV-V) та додатками 1-7 до цього Закону.

У літературі немає єдності поглядів з питання про характер цих заходів.

На думку Д. Лук'янця, ні демпінговий, ні субсидований імпорт за своєю суттю не є правопорушенням. Це дійсно шкідливі для національних товаровиробників явища, але вони не є протиправними. Держава не може заборонити ввезення товару із-за кордону за будь-якими цінами, але вона може передбачити застосування засобів економічного захисту у випадках здійснення демпінгового або субсидованого імпорту. Не випадково ці засоби мають назву «мито», що вказує на їх природу як засобів тарифного регулювання, а не заходів юридичної відповідальності.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» компенсаційне мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію України товару, що є об'єктом застосування компенсаційних заходів (попередніх або остаточних). У свою чергу, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від

демпінгового імпорту» антидемпінгове мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що справляється у разі ввезення на митну територію України товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів (попередніх або остаточних). Наведені визначення свідчать, що об'єктами застосування антидемпінгових і компенсаційних заходів є товар, а не суб'єкт господарювання, що здійснює демпінговий або субсидований імпорт, що також не дає можливості визнавати ці заходи ні адміністративно-господарськими санкціями, ні взагалі заходами відповідальності. Отже, застосування антидемпінгових заходів – це не юридична відповідальність і не адміністративно-господарська санкція (в розумінні ст. 238 ГК) [11, с. 14].

В цілому засоби захисту внутрішнього ринку від нечесних методів торгівлі відносять до числа заходів державного регулювання зовнішньої торгівлі. Економісти, ґрунтуючись на світовому досвіді, поділяють такі заходи на вісім категорій, при цьому антидемпінгові і компенсаційні заходи відносять до заходів контролю цін, що мають на меті захист інтересів національних виробників [7, с. 45].

В юридичній літературі проводиться інша класифікація форм державного регулювання зовнішньої торгівлі, в основі якої полягають правові підстави застосування різних заходів державного регулювання. Вони поділяються на ординарні міри та екстраординарні міри. Екстраординарні міри – заходи державного регулювання, що застосовуються або як санкції за порушення норм як міжнародного права, так і внутрішнього законодавства РФ іноземними та/або вітчизняними учасниками зовнішньоторговельної діяльності (антидемпінгові та компенсаційні заходи), або внаслідок важкого економічного становища держави (захисні заходи). Такі заходи завжди носять тимчасовий характер, їх застосуванню передує спеціальне розслідування, проведене у встановленому законом порядку [10, с. 61].

Таким чином, антидемпінгові і компенсаційні заходи розцінюються як екстраординарні міри, що застосовуються як санкції за порушення законодавства.

Як ми бачимо, застосування антидемпінгових і компенсаційних заходів фактично носить характер санкцій за застосування експортерами нечесних методів торгівлі (таких як демпінг і заборонені субсидії), заборонених як міжнародним, так і внутрішнім правом [10, с. 65].

Відсутність ринкових інструментів регулювання сфери ЗЕД може заподіяти шкоду національній промисловості, а в українському випадку – заподіяло та заподіює шкоду, що призводить до істотного скорочення обсягів виробництва товарів і в окремих випадках – до ліквідації галузей промисловості, наприклад, виробництва окремих побутових електронних пристроїв [12, с. 376].

Загальні положення про проведення антидемпінгового, антисубсидиційного та спеціального розслідування є подібними. Ці розслідування відрізняються між собою за об'єктом (або демпінг, або субсидія або масований імпорт); за строками їх проведення; загальною методологією визначення наявності правопорушення (демпінгування, субсидування або масованого імпорту); формами заходів, що застосовуються до цих правопорушень на попередньому етапі; формами зобов'язань відповідача у процесі цих розслідувань; особливостями визначення наявності шкоди (в антидемпінговому та антисубсидиційному розслідуваннях – визначення шкоди в одній з трьох її форм, а у спеціальному розслідуванні – в одній з двох форм).

Слід розглядати антидемпінговий, антисубсидиційний або спеціальний процес у широкому сенсі, як соціальне явище, пов'язане з потребою суспільства у забезпеченні захисту прав національних підприємств, перш за все від недобросовісної конкуренції, а також захисту доходів до Держбюджету. Такий захист здійснюється лише у встановленому законодавством порядку [12, с. 378].

Як і відповідно до правової системи ГАТТ/ОТ, згідно з чинним законодавством України демпінг є економічним правопорушенням, яке полягає у тому. Що іноземний виробник продає в Україні товар нижчу його нормальної вартості з метою заподіяння шкоди українським конкурентам-виробникам подібного товару. Головними елементами категорії демпінгу як правопорушення є:

а) протиправність, тобто заборона таких економічних дій;

б) сама дія, що полягає у продажі товару у значних обсягах і за ціною, нижчою собівартості виробництва цього товару;

в) винуватість, тобто переслідування мети як заподіяння шкоди українським виробникам;

г) сама шкода, що її спричиняє дія, зазначена у підпункті «в».

Факт здійснення правопорушення (демпінгу) встановлюється у процесі антидемпінгового розслідування. Цьому розслідуванню передує антидемпінгова процедура, у процесі якої встановлюється достатність доказів та інформації для проведення такого розслідування.

Висновки. Отже, припинення експортно-імпортних операцій та застосування індивідуального режиму ліцензування – це передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовується компетентними державними органами у передбачених законом випадках. Тобто, вони належать до адміністративно-господарських санкцій організаційно-правового характеру.

Слід зазначити, що чинне зовнішньоекономічне законодавство, на відміну від Господарського кодексу України, передбачає не припинення експортно-імпортних операцій, а зупинення зовнішньоекономічної діяльності, що на відміну від припинення, має тимчасовий характер.

Тому для узгодження Господарського кодексу України та чинного спеціального законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності пропонуємо у назві та змісті ст. 245 ГК України замінити «припинення експортно-імпортних операцій» на «зупинення зовнішньоекономічної діяльності».

Потребує законодавчого закріплення термінологічне визначення критеріїв поняття «національні економічні інтереси», оскільки в противному разі передусім для самих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності не зрозумілим до кінця залишається, якими саме своїми діями вони можуть зашкоджувати інтересам національної економічної безпеки. Вирішити цю проблему доцільно в Господарському кодексі, доповнивши його відповідною статтею.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України ввід 16.04.91 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
3. Урядовий кур'єр. – 1999. – № 182. – 29 вересня.
4. Рішення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі «Про застосування остаточних антидемпінгових заходів щодо експортних поставок електроенергії до Болгарії, Республіки Молдова, Республіки Польща. Румунії, Словацької Республіки, Чеської Республіки та Угорської Республіки» від 7 грудня 2000 р. № АД-12/2000/52-45.
5. Наказ Міністерства економіки України і МВД України «Про вдосконалення процедури застосування спеціальних санкцій» від 12.01.2001 р. № 6/10. п. 6.
6. Vermulst E., Waer P.E. Anti-dumping Law and Practice. – London, 1996, p. 1.
7. Дюмулен И., Пресняков В., Соколов В. Внешнеторговый режим ведущих зарубежных стран // Внешняя торговля. – 1996. – № 4. – С. 45.
8. Зыкин И.С. Внешнеэкономические операции: право и практика. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 304 с.
9. Кочергіна О. Демпінг у контексті законодавства США, ЄС та України // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 68-72.
10. Кувшинов Е.С. Нормативное регулирование защиты внутреннего рынка от нечестных методов торговли // Государство и право. – 1997. – № 7. – С. 60-65.
11. Лук'янець Д. Про правову природу адміністративно-господарських санкцій // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 10-15.
12. Осика С.Г. Правове регулювання імпорту: антидемпінгові заходи. – К.: Благодійна організація «Центр дослідження СОТ, розвитку торгового права і практики», 2003. – 448 с.
13. Шапочкіна М.В. Адміністративно-припинювальні санкції у сфері ліцензування: теорія та практика / М.В. Шапочкіна // Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 3. – С. 164-168.

Богомолова Н.М.
Николаевский институт права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

ПРИМЕНЕНИЕ АНТИДЕМПИНГОВЫХ, КОМПЕНСАЦИОННЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ СПОСОБОВ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Определяется основная цель применения комплекта антидемпинговых норм. Исследуется механизм защиты национального товаропроизводителя от демпингового импорта и субсидированного импорта. Рассматриваются условия применения специальных мер. Исследуется порядок возбуждения антидемпинговой процедуры. Определенное внимание уделяется исследованию понятия недобросовестная конкуренция.

Ключевые слова: административно-хозяйственные санкции, демпинг, демпинговый импорт, субсидированный импорт, недобросовестная конкуренция, антидемпинговое расследование, специальное расследование.

Bogomolova N.M.
Mykolaiv Institute of Law
National University «Odessa Law Academy»

THE USE OF ANTI-DUMPING, COUNTERVAILING AND SPECIAL MEASURES IN FOREIGN TRADE

Summary
Determine the main purpose of the application of a set of anti-dumping rules. The mechanism to protect domestic producers from dumped imports and subsidized imports. The conditions of application of special measures. Investigated the order of anti-dumping procedures. Some attention was paid to research the concept of unfair competition.

Keywords: administrative-commercial sanctions, dumping, dumped imports, subsidized imports, unfair competition, anti-dumping investigation antysubsydytsiyne investigations, special investigations.

УДК 368.91-057.36:342(477+73)

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (MILITARY PERSONNEL INSURANCE) ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА США

Вороніна Н.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються проблемні питання страхування військовослужбовців відповідно до чинного і перспективного законодавства України, з урахуванням досвіду, здійснення страхування військовослужбовців за законодавством США. Пропонується передбачити можливість добровільного страхування з обов'язковою державною підтримкою.

Ключові слова: страхування, обов'язкове страхування, добровільне страхування, компенсаційні виплати, страховий випадок, військовослужбовець.

Постановка проблеми. Невід'ємною частиною соціальної політики будь-якої держави є соціальний захист військовослужбовців, ветеранів армії і флоту, членів їх сімей,її можна визначити як систему заходів, спрямованих на компенсацію деяких обмежень конституційних прав людей у погонах. Захист Вітчизни пов'язаний з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців. Тому як в Україні так і в країнах НАТО передбачається такий вид захисту, як страхування. Це пов'язано насамперед, із зростаючим ризиком заподіяння шкоди здоров'ю військовослужбовців та вимагає від держави адекватних заходів, що збільшують захищеність зазначених категорій громадян. Вони повинні носити не декларативний характер, а базуватися на налагодженому механізмі їх практичної реалізації. В кожній цивілізованій країні така позиція держави є основним критерієм організації соціального захисту військовослужбовців щодо їх життя і здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Т. Педченко трактуються юридичні питання страхового права і страхових відносин [1, с. 570-571]. У статтях М. Гребенюк основна увага приділяється загальним питанням страхування військовослужбовців [2, с. 366-368]. Найбільш досліджуваним питання слід визначити питання медичного страхування військовослужбовців,яке досліджується науковцями впродовж тривалого часу [3, с. 24-26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нерозробленість теоретичної бази обов'язкового державного страхування пояснюється тим, що воно не зачіпає інтереси значної частини населення країни. Особи, які підлягають обов'язковому державному страхуванню, знають лише про своє право на страховий захист. Вони зустрічаються з проблемами реалізації свого права тільки при настанні страхового випадку. Сформована система допомоги та компенсацій за шкоду, заподіяну військовослужбовцям при виконанні службових обов'язків,яка замінила обов'язкове державне страхування.

На сьогодні достатньо розповсюдженим є добровільне страхування військовослужбовців за рахунок страхових компаній. Шляхом створення спеціальних страхових фондів, воно дозволяє в більш повному обсязі захищати майнові інтереси військовослужбовців і членів їх сімей. Через страхування військовослужбовців забезпечується виконання суспільно-значущої задачі – соціального захисту військовослужбовців. Однак без допомоги держави, вони не зможуть забезпечити повноцінний захист військовослужбовців,так як ризик настання страхового випадку в результаті військових дій є стандартним винятком у всіх договорах страхування. В свою чергу,уряд США приймає участь у здійсненні особистого страхування військовослужбовців спільно з приватною системою страхування. Мета такого спільного страхування – запропонувати більш доступне страхування при придбанні страхового поліса у комерційної страхової компанії. З цього полісу уряд США доплачує страхової компанії страхові внески за ризиками, пов'язаними з військовою службою. Всі інші ризики оплачуються страховими внесками, вираховуються із зарплати військовослужбовців.

Страхування військових має бути обов'язковим видом захисту або субсидованим державою.

Мета статті. Метою даної статі є дослідження питань страхування військовослужбовців в Україні та країнах НАТО.

Відповідно до встановленої мети необхідно виконати наступні завдання:

– Аналіз питань щодо обов'язкового та добровільного страхування військовослужбовців в Україні;

– страхування військовослужбовців країн НАТО-можливість запозичення накопиченого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Складні зв'язки, що виникають між державою та військовослужбовцями, їх взаємовідносини один з одним фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод, обов'язків, відповідальності, гарантій і утворюють правовий статус військовослужбовців,чого не можна сказати,щодо учасників добровольчих батальйонів.

У вітчизняній військово-правовій літературі довгий час панувала теза про політичні та громадські права військовослужбовців. Однак ще вчені XIX-XX століть А. Добровольський, А. Градовський, посилаючись, на особливе становище армії в механізмі держави і її функції, вказували на обмеженість прав і свободи військовослужбовця.

Ця обмеженість виражалася:

по-перше, особливим – публічно-правовим характером армії, як організації призначеної для збройної боротьби;

по-друге, особливістю взаємних відносин і складових її елементів (дисципліна, військовий правопорядок);

© Вороніна Н.В., 2017

по-третє, суттю військової служби, як служби державної [4, с. 3-4; с. 319].

Професійна діяльність військовослужбовців пов'язана з небезпекою їх загибелі (смерті), заподіянням шкоди здоров'ю, а також знищенням (псуванням) їх майна. Наявність небезпеки обумовлено участю військових контингентів в наведенні конституційного порядку всередині країни, а також вирішенням завдань у складі миротворчих сил під егідою ООН. Зростаючий ризик небезпеки для військовослужбовців силових структур зачіпає не тільки інтереси членів їх сімей, а й держави. Цей обопільний інтерес проявляється в соціальному захисті військовослужбовців, які забезпечують охорону незалежності нашої держави. Отже, діяльність військовослужбовців повинна опиратися не на декларативні норми закону про соціальний захист, а на налагоджений механізм їх реалізації.

Обов'язкове страхування військовослужбовців в Україні існувало з 1995 по 25 грудня 2013 р., поки уряд не прийняв постанову № 975, що замінила страховий захист одноразовою компенсацією з бюджету. На думку О.М. Залєтова така заміна, ймовірно, була виправданою, оскільки останніми роками страхування військовослужбовців в Україні було формальним, а не реальним видом захисту».

Згідно з постановою № 975, у разі загибелі військових їхні сім'ї отримують з бюджету компенсацію у розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму – 609 тис. грн. При інвалідності сума виплати сягає від 150 – (182 тис. грн) до 250-кратного (304 тис. грн) прожиткового мінімуму, залежно від групи інвалідності [5].

Однак на сьогодні, страхування може стати додатковим захистом до вже існуючої бюджетної компенсації, але для цього потрібно створити спеціальну страховку. «Для забезпечення додаткових соціальних гарантій військовослужбовцям уряд має розробити стандартний страховий продукт, який передбачатиме можливість оплати страхування не тільки за рахунок держбюджету, а й за рахунок спонсорів, а також забезпечувати загальний страховий захист військових у розмірі від 1 млн грн» [6]. Щодо добровільного страхування,то настання страхового випадку в результаті військових дій є стандартним винятком у всіх договорах страхування. Послуга може бути і добровільною, але в такому випадку потрібно згода страховиків та підтримки держави.

Від нещасного випадку (з урахуванням ризику смерті) були застраховані 30 військових, що беруть участь в антитерористичній операції на сході України.

Сума страхування і бренд страховика, який продав захист військовим, невідомі, але страховий платіж склав 2,5 тис. грн. за одного застрахованого. Страхувальником виступив приватний бізнес, що забезпечує фінансову підтримку військовослужбовців.

Страховщики пропонують військовослужбовцям і бійцям добровольчих батальйонів 2 продукти: ризикове страхування життя на випадок смерті (покриває всі ризики) і страхування від нещасного випадку (покриває ризик «смерті» тільки в результаті нещасного випадку).

Крім того, нещодавно Координаційна рада МТСБУ виступила з ініціативою рекомендувати МТСБУ виділити з Фонду попереджувальних заходів Збройним силам України кошти в розмірі 5 млн. грн. для здійснення страхування життя бійців добровольчих батальйонів, які беруть участь в зоні АТО.

В даний час страхування військовослужбовців поширене в багатьох країнах світу, але має різні форми і межі застосування. Військово-політичне керівництво більшості країн – учасників блоку НАТО розглядає дотримання соціально-правового статусу та гарантій військовослужбовців в якості обов'язкової умови збереження і зміцнення престижності та привабливості служби в Збройних Силах, а також стимулювання особового складу до підвищення професіоналізму і продовження військової кар'єри. За кордоном при розгляді питань соціального захисту військовослужбовців, особливо у випадках ушкодження здоров'я, перевага надається рішенню проблем тих військовослужбовців, які отримали ушкодження здоров'я при виконанні бойових завдань, в тому числі і при здійсненні антитерористичної діяльності.

Страхування американських військових реалізується в рамках конкретних страхових програм, прийнятих Конгресом США. Починаючи з 1919 р. і до теперішнього часу в США було 8 програм страхування.

Страхування військовослужбовців у США не обов'язкове і не завжди державне. У практиці страхування Сполучених Штатів утвердився щомісячний страховий внесок, який перераховується з зарплати військовослужбовця на рахунок страхової компанії. Величина щомісячного страхового внеску залежить від того, на яку максимальну страховий захист розрахований страховий поліс і за якою програмою страхування він діє. Так, наприклад, раніше при максимальній сумі страхового захисту в 50 тис. дол. щомісячний страховий внесок військовослужбовця за програмою за участю уряду США становив 4 дол.

Особисте страхування військовослужбовців США, швидше за все, класичне. Військовослужбовець може застрахувати своє життя на певну суму, купивши страховий поліс в одній з приватних страхових компаній (укласти договір страхування). При цьому військовослужбовець сам призначає вигодонабувачів і оплачує даний страховий поліс. Досить поширена сума максимального страхового покриття на випадок смерті військовослужбовця становить від 10 тис. до 50 тис. доларів [7].

Страхування здоров'я військовослужбовців здійснює програма «CHAMPUS» (The Cilvilian Health and Medical Program of the Uniformed Services). Подібна форма страхування кадрових військових здійснюється (свого роду відомче страхування) у Франції, Німеччині та Великобританії.

Ця програма дає можливість оплачувати членам сімей військовослужбовців, ветеранам ЗС і членам їхніх сімей більшу частину вартості медичних послуг, які вони отримують у цивільних лікувальних установах за контрактом із Департаментом оборони. На програму «CHAMPUS» щорічно витрачається до 2.5 млрд дол. з бюджету Департаменту оборони й Адміністрації у справах ветеранів. Ці кошти доповнюють фінансування зазначених вище програм медичного і соціального забезпечення підлеглих контингентів [8].

Життя і здоров'я американського солдата, який воює в гарячій точці, застраховані Пентагоном на $250 тис. Але від цього страхування можна відмовитися і отримувати по $10 надбавки до зарплати щомісяця. А доплативши власні кошти, військовослужбовці у віці до 35 років можуть збільшити страхове покриття до $1-3 млн. У США працює 8 національних програм страхового захисту військовослужбовців. Реалізацією програм страхування їхнього життя і здоров'я там займаються близько 100 приватних страхових компаній.

Висновок. Отже, зростаючий ризик заподіяння шкоди здоров'ю військовослужбовців вимагає від держави адекватних заходів, що збільшать захищеність зазначених категорій громадян. Вони повинні носити не декларативний характер, а базуватися на налагодженому механізмі їх практичної реалізації. В кожній цивілізованій країні така позиція держави є основним критерієм організації соціального захисту військовослужбовців щодо їх життя і здоров'я. Вітчизняна система захисту військовослужбовців являє собою складну систему, що складається з сукупності відносно відособлених елементів, одним з яких є страхування. Результати його функціонування, безсумнівно, мають позитивну спрямованість. Однак жодна система не може вважатися ідеальною, позбавленою недоліків. Вона може бути оптимальною за деякими показниками і протягом обмеженого періоду часу. Впродовж життєвого циклу змінюються зовнішні параметри, що впливають на систему, відбувається її внутрішня трансформація. Ці чинники породжують необхідність її модернізації, удосконалення, а в деяких випадках і скасування [9]. Держава повинна стимулювати страховиків до надання послуги страхування, частково компенсуючи їх витрати. Матеріальна підтримка членів сім'ї військовослужбовця виявляється державою тільки в разі його загибелі. Вважаємо за доцільне використати позитивний досвід США передбачивши добровільне страхування військовослужбовців за участю держави.

Список літератури:

1. Педченко Т. Концептуальні основи законодавчо-нормативної бази загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування в Україні / Т. Педченко, Я. Радиш // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали наук. практ. конф. / За ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – С. 570-571.
2. Гребенюк М. Страхування військовослужбовців як один із напрямів розвитку соціальної політики в Україні // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук. практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ). – К., 2001. – Т. 2. – С. 366-368.
3. Білий В. Я. Перспективи медичного страхування військовослужбовців у Збройних Силах України / В. Я. Білий, О. Г. Шекера, Л. М. Підгорна // Наука і оборона. – 2002. – № 4. – С. 24-26.
4. Добровольский А. М. Особенности положения военнослужащих в области публичного права. – СПб., 1913. – С. 3-4; Градовский А. Д. Государственное право важнейших европейских держав. – СПб., 1895. – С. 319.
5. Порядок призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві» // Постанова Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ№ 335 від 18.05.2017 – застосовується з 1 січня 2017 року – Електронний ресурс: Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-п
6. Залєтов О. М. Страхування від нещасних випадків [Текст]: навч. посібник / О. М. Залєтов, А. М. Соболєв, О. В. Бондар. – К.: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 352 с.
7. Серьогін В. П., Вашкевич І. М. Закони Пентагону (Нотатки про військове праві США). – М., 1990.
8. Шекера О. Г. Соціально-економічні аспекти формування системи медичного забезпечення ЗС України: монографія / О. Г. Шекера. – К.: ЕКМО. – 2006. – 274 с.
9. Москаленко В. Ф. Медичне страхування – актуальна проблема військової медицини: стан і перспективи: інформаційно-аналітичний збірник / В.Ф. Москаленко, О. Г. Шекера – К.: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ЕКМО. – 2008. – 330 с.

Воронина Н.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ (MILITARY PERSONNEL INSURANCE) ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И США

Аннотация
В статье исследуются проблемные вопросы страхования военнослужащих в соответствии с действующим и перспективным законодательством Украины, с учетом опыта, осуществления страхования военнослужащих по законодательству США. Предлагается предусмотреть возможность добровольного страхования с обязательной государственной поддержкой.
Ключевые слова: страхование, обязательное страхование, добровольное страхование, компенсационные выплаты, страховой случай, военнослужащий.

Voronina N.V.
National University «Odessa Law Academy»

FEATURES OF SERVICEMEN INSURANCE UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE USA

Summary
The article deals with issues of servicemen insurance in compliance with current and perspective legislation of Ukraine, taking into account experience, insurance of servicemen under the laws of the United States. It is proposed to provide possibility of voluntary insurance with compulsory state support.
Keywords: insurance, compulsory insurance, voluntary insurance, compensatory payments, insurance case, serviceman.

УДК 347.635

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Данильченко О.В.
Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В статті розглядаються загальні питання особистих немайнових прав фізичної особи, їх правове закріплення і класифікація. Особисті немайнові права подружжя розглядаються в контексті особистих немайнових прав фізичної особи, визначено їх правове закріплення, особливості. Проводиться аналіз законодавства і наукових поглядів щодо класифікації особистих немайнових прав. Аналізуються окремі види особистих немайнових прав подружжя, такі як право на материнство, батьківство, право на повагу до своєї індивідуальності, право на особисту недоторканість, зміну імені. Надаються пропозиції щодо вдосконалення правого визначення особистих немайнових прав подружжя.
Ключові слова: особисте немайнове благо, особисті немайнові права фізичної особи, особисті немайнові права подружжя, материнство, батьківство, індивідуальність.

Постановка проблеми. Прагнення України стати європейською державою не за географічним розташуванням, а за рівням додержання і захисту прав і свобод людини, країною високих стандартів життя, повною мірою передбачає вирішення соціальних, політичних, економічних питань. Рівень цивілізованості держави сьогодні визначається її ставленням до людини, її прав і свобод, поваги до людської особистості, її захищеності. Як показує світовий досвід, ті країни, де права людини і громадянина достатньо розвинуті і захищені, досягли значних успіхів в економічному, соціальному і духовному розвитку. Україна на цьому шляху робить перші кроки і надання їй безвізового режиму можна розглядати як довіру Євросоюзу до її прагнення стати демократичної, соціальною державою.

Статут Ради Європи 1949 р., містить положення: «Кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права і принцип, відповідно до якого всі особи, які знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини і основними свободами» [1].

Європейські цінності повинні стати нормою життя і в нашої країни, а не залишатися на папері, як декларація.

Актуальність дослідження особистих немайнових прав особи сьогодні набуває досить великого значення саме через необхідність чіткого визначення особистих немайнових прав, забезпечення державою реальної можливості здійснення і захисту прав і свобод, зменшення норм-декларацій.

Є цілком взаємопов'язаними питання розвитку сім'ї і розвитку держави. Вирішення важливих питань сьогодення можливо при зміні свідомості, вихованні сучасної людини, яка знає свої права, поважає права інших і здатна цивілізовано їх відстоювати. Відтворення людини, її соціалізація, розвиток її як особистості і як громадянина відбувається в сім'ї. Експерименти проведені за радянські часи щодо того, що це справа держави потерпіли крах.

В сучасній юридичній літературі більша увага науковців приділяється питанням особистих прав фізичної особи, майновим відносинам подружжя, проте майже не має ґрунтовних досліджень щодо особистих немайнових прав подружжя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями особистих немайнових прав фізичної особи займалися такі вчені як: Ч.Н. Азімов, І.А. Безклубий, Д.В. Боброва, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, В.М. Коссак, О.В. Кохановська, Н.С. Кузнєцова, Р.А. Майданик, Л.В. Малюга, В.Ф. Маслов, О.А. Підопригориа, О.О. Підопригора, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов, Л.В. Федюк, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка та інші.

Метою даного дослідження є аналіз сучасного сімейного і цивільного законодавства щодо закрі-

© Данильченко О.В., 2017

плення особистих немайнових прав подружжя, визначення тенденції правового регулювання особистих відносин подружжя, змісту, характерних рис та особливостей особистих немайнових прав подружжя.

В дослідженні суттєву роль відіграють поняття: особисті немайнові блага, особисті немайнові права фізичної особи, особисті немайнові права подружжя, класифікація особистих немайнових прав, їх правове регулювання, здійснення та захист.

Цивільне законодавство не дає легальне визначення поняття особистих немайнових прав, проте розкриває їх через низку ознак. Сьогодні книга 2 Цивільного кодексу України, а це 47 статей присвячені саме особистим немайновим правам фізичної особи. Перелік особистих немайнових прав, передбачених Конституцією, Цивільним та Сімейним кодексами України не є вичерпним. Об'єктом цих прав є нематеріальні блага, що не розкриваються законодавством, а тільки фіксуються як об'єкти цивільних правовідносин. Такими благами слід вважати життя і здоров'я людини, честь, гідність, ділову репутацію, ім'я людини, вільний розвиток своєї особистості, свободу, особисту недоторканість, тощо.

Яроцький В.І визначає немайнові блага як невід'ємні від фізичної особи нематеріальні цінності, права на які визначають міру її можливої поведінки в особистій життєдіяльності, а також у соціальному та громадському бутті, можливість існування та здійснення яких забезпечується шляхом встановленому у цивільному законодавстві їх невичерпного переліку та комплексу засобів їх захисту на випадок порушення [12, с. 243-244].

Малюга Л.В. розглядає немайнові блага як певних сутністно-якісних властивостей або стану особи (природні блага фізичної особи) та інші соціально-вартісних властивостей особи (блага соціального характеру та блага, належні особливим утворенням – юридичним особам), які визначають автономність, індивідуальність, цінність особи та забезпечують її фізичну, духовну, соціальну самодостатність та реалізованість як таку [7, с. 9].

Басюк В.В. особисте немайнове право визначає як абсолютне суб'єктивне право, що належить кожній фізичній особі, є невіддільним від неї, не має економічного змісту, має властивість індивідуалізації особи, яке виникає у неї від народження (чи за законом) та належить їй довічно [3, с. 198].

Традиційно характеризують ознаки особистих немайнових прав наступним чином: ці права належать конкретній особі, вони персоніфікують особу, є невідчужуваними від свого носія, позбавлені економічного еквівалента і матеріального змісту, вони є безстроковими. Сам законодавець у ст. 269 Цивільного кодексу України зазначив, що вони 1) належать кожній фізичній особі від народження або за законом, 2) не мають економічного змісту, 3) тісно пов'язані з фізичною особою, фізична особа не може відмовитися від них, не може бути позбавлена цих прав 4) особа володіє ними довічно. Ретельний аналіз наукової думки надав можливість Стефанчуку Р.О. сформулювати власне бачення ознак цієї категорії прав. Ознаками особистих немайнових прав він вважає: особистісність, немайновість, об'єктом цих прав є особисте немайнове чи інше нематеріальне благо, цілеспрямування на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб [13, с. 177].

Для з'ясування питання здійснення і захисту цих прав, бажано надати їх класифікацію. Сам законодавець поділив особисті немайнові права фізичної особи на дві групи: особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи і особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Вчені пропонують і іншу класифікацію. Так за радянських часів розповсюдженими були поділ в залежності від пов'язаності з майновими: особисті немайнові права, що не пов'язані з майновими (право на життя, право на ім'я) і особисті немайнові, що пов'язані з майновими (до них відносять авторське право). За способом виникнення можна виділити ті, що виникають при народжені і ті, що особа набуває в процесі життя.

Н.В. Коробцова визначає їх як природжені (належать людині внаслідок факту народження) і придбані (права, що визначають соціальне буття особи, які в свою чергу можна поділити на ті, що виникають внаслідок закону, а інші – ті, що виникають внаслідок діяльності особи) [5, с. 48].

Р.А Стефанчук запропонував визначати особисті немайнові права як систему, що складають: 1) універсальні (загальні) особисті немайнові права (які носять базовий характер та належать усім без винятку фізичним особам); 2) окремі (спеціальні) особисті немайнові права (якими наділені лише окремі фізичні особи, внаслідок здійснення ними певної поведінки або внаслідок наділення фізичної особи правовим модусом (спеціальним правовим статусом), або за інших обставин, що прямо передбачені законом) [11, с. 624].

Класифікувати можна ці права і за цільовим спрямуванням. Так одні права спрямовані на індивідуалізацію особи, інші – на фізичну недоторканість особи, треті – забезпечують автономне існування особи.

Кохановська О. визначає, що доктрина цивільного права поділяє особисті немайнові права на три правові інститути: права на немайнові блага, втілені у самій особистості, право на особисту недоторканість, свободу: право на життя та охорону здоров'я: право на недоторканість особистого життя [6, с. 7].

Не позбавлена сенсу і класифікація запропонована Федюк Л.В. Вона визначає гуманітарні права фізичної особи, особисті права, інформаційні права, соціально – культурні і демократизовані.

Гуманітарні права: право на життя; на усунення безпеки, яка загрожує життю; на охорону здоров'я; на медичну допомогу; на інформацію про стан здоров'я: на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я;

Особисті права складають: право на особисту недоторканність; праве на ім'я; право на зміну імені; право на використання імені; право на повагу до гідності та честі; повагу до людини, яка померла; право на індивідуальність; на особисте життя;

Інформативні права це – право на таємницю особистого життя; право на інформацію; право на особисті папери; право розпоряджатися особистими паперами; право на ознайомлення з особистими паперами, переданими до фонду бібліотек або архівів; право на таємницю кореспонденції;

захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео-зйомок; охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах.

Соціально-культурні права: право на сім'ю; право на опіку і піклування: право на місце проживання: право на недоторканність житла: право на вибір роду занять: право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; всі особисті немайнові права автора.

Демократизовані права (право на свободу; право на свободу пересування; право на свободу об'єднання та мирні зібрання) [12, с. 95-96].

Сімейний кодекс України закріпив особисті немайнові права та обов'язки подружжя; особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей, особисті немайнові права і обов'язки інших членів сім'ї та родичів.

На нашу думку, особисті немайнові права подружжя потрібно розглядати в контексті їх співвідношення з особистими немайновими правами фізичної особи, як ціле і його частина. Виділяємо їх тому, що вони притаманні фізичним особам, які мають статус «одружені» і в сімейних відносинах належать саме подружжю. До того ж вони розкривають окремі положення особистих немайнових прав, що прописані в Цивільному кодексі України. Не можна не погодитися з Кохановською О. в тому, що нормативні акти, що регулюють особисті немайнові відносини, незалежно чи є вони суто цивілістичними, чи носять комплексний характер, мають підпорядковуватися у своїй цивілістично-правовій частині загальним положенням особистих немайнових прав, що містяться у Цивільному кодексі України [6, с. 9].

Ще в 2001 році Калітенко О.М. в дисертаційному досліджені пропонувала класифікувати особисті немайнові права подружжя за трьома групами, в залежності від підстав їх виникнення: 1) особисті немайнові права, які виникають в людини з моменту народження в суспільстві, де діють норми права і належать кожній фізичній особі незалежно від сімейного стану, але які в зв'язку з укладенням шлюбу набувають особливого сімейно-правового наповнення; 2) особисті немайнові права, які виникають у чоловіка та жінки на підставі укладення шлюбу і 3) особисті немайнові права для виникнення яких повинен мати місце юридичний склад – наявність зареєстрованого шлюбу та смерть одного з подружжя в такому шлюбі [4, с. 13].

Особливостями особистих немайнових прав подружжя є те, що виникають вони не від народження, а внаслідок укладення чоловіком і жінкою шлюбу. Укладання шлюбу є актом свідомим і добровільним; осіб, що досягли шлюбного віку або отримали судовий дозвіл на його укладання, то ж можемо стверджувати, що чоловік і жінка набувають особисті немайнові права свідомо і добровільно. Підтвердженням цієї тези є і право подружжя припинити шлюб шляхом розірвання, що в свою чергу тягне припинення особистих немайнових прав подружжя.

Якщо особисті немайнові права фізичної особи носять абсолютний характер, то особисті немайнові права подружжя носять відносний характер. Права одного подружжя кореспондують обов'язок іншого утриматися від їх порушення.

Сімейний кодекс України своєю метою ставить зміцнення сім'ї, як соціального союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки. Сім'я визначається первинним та основним осередком суспільства.

На відміну від законодавства радянського періоду особлива увага приділена питанням реальної рівності подружжя, регулюванню особистих немайнових прав подружжя. Вважаємо, що це свідчить про розуміння державою важливості духовного, морального фундаменту сім'ї, вихованні громадян в дусі поваги до кожної людини, її особистості, додержання прав і законних інтересів особи, незалежно від віку, статі, фізичного та психічного розвитку, факту відтворення людини саме в сім'ї, а не на «суспільному конвеєрі».

Глава 6 СК України регулює такі права подружжя: право на материнство і батьківство; право на повагу до індивідуальності; право на фізичний і духовний розвиток; право на зміну прізвища; право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; право на особисту недоторканість.

Особисті немайнові права є основою існування самої сім'ї, так і запорукою здійснення подружжям своїх особистих немайнових прав як фізичними особами.

Особливістю є і характер їх здійснення: це можливо тільки з урахуванням інтересів кожного з подружжя та сім'ї в цілому. Здійснити права на материнство дружина не може без чоловіка, так саме чоловік не зможе здійснити право на батьківство без бажання дружини. Якщо ж мова стосується неспроможності подружжя здійснити своє право на материнство чи батьківство, то для застосування допоміжних репродуктивних технологій необхідна письмова згода подружжя. Застосування цього правила напряму пов'язане з визначенням походження дитини (123 СК).

Право на материнство є одним з найважливіших особистих немайнових прав жінки. Материнство – це забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію – народжувати дітей, утримувати та виховувати їх. Право жінки на материнство може розглядатися як елемент правоздатності (до зачаття дитини) і як її суб'єктивне право після зачаття. Проте необхідно зауважити, що це право належить не тільки заміжній жінці. Право на материнство повинно узгоджуватися з правом жінки вирішувати самою бути їй матір'ю чи ні, так саме це стосується і батьківства. Так, ч. 6 ст. 281 ЦК «право на життя» надає право жінці за своїм бажанням здійснювати переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності за медичними показниками, встановлюються законодавством.

Розмови про необхідність прийняття закону про заборону абортів, внесення такого законопроекту до Верховної Ради (законопроект № 6239 від 27.03.2017 року Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень на проведення операції штучного переривання вагітності (абортів)) [2], на наш погляд

є порушенням особистих немайнових прав жінки (репродуктивні права).

Вирішення питання свідомого материнства і батьківства лежить в соціальній площині, до речі це питання і культури суспільства, розвитку медицини, статевого виховання, дбайливого ставлення до жінки – матері і до сім'ї в цілому. Заборона абортів не здатна вирішити демографічні проблеми, до речі частіше вона веде до зростання соціального сирітства, росту кримінальних абортів і як наслідок суттєве погіршення здоров'я населення.

Реалізації права на материнство відбувається шляхом створення у сім'ї умов для збереження здоров'я вагітною жінки та народження нею здорової дитини, створення дружині-матері умов для поєднання материнства із здійсненням нею своїх трудових, творчих, освітніх та інших прав і обов'язків.

Важливим є забезпечення державою можливості особі здійснювати свої права через створення належної і доступної системи охорони здоров'я, середньої і вищої освіти, дошкільних дитячих закладів, що, в свою чергу дозволить жінці поєднувати материнство з навчанням, творчім і професійним розвитком.

Батьківство в праві визначається як факт походження дитини від чоловіка (презумпція батьківства: чоловік матері – є батьком дитини). Цей факт повинен бути посвідченим записом про народження а органах державної реєстрації актів цивільного стану. У разі якщо це право не визнається чи оспорюється, чоловік (біологічний батько), має право звернутися до суду про встановлення батьківства чи навпаки – оспорюванням свого батьківства.

Важливим в регулюванні права на материнство і батьківство є передбачення відшкодування моральної шкоди у разі неможливості здійснити це право в наслідок виконання конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо жінки чи чоловіка. Правило ст.ст. 49 і 50 СК України є підкресленням рівності прав подружжя, поваги до їх почуттів як нереалізованих батьків. Однак виникає питання чому законодавчо не закріплено право на відшкодування в таких самих випадках для осіб, що не перебувають у шлюбі?

Аналіз цивільного і сімейного законодавства дозволяє зробити висновок, що логічним було б в Цивільному кодексі України передбачити право фізичної особи здійснювати свої репродуктивні права. Повністю поділяємо твердження Р.О. Стефанчука що такі права є окремими особистими немайновими правами, які структурно не введено ні до права на життя, ні до права на охорону здоров'я та спрямовані на здійснення фізичною особою своєї репродуктивної функції [10].

Щодо визначення особистого права подружжя на материнство і батьківство, то мабуть було б доречним обмежитися в сімейному праві вказівкою на те, що «подружжя здійснюють своє право на батьківство і материнство шляхом народження дитини (дітей), всиновлення дитини (дітей) чи за допомогою репродуктивних технологій».

Небажання чоловіка мати дитину або його нездатність до зачаття, так саме як відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини не може розглядатися як порушення прав, це лише причини що можуть призвести до розірвання шлюбу.

Для суспільства, що в своїй основі залишається авторитарним, норма ст. 51 СК про те, що дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань є, мабуть, складною для сприйняття. Багаторічна звичка «боротися» за універсальність, одноманітність в одязі, думках, речах тощо, призводить до бажання боротися і в сім'ї. Нерідко це стає проблемою і у відносинах між батьками і дітьми. Здійснення цієї норми напряму пов'язане з вихованням поваги до іншої думки, до особистих вподобань особи, вмінні узгоджувати свої особисті інтереси з інтересами сім'ї, до того ж з фізичним і духовним розвитком дружини і чоловіка. Індивідуальність особи – сукупність психічних властивостей, характерних рис, досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідів. Право на індивідуальність полягає в можливості особи: 1) володіти певною індивідуальністю, тобто бути визнаним носієм цього особистого немайнового блага; 2) використовувати свою індивідуальність, тобто обирати будь-яку з можливих форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства; 3) створювати та зміцнювати свою індивідуальність, тобто можливість самостійно визначати її обсяг та зміст [7, с. 49].

Не буде перебільшенням твердження, що в ст. 51 і 52 СК найшли відображення не стільки норми моралі, як досягнення психології. Всі люди різні але це не позбавляє їх прагнення бути щасливими, здобувати освіту, вдосконалювати свою майстерність, реалізувати себе як особистість і як член суспільства. Цілком поділяємо думку Стефанчука Р.О. про те, що ці права носять декларативний характер, є просто калькою з загальноконституційних або особистих немайнових цивільних прав, не встановлюючи жодної галузевої особливості, яка могла дати їм хоча б якесь сімейно-правове нашарування [9, с. 109].

Сприянню зміцнення сім'ї спрямоване закріплене право чоловіка і дружини на розподіл обов'язків в сім'ї. Це право стосується спільного вирішення найважливіших питань сімейного життя, залучення до праці всіх членів сім'ї, створення належних умов для задоволення матеріальних і духовних потреб сім'ї. Норма теж декларативного характеру. Важко уявити як сконструювати таке правовідношення: праву дружини на розподіл обов'язків кореспондується обов'язок чоловіка «розподілити обов'язок»?

Найбільш «сімейним» є право дружини і чоловіка на зміну прізвища. Здається, що в цій нормі знайшло відображення уявлення українців про те, що спільне прізвище підкреслює єдність подружжя, як одного цілого.

В особистих немайнових правах подружжя законодавець втілив основні принципи сімейного права: рівність учасників сімейних відносин, свободи і особистої недоторканості, договірне регулювання сімейних відносин, державної охорони сім'ї, материнства і батьківства, судовий захист прав і законних інтересів подружжя, дітей батьків, інших членів сім'ї.

Життя сім'ї є складним і багатогранним, різноманітність відносин, що виникають в ній не завжди можуть бути врегульовані на рівні права, проте навчити людину усвідомити свої права і вмінню захищати їх і права своєї родини – обов'язок держави і суспільства. Сімейне виховання, повага до сімейних цінностей, захист неповнолітніх і непрацездатних, подолання насильства в сім'ї – повинні стати нормою життя.

Висновки. Особисті немайнові права фізичної особи невідривні від його носія, незалежно в якому статусі він знаходиться, вони належать кожній фізичній особі від народження або за законом, вони не мають економічного еквівалента, є невідчужуваними, персоніфікують особу, визначають її правовий статус, як учасника правовідносин.

Сформульовані в Сімейному кодексі особисті права подружжя потребують вдосконалення. В главі 6 СК найшли відображення норми, що не є суто сімейними, проте поза увагою залишилися особисті немайнові права, наприклад на усиновлення.

Право на материнство в тому вигляді як вони закріплені в СК, так саме, як і на батьківство потрібно віднести до особистих немайнових прав фізичної особи, як репродуктивних прав. Визнання цих прав тільки за подружжям не відповідає ні міжнародним стандартам, ні нормам національного законодавства. Взагалі. Ст. 281 ЦК України «Право на життя» доречно «позбавити» норм частин 5, 6, 7 через те, що вони не стосуються права на життя, а визначають саме рішення фізичної особи бути їй матір'ю чи батьком, чи взагалі відмовитися від реалізації свого природного права.

Список літератури:

1. Статут Ради Європи Лондон, 5 травня 1949 р. // Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень на проведення операції штучного переривання вагітності (абортів) законопроект № 6239 від 27.03.2017 року [Електронний ресурс] rada.gov.ua
3. Басюк В.В. Теоретико-правові та практико-прикладні аспекти правового регулювання особистих немайнових прав в Україні науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – № 7. – С. 195-199.
4. Калітенко О.М. Особисті немайнові відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна. Автореф. дис.. ... канд. юр. наук 12.00.03 – Національний Університет МВС України, Харків, 2001. – 20 с. [Електронний ресурс] library.unver.kharkiv.ua
5. Коробцова Н.В. Класифікація особистих немайнових прав: шляхи вдосконалення / Коробцова Н. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2005. – С. 47-49.
6. Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України // Кохановська О. – Вісник Київського національного університету. Юридичні науки, 84/2010. – С. 7-10.
7. Малюга Л.В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення / Автореф. дис.. ... канд. юр. наук, Київ 2004 [Електронний ресурс] library.unver.kharkiv.ua
8. Оніщенко О.В. Сімейне право: навч. посіб. / О.В. Оніщенко. – К.: Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – 112 с. – С. 47-52.
9. Стефанчук Р. Система особистих немайнових прав фізичних у сфері сімейних відносин: до системи вдосконалення // Стефанчук Р. Університетські наукові записки, 2006. – № 2(18). – С. 107-110. – www.univer.km.ua
10. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві – автореф. дисер. ... доктора юридичних наук за спец. 12.00.03 / Руслан Стефанчук. Київ, 2007. [Електронний ресурс] library.unver.kharkiv.ua
11. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту: Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко – К.: КТН, 2008 р. – 624 с.
12. Федюк Л. Класифікація особистих немайнових прав у цивільному праві // Право України, 2005. – № 6. – С. 95-96.
13. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – вид. 2-ге., доп. і переоб. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1. Загальна частина. – 696 с.
14. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

Данильченко Е.В.
Николаевский институт права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА СУПРУГОВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация
в статье рассматриваются общие вопросы личных неимущественных прав физического лица, их правовое закрепление и классификация. Личные неимущественные права супругов рассматриваются в контексте личных неимущественных прав физического лица, определено их правовое закрепление, особенности. Проводится анализ законодательства и научных взглядов на классификацию личных неимущественных прав. Анализируются отдельные виды личных неимущественных прав супругов, такие как право на материнство, отцовство, право на уважение своей индивидуальности, право на личную неприкосновенность, смену фамилии. Предлагаются предложения по усовершенствованию правового определения личных неимущественных прав супругов.
Ключевые слова: личное неимущественное благо, личные неимущественные права физического лица, личные неимущественные права супругов, материнство, отцовство, индивидуальность.

Danulchenko E.V.
Mykolaiv Institute of Law
National University «Odessa Law Academy»

PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF SPOUSES ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary
The article deals with general issues of personal non-property rights of a physical person, their legal securing and classification. The personal non-property rights of spouses are considered in the context of personal non-property rights of an individual, their legal fixation, features are defined. The analysis of legislation and scientific views on the classification of personal non-property rights is being conducted. Some types of personal non-property rights of spouses are analyzed, such as the right to motherhood, paternity, the right to respect for one's individuality, the right to personal inviolability, change of name. Proposals are proposed to improve the legal definition of personal non-property rights of spouses.
Keywords: personal non-property benefit, personal non-property rights of a natural person, personal non-property rights of spouses, maternity, paternity, individuality.

УДК 347

ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА МУЗИЧНІ ТВОРИ ТА СУМІЖНІ КАТЕГОРІЇ

Кривенко М.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

На сьогодні цивільне законодавство розвивається у напрямку розширення спеціальних способів захисту порушених суб'єктивних авторських прав на музичні твори. У статті досліджуються питання співвідношення захисту та охорони авторських прав на музичні твори за законодавством України.
Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, музичні твори, авторські права, захист, охорона, порушення прав авторів музичних творів.

Постановка проблеми. Проблеми використання і охорони інтелектуальної власності в наш час набувають особливого значення. Головною причиною цього явища є та обставина, що сьогодні важко уявити сучасний світ без постійно зростаючої кількості об'єктів інтелектуальної власності, багато з яких є не тільки національним, але й світовим надбанням. Дотримання прав авторів у сфері інтелектуальної власності є також одним з показників розвитку демократичного суспільства та інтеграції України у світове співтовариство.

Загальна декларація прав людини відносить авторські права до основних прав людини. Відповідно до ст. 27 Декларації, в якій закріплено, що «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами; а також право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних та художніх праць, автором яких він є» [1].

Конституція України у ст. 54 проголосила, що «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні ряд питань, пов'язаних із захистом авторських прав на музичні твори, таких як розмежування понять захисту та охорони музичного твору як об'єкта авторського права, залишаються не достатньо розробленими в науці цивільного права. Відсутність критеріїв розмежування «охорони авторських прав» та «захисту авторських прав» призводить до низького рівня дотримання законодавства в цій сфері. На жаль, більшість сучасних музикантів не обізнані щодо належних прав та можливих способів їх здійснення та захисту. Ці обставини зайвий раз підкреслюють актуальність дослідження цивільно-правових аспектів захисту авторських прав на музичні твори.

Аналіз останніх публікацій. Динамічний розвиток суспільства в наш час неможливий без належного регулювання відносин інтелектуальної власності, то ж природно, що правові проблеми прав інтелектуальної власності перебувають у центрі уваги науковців та практиків, внаслідок чого загальна кількість праць з відповідною проблематикою є значною. Дослідженню даної проблематики присвяченні роботи видатних науковців: А.С. Довгерта, І.А. Покровського, Н.С. Кузнєцової, О.А. Підопригори, О.І. Харитонової та ін. Однак, спеціального комплексного дослідження в області авторського права з точки зору захисту авторських прав на музичні твори за допомогою цивільно-правового механізму та забезпечення справедливого балансу у вітчизняній юридичній

© Кривенко М.О., 2017

науці недостатньо. Так, О.В. Жилінковою були досліджені цивільно-правові аспекти реалізації суб'єктами авторського права майнових прав на музичний твір та основні механізми договірного регулювання правовідносин у сфері використання музичних творів [3].

Слід зазначити, що цивільне законодавство розвивається у напрямку розширення спеціальних способів захисту порушених суб'єктивних авторських прав на музичні твори і підвищення відповідальності за вказане порушення.

Мета статті. Формування цілісного наукового уявлення про цивільно-правові механізми розмежування «охорони авторських прав на музичні твори» та «захисту авторських прав на музичні твори».

Відповідно до встановленої мети, необхідно визначити наступні завдання, а саме:

– визначити поняття «охорони авторських прав на музичні твори «та «захисту авторських прав на музичні твори» за цивільним законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується підвищенням значення результатів творчої діяльності не тільки в культурній, а й в економічній, соціальній та інших сферах життєдіяльності. Крім того, удосконалення механізмів захисту авторських прав належить до числа проблем, що мають значну науково-практичну цінність. Закріплені в якості основних прав і свобод право на заняття творчою діяльністю, права на доступ до культурних цінностей, освіти, права на інформацію та захисту інтелектуальної власності визначені в Конституції України та виступають правовими гарантіями реалізації приватних, громадських та публічних інтересів у галузі створення та використання музичних творів. Вони включають у себе забезпечення здійснення вільної творчої діяльності та захист результатів, які гарантуються державою.

Авторське право, будучи частиною права інтелектуальної власності, забезпечує правовий захист приватних інтересів творчих доробків авторів музичних творів та інших правовласників, забезпечуючи дотримання суб'єктивних моральних і економічних інтересів. У вирішенні цього завдання у процесі становлення авторського права досягнуті значні успіхи як на міжнародному рівні, так і на рівні національних законодавств. Надійні охорона та захист авторських і суміжних прав на музичні твори вигідні також і країні, тому що усунення недобросовісної конкуренції сприяє поповненню державної скарбниці за рахунок податків. Музичні твори як об'єкти авторського права і суміжних прав, що роблять вагомий внесок у культурний розвиток країни, мають істотне економічне значення для авторів, які їх створили.

Ст. 433 ЦК України [4] та ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні прав» до об'єктів авторського права відносить музичні твори (з текстом або без тексту) [5].

Музичні твори виражаються в поєднанні звуків, що утворюють мелодію, і пов'язаних ритмом і гармонією. Вони мають форму ораторій, симфоній, пісень і т.ін. Музичні твори записуються композитором особливими знаками, що дозволяють фіксувати його творчий задум. Нотний запис музичного твору утворює клавір, що являє собою перекладення музичного твору для фортепіано або ж партитуру, що містить всі партії багатоголосого музичного твору.

Права на музичний твір належать його автору, на виконання – виконавцю, на фонограму – її виробнику. Класифікація суб'єктів майнових прав на музичний твір залежить від суб'єкта, творчою працею якого створено музичний твір.

Об'єкти авторського права де-факто обертаються у двох вимірах: в світі речей і у відкритих інформаційних системах. Використання результатів інтелектуальної діяльності у сфері музики набуває значного поширення. Цивільно-правовий механізм виникнення і здійснення авторських прав за своїм правовим впливом має регулятивний характер, цивільно-правовий механізм захисту – правоохоронний. У механізмі виникнення і здійснення авторських прав виділені цивільно-правові засоби регулятивно-статистичного характеру, спрямовані на визначення порядку і умов виникнення авторських прав, і регулятивно-динамічного характеру, спрямовані на визначення порядку й умов здійснення авторських прав.

Музичний твір оприлюднений, так і не оприлюднений, як завершений, так і не завершений, незалежно від його призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо), підпадає під правову охорону, яка поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть, якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

В умовах відсутності ефективних механізмів контролю використання авторських прав на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі музичних творів, виникає загроза масового порушення зазначених прав відповідних суб'єктів. Для усунення цієї проблеми необхідно забезпечити належні умови охорони та захисту музичних творів.

У відповідності зі сформованою традицією прийнято розрізняти охорону і захист прав, однак існує і протилежна точка зору, відповідно до якої поняття охорона та захист прав є синонімами. Н. І. Матузов з цього приводу зазначав наступне: «Охорона і захист суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом – не одне і те ж: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються» [6, с. 89]. Протилежної точки зору дотримується Н. В. Вітрук, умовно розділяючи охорону та захист прав і підкреслюючи їх тісний зв'язок, приходить до висновку про те, що обидва ці явища складають єдине ціле – «охорону (захист) прав» [7, с. 122].

Проаналізувавши ряд робіт видатних вчених з даного питання, слід зазначити, що ці поняття не є тотожними.

Розмежування понять охорони та захисту музичних творів можливо і необхідно здійснювати щодо мети здійснення.

Мета охорони авторських прав на музичні твори – створення державою гарантій правовласнику для належної реалізації права власності (у всіх її проявах – володінні, користуванні

і розпорядженні) на музичний твір як об'єкт інтелектуальної власності.

Мета захисту у разі порушення права власності на музичний твір, невизнання або його оскарження – відновлення або визнання такого права шляхом застосування примусових заходів державними органами або шляхом самозахисту правовласника музичного твору як об'єкта інтелектуальної власності. Вітчизняне законодавство містить самостійні норми, присвячені охороні та захисту авторських прав в цілому, спробуємо визначити норми, характерні для охорони та захисту музичного твору.

У широкому значенні поняттям «охорона прав» охоплюється вся сукупність заходів, що забезпечують нормальний хід реалізації прав на музичний твір. У це поняття включаються заходи правового, економічного, політичного, організаційного характеру, спрямовані на створення необхідних умов для реалізації суб'єктивних цивільних прав на музичні твори.

При вчиненні правомірних дій загальні регулятивні цивільні правовідносини трансформуються у конкретні регулятивні цивільні правовідносини. Натомість, при порушенні змісту загальних регулятивних цивільних правовідносин виникають конкретні охоронні цивільні правовідносини [8, с. 381].

Підставою виникнення права на захист є порушення суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, у правових актах, включаючи міжнародні договори, спостерігається різний підхід до розуміння порушення авторських прав. В одних випадках під порушенням розуміється будь-яке невиконання вимог закону, в інших випадках поняття порушення авторських прав звужується і включає тільки незаконне розповсюдження примірників творів (музичних).

У розділі 4 Закону визначено ряд питань, що стосуються безпосередньо захисту авторських прав, які ми можемо застосувати і до захисту прав на музичні твори [9].

Під способами захисту прав, як правило, називають закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [10, с. 244; 11, с. 256-257].

Отже, до способів захисту авторських прав на музичні твори слід віднести:

1. Превентивно-припинні способи захисту авторського права та суміжних прав на музичний твір:

– визнання права на музичний твір;

– припинення дії, яка порушує право чи створює загрозу використання музичного твору або його частини;

– заборона дій, що порушують право чи створюють загрозу порушення музичного твору або його частини;

– припинення підготовчих дій, спрямованих на порушення авторського права суміжних прав на музичний твір;

– зміну та припинення правовідношення щодо музичного твору;

– заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права суб'єктів права власності на музичний твір.

2. Відновлювальні способи захисту авторського права та суміжних прав на музичний твір:

– визнання правочину щодо використання музичного твору недійсним;

– примусове виконання обов'язку в натурі у випадку порушення прав.

3. Компенсаційні способи захисту авторського права та суміжних прав на музичний твір:

– відшкодування майнової шкоди як спосіб захисту авторського права і суміжних прав (означає можливість відшкодування як реальних збитків, так і неотриманих доходів).

– компенсація немайнової шкоди.

У Законі визначені ряд об'єктів, які повністю або частково підпадають під охорону або на які охорона не розповсюджується (наприклад, до них відносяться твори народної творчості (музичний фольклор) [12].

Висновки. Отже, слід зазначити, що порушенням авторських прав на музичні твори слід розуміти використання музичних творів, що охороняються законом, без дозволу правовласника, крім випадків, встановлених законом. Цивільно-правовий механізм захисту авторських прав на музичні твори існує і діє у поєднанні з іншими засобами охорони, тобто, він є одночасно і структурним елементом охорони приватних, громадських та публічних інтересів авторів (та інших суб'єктів) музичних творів. Слід визначити, що «охорона авторських прав на музичні твори» є базовим по відношенню до «захисту авторських прав на музичні твори».

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини: Електронний ресурс: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
3. Жилінкова О.В. Договори в сфері реалізації майнових прав на музичний твір. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2007.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44, ст. 356.
5. Про авторське право і суміжні права // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.
6. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – 224 с.
7. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
8. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моног. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова. – 2-ге вид.переоб. і доп. – Одеса:Фенікс, 2011. – 456 с.
9. Про авторське право і суміжні права // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.
10. Гражданское право / Под ред. Ю.К. Толстого А.П. Сергеева. – СпБ.: Теис, 1996.

11. Цивільне право України: Підручник: У 2 т.: Т. 1 / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін. / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
12. Про авторське право і суміжні права // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст. 64.

Кривенко М.О.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ НА МУЗЫКАЛЬНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И СМЕЖНЫЕ КАТЕГОРИИ

Аннотация
Гражданское законодательство Украины развивается в направлении расширения специальных способов защиты нарушенных субъективных авторских прав на музыкальные произведения. В статье исследуются вопросы соотношения защиты и охраны авторских прав на музыкальные произведения по законодательству Украины.
Ключевые слова: интелектуальна собственность, интеллектуальная деятельность, музыкальные произведения, авторские права, защита, охрана, нарушение прав авторов музыкальных произведений.

Kryvenko M.O.
National University «Odessa Law Academy»

COPYRIGHT PROTECTION FOR MUSICAL WORKS AND RELATED CATEGORIES

Summary
The civil legislation of Ukraine is developing in the direction of extension special ways which will be protect the violated subjective copyright in musical works. The article studies the relation questions between defense and copyright protection on musical works under the Ukraine legislation.
Keywords: intellectual property, intellectual activity, musical works, copyright, defence, protection, violation of the rights of authors of musical works.

УДК 347.155

ДОСТУП ДО СУДУ ОСОБИ, ЩОДО ЯКОЇ ПОДАНО ЗАЯВУ ПРО ВИЗНАННЯ ЇЇ НЕДІЄЗДАТНОЮ

Мерцалов М.Ю.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

В даному дослідженні висвітлено проблему реалізації права на доступ до суду особи, щодо якої розглядається питання про визнання її недієздатною. Участь такої особи, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, не є обов'язковою і в кожному випадку вирішується суддею за власною ініціативою на власний розсуд. За таких умов вбачається порушення конституційного права на доступ до суду. В роботі здійснено порівняльний аналіз вітчизняної судової практики з практикою Європейського суду з прав людини щодо розгляду такої категорії справ. Виокремлено основні чинники проблеми та шляхи їх подолання.
Ключові слова: окреме провадження, недієздатність, права людини, судочинство, суд.

Постановка проблеми. Особа щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною не може в повній мірі реалізувати власну лінію захисту своєї дієздатності в судовому процесі. Дана обставина пов'язана з недосконалим законодавством та зловживанням прав суб'єктів-учасників процесу. Така особа не визнається судами учасником процесу і її виклик, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, не є обов'язковим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість участі в судовому провадженні осіб, щодо яких подано заяву про визнання їх недієздатними розглядалися адвокатом, учасником Української Гельсінської спілки з прав людини Д.І. Мазурком в своїй роботі, яка є методичними рекомендаціями для адвокатів, «Право на доступ до суду недієздатних осіб». Є.О. Морозовим в роботі «Визнання фізичної особи недієздатною: порядок, строки, докази» розглядалися аспекти доказової бази при встановленні факту недієздатності особи. І.В. Удальцова в співпраці з В.В. Комаровим та Г.О. Світличною в монографії «Окреме провадження» розглянули процесуальні

© Мерцалов М.Ю., 2017

аспекти відповідної категорії справ в цивільному судочинстві. Подана тема також розглядалася й іншими вітчизняними та зарубіжними вченими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені автори приділили увагу процедурі визнання особи недієздатною, розглядали проблему зі сторони правозастосування та тлумачення норм законодавства, звертали увагу на можливість захисту прав фізичних осіб через Європейський суд з прав людини. В цій же роботі висвітлено пропозиції внесення змін до законодавства, що раз і на завжди поставило би крапку в подвійному тлумаченні норм права та забезпечило би реалізацію права людини на доступ до суду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення дій по усуненню порушення конституційного права на доступ до суду та забезпеченню захисту дієздатності особи в повній мірі.

Виклад основного матеріалу. Проблемні питання окремого провадження як спеціального виду цивільного судочинства останні десятиліття майже не вивчалося, не проводилося якісне дослідження на відповідність норм цивільно-процесуального законодавства з нормами Конституції України та міжнародно-правовими актами.

В особливості це стосується глави 2 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, що зокрема регулює питання розгляду судом справ про визнання фізичної особи недієздатною. Тим паче, що результат розгляду дієздатності може суттєво вплинути на якість життя фізичної особи, на її здатність реалізації своїх прав і обов'язків, інтересів та свобод.

Суд, розглянувши справу про визнання особи недієздатною і задовольнивши вимоги заявника, з моменту проголошення рішення позбавляє особу дієздатності і призначає опікуна, яким, в більшості випадків, є заявник. З часу вступу рішення суду в законну силу всі правовідносини за участі недієздатної особи потрапляють під вплив опікуна. Всі правочини щодо недієздатної особи проводить опікун. В даному випадку виникає ризик зловживання опікунськими правами, внаслідок чого може настати шкода майну та свободі.

Процес визнання особи недієздатною за процесуальним законодавством України суперечить і не відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Серед поширених порушень прав людини є відсутність можливості участі в содовому процесі особи, щодо якої подана заява про визнання її недієздатною.

Відповідно до статті 30 Цивільного кодексу України, фізична особа може бути дієздатною лише за умови, що вона здатна усвідомлювати значення своїх дій та може керувати ними [10].

З чого виходить, що кожна особа, яка набула повної дієздатності, здатна здійснювати свої цивільні права, за допомогою власних дій здатна створювати та виконувати цивільні обов'язки, а в разі їх порушення – нести відповідальність, встановлену законом.

Держава з метою захисту прав громадян передбачила механізми попередження настання негативних наслідків у випадках:

1) отримання особою психічного захворювання, яке суттєво впливає на можливість усвідомлення значення своїх дій та (або) керування ними;

2) наявність залежності (наркотична, алкогольна, від токсичних речовин, від азартних ігор, інші види залежності), через яку особа ставить себе, членів сім'ї або осіб, які знаходяться на її утриманні, у скрутне матеріальне становище;

3) наявність стійкого, хронічного психічного розладу, у зв'язку з яким особа не може усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Перші два випадки вимагають захист прав особи через обмеження її дієздатності, що виражається в забороні вчинення суттєвих правочинів (які виходять за межі дрібних побутових) без згоди піклувальника, в забороні особистого отримання грошових доходів і розпорядження ними.

Останній випадок вимагає визнання особи повністю недієздатною.

Дана процедура ставить однією зі своїх цілей уникнення зловживання сторонніми особами безпорадним станом хворої людини і являє собою надання особі особливого цивільно-правового стану.

Враховуючи, що психічне захворювання унеможливлює безпосереднє здійснення особою прав і виконання обов'язків, законодавець надав можливість членам сім'ї, близьким родичам, органу опіки та піклування, психіатричному закладу звернутися до суду про визнання психічно хворої особи недієздатною, що своїм наслідком забезпечить її правову безпеку.

Проте відповідна процедура передбачає не обґрунтоване обмеження в процесуальних правах особи, щодо якої ставиться питання про визнання її недієздатною.

Так, при вирішення питання про визнання особи недієздатною, суд не має обов'язку викликати таку людину до судового засідання, а питання виклику вирішується в кожному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я [11]. Проте така норма закону є досить декларативною і не несе жодних наслідків у разі не вирішення питання про виклик особи до суду, зокрема не є підставою для скасування рішення в апеляційній інстанції.

Зазначена обставина також не узгоджується з цивільно-процесуальним принципом безпосередності судового розгляду. Випадок, коли суддя особисто не має ні вербального, ні зорового контакту з об'єктом визначення дієздатності, порушує вище вказану засаду. Винятком з цього є ситуація, коли особа дійсно за своїм станом здоров'я не може перебувати в судовому засіданні.

Надання можливості особі навести власні доводи по справі є справедливою мірою забезпечення реалізації процесуальних гарантій. Крім того, такі доводи можуть бути наведені як особисто, так і через представника за довіреністю або через адвоката.

Також, при вирішенні подібної категорії справ для суду є визначальним проведення судово-психіатричної експертизи.

Суд, отримавши матеріали від заявника (довідки, листи, епікризи та інші документи), а також, отримавши інші докази від учасників процесу, призначає судово-психіатричну експертизу та направляє експерту всі матеріали справи для встановлення факту наявності або відсутності розладу здоров'я.

Було б логічним і виправданим надати можливість особі, щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною, пред'явити суду власні

докази, якщо такі маються, а також подати суду питання, які потребують експертної відповіді. Це б реалізувало принцип повноти судового розгляду і забезпечило б розкриття істини в судовому засіданні повною мірою.

Верховний суд України висловив необхідність поставлення наступних питань перед експертами:

1) чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу;

2) чи розуміє він значення своїх дій та чи може керувати ними [4].

Це виправдовується тим, що умовами позбавлення дієздатності є наявність розладу психіки та відсутність здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними [2, с. 4].

Проте необхідно враховувати, що частина 6 статті 147, стаття 212 Цивільного процесуального кодексу України наголошує на тому, що для суду висновок експерта не є обов'язковим і жоден доказ не має на перед встановленого значення [11]. Суд має усвідомлювати, що висновок експерта ґрунтується не тільки на спостереженні психічного стану об'єкта судово-психіатричної експертизи, а й на інформації, яка містяться в матеріалах цивільної справи.

З огляду на вище зазначене можна прийти до логічного висновку, що основа проблеми полягає у процесуальному статусі особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною.

Як зазначала І.В. Удальцова, судова процедура покликана гарантувати правомірність правообмежень, які вживаються до громадянина, особливо якщо судовий розгляд ініційовано особами, що претендують на роль опікунів або піклувальників [3, с. 57].

В якості прикладу слугує вітчизняна практика судових установ.

Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2012 року по справі № 429/1787/12 – суд розглянув справу за відсутності особи, щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною, що вплинуло на вірний розгляд справи, на встановлення можливості особи розуміти значення своїх дій та можливість керувати ними [8].

Одразу, після винесення цього рішення, опікун (сестра «недієздатної» особи, заявниця по справі) помістила підопічну особу до Володимирівського психоневрологічного інтернату, де остання знаходилася п'ять років в оточенні психічно хворих людей.

22 грудня 2016 року рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2014 року було скасоване як незаконне Апеляційним судом Дніпропетровської області. Апеляційна інстанція також розглянула справу по суті та відмовила заявниці у вимогах визнання її сестри недієздатною та призначенні їй опікуна [5].

Необхідно зазначити, що апеляційну скаргу «недієздатна особа» подати не могла, не була залучена до участі в справі, не була викликана в судове засідання. Адвокат також не була залучена до участі в справі. Апеляційну скаргу було подано органами опіки та піклування.

28 грудня 2016 року за заявою особи було знову відкрито провадження про визнання її сестри недієздатною, тільки справа була відкрита в Томаківському районному суді Дніпропетровської області. Суд ухвалив в судове засідання викликати тільки заявника та заінтересованих осіб: орган опіки та піклування Томаківської районної державної адміністрації Дніпропетровської області, третя особа: КЗ «Володимирівський психоневрологічний інтернат» [9].

До участі в справі особу, щодо якої подана заява про визнання недієздатною, не допустили, не викликали в судове засідання, не встановили можливість участі такої особи в судовому процесі. Адвоката також не залучили до участі в справі, не зважаючи на наявний договір. З зали судового засідання адвоката видалили як сторонню особу, посилаючись на заявлене клопотання заявника про розгляд справи в закритому судовому засіданні.

Проте, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий розгляд його справи [1].

Практика Європейського суду з прав людини також наголошує на тому, що держава повинна забезпечити можливість особи приймати участь в судовій справі, зокрема через представника.

Так, у рішенні «Винтерверп проти Нідерландів» суд зазначає, що психічнохворим має бути наданий доступ до суду і можливість бути вислуханим особисто або, за необхідності, через юридичного представника [6].

У рішенні «Голдер проти Сполученого Королівства», суд відзначив, що право доступу до правосуддя є одним з невід'ємних складових права, гарантованого статтею 6 §1 Конвенції про захист прав людини і громадянина, зокрема психічно хворих осіб [7].

Висновки і пропозиції. Враховуючи проведене дослідження вітчизняної практики, практики Європейського суду з прав людини, законодавства України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод можна відзначити наявність незбалансованого нормативного регулювання процедури визнання особи недієздатною в Україні.

У випадку відсутності законодавчих новацій і далі будуть порушуватися процесуальні гарантії осіб, яких визнають недієздатними, що в свою чергу викликатиме високі ризики порушення майнових прав та права на свободу.

Внесення змін до цивільно-процесуального законодавства покращило би ситуацію, зокрема, доцільно було б викласти частину 1 статті 240 Цивільного процесуального кодексу України в наступній редакції:

«1. Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю цієї фізичної особи, заявника та представника органу опіки та піклування. Фізична особа, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, виступає в справі в якості заінтересованої особи і до неї застосовуються положення статті 38 цього Кодексу.

За наявності медичних показань суд може обмежити особисту участь такої особи в розгляді справи».

Список літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року зі змінами та доповненнями станом на 01.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Мазурок Д.І. Право на доступ до суду недієздатних осіб: Методичні рекомендації для адвокатів / Д.І. Мазурок; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2016. – 28 с.
3. Окреме провадження: монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 312 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 № 3 Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним зі змінами та доповненнями станом на 25.05.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72?test=C/DMfi7EI7u75Jx.ZiKRrKfOHI4Sgs80msh8Ie6
5. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 22 грудня 2016 року у справі № 429/1787/12.
6. Рішення Європейського суду з прав людини «Винтерверп проти Нідерландів» від 24.10.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_155
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21.02.1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/980_086
8. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2012 року у справі № 429/1787/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/24664342
9. Ухвала Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 28 грудня 2016 року у справі 195/1605/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63752413
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV зі змінами та доповненнями станом на 10.06.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV зі змінами та доповненнями станом на 26.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1443159504968320

Мерцалов М.Ю.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ДОСТУП К СУДУ ЛИЦА, ОТНОСИТЕЛЬНО КОТОРОГО ПОДАНО ЗАЯВЛЕНИЕ О ПРИЗНАНИИ ЕГО НЕДЕЕСПОСОБНЫМ

Аннотация
В данном исследовании освещена проблема реализации права на доступ к суду лица, в отношении которого рассматривается вопрос о признании его недееспособным. Участие такого лица в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Украины, не является обязательным и в каждом случае решается судьей по собственной инициативе по своему усмотрению. При таких условиях усматривается нарушение конституционного права на доступ к суду. Осуществлен сравнительный анализ отечественной судебной практики с практикой Европейского суда по правам человека относительно рассмотрения такой категории дел. Выделены основные факторы проблемы и пути их преодоления.
Ключевые слова: отдельное производство, недееспособность, права человека, судопроизводство, суд.

Mertsalov M.Y.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

ACCESS TO THE COURT OF THE PERSON, REGARDING WHICH THE APPLICATION FOR RECOGNIZING IT IS INCAPACITATED

Summary
This study highlights the problem of the realization of the right of access to a person's court, in respect of which the issue of recognizing him as incompetent is being considered. The participation of such a person in accordance with the Civil Procedure Code of Ukraine is not mandatory and in each case is decided by the judge on its own initiative at its own discretion. Under such conditions, there is a violation of the constitutional right to access to court. A comparative analysis of domestic jurisprudence has been carried out with the practice of the European Court of Human Rights regarding the consideration of this category of cases. The main factors of the problem and ways to overcome them are identified.
Keywords: separate proceedings, incapacity, human rights, judicial proceedings, court.

УДК 336.22

ФОРМИ ТА МЕТОДИ, А ТАКОЖ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ – ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Невесенко Т.С.
Міжрегіональна Академія управління персоналом
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого

У роботі здійснено детальний аналіз стану правового режиму, форм та методів валютного контролю в Україні. Авторами було доведено особливу роль валютного контролю для формування та розвитку бюджету країни загалом. Проаналізовано дієвість та ефективність методів валютного контролю для збереження фінансової самостійності країни, та з іншого боку розкрито позитивну рису валютного контролю, як режиму нормативного дотримання актів фінансового законодавства. Запропоновано механізми покращення валютної політики країни через удосконалення регуляторів фінансового контролю.
Ключові слова: валютний контроль, правовий режим, правові форми валютного контролю, методи валютного контролю, валютна політика.

Постановка проблеми. Валютний контроль є невід'ємною складовою та фундаментом для розвитку нормальної економіки європейської країни. Тому аналітичний та комплексний підхід до розгляду правового режиму валютного контролю в Україні є запорукою до побудови нового креативного погляду на проблеми в валютній галузі, а в подальшому до застосування запропонованих інноваційних ідей в галузі фінансової політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна підкреслити, що серед вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджували даний напрямок, можна назвати таких вчених, як: Н.Я. Якимчук, О.М. Дегтярьова, Л.К. Воронова, Н.Ю. Пришва, Н.В. Божидарнік, С.І. Лучковська, В.В. Герасименко, А.В. Гарбінська-Руденко, Є.О. Алісов, Ж.В. Завальна, С.М. Половко, Є.В. Карманов, О.А. Костюченко, М.В. Старинський, Л.М. Кравченко, А.М. Іскоростенський, О.Є. Северин, О.С. Шевчик, І.А. Андрєєва, В.Р. Берник та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постійне реформування законодавства, і в тому числі валютного призводить до прогалин, та недоліків в ньому. Тому важливим є на основі вивчення правового статусу валютного контролю запропонувати на науковому рівні поліпшення та покращення його дієвості та ефективності.

Мета статті. Повноцінний та креативний розгляд актуальної сфери фінансового права, а саме правового режиму, форм та методів валютного контролю в Україні. На основі аналізу з наукової точки зору запропонувати не стандартні підходи до вирішення актуальних питань валютного регулювання.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні склалася система нормативних актів, регулюючих валютні відносини. Під такою системою треба розуміти узяту в єдності і взаємозв'язку сукупність юридичних норм, за допомогою яких держава та уповноважені нею органи здійснюють упорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі збору, акумуляції, розподілу і використання валютних фондів [3, с. 17].

Система валютного законодавства України є явищем складним як з конструкційної, так і з динамічної точок зору. Конструкційно вона містить у своєму складі норми, які мають різну юридичну силу і прийняті відповідно різними державними й іншими уповноваженими органами. До складу цієї системи входять закони України, постанови Верховної Ради України, декрети КМУ, укази Президента України, різні інструктивні вказівки Національного банку України і інші нормативно-правові акти.

Зазначимо, що ці нормативно-правові акти можна поділити на декілька груп. Серед них можна назвати нормативні акти, що містять загальні питання валютного регулювання, порядок встановлення курсу національної валюти України до іноземних валют, порядок проведення операцій з іноземною валютою; порядок використання іноземної валюти як засобу платежу на території України, порядок проведення операцій з готівковою іноземною валютою, питання валютних операцій іноземних інвесторів на території України; питання кредитування в іноземній валюті, порядок використання іноземної валюти фізичними особами. Крім зазначених вище, до сфери валютного регулювання належать питання щодо розрахунків за експортно-імпортними операціями, діяльності пунктів обміну іноземної валюти, правового статусу валютних і майнових цінностей юридичних осіб України за кордоном, організації бухгалтерського обліку та звітності по валютних операціях.

Важливою складовою частиною правового регулювання валютних відносин є встановлений в Україні правовий режим їх здійснення. Він має відмінності від правового режиму державної валютної монополії, сутність якого полягає у винятковому праві держави й уповноважених органів на здійснення усередині країни операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями [6, с. 146].

Правовий режим валютних відносин в Україні можна визначити, як режим валютних обмежень, під яким необхідно розуміти сукупність заходів і нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та направлених на обмеження операцій з валютними цінностями.

Сутність такого режиму полягає в припиненні вільних операцій з валютними цінностями і введення певного порядку їх здійснення. В теорії держави та права такий режим прийнято іменувати загально дозволенним, тобто при цьому

© Невесенко Т.С., 2017

режимі встановлюється загальний дозвіл, в рамках якого закон визначає обмеження в здійсненні і забороні здійснення конкретних дій. У відповідності з вказаним загальним дозволом кожний конкретний суб'єкт має право бути власником валютних цінностей з повною правомочністю – володіння, користування і розпорядження. Але вказану правомочність власник може реалізувати тільки способами, передбаченими законом.

Головною відмінністю таких суспільних явищ, як валютні обмеження і валютна монополія, є те, що в першому випадку має місце дозвіл недержавним суб'єктам здійснювати операції з валютними цінностями, чого немає при валютній монополії, де, незважаючи на те, що центральний державний банк міг давати і давав доручення на здійснення під його контролем валютних операцій іншим організаціям, але ці організації були державними.

Слід відзначити, що будь-який установлений державою правовий режим, у тому числі і режим валютних обмежень, тільки тоді буде дієвим, коли держава може забезпечити й закріпити його дотримання всіма розпорядчими засобами, які в неї є. Одним з найважливіших засобів забезпечення і дієвості встановленої державою моделі взаємозв'язків валютних відносин з іншими соціальними об'єктами є контроль за їх дотриманням [5, с. 374].

Під формою валютного контролю слід розуміти специфічний спосіб взаємодії органів і агентів валютного контролю в процесі здійснення контрольних заходів щодо резидентів і нерезидентів на предмет дотримання ними валютного законодавства України, а також нормативних актів органів валютного регулювання і актів органів валютного контролю при здійсненні валютних операцій [2, с. 145].

У фінансово-правової теорії та практиці здійснення валютного контролю традиційно виділяються наступні його форми: попередній, поточний і наступний.

Попередній валютний контроль проводиться до здійснення валютних операцій в цілях їх санкціонування. Наприклад, до видачі дозволу на здійснення валютних операцій за контрактом (кредитним договором), а також на відкриття рахунку в банку-нерезиденті орган валютного контролю зобов'язаний перевірити достовірність поданої резидентом документації; до здійснення банківських операцій з обслуговування валютного рахунку клієнта уповноважений банк повинен перевірити відповідність інформації, зазначеної резидентом в розрахунковому документі, відомостям, що містяться в документах, що є підставою для проведення валютних операцій, а також дотримання резидентом і нерезидентом порядку оформлення розрахункових документів відповідно до вимог, встановленими нормативними актами Національного банку України.

Попередня реалізація органами і агентами валютного контролю своїх функцій має велике значення для попередження валютних правопорушень і сприяє зміцненню фінансової дисципліни.

Результати попереднього валютного контролю зовні можуть бути оформлені у вигляді дозволів на здійснення валютних операцій, висновків про відповідність наданої документації чинному законодавству і т.д.

Поточний валютний контроль проводиться під час здійснення будь-яких валютних операцій: купівлі-продажу іноземної валюти та валютних цінностей, відкритті резидентом валютного рахунку, здійсненні міжнародних розрахунків і т.д. Поточний валютний контроль реалізується в повсякденній діяльності органів та агентів валютного контролю. Наприклад, при перетині митного кордону України митні органи перевіряють правильність оформлення декларації на вивезення готівкової валюти; під час здійснення розрахунків по валютному рахунку уповноважений банк перевіряє відповідність інформації, зазначеної резидентом в довідці про валютні операції, відомостям, що містяться в документах, що є підставою для проведення валютних операцій, а також дотримання резидентом порядку оформлення довідки про валютні операції, установленого Національним банком України.

Особливістю поточного валютного контролю є його проведення в ході реалізації господарських чи фінансових операцій, тому інакше його називають оперативним контролем. Він ґрунтується на документах та інформації, що надаються резидентами органам і агентам валютного контролю, на даних бухгалтерського обліку, первинних документах, порядку ведення касових операцій, що дозволяє і контролюючим органам, і підконтрольним суб'єктам швидко реагувати на зміни у фінансовій діяльності, попереджати порушення валютного законодавства.

Наступний фінансовий контроль проводиться після завершення валютних операцій шляхом зіставлення документів та інформації, що підтверджують здійснення валютних операцій, виконання зобов'язань за валютними контрактами, проведення перевірок повноти та достовірності обліку та звітності за валютними операціями резидентів і нерезидентів.

Результатом подальшого валютного контролю є: видача органами валютного контролю приписів, які зобов'язують учасників валютних правовідносин усунути виявлені порушення валютного законодавства та актів органів валютного регулювання; відмова уповноваженими банками своїм клієнтам у здійсненні валютних операцій, а також у відкритті рахунку у разі неподання встановлених документів або подання недостовірних документів.

Головною метою подальшого валютного контролю є попередження, виявлення і припинення валютних правопорушень.

Подальший контроль відрізняється поглибленим аналізом валютних операцій будь-якого суб'єкта за певний період і дозволяє визначити ступінь ефективності проведених раніше попереднього і поточного фінансового контролю [4, с. 112].

Практична реалізація валютного контролю здійснюється з використанням певних методів.

Метод валютного контролю – це специфічний прийом і спосіб його здійснення. Методи валютного контролю можна поділити на основні, спеціалізовані та додаткові.

Основні методи валютного контролю – спостереження (постійне ознайомлення з діяльністю підконтрольного об'єкта без використання складних прийомів отримання та оцінки інформації) і перевірка (поглиблене вивчення діяльності підконтрольного об'єкта) [2, с. 146].

Результатом методу спостереження в багатьох випадках стає прийняття підзаконного НПА, що регулює нагальні питання предмету спостереження.

Перевірка являє собою один з основних методів валютного контролю та передбачає дослідження певного кола питань з метою виявлення та припинення порушень валютного законодавства. У ході здійснення перевірки контролюючі органи аналізують правильність здійснення валютних операцій підконтрольного об'єкта, залучаючи максимальну кількість документальних джерел інформації. Об'єктом перевірки можуть бути будь-які валютні операції, вчинені резидентами або нерезидентами, а також операції, пов'язані з відкриттям і веденням рахунків [4, с. 112].

Спеціалізовані методи валютного контролю: обстеження – стосується конкретного питання і зачіпає широке коло підконтрольних об'єктів, і ревізія – всебічне вивчення фінансово-господарської діяльності підконтрольного об'єкта шляхом зіставлення документальних та фактичних даних.

Додаткові методи валютного контролю: аналіз та запит.

Аналіз передбачає обробку документальної інформації з використанням спеціальних аналітичних прийомів [2, с. 147].

Запит передбачає витребування органом або агентом валютного контролю документів або інформації, які містять відомості про валютні операції і рахунки, відкриті резидентами або нерезидентами відповідно до валютного законодавства. Цей метод контролю застосовується органами валютного контролю, які мають право вимагати від агентів валютного контролю, резидентів і нерезидентів інформацію та документи, а також агентами валютного контролю, наділеними повноваженнями витребувати у осіб, які вчиняють валютні операції, необхідні відомості [4, с. 113].

Висновки і пропозиції. Висвітлений у ході статті правовий режим, форми та методи валютного контролю є невід'ємною частиною економіки України. Оскільки для здійснення валютного контролю державні органи та банківські установи, як агенти валютного контролю, наділені контрольними повноваженнями, що зобов'язує їх обмінюватись інформацією, проводити перевірки, вимагати необхідні дані та здійснювати інші правочини, закріплені та не заборонені законодавством.

Валютний контроль буває в таких формах: попередній, поточний, оперативний, наступний.

Метод валютного контролю – це специфічний прийом і спосіб його здійснення. Методи валютного контролю можна поділити на основні (спостереження і перевірка), спеціалізовані (обстеження і ревізія) та додаткові (аналіз та запит).

Список літератури:

1. Алєксєєв І. В., Колісник М. К. Гроші та кредит: Навч. посіб. – К.: Знання, 2009. – 253 с.
2. Банки и небанковские кредитные организации и их операции: Учебник / Под ред. Е. Ф. Жукова. – М.: Вузовский учебник, 2005.
3. Джвага А. В. Правові основи валютного регулювання та валютного контролю в україні. [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Класичний приватний університет. – З., 2015. – 21 с.
4. Крохина Ю. А. Валютное право: учебник [для вузов] / Ю. А. Крохина, Ю. Л. Смирникова, Ю. В. Татина; под ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. А. Крохиной. – М.: Высшее образование, 2007. – 378 с.
5. Роль В. Ф., Сергієнко В. В., Попова С. М. Фінансове право. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
6. Северин О. Є. Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської дія-льності: дис. ... кандидата юрид. наук: 04 / Северин О. Є. – Донецьк, 2003. – 216 с.

Невесенко Т.С.
Межрегиональная Академия управления персоналом
Учебно-научного института права имени князя Владимира Великого

ФОРМЫ И МЕТОДЫ, А ТАКЖЕ ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ – УЛУЧШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация
В работе осуществлен подробный анализ правового режима, форм и методов валютного контроля в Украине. Авторами было доказано особую роль валютного контроля для формирования и развития бюджета страны в целом. Проанализированы действенность и эффективность методов валютного контроля для сохранения финансовой самостоятельности страны, и с другой стороны раскрыто положительное качество валютного контроля, как режима нормативного соблюдения актов налогового законодательства. Предложены механизмы улучшения валютной политики страны через совершенствование регуляторов финансового контроля.
Ключевые слова: валютный контроль, правовой режим, правовые формы валютного контроля, методы валютного контроля, валютная политика.

Nevesenko T.S.
Interregional Academy of Personnel Management
Educational and Research Institute of Law

FORMS AND METHODS AND LEGAL REGIME OF FOREIGN EXCHANGE CONTROL IN UKRAINE – IMPROVING FINANCIAL POLICY

Summary
The paper made a detailed analysis of the legal regime forms and methods of monetary control in Ukraine. The authors proved the special role of exchange controls for the formation and development budget in general. Analyzed the efficiency and effectiveness of exchange control methods for preserving the financial independence of the country, and on the other hand revealed positive feature of currency control regime as regulatory compliance acts of financial legislation. The mechanisms of improved monetary policy of the country by improving the financial regulatory control.
Keywords: exchange controls, legal procedures, legal forms of exchange controls, methods of monetary control monetary policy.

УДК 342.572

ДО ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ

Средницька І.Ю.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню питання запровадження народної законодавчої ініціативи в правовій системі України. Проаналізовано стан і перспективи правового регулювання народної законодавчої ініціативи в Україні. Науково-обґрунтовано рекомендації щодо забезпечення фінансового контролю народних законодавчих ініціатив в Україні. Наголошено на важливості впровадження електронного голосування під час здійснення народного волевиявлення в Україні. Запропоновано ухвалити закон «Про народну законодавчу ініціативу», внести зміни і доповнення до Конституції України, до законів «Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України», Кримінального Кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.
Ключові слова: безпосередня демократія, держава, народ, народна законодавча ініціатива, народовладдя.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Важливим напрямком демократизації державної влади та суспільства є законодавче різноманіття засобів реалізації народовладдя. З огляду на це питання запровадження народної законодавчої ініціативи в Україні не втрачає своєї актуальності на сучасному етапі та потребує якісного і оперативного втручання з боку держави та розроблення дієвих заходів щодо його реалізації.

Українськими парламентаріями неодноразово здійснювалися спроби щодо закріплення права народної законодавчої ініціативи через унормування відповідного інституту конституційного права в чинному законодавстві України, але донині жоден з проектів не був завершений. Натомість ігнорування нагальної потреби у розширенні існуючого переліку суб'єктів права законодавчої ініціативи за рахунок включення до нього Українського народу створює непереборні перепони на шляху до посилення співпраці і покращення взаємовідносин між органами державної влади та громадянами у розробленні та впровадженні державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо запровадження народної законодавчої ініціативи в Україні присвячено низку праць вітчизняних науковців: І. М. Жаровська, Г. В. Задорожня, О. М. Мудра, В. Ф. Нестерович, М. В. Оніщук, В. Ф. Погорілко, О. Ю. Тодика, В. Л. Федоренко, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, О. В. Щербанюк, О. І. Ющик та ін. На сьогодні це питання є актуальним, так як народна законодавча ініціатива конституційно не закріплена, не існує єдиної думки, яку саме модель народної законодавчої ініціативи обрати, щоб запровадити ефективну участь громадян у процесі законотворення. З огляду на це, **мета статті** полягає у комплексному теоретико-правововому дослідженні народної законодавчої ініціативи як форми безпосередньої демократії, визначенні авторської позиції щодо подальших перспектив запровадження народної законодавчої ініціативи в Україні, враховуючи її об'єктивні переваги та недоліки.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичного визначення народної законодавчої ініціативи в Україні вимушено стало об'єктом наукових досліджень в силу підвищення уваги до проблем реалізації чинної Конституції України та пошуками нових ідей в частині здійснення народовладдя. У рамках визначення оптимального кола суб'єктів права законодавчої ініціативи

© Средницька І.Ю., 2017

знаходиться і питання про можливе наділення цим правом Українського народу. Аргументом на користь подібного рішення може служити, перш за все, спосіб його здійснення влади. Насамперед, йдеться про конституційну формулу, закріплену у ч. 1 ст. 5 Основного Закону України, за якою народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні [1]. Згідно з позицією Ю. О. Фрицького, сам термін «єдине джерело влади» спонукає народ бути основним законодавцем щодо визначення основних засад державної влади України, завдяки чому на порядок підвищувалися б роль і значення всіх принципів народного суверенітету [2, с. 161-162].

Різні дослідники визначальними для тлумачення поняття «народ» називають ті чи інші елементи конституційного статусу народу, його рольові характеристики: народ-сукупність громадян; народ-населення; народ-виборчий корпус; народ-суспільство; народ-нація та ін. [3, с. 145]. Безпосереднє відношення до питання ініціювання законів має критерій «народ-виборчий корпус» (як громадяни України всіх національностей, які набули право голосу), оскільки для реалізації права законодавчої ініціативи в кожному конкретному випадку необхідним є збір на підтримку народного законопроекту встановленої кількості підписів громадян, що володіють виборчим правом. Предмет законодавчої ініціативи охоплює не приватний інтерес заявника, а в першу чергу публічний інтерес групи громадян як володарюючих суб'єктів, які є носіями у здійсненні належної народу верховної влади.

Виходячи із сутті народовладдя, народу як єдиного джерела влади, кожний громадянин, як його органічна частина, має право на законодавчу ініціативу, право на законотворчість. Інша справа яким чином має враховуватись законодавча ініціатива громадян [4, с. 29]. Так, у більшості європейських країн народна законодавча ініціатива відноситься до групи форм безпосередньої демократії, що поєднує в собі як імперативні, так і консультативні елементи. Тобто реалізація громадянами права законодавчої ініціативи, що беруть участь у внесенні до законодавчого органу законопроекту, підтриманого великою групою виборців імперативним способом зобов'язує парламентаріїв розглядати його нарівні з іншими законопроектами, а вже остаточне рішення по внесеному законопроекту приймають не суб'єкти безпосереднього народовладдя, а парламент, який виходячи з його правового статусу зобов'язаний приймати закони. Такий прояв безпосередньої реалізації влади народом не призводить до кінцевих правових наслідків, а поєднується із діяльністю представницьких установ на різних її стадіях і доповнює її.

У зарубіжних країнах механізм реалізації законодавчої ініціативи народом досить детально регламентуються у спеціальних законах про народну законодавчу ініціативу, а також у деяких галузевих законодавчих актах. При цьому в одних країнах діє єдиний закон про народну законодавчу ініціативу (Австрія, Білорусь, Польща, Іспанія, Португалія, Румунія, Фінляндія), в інших – комплексний закон про референдум та народну ініціативу (Ліхтенштейн, Киргизстан, Італія, Сербія, Словенія, Македонія).

Правотворча діяльність народу, на думку А. Янчука, має особливий характер, без якої безпосередня владна діяльність народу не мала б цілісного та завершеного вигляду, зовнішнього виразу такої діяльності. Крім того, дана діяльність має найбільш точне документальне і текстуальне оформлення, тобто абсолютно визначений формально-юридичний результат такої діяльності [5, с. 86].

У сучасних реаліях українського державотворення та з огляду на світовий досвід вбачається доцільним запровадити такий механізм реалізації народної законодавчої ініціативи, за якого право законодавчої ініціативи не обмежуватиметься лише одним проявом політичної участі – офіційним внесенням народного законопроекту до парламенту, а й передбачатиме проведення всенародного голосування стосовно законопроекту у разі його несхвалення Верховною Радою України. Тому першочерговим кроком для досягнення поставленої мети має стати оновлення положень розділу ІІІ «Вибори. Референдум» Конституції України шляхом запровадження народної законодавчої ініціативи як форми безпосередньої демократії з одночасним включенням Українського народу до переліку суб'єктів законодавчої ініціативи, які зазначені в ст. 93 Конституції України.

Запровадження народної законодавчої ініціативи в Україні можливе шляхом прийняття окремого спеціального закону чи внесення змін до чинного законодавства, що регламентує питання організації та функціонування органів державної влади. Як приклад, у Верховній Раді України зареєстровано проект закону від 29 вересня 2016 № 5196 «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо народної законодавчої ініціативи» [6], ініційований з метою розширення механізму народного волевиявлення. У цьому законопроекті пропонується реалізувати механізм впливу громадян на рішення, які приймаються Верховною Радою України, зокрема, ініціювання громадянами законопроектів та розгляду таких законопроектів Верховною Радою України, за умови, що такий законопроект буде підтриманий не менш як 25 тисячами громадян України, а також невідкладного розгляду законопроектів, які підтримані не менш, як 150 тисячами громадян України.

З огляду на вищезазначене, варто зазначити, що пропозиція щодо визначення законопроектів, які підтримані не менш як 150 тисячами громадян України, невідкладними не відповідає вимогам частини другої статті 93 Конституції України, яка надає право законодавчої ініціативи виключно Президентові України, народним депутатам та Кабінету Міністрів України. Тому без зміни цієї статті в Конституції України народні законопроекти будуть реєструватися в окремій інтернет-сторінці на сайті Верховної Ради України та відіграватимуть таку ж саму роль, що й електронні петиції.

Поряд з тим, варто відмітити позитивну рису даного законопроекту, яка полягає у впровадженні електронного цифрового підпису, що прирівнюється за правовим статусом до власноручного підпису, або системи електронної дистанційної ідентифікації фізичних і юридичних осіб BankID

(ст. 89-1). Потрібно врахувати той момент, що світова спільнота вже давно оцінила переваги та ефективність застосування електронного цифрового підпису в ході підготовки та проведення збору підписів на підтримку народних законодавчих ініціатив (Іспанія, Латвія, Фінляндія).

На думку І. Г. Сіденка, етап збирання підписів передбачає використання значних матеріальних та людських ресурсів, як в процесі самого голосування так і в ході підрахунку голосів, що призводить до витрачання значних коштів з Державного бюджету України [7]. Таким чином, важливим кроком на шляху запровадження народної законодавчої ініціативи в Україні має стати нормативне закріплення можливості збору підписів на підтримку народної законодавчої ініціативи в електронному вигляді, особливо, коли така практика вже діє у формі збору підписів на підтримку електронних петицій.

Не можна оминути увагою і ще один надзвичайно важливий аспект, якому дослідники приділяють недостатню увагу. Йдеться про правове регулювання фінансових аспектів народних законодавчих ініціатив, а саме джерела походження фінансових ресурсів, які були використані ініціативною групою під час підготовки та реалізації народних законодавчих ініціатив.

Однією з останніх тенденцій розвитку національних законодавств європейських країн є надання державної підтримки тим народним законодавчим ініціативам, які здобули необхідний рівень підтримки з боку виборців (Австрія, Іспанія), тоді як в більшості зарубіжних країнах обов'язок фінансування народної законодавчої ініціативи покладається на ініціативні групи громадян. Як показує практика, реалізація народної законодавчої ініціативи вимагає значних витрат – понад мільйон доларів для організації проведення агітаційної кампанії за участі тисячі громадян, обговорення законопроекту і доведення всієї необхідної інформації до виборців. Відповідно, народна законодавча ініціатива може стати потенційним засобом поширення корупції в країні, адже її максимальне використання буде досягнуто лише на рівні добре спланованих і профінансованих інвесторів з усіма необхідними організаційними та технологічними ресурсами. Тому з метою підвищення прозорості фінансування народної законодавчої ініціативи в Україні, на нашу думку, слід встановити законодавчі обмеження граничної суми витрат на підтримку народної законодавчої ініціативи та визначення максимальної суми добровільного внеску фізичної особи до фонду ініціативної групи громадян, що спрямовуються на запобігання надлишковому фінансуванню народної законодавчої ініціативи.

Важливо, щоб зацікавлені сторони мали можливість отримати повну інформацію щодо розробника (автора) законопроекту, його контактних даних, цілей, членства, джерел фінансування та відомостей про співпрацю з громадськими організаціями, дослідницькими центрами, а потім зіставити з наслідками застосування даного законопроекту на практиці.

Усвідомлюючи важливість забезпечення контролю за фінансуванням народної законодавчої ініціативи, існує потреба в законодавчому врегулюванні таких питань, як порядок відкриття рахунків у частині, що стосується їх кількості, строків і місця відкриття, своєчасне розкриття ініціативною групою інформації про джерела внесків, що містяться у фінансових звітах та про використання коштів з цих джерел, порядок перевірки достовірності інформації про особу, яка здійснила внесок, поданої у фінансових звітах, встановлення чітких санкцій за порушення фінансування народних законодавчих ініціатив.

Окрім зазначеного, ще однією проблемою сьогодення можна по праву вважати наявність в структурі суспільства соціально оформлених груп екстремістського характеру, які орієнтуються на артикуляцію певних прихованих інтересів. Рушійним мотивом створення таких «груп тиску» є прагнення до самоактуалізації, реалізації власних цілей, які виражаються, як правило, у впливі на державну політику, збільшенні владних повноважень та привілеїв або в одержанні матеріальних благ, пільг чи незаконної вигоди шляхом просування (популяризації) законопроекту як на підготовчому етапі, так і в апараті Верховної Ради України.

Ситуація може бути змінена на краще, як вірно вказує О. В. Проценко, завдяки активній громадянській позиції самих громадян, через наявну демонстрацію органам законодавчої влади своєї готовності і спроможності взяти на себе відповідальність за прийняття власних рішень [8, с. 226]. Справа в тому, що більшість українських громадян не володіє системними знаннями та навичками щодо законодавчого поля функціонування органів та установ влади, аналізу альтернативних шляхів вирішення державних та суспільних проблем, але володіють іншими спеціальними знаннями та інструментарієм, які можуть бути корисними при вирішенні ряду поточних проблем, які виникають перед суспільством і державою.

З цією метою необхідно проводити заходи проти поширення тенденцій недостатньої правової обізнаності, некомпетентності та пасивності громадян, що залишаються найбільш складними проблемами на шляху запровадження народної законодавчої ініціативи в життя через законодавство України. Адже, дієвість реалізації права народної законодавчої ініціативи, насамперед, залежить від рівня розвитку самого громадянського суспільства та готовності органів законодавчої влади підтримувати народні законопроекти на перших етапах законодавчого процесу. Тому лише за наявності високого рівня правового мислення громадян можна створювати дійсно правові закони, закладаючи основу для побудови правової та демократичної держави.

Висновки і пропозиції. Прийняття Закону України «Про народну законодавчу ініціативу» беззаперечно стане вагомим кроком вперед на шляху нашої держави до утвердження сучасних європейських стандартів, згідно з якими поряд із незалежним законодавчим органом, що користується високим авторитетом суспільства, створюється та функціонує система народного законодавства. Разом із цим лише сам факт наявності такого закону не слід розцінювати як правову гарантію участі громадян у виробленні проектів законів. Вкрай важливим є інтеграція цього нормативного акту у систему вітчизняного законодавства шляхом внесення синхронних змін до

Регламенту Верховної Ради України та Закону України «Про комітети Верховної Ради України», що регулюють законодавчий процес у Верховній Раді України, включення нових статей до Кримінального Кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення у частині порушення права на здійснення народного волевиявлення.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Фрицький Ю. О. Державна влада в Україні: монографія / Ю. О. Фрицький. – Дніпропетровськ: Ліра, 2006. – 360 с.
3. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: механізми реалізації та проблеми ефективності: монографія / Н. В. Агафонова. – Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2016. – 416 с.
4. Мацюк А. А. Народовладдя в контексті конституційної трансформації України: монографія / А. А. Мацюк; за наук. ред. О. Л. Копиленка. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. – 163 с.
5. Янчук А. Конституційна модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні / А. Янчук // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 2. – С. 83-88.
6. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо народної законодавчої ініціативи [Електронний ресурс]: проект Закону від 29 вересня 2016 р. № 5196. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH40C00A.html
7. Сіденко І. Г. Перспективи впровадження електронного голосування в Україні [Електронний ресурс] / І. Г. Сіденко. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf
8. Проценко О. В. Демократія в сучасній Україні – партисипаторна чи делегативна, «сильна» чи «крихка»? / О. В. Проценко // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 44. – С. 220-229.

Средницкая И. Ю.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

К ВОПРОСУ О ВНЕДРЕНИИ НАРОДНОЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ИНИЦИАТИВЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопроса внедрения народной законодательной инициативы в правовую систему Украины. Проанализировано состояние и перспективы правового регулирования народной законодательной инициативы в Украине. Научно-обоснованы рекомендации относительно обеспечения финансового контроля народных законодательных инициатив в Украине. Подчеркнута важность внедрения электронного голосования при осуществлении народного волеизъявления в Украине. Предложено принять закон «О народной законодательной инициативе», внести изменения и дополнения в Конституцию Украины, законы «Регламент Верховной Рады Украины», «О комитетах Верховной Рады Украины», Уголовный кодекс Украины и Кодекс Украины об административных правонарушениях.
Ключевые слова: непосредственная демократия, государство, народ, народная законодательная инициатива, народовлатие.

Srednytska I.U.
National University «Odessa Law Academy»

TO THE QUESTION OF APPLYING A POPULAR LEGISLATIVE INITIATIVE IN UKRAINE

Summary
The article investigates the issue of the introduction of the popular legislative initiative in the legal system of Ukraine. Analyzes the condition and perspectives of legal regulation of the popular legislative initiative in Ukraine. Practical recommendations concerning financial control of the popular legislative initiatives in Ukraine were established. Emphasized the importance of practical introduction of e-voting in the implementation of the people's will in Ukraine. The proposals to adopt the law «On the Popular Legislative Initiative», introduce changes and additions to the Constitution of Ukraine, laws «On Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine», «On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine», the Criminal Code of Ukraine and the Code of Administrative Offenses of Ukraine have been determined.
Keywords: direct democracy, state, people, popular legislative initiative, sovereignty of people.

УДК 347.99-028.27(477)

ВНЕДРЕНИЕ «ЭЛЕКТРОННОГО СУДА» В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУДА ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ

Чванкин С.А.
Киевский районный суд г. Одессы

Исследованы вопросы практического внедрения проекта «электронный суд»: наиболее существенные проблемы и перспективы проекта, пути совершенствования внедрения электронного правосудия в судопроизводство. Исследован порядок обращения в суд в электронном виде. Проанализировано действующее и перспективное законодательство Украины в этой сфере, выявлены наиболее существенные проблемы.
Ключевые слова: электронный суд, судопроизводство, информационные технологии, электронные доказательства, проект ЦПК Украины.

Постановка проблемы. Проектом Закона Украины «О внесении изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины и другие законодательные акты» № 6232 от 23.03.2017 г. предложена, кроме прочего, концепция электронного судопроизводства, которая предполагает полный отказ от традиционного «бумажного» судебного дела в пользу электронного. Предполагается переход на электронный документооборот между судами, возможность электронного документооборота между судом и участниками процесса и т.д.

Однако, пока этот Проект не стал законом, в Украине тестируется в пилотном режиме внедрение элементов «электронного суда» в деятельность некоторых судов.

Анализ последних статей и публикаций. К теме внедрения информационных технологий в судопроизводство обращались такие ученые как А.В. Бринцев, А.Л. Паскар, Н.Ю. Голубева, И.А. Изарова, В.В. Билоусов и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Под понятием «электронный суд» можно иметь в виду различные технологии, которые применяются в судопроизводстве. Некоторые в Украине уже используются и показали свою эффективность. С сентября 2015 года в Киевском районном суде г. Одессы реализуется проект «Электронный суд».

Целью данной публикации является освещение проблем и перспектив проекта, путей совершенствования внедрения электронного правосудия в судопроизводство.

Электронный суд успешно работает в Сингапуре, Германии, Италии, Австрии, Испании, Норвегии и др. (хотя под этим термином не всегда имеется в виду одно и тоже).

Внедрение системы «Электронный суд» – это требование общества и времени. Информационные технологии постепенно проникают почти во все сферы деятельности человека. Лицу необходимо тратить по несколько часов в день и простаивать в очередях информационных центров, а также канцелярий судов для получения информации о движении его дела в судебных инстанциях. Современные технологии могли бы упростить жизнь участникам судебных процессов, если будут созданы соответствующие условия.

Уже сегодня активно используются элементы системы «Электронный суд» в повседневной работе судов Украины различных инстанций – это получение информации на сайтах судов, получение публичной информации по электронной почте, а также всё большую популярность набирает участие в судебных заседаниях в режиме видеоконференции.

Однако полноценное электронное судопроизводство – это электронный документооборот между судом и участниками процесса, движение дела по инстанциям в электронном виде и т.п.

Внедрение этого проекта не простое дело, ведь многие из судей, сотрудников суда начинали работать в суде еще при печатных машинках. Однако организация процесса осуществления судопроизводства существенно изменилась за последние 25 лет: применение компьютеров, ведение аудиозаписи процесса, автоматизированного распределения дел и др. Но, к сожалению, участники судопроизводства до сих пор пребывают в «бумажно-почтовом» веке.

Сейчас предлагают разные модели внедрения электронного правосудия (от возможности подачи только некоторых процессуальных документов в электронном виде и ограниченного электронного документооборота до полного отказа от бумажных судебных дел и устных процессов).

Одна из моделей проходит апробацию с в Киевском районном суде города Одессы. Решением Совета судей Украины № 71 от 11.12.2014 года утверждена Стратегия развития судебной системы в Украине на 2015-2020 годы, согласно которой одним из направлений развития судебной системы является «Электронное правосудие». С сентября 2015 года в Киевском районном суде г. Одессы (при поддержке и участии проекта USAID «Справедливое правосудие», Территориального управления Государственной судебной администрации в Одесской области) Советом судей Украины принято решение о внедрении проекта «Электронный суд».

Цель проекта – обеспечить обмен документами в электронном виде между судом и участниками процесса, способствовать постепенному переходу документооборота суда в электронный формат, ускорить прохождение дел и обмен информации в суде.

Для пользования системой «Электронный суд» необходимо зарегистрироваться на сайте mail.gov.ua, ознакомиться с правилами регистрации пользователя; заполнить «Личную информацию»; создать электронную почту и можно отправлять заявление, в том числе и исковое в суд по адресу el-court@ki.od.court.gov.ua.

© Чванкин С.А., 2017

Исковое заявление должно содержать перечень документов, которые прилагаются в электронном виде к заявлению. Подписывается исковое заявление истцом или представителем истца с применением электронно-цифровой подписи (далее — ЭЦП) и указанием даты ее предоставления. К исковому заявлению добавляется отсканированная копия документа, который подтверждает уплату судебного сбора. Посылать исковое заявление необходимо по адресу: el-court@ki.od.court.gov.ua.

Заявление регистрируется сотрудником суда на протяжении часа. Потом система автоматически отправляет ответ на электронный ящик. Также работает услуга СМС-оповещения.

Суть электронного суда заключается в том, что прием исковых заявлений осуществляется в электронном виде, которые подписываются электронно-цифровой подписью. То есть, дело вместе с бумажными носителями формируется также в электронном виде.

Временный регламент отправки судом электронных документов участникам судебного процесса, уголовного производства, утв. приказом Государственной судебной администрации Украины 07.11.2016 № 227, определяет порядок отправки участникам судебного процесса, уголовного производства процессуальных документов в электронном виде параллельно с документами в бумажном виде в соответствии с процессуальным законодательством.

Такое направление документов в электронном виде — это лишь дублирование бумажного направления (чтобы отвечать процессуальным кодексам).

Может на первый взгляд описанная процедура обращения в суд в электронном виде громоздка и непонятна (ввиду отсутствия навыков), а также затратна, так как необходим иметь ЭЦП, но для профессиональных юристов, думаем, скоро настанет день, когда совершенно архаичным будет выглядеть направление искового заявления обычной почтой или лично.

Представьте, что вы сегодня заходите в офис юридической компании, а там юристы печатают на печатных машинках — как удивительно выглядело бы это сейчас. Не странно ли будет искать и консультировать клиентов онлайн, львиную часть работы с государственными органами и частными компаниями осуществлять в электронном виде, а при направлении искового заявления в суд клеить марки?

Нельзя сказать, что это только наша проблема — многие национальные системы судопроизводства только начинают внедрять отдельные элементы электронного судопроизводста. Полный переход в исключительно электронное судопроизводство — это очень дорогая программа, кроме того, требующая значительных законодательных изменений.

Нужно учитывать, что для полноценного внедрения проекта «Электронный суд» необходимо обеспечить: 1) поступление процессуальных и непроцессуальных документов в электронном виде, скрепленных ЭЦП путем направления на официальный электронный адрес суда; 2) формирование, рассмотрение и движение дел по судебным инстанциям, хранение дел в электронном виде, возможность ознакомления с материалами дела в электронном кабинете; 3) автоматическое оформление исполнительных документов и направления их в исполнительную службу; 4) обмен информацией между другими государственными органами и учреждениями: прокуратурой, миграционной службой, исполнительной службой, национальной полицией, фискальными органами, бесплатной вторичной правовой помощи, пограничной службой [1].

В электронном виде в Киевский районный суд г. Одессы поступило значительное количество гражданских исков, налажено взаимодействие между судами, адвокатами, центром по предоставлению бесплатной вторичной правовой помощи, банковскими учреждениями [2].

Так, с сентября 2015 года в электронном виде в Киевский районный суд г. Одессы поступило: 2687 исковых заявлений, 717 заявлений о выдаче приказа, 132 заявления в порядке отдельного производства, 162 обвинительных акта; 595 ходатайств в рамках досудебного расследования и 179 заявлений в порядке рассмотрения КАСУ.

Но, к сожалению, говорить о том, что это количество исковых заявлений и других актов обусловлено реальным спросом на услуги «Электронного суда» со стороны участников процесса нельзя.

Большая часть этих исковых заявлений поданы в суд в электронном виде на фоне широкой «рекламной» поддержке этих новаций со стороны нашего суда: на сайте суда, по телевидению мы пытаемся доказать преимущества «Электронного суда».

Однако, участники процесса еще не очень инициативно подключаются к этим новациям. Основная причина — отсутствие в ГПК норм, которые бы их внедряли. Перспектива все равно дублировать большое количество документов в бумажном виде сводит на нет попытку распространить «популярность» электронно-цифрового общения между судом и участниками процесса.

Действующие ГПК и УПК, как и другие процессуальные кодексы, не позволяют нам внедрять идеи «Электронного суда» полноценно. Очень кратко отмечу, что ГПК не предусматривает возможности: 1) извещения или вызова лиц, участвующих в деле, по электронной почте; 2) подачи иска в суд в электронном виде; 3) формирования материалов дела в электронном виде; 4) направления дела в электронном виде суду апелляционной или кассационной инстанции и др.

При внедрении в Киевском районном суде м. Одессы подсистемы «Электронный суд» возникали и некоторые проблемные вопросы (в частности, связанные с доступом суда апелляционной инстанции к материалам дела в электронном виде), но они были решены в рабочем порядке.

Кроме подачи искового заявления в электронной форме нужно расширять понятие «Электронный суд» за счет перевода в электронную форму документооборота среди государственных органов. Так, Киевским районным судом г. Одессы налажено сотрудничество с Главным управлением Государственной миграционной службы Украины в Одесской области.

Существенным образом ускоряет рассмотрение дел направление в электронном виде запроса в Адресно-справочное бюро. Так, для решения вопроса о подсудности дела и возможности открытия производства по гражданскому делу суд должен проверить место регистрации ответчика.

С сентября 2015 года Киевским районным судом г. Одессы осуществлено около 8000 таких запросов в электронном виде. Суд получает ответ за 1 сутки, а раньше на это тратилось 2-3 недели.

В пределах проекта «Электронный суд» успешно работает «Информационно – платежный терминал», который позволяет платить судебный сбор непосредственно в суде. Судебный сбор можно оплатить онлайн.

Налажено сотрудничество с исполнительной службой. Но процессуальный закон не предусматривает возможности направления как взыскателю, так и органам исполнительной службы исполнительного листа в электронном виде. Необходимо внести изменения в ГПК Украины и Закон Украины «Об исполнительном производстве».

Государственной фискальной службе направлено 23 исполнительных документа в электронном виде, однако ввиду того, что действующим законодательством предусмотрено направление исполнительных листов в бумажном виде, приходится одновременно направлять и их.

В настоящее время достигнута договоренность с Одесским научно-исследовательским институтом судебных экспертиз об обмене документами в электронном виде, но их также нужно дублировать в обычном виде.

Между прокуратурой и судами начато направление материалов (санкции, обыск, другие ходатайства следователей) в электронном виде. На данное время Киевскому районному суду г. Одессы направленно уже 162 обвинительных акта в электронном виде.

Достигнута договоренность с руководством полиции в Одесской области о направлении дел об административных правонарушениях. Отмеченные материалы уже направляются по специально созданному электронному адресу. На сегодняшний день направленно от органов досудебного расследования 595 ходатайств.

Достигнута договоренность с Южным Региональным управлением Государственной пограничной службы Украины о направлении административных материалов на электронный адрес суда. Но с обязательной отправкой документа в бумажном виде.

Таким образом, большинство опций «Электронного суда» сегодня полноценно не работают именно из-за отсутствия законодательной поддержки этой современной, необходимой, экономической, эффективной новации. Силами нашего суда налажен документооборот с различными государственными и негосударственными организациями. Однако для такого, чтобы такой документооборот был системным и не нуждался дублировании в бумажном виде, необходимые законодательные изменения.

Только так удастся создать реально работающую и удобную систему.

Без этих изменений далее развиваться электронное правосудие не сможет. Например, зарегистрированные на сегодня более 2000 «электронных дел» в Киевском районном суде города Одессы не могут существовать исключительно в электронном виде. Для соблюдения действующего законодательсва мы вынуждены дублировать все электронные документы в обычном бумажном виде для формирования дела. Это еще раз подчеркивает необходимость срочного изменения законодательства иначе все разговоры о расширении системы «Электронный суд» останутся на бумаге, в крайнем случае на плечах отдельных энтузиастов.

Новеллы «электронного правосудия» дают возможность абсолютно всем участникам процесса экономить свои финансы, время. Кроме того, что особенно актуально для молодого поколения, – это удобно! По крайне мере должно стать удобным, когда станет вполне привычным. И пусть поначалу сложно разобраться в особенностях действия системы, пользователь боится сделать ошибку, которая может навредить защите его интересов – со временем это станет, по крайне мере для профессиональных «судебных» адвокатов, также привычно, как сделать покупки онлайн.

Важно отметить, что при непосредственном участии в судебных процессах профессиональных представителей, для которых репутация – это не простой звук, мы сможем достичь высокой эффективности использования всех опций «Электронного суда».

Список литературы:

1. Голубева Н.Ю. Процессуальные основы внедрения электронного суда (обзор перспективного законодательства) // Вісник Асоціації слідчих суддів України. – 2017. – № 1(2). – С. 42-48.
2. Чванкін С.А. Стан впровадження проекту «Електронний суд» в Київському районному суді м. Одеси (відеозвіт та презентація) // https://kievskiysud.od.ua/press-department/all-news/4991-stan-vprovadzhennya-proektu-elektronnij-sud-v-kijivskomu-rajonnomu-sudi-m-odesi-videozvit-ta-prezentatsiya

Чванкин С.А.
Київський районний суд м. Одеси

ВПРОВАДЖЕННЯ «ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ» В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Анотація
Досліджені питання практичного впровадження проекту «Електронний суд»: найбільш суттєві проблеми і перспективи проекту, шляхи вдосконалення впровадження електронного правосуддя в судочинство. Досліджений порядок звернення до суду в електронному вигляді. Проаналізовано чинне і перспективне законодавство України в цій сфері, виявлені найбільш суттєві проблеми.
Ключові слова: електронний суд, судочинство, інформаційні технології, електронні докази, проект ЦПК України.

Chvankin S.A.
Kiev District Court of Odessa

THE INTRODUCTION OF THE «ELECTRONIC COURT» IN THE ACTIVITY OF THE COURT OF FIRST INSTANCE

Summary
The issues of practical implementation of the project «electronic court» are investigated: the most significant problems and prospects of the project, ways to improve the introduction of electronic justice in the legal proceedings. The procedure for applying to court in electronic form has been investigated. Analyzed current and prospective legislation of Ukraine in this area, identified the most significant problems.
Keywords: electronic court, legal proceedings, information technologies, electronic evidence, project of the CPC of Ukraine.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.161.2'(367+37)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІДЕНТИФІКАЦІЯ» У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Андрейко Я.В.
Харківська медична академія післядипломної освіти

У статті розглянуто етимологію поняття ідентифікації. Звернення до таких галузей науки, як філософія, логіка та психологія дозволяють окреслити основні риси поняття ідентифікації, а саме: подібність та відмінність. Їх поєднання визначає сутність поняття ідентифікації. У науковий обіг поняття ідентифікації входить через розгляд традиційних категорій тотожність, ідентичність та Самість, стрижневим поняттям яких є лексема подібний. Для реалізації відношення ідентифікації необхідною умовою є вказівка на виділення певного об'єкта в денотативному просторі і наявність набору ознак-ідентифікаторів, що слугують засобом відмежування одного об'єкта від іншого. Визначення ідентифікації ґрунтується на положенні, що існує відмінність та подібність між декількома предметами, тобто зіставлення всіх наявних ознак.
Ключові слова: ідентифікація, тотожність, ідентичність, уподібнення, відмінність.

Постановка проблеми. Центральне місце у сучасній лінгвістиці посідає проблема вивчення мови через визначення різних наукових принципів, підходів, напрямів. Це спричиняє інтерес до конкретних виявів мовної діяльності. Увага науковців зосереджена на комплексному підході до вивчення синтаксичних одиниць з урахуванням структурно-семантичного, комунікативного та прагматичного рівнів, що дає змогу вивчати змістовне наповнення реченнєвих актів. У зв'язку з цим особливої ваги набуває вивчення структурно-семантичних відношень, які реалізуються в реченнях і складних синтаксичних цілих. Значний інтерес у цьому напрямі становлять розвідки І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Л. О. Кадомцевої, Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, А. К. Мойсієнка, М. Я. Плющ, О. І. Леути, М. І. Степаненка, О. В. Ткач, Р. О. Христіанінової, К. Ф. Шульжука.

До конструкцій, які ще не стали об'єктом усебічного розгляду в українській лінгвістиці, належать також ті, що передають відношення ідентифікації. Загалом і саме поняття *ідентифікації* залишається недостатньо вивченим. Розв'язання проблем ідентифікації у мові та мовленні відбувається за такими підходами: комунікативний, логіко-референційний, лінгвокультурологічний, семантико-стилістичний, структурно-семантичний, психолінгвістичний, когнітивний, типологічний, перекладознавчий. Відношення ідентифікації переважно вивчали в аспекті теорії дейксису (О. В. Алфьоров, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Кірвалідзе, О. В. Кравченко, Дж. Лайонз, Т. Ф. Мілевський, І. О. Стернин, А. А. Уфімцева, Ч. Дж. Філлмор, М. О. Хмелевська та ін.) і ширше – теорії референції (Н. Д. Арутюнова, Л. О. Дьоміна, А. Е. Кибрик, О. Д. Кошельов, І. Н. Кузьмич, Д. І. Руденко, М. Г. Селезньов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище ідентифікації на різних рівнях мовної системи стало предметом особливого зацікавлення науковців з розвитком синтаксичної науки, накопиченням нових наукових даних про різні сторони речення, усвідомлення незвичайної складності цієї одиниці, у концептуальний апарат якої поступово увійшли такі поняття, як комунікативна установка мовця, його інтенції, фонд знань співрозмовників, комунікативна організація висловлювання, ставлення до контексту тощо.

Починаючи із середини ХХ століття у працях мовознавців усе частіше з'являється міркування про мовні засоби актуалізації референта у тексті. До вивчення конструкцій, що виражають відношення ідентифікації, зверталися на матеріалі різних мов: англійської (Дж. Лайонз, Дж. Р. Сьорл, П. Ф. Стросон, Дж. Фодор), китайської (Тань Аошуан), іспанської (А. Є. Супрун), німецької (Б. А. Абрамов, В. Г. Адмоні, Х. Брінкман, Й. Буш, Х. Вайнрих, І. Єрбен), російської (Н. Д. Арутюнова, Д. Вайс, П. А. Лекант, О. В. Падучева, О. М. Пєшковський, О. О. Потебня, Ю. С. Степанов, Л. П. Старосельцев, І. Б. Шатуновський, А. Д. Шмельов). В українському мовознавстві вивчення складнопідрядних речень із різними відтінками значень знаходимо у студіях М. В. Арделян, А. П. Загнітка, С. В. Ломакович, О. В. Нітенко, О. В. Ткач, Р. О. Христіанінової, Л. В. Шитик. Конструкції з відношенням ідентифікації були об'єктом аналізу в дисертаційних дослідженнях Т. О. Бородіної (на матеріалі німецької мови) і Н. М. Устинової (на матеріалі російської мови).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці лише частково торкалися розгляду речень, що виражають відношення ідентифікації, зокрема, М. Й. Олексіюк досліджувала формальну організацію речень із корелятом *той – хто* на позначення особи, Н. Д. Арутюнова, К. Берк, І. Беллерт, О. М. Пєшковський розглядали переважно речення тотожності з функцією ідентифікації. Це пояснюється тим, що у лінгвістиці поняття ідентифікації тісно пов'язують із тотожністю, про що свідчить різнотлумачення значення слова *ідентифікація*. Сучасна наука потребує не тільки пояснення змісту

© Андрейко Я.В., 2017

терміна, але і детального вивчення семантичних і структурних особливостей, способів реалізації та актуалізації.

Метою статті є комплексний аналіз складнопідрядних речень зі сполукою вказівного займенника й опорного слова або його аналогом, що виражають відношення ідентифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із основних способів пізнання світу полягає у використанні ідентифікування як пізнавальної операції, установленні відношень між предметами (реальними або абстрактними). Крім того, здатність людини знаходити та встановлювати схожість і подібність фактів об'єктивного світу й репрезентувати це знання в мовній формі є одним із найважливіших моментів пізнавальної діяльності. Для визначення цього феномену використовують термін «ідентифікація».

Слово «ідентифікація» іншомовного походження, що в перекладі з латинської мови «identificare» означає ототожнення, прирівнювання, уподібнення [7]. У зв'язку з цим ідентифікація розглядалася або як функція тотожності, або як її складник. Аби з'ясувати семантичні зв'язки лексем *ідентифікація* і *тотожність*, звернімося до тлумачних словників. У Словнику української мови подано таке визначення поняття «ідентифікації», як «дія за значенням ідентифікувати» [14, с. 11]. Дієслово *ідентифікувати*, у свою чергу, означає «ототожнювати», тобто «визнавати які-небудь явища, поняття і т. ін. тотожними, однаковими, подібними; уподібнювати до чого-небудь» [14, с. 808]. Тотожність відбувається в процесі індивідуалізації, що дозволяє відрізнити один предмет від іншого. А є ідентичним за умови, якщо він в усіх різних ситуаціях і обставинах залишається одним і тим же, тоді його можна ідентифікувати як одне і те ж. Таким чином, предмет може бути ідентичним тільки самому собі.

За етимологічним словником української мови, виданим Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні в 2006 році, слово «ідентифікація» стоїть у одному ряді з *ідентичний*, *ідентифікувати*, причому родовим поняттям є саме слово *ідентичний* [5]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано таку дефініцію **ідентифікації**: 1. «Визначення відповідності предмета, біологічного організму, особи (фізичної, юридичної) певним, конкретним, лише їм властивим ознакам. <...> 3. Засіб встановлення: а) тотожності особи за сукупністю її загальних та окремих даних [3, с. 497]. Ідентичність (тотожність) – це «абстрактний іменник від ідентичний», тобто «тотожний, однаковий, рівнозначний» [3, с. 497]. Тотожність означає «цілковиту схожість чого-небудь, подібність один до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом» [3, с. 1473]. Отже, у тлумачних словниках натрапляємо на таку паралель, як ідентифікація = тотожність, ідентифікація = ідентичність і тотожність = ідентичність. Ознакою, що об'єднує визначення цих трьох понять, є встановлення подібності. Це зумовлено походженням лексем від латинських еквівалентів з однаковими семами: **identi**cus (ідентичність), **identi**ficare (ідентифікація), **identi**tas (тотожність). Спільним для аналізованих слів є субстантивація займенника «idem» (*те ж саме, тотожне*), який «складається із компонента *id «це»*, спорідненого з готським *is «він»*, і підсилювального елемента – *em*» [5]. Спираючись на статтю О. О. Оберемка «К определению понятия идентичность», розглянемо тлумачення спільної частини (**identi**) досліджуваних латинських слів: (1) вказівний займенник середнього роду id, еквівалентний українському «цей», «той», (2) частка – dem, тобто «ж», (3) певний з'єднувальний елемент – t ĭ –, що з'являється для зручності вимови [11]. Зіставивши частини, отримуємо спільне значення: «це той же». Унаслідок складання всіх елементів маємо:

1. id + dem + t + ĭ tat (суфікс, за допомогою якого від іменних частин мови утворювалися іменники, які позначають абстрактну якість) + s (закінчення називного відмінка) = тотожність, тожсамість [12];

2. id + dem + t + ĭ ficare (суфікс, за допомогою якого утворювалися дієслова) = ідентифікація = процес;

3. id + dem + t + ĭ icus (суфікс грецького походження, який був засобом утворення прикметників) = ідентичний.

З огляду на словникові дефініції, лексеми «ідентифікація», «ідентичність», «тотожність» мають спільний корінь, тому не випадково ці категорії розглядаються як рівнозначні. Однак, слід зазначити, що у сучасних наукових студіях поняття «ідентичність» учені розглядають в контексті національного самовизначення як «результат самоідентифікації, усвідомлене розуміння своєї тожсамості, засвоєне на прийнятті як свого духовно-культурного надбання попередніх поколінь, які об'єднують суб'єкта з тими / чимось, з ким / чим він себе ідентифікує, і є свідченням його унікальності й відмінності від інших, не тотожних йому суб'єктів» [4, с. 188].

Таким чином, поняття ідентифікації у науковий обіг входить через розгляд традиційних категорій «тотожність» (Аристотель, Т. Адорно, Г. Гегель, Р. Декарт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, М. Хоркхаймер, Ф. Шеллін), «ідентичність» (Р. Мертон, М. Хайдеггер, Е. Еріксон) та «самість» (Ч. Кулі, Дж. Мід).

Уперше слово «identitas» знаходимо в епістолярному спадку видатного лінгвіста і філософа Гай Марій Вікторина. «У запалі триніарних суперечок, що супроводжувалися витонченим аналізом використовуваної термінології та виробленням нової, народжується слово, яке стане в майбутньому основою англійського «identity», французького «identite'», німецького «der Identität» й українського «ідентифікація» [12, с. 3]. У зв'язку з тим, що мовою науки досить тривалий час залишалася латинська, тому майже до XX століття слов'янські мови не мали чіткого відповідника латинському *identitas*. Вплив російської і польської мов закріпили в українській мові лексему *тотожність* як еквівалент латинському *identitas*. Хоча в романо-германському семантичному полі українські відповідники «тотожність» та «ідентифікація» є синонімами, однак наприкінці 40-х – початку 50-х років XX століття слово *ідентифікація* було вилучено з ужитку внаслідок боротьби із західним упливом на науку. Незважаючи на його неуживаність в українській мові до кінця XX століття, латинський відповідник *identitas* широко застосовували у філософії.

Для розуміння сутності поняття *identitas (тотожність – ідентифікація)* звернімося до таких наук, як філософія та логіка. Науковці цих двох галузей сформулювали фундаментальні положення ідеї тотожності (Аристотель, Ф. Брентано, Е. Гусерль І. Кант, Платон, М. Хайдеггер, П. А. Флоренський, Г. Фреге та ін.). Платон і Аристотель вказують, що вплив форми сприяє переходу абстрактної тотожності у тотожність конкретну, особливу, одиничну.

Аристотель окреслює таку важливу характерну ознаку тотожності, як наявність єдиних, загальних ознак компонентів, що вступають в аналізоване відношення: «Ми пізнаємо всі предмети настільки, оскільки у них є щось єдине і тотожне, й оскільки їм властиве дещо спільне» [16, с. 40]. Спільністю він називає те, що об'єднує всі предмети: «Одиничним ми називаємо саме те, що одне за кількістю, а загальним – те, що позначено одиничними речами» [16, с. 45].

На думку Аристотеля, речі виявляють єдність не лише за родом або за видом, але й за аналогією, тобто за співвідношенням. Іншими словами, дві речі вступають у відношення тотожності завдяки своїм подібним ознакам. Однак Аристотель пропонує все ж відрізняти подібне від тотожного: «Подібним називається те, що відчуває абсолютно одне й те ж, а також те, що відчуває більше однакове, ніж різне, як і те, що має однакову якість» [16, с. 68].

В історії філософського вчення були прихильники як класичної теорії (Дж. Перрі, Дж. Нельсон), які визнавали тільки абсолютну тотожність, так і прихильники релятивістської теорії (П. Гич), які зводили всі тотожності до відносних: *«А за своєю властивістю Б є те ж саме, що й А»*, приймаючи як аксіому те, що два предмети можуть збігатися щодо однієї ознаки та різнитися щодо іншої, таким чином визнаючи існування процесу ототожнення.

Питання про зміст тотожності, тобто про те, що може бути ототожнено, також виявилося складним і дискусійним. Класична філософська теорія тотожності ґрунтується на твердженні, що все є тотожним самому собі (А = А). Таким чином, лише об'єкт *А* може бути абсолютно тотожним *А*, тобто самому собі. Слід зазначити, що у формальній логіці ця формула виражає поняття «ідентичності» (трактується як абстрактна тотожність). Фр. Брентано тісно пов'язав визначення поняття «тотожності» як «відповідності», представленої у досконалості, ідентичності» зі становленням понять «одиничний», «індивідуальний» [2, с. 33]. Принцип неповторності, який є підґрунтям поняття тотожності, поширюється на все, що розуміється як предмет. Тотожним може бути предмет лише самому собі у різних проміжках часу. Крім того, виникають проблеми наступності (чи можна говорити про незмінність або тотожність, незважаючи на зміни, що відбулися), визнавання тотожним самому собі об'єкта за різними найменуваннями. Г. В. Лейбніц запропонував філософське визначення тотожності, згідно з яким два предмети можна вважати тотожними за умови, якщо всі ознаки одного предмета є в той же час ознаками іншого. Символічно це визначення виглядає так: $(x = y) \equiv \forall P(P(x) \Leftrightarrow P(y))$. Г. В. Лейбніц зазначав, що для встановлення тотожності предметів x і y (саме того факту, що вони є одним і тим же предметом) потрібно переглянути всі їхні властивості *P*, число яких у реальних предметів необмежене. Крім того, цілком очевидно, що два різні предмети не можуть бути тотожними, більше того, навіть один і той же предмет, що аналізується у різні часові проміжки, не буде тотожним самому собі, за Г. В. Лейбніцем [8].

Із погляду логіки, тотожність – це предикат, виражений формулою $x = y$ (читається: *«х тотожний у», «х – те ж саме, що й у»*), якому відповідає логічна функція, істинна, коли змінні x і y означають різні входження «одного і того ж» предмета, а в іншому випадку – неістинна [10, с. 665]. З позиції математичної логіки М. М. Новосьолов подає таке визначення тотожності: «З точки зору логіки, тотожність – це індивідуальний предикат, зображений формулою $x = y$, якому відповідає логічна функція, істинна, коли змінні x і y позначають різні входження «одного і того ж об'єкта», і помилкова, в іншому випадку» [10, с. 188-189].

Установлення сутності із загальними властивостями речі призвело до виникнення питання про можливості пошуку загальної універсальної сутності та її природи. У філософській традиції можна виділити три основні напрями визначення сутності й суттєвої властивості. Перший підхід, найбільш повно й послідовно реалізований Аквінатом, полягає в розгляді сутності речі як її належності до загального. Для ідентифікації достатньо визначення «істотних» властивостей, а рівність цих властивостей для двох речей свідчить про їхню тотожність. Другий підхід називають «тезою» Д. Скота. Відповідно до цього підходу для ідентифікації достатньо визначення загальних властивостей, а їх збіг у двох речах означає тотожність останніх. Третій підхід – Г. В. Лейбніца – є радикальною відмовою від проблеми сутності взагалі. Н. Решер уводить іще один додатковий критерій ідентифікації і тотожності – остенсивну (безпосередню) вказівку на предмет за типом його пред'явлення або вказівки на нього як «он той предмет». Остенсивна вказівка є одним зі способів визначення унікальної неповторності та цілісності речі, тобто – це різновид визначення індивідуальної сутності. Тому можна констатувати головне – повне визначення сутності передбачає не тільки просте називання «нейтральних» властивостей речі (Г. В. Лейбніц) або деяких загальних властивостей, істотних у певному аспекті (Фома Аквінський), але й завжди має бути доповнена і підкріплена виявом індивідуальної неповторності речей (Д. Скот, Н. Решер).

Представники аналітичної філософії (Г. Фреге, Б. Расел, Р. Карнап, Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Р. Райл, К. Гемпель, У. Куайн, Дж. Остіна, П. Ф. Стросон) проблеми смислу (сутності) розглядали у логічному аналізі мови. Слід зазначити, що логічні та філософські аспекти тотожності перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюючи це поняття з різних аспектів: перший пояснює формальну модель поняття тотожності, другий надає підстави для застосування цієї моделі. Перший аспект містить поняття про «один і той же» предмет, але сутність формальної моделі не залежить від змісту цього поняття: ігноруються

процедури ототожнення та залежність результатів ототожнення від умов або способів ототожнення, від явно або неявно застосовуваних при цьому абстракцій. У філософському аспекті поняття *сутність* для застосування логічних моделей тотожності полягає у тому, як і за якими ознаками відбувається ототожнення предметів, і відповідно, залежить від аспекту аналізу, від умов і засобів ототожнення. М. М. Новосьолов відзначає, що «розрізнення філософських і логічних аспектів тотожності належить до відомого положення про те, що судження про тотожність предметів і тотожність як поняття – це не одне і те ж» [10, с. 665]. Поняття тотожності не виходить за межі цієї функції, його не можна вилучити із фактичного ототожнення предметів, воно є абстракцією, що доповнюється в умовах досвіду, або теорії, шляхом припущень про можливі ототожнення; разом із тим, виконуючи ідентифікування у відповідному інтервалі абстракції, фактична тотожність збігається з логічною [6, с. 197].

Отже, повноцінна ідентифікація й тотожність передбачають повноту визначення сутності, що містить вказівку та загальну й індивідуальну сутність об'єкта, його функціонально-описову та нормативно-вказівну ідентифікацію. У зв'язку із подібними розбіжностями Б. Рассел розрізняв «знання за описом» від «знань за знайомством». Знання за знайомством Б. Рассел пов'язує з повним комплексом переживань, що утворює єдине ціле із зорових, слухових, дотикових та інших сприймань і вражень. Таке знання апелює до всього комплексу в цілому без розрізнення його складових. Саме знання за знайомством можливе під час використання власних назв, а також вказівних займенників, необхідність у використанні яких, згідно з Б. Расселом, пов'язана з нашим способом набуття знань і зникла б, якби знання було повним [13].

Для розуміння поняття «ідентифікації» як процесу пізнання, варто звернутися до базових здобутків психологічної науки. Так, у психологічному словнику подано такі визначення поняття ідентифікації [1]: 1) ситуативне уподібнення (як правило, неусвідомлене) себе іншому (напр., батькові) як зразку на підставі емоційного зв'язку з ним. За допомогою механізму ідентифікації з раннього дитинства в дитини починають формуватися риси особистості й поведінкові стереотипи, статева ідентичність і ціннісні орієнтації. Ситуативна ідентифікація часто виявляється у дитячих рольових іграх; 2) стале ототожнення себе зі значущим іншим, прагнення бути схожим на нього; 3) ототожнення себе з персонажем художнього твору, завдяки чому відбувається заглиблення у смисловий зміст твору, його естетичне переживання; 4) механізм психологічного захисту, що полягає в несвідомому уподібненні до об'єкта, що спричинює страх або тривогу; 5) ідентифікація групова – стійке ототожнення себе з певною (великою чи малою) соціальною групою або спільнотою, прийняття її цілей і системи цінностей, усвідомлення себе членом цієї групи або спільноти (синонім *автоідентифікація, самоідентифікація*); 6) в інженерній та юридичній психології – розпізнавання, пізнання будь-яких об'єктів, віднесення їх до певного класу або впізнавання на підставі відомих ознак (Д. А. Леонтьєв). Іншими словами, йдеться про перцептивну ідентифікацію. Перцептивна ідентифікація – один з видів перцептивної дії, є проміжною ланкою між актом розрізнення і впізнаванням; полягає в зіставленні двох об'єктів або у порівнянні сприйманого об'єкта з еталоном, записаним у пам'яті, і встановлення їх тотожності або відмінності [1].

Отже, спільною семантичною ознакою всіх дефініцій є *уподібнення*, яке розуміємо як *подібність* до кого-, чого-небудь, тобто визначення спільних рис, і *прирівнювання*, що можливе за умови встановлення *подібного* і *відмінного*. Поняття тотожності, ототожнення, так само як і відношення подібності та відмінності, є одними із центральних у мові, оскільки породжуються універсальним способом логічного мислення та пізнання світу – порівнюванням [17].

Отже, визначення ідентифікації ґрунтується на положенні, що існує подібність між декількома об'єктами, тобто зіставлення всіх наявних ознак. Семантичне поле в цьому разі близьке до суміжного поняття *«аналогія»*, *«подібність»*. «Аналогія – *уподібнення*, наближення в якомусь відношенні (аж до повної уніфікації) однієї мовної одиниці до іншої (як правило, поширенішої, продуктивнішої, регулярнішої або просто знайомішої для мовця) на підставі вже наявної їх подібності – формальної або значеннєвої [15, с. 24]. Концепт *«подібність»* є проміжним, «середнім» між схожістю й однаковістю. Людині властиво порівнювати.

Для пізнання об'єкта, віднесення його до певного класу слід виокремити відмінні риси, визначити, чим один предмет відрізняється від інших. Таким чином, одним із головних моментів пізнання є відмінність. За Гегелем, тотожність і відмінність не існують окремо одне від одного, а є протилежними, пов'язаними між собою моментами сутності. В. І. Молчанов поняттю *«відмінність»* відводить особливу роль, оскільки, вважає, що «відмінність – це первинний досвід. Досвід розпізнавання – це досвід виділення, що передбачає розрізнення кольорів, форм, просторових положень предмета тощо. Саме ця відмінність стає передумовою синтезу, а потім ідентифікації» [9, с. 23]. Як результат, науковець виділяє цілісну структуру досвіду: відмінність – синтез – ідентифікація.

І. Б. Шатуновський розглядає тотожність через поняття «відмінність», а саме: «ототожнити – значить побачити те саме в різному» [18, с. 53]. Аналізуючи речення на зразок: *«Чому Петро вчора і Петро сьогодні – це одна і та ж особа»* і *«Те, що Петро вчора і Петро сьогодні, – це одна особа, у цьому випадку відомо; але питання в тому, чи Петро це був учора*, дослідник виокремлює два аспекти тотожності – «внутрішній» і «зовнішній», намагаючись відповісти на питання про критерії тотожності на рівні мислення та мовлення: «чому і до яких пір ми вважаємо фрагмент дійсності «одним і тим же, чому в якийсь момент або в якомусь місці він перетворюється на «інше» [18, с. 52]. У разі «зовнішньої» тотожності в один об'єкт об'єднуємо, ототожнюємо об'єктивно відмінні за часовим або просторовим критерієм пізнання дійсності. У разі «внутрішньої» тотожності різними є ознаки об'єкта в розумінні його людиною: суб'єктивні образи, концепти об'єкта, а сам об'єкт залишається незмінним. Ці речення слугують для усунення помилкового погляду або

для запобігання йому. Різка зміна ознак у часі або просторі, так би мовити, руйнує й зупиняє «зовнішню» тотожність. Але жодна відмінність ознак сама по собі не зачіпає «внутрішньої» тотожності. Жодна різниця в ознаках не приведе до руйнування, заперечення тотожності об'єкта, якщо це той же самий об'єкт.

Висновки і пропозиції. Звернення до таких галузей науки, як філософія, логіка та психологія дозволяють окреслити основні риси поняття ідентифікації, а саме: подібність та відмінність. Їх поєднання визначає сутність поняття ідентифікації.

У науковий обіг поняття ідентифікації входить через розгляд традиційних категорій тотожність, ідентичність та Самість, стрижневим поняттям яких є лексема подібний. Для реалізації відношення ідентифікації необхідною умовою є вказівка на виділення певного об'єкта в денотативному просторі і наявність набору ознак-ідентифікаторів, що слугують засобом відмежування одного об'єкта від іншого. Визначення ідентифікації ґрунтується на положенні, що існує відмінність та подібність між декількома предметами, тобто зіставлення всіх наявних ознак.

Список літератури:

1. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
2. Брентано Ф. Избранные работы (пер. В. В. Анашвили) / Ф. Брентано. М.: Дом интеллектуальной книги, 1996. – 235 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2005. – 1728 с.
4. Волковецька Н. В. Проблема української самоідентифікації в англомовній та українській прозі початку XXI століття: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Володимирівна Волковецька. – Івано-Франківськ, 2016. – 226 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1985. Т. 2: Д – Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
6. Заковоротная М. В. Идентичность человека.Социально-философские аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. – 347 с.
7. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 672 с.
8. Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разумении // Сочинения в 4-х т. – Т. 2. – М., 1983.
9. Молчанов В. И. Парадигмы сознания и структуры опыта // Логос. – 1992. – № 3. – С. 7-36.
10. Новоселов М. М. Тождество // БСЭ. Т. 26. – М.: Советская энциклопедия, 1977. – С. 665.
11. Оберемко О. А. К определению понятия идентичность // Российское общество социологов. Качество социального существования в условиях глобализации мира / [отв.ред. В. А. Мансуров] / О. А. Оберемко – М.: ИПЦ «Маска», 2006. – С. 256-262.
12. Попов В. Ю. Тотожність та ідентичність розмаїтті мовних дискурсів // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 54(12) – С. 384-389.
13. Рассел Б. История западной философии, Т. 1-2. – М.: МИФ. – 1993. – 897 с.
14. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1971-1980.
15. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.; Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Фефилов А. И. Феномен языка в философии и лингвистике. Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2014. – 360 с. – ISBN 978-5-9765-2030-1.
17. Фигуровская Г. Д. Отношения идентификации в предложениях референциального тождества с определительной функцией придаточного // Предложение. Текст. Речевое функционирование языковых единиц: межвузовский сборник научных трудов / отв. ред. Г. Д. Фигуровская. – Елец, 2002.
18. Шатуновський І. Б. Тождество и его виды // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация / под ред. Н. Д. Арутюновой. – М., 1990. – С. 52-67.

Андрейко Я.В.
Харьковская медицинская академия последипломного образования

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНОГО ОСМЫСЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ИДЕНТИФИКАЦИЯ» В СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЕ ЛИНГВОФИЛОСОФСКОГО ЗНАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена этимология понятия идентификации. Обращение к таким отраслям науки, как философия, логика и психология позволяют выделить основные черты понятие идентификации, а именно: сходство и различие. Их сочетание определяет сущность понятия идентификации. В научный оборот идентификация входит через рассмотрение традиционных категорий тождество, идентичность и Самость, стержневым понятием которых является лексема подобный. Для реализации отношения идентификации необходимым условием является указание на выделение определенного объекта в денотативном пространстве и набор признаков-идентификаторов, которые служат средством отграничения одного объекта от другого. Определение идентификации основывается на положении, что существует различие и сходство между несколькими предметами, то есть сопоставление всех имеющихся признаков.
Ключевые слова: идентификация, тождественность, идентичность, подобие, различие.

Andreiko Ya.V.
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education

THE MAIN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC UNDERSTANDING SUCH CONCEPT AS «IDENTIFICATION» IN THE MODERN PARADIGM OF LINGUISTIC AND PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

Summary
The article discusses the etymology of the concept of identification. According to such scientific fields as philosophy, logic and psychology it has been found that the similarities and differences are the main features of the concept of identity. They are connected to this concept. To the scientific use identification comes through consideration of traditional categories of identity, identity and Self, the main concept of which is word «similar». For it realization the necessary condition of identification s the indication of the selection of a particular object in the denotative space and the set of attributes-identifiers that serve as a means of distinguishing one object from another. The definition of identity was based on the idea that there is a difference and resemblance among several objects.
Keywords: identification, identity, identity, similarity, difference.

УДК 821.161.1-34

МАСТЕРСТВО САТИРЫ В «СКАЗКАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ ИЗРЯДНОГО ВОЗРАСТА» М.Е. САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА

Гинкевич О.В., Дойчева В.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

В статье освещена актуальность исследования мастерства сатиры в сказках писателя. Раскрыто содержание понятия «сатира» как обличительного художественного средства. Установлены причины, побудившие автора к использованию сатиры в сказках. Описано и проанализировано искусство сатиры в сказках М. Е. Салтыкова-Щедрина. А именно в следующих сказках: «Повесть о том, как один мужик двух генералов прокормил», «Премудрый пескарь», «Коняга», «Пропала совесть».
Ключевые слова: сатира, обличительное средство, общественные пороки, бесправность народа, вседозволенность власти.

Постановка проблемы. Сатира Салтыкова-Щедрина направлена на осмеяние определённых явлений общества. Салтыков-Щедрин чутко улавливает все острые конфликты и проблемы в России и выставляет их напоказ перед всем русским обществом в своих произведениях. Его возмущает бесправность народа и вседозволенность власть имущих. Несмотря на то, что свои произведения автор писал в девятнадцатом веке, многое из того, что он описывает в дореволюционной России актуально и в наши дни, поскольку в них затрагиваются «вечные проблемы», которые всегда будут злобой дня из-за человеческих недостатков и слабостей.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучением искусства сатиры в сказках М. Е. Салтыкова-Щедрина, его творческим наследием занимались выдающиеся литературоведы и критики XIX-XX в. – В. Базанова, И. Трофимов, А. Бушмин, Д. Николаев, В. Кирпотин, А. Ефимов, Е. Покусаев, С. Шаталов, Э. Шевелев.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. *Объектом* исследования являются «Сказки для детей изрядного возраста». *Предметом* исследования данной работы стала сатира как средство порицания и разоблачения отрицательных общественных явлений. В работе использованы следующие методы: эмпирические *методы* – наблюдение, обобщение, описание. Использован метод наблюдения для получения первичной информации. Метод обобщения позволил показать мастерство сатиры в сказках автора. Метод описания использован для анализа сатиры в произведениях писателя как средства обличения. *Теоретическая значимость* заключается в том, что теоретические результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы литературоведами при изучении видов комического, а также при выявлении особенности сказок М. Е. Салтыкова-Щедрина. *Практическая значимость* научного исследования состоит в том, что полученные результаты исследования могут быть использованы в процессе изучения сатиры как особого вида комического, при чтении лекций по литературоведению и русской литературе в высшей школе и при проведении уроков по литературе в средней школе.

Цель статьи. Главной целью этой работы является исследование сатиры в творчестве М. Е. Салтыкова-Щедрина как средства обличения общественных пороков.

Изложение основного материала. Сатира – 1) это обличительное литературное произведение, изображающее отрицательные явления действи-

© Гинкевич О.В., Дойчева В.В., 2017

тельности в смешном, уродливом виде; 2) это литературная критика определенных явлений общества, образа жизни людей и образа их мыслей.

Сущность сатиры не только в том, что она вызывает смех, но, главным образом, в том, что «смех убивает». «Ничего нет в мире страшнее смешного: смешное – казнь уродливых нелепостей», – писал В. Г. Белинский [2, с. 3]. Благодаря этой особенности сатира на протяжении веков служила разрушительным, сокрушительным оружием, которым широко пользовалась литература прошлого. Сатира является выражением нравственной силы и мощи народа. В сатире более полно выразились общественные стремления, потому что сатира непосредственно связана с общественными отношениями, рождается на их почве, становясь оружием в общественной борьбе, – оружием уничтожающим. Сатира иногда бывает сильно замаскирована, выступая в иносказательных образах, используя эзоповский стиль, иногда выступает в неприкрытой форме, отбрасывая прочь все средства маскировки.

Сатира, благодаря большой жизненности, выразительности и подвижности ритма, доступна самым широким народным массам. Преувеличение в сатире обусловлено эмоциональным и идейным содержанием произведения. Она выражает ненависть, тонкую иронию. Сатира по своему значению равносильна бомбе, которая хотя и мала, но заключает в себе большую взрывчатую силу.

Сатира – разящий смех, она призвана разоблачать явления и пороки, имеющие широкое общественное значение, преследуя цель уничтожить противника. Относительно сатиры метко высказался Ю. Борев: «Сатира – бичующее изобличение всего, что не соответствует передовым политическим, эстетическим и нравственным идеалам, гневное осмеяние всего, что стоит на пути к их полному осуществлению...» [2, с. 140].

Сатира развивается особенно в те периоды, когда классовая борьба достигает своего апогея, когда «господствующие классы делают все для своей дискредитации», когда существующие производственные отношения ставят общество в тупик. На этой ступени классовой борьбы существующее неравенство, угнетение и притеснение всё более и более возмущает угнетённые классы. Последние, которые до того мирились со злом, сейчас считают его нетерпимым. В сатире главным образом отражается самоутверждение исторически поднимающегося класса, революционный пафос, жажда мщения и справедливости.

Сатирический герой не обычный человек, а герой, который даёт тон общественной жизни, является деятелем, идеологом, политическим, государственным или военным лидером. Сатирический герой не является жертвой, поэтому отношение сатирика к нему неизбежно отрицательное.

Глубоко реалистический характер сатиры обусловливает её народность. Об этой связи народности и реализма в своё время писал ещё В. Г. Белинский. Он говорил, что жизнь всякого народа проявляется в своих ей одной свойственных, формах, следовательно, если изображение жизни верно, то и народно [3, с. 78].

Поскольку сатириком движут чувства антипатии, он, преодолевая всё то, что может вызвать симпатию, представляет людей односторонне, нарочито преувеличенно. Для того чтобы оттенить и конкретизировать всё комическое, заключённое в данном явлении, сатирик сгущает краски, подчёркивает особенно характерные черты, преобразует факты жизни в границах смешного. В этом процессе он опирается, с одной стороны, на преувеличение, а с другой стороны, – на контраст; они являются в сатирическом творчестве основными художественными средствами. Однако преувеличение не может быть самоцелью. Подчиняясь требованию художественной правды, оно должно опираться на действительность. Сила сатиры в её отношении с правдивостью, достоверностью. Настоящий сатирик – тот, кто не боится сразиться с сильным противником, кто бьёт по крупным мишеням. Вся мировая история сатиры – от античности до нашего времени – свидетельствует о том, что именно те художники добивались настоящего успеха, которые восставали против основных пороков современного им общества, против «главных» их носителей.

Путь сатиры был труден – ведь ей приходилось выдерживать упорное сопротивление со стороны сильных мира сего, против которых она и была направлена. Но сатира не зачахла, она росла и развивалась, достигнув подлинного, небывалого ещё расцвета в эпоху критического реализма. Она не только неизмеримо выросла количественно; она серьёзно изменилась и качественно, овладев новыми художественными средствами, став сложным и гибким искусством, располагающим неимоверным богатством возможностей.

Политическая сатира достигла своей вершины в творчестве Щедрина. Об этой стороне своего творчества сам он писал: «В сатире есть не смех, а трагическое положение. Изображая, находящуюся под игом бессмысленности, жизнь, я имел в виду пробудить в читателе не столько привычку развлекаться, сколько горькие чувства» [2, с. 171].

М. Е. Салтыков-Щедрин создал оригинальные и глубокие по идейному смыслу сказки, которые назвал «Сказками для детей изрядного возраста». Все они остро-сатирические, высмеивающие пороки царского самодержавия, царских чиновников, врагов трудового народа.

«Сказки» принадлежат к числу лучших произведений Щедрина. В них с особой силой проявились глубина щедринской сатиры, гуманизм писателя, политическая зоркость, страстность раздумий над историческими судьбами России, русского народа.

Большая часть сказок была создана писателем в «страшную эпоху» – так он сам называл 80-е гг. XIX века. Трудным было положение Щедрина. «В настоящую минуту нет писателя, более ненавидимого, нежели я», – писал он в одном из своих писем [1, с. 6]. Именно в этот период Щедрин находит действенный способ борьбы с самодержавием: он создаёт политическую сказку-сатиру. Блестящие сказки писателя представляли собой беспощадную сатиру на самодержавный строй, на реакционную правительственную политику 80-х гг. Свою сатиру Щедрин облёк в лаконичную форму с ясно выраженной моралью, от этого её сила ещё больше возросла. Форма сказки с её мудрой простотой давала возмож-

ность писателю в обобщённом виде высказать свою точку зрения на самые важные проблемы современности, выразить своё отношение к ним.

По тематике сказки Щедрина можно разделить на две группы: социально-политические и философские. К первой группе относятся такие сказки: «Дурак», «Недреманое око», «Повесть о том, как один мужик двух генералов прокормил», «Коняга», «Премудрый пескарь», «Соседи», «Деревенский пожар» и др. В них в приёмах типизации доминирует аллегория, действуют иносказательные, зоологические образы-персонажи. Ко второй группе относятся: «Христова ночь», «Рождественская сказка», «Пропала совесть», в которых в глубоком философском плане рассматриваются общие проблемы человеческого бытия.

Каждая сказка Щедрина представляет собой небольшой рассказ-повествование с использованием меткого диалога, портретов и пейзажей (картины природы своеобразны и ярки, они усиливают эмоциональное воздействие произведения на читателя), публицистических отступлений, сатирических тропов, пародий, вставных эпизодов (например, снов), фольклорных формул и описаний. Сказочный цикл писателя связан с устным народным творчеством. Щедрин обращается в нём к темам, образам, стилю русской народной поэзии, использует различные жанры фольклора, но он творчески перерабатывает фольклорные темы и мотивы, политически заостряет образы, созданные народной фантазией. Писатель пользуется традиционным сказочным стилем. Часто прибегает к сказочным зачинам: «жил-был пескарь», «в некотором царстве, в некотором государстве жил-был помещик». Встречаются в его сказках традиционные сказочные формулы: «за тридевять земель, за тридевять морей», «ни в сказке сказать, ни пером описать», «он там был, мёд-пиво пил, по усам текло, в рот не попало». Употребляет Щедрин и эпические повторы: «дрожал, всё дрожал», «спи, Богатырь, спи». Постоянно использует в сказках народные пословицы и поговорки: «поспешишь – людей насмешишь», «простота хуже воровства» и т. д. Но эти традиционные сказочные формулы писатель наполняет новым смыслом, придаёт им иные оттенки, которые раскрывают их связь с определённой политической ситуацией. Действие в сказках разворачивается стремительно, динамично, энергично.

Сочетание аллегорического и реального смысла повествования усиливало остроту сатиры Щедрина и защищало его произведения от вмешательства со стороны цензуры. Писатель был вынужден прибегать к иносказательной манере повествования. Щедрин мастерски владел этой манерой. Его мысли не теряли своей выразительности от того, что он излагал их эзоповым языком, они приобретали большую силу и действенность.

Писатель всегда ярко индивидуализирует речь своих героев, вводит не только элементы просторечия, но и сатирические метафоры, эпитеты, перифразы, гиперболы и литоты, эзоповские формулы, латинские обороты речи, русские и иноязычные идиомы. Сатирически воспроизводя различные социальные жаргоны, Щедрин обличал их носителей, как людей, презирающих свой народ и его язык, как людей, оторвавшихся от родной почвы.

В своих произведениях писатель не всегда прямо говорил о народе, но мыслью о нём было проникнуто всё его творчество. Принцип изображения жизни народа «без всяких прикрас» Щедрин положил в основу своей творческой деятельности, правдиво отражая глубокие противоречия крестьянской жизни. Щедрин любил народ, он осознавал, что его положение может измениться только в результате революционной борьбы широких масс против самодержавия. В то же время, он видел покорность, бессознательность крестьянства и стремился пробудить народ от этой покорности.

Сказки о барине и мужике обличали ненормальное жизненное явление, когда трудящиеся прозябали и не пользовались результатами своего нелёгкого труда, а глупые господа блаженствовали, несмотря на свою непрактичность и беспомощность. К таким сказкам восходят щедринские произведения «Повесть о том, как один мужик двух генералов прокормил» и «Коняга».

В сказке *«Повесть о том, как один мужик двух генералов прокормил»* (1869) Щедрин переносит генералов на необитаемый остров, чтобы показать их никчёмность, паразитизм и полную зависимость от тех, кого они эксплуатируют.

Идейный смысл сказки заключается в беспощадном обличении хищников-эксплуататоров, в протесте против покорности и пассивности народа, в призыве навсегда уничтожить несправедливый и бесчеловечный строй. Щедрин клеймит несправедливый общественный правопорядок, отстаивающий интересы сознательно устранившихся от всякого труда генералов, строй, при котором генералы принуждают на себя работать смышлёного, сильного, трудолюбивого мужика.

В сказке колоритно изображены два генерала-тунеядца. Это бывшие чиновники, дослужившиеся до генеральского чина. Всю жизнь жили бездумно. Они настолько тупоумны и невежественны, что думают, что «булки в том самом виде родятся, как их утром к кофею подают». Лишь очутившись на необитаемом острове, генералы узнают, что «человеческая пища в первоначальном виде летает, плавает и на деревьях растёт» и догадываются, что «если, например, кто хочет куропатку съесть, то должен её сначала изловить, убить, ощипать, изжарить» [4, с. 263]. Всю жизнь ничтожные и легкомысленные генералы провели за чтением никому не нужных бумаг. Ничего полезного они делать не умели и, оказавшись на острове, где «рябчики свищут, тетерева токуют, зайцы бегают», на деревьях множество плодов висит, едва не умирают от голода.

Бездельники, привыкшие к паразитической жизни, ненасытные тунеядцы, жадными ртами сосущие кровь угнетённого и обездоленного народа, они даже не сомневаются в своём праве на чужой труд. Они уверены, что если им доведётся найти на острове мужика, то он «сейчас и булок бы подал, и рябчиков бы наловил, и рыбы!» Они отлично знают, что «мужик везде есть, стоит только поискать его! Наверное, он где-нибудь от работы отлынивает» [4, с. 265-266]. Генералы нашли мужика, он, по их мнению, уклонялся от работы. Их негодованию не было предела. С большой симпатией рисует Щедрин этого полного сил ума и изобретательности мужика,

который напоил, накормил генералов: «и суп в пригоршне сварил, и силок для рябчиков из собственных волос свил» [4, с. 267], соорудил им ладью и благополучно доставил их в Петербург. Писатель с болью в сердце говорит о сильных и слабых сторонах русского крестьянства, о противоречиях между огромной энергией и силой народа и его безропотностью, его временной покорностью и непробуждённостью.

С горькой иронией Щедрин показывает как по приказу безмозглых нахлебников мужик «и спелых яблок с дерева достал, и картофеля в земле добыл» [4, с. 266]. Генералы живут на всё готовом, на чужих хлебах, а народ создаёт все блага на земле и кормит их своим трудом. Писатель заставляет читателя задуматься над тем, почему же мужик беспрекословно работает на тунеядцев-генералов?

Щедрин удивительно тонко раскрывает душевные переживания и мысли недоумевающих генералов: «Господи! Да что же это такое! Где мы!», «Что же мы будем, однако, делать?», «Теперь бы я, кажется, свой собственный сапог съел!» [4, с. 261-264]. Широко использует Щедрин приём художественной антитезы. Так, генералы, попав на необитаемый остров, несмотря на изобилие всякой еды, чуть не умирают от голода. Зато мужик, хотя и ест мякинный хлеб и почти ничего не имеет, кроме «кислой овчины», создаёт на острове все материальные блага.

Щедрин удачно использует в целях более глубокого раскрытия характера мелкие штрихи и детали. Скупость, жадность, алчность, жажда наживы – это характерные качества двух генералов. Чтобы колоритнее раскрыть эти черты психологии он вводит такие художественные детали: «весёлые, рыхлые, сытые, белые» генералы «стали говорить, что вот они здесь (на острове) на всём готовом живут, а в Петербурге, между тем, пенсии ихние всё накапливаются да накапливаются» [4, с. 267]. Комическая утрировка, гиперболизм достигают большей силы в сцене, когда один из голодных генералов откусывает на шее у своего товарища по несчастью орден.

Праздное пустословие ограниченных генералов ярко раскрыто в следующих выражениях: «Но отчего же не допустить такую перестановку: сперва ложусь спать, вижу различные сновидения, а потом встаю?»; «Слышал я от одного доктора, что человек может долгое время своими собственными соками питаться» [4, с. 264].

Такая речевая характеристика помогает выделить бедность миросозерцания генералов, нищету их духовных интересов.

В сказке «Коняга» (1885) М. Е. Салтыков-Щедрин говорит о тяжёлом положении народа, о подневольном, каторжном труде обездоленного люда. Сказка полна глубокого сочувствия к положению русского крестьянина, к его тяжёлой судьбе. Писатель создаёт в ней трагический образ Коняги – образ задавленного непосильным трудом русского крестьянина. Жизнь Коняги беспросветна, «обыкновенного мужичьего живота, замученного, побитого, узкогрудого, с выпяченными рёбрами и обожжёнными плечами, с разбитыми ногами» [4, с. 399]. Вместе с Конягой целыми днями бьётся на поле и его двойник – русский мужик: «Пройдут борозду из конца в конец – и оба дрожат: вот она, смерть, пришла! Обоим смерть – и Коняге и мужику; каждый день смерть...» [4, с. 400]. Щедрин повествует о горькой судьбе крестьянина с горячей любовью. С огромным уважением относится к его каждодневному трудовому героизму, к его необычайной выдержке и силе.

В сказке *«Коняга»* Щедрин создаёт эпический образ полей, поработивших и мужика и Конягу: «Золотящиеся, зеленеющие, обнажённые – они железным кольцом охватили деревню, и нет у неё никуда выхода, кроме как в эту зияющую бездну полей» [4, с. 400]. Неподвижная, цепенеющая громада полей выступает здесь как беспощадная и грозная сила. Коняга не живёт, а существует, потому что такую жизнь нельзя назвать жизнью, но и не умирает. «Но что такое сама эта жизнь? Зачем она опутала Конягу узами бессмертия? Откуда она пришла и куда идёт? – вероятно, когда-нибудь на эти вопросы ответит будущее...» [4, с. 402].

Колоритный образ Коняги был символом нечеловеческого труда народа, забитого и безмерно оскорблённого. Щедрин порицает долготерпение Коняги. Трудом Коняги – бессловесного работяги живут ненасытные Пустоплясы. С ненавистью обрисовывает Щедрин образы никчёмных Пустоплясов, которые заинтересованы в увековечении рабства и угнетении народа. В образах четырёх Пустоплясов писатель высмеивал либералов, славянофилов, либеральных народников и буржуазных хищников. Все они много говорят о выносливости и трудолюбии народа, стремясь подладиться к нему, но никто из них даже пальцем не пошевельнул для того, чтобы улучшить положение народных масс. Пустоплясам нужен лишь подневольный, каторжный труд народа. Пустоплясы только болтают о добродетелях и причинах несокрушимости и бессмертия «бессловесной животины» Коняги.

В этой сказке примером сатирической речевой характеристики являются легковесные фразы Пустоплясов о мужике. Либеральное блудословие первого Пустопляса принимает форму злобной, лицемерной болтовни: «...понял он, что плетью обуха не перешибёшь, и живёт себе смирнёхонько, весь опутанный пословицами, словно у Христа за пазушкой...» [4, с. 403]. Второй Пустопляс изрекает громкие, но отвлечённые, напыщенные слова о «несокрушимости мужика», о его религиозном духе, характерные для славянофилов. В словах третьего Пустопляса много «сочувственных» фраз о народе: «Трудись, Коняга, упирайся... почерпай в труде ту душевную ясность, которую мы, Пустоплясы, утратили навсегда» [4, с. 404]. Жаргон четвёртого Пустопляса напоминает наглую и циничную речь хищников, видевших в каторжном труде мужика источник обогащения: «Калечьте их теперича сколько угодно – их вот ни на эстолько не убавится. Сейчас его нет – а сейчас – он опять из-под земли выскочил» [4, с. 404].

Сказка «Коняга» – это обвинительный акт царизму, это страстное слово в защиту обезличенного, поруганного, униженного и бесправного человека труда. Удел народа – подневольный, беспрерывный труд, истощение, ноющая боль, лишающая жизнь смысла и радости.

В 80-е гг. появилось немало трусливых обывателей, дрожавших за свою шкуру, заботившихся лишь о своих интересах, о самосохранении, проповедовавших отказ от общественной борьбы, от передовых идеалов, эгоизм, замкнутость и самовлюблённость. В сказке *«Премудрый пескарь»* (1882-1883) Щедрин показывает, как бессмысленна и жалка участь тех, кто занят «подвигом» шкурного самосохранения. Сатирик призывал в этой сказке к борьбе с реакцией, к социальному протесту, пробуждал в людях человеческое достоинство.

Премудрый пескарь жил дрожа, забившись в свою нору, каждую минуту думая только об одном: «Кажется, что я жив? Ах, что-то завтра будет!» [4, с. 279]. Такое жалкое прозябание нельзя назвать жизнью, – ведь действительно живёт только тот, кто пользуется благами жизни открыт, а не тот, кто урывкам крадёт выбрасываемые на дорогу крохи. В «просвещённом» «премудром пескаре», у которого «ума палата была» мы узнаём тупоумного обывателя, ограничивающего круг жизненных отношений исключительно заботой о себе, прячущегося в свою норку от треволнений жизни.

Всё бесцельное, «распостылое» существование ничтожного, напуганного пескаря наполнено беспрерывным страхом за свою жалкую жизнь, за свою постылую судьбу. Житейское кредо пескаря – самосохранение, он запуган, страх выел его душу. Жалкий, никому не нужный пескарь не способен к борьбе. В комических тонах изображает писатель жизнь пескаря: «Ночью моцион делал, в лунном свете купался, а днём забирался в нору и дремал. Только в полдни из норы выбежит кой-чего похватать – да что в полдень промыслишь. В это время и комар под лист от жары прячется, и букашка под кору хоронится. Поглотает воды – и шабаш» [4, с. 279]. Опасливая осторожность пескаря, бесплодность и бессмысленность его жизни подчёркнуты многократным употреблением слова «дрожал»: «Он жил и дрожал, только и всего», «Жил дрожал и умирал – дрожал» [4, с. 281].

Никакой радости и счастья пескарь не знал, никогда не утешил, никого не защитил и не приютил, никому доброго слова не сказал, доброго совета не подал. Никто не слышал о нём и не вспоминал о его бесславном существовании.

Во многих сказках Щедрина звучит вера в торжество нравственных ценностей. Сказка *«Пропала совесть»* (1869) – ядовитый памфлет на моральные принципы привилегированных классов. Сатирик показывает извращение нравственных категорий в паразитическом обществе. Здесь совесть превращена в «негодную тряпицу», от которой все хотят избавиться: и пропойца, и надзиратель, и финансист. Когда совесть приходит к ним, в их душе просыпаются давно заглушённые моральные ценности, они вспоминают о правде и справедливости, иначе смотрят на свои поступки, совершают добрые дела, не требуя ничего взамен, но как только совесть исчезает, они снова превращаются в злых, наглых, несправедливых, бесчестных, беспринципных людишек, которые ради своего благополучия готовы на грязные и подлые дела.

Щедрин в сказке клеймит мир стяжателей, хищников – общество, потерявшее совесть. Но пропажа совести расценивается людьми как благо: «Пропала совесть. По-старому толпились люди на улицах и театрах... и никто не догадывался, что чего-то вдруг стало недоставать... легче сделался ход человека: ловчее стало подставлять ногу ближнему, удобнее льстить, пресмыкаться, обманывать и клеветать...ничто не огорчало их, ничто не заставляло задуматься... всё, казалось, так и отдавалось им в руки, – им, счастливцам, не заметившим о пропаже совести... А бедная совесть лежала между тем на дороге, истерзанная, оплёванная затоптанная ногами пешеходов...» [5, с. 324].

Совесть пропала, но никто этого не заметил, всё было, как прежде. Люди даже не обнаружили пропажи совести. Это говорит о том, что общество нравственно разлагается, но финал сказки внушает надежду на спасение, на утверждение и уважение моральных ценностей. По просьбе самой совести некий мещанин вложил её в чистое сердце русского ребёнка: «Растёт маленькое дитя, а вместе с ним растёт в нём и совесть. И будет маленькое дитя большим человеком, и будет в нём большая совесть. И исчезнут тогда все неправды, коварства и насилия, потому что совесть будет не робкая и захочет распоряжаться всем сама» [5, с. 335].

В этой сказке писатель ставит вопрос о степени готовности народных масс к восприятию передовых идей, идей социального равенства.

Выводы. Таким образом, мы установили, что М. Е. Салтыков-Щедрин остро, смело подвергает критике и осмеянию «сильных мира сего», которые унижают, угнетают народ, обезличивают его, уничтожают его честь и достоинство, издеваются над ним. Щедрин показывает истинное лицо «хищников», которые лишены моральных ценностей и готовы на всё ради собственной выгоды; писатель показывает нам и обывателей, лишённых нормальной жизни, потому что они боятся за свою «шкуру», всю жизнь находятся в страхе, что с ними что-то случится, никому не приносят пользы и пекутся о собственном благополучии, их жизнь утрачивает смысл, потому что они не нужны обществу; совсем по-другому Щедрин говорит о народе, он уважает их тяжкий труд, их силу воли, их пытливый ум и изобретательность, но в то же время писатель не одобряет их рабского повиновения, их пассивности, он призывает народ к борьбе; в сказках философской направленности писатель поднимает вечные нравственные проблемы, вводит такие образы как Совесть, Правда, Справедливость, и показывает, что в погоне за богатством и властью, люди забыли о человеческих ценностях, стали лживыми, подлыми и насквозь фальшивыми. Только искреннее сердце и чистые помыслы достойны уважения.

В «Сказках» М. Е. Салтыков-Щедрин воплотил свои многолетние наблюдения над жизнью закабаленного русского крестьянства, свои горькие раздумья над судьбами угнетённых масс, свои глубокие симпатии к трудовому человечеству и свои светлые надежды на силу народную.

Щедринские сказки – это великолепный сатирический памятник XIX века. И в наше время сказки писателя не утратили своей яркой жизненности, они по-прежнему остаются в высшей степени полезной и увлекательной книгой мил-

лионов читателей. Перспективным считаем изучение использования сатиры Щедриным в других сказках писателя, опираясь на высветленные нами результаты исследования.

Список литературы:

1. Базанова В. «Сказки» М. Е. Салтыкова-Щедрина / В. Базанова. – М.: Художественная литература, 1966. – 104 с.
2. Макарян А. О сатире: перевод с армянского М. Я. Малхазовой / А. Макарян. – М.: Советский писатель, 1967. – 276 с.
3. Николаев Д. Смех – оружие сатиры / Д. Николаев. – М.: Искусство, 1962. – 224 с.
4. Салтыков-Щедрин М. Е. Избранное // Рассказы, очерки и сатиры разных лет, сказки / М. Е. Салтыков-Щедрин. – М.: Московский рабочий, 1953. – 460 с.
5. Салтыков-Щедрин М. Е. Собрание сочинений в десяти томах: сказки / М. Е. Салтыков-Щедрин. – Том 8. – М.: Правда, 1988. – 576 с.

Гінкевич О.В., Дойчева В.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

МАЙСТЕРНІСТЬ САТИРИ В «КАЗКАХ ДЛЯ ДІТЕЙ НЕАБИЯКОГО ВІКУ» М.Є. САЛТИКОВА-ЩЕДРИНА

Анотація
У статті висвітлено актуальність дослідження майстерності сатири в казках письменника. Розкрито зміст поняття «сатира» як викривального художнього засобу. Встановлено причини, що спонукали автора до використання сатири в казках. Описано і проаналізовано мистецтво сатири в казках М. Є. Салтикова-Щедрина. А саме в таких казках: «Повість про те, як один мужик двох генералів прогодував», «Премудрий піскар», «Коняка», «Пропала совість».

Ключові слова: сатира, викривальний засіб, суспільні вади, безправність народу, вседозволеність влади.

Ginkevich O.V., Doycheva V.V.
Nikolaev V.A. Suhomlinsky National University

THE SKILL OF SATIRE IN «FAIRY TALES FOR CHILDREN A DECENT AGE» OF M.E. SALTYKOV-SHCHEDRIN

Summary
The article highlights the relevance of the study of the skill of satire in the writer's tales. The content of the concept of «satire» as an accusatory artistic medium is disclosed. The reasons that prompted the author to use satire in fairy tales are established. Described and analyzed the art of satire in the tales of M. E. Saltykov-Shchedrin. Namely, in the following tales: «The tale of how one man fed the two generals», «The wise gudgeon», «The horse», «The conscience has disappeared».

Keywords: satire, accusatory means, public vices, lack of rights of the people, permissiveness of power.

УДК 821.161.1

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТЕМЫ «МАЛЕНЬКОГО ЧЕЛОВЕКА» В ТВОРЧЕСТВЕ Н.С. ЛЕСКОВА

Гинкевич О.В., Шуляченко А.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

Статья посвящена литературному анализу особенностей темы «маленького человека» в творчестве Лескова Н. С. На основе выявлено специфику видения Н. С. Лесковым проблемы «маленького человека», соотнося её с концепцией данного вопроса в традиции русской классической литературы, на примере пьесы «Очарованный странник».

Ключевые слова: «маленький человек», литературоведение, образ, авторский стиль, литературная традиция.

Постановка проблемы. Работа по нашей теме обусловлена интересом современного литературоведения к вопросам бытования «вечных» тем и образов в традиционной классической литературе и их переосмысление в искусстве XX в. В контексте этого направления исследовательской мысли можно отметить особое внимание к проблеме «маленького человека» как одной из стержневых тем, волнующих писателей на протяжении нескольких столетий.

Анализ последних исследований и публикаций. Основу для рассмотрения темы «маленького человека» составляли такие писатели как, А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, А. П. Чехов, Ф. М. Достоевский и др. Тема «маленького человека» прослеживается в его произведениях «Левша», «Очарованный странник», «Леди Макбет Мценского уезда». Наша работа базируется на творчестве Лескова Н. С., а именно на повести «Очарованный странник».

Стоит **выделить нерешённые ранее части общей проблемы, которым посвящается статья**, – это процесс раскрытия образа «маленького человека» в пьесе, роль этой темы в создании авторского стиля Н. С. Лескова. В работе используются следующие эмпирические методы – наблюдение и описание.

Теоретическая значимость научного исследования заключается в том, что оно углубляет представление о прозе Лескова и её связи с русской литературной традицией. Практическая значимость состоит в том, что содержащиеся в нашей работе наблюдения могут быть использованы при чтении вузовских курсов по истории русской литературы XIX и XX веков, а также спецкурсов и спецсеминаров. Сделанные в работе выводы открывают перспективы для дальнейших исследований, посвященных творчеству Н. С. Лескова.

Цель статьи. Главной целью этой работы является выявление специфики видения Н. С. Лесковым проблемы «маленького человека», соотнося её с концепцией данного вопроса в традиции русской классической литературы, на примере пьесы «Очарованный странник».

Изложение основного материала. Трехлетние странствия Н. С. Лескова по России послужили причиной того, что Николай Лесков занялся писательским трудом. В 1860 году его статьи были напечатаны в «Современной Медицине», «Экономическом Указателе», «Санкт-Петербургских Ведомостях». В начале своей литературной деятельности (1860-е годы) Николай Лесков печатался под псевдонимом М. Стебницкий; позднее использовал такие псевдонимы, как Николай Горохов, Николай Понукалов, В. Пересветов, Протозанов, Фрейшиц, свящ. П. Касторский, Псаломщик, Любитель часов, Человек из толпы. В 1861 году Николай Лесков переселяется в Петербург. В апреле 1861 года в «Отечественных записках» была опубликована первая статья «Очерки винокуренной промышленности». В мае 1862 года в преобразованной газете «Северная пчела», считавшей Лескова одним из самых значительных сотрудников, под псевдонимом Стебницкий он публикует острую статью по поводу пожара в Апраксином и Щукином дворах. Статья обвиняла и поджигателей, к которым народная молва относила бунтовщиков-нигилистов, и правительство, не способное ни потушить пожар, ни поймать преступников. Распространилась молва, что Лесков связывает петербургские пожары с революционными стремлениями студентов и, не смотря на публичные объяснения писателя, имя Лескова стало предметом оскорбительных подозрений. Уехав за границу, он начал писать роман «Некуда», в котором отразил движение 1860-х годов в негативном свете. Первые главы романа были напечатаны в январе 1864 года в «Библиотеке для Чтения» и создали автору нелестную известность, так Д. И. Писарев писал: «найдется ли теперь в России, кроме «Русского Вестника», хоть один журнал, который осмелился бы напечатать на своих страницах что-нибудь выходящее из-под пера Стебницкого и подписанное его фамилией? Найдется ли в России хоть один честный писатель, который будет настолько неосторожен и равнодушен к своей репутации, что согласится работать в журнале, украшающем себя повестями и романами Стебницкого?» [9, с. 30].

В начале 80-х годов Лесков печатается в «Историческом Вестнике», с средины 80-х годов становится сотрудником «Русской Мысли» и «Недели», в 90-х годах печатается в «Вестнике Европы».

В 1874 году Николай Семенович Лесков был назначен членом учебного отдела Ученого комитета Министерства народного просвещения; основной функцией отдела было «рассмотрение книг, издаваемых для народа». В 1877 году, благодаря положительному отзыву императрицы Марии Александровны о романе «Соборяне»,

© Гинкевич О.В., Шуляченко А.А., 2017

он был назначен членом учебного отдела министерства государственных имуществ. В 1880 году Лесков оставил министерство государственных имуществ, а в 1883 он был уволен без прошения из Министерства народного просвещения. Отставку, дававшую ему независимость, принял с радостью [9, с. 169].

Умер Николай Семенович Лесков 5 марта (по старому стилю – 21 февраля) 1895 года в Петербурге, от очередного приступа астмы, мучившей его последние пять лет жизни. Похоронен Николай Лесков на Волковом кладбище в Санкт-Петербурге.

«Очарованный странник» – повесть Лескова Н. С., которая была написана в 1872-1873, входит в цикл легенд о русских праведниках. Впервые произведение Н. С. Лескова было напечатано в газете «Русский мир» 8 августа – 19 сентября 1873 г. под заглавием «Очарованный странник, его жизнь, опыты, мнения и приключения», Год спустя вышло отдельное издание «Очарованный странник. Рассказ Н. Лескова».

У Николая Семеновича Лескова «маленький человек» – это совершенно другой человек, также отличается от его предшественников, в том числе у Пушкина. Для того, чтобы в этом разобраться, сравним героев трех произведений этого писателя: Левшу, Ивана Северьяновича Флягина и Катерину Измайлову. Все эти три персонажа – сильные личности, и каждый по-своему талантлив. Но вся энергия Катерины Измайловой направлена на устройство личного счастья любыми путями. В достижении своих целей она идет на преступление. И поэтому такой тип характеров отвергается Н. С. Лесковым. Сочувствует он ей лишь тогда, когда она оказывается жестоко преданной своим возлюбленным.

Левша – талантливый человек из народа, заботящийся о своей родине больше, чем царь и придворные. Но его губит порок, так хорошо знакомый русским людям,- пьянство и нежелание государства помогать своим подданным. Без этой помощи он мог бы обойтись, если бы был сильным человеком. Но сильным человеком не может быть пьющий человек. Поэтому для Н. С. Лескова и это не тот герой, которому нужно отдать предпочтение.

Среди героев, относящихся к разряду «маленьких людей», Н. С. Лесков выделяет Ивана Северьяновича Флягина. Герой Н. С. Лескова – богатырь обликом и духом [2, с. 75].

Он силен не только физически, но и духовно. Жизнь Флягина представляет собой бесконечное испытание. Он силен духом, и это позволяет ему одолеть столь сложные жизненные перипетии. Он был на грани смерти, спасал людей, сам спасался бегством. Но во всех этих испытаниях совершенствовался.

Это простой человек со своими достоинствами и недостатками, постепенно эти недостатки искореняющий и приходящий к пониманию Бога. Лесков изображает своего героя сильным и храбрым человеком С огромным сердцем и большой душой. Флягин не сетует на судьбу, не плачется. Н. С. Лесков, описывая Ивана Северьяновича, вызывает у читателя гордость за свой народ, за свою страну. Флягин не унижается перед сильными мира сего, как герои Чехова, не спивается из-за своей несостоятельности, как Мармеладов у Достоевского, не опускается «на дно» жизни, как персонажи Горького, не желает никому зла, не хочет никого унизить, не ждет помощи от других, не сидит сложа руки. Это человек, осознающий себя человеком, настоящим человеком, готовый отстаивать свои права и права других людей, не теряющий чувства собственного достоинства и уверенный в том, что человек может все [3, с. 93].

Тема маленького человека в русской литературе 18-19 века раскрыта максимально. Н. С. Лесков в своем творчестве также не обошел ее. Однако его герои значительно отличаются от образа маленького человека, который можно видеть в повестях Пушкина и романах Достоевского. Иван Флягин – богатырь обликом и душой. Но этого героя можно отнести к разряду «маленьких людей». Прежде всего потому, что на его долю выпадает немало испытаний, однако он не сетует на судьбу и не плачется [4, с. 78].

Интересным образом решал проблему маленького человека Н. С. Лесков. Его герой – совсем не обязательно мелкий чиновник – чаще это мужик, мастеровой, мещанин, монах. В маленьких людях Н. С. Лескову дорога их скромность, даже непритязательность в соединении с удивительным талантом, истинно христианским духом, непоколебимой стойкостью. Наиболее яркий образ такого человека дал Н. С. Лесков в одном из своих лучших рассказов – «Очарованный странник». Его герою, внешне совершенно непримечательному человеку, выпало на долю столько испытаний и страданий, что их хватило бы на несколько жизней. И что самое интересное, он сам повествует о них совершенно спокойно, как о чем-то вполне обыкновенном, и самые невероятные вещи рассказывает, нигде не сбиваясь с эпического тона. И не то чтобы это был какой-то особенный человек – вот разве силой и здоровьем мог действительно похвастаться, нет, перед нами обыкновенный русский человек, подобных которому на Руси, наверное, тысячи. Он не мученик и не герой по призванию и, наверное, рад был бы избавиться и от физической боли, и от тоски, и от искушений, но раз уж они ему выпали на долю, он переносит их терпеливо и ни при каких обстоятельствах не теряет веры в Бога. Его жизнь – настоящий подвиг, но подвиг простой, неброский, не осознаваемый самим героем как подвиг. И, в сущности, при всей своей внешней непритязательности, герой Н. С. Лескова и есть тот самый настоящий, а не выдуманный русский праведник, без которых не стоит земля.

В литературоведении уже давно сложился определенный смысловой и эмоциональный стереотип, сопровождающий выражение «образ маленького человека». На первый взгляд, трактовка этого определения достаточно проста – «маленький человек» означает чаще всего «незначительный, незаметный, обычный». Но такое понимание этого образа встречается только начиная с Пушкина и Гоголя, а литературоведы отмечают его появление в русской литературе гораздо раньше – в творчестве Радищева и Карамзина.

Повышенное внимание к данному, казалось бы, совсем неинтересному образу объясняется, во-первых, особенностями русского менталитета: на Руси всегда любили и почитали «сирых

и убогих», «божьих» людей; а во-вторых, неинтересность «внешняя» скрывает под собой глубокую «внутреннюю» жизнь, исследование которой открывает писателям неисчерпаемые возможности для изучения человеческой души.

Выводы и предложения. Образ «маленького человека» появился в мировой литературе в XIX веке и стал очень популярным. Этот герой представлял собой личность из низких социальных слоев, со своими достоинствами и недостатками, радостями и печалями, мечтами и чаяниями. Во время расцвета реалистического направления в литературе внутренний мир, психология «маленького человека» занимала многих писателей. Особенно часто к теме «маленького человека» обращались русские классики. Первыми из них были Александр Сергеевич Пушкин и Александр Сергеевич Грибоедов. Даже сам термин был впервые использован критиком Белинским при рассмотрении произведения Грибоедов «Горе от ума».

Н. С. Лесков показывает эту тему по-другому, создаёт иной образ в литературе. Это своего рода обобщенный портрет не знатного или родовитого, но бедного, оскорбляемого высшими по чину сослуживцами мелкого чиновника. Это бесправный человек, который бессилен перед жизнью и ее обстоятельствами. Порабощенный государственной машиной и вечной нуждой, порой он способен на протест. Однако бунт «маленького человека» зачастую имеет для него трагические последствия – безумие, падение, смерть.

Н. С. Лесков был мастером своего дела, об этом говорил М. Меньшиков в статье «Художественная проповедь»: «...как дикий дуб среди культурных, изнеженных яблонь рождается как-то сам, из случайно занесенного в сад желудя, оригинальный талант растет без всякого ухода и вырастает богатырем. Оригинальность – первый признак таланта, и даже великого таланта, но лишь при условии, если оригинальность естественна: только тогда она искренна и полна правды. Н. С. Лесков обладает избытком оригинальности, но не совсем естественной, переходящей в причудливость. На творчестве этого беллетриста лежит как бы печать раннего Возрождения, избытка бьющей силы при невозможности овладеть ею. Типы его излишне выпуклы и резки, язык излишне меток и колоритен; это чисто русский язык, но уж слишком пересыщенный русской солью, отягощенный курьезами, обилие которых подавляет. Неправильная, пестрая, антикварная манера делает книги Лескова музеем всевозможных говоров; вы слышите в них язык деревенских попов, чиновников, начетчиков, язык богослужебный, сказочный, летописный, тяжебный, салонный – тут встречаются все стихии великого океана русской речи. Он всегда ищет и ждет, и это взволнованное ожидание заражает читателя и волнует его. Из чтения книг Лескова вы выходите не развлеченным и рассеянным, как после большинства заурядных авторов: его книги в вас внедряются и продолжают жить, продолжают тревожить и умилять, совершая в глубине совести вашей какую-то всегда нужную работу... Каждое его произведение приподнимает угол завесы над тою или иною стороною русской жизни, и эта жизнь всегда показывается в ее доподлинном затрапезном виде, с характерными мелочами, требовавшими не только наблюдения, но и изучения. Подобно Флоберу, Лесков хочет знать весь быт и всю обстановку своих героев до последней черточки, стремится вооружить себя всеми красками, всеми средствами для своей живописи и, подобно Флоберу, погружаясь в материал для изучения, иногда теряется в нем, и цели начинают исчезать в средствах. Сочинения Лескова похожи на окна с фигурными и цветными стеклами: видимый сквозь них мир окрашен не совсем так, как в действительности, а ярче и фантастичнее, и очертания его не всегда правильны. Как Фет в поэзии, Лесков в беллетристике достигает своих эффектов иногда странными отступлениями от действительности, особенно резко подчеркивающими саму действительность».

Список литературы:

1. Педчак Е. П. Русская литература конца XVIII-XIX века. Зарубежная литература. – М.: Феникс, 2003. – С. 107.
2. Дыханова Б. «Запечатленный ангел» и «Очарованный странник» Н. С. Лескова. – М.: Худож. Лит., 1980. – С. 78.
3. Евстигнеева Л. А. Художественный опыт Лескова и идейноэстетическая борьба в русской литературе начала XX века / Лесков и русская литература. – М.: «Наука», 1988. – С. 49.
4. Либан Н. И. Из спецкурса «Творчество Н. С. Лескова» // Русская словесность. – 1995. – С. 62.
5. Озеров Л. «Очарованный странник» / Литературная учёба. 1981. – С. 27.

Гінкевич О.В., Шуляченко А.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕМИ «МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ» В ТВОРЧОСТІ М.С. ЛЄСКОВА

Анотація
Стаття присвячена літературному аналізу особливостей теми «маленької людини» у творчості Лєскова Н. С. На основі аналізу виявлено специфіку бачення Н. С. Лєсковим проблеми «маленької людини», співвідносячи її з концепцією даного питання в традиції російської класичної літератури, на прикладі п'єси «Зачарований мандрівник».
Ключові слова: «маленька людина», літературознавство, образ, авторський стиль, літературна традиція.

Ginkievich O.V., Shulyachenko A.O.
Nikolaev V.A. Suhomlinsky National University

TRANSFORMATION OF «A SMALL PERSON ISSUE» IN N. LESKOV WORKS

Summary
The article is devoted to the literary analyses of peculiarities of «a small person» issue in N. Leskov works. On the basis of this analyses the particularity of N. Leskov's apparition of «a small person» issue was determined, correlating this apparition to the conception of this issue in the tradition in Russian classic literature, in terms of play «The Enchanted Wanderer».
Keywords: «a small person», literary studies, image, individual style, literature tradition.

УДК 81'1

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ОНОМАСТИЧНОГО РЯДУ У ТВОРЧОСТІ ПАНАСА МИРНОГО

Гогуленко О.П., Дзинглюк О.С.
Одеський національний морський університет

У статті «Структурно-семантичні моделі ономастичного ряду у творчості Панаса Мирного» розглянуто ономастичну систему прозових творів Панаса Мирного. Схарактеризовано структурно-семантичні моделі, визначено особливості функціонування та з'ясовано стилістичну роль онімів. Власні назви у творах П. Мирного репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменника. Вони виступають яскравими та активними показниками специфіки його «онімного письма», створюють барвистий онімний простір творів. Проведений аналіз доводить, що вживання тих чи інших онімів передусім залежить від змісту та тематики кожного твору автора, що й зумовлює функціонування певної ономастичної лексики, організацію особливостей онімного простору, який притаманний тільки певному твору.
Ключові слова: оніми, функціонування, структурно-семантичні моделі, стилістична роль, семантика.

Постановка проблеми. Оніми художнього тексту – це особлива філологічна проблема, оскільки в літературному творі власне ім'я функціонує як важливий та органічний елемент його стилістичної системи, виконуючи активну роль у створенні загальної образності твору. У сучасній лінгвістиці для визначення всієї сукупності власних назв (онімів) В. Топоров та О. Суперанська вживають термін «ономастичний простір». На думку О. Суперанської, ономастичний простір – це комплекс власних назв (ВН) усіх типів, що використовує певний народ у певний час на певній території, це своєрідний конструкт, який дослідником уводиться для більш ретельного опису окремих ономастичних систем. У межах ономастичного простору можна виділити певний ономастичний ряд – на сьогодні недостатньо досліджена галузь ономастики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ономастика має довгу історію. Імена розглядалися в роботах учених-філологів у найрізноманітніших аспектах, і результати виконаної роботи у вигляді монографій, статей, наукових доповідей представляють значний внесок у розвиток філологічної науки в цілому. Останнім часом помітно активізувалося вивчення онімів у творах таких письменників, як Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, Л. Українка, П.А. Загребельний, О.Т. Гончар, Г.М. Тютюнник, Л.В. Костенко, В.К. Винниченко та інших. Літературно-художня антропонімія в останні десятиліття стала дуже популярною і розмаїто досліджується у працях М.С. Альтмана, Л.О. Белея, С.І. Зініна, Ю.О. Карпенка, Л.І. Колоколової, В.М. Калінкіна, Л.Т. Масенко, В.М. Михайлова, О.І. Фонякової та багатьох інших вчених, які розкрили чимало загальних закономірностей, багатогранність і вагомість функціонування онімів у художньому тексті.

У межах ономастичного простору можна виділити певний ономастичний ряд – на сьогодні **недостатньо досліджена галузь** ономастики.

Формулювання цілей статті. Уточнити статус ономастичного ряду у системі ономастичного простору Панаса Мирного. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати праці вітчизняних та зарубіжних учених з ономастики; виробити власну концепцію розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художньо навантажені власні назви – поетоніми (топоніми та антропоніми) – представляють собою саме «сильні» тексти, оскільки, існуючи в певному часі, у певному суспільстві, вони складають його ономастичний простір. Щодо топонімів, вони існують не «всією когортою», а рівномірно розподіляються між певними мовленнєвими ситуаціями, нерідко даючи однозначну вказівку на об'єкт, названий за їхньою допомогою. Продовжуючи цю ідею, можна говорити про топонімічний простір, який існує у точно встановлених місцях, заповнений назвами певних типів, при цьому кожній генерації відомі не тільки свої сучасні географічні

© Гогуленко О.П., Дзинглюк О.С., 2017

назви, але й назви попередніх епох, і топоніми зарубіжних країн. Оскільки основним призначенням топонімів є територіальна фіксація об'єктів, в уяві кожної людини певна географічна назва пов'язана з певним місцем та епохою. Цей просторовий розподіл топонімів дає їм можливість як представляти, так і зберігати значну культурну інформацію. Російська дослідниця О.В. Суперанська порівнює ономастику, особливо топоніміку, з архітектурою. Якщо провести аналогію між топонімами та архітектурними пам'ятками, ми побачимо, що будь-яка пам'ятка поєднує в собі відомості про культуру людей, які її створили, а також про матеріальну культуру. Те саме можна сказати і про топонім як своєрідну мовну пам'ятку своєї епохи. Він також зберігає відомості про духовну культуру людей, які його створили (слово, використане як основа назви; мотивування назви; зв'язок назви з культурно-історичним призначенням названого об'єкта). Можливим є зв'язок із матеріальною культурою (ряд назв, пов'язаний зі службами, виробництвом, розробками копалин та ін.). Усе це «законсервовано» в основах власних імен і в засобах утворення топонімів. Але топоніми, як і архітектурні пам'ятки, мають свій особливий матеріальний бік – це той мовний матеріал, з якого створені назви. Така мовна інформація повідомляє про те, до якої мови належить топонім, який народ його створив, чий він, як співвідноситься з сусідніми об'єктами.

Чітка окресленість власних найменувань (насамперед, топонімів і антропонімів) виявляється в тому, що всі найменування, як правило, не вигадані, а такі, що реально й документально зафіксовані. Окрім того, вони позначають назви об'єктів і осіб історично значущих. Таким чином, їх уживання обумовлене насамперед точністю, достовірністю, правдивістю інформації, що подається. Можна сказати, що в даному випадку власні найменування, виконуючи свою первинну функцію, – інформативно-національну, створюють інформаційне поле. У творах Панаса Мирного можна зустріти одночленні антропонімічні іменування, двочленні антропонімічні іменування, андроніми, топоніми, зооніми.

Звичайно, ономастичні одиниці в тексті творів Панаса Мирного не позбавлені емоціонального змісту, що є закономірним явищем. Художньо-зображальне, естетичне наповнення власних найменувань в творах автора – це вторинна функція названих одиниць, їх емоційно-експресивне, художньо-образне поле, що ґрунтується на сприйнятті цих лексем як певних символічних знаків (Запорізька Січ – символ козацької слави, мужності, нескореності, героїзму.

Пріоритетне вживання антропонімів є прагненням автора до індивідуалізації образів, необхідністю розрізнення осіб чи персонажів в одному творі. У результаті ономізації утворюються передусім антропоніми, яких приблизно 27,44% від загальної кількості онімів. Склад антропонімікону кожного твору залежить від його жанру, часу написання, загального спрямування художнього твору. Антропонімічні поетоніми у тій чи іншій формі втілюють соціальну, вікову, національну характеристику персонажа, фіксують уподобання автора, його оцінку значеннєвості героя в певній соціальній групі або традиційності називання в ній. Модифікація антропонімічних конструкцій дає можливість виявити ономастичний потенціал антропоніма у різних ситуаціях, підкреслити урочистість моменту або відтінити іронічність шанобливого називання. Вибір імені для літературного персонажа, як правило, не буває випадковим.

Наділяючи свого героя тим чи іншим ім'ям, письменник, звичайно вкладає в цю назву певну оцінку, характеристику. Тим самим він дає змогу використати власні імена як додатковий художній засіб для вираження ідейно-естетичного задуму.

Менш численну групу становлять топоніми – 13,72%. Вони є важливим елементом художнього тексту й містять у собі інформацію мовного, композиційного та ідейного плану.

Антропоніми в творах Панаса Мирного, поряд із топонімами, відіграють важливу роль. Можна сказати, що вони навіть не поступаються топонімам за силою та значимістю своїх виражальних функцій (властивостей). Це закономірне явище і пояснюється тим, що в епіцентрі творів автора перебуває людина – як правило, постать визначна, історично значуща, національно свідома і обов'язково-безмежний патріот рідної землі – України – тільки за наявності таких характеристик називається ім'я особи. Саме людина визначає хід розгортання подій, вирішує різноманітні проблемно-ситуативні моменти, які зрештою набувають загальнонародного значення. З-поміж антропонімів у творах Панаса Мирного досить широко представлені імена, прізвища осіб, іноді по батькові, а також прізвиська. Ономастична одиниця передає подвійний заряд – художньо-естетичний і інформаційно-довідковий.

Отже, ономастичний ряд у творчості Панаса Мирного як такий з усіма його особливостями і визначає оригінальність цих творів. Іншими словами, самобутність творів Панаса Мирного прослідковується вже на прикладі ономастичного простору.

Реальна антропонімія художнього твору представлена: а) етнонімами, б) загальномовними іменуваннями, в) референційними іменуваннями (історичних осіб).

Основу іменника Панаса Мирного становлять християнські імена православного календаря, і дуже обмежено в основах прізвищ виступають власне католицькі імена або латинізовані форми православних імен.

Розгалужена структурна варіантність імен та порівняно багата словотвірна структура українських прізвищ спричинилися до того, що окремі імена стали лексичною базою кількох десятків прізвищ, зокрема від імені Іван, частотність вживання у творах таких прізвищ складає, *Федір* – 41, *Григорій* – 38, *Михайло* – 34, *Петро* – 26, *Василь* – 24, *Матвій* – 23, *Семен* – 22, *Степан* – 27, *Павло* – 18, *Антон* – 17, *Андрій* – 13, *Сава* – 16, *Пантелеймон* – 13, *Прокіп* – 12, *Хома* – 12.

Найбільш частотно вживаними Панасом Мирним є наступні чоловічі імена: Чіпка, Василь, Грицько, Федір. Петро, Івась. Жіночі імена, які частіш вживаються у творчості Панаса Мирного є наступні: Христя, Мотря, Галя, Оришка, Хівря. Характерно, що однокомпонентні ВН, вжиті в повній формі, повторюються в різних творах тільки в такому вигляді: *Андрій, Григорій, Грицько, Василь, Сидір, Федір* та ін. Серед жіночих: *Марина, Селептина, Галина, Марія, Христина, Явдоха.*

Антропоніми Панаса Мирного, представлені власними іменами, засвідчують прагнення автора до нестандартних, самобутніх і своєрідних варіантів імен та їх комбінування в різних варіаціях.

Прізвища з суфіксом -енк-о належать до найхарактерніших і найуживаніших українських прізвищ у творах автора. Нині вони зустрічаються на всьому українському мовному просторі, але найбільше властиві південно-східним і східнополіським групам говорів.

Залежно від лексичного значення твірних основ відапелятивні прізвища у прозі Панаса Мирного можна поділити на лексико-семантичні групи.

1. Прізвища, які вказують на зовнішні ознаки носія. Такі прізвища складають численну групу, що пояснюється частим присвоєнням прізвиськ за зовнішніми ознаками людини. Вони вказують на:

а) фізичні вади частин тіла, слуху, зору, мови: *Кривинський*, *Рубець*,

б) особливості окремих частин тіла (волосся, голови, носа, лоба, шиї, рук, ніг та ін.): наприклад, *Бородай*.

2. Прізвища, які вказують на риси характеру, поведінку людини. Такі антропоніми рідко називають людину за її позитивними рисами: *Борецький* – той, хто любить боротися, *Телепень* – той, хто багато розмовляє, *Здоров, Притика, Гамза*.

3. Прізвища, які вказують на особливості території, звідки походить людина: *Гаєцький* – нараховується 1 раз у творах П. Мирного.

4. Прізвища, пов'язані з фауною. В їхніх основах відобразились найрізноманітніші назви диких і свійських тварин та птахів, риб, комах: *Кабанець*<*кабан*, *Хоменко*<*хом'як*, *Заєць*, *Окунь*, *Хрущ*, *Совинський*, *Чижик*, *Митіль*, *Кнур*, *Лошаков*<*лоша* (дитинча кобили), Перепелиця.

Серед цих прізвищ частотними є ті, які виникли від назв диких тварин і птахів. Особливо щедро представлені ті назви, які в мовній традиції є символами певних фізичних і моральних якостей: вовк – жорстокий, жадібний; ведмідь – сильний; заєць – полохливий.

5. Прізвища найчастіше виникали від тих іменних форм християнських імен, які в сучасній мові стали офіційними: *Йосипенко, Пилипенко*.

6. Прізвища, пов'язані з флорою: *Лобода*, *Соломенко*, *Макуха*.

7. Прізвища, які називають людину за її родом занять, професією. Ці прізвища численні, вони дають досить повне уявлення про основні заняття українців у минулому. Наприклад, прізвище *Попенко*.

8. Прізвища, які вказують на предмети матеріальної культури (предмети побуту, знаряддя праці, одяг, взуття, продукти харчування та ін.): наприклад, *Очкур, Колісник, Шестірний*.

Прізвища з такою семантикою найчастіше виникали, на нашу думку, від прізвиськ людей, які займались виготовленням певних предметів, приготуванням їжі, напоїв.

9. Прізвища, які вказують на національність людини: наприклад, *Башкиренко*.

Також у творах Панаса Мирного можна зустріти андроніми. Андроніми хоча і засвідчені в творах, проте в поодиноких випадках типу: Шведчиха, Остапійчиха, Дмитренчиха, Вовчиха, Лободиха, Очкуриха, Ткалиха.

Відображаючи мовну особливість заходу України, Панас Мирний паралельно вживає і формулу «ім'я та по батькові», і формулу «ім'я та прізвище», віддаючи незначну перевагу останній (в обстеженому матеріалі, відповідно, 42 та 45 ономовжитків).

Антропоформулу «ім'я та по батькові» митець використовує для:

1) традиційного звертання до літньої або поважної людини;

2) сатиричного зображення персонажа: *Марина Зайцівна*, *Мотря Книшівна*, *Христя Бондарівна* та *Мотря Жуківна*;

3) називання осіб, що стоять на вищому соціальному щаблі: *Василь Семенович*, *Василь Васильович*, *Никифор Іванович*, *Петро Васильович*, *Іван Петрович*, *Данило Павлович Кряжов*,

4) зосередження уваги читача на типових рисах певної національності: *Лейба Оврамович*,

5) підкреслення зневажливого ставлення до персонажа з боку інших персонажів.

Формула «ім'я та прізвище» в текстах творів П. Мирного виступає в таких варіантах:

1. повне особове ім'я та прізвище: *Карпо Окунь*, *Мирін Гудзь*, *Карпо Дровиченко*, *Кирило Кнур*, *Остап Хрущ*, *Іван Вареник*, *Василь Порох*, *Василь Деркач*, *Василь Коваленко*;

2. ВІ в розмовній формі та прізвище;

3. прізвище та особове ім'я: *Ковалів Василь*;

4. іншомовні форми «ім'я та прізвище»;

5. псевдоніми, утворені за формулою «ім'я та прізвище»;

6. ВІ жінки та прізвище за чоловіком (андроніми);

7. ВІ та прізвисько – *Хівря Дмитренчиха*.

Щодо прізвиськ, вони характеризують персонаж за зовнішністю, моральними якостями, способом поведінки, життя, професією, родинними відносинами, іншими особливостями. Вони можуть складатися як з одного, словосполучення, так і майже з цілого.

Не представлені серед поетонімів у творчості Панаса Мирного виявилися криптоніми і псевдоніми.

Літературний антропонім типу «прізвисько» виступає мотиватором багатьох ознак, має широку конотативність, сприяє якнайточнішій передачі основних рис персонажа. Панас Мирний використовує прізвисько для називання різних прошарків населення, порівняно багата в нього група тогочасних партійних прізвиськ. Прізвиська в тексті автором не коментуються. Наведемо приклади з текстів: *Івась*, *Василько*, *Лушня*, *Матня*, *Пацюк*.

Щодо зоонімів художніх творів Панаса Мирного, вони теж є реальними та вигаданими. Загальномовні зооніми (власне клички тварин, птахів тощо) найчастіше є нейтральними. Вигадані зооніми представлені кличками тварин: *Лиско* – ця кличка, напевне, пов'язана з відсутністю шерсті на собаці. Також наявне використання Панасом Мирним клички *Рябко*, а також клички корови – *Чорнушка*.

Основна топонімічна інформація творів Панаса Мирного збігається з територією сучасної Полтави, Житомирщини. В обрисах сіл та містечок розпізнаються ознаки степової частини України. Так, у Панаса Мирного задіяно 48 назв міст. Групу астіонімів становлять реальні назви

міст, вигадані та ініціальні: *Ромно, Ростов, Херсон, Бородаїв, Київ, Харків, Адеса.*

За синтагматичними параметрами топонімічні поетоніми творів Хвильового можна поділити на такі групи: 1) топоніми, пов'язані з розвитком сюжету і долею головних героїв; 2) назви міст і місць, які характеризують епізодичних осіб або визначають місце дії в епізодах; 3) топоніми-символи, які становлять значний відсоток лексичного поля макротопонімів і відіграють велику роль у топонімічній системі творів.

У першій групі виразними є як сільські, так і міські мотиви. Група топонімів, що використовуються автором у новелах, є топоназвами сільської місцевості Полтавщини або побудовані на моделі її географічної системи. Серед хоронімів виділяється назва Україна. Письменник повертає рідний йому поетонім різними гранями, змушує його звучати в певних ситуаціях на різних зонах голосів. До другої групи належать другорядні топоутворення, які обслуговують епізодичних або згадуваних осіб. Ці топоніми не наближені до центру сюжетної дії, це периферія сюжетного терену, проте без них оповідь утратила б свою достовірність. Вони виступають своєрідними гарантами довіри письменникові. Топоніми-символи пов'язані із сюжетом, але вже не позначають конкретної місцевості, їх семантика розширилась, набула таких ознак апелятивності, як узагальненість, можливість форми множини, здатність вступати в антонімічні зв'язки.

У гідронімії та ойконімії Західної України репрезентуються різні принципи номінації. Сукупність таких принципів і є тією основою, на якій базується системність гідронімії та ойконімії цього реґіону. Усталена певним чином система назв річок, потічків, населених пунктів змушує номінаторів нових поселень із численних ознак цих об'єктів вибирати лише ті, які в певний момент, у відповідних соціально-економічних умовах найточніше представляють ці денотати, а також реалізують уподобання, смаки, вимоги тогочасної реальності, тобто рівень тодішньої свідомості та культури.

1. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-к(а)*. У досліджуваних контактних онімах суфікс *-к(а)* має демінутивне значення, указує на відношення до базової назви. В ойконімах і гідронімах цей суфікс продуктивний. Такі назви становлять близько 24%. Гідроніми і ойконіми такого типу найбільше поширені у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях: *с. Побиванка, Гайдамаківка, Котолупівка*.

2. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-ськ, -цьк*. За допомогою суфіксів *-ськ, -цьк* утворюються переважно гідроніми з релятивним значенням від ойконімних основ. Про секундарність гідронімних лексем свідчить їх семантика і словотвірна структура. Такі топоніми поширені здебільшого в Закарпатській, Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях: *Донська станиця, Гетьманське, Піщанська волость, Свинарська волость.*

3. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-івка*. Такі топоніми є відносно пізніми дериватами (XIV-XV ст.). У західноукраїнському ономастиконі їх понад 18%. Вони найбільше поширені у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях. Крім того, можна стверджувати, що значна частина річок і потічків (близько 30%) виникла внаслідок гідронімізації ойконімів: *с. Мар'янівка.*

4. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-ів, -ин*. Топоніми з такими суфіксами належать до ранньослов'янських утворень. Первісно це присвійні прикметники, що походять від імен засновників або власників населених пунктів. У західному регіоні України вони становлять близько 15% і знаходяться здебільшого в Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях: *с. Хоменків, Донщина.*

5. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-ик, -ок*. У західноукраїнському ономастиконі деривати із суфіксами *-ик (-ник, -чик), -ок* становлять близько 5% усіх утворень. Ці топоніми найбільше поширені у Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях. Такі деривати є порівняно пізніми, і тому вони семантично прозорі: *с. Піски.*

6. Словотвірна гідронімно-ойконімна модель на *-ава, -ва*. В ономастиконі Західної України гідронімно-ойконімна модель на *-ава, -ва* малопродуктивна. Такі утворення становлять близько 2%: *Йосипенкові хутори.*

7. Топоніми. утворені з іменників у множині: *с. Байраки, Сокільні Байраки, Бірки.*

Топоніми в Творах Панаса Мирного представлені хоронімами: *Украйна, Туреччина (Турещина), Сибір*, підгрупу цих топонімів утворюють природні хороніми, як-от: *луки Псалові, Вовча Долина*, потамонімами: *Дніпро, Сян, Дон, Красноярський хутір, Чортополох, Катеринославькі степи, Херсонські степи, Дніпрянський лиман.*

Майже всі топоніми у творах Панаса Мирного, що є прикметою цих творів, подаються прикладковим словосполученням: як правило, до власної назви додається родове поняття: болото, луг, долина, город, село. Така конкретизація зумовлена припиненням якнайточнішої передачі інформації, визначенням точної локалізації описуваних подій, підкресленням значущості того чи іншого об'єкта опису тощо.

Що стосується фонових онімів, то в художній прозі Панаса Мирного зустрічаємо те оніми та геортоніми.

У кожному аналізованому творі (особливо в кінцівках) вживається ім'я Бога, що має ряд варіативних найменувань: *Христом-богом, Господь, Христос.*

Окрім того, в прозі функціонують геортоніми (назви свят, зокрема християнських): Великдень, Різдво, Василя, Петра.

Геортоніми в текстах цих творів виконують щонайменше три функції: найперше, як одиниці, що служить для називання свят, як мовні ознаки, які засвідчують любов до своєї християнської віри і всього того, що пов'язане з цією вірою, і, як елементи художньо-поетичного тексту – що також не мало важливо-акумулюють у собі цілі узагальнено-символічні картини. Наприклад, свята *Пилипа, Варвари, Сави, Миколи* – вживаються в аналізованій прозі Панаса Мирного по одному разу.

Отже, ономастичний простір, представлений в добутках Панаса Мирного як творах історичних – широкий і своєрідний.

Найперше впадає в око різноманітність функціонування ономастичних одиниць (топонімів, антропонімів та ін.), що підпорядковується в цілому

ідейно-художньому задумові, всій сюжетно-композиційній канві цих творів.

Окрім того, цим одиницям, як структурним компонентам тексту, властиві певні поетичні функції, які в свою чергу обумовлені.

Таким чином, власні назви у творах П. Мирного репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменника, виступають яскравими та активними показниками специфіки його «онімного письма», створюють барвистий онімний простір творів. Проведений аналіз доводить, що вживання тих чи інших онімів передусім залежить від змісту та тематики кожного твору автора, що й зумовлює функціонування певної ономастичної лексики, організацію особливостей онімного простору, який притаманний тільки певному твору.

Проаналізувавши художні твори Панаса Мирного, ми з'ясували, що:

1. Поетоніми прози Панаса Мирного – це антропоніми (ядро ономастичної лексики), топоніми та фонові оніми (периферія). Їх розташування залежить від ідейно-тематичної концепції, жанрових особливостей твору, індивідуального стилю, вони інформативні, поліфункціональні, виступають незамінними засобами когезії, пов'язуючи текст творів, посідають своє чітке місце в онімнійній ієрархії кожного твору.

2. Твори письменника суттєво різняться сюжетом, тематикою та змістом, що вимагає від автора істотно різного добору антропонімів та їх формул, релевантного топосу згідно з розгортанням сюжету. Але реалізуючись у художньому тексті, різні розряди поетонімів становлять неподільну єдність

3. Творячи свою прозу, Панас Мирний дбав про оптимальне її онімічне «забезпечення», а, отже, вживав властиві території творів антропонімні та топонімні поетоніми; для підсилення ефекту достовірності вдавався до поетонімів, побудованих за моделлю реальних онімів, за допомогою уточнень, алюзій, вносив у текст граничну точність, для реалізації художнього задуму поширював опис безонімною номінацією, улюблені ВН проводив крізь кілька творів.

5. У семантичній структурі літературної онімії, крім денотативної семи або сем, реалізується конотативно-ситуативна сема «літературний онім». Явище конотації виявлено в різних онімних одиницях і втілюється через побутування в художньому тексті конотативних варіантів різного характеру. У результаті дослідження виявлено 5 типів формального варіювання відповідно до різних мовних рівнів. Найяскравіші серед них – лексичні конотоніми.

6. Універсалія художнього тексту підпорядковує весь ономастикон твору – від антропонімів до фонових онімів, від напівонімної лексики до заголовків, які виявляють образно-семантичну прагматику творів. Оніми є яскравими, вагомими прикметами-ознаками стилістичної системи творів Панаса Мирного, потужним засобом, виразові спроможності якого значною мірою розкривають концепцію письменника, задум його творів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Узагальнюючи, можна зробити такі висновки:

1) ономастикон художньої прози Панаса Мирного обслуговує суб'єктні, часові та просторові лінії художнього твору;

2) він складається з ядра -антропонімів (взяті з загальнонародного антропонімікону йменння, реальні оніми й ономізовані апелятиви) та периферії – топонімів, які містять класи ойконімів і гідронімів, а також міфонімів, теонімів, бібліонімів тощо;

3) кожен із класів власних назв, виявляючи свої ономастичні властивості, підпорядковує їх вимогам художнього твору;

4) завдяки своїй активності та своєрідним ознакам власні назви становлять важливий елемент індивідуального стилю письменника, його мовної палітри й виявляють при цьому манеру ономастичного письма автора.

У перспективі плануються подальші дослідження ономастичного простору Панаса Мирного в контексті його прагматичного навантаження та функцій, які власні назви виконують у тексті.

Список літератури:

1. Мирний П. Зібрання творів: У 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1968-1971.

Гогуленко Е.П., Дзинглюк О.С.
Одесский национальный морской университет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОНОМАСТИЧЕСКОГО РЯДА В ТВОРЧЕСТВЕ ПАНАСА МИРНОГО

Аннотация
В статье «Структурно-семантические модели ономастического ряда в творчестве Панаса Мирного» рассмотрено ономастическую систему прозаических произведений Панаса Мирного. Охарактеризованы структурно-семантические модели, определены особенности функционирования и выяснено стилистическую роль онимов. Имена в произведениях П. Мирного представляют индивидуальный неповторимый стиль писателя. Они выступают яркими и активными показателями специфики его «онимного письма», создают красочное онимное пространство произведений. Проведенный анализ показывает, что употребление тех или иных онимов прежде всего зависит от содержания и тематики каждого произведения автора, что и обусловливает функционирование определенной ономастической лексики, организацию особенностей онимного пространства, присущий только определенному произведению.

Ключевые слова: онимы, функционирование, структурно-семантические модели, стилистическая роль, семантика.

Hohulenko O.P., Dzynhliuk O.S.
Odesa National Maritime University

STRUCTURAL-SEMANTIC MODELS OF THE ONOMASTIC SERIES IN CREATIVITY PANAS MIRNY

Summary
In this article «Structural and semantic models onomastic row the works by Panasa Mirny» is considered with the system onomastic in the works by Panasa Mirny. The authors describe their structure and semantics, caries out the comparison their functioning in the system of the work of art. Proper names in the works of the Pacific are represented the individual unique by writer's style. They appear vivid and active figures specifics of its «onyms writing» create colorful works onyms space. The analysis is showed that the use of certain onyms primarily depends on the content and theme of each piece of the author. There are leads some onyms vocabulary functioning and organization feature onyms space that a particular product.
Keywords: onyms, operation, structural and semantic models, stylistic role, semantics.

УДК 81-13:811.11

РОЛЬ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА У НАВЧАННІ ТА ВДОСКОНАЛЕННІ НАВИКІВ ПЕРЕКЛАДУ

Греков В.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Дана стаття містить аналіз ролі такої дисципліни, як загальне мовознавство, у навчанні та роботі професійного перекладача. Подано графічні дані, що наочно ілюструють матеріал, принципи викладання даної дисципліни у ВНЗ для спеціальності «Переклад» на факультетах лінгвістичного спрямування, а також проаналізовано на конкретних прикладах, які розділи загального мовознавства становлять інтерес для початківця і професійного перекладача, і чим саме. Стаття містить перелік підрозділів, що розглядаються в курсі дисципліни «Загальне мовознавство», із поясненням їх необхідності саме для перекладачів. Досліджено механізм залучення теоретичних лінгвістичних даних у процес перекладу. Стаття може стати у пригоді як студентам філологічних спеціальностей, так і фахівцям у галузі перекладу.
Ключові слова: мовознавство, лінгвістика, переклад, професійний перекладач, соціолінгвістика, психолінгвістика, морфологія, лексикологія.

Загальне мовознавство для перекладача – дисципліна обов'язкова, але не у такому обсязі, як, наприклад, для студентів суто філологічного спрямування. **Проблемою даної статті** є висвітлення того, які підрозділи загального мовознавства становлять інтерес для перекладачів та студентів спеціальності «Переклад», оскільки це допоможе студентові більш ефективно структурувати процес навчання, а фахівцеві – доповнити проміжки у наявних знаннях.

Цілком зрозуміло, що темі загального мовознавства було присвячено велику кількість публікацій, зокрема радянських [4], українських [5, 6, 9, 10], зарубіжних [11, 15, 17] та російських [1, 3, 8]. Проте **жодне з цих джерел не розглядає питання ролі, що її відіграє загальне мовознавство для перекладачів**, ані структурні підрозділи, що видаються найбільш важливими для залучення у практичну перекладацьку діяльність. **Це зумовлює актуальність даної статті**.

Отже, **метою даної статті** є:

– Прояснити роль дисципліни «загальне мовознавство» в навчанні професійних перекладачів;

– Назвати структурні підрозділи мовознавства, що являють собою інтерес для сучасного фахівця в області перекладу, обґрунтувати це.

– Довести на практичних прикладах необхідність вивчення перекладачем певних галузей загального мовознавства та практичного застосування засвоєного в процесі вивчення даної дисципліни теоретичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Перекладач зобов'язаний знати основні засади мовознавства, бути обізнаним у структурі мовних рівнів, мати змогу знаходити еквіваленти у мовних парах на будь-якому з них. Проте для студентів першого курсу спеціальності переклад часто буває важко осягнути велику кількість безперечно складного матеріалу, викладеного у формі лекцій. Тому для перекладачів схема викладання загального мовознавства має носити такий характер:

– Бути викладеною живо і з максимальною кількістю прикладів еквівалентів у різних мовах. Перекладачеві ніколи не слід забувати, що усі мови пов'язані між собою, а близькоспоріднені мови з однієї мовної сім'ї – особливо [3]. Крім того, у сучасному перекладі можна прийняти за кредо постулат, що УСЕ, ЩО МОЖНА ВИСЛОВИТИ ОДНІЄЮ МОВОЮ, МОЖЕ БУТИ ПЕРЕКЛАДЕНЕ ЗАСОБАМИ ІНШОЇ МОВИ.

– Містити велику кількість табличного та схематичного матеріалу (з метою наочної демон-

© Греков В.О., 2017

страції паралелей та наявності еквівалентних структур). Роль табличного матеріалу для перекладачів важко переоцінити, позаяк іноді перекладачеві треба дуже швидко знайти рішення якоїсь конкретної проблеми перекладу, а групування та структуризація теоретичного матеріалу допомагають швидкості пошуку та сприяють засвоєнню теоретичного матеріалу та його практичному застосуванню.

– Бути поданим не в межах однієї мови, а відразу із проведенням паралелей з іншими мовами, як спорідненими, так і ні [3, 4, 5]. Основним завданням курсу дисципліни «Загальне мовознавство» для перекладачів має бути виховання розуміння принципів застосування теоретичних лінгвістичних знань для рішення практичних задач.

Це означає, що перекладач має, використовуючи теоретичні знання, чітко знати, що еквівалентом теперішнього часу української мови як граматичної категорії дієслова можуть виступати одразу кілька категорії в інших мовах. Зокрема, в англійській це Present Simple, Present Continuous, Present Perfect Present Perfect Continuous, тоді як у німецькій – суто Präsens. Взагалі граматика (а саме компаративна, зіставна граматика) в перекладача має бути на автоматичному рівні, і розмірковування на цю тему в ідеалі не мають займати час взагалі.

Отже, перекладач має розглядати курс загального мовознавства як введення до правил користування неймовірним інструментарієм мовних засобів, що допоможе йому виконувати професійні обов'язки більш ефективно та швидко.

Загальне мовознавство, або лінгвістика – це мовна дисципліна, що розглядає мову як багаторівневу систему, кожен рівень якої має свої особливості, характеристики, риси [9]. Сучасний рівень розвитку цієї дисципліни такий, що дозволяє сказати, що людина осягнула структуру власної мови майже повністю. Існує пояснення для усіх мовних феноменів, як сучасних, так і давніх. Допитливі науковці усіх націй безперестанку докладають до цієї справи, але у 21 сторіччі до їх титанічних зусиль доклалися також і праця потужних мовних процесорів, що виконують надзвичайні обсяги роботу з аналізу, каталогізації, упорядкування безмежного океану матеріалів, що пропонує нам мова.

До 20 століття класичні університети не мали такого поняття, як філологічний факультет. Справи аналізу мови як дисципліни було покладено на студентів так званих філософських факультетів. Безперечно, це вказує на міждисциплінарний зв'язок між гуманітарними предметами в університетах, а також на те, що у 20 сторіччі філологію нарешті було визнано дисципліною, що, безперечно, заслуговує на вдумливе та професійне вивчення. Мовознавство як розділ філології у принципі включає в себе велику кількість інших дисциплін. Розглядати взаємозв'язки між власне лінгвістикою та субдисциплінами, породженими мовознавством, краще за все у вигляді діаграми. Проте для перекладачів лінгвістичні знання мають не тільки структуру, але й відсоткове відношення важливості матеріалу. Так, перекладачеві найважливішим підрозділом мовознавства постає власне переклад, як діяльність прикладна. Цілком зрозуміло, що вона неможлива без наявності теоретичних лінгвістичних знань. Окрім цього не можна забувати і екстралінгвістичні дисципліни, що ними має володіти перекладач – якщо сферою його діяльності є технічні або природничі тексти, він має бути обізнаним у даній тематиці, що потребує лінгвістичних знань лише у контексті розуміння тексту та його аналізу для засвоєння. Більше за те, для адекватного перекладу реалій, архаїзмів, історизмів, власних назв та імен та інших специфічних випадків перекладу перекладач має у достатньому обсязі володіти також і гуманітарними дисциплінами типу історії, політології і под. Тож діаграма відносин між лінгвістикою та її підрозділами виглядає таким чином (див. рис. 1).

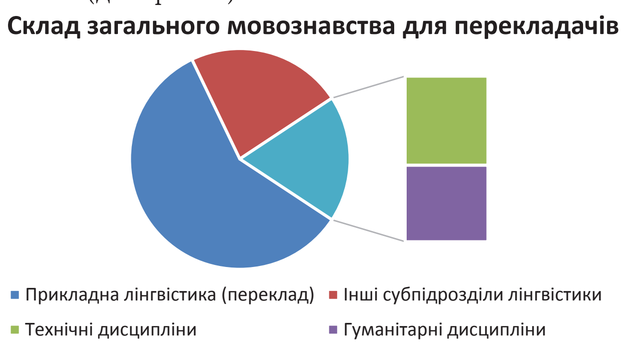

Рис. 1.

Звичайно, можна не погоджуватися із відсотковим розподілом елементів діаграми, але, врешті-решт, він є суто індивідуальним, і кожен майбутній перекладач вирішує для себе сам, чому саме слід приділяти більшу увагу під час вивчення мов.

Філологи розглядають мову як багатокомпонентну систему, тоді як перекладач має роздивлятися а) одразу дві мови і б) кожен конкретний випадок мови є не стільки багатокомпонентним, скільки багаторівневим. Якщо використати просте порівняння, філолог знає сто рецептів торту «Наполеон», а перекладач має власне приготувати торта за рецептом. Так як «Наполеон» є тортом із багатьма шарами, так і перекладач майже ніколи не стикається з «суто лексичними», або «суто фонетичними» трансформаціями, але розглядає переклад кожного слова\висловлювання як сукупність трансформацій фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних та концептуальних (рис. 2).

Рис. 2.

Так, наприклад, розглянемо просто англійське речення *There sat an elderly man called Jebediah with his entire front covered in fruit salad.*

У даному випадку на фонетичному рівні мікротекст пропонує лише одну складність – ім'я чоловіка, причому правильний переклад потребує не тільки знання принципів транскрибування (фонетична трансформація), але й екстралінгвістичних знань. Оскільки Джебедія – це ім'я, яке дають на честь одного з пророків Старого завіту, принцип фонетичного транскрибування уступає місце принципу традиційного перекладу біблійської лексики за написанням, що ухвалене в офіційному перекладі Біблії. Тому транскрипційне «Джебедайя» у адекватному перекладі перетворюється на «Джебедія». Таким чином, дана трансформація присутня одночасно на фонетичному та стилістичному рівнях.

Далі, слово *front* має велику кількість словникових значень, проте обирати перше з них, яке є основним, буде нерозумно – це призведе до неадекватного перекладу і знищить початковий концепт даного мікротексту, закладений автором. Враховуючи цей фактор, а також правильний варіант перекладу фразеологічної єдності *fruit salad*, виводимо єдино можливий адекватний варіант перекладу *front* у даному контексті як «груди». У даному випадку трансформація, необхідна для адекватного перекладу, присутня на лексичному та контекстуальному рівнях, а також на граматичному, але про це в аналізі кінцевого варіанту перекладу.

Фразеологічна єдність *fruit salad*, у свою чергу, становить складність тим, що для адекватного її перекладу треба залучити екстралінгвістичні знання, а також контекст. Окрім прямого значення «фруктовий салат» це словосполучення є також історичним фразеологізмом, що позначає орденські плашки. У контексті того, що знаходиться на грудях чоловіка похилого віку, вони успішно конкурують із салатом. Тож від контексту залежить, чи старець був неохайним і зажерливим, а чи військовим героєм. Обидва варіанти можливі, тобто без контексту у перекладі діє принцип суперпозиції варіантів перекладу, як кішка Шредінгера, яка одночасно знаходиться у живому і мертвому станах. Утім, контекстуальний рівень вилучає один із варіантів, залишаючи лише адекватний. Отже, ця трансформація присутня одночасно на лексичному, стилістичному та контекстуальному рівнях.

Далі, прикметник *elderly* доречніше за все перекласти як «похилого віку», тобто одна частина мови замінюється словосполученням прикметника з іменником, але в реченні вони виконують одну й ту саму функцію – означення\прикладки. Однак *elderly* за порядком слів у англійській мові стоїть у препозиції до означуваного іменника, тоді як словосполучення «похилого віку» за стандартним порядком слів в українській мові стоїть у постпозиції до означуваного іменника. Така трансформація називається «транспозицією» і належить до синтаксичного рівня. Отже, дана трансформація існує одночасно на лексичному (переклад словникової одиниці), морфологічному (зміна частини мови) та синтаксичному (зміна порядку слів у реченні) рівнях.

Нарешті, кінцевий адекватний варіант перекладу українською буде виглядати так: *Там сидів Джебедія, чоловік похилого віку, груди якого були геть усипані орденськими плашками.*

Отже, для того, щоб адекватно перекласти мікротекст розміром в одне речення, перекладачеві доводиться залучати велику кількість знань з галузі загального мовознавства (фонетика, лексикологія, порівняльна граматика, стилістика), а також певною мірою й екстралінгвістичні знання (історія, літературознавство). Тому жодним чином не можна недооцінювати значення загального мовознавства для підготовки спеціалістів з перекладу. Саме теоретична лінгвістика створює засади для аналізу тексту оригіналу на всіх мовних рівнях та подальшого практичного застосування навичок перекладу.

Серед підрозділів загального мовознавства, що становлять особливу цікавість для перекладачів, можна вказати такі.

Соціолінгвістика – підрозділ загального мовознавства, що вивчає мову в контексті використання її як засобу комунікації представниками того чи іншого соціального прошарку. Для перекладачів цей структурний підрозділ загального мовознавства цікавий тим, що представники різних соціальних ступенів відрізняються один від одного у мовленнєвому плані, мають особливості лексичного, фразеологічного, синтаксичного, стилістичного характеру, які слід враховувати, перекладаючи представника кожного окремо взятого прошарку суспільства. Якщо викласти це простіше, мовлення професора багато чим відрізняється від мовлення політика, і обидва вони мають розбіжності із мовленням, скажімо, військового. Розбіжності присутні як у лексиконі, так і в структурі висловлювань, їх тривалості і под. Наявність знань соціолінгвістичного характеру істотно полегшує усний переклад індивідуумів, що належать до різних соціальних прошарків.

Психолінгвістика – підрозділ мовознавства, що вивчає мову у контексті того, що вона породжується мозком людини і фізіологічними процесами, що у ньому проходять. Психолінгвістика абсолютно справедливо вважає, що фізіологічні процеси суттєво впливають на комунікацію. Для перекладача психолінгвістика цікава тим, що а) допоможе зрозуміти механізми функціонування власного мозку та тіла під час перекладу; б) допоможе встановити схеми перекладу людей у різному психофізіологічному стані (як просто збуджених, стурбованих, так і психічно хворих, фанатичних – хто знає, куди занесе перекладача його нелегка доля...). Знання психолінгвістики на достатньому рівні підготує перекладача до зменшення впливу негативних фізіологічних факторів під час перекладу (стрес, недостатній час сну, відволікаючі фактори, роздратування, недостатньо комфортні умови), а також до того, що, ймовірно, доведеться стикатися з нестандартними людьми.

Гендерна лінгвістика – підрозділ загального мовознавства, що розглядає мову на основі статі мовця. Будучи структурним розділом психолінгвістики, але виходячи за його межі, гендерна лінгвістика виявляє, класифікує і аналізує розбіжності у мовленні чоловіків, жінок, а також дітей. Так, зокрема, мовознавцями було доведено, що жіноче мовлення більш емоційне, забарвлене прикметниками та тропами, тоді як чоловіче коротше за довжиною висловлювань, містить мен-

шу кількість емотивних складових та ін. Цілком зрозуміло, що для перекладача гендерна лінгвістика є цікавою в тому сенсі, що об'єктами його перекладу можуть бути як чоловіки, так і жінки, тому перекладач має бути готовим до а) чужих гендерних особливостей мовлення і б) їх адекватної імітації під час перекладу. Оскільки переклад має максимально точно зберігати всі риси оригіналу, до них входить і концепт висловлювання, включаючи його емоційний фон.

Комп'ютерна лінгвістика – структурний підрозділ загального мовознавства, що поєднує мову як об'єкт вивчення та машину як основний засіб цього вивчення. Ні для кого не секрет, яку гігантську допомогу здійснюють сучасному перекладачеві електронні ресурси – словники, перекладачі, програми для субтитрування, озвучення, оформлення текстів. Комп'ютерна лінгвістика для перекладачів – величезний інструментарій програмного забезпечення, до того ж, перекладач може сам докласти зусиль до її розвитку, додаючи слова у відкриті глосарії та бази корпусу мови.

Лексикографія – наукова дисципліна, що займається складанням та упорядкуванням, редагуванням і виданням словників. Словник є ліпшим другом перекладачеві, а галузевому перекладачеві потрібні і спеціалізовані словники. Окрім цього, перекладач також має з кожним текстом укладати власний глосарій, тобто міні-словник на певну задану тематику, і він має володіти для цього необхідними навичками. Окрім цього, вміння правильно користуватися словником, вичитувати помітки, знати словникові абревіатури і под. – більше, ніж необхідність, це обов'язок для кожного перекладача, що себе поважає.

Лінгводидактика – дисципліна, що знаходиться на стику педагогіки та лінгвістики, тобто навчання мов. Слід пам'ятати, що філологи-викладачі, які навчають мов, відрізняються від практикуючих перекладачів. Ідеальний перекладач не навчає мови, а навчається мові – притому це безперервний процес збагачення, уточнення, виявлення нюансів і под. Саме тому у лінгводидактиці перекладача цікавлять методики запам'ятовування великої кількості слів та іншого необхідного мовного матеріалу, їх структуризація з метою ефективнішого застосування і подібне. Швидше навчаючись мові, можна швидше стати тим перекладачем, яким ви прагнете бути.

Історія мови – дисципліна, що вивчає мову в діахронічному її аспекті від самих зародків і до сьогодення, роблячи навіть прогнози стосовно майбутнього розвитку. Особливо цікавою ця дисципліна є для перекладачів, що займаються розшифруваннями давніх текстів, регіональних варіантів певної мови, перекладами з мертвих мов та іншою діяльністю такого типу.

Ономастика – підрозділ загального мовознавства, що займається вивченням власних назв у повному їх різноманітті. Для перекладача у цій дисципліні особливо цікавими є топоніми (географічні назви) та антропоніми (власні назви людей), оскільки вони надзвичайно часто зустрічаються у новинах, текстах політичного спрямування та сфері ділового перекладу.

Фонетика – лінгвістична дисципліна, що вивчає звуки мовлення, вимову найменших мовленнєвих одиниць, питання мелодики мовлення та інтонації. Цілком зрозуміло, що перекладач має розмовляти будь-якою з мов мовної пари без акценту, а також розпізнавати, розуміти і вміти перекладати регіональні та особистісні акценти у мовленні інших. Саме на навчання цього і має бути спрямований курс фонетики для перекладачів – не стільки теоретичні засади, скільки практичні навички.

Граматика (морфологія та синтаксис) – значний за обсягом підрозділ загального мовознавства, що поділяється на морфологію та синтаксис. Морфологія вивчає частини мови, питання словотвору та функціонування словникових одиниць у мові (їх характеристики та способи поєднання та взаємодії). Синтаксис вивчає речення як закінчене висловлювання, функцію словникових одиниць у ньому, їх порядок та вплив цього на ідею висловлювання. Цей підрозділ мовознавства є надзвичайно важливим для перекладача, позаяк він показує шляхи адекватного утворення слів, поєднання їх у словосполучення та речення, а також дозволяє провести паралелі між еквівалентними граматичними та синтаксичними структурами парних мов, з якими працює перекладач.

Лексикологія – підрозділ загального мовознавства, що вивчає слова як словникові одиниці, і для перекладача лексика, її утворення, систематизація, збагачення та особливості є невід'ємною і критично необхідною річчю. Саме з лексем будуються словосполучення і речення – компоненти висловлювань, які є мікротекстами. З них, у свою чергу, складається макротекст, за який перекладачеві платять мікрогроші. Або макрогроші, якщо пощастить із замовником.

Фразеологія – структурний підрозділ лексикології, що займається сталими висловами, ідіоматичними сполуками та такими одиницями лексики, що потребують образного мислення для перекладу. Фразеологічні одиниці не можна перекладати буквально, це один із головних принципів перекладу словникових одиниць, тому для перекладача знати принципи перекладу таких одиниць, як і володіти великою їх кількістю разом із синонімами та еквівалентами у парних мовах – це абсолютний імператив.

Висновком даної статті є те, що дисципліна «Загальне мовознавство» для студентів, що навчаються на спеціальності «Переклад», має викладатися в іншому обсязі, аніж для студентів спеціальності «Іноземна філологія». Автор рекомендує зосередитися лише на структурних підрозділах, викладених у тексті статті. Окрім цього, у статті доведено на практичному прикладі ефективність і необхідність застосування теоретичного матеріалу, який студент може отримати в достатньому обсязі лише у курсі даної наукової дисципліни.

Список літератури:

1. Быков А. А. Удивительное языкознание / А. А. Быков. – Москва: ЭНАС, 2011. – 212 с.
2. Герман И. А. Лингвосинергетика / И. А. Герман. – Барнаул: Изд.-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
3. Кашкин В. Б. Сопоставительная лингвистика. Пособие для вузов / В. Б. Кашкин. – Воронеж: Федеральное агентство по образованию, 2007. – 88 с.
4. Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Г. А. Климов. – Москва: Наука, 1990. – 86 с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця: «Нова Книга», 2003. – 379 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
7. Лагута О. Н. Логика и лингвистика / О. Н. Лагута. – Новосибирск, 2000. – 62 с.
8. Плунгян В. А. Почему языки такие разные / В. А. Плунгян. – Москва: АСТ-Пресс, 2010. – 360 с.
9. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – Київ: «Вища школа», 1988. – 328 с.
10. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 332 с.
11. Armstrong N. Translation, Linguistics, Culture / Nigel Armstrong. – Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2005. – 230 c.
12. Dunbar R. Grooming, Gossip and the Evolution of Language / Robin Dunbar. – London: Faber and Faber Ltd., 1997. – 121 c.
13. Findlay M. S. Language and Communication / Michael Shaw Findlay. – Denver, Colorado: ABC-CLIO, Inc., 1998. – 229 c.
14. Greenawalt K. Speeches, Crime and the Uses of Language / Kent Greenawalt. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 360 c.
15. Heller M. Language, Power and Social Process / M. Heller, R. Watts. – New York: Mouton de Gruyter, 2007. – 384 c.
16. Murdoch-Stern S. Communiquer en anglais / Serena Murdoch-Stern. – Paris: NATHAN, 2005. – 142 c.
17. Pinker S. The Language Instinct / Steven Pinker, 1994. – 456 c.
18. Todd R. W. Much Ado About English / Richard Watson Todd. – London: Nicholas Brealy Publishing, 2007. – 156 c.

Греков В.О.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

РОЛЬ ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ В ОБУЧЕНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ПЕРЕВОДА

Аннотация
Данная статья содержит анализ роли такой дисциплины, как общее языкознание, в обучении и работе профессионального переводчика. Предоставлены графические данные, наглядно иллюстрирующие материал, принципы преподавания данной дисциплины в ВУЗах для студентов специальности «Перевод» на факультетах лингвистической направленности, а также проанализировано на конкретных примерах то, какие разделы общего языкознания представляют интерес для начинающего и профессионального переводчика, и чем именно. Статья содержит перечень разделов, рассматриваемых в курсе дисциплины «Общее языкознание», с пояснением необходимости их изучения непосредственно для переводчиков. Исследован также механизм вовлечения теоретических языковедческих знаний в процесс перевода. Статья будет интересна как студентам филологических специальностей, так и специалистам в области перевода.
Ключевые слова: языкознание, лингвистика, перевод, профессиональный переводчик, социолингвистика, психолингвистика, морфология, лексикология.

Grekov V.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE ROLE OF COMMON LINGUISTICS IN STUDYING AND ENHANCING TRANSLATION SKILLS

Summary
The article features an analysis of the role of Linguistics as a scientific discipline in the preparation and operation of a professional translator and interpreter. It contains visuals enabling the understanding of the concepts given in the article, basic principles for lecturing the course at universities having «Translation and Interpreting» among their classes at foreign language departments. It also contains the analysis of structural divisions of linguistics and of what interest they are for beginners and professional interpreters. The article also features a list of subdisciplines studied within the course of Common Language Studies, and an explanation of their necessity for translators. The author also studied the mechanisms of outsourcing theoretical linguistic data in the process of translation. The article may be of interest both for the students of philology and those employed in the field of translation.
Keywords: linguistics, language studies, translation, interpreting, professional translator, sociolinguistics, psycholinguistics, morphology, lexicology.

УДК 811.12.25

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ «PERSONAL SPACE» У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН

Жарковська І.В., Компанієць А.С.
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Досліджено семантичну значущість концепту в мові. Вивчено роль концепту в лінгвокультурологічних дослідженнях. Розглянуто концепт «PERSONAL SPACE» в культурі англомовних країн. Проаналізовано концепт «PERSONAL SPACE» у психологічному, етичному, культурологічному вимірах. Сформовано семантичне поле використання концепту.

Ключові слова: лінгвокультурологічний концепт, національна ідентичність, індивідуальність, семантичне поле, мовно-культурна рефлексія.

Постановка проблеми. Мова – це код нації, в якому відображаються її культура та традиції сприйняття світу. Ще з часів Вільгельма фон Гумбольдта вчені намагались дослідити рефлексію культури в мові, розглядаючи аспекти культурної ідентичності та самобутності народу. З середини минулого століття, лінгвокультурологію було виокремлено як окрему галузь наукового дослідження мови. Синтез культурологічного та лінгвістичного досліджень має на меті визначення національних культурних особливостей певної мовної групи та дослідження способів їх відображення в мові. Тобто першочерговою задачею лінгвокультурології є розкриття ментальних особливостей народу та його культури в мові. На сучасному етапі лінгвокультурологічних досліджень, актуальним є питання вивчення концептів в лігвокультурному середовищі.

Вивченням концептів займаються такі вчені як Н. Арутюнова [1], А. Вежбицька [4], О. Кубрякова [8], В. Воробйов [5], J. Allwood [16], R. Jackendoff [18], G. Miller, P. Johnson-Laird [19] та ін. Серед українських вчених, дослідженням концептів займались І. Голубовська [6], В. Жайворонок [7], Л. Ставицька [11]. Провідною темою досліджень є поняття концепту як семантичного утворення, яке відзначене лінгвокультурною специфікою та певним чином характеризує носіїв окремої етнокультури.

Концепт є стрижневим терміном понятійного апарату культурологічної лінгвістики. Його фундаментальне, багатоаспектне вивчення має на меті звернення досліджень до найрізноманітніших дослідницьких методик. Ми вбачаємо пріоритетним лексико-фразеологічний рівень, на якому фіксуються в знаковій формі факти матеріальної та, відповідно, духовної культури людини, в цілому відображаються ціннісні орієнтації того чи іншого соціуму, система його моральних, етичних та естетичних преференцій, яка ілюструється особливостями менталітету конкретного лінгвокультурного суспільства.

Мова являє собою «сполучник» між людиною та оточуючою його дійсністю, накопичуючи в собі культурно-історичний досвід, який в результаті транслюється в мові. Безперервний розвиток міжкультурної інтеракції відкриває широкий доступ до прямих контактів з представниками інших культур, який обґрунтовує важливість та необхідність дослідження, яке закладене в їх мовній свідомості уявлень про базові, універсальні концепти, з ціллю досягнення ефективної комунікації.

На наш погляд, найбільш актуальним може бути дослідження концепту «personal space» через ряд причин:

1. Розширення фонових знань про культуру, мова якої є інтернаціональним засобом спілкування, є необхідним для підвищення якісного рівня комунікації [3, с. 11];

2. Підсвідоме виділення певного простору, мається на увазі особистий простір, який властивий кожній людині; з цього ми можемо визначити, що дане явище є універсальним для кожної культури.

3. Згідно з дослідженнями культурних характеристик, англомовні країни характеризуються приналежністю до індивідуалістичної культури, де, як правило, більше уваги приділяється виділенню особистості у суспільстві, усвідомлення себе як окремого «Я» в соціумі.

Таким чином, головною метою нашого дослідження є виявлення семантично значущих номінацій концепту «personal space» та їх відображення в культурному середовищі англомовних країн.

Поняття концепту «PERSONAL SPACE» увійшло в широке використання лише в середині минулого століття, і це перш за все пов'язано з дослідженнями вчених в галузі психологічних аспектів простору. Слід зазначити, що перші дослідження в цій галузі були зроблені в 1937 році зоологом Катцом.

Пізніше, концепт «PERSONAL SPACE» став частиною досліджень в галузі соціальної психології та семіотики в рамках нового вчення – проксеміки. Ця наука займається вивченням просторової та часової знакової системи спілкування. Антрополог Едвард Холл [17] в 50-х роках минулого століття, досліджуючи особистий простір людини в її повсякденній діяльності, відкрив нове розуміння взаємовідносин між людьми. Кожна людина має окрему територію, яку вважає своєю особистою. І дистанція для спілкування залежить від багатьох факторів (в тому числі мають вплив і культурне підґрунтя та особисті преференції). Також він визначив, що занадто велика чи мала відстань може спровокувати відчуття дискомфорту та невпевненості.

Тим не менш, культура спілкування, яка є ментальною спадщиною, має особливий вплив на стиль спілкування. Тут треба зазначити, що індивідуалізм, прагнення бути поміченим в соціумі має своє відображення в стилі та способах спілкування.

Так, порівнюючи британський, американський та австралійський стилі спілкування, ми дійшли висновку, що найбільший рівень збере-

© Жарковська І.В., Компанієць А.С., 2017

ження індивідуального простору – «особистої кульки», – мають представники британської культури. В спілкуванні з людьми (особливо не знайомими) англійці переважно не виявляють яскравих емоцій, ведуть себе достатньо замкнуто, не дозволяючи собі зайвих жестів або фраз. Саме тому вважається, що англійці дуже «холодні» в спілкуванні та іноді навіть не привітні. Хоча, якщо говорити про близьких людей, яким дозволено проникати в особистий простій (родина, друзі), то англійці напрочуд добродушні та привітні.

Якщо ми порівняємо американський спосіб спілкування – то він абсолютно протилежний до англійців. Американці дуже відкриті та привітні, завжди усміхнені та радо вітають нових людей. Не зважаючи на те, що вони все ж тримають дистанцію під час розмови, стиль їх спілкування більш вільний та невимушений. Проте, слід зазначити, що в американській культурі фактор «особистості» та «індивідуалізму» найбільш виражений в сфері кар'єри та роботи. Прагнення до незалежності, сприйняття суспільством індивідуального стилю поведінки – найголовніші характеристики менталітету американців.

Що до австралійців – то їх спілкування це скоріше мікс англійського та американського стилів. І хоча австралійці досить відкриті та доброзичливі, все ж під час розмов вони прагнуть тримати дистанцію.

Не можна не зауважити, що «PERSONAL SPACE» в англомовному середовищі – це не лише простір між співрозмовниками, або речі, які належать людині. Це також персональна інформація, якою в англомовному середовищі не прийнято ділитись. Так, загальними темами табу в розмові для всіх англомовних груп є: тема грошей та персонального заробітку, сексуальні відносини, релігія. Для американського суспільства не доречними також будуть теми расизму. Австралійців вирізняє великий спектр тем-табу в розмові. Так, поганим тоном буде піднімати в розмові тему аборигенів, австралійського стилю життя, вихваляння особистих досягнень з метою приниження співрозмовника.

Говорячи про етичний аспект «PERSONAL SPACE», то слід зазначити, що етика першочергово визначає доцільний стиль спілкування, дистанцію, та манеру спілкування. При чому дані параметри є універсальними для всіх лінгвокультурних груп. Слідування етичним параметрам дає можливість проявити повагу до співрозмовника, до його особистого простору та налаштувати його на комфортний та спокійний ритм спілкування. Таким чином, в свідомості носіїв культури, під особистим простором закріплене уявлення про певний простір людини, цілісність якого він намагається зберігати шляхом збереження певної дистанції в контакті між людьми. Саме наявність та слідування даної області створює у людини враження комфорту та безпеки.

Всі приведені стереотипи культурного феномену в свідомості стали підґрунтям до створення певних способів реалізації концепту за допомогою лексичних одиниць.

Матеріалом для дослідження лексичних одиниць стали 60 одиниць номінації та дискурсивних фрагментів, що ілюструють функціонування номінацій «PERSONAL SPACE» в науковому, публіцистичному, художньому дискурсах.

При аналізі «PERSONAL SPACE», було виявлено, що при згадуванні особистого простору людини, найчастіше говориться про порушення даних меж, вторгнення в особистий простір. Для вираження даного значення в англійських текстах зі сполученням «PERSONAL SPACE» найчастіше використовують наступні номінативні одиниці:

1) To invade/invasion:

· Street fundraisers should not *invade* your personal space

· During this phase of the interrogation, the interrogator may *invade* the suspect's personal space in order to increase his discomfort.

· *Invasion of* personal space has become a growing problem on Britain's overcrowded train and public transport networks

· I hope you can forgive me for my *invasion* of your personal space.

2) To encroach/encroachment:

· Do you hate it when people *encroach on* your personal space?

· An *encroachment on* one's personal space often leads to aversive effects.

· Depending on the will of the employer, this can mean very favourable treatment or intolerable *encroachment* on their personal space and liberties.

3) To intrude/intrusion:

· And if you try *to intrude on* his personal space, it is only to be expected that he will snap at you.

· It's really frustrating when people *intrude* into your personal space.

· There are times when personal space *intrusions* are simply unavoidable, such as in a crowded subway car.

· Studies of personal space often have used the *intrusion of* personal space as the definition of crowding.

4) To violate/violation:

· QC found there was broadly credible evidence that Lord Rennard had *violated* the personal space» of women.

· The *violation* of personal space increases tension levels enormously

5) To enter:

· All types of fundraising *enters* your personal space – either physically (a cash collector or major gifts fundraiser), by proxy (direct mail) or virtually (an email or pop-up).

· Permitting a person to enter personal space and entering somebody else's personal space are indicators of how the two people view their relationship.

6) To usurp:

· I wasn't going to sit in my chair and allow someone *to usurp* my personal space.

· A collection of fourteen texts questioning whether community can exist when selfishness and inane bureaucracy usurp and violate personal space.

7) To stand in (inside):

· A male colleague of mine, who's originally from Spain, always *stands in* my personal space when he talks to me.

· You see how he *stands* inside the personal space of this kid.

· Lesson one… never let anyone stand in your personal space.

8) Incursion:

· No good can come from having to move each time someone hangs or retrieves a coat, and so I am forced to make *an incursion into* personal space.

· The important concept seems to be incursion into personal space.

В процесі дослідження концепту «PERSONAL SPACE» в літературних джерелах, було виявлено певні синонімічні одиниці даного поняття. Ми розділити їх на дві головні категорії:

1) слова-репрезентанти, які в метафоричному переосмисленні відображають уявлення про особистий простір, як про межі, сформовані у свідомості індивіда на основі його власних психофізичних відчуттів навколишнього середовища. До них ми віднесли наступні:

· *personal boundary:* Demanding respect for *personal boundaries* is the essence of requiring and receiving respect.

· *personal bubble:* And you see everybody has their back to the wall and they have food and coffee down the way and they're in their own little *personal bubble.*

· *social bubble*: I am in the process of creating my own *social bubble*, as I just can't stand most of society.

· *«barricades»*: They said the *barricades* to help keep people out…

· *invisible line*: There's an *invisible line* with Elena and if you accidentally cross it, she gets… evasive.

· *ambient space*: An *ambient space* or ambient configuration space is the space surrounding an object.

· *sex zone*: Dude, please relax and step back out of my *sex zone.*

· *comfort zone*: And these changes will push you out your *comfort zone.*

· *aura*: It's like an *aura* around them that we can sense immediately.

· *safe space (in the meaning of comfort zone)*: Truly great writers can't stay in a *safe space.*

2) номінації, які виражають особистий простір, засновані на розумінні його меж в співвідношенні до територіальної чи матеріальної обмеженості власних володінь. До цієї групи було віднесено наступні номінації:

· *private property:* Fourthly, we will expand and deepen protections for private property.

· *private land:* Yes, tell me, what were you doing trespassing on private land?

· *private car:* The trend towards private car ownership in these countries remains unbroken.

· *private house:* As a result, the provision of primary or basic education can be turned into a family business by running a school in a private house.

Наступним етапом дослідження концепту «PERSONAL SPACE» стало створення семантичного поля, тобто можливих контекстуальних значень даного концепту.

Нами було визначено, що концепт «PERSONAL SPACE» може мати різне тлумачення, в залежності від емоційного навантаження розмови, та контексту.

Приведемо декілька прикладів контекстуального значення концепту.

– *«Would you give me some personal space?»* [10] значення тотожне значенню «freedom». В даному прикладі «PERSONAL SPACE» має загальне значення «особистий простір». Таке значення найчастіше використовується в літературі.

– *«This is my only personal space in this entire house»* [10] значення тотожне поняттю «PERSONAL SPACE». Особистий простір часто ототожнюють з поняттям певного місця в просторі, де людина відчуває себе комфортно. В даному випадку, ми можемо зрозуміти, що людина прагне підкреслити приналежність певного місця, де вона відчуває особистий комфорт. Тож, в даному випадку доречно тлумачити «PERSONAL SPACE» як «особисте місце».

– *«Okay, I know you need your personal space right now, but I'm just giving you ten feet»* [10] тотожне поняттю «leave me alone». В даному випадку «PERSONAL SPACE» має значення «залишити одну/одного», «дати трохи часу побути на самоті». Зазвичай, дане тлумачення має місце в тому випадку, коли людина пригнічена чи засмучена, і потребує трохи часу заспокоїтись чи зібратись з думками.

– *«Tell him that I need a little personal space right here!»* [10] тотожне фразі «don't bother me». З прикладу можемо зрозуміти, що людина розгнівана чи невдоволена. Тож в даному випадку доречне тлумачення словосполучення як «залишити в спокої», «залишити на самоті».

– *«Conversations in the personal space won't be heard outside»* [10]. В даному реченні мова йде про обмежений, закритий простір, захищений від сторонніх. Таким чином, «PERSONAL SPACE» в даному випадку можна перекласти як «приміщення, схованка».

– *Up to 8 people can have their own personal space»* [10]. В даному контексті мається на увазі особиста територія, певний фізичний простір, який виділений та належить конкретній людині. В даному реченні «PERSONAL SPACE» може мати значення «розміщуватись, займати місце».

– *«As of 1 January 2012, personal space per prisoner was increased from 3 square meters to 4 square meters»* [10]. Ергономіка виділяє окремі норми простору, необхідні для нормальної життєдіяльності людини. Саме тому в даному випадку доречним буде використання тлумачення «життєвий простір», «площа життєдіяльності», «площа».

Таким чином, ми можемо визначити семантичне коло значень як: «особистий простір», «особистий наданий фізичний простір», «залишити в спокої», «приміщення або захищений, закритий простір», «площа» та в значенні «займати місце».

Отже, лінгвокультурологічний концепт як носій та одиниця структурування культурно значущої інформації в текстах має трикомпонентну структуру та широке коло засобів вербалізації, які уможливлюють реконструкцію ціннісної картини світу певної національно-етнічної спільноти.

В даній статті було розглянуто культурні особливості розуміння концепту «PERSONAL SPACE» в англомовному середовищі, визначено особливості його виявлення в поведінці представників мовної спільноти.

Підводячи підсумки дослідження семантичного значення концепту «PERSONAL SPACE» в мовній свідомості представників англомовного середовища, ми можемо зробити наступні висновки:

– Особистий простір в англомовному середовищі відіграє важливу роль. Це певний механізм індивідуального психологічного само захисту, який забезпечить людині відчуття спокою та комфорту, однак вторгнення чи порушення даних меж викликає напрочуд негативну оцінку.

– Межі особистого простору поділяються на два типи: 1. певна підсвідома область, яка формується шляхом дотримання дистанції в спілкуванні та взаємодії з людьми. 2. межі, які обумовлені фізичними розмірами власного майна.

Таким чином, «PERSONAL SPACE» відображає культурний феномен, який володіє важливістю для кожного представника англомовного лінгвокультурного середовища, дотримання традицій поведінки, в якій дозволяє підтримувати ефективність міжособистісної взаємодії.

Подальші дослідження мають бути сфокусовані на вивченні концепту як трансформаційної одиниці поняття в людській свідомості та розвиток методів дослідження концептів як одиниці сприйняття та рефлексії культурного простору мовного середовища.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука. – 1993. – С. 3-6.
2. Бабушкин А.П. Коцепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 2001.
3. Башмакова Н.И. Языковая составляющая социально мадиационно-коммуникативной компетентности специалиста гуманитарной сферы // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20092 (дата обращения: 12.04.2016).
4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М: Языки славянской культуры. – 2001. – 288 с.
5. Воробьев В.В. Лингвокультурология / В.В. Воробьев. – М.: Издательство Российского университета дружбы народов. – 2006. – 498 с.
6. Голубовська І. Лінгвокультурні концепти у мовній картині світу українського етносу // XX-XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі. – Оломоуць, 2016. – С. 71-93.
7. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовної її відображення // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2002. – № 32. – С. 51-53.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры. – 2004. – 560 с.
9. Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание. Изд. 2. – М.: URSS. – 2014. – 192 с.
10. Словник контекстних значень. – [Електронний ресурс] – // режим доступу: http://context.reverso.net
11. Ставицька Л.О. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи // Семасіологія і словотвір: Збірник наукових праць. – К.: Наук.думка, 1989. – С. 98-102.
12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический аспект, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. – 1996. – 284 с.
13. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика: Сборник обзоров. – М. – 1992. – С. 29-32.
14. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. Учебн. пособие. – 5-е изд. – М.: Наука. – 2001. – 184 с.
15. Alasdair A.K. White «From Comfort Zone to Performance Management».
16. Allwood J. 1976. Linguistic communication as action and cooperation, Gothenburg Monographs in Linguistics 2, University of Göteborg: Dept of Linguistics.
17. Hall E.T. «A System for the Notation of Proxemic Behavior». – NY: American Anthropologist. 1963.
18. Jackendoff Ray S. Languages of the Mind: Essays on Mental Representation. London – Cambridge, MS. – 1992. – С. 21.
19. Miller G.A., Johnson-Laird P.N. Language and Perception. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1976.

Жарковская И.В., Компаниец А.С.
Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды

ЛИНГВОКУЛЬТОРОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ «PERSONAL SPACE» В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАН

Аннотация
Исследовано семантическую значимость концента в языке. Определенно роль концепта в лингвокультурологических исследованиях. Рассмотрен концепт «PERSONAL SPACE» в культуре англоязычных стран. Проанализирован концепт «PERSONAL SPACE» в психологическом, этическом, культурологическом аспектах. Сформированно семантическое поле использования концепта.
Ключевые слова: лингвокультурологический концепт, национальная идентичность, индивидуальность, семантическое поле, культуро-языковая рефлексия.

Zharkovska I.V., Kompaniets A.S.
Kharkiv National Pedagogical University by G.S. Skovoroda

LINGUOCULTURAL CONCEPT «PERSONAL SPACE» IN FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF ENGLISH SPEAKING COUNTRIES

Summary
Semantic significance of «concept» in language is studied. The role of concept in linguocultural researches is determined. Studied concept «PERSONAL SPACE» that is reflecting in the culture of English speaking countries. Concept «PERSONAL SPACE» is analyzed in psychological, ethical, cultural aspects. Semantic field of using concept is formed.
Keywords: linguoculturological concept, national identity, individualism, semantic field, linguo-cultural reflection.

УДК 811.111'276

МОВНА І ПОЗАМОВНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТЕРМІНОСИСТЕМИ АУТСОРСІНГУ Й АУТСТАФІНГУ

Кінаш О.О.
Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов
Національної академії наук України

В статті аналізуються існуючі визначення слова «термін». Розглядається сучасний стан термінології аутсорсінгу й аутстафінгу, а також мовні і позамовні фактори, які впливають на формування цих термінів та вимоги, які висуваються до них. Наводяться приклади помилкового тлумачення деяких термінів у цій галузі. Обґрунтовано необхідність здійснення відбору спеціальної лексики для складання уніфікованого глосарію з аутсорсінгу й аутстафінгу.
Ключові слова: аутсорсінг, аутстафінг, лізинг.

Постановка проблеми. Найвеличнішим відкриттям бізнесу останніх десятиліть, феноменом XX століття називають аутсорсінг. Аутсорсінг є технологією сучасного менеджменту, що дозволяє досягти необхідного рівня виробничих показників, конкуретноспроможності та зменшення витрат компанії за рахунок залучення та передачі непрофільних процесів зовнішній сторонній організації. В процесі становлення таких стосунків виникає велика кількість нових термінів, але деякі з них трактуються неоднозначно або навіть помилково. Тому існує необхідність в систематизації та точності термінології аутсорсінгу. Ми вважаємо доцільним створення систематизуючого глосарію з аутсорсінгу та аутстафінгу, який допоможе спеціалістам, підрядникам та замовникам, а також перекладачам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десять років було зроблено чимало спроб як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, створити галузеві словники та глосарії: «Моделювання терміносистеми «екологічний аудит» та її описання в систематизуючому словнику Н.Г. Кантишева (2011), «Функціональна модель двомовного екологічного словника-тезаурусу» М.А. Ковязіна (2006), «Термінологія індустрії програмного забезпечення та її систематизація на основі емпіричних даних» Шмідт та ін. (2014), які зближують та полегшують спілкування спеціалістів тієї чи іншої галузі науки [8, 12, 23].

Проте, досі немає єдиного уніфікованого словника в галузі аутсорсінгу, а тому ця проблема є **новою та актуальною**. Відтак, нашою **метою** є дослідження термінології аутсорсінгу та створення систематизуючого словнику, який, як очікується, зробить свій внесок у подальший розвиток досліджень в цій галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема визначення термінів отримала широкого висвітлення в працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців: О.О. Реформатського, Д.С. Лотте, Г.О. Винокура, В.В. Виноградова, О.С. Ахманова, Б.М. Головіна, В.М. Лейчика, С.В. Гриньова, В.П. Даніленко, В.І. Карабана, І.С. Квітко, Т.Р. Кияка, Т.Л. Канделакі, О.В. Суперанської, О.С. Герда, М.М. Володіної, В.А. Татарінова, К. Бейкер, Г. Пауля та ін.

Наведемо та проаналізуємо деякі існуючі визначення слова «термін».

О.О. Реформатський визначає терміни «як слова спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням; слова, які прагнуть бути однозначними як влучний вислів понять і називання речей» [18, с. 115].

Більш конкретне визначення знаходимо у словнику Д.Е. Розенталя: «Термін – це слово чи словосполучення, що точно позначає певне поняття, застосовуване в науці, техніці, мистецтві» [19, с. 556].

На думку В.І. Карабана «термін – це мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки» [9, с. 54].

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Кінаш О.О., 2017

І.В. Арнольд під терміном розуміє «слово або словосполучення, яке служить для чіткого вираження поняття, специфічного для будь-якої галузі знання, виробництва або культури, та яке обслуговує комунікативні потреби в цій сфері діяльності людини [2, с. 85].

На нашу думку, досить вдале визначення дає О.С. Ахманова: «Термін – це слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, що створюється (приймається, запозичується і т.п.) для точної передачі спеціальних понять та визначення спеціальних предметів» [3, с. 474].

Отже, визначень слова «термін» багато, однак всі вони більш-менш схожі, і їх об'єднує кратність, однозначність, вмотивованість, простота, узгодження з іншими термінами, які є в терміносистемі, тобто системність, а також їх перевага над новими та іншомовними термінами [16, с. 57].

Таким чином, можна сказати, що термін – це слово або словосполучення, яке передає спеціальні поняття в різних галузях науки та техніки.

Формування термінів як одиниць фахової лексики є дуже складним процесом, на який впливає ряд факторів. О.В. Суперанська вважає, що це такі фактори як етнічний (національний), територіальний, культурний, професійний [21, с. 10].

Т.Р. Кияк та А.С. Дьяков наводять такі шляхи утворення термінів: 1) надання статусу термінів загальновживаним лексичним одиницям рідної мови; 2) запозичення термінів з інших мов; 3) особливий тип запозичень – вживання слів і словотворчих моделей грецької та латинської мов; 4) окремий випадок термінотворення – запозичення одиниць з інших наукових сфер. Цілком нові терміни, як правило, не «вигадуються» [6, с. 9].

Д.С. Лотте запропонував такі способи творення термінів:

1) словотворення похідних слів; відсічених та складноскорочуваних слів; словосполучень та складних слів; абревіатурних слів, складених з початкових літер словосполучень;

2) зміна значення слів;

3) іншомовні запозичення термінів (безпосередній перенос терміна «в готовому вигляді»; буквальний переклад іноземного терміна) [7, с. 47].

О.О. Реформатський зазначає, що «для утворення термінів, окрім своємовства та чужомовства (запозичень), існує, починаючи з часів Відродження, і третій шлях – шлях використання «античного» спадку, тобто слів та словотворчих моделей та елементів грецької та латинської мов» [18, с. 122].

Досить загально викладає свою думку Б.М. Головін, наголошуючи на тому, що «терміни виникають як на основі «своїх» слів, так і на основі слів, запозичених з інших мов» [5, с. 72].

При утворенні термінів необхідно враховувати різні чинники та вимоги, які висуваються до них.

На думку А.А. Реформатського «хороші терміни повинні бути «відмежовані» від полісемії, від експресивності і тим самим від звичайних нетермінологічних слів, які здебільшого є багатозначними та експресивними» [18, с. 116].

Е.Ф. Скороходько надає термінам такі ознаки:

1) співвіднесеність зі спеціальним поняттям;

2) відтворюваність (адже термін вважаємо за мовну одиницю);

3) наявність дефініції, яка вміщує термін у відповідну термінологічну систему [20, с. 7].

Ми вважаємо, що найповнішу характеристику і вимоги до терміна надав А.В. Лемов:

1) «спроможність бути об'єктом логічної дефініції»;

2) дефініція терміна;

3) системність;

4) точність та однозначність;

5) загальноприйнятність;

6) нормативність;

7) «інтелектуальна частота» наукового терміна [14, с. 41].

Для будь-якої галузі знань важливо, аби термін був у міру можливості моносемічним, коротким, точним, та зміг виражати відповідне поняття [10, с. 72].

Термін «аутсорсінг» («outsourcing») походить від англійських слів «outside resource using» – «використання зовнішніх ресурсів» та був введений для визначення нової концепції управління в 1989 році, коли компанія Eastman Kodak найняла сторонні організації для придбання, запуску та супроводження своїх систем обробки інформації [1, с. 7].

Нерідко під терміном «аутсорсінг» розуміється будь-яке використання замовником зовнішніх ресурсів. Однак класичний аутсорсінг має на увазі лише послуги, пов'язані з реалізацією постійних функцій і бізнес-процесів підприємства на довгостроковій основі, сюди не входять разові проекти або завдання [11, с. 8-9].

Компанія, що надає послуги аутсорсінгу, може бути названа оператором, аутсорсером, а в окремих випадках – підрядником. Компанія, що передає функції на виконання зовнішньому оператору, спеціального позначення не має і називається, як правило, просто замовником. На думку І.Д. Котлярова, постачальника послуг аутсорсингу слід називати аутсорсером; також допустимо термін «оператор». У свою чергу, за компанією, яка замовляє послуги аутсорсингу, за доцільне закріпити позначення «аутсорс» [13].

Іншою, значною технологією сучасного менеджменту є аутстафінг. На сьогоднішній день україномовна термінологія аутстафінгу, так як і аутсорсінгу, недостатньо уніфікована. Термін «аутстафінг» («outstaffing») походить від англійських слів (out «зовні» та staff «штат») – «поза штатом» або «виведення за штат».

Аутстафінг може сприйматися як надання персоналу замовнику, тоді як насправді це прийняття до штату працівників замовника, тобто виведення працівників зі штату компанії. У межах договору аутстафінгу працівник виводиться за штат (або не перебуває у штаті) компанії-замовника й оформляється до штату компанії-підрядника [4]. При виведенні співробітників за штат, оператор оформляє працівників компанії-замовника в свій штат. Люди офіційно оформлені в компанії оператора, але залишаються та працюють на колишньому місці. Ця послуга називається аутстафінг персоналу компанії. Якщо персонал підбирається та надається клієнту виконавцем, такі відносини називаються лізингом персоналу.

Види лізингу персоналу:

Staff leasing – оренда персоналу на довготривалій основі. Компанія-роботодавець оплачує лише послуги агенції-рекрутера, не пов'язуючи себе із працівником юридичними зобов'язаннями. Спеціаліст числиться в штаті компанії-лізингодавця.

Temporary staffing – підбір персоналу на короткотривалий період (як правило до 3-х місяців). Частіше за все ця послуга необхідна під час проведеня маркетингових дослідень або виконанні невеликих проектів. Підбір здійснює агенція-рекрутер, і вона ж несе відповідальність за працівника [15].

На формування та розвиток термінології аутсорсінгу й аутстафінгу впливають позамовні та внутрішньомовні чинники. З-поміж позамовних чинників відзначимо розвиток аутсорсінгу як технологію сучасного менеджменту. Разом з позамовними чинниками, що впливають на формування досліджуваної терміносистеми, необхідно відзначити й мовні фактори впливу, серед яких:

Лінгвокультурологічні фактори. В.А. Маслова визначає лінгвокультурологію як лінгвістичну галузь, що виникла наприкінці XX століття, на стику лінгвістики та культурології і досліджує прояви культури народу, які відобразились та закріпились в мові. Якщо культурологія досліджує самосвідомість людини по відношенню до природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер її соціального та культурного буття, а мовознавство досліджує світогляд, який відображається і фіксується у мові у вигляді ментальних моделей мовної картини світу, то лінгвокультурологія має своїм предметом мову й культуру у взаємодії [17, с. 8].

На думку О.І. Чередниченка, мовна картина, яка є наслідком уявлень про навколишній світ у мовній спільноті, членує за допомогою мови позамовну дійсність, так чи інакше перешкоджає процесові сприйняття терміна, хоча складність перешкоди не варто переоцінювати. Власне, специфіка мовних картин світу може виявлятися і в межах однієї і тієї самої мови, коли йдеться, зокрема, про її варіанти. Втім, відмінність мовних картин передбачає також і їхню спільність, що в сумі спричинює багатоваріантність термінів [22, с. 172].

Тому важливо пам'ятати, що будь-який текст несе в собі соціокультурну інформацію, і, вивчаючи мову, необхідно вивчати культуру її носіїв через мову і оперувати цими знаннями на практиці. Оскільки розвиток і збереження культурного компоненту є невід'ємною частиною мови, визначення і виокремлення культурного компоненту дозволяє виявити особливості виникнення і розвитку культурно зумовлених територіально маркованих термінів.

Лексикографічні фактори. Постійний розвиток і розширення міжнародних контактів в області ведення бізнесу, а також обмін інформацією надає все більшого значення формуванню терміносистеми аутсорсінгу й аутстафінгу, що сприяє практичному застосуванню при укладанні нових словників.

«Будь-які семантичні дослідження вимагають залучення екстралінгвістичних даних. Але при вивченні загальної лексики – це культурно-історичні, етнографічні та інші особливості, а при вивченні спеціальної лексики – понятійна організація термінологічних полів» [21, с. 117].

Термінологічна лексика аутсорсінгу й аутстафінгу є неоднорідною і представлена невпорядкованою сукупністю загальних та різногалузевих термінів, взаємозв'язку та взаємопроникненню терміносистем.

Упорядкування термінології аутсорсінгу й аутстафінгу можливо лише на базі систематизації понять і термінів, встановлення взаємозв'язків та взаємовідносин між ними, й створення терміносистеми, що відповідає структурі понять в цій галузі. Перш за все, необхідно розробити принципи побудови галузевого словника.

Для встановлення загальних принципів створення словників (глосаріїв) необхідно визначити і зробити аналіз існуючих типів словників, визначити особливості реалізації цих принципів при підготовці окремих різновидів словників і виробити однаковий підхід до опису спеціальної лексики в однотипних словниках. Що в свою чергу передбачає виділення певних лексикографічних характеристик, параметрів, які необхідні для класифікації, опису та оцінки словників. Виділення таких параметрів дає можливість формалізації і визначення технології створення словників, а також уніфікації їх композиційних засобів. Така уніфікація полегшує користувачам перехід від одного словника до іншого, є однією з умов автоматизації процесу підготовки та видання словників, дозволяє автору – вченому, фахівцеві – полегшити процес підготовки словника і підвищити його якість.

Застосування системного підходу є важливим фактором при створенні (формуванні) термінологічних словників.

Структурно-семантичні фактори. Повне уявлення про структуру будь-якої терміносистеми, джерела формування та взаємодію з іншими терміносистеми можна отримати за допомогою комплексного підходу. Комплексне дослідження термінології включає в себе такі аспекти: встановлення походження термінології, її зв'язок з іншою спеціальною термінологією, визначення процесу розвитку і становлення, встановлення чіткості кордонів і динаміки зміни статусу одиниць, що входять в терміносистему. Всі ці аспекти дозволяють виявити тенденції розвитку спеціальної термінології.

Одним з лексико-семантичних способів термінотворення є термінологізація – перехід загальновживаних слів і професійної і жаргонної лексики до складу термінів. Термінологізація, як мовне явище, обумовлена як факторами екстралінгвістичні (породження нових понять в результаті інтенсифікації технічного прогресу), так і внутрішньомовного характеру (необхідність використання слів спільного вживання у функції термінів).

За структурою термінологія аутсорсінгу та аутстафінгу складається з ядра та периферії. Ядро представлене базовими термінами на позначення учасників комунікативної ситуації аутсорсінгу та аустафінгу: *customer – замовник, audit – аудит, archiving – архівація/ведення архіву*, а також термінами, що означають основні процеси та види послуг аутсорсінгу та аутстафінгу: *grosspay – заробітна плата до вирахування податків, netpay – заробітна плата після вирахування податків, recruitment – пошук та підбір персоналу.*

Термінологія аутсорсінгу та аутстафінгу тісно взаємодіє з термінологією суміжних галузей, одиниці яких увійшли до її складу та стали невід'ємною частиною. Внаслідок чого, терміни аутсорсінгу та аутстафінгу співіснують з термі-

нами суміжних терміносистем, більш того – чітких меж між цими терміносистемами не існує.

1) **Термінологія бухгалтерського обліку:** *GAAP (Generally accepted Accounting Principles) – загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку, payslip – розрахунковий листок, grosspay – заробітна плата до вирахування податків;*

2) **Термінологія кадрового діловодства:** *firing – звільнення, personal data – персональні дані, personal leasing – лізинг персоналу;*

3) **Банківська термінологія:** *cash – готівка, account – рахунок;*

4) **Комп'ютерна термінологія:** *helpdesk – служба підтримки, electronic data interchange – електронний обмін даними, backup – резервне копіювання;*

5) **Юридична термінологія:** *joint stock company – акціонерне товариство,employee – співробітник (працівник).*

Структура термінології аутсорсінгу й аутстафінгу представлена на рис. 1

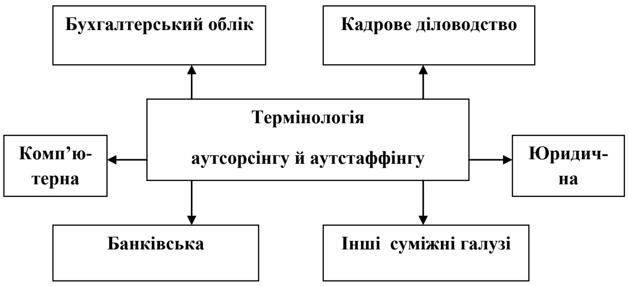

Рис. 1. Структура термінології аутсорсінгу й аутстафінгу

Розрізняють основні морфологічні та неморфологічні способи творення термінів аутсорсінгу й аутстафінгу.

Морфологічний спосіб словотворення є найпродуктивнішим, включаючи утворення нових слів на базі існуючих основ слів і словотворчих афіксів, абревіацію.

Основні типи морфологічного словотворення:

Основоскладання (являє собою утворення нового слова шляхом об'єднання в одне ціле двох і більше основ): *netpay – заробітна плата після вирахування податків, Offshore – оффшор*;

Афіксація (творення нового слова за допомогою приєднання до основи афіксів): суфіксальний спосіб: *Recruitment – пошук та підбір персоналу, employer – роботодавець*, префіксальний спосіб: *superprofit – надприбуток, default – несплата*, префіксально-суфіксальний: *outsourcing – аутсорсінг, benchmarking – бенчмаркінг (аналіз окремих показників).*

Абревіація (утворення слів у результаті скорочень): ініціальні скорочення: *BPO (Bisiness Process Outsourcing) – аутсорсінг бізнес-процесів, GAAP (Generally accepted Accounting Principles) – загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку*; часткові: *auto backup – автоматичне резервне копіювання;* змішані: *E-reporting (electronic reporting) – електронна звітність.*

Висновки і перспективи. Проаналізувавши існуючі визначення слова «термін», ми дійшли висновку, що головною причиною такого різноманіття дефініцій терміна та вимог до нього є існування великої кількості термінологічних систем, поглядів та визначень, як спільних, так і відмінних один від одного. Наведені приклади демонструють, що на термінологію аутсорсінгу та аутстафінгу впливають як мовні, так і позамовні фактори. Ця терміносистема не досліджена, потребує наукового обґрунтування. Тому, в перспективі є розробка універсальних критеріїв відбору спеціальної лексики для складання уніфікованого глосарію з аутсорсінгу й аутстафінгу, орієнтованого на фахівців, які працюють в цій галузі, мовознавців та перекладачів. Це сприятиме однозначному сприйняттю та розумінню структурування термінів.

Список літератури:

1. Аникин Б. А., Рудая И. Л. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента: Учебн. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М. – 2009. – 320 с. – (Высшее образование). С. 7.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. – М.: Высшая школа, 1991. – 140 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
4. Бикова Г. Аутстафінг – оренда працівників / Г. Бикова // Дебет-Кредит. – 2013. – № 19. – https://online.dtkt.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9619-2013.epub/navPoint-10
5. Головин Б. Н. Введение в языкознание: учеб. пособие для студ. филол. спец. вузов. – Изд. 6-е, стер. – М.: USSA. КомКнига, 2007. – 231 с.
6. Дьяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 216 с.
7. Как работать над терминологией. Основы и методы. Пособие сост. по трудам Лотте. – М., 1968. – 76 с.
8. Кантышева Н. Г. Моделирование терминосистемы экологический аудит и её описание в систематизирующем глоссарии: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Н. Г. Кантышева. Тюменский государственный университет. – Тюмень. – 2011. – 26 с.
9. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури (Частина 2). – Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.
10. Картавенко В. С. О развитии ономастической терминологии / В. С. Картавенко // Филологические науки. – М., 2009. – № 2. – 128 с.
11. Кель О. Рынку аутсорсинга не хватает глоссария / О. Кель // Новости информационных технологий «IT-News». – 2011. – № 15. – С. 8-9.
12. Ковязина М. А. Функциональная модель двуязычного экологического словаря-тезауруса: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / М. А. Ковязина. – Тюмень. – 2006. – 21 с.
13. Котляров И. Д. Аутсорсинг: опыт теоретического описания Санкт-Петербургский филиал Государственного университета – Высшей школы экономики, кафедра экономики фирмы менеджмента: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М. – 2009. – 320 с.

14. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина. – Саранск: Издательство Мордовского ун-та, 2000. – 192 с.
15. Лізинг персоналу / Центр управління персоналом [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://center-personal.info/leasing.html
16. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
17. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
18. Реформатский А. А. Введение в языковедение: Учебник для вузов / А. А. Реформатский / Под ред. В. А. Виноградова. 5-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 536 с.
19. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: ООО «Изд. дом «ОНИКС 21 век»: ООО «Изд-во «Мир и образование», 2003. – 623 с.
20. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): Монографія. – К.: Логос, 2006. – 100 с.
21. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность. – Изд. 3-е. – М.: USSA, 2008. – 288 с.
22. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
23. Šmite D., Wohlin C., Galviņa Z. et al. An empirically based terminology and taxonomy for global software engineering // Empirical Software Engineering. 1382-3256. Vol. 19, № 1 (2014), p. 105-153, DOI: 10.1007/s10664-012-9217-9.

Кинаш О.О.
Центр научных исследований и преподавания иностранных языков
Национальной академии наук Украины

ЯЗЫКОВАЯ И ВНЕЯЗЫКОВАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ АУТСОРСИНГА И АУТСТАФФИНГА

Аннотация
В статье анализируются существующие определения слова «термин». Рассматривается современное состояние терминологии аутсорсинга и аутстаффинга, а также языковые и внеязыковые факторы, влияющие на формирование терминов и требования, предъявляемые к ним. Представлены примеры ошибочного толкования некоторых терминов в данной области. Обоснована необходимость осуществления отбора специальной лексики для составления унифицированного глоссария по аутсорсингу и аутстаффингу.
Ключевые слова: аутсорсинг, аустаффинг, лизинг.

Kinash O.O.
Center for Research and Teaching of Foreign Languages
National Academy of Sciences of Ukraine

LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC CONDITIONS OF OUTSOURCING AND OUTSTAFFING TERMINOLOGY FORMATION

Summary
The article is devoted to the problem of term definition. Some existing definitions are presented and analysed. Consideration is given to the actual state of outsourcing and outstaffing terminology, as well as to the linguistic and extralinguistic factors influencing on term formation and requirements to them. Mentioned in the paper are t some inaccurate explanation of the terms. Given in the paper are the grounds for a selection of special terminology for compiling unified glossary of outsourcing and outstaffing terms.
Keywords: outsourcing, outstaffing, leasing.

УДК 821.111

РОЛЬ АЛЮЗІЇ У РОМАНІ САЛМАНА РУШДІ «САТАНИНСЬКІ ВІРШІ»

Любенко О.В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Дана стаття присвячена дослідженню алюзії як інтертекстуального явища у художньому тексті, на матеріалі роману Салмана Рушді «Сатанинські вірші». Розглядаються такі поняття як алюзія, літературна алюзія та інтертекстуальність. Роман «Сатанинські вірші» Салмана Рушді виявився надзвичайно цікавим матеріалом для дослідження. Оскільки, крім того, що піднімає низку суперечливих і, подекуди, скандальних культурологічних питань, включає в собі неабияке різноманіття художніх прихованих і відкритих посилань. А через те, що творчість Салмана Рушді є недостатньо дослідженою в Україні, тема статті є досить актуальною.
Ключові слова: алюзія, літературна алюзія, інтертекстуальність, метатекст, прототекст.

Постановка проблеми. Оскільки алюзія це надзвичайно цікаве і багатопланове явище, ми можемо вивчати її у багатьох аспектах. Таке дослідження може мати багато направленостей, зокрема сфери літературознавства, лінгвістики, стилістики, фразеології, перекладознавства, може проводитися у напрямах вивчення міжкультурних зв'язків або проблеми інтертекстуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз праць із цієї проблеми засвідчує, що в сучасному мовознавстві термін алюзія не має однозначного тлумачення, у зв'язку з чим чітко не розмежованими з алюзією залишаються такі суміжні явища, як цитата і ремінісценція. Одні дослідники визначають алюзію як ключове поняття інтертекстуальних відносин (Л. Граудіна, О. Євсєєв), інші відводять цю роль цитаті (Л. Грек, І. Гюббенет, С. Походня) або ремінісценції (І. Міхалева, Г. Слишкін). Також дослідженням поняття алюзії займалася велика кількість вчених, серед них М. Бахтін, Н. Бабирова, З. Бен-Порат, Л. Граудіна, Г. Денисова, К. Комарова, Ю. Крістєва, Н. Кузьміна, І. Міхалева, А. Паско, Н. П'єге-Гро, Дж. Пуччі. Численні дослідження розглядають алюзію в різних аспектах: структурно-функціональному, інтертекстуальному, герменевтичному і функціонально-генетичному.

Так як кожен автор має свій унікальний стиль і використовує явище алюзії по-різному, спершу необхідно окреслити досліджувані поняття. Таким чином **мету** даної **статті** автор вбачає у необхідності уточнення специфіки поняття алюзія в плані реалізації форм та функцій у художньому тексті, а також виявлення цього інтертекстуального елемента та його ролі у романі Салмана Рушді «Сатанинські вірші».

Виклад основного матеріалу. Перш ніж починати дослідження, необхідно дати короткі визначення трьох понять, які використовуються у даній статті: алюзія, літературна алюзія та інтертекстуальність. У «Глосарії літературних термінів» М.Х. Абрамса знаходимо наступне визначення: «Алюзія – це коротке посилання, без чіткого роз'яснення, до літературної або історичної постаті, місця, події або іншого літературного твору або уривка. Більшість алюзій слугують для ілюстрування або розширення теми, але деякі використовують для зменшення іронічної невідповідності між суб'єктом і алюзією» [1, с. 9].

Літературна алюзія – це особливий стилістичний прийом, використаний автором з метою надання нового або додаткового значення своєму тексту, який може розпізнати лише «компетентний», обізнаний читач. Зіва Бен-Порат називає це явище «одночасним включенням двох текстів» [2, с. 107].

Інакше кажучи, читаючи текст, реципієнт інтерпретує отриманий матеріал, а, розпізнавши алюзію, він переосмислює значення цього ж тексту, але в іншому контексті, вже через призму літературної алюзії. У той час як алюзія може бути навмисним або ненавмисним запозиченням матеріалу, літературна алюзія передбачає цілеспрямоване і легке для розпізнавання використання іншого тексту в рамках стилістичної стратегії.

Н.А. Кузьміна висуває судження, що «інтертекстуальність – це марковане певними мовними сигналами «перегукування» текстів, їх діалог» [3, с. 19]. Отже, інтертекстуальність це якість художнього тексту і являє собою здатність накопичувати інформацію не тільки безпосередньо з особистого досвіду, а й опосередковано з інших текстів.

Інтертекстуальність описує більш загальну взаємодію між письменниками, їхніми текстами та іншими текстами. Алюзія і літературна алюзія являють собою більш конкретні види інтертекстуальності.

Як стилістичний засіб, літературна алюзія також передбачає намір з боку автора. Визначення цього авторського наміру у значній мірі і суб'єктивне, і теоретичне. Відтворення авторського задуму, незалежно від того наскільки переконливими є докази, все одно залишається задачею читача. Це означає, що ми маємо здатність розуміти стилістичний намір автора лише настільки, наскільки ми можемо бути впевнені у тому, що цей прийом є задуманим. Втім, виявити літературні алюзії можна завдяки стилістичному контексту, в якому вони з'являються в тексті. А якщо цей прийом використовується разом з іншими художніми засобами, це може додати впевненості у правильності і точності тлумачення того чи іншого інтертекстуального елемента.

Хоча алюзія і має загальне визначення як «непрямого (імпліцитного) посилання», ця імпліцитність має дуже розмиті межі. Так, як уперше зазначила Зіва Бен-Порат [2, с. 109], імпліцитність може означати два різних поняття. Алюзія з **прихованою формою** може бути включена в текст у прямому значені, але може бути не виділена графічно (лапки, посилання, примітки) або за допомогою інших стилістичних прийомів. Втім, алюзія може бути легко помітною у тексті

© Любенко О.В., 2017

(наприклад, імена, власні назви), та при цьому все ще нести **приховане значення**.

Незалежно від того, у якій формі представлена алюзія: у прихованій або відкритій, уже існуючі дослідження підтверджують, що цей стилістичний прийом надає додаткових значень метатексту, що може значно впливати на сприйняття і розуміння матеріалу читачем. Варто підкреслити, що саме читач повинен активувати елементи прототексту, які вносять зміни у метатекст. Процес розпізнавання може включати порівняння прототексту і метатексту в цілому, або їх частин чи уривків.

Вільям Ірвін [5] починає визначення алюзії зі ствердження, що цей прийом не обов'язково має бути завуальованим. Адже, навіть якщо для алюзії використовується ім'я або власна назва, для правильного трактування недостатньо простої заміни референта. Ірвін непохитний щодо цієї точки зору. Він вважає, що для того, щоб посилання (референт) стало алюзією, необхідно більше, ніж просто уміння розпізнати референт. Саме це, на думку Ірвіна, робить алюзію непрямою, прихованою.

Дослідивши висловлювання деяких вчених про алюзію, ми можемо виділити основні характеристики цього поняття:

1. Алюзія – це посилання, що передає приховане значення за допомогою активізації референтного тексту або його частини (більш конкретний референт або конотація);

2. Алюзія може існувати і у прихованій, і у відкритій формах, але для розпізнавання і адекватного розуміння, повинна мати достатню схожість із референтом або елементом прототексту;

3. Референт відноситься до, як передбачається, області загальних знань, відомих авторові та, більшій або меншій, частині його читачів.

Майже усі твори Салмана Рушді відомі своїми яскравими художніми засобами, і інтертекстуальні елементи займають в них не останнє місце. Одним із найяскравіших прийомів є літературна алюзія.

Зокрема, роман «Сатанинські вірші» з моменту опублікування 1988 року викликав велику кількість суперечок, оскільки багато мусульман вважають, що він містить неприйнятні для них богохульні посилання. Через таке невдоволення роман був заборонений в Індії, на батьківщині Салмана Рушді, а згодом і в Індонезії.

Хоча роман і торкається різноманітних політичних, культурних, побутових аспектів, але його основна ідея пов'язана саме з філософськими і релігійними уявленнями про добро і зло. Рушді характеризує деяких героїв «Сатанинських віршів» проводячи невидиму паралель між ними і постатями з Ісламу. Наприклад, Махаунд, один з головних героїв роману має спільні риси з пророком ісламу Мухаммадом. Махаунд це пророк, який живе у місті Джахалія, пустелі, де не йдуть дощі. Він має багато дружин, часто одружується із удовами; викладає теорії, які суперечать ісламу; пропагує свої вірування. Також нас відомо, що Махаунд сирота. Він серйозний, чесний, добрий, терпимий до людей. Часто піднімається на Конусну гору для медитацій, де, здається, він може бачити весь світ. Незважаючи на те, що Махаунд комерсант, він стає пророком і знаходить єдину світову релігію, яка вірить і поклоняється єдиному богові. Мухаммад (джерело алюзії), пророк мусульман, також був сиротою, він також народився у місті серед пустелі. Мухаммад також піднімався на гору в печеру Хіра, де шукав просвітлення у місяць Рамадан. Саме там йому явився Коран. Читаючи роман, ми розуміємо, що і Махаунд і Мухаммад описуються як одна людина, але під різними іменами.

Наступну цікаву алюзію ми бачимо ще з першого розділу роману. Перед нами постає образ відомої особистості, актора Джабраіла Фарішти, справжнє ім'я якого Ісмаїл Наджмуддін. Слава робить його зарозумілим. Він любить увагу жінок, має нерозбірливі статеві стосунки, зловживає алкоголем. Доки його не здолала тяжка хвороба. Але коли Джабраіл одужує, то стається дивна річ, він втрачає свою віру. Імовірно, це стається через те, що він молиться про своє здоров'я, а бог не відповідає. Врешті-решт, Джабраіл починає думати, що його молитви марні, і навіть піддає сумніву саме існування бога. Доходить до того, що він починає їсти свинину. З того часу йому починають снитися сни. Але у цих снах він приймає форму ангела Джабраіла. Він бачить Сатану і трьох його дітей (Лат,Манат і Узза), які сміються з Джабраїла:

'*...with his daughters as his fiendish backing group, yes the three of them, Lat Manat and Uzza, motherless girls laughing with the their Abba, giggling behind their hands at Gibreel, what a trick we got in store for you, they giggle, for you and for the businessman on the hill*' [6, p. 91].

(зі своїми доньками, зі своєю жорстокою групою підтримки, так, саме з трьом, Лат, Манат і Уззою, з дівчатами, у яких немає матер, що стаються над своїми Абба, що насміхаються, прикрившись руками, над Джабраїлом...).

Ми відслідковуємо чітку паралель між героєм роману Джабраїлом Фаріштою і ангелом Джабраїлом з Корану. Відомо, що ангел Джабраїл один з чотирьох ангелів, наближених до Аллаха. Його обов'язок приносити одкровення, а також повідомляти послання і заборони Всевишнього Аллаха. Саме Джабраїл являвся Мухаммадові, щоб передати Коран.

У наступній алюзії ще у перших рядках роману, ми бачимо неоднозначність, яка може обурювати мусульман:

'*...the jumbo jet '**Bostan**', Flight AI-420, blew apart without any warning...*' [6, c. 4].

(...величезний авіалайнер Бостан, рейс AI-420, раптом розколовся...).

«Бостан» – одна з традиційних назв мусульманського раю, отже це знову ж таки алюзія на релігію. Простежуються паралель: падіння літака під назвою «Бостан» символізує падіння янголів з неба. Відомо, що християнська традиція допускає падіння ангелів, Сатана також являється одним з ангелів. Більше того, він очолює грішних ангелів, яких скинули з неба. В ісламі ангели – духовні істоти, створені із світла і покірні Аллахові, вони виконують його волю, за його наказом керують стихіями, соціальним і природним космосом, вони являються людям і можуть змінювати свої обличчя. Коран описує ангелів вірними рабами Аллаха і виконавцями його волі. Незважаючи на свою величезну силу і численні мож-

ливості, вони не володіють ніякою владою і не здатні керувати справами самостійно. Отже, падіння Бостана тут ставить під сумнів покірність ангелів, що, одночасно, ставить під сумнів істинність і непохитність віри.

Маємо ще один цікавий приклад алюзії:

'*Saladin Chamcha* ***saw nothing, heard nothing, said nothing****…*' [6, c. 8].

(Саладін Чамча нічого ***не бачив, нічого не чув, нічого не сказав****)*.

Тут ми можемо співвіднести вираз ***«нічого не бачив, нічого не чув, нічого не сказав»*** із символічною групою з трьох мавп, які закривають лапами очі, вуха і рот. Такий образ, як стверджує більшість джерел, з'явився на Сході, більш конкретним «місцем народження» називають Японію. Найчастіше зустрічається вираз у формі *«не бачу злого, не чую злого, не говорю про зле»*, це означає, що людина, яка слідуватиме цим принципам, стане нездоланною, невразливою. Рушді використовує цю алюзію у ході надзвичайних подій роману. Під час катастрофи на літаку «Бостан» (авіалайнер просто раптово розколовся навпіл) двоє пасажирів Саладін Чамча і Джабраїл Фарішта падають з неба. З ними відбуваються дивні речі, їм ввижаються дивні чудернацькі фігури з хмар, а Джабраїл бачить привид покійної Рекхи Меркантіль, яка починає проклинати його. Саме тут Саладін нічого не бачить, нічого не чує, нічого не говорить. Він ніби відгороджує себе від лихої примари, залишається непорушним.

У наступному прикладі прихована алюзія пов'язана з міфом про Ікара і Дедала:

'*Just two men, falling hard, nothing so new about that, you may think;* ***climbed too high, got above themselves, flew too close to the sun****, is that it?*' [6, c. 6].

(Лише два чоловіки, що неспинно падають, можна подумати, нічого особливого: ***піднялися занадто високо, вище своїх можливостей, підлетіли занадто близько до сонця****, чи не так?)*.

У міфі йдеться про двох чоловіків, батька і сина, Дедала та Ікара, які, для того, щоб втекти з острова Крит, зробили крила з воску і пір'я. Але під час втечі Ікар підлетів занадто близько до сонця, віск розтанув, і юнак впав у море і потонув. А Дедал спустився на найближчій острів і, у розпачі, зламав свій винахід – крила, які забрали життя його сина. Так і у романі «Сатанинські вірші» дві чоловіки падають з неба. Це падіння може бути для них порятунком, як і втеча для батька з сином, але чи вдасться їм вижити у цій катастрофі?

Окрім релігійних алюзій маємо й інші прототексти. Варто зазначити, що Салман Рушді полюбляє використовувати алюзії на «Казки тисячі і однієї ночі», роман «Сатанинські вірші» – не виняток. Зокрема ми зустрічаємо два випадки використання назви казок '*Arabian Nights*' [c. 38; c. 362] і десять випадків алюзії '*thousand and one*' [c. 23; c. 28; c. 64; c. 214; c. 225; c. 246; c. 300; c. 390; c. 425; c. 467].

Наведемо кілька цікавих прикладів:

'*And it was true that nobody blamed him for leaving, for his* ***thousand and one*** *pieces of thoughtlessness*' [6, c. 28].

(Істиною було те, що ніхто не звинувачував його у тисячі і одній необачності).

'*…where Talleyrand lived in his old age when after a* ***thousand and one*** *chameleon changes of allegiance…*' [6, c. 214].

(...де Талейран жив у похилому віці, після тисячі і однієї зміни підданства...).

'*And in every one of the* ***thousand and one*** *dreams he, Saladin Chamcha … was singing*' [6, c. 300].

(У кожному зі своїх тисячі і одного сновидінь він, Саладін Чамча, ... співав).

А у наступному випадку ми бачимо приклад прихованої алюзії:

'*Because he did have that gift, truly he did, he was the Man of a* ***Thousand Voices and a Voice***' [64].

(Оскільки він і справді володів даром, він був Людиною Тисячі і Одного Голоса).

Автор використовує вираз «тисяча голосів і один голос», такий прийом застосовується для того, щоб підкреслити широкий спектр голосів, якими міг говорити Саладін. Образно кажучи, тисяча і однин голос – це тисяча і один образ, який відтворював цей герой. Це і голоси кетчупа, чіпсів з часником килима, морозива, смажених бобів у рекламі, це голоси людей різних національностей з різними акцентами. Одного разу Саладінові самому довелося зіграти тридцять сім різних ролей в одній виставі, і ніхто цього не помітив. Так само і Шахеризада у «Казках тисячі і однієї ночі» розповідає історії і жодна з них не повторюється, кожна унікальна і цікава по-своєму. Кожна історія Шахеризади дарує їй ще один день життя, так само і кожна роль Саладіна дає йому можливість жити так, як він хоче, ні в чому собі не відмовляти.

Висновки і пропозиції. Інтертекстуальні елементи, зокрема алюзія і літературна алюзія, надзвичайно яскраві стилістичні прийоми, які часто використовуються у художній літературі. Роман Салмана Рушді «Сатанинські вірші», який свого часу сколихнув мусульманський світ своєю провокативністю і неоднозначністю, є дуже цікавим для дослідження з точки зору літературознавства і стилістики. Текст переповнений різноманітними вкрапленнями прототекстів, якими виявилися різнопланові літературні та релігійні джерела. Так, літературна алюзія виступає чи не найяскравішими прийомом, за допомогою якого Рушді втілює усі свою художні засоби і доносить свою головну ідею до читача. Незважаючи на те, що роман вперше побачив світ досить давно (1988 рік), проблема використання алюзії ще не достатньо досліджена у сучасному вітчизняному науковому просторі. У своїй статті ми спробували висвітлити і проаналізувати лише деякі приклади рушдівських алюзій, тому залишається ще душе широке поле для досліджень у цій сфері.

Список літератури:

1. Abrams M.H. A Glossary of Literar Terms / Seventh Edition. – 1999. – 366 p.
2. Ben-Porat, Ziva, University of California, Berkeley. – 1973. – 606 p.
3. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. – М., 2007. – 268 с.
4. Pucci J. The Full-Knowing Reader. Allusion and the Power of the Reader in the Western Literary Tradition. New Haven & London: Yale University Press. – 1998.
5. What is allusion? / Irwin W. // The Journal of Aesthetics and Art Criticism 59:3. – 2001. – P. 287-297.
6. Rushdie, Salman. The Satanic Verses: A Novel / Random House Trade Paperbacks; Reprint edition. – 2008. – 576 p.

Любенко О.В.
Черноморский национальный университет имени Петра Могили

РОЛЬ АЛЛЮЗИИ В РОМАНЕ САЛМАНА РУШДИ «САТАНИНСКИЕ СТИХИ»

Аннотация
Данная статья посвящена исследованию аллюзии как интертекстуального явления у художественном тексте, на материале романа Салмана Рушди «Сатанинские стихи». Рассматриваются такие понятия как аллюзия, литературная аллюзия и интертекстуальность. Роман «Сатанинские стихи» Салмана Рушди оказался чрезвычайно интересным материалом для исследования, поскольку, кроме того, что в нем подымаются противоречивые и, порой, скандальные культурологические вопросы, включает в себе огромное разнообразие художественных скрытых и открытых референций. А в виду того, что творчество Салмана Рушди все еще недостаточно исследовано в Украине, тема статьи является актуальной.
Ключевые слова: аллюзия, литературная аллюзия, интертекстуальность, метатекст, прототекст.

Liubenko O.V.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE ROLE OF ALLUSION IN SALMAN RUSHDIE'S NOVEL «SATANIC VERSES»

Summary
This article investigates the allusion as intertextual phenomenon in literary text, on the material of Salman Rushdie's novel «Satanic Verses». We consider such terms as allusion, literary allusion and intertextuality. The novel 'Satanic Verses' is extremely interesting material for study. It contains huge variety of covert and open allusions, and rises a number of controversial, and sometimes scandal, issues. Unfortunately, Salman Rushdie's works haven't been researched enough, this article is very relevant nowadays.
Keywords: allusion, literary allusion, intertextuality, metatext, prototext.

УДК 82.0(045)

СУЧАСНА ЗАХІДНА НАРАТОЛОГІЯ

Рибалка І.С., Щербакова Ю.Г.
Маріупольський державний університет

У статті розглянуті концепції вивчення одного з найдосліджуваних літературних дискурсів – «наратології», як одного з самих актуальних напрямів у сучасній філології. Були розглянуті дослідження західних вчених на предмет розвитку «нової наратології».

Ключові слова: наратологія, посткласична наратологія, наратологічне дослвдження, наратив, текст.

Постановка проблеми. Впродовж останніх десятиріч XX століття концептуальне вирішення наратологічних питань привернуло інтерес вчених-філологів, тим самим дозволило наратології сформуватися в окрему галузь літературознавчих знань.

Наратологія зародилась як окрема гуманітарна дисципліна наприкінці 60-х років XX століття у працях французьких структуралістів. Згодом вона розробила цілий ряд термінів і терміносполук, як «наратологія», «нарративістика», «наративні студії», «наративна теорія», «теорія наратива» тощо. Вона почала свій шлях від розділу теорії літератури, де здобула своє теоретичне обґрунтування. Згодом наратологія проникла у інші наукові дисципліни, такі як історія, соціологія, психологія, політологія, теологія, право, філософія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наратологія стала предметом особливої уваги у роботах таких сучасних зарубіжних вчених як А. Нюннінг, Д. Герман, М. Ян, М-Л. Р'ян, М. Баль, а також вітчизняних авторів: В. Тюпа, І. Папуша та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі теорія оповідання – наратологія – бурно розвивається та визначає список методів, за допомогою яких можна структурувати текст на детально дослідити окремі його елементи. Проте увага до наративу в літературі спостерігається ще з часів Античності, коли були окреслені певні вимоги щодо структури літературного твору. Сьогодні ж наратологія охоплює не лише літературні тексти, а й кінематограф, драматургію, поезію тощо. Аналіз останніх досліджень з наратології підіймає питання про становлення нового етапу розвитку цієї науки – «нової наратології» та особливості її розвитку.

Метою статті є окреслення розвитку у широкій історичній перспективі наратології як самостійної галузі гуманітарних знань: від класичної до посткласичної (нової) наратології, висвітлення основних стадій її становлення та аналіз перспектив розвитку теорії оповіді в осмисленні теоретиками західної наукової традиції.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наратология являє собою досить велику область наукового пошуку в галузі сюжетно-оповідних висловлювань (дискурсів), що співвідносяться з певною фабулою (історією, інтригою). Зусиллями істориків, філософів, культурологів категорія нарративності отримала досить широке поширення і багате концептуальне наповнення. Особливо слід відзначити роль філософа П. Рікера, історика Х. Уайта, літературознавця В. Шміда, які доклали значні зусилля задля досягнення нинішніх надбань у наратологических досліджень.

В широке вживання поняття «нарратологія» починає входити після новаторських робіт Р. Барта, К. Бремона, Цв. Тодорова, особливо його «Grammaire du Decameron» (1969). Однак, як галузь літературознавства наратологія мала вже чималу історію: російській традиції це роботи А. Н. Веселовського, В. Проппа, Б. Томашевського, О. Фрейденберг, М. Бахтіна та інші; в німецькомовній – О. Людвіга, К. Фрідеманн, К. Хамбургер, Ст. Кайзера, Р. Мюллера; в англомовній – П. Лаббока, Н. Фрідмана, К. Брукса і Р. Уоррена та інші). Тим не менш, предмет цієї наукової дисципліни і, відповідно, її эпистематичний статус на сьогоднішній день не є остаточно визначиним. Вчені і досі дуже яро сперечаються на предмет дефініції поняття «наратологія», приміром, існує формалістське розуміння наратології, діалогічне й феноменологічне, арістотелівський та деконструктивістський підходи, историчний, соціологічний, антропологічний, феміністичний й політологічні погляди. Останнім часом з'явилися також численні «нові наратології» – посткласична, соціонаратологія, психонаратологія [2].

Така велика кількість підходів зумовлює появу численних об'єктів та предметів дослідження наратології та пояснює специфіку методологічних засад. Дж. Принс (США), який здійснив спробу ревізувати наратологічні здобутки у своєму труді «Огляд наратології» [7], зауважує, що не всі ці галузі знань напряму стосуються наратології та погоджується з Р. Бартом, який писав у «Вступі до структурного аналізу розповідних текстів», що поза розповідним рівнем тексту знаходяться інші системи (соціальна, економічна, ідеологічна) і їх має вивчати інша семіотика. Дослідник Н. Дінготт [9] пропонує відокремлювати наратологію як теоретичну поетику від інших галузей літературознавчих досліджень, таких як інтерпретація, історична поетика і критика.

Однак, незважаючи на дискусії, що точаться навколо завдань наратології, більшість вчених погоджується, що наратологія або «теорія розповіді» (англ. narratology, франц. narratologie, від. лат. narrare: розповідати, оповідати і грец. logos: слово, вчення) – це наука про оповідні структури, яка досліджує специфіку, компетенцію, форму та функціонування, спільні та відмінні ознаки оповідей (розповідей), моделювання фабул, визначення відповідних типологічних рядів» [8, с. 94].

Наратологія як наука ставить перед собою завдання виявлення спільних рис окремих наративів, визначення їх відмінностей, систематизацію законів створення, існування та розвитку. У широкому сенсі предметом вивчення наратології

© Рибалка І.С., Щербакова Ю.Г., 2017

є природа, форма і функціонування наратива. У вужчому ж значенні – увагу фокусується на можливих співвідношеннях між розповіддю і наративним текстом, наратуванням і наративним текстом, розповіддю і наратуванням [3].

На певному етапі свого існування наратологію можна було розглядати як форму структуралізму, оскільки у переважній кількості структуралістських досліджень 70-80-х років минулого століття чітко виділяється тенденція до переходу на наратологічні позиції. Більшість дослідників згодні, що інтелектуальна традиція, з якої виросла наратологія, почалась з лінгвістичної роботи Ф. де Соссюра. Шляхом розрізнення двох термінів parole (серія мовних актів) та langue (феномен мови як системи знаків), Соссюр започаткував «структуралізм» як науку про системи або структури, що є незалежними від значення. Пізніше Р. Барт визначає наратив як форму буття оповідального тексту [2].

Сучасна теорія оповідання відзначається стрімким збільшенням нових підходів до розповідного тексту, а, тому постає питання, чи можуть ці нові підходи вважатися наратологією, адже багато з них репрезентують різні форми цієї теорії, аналізу чи застосування, що виникли в різних теоретичних школах дослідження наративу. Фактом є те, що термін «наратологія» вживається сьогодні у двох різних сенсах. Одні дослідники вживають його дуже широко, що зближує цю дисципліну з «наративними студіями» (Д. Германа). Інші ж, наприклад, Р. Кінан, трактують наратологію дуже вузько, як відгалуження наративної теорії, що розвинулася в шістдесятих і ранніх сімдесятих головним чином у Франції під егідою структуралізму і формалізму [1].

Сучасний німецький наратолог А. Нюннінг виділяє вісім головних напрямів розвитку посткласичної наратології: 1) *контекстуалістські, тематичні і ідеологічні* підходи (наратології в літературознавстві): контекстуалістська наратологія, наратологія і тематика, порівняльна наратологія, прикладна, марксистська, феміністська, тілесна, етнічна, постколоніальна, соціонаратологія; 2) *трансжанрові і трансмедіальні:* наратологія і жанрова теорія, наратологія і драма, наратологія і поезія, наратологія і кіно, наратологія і музика, наратологія і візуальні мистецтва; 3) *прагматичні і риторичні:* прагматична наратологія, етнічна і риторична наратологія; 4) *когнітивні і рецептивні:* психоаналітична, когнітивна, побутова наратології; 5) *постмодерні* і посткласичні деконструкції класичної наратології: постмодерна, постструктуралістська, динамічна наратології; 6) *лінгвістичні:* лінгвістична, стилістична, соціолінгвістична наратології, дискурс-аналіз і наратологія; 7) *філософські* наративні теорії: теорія можливих світів, наратологія і теорії фікційності, феномено-логічні наративні теорії; 8) інші *інтердисциплінарні* наративні теорії: наратологія і доба високих технологій, антропологія, когнітивна психологія, теорії історіографії, теорія систем [3, с. 235-236].

Слід зазначити, що з восьми підходів, окреслених А. Нюріннгом до «нової наратології», тільки три вважаються домінуючими методологічними парадигмами сучасної наратології: *контекстуалістська* (contextualist narratology), яка пов'язує оповідні явища з певними культурними, історичними, тематичними і ідеологічними контекстами, що розширює центр уваги від структурних аспектів до проблем розповідного змісту; *когнітивна* (Cognitive narratology), що зосереджується на інтелектуальному та емоційному розумінні оповіді, її основна задача представити антропологічну спроможність розуміння тексту, щоб змоделювати або зпрогнозувати сприймання розповіді; *трансжанрові* (оповідання поезії та драми) і *трансмедіальні* (оповідання різних ЗМІ) підходи досліджують доречність поняття наративність для дослідження різних жанрів художньої літератури, а також у ЗМІ, поза межами традиційної області літературного оповідання [7, с. 7-8].

Ф. Джаннідіса, сучасний німецький вчений, який застосував транжанровий підхід наратології для вивчення ролі наративу в кіномистецтві звертає увагу на те, що одна і та ж історія може бути репрезентована різними засобами, однак їх результат не завжди відповідає заявленим завданням, що є наслідком неоднорідності репрезентативних можливостей цих засобів (роман, кіно, балет) [4].

На думку А. Нюннінга, різниця між класичною і посткласичною наратологіями полягає в тому, що головним об'єктом дослідження в класичній наратології є оповідний текст (наратив), його будова і властивості, в посткласичній наратології – процес читання наративу, оповідні стратегії. В класичній наратології спостерігається акцентування уваги на статичному продукті, в посткласичній наратології – на динамічному процесі. Перевага в класичній наратології віддається бінарним опозиціям і дуальним парам, в посткласичній – загальнокультурній інтерпретації і цілісному описові. Класична наратологія є відносно цілісною дисципліною, посткласична – це інтердисциплінарний проект, що складається з різнорідних підходів. Основними варіантами класичної наратології є семантична (та, що вивчає оповідну семантику) та орієнтована на історію (сюжет), для якої важливим є наративний синтаксис, дискурсивно орієнтована наратологія і, нарешті, риторична, якуцікавлять прагматичні аспекти наративу [3].

А. Нюннінга вважає за потрібне скоординувати термінологію та понятійний апарат наратології: найбільш загальним поняттям, яке покриває усі наратологічні різновиди досліджень, є поняття «наративні студії», що поділяються на «наративні теорії» і «аналіз та інтерпретацію наративі». Серед наративних теорій дослідник виділяє такі, як: історіографічна наративна теорія, філософська наративна теорія, лінгвістична наративна теорія, класична наратологія і теорія роману. Серед різновидів класичної наратології називаються такі: семантична, синтактична, дискурсивна та риторична наратологія.

Хронологічно наступним етапом класичної наратології стала посткласична або «нова» наратологія, серед різновидів якої – когнітивна, натуральна і феміністична. Дж. Едер (Велика Британія), автор дослідження «Наратологія і теорії когнітивної рецепції» розкриває продуктивність взаємообміну ідеями між наратологією і когнітивними дослідженнями для обох цих галузей. Дослідник тлумачить поняття «наратологічне до-

слідження»: таке дослідження завжди залучає теорії, які діють на високому рівні абстракції, і займаються передусім загальними елементами і структурами розповіді, які йдуть далі окремих одиничних текстів, окремих культур та історичних періодів. Систематичне визначення і опис цих елементів і структур є головною метою таких оповідних теорій. На думку цього автора, саме це відрізняє наратологію від праць, які зосереджуються на історії, сприйманні чи інтерпретації конкретного твору тому,що в основі теорії нарації є комунікація, рецепція і пізнання, а спосіб, яким вивчається текст, залежить від того, що береться за основу: структуралізм, герменевтика, чи конструктивізм. Отже, когнітивні теорії розуміють теорію комунікації як основу наратології, адже нарація передбачає комунікацію, комунікація передбачає сприймання, а сприймання передбачає пізнання [3].

Д. Герман (США), у роботі «Переосмислення наратології: дослідження наративно організованих систем думки» поставив за мету окреслити конкретні кроки до вироблення міждисциплінарного підходу в наратології та зосереджуючись на зв'язку між наративом і пізнанням, доводить, що теоретики мусять позбутися розбіжностей, які сьогодні розділяють гуманітаріїв, філософів, суспільників і комп'ютерників. Д. Герман вдається виявити головні стратегії переосмислення наратології в новій парадигмі міждисциплінарних досліджень. Він синтезує ряд дослідницьких традицій, на кшталт, наратологічних праць з фокалізації, репрезентації свідомості і зв'язків між розповідними рівнями, а також соціолінгвістичні дослідження розказування історій; роботи, базовані на соціокультурному підході Л. Виготського [5].

М.-Л. Р'ян (США) у доповіді «Наративна картографія: до візуальної наратології» пропонує у вивченні наратології застосовувати таблиці і діаграми. Дослідниця вважає, що процес пізнання розповідного тексту передбачає створення ментального образу розповідного світу, тобто активності, яка вимагає картографування виразних складових цього світу -для цього читачеві необхідна так звана «візуальна карта». На її думку «візуальна карта» – візуалізація просторових даних; її мета – допомогти користувачам зрозуміти просторові взаємозв'язки [8].

Отже, можна стверджувати, що наратологія пройшла у своєму формуванні три фази. Перша розпочалась ще за часів Античності, але набула бурхливого розвитку в середині XIX століття у Європі та США, коли відзначалася акумуляціє знань про наратив, а саме нормативна риторика і поетика, практичне знання романістів і спостереження літературних критиків. Цей період накопичення знань тривав до середини XX століття, і учені оперували здобутими концепціями, організовуючи їх під різними назвами і гаслами.

На окрему дисципліну наратологія перетворилася в другій фазі свого розвитку, коли у 1969 році Цв. Тодоров запропонував цю назву у праці «Граматика Декамерона», а Ж. Женетт надав їй чітких концептуальних обрисів. У женеттівському вигляді наратологія проіснувала аж до кінця 80-х років XX століття.

Третя фаза розвитку наратології, що триває від 90-х років минулого століття до нашого часу, відзначається так званим «наратологічним поворотом», тобто широкою експансією наратології в інші дисципліни – теологію, психологію, соціологію, історію, право. Тоді, на початку цього етапу, учені завели мову про потребу оновленої, постструктуралістської наратології, яка б відмовилася від дослідження глибинних структур, а займалася б інтерпретацією текстів, орієнтованою на контекст. Сьогодні ж мова часто йде про, так звані, «нові наратології», що залучають до свого методологічного арсеналу фемінізм, постколоніалізм, культурні студії.

Очевидно, що поява узагальнюючих праць з наратології, зокрема опублікованих останніми роками «Енциклопедії наративної теорії» за редакцією Д. Германа, М. Яна і М.-Л. Р'ян та чотиритомної антології «Наративна теорія», упорядкованої М. Баль, свідчать про завершення третьої фази розвитку цієї науки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як підсумок усього вище сказаного, варто зазначити, що впродовж довгих років наратологічний науковий проект залишається предметом жвавого наукового інтересу так як ця проблема є й досі невирішеною та викликає все нові запитання. Так, поступово відбувається переміщення дослідницьких акцентів у площину дискурсивно-текстуальних практик і отримання сучасними методологічними положеннями наратології оновлених контурів, що уможливлює більш глибоке розуміння не тільки літературних текстів, а й інших видів мистецтва. Безперечно, чимало питань з цієї проблематики порушено і досліджено, однак залишається ще велике поле для діяльності.

Список літератури:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт; пер. Г. К. Косикова. – М.: МГУб, 1987. – 139 с. – (Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: трактаты, статьи, эссе).
2. Новікова Є. С. Теоретичні підваліні дослідження наративу в сучасній лінгвістічній парадигмі / Є. С. Новікова // Вісн. ХНУ. – 2010. – № 928(63). – С. 186-191.
3. Папуша І. Modus ponens. Нариси с наратології / І. Папуша. – Тернопіль: Крок, 2013. – 255 с.
4. Janninis F. Narratology and the Narrative / F. Janninis // What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / Ed. by T. Kindt, H.-H. Muller. – Berlin: Walter de Gruyter, 2003. – P. 35-54.
5. Herman D. Regrounding Narratology: The Study of Naratively Organized Systems for Thinking / D. Herman // What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / Ed. by T. Kindt, H.-H. Muller. – Berlin: Walter de Gruyter, 2003. – P. 303-332.
6. Narratlogy and Cognitive Reception Theories // What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / Ed. by T. Kindt, H.-H. Muller. – Berlin: Walter de Gruyter, 2003. – P. 277-301.
7. Prince G. Surveying Narratology / G. Prince // What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / Ed. by T. Kindt, H.-H. Muller. – Berlin: Walter de Gruyter, 2003. – P. 1-16.

8. Ryan M.-L. Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory / M.-L. Ryan. – Bloomington; Indianapolis: Indian Univ. Press, 1991. – 610 p.
9. Todorov T. Grammaire du Decameron / T. Todorov. – Paris: The Hague Mouton, 1969. – 100 p.

Рыбалка И.С., Щербакова Ю.Г.
Мариупольский государственный унивеситет

СОВРЕМЕННАЯ ЗАПАДНАЯ НАРРАТОЛОГИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены концепции изучения одного из литературных дискурсов – «нарратологии», как одного из самых актуальных направлений в современной филологии. Были изучены наиболее интересные исследования западных ученых как реализация принципов «новой» нарратологии.
Ключевые слова: нарратология, постклассическая нарратология, нарратологическое исследование, нарратив, текст.

Rybalka I.S., Shcherbakova Ju.H.
Mariupol State University

MODERN WEST NARRATOLOGY

Summary
The article analyzes the current situation in one of the humanitarian branch dealing with fiction – «narratology» as one of the most important and most studied areas in modern philology. The article presents studies of the modern western scientists in the field of narratology.
Keywords: narratology, postclassical narratology, narrative, narrative`s research, fiction.

УДК 811.161.2’373:316

МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Синєгуб Я.В.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті досліджено особливості моделювання структури двокомпонентних термінів в українській соціологічній терміносистемі. Визначено та описано основні моделі двокомпонентних соціологічних терміноодиниць. Проаналізовано їх значення та продуктивність. Встановлено основні тенденції моделювання структури українських соціологічних термінів. Зафіксовано вихідні терміни-слова, за допомогою яких утворюються найдовші ряди термінів-словосполучень.
Ключові слова: моделювання структури, двокомпонентні терміни, соціологічний термін, українська соціологічна терміносистема.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві протягом останніх десятиліть пожвавився інтерес до дослідження терміносистем окремих галузей знань. З’явилися наукові праці в яких ґрунтовно проаналізовано термінології різних наукових галузей та сфер діяльності людини. Поки що поза межами наукової уваги дослідників залишається українська соціологічна терміносистема, що є важливою частиною лексичного складу літературної мови і перебуває на етапі свого становлення й унормування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, найґрунтовніше досліджено структурні та семантичні особливості галузевих терміносистем української мови у працях І. В. Волкової, Д. В. Горбачука, Л. Д. Малевич, Т. В. Михайлової, Л. О. Симоненко, О. В. Чуєшкової, О. Г. Чумак та ін., у яких вчені приходять до висновку, що в більшості терміносистем різних наукових галузей переважну частину становлять терміноодиниці-словосполучення, а не терміни-однослови. Саме цей факт є визначальним для формування нових термінологічних систем, які нині активно поповнюються галузевими терміноодиницями і засвідчують повноправність кожної терміносистеми у словниковому складі мови, завдячуючи специфіці структури, семантики і функціонування термінологічних одиниць. Актуальність теми обумовлена відсутністю спеціального дослідження структур-

© Синєгуб Я.В., 2017

них моделей двокомпонентних термінів української соціологічної науки.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є фіксація та опис продуктивних двокомпонентних термінологічних структурних моделей в українській соціологічній терміносистемі. Мета передбачає виконання наступних **завдань**: виокремити та проаналізувати двокомпонентні структурні моделі соціологічних термінів, визначити ступінь їх продуктивності, встановити основні тенденції моделювання структури українських соціологічних терміноодиниць.

Об'єкт дослідження – українська соціологічна термінологія. **Предмет дослідження** – структурні моделі двокомпонентних соціологічних термінів. Джерельна база дослідження – загальномовні й галузеві словники та підручники з соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За структурою українські соціологічні терміни поділяються на два типи: синтетичні (складаються з одного слова) та аналітичні (складаються з кількох слів). Проведений аналіз показує, що в українській соціологічній терміносистемі, як і в більшості українських галузевих терміносистем, переважають аналітичні терміноодиниці або терміни-словосполучення. В українській лінгвістиці термінологічні словосполучення різних галузевих систем були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема С. З. Булик-Верхоли (музична) [1], Л. В. Козак (електротехнічна) [3], Н. К. Ктитарової (металургійної промисловості) [4], П. Є. Луньо (конституційного права) [6], С. В. Овсейчик (екологічна) [8], М. О. Шевченко (речового права) [12] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. За кількістю компонентів терміни-словосполучення в українській соціологічній терміносистемі поділяємо на двокомпонентні та багатокомпонентні структурні типи. Багатокомпонентні структурні типи включають терміни-словосполуки, що складаються з трьох, чотирьох, п'яти і більше компонентів. Відомо, що двокомпонентні і багатокомпонентні терміни мають властивості як терміна (відсутність експресії, тенденція до моносемії у середині їхнього термінологічного поля, стилістична нейтральність, наявність чіткої дефініції), так і словосполуки. Збільшенню чисельності термінів-словосполучень у галузевих терміносистемах сприяють інтеграційні процеси між науковими дисциплінами, що уможливлює використання загальногалузевих термінів поряд вузькогалузевими, які визначають специфіку окремих терміносистем в українській літературній мові. Пор., зокрема, терміни-слова у політології, економіці, психології, які, ускладнюючись додатковими компонентами, позначають відповідні соціологічні поняття: *<u>ринок</u> праці* [СЕ, с. 317], *соціальна <u>реформа</u>* [БКС, с. 240], *суспільний <u>настрій</u>* [БКС, с. 290], *соціальна <u>пам'ять</u>* [СЕ, с. 317], *адаптаційна <u>поведінка</u>* [СТПП, с. 7] та ін.

Дослідники зауважують, що незалежно від лінійної довжини та лексико-граматичного категорійного складу термінологічне словосполучення виражає функціонально одне термінологічне значення, одне комплексне поняття. В нашому випадку важливим є те, що саме двокомпонентне словосполучення виступає одним із типових мовних засобів систематизації термінів.

Найважливішою особливістю терміна-словосполучення А. С. Полешко вважає його відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретного спеціального поняття, що пов'язано зі стійкістю його структури [11, с. 81]. Б. М. Михайлишин, який, уточнюючи подане визначення, звертає увагу на те, що усталеність термінологічних словосполучень зумовлена їхніми зв'язками зі співвідносними поняттями [7, с. 50]. А С. М. Локайчук відзначає той факт, що словосполучення, щоб стати терміном, має набути певної стійкості, що залежить від низки факторів, зокрема більш або менш стабільного порядку компонентів словосполучення, обмеження зміни його частин, багаторазової повторюваності, наявності таких поєднань у словниках і довідниках [5, с. 72].

Для формального опису структурних моделей соціологічних термінів-словосполучень користуємося такими позначеннями: ***N*** – іменник або будь-яка інша лексична одиниця з номінативним значенням (субстантивований прикметник, абревіатура), ***A*** – прикметник або дієприкметник у функції ад'єктива. Відомо, що термінологічне словосполучення як складна мовна одиниця має план вираження і план змісту. До плану вираження відносимо граматичні показники, зокрема порядок розташування елементів, що складають термін-словосполучення. До плану змісту відносимо синтаксичні відношення між складниками ТС, що являють собою смислові відношення між компонентами.

Тому складеним терміном або термінологічним словосполученням (ТС) у нашому дослідженні вважаємо цілісну мовну одиницю, значення якої виводиться безпосередньо зі значень компонентів, об'єднаних за відповідною структурно-семантичною моделлю. Нагадаємо, що складені терміни виражають поняття розчленовано, за допомогою двох або декількох слів, зв'язаних між собою певним синтаксичним зв'язком – узгодження або керування [9, с. 127].

Констатуємо, що у галузевих словниках деякі соціологічні терміни-словосполучення подаються за стрижневим словом (*адаптація соціальна* [СЕ, с. 14], *вік соціальний* [СЕ, с. 67], *організація формальна* [БКС, с. 199]), що зазвичай призводить до інверсії у інформативному словосполученні. У цьому дослідженні подаємо приклади соціологічних термінів відповідно до нормативного порядку слів (*соціальна адаптація* [СЕ, с. 14], *соціальний вік* [СЕ, с. 67], *формальна організація* [БКС, с. 199]) та ін.

Термін-словосполучення, як правило, утворюється на базі однослівного терміна, що виражає вихідне поняття на змістовому рівні. Послідовне приєднання до вихідного однослівного терміна слів-уточнювачів використовується мовою для конкретизації вихідного поняття [2, с. 44]. Так, в соціологічній термінології зафіксовано вихідні терміни-слова, за допомогою яких утворюються найдовші ряди, до складу яких входить від 20 і більше ТС. Напр.: ***дослідження*** – 21 ТС: *електоральні <u>дослідження</u>, <u>дослідження</u> майбутнього* [СЕ, с. 112], *маркетингове <u>дослідження</u>* [СЕ, с. 113] та ін.; ***поведінка*** – 22 ТС: *девіантна <u>поведінка</u>, делінквентна <u>поведінка</u>, репродуктивна <u>поведінка</u>* [СЕ, с. 281] та ін.; ***суспільство*** – 30 ТС: *посткомуністичне <u>суспільство</u>,*

постіндустріальне суспільство, суспільство ризику [БКС, с. 294] та ін.; ***культурн(ий)*** – 43 ТС: *культурна норма, культурний ареал, культурні цінності* [БМ, с. 19] та ін.; ***соціологія*** – 100 ТС: *соціологія смислу* [СЕ, с. 371], *соціологія політики, соціологія освіти* [БКС, с. 274] та ін.; ***соціальн(ий)*** – 293 ТС: *соціальна реабілітація, соціальна карта, соціальна напруженість*, [БКС, с. 258] та ін.

Менш продуктивними є інші ряди ТС, які налічують від 10 до 20 одиниць: ***змінна*** – 10 ТС: *незалежна змінна, неперевна змінна, якісна змінна* [БКС, с. 114-115] та ін.; ***вибірка*** – 10 ТС: *районована вибірка, стратифікована вибірка, цільова вибірка* [БКС, с. 46] та ін.; ***статус*** – 12 ТС: *вроджений (природний) статус, віковий статус, інтегральний (базовий) статус* [БКС, с. 283] та ін.; ***життєв(ий)*** – 16 ТС: *життєва криза, життєвий досвід, життєва програма* [СТПП, с. 120] та ін.; ***конфлікт*** – 16 ТС: *латентний конфлікт, міжнаціональний конфлікт, позиційний конфлікт* [СЕ, с. 189] та ін.; ***суспільн(ий)*** – 17 ТС: *суспільне життя, суспільні рухи, суспільний настрій* [БКС, с. 289-290] та ін.

Наведені приклади ілюструють здатність терміна-іменника виступати головним словом у творенні термінологічних словосполучень. Зазначимо, що іменники з такими ж значеннями можуть виконувати атрибутивну функцію в інших терміноодиницях: *перепис населення* [СЕ, с. 274], *акупунктура суспільства* [БКС, с. 15], *рівень життя* [Волович, с. 452], *помилка вибірки* [СТПП, с. 37], *рівні вимірювання* [СТПП, с. 38] та ін. Водночас висока частотність уживання наведених термінів-прикметників, зокрема терміна *соціальний*, зумовлює той факт, що саме завдяки семантиці цих атрибутів той чи інший складений термін стає одиницею української соціологічної терміносистеми.

Як засвідчує проведений аналіз, серед складених українських соціологічних термінів, компоненти яких об'єднані підрядним зв'язком, переважну більшість становлять двокомпонентні конструкції типу: *соціологічне інтерв'ю* [Городян, с. 557], *соціальні протиріччя* [СР, с. 86], *вертикальна мобільність* [Черниш, с. 108], *вікові об'єднання* [СТПП, с. 45], *гендерна стратифікація* [СТПП, с. 55] та ін. У таких випадках між компонентами, які формують двокомпонентну модель, встановлюється атрибутивний тип семантико-синтаксичних відношень.

Такі конструкції, з логічного погляду є групою визначеного з визначником [9, с. 127-128]. Досліджено, що у складі української соціологічної термінології у групі «визначника» атрибутом найчастіше виступають прикметники та дієприкметники (*демократична родина* [БМ, с. 35], *елітарна культура* [Білоус, с. 93], *виборче право* [СЕ, с. 61]), а також іменники у формі Родового відмінка: *умови праці* [Примуш, с. 431], *зайнятість населення* [Городян., с. 548], *теорії стратифікації* [Бухтеєв, с. 32] та ін.

У моделях двокомпонентних терміносполук переважна частина атрибутів утворюється за допомогою відносних прикметників, які за структурою є простими. Поодинокими випадками засвідчено також вживання складних прикметників, напр.: *латентно-структурний аналіз* [Волович, с. 17], *експериментально-аналітичне дослідження* [Волович, с. 17], *суспільно-політична інформація* [БКС, с. 130].

Серед досліджених двокомпонентних термінологічних сполучень продуктивними виступають дві структурно-семантичні моделі: ***«A + N»*** – *сімейний цикл* [БМ, с. 35], *структурний функціоналізм* [Черниш, с. 477], *соціометричний метод* [Сірий, с. 156] та ***«N + N»*** – *коефіцієнт розлучень* [БКС, с. 139], *біржа праці* [БКС, с. 35], *запитання анкети* [Волович, с. 182] та ін.

Водночас варто ще раз наголосити, що в українській соціологічній терміносистемі переважають моделі, у яких компоненти поєднуються зв'язком узгодження: *нестандартизоване інтерв'ю* [Кохан, с. 102], *соціальна етика* [БКС, с. 99], *категоріальна змінна* [Волович, с. 190]. У таких термінах, як і в інших узгоджувальних словосполученнях, означуване слово вказує на родове поняття, а означене конкретизує його вид. Тому, узгоджувальне слово здебільшого виступає прикметником. Висока продуктивність таких прикметниково-іменникових конструкцій у соціологічній терміносистемі зумовлена їхньою здатністю передавати специфіку родо-видових відношень у назві спеціального поняття, де іменник виступає означальним, а прикметник диференційним компонентом.

Встановлено, що у складі української соціологічної термінології використовуються, як правило, відносні прикметники, що вживаються як засіб диференціації однотипних предметів та явищ, і здебільшого характеризують їх системну співвіднесеність: *адміністративне регулювання* [СЕ, с. 17], *соціальні флуктації* [Білоус, с. 126], *номінальна шкала* [БКС, с. 332], *категоріальна змінна* [Волович, с. 190], *монографічне дослідження* [Примуш, с. 561] та ін. Фіксуються також поодинокі випадки вживання якісних прикметників у ролі диференційного компонента, зокрема: *«активні бідні»* [БКС, с. 14], *«пасивні бідні»* [БКС, с. 209], *мала група* [СЕ, с. 89] *просте суспільство* [БКС, с. 294], *складна сім'я* [БКС, с. 252] та ін.

Враховуючи той факт, що компоненти термінологічного словосполучення можуть мати різний ступінь термінологічності [10, с. 171], двокомпонентні атрибутивні мовні одиниці соціологічної терміносистеми поділяємо на дві основні групи. До першої групи належать терміни, де обидва слова мають термінологічний характер (часто це можуть бути терміни з інших галузей): *демографічна піраміда* [СР, с. 96], *мікрорівень аналізу* [БКС, с. 178], *швидкість мобільності* [БКС, с. 181], *культурний ареал* [БМ, с. 19], *інституціоналізація конфлікту* [СТПП, с. 147] та ін.

Друга група – це терміносполучення, окремі компоненти яких, взяті ізольовано, можуть і не бути термінами. Так, в окремих з них означуване слово виступає терміном, а атрибут може мати нетермінологічний характер: *соціальний атрактор* [Волович, с. 39], *перепис населення* [СЕ, с. 274], *інформатизація суспільства* [СЕ, с. 167], *головний статус* [СР, с. 98], *фокусоване інтерв'ю* [БКС, с. 128] та ін.

У досліджуваній соціологічній терміносистемі зустрічаються і такі терміни, в яких термінологічний характер може мати означення, а означуване є загальновживаним словом: *зайнятість населення* [БКС, с. 111], *диспозиція особистос-*

ті [Городян., с. 547], *функціональний зв'язок* [СР, с. 105], *теорія обміну* [СТПП, с. 249], *одиниця спостереження* [СТПП, с. 251] та ін. Також засвідчено одиниці, де обидві лексеми, вжиті окремо, можуть бути загальновживаними словами: *конфліктна ситуація* [СЕ, с. 192], *акція протесту* [СЕ, с. 20], *поріг бідності* [БКС, с. 222], *сучасна родина* [БМ, с. 35], *суцільне опитування* [БКС, с. 198] та ін.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, можна стверджувати, що моделювання двокомпонентних соціологічних терміносполучень в українській мові представлено двома моделями: ***«A + N»*** (70%) та ***«N + N»*** (30%), що мають різний ступінь термінологічності й відзначаються високою активністю використання як у стильових різновидах української мови, так і в різних терміносистемах, у тому числі й соціологічній. Крім того, засвідчено стійку тенденцію зростання кількості термінів за рахунок активізації процесу синтаксичної деривації, що пояснюється як зовнішньомовними, так і внутрішньомовними чинниками.

У перспективі дослідження – подальше вивчення особливостей структурної організації термінологічних словосполучень української соціологічної термінології.

Список літератури:

1. Булик-Верхола С. Структурно-граматична характеристика музичних термінів української мови / С. Булик-Верхола // Вісник нац.ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 121-124.
2. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высш. школа, 1987. – 104 с.
3. Козак Л. Типи відношень у багатокомпонентних словосполученнях в українській електротехнічній термінології / Л. Козак // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 250-253.
4. Ктитарова Н. Словотвірна структура слова в металургійній термінології / Н. Ктитарова // Проблеми філології та перекладу. – Дніпродзержинськ: Вісн. ДнДТУ. Філологічні науки. – 2000. – Вип. 1. – С. 25-32.
5. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – № 1. – 2011. – С. 71-76.
6. Луньо П. Є. Структурне моделювання двокомпонентних термінів конституційного права України / П. Є. Луньо // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 61-64.
7. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – К.: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1999. – № 4-5. – С. 48-50.
8. Овсейчик С. Основні структурні моделі екологічних термнів / С. Овсейчик // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – Вип. 9. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2003. – С. 219-222.
9. Панько Т. І. від терміна до системи. Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах. – Л.: Вища шк., 1979. – 146 с.
10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
11. Полешко А. С. О природе терминированности словосочетаний (на материале юридической терминологии) / А. С. Полешко // Структурная и математическая лингвистика. К.: Изд-во «Вища школа», 1987. – Вып. 6. – С. 80-86.
12. Шевченко М. Структурне моделювання сучасної терміносистеми українського речового права / М. Шевченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології» – 2004. – № 503. – С. 121-125.

Перелік умовних позначень:

Білоус – В. С. Білоус Соціологія у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 140 с.
БКС – Біленький Є. А., Козловець М. А., Саух І. В. Соціологія: словник термінів і понять. Київ – 2006. – 337 с.
БМ – Болотіна Є. В., Мішура В. Б. Соціологія: тематичний глосарій для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форми навчання – Краматорськ: ДДМА, 2007. – 48 с.
Бухтеєв – Стислий словник соціологічних термінів. Автор-укладач Бухтеєв М. І. – Донецьк: «Норд Комп'ютер», 2007 – 38 с.
Волович – Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. – К.: Український центр духовної культури – 1998. – 783 с.
Городян. – Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Г. Городяненка – К.: Видавничий дім «Академія», 2002. – 560 с.
Кохан – Тематичний словник-довідник з соціології / За ред. В. В. Кохана; укл.: А. Александровська, С. Буга, Ю. Ткачук та ін. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 112 с.
Примуш – М. В. Примуш. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 592 с.
СЕ – Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
Сірий – Є. В. Сірий Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
СР – Соболєв В. О., Рущенко І. П. Словник з соціології. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999 – 112 с.
СТПП – Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. П. Пічі. – К.: «Каравела», Львів: «Новий світ-2000». 2002. – 480 с.
Черниш – Н. Черниш Соціологія. Курс лекцій. Львів. нац. ун-тет імені Івана Франка 4-е вид., перероб. і доп. – Л.: Кальварія, 2004. – 543 с.

Синегуб Я.В.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

МОДЕЛИРОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ ТЕРМИНОВ В УКРАИНСКОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ

Аннотация
В данном исследовании рассматриваются особенности моделирования структуры двухкомпонентных терминов в украинской социологической терминосистеме. На основе проведенного анализа выделены и описаны основные модели двухкомпонентных терминов. Проанализированы их значение и продуктивность. Определены тенденции моделирования структуры двухкомпонентных украинских социологических терминов. Зафиксированы исходные термины слова, с помощью которых образуются наиболее длинные ряды терминов словосочетаний.
Ключевые слова: моделирование структуры, двухкомпонентные термины, социологический термин, украинская социологическая терминосистема.

Siniegub Y.V.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

THE STRUCTURE MODELING OF TWO-COMPONENT TERMS IN THE UKRAINIAN SOCIOLOGICAL SYSTEM OF TERMS

Summary
This study examines the features of modeling the structure of two-component terms in the Ukrainian sociological terminology. Based on the analysis, the main models of two-component terms are identified and described. Their importance and productivity are analyzed. Tendencies of modeling the structure of two-component Ukrainian sociological terms are determined. The initial word terms with which the longest series of terms of word combinations are formed are fixed.
Keywords: structure modeling, two-component terms, sociological term, Ukrainian sociological terminology.

УДК 821.122(57)+161.2 Мільтон, Вовк

МІФОЛОГІЗМ У СОНЕТІ ДЖОНА МІЛЬТОНА «ON HIS DECEASED WIFE» І ВІРШІ ВІРИ ВОВК «АЛЬЦЕСТА»: СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Смольницька О.О.
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України

Досліджено спільні риси у сонеті Джона Мільтона, присвяченому його покійній дружині, та вірші української письменниці у Бразилії Віри Вовк «Альцеста». Обидва твори об'єднані вічним образом, персонажем античної міфології Альцестою (Алкестою). Для повнішого висвітлення залучено біографічний, компаративний, юнґіанський методи, а також метод тезаурусного аналізу. Образ Альцести аналізується в інтермедіальному аспекті. Звертається увага на перекладознавчий аспект.
Ключові слова: міф, символ, архетип, поезія, переклад, компаративістика.

Постановка проблеми. Міфологізм як напрям і навіть підґрунтя художньої літератури активно досліджується сучасною вітчизняною наукою, проте існує взаємозв'язок текстів, а також інтермедіальний аспект у міфологічному плані. Оскільки це важливі компоненти комплексного аналізу, варто звернути увагу на них, зокрема, доповнити перекладознавчими стратегіями – розглянути вербальний і невербальний тексти. Наприклад, образотворче або музичне мистецтво може слугувати як коментарем до писаного чи усного (тобто вербального) тексту, так й інтерсеміотичним перекладом. У центрі пропонованого дослідження – сонет Джона Мільтона (John Milton, 1608-1674) «On His Deceased Wife» (орієнтовно 50-ті рр. XVII ст.) і вірш української письменниці, перекладачки, видавця, мисткині, культуртрегера у Ріо-де-Жанейро Віри Вовк (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська, Wira Selanski, 1926 р.н., м. Борислав; еміграція, з 1952 р. – остаточно у Бразилії) «Альцеста» (кінець XX ст.) як об'єднані спільним образом та виразно міфологічні. Мотивація вибору саме названих творів – виразна релігійність і орієнтування на відомі міфологічні образи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Вовк уже поставала об'єктом

© Смольницька О.О., 2017

і предметом наукового і науково-популярного вивчення в Україні (О. Астаф'єв, О. Бекішева, Ю. Григорчук, Н. Грицик, І. Жодані, І. Калинець, Н. Козіна, М. Коцюбинська, С. Майданська, С. Ожарівська, Т. Остапчук, О. Смольницька, Л. Тарнашинська, З. Чирук, В. Шевчук та ін.), США (Б. Бойчук, Л. Залеська Онишкевич, Б. Рубчак, М. Ревакович, І. Фізер), Польщі (Т. Карабович – Tadeusz Karabowicz.

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Відкриття творчості Дж. Мільтона українською гуманітаристикою, у тому числі перекладознавством, уже окреслювалося, причому в компаративному ключі ([9-10]), але неперекладеність деяких показових творів цього автора і зв'язок його тематики зі здобутками інших літератур і, у першу чергу, міфологією, вимагають ширшого дослідження. Так само: компаративний підхід з огляду на глибоку ерудицію В. Вовк і поліфонію її текстів вимагає розширення. Зокрема, перспективним може бути творчий метод Дж. Мільтона як елітарного автора складних текстів, чиї особливості розглянуто нижче.

Біблію в обох письменників, багата символіка, метафоричність, алюзійність, елітарність, а також тверда життєва позиція. Об'єднує обох авторів і громадська діяльність. В обох випадках можна говорити про бароковість: якщо Дж. Мільтон був представником цієї доби, то В. Вовк у складному творчому методі (неоміфологізм, магічний реалізм, символізм та ін.) не лише застосовує здобутки українського, бразильського та ін. бароко, але й сама творить необароко. Отже, можна казати про авторську міфологію Дж. Мільтона і В. Вовк. Міф не переказується, а задіюється та інтерпретується. У біографічному аспекті об'єднувальним чинником може бути й ерудиція та освіта обох письменників – зокрема, володіння багатьма європейськими мовами і плекання власного творчого методу на романському ґрунті. Зокрема, це Італія у Дж. Мільтона (і він сформувався як гармонійна особистість, зацікавлена мистецькими і науковими здобутками), Бразилія у В. Вовк. Якщо згадати подорожі (яких у В. Вовк безліч, в Європі, Америці та на Сході), то у випадку саме української письменниці у Ріо-де-Жанейро це Італія, Франція, Португалія та ін. Також варто відзначити такий важливий факт в обох письменників як поліглотство, причому володіння класичними мертвими мовами. В. Вовк знає латинську і давньогрецьку мови, причому останню опанувала самотужки (як й іспанську). Батько письменниці, лікар Остап Селянський, читав своїй дочці (коли вона хворіла) Гомера в оригіналі (інформація надана самою В. Вовк під час приватного спілкування, 2011 р.) – це було прийомом психотерапії. Справді, гекзаметр має лікувальний ритм. Отже, є підстава казати про щеплення іншої культури (причому сприятливе) на національну основу конкретної постаті: англійсько-італійський метод – у Дж. Мільтона, українсько-бразильський – у В. Вовк. Також в обох авторів інтерпретуються антична, біблійна та питома (кельтська і германська у Дж. Мільтона, українська, причому рідна гуцульська та бойківська – у В. Вовк). Сама В. Вовк високо цінує Дж. Мільтона, особливо «його зворушливий «Втрачений рай» [5].

Мета статті – практична демонстрація можливості порівняння, яким чином здійснюється міфологізм, на прикладі названих поезій Дж. Мільтона і верлібру В. Вовк.

Відповідно мета передбачає **завдання**: 1) здійснити біографічний аналіз сонета Дж. Мільтона і зіставити цей текст із трагедією Евripіда «Алкеста»;

2) простежити біблійну символіку в аналізованому сонеті;

3) схарактеризувати зображення Алкести (лат. Альцести) у мистецтві;

4) порівняти сонет Дж. Мільтона, вірш В. Вовк «Альцеста», поему або довгий вірш Р.-М. Рільке «Алкеста» і вибрані мотиви поеми К. Скуєнієкса «Не озирайся».

Виклад основного матеріалу. У перекладі сонета застосовано більше звичну для українського читача модель (в оригіналі рими односкладові). Сам автор поєднав англійську та італійську традиції. Англійська у Мільтона система строф, а схема римування – італійська. Назва сонета, певно, прибрана пізніше, після поетової смерті. У навчальній лектурі цей твір іменується як XXIII сонет.

Досі не з'ясовано, кому саме присвячено цей вірш. Мільтон був одружений двічі. Перша дружина, з 1642 р., – Мері Павелл (Mary Powell, 1625-1652), народила письменнику чотирьох дітей: Енн, Мері, Джона, Дебору. 1656 р. Мільтон одружився з Кетрін Вудкок (Katherine Woodcock), але вона вмерла 1658 р., невдовзі не стало й її доньки Кетрін. Більше схиляються до версії, що сонет має на увазі другу жінку.

Вірш описує сновидіння чи видіння ліричного героя. Якщо прийняти біографічний аспект, то біль сублімує безпосередньо автор. На початку сонета сказано: «Methought I saw my late espoused Saint / Brought to me like Alcestis from the grave, / Whom Joves great son to her glad Husband gave, / Rescu'd from death by force though pale and faint» [1] (український переклад див. у додатку). Як і в інших поезіях, тут Мільтон любить парафрази, метафори та взагалі загадковість. Образи античні. Альцеста (Алкеста, Алкестида, у Мільтона Alcestis) – доброчесна дружина царя Адмета, якому було суджено вмерти, але піфія прорекла, що смерті можна уникнути, якщо за Адмета погодиться зійти в Аїд хтось інший. Усі відмовилися (у тому числі Адметові батьки), погодилася лише Алкеста. В Евripіда її «Усі люди вважають вінцем доброти / І чесноти зразком: / Поступилась життям задля мужа» (тут і далі переклад з давньогрецької А. Содомори) [4, с. 26]. «Великий Син Юпітера» (*Jove's great Son* [1], в Евripідовій «Алкесті» («Алкестиді») – «Хоробрий сину Зевса світовладного» [4, с. 62], як до Геракла звертається Адмет, і сам Геракл називає себе «Зевсовий син» [3, с. 61]) виборов у Танатоса Альцесту. Прикметно, що ні Геркулес, ні Адмет у Мільтона не названі прямо, а лише парафразами: перший – «великий Син Юпітера», другий – «зраділий чоловік» (*glad Husband* [1]). Дружина повернулася до Адмета, але три дні й три ночі не мала права сказати ні слова. Епітет *vail'd*, застосований до Альцести (*Her face was vail'd* [1]), означає традиційне як на той час зображення цієї міфічної цариці: загорнута у покривало, вона здіймається з могили.

В Еврипіда Геракл виводить Алкесту до Адмета, «вкритою довгим покривалом» [4, с. 57], причому випробовує свого друга, спочатку пропонуючи йому як дружину цю начебто незнайому жінку, яку «не викрав – у змаганні взяв» [4, с. 57]. Коли Адмет відмовляється, Геракл знімає з Алкести покривало [4, с. 60]. Як коментує Дж. Холл, на картинах в Алкести «іноді вуаль піднімає сам Геркулес» [11, с. 159]. Символ вуалі важливий: її зняли з Алкестиної голови, коли вірна дружина повернулася з царства мертвих [11, с. 144]. Але у Мільтона лик коханої закритий, неначе у божества або статуї. Цим покров нагадує божественну таємницю, якої не осягнути смертному, причому стає зрозуміле, що ця тінь уже не повернеться до чоловіка – на відміну від міфічної героїні. Отже, у цьому мистецтво і життя не збігаються. Водночас у сонеті Мільтона, можливо, і особистий момент: поет хоче зберегти у пам'яті риси коханої людини й тому сумнівається, чи не зітруться вони за певний час. Яке і Адмет, ліричний герой (і автор) не бажає іншої дружини. З античним міфом зближує біографію поетової дружини й те, що місіс Мільтон (перша чи друга) лишила дітей сиротами.

Спільна з античною біблійна опозиція живого/мертвого тіла і духу, використана Мільтоном. В Еврипіда Адмет довго сумнівається, чи жива повернена йому Алкеста. Спочатку не впізнаючи жінки під покривалом, цар урешті погоджується ввести «гостю» до своєї господи, але відмовляється брати незнайомку за руку. Дати руку означає провести іншого, здійснити перехід за поріг (межу). Узяти жінку за руку в цьому випадку (звичаїв Еллади) означає визнати її або майбутньою дружиною, або наложницею. Коли ж Адмет наважується та бере Алкесту за руку, Геракл знімає з жінки покривало, і друг переможця впізнає свою дружину [3, с. 60]. Тобто цар визнає свою Аніму й перестає сприймати її як Тінь. Визнана та впізнана, Аніма «оживає», кристалізується.

Варто проаналізувати старозавітні поняття, використані у Мільтоновому сонеті. Зокрема, вислів *child-bed taint*, де *taint* – «ув'язнення», «замкнення» – відсилає до 12-го розділу книги Левіт: Господь дає Мойсею докладні настанови про очищення породільниці. Після пологів та повинна була сидіти в хаті 33 дні (якщо народила сина), і а вдвічі довше, 66 днів, – якщо мала дівчинку. Далі мати мала принести жертву (голуб'ятко, ягня тощо). Можливо, уявлення про «нечистоту» у цьому вірші застосовується й тому, що друга жінка (якщо твір присвячено їй) не встигла народити сина-спадкоємця, а натомість – дівчинку. (Від першої дружини у Мільтона був і син). В Євангелії від Луки, тобто у Новому Завіті, повторюється про жертву: після обрізання восьмиденного немовляти Ісуса принесли офіру на честь народження хлопця (Лк. 2:22-24). У патріархальному суспільстві дівчинка вважалася небажаною чи менше бажаною, аніж син. У біографічному аспекті може матися на увазі й те, що після народження немовляти мати фактично не відходила від колиски, доглядаючи дитину. Цікава деталь – адже у більш-менш заможних сім'ях за немовлятами стежили годувальниці, няньки.

Новозавітні образи: епітет *vested* (синонім до *dressed* [1]), а також вислів *all in white* [1], що нагадує уявлення про те, що благословенні Богом після смерті вбрані у біле. Зокрема, про це йдеться в Одкровенні (Об'явленні) Йоанна (Івана) Богослова, чи Апокаліпсисі. Зокрема, там сказано: «Один із старших промовив до мене: «Ці, одягнені в одежі білі, хто вони і звідки прийшли?» Я ж мовив до нього: «Владико мій, ти знаєш». А він оповів мені: «Це ті, що прийшли від горя великого, і обмили одежі свої, і вибілили їх у крові Агнця»« (Одкр. 7: 13-14, тут і далі пер. о. І. Хоменка). Коментатори вважають, що вислів «від горя великого» означає Неронове переслідування християн [6, с. 311]. Мільтон міг використати цю історичну аналогію для позначення конфлікту між католиками (як «папістами», «ідолопоклонниками» тощо) і пуританами. В іншому місці Одкровення читаємо про дружину Агнця: «І дано їй, щоб одягнулася у віссон чистий, ясний, віссон же – це праведність святих» (Одкр. 19:8).

Отже, провідні образи у сонеті: античні, біблійні та відверто біографічні, «завуальовані» флером поетової ерудиції. Символіка та знані тодішньому реципієнту вічні образи постають як засіб сублімування болю, порятунок психіки автора. Сам жанр цього вірша можна класифікувати і як епітафію, причому тяглість такої неординарної епітафії-видіння в англійській літературі спостерігається ще з доби Середньовіччя. Зокрема, це анонімна середньоанглійська поема XIV ст. «Перлина» («Perle», сучасною англійською «(The) Pearl»), де ліричний герой оплакує свою передчасно вмерлу доньку і під час видіння – можливо, трансу – бачить її в раю. Намагаючись кинутися до неї і торкнутися, він прокидається на доччиній могилі – поширений мотив і сновидінь, і фольклору різних народів. (Докладніший аналіз і уривки з українського перекладу: [8]). У сонеті Дж. Мільтона є подібний мотив, але взятий з античності, – невдала спроба смертного вві сні (отже, за міфологічною паралеллю, візиті у Тартар, бо сон – брат смерті) обійняти дух. Той відлітає геть, і безутішний герой прокидається. Можна згадати епізоди з ірреальними обіймами в «Іліаді», «Одіссеї» [1], «Енеїді» (і цей сюжетний хід опрацьований у травестійній «Енеїді» І. Котляревського).

У В. Вовк вірш «Альцеста» побудований як суто жіночий монолог. Власне, це вкладається у концепцію збірки «Жіночі маски», чий вихід планувався на Рік Жінки, але з непередбачених обставин книгу опублікували 1994 р. [3, с. 398]. У 2014 р. збірку було перевидано як білінгву – у польському перекладі професора Т. Карабовича (Люблін) і з польськомовною аналітичною статтею цього ж дослідника [12]. На відміну від сонета Дж. Мільтона, форма вірша «Альцеста» не канонічна, але цей верлібр – як і багато творів у В. Вовк – може так називатися досить умовно, з огляду на особливий ритм.

Альцеста у В. Вовк постає як тінь в Аїді, причому цей перехід з тіла у тінь, ця метаморфоза – невловимі (прийом, улюблений у письменниці). За текстом буквально доводиться стежити, читаючи між рядків. Лірична героїня перебуває до визволення. Вона ще не знає про свого захисника. Прикметно, що й чоловік, Адмет, у тексті не згадується. Візуальний ряд виразний: чорний пісок («не вередлива йду між тіні / де не взоряє ранок / і видми чорного піску / мережать берег

мертвої ріки» [2, с. 16] викликає асоціації з темрявою у царстві Тартар. Це вічна ніч; асоціативний ряд – базальтовий пісок ісландських пляжів, де є тільки синяво-чорний колір. На піску, зрозуміло, нічого не виросте (як і на камені неможливо нічого посіяти – про це відгомін в українських загадках та замовляннях), і неможливо звести будинок (відсилання до Христової притчі).

Оскільки творчість обох поетів часто ґрунтується на античній символіці (причому твори давньогрецьких і римських авторів відомі в оригіналі), то цікаво простежити змалювання образів Алкести і Танатоса у трагедії Еврипіда «Алкеста».

Образ Алкести і сюжет про неї став популярним в образотворчому мистецтві XVIII ст., а також у музиці. У XX ст. цей сюжет по-своєму інтерпретував Джанні Родарі у казці «Для кого прядуть три старі жінки» (цикл «Римські фантазії»). Це підкреслює, що сюжет про Алкесту стосується і сучасності.

Якщо здійснювати контекстуальний аналіз творчості В. Вовк, то на перший план виступає німецька класична освіта письменниці (Тюбінґен, захист докторської дисертації), німецька мова як базова, німецька (і взагалі германська) культура як фах. З німецьких авторів, зокрема, В. Вовк перекладала Р.-М. Рільке, Ф. Дюрренматта та ін. А дискурс Рільке в Україні можна розгорнути і у перекладознавчій біографії В. Стуса (причому слід врахувати, що В. Вовк спілкувалася з українськими шістдесятниками). Відповідно, тут Рільке цікавий тому, що йому належить вірш «Алкеста» («Alkestis», збірка «Нові поезії», 1907). У цьому плані плідний компаративний аналіз віршів В. Вовк і Рільке.

Незважаючи на те, що письменниця не перекладала цього вірша (хоча їй належать переклади інших поезій Рільке, і згаданий твір В. Вовк знає), упадає у вічі спільна тематика і, попри різні стилі, інтуїтивна подібність змалювання образів. Але якщо у В. Вовк увага зосереджена на суто жіночому образі, а маскулінний (бог) іде на другому плані, і про майбутній порятунок героїні ще не йдеться, то у Рільке спочатку акцент – на пророкуванні Аполлоном смерті Адмету. Ситуація відбувається на бенкеті, причому зображеному в автентичних давньогрецьких звичаях. Ключова увага – до шоку, який відчуває Адмет. Іншими словами, Рільке пропонує чоловічий погляд на проблему – і цим вірш «Алкеста» різниться від інших його творів, якот, скажімо, «Pieta». Реакція Адмета вражає, як і його батьків (що, як виходить з міфу, відмовилися вмерти за нього): це жах. Аполлон віщує Адмету вмерти зараз – і цар торгується з богом за кожну мить. Алкесту описано зворушливо: Її аргументи: «...у нього немає більше іншої (жодної) заміни. Це я» [2]; «...хіба не було сказано, що те ложе, яке на нас чекає, належить підземному світу?» (дослівний переклад з німецької мій. – *О. С.*). Отже, це тонке поєднання Еросу і Танатосу. Шлюбне ложе ототожнюється з могилою, труною. Вірш пропонує певну незавершеність: Алкеста полишає Адмета, а він падає ницьма, щоб не бачити її останньої усмішки. Міфічного мотиву визволення героїні тут не згадано, але є натяк, бо останньої миті Алкестине обличчя «...das sich wandte / mit einem Lächeln, hell wie eine Hoffnung, / die beinah ein Versprechen war: erwachsen / zurückzukommen aus dem tiefen Tode / zu ihm, dem Lebenden...» [2], тобто: «...озирнулася, / з усміхом, осяйним, / наче сподівання, / майже обіцянка: повернення дорослою з глибокої смерті / до нього, живого». Отже, тут смерть – це ініціація: молода Алкеста має розлучитися з наївними, незрілими переконаннями. Її смерть (тимчасова!) необхідна. Цей вірш дуже візуальний (як і досліджені твори Дж. Мільтона та В. Вовк), розташування фігур – ніби на сцені давньогрецького театру. Поезію побудовано як античну трагедію; такого колориту додає й білий вірш. У цьому творі помітні типові німецькі рефлексування, але також і погляд сучасної Рільке людини (початку XX ст., зламу епох) на архетипову трагедію: вона *сучасна*, у такій ситуації вибору може опинитися кожний. Міф мудрий, він *знає* і *підказує*. Також особливої чутливості цій поезії додає генетична слов'янська чутливість автора (у Рільке було чеське коріння, і чеською мовою він володів вільно; до речі, ця мова була першою у Гайдна). Цікаво, що, незалежно від обох письменників – Рільке і В. Вовк – вплітається певна біографічна подібність: австрійський поет народився у Празі, а еміграція української письменниці була пов'язана і з цим містом. Творча робота Рільке у Парижі, Швейцарії, Україні (1900) тощо, а також легке вивчення інших мов, нагадують аналогічні шляхи В. Вовк.

Цікавого висвітлення додає багатозначність деяких німецьких лексем (недарма це мова філософії). Іменник der Mantel (*nassen Mantel* [2], тобто «мокрий») означає не тільки «плащ» (асоціація з давньогрецьким убором=статуєю), але й «мантія», що додає образу Аполлона врочистості й покрову таємниці. Алкестине обличчя у Мільтона затулене – у Рільке натомість сповитий Аполлон. У В. Вовк зовнішність Альцести не описано, але обізнаний з міфом читач може уявити цю жінку.

Також для аналізу важлива кольорова символіка вірша В. Вовк, подібна до першоджерела: у трагедії Еврипіда (стасим другий, строфа I) хор називає божество Аїда епітетом «чорногривий» [4, с. 37], а Геракл іменує підземне царство Аїда, куди спуститься, «край безсонячний» [3, с. 52], Танатос та інші під землею – «божества безсонячні» [4, с. 62]. Яскравих або контрастних барв у вірші В. Вовк немає: Тартар передбачає тільки зблякліcть або темряву, причому без відволікання на стороннє. Яскравою може бути хіба що кров, яку офірують Танату (Танатосу), і це божество летить на запах жертви. Спивши крові, Танатос має право забирати вмерлого. Недарма Геракл каже про свою майбутню боротьбу: «Підстерегти гадаю: кров жертовну п'є / Біля могили демон смерті – Танатос» [4, с. 52]. Якщо у сонеті Дж. Мільтона можна спостерегти антитезу вічного світла (білих шат, дня) і темряви (могила, ніч, смерть), то у В. Вовк героїня ще зустріне білий день. Поки що вона перебуває у темряві, але ось-ось переступить межу світів.

Як і у Дж. Мільтона, образ Альцести трактується В. Вовк ще й біографічно: якщо враховувати реальність, в якій перебувала письменниця. Героїня потрапляє в іншу реальність, причому раптова зміна звичного світу (патріархальна Гуцульщина,

«золотий вік» дитинства) шокує. Окупація, репресії, Друга Світова війна, Третій Райх – тобто прихід тоталітарного режиму – викликають асоціації у письменниці та її героїв з Танатосом. Еміграція сприймається як перехід, можливо, ініціація, але до воскресіння ще далеко: у стресовій, навіть пограничній, ситуації, відмирає бажання жити. У цьому плані вірш «Альцеста» можна порівняти з дисидентською лірикою Кнута Скуєнієкса (1936 р. н.) – поемою «Не озирайся», в якій наскрізний сюжет про Орфея і Евридику. Ці вірші були створені у радянському концтаборі (Мордовія, 1962-1969). Реальність поет сприймав як Тартар. Тут, як і у вірші В. Вовк, архетипові символи переходу, річки-межі (Ахерону), додається персонаж – перевізник Харон, так само архетиповий; загальна атмосфера – смерть і тиск демонської сили на несправедливо звинуваченого поета (Орфея). Кольорова символіка подібна до першоджерела (античної), тобто цей поет, як і В. Вовк, фактично не додає власної трансформації до змалювання потойбіччя, проте наголошує на важливих деталях – і цим наближається до стилю давньогрецьких трагедій (де емоційну оцінку дає хор): «Какие смутные тени! / Какие серые птицы! / … / Какой монотонный холод!» [7, с. 116] (тут і далі переклад з латиської дисидента Юлія Даніеля, який знав Скуєнієкса за табором). Прикметно, що переклад як трансляція тут «обернений» чи «взаємний»: поезію дисидента переклав інший поет-дисидент. Реальність – і табір, де ув'язнений поет (натяк на сокиру, нездатну рубати – тут і асоціація із Сизифовою працею), і Аїд (моторошна тиша, пісок). Надприродна тиша – атрибут царства Аїда – як важлива деталь згадується у верлібрі В. Вовк: «де не щебече вивільга / і хвиля не перебирає / м'якими пальцями в бамбуці…» [2, с. 16]. Бамбук нагадує флейту, але цікаво, що тут згадується не очерет (логічний для античних міфів) – можливо, реальність бразильська чи інша «екзотична». Пташиного голосу немає у мертвому світі; в українських замовляннях хвороби та інші біди посилаються на болота та в інші локуси, «де півні не піють» тощо, тобто де немає голосу, – за межу реального. Але така формула – захист живого від смерті (яку виганяють близькі люди, знахар, ворожка або шаман). Натомість у вірші В. Вовк інший принцип тиші: остаточний кінець (проте Альцеста ще не відає, що її кінець відкладено, і Геракл поспішає врятувати). Смерть забирає життя, і це можна розгорнути як міфологічний ряд: божество Танат(ос) п'є жертовну кров, вампір висмоктує життєву енергію – творчість, причому мотивом у конкретному вірші виступає заздрість інших до вміння митця творити. (У Скуєнієкса Аїд пропонує Орфею зіграти щось на кістках мерців; далі конвою – не названому прямо – наказують вивести його [6, с. 116-117]). Такий несподіваний компаративний аналіз доречний не лише спільною тематикою і подібними життєвими обставинами, які стимулювали появу творів, європейською базою освіти обох поетів, але й зв'язком Скуєнієкса з українським перекладознавством (наприклад, його переклади з Лесі Українки) і тим, що латиський поет володіє українською мовою.

У В. Вовк Альцеста свідома власного вибору – і у цьому текст іде строго за міфом і трагедією Еврипіда: «удосталь я жила щоб привітати взнесла / тінистий край // удосталь я любила / щоби зворушити / суворе серце бога» [2, с. 16]. Цікаво, що цей лаконічний монолог жіночної, але мужньої Альцести нагадує останній підсумок воїна перед смертю – як в англосаксонському епосі «Беовульф»: умираючи, переможець дракона і рятівник рідного краю каже (пісня XXXVII, рядки 2736-2740: «Щó за жеребом випаде, // вдома чекав я, / добре тримався, // чвар не прагнув, / не по правді складав // нечасто присяги. / Через усе це, // від ран ослабломy, / мені слід порадіти…» [1, с. 128] (тут і далі з англосаксонської переклад Олени О'Лір). Фактично це сповідь. Так само перед останнім боєм відомий як талановитий скальд конунґ Гаральд Гардрада промовляв віси. А у «Беовульфі» заголовний герой (ще не конунґ, молодий, але мудрий), ідучи на битву з матір'ю вбитого ним Ґренделя, розраджує Гротґара таким кредо: «Свій кінець / сьогосвітній узріти // кожному слід; / хай славу, хто в змозі, // до смерти виборе, – / для воїна це // поза кругом життєвим / найкраще буде» [1, с. 71] (пісня XXI, рядки 1386-1389). У різних релігіях умерлий має нести відповідь за своє життя перед божествами – наприклад, в єгипетській міфології має промовляти формулу, які правила не порушував; якщо ж щось виявляється неправдою, душу пожирають. Жінка-воїн і жінка-мисткиня у В. Вовк часто виступають в одній іпостасі.

До кінця не з'ясовано, якого саме бога зворушила Альцеста у В. Вовк – і чим саме: своєю любов'ю до чоловіка, жертовністю, творчістю (в оригіналі – міфі та трагедіях – ця героїня не творить, проте у В. Вовк вона й автобіографічна). Вочевидь, під богом у маються на увазі Аїд і Танатос. Альцеста благає божество смерті забрати її замість Адмета і приносить жертви. Проте останній рядок можна зрозуміти й інакше: Геракл поборе Танатоса, і Аїд поверне Альцесту живою. Так, в Еврипіда Аполлон каже Танатосу: «Хоч ти який жорстокий, а поступишся: / Такий-бо в дім Ферета [Адметового батька. – *О. С.*] завітає муж, / По кінну колісницю в сніжну Фракію / Велінням Еврістея владним посланий, / Що, тут, як гість Адмета, він із рук твоїх / Зажерливих цю жінку вирве силою. / Отож, не заслуживши в мене вдячності, / А лиш ненависть, мою волю сповниш ти» [4, с. 25] (пролог). Під мужем, який переможе смерть, розуміється Геракл – згадуваний парафразом у сонеті Дж. Мільтона. А у вірші В. Вовк можна виокремити концепти кохання, творчості («Еолева арфістка» [2, с. 16] – і Альцеста, і річка, яка огортає бамбук) і мужності.

Висновки і пропозиції. Отже, чотири проаналізовані твори: Дж. Мільтона, В. Вовк, Р.-М. Рільке, К. Скуєнієкса – об'єднані юнґіанською тріадою: Аніма (Альцеста, Евридика) – Анімус (ліричний герой; Геркулес; Адмет; Орфей) – Тінь (Аїд, Танатос). Обидва тексти – Дж. Мільтона і В. Вовк – об'єднує сприйняття Альцести як тіні. У Дж. Мільтона це заслабла, наче непритомна, від подиху смерті, тінь, яку, іще поблідлу (*pale and faint* [1]), Геркулес повернув Адмету. (У В. Вовк також наголошено на мотиві в'янення від смерті: «вже яленіє світ» [2, с. 16]: ялeніти – в'янути, марніти; у польському перекладі Т. Карабовича: «już blednie świt» [2, s. 17]). Проте у ліричного героя і автора Мільтонова сонета Альцеста = кохана дружи-

на відлітає назавжди у потойбічний світ, коли чоловік намагається торкнутися тіні. Отже, ця тінь не стане живою. Це – пряме спречання з міфом. У В. Вовк можна виокремити концепт вірного подружнього кохання – до речі, протилежного шлюбу Зевса-Юпітера (Гераклового батька) і Гери-Юнони. Несподівані паралелі з германською бойовою поезією, а також очікувані – з міфологією різних народів стародавнього світу – загострюють увагу на сповіді заголовної героїні перед смертю.

Цікаво, що у Дж. Мільтона Аніма і Тінь фактично зближуються. Те, що ліричний герой приймає за Аніму, виявляється Тінню, яка зникає від спроби її торкнутися. Натомість антична Алкеста-Альцеста не зникає і стає живою людиною. Описаний Мільтоном момент можна розуміти і як сутність творчого процесу, одвічний страх митця не вловити задуманого. Ось чому у сонеті образ коханої уявний, і на цьому наголошується. Так само у В. Вовк Альцеста – уже тінь і водночас ще тінь (а не людина), але щаслива розв'язка підказується лише тим читачам, які знають міф; натомість сам верлібр не пропонує визволення героїні й підкреслює її стоїцизм, прийняття своєї добровільної жертви.

Додаток. ***Джон Мільтон, «На Кончину Його Дружини»*** (*«Його Втраченій Дружині», «On His Deceased Wife»*, поетичний переклад Ольги Смольницької, 2017). Здалось мені: я Дух умерлий зрів: / Явивсь він, як Альцеста від гробниці, / Та Зевса Син вернув жону Щасливцю, / Зів'ялу тінь од гибелі слідів. // Очистилась од грішної ліжниці, / Бо так Старий Тестамент заповів, / І ось мені відкрився обрій див: / У Небесах безгрішна сяйнолиця, // Благочестива, в білому одінні: / Та схований під укривалом лик, / Її любов, божественне проміння, – // Цього не стріти в смертних і повік. / Обняти хтів – та щезло сновидіння, / І день для мене одмінивсь на змрік.

Список літератури:

1. Беовульф / Із англосаксонської розміром оригіналу переклала Олена О'Лір; наукові редактори Катерина Шрей і Олег Фешовець. – Львів: Астролябія, 2012. – 208 с.
2. Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – 148 с.
3. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – К.: Родовід, 2000. – 422 с.
4. Евріпід. Алкеста / Евріпід / Пер. А. Содомори // Евріпід. Трагедії / Перекл. з давньогрецької А. Содомори та Б. Тена. – К.: Основи, 1993. – С. 25-26, 37, 52, 57, 60-62.
5. Лист Віри Вовк Ользі Смольницькій від 19 травня 2017 р., 14:46 (З особистого архіву Ольги Смольницької).
6. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 M.
7. Скуениекс К. Не оглядывайся / Кнут Скуениекс / С латышского. Перевод Юлия Даниэля // [Конволют]. – С. 116-117.
8. Смольницька О. О. Анонімна середньоанглійська поема XIV ст. «Перлина» («Perle»): відтворення символіки і контекстуальних зв'язків в україномовному художньому перекладі / Смольницька О. О. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». – 2016. – Вип. 5. – С. 36-43.
9. Смольницька О. О. Індія як екзотика в англійській поезії XVII ст.: Джон Мілтон і Ендрю Марвелл / Смольницька О. О. // Сучасна філологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 21-22 квітня 2017 року. – Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 97-100.
10. Смольницька О. О. Проблема відтворення українською мовою шекспірівських мотивів, античної та кельтської основ у поемі Джона Мільтона «L'Allegro» (1632 р.) / Смольницька О. О. // Філологія: сучасний погляд на вивчення актуальних проблем: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17-18 лютого 2017 р. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. – С. 148-153.
11. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Джеймс Холл / Пер. с англ. А. Е. Майкапара. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1996. – 656 с.
12. Karabowicz T. Idiomatyczny dyskurs prawdy w tomiku wierszy poetki Wiry Wowk Kobiece maski / Tadeusz Karabowicz // Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – С. 139-144.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Milton J. Sonnet 23 / John Milton // The John Milton Reading Room / Sonnets. – Available at: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading_room/sonnets/sonnet_23/text.shtml – English. – Accessed: 14.05.2017.
2. Rilke R. M. Alkestis / Rainer Maria Rilke / Gedichte. [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: http://gutenberg.spiegel.de/buch/rainer-maria-rilke-gedichte-831/56 – Deutsch. – Behandlung Datum: 18.05.2017.

© Переклад Ольги Смольницької. 2017

Смольницкая О.А.
Научно-исследовательский институт украиноведения
Министерства образования и науки Украины

МИФОЛОГИЗМ В СОНЕТЕ ДЖОНА МИЛЬТОНА «ON HIS DECEASED WIFE» И СТИХОТВОРЕНИИ ВЕРЫ ВОВК «АЛЬЦЕСТА»: ПОПЫТКА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛИЗА

Аннотация
Исследованы общие черты в сонете Джона Мильтона, посвященном его покойной жене, и стихотворении украинской писательницы в Бразилии Веры Вовк «Альцеста». Оба произведения объединены вечным образом, персонажем античной мифологии Альцестой (Алкестой). Для полного освещения привлекаются биографический, компаративный, юнгианский методы, а также метод тезаурусного анализа. Образ Альцесты анализируется в интермедиальном аспекте. Обращается внимание на переводоведческий аспект.
Ключевые слова: миф, символ, архетип, поэзия, перевод, компаративистика.

Smolnytska O.O.
Research Institute of Ukrainian Studies
Ministry of Education and Science of Ukraine

MYTHOLOGISM IN THE SONNET BY JOHN MILTON «ON HIS DECEASED WIFE» AND THE POEM BY VIRA VOVK «ALCESTIS»: ATTEMPT OF COMPARATIVE ANALYSIS

Summary
The common features in the sonnet by John Milton dedicated his dead wife, and the poem by the Ukrainian writer in Brazil Vira Vovk «Alcestis», were investigated. The both poetical texts are united because of the eternal character of the ancient mythology who is Alcestis. The research uses biographical, comparative, Jungian methods, as well as the method of thesaurus analysis which is lighted up. The aim is the achieving of objectivity. The image of Alcestis is analyzed in the intermediate aspect. The aspect of translation studies is emphasized.
Keywords: myth, symbol, archetype, poetry, translation, comparative studies.

УДК 811.111

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ «ПРИРОДОЗНАВСТВО» У РОМАНІ К. РАЙХ «У ПОНЕДІЛОК ТРАУР»

Тхор Н.М., Чекалін В.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У даній статті аналізується проблема системності організації термінів, адже відомо, що терміни – це лексичні одиниці мови, які характеризуються високою ступінню організації та системністю. Також стаття розглядає різницю між поняттями «термінологічне поле» та «терміносистема», так як два даних поняття позначають системну структуру організації термінів, тому у лінгвістиці вкрай необхідно їх розрізняти. Крім того, у статті розглянуто функціонування термінологічного поля «природознавство» у романі американської письменниці К. Райх «У понеділок траур», проведено структурний аналіз даного термінологічного поля, досліджена частота вживання термінів термінологічного поля «природознавство».
Ключові слова: термін, термінологічне поле, терміносистема, мікрополе, структура, частота вживання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики вчені приділяють значну увагу функціонуванню термінів у мові, зокрема класифікації термінів, дослідженню їх структури, проблемі організації термінів у системи, а також особливості вживання термінів у професійній діяльності людини. Адже в епоху стрімкого розвитку науки у вчених виникає потреба встановлювати зв'язки з колегами для обміну знаннями та розвитку наукової думки. На допомогу вченим приходять галузеві терміни, які позначають певні процеси в тій чи іншій галузі науки та дозволяють вченим порозумітися.

Роман К. Райх «У понеділок траур» [7] показує нам життя судового антрополога Темперанс Бренан, на долю якої часто випадають нелегкі випробування, пов'язані з аналізом кісток людини, встановленням дати та причини смерті знайдених тіл. Тому роман багатий на терміни, які пов'язані з професійною діяльністю антрополога, а саме: adipocere, autopsy, bone, clavicle та інші. Це дозволяє читачу детальніше пізнати професію головної героїні. Тому ми розглянемо функціонування термінологічного поля «природознавство» у даному романі для того, щоб наглядно продемонструвати реалізацію системності організації термінів у романі та у професійній діяльності антрополога.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема функціонування термінів у мові стає все біль актуальною на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки. Стаття Ю. Головацької розглядає такі поняття як «термінологічне поле» та «терміносистема», аналізує їх основні характеристики та досліджує різницю між даними поняттями [2]. О. О. Реформаторський у своїх роботі розглядає ідею термінологічного поля, його основні характеристики [6]. А. В. Грицьків досліджує структуру термінологічного поля та терміносистеми, порівнює їх, встановлюючи основні відмінності між даними поняттями [4]. Також під час написання статті була досліджена структурна класифікація термінів за І. В. Арнольд [1], на основі якої був проведений структурний аналіз термінологічного поля «природознавство у романі К. Райх.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що вчені досліджують структуру термінологічного поля та терміносистеми, встановлюють їх основні характеристики та відмінності, насьогодні, проблема співвідношення даних понять залишається актуальною. Питання схожості та відмінності даних понять, а саме дослідження того, чи є термінологічне поле частиною терміносистеми потребує детального аналізу. Крім того, релевантною постає проблема реалізації термінологічного поля на прикладі конкретного романі, структурний аналіз даного поля та частота вживання його термінів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити співвідношення понять «термінологічне поле» та «терміносистема» та проаналізувати функціонування термінологічного поля «природознавство» у романі К. Райх «У понеділок траур».

Виклад основного матеріалу. Коли ми говоримо про системність організації термінів, ми перш за все маємо на увазі її екстралінгвальну природу, що забезпечується зв'язком терміна із системою понять. Говорячи про зв'язок термінів у терміносистемі, Ю. Главацька зазначає: «Терміни, порівняно з лексичними одиницями загальнолітературної мови, більш системні, оскільки терміносистеми мають вищий ступінь організації, яка забезпечується її свідомим формуванням. Системність термінів виявляється на рівні уніфікованості морфологічних і лексико-синтаксичних моделей структурної організації даної термінології. Терміни у межах терміносистеми можуть об'єднуватися на основі спільності структури і семантики у термінологічні групи. Саме це й слугує підґрунтям їхнього поєднання у термінологічні поля» [2, с. 17].

Отже, аналізуючи слова Ю. Главацької, можна прийти до висновку, що поняття «термінологічного поля» входить в область понять «терміносистеми». Але варто зазначити, що терміносистема – це сукупність елементів термінології та взаємозв'язків між ними, а термінологічне поле створює умови для формування функціонування цих систем.

О. О. Реформатський вперше висунув наукову ідею термінологічного поля. Він уважав полем терміну ту термінологію, поза якою слово втрачає свою властивість терміна [6, с. 174].

Слід зазначити, що у лінгвістиці набуває поширення тенденцію синонімічного вживання понять «система» і «поле». Іноді ці дві категорії тлумачаться як «структура». У свою чергу Ю. Главацька вбачає різницю між цими поняттями у наступному: «Система є відображенням функціонального принципу угрупування елементів, а поле є відо-

© Тхор Н.М., Чекалін В.В., 2017

браженням інваріантного принципу групування елементів і способом їхнього існування. На нашу думку, у зазначених поняттях віддзеркалюються два взаємозумовлені аспекти будь-якої термінології: її структура та внутрішні системні зв'язки» [2, с. 18]. У свою чергу Л. Пекарська зазначає: «Система – сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, які утворюють більш складну єдність, що розглядається в аспекті елементів – її частин» [5, с. 24].

Проаналізувавши дану інформацію, ми можемо прийти до висновку, що і терміносистема, і термінологічне поле утворюють своєрідну термінологічну структуру, але принцип побудови зв'язків між елементами цих структур різний. Адже елементи термінологічного поля перш за все пов'язані на рівні плану змісту, а елементи терміносистеми – за допомогою внутрішньо мовних зв'язків, на рівні плану вираження.

Даний висновок наводить нас на те, що кожний термін має два плани: план змісту та план вираження. План змісту пов'язаний з тим, як терміни функціонують на поняттєвому рівні (в області термінологічного поля). План вираження показує нам термінологічне поле на звуковому рівні, тобто як елемент терміносистеми. Тобто таке припущення ще раз нам доводить те, що ми вище зазначили – поняття «термінологічного поля» входить в область понять «термінологічної системи».

А. В. Грицьків зазначає те, що і термінологічне поле, і терміносистема можуть ділитися на підструктури: «На відміну від поля, з яким термін співвіднесений як спеціальне поняття на рівні плану змісту, система для терміна є лінгвістичною впорядкованістю спеціальних слів на рівні плану вираження. Подібно до того, як поле може ділитися на мікрополя, термінологічні системи можуть поділятися на підсистеми» [4, с. 15].

Проаналізувавши статтю Ю. Главацької [2], можна виокремити наступні ознаки термінологічного поля:

1) системність організації;
2) семантичне і функціональне єдність елементів поля;
3) наявність у структурі головного та другорядних елементів (ядро та перефирія;
4) нечіткість (розмитість) межі між даними елементами;
5) здатність притягувати елементи інших термінологічних полів, або бути частиною іншої інваріантної групи.

Також ми можемо виділити такі ознаки терміносистеми [3]:

1) терміносистема – це велика чи мала сукупність термінів, які обслуговують комунікативно-тематичне або комунікативно-ситуаційне завдання;
2) елементи терміносистеми прямо або побічно (за допомогою інших елементів) комунікативно пов'язані один з одним і системою в цілому;
3) не існує жодного терміну, який би не входив в ту чи іншу терміносистему;
4) кордони між терміносистемами можуть бути нечіткими і накладатися один на одного, утворюючи перетин терміносистем;
5) терміносистеми обслуговують окремі і різні галузі виробництва, науки, управління, тощо.

Також ми проаналізували функціонування термінологічного поля «природознавство» у романі К. Райх «У понеділок траур».

Для проведення детального тематичного аналізу термінологогічного поля «природознавство» у романі необхідно дане поле розділити на три мікрополя, а саме: «антропологія», «хімія», «фізика».

Термінологічне мікрополе «антропологія» включає в себе 30 термінів, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Термінологічне мікрополе «антропологія»

Іменник	Прикметник
Adipocere, autopsy, bone, burial, clavicle, conjunctiva, cornea, cuticle, cyanosis, decomposition, dermis, dentition, dismemberment, earlobe, femora, fiber, furrow, ilium, ischium, sclera, skull, symphysis, putrefaction.	Cranio-facial, cytoplasmic, distal, epithelial, gastric, supraorbital, vascular.

Джерело: розроблено авторами

Згідно з отриманими даними, серед 30 термінів термінологічного мікрополя «антропологія»: іменники – 23 терміни (77%), прикметники – 7 термінів (23%).

Термінологічне мікрополе «хімія» включає в себе 20 термінів, які наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Термінологічне мікрополе «хімія»

Іменник	Прикметник
Aluminium, aspirine, benzene, calcium, carbon, cholesterol, chromatoghraphy, combustion, cyanide, ephedrine, fluoride, graphite, ionization, monoxide, neosporine, phosphorus, polyurethane, pseudo- methamphetamine, strontium.	Metabolic

Джерело: розроблено авторами

Згідно з отриманими даними, серед 20 термінів термінологічного мікрополя «хімія»: іменники – 19 термінів (95%), прикметники – 1 термін (5%).

Термінологічне мікрополе «фізика» включає в себе 10 термінів, які наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Термінологічне мікрополе «фізика»

Іменник	Прикметник	Дієслово
Diffusion, disequilibrium, equilibrium, luminescence, matrix, radioactivity, spectrometry.	Thermonuclear, ultraviolet.	To fluorescence.

Джерело: розроблено авторами

Згідно з вищенаведеними даними, серед 10 термінів термінологічного мікрополя «фізика»: іменники – 7 термінів (70%), прикметники – 2 терміни (20%), дієслова – 1 термін (10%).

Згідно зі структурною класифікацією термінів за І. В. Арнольд [1], терміни можуть бути простими кореневими, похідними (афіксальними), складними, складнопохідними.

Ми провели структурний аналіз термінів кожного термінологічного мікрополя. Структурний аналіз термінологічного мікрополя «антропологія» видно на нижченаведеній таблиці 4.

Структурний аналіз термінологічного мікрополя «хімія» показано на нижченаведеній таблиці 5.

Таблиця 4

Вид терміна	Терміни даного виду	Відсоток
Прості кореневі	Autopsy, bone, clavicle, conjunctiva, cornea, cuticle, cyanosis, dermis, distal, femora, fiber, furrow, gastric, ilium, ischium, sclera, skull, symphysis, vascular.	63%
Похідні	Burial, decomposition, dentition, dismemberment, epithelial, putrefaction.	20%
Складні	Adipocere, earlobe	7%
Складно-похідні	Cranio-facial, cytoplasmic, supraorbital.	10%

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Вид терміна	Терміни даного виду	Відсоток
Прості кореневі	Alluminium, aspirine, benzene, calcium, carbon, cyanide, graphite, phosphorus, strontium.	45%
Похідні	Cholesterol, combustion, fluoride, ionization, metabolic.	25%
Складні	Chromatography, methamphetamine, monoxide, neosporine, polyurethane, pseudoephidrine.	30%
Складно-похідні		

Джерело: розроблено авторами

Структурний аналіз термінологічного мікрополя «фізика» показано на нижченаведеній таблиці 6.

Таблиця 6

Вид терміна	Терміни даного виду	Відсоток
Прості кореневі	Matrix.	10%
Похідні	Diffusion, fluorescence, luminescence.	30%
Складні	Equilibrium, spectrometry, ultraviolet.	30%
Складнопохідні	Disequilibrium, radioactivity, thermonuclear.	30%

Джерело: розроблено авторами

У ході проведеного дослідження нами була проаналізована частота вживання термінів кожного мікрополя для того, щоб з'ясувати, які терміни автор вживає найчастіше для відображення даного термінологічного поля.

Згідно з результатами проведеного дослідження, ми бачимо, що найчастіше у мікрополі «антропологія» вживається термін «bone» – 141 раз, далі ідуть «skull» – 27 разів, «burial» – 18 разів, «autopsy» – 17 разів, «fiber» – 8 разів, «putrefaction» – 7 разів, «apidocere» – 5 разів, «mandibular» – 5 разів, інші – по одному разу.

У мікрополі «хімія» найчастіше вживається термін «Carbon» – 36 разів, далі ідуть «Strontium» – 19 разів, «polyurethane» – 6 разів, «Calcium» – 5 разів, «combustion», «graphite» та «metabolic» – 2 рази, всі інші вживаються по одному разу.

Згідно з отриманими даними, найчастіше у мікрополі «фізика» вживається термін «ultraviolet» – 7 разів, далі ідуть «spectrometry» – 3 рази, «equilibrium» – 3 рази, «diffusion» – 2 рази, «radioactivity» – 2 рази, інші – по одному разу.

У ході прочитання роману ми дізнаємося, що головна героїня проводить дуже багато дослідів, для того, щоб дізнатися, скільки років цим кісткам, тому в романі також часто вживаються назви елементів періодичної системи хімічних елементів Д. І. Менделеєва: Carbon. Strontium, Calcium.

Про проведення дослідів вказують і терміни термінологічного мікрополя «фізика», які також наявні у романі, хоча не в такій кількості як терміни інших термінологічних мікрополів.

У романі Т. Бренан ділиться своїми знаннями зі своїм помічником, під час розмови вони також використовують багато термінів, які безпосередньо стосуються антропології і які наведені у додатках.

Таким чином, терміни у романі К. Райх «У понеділок траур» допомагають читачам глибше зануритися у світ антропології та відчути себе справжнім науковцем, який розслідує справу зі знайденими захороненнями, досліджує кістки, проводить хімічні аналізи.

Висновки. Отже, проаналізувавши теоретичний матеріал стосовно понять «термінологічне поле» та «терміносистема», ми пришли до висновку, що поняття «термінологічного поля» входить в область понять «терміносистеми». Але ми повинні зазначити, що терміносистема – це сукупність елементів термінології та взаємозв'язків між ними, а термінологічне поле створює умови для формування функціонування цих систем.

Підсумовуючи, варто зазначити, що найбільшим мікрополем термінологічного поля «природознавство» у романі є мікрополе «антропологія», яке складає 30 термінів. Це можна пояснити тим, що головна героїня роману – антрополог і більшість термінів, які входять до її професійної терміносистеми складають поняття, які безпосередньо стосуються антропології. Слід також звернути увагу на те, що 77% термінів даного термінологічного мікрополя – іменники, які позначають або частину тіла людини (clavicle, dentition, skull, earlobe), або процеси, які безпосередньо відбуваються у людському організмі після смерті (putrefaction, decomposition, dismemberment).

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: учебное пособие / И. В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1991. – 140 с.
2. Главацька Ю. Термінологічне поле vs терміносистема: принципи наповнення та структураціїі термінологічного поля в мові / Ю. Головацька // Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Лінгвістика». – Херсон: Вид-во ХДУ, 2014. – № 21. – С. 15-18.
3. Головин Б. Н. Термин и слово / Б. Н. Головин. – Горький: ГГУ, 1987. – С. 3-12.
4. Грицьків А. В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англомовних фінансових термінів): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол наук: 10.02.04 / А. В. Грицьків. – Львів, 2004. – 20 с.

5. Пекарская Л. А. Реализация требований «идеальному» термину в реально функционирующих терминологиях / Л. А. Пекарская // Термин и слово. – М.: Наука, 1999. – С. 22-28.
6. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 163-198.
7. Kathy Reichs. Monday Mourning / Reichs Kathy. – London: Arrow Books, 2005. – 445 p.

Тхор Н.М., Чекалин В.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ» В РОМАНЕ К. РАЙХ «В ПОНЕДЕЛЬНИК ТРАУР»

Аннотация
В данной статье анализируется проблема системности организации терминов, ведь известно, что термины – это лексические единицы языка, которые характеризуются высокой степенью организации и системностью. Также статья рассматривает разницу между понятиями «терминологическое поле» и «терминосистема», так как два данных понятия обозначают системную структуру организации терминов, поэтому в лингвистике крайне необходимо их различать. Кроме того, в статье рассмотрено функционирование терминологического поля «естествознание» в романе американской писательницы К. Райх «В понедельник траур», проведен структурный анализ данного терминологического поля, исследована частота употребления терминов терминологического поля «естествознание».
Ключевые слова: термин, терминологическое поле, терминосистема, микрополе, структура, частота употребления.

Tkhor N.M., Chekalin V.V.
Odessa National I.I. Mechnikov University

FUNCTIONING OF THE TERMINOLOGICAL FIELD «NATURAL SCIENCE» IN THE NOVEL «MONDAY MOURNING» BY K. REICHS

Summary
This article analyzes the problem of systemic organization of terms, because we know that terms are lexical units of language that are characterized by high degree of organization and consistency. The article describes the difference between the concepts of «terminological field» and «terminological system» as these two concepts represent the structural system of terms, so in linguistics, it is necessary to distinguish them. In addition, the article considers the functioning of the terminological field «natural science» in the novel «Monday mourning» by the American writer K. Reich. It also explores the structural analysis of the terminological field and investigates the frequency of use of terms of terminological field «natural science».
Keywords: term, terminological field, terminological system, mini field, structure, frequency of use.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'243:004.9

ЗАСТОСУВАННЯ ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Баглай О.І.
Львівський інститут економіки і туризму

Досліджено технологію веб-квесту як сучасну технологію для вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студента. Зазначено, що мотивація студента до самоосвіти є фактором професійного розвитку як особистості, так і майбутнього фахівця. Дано авторське визначення сутності поняття іншомовної комунікативної компетентності. Автор зазначає, що користування інтернетом стає не лише засобом для активного проведення дозвілля, а й засобом формування іншомовної комунікативної компетентності шляхом порівняння, аналізу, обговорення та відбору інформації. Важливий акцент робиться саме на використанню годин, відведених навчальним планом на самостійну, навчально-пізнавальну діяльність студента. Наголошено на використанню інтернет-ресурсів не лише як засобу проведення вільного часу, а активного учасника професійної підготовки майбутніх фахівців.
Ключові слова: іноземна мова, інтернет-ресурси, веб-квест технологія, самостійна, навчально-пізнавальна діяльність, мотивація, інформаційні технології, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. На сьогодні професійна підготовка фахівців вимагає творчого підходу до організації професійної освіти. Зростають обсяги інформації необхідні для життя та діяльності у мулькультурному суспільстві. Використання інформаційних технологій розкриває величезні можливості у професійній підготовці фахівців як в аудиторії так і у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів. Відповідно до нових навчальних планів, кількість годин на вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах нефілологічного профілю істотно зменшується, а кількість матеріалу, який повинен засвоїти студент постійно зростає. Таким чином науково-педагогічний працівник повинен якнайкраще активізувати самостійну, навчально-пізнавальну діяльність студента. Найкращим засобом для цього служать інформаційні технології.

Інформаційні технології активізовують різні види мовленнєвої діяльності через перегляд навчальних відео-матеріалів (роликів, фільмів тощо), прослуховування носіїв іноземної мови, опрацювання автентичних матеріалів, розроблених методистами-носіями іноземної мови через спеціальні інтернет-сайти тощо. Варто зазначити, що надзвичайно важливим є те, щоб використання інформаційних технологій не зводилось до формального застосування інтернет-ресурсів як засобу проведення вільного часу, а був активним учасником професійної підготовки майбутніх фахівців у процесі їхньої самостійної, навчально-пізнавальної діяльності при розробці новітніх методик навчання та їх застосуванню у процесі навчання.

Аналіз досліджень і публікацій. Використання Інтернет-ресурсів у професійній підготовці майбутніх фахівців такі вітчизняні науковці як досліджували Н. М. Авшенюк, Н. Д. Бондар, М. Ю. Кадемія, О. М. Коберник, В. Т. Лозовецька, Ю. О. Матвіїв-Лозинська, Н. Є. Мойсеюк та закордонні B. Dodge, T. March та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день ця тематика стає все більше актуальною. Тому новітні технології викладання іноземних мов з використаннях інформаційних технологій потребують постійного дослідження та застосування у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Метою статті є обґрунтування технології веб-квесту як новітньої інформаційної технології вивчення іноземних мов у вищому навчальному закладі у процесі самостійної, навчально-пізнавальної діяльності студента.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід до організації професійної освіти обґрунтовує необхідність застосування інформаційних технологій у процесі навчання, зокрема при вивченні іноземних мов. Це потребує модернізації не лише технологій та методів навчання, а й модернізації навчально-методичних матеріалів та технічного забезпечення навчального-виховного процесу.

Запорукою успішності самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів є мотивація студента до самоосвіти як фактора професійного розвитку як особистості, так і майбутнього фахівця. Знання, одержані у процесі самостійної роботи є істинними та передбачають результат. З огляду на вищесказане процес навчальної діяльності студента можна охарактеризувати як сукупність видів діяльності, виконаних як під час навчання в аудиторії так і у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності за її межами. Саме такий підхід до навчання іноземних мов є основоположним, оскільки формування іншомовної комунікативної компетентності не передбачає лише подачу матеріалу викладачем із застосуванням інтерактивних методів навчання з подальшим його засвоєнням студентом. Акцент робиться на самостійному оволодінню студентом знаннями завдяки самостійній, навчально-пізнавальній діяльності [1, с. 22].

Поняття іншомовна комунікативна компетентність досліджується багатьма науковцями.

© Баглай О.І., 2017

М. М. Гавриш розглядає іншомовну комунікативну компетентність як «сукупність навичок, умінь, уявлень та знань, яка дозволяє жити, навчатися, працювати та спілкуватися в багатонаціональному суспільстві та досягати взаєморозуміння і взаємодії з носіями цільової мови у відповідності до норм і традицій культури цієї мови [1, с. 70]. На думку І. В. Кухти іншомовна комунікативна компетентність – «це комплекс знань, умінь, навичок, які дозволяють успішно використовувати іноземну мову як у професійній діяльності, так і для самоосвіти і саморозвитку особистості» [3, с. 29]. Ми вважаємо, що іншомовну комунікативну компетентність можна розцінювати як наявність знань, умінь і навичок спілкування іноземною мовою з метою становлення людини як фахівця, так і особистості, готової до самоосвіти та самовдосконалення впродовж життя.

З метою формування іншомовної комунікативної компетентності за межами аудиторії недостатньо для викладача наповнити навчально-методичні матеріали лише комунікативними завданнями. Важливим є створення таких організаційно-педагогічних умов, які би спонукали студентів до самостійного осмислення поданого матеріалу, пошуку інформації та шляхів вирішення проблемних питань, їх аналізу, створення проектів, презентацій тощо. Це передбачає застосування особистісного-мотивованого підходу до здобуття знань, використання іноземної мови та інформаційних технологій з метою пошуку, осмислення та відбору інформації [3, с. 22].

Саме технологія веб-квесту передбачає розвиток у студента навичок самостійно проектувати власний підхід до навчання, зокрема вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням та розуміння її важливості при вирішенні проблемних завдань, з якими студент може зіткнутися у майбутній професійній діяльності. Технологія веб-квесту дозволяє студенту активно використовувати години, відведені навчальним планом на самостійну роботу. Таким чином, процес навчання переходить до дистанційної форми, яка вимагає від викладача професійного підходу до відбору конкретних методів навчання, з допомогою яких студент буде вмотивованим, зацікавленим та підготовленим до активної професійної взаємодії.

Генератором технології веб-квесту є Bernie Dodge, американський педагог. Він інтерпретує поняття «веб-квест» як запито-орієнтована діяльність, у процесі якої студенти беруть деяку чи всю інформацію для вивчення матеріалу з інтернет-джерел [5]. Таке тлумачення науковці вдосконалювали десятиліттями та застосовували для вивчення різних дисциплін. За його словами технологія веб-квесту передбачає конструктивний підхід до навчання. Студенти не тільки відбирають та й систематизують інформацію, яку знайшли в Інтернеті. Вони орієнтують свою діяльність не лише на досягнення конкретної мети, заданої викладачем, а й виконання різних ролей, зорієнтованих на формування різнобічних професійних якостей.

Реалізація технології веб-квесту ґрунтується на поєднанні наступних методів: комунікативних, ігрових, інтерактивних, методів проектного та проблемного навчання. З метою організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів Львівського інституту економіки і туризму використовуються такі засоби реалізації веб-квест технології як безпровідниковий швидкісний інтернет, автентичні інтернет-матеріали, Power Point, друковані навчальні матеріали тощо.

Структура веб-квесту не є однозначною чи чітко визначеною для викладача. Викладач є креатором веб-квесту і, відповідно, закладає структуру на свій розсуд, оскільки, повинна ця структура повинна бути розрахована на певний рівень володіння студентом іноземної мови. В загальному веб-квест повинен містити такі етапи:

– представлення (Introduction stage);
– постановка завдання (Task section);
– процесуальна частина, тобто виконання завдань (Process stage);
– оцінювання ((Self)Evaluation stage).

Застосування першого етапу (Introduction stage) зазвичай передбачає представлення загальної теми веб-квесту, а також надання довідкової інформації по цій темі й в контексті вивчення іноземної мови. Викладач ставить студентам запитання, дотичні до теми, часто презентує новий лексичний матеріал, який студенти повинні розуміти, для того, щоб завершити завдання, пов'язані з першим етапом.

Під час другого етапу (Task section) викладач чітко пояснює, що студенти повинні будуть робити у процесі роботи над веб-квестом. Сама постановка завдань повинна стимулювати, зацікавити студентів та занурити їх у середовище, у якому вони будуть дійовими особами так званої рольової гри чи розробленого сценарію (наприклад: ти організатор туру до Великобританії та відповідаєш за задоволення потреб іноземних туристів). Варто представити студенту чіткий розподіл балів у процесі оцінювання за виконання кожного завдання.

Третій, процесуальний етап повинен містити чітко розроблений викладачем шлях для досягнення студентом мети, а саме комплекс науково-дослідних завдань, з використанням заздалегідь визначених інтернет-ресурсів, представлених в інтерактивній формі (варто зазначити що студенту легше клікнути на кнопку чи посилання, ніж самому набирати текст). Веб-квест може містити лексичні та граматичні пояснення чи доповнення, які мають важливе значення для виконання цього завдання. Завершенням процесуального етапу повинно бути одне або кілька завдань чи так званих «продуктів», які студенти повинні представити в кінці. Ці «продукти» часто формують основу стадії оцінки.

Етап оцінки включає виконання завдань для самооцінки (наприклад відповіді на питання: 1. Робота над проектом для мене була легкою/важкою тому що… 2. Наступного разу під час роботи у групі / над проектом я би… 3. Я дізнався про… 4. Завдяки використанню інтернету я навчився… тощо). Цей етап передбачає самооцінку чи порівняння результатів з іншими студентами (якщо проект виконувався не одноосібно, а групою), тобто зворотній зв'язок. Поряд зі завданнями для самооцінки, передбачається й оцінка викладача через попередньо виокремлені критерії оцінювання та бали за кожне окреме завдання, а також рекомендації студентам для подальшої роботи над такими способами вивчення іноземної мови.

Технологія веб-квесту служить орієнтиром для викладача. З одного боку це дозволяє розвивати у студента якості самостійної, навчально-пізнавальної діяльності, виховання його як особистості здатної до самовдосконалення та самоосвіти, а також аналізувати власні досягнення чи недоліки. З іншого боку, дозволяє перетворювати процес навчання на співпрацю викладача та студента, мотивувати його до вивчення іноземної мови завдяки застосуванню методів, які на даний час є актуальними, а й дозволяє спрямувати студента до навчання інформаційними засобами, які є цікавими, оскільки для сучасної молоді інтернет є глибиною, в яку вони поринають у кожну вільну хвилину їхнього життя.

Процес оцінювання студента є одним з найвідповідальніших. Як вже зазначалося, викладач повинен наперед продумати систему критеріїв оцінювання студента чи групи та закласти їх у веб-квест. Таким чином студент чітко розуміє, що повинен робити і на який результат орієнтуватися. Критерії можуть включати як оцінку новаторського підходу студент до виконання завдань, так і швидкість їх виконання, вміння користуватися інтернет-джерелами, опрацювати, аналізувати чи підбирати інформацію. Отриманий досвід під час обробки інформації, закладеної у веб-квесті, дозволить мотивувати студента до навчання, до роботи у команді та досягнення власного результату.

Після завершення виконання студентом завдань та підбиття підсумків важливо провести обговорення результатів роботи у вигляді круглого столу під час якого студенти могли би зрозуміти свої слабкі чи сильні сторони, подати короткий опис своєї роботи, усвідомити важливість використання інформаційних технологій на шляху становлення майбутнього експерта у своїй галузі, продемонструвати власні здобутки тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, методика застосування інтернет-ресурсів у навчально-виховному процесі, активізує мотивацію студентів до вивчення дисципліни та його самостійну роботу для здобуття власних якісних результатів навчання. Неодноразово викладачі вищої школи наголошують саме на використанні веб-квест технології та її результативності при вивченні іноземної мови. Для цього зовсім не потрібно спеціальних професійних навичок використання інтернет-джерел. Користування інтернетом стає не лише засобом для активного проведення дозвілля, а й засобом формування іншомовної комунікативної компетентності шляхом порівняння, аналізу, обговорення та відбору інформації. Варто зазначити, що таким чином досягаються дві мети – обмін інформацією, тобто іншомовна комунікація й підвищення у студентів рівня мотивації до самоосвіти та самовдосконалення. Підсумовуючи, зазначимо, що завдяки використанню інтернет-ресурсів під час вивчення дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» викладач через співпрацю зі студентами вирішує спектр завдань, а саме:

– урізноманітнює навчально-виховний процес через залучення автентичних матеріалів іноземною мовою для вирішення проблемних питань;

– поєднує низку методів викладання іноземної мови з метою створення студентами власного проекту як результату їхньої самостійної, навчально-пізнавальної діяльності;

– стимулює студентів до критичного мислення самооцінки та самовдосконалення;

– виховує у студентів почуття відповідальності за результат як індивідуальної, так і колективної роботи у групі.

Список літератури:

1. Баглай О.І. Формування готовності майбутніх фахівців міжнародного туризму до міжкультурного спілкування у професійній підготовці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. І. Баглай. – К., 2013. – 22 с.
2. Гавриш М.М. Самостійна робота студентів з іноземної мови та можливості її перевірки / М.М. Гавриш // Індивідуалізація навчального процесу як провідна складова модернізації вищої економічної освіти: зб. матеріалів наук.-метод. конф., 31 січ. – 2 лют. 2006 р.: у 2 т. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т; [редкол.: А.М. Колот, С.В. Степаненко, О.О. Субіна, Т.В. Гуть]. – Київ: КНЕУ, 2006. – Т. 2. – С. 70-71.
3. Кухта І.В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. Вісник Вінницького політехнічного інституту, [S. l.], p. 27-32, nov. 2010. ISSN 1997-9274. – Режим доступу: https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/613
4. Шумський О.І. Веб-квест проект як засіб активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання іноземної мови: Науково-методичний журнал Іноземні мови № 2(86) 2016. – К., 2016. – С. 21-26.
5. https://www.teachingenglish.org.uk/article/webquest

Баглай О.И.
Львовский институт экономики и туризма

ПРИМЕНЕНИЕ ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
Исследовано технологию веб-квеста как современную технологию для изучения иностранного языка в высшем учебном заведении в процессе самостоятельной учебно-познавательной деятельности студента. Отмечено, что мотивация студента к самообразованию является фактором профессионального развития как личности, так и будущего специалиста. Дано авторское определение сущности понятия иноязычной коммуникативной компетентности. Автор отмечает, что пользование интернетом становится не только средством для активного проведения досуга, но и средством формирования иноязычной коммуникативной компетентности путем сравнения, анализа, обсуждения и отбора информации. Важный акцент делается именно на использование времени, отведеного учебным планом на самостоятельную, учебно-познавательную деятельность студента. Отмечено использованию интернет-ресурсов не только как средства проведения свободного времени, а также как активного участника профессиональной подготовки будущих специалистов.
Ключевые слова: иностранный язык, интернет-ресурсы, веб-квест технология, самостоятельная, учебно-познавательная деятельность, мотивация, информационные технологии, высшее учебное заведение.

Bahlai O.I.
Lviv Institute of Economics and Tourism

THE USE OF WEB-QUEST TECHNOLOGY FOR FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN A HIGH SCHOOL

Summary
The author studies web quest technology as a modern technology for foreign language learning in a high school during independent, educational and cognitive activity of students of a higher educational estanlishment. It is indicated that student motivation to self-education is the factor of his professional development as an individual and professional in future. The author's definition of the essence of a concept of foreign language communicative competence is given. It is noted that the use of the internet resources is not only a means for active leisure, but also a means foreign language communicative competence formation due comparison, analysis, discussion and selection of necessary information. An important emphasis on the use of hours allocated in curriculum for independent, educational and cognitive activity of students is done. The usage of Internet resources not only as a means of leisure time spending but it is regarded as an active participant of a future specialists professional training process as well.
Keywords: foreign language, online resources, web quest technology, independent, educational and cognitive activity, motivation, information technologies, higher educational establishment.

УДК 378.147:796.011.3

ПЕДАГОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДО ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Безкоровайний С.Б.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У роботі представлені дані про готовність майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності та до виховання здорового способу життя молодших школярів. Рівень їх теоретичної та практичної підготовки, та ставлення до власного здоров'я їх, та молодших школярів.
Ключові слова: готовність до професійної діяльності, майбутні вчителі фізичної культури, професійна діяльність, здоровий спосіб життя, молодші школярі.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Професійна спрямованість навчально-виховного процесу в інститутах та на факультетах фізичної культури вимагає, щоб кожна навчальна дисципліна цілеспрямовано впливала на формування особистісних і професійно значущих якостей майбутніх фахівців. Водночас важко визначити, яким способам діяльності слід навчити майбутніх учителів, які компоненти творчої діяльності в них необхідно розвивати і вдосконалювати.

Професійна діяльність ставить певні вимоги до діяльності нервової системи, рухливості нервових процесів. Учитель фізичної культури повинен мати високу працездатність, витримувати дії сильних подразників, уміти концентрувати свою увагу.

Фізична готовність визначається відповідністю стану здоров'я й фізичного розвитку вимогам педагогічної діяльності. Для вчителя фізичної культури рівень фізичної підготовленості є одним з важливих факторів педагогічної майстерності.

Наукові дослідження доводять, що в майбутніх учителів фізичної культури спостерігається тісний взаємозв'язок між фізичною підготовленістю і володінням руховими вміннями і навичками. За допомогою фізичних вправ учитель передає знання, навчає руховим діям учнів [3].

Таким чином, професійна готовність учителя фізичної культури – це складний стан особистості, який обумовлює комплексом психолого-педагогічних і соціальних факторів.

Ефективність підготовки фахівця зумовлюється насамперед психологічною готовністю особистості до обраної спеціальності. Вибір професії – це певний етап у становленні «Я-професійного» особистості. Сутність психологічної готовності особистості до обраної спеціальності полягає в моральних нахилах та інтересі до професії, що являють собою не лише внутрішню спонуку, мотив засвоєння фахових знань, а й передумову розвитку спеціальних здібностей [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Безумовно, деякі риси професійної особи формуються у період навчання. На думку П.П. Нечаєва, вузівський період професіоналізації – порід інтенсивного освоєння діяльності.

В період навчання у вищому навчальному закладі проходить найбільш повне і активне виявлення різних здібностей і задатків студентів, де формується особистість майбутнього спеціаліста.

Дослідження останніх років виявили тенденцію до погіршення стану здоров'я учнів загальноосвітньої школи та незадовільний рівень володіння ними основними засобами формування здорового способу життя. Особливо тривожними є дані, що характеризують зниження рівня сформованості культурних прагнень і соціально значущих якостей учнів молодшого шкільного віку, які належать до моральної сфери, що свідчить про суттєві зміни у глибинних структурах особистості школярів. Це багато в чому пов'язано з відсутністю цілеспрямованого формування здорового способу життя в межах системи фізичного виховання учнів загальноосвітньої школи [4].

Формулювання цілей статті. У цьому складному і багатогранному процесі фізичне виховання, поряд з іншими учбовими дисциплінами, виступає як важливий фактор всебічної підготовки студентів до майбутньої професії, гармонійного розвитку їх фізичних, моральних, інтелектуальних і інших особистих професійних якостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо осмислити той факт, що коли за час навчання у ВУЗІ студент не залучається до систематичних занять фізичними вправами на добровільній основі і не буде їх використовувати, тоді в кінцевому підсумку ефект вузівського фізичного виховання буде зовсім незначним, тому, що вже через 1-2 роки після закінчення регулярних занять фізичними вправами проходить значне зниження досягнутого рівня фізичної підготовки. Самостійні заняття фізичними вправами підвищують вимоги до важливих особистих якостей майбутніх спеціалістів, як цілеспрямованість, самодисципліна, самостійність, організованість і здібність до їх розвитку.

Умови для формування готовності студентів до самостійної фізкультурної практики можуть бути створені в процесі проведення учбових занять по фізичному вихованню, але при цьому важливо, щоб вони відповідали необхідним умовам:

– заняття по фізичній культурі і спорту мають в обов'язковому порядку передбачати широку теоретичну підготовку студентів, а також засвоєння ними методичних видів і умінь самоконтролю. У ході учбових занять студенти мають вчитися самостійно будувати такі форми занять, як ранкова гігієнічна гімнастика, фізкультура,

© Безкоровайний С.Б., 2017

фізкультхвилинка, тренувальні заняття з виду спорту або загально фізичної підготовки;

– фізична і технічна підготовка студентів повинна забезпечувати до закінчення ВУЗу виявлене володіння основами техніки одного-двох видів спорту (на рівні другого-третього розряду) [8].

Перша фаза професійного зростання майбутнього учителя (18-20) років характеризується першою спробою увійти до педагогічного колективу, під час проходження педагогічної практики. У цей момент молодих спеціалістів з'являється можливість оцінити, наскільки реально збігаються їхні мрії та уявлення про обрану професію педагога. Дуже важливо, щоб майбутній вчитель зміг прийняти новий для нього спосіб життя і зумів в нього вписатися.

Майбутні вчителі повинні також враховувати необхідність попередньої підготовки до уроків, можливість проведення позакласних та позашкільних заходів, розглядати себе як класного керівника, не припускати виникнення проблеми у сфері спілкування з педагогічним колективом, батьками та ін.

«Учитель багато чого може, і якщо все, що він здатний зробити для зміцнення здоров'я школярів, він здійснює, діти виростуть такими, якими ми всі хочемо їх бачити – добрими, розумними, здоровими». Так високо оцінив роль учителя відомий гігієніст професор С.М. Громбах.

Також актуальною проблемою сучасної початкової школи є стан фізичного розвитку учнів, їхнього здоров'я, формування в них здорового способу життя. Відтак, необхідно організувати підготовку майбутніх учителів для проведення оздоровчої і профілактичної роботи з учнями, озброїти їх адекватними методиками формування здорового способу життя.

Феномен «готовність» учені розуміють здебільшого як особливий психічний стан особистості, наявність моделі щодо структури відповідної дії та спрямованості на її виконання. Професійну готовність до спортивно-ігрової діяльності з учнями початкової школи ми розуміємо як цілеспрямоване вираження особистості, що обіймає настанову, погляди і переконання в необхідності формування здорового способу життя, систему відносин, мотивацію, емоційно-вольові та розумові якості, відповідну професійну компетентність і навички та вміння її практичного втілення в роботі з учнями.

За результатами опитування школярів, уроки фізичної культури повинні, в першу чергу, виконувати функцію формування і зміцнення здоров'я. Сьогодні фізичне виховання практично зведене до надання окремих рухових навичок і фізичних якостей, при цьому постулат про гармонійний розвиток особистості, і про єдність тілесного і духовного лише декларується. Відсутність на заняттях з фізичної культури оздоровчих технологій, що спрямовані на всі складові здоров'я, не дозволяє повною мірою залучити учнів до творчої діяльності, здійснювати формування у них валеологічного світогляду й свідомого ставлення до збереження і зміцнення здоров'я. Разом з тим, у Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи зазначається, що виховання здорової молоді сьогодні потрібно здійснювати переважно за рахунок піднесення оздоровчої функції фізичної культури та підсилення мотиваційного компонента виховання здорового способу життя. У теперішній час фізична культура в школі повинна бути зорієнтована на виховання учнів з високим рівнем культури здоров'я.

Вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання вимагало від нас аналізу відповідного навчального плану (для освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра), а також аналізу змісту теоретичних дисциплін циклів фундаментальної та професійної підготовки, які, на наш погляд, повинні озброювати студентів необхідними знаннями, уміннями й навичками щодо майбутньої професійної діяльності у контексті формування культури здоров'я. Такими дисциплінами ми вважаємо валеологію, фізіологію, шкільну гігієну, теорію і методику фізичного виховання, безпеку життєдіяльності тощо. Детального вивчення також потребують навчальні програми зі спортивно-педагогічних дисциплін і педагогічної практики, що здійснюється на III-VI курсах навчання.

Аналіз програм розглянутих теоретичних дисциплін дозволяє зробити висновок, що їх зміст не задовольняє сучасним потребам підготовки вчителів фізичного виховання. Відсутність орієнтації дисциплін, що вивчаються на факультетах фізичного виховання, на формування у майбутніх учителів валеологічного світогляду негативно впливає на їхню готовність до виховання всебічно розвиненої та здорової особистості школяра [1].

Майбутній педагог повинен звернути увагу на різноманітність зв'язків між питаннями здорового способу життя та безпечної поведінки і широким колом наук сучасності, на можливість застосування численних активних методів навчання для популяризації здорової та безпечної життєдіяльності. Випускники вищих педагогічних учбових закладів повинні стати тим джерелом знань, які на якісно новій основі зможуть здійснювати навчання школярів, формуючи їх науковий світогляд і сприяючи становленню гармонійно розвинутої демократичної особистості [2].

Будь-яка діяльність може успішно здійснюватися лише за умови готовності до її виконання. Готовність до педагогічної діяльності – це наявність певного рівня сформованості у майбутнього вчителя знань, умінь здійснювати цю діяльність [5].

Нині спостерігається зниження інтересу дітей до занять фізкультурою. Ми, дорослі, лише з роками розуміємо справжню ціну свого здоров'я і жодні життєві успіхи, матеріальні цінності не можуть компенсувати його втрату. А дітей зовсім не цікавить проблема збереження власного здоров'я. Це питання завжди було в компетенції дорослих: сім'ї, школи, позашкільних установ. Учителям і батькам бажано не тільки переконувати дітей у тому, що необхідно займатися своїм здоров'ям, але й розкривати мету, називати причину: «навіщо це треба робити?», «для чого?». В «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» зазначено: «Необхідно, щоб кожний школяр оволодів мінімумом знань у галузі гігієни та медицини, змалку знав свій організм і вмів підтримувати його в нормальному стані». Тільки тоді дитина відповідально ставитиметься до свого здоров'я. Але ми, дорослі, забуваємо або не хочемо зрозу-

міти, що виховувати, навчити дитину, розвивати її як особистість легше, якщо вона здорова і гармонійно розвинута фізично.

Висновки. Отже, здоров'я – важливий фактор працездатності і гармонійного розвитку дитячого організму. Вивчення проблеми дитячого здоров'я в наш час здобуває особливої актуальності. Здоров'я підростаючої людини – це проблема не тільки соціальна, але й моральна. Дитина сама повинна вміти бути не тільки здоровою, але й виховувати в майбутньому здорових дітей.

Залучення школярів до проблеми збереження здоров'я – це, насамперед, процес соціалізації виховання, зокрема, усвідомлення високого рівня комфорту, що закладається з дитинства на все життя [6].

Список літератури:

1. Бабич В.І. Стан професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів / В.І. Бабич // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України, Інститут інновац. технолог. і змісту освіти. – 2006. – Вип. 48. – С. 213-217.
2. Гвоздій С.П. Інтерактивні методи у підготовці майбутнього вчителя до викладання основ здорового способу життя та безпечної поведінки / С.П. Гвоздій // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України, Інститут інновац. технолог. і змісту освіти. – 2006. – Вип. 49. – С. 90-94.
3. Данилко М.Т. Характеристика професійної діяльності вчителів фізичної культури // Формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури: [монографія] / Микола Тихонович Данилко. – Луцьк, 2003. – С. 26-32.
4. Долинський Б.Т. Підготовка студентів до формування здорового способу життя у молодших школярів засобами спортивно-ігрової діяльності / Б.Т. Долинський // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України, Інститут інновац. технолог. і змісту освіти. – 2006. – Вип. 49. – С. 136-141.
5. Коваленко Ю.О. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання дітей дошкільного віку у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Ю.О. Коваленко. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
6. Лесик В.В. Формування здорового способу життя в загальноосвітніх навчальних закладах засобами освіти і виховання / В.В. Лесик // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України, Інститут інновац. технолог. і змісту освіти. – 2006. – Вип. 49. – С. 198-202.
7. Лукащук-Федик С.В. Здоровий спосіб життя як пріоритетний напрямок формування репродуктивної культури особистості / С.В. Лукащук-Федик // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України, Інститут інновац. технолог. і змісту освіти. – 2006. – Вип. 48. – С. 161-167.
8. Скороварова Т. Культурно-моральний аспект залучення студентів до самостійних занять з фізичної культури і спорту / Тетяна Скороварова // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: зб. матер. VII Всеукр. наук.-практ. конференції, 15-16 квіт. 2004 р.: у 7 т. / Мін-во освіти і науки України [та ін.]; ред. кол. Андрущенко В.П. [та ін.]. – К., 2004. – Т. 1. – С. 317-320.

Безкоровайный С.Б.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И К ВОСПИТАНИЮ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В данной работе представлены данные о готовности будущих учителей физической культуры к профессиональной деятельности и к воспитанию здорового способа жизни у младших школьников. Уровень их теоретической и практической подготовки, и отношение их к собственному здоровью, и к здоровью младших школьников.
Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, будущие учителя физической культуры, профессиональная деятельность, здоровый способ жизни, младшие школьники.

Bezkorovayny S.B.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

PEDAGOGICAL READINESS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE FOR PROFESSIONAL WORK AND FOR THE UPBRINGING OF A HEALTHY LIFESTYLE FOR CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Summary
The paper presents data on the readiness of future teachers of physical education to the profession and the education of healthy lifestyles of younger scholars. The level of theoretical and practical training, and attitudes to their own health, and elementary school.
Keywords: commitment to the profession, future teachers of physical education, professional activity, healthy lifestyle, younger students.

УДК 373.211.24(043)

ЗМІСТ ТА СПЕЦИФІКА ВПРОВАДЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ «МІЙ ПРОСТІР» В ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ НОВОГО ТИПУ

Березіна О.О.
Маріупольський державний університет

У статті презентується парціальна програма з пізнавального розвитку дошкільників. Представлена програма була розроблена та впроваджена в межах формувального етапу експериментального дослідження. В статті розкривається її зміст та особливості впровадження в освітню діяльність дошкільних навчальних закладів нового типу. Наведена модель реалізації програми та більш детально розкрито практичний етап. Запропоновано заходи та форми роботи з вихователями щодо впровадження програми.
Ключові слова: освітня програма, освітня діяльність, сенсорно-пізнавальний простір, пізнавальний розвиток, дошкільний навчальний заклад нового типу.

Постановка проблеми. Сенсорно-пізнавальна та математична компетенції дітей дошкільного віку є одним із важливих чинників їх інтелектуального розвитку в процесі пізнавально-спрямованої освітньої діяльності, що забезпечує гармонійний розвиток особистості дитини та формує її базові життєві компетентності. Тому одним із важливих завдань дошкільної освіти є пізнавальний розвиток дітей, в основі якого лежать сенсорні, інтелектуальні та творчі здібності, а саме: розвиток у дітей словесно-логічного мислення, вироблення вміннями користуватися логічними операціями, формування навичок наочного моделювання тощо. Задля реалізації зазначених завдань нами було розроблено програму «Мій простір», в якій викладено зміст експериментальної методики дослідження. Також результати першого етапу нашого експериментального дослідження освітньої діяльності дошкільних закладів нового типу зумовили необхідність розробки такої програми з урахуванням організаційно-педагогічних умов, які б сприяли ефективності цієї діяльності [1, с. 322-326].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки існування дошкільної освіти в Україні в умовах нових правових і державних норм було розроблено чимало освітніх програм для дошкільних навчальних закладів. З кожним роком їх кількість збільшується, оскільки тенденція оновлення змісту дошкільної освіти перш за все сприяла активному програмотворенню. Над виробленням програмно-методичного забезпечення й досі працює гроно українських вчених, науковців, фахівців-теоретиків та педагогів-практиків (Г. Бєлєнька, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Денисенко, О. Долинна, М. Єфименко, І. Жуковська, О. Кононко, К. Крутій, Н. Кудикіна, М. Машовець, О. Низковська, Т. Панасюк, Т. Піроженко, З. Плохій, В. Сухар, О. Терещенко, О. Шевченко та інші).

Оскільки починаючи з кінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні спостерігається динамічне збільшення кількості нових типів дошкільних навчальних закладів, то розробка програмно-методичного забезпечення для їх освітньої діяльності є наразі актуальною.

Під час розробки власної експериментальної програми для таких закладів ми враховували результати багатьох наукових досліджень з основ програмотворення, а також актуальні практичні доробки, інтегруючи їх із сучасними інноваційними технологіями в Україні та за рубежем, зокрема в Італії [2, с. 91-94].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Представлений документ є програмою нового типу, що спрямована на пізнавальний розвиток дитини в умовах нових типів дошкільних навчальних закладів. Вона має символічну назву – «Мій простір», що уособлює в собі особливий простір дитини, який завдяки умілій організації перетворюється на пізнавально-розвивальний.

Запропонована програма є незвичною, тому що не має на меті замінити освітню програму, за якою вже працює навчальний заклад, а навпаки доповнює та максимально збільшує її ефективність. Тобто на базі будь-якої обраної програми (комплексної, парціальної чи тематичної авторської) вихователь може використовувати прийоми та методи представленої програми.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є презентація змісту та особливостей впровадження авторської програми пізнавального розвитку дітей дошкільного віку «Мій простір», яка розроблена для використання в умовах дошкільних навчальних закладах нового типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою розробки програми є методична допомога педагогам дошкільних навчальних закладів нового типу, які вже працюють за обраними програмами навчання, виховання та розвитку дошкільників, але відчувають потребу:

– в наявності цілісного та упорядкованого педагогічного супроводу організації освітньої діяльності закладу;

– в створенні сприятливого розвивального середовища для пізнавального розвитку дітей дошкільного віку;

– в залученні дітей до активної пізнавальної діяльності за допомогою нових педагогічних підходів в умовах спеціально створеного сенсорно-пізнавального простору.

Програма не має на меті однозначно декларувати вимоги, освітні, виховні та розвивальні завдання щодо розвитку відповідних знань, вмінь та навичок дитини, а пропонує різні засоби, форми та методи організації життєдіяльності дитини, які повинні призвести до пізнавального та інтелектуального розвитку особистості.

© Березіна О.О., 2017

Програма є варіативною, зорієнтованою переважно на пізнавальний розвиток дитини завдяки залученню її до активної пізнавальної діяльності в умовах сприятливого сенсорно-пізнавального простору. Такий простір характеризується використанням різноманітного предметно-ігрового середовища, доцільністю та упорядкованістю різних видів діяльності, застосуваннях різних традиційних та нетрадиційних підходів, що стимулюють пізнавальний розвиток дитини. Але найголовніша роль відводиться вихователю, який організовує збалансований сенсорно-пізнавальний простір та є носієм суспільно значимих форм поведінки.

Специфічність програми представлена у творчому поєднанні та синтезі декількох педагогічних підходів та технологій, а саме умова реалізації змісту програми полягає у поєднанні традиційних та інноваційних технологій, наприклад таких, як теорія винахідницьких розвивальних завдань за Г. Альтшуллером (ТРВЗ), ейдотехніка (розвивальна методика М. Шичиди), великі та малі мороки (українська народна педагогіка), палички Д. Кюїзенера, елементи розвивальної методики М. Монтессорі, логічні ігри та блоки З. Дьєнеша, математичні планшети, розвивальні ігри Нікітіних тощо.

Відповідно до зазначеного визначимо основні завдання, що постають перед педагогом задля реалізації представленої програми. Найпершим завданням є відбір та адаптування до умов групи зазначених в програмі педагогічних технологій, спрямованих на пізнавальний розвиток дітей. Другим – удосконалення матеріально-технічного забезпечення та збагачення сенсорно-пізнавального простору для їх реалізації. Потім вихователь може переходити до безпосереднього впровадження змісту програми в освітню діяльність.

Очікувані результати реалізації програми можна виокремити в чотири пункти. По-перше, це підвищення рівня пізнавального та логіко-математичного розвитку дітей старшого дошкільного віку. По-друге, це сформованість інтересу до розв'язання пізнавальних, творчих завдань та потреби в інтелектуальній діяльності. По-третє, це максимальний відповідно до віку та можливостям дітей розвиток таких інтелектуальних якостей, як увага, пам'ять, мислення. І останнє, це оновлення сенсорно-пізнавального простору, який оточує дитину, створення міцної матеріально-технічної, дидактичної, науково-методичної бази для всебічного розвитку дошкільника.

Структура програми представлена у відповідності до сучасних підходів щодо організації дошкільної освіти в Україні та обумовлена намаганням відобразити освітні цілі, що задекларовані у державних документах.

Зміст програми сформовано за освітньою лінією Базового компонента дошкільної освіти «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», що забезпечує формування у дітей пошуково-дослідницьких умінь, елементарних математичних уявлень, розвиток наочно-дієвого, наочно-образного та словесно-логічного мислення [3].

Складається програма з трьох розділів: сенсорний розвиток, математичний розвиток та пізнавальний розвиток. В змісті кожного розділу подана характеристика освітньої діяльності та орієнтовні педагогічні підходи, методи, прийоми та засоби щодо пізнавального розвитку дитини у відповідності до змісту освітньої лінії Базового компонента дошкільної освіти. Звертаємо увагу, що зазначений зміст не є обов'язковим, а орієнтовним, тому кожен вихователь може його скоротити або розширити.

Наведемо приклад розробки однієї з тем розділу «Сенсорний розвиток», а саме теми – «Геометричні форми та фігури».

Завданнями освітньої діяльності визначено навчальні, виховні та розвивальні. До навчальних ми віднесли: навчити розрізняти геометричні фігури за їхнім просторовим розташуванням (площинні та просторові), визначати форму предметів за допомогою геометричної фігури як еталону, вчити обстежувати геометричні фігури та форми, правильно називати їх: циліндр, куб, прямокутник, трикутник, круг, овал, квадрат, трапеція, ромб, конус, вчити складати орнаменти, малюнки з використанням геометричних фігур. Наступним завданням було виховання спостережливої, кмітливої, допитливої дитини, яка вміло використовує побачене і почуте раніше, робить спроби самостійно доходити висновків. Як результат передбачаємо розвиток пам'яті, уваги, наочно-образного та логічного мислення, уяви та свободи думки; розвиток правої та лівої півкуль мозку; розвиток креативності – дитина частіше шукає нестандартні шляхи вирішення завдань; розвиток конструкторських здібностей, акуратності та точності; розвиток дрібної моторики тощо.

Перелік форм, методів та прийомів реалізації зазначених завдань є творчим поєднанням традиційних та інноваційних педагогічних технологій. Серед них ми пропонуємо такі, як розвивальні ігри за М. Шичидою («Танграм», «Чарівне коло», «Чарівний квадрат», меморі-ігри «Капкейки»); розвивальні ігри за методикою Нікітіних («Склади квадрат», «Склади візерунок», «Унікуб»), розвивальні ігри за М. Монтесорі («Вкладки і рамки М. Монтесорі», «Віконна мозаїка»), квіллінг (папіропластика, папероскручування), спірограм, графомоторіка (повтори малюнок), аплікації з геометричних фігур, конструювання з геометричних просторових та площинних фігур, вправи на візуалізацію «На що схожа картинка», «Зроби малюнок з фігури», ігри на класифікацію «Розділи фігури по коробках», кінезіологічні вправи «Дзеркальне малювання», «Симетричні малюнки», українська народна морока «Баранець» тощо.

Прокоментуємо процес впровадження програми в освітню діяльність експериментальних дошкільних навчальних закладів нового типу.

Експериментальна робота передбачала поетапну і послідовну реалізацію зазначених раніше організаційно-педагогічних умов освітньої діяльності дошкільних навчальних закладів нового типу, а саме: варіативність змісту освітньої діяльності, організація життєдіяльності дитини в сенсорно-пізнавальному просторі, позитивний імідж дошкільного навчального закладу нового типу.

Згідно з принципом планомірності нами було розроблено алгоритм реалізації експериментальної програми в умовах освітньої діяльності дошкільного навчального закладу нового типу. Зважаючи на завдання дослідження, ми дійшли висновку про доцільність виокремлення в процесі реалізації програми трьох етапів: організаційно-

проектувального, практичного і узагальнювального (див. табл. 1).

Оскільки організаційно-проектувальний та узагальнювальний етапи вже були описані в попередній публікаціях [4; 5], більш детально зупинимось на аналізі практичного етапу, зокрема на організації життєдіяльності дитини у сенсорно-пізнавальному просторі через впровадження програми «Мій простір». На цьому етапі ми запланували два завдання. По-перше, надати вихователям знання та практичні рекомендації з особливостей створення й використання сенсорно-пізнавального простору під час організації життєдіяльності дошкільників. По-друге, безпосередньо впровадити додаткову програму пізнавального розвитку «Мій простір» (для дошкільних навчальних закладів нового типу) з метою створення та різноманітного використання сенсорно-пізнавального простору під час організації життєдіяльності дошкільників.

Перше завдання було реалізоване через такі інтерактивні форми роботи з вихователями, як педагогічний інтенсив на тему «Креативні підходи до створення сенсорно-пізнавального простору» з практичними рекомендаціями з особливостей використання сенсорно-пізнавального простору під час організації життєдіяльності дитини. Метою педагогічного інтенсиву було викликати інтерес у педагогів до креативного створення сенсорно-пізнавального простору, підвищити їх обізнаність про особливості впливу середовища на пізнавальний розвиток дитини, створити проекти мобільних осередків сенсорно-пізнавального простору. Основними завдання педагогічного інтенсиву стали: 1) швидке підвищення рівня проінформованості вихователів щодо сучасних тенденцій в організації розвивального простору для дітей дошкільного віку; 2) зацікавлення педагогів проблемою створення креативних осередків сенсорно-пізнавального простору через практичне залучення їх до створення власного проекту; 3) забезпечення вихователів інформаційною педагогічною допомогою з питань організації та використання сенсорно-пізнавального простору для всебічного розвитку дитини.

Результатом проведення педагогічного інтенсиву було створення власного проекту мобільного осередку сенсорно-пізнавального простору.

Такі результати стали міцним підґрунтям для якісного впровадження додаткової парціальної програми «Мій простір» в межах наступного завдання. Реалізацію цієї програми було розпочато із практичного тренінгу на тему «Організація життєдіяльності дитини за програмою «Мій простір».

Вихователів, які були задіяні в тренінгу, попередньо ознайомили зі змістом програми та методичним забезпеченням до неї. Мета самого педагогічного тренінгу була проаналізувати зміст запропонованої програми, сформувати професійні вміння у вихователів щодо практичного використання традиційних та інноваційних підходів задля пізнавального розвитку дошкільників, підготувати учасників тренінгу до ефективного впровадження змісту програми, створити комфортну атмосферу, хороший настрій, сприяти згуртованості.

Безпосередньо під час тренінгу було запропоновано до виконання такі вправи, як «Очікування», «Моя модель сенсорно-пізнавального простору», «Логотип», «Ситуації-провокації» тощо. Наприкінці вихователі повинні були створити добірку матеріалів, присвячену проблемі пізнавального розвитку дошкільника, та презентувати учасникам тренінгу. До неї запропоновано включити такі матеріали: інформаційні матеріали

Таблиця 1

Реалізація програми «Мій простір» в експериментальних дошкільних навчальних закладах нового типу

Етапи реалізації	Організаційно-педагогічні умови	Основні завдання	Зміст (інтерактивні форми роботи)
Організаційно-проектувальний етап	Варіативність змісту освітньої діяльності дошкільного навчального закладу нового типу	1. Сформувати позитивну мотивацію педагогів дошкільних закладів нового типу з проблеми	1. Проблемна лекція «Освітня діяльність нових типів дошкільних закладів: реалії, проблеми, тенденції» 2. Ділова гра-дискусія «Мій ідеальний дитячий садок»
		2. Теоретично підготовити вихователів з питань варіативної освіти дитини в умовах дошкільного закладу	3. Практичний семінар «Банк педагогічних ідей» 4. Педагогічний аукціон «Ярмарок ідей» (особливості застосування нетрадиційних методів та прийомів для роботи з дітьми)
Практичний етап	Організація життєдіяльності дитини у сенсорно-пізнавальному просторі	3. Надати вихователям практичні рекомендації з особливостей створення та використання сенсорно-пізнавального простору	5. Педагогічний інтенсив «Креативні підходи до створення сенсорно-пізнавального простору» з практичними рекомендаціями
		4. Впровадити додаткову програму пізнавального розвитку «Мій простір»	6. Практичний тренінг «Організація життєдіяльності дитини за програмою «Мій простір»
Узагальнювальний етап	Позитивний імідж дошкільного навчального закладу нового типу	5. Визначити рівень задоволеності батьків послугами дошкільного навчального закладу	7. Анкетування для батьків «Чому ми обрали цей дитячий садок»
		6. Залучити педагогів до створення проекту імідж-просування дошкільного навчального закладу нового типу	8. Лекція-презентація «Структура іміджу дошкільного навчального закладу та освітній брендінг» 9. Консультація «Як програма «Мій простір» може забезпечити позитивний імідж закладу» 10. Засідання педагогічної ради «Проект імідж-просування нашого закладу»

тренінгу, проекти створення сенсорно-пізнавального простору, комплекси педагогічних технологій для пізнавального розвитку дітей з активним використанням елементів простору. Цінність такої роботи полягала в тому, щоб забезпечувався зворотній зв'язок, обмін думками, підвищення рівня відповідальності кожного вихователя за розвиток дитини.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, програма з пріоритетом пізнавального розвитку побудована з урахуванням принципів та положень Базового компонента дошкільної освіти в Україні та передбачає переважно реалізацію освітньої лінії: «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Зміст програми охоплює освітню роботу з дітьми старшого дошкільного віку та передбачає поступове його ускладнення.

Сподіваємося, що запропонована програма стане у нагоді не лише вихователям дошкільних навчальних закладів будь-якого типу, але й батькам дітей, які шукають нетрадиційні технології та прагнуть збагатити власну модель виховання новими підходами, що спрямовані на пізнавальний розвиток дитини.

Список літератури:

1. Березіна О.О. Організація життєдіяльності дитини в дошкільному навчальному закладі нового типу як фактор забезпечення її розвитку // Conference Proceedings of the International Scientific Internet-Conference Modern Problems of Improve Living Standards in a Globalized World (December 8, 2016, Opole – Berdyansk – Slavyansk), 2016; ISBN 978-83-62683-871 (Electronic edition); pp. 534, illus., tabs., bibls. – С. 322-326.
2. Доманова О.О. Образовательная деятельность дошкольных заведений Италии / Актуальные проблемы и тенденции современного дошкольного образования: сб. науч. ст. / Бел. Гос. Пед. Ун-т им. М. Танка; ред. кол. Л.Н. Воронецкая, Т.В. Поздеева, Д.Н. Дубинина и др.; под общ. Ред. Л.Н. Воронецкой, Т.В. Поздеевой. – Минск: БГПУ, 2011. – 306 с. – С. 91-94.
3. Базовий компонент дошкільної освіти України: Науковий керівник: А.М. Богуш – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
4. Березіна О.О. Реалізація проекту імідж-просування дошкільного навчального закладу нового типу / Міжнародна діяльність університетів як фактор інноваційного розвитку вищої школи: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної заочної конференції (Вересень 18, 2015). – Маріуполь, 2015. – 385 с. – С. 31-32.
5. Березіна О.О. Дошкільні навчальні заклади нового типу: батьківські очікування / Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2015. – 430 арк. – С. 252-254.

Березина О.А.
Мариупольский государственный университет

СОДЕРЖАНИЕ И СПЕЦИФИКА ВНЕДРЕНИЯ АВТОРСКОЙ ПРОГРАММЫ «МОЁ ПРОСТРАНСТВО» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДОШКОЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ НОВОГО ТИПА

Аннотация
В статье презентуется парциальная программа познавательного развития дошкольников. Представленная программа была разработана и внедрена в пределах формирующего этапа экспериментального исследования. В статье раскрывается ее содержание и особенности внедрения в образовательную деятельность дошкольных учебных заведений нового типа. Приведена модель реализации программы и более подробно раскрыто практический этап. Предложены меры и формы работы с воспитателями по внедрению программы.

Ключевые слова: образовательная программа, образовательная деятельность, сенсорно-познавательное пространство, познавательное развитие, дошкольное учебное заведение нового типа.

Berezina O.O.
Mariupol State University

CONTENTS AND SPECIFIC IMPLEMENTATION AUTHOR PROGRAM «MY SPACE» DURING EDUCATIONAL ACTIVITIES IN PRE-SCHOOLS OF NEW TYPE

Summary
This article presents a partial program of the cognitive development of preschool children. The presented program was developed and implemented within the molding stage experimental research. The article reveals its content and features of implementation in educational activities of pre-schools of new type. This model of the program is presented in more detail and is revealed the practical stage. The measures and ways of working with teachers for implementing the program are suggested.

Keywords: educational program, educational activities, sensory and cognitive space, cognitive development, preschool educational institution of new type.

УДК 378.094+338.488.2:640.4

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ГОТЕЛЬНОГО ТА РЕСТОРАННОГО СЕРВІСУ В КОЛЕДЖІ

Богоніс О.М.
Львівський професійний коледж готельно-туристичного
та ресторанного сервісу,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

У статті здійснено аналіз літературних джерел щодо поняття «педагогічні умови». Розглянуто основні підходи науковців до визначення педагогічних умов формування економічної компетентності майбутніх фахівців. Проаналізовано діючу систему формування економічної компетентності учнів. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі. Запропоновано бачення автора щодо коригування змісту освіти.
Ключові слова: педагогічні умови, інтегрування, проблемне навчання, ігрові технології навчання, економічна компетентність.

Постановка проблеми. Ефективний педагогічний процес залежить від умов, у яких він відбувається, тому, враховуючи динамічний розвиток економіки, зокрема індустрії гостинності, обґрунтування педагогічних умов формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів у сфері готельно-ресторанного обслуговування є достатньо актуальним та потребує комплексного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні умови мають особливе значення у формуванні економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів сфери готельного і ресторанного обслуговування, бо через них відбувається всебічний розвиток студента, вдосконалюється його професійний рівень, розвивається здатність до самоосвіти та самовдосконалення. Здійснивши певний аналіз наукових теоретичних джерел, можна стверджувати, що поняття «педагогічні умови» авторами трактується різносторонньо, як синтез педагогіки, психології, соціології, філософії.

Сутність поняття «педагогічні умови» досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (В. Андрєєв, Ю. Бабанський, В. Беліков, В. Берков, А. Вербицький, О. Галкіна, М. Данилов, С. Диніна, А. Дьомін, В. Загвязинський, М. Звєрєва, І. Зязюн, Н. Іпполітова, Н. Кузьміна, Б. Купріянов, Н. Михайлова, А. Найн, І. Підласий, О. Пєхота, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, Н. Стерхова, І. Фролов, А. Хуторський, Н. Яковлева та ін.).

Ю. Бабанський трактує педагогічні умови як відповідні фактору педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів [4, с. 80]. До педагогічних умов можна віднести ті, які свідомо створюються в освітньому процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективне протікання цього процесу [1, с. 12] та є «сукупністю об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і прийомів підвищення ефективності навчально-виховного процесу і матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених і проектованих у дослідженні завдань» [14].

Аналіз літературних джерел засвідчує, що питання педагогічних умов формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжах залишається відкритим.

Головною метою цієї статті є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі.

Виклад основного матеріалу. Функціонування педагогічної системи спрямоване на реалізацію суспільних цілей та характеризується рівнем отриманих результатів. Проте, ефективна діяльність будь-якої системи можлива лише за відповідних психолого-педагогічних умов [2, с. 506].

Умова є філософською категорією, що відображає універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. «Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність» [3]. Тобто, умови є базовим елементом очікуваного результату, бо саме через них створюється відповідне середовище, де відбувається формування та реалізація досліджуваного явища.

Під «умовою» можна розуміти складову певного процесу, зокрема і процесу формування економічної компетентності майбутніх фахівців готельного та ресторанного сервісу під час вивчення спецдисциплін.

Похідним поняттям категорії «умови» є «педагогічні умови». Науковці в літературі єдиного тлумачення цьому терміну не надають, трактують по-різному [3].

«Педагогічна умова – це така обстановка в аудиторіях, кабінетах, де відбуваються виховні заходи, зокрема, кураторські години, під час яких у тісній взаємодії подана найкраща сукупність психологічних і педагогічних факторів (середовища, засобів, взаємовідносин тощо), що забезпечує можливість викладачу організувати активну діяльність студентів. Такі умови створюються з урахуванням фізіології, психології особистості. Вимог педагогіки до організації процесу виховання і навчання» [7].

Варто наголосити на педагогічних умовах формування економічної компетентності майбутніх фахівців, які визначає Т. Фурман:

© Богоніс О.М., 2017

– мотивування навчальної діяльності студентів у процесі вивчення економічних дисциплін;

– структурування змісту економічних навчальних дисциплін за модульним принципом;

– забезпечення конусного інтегрування економічних навчальних дисциплін;

– розробка дидактичного забезпечення аудиторного навчання економічних навчальних дисциплін і самостійної роботи студентів на засадах компетентнісного підходу [21, с. 78-80].

Аналізуючи позиції різних авторів щодо поняття «педагогічні умови», можна виділити основні характеристики, що його трактують:

– педагогічні умови є складовим елементом педагогічної системи;

– педагогічні умови відображають можливості освітнього та інформаційно-технічного середовища навчального закладу;

– за структурою педагогічні умови включають внутрішні та зовнішні характеристики функціонування навчального процесу;

– реалізація оптимальних педагогічних умов забезпечує ефективне функціонування педагогічного процесу.

У контексті нашого дослідження «педагогічні умови» є сукупністю внутрішніх та зовнішніх чинників, що мають забезпечити високу ефективність та результативність формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів сфери HoReCa (готельного і ресторанного сервісу).

Зовнішня складова педагогічних умов включає комплекс форм, методів, прийомів, засобів, зміст навчання; внутрішня складова відображає мотивацію, сформованість інтересу до професії, особистісних потреб, ціннісного ставлення до життя, інформаційної обізнаності особистості.

Виходячи з аналізу наукової літератури та власного педагогічного досвіду викладання економічних дисциплін, ми дійшли висновку, що найбільш ефективними педагогічними умовами, які сприятимуть формуванню економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів сфери готельного та ресторанного сервісу будуть:

– забезпечення мотивації до освоєння та використання у професійній

– діяльності економічних знань;

– забезпечення конусного інтегрування змісту навчальних економічних дисциплін;

– використання «проблемного навчання»;

– впровадження ігрових технологій навчання.

Розглянемо більш детально визначені нами педагогічні умови.

Мотивація навчальної діяльності до освоєння та використання у професійній діяльності економічних знань значною мірою забезпечує ефективність навчання, зацікавленість студентів, стимулює їхню активну позицію. Сутність цієї умови полягає в тому, щоб трансформувати байдуже негативне ставлення до навчання у відповідальне, дієве, усвідомлене і, тим самим, результативне.

Вплив мотиваційної сфери на розвиток особистості Н. Бадмаєва, О. Леонтьєв, Б. Теплов, М. Лапкін, Н. Яковлєв. Вчені стверджують, що успішність навчання значною мірою залежить від його мотиваційної складової. В. Якуніна та Н. Нестерова вважають, що тільки при сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні можливе становлення успішного майбутнього фахівця.

Мотивація пояснює широке коло таких явищ, як потреба, мотив, спонукання та ін. У широкому сенсі мотивація визначає упередженість, вибірковість і кінцеву цілеспрямованість психічного відображення й регулювання активності, а також пояснює, чому жива істота воліє робити одне, а не інше [26].

На нашу думку, цікавими є дослідження С. Джонсона, у яких Концепції навчання обґрунтовані різними теоріями, серед яких елементи поведінкової теорії навчання (наприклад, педагог позитивно підкріплює і повторення), когнітивна теорія навчання (наприклад, враховуються різні органи чуття, подання нового навчального матеріалу мотиваційними способами, при цьому кількість інформації є обмеженою, з метою підключення нової інформації до попередньої), соціальна теорія навчання (наприклад, мотивація до співпраці в групі, зворотний зв'язок) [25]. Будь-яка стратегія навчання має відповідати таким принципам (С. Джонсон):

1) розглядати індивідуальні відмінності;
2) мотивувати студента;
3) уникати інформаційного перевантаження;
4) створити реальний контекст;
5) заохочувати соціальну взаємодію;
6) залучати до практичної діяльності;
7) заохочувати студентів до відтворення [25].

Педагог у своїй роботі має керуватися цілями, що є найбільш вагомі для розвитку в студентів мотивації до навчальної діяльності [23].

Слід звернути увагу на модель ARCS-мотивації, яку розробив американський вчений Дж. Келлер, основні елементи якої відображені на рис. 1.

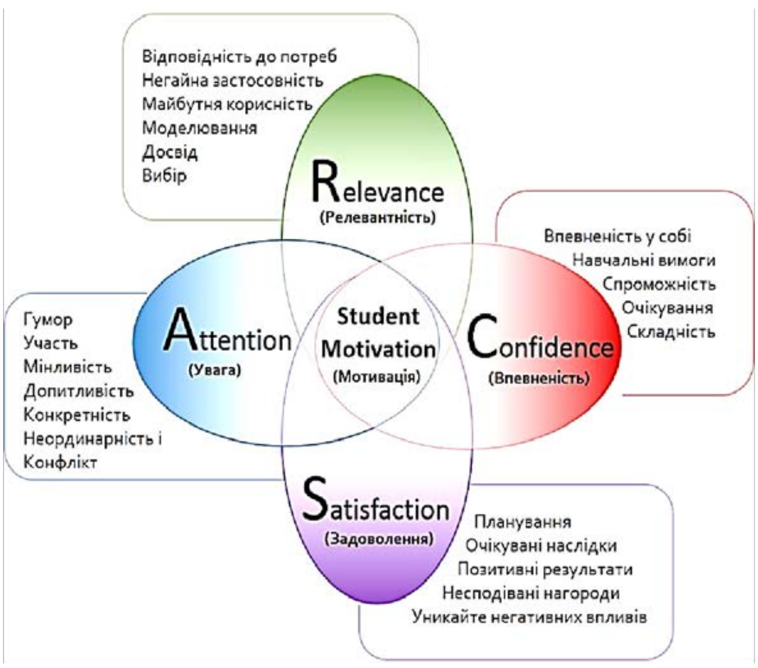

Рис. 1. Елементи моделі ARCS-мотивації за Дж. Келлером

– Attention / Заволодіти Увагою – постійно привертати увагу студента до курсу та утримувати її протягом всього часу вивчення дисципліни.

– Relevance / Навчати Значущому – потрібно давати навчальний матеріал, який можна застосовувати в реальному житті,переконливо пояснити цінність освоєння студентом саме цієї теми, тоді кожен користувач зможе оцінити практичну значимість матеріалу особисто. Якщо студенти прослідковують взаємозв'язок між отриманими знаннями та розвитком своєї майбутньої професійної діяльності, тоді цінність курсу підвищується.

– Confidence / Надавати Впевненість у тому, що навчитись можливо. Педагогу необхідно розвивати впевненість студента в тому, що він успішно засвоює навчальний матеріал, для цього потрібно дати можливість досягнути проміжний результат навчання, розв'язати задачу, успішно відповісти, крім того важливо не задавати непосильних складних завдань з некоректними умовами. Мотивація підвищується, якщо студент усвідомлює, що він сам контролює ситуацію, що успіх напряму залежить від докладених зусиль.

– Satisfaction / Підтримувати інтерес, забезпечуючи Задоволення від навчання, слід показати студенту, що успішне навчання може призвести до позитивних змін у його житті, важливо застосовувати і звичайні прості мотивації такі як похвала, винагорода, святкування успіхів навчання по завершенні освоєння певного етапу або всього курсу тощо. Результати навчання студента мають відповідати його очікуванням [24].

Ефективність цієї моделі засвідчена застосуваннями в багатьох країнах світу, статистичні спостереженнями за її реалізацією показують, що кількість учнів, які припинили навчання протягом року зменшилась з 44 до 22% [13].

Виділимо основні методи та прийоми мотивації навчання,виходячи з аналізу літературних джерел та власного педагогічного досвіду:

– метод комунікативної атаки дає змогу швидко мобілізувати аудиторію до навчання, зацікавити студентів, пропонуючи їм навчальну дисципліну через використання ефекту новизни, несподіваності через педагогічні прийоми: яскрава цитата, розповідь, тематичний анекдот, цікаве запитання тощо.

– метод залучення до управління навчальним процесом – мотивує до відповідальності, активізації навчання та самоорганізації студентів. Здійснюється через спільне зі студентами планування навчання (вибір змісту, форм та методів), звертання за порадою до учнів, особистісно-довірливе звертання до учнів тощо.

– сугестія (навіювання) – метод, який полягає у формуванні думки студентів про потребу навчатись через апелювання педагога до підсвідомості учнів застосовуючи прийоми періодичного повторення однієї і тієї ж думки, акцентування найважливіших моментів заняття,підштовхування слухачів до певних висновків тощо. Важливим моментом використання таких мотиваційних прийомів є невимушеність поведінки педагога, динамізм його впливу на аудиторію.

– метод закріплення позитивного враження – мотивація та стимулювання подальшої самостійної роботи студентів, підтримки позитивних вражень від дисципліни. Реалізується такий метод через компліменти та подяку студентам за плідне заняття, яскраву тематичну цитату, встановлення зв'язку з іншими темами, «навчальне коло» тощо.

Отже, формування мотивації навчальної діяльності студентів при формуванні економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі фактично є створенням умов у навчальному закладі для виникнення внутрішніх спонукань до навчання, розуміння їх студентом та наступний саморозвиток його мотиваційної сфери. Навчальний процес охоплює також емоційну сферу студента, тому через вплив на неї, педагог стимулює мотивацію або, навпаки, пригнічує її. Підвищенню мотивації студентів також сприятиме використання сучасних комп'ютерних технологій, інтерактивних моделей навчання, використання проблемних ситуацій, а також можливість практично застосовувати отримані економічні знання в конкретних життєвих ситуаціях та на виробництві.

Конусне інтегрування змісту навчальних економічних дисциплін. Одним із шляхів розв'язання проблеми формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі є інтеграція – послідовна і повна реалізація органічного взаємозв'язку різних навчальних дисциплін.

Поняття «інтеграція» означає «процес пристосування і об'єднання розрізнених елементів єдине ціле при умові їх цільової та функціональної однотипності» [10, с. 16].

Педагогічний досвід засвідчив, що не варто надавати освітні послуги базуючись на якійсь окремій навчальній дисципліні незалежно від інших наук, що інтеграція, тобто органічне поєднання відомостей інших навчальних предметів навколо однієї теми, є одним із найбільш ефективних прийомів навчання, який дає нові можливості діяльності викладачів та учнів.

Практичний досвід показує високу результативність інтеграції, виявляє перспективи вдосконалення такого підходу до навчання, зростання інтересу до предметів, викладання яких ґрунтується на широких міжпредметних зв'язках. Важливо правильно та органічно поєднувати різноманітні навчальні підходи, бо від цього залежить очікуваний результат.

Інтеграцію в навчанні досліджували М. Берулава, С. Гончаренко, О. Данилюк, С. Клепко, І. Козловська, Д. Коломієць, К. Лєнік, С. Мамрич, П. Самійленко, А. Сергєєв та інші науковці. Авторами доведено, що інтеграція у навчальному процесі забезпечує формування цілісних, комплексних знань та вмінь, які сприяють усвідомленню майбутнім фахівцем глибинних взаємозв'язків структурних компонентів аналізованого явища.

Забезпечення інтеграції у процесі формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі здійснюється через професійну спрямованість навчання економічних дисциплін на основі міжпредметних зв'язків.

Реальною освітньою проблемою є діючий стан навчально-методичного забезпечення, яке не має реальної чіткої реалізації міжпредметної взаємодії. Наприклад, предметом розгляду дисципліни «Економічна теорія» є економічні закони та ка-

тегорії, вплив економічних процесів на розвиток держави, базові тлумачення окремих економічних понять «попит», «пропозиція», «споживач», «виробник», «прибуток», «посередник», «дохід» тощо. При цьому навчальною програмою курсу не передбачено розгляд економічного обґрунтування особливостей професійної діяльності майбутніх спеціалістів готельного та ресторанного сервісу,особливості здійснення бізнесу у сфері HoReCa, основи обліку та калькуляції, які у подальшій професійній діяльності студентів будуть реально необхідні та затребувані.

Впроваджувати інтегрування в навчальний процес С. Гончаренко та І. Козловська пропонують наступним чином: серед двох (або кількох) навчальних предметів обирають споріднені елементи, поняття чи дії та розробляють інтегративний курс; навколо певного об'єкта групуються різнопредметні знання (такий варіант можна назвати модульним чи профільованим); виходячи з реально існуючої предметності знань, в один навчальний предмет поетапно можна «зінтегрувати» дуже потрібні в загальному та конкретному випадках елементи знань та вмінь з інших предметів (базовий навчальний предмет міститься в центрі, а навколо нього наростають концентричні кола наближень різного порядку; такий метод можна назвати методом конічного (конусного) інтегрування) [5, с. 12-13].

Відповідно, для реалізації педагогічної умови «конусне інтегрування змісту навчальних економічних дисциплін» необхідно оновити діюче навчально-методичне забезпечення навчання, яке повинно включати використання інноваційних дієвих форм та методів роботи зі студентами, що сприяють підвищенню мотивації до навчальної діяльності; базуватись на основі конусної інтегрування навчальних дисциплін, компетентнісного підходу.

Формування професійних та ключових компетентностей у майбутніх фахівців готельно-ресторанного обслуговування має відповідати соціальним та комерційно-економічним запитам сучасної ресторанної індустрії, потребує моделі, яка забезпечувала б реалізацію розглянутих аспектів [17, с. 56].

У психолого-педагогічній літературі розрізняють три рівні інтеграції. На першому рівні відбувається формування міжпредметних зв'язків; на другому – «внутрішньо дисциплінарний синтез родинних предметів» на основі базової дисципліни; на третьому рівні відбувається створення цілісного інтегративного курсу. Саме такий курс пропонуємо розробити за запровадити в коледжах при підготовці молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу.

На жаль, сучасний стан викладання економічних дисциплін в Українських коледжах часто змушує студентів негативно ставитись до економічного навчання, яке вони бачать як надзвичайно складну, нудну і зовсім непрактичну для життя та майбутньої професійної діяльності науку. Цю проблему можна нівелювати шляхом якісного впровадження конусного інтегрування економічних дисциплін.

Реалізація інтегрування потребує базової модернізації системи освіти та мобільності педагогічного мислення, викладач повинен вийти за межі навчального матеріалу своєї дисципліни.

Проаналізувавши наукову літературу, на нашу думку, вартий уваги інтегрований навчальний курс. Інтегрований курс – навчальний курс, що об»єднує вивчення різних предметів в єдину навчальну дисципліну, забезпечує наукове всеохоплююче відображення того чи іншого предмета, явища у суб'єктивну пізнавальну цілісність [18].

Оновлення змісту та методики викладання економічних дисциплін з метою формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу можна здійснити за допомогою впровадження «пілотного» інтегрованого спецкурсу «Моя економічна компетентність». Запровадження в коледжах такого інтегрованого навчального курсу створить передумови для формування економічної компетентності, якісно нових осмислених знань, яким характерна практичність застосування в майбутній професійній діяльності.

На нашу думку, експериментальний інтегрований курс «Моя економічна компетентність» має бути професійно орієнтований на формування у студентів цілісного сприйняття економічного простору, економічної освіченості, виховання економічної культури, розвиток аналітичного мислення та вміння приймати обґрунтовані рішення, усвідомлення необхідності мобільності знань та умінь, активізацію навчальної діяльності та підвищення її ефективності, шляхом інтеграції. Інтеграція предметів навчального курсу проявляється, коли між їх спільними навчальними дисциплінами встановлена змістова відповідність та існує базова ідея, яка поєднує весь комплекс тем, що вивчаються у межах обох предметів.

При організації такого навчального курсу виникає потреба в координації діяльності педагогів, вивченні навчальних програм з «родинними» предметами, визначенні чітких міжпредметних зв'язків.

Педагогічний досвід засвідчує результативність конусної інтеграції навчальних дисциплін, перспективи розвитку та вдосконалення такого підходу до навчання; дає змогу більше використовувати потенціал змісту навчального матеріалу; всебічно розвивати здібності студентів.

Використання «проблемного навчання» – дає можливість моделювати процес майбутньої професійної діяльності студентів з метою отримання умінь і навичок безпосередньо під час навчання.

Проблемне навчання з'явилося у 50-х роках XX століття, його суть полягає в отриманні учнем певних знань та умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем. Особливістю проблемного навчання є дослідницька поведінка студентів, що виникає у конкретній досліджуваній проблемній ситуації та спонукає їх обґрунтовувати питання-проблеми, формулювати та перевіряти свої гіпотези [16].

Вперше ідея проблемного навчання трактується як «навчання через працю» (Дж. Дьюї) або як «навчання через дослідження» (Дж. Бруннера). У колишньому СРСР цю концепцію розвивали І.Я. Лернер, А.М. Матюшкін, М.І. Махмутов, М.М. Скаткін.

Суть проблемного навчання полягає у формулюванні проблемних завдань, проблемному викладі й поясненні знань,у різноманітній самостійній роботі [20]. Основними перевагами такого

методу навчання є розвиток здібностей студентів як суб'єктів навчання, стимулювання у них навчального інтересу, забезпечення мотивації до освоєння та практичного застосування знань; сприяння формуванню здатності особистості розв'язувати потенційні професійні та повсякденні проблеми.

Проблемне навчання забезпечує засвоєння знань, стимулює аналітичне та логічне мислення, навчає застосовувати знання у практичній ситуації, сприяє творчому прогресу, робить навчання цікавим та ефективним, формує студента як активного суб'єкта пізнання [11].

Значні можливості проблемного навчання на сучасному етапі освітніх процесів зумовлені інтенсифікацією інформаційно-комунікаційних технологій.

Характерно для такого методу навчання є те, що знання й способи їх набуття не даються у готовому вигляді. Матеріал задається як предмет пошуку. І весь зміст навчання полягає у стимулюванні пошукової діяльності студента. Тому, дуже важливо дотримуватись диференційованого підходу в навчанні який визначає ролі суб'єктів освітнього процесу [19, с. 2].

До прикладу, вивчаючи тему «Підприємство і підприємництво» можна використати для обговорення такі проблемні питання: «Успішне підприємництво потребує інвестицій. Україна цікавою для інвесторів та, на жаль, не має достатнього зовнішнього інвестування. Чим можна обґрунтувати такий парадокс?».

Прості проблемні запитання доцільно обговорювати після освоєння нового матеріалу. На семінарах можна обговорювати більш складні проблемні ситуації, доречною буде колективна проблемно-пошукова діяльність, що сприяє творчому розвитку і формуванню економічного мислення.

Коментування та обговорення певних фраз теж вважається проблемною ситуацією. Наприклад, «прокоментуйте, будь-ласка: – «Не важливо розмір прибутку, головне, щоб він був». Обговорення схожих до запропонованих ситуацій та проблемних питань свідчить про рівень освоєння навчального матеріалу та дає змогу педагогу оцінити та проконтролювати знання по темі.

Основні переваги проблемного навчання полягають у тому, що воно розвиває розумові здібності учнів як суб'єктів учіння; викликає у них інтерес до навчання і відповідно сприяє виробленню мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їх творчі нахили; має різнобічний характер; виховує самостійність, активність і креативність учнів; сприяє формуванню всебічно розвинутої особистості, спроможної вирішувати майбутні професійні та життєві проблеми [12].

Проблемне навчання – така організація процесу навчання, в основі якого лежить створення вчителем самостійної пошукової діяльності школярів із розв'язання навчальних проблем у ході яких формується нове знання, уміння, навички та розвиваються здібності, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особисто значущі якості.

Впровадження ігрових технологій навчання. У вивченні економічних дисциплін важливі не лише знання та навички, а й соціально-економічне спілкування, певна творча діяльність, що стимулюватиме особистість до самоосвіти та вміння практично використовувати нові знання в конкретних ситуаціях професійної діяльності.

Ігрові методи, як зазначає В. Ягупов, сприяють удосконаленню практичних навичок і вмінь, їхньому застосуванню, творчому використанню для розв'язання професійних і психолого-педагогічних проблем, створенню умов для активного обміну досвідом [22].

Основними різновидами ігрових методів активізації пізнавальної діяльності студентів є рольові і ділові ігри. Суттєвий внесок у розвиток методик організації, дидактичного наповнення ігрових методів навчання внесли І. Носаченко, В. Пугачев, В. Ягупов, на основі аналізу робіт яких можна виокремити такі методи ігрового навчання: аналіз виробничих ситуацій; метод інциденту; метод інсценування (розігрування ролей); мозкова атака; ігрове проектування; розрахунково-ситуаційні завдання; ділові ігри тощо. На думку А. Нісімчука, О. Падалки та О. Шпака, необхідно приділяти увагу економічним іграм, у яких продуктивна праця сприяє збагаченню студентів досвідом в оволодінні елементами творчої праці, розвитку власної ініціативи, удосконалення технологій виробничих процесів, прийнятті економічно виправданих рішень, вироблення певних умінь і навичок [15].

Аналіз наукової літератури та власний педагогічний досвід показують, що використання ігрових методик при викладанні економічних дисциплін сприяє залученню до навчальної діяльності майже всіх студентів групи, формує аналітичне мислення, вміння висловлювати та аргументувати власні думки. Крім того, розвивається індивідуальність, ініціативність, працездатність, конкурентоспроможність, творчий підхід особистості.

Відповідно до піраміди засвоєння знань, розробленої американськими вченими у 80-х роках XX століття, 75% інформації засвоюється через навчання дидактичними іграми.

Аналіз науково-теоретичних джерел дає змогу зробити висновок, що ігрова технологія має дидактичне завдання, правила, ігровий задум та керівника гри, а її головною метою є формування, розширення, засвоєння, закріплення, узагальнення навчального матеріалу. Використання ігрових технологій у навчанні дослідники називають їх «іграми дорослих» та розглядають як інтерактивні методи навчання [6].

Ігрові технології передбачають інтерактивну взаємодію її учасників і потребують застосування ігрового проектування як ще однієї «інтерактивної дидактичної технології підготовки фахівців» [8, с. 61-65].

В основі пізнавальної діяльності студентів при вивченні економічних дисциплін лежать певні проблемні ситуації економічного характеру.

Провідна педагогічна практика викладання економіки пропонує широке використання в практиці вивчення економічних дисциплін ігрових методик навчання як ефективних форм активізації навчальної діяльності студентів.

Активні ігрові методики навчання включають ділові, управлінські ігри, соціально-психологічні, педагогічні й інші тренінги, комп'ютерні ігри – все те, що реалізує спільну активність педагога та студента – співпрацю. Поєднання навчальної спрямованості та ігрової форми дозволяє стиму-

лювати невимушене оволодіння конкретним навчальним матеріалом.

Важливу роль при вивченні економічних дисциплін відіграють дискусії. Дискусія, як спосіб передачі знань у системі «викладач-студент», «студент-студент» входить до групи проблемних методів і має кілька різновидів: дискусія, пов'язана з викладом; дискусія круглого столу; дискусія групова; дискусія загальна [9].

Важливе місце в системі завдань для активізації самостійної роботи студентів при вивченні економічних дисциплін посідає метод навчального проектування. Г. Ковальчук вважає, що метод проектів сприяє формуванню в студентів умінь використовувати різноманітні джерела інформації для розв'язання проблеми, спільно працювати в групі, представляти й аргументувати власні пропозиції щодо виконання завдань, використовувати знання з інших предметів, застосовувати теоретичні знання на практиці. Важливою перевагою методу проектів поряд з іншими активними методами є можливість розвитку творчих здібностей студентів та інші методи [9].

Г. Ковальчук стверджує, що одним із методів активного навчання,який дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності, є аналіз конкретних ситуацій. Цей метод передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу. Використання методу аналізу конкретних ситуацій рекомендується для поглиблення знань із теми, установлення зв'язку теорії та практики, формування вмінь студентів аналізувати ситуацію, робити висновки, приймати відповідні рішення, вести конкретну продуктивну діяльність у нетипових або непередбачуваних ситуаціях [9].

На основі аналізу наукових джерел можна зробити висновок, що при вивченні економічних дисциплін підвищенню активізації пізнавальної діяльності студентів сприяють психолого-педагогічні методи активізації пізнавальної діяльності, які забезпечують тісний зв'язок теорії з практикою. Процес підвищення активізації пізнавальної діяльності вимагає від нас, викладачів, застосування різних шляхів, методів, засобів та форм навчання, які спонукають студентів до активності. Саме тоді будуть створені умови для цілеспрямованого впливу викладача на розвиток у студентів творчого, логічного та критичного самостійного мислення і здатності кваліфіковано розв'язувати професійні завдання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, виходячи із нашого дослідження, найбільш ефективними педагогічними умовами, що сприятимуть формуванню економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів сфери готельного та ресторанного сервісу в коледжі будуть: забезпечення мотивації до освоєння та використання у професійній діяльності економічних знань; забезпечення конусного інтегрування змісту навчальних економічних дисциплін; використання «проблемного навчання»; впровадження ігрових технологій навчання.

Запропоноване обґрунтування педагогічних умов формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу в коледжі дозволяє перейти до експериментальних заходів у реальних умовах навчальної діяльності закладу освіти – реалізації та запровадження обґрунтованих педагогічних умов, що, в свою чергу, дозволить її творчо вдосконалити та інтегрувати в загальний зміст професійної підготовки спеціаліста сфери HoReCa.

Список літератури:

1. Аксарина И. Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / И. Ю. Аксарина; Курганский гос. ун-т. – М., 2006. – 19 с., с. 12.
2. Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 568 с., с. 506.
3. Апресян Р. Г. Этика: энциклопедический словарь / Р. Г. Апресян, А. А. Гусейнов. – М.: Гардарики, 2002. – 389 с.
4. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М.: Знания, 1987. – С. 80, с. 80.
5. Гончаренко С. У. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі / С. У. Гочаренко, І. М. Козловська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 9-18, с. 12-13.
6. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / [упоряд. Л. Галіцина]. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
7. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: [навч. посіб.] / С. Г. Карпенчук. – [2-ге вид.]. – К.: Вища школа, 2005. – 314 с.
8. Кічук Н. В. Ігрове проектування як інтерактивна дидактична технологія підготовки фахівців / Н. В. Кічук // Наука і освіта. – 2005. – № 3-4. – С. 61-65.
9. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті: Навч. посібник. – Вид. 2. – К.: КНЕУ, 2003. – 298 с.
10. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дидактичні основи: монографія / за ред. С. У. Гончаренка / І. М. Козловська. – Львів: Світ, 1999. – 302 с., с. 16.
11. Латер Ю. С., Ящишина І. В., Гільберг Т. Г. Основи сімейної економіки: робочий зошит вчителя. 8 клас. Частина І. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 68 с.
12. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М., 1972.
13. Модель мотивации к обучению/изменениям (Дж. Келлер) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ibcm.biz/Nauchnye-stati/2011-03-17-08-02-43.html – Назва з екрана.
14. Найн А. Я. Инновации в образовании: монография / А. Я. Найн. – Челябинск: ИПР МО РФ, 1998. – 288 с.
15. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: [навч. посіб.] / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К.: Просвіта: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 368 с.
16. Оконь В. Введение в педагогіку: навч. посібник / В. Оконь. – М: 1989. – 220 с.
17. Педагогічні основи формування змісту підготовки кваліфікованих робітників за інтегрованими професіями: посібник / С. Г. Кравець, Ю. І. Кравець, Н. П. Дерев'янко, О. Г. Оліферчук. – К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 152 с., с. 56.

18. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М.: НМЦСПО. С. М. Вишнякова. 1999.
19. Пурышева Н. С. Дифференцированное обучение физике в средней школе / Н. С. Пурышева. – М.: Прометей, 1993. – 224 с., с. 2.
20. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник / М. М. Фіцула. – Київ: Академвидав, 2006. – 560 с.
21. Фурман Т. Ю. Обґрунтування педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх фахівців економіки та підприємництва в процесі вивчення економічних дисциплін / Т. Ю. Фурман // Матеріали VII Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної заочної конференції «Сучасна освіта і наука в Україні: наукові здобутки, стан і перспективи» (м. Дніпропетровськ, 23-25 березня 2011). – Дніпропетровськ: Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова освіта», 2011. – С. 78-80.
22. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник / Ягупов В. В. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
23. Ames C. «Motivation: What Teachers Need to Know», Teachers College Record, vol. 91, no. 3, pp. 409-421, 1990.
24. Keller J. M. The ARCS model: designing motivating instruction. Confidential unpublished draft, Tallahassee, Florida, Instructional Systems Program, 2006.
25. Johnson S. D. and Aragon S. R. «An Instructional Strategy Framework for Online Learning Environments», New Directions for Adult and Continuing Education, Wiley Periodicals Inc., no. 100, pp. 31-44, 2003.
26. Huitt W. Motivation to learn: An overview. Educational Psychology Interactive, Valdosta, GA, Valdosta State University, 2001, 16 pp.

Богонис О.Н.
Львовский профессиональный колледж гостинично-туристического и ресторанного сервиса,
Институт педагогического образования и образования взрослых
Национальной академии педагогических наук Украины

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ МЛАДШИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ГОСТИНИЧНОГО И РЕСТОРАННОГО СЕРВИСА В КОЛЛЕДЖЕ

Аннотация
В статье проведен анализ литературных источников относительно понятия «педагогические условия». Рассмотрены основные подходы ученых к определению педагогических условий формирования экономической компетентности будущих специалистов. Проанализированы действующую систему формирования экономической компетентности учащихся. Определены и обоснованы педагогические условия формирования экономической компетентности будущих младших специалистов гостиничного и ресторанного сервиса в колледже. Предложено видение автора по корректировке содержания образования.
Ключевые слова: педагогические условия, интегрирования, проблемное обучение, игровые технологии обучения, экономическая компетентность.

Bogonis O.M.
Lviv Professional College of Hotel-Tourist and Restaurant Service,
Institute of Pedagogical Education and Adult Education
of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING THE ECONOMIC COMPETENCE OF THE FUTURE SMALL SPECIALISTS OF HOTEL AND RESTAURANT SERVICE IN COLLEGE

Summary
The article analyzes literary sources concerning the concept of «pedagogical conditions». The basic approaches of scientists to determination of pedagogical conditions of formation of economic competence of future specialists are considered. The effective system of formation of students' economic competence is analyzed. The pedagogical conditions of formation of economic competence of future junior specialists of hotel and restaurant service in college are determined and substantiated. The author's vision for adjusting the content of education is proposed.
Keywords: pedagogical conditions, integration, problem learning, gaming learning technology, economic competence.

УДК 378.147=111:004

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕХНОЛОГІЇ МОБІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ ІННОВАЦІЇ

Брухаль Я.Б., Білик О.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена актуальним питанням використання мобільного навчання як способу оптимізації процесу мовної підготовки студентів. В роботі розкривається поняття «mobile learning», його методологічні основи та провідні принципи побудови процесу навчання на основі використання мобільних пристроїв. Виконано аналіз робіт, пов'язаних з питаннями застосування мобільних пристроїв в навчанні та їх дидактичним функціям. У статті розглядаються основні психолого-педагогічні умови використання мобільних пристроїв в навчальній діяльності, визначається коло методичних проблем, які можуть вирішувати сучасні мобільні пристрої в галузі освіти. Розглянуто методичний потенціал мобільних технологій та відзначено, що при правильному їх застосуванню, вони можуть бути дидактичним засобом, що сприяє більш швидкому і якісному, в порівнянні з традиційними засобами, навчанню іншомовного професійно орієнтованого спілкування.
Ключові слова: мобільне навчання, мобільні засоби, інформаційно-комунікаційні технології, компетенція, комунікація, мультимедійні програми та засоби, психолого-педагогічні умови, форми мобільного навчання.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. характеризується процесом інтенсивного впровадження новітніх інформаційних і комунікаційних технологій у навчання іноземної мови, створюючи нові інноваційні форми освіти і навчання. Мобільне навчання іноземної мови є такою формою організації процесу навчання і контролю, що заснована на використанні мобільних пристроїв зв'язку (смартфонів, планшетних комп'ютерів і т.д.), при якій студенти в будь-якому місці і в будь-який час можуть розвивати і вдосконалювати мовні навички, а також мовні вміння (на основі засобів синхронної і асинхронної комунікації), формувати соціокультурну та міжкультурну компетенції з метою використання іноземної мови як засобу спілкування в соціально-побутовій та професійній сферах.

Широке впровадження сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в процес навчання іноземної мови у ВНЗ сприяло появі циклу робіт, присвячених інформатизації лінгвістичної освіти. Формування іншомовної комунікативної компетенції у всьому різноманітті її компонентів (мовного, мовленнєвого, соціокультурного, компенсаторного і навчально-пізнавального) виступає однією з основних цілей навчання іноземної мови. На даний момент вченими розроблено багато методик розвитку мовленнєвих умінь, формування мовних навичок розмовної мови, формування соціокультурної і міжкультурної компетенцій на основі сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд і аналіз публікацій свідчить, що сучасні мобільні пристрої в розвинутих країнах використовуються в галузі освіти, управління, організації викладання для фахівців-практиків, а також як технічні засоби підтримки навчання для учнів та студентів. Особливо увага до мобільного навчання зростає у вищих навчальних закладах, про що свідчать зростання наукових публікацій і зарубіжних наукових конференцій (mLearn, IMCL), зростання кількості наукових журналів, технічних звітів і книг (Traxler, 2008; Herrington & Herrington, 2008; Kukulska & Traxler, 2005; Ally, 2009).

Серед відомих дослідників використання інноваційних та інформаційних засобів у навчанні Н. Басов, С. Вєтров, М. Кларін, І. Підласий, Ж. Поплавська, Д. Стетченко, В. Тинний, В. Шукшунов, В. Безпалько, А. Нісімчу, О. Шиян, Е. Азімова, Н. Клемешова, І. Павлова, Є. Полат та інші. Описом методичних основ і дидактичних властивостей мобільних технологій також займалися О. Пустовалова (2012), А. Авраменко (2013), С. Титова (2014), Н. Бондаренко (2014) і ін.

Перспективи мобільного навчання розглядаються в багатьох роботах дослідників. В. Куклььов в своїх дослідженнях аналізує умови реалізації процесу мобільного навчання в системі відкритої дистанційної освіти. І. Голіцина і Н. Половнікова розглядають основні напрямки використання мобільного навчання в сучасній освіті. У роботі С. Титової мобільні пристрої розглядаються як один із засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. Аналіз робіт з даної тематики дозволяє зробити висновок, що оптимальна організація навчального процесу навчання іншомовного професійно орієнтованого спілкування залежить від раціонального використання навчальних дидактичних можливостей мобільних технологій, потенціалу інформаційно-комунікативних технологій, планування, організації та управління самостійною роботою студентів. Таким чином, проблема організації мобільної освіти в сучасному суспільстві визначає актуальність даної роботи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Безпрецедентна популярність та широке використання мобільних пристроїв серед молоді веде до їх стихійного застосування в навчальному процесі. Однак неструктуроване використання мобільних пристроїв в процесі навчання загрожує неминучими труднощами і складнощами, з якими сьогодні стикаються всі учасники навчального процесу. Незважаючи на активне поширення мобільного навчання, вітчизняні та зарубіжні вчені відзначають його незрілість з точки зору педагогічного опрацювання і належного методичного застосування. Отже, питання використання мобільного навчання в практиці викладання іноземної мови у ВНЗ є актуальним і вимагає детального аналізу.

Мета статті. Мета статті полягає у розгляді деяких ключових питань, що стосуються методичних, педагогічних, психологічних дидактич-

© Брухаль Я.Б., Білик О.О., 2017

них, соціальних, технічних основ інтеграції мобільних технологій у викладання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мобільні інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) – сукупність персональних апаратних засобів, програмного забезпечення, а також прийомів, засобів і методів, що дозволяють здійснювати діяльність, пов'язану з отриманням, збереженням, опрацюванням і відтворенням текстових, аудіо-, відео- та графічних даних в умовах оперативної комунікації з ресурсами Інтернету, що спрямовані на підтримку особистісно-орієнтованого навчання [3]. Термін «мобільне навчання» («mobile learning») з'явився в англомовній педагогічній літературі десяток років тому та останнім часом став все частіше використовуватися в нашій країні. Багато вчених і педагогів впевнені, що майбутнє навчання з підтримкою ІКТ залежить саме від поширення мобільних засобів зв'язку, популярності смартфонів і айфонів, появи великої кількості навчальних програм і додатків, а також нових технологій, наприклад, жестикуляційного інтерфейсу, які розширюють можливості процесу навчання. Визначення «мобільний» характеризує перш за все дві основні складові педагогічного процесу: доступ до засобів навчання та форми реалізації навчальної інтеракції [9, с. 20]. Студент сьогодні може мати миттєвий доступ до навчальних матеріалів і програм, навчальних ресурсів, виконувати завдання, спілкуватися з педагогом в будь-який час і в будь-якому місці, таким чином формуючи соціокультурну та міжкультурну компетенції з метою використання іноземної мови як засобу спілкування в соціально-побутовій та професійній сферах.

Кардинальним чином змінюється форма навчання, що якнайкраще відповідає ідеї навчання протягом всього життя. Дана форма навчання також відповідає сучасній компетентнісно-орієнтованій концепції освіти, в якій акцентується навчання вмінню самостійно знаходити необхідну інформацію, виділяти проблеми і шукати шляхи їх вирішення, критично аналізувати отримані знання і застосовувати їх на практиці, що в свою чергу робить процес навчання гнучким, доступним і персоналізованим [4, с. 49].

І. Безкровний підкреслює, що основою для впровадження мобільного навчання є переконання в тому, що цей процес відповідає сучасному етапу розвитку суспільства і економіки. Якщо в 1990-ті роки навчання було проблемно-сфокусованим, то зараз на Заході говорять про контекстуальне, неформальне і безперервне навчання. Дослідник наводить основні характеристики сучасного навчання: орієнтованість на студента, індивідуальність, колаборація, ситуативність, безперервність, доступність; нові технології також орієнтовані на клієнта, персоніфіковані, мобільні, надійні і доступні [2, с. 28].

Для формування структурованої ефективної методики застосування мобільних пристроїв у викладанні іноземної мови, необхідне розуміння технічної, соціальної, психологічної, педагогічної, методичної, дидактичної баз для впровадження новітніх технологій в процес навчання.

Психолого-педагогічні вимоги мобільної технології навчання – це сукупність дидактичних, методичних та психологічних норм і умов, що забезпечують оптимальний порядок структурування навчальної інформації та її представлення за допомогою мобільних носіїв [9, с. 19]. Дидактичні властивості технічних засобів навчання, поділяються на технічні, технологічні якості об'єкта, тобто його сторони, аспекти, які можуть бути використані в процесі навчання іноземної мови. Будучи інформаційними технологіями, за своєю суттю, вони несуть величезний дидактичний потенціал, пропонуючи «розширення інтелектуальної потенції людини на основі оволодіння інформацією і перетворюючи її в знання» [5, с. 56]. Дослідження Е. Калер дозволило виділити критерії придатності технічних засобів навчання і контролю для використання на заняттях з іноземної мови. Вони повинні: сприяти підвищенню продуктивності праці і ефективності навчального процесу у ВНЗ; підвищувати усвідомлення та інтерес до навчання; забезпечувати негайний зворотний зв'язок і контроль виконуваних дій всіх студентів (принцип інтерактивності); включати можливість копіювання обраної інформації та її редагування; супроводжувати додатковою аудіо та відеоінформацією ті розділи курсу, які важко зрозуміти в текстовому викладі (принцип наочності і доступності); дозволяти швидко, але в найкращому темпі для конкретного індивіда, перевірити знання певної інформації (принцип індивідуалізації навчання); оновляти необхідну навчальну інформацію, наприклад, за допомогою Інтернету (принцип актуалізації інформації) [1, с. 177].

Однак інколи при спробі провести аудіювання (відеоперегляд) програми новин в режимі реального часу викладач стикається з нерозумінням аудиторією аудіо/відеотексту. Це зводить нанівець ефект від прослуховування або перегляду матеріалу. Звідси випливає висновок, що підготовка заняття з презентацією матеріалів з мережі Інтернет вимагає від викладача їх попередньої методичної обробки. Що стосується використання Інтернет-матеріалів для студентів молодших курсів, то їх рекомендовано збирати, систематизувати і обробляти, перетворюючи у вторинні тексти, відповідні до мовного рівня студентів. Способи інтеграції мобільної технології навчання залежить від ряду факторів:

– місце використання – в автономному режимі навчання, в аудиторії/класі або на дистанційному курсі;

– частота застосування – курс повністю побудований на мобільних технологіях, або їх одинична інтеграція в навчальний процес;

– чи будуть використовувати тільки навчальні мобільні додатки (pull content) або вони будуть створюватися (push content);

– чи будуть застосовувати особисті мобільні пристрої студентів або вони будуть надані навчальним закладом [10, с. 56].

А. Попова [6, с. 197] в рамках теоретично значущих положень сучасної педагогічної науки пропонує розглядати наступні психолого-педагогічні умови навчання студентів на основі мобільних пристроїв:

1. Мотивація студентів використовувати мультимедійні технології у вивченні іноземної мови. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розвиток навчальної мотивації як особливого виду, що включений в навчальну діяльність. Вона

володіє такими ж характеристиками, як і будь-який інший вид мотивації, а саме, спрямованість, динаміка і стійкість. Традиційно в методиці навчання іноземної мови зустрічаються рекомендації щодо формування і підтримки рівня мотивації протягом всього навчального процесу. Зважаючи на це, викладач повинен володіти відповідними прийомами і технологіями та активно використовувати їх в процесі навчання іноземної мови.

2. Наявність комплексу вправ.

3. ІКТ компетентність студентів та ІКТ компетентність викладача іноземної мови. Відразу ж необхідно відзначити, що на відміну від ІКТ компетентності учнів, ІКТ компетентність викладача характеризується більш високим рівнем усвідомленості необхідності її формування. В рамках даної роботи ми поділяємо визначення ІКТ компетентності викладача іноземної мови, запропоноване П. Сисоєвим та М. Євстигнеєвим, які розуміють її як «здатність використовувати навчальні Інтернет-ресурси, соціальні сервіси Веб 2.0 та інші ІКТ з метою формування мовних навичок і розвитку мовних умінь під час навчання іноземної мови та культури країни досліджуваної мови» [7, с. 18]. В. Кукльов виділяє три ролі викладача: пропонуюча, підтримуюча та спрямовуюча [4, с. 50]. В залежності від рівня ІКТ компетенції аудиторії і від цілей завдання викладач виконує одну з вищевказаних ролей при інтеграції мобільних технологій в навчальний процес. Один з провідних фахівців з інтеграції мобільних технологій у викладання іноземних мов Г. Дадні ввів термін «мобільна компетенція викладача» (mobile literacy) для визначення рівня володіння викладачем знаннями і вміннями при використанні мобільних технологій в професійних цілях [10, с. 6].

На практиці мобільне навчання реалізується за допомогою мобільних технологій – мобільних засобів взаємодії між людьми або отримання миттєвого доступу до необхідної інформації. У навчанні іноземної мови можна використовувати такі мобільні технології як електронна пошта, блог-технологія, вікітехнологія, подкасти, веб-форум, лінгвістичний корпус, електронні словники, інформаційно-довідкові Інтернет-ресурси, засоби синхронної відео-інтернет-комунікації та навігатори. Кожна мобільна технологія володіє відмінними дидактичними властивостями, дидактичними і методичними функціями. За твердженням П.В. Сисоєва, під дидактичними властивостями мобільних технологій слід розуміти «основні характеристики та ознаки, що відрізняють одні інформаційні технології від інших» [8, с. 13]. Тобто, дидактичні функції – зовнішні прояви мобільних технологій. В рамках різних навчальних дисциплін у одних і тих же мобільних технологій з притаманними їм дидактичними властивостями і відповідними дидактичними функціями будуть проявлятися різні методичні функції в рамках конкретної дисципліни. У зв'язку з цим методичними функціями в рамках навчання іноземної мови будуть методичні можливості даних технологій розвивати мовні навички, мовленнєві вміння, а також формувати соціокультурну і міжкультурну компетенції студентів [8, с. 17].

Велика кількість автентичних, своєчасно обновлюваних матеріалів дозволяє студентам перебувати у віртуальному мовному середовищі, читати, бачити й чути зразки сучасної іноземної мови та вживати їх у власних висловлюваннях. Використання мережі Інтернет сприяє розвитку у студентів основних мовних навичок: письмо (листування та ведення кореспонденції по електронній пошті і в блогах); читання (знайомство зі змістом текстових сайтів, читання повідомлень в електронній пошті і в блогах); аудіювання (прослуховування і перегляд аудіо/відеоматеріалів,); говоріння (спілкування через програму Skype, продукування на заняттях «вторинних» текстів студентів, що базуються на інформації з мережі Інтернет).

Сучасний рівень розвитку технічних засобів призвів до появи нових підходів у вивченні мови – на основі спеціалізованих додатків для мобільних пристроїв. Це тренажери по граматиці і лексиці, різноманітні словники, додатки, інтегровані з сайтами, де можна не тільки вчити слова, але читати і слухати тексти, проходити лінгвістичні квести. Методичною проблемою використання мобільних додатків в навчальному процесі є складання типології завдань, особливих форматів для всіх етапів мовного курсу на основі спеціальних додатків – від введення і закріплення мовного матеріалу і розвитку мовних навичок та їх проміжного контролю до формування рецептивних і продуктивних видів іншомовної мовленнєвої діяльності, соціокультурної компетенції і підсумкового контролю. Крім того, досить складним питанням є організація моніторингу, аналізу та оцінки якості навчання за допомогою мобільних технологій на всіх етапах навчального процесу.

За ступенем інтеграції в навчальний процес та можливістю застосування навчальні мобільні додатки і програми можна умовно розділити на три групи: мобільні додатки-доповнення до навчальних програм, що є доповненнями до підручників і курсів, їх доречно і зручно застосовувати з основними матеріалами для роботи в класі або поза класом; мобільні додатки, призначені для самостійного вивчення дисципліни, які можна використовувати як додатковий матеріал в класі і поза класом для розвитку різних мовних навичок і мовленнєвих умінь; мобільні додатки, призначені для дистанційної (мобільної) форми навчання, які містять основний навчальний матеріал з тестами, системою перевірки і посилань, зворотним зв'язком з викладачем [11].

Висновки і пропозиції. Таким чином, використання мобільних пристроїв дозволить істотно підвищити ефективність навчального процесу за рахунок забезпечення доступу до навчальних і довідкових ресурсів, організації взаємодії викладача зі студентами в режимі реального часу, організації дистанційного навчання, можливості проведення тестування, опитування, анкетування а також використання інших засобів в освітньому процесі. Завдяки мобільним технологіям з'являється можливість представляти навчальний матеріал на всіх його рівнях, об'єднуючи абстрактність теоретичного знання з конкретикою і наочністю практичного і представляючи ті чи інші його форми відповідно до навчальної мети. Слід також відзначити, що регулярне використання мобільних технологій в процесі навчання іноземної мови буде сприяти кращому формуванню аспектів іншомовної комунікативної ком-

петенції. Потрібно відзначити високий дидактичний, методологічний і педагогічний потенціал мобільних пристроїв і технологій, які, при їх грамотній інтеграції, допоможуть перейти до нової освітньої моделі вищої школи. Впровадження цієї моделі в практику можливе тільки при використанні нових форм навчання – дистанційної та змішаної, а також інноваційних, інтерактивних методів навчання, методів, що засновані на формуванні вмінь самостійно отримувати знання, на розвитку критичного мислення студента, його автономії. Це і визначає перспективи подальших досліджень, оскільки в сучасній методиці викладання іноземних мов на сьогоднішній день є досить великий спектр теоретичних і науково-практичних проблем, де перевага надається використанню сучасних інформаційно-комунікаційних і мобільних технологій.

Список літератури:

1. Баластов А.В. Проблема реализации информационных образовательных технологий для обучения иноязычному профессионально ориентированному общению преподавателей нелингвистических специальностей / А.В. Баластов // Вестник ТГПУ. – 2013. – № 7(135) – С. 176-179.
2. Бескровный И. Homo Mobiles: шаг в сторону матрицы / И. Бескровный // E-Leaming World. – 2004. – № 4. – С. 25-31.
3. Коваль Т.І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / Т.І. Коваль // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – № 6(26). – Режим доступу: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/546/451
4. Куклев В.А. Становление системы мобильного обучения в открытом дистанционном образовании / А.В. Куклев // Школьные технологии. – 2010. – № 4. – С. 45-52.
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат. – М.: Academia, 2001. – 271 с.
6. Попова А.В. Психолого-педагогические условия обучения технике чтения студентов на основе языковых мультимедийных программ / А.В. Попова // Вестник ТГУ. – 2015. – № 8(148) – С. 196-204.
7. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Компетенция учителя иностранного языка в области использования информационно-коммуникационных технологий: определение понятий и компонентный состав / Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. // Иностранные языки в школе. – 2011. – № 6. – С. 16-20.
8. Сысоев П.В. Дидактические свойства и функции современных информационных и коммуникационных технологий / П.В. Сысоев // Иностранные языки в школе. – 2012. – № 6. – С. 12-21.
9. Титова С.В. Мобильное обучение сегодня: стратегии и перспективы / С.В. Титова // Вестник Московского университета. Сер. XIX. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012. – № 1 – С. 9-23.
10. Dudeney G., Hockly N., Pegrum M. Digital Literacies: Research and Resources in Language Learning / G. Dudeney, N. Hockly, M. Pegrum. – Pearson, 2013. – 385 p.
11. Kearney M., Schuck S., Burden K., Aubusson P. Viewing mobile learning from a pedagogical perspective / M. Kearney, S. Schuck, K. Burden, P. Aubusson // Research in Learning Technology Journal. 2012. № 20(1). URL: https://www.researchgate.net/publication/307649557_Viewing_mobile_learning_from_a_pedagogical_perspective

Брухаль Я.Б., Билык О.О.
Национальный университет «Львовская политехника»

СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕХНОЛОЛИИ МОБИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена актуальным вопросам использования мобильного обучения как способа оптимизации процесса языковой подготовки студентов. В работе раскрывается понятие «mobile-learning», его методологические основы и ведущие принципы построения процесса обучения на основе использования мобильных устройств. Выполнен анализ работ, связанных с вопросами применения мобильных устройств в обучении и их дидактическим функциям. В статье рассматриваются основные психолого-педагогические условия использования мобильных устройств в учебной деятельности, определяется круг методических проблем, которые могут решать современные мобильные устройства в области образования. Рассмотрены методический потенциал мобильных технологий и отмечено, что мобильные технологии, в случае правильного их применения, могут быть дидактическим средством, способствующим более быстрому и качественному, по сравнению с традиционными средствами, обучению иноязычному профессионально ориентированному общению.
Ключевые слова: мобильное обучение, мобильные средства, информационно-коммуникационные технологии, компетенция, коммуникация, мультимедийные программы и средства, психолого-педагогические условия, формы мобильного обучения.

Brukhal Ya.B., Bilyk O.O.
Lviv Polytechnic National University

THE ESSENTIAL FEATURES OF TECHNOLOGY OF MOBILE TRAINING FOREIGN LANGUAGE AS A PEDAGOGICAL INNOVATION

Summary
The article is devoted to the actual questions of using mobile learning as a way of optimizing the process of language training. The paper describes the concept of «mobile-learning», its methodological characteristics and guiding principles for building a learning process based on the use of mobile devices. The analysis of works connected with the questions of application of mobile devices in training and their didactic functions is carried out. The article deals with the main psychological and pedagogical conditions of the use of mobile devices in educational activities, defines a range of methodological problems that can be addressed by modern mobile devices in the field of education. The methodical potential of mobile technologies is considered and it is noted that mobile technologies, in case of their correct application, can be a didactic means, which helps, in comparison with traditional means, learn foreign professionally oriented communication faster and more qualitatively.
Keywords: mobile learning, mobile means, information and communication technologies, competence, communication, multimedia programs and means, psychological and pedagogical conditions, forms of mobile learning.

УДК 371.32+81'24

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК АУДІЮВАННЯ

Валуєва І.В.
Херсонський державний університет

У статті висвітлено аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи під час формування навичок аудіювання. Розглянуто проблему підготовки сучасного вчителя початкової школи, яка є актуальною, тому що сьогодні спостерігається недостатній розвиток цього виду мовленнєвої діяльності. Визначено необхідність у сучасних умовах переглянути фахову підготовку вчителя англійської мови. Розкрито, що навчання основ англомовної мовленнєвої діяльності, організації та планування навчальної роботи у початковій школі.
Ключові слова: професійна підготовка, майбутні вчителя початкової школи, мовленнєва діяльність, аудіювання, молодші школярі.

Постановка проблеми. В останні роки проблема аудіювання все більше привертає увагу методистів. Ведеться серйозний теоретичний пошук у вивченні цього складного процесу. Проте до теперішнього часу вклад в практику викладання порівняно невеликий. Відомо, що в практиці викладання методика навчання аудіювання найменш розроблена.

Однією з основних причин недостатньої уваги до аудіювання з боку методистів і викладачів є той факт, що до недавнього часу аудіювання вважалося легким умінням. Існувала точка зору, що якщо при навчанні усного мовлення викладач зосередить зусилля на говорінні і забезпечить оволодіння цим умінням, то розуміти мова студенти навчаться стихійно, без спеціального цілеспрямованого навчання. Неспроможність цієї точки зору була доведена як теорією і практикою. Хоча вміння говоріння і аудіювання перебувають у відомому взаємозв'язку, домогтися їх рівномірного розвитку можна тільки за умови застосування спеціально розробленої системи вправ для розвитку розуміння саме усного мовлення в природних умовах спілкування. Таким чином, аудіювання є одним із найскладніших видів мовленнєвої діяльності і, на думку багатьох методистів, повинно бути розвинена краще інших умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з практичних завдань в області аудіювання є навчання учнів сприйняття іншомовної мови в умовах, наближених до реальних. Аналіз наукової літератури показав, що проблемі навчання майбутніх учителів аудіювання присвячено дуже багато досліджень: Н.І. Гез, Н.В. Єлухіна, Н.Є. Жеренко, С.Л. Захарова, Т.В. Каріх, О.Б. Метьолкіна, Н.С. Харламова, В.В. Черниш для початкової школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема підготовки майбутнього вчителя англійської мови початкових класів до навчання аудіювання є достатньо актуальною, тому що сьогодні можна спостерігати недостатній розвиток цього виду мовленнєвої діяльності у молодших школярів. Тому вчителям початкової школи слід залучати додатковий матеріал та вправи, цікавитись сучасними на-

© Валуєва І.В., 2017

робками та досвідом у цій сфері, тобто сприяти тому, щоб у ході навчання аудіювання учнів початкових класів ці недоліки були б усунуті. Вищезазначені факти є причиною необхідності подальшого дослідження особливостей навчання аудіювання молодших школярів та підготовки вчителів до якісного виконання цього завдання. Недостатня розробленість зазначеної проблеми, об'єктивні труднощі в удосконаленні методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи обумовили проблематику даної статті.

Мета дослідження. Обґрунтувати та експериментально апробувати систему ефективної підготовки в аудіюванні майбутніх учителів англійської мови початкової школи в процесі професійної підготовки у вищій школі за умов кредитно-модульного навчання.

Цілі статті: 1) розглянути основні організаційні форми навчання та виховання в ВНЗ; 2) розглянути формування мовленнєвої компетенції студентів під час навчання аудіювання; 3) розкрити роль професійно-методичної підготовки студентів до роботи з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність розгляду проблеми навчання англійської мови в початковій школі продиктована сучасною тенденцією залучення молодших школярів до вивчення англійської мови. Ця тенденція, зокрема, відображена в концепції підготовки спеціаліста з правом викладання англійської мови дітям раннього віку, розробленій Г.В. Роговою та Т.Є. Сахаровою.

Учитель англійської мови в початковій школі покликаний вирішувати завдання, пов'язані з мотивацією вивчення молодшими школярами англійської мови, комунікацією англійською мовою, розвитком психічних пізнавальних процесів та емоційно-вольових якостей особистості учня, формуванням навчальної діяльності в оволодінні англійської мови. Для вирішення цих завдань учителю необхідні базові знання та вміння Чотирьох галузей наук: про людину і суспільство (галузь I), про виховання людини (галузь 2), про іноземну мову і методику її навчання (галузь 3), про творчу діяльність і наукове дослідження, узагальнення передового досвіду (галузь 4). Професійні знання та вміння складають когнітивну основу діяльності вчителя АМ в початковій школі, але не вичерпують її.

Професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя АМ є системою стійкого ставлення вчителя до себе як суб'єкта професійної та мовленнєвої діяльності, позитивного ставлення до учня як мовленнєвого партнера в міжособистісному та педагогічному спілкуванні, системою мотивів та інтересу до професійної діяльності та сукупністю особистісних якостей вчителя [2, с. 278]. Професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя англійської мови в молодших класах включає:

– позитивно стійке ставлення до професії вчителя: самооцінку готовності до навчально-виховної роботи з іноземної мови з учнями молодшого шкільного віку;

– здібність до організації іншомовного мовленнєвого спілкування з молодшими школярами;

– уміння враховувати психологічні та індивідуальні особливості молодших школярів, створювати на уроках іноземної мови атмосферу довір'я, взаємодопомоги, взаємоповаги тощо;

– володіння інформацією про здібності та нахили кожного учня та врахування цього при відборі та укладанні вправ і завдань;

– уміння критично аналізувати навчальний іншомовний матеріал та розвивати критичне мислення молодших школярів на основі порівняльного співставлення фактів і подій у своїй країні та країні виучуваної іноземної мови;

– вміння керувати іншомовною комунікативною поведінкою учнів, тактовно спрямовуючи її в потрібне русло;

– здатність об'єктивно оцінювати і заохочувати відповіді та навчальну роботу учнів молодшого шкільного віку.

Згадані вище професійні методичні знання і вміння та професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя АМ в початкових класах складають основні структурні елементи його професійно-методичної діяльності.

Вирішення важливого завдання психічного (особистісного, інтелектуального, діяльнісного, емоційного) та мовленнєвого/комунікативного розвитку молодших школярів на матеріалі англійської мови потребує кваліфікованих, спеціально підготовлених до роботи з учнями 6-10 років учителів [4]. Таких учителів практично немає, оскільки факультети іноземних мов цілеспрямовано не готують вчителів для роботи з молодшими школярами, а факультети початкових класів не забезпечують своїм випускникам знання з англійської мови на рівні спеціалістів АМ.

В сучасних умовах доцільно переглянути фахову підготовку вчителя АМ, надавши їй більшої варіативності та гнучкості. Це полягає в забезпеченні основ методичної підготовки студентів до реалізації їх професійних функцій учителя АМ в молодших класах: навчання АМ (практичного володіння аудіювання, говоріння, читання і письма), а також виховання, освіти і розвитку молодших школярів засобами АМ на уроці та в позакласній роботі [3].

Підготовка вчителя передбачає значне поглиблення деяких тем попередніх років вивчення курсу «Шкільний курс англійської мови з методикою навчання» з урахуванням особливостей навчання основ англомовної мовленнєвої діяльності, організації та планування навчальної і позакласної роботи в початковій школі (I-IV класи).

Мета дисципліни – забезпечення Державного стандарту підготовки майбутнього вчителя відповідно до його кваліфікаційної характеристики.

Курс «Шкільний курс англійської мови з методикою навчання «розглядає такі завдання:

1. Створити у студентів теоретичну базу, що розкриває загальні та спеціальні закономірності процесу навчання іноземної мови як засобу спілкування, освіти, виховання й розвитку, яка включає, крім методичних знань, також знання суміжних з методикою наук психолого-педагогічного й фізіологічного циклів, і на цій основі сформувати уявлення про зміст і структуру педагогічної діяльності вчителя;

2. Ознайомити студентів з найбільш відомими методичними напрямами, системами і методами, формами та засобами навчання англійської мови, а також сформувати в них основи вмінь творчо застосовувати свої знання на практиці;

3. Розвивати у студентів творче методичне мислення, яке допоможе їм у формуванні різноманітних методичних завдань, що виникають у навчально-виховному процесі з англійської мови у школі;

4. Залучити майбутніх вчителів до читання спеціальної науково-методичної літератури, що має стати джерелом постійної роботи над собою;

5. Дати знання специфіки контролю успішності дітей у ранньому навчанні англійської мови; ознайомити з вимогами до особистісних і професійних якостей вчителя раннього навчання англійської мови;

6. Ознайомити і навчити користуватися навчально-методичним комплексом раннього навчання іноземної мови; ознайомити з досвідом організації та проведенням занять з англійської мови з учнями початкових класів.

Отже, мета курсу полягає у забезпеченні основ методичної підготовки студентів до реалізації їх професійних функцій учителя англійської мови в молодших класах: комунікативно-навчальної (формування в учнів молодшого шкільного віку мовленнєвої, мовної, соціокультурної та навчальної компетентностей), розвиваючо-виховної, конструктивно-планувальної, гностичної та організаторської функцій, які реалізуються засобами англійської мови на уроці та в позакласній роботі.

Вправи для розвитку вмінь аудіювання як виду мовленнєвої діяльності доцільно називати діяльнісними на відміну від операційних вправ, що розвивають «техніку» аудіювання. Автори «Очерков методики обучения устной речи на иностранных языках» назвали вправи для розвитку вмінь аудіювання як виду мовленнєвої діяльності мотиваційними, але цей термін здається невдалим, оскільки створюється враження, що операційні вправи можуть бути не вмотивованими щодо потреб комунікації. Як вже було сказано раніше, вмотивованими з точки зору потреб комунікації мають бути всі вправи для розвитку мовленнєвої компетенції. Тому термін «діяльнісні вправи», який буде далі використовуватися, є більш прийнятним.

Головна відмінність діяльнісних вправ від операційних полягає в тому, що в них слухання здебільшого проводиться для того, щоб на основі почутого зробити те, що виходить за межі самого аудіювання, – розуміння почутого слугує базою для якоїсь іншої, зовнішньої або внутрішньої, діяльності (в операційних вправах розуміння ауціотексту здебільшого є самоціллю).

У зв'язку з цим, вмотивованість вправ забезпечується в основному необхідністю виконання якоїсь подальшої діяльності, відштовхуючись від почутого в прослуханому аудіоматеріалі. Звичайно, можливі й такі діяльнісні вправи, де слухання проводиться для того, щоб на його основі провести комунікативний аналіз почутого (діяв, приклади далі). Але й тут розуміння є базою для такого аналізу, а не самоціллю.

Завдяки цій якості вправ, створюється більше можливостей для надання їм комунікативного, а не умовно-комунікативного характеру, тобто комунікативні вправи можуть превалювати, хоча й умовно-комунікативні вправи також широко використовуються і нерідко не дуже поступаються комунікативним вправам за кількістю (некомунікативні вправи тут взагалі неприйнятні, оскільки йдеться про повноцінну мовленнєву діяльність). Це пов'язано з особливостями аудіювання.

Розуміння аудіотекстів у комунікації потребує їх аналізу, який здебільшого проводиться підсвідомо та дуже швидко. Студентів треба навчити такому аналізу аудіотекстів, щоб досягнути тих параметрів розуміння різних аудіоматеріалів, які вимагаються цілями навчання (див. відповідний підрозділ цього розділу). Винесення на поверхню того, що в реальній комунікації відбувається підсвідомо і цілком як внутрішня розумова діяльність, робить вправу умовно-комунікативною. Цим й обумовлена досить велика кількість умовно-комунікативних вправ серед тих, які розвивають уміння аудіювання як виду мовленнєвої діяльності [1].

Для діяльнісних вправ менш характерне повне керування, ніж для вправ операційних. Хоча воно цілком можливе, але не превалює, як у вправах попереднього типу. Найпоширеніші види керування виконанням вправ у даному випаду – часткове та мінімальне.

Діяльнісні вправи також найчастіше проводяться на матеріалі досить тривалих аудіотекстів (більше хвилини звучання), а не мікроаудіотекстів, як вправи операційні, хоча використання мікроаудіотекстів зовсім не виключено.

Що стосується характеристик діяльнісних вправ за категоріями спрямованості на приймання або видачу інформації (рецептивні, рецептивно-репродуктивні, рецептивно-продуктивні вправи), наявності/відсутності ігрового компонента, наявності/відсутності опор, то про такі вправи можна сказати те саме, що й про вправи операційні. Ідентичним є й спосіб організації вправ, які, як і операційні вправи, можуть виконуватися індивідуально, фронтально, в парах та малих групах. Малохарактерні тільки хорові вправи у зв'язку з тим, що вони завжди суттєво знижують комунікативність – одну з провідних рис діяльнісних вправ.

Структура роботи при виконанні діяльнісних вправ в основному аналогічна роботі над більшістю текстів для читання, вона складається з передслухання, слухання та післяслухання. Ця структура є найбільш раціональною, тому що передслухання дозволяє створити базу для розуміння через прогнозування того, що буде почуто. У такому випадку слухання найчастіше дозволяє підтвердити висунуті у передслуханні гіпотези, що є позитивним мотивуючим фактором.

Кожне успішне розуміння аудіоматеріалу, коли його зміст відповідає висунутим гіпотезам, дає студентам підстави очікувати успішного розуміння і в роботі з наступними аудіоматеріалами, тобто створює очікування просування «від успіху до успіху». Це надзвичайно важливе позитивне відчуття, яке сприяє швидкому формуванню компетенції. Нарешті, післяслухання, коли студенти обговорюють прослуханий текст або щось пишуть на його основі, виконують інші види завдань, дає їм можливість упевнитися в правильності свого розуміння та на його основі розвивати інші види мовленнєвої діяльності. Це теж сприяє успішному розвитку мовленнєвої компетенції в аудіюванні.

Наприклад, якщо планується прослухування аудіотексту – інтерв'ю з відомою людиною (спі-

ваком, актором, політиком тощо), – то на стадії передслухання проводиться бесіда про цю людину. Викладач намагається, щоб різні студенти повідомили якомога більше відомої їм інформації, так щоб у групи взагалі склалася максимально повна уява про те, що вони можуть почути, тобто щоб слухачі були в змозі заздалегідь спрогнозувати зміст питань, які можуть бути заданими цій конкретній особі, та зміст її відповідей.

Припустимо навіть попереднє читання якоїсь газетної статті про дану особу з обговоренням отриманої інформації. Тоді можна розраховувати на досить повне або принаймні глобальне розуміння інтерв'ю вже при першому слуханні. На стадії післяслухання можливі різноманітні види роботи на основі почутого – наприклад, розігрування інтерв'ю, коли один зі студентів у кожній парі бере на себе роль тієї ж особи або іншої відомої особи такої ж або якоїсь іншої професії, а другий – роль «кореспондента», який інтерв'ює «славнозвісного співрозмовника».

Слід також взяти до уваги, що вправи цього типу можуть бути спрямовані або на глобальне, або на детальне розуміння, причому, якщо планується прослухати один і той аудіотекст двічі, то перше прослуховування може мати за мету досягнення глобального розуміння, а друге – детального.

Висновки і перспективи з даного дослідження. Отже, широке залучення методичних задач до різних форм організації навчального процесу у ВНЗ дозволяє забезпечити свідоме оволодіння студентами системою теоретичних знань і якісне формування професійних умінь, необхідних для викладання англійської мови в початковій школі, а також сприяє організації творчого підходу до подальшої діяльності майбутніх фахівців. Професійно-методична підготовка майбутнього викладача початкової школи дозволить сформувати готовність до творчої методичної діяльності на різних етапах дидактичного циклу: в моделюванні навчального процесу, його реалізації, аналізі, дослідженні та постійному вдосконаленні.

Як з'ясувалося, формування методичної компетентності майбутніх учителів англійської мови початкової школи під час навчання аудіювання підвищується за таких умов: використання розробленої методичної системи з навчання аудіювання; впровадження інноваційних та інтерактивних технологій на уроках аудіювання; здійснення систем контролю знань, умінь та навичок з теми «Формування компетенції молодших школярів під час аудіювання».

Перспективи подальшого дослідження є одержання нових результатів у розробці системи методичної підготовки майбутнього вчителя англійської мови початкової школи до роботи над уміннями і навичками аудіювання за умов кредитно-модульного навчання в межах відповідної навчальної дисципліни.

Список літератури:

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика:підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. /за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
2. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
3. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях: Пособие для учителей и студентов пед. вузов. – М.: Просвещение, 2000. – 232 с.
4. Роман С.В. Методика навчання англійської мови у початковій школі: Навчальний посібник / С.В. Роман. – К.: Ленвіт, 2005. – 208 с.

Валуева И.В.
Херсонский государственный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ФОРМИРОВАНИЮ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье выявлено аспекты профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы в процессе формирования навыков аудирования. Рассмотрено проблему подготовки современного учителя начальной школы, которая есть актуальной, так как сегодня наблюдается недостаточное развитие этого вида речевой деятельности. Обозначена необходимость в современных условиях пересмотреть специальную підготовку учителя английского языка. Раскрыто обучение основ англоязычной речевой деятельности, организации и планирования учебной работы в начальной школе.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, будущие учителя начальной школы, речевая деятельность, аудирование, младшие школьники.

Valuieva I.V.
Kherson State University

ORGANIZATION OF WORK OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE FORMATION OF LISTENING COMPREHENSION SKILLS

Summary
The article reflects the aspects of the professional training of future teachers of primary school in the process of forming listening comprehension skills. In the article it is investigated the problem of the training of contemporary teacher of primary school, which is actual as today it is under discussion the lack of the development of this kind of speech activity. It is defined the necessity in the modern conditions to oversee the special training of the English language teacher. It is viewed on the training of the foundations of English speech activity, organization and planning of studying work in primary school.
Keywords: professional training, future teachers of primary school, speech activity, listening comprehension, young pupils.

УДК 373.3.016:76-028.75

ВИКОРИСТАННЯ ГРАФІЧНОГО ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ В АНАЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано можливості забезпечення аналітичної діяльності учнів початкової школи при вивченні різних навчальних предметів (трудового навчання, образотворчого мистецтва та математики). Встановлено види робіт школярів, у яких на основі сприймання плоского зображення виконується розумова діяльність аналітичного характеру, що виражається уявним оперуванням формою предмета. Виявлено та охарактеризовано особливості аналітичної діяльності. Запропоновано змістове наповнення навчальних завдань у початкових класах для організації такої діяльності молодших школярів. Створено на базі графічної підготовки молодших школярів передумови успішності їх навчання на наступних ступенях отримання освіти у загальноосвітній школі на основі розумових дій з уявного розчленування предметів та їх образів і виділення складових елементів та зв'язків між ними.
Ключові слова: початкова школа, графічна підготовка, графічна діяльність, аналітична діяльність, навчальні предмети, мислення, виділення елементів, наочний образ, сприймання зображення, уявне розчленування предметів.

Постановка проблеми. Серед негайних для вирішення питань роботи сучасної школи окреме місце належить вдосконаленню і поліпшенню процесу навчання в умовах розбудови національної школи. Вирішенням такого спрямування може бути забезпечення учням можливості скорочення термінів засвоєння інформації та збільшення її обсягів за менший час, що стає можливим лише при наявності у школярів узагальнених методів аналізу і синтезу навчального матеріалу. Це питання набуває гостроти вже з перших років навчання дитини в школі. Важливе місце при такій постановці питання повинне надаватися методу графічного аналізу, адже вироблення у школярів уміння оперувати графікою набуває особливого значення, оновлює зміст освіти і вже у початковій школі дозволяє формувати уявлення про окремі геометричні фігури та їх властивості, виробляти необхідні графічні уміння конструювання технічних моделей за зразком, кресленням, ескізом, схемою, словесним описом, власним задумом, тощо [5]. Вирішення цих завдань можливе при належному відношенні до використання у шкільній практиці основ, так званої, міжнародної мови – мови креслення. Нажаль, реалії сьогодення не такі показові, як хотілося б, адже засоби креслення не знаходять належного застосування з цілого ряду причин, а тому і графічна підготовка школярів, як важлива складова аналітичної діяльності, забезпечується не на належному рівні. Це, у свою чергу, обмежує результативність останньої вже з перших років навчання в школі. Саме такий ракурс погляду на використання можливостей графічної підготовки молодших школярів актуалізує цю проблему і визначає її місце серед пріоритетних на першочергове вирішення у практиці початкової школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні проблеми вивчення графічної підготовки широко представлені у психолого-педагогічній літературі. Значенню графіки у розвитку мислення і орієнтування учнів у різних галузях життя присвячувалися роботи З. Калмикової, Н. Менчинської та ін., застосування графіки школярами висвітлені у методичній літературі О. Пчелком, Л. Скаткіним та ін., використання різних засо-

© Васенко В.В., 2017

бів наочності для активності у навчанні були об'єктом уваги Л. Занкова, Ф. Богданського. Значенням графічного аналізу при розв'язуванні задач переймалися методисти Є. Шпитальський, Я. Шор та ін. Використання наочного образу у мислительній діяльності школярів на різних уроках досліджували С. Рубінштейн, А. Бородуліна, П. Якобсон, а мислительною діяльністю учнів при читанні креслень – Г. Владимирський, Є. Кабанова-Меллер та ін.

Сприйняття учнями графічних зображень були предметом багатьох досліджень, серед яких виділяються роботи Н. Лінькової, Л. Румянцевої, Н. Четверухіна, І. Якиманської та ін. Експерименти Н. Лінькової та Н. Ткаченка вирішують складне методичне питання про те, що починати навчання кресленню слід з їх читання вже у початковій школі.

Як і будь-яка діяльність, графічна, передбачає проведення аналітичних дій. Аналізу креслення присвячені роботи Н. Бескіна, Г. Владимирського, та ін. Умінню перетворювати фігури, змінювати їх просторове розміщення, ліпити і креслити у результаті самостійної творчої діяльності школяра присвячені роботи ще дореволюційного періоду В. Беллюстіна, З. Вулиха та ін.

Стосовно ж до графічної діяльності молодших школярів слід виділити науковий доробок Т. Боркової, Є. Гур'янова, А. Сорокіної та ін. виявляють недостатню вивченість можливостей учнів початкової школи у графічній діяльності та використанні їх для виконання аналізу оточуючих предметів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як підтверджує виконаний розгляд, питання аналітичної діяльності у графічній підготовці молодших школярів детального розгляду у дослідженнях науковців не набули. Тому **метою** нашої публікації став розгляд можливостей використання графічного матеріалу у забезпеченні графічної підготовки учнів при вивченні різних навчальних предметів для залучення молодших школярів до аналітичної діяльності у навчальній роботі

Виклад основного матеріалу дослідження. У навчальному процесі початкової школи мають обов'язково враховуватися фізичні особливості молодших школярів. Адже зі вступом дитини до школи її розумова діяльність набуває чіткої спрямованості на отримання певних результатів.

Взаємозв'язок змісту набутих знань зі сформованими навичками забезпечують розумовий ріст школяра, який безпосередньо проявляється у здатності засвоювати складніші завдання і набувати досконаліших навичок і реалізується у можливостях самостійної творчої розумової праці. У розумовому зростанні молодшого школяра велику роль відіграє наявність аналітичної складової його розумовою діяльності. Зважаючи на те, що діти молодшого шкільного віку ще не мають належної спрямованості у відношенні до навчання, Тому у початковій школі слід організовувати необхідні види діяльності, які розвивають окремі психічні процеси безпосереднього пізнання дійсності: відчуття, сприймання і спостереження. Досвід роботи показує, що молодші школярі ще недостатньо володіють названими розумовими операціями, що породжує потребу навчити цьому. Самостійно виконувати такі операції, де потрібно самостійно мислити, вони ще не вміють. Важливо вчити дітей способам мислення. Привчати спочатку виділяти головне, потім аналізувати, виділяючи складові елементи. Підтвердженням цьому є і думки К. Ушинського про те, що дитина мислить формами, звуками, відчуттями взагалі [7]. Конкретність мислення означає помітне домінування першої сигнальної системи діяльності над другою сигнальною, а звідси – і труднощі в узагальненні, у відволіканні, коли це потрібно, від конкретних предметів, явищ та ситуацій. Вирішенню цього може сприяти робота з організації аналітичної діяльності школярів на різних уроках. Для неї бажано використовувати предметне забезпечення, яке допомагатиме дитині належно відчувати, сприймати і спостерігати, що забезпечуватиме можливості для детального розчленування образу на складові частини.

Природно, найкраще для цього використовувати підручники. Форми наочності, що вводяться у них є однією з важливих складових графічної підготовки учнів. М. Боцмановою вони діляться на такі основні групи [3, с. 14]:

1. Малюнки, що дають можливість замінити розв'язання задачі простим перерахунком зображених предметів називаються «предметно-ілюстративними». Вони зображають окремі предмети, про які говориться в задачі, а також ілюструючі сюжети задачі зображення рахункового матеріалу. Такі малюнки не визначають математичної структури задачі, а відображають її точний кількісний результат.

2. Малюнки, що розчленовують істотні дані і відділяють їх від неістотних, відображають математичну структуру задачі називаються «предметно-аналітичними». Вони зображають окремі предмети, про які говориться в умові задачі, і відображають за допомогою певного просторового розподілу цих зображень кількісні співвідношення між даними в узагальненому вигляді.

3. Абстраговані просторові схеми і креслення, що відображають кількісні відношення між даними задачі.

Як показує аналіз завдань графічного змісту, у підручниках математики для початкової школи серед різних форм наочності майже у всіх класах переважає предметно-ілюстративний малюнок. Значно меншу роль відіграє предметно-аналітичне зображення. Схеми і креслення у підручниках застосовуються в основному для зображення відрізків шляху в задачах на рух і відстань, а також ділянок в задачах на визначення площ.

Дослідження М. Боцманової переконливо доводять, що використання предметно-аналітичних малюнків скорочує час розв'язування задач у другому класі на 66,7% учнів, у третьому – на 83,3%, у четвертому – на 69,2% [3]. Ці дані підтверджують думку про те, що предметно-аналітичні малюнки значно впливають на логічне мислення учнів, яке є важливою складовою їх графічної підготовки. Такий стан справ дозволяє наповнювати зміст предмету математики графічними завданнями. Переважаючою наочністю до них мають бути, в основному, предметно-аналітичні малюнки.

У свою чергу слід пам'ятати, що при створенні образу цілісного предмета важлива роль

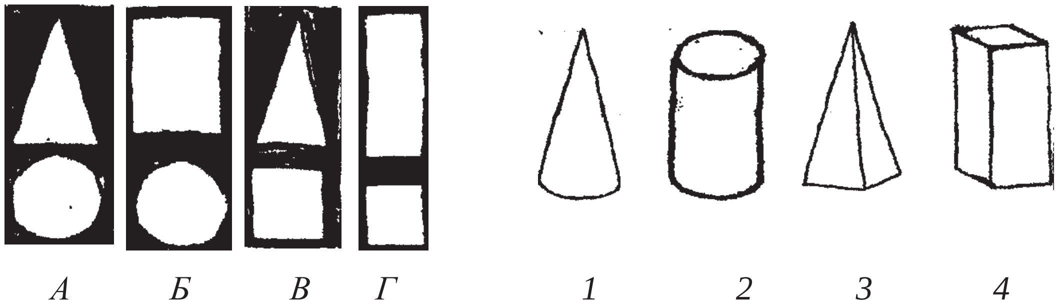

Рис. 1. Відповідність предметові (1, 2, 3, 4) «тіней» (А, Б, В, Г)

належить його формі, контуру. Багатьма науковими дослідженнями [4; 6 та ін.] доведено, що контур є не лише ознакою самого предмета, а і його оточення. Тобто, людина не виявляє спочатку окремий предмет, а потім його оточення. Вони одночасно стають об'єктом розрізнення та сприйняття. При цьому елементами зорового сприйняття є лінії, а не площини. Отже, саме контур предмета є для дитини найбільш раннім носієм його форми, а для формування образу достатньо виділення лише деяких, найбільш характерних елементів об'єкта (див. рис. 1).

Це явище процесу сприйняття пояснив ще І. Павлов, який показав, що коли мова заходить про сприйняття, то людина завжди додає від попереднього досвіду. Тому уміння розпізнавати предмети лише за окремими елементами є важливою характеристикою спостережливості, а формування цього уміння – основою просторової уяви. Уроки образотворчого мистецтва, з огляду на це, мають достатньо можливостей для розвитку того й іншого. При цьому слід керуватися результатами досліджень про те, що при сприйнятті геометричних фігур око фіксує головним чином кути [2]; спочатку розрізняється орієнтація фігури, а вже потім – лінія контуру [4]; права верхня частина фігури схоплюється більш швидко і правильно, права сторона фігури розпізнається і сприймається раніше ніж ліва, а вертикальна вісь фігури вичленяється раніше горизонтальної [1]. Також встановлено, що краще розпізнаються геометричні фігури з різкими змінами контуру, а точність цього процесу така: трикутник, ромб, прямокутник, круг, квадрат. Тому врахування цих особливостей зорового сприйняття і розпізнавання має важливе значення для навчання учнів спостережливості та розвитку на цій основі їх просторової уяви та аналітичних можливостей.

Графічна підготовка відіграє важливого значення у навчальному процесі лише тоді, коли діти можуть розчленовувати зображення, проводити уявний аналіз та синтез. При цьому дуже важливо, щоб така робота підкріплювалася практичним виконанням.

До такого виду робіт можна віднести завдання на:

1. зміну просторового розміщення предмета (поворот);
2. перестановку частини предмета;
3. зсування частини предмета;
4. поворот частини предмета;
5. видалення чи доповнення частини предмета;
6. заміна частини предмета.

Таку класифікацію широко використовують у кресленні як задачі на перетворення зображень [3]. На уроках образотворчого мистецтва зміст роботи не змінюється, відмінними є лише види зображень, та це не заважає тренувати логічне мислення, просторову уяву та аналітичні уміння школярів.

Всі завдання на розчленування можуть супроводжуватися вправами на спостережливість, які налаштовують увагу дітей, їх зосередженість, підвищують інтерес до уроку. Такими вправами можуть бути малюнки завдань з варіантами відповідей (див. рис. 2), на яких розпізнаються знайомі предмети, фігури тощо шляхом розчленування, виділення окремих елементів.

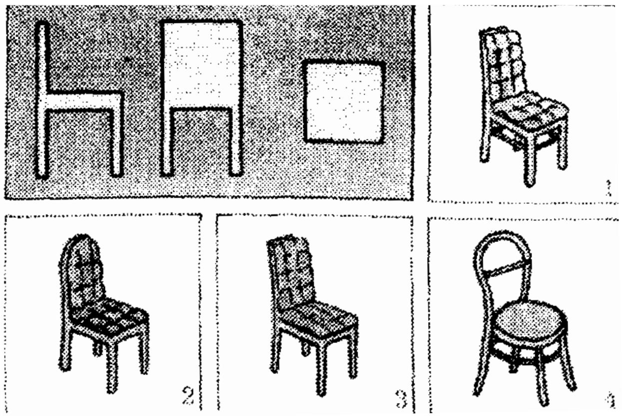

Рис. 2. Відповідність проекцій («тіней») предмету

Виконуючи завдання запропонованих видів діти засвоюють основи геометричних побудов, адже вони оволодівають аналізом просторових властивостей предметів, за якими спостерігають вже інакше за тих, хто такою роботою не був охоплений. У процесі зорового сприйняття учні вже здатні виділяти ті елементи предметів, які можуть служити конструктивними точками при їх зображенні на малюнку, а отже і геометричних побудовах у наступних класах.

Ефективність проведеної роботи можна визначити порівнянням результатів констатувального та контрольного експериментів. Перший з них проводився у першій чверті кожного навчального року, а останній – у четвертій. Результати експериментальної роботи аналізувалися на основі роботи з різними класами початкової школи. Це дає змогу не лише оцінювати ефективність проведеної роботи, а і розглянути динаміку природного росту показників. Зупиняючись на деяких результатах експериментальної роботи з навчання молодших школярів елементам графічної грамоти для організації аналітичної діяльності на цій основі. Найбільш характерні ознаки засвоєння матеріалу у такий спосіб краще порівнювати на різних уроках у початковій школі.

Наочним цей розгляд є на уроках математики. Результати використання графічних завдань на уроках математики свідчать про те, що логічне мислення та аналітичні можливості учнів при їх розв'язуванні розвиваються. Це підтверджує ріст відповідей на одні й ті ж запитання на початку і в кінці навчального року. Так на початку року як у контрольних, так і в експериментальних класах число правильних відповідей не перевищувало 13,8-15,2%, що свідчить про недостатню графічну підготовку учнів. Підтвердженням цієї думки є і те, що на останньому році навчання кількість відсутніх відповідей сягає майже третини.

Вивчення програмового матеріалу дозволяє суттєво змінити картину, та все ж несистематичне використання завдань з графічним змістом не дозволяє налагодити належну уявну розумову аналітичну діяльність учнів.

Для цього кількість графічного матеріалу підручників слід доповнити самостійно таким, який би не лише розширював коло знань, а і створював умови для вироблення практичного досвіду учнів. Такі завдання потрібно використовувати систематично, при вивченні кожної теми, що дає змогу постійно тренувати не лише логічне мислення, просторову уяву, а і аналітичні уміння. Це підтверджують результати роботи у експериментальних класах. Якщо кількість повних відповідей на кінець навчального року в контрольних класах з року в рік тримається майже на одному рівні і становить біля 30%, а число відсутніх відповідей навіть має незначну тенденцію до зростання, то в експериментальних класах картина суттєво відрізняється. Кількість повних відповідей з року в рік зростає, що говорить про зростання логіки мислення і аналітичних умінь учнів не від віку, а від досвіду, від графічної підготовки. Цей ріст за чотири роки сягає майже 8%. Цікаві факти спостерігаються при порівнянні різниці повних і відсутніх відповідей у контрольних та експериментальних класах. Якщо побудувати ряд чисел з різниць повних відповідей, то у першому класі вона становить 4,7%, у другому – 8,7%, у третьому – 12,8%, а у четвертому – 13,3%, то видно, що досвід роботи із завданнями графічного змісту в учнів експериментальних класів накопичується повніше, а отже і системніше. Це наочне свідчення вищих темпів зростання логічного мислення, просторової уяви та аналітичних умінь дітей, адже запропоновані завдання до кожної теми спрямовані саме на це.

Виконана нами робота підтвердила досягнення поставленої мети та дозволяє зробити такі **висновки**:

Експериментальна робота з графічної підготовки молодших школярів дозволяє встановити, що найбільші можливості для цього розкриваються на уроках математики, образотворчого мистецтва та трудового навчання. Забезпечити успішність такої роботи при нині діючих програмах можливо лише при наповненні уроків названих предметів завданнями графічного змісту, які створюють можливість їх систематичного виконання протягом кожного року навчання у початковій школі.

Така практика дозволяє забезпечити розвиток умінь учнів читати і виконувати елементарні креслення предметів, що мають прості зовнішні форми, тобто, проводити графічну підготовку школярів.

При такому виді підготовки учнів на основі сприймання плоского зображення організовується робота аналітичної розумової діяльності, суть якої зводиться до уявного відтворення форми об'ємного предмета, її виконання переведення уявлення про об'ємний предмет в площинне зображення.

Розумова діяльність зі знаходження певних відповідностей зображень і предметів забезпечує уміння розчленовувати ціле і виділяти елементи.

Усе це створює необхідні умови для складної аналітико-синтетичної діяльності молодших школярів, що забезпечує розвиток просторової уяви, абстрактного та логічного мислення, так необхідних для успішного навчання в середніх класах.

Список літератури:

1. Александрова М.Д. О качественной характеристике пространственных порогов зрительного восприятия / М.Д. Александрова // Ученые записки ЛГУ. – Л., 1953. – № 147. – Вып. 4. – С. 19-28.
2. Ананьев Б.Г. Особенности восприятия у детей / Б.Г. Ананьев, Е.Ф. Рыбалко. – М.: Просвещение, 1964. – 304 с.
3. Боцманова М.Э. Психология овладения графическим методом анализа при решении задач в начальной школе [Текст]: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – «педагогическая и возрастная психология / Боцманова Маита Эдвиновна, Академия педагогических наук СССР: Научно-исследовательский институт психологии. – М., 1967. – 20 с.
4. Грановская Р.М. О роли моторного звена зрительной системы при опознании объекта по внешнему контуру / Р.М. Грановская, В.А. Ганзер // Вопросы психологии. – 1965. – № 1. – С. 54.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28-54.
6. Теплов Б.М. Пространственные пороги зрения / Б.М. Теплов // Зрительные ощущения и восприятия. – М. – Л., 1935. – С. 24-32.
7. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / К.Д. Ушинский; предисл. В.Я. Струминского. – М.: Просвещение, 1968. – 557 с.

Васенко В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАФИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье проанализированы возможности обеспечения аналитической деятельности учащихся начальной школы при изучении различных учебных предметов (трудового обучения, изобразительного искусства и математики). Установлены виды работ школьников, в которых на основе восприятия плоского изображения выполняется умственная деятельности аналитического характера, что выражается мнимым оперированием формой предмета. Выявлены и охарактеризованы особенности аналитической деятельности. Предложено содержательное наполнение учебных задач в начальных классах для организации такой деятельности младших школьников. Созданы на базе графической подготовки младших школьников предпосылки успешности их обучения на следующих ступенях получения образования в общеобразовательной школе на основе умственных действий с воображаемого расчленения предметов и их образов и выделения составляющих элементов и связи между ними.
Ключевые слова: начальная школа, графическая подготовка, графическая деятельность, аналитическая деятельность, учебные предметы, мышление, выделения элементов, наглядный образ, восприятие изображения, мысленное расчленение предметов.

Vasenko V.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

USE OF THE GRAPHIC CONTENT OF EDUCATIONAL MATERIAL IN THE ANALYTICAL ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Summary
The article analyzes the possibilities of ensuring the analytical activity of primary school students when studying various subjects (labor training, fine arts and mathematics). The types of work of schoolchildren have been established in which, based on the perception of a flat image, mental activities of an analytical nature are performed, which is expressed by the imaginary manipulation of the form of the object. Identified and characterized features of analytical activities. The content of teaching tasks in the primary classes for the organization of such activity of junior schoolchildren is suggested. Based on the graphic preparation of junior schoolchildren, the prerequisites for the success of their education at the next levels of education in the general education school on the basis of mental actions from the imaginary dismemberment of objects and their images and the separation of constituent elements and the connection between them.
Keywords: elementary school, graphic preparation, graphic activity, analytical activity, educational subjects, thinking, selection of elements, visual image, image perception, mental dismemberment of objects.

УДК 37.02

ДАЛЬТОН-ПЛАН ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ УЧНІВ САМОСТІЙНО МИСЛИТИ, РОЗВИВАТИ САМОДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІНІЦІАТИВНІСТЬ

Великдан Ю.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Необхідність вивчення історичного досвіду, проведення системного аналізу розвитку освіти зумовлюється особливостями сучасного етапу освітніх реформ в країні. Метою таких досліджень повинно стати нагромадження, аналіз та порівняння фактичного матеріалу. Без вивчення історичного досвіду неможливо обґрунтувати нові ідеї в організації навчання та виховання школярів для покращення навчально-виховного процесу в школі.

Ключові слова: Дальтон-план, лабораторний план, Хелен Паркхерст.

Постановка проблеми. У сучасній Україні система освіти безперервно розвивається, і для неї характерне постійне відновлення й саморозвиток. Тому пошук нових методів навчання для організації навчального процесу є досить актуальним і складним. Адже, саме впровадження чогось нового призведе до поліпшення якості освіти в навчально-виховному процесі. Це свідчить про те, що вивчення та застосування досвіду минулих років у організації навчання може бути ефективне при реформуванні освітньої галузі.

Мета статті – здійснити опис Дальтон-план як активного методу навчання учнів, проаналізувати його переваги та недоліки у самодіяльності і активності учнів під час навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел засвідчує неабияку увагу науковців до різних аспектів досліджуваного питання. Автори українських, російських і американських історіографічних досліджень (Е. Дьюї, С. Гончаренко, І. Лікарчук, О. Сухомлинська, В. Хатфільд, М. Хольт, М. Ярмаченко), а також підручники з історії педагогіки А. Піскунова, М. Шабаєвої, М. Левківського, Ф. Цінула, В. Ягупов дають можливість проаналізувати ставлення до Дальтон-плану. На рівні дисертаційних досліджень цю проблему вивчали Д. Лагер, О. Гусєва, О. Барило. А. Вихрущ, В. Липинський та ін.

Виклад основного матеріалу. Дальтон-план одержав свою назву від американського міста Дальтона, де він вперше був застосований американської вчителькою Елен Паркхерст в 1920 році. В основних своїх рисах Дальтон-план полягає в тому, що звичайні класи перетворюються в лабораторії та кабінети, натомість звичайні уроки, які є обов'язкові для всіх учнів, організовуються вільні заняття в тій чи іншій лабораторії за їхнім бажанням з самостійним розополілом часу. Учитель перетворюється в завідувача лабораторією, чи консультанта-інструктора, який присутній на уроці, допомагає учням, дає їм поради і вказівки [3]. Учень займається в лабораторіях або майстернях індивідуально на основі отриманого завдання від учителя і при необхідності звертається за допомогою до вчителя, який постійно знаходиться в цих лабораторіях і майстернях. Крім самостійних занять в лабораторії, влаштовуються колективні уроки, де роз'яснюются завдання та обговорюються всі не вирішені питання.

Головна особливість лабораторного плану і головна, можливо, причина його успіху в тому почутті відповідальності, яке зароджується у вихованцеві при новій шкільній організації. Уся обстановка і характер роботи сприяють цьому. Учень починає розуміти, що за свої успіхи, за виконання наміченого, за придбання знань і навичок відповідає він сам, а не вчитель. А це велике зрушення. Це дає нові імпульси до роботи і в той же час навчає володіти собою та розвиває дисциплінованість. Також, це призводить до прагнення дитини, підлітка, юнака і дорослого бути дослідником, самому дізнатися, самому добитися відповіді на свої питання, ніколи не було в достатній мірі оцінено педагогами. Між тим, вже дитячий негативізм, небажання робити те, що наказують або навіть пропонують, слід було б розглядати, як глуху відсіч особи, яку хочуть скоротити, мимовільне обгороджування себе від насильства [11].

Ще одною особливістю в дальтон-плані є готовність слухати і слухатися, але прихована протидія залишається. Не лише діти, але і дорослі, не люблять, коли їх учать. Вони хочуть самі вчитися, дієво брати знання, отримувати їх у власному досвіді своєї дослідницької роботи. Але не дивлячись на це, дітей в школі, юнаків в університетах і дорослих в житті тільки і роблять, що навчають, примушують слухати лекції, вчитися з чужих слів, з чужого досвіду. То ж і з дітьми так і в класі: слухаючи урок, вони насилу долають внутрішні гальма і опір з працею, важко, а то і зовсім не пристосовуються до темпу учителя і товаришів [7].

Позитивним у цьому методі є також те, що слабкий учень перестає бути таким, що відстає, тому що йому не за ким гнатися. Він працює над програмою з властивим йому одному темпом, спокійно без страху бути випередженим. Така робота швидко позначається на результатах. Якість виконаних завдань підвищується, міцніє і росте віра у свої сили, а з нею і радість праці. Перевтоми майже не бувало, діти мимоволі керуються властивим кожному здоровим інстинктом самозбереження.

В лабораторіях, у виникаючій співдружності та об'єднаних груп так би мов за інтересами, створюється грунт для дружби, почуття товариства і взаємодопомоги. Учні прибігають до старших за допомогою, старші діляться своїми знаннями з молодшими, віддаючи перевагу спільній роботі над поодинокими зусиллями групуються для загального читання, обговорення різних питань та вирішення завдань.

© Великдан Ю.В., 2017

Але яка ж роль учителя при новому плані? Чи обмежуються його обов'язки завданнями, що добре пропрацювали, перевіркою знань, спостережень за порядком і правильним обліком роботи. Звичайно ні, раніше учитель був головною дійовою особою в школі і особливо в класі. Блискучим талановитим учителем вважався той, хто умів захопити клас своєю розповіддю, своїм уроком, той, який умів змусити учнів слухати себе з напруженою, не слабшою увагою впродовж години. Але для цього не було потрібне глибокі, усебічні знання: хороша підготовка до уроку і тільки до уроку і деяка артистична, можливо, здатність захопити своїх слухачів і глядачів і оволодіти аудиторією були достатні. Не дарма хороші педагоги старої школи, що любили свою справу, із захватом говорили: коли приходиш в клас, почуваєш себе наелектризованим, точно артист; в процесі уроку ти твориш, безпосередньо впливаєш на цей молодий, пластичний мозок захопити розповіддю, змусити себе слухати, бачити ці спрямовані на тебе дитячі очі – вища нагорода, новий стимул. Але йдеш з класу та взаємна чарівність зникає, клас розсипається і зв'язок втрачається до наступного уроку [8].

Досвід нової системи показав, що не завжди блискучий учитель-артист, є кращим керівником юності і учителем в широкому значенні цього слова. Діти дуже скоро зрозуміли це, і оцінка викладачів стала інша. Блискучий відійшов на задній план і перевага виявлялася тим, у яких можна було отримати більше направляючих вказівок і дружню підтримку, тим, які уміли керувати, давати доброзичливу, компетентну оцінку зробленій роботі [12].

Отже, Дальтон-план хоч і практикувався в школах різних країнах світу, але тим все і закінчувалося, тому що в поряд з перевагами Дальтон-план має і ряд суттєвих недоліків: він страждає крайнім індивідуалізмом, знижує колективну роботу школи, перешкоджає розвитку в учнів духу взаємодопомоги, колективізму і кооперації. Дальтон-план перетворює дослідницьку роботу в індивідуальні досліди. Роль вчителя значно змінювалася та для потрібні були зміни у перепідготовці.

Висновок. В даний час повсюдно, як бачимо, йдуть спроби вдосконалення класно-урочної та інших систем організації навчання, робляться пошуки форм навчання у напрямку індивідуалізації, технізації навчання. Така історія розвитку організаційних форм навчання. Тому враховуючи всі переваги та недоліки Дальтон-плану, можна констатувати що класно-урочна система сьогодення, будучи одним з найефективніших способів організації масового навчання, містить в собі і ряд недоліків, які необхідно викорінювати, про необхідність вдосконалення навчання як в загальноосвітній, так і в системі професійно-технічної освіти свідчать численні висловлювання вчених-педагогів і вчителів-практиків. Зокрема хочеться зазначити, що школа далеко не повністю використовує великі можливості уроку в організації навчальної роботи учнів, у вихованні ідейно-моральних якостей школярів, підготовці їх до життя, праці та трудової професійної діяльності. Тому дотримуючись відповідних засад Дальтон-плану, ми можемо покращити систему освіти, яка підійде до наших умов навчання, особливо в умовах здачі ЗНО, де потребуючи від учнів кращих результатів, ми повинні забезпечити їх ефективними засобами та новини методами навчання.

Список літератури:

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К., 1981. – С. 51.
2. Березовська Лариса Дмитрівна. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: Дис. ... д-ра наук: 13.00.01 – 2009.
3. Бескин М. Дальтон-план и метод проектов // Просвещение на транспорте. 1925. – № И. – С. 48-51.
4. Буданов В.П. Подводные камни Далтонского плана // Далтон-план в русской школе. Вып. 1. – Л., 1924. – С. 67-80.
5. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – Видання перше / Г. Ващенко. – Київ, Українська Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.
6. Крупская Н.К. Эвелина Дюи. Далтонский план работы в школе. Елена Паркхерст. Воспитание при помощи Далтоновского плана // На путях к новой школе. – 1922. – № 3. – С. 163-168.
7. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Липинський Віталій Володимирович. – Донецьк, 2001. – 393 с.
8. Методы работы в трудовой школе – Москва, 1927. – (государственное издательство).
9. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): [навчальний посібник] / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 328 с.
10. Пастухова Л. Педагогічна взаємодія у контексті Дальтон-плану / Лоліта Пастухова // Порівняльна професійна педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 152-157.
11. Петречко М. Особливості індивідуалізованого навчання у педагогічній системі Хелен Паркхерст / М. Петречко // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2014. – Вип. 10. – С. 259-264.
12. Пчелко А. Методы работы в трудовой школе / Пчелко А. // Вожатий. Молода гвардія. 1926. – № 3.
13. Смолкин А.И. Методы активного обучения. – М., 1991. – С. 153.
14. Сухомлинська О.В. Зарубіжний педагогічний досвід в Україні в 20-ті роки / О.В. Сухомлинська // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 3-7.

Великдан Ю.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ДАЛЬТОН-ПЛАН КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ САМОСТОЯТЕЛЬНО МЫСЛИТЬ, РАЗВИВАТЬ САМОДЕЯЛЬНОСТЬ И ИНИЦИАТИВНОСТЬ

Аннотация
Необходимость изучения исторического опыта, проведение системного анализа развития образования обусловлено особенностями современного этапа образовательных реформ в стране. Целью таких исследований должно стать накопление, анализ и сравнение фактического материала. Без изучения исторического опыта невозможно обосновать новые идеи в организации обучения и воспитания школьников для улучшения учебно-воспитательного процесса в школе.
Ключевые слова: Дальтон-план, лабораторный план, Хелен Паркхерст.

Velykad Ju.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

DALTON PLAN AS ONE OF THE METHODS OF TEACHING STUDENTS TO THINK INDEPENDENTLY, DEVELOP SELF-SUFFICIENCY AND INITIATIVE

Summary
The necessity of studying historical experience, conducting a systematic analysis of the development of education is due to the peculiarities of the current stage of educational reforms in the country. The purpose of such research should be the accumulation, analysis and comparison of the actual material. Without studying historical experience, it is impossible to substantiate new ideas in organizing the education and upbringing of schoolchildren to improve the educational process in school.
Keywords: Dalton Plan, Laboratory Plan, Helen Parkhurst.

УДК 378.015.311.013:159.9-057.86

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті наведена інформація про розробку системи принципів для формування професійної компетентності майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах. Здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження; встановлені особливості застосування принципів організації навчально-виховного процесу у вищій школі. З'ясовані раціональні засади побудови системи принципів формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів. Скомпонована система принципів для формування професійної компетентності професійних психологів. Зроблені висновки з проведеної роботи й накреслені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: вища освіта, система педагогічних принципів, формування професійної компетентності, підготовка майбутніх фахових психологів.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх фахівців у сучасних умовах вимагає застосування відповідних принципів, що відповідають як вимогам світової педагогічної науки, так і запитам практики. Враховуючи завдання, що стоять сьогодні перед вітчизняною системою освіти, з огляду на необхідність її реорганізації, постає необхідність застосування відповідних базових положень, потрібних для формування професійної компетентності фахівців, які проходять підготовку у ВНЗ, майбутніх психологів зокрема. Це можна пояснити тим, що тільки застосування адекватних основоположних принципів дозволить організувати процес підготовки студентів у відповідності до вимог сьогодення. Важливість висвітлення питань, пов'язаних з вибором принципів формування професійної компетентності майбутніх психологів зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи: запропонувати систему принципів для формування професійної компетентності майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ у сучасних умовах.

© Вінтюк Ю.В., 2017

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження; з'ясувати особливості застосування принципів підготовки фахівців у вищій школі;

– з'ясувати раціональні засади побудови системи принципів формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів;

– сформувати систему принципів для формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці у своїх працях розглядають низку питань, що стосуються принципів формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі їхнього навчання у ВНЗ [1-9]; як вихідних теоретичних положень, керівних ідей і основних вимог, що слідують з встановлених наукою закономірностей та реалізуються в цілях, змісті, педагогічних технологіях, діяльності викладачів і студентів. Під принципами підготовки майбутніх фахівців розуміють загальні положення, що визначають зміст, методику та організацію процесу підготовки студентів, на їх основі створюються конкретні вихідні установки, правила, рекомендації для досягнення цілей підготовки. Незнання принципів або їх невміле застосування гальмує успішність навчання, ускладнює засвоєння знань, формування якостей особистості. Сукупність принципів дозволяє характеризувати весь навчальний процес, усі сторони діяльності як педагогів, так і тих, хто навчається [2, с. 121]. Тобто для організації процесу підготовки фахівців необхідна певна множина принципів, яка дозволить правильно організувати всі його етапи та інші компоненти.

Крім цього, педагогічні принципи, що використовуються у певному конкретному випадку, становлять систему, яка є підсистемою освітньої системи. На думку О. Ткаченко, педагогічні принципи – це складні утворення, які одночасно визначають специфіку протікання процесів навчання і виховання та є ієрархічними системами чи підсистемами, тобто елементами ширшої системи. Відповідно, педагогічні принципи доцільно досліджувати як систему вихідних педагогічних вимог, що взаємопов'язані та взаємообумовлені [9, с. 156]. Дослідниця вважає, що вихідні положення, які визначають характер діяльності учасників педагогічного процесу, керуючись структурою професійної компетентності, можна поділити на групи за певними ознаками.

Н. М. Самборська відзначає наступне: процес формування професійної компетентності фахівця відбувається з врахуванням провідних принципів професійної підготовки фахівців, серед яких, насамперед [цит. за 8, с. 98]:

1) принцип фундаменталізації, що передбачає єдність методологічної, загальноосвітньої, теоретичної і практично-професійної підготовки фахівців;

2) принцип системності як реалізація структурних зв'язків всередині системи професійної підготовки фахівців, і системи освіти загалом;

3) принцип науковості – як такий, що відображає відповідність змісту професійної підготовки можливостям сучасної науки;

4) принцип доступності – передбачає відповідність змісту професійної підготовки реальному рівню знань студентів.

Г. Я. Дутка обґрунтовує фундаметналізацію вищої освіти як дидактичний принцип, який у єдності з принципом професіоналізму забезпечує гарантовану якість навчання, зокрема, у сучасній вищій школі. На її думку, фундаментальність освіти є основою розвитку наукової компетентності, орієнтованої на збагачення глибинних, сутнісних підстав і зв'язків між різноманітними явищами та процесами оточуючого світу. Освіта стає фундаментальною, якщо вона орієнтована на виявлення глибинних сутнісних основ і зв'язків між різноманітними процесами у довкіллі. Вона дає наступне розуміння фундаменталізації освіти: створення такої системи та структури освіти, пріоритетом якої є не вузькопрагматичні, вузькоспеціальні знання, а методологічно важливі, довгоживучі, інваріантні знання, що сприяють цілісному сприйняттю наукової картини світу, інтелектуальному розвитку особистості й адаптації її у швидкозмінних соціально-економічних і технологічних умовах [4, с. 45-46]. Дослідниця вважає, що даний принцип забезпечує формування цілісної професійної освіти, яка наповнює системний рівень пізнання дійсності, формування істотних, стійких й інтегрованих знань, відповідного світогляду, професійної самосвідомості та компетентності.

Щодо принципів формування професійної компетентності, Л. В. Банашко зі співавторами називають наступні: гуманізму, демократизації, компетентності, педагогічної творчості, проблемності, реалізму, професійного саморозвитку, орієнтації на особистість, технологічної єдності процесу навчання та використання нових освітніх технологій, діалогізації навчання [цит. за 1, с. 352]. Вони пропонують модель педагогічної компетентності майбутнього фахівця, яка включає такі складові: професійну, професійно-правову, соціальну, психологічну, комунікативну, конфліктологічну та ін., для формування яких необхідно задіювати відповідні принципи.

Г. Я. Дутка виділяє з принципів дидактики ті, які, на її думку, актуальні у контексті фундаменталізації освіти: науковості (формування фундаментального компонета змісту освіти); оптимізації навчального процесу (фундаменталізація освіти як один із засобів її оптимізації); орієнтованості на формування єдності знань і вмінь, свідомості та поведінки (інтегративний підхід у фундаменталізації змісту освіти); розвитку ініціативи і самостійності, свідомості й активності (роль фундаментальних знань у формуванні вказаних якостей); систематичності й послідовності знань і вмінь (фундаменталізація як чинник забезпечення систематичності та послідовності отримуваних знань); творчої активності та самостійності (фундаменталізація як чиник формування творчої активності); усвідомленості та ґрунтовності знань (фундаментальні знання як стрижневі для забезпечення усвідомленості та ґрунтовності професійних знань); цілеспрямованості та мотивації (фундаментальний компонент змісту освіти як чинник мотивації навчання). Аналіз цих принципів дозволяє стверджувати, що й саму фундаменталізацію можна трактувати як принцип

освіти, у першу чергу, професійної [4, с. 47-48]. Крім цього, посилаючись на Ж. Сайгібаталова, вона констатує, що принцип фундаменталізації та професіоналізації може виступати як засіб фундаменталізації професійної освіти лише в сукупності з принципами цілісності та наочної диференціації, наступності, науковості та доступності. Як видно з наведеного, створено цілу систему педагогічних принципів, яка не лише поновому організовує зміст, але й надає йому нової якості. Тобто принцип фундаменталізації виступає як системотвірний у комплексі принципів формування змісту професійної освіти.

Н. В. Грицик стверджує, що в процесі формування фахової компетентності особливе значення має принцип професійної спрямованості. При цьому під професійною спрямованістю розуміється система мотивів, які спонукають людину до виконання професійних завдань і професійного саморозвитку. Вона відзначає, що принцип професійної спрямованості передбачає формування у студентів умінь оптимально використовувати цінності, які безпосередньо пов'язані з їх навчально-професійною діяльністю. В ході конструювання навчального процесу у ВНЗ професійна спрямованість є пріоритетним принципом, який дозволяє вирішити протиріччя між теоретичним характером досліджуваних дисциплін і необхідністю практичного застосування знань у професійній діяльності [2, с. 123]. Погоджуючись із висловленими міркуваннями, ознайомимося також із міркуваннями інших фахівців.

Розглядаючи питання формування професійної компетентності майбутніх фахівців, М. Лехолетова виділяє, зокрема, інтерактивний принцип. Зсилаючись на М. Боритко, вона відзначає, що інтерактивна освіта – це навчання, яке вимагає взяття на себе зобов'язань з активного використання всіх наявних можливостей і застосування їх результатів у своєму щоденному мисленні та поведінці [цит. за 5, с. 263]. Даний принцип заслуговує уваги ще й через те, що відповідає вимогам компетентнісного підходу до організації навчання у ВНЗ; тобто запитам сучасної педагогічної теорії та практики.

Г. С. Дегтярьова, займаючись обґрунтуванням принципів педагогічної взаємодії у процесі професійної підготовки, дійшла висновку, що педагогічне забезпечення взаємодії педагогів і тих, хто навчається, потребує дотримання таких принципів [3, с. 10-12]: оптимального співвідношення індивідуального, особистісного та професійного розвитку; гуманізації, особистісного підходу, самоорганізації, співробітництва, духовності, громадянськості та патріотизму, створення сприятливого середовища. Вона також вважає, що не менш важливо враховувати і принципи професійного навчання, які характерні тільки для професійних навчальних закладів [3, с. 13-15]: професійної спрямованості, моделювання, професійної мобільності, модульності, психологічного забезпечення, амортизації, діалогізації. Дослідниця констатує, що вирішальним завданням професійної підготовки є ефективне забезпечення процесу взаємодіяльності педагогів з тими, хто навчається; а визначення принципів педагогічної взаємодії сприятиме вирішенню цього завдання. Це забезпечується логічною послідовністю поєднання загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних принципів педагогічної взаємодії, що випливає з необхідності врахування різних аспектів цього феномена: соціального, психологічного, педагогічного [3, с. 16]. Наведені положення видаються цілком правомірними, і разом з іншими можуть бути використані для вирішення поставлених завдань.

Посилаючись на дослідженні інших авторів, Є. М. Мисечко зі співавторами відзначають принципи єдності навчальної та дослідницької роботи і програмно-цільовий принцип [7]. Заслуговує уваги також принцип безперервності професійного зростання, покликаний задовільнити вимоги компетентнісного зростання фахівця, сприяти формуванню професійно значущих якостей особистості, закласти основи індивідуального стилю професійної діяльності. В сучасних умовах інтенсифікації технічного розвитку суспільства особливої вагомості набуває принцип інформатизації навчального процесу [9, с. 161]; а також деякі інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здійснене аналітичне дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду у даній роботі, даних про систему принципів формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів виявити не вдалося, дана обставина спонукає до проведення власного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті здійсненого аналітичного дослідження були встановлені базові раціональні положення застосування педагогічних принципів для формування професійної компетентності фахівців, які доцільно використати у власному дослідженні:

1. Відбір принципів обумовлений як загальними вимогами до організації навчально-виховного процесу у вищій школі, так і вимогами підготовки фахівців за певною спеціальністю.

2. Всі принципи перебувають у логічному взаємозв'язку, співпідпорядкованості та становять цілісну систему.

3. Доцільна наявність головного, системоутворюючого принципу, довкола якого групуються всі інші.

4. Включені у систему педагогічні принципи повинні охоплювати всі головні компоненти взаємодії: гносеологічні, дидактичні та виховні.

5. З огляду на практичність застосування всю можливу множину принципів доцільно звести до необхідного та достатнього мінімуму.

Функціонуючи разом, система педагогічних принципів повинна забезпечити нову якість діяльності, що позначається на кінцевому результаті навчально-виховної взаємодії. Проте критерії, за якими здійснювався відбір принципів для формування професійної компетентності майбутніх психологів, вказати не вдасться, з кількох причин. Передусім тому, що ці критерії були складними, часом неоднозначними, а у певних випадках їх доводилося змінювати на інші. Не дала бажаних результатів і спроба реалізації іншого підходу, де всі необхідні принципи заповнювали клітинки таблиці, в якій по вертикалі було вказано педагогічні вимоги, а по горизонталі – складові професійної компетентності майбутніх психологів. У такому випадку одні клітинки таблиці залишалися не заповненими, а в інші

важко було записати якийсь конкретний принцип, оскільки не рідко кілька з них мали схоже призначення і т.п. Тому у всіх суперечливих ситуаціях питання про вибір того чи іншого принципу вирішувалося шляхом експертних оцінок, в якості експертів були залучені кваліфіковані викладачі психологічних дисциплін.

Частково питання, що розглядається, були висвітлені в одній з попередніх публікацій [1]; зокрема, до методологічних засад концепції професійної підготовки студентів включено ряд психолого-педагогічних принципів. Такими, що передусім вимагають врахування в процесі формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, визнано наступні.

1. *Принцип фундаменталізації вищої освіти* передбачає спрямування на фундаментальну підготовку студентів в умовах мобільного ринку інтелектуальної праці, що врешті-решт визначає рівень їхньої конкурентоспроможності; перехід від дисциплінарно-інформаційного підходу до міждисциплінарного знання, до оволодіння методологією предмета, до інтелектуальних основ майбутньої професійної діяльності; включення високих інтелектуальних і нових інформаційних технологій; отримання фундаментально якісних результатів (А. І. Субетто) [цит. за 4, с. 48].

2. *Принцип професіоналізму* регулює співвідношення фундаментального і прикладного (професійного) у змісті цілісної професійної освіти; вказує на їх зв'язки та способи включення фундаментального змісту в начальний процес; орієнтує на одночасне формування фундаментальних і професійних знань, умінь й особистісних якостей студента, майбутнього професіонала [4, с. 48]. Відповідно, даний принцип передбачає знаходження оптимуму між широкими і вузькопрофесіними знаннями у процесі формування фахової компетентності.

3. *Принцип професійного саморозвитку* передбачеє організацію навчальної і виховної роботи зі студентами таким чином, щоб спонукати їх до особистісного і професійного зростання з максимальним задіянням власних потенцій. Тобто передбачає надати студентам необхідні для цього знання, вірно намітити орієнтири, скласти програму саморозвитку, здійснити планування, організувати виконання та контроль за ходом, оцінку досягнутих результатів, здійснення корекції тощо.

4. *Принцип науковості* передбачає організацію навчально-виховного процесу у відповідності та з застосуванням здобутків сучасної науки, у різних галузях. Він передбачає формування у майбутніх фахівців наукового світогляду, наукових підходів до вирішення професійних завдань, використання належної методології при проведенні досліджень, володіння і вміле застосування адекватних методів при проведенні експериментів тощо. Тобто даний принцип передбачає організацію діяльності як викладачів, так і студентів на надійних, наукових засадах.

5. *Принцип професійної спрямованості навчальних дисциплін* передбачає вибір навчальних дисциплін для підготовки майбутніх фахівців таким чином, щоб показати значущість кожної з них у майбутній професійній діяльності. Дисципліни для підготовки фахівців за певною спеціальністю підбираються таким чином, щоб максимально повно охопити формування всіх складових професійної компетентності. Він передбачає також інтеграцію загальноосвітніх предметів з предметами професійної підготовки.

6. *Принцип усвідомленості та грунтовності знань* передбачає організацію навчання таким чином, щоб студенти не лише засвоювали певну сукупність необхідних знань, а розуміли їхню сутність та процес їхнього здобуття, вміли самі планувати, організовувати та проводити дослідження, необхідні для перевірки достовірності здобутих знань. Аналогічно, студенти повинні не лише засвоювати потрібні у майбутній професійній діяльності вміння та навички, але й розуміти їхнє призначення, а в разі необхідності самостійно складати відповідні алгоритми вирішення практичних завдань.

7. *Принцип цілеспрямованості та мотивованості* процесу професіоналізації майбутніх фахівців вимагає формування у студентів, що здобувають спеціальність, відповідних цілей, і організацію навчально-виховної діяльності таким чином, щоб сприяти їхньому досягненню. Він також передбачає формування відповідних мотивів навчальної та практичної діяльності, які повинні сприяти вирішенню поставлених завдань і досягненню цілей. Формуючи необхідну мотивацію, викладач має змогу керувати процесом становлення майбутніх фахівців.

8. *Принцип гуманізації освіти* зумовлений постійним взаємовпливом педагога і тих, кого він навчає, одне на одного. Це вплив викладача на поведінку, мотиви, інтереси, цілі, цінності студента з очікуваними і реальними відповідними реакціями на них. Важливими елементами даного принципу є розвиток у них позитивної установки один на одного; перехід на суб'єкт-суб'єктні стосунки, оскільки такий характер організації навчання скеровує установку викладача та студента на активний пошук готовності до взаєморозуміння, проникнення у світ переживань і почуттів (Г. П. Васянович) [цит. за 3, с. 11].

9. *Принцип духовності професіонала* ґрунтується на утвердженні в умовах духовної кризи системи загальнолюдських духовних цінностей. У процесі навчання через аналіз окремих подій чи фактів при вивченні предмета, стрийнятті інформації ті, хто навчається, повинні не якомога більше знати, а якнайбільше розуміти, відчувати, співпереживати і діяти так у відповідності з духовними цінностями. Передбачає формування фахівця, який, крім своїх професійних знань і вмінь, засвоїв культуру людських взаємин, морально-духовні цінності, що дозволяє йому діяти як творчо-професійно, так і морально-культурно (В. Д. Онищенко, Е. О. Помиткін та ін.) [цит. за 3, с. 12].

10. *Принцип психологізації навчально-виховного процесу* передбачає формування у кожного студента відповідної потребово-мотиваційної сфери його навчальної діяльності, та її відповідну емоційну насиченість. Навчальна діяльність, організована та здійснювана за таким принципом, повинна спонукатися як суспільно значущими, так і особистісними мотивами, а навчальний процес повинен забезпечувати емоційну насиченість навчання. В ширшому розумінні даний принцип передбачає раціональне застосування здобутків сучасної психології для забезпечення навчально-виховного процесу.

11. *Принцип особистісного підходу* орієнтує викладача на психологічну структуру особистості, врахування при взаємодії індивідуального досвіду тих, хто навчається, їх потреб у самореалізації, самовизнанні та самовиявленні, пошуку шляхів їхнього розвитку та реалізації особистісних можливостей з врахуванням вікових, соціально-психологічних, діяльнісних закономірностей розвитку особистості [3, с. 11]; а також передбачає відповідне ставлення до майбутнього фахівця, як до особистості.

12. *Принцип єдності соціалізації та індивідуалізації в процесі розвитку особистості* вимагає пошуку та встановлення оптимального співвідношення в розвитку різних компонентів природи людини, оскільки професійне становлення детермінується взаємодією індивідуальних і соціальних чинників. Принцип передбачає пошук певного оптимуму між двома лініями такого розвитку, виявлення шляхів його гармонізації для отримання максимальної вигоди як для індивіда, так і для суспільства.

13. *Принцип інтерактивності* передбачає використання сучасних, інтерактивних методів взаємодії викладачів зі студентами у навчально-виховному процесі. Він реалізує заміну старої і неефективної моделі взаємодії, орієнтованої на монолог викладача в ході занять, як єдиного носія достовірних знань та фахівця з пошуку шляхів вирішення наявних проблем. Відповідно, даний принцип передбачає максимальне задіяння потенціалу тих, хто здобуває знання, перетворення студентів з об'єктів навчально-виховних впливів на повноцінних учасників цього процесу.

14. *Принцип моделювання професійної діяльності в навчанні* передбачає опис еталонних вимог до діяльності фахівця: функції, які він виконуватиме на робочому місці, завдання, які він повинен вміти вирішувати: загальнопрофесійні, загальнотехнологічні та спеціальні знання, вміння та навички, які необхідні для вирішення поставлених завдань. Педагоги повинні формувати особистість, професійно пристосовану для даного виду праці, розвивати професійно значущі якості майбутніх фахівців [3, с. 13].

Хоча наведеним принципам передбачено надати перевагу, процес психолого-педагогічної взаємодії зі студентами не виключає можливості використання також інших принципів. Запропонована система відповідає як вимогам освітнього процесу, так і потребам організації підготовки майбутніх фахових психологів, і може бути використана у практичних цілях.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Здійснений огляд наукових публікацій дозволяє констатувати, що у вітчизняних і зарубіжних науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють розглянути різні аспекти застосування педагогічних принципів у процесі формування професійної компетентності фахівців.

2. Враховуючи дані проведенного аналітичного дослідження та наявний досвід, можна сформулювати раціональні положення, а на їх підставі обрати потрібні компоненти, необхідні для створення системи педагогічних принципів, необхідної для формування професійної компетентності майбутніх психологів.

3. Запропонована система педагогічних принципів, призначена для формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів відповідає всім чинним вимогам і покликана оптимізувати процес їхньої підготовки у ВНЗ та покращити його результат.

У подальшому передбачено детальніше розглянути особливості забезпечення функціонування запропонованої системи педагогічних принципів у процесі формування професійної компетентності майбутніх психологів.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44). – Ч. III. – С. 351-355.
2. Грицик Н. В. Принципи формування культурологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови / Н. В. Грицик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_2_29.pdf
3. Дегтярьова Г. С. Принципи педагогічної взаємодії у професійній підготовці / Г. С. Дегтярьова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 6. – С. 9-17.
4. Дутка Г. Я. Принцип фундаменталізації у професійній освіті / Г. Я. Дутка // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 6. – С. 45-50.
5. Лехолетова М. Принципи формування здоров'язберігальної компетентності майбутніх соціальних педагогів / М. Лихолєтова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/19065/1/Lekholetova_konfer_Uzhgorod_Mart_2017df
6. Марков С. Основні принципи творчої випереджальної вищої освіти / С. Марков // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – 2003. – Випуск 185. – С. 44-53.
7. Мисечко Є. М. Дидактичні принципи формування професійної компетентності вчителя / Є. М. Мисечко, Л. Є. Астахова, О. Є. Мисечко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/744/1/99maepkv.pdf
8. Самборська Н. М. Соціально-комунікативна компетентність майбутніх медичних працівників у контексті системного та компетентнісного підходів / Н. М. Самборська // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб.; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – С. 97-101.
9. Ткаченко О. Принципи формування етнопедагогічної компетентності вчителя / О. Ткаченко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 106. – С. 154-162.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье приведена информация о разработке системы принципов для формирования профессиональной компетентности будущих психологов в отечественных ВУЗах в современных условиях. Осуществлён обзор научных публикаций по теме исследования; установлены особенности применения принципов организации учебно-воспитательного процесса в высшей школе. Выяснены рациональные принципы построения системы принципов формирования профессиональной компетентности будущих практических психологов. Составлена система принципов для формирования профессиональной компетентности профессиональных психологов. Сделаны выводы из проведенной работы. Намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: высшее образование, система педагогических принципов, формирование профессиональной компетентности, подготовка будущих профессиональных психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «L'viv Polytechnic»

PRINCIPLES OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION

Summary
This article provides information on system design principles for the formation of professional competence of psychologists in national universities in modern conditions. A review of scientific publications on research is made; the peculiarities of application of the principles of the educational process in high school are outlined. A rational basis for building a system of the future psychologists' professional competence principles formation is found out. A system of principles for the psychologists' professional competence formation is composed. The conclusions of the work done are made. The prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: higher education, the system of teaching the principles of the professional competence formation, a future professional psychologists training.

УДК 378.162.33

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ГУМАНІТАРНОГО СПРЯМУВАННЯ

Дубова С.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню проблеми викладання навчальної дисципліни «Електронний документообіг». Вказується, що надмірне акцентування ВНЗ на певних програмних продуктах шкодить загальному освітньому процесу, зменшуючи професійну мобільність майбутніх фахівців. Пропонується використати один з двох шляхів вирішення проблеми. Перший полягає у утворенні міжвузівського консорціуму на базі використання програмних продуктів з відкритим кодом. Другий підхід базується на використання в навчальному процесі «Системи електронного документообігу» Адміністрації Президента України.
Ключові слова: підготовка, документознавці, система електронного документообігу, навчання, ВНЗ, програмні продукти з відкритим кодом.

Актуальність дослідження. Автоматизовані системи обробки документної інформації сьогодні є повсякденною реальністю в діяльності як державних, так і недержавних організацій. Системи електронного документообігу, які на початку 2000-х років лише починали впроваджуватись у практику діяльності фахівців з діловодства та документних комунікацій, сьогодні є невід'ємною складовою майже будь-якої установи чи організації. Більше того, в сьогоднішніх умовах використання тих чи інших систем електронного документообігу почасти стає і питанням національної безпеки. Останній аспект актуалізувався із введенням в дію Указом Президента України № 133/2017 від 15 травня 2017 року Рішення РНБО України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [1]. Зокрема, цим рішенням було заборонено до використання на території України таких програмних продуктів як «1С», «Парус» та «Летограф», які до цього займали значну частину українського ринку систем електронного документообігу.

Варіативність систем електронного документообігу обумовлює і певні особливості підготовки фахівців з документних комунікацій, для яких опанування роботою таких систем є важливою складовою практичних професійних навичок та додатковим фактором конкурентоздатності на ринку праці. Водночас сама специфіка освітнього процесу часто змушує ВНЗ шукати найрізноманітніші шляхи забезпечення доступу своїх студентів до таких програмних продуктів і в окремих випадках відбувається процес підпорядкування логіки освітнього процесу відносно доступності конкретних програм, а не навпаки.

Це ж породжує і суто методологічне питання щодо порядку викладання дисципліни «Електронний документообіг», обрання для такого викладання належної технічної бази (програмного продукту/продуктів) та цілу низку інших проблем. Найбільш неоднозначною стає проблема пов'язана саме з обранням конкретних програмних продуктів в якості бази для викладання курсу. Не всі компанії висловлюють готовність надавати повноцінно працюючи версії своїх продуктів для освітнього процесу – в таких випадках ВНЗ вимушені користуватись обмеженими демо-версіями продуктів, можливості яких не достатні для повноцінного навчання. В інших випадках, ВНЗ встановлюють привілейовані відносини з окремими виробниками та проводять навчання студентів саме на базі їх програмних продуктів, навіть незважаючи на те, що в окремих випадках ці програмні продукти майже не відомі на ринку і використовуються лише у специфічних організаціях та установах.

Ступінь дослідженості проблеми. В українських ВНЗ курс з вивчення електронного документообігу є складовою підготовки документознавців щонайменше 10 років. За цей час науковці плідно опрацьовували питання загального становлення та розвитку електронного документообігу, особливостей впровадження та застосування систем електронного документообігу в різних сферах виробничої діяльності. В окремих роботах розглядаються і питання створення систем електронного документообігу у ВНЗ. Зокрема, питання організації електронного документообігу та окремі аспекти його викладання досліджували О.В. Матвієнко, М.Н. Цивін, Г.Г. Асєєв, С.В. Дубова.

Однак спостерігається очевидний брак системних досліджень з теоретико-методологічних та практичних питань пов'язаних з процесом підготовки майбутніх фахівців з документних комунікацій в частині опанування ними сутності концепції та практики використання електронного документообігу. Можна констатувати, що такий брак уваги характерний і для однієї з ключових проблем такої підготовки – визначення самої філософії підготовки майбутніх фахівців-документознавців та принципів обрання конкретних програмних продуктів, на базі яких така підготовка має здійснюватись. Окремі аспекти дослідження цього питання можна знайти в роботах О.В. Матвієнко, М.Н. Цивіна, К.В. Леца, О.І. Овчаренко, А.І. Богданенко.

Мета дослідження – окреслити основні проблеми пов'язані із викладанням курсу «Електронний документообіг» в частині обрання програмного комплексу для навчання та пошуку можливих шляхів вирішення.

Виклад основного матеріалу. Більшість досліджень які присвячені питанню обрання того чи іншого програмного комплексу системи електронного документообігу, концентруються на

© Дубова С.В., 2017

формулюванні критеріїв, які необхідно враховувати при виборі постачальника програми для навчального процесу. Наприклад, такий підхід пропонується в роботах [2] та [3].

Лец К.В. у своїй роботі [4], узагальнюючи напрацювання інших дослідників, виділив наступний перелік критеріїв, які є принциповими саме для ВНЗ при обранні конкретного програмного продукту:

– для вищих навчальних закладів державної форми власності критичними можуть бути питання вартості СЕД;

– залежно від специфіки кафедр, що застосовують у навчальному процесі СЕД (гуманітарні чи технічні), важливим критерієм вибору буде сервісна й консультативна підтримка;

– такі фактори, як можливість масштабування й територіальної розподіленості не є пріоритетними в контексті вибору системи для навчальних цілей, адже із нею студенти будуть працювати локально в спеціальній аудиторії і кількість робочих місць повинна відповідати розміру академічної групи, що порівняно потребами реального підприємства відповідає здебільшого базовим версіям СЕД різних розробників [4, с. 118-119].

Крім вказаного, фахівці звертають увагу і на проблемні аспекти, які виникають при впровадженні систем електронного документообігу у навчальний процес: «ІТ-фахівці, в чиї функції входить встановлення, налаштування та підтримка систем електронного документообігу, не знають в достатній мірі основ діловодства. Тому на цьому етапі (створення структури підприємства, визначення користувачів системи, створення довідників та інше) необхідним є залучення спеціалістів, які добре знають як інформаційні технології, так і документаційне забезпечення управління» [5, с. 122].

Однак макропроблемою, яка традиційно залишається поза увагою вітчизняних дослідників, є постійна та надмірна залежність ВНЗ від конкретних продуктів конкретних виробників. Часто візуальні рішення, внутрішня логіка організації роботи певних програм істотно відрізняються одна від одної. Це призводить до того, що викладачі намагаються показати студентам щонайбільшу кількість різних програм, аби ті були готові у практичній роботі працювати з ними. В більшості ж випадків навіть ВНЗ з традиційно сильною школою підготовки фахівців-документознавців мають доступ не більше ніж однієї чи двох різних програм, а отже часто підготовка майбутніх фахівців здійснюється на системах, з якими вони в подальшому можуть ніколи і не зустрітись в практичній діяльності.

Більше того, в багатьох випадках ВНЗ намагаються залучити до освітнього процесу (в якості викладачів) співробітників компаній-розробників тих систем електронного документообігу, які встановлені у ВНЗ. Цей шлях не є виключно українським. Наприклад, в Пітерському електротехнічному університеті в якості викладача працював генеральний директор однієї з компаній, що займається впровадженням електронних архівів STOR-M та оцифровуванням документів [6]. Така практика не може визначатись як виключно хибна чи позитивна, але вона має особливо враховувати специфічність освітнього процесу та важливість ознайомлення студентів не так з конкретними продуктами, як з принципами автоматизації документних потоків організації.

При цьому не можемо не відзначити, що використання конкретного програмного продукту певної компанії (особливо коли це єдиний доступний студентам продукт) частіше за все призводить до очікуваної редукції освітнього процесу з підготовки управлінських кадрів, які орієнтовані на проектну діяльність (в т.ч. – проектування систем документообігу підприємства чи підготовки документного процесу до автоматизації) на підготовку майбутніх працівників відділів документаційного забезпечення управління. Як наслідок, це повністю протирічить логіці підготовки фахівців вищої кваліфікації у ВНЗ 3-4 ступенів, адже замість системних управлінських та проектних знань фахівці-документознавці частіше за все отримують навички на рівні випускників професійно-технічних освітніх закладів, що готують фахівців з діловодства.

Тобто, фахівці-документознавці, де-факто, часто не мають необхідних навичок проектування документних систем, комплексного розуміння моделі документного потоку установи, логіки взаємодії такої установи з іншими юридичними та фізичними суб'єктами. Це призводить до хибного позиціонування таких фахівців на ринку праці, як суто фахівців з діловодства (тобто сфери практичної обробки документної інформації).

Показовим позитивним прикладом адекватного та стратегічно вірного підходу до освітнього процесу з підготовки фахівців-документознавців є досвід Університету Данді (University of Dundee). В університеті створено Центр архівних та інформаційних досліджень, який здійснює підготовки архівістів та документознавців (фахівців з управління записами). В програмі підготовки є курс «Керування електронними записами» (Electronic Records Management) [7]. Його метою є навчити студентів управляти електронними записами, що є обов'язковим для всіх організацій, для того щоб залишатись конкурентноздатними в епоху цифрових технологій. На думку авторів курсу, враховуючи експоненціальне зростання обсягів та необхідних потужностей потрібних для обробки електронних даних, буде стратегічно вірним дати зрозуміти архівістам та фахівцям з управління документами (записами) ключові принципи ефективного управління електронними записами, що вже сьогодні є для них життєво важливим вмінням. Для цього в межах курсу студенти мають писати аналітичні матеріали та розвивати свій стиль бізнес-письма шляхом складання доповідей, направлених директору їх організації та вищому керівництву. Також студенти будуть розвивати базу знань, зацікавленість в просуванні своєї організації до автоматизації діловодства.

Серед іншого в даному курсі розглядаються:

– технічні терміни та поняття;

– наукові дослідження та поточні події;

– фактори які сприяють чи заважають розвитку бізнесу;

– електронні документи та системи управління документ ними потоками (ED/RMS);

– аналіз масивів електронних документів, які циркулюють в певній організації, а також виро-

блення рекомендацій щодо покращення роботи систем електронного документообігу в організації.

Серед найбільш перспективних можливих варіантів вирішення проблеми, що є метою даного дослідження, вбачаються два підходи.

Перший, полягає у створення міжвузівського консорціуму для розробки спільними зусиллями в інтересах освітнього процесу спеціального навчального комплексу – системи електронного документообігу. Метою створення такого комплексу буде всебічне ознайомлення майбутніх фахівців із універсальними підходами до автоматизації процесів документообігу у всій їх цілісності та масштабності.

Однак, реалізація цього варіанту пов'язана із досить значними фінансовими витратами для кожного із учасників такого консорціуму, крім того це потребуватиме значного часу на розробку відповідної програми. Компромісним варіантом рішення цієї проблеми є використання вузами програмних продуктів систем електронного документообігу з відкритим кодом (за ліцензією GNU GPL). Такі програми в багатьох випадках зорієнтовані саме на використання їх в науковому чи освітньому процесах.

Наприклад, такі програми як LogicalDOC Document Management, OpenDocMan, OpenKM дають потужний інструментарій для опанування майбутніми фахівцями загальних основ роботи з системами електронного документообігу. Водночас варто враховувати, що більшість систем з відкритим кодом більшою мірою базуються на використання веб-інтерфейсу, а отже мають певну специфіку роботи із документами, для яких потрібен принаймні мінімальний рівень втаємничення (наприклад – комерційна інформація).

Іншим прикладом є програма компанії Alfresco, яка також є продуктом з відкритим кодом та рекомендується до використання в урядових агенціях США Адміністрацією національних архівів та записів (National Archives and Records Administration, NARA) [8].

Вочевидь, найбільш виправданим кроком на шляху використання програмних продуктів з відкритим кодом у освітньому процесі буде обрання одного з них рішенням консорціуму для подальшої адаптації до потреб освітнього процесу. Ця адаптація буде включати в себе: переклад українською мовою, створення простих та зрозумілих для поширення інсталяційних пакетів, навчання викладачів ВНЗ цій системі, створення простих інструментів адміністрування високого рівня для моделювання документаційних систем на підприємствах).

Відповідно, вже згаданий вище консорціум вузів замість розробки нового програмного забезпечення міг би зайнятись локалізацією потрібного йому програмного продукту, який в подальшому став би спільним середовищем (мережею) для навчального процесу, де студенти під час роботи в системі могли надсилати та отримувати документи від студентів інших вузів.

Ще одним варіантом є використання подібних продуктів, які розроблені державними структурами. На жаль, хоча Держспецзв'язок (силами ДП «Українські спеціальні системи» [9]) і створив власну систему електронного документообігу для впровадження в органах державної влади, однак станом на 2017 рік даних про неї майже немає і, вочевидь, система так і не була повноцінно реалізована. На противагу цьому починаючи з 2015 року в Адміністрації Президента України було розроблено власну систему електронного документообігу «Система електронного документообігу» (СЕД АПУ), що базується на програмних рішеннях фірми Microsoft. Загалом, ця система надає необхідний інструментарій для автоматизації документаційних процесів в органах державної влади та цілком може бути використана в освітньому процесі за умов її адаптації до специфіки навчального процесу. Особливо впровадження такої системи в якості навчальної бази було б актуально для студентів, які навчаються на спеціалізації «Документознавець, менеджер органів державної влади» [10].

Слід визнати, що за чинної практики проведення лабораторних робіт студенти не отримують необхідних знань про курс «Електронний документообіг». Оновленою концептуальною рамкою проведення практичних робіт для слухачів цього курсу має стати наскрізний сценарно-ігровий комплекс (ділова гра), яка дозволяє студентам сприймати діловодчий процес, не як набір ізольованих випадків пов'язаних з реєстрацією та проходженням документа по системі, але як складову цілісної діяльності організації спрямованих на досягнення єдиної мети та реалізації завдань.

Висновки. Питання обрання конкретних програмних продуктів для навчання майбутніх фахівців-документознавців набуває нових вимірів, пов'язаних в тому числі з окремими аспектами національної безпеки. Чинна практика підготовки студентів в межах дисципліни «Електронний документообіг», яка пов'язана не так із браком фінансових можливостей до використання певних програмних комплексів, як із принциповим нерозумінням стратегічного завдання підготовки таких фахівців (не як фахівців-діловодів, а як фахівців з проектування документних систем з їх подальшою всебічною автоматизацією) призводить до хибного позиціонування таких фахівців на ринку праці, як суто фахівців з діловодства (тобто сфери практичної обробки документної інформації), а отже – і зменшення їх конкурентоздатності на ринку праці.

Вирішення цієї проблеми полягає передусім у зміні концептуального підходу до викладання дисципліни «Електронний документообіг», а відтак і зміни логіки обрання програмних продуктів для освітнього процесу. Вони мають задовольняти, передусім, вимогу до забезпечення студентам можливості здійснювати макропроектну діяльність, а не опановувати сам програмний продукт на рівні користувача.

Це буде потребувати від ВНЗ в яких здійснюється підготовка таких фахівців іншої логіки добору програмних продуктів. В т.ч. – особливий акцент на програмних продуктах з відкритим кодом та тих програмах з електронного документообігу. Які розроблені державними інституціями та можуть бути адаптовані до використання в освітньому процесі.

Список літератури:

1. Указ Президента України № 133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850
2. Горовой А. Выбор системы электронного документооборота [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fossdoc. ru/vybor-sed
3. Мавієнко О. В. Основи організації електронного документообігу [Текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – К.: Центр учбової л-ри, 2008. – 112 с.
4. Лец К. В. Вибір системи електронного документообігу для забезпечення навчального процесу у вищому навчальному закладі / К. В. Лец // Гуманітарний часопис. – 2015. – № 1. – С. 116-121.
5. Овчаренко О. И. Способы повышения эффективности обучения принципам и методам работы с системами электронного документооборота / О. И. Овчаренко, А. И. Богданенко // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – 2009. – № 1. – С. 122-127.
6. Как преподается электронный документооборот в техническом ВУЗе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://habrahabr.ru/company/alee/blog/132474/
7. Electronic Records Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dundee.ac. uk/cais/programmes/modules/electronicrecordsmanagement/#d.en.167129
8. Open Source Tools for Records Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.archives.gov/files/records-mgmt/prmd/open-source-tools-for-records-mgmt-report.pdf
9. Про Державне підприємство «Українські спеціальні системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uss.gov.ua/about-the-company
10. Про СЕД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sed.reforms.in.ua/basic-page/pro-sed

Дубова С.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОКУМЕНТООБОРОТ» В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ГУМАНИТАРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемы преподавания учебной дисциплины «Электронный документооборот». Указывается, что чрезмерное акцентирование ВУЗов на определенных программных продуктах вредит общему образовательному процессу, уменьшая мобильность будущих специалистов. Предлагается использовать один из путей решения проблемы. Первый состоит в создании межвузовского консорциума на базе использования программных продуктов с открытым кодом. Второй подход базируется на использовании в учебном процессе «Системы электронного документооборота» Администрации Президента Украины.
Ключевые слова: подготовка, документоведы, система электронного документооборота, учеба, ВУЗ, программные продукты с открытым кодом.

Dubova S.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CONCEPTUAL ISSUES OF TEACHING DISCIPLINE «ELECTRONIC DOCUMENTATION» IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE HUMANITARIAN DIRECTION

Summary
The article is devoted to the study of the problem of teaching the academic discipline «Electronic document management». It is pointed out that excessive accentuation of universities on certain software products harms the overall educational process, reducing the mobility of future specialists. It is proposed to use one of the ways to solve the problem. The first is to create an interuniversity consortium based on the use of open source software. The second approach is based on the use of the Administration of the President of Ukraine's «Electronic Document Management System» in the educational process.
Keywords: «Electronic document management», teaching, specialists, open source software.

УДК 378.147

РОЛЬ САМООСВІТИ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ

Ковальчук В.І., Вітюк О.О., Циганок О.П.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено умови формування становлення майбутніх екологів. Особливу увагу приділено самоосвіті як одній з умов формування компетентного фахівця. Теоретично обґрунтовано необхідність засвоєння навичок самоосвіти та організації самостійної роботи студентів. Акцент зроблено на ролі викладача в організації самостійної роботи студента. Визначено провідні форми та методи самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах.
Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня компетентість, фахова підготовка, неперервна професійна освіта.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, які відбуваються в освіті встановлюють особливі вимоги до підготовки майбутніх фахівців на ринку праці. Серед затребуваних навичок: відповідальність і гнучкість, комунікативні навички, творчість і допитливість, критичне мислення, інформаційні уміння, співпраця і взаємодія, постановка і вирішення проблем; саморозвиток; соціальна відповідальність, підприємницькі навички [5, с. 169].

Сьогодні ми спостерігаємо загострення екологічної кризи, яка набуває загальнопланетарного характеру і має всі шанси набути статусу катастрофи. Людська діяльність є однією із причин її виникнення. Зростання чисельності населення на Землі призвело до тяжких наслідків надмірного споживання природних ресурсів та збільшення обсягів відходів. Стрімкий розвиток науки створив ілюзію, що людина є «царем природи», але в той же час продемонстрував, що можливості людини не є безмежними, а необдумані дії мають негативні наслідки, вирішити які людині не під силу. Ці питання тривожать тисячі людей по всій Земній кулі і спонукають до пошуку рішень. А отже тисячі людей самостійно чи в колективі однодумців вивчають їх. Але чи можна за рахунок самоосвіти набути компетентності кваліфікованого фахівця екологічного профілю і претендувати на право визначати ступінь першочерговості вирішення питань екологічного характеру, вчити інших (проводити відкриті лекції, семінари) і нести моральну відповідальність за свою непрофесійну діяльність?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових робіт і публікацій свідчить про актуальність питання організації самостійної роботи у вищих навчальних закладах.

Окремі психолого-педагогічні аспекти самостійної навчальної діяльності та її організації знаходимо в дисертаційних дослідженнях Н. Бойко, Т. Вахрушевої, О. Демченко, С. Заскалєтої, М. Князян, В. Ковальчука, В. Козакова, С. Кустовського, З. Кучер, В. Луценко, О. Муковіза, М. Недашковської, Л. Савенкової, М. Солдатенка, А. Усової, І. Шайдур, І. Шимко, В. Шпак.

Концептуальні засади самостійної роботи учнів і студентів, обґрунтовані у працях Н. Бібік, В. Бондаря, В. Буряка, Л. Вяткіна, М. Гарунова, Є. Голанта, Н. Дайрі, Б. Єсіпова, А. Кірсанова, І. Лернера, В. Лозової, В. Ляудіс, О. Малихіна, О. Молібога, М. Нікандрова, О. Савченко, М. Скаткіна, С. Скидана, В. Сластьоніна, П. Підкасистого, Н. Половнікової, В. Чайки, Т. Шамової, Г. Щукіної й багатьох інших учених.

Питаннями удосконалення теорії і практики навчання, екологічного мислення та екологічної культури присвячено праці таких вітчизняних учених, як Г. Білецька, Л. Білик, Г. Білявський, О. Васюта, Н. Грейда, М. Дробноход, Я. Габєв, В. Грубінко, В. Замостян, О. Злотін, О. Іванців, С. Іващенко, В. Кушнір, В. Кучерявий, Л. Лук'янова, Н. Магура, І. Малюченко, О. Мітрясова, А. Некос, В. Некос, Т. Нінова, Н. Олійник, О. Перова, Н. Рідей, К. Ситник, С. Совгіра, І. Солошич, В. Строкаль, І. Суравєгіна, Г. Тарасенко, М. Швед, В. Шевчук та ін.

У дисертації О. Малихіна здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів на основі теоретичного, ретроспективного, порівняльного та системного аналізу сучасних дидактичних моделей навчання [12]. У дослідженні визначено й аргументовано відмінності у трактуванні понять «самостійна навчальна діяльність» і «самостійна робота», при цьому останню представлено в якості комплексного інтегративного педагогічного явища, що має динамічну ієрархічну структуру та являє собою провідну форму організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів [11].

В. Астахова у своїх працях великого значення надає самостійній роботі в процесі формування професійної компетентності майбутнього фахівця, розглядає основні принципи, форми, методи організації самоосвіти [1].

Методи самостійної роботи, які мали місце при навчанні в школі малопридатні у вищих навчальних закладах, і тому студентів необхідно навчати систематично та самостійно вчитися в аудиторії на заняттях, в бібліотеці, щоб вони якнайшвидше оволоділи навичками самостійної навчальної діяльності [10]. На думку Г. Білецької [2] екологічна освіта має бути інструментом формування екологічної свідомості майбутнього фахівця.

В цьому аспекті зростає роль викладача, його педагогічної майстерності, здатності сформувати навички до самоосвіти. Проблемі розвитку педагогічної майстерності педагога присвячені праці В. Ковальчука [4, 5, 6]. На думку автора педагогічна майстерність є інтегративною якістю, що дозволяє викладачу здійснювати педагогічну діяльність на високому рівні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значній кількості праць присвячених організації самостійної праці учнів

© Ковальчук В.І., Вітюк О.О., Циганок О.П., 2017

та студентів, мало дослідженою залишається проблема самоосвіти майбутніх студентів екологів, ролі викладача в цьому процесі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретично обґрунтувати необхідність засвоєння навичок самоосвіти та організації самостійної роботи студентів екологів у ВНЗ, розкрити поняття самоосвітньої компетентності і її роль в конкурентноспроможності майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 70-х років, завдяки дослідницькій роботі вітчизняних і зарубіжних вчених, відбулося становлення системи екологічної освіти. В той час особливу увагу було приділено біологічним аспектам та загальним ідеям дбайливого відношення до природи. У другій половині 80-х років завдання екологічної освіти були сформовані і набули іншого смислу, це, насамперед, завдання з формування екологічної культури особистості [15].

Тенденції розвитку вищої освіти висвітлені в працях О. Мітрясової [13]. Авторка визначає основні напрямки розвитку екологічної освіти у ВНЗ, визначає суперечності, які гальмують розвиток освіти в галузі довкілля та окреслює сучасні підходи до реалізації екологічної освіти.

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства актуалізується потреба компетентних фахівців екологічного профілю з чіткою системою ціннісних орієнтацій та позитивною мотивацією до професійної діяльності, які зможуть оцінити й передбачити негативні наслідки технологічного процесу і їх мінімізувати [9]. З швидким прогресом суспільства, науки і техніки зростає конкуренція на ринку праці для сучасного еколога, тому майбутній професіонал змушений удосконалюватися, самостійно здобувати нові знання, освоювати сучасні технології і після отримання диплому у ВНЗ. Тому без формування самоосвітньої компетентності фахівець не може бути конкурентоспроможним.

Л. Славова під конкурентоспроможністю спеціаліста розуміє його здатність відповідати вимогам роботодавця, які розглядаються через конкурентні переваги фахівця по відношенню до інших фахівців в даній області [15]. Самоосвітня компетентність – важлива складова конкурентоспроможного фахівця у сфері екології тому, що дозволяє підвищити якість підготовки фахівців, спонукає їх до постійного вдосконалення відповідно до сучасних вимог [1].

Набуття загальних і спеціальних знань, формування на цій основі твердих переконань у спеціалістів з вищою освітою значною мірою залежить від уміння самостійно шукати і засвоювати матеріал, розуміти суть явищ, процесів, тобто самостійно вчитися [3].

Самоосвіта – це вища форма самовираження особистості, в якій адекватно беруть участь всі фізичні і духовні сили людини; це вид творчої діяльності, в процесі якої людина, саморозвиваючись і самозмінюючись, створює не тільки духовні, але й матеріальні цінності, що володіють як об'єктивної громадської, так і суб'єктивною значимістю. Суть самоосвіти полягає в оволодінні технікою і культурою розумової праці, умінні долати проблеми, самостійно працювати не тільки над особистісним самовдосконаленням, але і професійним.

Самоосвітня робота значно відрізняється тим, що заснована на особистому інтересі людини, який не потребує завдання, вона проходить в іншому режимі (час, темп, місце роботи) і виходить за межі програмних вимог навчального закладу, який регламентує роботу студента.

Особливістю самоосвітньої роботи є те, що вона заснована на навичках, сформованих у процесі виконання навчальних самостійних робіт. І, нарешті, самоосвітня робота має яскравіше виражену творчу спрямованість і виконується не тільки для оволодіння знаннями з різних джерел, а й для створення і відкриття нового в науці, техніці, побуті.

Професійні екологи – підготовлені фахівці, що здатні самостійно використовувати сучасні інформаційні системи для вирішення науково-дослідних і виробничо-технологічних завдань їх професійної діяльності. Самоосвітня компетентність майбутніх фахівців з екології потребує не тільки базових спеціальних знань, умінь, а й особистісних якостей, що сприяють успіху в професійній діяльності. Професійна освіта еколога безумовно передбачає самостійне навчання як готовність майбутнього фахівця засвоїти обрану спеціальність та впевненість у професійному самовизначенні [3].

Екологічна освіта сьогодні розглядається як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення і ґрунтується на таких принципах: єдність формальної і неформальної освіти населення; орієнтація на ідею цілісності природи, універсальності зв'язків усіх природних компонентів і процесів; міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення, що передбачає логічне поєднання й поглиблення системних природних знань, логічне підпорядкування різнобічних знань основній меті екологічної освіти; взаємозв'язок краєзнавства, національного і глобального мислення, що сприяє поглибленому розумінню екологічних проблем на різних рівнях; конкретність та об'єктивність знань, умінь та навичок; поєднання екологічних знань з природничо-науковими та гуманітарними знаннями [14].

Процес формування екологічної компетентності є багатогранним і повинен враховувати усі аспекти суспільного життя. Методичні особливості формування екологічної компетентності залежать від багатьох чинників, але в першу чергу від навчальних планів та змісту навчальних дисциплін. Що ж до змісту діючої навчальної програми з предмету «Основи екології», то він потребує удосконалення, зокрема систематизації деяких тем, внесення інформації про концепцію сталого розвитку, акцентуації на практичних аспектах екології, лісових екосистемах, шляхах подолання екологічної кризи тощо. Вирішальну роль тут буде відігравати уміння викладача творчо використати весь наявний арсенал форм, методів і засобів навчання, доцільно поєднати традиційні та інноваційні методи навчання та виховання, міжпредметні зв'язки, враховуючи при цьому наявний рівень підготовки студентів [7, с. 197].

Визначну роль у самостійній діяльності відіграє мотивація студентів до цього процесу. На думку В. Кулько, для підвищення професійної мотивації студентів-екологів необхідно активно

залучати студентів до навчально-професійних і професійних форм діяльності. Необхідно заохочувати й організовувати участь студентів у професійних гуртках, де вони можуть виявити себе в ролі фахівця [8, с. 604].

Ми погоджуємось з О. Малихіним [12], що система організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів обумовлюється принципами організації самостійної навчальної діяльності, які, у свою чергу, виходять із необхідності інтегративного комплексного системного впливу на процеси САМО студентів. Серед них: принцип самостійності у професійно-педагогічній спрямованості як системоутворювальний, а також сукупність конкретних принципів – гуманізації й гуманітаризації; наступності; науковості; свідомості й активності; системності, послідовності й раціональності; доступності й достатнього рівня складності; зв'язку теорії з практикою; професійно-педагогічної значущості знань; професійної компетентності.

До провідних форм організації досліджуваної діяльності включено: самостійну роботу, різні види консультацій і науково-дослідницьку роботу студентів (індивідуальну й групову). До провідних методів віднесено: метод самостійного пошуку професійно-педагогічної інформації; самостійного дослідження виучуваного явища; використання сучасних інформаційних технологій; рефлексивного аналізу здійснюваної навчальної діяльності; самостійного узагальнення результатів і прогнозування. До головних засобів включено: засоби нових інформаційних технологій; інтенсифікації й активізації традиційних для вищої педагогічної школи форм і методів навчання й самонавчання; реалізації задачного підходу в навчанні; індивідуальні науково-дослідницькі завдання; робота з іншомовними джерелами; інтерактивного спілкування викладачів і студентів із питань самостійної навчальної діяльності; ділові педагогічні ігри.

Висновок. Після закінчення вузу, спеціаліст повинен не тільки добре виконувати свої виробничі функції, але він повинен продовжувати своє навчання. І тому саме в вищому навчальному закладі студентам слід оволодіти методикою самонавчання для наступного самостійного опанування знаннями.

Формування умінь навчатися складаються з формування різноманітних умінь і виявлять в чіткій організації діяльності студентів, направленої на виконання різноманітних задач. Ефективність самоосвіти залежить від того, як у процесі організації та здійснення самостійної навчальної діяльності конкретні результати – рівень професійної підготовки студента, перетворюються на результати, що мають соціальну значущість – рівень самоактуалізації, самореалізації, самовдосконалення студента в майбутній професійній діяльності.

Список літератури:

1. Астахова О.В. Компетентнісний підхід – об'єктивна необхідність професійної освіти / О.В. Астахова: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання молоді» – Ч. 2. – К., 2012. – С. 6-21.
2. Білецька Г.А. Тенденції і проблеми розвитку екологічної освіти [Електронний ресурс] / Г.А. Білецька. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Sitimn_2012_30_60.pdf
3. Журавська Н.С. Теорія і методика професійного навчання [Електронний ресурс] / Н.С. Журавська // ПП Лисенко М.М. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://elibrary.kubg.edu.ua/8165/1/V_Pedagogika%20ta%20psihologiia%20vicshoi%20shkolu_NDLKL.pdf
4. Ковальчук В.І. Педагогічна майстерність викладача – основа його компетентності / Василь Іванович Ковальчук // Професійно-технічна освіта. – 2011 – № 6(30). – С. 32-33.
5. Ковальчук В.І. Розвиток педагогічної майстерності педагога вищої школи в умовах змін / Василь Іванович Ковальчук // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, держава у філософському дискурсі: історія і сучасність» 18-19 травня 2017 р. / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Міленімум, 2017. – (НУБіП України). – С. 169-170.
6. Ковальчук В.І. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів у післядипломній освіті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В.І. Ковальчук. – Запоріжжя, 2014. – 40 с.
7. Ковальчук В.І. Формування екологічної компетентності студентів у навчальних закладах аграрного профілю / В.І. Ковальчук, Т.В. Корнійчук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методологічні засади професійної підготовки керівників навчальних закладів» (29 березня 2016 року) / В.І. Ковальчук, Т.В. Корнійчук. – Житомир: ФО-П Левковець, 2016. – С. 193-197.
8. Кулько В.А. Професійна мотивація екологів у навчальному процесі аграрного університету / В.А. Кулько // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – № 33. – С. 601-605.
9. Лещенко Л.А. Роль самоосвітнбої компетентності у формуванні конкурентноспроможного еколога [Електронний ресурс] / Л.А. Лещенко // 2016 – Режим доступу до ресурсу: file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/nvnau_ped_2016_239_26.pdf
10. Лещенко Л.А. Сутність поняття «Самоосвітня компетентність майбутніх екологів» / Л.А. Лещенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. – 2015. – № 220. – С. 97-100.
11. Малихін О.В. Самостійна навчальна діяльність студентів вищих педагогічних навчальних закладів як педагогічна система / О.В. Малихін // Materiały IV Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic – 2008» (07-15 grudnia 2008 roku). – Volume 10: Pedagogiczne nauki: Przemyśl. Nauka i studia – S. 15-17.
12. Малихін О.В. Теоретико-методологічні засади організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис. – ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О.В. Малихін. -Харків, 2009. – 40 с., 2009.

13. Мітрясова О.П. Тенденції розвитку екологічної освіти у вищій школі [Електронний ресурс] / О.П. Мітрясова – Режим доступу до ресурсу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/ecology/2000/6-1-3.pdf
14. Оноприєнко В.П. Теоретико-методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійноїосвіти» / Оноприєнко Володимир Петрович; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 44 с.
15. Славова Л.Д. Конкурентоспособность молодого специалиста в со- временных реалиях [Електронний ресурс] / Л.Д. Славова // 2017 – Режим доступу до ресурсу: http://rusnauka.com/9/EISN_2007/Economics/21465/doc. htm

Ковальчук В.И., Витюк О.О., Цыганок О.П.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РОЛЬ САМООБРАЗОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ БУДУЩИХ ЭКОЛОГОВ

Аннотация
Исследованы условия формирования становления будущих экологов. Особое внимание уделено самообразованию как одному из условий формирования компетентного специалиста. Теоретически обосновано необходимость усвоения навыков самообразования и организации самостоятельной работы студентов. Акцент сделан на роли преподавателя в организации самостоятельной работы студента. Определены ведущие формы и методы самостоятельной работы студентов в высших учебных заведениях.
Ключевые слова: самообразование, самообразовательная компетентность, профессиональная подготовка, непрерывное профессиональное образование.

Kovalchuk V.I., Vitiuk O.O., Tsyhanok O.P.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE ROLE OF SELF-EMPLOYMENT IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE ECOLOGIES

Summary
Research of conditions of formation of future ecologist. Particular attention is given to self-education as one of the conditions for the formation of a competent professional. Theoretically substantiates the necessity of mastering the skills of self-organization and self-study students. The emphasis is on the role of the teacher in organizing an independent student's work. The leading forms and methods of independent work of students in higher educational institutions are determined.
Keywords: self-education, self-educational competence, professional training, continuous professional education.

УДК 374.3;37.011.33;371.233

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Косило М.Ю.
Івано-Франківський обласний державний центр туризму
і краєзнавства учнівської молоді

У статті висвітлюються на конкретних прикладах особливості проведення туристсько-краєзнавчої роботи позашкільних навчальних закладів України у другій половині XX – на початку XXI ст. у Північних, Південних, Східних, Західних, Центральних областях України. З'ясовано, що природно-рекреаційні, історико-культурні особливості території мають вплив на туристсько-краєзнавчу діяльність навчальних закладів.

Ключові слова: туризм, краєзнавство, туристсько-краєзнавча робота, центр туризму, регіон, область.

Вступ. Аналіз становлення та розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності у позашкільних навчальних закладах (ПНЗ) різних областей України є актуальним і важливим з огляду на велику територіальну розміщеність профільних ПНЗ (практично у кожній області є декілька таких закладів), а також природні, рекреаційні, етнокультурні, історично-культурні особливості різних земель Сходу, Півдня, Центру, Півночі та Заходу України. Ми усвідомлюємо, що конкретно-історичні обставини (входження до складу різних імперій у XIX-XX ст.) у різних регіонах нашої держави також накладали певні специфічні впливи на ментальне сприйняття реалій, окрім того є різним їх туристський потенціал.

Проблеми туристсько-краєзнавчої освіти (ТКО) досліджували О. Биковська, С. Долецька, О. Колотуха, Т. Маланюк, О. Наровлянський, О. Оришко, С. Петько, В. Редіна, О. Тімець, В. Чепа. Разом з тим, практичні аспекти проведення туристсько-краєзнавчої роботи на регіональному рівні є мало дослідженими.

Мета статті – встановити особливості туристсько-краєзнавчої діяльності (ТКД) позашкільних навчальних закладів досліджуваного періоду в різних регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Велике туристсько-рекреаційне значення завжди мали південні землі – АР Крим, м. Севастополь, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області. Тут обласні профільні ПНЗ туристсько-краєзнавчої освіти були створені в різні часи: Одесі 1932 р., Криму 1934 р., Херсоні, Миколаєві, Запоріжжі 1947-1948 рр., Севастополі 1960 р.

Слід зазначити, що у кожній області був нагромаджений позитивний досвід організації різних напрямів туристсько-краєзнавчої роботи (ТКР) – гурткової, спортивно-масової, дослідницько-краєзнавчої, екскурсійно-туристської. Так, в Одесі працювали бази прийому школярів-екскурсантів, а також велосипедні, пішохідні, байдарочні туристські станції. На базі Одеської області у 1981 р. відбувся Всесоюзний семінар заступників міністрів освіти, директорів республіканських, обласних станцій юних туристів (СЮТур), що засвідчувало досягнення в організації туристсько-краєзнавчої роботи. З 1997 р. тут працює обласний гуманітарний центр позашкільної освіти та виховання, який об'єднує еколого-натуралістичний, науково-технічний, туристсько-краєзнавчий напрями позашкілля.

У Запоріжжі обласний позашкільний навчальний заклад туристсько-краєзнавчого профілю розвивав різні напрями гурткової роботи. Для прикладу, розпочинаючи з 1950 р. на станції працювали гуртки юних археологів, альпіністів, велотуристів (1955 р.), юних біологів, фотографів (1958 р.), юних топографів та інструкторів з туризму (1959 р.), юних етнографів (1960 р.), юних геологів, гідрологів, кліматологів, любителів кіно, гірського туризму, туристської самодіяльності (1961 р.), колекціонерів (1965 р.), знавців природи (1966 р.), червоних слідопитів, юних екскурсоводів, спортивного орієнтування (1967 р.). Особливо успішно працювали гуртки юних археологів (публікувалися в енциклопедії археології СРСР, був створений кабінет і музей археології) та юних екологів (проводилися польові екологічні табори, зльоти), що було зумовлено наявністю великої кількості археологічних пам'яток та проблем екології в місті та області [1, с. 31-42].

На Херсонщині, де спочатку була створена міська дитяча екскурсійно-туристська станція (1947 р.), яка пізніше (1948 р.) була реорганізована в обласну, проводилися обласні тематичні пошукові операції по збору краєзнавчих матеріалів: про освітян – «Учитель», учасників війни – «Згадаймо всіх поіменно», з історії навчальних закладів, написання книг-літописів – «Народні скарби Херсонщини».

У Миколаївській області створювалися туристські станції на громадських засадах при усіх районних і міських палацах і будинках піонерів.

Кримський центр туризму і краєзнавства разом із спортивно-туристськими формами роботи у 90-х р. XX ст. та 2000 роках запроваджував проведення конференцій з проблем православ'я: «Православ'я в Криму: історія, традиція, сучасність», які проводилися центром, відділами освіти та Сімферопольською і Кримською Єпархіями Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). Тематичні напрями цих конференцій були такі: історія християнства і православ'я в Криму; життя видатних священнослужителів Криму; історія православних монастирів; відродження православних святинь; традиції православних свят; християнська етика; просвітницька і добродійна діяльність Сімферо-

© Косило М.Ю., 2017

польської і Кримської Єпархій УПЦ МП. У загальноосвітніх школах Криму вивчався предмет «Основи православної культури Криму», а центр туризму і краєзнавства та Єпархія проводили конкурси знавців цього предмету за темами біблійних сюжетів, історії церкви, православ'я Криму, християнської етики, іконопису, духовної музики. Відбіркові і фінальні ігри цього конкурсу під назвою «Що? Де? Коли?» транслювало Кримське телебачення, а переможці Єпархією нагороджувалися поїздками до Греції.

У Севастополі набули розповсюдження пересувні наметові табори, де влітку відпочивало 800 дітей. При центрі діяв відділ пересувних таборів. У цьому навчальному закладі був створений великий краєзнавчий музей з 9 розділів, у 2000-х р. він мав три зали «Нежива природа», «Чорне море», «Жива природа». На базі Севастопольського центру у 1974 р. відбувся I зліт юних геологів УРСР [1, с. 389-397].

На Східних українських землях Слобожанщини і Донбасу (Харківська, Донецька, Луганська області) активна туристсько-краєзнавча робота позашкільних навчальних закладів розпочинається у 1950-х роках із створенням Донецького (1954 р.), Харківського (1951 р.) та Луганського центрів туризму. Однак відомості про них є у звітах Наркомату освіти УРСР вже за 1940 рік [2, ст. 2].

У Донецьку з кінця 1970-х р. до 1995 р. існували два ПНЗ туристсько-краєзнавчого профілю: станція і база. Зазначимо, що дитяча турбаза мала статус юридичної особи, добре обладнане приміщення і вела цікаву екскурсійно-туристську роботу на власній та сезонних базах у Москві, Києві, Мінську, Таллінні, Севастополі, Мурманську, Ленінграді [3]. Зазначимо, що Донецький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (ДОЦТКУМ) проводив комплексні археолого-етнографічні та екологічні експедиції, щорічно понад 20 обласних масових туристсько-краєзнавчих заходів, серед них – першість з туристського багатоборства у закритому приміщенні, що набула статусу Всеукраїнських змагань. На початку 2000 років були створені три філії обласних центрів туризму і краєзнавства (ОЦТК) у Амвросіївці, Сніжному, Святогірську [1, с. 88, 98]. У 2014 р. у зв'язку з тимчасовою окупацією обласного центру робота навчального закладу перенесена до Краматорська.

Для Луганського ОЦТК характерною особливістю є робота 8 профільних туристських таборів. Було також 8 (найбільше в Україні) міських, районних станцій, центрів туризму. З 1999 року тут відбувалися обласні змагання зі скелелазіння на штучному рельєфі, а з 1995 р. проводився фестиваль самодіяльної туристської пісні. Краєзнавча діяльність ПНЗ проводилася через регіональні програми, зокрема розвитку дитячо-юнацького краєзнавства (2010-2013 рр.). Одночасно було ряд вузькомісцевих акцій відірваних від загальноукраїнського контексту, як от «Патріот Луганщини» (2007-2011 рр.). На жаль, сьогодні Луганський ОЦТК знаходиться на тимчасово окупованій території.

Традиції туристсько-краєзнавчої роботи (ТКР) на Харківщині закладено у 30-х р. XX ст., коли столиця України була у Харкові. Обласна екскурсійно-туристська база на 100 місць працювала у 1951 р., а обласна дитяча екскурсійно-туристська станція (облДЕТС) за даними НКО УРСР – з 1940 р. [2. ст. 2]. Вирішальний вплив на рівень ТКР цього регіону мало науково-методичне забезпечення цього виду діяльності Харківською обласною станцією юних туристів разом з вищими навчальними закладами. Зокрема, були укладені угоди про співпрацю з Харківським національним університетом ім. Г.С. Сковороди, Харківським національним технічним університетом «Харківський політехнічний університет», Харківським торгівельно-економічним інститутом Київського національного торговельно-економічного університету, Харківським інститутом управління [4]. Сьогодні у колективі станції плідно працюють 2 кандидати наук та 3 аспіранти, що позитивно впливає на рівень туристсько-краєзнавчої роботи [4].

У Центральному регіоні України обласні ПНЗ ТКП працюють у Дніпропетровській (з 1940 р.), Вінницькій (з 1933 р.), Черкаській (з 1954 р.), Кіровоградській (з 1936 р.) та Полтавській (з 1940 р.) областях.

Дніпропетровський дитячо-юнацький центр міжнародного співробітництва дітей та юнацтва є одним з найбільш розвинених, що зумовлено широкою підтримкою його роботи громадськістю. Так, ще у 1972 р. була створена рада сприяння розвиткові туристсько-краєзнавчої роботи, до складу якої ввійшли представники 14 обласних організацій, зокрема обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), тресту «Укргеологія», експедиції «Кривбасгеологія», облради по туризму і екскурсіях, історичного музею ім. Д. Яворницького, обласного архіву, Дніпропетровського державного університету, гірничого інституту та ін. Активно пропагували туризм і краєзнавство серед молоді та педагогічної громадськості дитячий радіолекторій «Стежки романтиків», телевізійні програми «Телешкола юного туриста», «Компас туриста». У 2000-х роках тут був створений європейський клуб «З любов'ю до Батьківщини – до Європейської спільноти» для виховання європейських цінностей учнівської молоді, а центр став координатором проведення міжнародних екскурсійних програм для учнів Дніпропетровщини [10].

Вінницький обласний центр дитячого і юнацького туризму та екскурсій координує роботу серед учнівської молоді та має напрацювання по створенню на базі туристсько-краєзнавчих гуртків шкільних і студентських клубів. Так, у 90-х роках XX ст. – початку XXI ст. такі клуби були створені у ЗОШ № 20 м. Вінниці («Меридіан»), Вінницькому державному пединституті («Дикобраз»), Удицькій ЗОШ Теплицького району («Оріон»), Ситковецькій ЗОШ Немирівського району («Крокус») [1, с. 48].

Для практики роботи Черкаської облСЮТур були характерними туристські естафети, які проводилися до пам'ятних дат. Так, до 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка була проведена туристська естафета, що фінішувала у с. Моринцях – Батьківщині Тараса, де були передані музеєві зібрані матеріали про українського генія – Кобзаря [5, с. 205, 206].

Інший ПНЗ центрального регіону – Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства,

спорту і екскурсій учнівської молоді (ОЦТКСЕУМ) (з 2016 р. Кропивницький) – який у післявоєнний період відновив свою роботу в 1948 р. пріоритетним напрямком роботи мав оздоровлення дітей, для яких відкривали дитячі турбази сезонного характеру у Кіровограді, Києві, Світловодську, Севастополі. Краєзнавча робота в цей період спрямовувалася на збір матеріалів для багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» та створення шкільних музеїв [9, с. 168]. Участь школярів у Всеукраїнських акціях поєднувалася з місцевими краєзнавчими експедиціями. Так, центр проводив обласну експедицію «За волю і долю України», учасники якої демонстрували високий національно-патріотичний рівень робіт обласного історико-географічного конкурсу «Моя Кіровоградщина – перлина скіфського степу» [9, с. 169]. Одночасно учні залучалися до участі у довгострокових комплексних туристсько-екскурсійних програмах [1, с. 170], а юні туристи-спортсмени здійснювали походи у горах Карпат, Приельбрусся, Тянь-Шаню, Кавказу, Уралу, Паміру та пустинях Каракум і Туркменії [9, с. 171]. Наприкінці 90-х років ХХ ст. та поч. ХХІ ст. вихованці центру брали участь у багатьох Міжнародних проектах. Так, Зарубін Сергій у вересні 1999 р. брав участь у США у комбінованих змаганнях, які складалися зі сплаву гірськими річками, подолання скельних ділянок, а Щерба Олександр був учасником Міжнародної акції «Прапор України над вершинами світу» [9, с. 169]. У 2005 р. вихованці ОЦТКСЕУМ брали участь у Чемпіонаті світу зі скелелазіння. У центрі з 2001 р. три роки працювали кінологічні гуртки, учасники яких щорічно посідали призові місця на відповідних Чемпіонатах України, що було нетиповим для ПНЗ ТКП.

На Полтавщині у 60-х р. ХХ ст. був створений обласний туристський табір «Дружба», а пізніше при будинках піонерів почали працювати міські і районні туристські станції на громадських засадах [6, с. 237]. Варта уваги робота клубу «Полтава-спелео», який об'єднав гуртківців-спелеологів. Ними у 1988 р. була відкрита нова печера у Івано-Франківській області [6, с. 242], а за участі вихованців центру встановлено два світові рекорди глибини спусків у печеру Крубера-Вороняча (Абхазія) у 2001 р. – 1710 м., 2007 р. – 2191 м. [6, с. 243].

Особливість Північного регіону України (Чернігівська, Сумська, Житомирська, Київська області) полягає у тому, що сьогодні питання профільної позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку вирішують два комплексні ПНЗ (Сумський, Київський) та два (Житомирський, Чернігівський) профільні навчальні заклади. Найбільш інфраструктурно розвиненим виступає Чернігівський, який за свою історію мав пересувний 21-денний водний екскурсійно-оздоровчий табір на власному пароплаві «Советская Белоруссия» за маршрутом Чернігів – Київ – Канів – Чернігів (50-ті р. ХХ ст.) [1, с. 367], 25 філіалів дитячих екскурсійних туристських станцій (ДЕТС) на громадських засадах при районних і міських будинках піонерів [1, с. 369], де працювали школи туристського активу, а також школи передового досвіду за видами туризму (пішохідним, водним, велосипедним) [1, с. 371].

У Сумській області об'єднаним ПНЗ започатковано роботу пересувного навчального закладу для залучення в т.ч. до туристсько-краєзнавчої роботи учнів сільської місцевості, у якому щорічно охоплюють різними короткостроковими програмами біля 2 тис. учнів [1, с. 274]. Об'єднаний центр позашкільної роботи де туристсько-краєзнавчу роботу організовує профільний відділ є також у Київській області.

На Житомирщині з 2008 р. проводився перший чемпіонат міста і області з військово-туристського багатоборства, що включав воєнізований крос-похід, воєнізовану смугу перешкод, це засвідчує великий виховний потенціал ТКР та увагу до питань військово-патріотичного виховання учасників [1, с. 114].

Західноукраїнські землі з огляду на те, що у ХІХ-ХХ ст. різні області входили до складу різних держав, мають історично обумовлені особливості розвитку освіти, у тому числі туристсько-краєзнавчого напряму. Тільки на початку 1950-х р. відбулося відновлення роботи позашкільних закладів туристсько-краєзнавчого профілю, а їх активний розвиток припадає на 60-70-ті рр. ХХ ст. Однак, на Львівщині у 40-і рр. ХХ ст. влада особливу увагу приділяла налагодженню туристсько-краєзнавчої діяльності. Так, у 1941 р. до роботи ЕТС був залучений відомий вчений Ярослав Пастернак, який уклав пам'ятку «В допомогу юному археологу» [7, с. 198]. Пізніше область стала місцем проведення ряду Всесоюзних та республіканських змагань. Зокрема, у 1973 та 1985 роках відбулися I і V Всесоюзні зльоти-змагання юних туристів-краєзнавців, у 70-80-х рр. ХХ ст. ряд республіканських зльотів. У сусідній Івано-Франківській області найрозгалуженіша (на 2012 р.) мережа ПНЗ ТКР – 19 структур, з них одна – обласна, 9 – філій, 7 – дитячих турбаз, 2 – міськрайцентри ТКР. На їх базі з 2000 р. налагоджена тісна співпраця із обласною федерацією спортивного туризму (ОФСТ), обласною організацією Національної спілки краєзнавців України (ОО НСКУ) засноване спільне видання-журналу «Краєзнавець Прикарпаття» (2002 р.) та бібліотека журналу (2011 р.) [8]. З набуттям Україною незалежності тут формується національна спрямованість туристсько-краєзнавчої діяльності у позашкільних навчальних закладах.

Волинський обласний центр туризму, спорту і екскурсій (ОЦТСЕ) практикував складні турпоходи (I-V кат. ск.) з різних видів спортивного туризму, виїзні семінари-практикуми з вивчення досвіду туристсько-краєзнавчої роботи у Росії, Білорусії, Прибалтиці, Молдавії, Грузії, Вірменії, які мали позитивний вплив на рівень цього напряму діяльності. Значну увагу розвитку ТКР приділяли органи управління освітою. Так була розроблена «Програма розвитку туристсько-краєзнавчої роботи в навчально-виховних закладах Волинської області на 2005-2010 роки».

На Тернопільщині працює два ПНЗ ТКР – обласний та районний. Обласний заклад має у користуванні печеру «Кришталеву» та організовує змістовну навчально-виховну роботу з юними спелеологами, перші гуртки яких були створені на початку 1960 року і які постійно проводили обласні змагання з спелеоорієнтування. Для на-

вчання, перепідготовки туристських кадрів при районних комітетах профспілок, були створені туристські клуби. Так, у 1964 р. працювало 14 таких клуби [1, с. 284], які виконували роль організаційних і методичних центрів ТКР.

У сусідній Рівненській області обласна станція юних туристів, яка була утворена шляхом реорганізації обласної дитячої сільсько-господарсько-технічної станції у 1948 р., проводила обласні змагання туристів, спортивних орієнтувальників, включені до програми обласної спартакіади школярів Рівненщини які позитивно впливали на розвиток ТКР [1, с. 253-255].

На Хмельниччині станом на 2012 р. працювали 9 ПНЗ ТКР – один обласний, 7 міських, районних, 1 – турбаза, як навчально-методичні центри туристсько-краєзнавчої освіти. Значна увага надавалася методичному забезпеченню їх діяльності. Так, з початку 1990-х р. Хмельницький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (ХОЦТКУМ) організовує проведення конкурсів на кращий методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики та авторських програм гурткової роботи цього напряму. За його підсумками у 1998 та 2004 роках видано збірники Програм. В цій області надавалась значна підтримка матеріально-технічного стану ПНЗ ТКП, зокрема, у вигляді побудови у 1977 р. приміщення дитячої туристської бази «Південний Буг» на 105 місць.

Також було збудовано туристський табір «Лунка» на Буковині, який працював як самостійний навчальний заклад для учнів області, та налагоджував міжнародну співпрацю, яка полягала в обмінах туристськими групами з Болгарії, Польщі, Єврейського культурного фонду «Махане» [1, с. 358].

Особливістю роботи Закарпатського обласного центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді (ЗОЦТКЕСУМ) було створення разом з тим Невицькою еколого-археологічною експедицією шкіл юних археологів, які працювали у Міжнародних проектах «Замки Закарпаття». Центр також активно розвивав спортивне орієнтування і на цій базі проводив І Всесоюзні змагання з туристського орієнтування (1963 р.). Учасників зльоту телеграмами вітали полярник Іван Папанін та перший космонавт Юрій Гагарін, що мало велике значення для популяризації цього виду діяльності. В Ужгородському районі у 1995 р. відбувся І Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців.

У столиці України туристсько-краєзнавчу роботу школярів проводив міський, два районні осередки, а також державний центр Міністерства освіти і науки України (МОНУ) (останній проводить у місті гурткову роботу теж). При цьому наголос завжди ставився на розвитку можливостей вивезти юних киян за межі міста, на природу. Для цього створювалися екскурсійно-туристські пересувні і сезонні бази і табори. Так, у 60-х рр. XX ст. працював «Юний турист» (заміська смуга) туристсько-екскурсійний поїзд «Київський школяр», турбаза «Юність» з філіями у Москві, Ленінграді, Ризі, Волгограді, Мінську, Вільнюсі, Львові, Севастополі, Одесі. Пересувні табори «Сонячний» (26-денний маршрут по Україні, Білорусії, Литві, Латвії), «Дніпро» (водний маршрут Київ – Канів – Дніпропетровськ – Запоріжжя – Херсон – Іллічівськ), «Зоряний» (с. Клавдієве Київської області). Київський центр ініціював та був співорганізатором проведення Міжнародних зльотів юних туристів міст-героїв (1994 р.), Міжнародної матчевої зустрічі «Туризм нас єднає» для учнівської молоді України, Росії, Білорусії. Проте слід зазначити, що це були дещо заполітизовані акції, що випливали з минулого країни.

Таблиця 1

Мережа ПНЗ ТКП (центри, турбази, філії) станом на 2012 р.

№	Адміністративна територія (одиниця)	облцентри	філії облцентрів	міськрайцентри	турбази	Разом закладів
1.	АРК	1		1	1	3
2.	Вінницька	1	-	-	-	1
3.	Волинська	1	-	6	2	9
4.	Дніпропетровська	1	-	7	1	9
5.	Донецька	1	3	4	2	10
6.	Житомирська	1	-	-	-	1
7.	Закарпатська	1	-	3	-	4
8.	Запорізька	1	3	3	2	9
9.	Івано-Франківська	1	9	2	7	19
10.	Київська	1*	-	3	-	4
11.	Кіровоградська	1	-	-	-	1
12.	Луганська	1	-	5	-	6
13.	Львівська	1	1	5	4	11
14.	Миколаївська	1	-	-	1	2
15.	Одеська	1*	-	2	2	5
16.	Полтавська	1	-	6	1	8
17.	Рівненська	1	-	2	-	3
18.	Сумська	1*	-	3	2	6
19.	Тернопільська	1	-	1	1*	3
20.	Харківська	1	-	3	1	5
21.	Херсонська	1	-	2	1	4
22.	Хмельницька	1	-	7	1	9
23.	Черкаська	1	-	4	2	7
24.	Чернівецька	1	-	1	2	4
25.	Чернігівська	1	-	4	3	8
26.	м. Київ	1	-	2	1	4
27.	м. Севастополь	1	-	-	1	2
28.	УДЦТКУМ	1	-	-	1	2
	Всього:	28	16	76	39	159

** – комплексні ПНЗ*

[За довідниками УДЦТКУМ]

Взагалі, упродовж 80-літньої історії центральним координуючим, направляючим осередком для ТКР в Україні був і поки що залишається державний центр Міносвіти. Власна назва центру змінювалася п'ять разів, тепер це Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Але, як засвідчує проведення дослідження організації туристсько-краєзнавчої роботи в регіонах України є багато її особливостей, які збагачували зміст і форми цього напряму роботи у контексті українського освітнього простору. Тому для інтенсифікації туристсько-кра-

єзнавчої роботи її організатори повинні враховувати діяльність різних позашкільних навчальних закладів даного профілю, для чого ми подаємо сучасну її мережу у наступній таблиці 1.

Висновки. Встановлено, що туристсько-краєзнавча робота позашкільних навчальних закладів України має регіональні особливості, а саме: позашкільні навчальні заклади туристсько-краєзнавчого профілю відображають у своїй діяльності історико-культурні, етнографічні, природно-рекреаційні особливості території. Нами з'ясовано, що туристсько-краєзнавча робота в Україні у другій половині XX – початку XXI століття набула розвитку з урахуванням конкретно історичних умов Півночі, Півдня, Сходу та Центру України.

У Західних регіонах України ТКР у позашкільних навчальних закладах в основному набула розвитку у середині та наприкінці 50-х років XX ст.

На розвиток туризму і краєзнавства мали позитивний вплив наявність історико-культурних, рекреаційно-природних об'єктів певної території, що стимулювало участь учнівської молоді у їх вивченні. Відсутність таких об'єктів обумовлювала проведення дальніх експедицій, походів, екскурсій.

У Південних та Східних регіонах України через туристсько-краєзнавчу роботу реалізовували окремі ідеї «русского міра» (як, для прикладу, у Криму акції за участі УПЦ МП), нав'язувалися вузькорегіональні проблеми типу акції «Патріот Луганщини», перетягування ідей з минулого (турнір міст-героїв, матчеві зустрічі, «Туризм нас єднає» тощо).

Беззаперечно, що даний напрям діяльності має перспективу для подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Косило М. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення / М. Косило, Н. Савченко, Д. Наровлянський – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2010. – 407 с.
2. ЦДАВО. Ф. 166. оп. 15. спр. 72. – 112 арк.
3. Поточний архів Донецького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.
4. Поточний архів Харківської обласної станції юних туристів.
5. ЦДАВО. Ф. 166. оп. 15. спр. 4416. – 386 арк.
6. Комісар С. Полтавська область / С. Комісар // Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2010. – С. 234-249.
7. Набитович М. Львівська область / М. Набитович // Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2010. – С. 194-212.
8. Косило М. Формування всебічної особистості школяра засобами туризму і краєзнавства в сільській та гірській місцевостях Івано-Франківщини / Михайло Косило // Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 10. – С. 189-194.
9. Міхалевська Р. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення / Р. Міхалевська, О. Сердюк. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2010. – С. 166-173.
10. Моє Придніпров'я: туристсько-краєзнавчий альманах. – Дніпропетровськ: 2009. – Вип. 2. – 68 с.
11. Косило М.Ю. Туристсько-краєзнавча діяльність позашкільних навчальних закладів України у 60-х роках XX століття / М. Косило // Туризм і краєзнавство. Збірник наукових праць. Додаток до гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 87-94.
12. Косило М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності учнів (історична ретроспектива) / М. Косило // Туризм і краєзнавство. Збірник наукових праць. Додаток до гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 275-284.

Косыло М.Ю.
Ивано-Франковский областной государственный центр туризма
и краеведения учащийся молодежи

ОСОБЕННОСТИ ТУРИСТСКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ ВО ВНЕШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье освещаются на конкретных примерах особенности проведения туристско-краеведческой работы внешкольных учебных заведений Украины во второй половине XX – начале XXI века в Северных, Южных, Восточных, Западных, Центральных областях Украины. Выяснено, что природно-рекреационные, историко-культурные особенности территории оказывают влияние на туристско-краеведческую деятельность учебных заведений.
Ключевые слова: туризм, краеведение, туристско-краеведческая работа, центр туризма, регион, область.

Kosylo M.Y.
Ivano-Frankivsk Oblast State Youth Center of Tourism and Local History

THE PECULIARITIES OF TOURIST AND LOCAL HISTORY WORK IN UKRAINIAN NON-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE SECOND HALF OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURIES: REGIONAL ASPECT

Summary
The article reveals the peculiarities of holding tourist and local history work in Ukrainian non-school educational institutions of the second half of the XX – beginning of the XXI centuries in the North, South, East, West, Central regions of Ukraine on the concrete examples. It has been found out that natural and recreational, historical and cultural peculiarities of the territory have an impact on tourist and local lore activity of the educational institutions.
Keywords: tourism, local history, tourist and local history work, the center of tourism, region, oblast.

УДК 796.51:613.955

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ НЕОБХІДНИХ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОДОРОЖІ

Кравченко Т.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті на основі аналізу та узагальнення педагогічних та психологічних літературних джерел визначено хронологію розвитку якостей необхідних для туристичної подорожі. Проаналізовано специфіку формування якостей необхідних учню для занять туризмом. Визначені й охарактеризовані якості, що необхідні учню підчас туристичного походу. Розкрито, необхідність розвитку саме цих фізичних якостей для проведення туристичної подорожі.
Ключові слова: здоров'я учнів, туризм, туристична подорож, фізичні якості.

Постановка проблеми. Напрямками реалізації змісту освіти є формування основ для всебічного розвитку здоров'я учнів, підвищення рівня фізичної підготовленості, формування і поліпшення основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних з ними знань, підготовка до повноцінного життя в природних, техногенних та соціальних умовах. В комплексному підході до вирішення завдань виховання молоді важливе місце належить фізичній культурі, спорту і туризму як масовому активному відпочинку.

Оздоровча цінність туризму визначається перебуванням в природних умовах, позитивній дії різноманітних природних факторів у сполученні з фізичною діяльністю. Все це сприяє повноцінному відпочинку, зміцненню здоров'я, загартовуванню організму та розвитку необхідних фізичних якостей.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як стверджували автори В. Д. Дехтяр [5, с. 83-90], Л. Ф. Нікшин [11, с. 45] регулярні заняття туризмом сприяють успішному розвитку таких цінних якостей та навичок: витривалість, сила, спритність, сміливість, наполегливість, вміння орієнтуватися на місцевості.

Як відзначає А.П. Матвєєв [9, с. 13-14], грамотність з фізичної культури варто розглядати як невід'ємний компонент комплексу знань у системі загальної середньої освіти, який необхідний для зміцнення здоров'я та всебічного фізичного розвитку, що є одним з аспектів загальної культури особистості.

Неабияка роль занять туризмом полягає в тому, що учасники походів, екскурсій та подорожей виконують нормативні вимоги, одержують спортивні розряди, здобувають інструкторські та суддівські навички. М. П. Крачило [8, с. 120] стверджував, що походи потребують від туриста – багатоденного тренування загальної та спеціальної фізичної підготовки і туристських навичок. В. І. Ганапольський [4, с. 15-18] стверджував, що у будь-якому туристському поході компас та карта є надійнішим та вірним супутником. Знання основ топографії, орієнтування на місцевості допомагають грамотно та швидко вибрати цікавий маршрут, безпомилково пройти його. Навички, отримані в турпоході, стануть в пригоді і в повсякденному житті.

Кострица М. Ю. [6, с. 88-89] стверджував, що для того, щоб зрозуміти та полюбити туризм, потрібно помандрувати з рюкзаком за плечима до лісу, в гори, відвідати багато міст та населених пунктів. Це – шлях до чудової країни, романтики, здоров'я та спорту. В'яткін Л. А. [2, с. 35-38] стверджував, що корисним і для організаторів

© Кравченко Т.П., 2017

туристських походів будуть методичні поради з питань організації і змісту лікарського контролю, засобів попередження спортивних травм та практичні поради лікарського самоконтролю, рекомендації з питань організації та науково-методичні основи розвитку оздоровчо-спортивного туризму в Україні.

Мета роботи: здійснити теоретичний аналіз і систематизацію даних щодо визначення особливостей туристичної роботи, та розвитку необхідних фізичних якостей для туристичної подорожі.

Туризм як соціальне явище посідає одне з перших місць у багатьох країнах світу не тільки з точки зору прямих економічних надходжень, а й як галузь, що сприяє всебічному розвитку людини, її фізичному і моральному оздоровленню, виховує патріотизм і національну свідомість, поєднує в собі пізнання, спорт і відпочинок. Визначити економічну оцінку цих соціальних чинників практично неможливо, бо вони справді безцінні.

Туризм завжди був і залишатиметься наймасовішою формою активного відпочинку й оздоровлення людей, одним із найважливіших засобів виховання підростаючого покоління. Заняття туризмом сприяє зміцненню здоров'я людей, загартовує організм, розвиває силу, спритність, витривалість. Похідне життя допомагає формуванню та розвитку високих моральних і вольових якостей, дисциплінує людину, розвиває почуття відповідальності, товариськості та колективізму. Важливе місце відводиться туризму і в системі шкільної освіти як виду роботи з учнями, яка допомагає вирішувати виховні, освітні, оздоровчі та спортивні завдання [12, с. 9].

Важливим кроком на шляху посилення ролі туристсько-краєзнавчої роботи в житті нашого суспільства, формування активної життєвої позиції та здорового способу життя є залучення до спортивно-туристської та дослідницько-краєзнавчої діяльності якомога більшої частини нашого підростаючого покоління. Це, на нашу думку, дасть результат у недалекому майбутньому – здорове, активне, екологічно-виховане молоде покоління, що активно формуються, це дозволять підняти туристсько-краєзнавчу роботу в Україні на новий, вищий рівень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, ми бачимо, першочерговим завдання для розвитку особистості учня підчас туристичної подорожі це розвиток фізичних якостей необхідних саме в поході.

Однак незважаючи на те що тему туризму розглядало та досліджувало велика кількість науковців вона й на сьогоднішній час залишається недостатньо висвітленою саме в аспекті розвитку фізичних якостей необхідних саме для туристичних подорожей.

Виклад основного матеріалу. В туризмі, як і в інших видах спорту, досягнення високих результатів неможливо без постійної фізичної підготовки, яка складає основний зміст тренування і в той же час нероздільно пов'язана із зміцненням і підвищенням загального рівня функціональних можливостей організму.

Розрізняють загальну і спеціальну фізичну підготовку.

Засобами загальної фізичної підготовки досягаються:

1) різносторонній розвиток фізичних здібностей і зміцнення здоров'я;

2) розвиток функціональних можливостей організму, як основи спеціальної працездатності і покращення проходження відновлюючих процесів [9, с. 13-14].

Спеціальна фізична підготовка – це різновид фізичного виховання, спеціалізованого застосування до особливості обраного виду туризму. Засобами спеціальної підготовки здійснюється виховання необхідних туристу навиків.

На першій стадії занять туризмом планується виховання основних якостей: витривалості, сили, спритності, гнучкості, швидкості.

Виховання витривалості. В туристському поході приходиться долати велику відстань на протязі тривалого часу із значним фізичним навантаженням, в залежності від складності природних перешкод, темпу пересування, метеорологічних умов, ваги рюкзака. В результаті організм втомлюється і утворюється можливість появи помилок при подоланні небезпечних і складних ділянок маршруту. Внаслідок чого, запас міцності і безпека туриста в багатьох випадках залежить від його витривалості.

При вихованні витривалості ставляться такі основні завдання: покращення аеробних можливостей, вдосконалення діяльності серцево-судинної і дихальної систем: підвищення анаеробних можливостей, підвищення фізіологічних і психологічних меж стійкості до зміни внутрішнього середовища, які викликані напруженою працею.

При цьому навантаження характеризується наступними факторами: інтенсивністю, тривалістю, величиною інтервалу відпочинку, характером відпочинку і числом повторень вправ. Найбільш доступні засоби виховання загальної витривалості – ходьба, крос, стрибки, спортивне орієнтування на місцевості, лижні, гонки, плавання, спортивні і рухливі ігри, велоспорт, гребля, ритмічна гімнастика [7, с. 8].

Спеціальна витривалість виховується усіма засобами технічної підготовки походами вихідного дня, в прийманні участі в змаганнях по спортивному орієнтуванні і техніки туризму, тренування з навантаженням на трав'янистих, осипних, сніжних, льодових схилах та скелях. Спеціальна витривалість – здатність до багаторазового повторення вправ по техніці туризму без зниження якостей їх виконання [8, с. 56].

При вихованні витривалості особливо у шкільному віці, потрібно враховувати великі вікові різновиди в пристосуванні реакції організму до підвищення навантаження. Працюючи з дітьми, важливо створити умови для функціонування систем кисневого забезпечення організму. З цією метою потрібно цілеспрямовано частіше проводити тренування в лісовій або парковій зоні.

Виховання сили. При ходьбі з вантажем по пересіченій місцевості, з подоланням технічно складних ділянок, м'язи ніг, рук і тулуба відчувають велике навантаження на протязі тривалого часу.

Вправи для виховання сили поділяються на дві групи.

Першу групу складають вправи із зовнішнім опором: із протидією партнера (вправи в парах, боротьба, акробатика), з вагою предметів (штан-

га, гантелі, набивні м'ячі, ядро, мішечки з піском, гиря, рюкзак з контрольною вагою), з протидією пружних предметів (еспандер, амортизатор) і зовнішнього середовища (біг по снігу, воді, піску, вгору, по пересіченій місцевості).

Друга група – це вправи з вагою особистого тіла (підтягування, згинання і розгинання рук у парі лежачи, лазіння по канату, подолання навісної переправи, присідання, стрибки, вправи на гімнастичних приладах (тренажерах).

Спеціальні силові вправи виконуються з рюкзаком або з іншим вантажем (можна з партнером) і включають: лазіння по канату, гімнастичній або скельній стінки, підтягування на перекладині, подолання навісної переправи, стрибки через перешкоду, присідання, ходьба і біг, підйом по крутому сніжному або трав'янистому схилу [1, с. 55-59].

Застосування засобів і методів виховання в шкільні роки повинно бути ретельно домовлено з особливостями цієї вікової групи. Заняття на перших етапах фізичної підготовки повинні забезпечувати оптимальну ступінь гармонійного розвитку всіх м'язових груп, сприяти створенню міцного «м'язового корсета», зміцнювати дихальну мускулатуру.

В комплексних тренуваннях вправи на силу цілеспрямовано застосовують в кінці заняття [13, с. 61-63].

Виховання швидкості. Під швидкістю розуміють створювати рухливу дію в мінімальний час.

Для виховання швидкості використовуються різноманітні швидкісні вправи, спортивні і рухливі ігри, легка атлетика (біг на короткі відстані, стрибки і метання), ритмічна гімнастика. Застосовують різноманітні вправи, потребуючи швидкої реакції на раніше домовлені сигнали (звукові, зорові, тактичні), швидкі локальні рухи і короткочасних переміщень.

Засобами спеціальної фізичної підготовки для виховання швидкості: туристські вправи прикладних багатоборств (постановка намету на час, в'язання вузлів, робота із спеціальним туристичним спорядженням і т.д.) [3].

Виховання спритності. Критерії спритності – координаційна складність завдання час і точність його виконання. Виховання спритності складається з виховання здібностей засвоювати нові рухливі дії і перебудовувати рухливу дію у відповідності швидко зміненої обставини на туристичному маршруті.

Основне завдання у вихованні спритності – володіння новими рухливими діями. При цьому використовують наступні вправи: спортивні і рухливі ігри, спортивне орієнтування, гірський спорт, спортивна і художня гімнастика, легка атлетика (стрибки, бар'єрний біг), ритмічна гімнастика.

При виконанні вправ рекомендують включать в них елементи новизни, утворювати нові ситуації, які потребують швидкої реакції.

В туризмі спеціальна спритність виховується засобами спеціальної фізичної і технічної підготовки без вантажу і з вантажем: ходьба по колоді, тросу, камінням, купинам, змаганнями по техніки туризму, з туристичними вправами на льодових, сніжних, трав'янистих і осипних схилах [2, с. 23].

Виховання гнучкості. Для виховання гнучкості використовуються вправи із збільшенням амплітуди руху – вправи на розтягнення, перед виконанням яких необхідно добре розігрітися.

Безпосередні умови досягнення високої фізичної підготовки туристів – це дотримання режиму правил гігієни, постійний лікарський контроль, який доповнюється самоконтролем спортсмена і полягає в систематичному спостереженні за вагою свого тіла, пульсом, сном, апетитом, загальним станом. Керування підготовкою туриста буде ефективним тільки в тому випадку, якщо педагоги або тренер систематично отримує інформацію про стан спортсмена і його працездатності під час тренування про його рівень фізичної підготовки. Уся діяльність по фізичній підготовці туристів проходить в три етапу: підготовчий, виконавчий і контрольний [5, с. 35].

На підготовчому етапі здійснюється планування і загальна організація учбово-тренувального процесу. На основі перспективного плану складаються плани тренувань і установок на двохрічний і річний періоди, по місяцям і тижневий план-конспект занять, готуються технічні засоби навчання. Планується участь в змаганнях. Ретельно підготовлена робоча документація дозволяє здійснювати тренувальний процес на більш високому рівні.

Виконавчий етап дозволяє оперативно отримувати інформацію про вплив навантажень на організм учнів. Надійним помічником тут є щоденник самоконтролю, педагогічні спостереження тренера, контрольні тести і нормативи, приймання участі в змаганнях.

Максимальний оздоровчий ефект від різноманітного і регулярного тренування буде в тому випадку, якщо характер і ступінь фізичного навантаження повністю відповідають стану здоров'я, рівню функціональної готовності організму, віку і індивідуальним особливостям людини. Без цього тренування може не тільки бути малоефективним, але може й нанести шкоду.

Характерна особливість тренувань в туризмі становить в тому, що підготовка до походу здійснюється в обставинах, які різко відрізняються від умов самого маршруту, так як неможливо змоделювати всі складності запланованого заходу. Підготовка до походу завжди повинна бути на ступінь вище категорії складності маршруту, який туристам ще потрібно пройти [2, с. 76].

Оскільки туристи однієї спортивної групи по багатьом причинам не завжди мають можливість тренуватися разом, загальну фізичну підготовку можна проводити по індивідуальним планам, але обов'язково сумісні походи вихідного дня, контрольні тренування по спеціальній фізичній підготовці, приймання участі в змаганнях по туристській техніці.

Фізична підготовка повинна будуватися на основі принципів, систематичності, послідовності і поступовості, свідомості і активності, наочності, неперервних повторень, циклічності спеціалізації, пов'язано і фізичне виховання з трудовою і захисною практикою.

Необхідно пам'ятати, що відсутність тренувальних дій на організм впливає на рівень стану різної працездатності, який починає знижуватись на сьомий – десятий день. Тому при вимушених перервах в тренувальному процесі потрібно застосовувати міру для встановлення

досягнутого раніше рівня розвитку фізичних якостей і подальшого його підтримання або підйому [10, с 103-104].

Висновки і пропозиції. На основі аналізу науково методичної літератури і практики сучасності слід зазначити, що сучасна державна політика розбудови національної школи України ставить підвищені вимоги до підготовки школярів з фізичного виховання і спорту. Поряд з теоретичною підготовкою, не менш важливе значення для учнів має загально фізичний розвиток, який здійснюється під час занять фізичною культурою та туристичних подорожей. Тому головним завданням школи є створення сприятливих умов протягом навчального процесу для всебічного і гармонійного розвитку особистості школяра.

Список літератури:

1. Бороменский О.В. Удосконалення фізичної підготовленості студентів педагогічного вузу у процесі самостійних занять фізичною культурою і спортом та основами туризму і краєзнавства // педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Харків:ХЯАЯМ (ХХПІ). – 2002. – № 7, 55-59 с.
2. В'яткин Л.А. и др. Туризм и спортивное ориентирование: Учеб. пособие для студентов пед. вузов по спец. 033 РОО – физ. культура, 2001 – 208 с.
3. Вояж. Журнал. 2001-2002 рр.
4. Ганапольський В. Географічні аспекти туристської освіти // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. – № 40, с. 15-18.
5. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: Навч. метод. посіб. для закл. Освіт. – К: Наук. світ, 2002 – 201 с.
6. Кострица М.Ю., Обозний В.В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995 – 223 с.
7. Коструб А.А. Медицинское обеспечение туристского похода. – К: «Здоровье», 1987 – 8 с.
8. Крачило М.П. Краэзнавство і туризм – К.: Знання, 1999 – 120 с.
9. Матвеев А.П. К проблеме основ содержания физкультурного образования школьников // Физическая культура, воспитание, образование, тренировка. – 1997. – № 4. – С. 13-14.
10. Мошняга Е.В., Зорина Г.И., Ильина Е.Н. и др. Основы туристской деятельности. Учебник. – М.: Сов. Спорт, 2000 – 224 с.
11. Никшин Л.Ф., Коструб А.А. Туризм и здоровье» – К: «Здоровье» – 1991 – 220 с.
12. Фокін С. Урок – похід // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2001, № 41, с. 9.
13. Чепик В.Д., Пироженко Н.Т., Зарина Г.И. Система непрерывного образования в туризме // Теория и практика физической культуры. – 2000. – № 8, 61-63 с.

Кравченко Т.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ НЕОБХОДИМЫХ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧЕНИКА ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПУТЕШЕСТВИЯ

Аннотация
В статье на основе анализа и обобщения педагогических и психологических литературных источников определены хронологию развития качеств необходимых для туристической поездки. Проанализирована специфика формирования качеств необходимых ученику для занятий туризмом. Определены и охарактеризованы качества, необходимые ученику во время туристического похода. Раскрыто, необходимость развития именно этих физических качеств для проведения туристического путешествия.
Ключевые слова: здоровье учеников, туризм, туристическое путешествие, физические качества.

Kravchenko T.P.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

SPECIFICITY OF DEVELOPMENT OF NECESSARY PHYSICAL QUALITIES OF THE STUDENT FOR THE TOURISM TRAVEL

Summary
On the basis of the analysis and synthesis of pedagogical and psychological literature timeline set of qualities required for a travel. Specificity of formation of student qualities necessary for employment of tourism. It is proved that the quality required student during hikes. Reveals the necessity of development of these physical qualities for tourist travel.
Keywords: pupils' health, tourism, tourist travel, physical qualities.

УДК 37.013

РОЗВИТОК ДОВІРЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДО ДОРОСЛИХ В РАННЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ

Куліш І.Д.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті розглянуто проблему формування довірливого ставлення дітей дошкільного віку до рідних та знайомих дорослих. Висвітлено основні підходи до інтерпретації довірливого ставлення. Проналізовано дослідження, у яких феномен довірливого ставлення вивчається як вища форма емоційного ставлення людини до навколишньої дійсності в процесі її саморозкриття; один з необхідних інструментів системи позитивного виховання; умова виникнення емоційно-позитивного клімату в сім'ї; складова морального обліку людини. Обгрунтовано значення дошкільного дитинства для формування першого соціального досвіду довірливої взаємодії дітей з дорослими. Доведено, що формування довірливих взаємин відбувається на основі довірливого ставлення, яке реалізується у домінуючий на певному віковому етапі формі спілкування.
Ключові слова: довіра, ставлення, довірливе ставлення, спілкування, комунікативна потреба.

Постановка проблеми. Останніми роками у філософських, психолого-педагогічних, соціологічних дослідженнях інтерес до проблеми довіри суттєво зростає. Довіра становить важливий момент міжособистісного спілкування, міжгрупової і організаційної взаємодії, є умовою функціонування суспільства в цілому. За твердженням І. Антоненко, суспільство функціонує як система багаторівневої взаємної довіри [1].

За дослідженнями І. Беха, А. Гончаренко, О. Кононко фундамент довіри дітей до світу закладається на етапі дошкільного дитинства. Важливість формування адекватної мири довіри дітей дошкільного до дорослих набуває особливої гостроти у зв'язку з їхнім прагненням до довірливих взаємин з оточуючими та зростаючими проявами агресивності сучасного соціуму; спрямованістю дітей дошкільного віку на особистісне спілкування з рідними і близькими дорослими та домінуванням у сучасній сім'ї та дошкільному закладі ділового спілкування, що нивелює будь які прояви дитячої довіри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення специфіки поняття «ставлення» як системного особистісного утворення широко подані в науковій спадщині психологів Б. Ананьєва, Л. Божович, Я. Коломінського, О. Лазурського, В. Мясищева, С. Рубінштейна. Оперуючи поняттям «ставлення», В. Мясищев розумів його як цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними боками об'єктивної дійсності. Феномен «ставлення» акумулює в собі результати пізнання конкретного об'єкта дійсності, інтеграцію всіх емоційних відгуків та поведінкових відповідей на цей об'єкт. Воно формується разом із спрямованістю особистості, реалізується шляхом задоволення потреб, компонентами яких є суб'єкт, що відчуває потребу, об'єкт потреби, зв'язок між суб'єктом і об'єктом, що проявляється у переживанні прагнення до об'єкта [5, с. 16].

Наукове осмислення феномену «довірливого ставлення» як умови формування довірливих взаємин здійснено у педагогічних дослідженнях І. Аметова, С. Достовалова, А. Поліної, Т. Скрипкіної, Т. Симонової, Л. Скрябіної, С. Табхарової, Л. Тарантей, С. Теряєвої. Термін «довірливе ставлення» трактується в наукових джерелах як інтерес і повага до партнера, регулятор характеру взаємин, що має у структурі когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти (А. Купрейченко, Т. Скрипкіна); уявлення про потреби, які задовольняються у процесі взаємодії з партнером по спілкуванню; передчуття задоволення і позитивні емоційні оцінки партнера; розслаблення і безумовну готовність виявляти стосовно нього добру волю, виконувати дії, що сприяють успішній співпраці. Зокрема, довірливе ставлення конкретизується як особливий стиль взаємодії (Л. Скрябіна), зумовлений індивідуально-психологічними та особистісними особливостями сторін, спрямований на спільне подолання труднощів, творче самовираження, спільний пошук сенсу, переживань, рефлексії (А. Поліна, Т. Симонова); суб'єктивно пережиті вибіркові зв'язки, засновані на прояві довіри до подій, до себе та інших людей (Л. Тарантей).

У процесі дослідження проблеми ми грунтувалися на концепції Т. Симонової, яка розглядає довірливе ставлення дітей і дорослих як особливий стиль взаємодії, обумовлений індивідуально-психологічними та особистісними особливостями взаємодіючих сторін. На думку автора, він спрямований на спільне подолання труднощів, на творче самовираження, спільний пошук сенсу, переживань, рефлексії. Науковець розглядає довірливі взаємини як міжособистісні, що мають конгруентність, широкий спектр вербального і невербального спілкування, спрямованого на досягнення максимального взаєморозуміння. Довірливе ставлення у виховному процесі передбачає ставлення вчителя до дітей і дітей до вчителя, засноване на глибокій повазі й безумовному прийнятті іншої людини з усіма її думками і почуттями [6, с. 45].

Довірливе ставлення, на думку професора О. Кононко, виявляється в «оптимістичному очікуванні» й характеризується готовністю виявляти добру волю по відношенню до партнера, очікуванням справедливого і чесного ставлення. На цьому рівні накопичується досвід взаємодії, партнер оцінюється з позиції значущості й безпечності, встановлюється оптимальна «безпечна дистанції», скорочення якої сприймається як певна загроза «Я» і супроводжується адекватними конструктивними діями [4, с. 122].

© Куліш І.Д., 2017

Важливою для нашого дослідження є теза стосовно того, що формування довірливого ставлення дітей до дорослих реалізується в провідній формі спілкування, зумовлюється комунікативною потребою дитини (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Кононко, М. Лісіна, В. Мухіна, О. Смирнова) і залежить від особистісних якостей дорослих (В. Бормотова, А. Сидоренков).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень засвідчує, що у більшості наукових праць вирішення означеної проблеми розглядається як фонова умова суспільно значущого розвитку особистості. Бракує досліджень, присвячених безпосередньо феномену дитячої довіри, вивченню особливостей його становлення і розвитку в ранньому онтогенезі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є інтерпретація особливостей формування довірливого ставлення дітей до дорослих відповідно до ступеня сформованості цього феномену на етапі раннього і дошкільного дитинства.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що методологія вивчення довірливого ставлення, яку можна було б використати у дослідженні, постає у сучасній науці лише як проблема. В основу нашого дослідження покладено теорію П. Штомпки щодо динаміки формування міжособистісної довіри. Він виділяє первинний і вторинний рівні цього феномена. Спочатку довіра формується на основі первинного імпульсу. Першоосновою довіри та її початковою формою є емоційно-позитивне ставлення, інтерес і відкритість суб'єкта стосовно партнера. Надбанням цього рівня є «безумовна» або «чиста» довіра, що онтогенетично формується в ранньому віці. Другий рівень прояву довіри набуває свого розвитку у дітей дошкільного віку. Успішність цього процесу залежить від повноти і доступності інформації про партнера взаємодії [8, с. 179].

«Зріла» форма довіри ґрунтується не на враженнях або імпульсах, а на раціональній оцінці дій людини, що виправдовує або не виправдовує довіру, у результаті чого відбувається формування «міри» (норми) довіри. Як зазначає П. Штомпка, формування кожного рівня довіри залежить від успішності задоволення основної соціальної потреби дитини – потреби у спілкуванні [8].

Багатьма психологами (М. Лісіна, В. Мухіна, О. Смирнова) та педагогами (К. Абульханова-Славська, І. Аметов, І. Антоненко, В. Бормотова, А. Сидоренков) доведено, що формування довірливих взаємин відбувається на основі довірливого ставлення, що реалізується у домінуючий на певному віковому етапі формі спілкування та обумовлюється змістом комунікативної потреби: у доброзичливій увазі (0,2–0,6 міс.), у співпраці (0,6 мес. – до 3 років), у шанобливому ставленні (3-5 років), у взаєморозумінні й співпереживанні (5-7 років).

За дослідженням О. Смирнової, протягом першого року життя дитина проходить через якісно різні етапи розвитку свого ставлення до дорослих. На першому етапі (новонародження) відбувається фізична адаптація дитини до зовнішніх умов життя і становлення потреби у спілкуванні з батьками. Основним у поведінці батьків, окрім догляду за немовлям, є емоційне спілкування, що забезпечує дитині відчуття захищеності й стабільності, що виражається у вербальних проявах (ласкаві звертання, спів) і тактильних проявах (погладжування, погойдування, притискання). Довірливе ставлення у малюків виникає як внутрішнє відчуття (переживання), а потім виявляється за допомогою активності у взаємодії.

На думку Д. Віннікот, визначальне значення для виникнення потреби у спілкуванні мають ініціативні звернення дорослого до дитини, його вміння створити атмосферу безпеки й захищеності. Він забезпечує осмислене спілкування, діючи за дитину як за іншого учасника спілкування, у результаті чого немовля відкриває суб'єктність дорослого і самого себе [3, с. 65]. Максимально соціальний, за твердженням Л. Виготського, життєвий досвід немовляти опосередковується взаєминами з близькими дорослими. Акт взаємодії є практичною перевіркою чинної довіри, що залежно від одержуваного досвіду, рівень довіри підвищує або знижує.

Період від 2 до 6 місяців пов'язаний із *ситуативно-особистісним* спілкуванням з дорослим, яке є основною формою активності, що задовольняє потребу в увазі та доброзичливості й характеризується особистісними мотивами і експресивно-мімічними засобами спілкування. М. Лісіна називає його «чистим спілкуванням», що здійснюється у діапазоні лише позитивних емоцій [4, с. 17]. Байдужість дорослого сприймається дітьми завжди негативно, викликаючи тривогу і невдоволення. Отже, потреба в увазі дорослого – перша і основна потреба цього віку, яка задовольняється в ситуативно-особистісному спілкуванні.

Важливим надбанням цього віку, що сприяє виникненню у немовляти довіри до дорослого, є емоційна прихильність, для якої характерна позитивна спрямованість на об'єкт прихильності й залежність від нього. Вона сприяє виникненню такого соціального почуття, як вдячність. Виникнення емоційної прихильності є найважливішим новоутворенням переддошкільного дитинства, без якого, на думку О. Кононко, неможливі ані процес виховання, ані процес особистісного розвитку. Прихильність дитини формується в першу чергу до тієї людини, яка проводить з нею найбільше часу. Значущою для формування почуття прихильності є інтенсивність взаємодії з дорослим.

За твердженнями багатьох вітчизняних та закордонних учених (В. Бормотової, О. Кононко, Т. Скрипкіної, О. Хорошилова, В. Сафонова, Л. Божович, М. Лісіної, С. Джурарда, Д. Роджерса, А. Маслоу), малюк першого року життя має множинні прихильності різної сили, яким притаманна певна ієрархія.

Так, за дослідженнями Л. Божович, у ранньому віці у дітей з'являються «улюбленці» з числа рідних і знайомих, з якими складаються міцні емоційні зв'язки при паралельному розвитку емоційно негативно забарвленого ставлення до інших людей. Довіра до батьків стає базисом для розвитку впевненості в надійності дорослих. Саме надійність дорослого формує первісну міру довіри як характеристику конкретної особистості, яка потім виступає системною властивістю, що визначає способи взаємодії індивіда зі світом.

Розмаїтість емоційних зв'язків є привілеєм дитини: вона виділяє людей, до яких може звернутись у моменти стресу. Це свідчить про фор-

мування вибіркового ставлення, яке з огляду на теорію розвитку довіри, розроблену Т. Скрипкіною, є важливою формально-динамічною характеристикою довіри [7, с. 234].

Як зазначає Т. Гуськова, у межах *ситуативно-ділового* спілкування відбувається засвоєння способів використання предметів, у результаті якого у дитини раннього віку розвивається справжня самостійність, показниками якої є «особисті бажання». Провідною потребою цього періоду є необхідність у співпраці з дорослим у конкретній справі. Організуючи її, допомагаючи у складну мить, підбадьорюючи і схвалюючи за досягнення, батьки закладають основу для формування «зрілої» форми довіри.

Під впливом ділової співпраці з дорослим, за умови довіри й підтримки, надання права на самостійність формується цілеспрямованість, здатність за допомогою старших співвідносити отриманий результат із вихідними намірами.

Наступна форма спілкування *позаситуативно-пізнавальна* характеризується прагненням дитини до поваги дорослого, підвищеною уразливістю, загостренням чутливості до оцінок оточуючих дорослих, у першу чергу рідних (З. Богуславська, А. Рузська, О. Смирнова. І. Дімітров).

В. Бормотова, здійснивши аналіз особливостей формування у дітей почуття довіри, зазначила, що ігнорування їхніх запитань, іронізування і висміювання спроб сформулювати власні висновки щодо тих чи інших проблем, руйнують довірливе ставлення, унаслідок чого слабшає їхня впевненість у собі. Відчуття невпевненості може перерости у недовірливе ставлення, яке, набуваючи стійкості, несприятливо впливає на визначення елементарної форми життєвої позиції дитини, зумовлює появу негативних залежностей від людей і обставин [2].

Отже, задовольняючи потребу дитини у шанобливому ставленні, визнанні її досягнень і успіхів, демонструючи свою авторитетність і щирість, дорослі конструюють довірливі взаємини і створюють передумови для безболісного переходу до четвертої, вищої для дошкільників форми спілкування з дорослими – *позаситуативно-особистісної*.

Дослідження Л. Артемової, А. Гончаренко, О. Кононко, О. Смирнової, Д. Ельконіна впевнено довели, що співпраця з дорослими, як і у попередній формі спілкування, тісно переплітається з пізнавальною діяльністю. Водночас дитина зосереджується на соціальному оточенні, на світі людей, а не предметів. Старші дошкільники хочуть не просто отримати доброзичливу увагу, а намагаються задовольнити вищу форму комунікативної потреби цього віку – у взаєморозумінні і співпереживанні.

Новий зміст комунікативної потреби виражається в тому, що дитина не обов'язково наполягає на схваленні. Набагато важливішим для неї стає усвідомлення того, як вчинити правильно. Ставлення до дорослих у старших дошкільників є вибірковим: до одного дорослого воно прихильне, до іншого – індиферентне, до третього – негативне. Подібна вибірковість пояснюється потребою у довірі та взаєморозумінні. Визначають ставлення до дорослих, на думку О. Смирнової, такі риси старшого дошкільника, як довіра, наслідуваність, чутливість до покарань і схвалень. Стимулюють вияв довіри дорослим такі фактори, як перше враження, модальність емоцій, поведінка стосовно дитини.

Значний вплив на формування довірливого ставлення старших дошкільників має стиль спілкування з ним дорослого. Т. Комісаренко встановлено, що високий рівень комунікативних умінь вихователя і батьків обумовлюється доброзичливістю, аргументованістю впливів, гнучкістю звернень, м'якою формою вимог. Він викликає високий ступінь прихильності, позитивні оцінки дітей, їхню довірливість, самостійність, знижує число ізольованих дітей у групі. У зв'язку з цим можна говорити про формування в процесі гуманістичних взаємин «норми довірливості». Уперше ввів поняття «норма довірливості» Джурард. Під нею він розумів здатність реагувати довірливістю на довірливість відповідно до обставин. Вчений зазначав, що норма довірливості формується в дитинстві, коли дитина ще спонтанно поводиться відповідно до свого «Я», коли її особливості залежать від реакції оточуючих на відвертість. Результатом такої взаємодії з близькими людьми стає формування у дитини так званої моделі довірливості, під якою розуміється рівень, або ступінь відкритості, який залишається відносно незмінним у подальшому житті [9]. Цю точку зору поділяє ряд авторів, зокрема М. Лісіна, С. Рубінштейн, Т. Скрипкіна, Н. Сальникова, Е. Еріксон та інші вчені.

Як зазначають А. Сидоренков, Т. Скрипкіна, В. Сафонов, контакти з дорослими та старшими за віком дітьми відкривають перспективу життя на найближчі роки: дитина дізнається, що скоро навчатиметься у школі. У старшому дошкільному віці довірливе ставлення виявляється в першу чергу до того дорослого, який проявляє готовність розповідати про себе, серйозно обговорювати теми, пов'язані з соціальним життям.

Висновки і пропозиції. Аналіз наукового доробку дитячої психології і педагогіки з питань розвитку й становлення особистості в онтогенезі засвідчив, що у старшому дошкільному віці складаються умови для формування більш-менш «зрілої» форми довіри до людей: поступово розвивається вміння завчасно продумувати і планувати взаємини, здатність ставити себе на місце інших, усвідомлення їхнього ставлення до себе, уміння брати його до уваги, здатність як позитивно, так і негативно оцінювати дорослого на основі певних критеріїв. Формування довірливого ставлення до батьків, членів родини та вихователів у дітей старшого дошкільного віку залежить від позитивного досвіду особистісного спілкування, здатності дорослих задовольнити потребу у взаєморозумінні, співчутті й співпереживанні, звички дітей розраховувати на їхню підтримку та захист. Перспективою подальшої роботи є дослідження наступності у формуванні довірливого ставлення дитини до дорослих та однолітків на різних етапах онтогенезу.

Список літератури:

1. Антоненко И. В. Социальная психология доверия: дис. … доктора психологических наук: 19.00.05 / И. В. Антоненко. – Ярославль, 2006. – 498 с.
2. Бормотова В. А. Педагогические условия формирования чувства доверия в семье у детей преддошкольного возраста: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. Наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / В. А. Бормотова. – Ставрополь, 2000. – 23 с.
3. Винникотт Д. В. Разговор с родителями / Д. В. Винникотт; [пер. з англ. М. Н. Покучаевой, В. В. Тимофеева]. – М.: Класс, 1994. – 112 с.
4. Кононко Е. Л. Я сам / Е. Л. Кононко. – Киев: Рад.шк., 1983. – 96 с.
5. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
6. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношения человека / В. Н. Мясищев [под ред. Б. Д. Ананьева и др.] // Психологическая наука в СССР. – М.: АПН РСФСР, 1960. – Т. 2. – С. 110.
7. Симонова Т. Р. Формирование доверительных отношений педагога и младших школьников в учреждении дополнительного образования: Дис. … на соискание учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Т. Р. Смирнова. – Смоленск, 2012. – 268 с.
8. Скрипкина Т. П. Психология доверия: Учебное пособие для студентов высших пед. учеб. заведений / Т. П. Скрипкина. – Москва: Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 418 с.
10. Jourard S. M. Healthy personality and Self-disclosure / S. M. Jourard // Ment. Hyg. – 1959. – № 43. – 501 p.

Кулиш И.Д.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

РАЗВИТИЕ ДОВЕРИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ ДЕТЕЙ КО ВЗРОСЛЫМ В РАННЕМ ОНТОГЕНЕЗЕ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема формирования доверительного отношения детей дошкольного возраста к родных и знакомых взрослых. Освещены основные подходы к классификации доверительного отношения. Осуществлен анализ исследований, в которых феномен доверительного отношения изучается как высшая форма эмоционального отношения человека к окружающей действительности в процессе ее самораскрытия; один из необходимых инструментов системы позитивного воспитания; условие возникновения эмоционально – положительного климата в семье; составляющая морального облика человека. Обосновано значение дошкольного детства для формирования первого социального опыта доверительного взаимодействия детей со взрослыми. Доказано, что формирование доверительного отношения реализуется в доминирующий на определенном возрастном этапе форме общения.
Ключевые слова: доверие, отношение, доверительное отношение, общение, коммуникативная потребность.

Kulish I.D.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE DEVELOPMENT OF THE CHILDREN'S TRUSTING RELATIONSHIP TO ADULTS IN EARLY ONTOGENESIS

Summary
The article considers with the problem of the preschoolers' trusting relationships' forming to the close adults and relatives. Basic approaches to the trusting relationships' classification are highlighted in the article. Has analyzed the studies in which the trusting relationships phenomenon is taught as the person's highest form of emotional relationship to the surrounding reality in the self-discovery process; one of the necessary means of the positive parenting system; the condition for the positive emotional climate appearing in the family; the person's moral authority's component. Has justified the significance of early childhood for the children's first social experience trusting interaction with adults forming. It has proved that trusting relationships' building is based on the trust relationships, which are implemented in dominant form of communication at a certain age stage.
Keywords: the trust, relationship, trusting relationships, communication, the communication need.

УДК 378.147

БІЛІНГВАЛЬНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Лотфі Гаруді Г.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті уточняється сутність поняття білінгвальної комунікативної компетентності. Загалом увага акцентується на розвитку двомовної освіти та ефективності педагога, його успішній можливості зайняти необхідне місце, враховуючи зміну комунікативних позицій в інтересах комунікативного контакту. Комунікативна компетентність виступає широко вживаним терміном, яким оперують лінгвісти у граматиці, морфології, синтаксисі та фонології студента застосованої в мові, а також обумовлення суспільних навиків та відповідності їх використання. Береться до уваги дослідження європейських шкіл, які визначають мовну компетенцію білінгвальної освіти. Стаття також аналізує мовну компетентність в білінгвальних закладах і пояснює значення вивчення другої іноземної мови, що стоїть на рівень вище, ніж у монолінгвальній школі.
Ключові слова: білінгвальна освіта, білінгвальні програми, комунікативна компетенція, іноземна мова, комунікативне середовище, мовні системи.

Постановка проблеми. Західне суспільство вважає «двомовність» невід'ємною частиною життя великої кількості населення земної кулі. Отож, білінгвальна освіта все ще залишається невід'ємною частиною активно діючих програм Ради Європи «Citizen Skip and Language learning in Europe». Фактично недоведеним залишається той факт, що четверта частина націй світу офіційно визнає дві мови. Підґрунтям для вивчення даної проблеми є її актуальність і потреба вдосконалення шляхів та методів білінгвальної комунікативної компетентності.

Мета статті. Проаналізувати низку підходів, що визначають поняття білінгвізму, тобто як особистість володіє двома мовами, двома типами мислення, що певним чином підвищує її інтелектуальний рівень, рівень її культури та рівень її надбань. Підкреслити глобальну значущість білінгвізму, передбачити раціональність співіснування та спільну взаємодію двох мовних систем в двомовному комунікативному середовищі, як природному так і штучному. Обгрунтувати комунікативність білінгвізму у визначеному співіснуванні двох мовних систем. Охопити такі проблеми як лінгвістичний аспект вивчення білінгвізму, мовленнєвої компетентності, співвідношення структур обох мов, їх вплив і взаємодію на мовні системи. Дослідити методику навчання комунікативних компонентів в умовах білінгвізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Білінгвізм в основному розглядається як складова одиниця суспільного простору, що має неабиякий вплив на формування та розвиток особистості. Науковці, такі як Є. Верещагін, В. Маккой, М. Імедадзе розглядають двомовність аспектами когнітивного і функціонального методу. При чому, важливим є правильне розуміння білінгвізму. М. Імедадзе написав наступне: «...людина, що володіє двома мовами, тобто індивід, який використовує дві мовні системи для спілкування, тобто коли свідомість спрямована на сенс висловлювання, а форма є засобом» [5, с. 136]. Білінгвізм необхідно визначати як рівноправне вільне володіння мовами на однаковому рівні. Лише за умови рівності знань другої мови з першою білінгвізм має місце [1, с. 172].

Вивчаючи теоретичні засади білінгвальної комунікативної компетентності треба пам'ятати про необхідність формування основних психолого-педагогічних теорій розвитку концепції неперервної, особистої орієнтовно-інтелектуальної, білінгвальної мовної освіти. А також комплексному компетентному підходу, що уможливлює досягнення поставленої мети, виконання освітньо-професійних білінгвальних програм, дотримання принципів і критеріїв конструювання змістовно-програмних баз білінгвальної, методичної та практичної підготовки формування рівнів професійної білінгвальної компетенції майбутнього фахівця.

До структурування змісту дисципліни можна віднести модульний, словниковий і лексико-термінологічний підхід. Вони особливо ефективні при мовній адаптації. Особистісно-орієнтований і соціокультурний підходи допомагають долати труднощі мовного бар'єру у навчанні. За навчальну діяльність білінгвальної основи було покладено принципи наступності та професійної спрямованості новизни і урізноманітнення засобів, форм та методів навчання. Модульне навчання, зокрема працює зв'язком у навчально-виховному процесі, а навчальний модуль є системою впорядкування знань відповідних норм та цінностей. Для досягнення високих результатів використовують модульний підхід, структурний зміст дисципліни формується на основі аналізу понятійно-термінологічного апарату. Це призводить до формування груп базових понять, а їх системне засвоєння веде до розвитку білінгвальної комунікативної компетенції. При вивченні їх білінгвальним методом [11, с. 152]. Модульний підхід обов'язково супроводжується словниковим підходом який передбачає пояснення спеціальної термінології двома мовами. Дані методи дають можливість систематизувати навчання, полегшити та прискорити оволодіння матеріалом. Як результат, сформувати білінгвальну компетентність на значному рівні у бажаній сфері. Лексико-термінологічний підхід дає змогу білінгву легко класифікувати, структурувати та освоїти термінологію обох мов, тоді коли особистісно-орієнтований підхід забезпечує розвиток особистих якостей. Комунікативні та лінгвістичні можливості у білінгвальному навчанні краще поєднувати із соціокультурними підходами. Чим вищий розвиток особистості тим краще здійснюється

© Лотфі Гаруді Г.С., 2017

системний підхід навчання на білінгвальній основі. Білінгвальну комунікативну компетенцію слід пов'язати із системою відносин, сукупністю цінностей кожного носія мови.

«...установками комунікативної поведінки, які визначають як готовність суб'єкта до актуалізації чітко спрямованої комунікативної діяльності» [4, с. 12]. Дані установки формуються впродовж усього життя індивідума на основі його досвіду спілкування в навколишньому середовищі, тобто людьми і тими орієнтирами, що зосереджують його на будь-якій важливій ролі в контакті з двомовною особистістю в сім'ї, школі та соціальних колах. Отже, з раннього віку людина піддається впливу інших людей, набирається особистого досвіду, тощо. Все це і є результат сформованих установок. Толерантність, серед них, відіграє неабияку роль у важливості формування комунікативної компетентності білінгвізму.

Дослідження у школах Європи свідчать про те, що мовним предметам й компетенції білінгвізму притаманні такі характеристики:

1. Рівень успіху досягнення викладання предметів іншою мовою є на порядок вищий у двомовній школі, ніж такий же рівень викладання даного предмету в монолінгвальній школі.

2. Мовна компетенція білінгвів прирівнюється до компетенції природних носіїв цієї мови.

3. В основі навчально-виховного процесу закладено позитивне відношення як до рідної мови і культури, так і до мови яку вивчають, формуючи повагу та тонке розуміння аспектів іншої мови.

4. Щоб наблизити рівень знань другої мови до міжнародних стандартів, важливим фактором є перебування в природному середовищі.

Спираючись на вже існуючі джерела та проведені за останні роки дослідження дають нам змогу виділити кілька підходів до вивчення поняття «білінгвізму». Виокремлюють соціолінгвістичний, лінгвістичний та функціональний підходи. Перший, соціолінгвістичний підхід, розглядає білінгвізм як існування двох мов в рамках одного мовного колективу. Свого часу, на даний підхід опирались А. Швейцер, А. Никольський, А. Майоров та багато інших лінгвістів. А. Майоров висловлювався про білінгвізм, як про суспільний феномен так: «...співіснування, взаємодія і взаємовплив двох мов в єдиному білінгвістичному комунікативному просторі в певну історичну епоху багатоетнічної держави» [8, с. 98].

В. Маккой виділяє білінгвізм в рамках функціонального підходу, говорячи, що білінгвізм – це «...альтернативне використання двох або більше мов одним і тим самим індивідумом» [12, с. 79]. Він подає такі характеристики двомовності:

– за її рівнем;
– за її соцфункцією;
– за мовною ситуацією;
– за інтерференцією.

На думку В. Верещагіна більше уваги потрібно приділити первинній та вторинній мовним системам. Людина, яка для спілкування здатна використовувати дві мовні системи називається білінгвом. Відразу помітним стає той факт, що поняття двомовності передбачає обов'язкове застосування двох мовних систем. Звертаючись до дослідження процесу опанування двох мов в умовах білінгвізму варто опрацювати джерела таких науковців: Р. Борсук, Т. Меєрович, В. Румянцевої, О. Біляєва, М. Пентелюк та Н. Бондаренко.

Двомовність також викликає інтерес і знання самих структур сприймання та формування мовлення. Психологічний аспект двомовності вивчали Л. Виготський, Е. Верещагін, М. Імедадзе, а також Б. Котик.

На сьогодні встановлено, що великий вплив на мовну поведінку білінгва має комунікативна схема. В своїх дослідженнях Т. Бурда описує фактори, що впливають на кодові переключення мови. В артикульованому мовленні при диглосному білінгвізмі основними екзогенними факторами впливу на перехід з однієї мови на іншу є сфера спілкування, соціальні установки та стереотипи і престиж мови. При недиглосному білінгвізмі найбільший вплив на кодові переключення мають такі екзогенні фактори, як мова співрозмовника, тема спілкування та ендогенний фактор нестачі лексичного запасу слів [2, с. 18]. Слід зазначити, що білінгви на комунікативному рівні володіють достатнім багажем основних видів мовленнєвої діяльності обох мов, які одночасно і паралельно розвиваються та вдосконалюються.

Цікавим фактором даної статті є те, що фахівці виділяють координовану і «хибну» двомовність [3, с. 268]. Білінгв з координованою двомовністю володіє двома мовними системами, які є незалежними одна від одної, тобто існує подвійна система позначеного. Індивіди з «хибною» двомовністю розвивають лише одну систему значень і між типами двомовності не існує чіткої межі. Скоріше є безперервна градація [9, с. 86-280]. Відповідь на питання з використанням координованої двомовності спрацьовує автоматично. У випадку з «хибною» вона буде озвучена лише тоді, коли індивід перекладе питання рідною мовою, обміркує, а тоді озвучить його тією мовою, якою до нього звернулися. Ті висновки знаходять своє підґрунтя в працях М. Сигуан та В. Маккі.

О.І. Литвинов виділяє основні завдання білінгвальної освіти:

– побудова компетентності суспільства з мовного погляду;
– подолання перешкод на шляху опанування другою мовою;
– досягнення культури населення;
– розширення двомовних програм;
– підкреслення переваг двомовної освіти [7, с. 125].

Шляхи формування комунікативної компетенції білінгвального навчання не є універсальними, вони модифікуються і ускладнюються в кожній окремій ситуації. Виділяють абстрагування і фільтрацію інформації, інтерпретацію, спрощення, асоціювання, комбінування і реорганізацію матеріалу, що опрацьовується. Кожен індивід по-своєму обробляє та пояснює прийняту інформацію через спектр власних особистісних інтерпретацій [6, с. 23].

Білінгвальна комунікативна компетентність забезпечує:

· самоідентифікацію білінгва як індивіда;
· взаємодію індивіда з навколишнім середовищем;
· особистісне поводження індивідуумів між собою;

· інтеграція соціальних груп і їх єдності в соціумі;

· диференціація суспільства як окремих груп;

· обмін досягненнями.

Все це дає поштовх до розвитку культурного суспільства [9, с. 81].

В розвиток об'єктивного бачення та аналізу комунікативної компетентності значний внесок зробили Н. Роджерс, Р. Рінер, Е. Берк та інші. З метою уникнення педагогічного маніпулювання і забезпечення вільного спілкування міжнародний департамент стандартів навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performans and Instructions) визначає компетентність, як спроможність кваліфіковано діяти, справлятись з тією чи іншою діяльністю, виконувати завдання, досягати поставленої мети. Одночасно з тим комунікативна компетентність являється базою знань, звичок і стосунків, що підштовхують особистість на здійснення конкретних функцій досягаючи відповідних вершин, еталонів поставленої цілі.

Сьогодні навчальні програми білінгвальної освіти постійно вдосконалюються, так як переважна більшість європейських країн може це собі дозволити. М. Тадеєва зазначає, що «білінгвальна освіта» – це процес, де навчання немовних дисциплін ведеться іноземною мовою [10, с. 242]. Такий підхід поширений в Німеччині, Великобританії, Франції та багатьох інших країнах Європи, які стверджують факт оволодіння другою мовою ефективніше за умов використання відповідних методів навчання. Така організація білінгвальної навчання не лише підвищує освітній розвиток, а формує світогляд, культурне бачення народів, мови яких вивчаються, комунікативних здібностей людей і їх особливості.

Висновки до даного дослідження. Для успішного досягнення поставленної мети індивіду необхідно займати та при потребі змінювати свої комунікативні позиції в інтересах комунікативного контакту. Завданням є досягнути певного стандарту в говорінні двома мовами на однаковому рівні. В даному випадку важливим є комунікативна поведінка, відповідно до умов середовища в якому перебуває двомовна особа. Як підсумок, двомовну освіту ми можемо тлумачити як освітню систему «...коли навчання відбувається двома мовами, з яких одна частіше за все, але не завжди – перша мова учнів» [9, с. 184].

Список літератури:

1. Авроник В.А. Двуязычие и школа: проблемы двуязычия и многоязычия / В.А. Аврорин. – М.: Наука, 1972. – С. 172.
2. Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму: автор. Дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» Т.М. Бурда. – К., 2002. – С. 18.
3. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Новое в лингвистике. Вып. IV. Языковые контакты. – М.: Прогрес, 1972. – 268 с.
4. Джелериевская М.А. Установки коммуникативного поведения: диагностика и прогноз в конфликтивных ситуациях. М.А. Джелериевкая. – М.: Смысл, 2000. – С. 12.
5. Имедадзе И.В. Экспериментально-психологические исследование овладения и владения вторым язиком / Н.В. Имедадзе. – Тбилиси, 1979. – С. 135.
6. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию / О.А. Леонтович // Учебное пособие – М.: Гнозіс, 2007. – 286 с.
7. Литвинов О.І. Двомовний аспект полікультурної освіти у школах США О.І. Литвинов // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 119-127.
8. Майоров А.П. Социальные аспекты взаимодействия языков в билингвистическом пространстве / А.П. Майоров. – Уфа: из-во БГМУ, 1997 – С. 98.
9. Сигуан М., Макки У.Ф. Образование и двуязычие / М. Сигуан, У.Ф. Макки; [Пер. с франц] – М.: Педагогика.1990. – 86. – 280 с.
10. Тадеєва М.І. Проблема білінгвізму і плюрилінгвізму в мовній освіті європейський країн / М.І. Тадеєва // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі. Зб. наук. праць. Вип. 10. – Донецьк, 2008. – С. 242-249.
11. Юцявичене П.А. Теоретические основы модульного обучения: дис. ...д-ра пед. наук / П.А. Юцавичене. – Вильнюс, 1990. – 406 с.
12. Mackey W.F. A. Typology of bilingual education / W.F. Mackey // Corbascov F. bilingual schooling in The United States: A. Sourcebook for educational personnel. – N.Y. 1976. – P. 79.

Лотфи Гаруди Г.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

БИЛИНГВАЛЬНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ, ПУТИ И МЕТОДЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье уточняется сущность понятия билингвальной коммуникативной компетентности. В общем внимание акцентируется на развитии двуязычной образования и эффективности педагога, его успешной возможности занять необходимое место, учитывая смену коммуникативных позиций в интересах коммуникативного контакта. Коммуникативная компетентность выступает широко употребляемым термином, которым оперируют лингвисты в грамматике, морфологии, синтаксисе и фонологии студента примененной в языке, а также оговорки общественных навыков и соответствия их использования. Принимается во внимание исследования европейских школ, которые определяют языковую компетенцию билингвального образования. Статья также анализирует языковую компетентность в билингвальних заведениях и объясняет значение изучения второго иностранного языка, который стоит на уровень выше, чем в монолингвальной школе.
Ключевые слова: билингвальноое образование, билингвальные программы, коммуникативная компетенция, иностранный язык, коммуникативная среда, языковые системы.

Lotfi Ghahrodi H.S.
National University «Lviv Polytechnic»

BILINGUAL COMMUNICATIVE COMPETENCE, WAYS AND METHODS OF ITS FORMATION

Summary
This article clarifies the essence of the concept of the bilingual communicative competence. The attention is focused on the bilingual language competence development. To be effective, the teacher should be able to take a certain position during the communication process but at the same time be ready to adjust and even change it if necessary in the best interest of the communicative contact for the sake of achiving the best effects from the communicative situation. Communicative competence is presented as a widely used term which is operated by linguistics referring to the student's ability to appropriety apply grammar, morphology, syntax, phonology of the language in particular communicative situations to achive certain communicative purpose. The research into school bilingual education in Europe has been also considered here. The article deals with analyzing the level of the language of the second importance in bilingual schools. It turned out that sometimes it is higher than the students' language competence in monolingual schools.
Keywords: bilingual education, вilingual program, communicative competence, foreign language, communicative environment, speech system.

УДК 378

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ

Марков Д.Ф.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті на основі досліджень різноманітних джерел розглянуто та проаналізовано умови розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій, що дало змогу до пошуку нових підходів у розв'язання даної проблеми.
Ключові слова: навчальний процес, професійна підготовка, технологічна освіта, вчитель технологій, художньо-творчий потенціал.

Постановка проблеми. Діяльність кожної людини тривалий час була перетворюючою, часто руйнівною стосовно навколишнього середовища. Навіть творча діяльність людини спрямовувалася на якомога максимальне використання природних ресурсів для екстенсивного розвитку виробництва. Розвиток індустріального суспільства вимагав від фахівців високого рівня технічного мислення, тоді як етичним і естетичним аспектам його діяльності уваги приділялося недостатньо.

Рівень суспільного буття, зростання матеріальних і духовних потреб особистості, необхідність гармонізації стосунків людини і довкілля вимагають розвитку в майбутніх фахівців творчих сил, устремлінь будувати своє життя за законами добра і краси. В суспільстві виникла потреба у фахівцях, які володіють творчими здібностями і мають бездоганний естетичний смак. Очевидно, що прищеплювати такий смак і розвивати художньо-творчі здібності в майбутнього фахівця треба з шкільних років, і головна роль тут відводиться вчителю технологій. На жаль, у його підготовці є ще багато неузгоджених питань, а в розробках її теоретичних основ є ще чимало невирішених проблем, зокрема, естетично-художньому вихованню та розвитку художньо-творчих умінь і навичок відводиться занадто мало місця.

Проблема формування художньо-естетичної культури майбутніх учителів технологій набуває особливої актуальності в контексті відродження національної культури. Тому процес його професійної підготовки вимагає кардинальних змін у напрямі розвитку його художньо-творчих здібностей.

У діяльності вищої школи України використовуються як традиційні форми, методи, засоби художньої творчості студентів, так і здійснюється пошук нових, характерних для сучасних соціально-економічних умов розбудови незалежної самостійної держави, покликаних до життя проблемами національно-культурного, духовного відродження суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На особливу роль мистецтва, художньої творчості в естетичному, моральному та трудовому вихованні молоді, формуванні творчої особистості вказують у своїх працях психологи і педагоги-дослідники, серед яких А.А. Аронов, І.А. Зязюн, М.С. Каган, В.І. Мазепа, Л.М. Масол, Н.Г. Ничкало, Л.О. Новак, О.М. Отич, В.О. Радкевич, О.П. Рудницька, О.П. Тищенко та інші.

Проте в наявних працях не розкрито повністю роль учителя технологій в розвитку творчого мислення школярів і їхніх художньо-творчих здібностей. І хоча процес його підготовки досліджувався багатьма науковцями, серед яких Г.С. Альтшуллер, Р.С. Гуревич, О.М. Коберник, В.М. Мадзігон, В.О. Моляко, Є.М. Мілерян, В.К. Сидоренко, В.В. Стешенко, Г.В. Терещук, Д.О. Тхоржевський, О.І. Щербак та інші, в їхніх працях розглядаються переважно питання технічної творчості майбутнього вчителя, його техніко-конструкторської діяльності, проведення занять. Вважаємо, що в умовах постіндустріального суспільства, яке розвивається досить швидкими темпами, суттєву увагу треба приділяти й розвитку творчого мислення майбутнього вчителя технологій і створенню умов для його художньої творчої діяльності. Усі ці обставини вимагають обґрунтованого вдосконалення професійної підготовки вчителя технологій, розвитку його художньо-творчих умінь і навичок.

Педагогічна наука приділяла і приділяє значну увагу проблемам трудової підготовки підростаючого покоління, трудового виховання школярів, підготовці вчителя до творчої педагогічної діяльності в галузі трудового виховання. Сучасні дослідження проблеми підготовки вчителя до трудового виховання школярів базуються на наукових працях вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів: С.І. Архангельського, П.Р. Атутова, Ю.К. Бабанського, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, П.Я. Гальперіна, О.М. Леонтьєва, М.М. Скаткіна, В.А. Сластьоніна, П.І. Підкасистого й інших. Різноманітні аспекти теорії і практики трудового виховання характеризуються в роботах П.Р. Атутова, С.Я. Батишева, К.А. Івановича, А.Г. Калашнікова, С.М. Шабалова.

Розвиток ринкових відносин, утворення різноманітних форм власності висувають нові вимоги до формування та становлення особистості, її самореалізації в сучасних соціально-економічних умовах. Це зумовлює необхідність порушення питань трудової підготовки, котрі не розглянуті в наявних наукових дослідженнях.

Такий склад речей зумовив підготовку публікації, метою якої є розгляд розвитку художньо-творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій, та визначення умов котрі сприяють розвитку даного процесу.

© Марков Д.Ф., 2017

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілеспрямоване формування особистості, здатної творчо підходити до праці в будь-якій сфері людської діяльності – найважливіше завдання, що стоїть перед сучасною школою. Змінилися соціально-економічні умови життя, відбулася зміна парадигми вітчизняної освіти. Установка на творчість обумовлена швидким темпом зміни параметрів навколишнього світу. А це, у свою чергу, викликає в людини потребу в адаптації, пристосуванні до цих постійних змін. Прагнення реалізувати дану потребу приводить до формування здатності адекватного реагування на зміну умов, що виражається в думках, справах і вчинках, що носять пошуковий, творчий характер. Дії за шаблоном, засновані на набутих знаннях і відомих способах діяльності уже не можуть задовольнити вимозі адаптації до змін, що відбуваються. Навпроти, жорстко задані і некритично засвоєні зразки дій перешкоджають прояву творчості.

Це протиріччя змушує шукати інші, нові підходи до навчання в загальноосвітній школі, де закладаються основи особистісного розвитку людини, щоб випускники були готові до самореалізації в майбутньому дорослому житті.

Для однозначності розуміння звернемося до термінології і розкриємо сутність уживаних у даному тексті понять. Під творчістю в узагальненому виді розуміється цілеспрямована діяльність людини із створення нових цінностей, що мають суспільне значення. Самореалізація в психолого-педагогічній літературі розглядається як максимальне розкриття творчої здатності [9, с. 56]. Творча здатність, так само, як і творчий потенціал – інтегративна характеристика особистості. У її структуру входять мотиваційний, інтелектуальний, комунікативний, світоглядний, моральний, естетичний компоненти [2].

Творчий потенціал і творча здатність співвідносяться як потенційне й актуальне. Загальновідомо, що особистість розвивається в діяльності. Творчості не можна навчити показом або розповіддю. Творчі якості особистості можуть бути розвиті тільки в діяльності, що носить продуктивний, творчий характер. При наявності діяльнісної активності творчий потенціал, розкриваючись і розвиваючись, перетвориться в творчу здатність, тобто в здатність творчо підходити до будь-якої діяльності (у цьому полягає універсальний характер творчої здатності).

Процес розвитку творчого потенціалу, розкриття творчих можливостей вимагає значного часу, як і будь-який творчий процес. Для його ефективності необхідно протягом усього навчання створювати такі умови, щоб кожен мав можливість опанувати особистим досвідом творчої діяльності, заснованому на отриманих, добутих самостійно і засвоєних знаннях.Також одним із суттєвих недоліків їхньої професійної підготовки, на наш погляд, є недостатнє залучення студентів до діяльності в художній галузі, відсутність мотивацій до підвищення культурного рівня, умов і засобів активації їхнього духовного, творчого потенціалу.

Проблеми виникають і в розумінні конкретного твору мистецтва як символічного, образного відображення світу. Не завжди студенти в змозі актуалізувати для себе ті сенси, що втілюють в собі твори мистецтва. Досить часто тлумачення суті, ідеї, смислу мистецьких творів у мистецтвознавській, філософській чи в навчально-методичній літературі незрозумілі студентам. Взагалі таку ситуацію можливо пояснити і відсутністю певного культурного досвіду, неспроможністю знайти культурні аналоги в реальній дійсності, неможливістю уявити своє існування в просторі культури, відсутністю внутрішніх духовних стимулів [6].

Однією з актуальних проблем освіти на сучасному етапі є розвиток духовної культури особистості під час керування педагогічним процесом. Проблема полягає в тому, що освіта вже довгий час існує на тлі гострого дефіциту духовної культури. А за переконаннями багатьох науковців [4; 30], саме культура є тим середовищем, яке вирощує і живить особистість. Остання, орієнтуючись на культурні – вони ж загальнолюдські цінності, може піднятися і над простором діяльності, і над колективом, і над самим собою, в тому числі, безумовно, піднятися до рівня колективу або підняти колектив до свого рівня.

У цьому випадку викладач повиненураховувати потребу в свободі самореалізації студента. Під потребою в свободі самореалізації, насамперед, розуміємо свободу вибору форм життєдіяльності, цілей і засобів її досягнення, напрямів і галузей існування. Свобода самореалізації майбутнього вчителя технологій пов'язана з його можливостями і нахилами. Найбільші можливості самореалізації містить у собі творча діяльність студента. До творчої діяльності відносять таку діяльність людини, що, переробляючи старий досвід, створює щось нове, раніше невідоме.

Процес навчання у вищому навчальному педагогічному закладі, як показують дослідження [1], характеризується такими рисами:

1. Він зумовлений суспільними потребами, що відображають стан розвитку країни, її економіки і можливості розвитку освіти. Вимога спрямована на реалізацію головної мети педагогічних навчальних закладів у сучасних умовах – формувати вчителя, здатного творчо розв'язувати проблеми навчально-виховного процесу в школі, вчителя, який забезпечить інтелектуальний, фізичний, моральний і естетичний розвиток учнів.

2. Залежить від матеріально-технічної бази і рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу. Згідно з цією вимогою навчально-виховний процес потрібно забезпечувати лабораторно-аудиторним фондом і навчально-технічними засобами, базою педагогічної практики, а також ефективними методами застосування технічних засобів навчання (ТЗН), комп'ютерної техніки, навчально-методичними посібниками.

3. Має бути цілісним, що виявляється в єдності навчання, виховання і розвитку особистості майбутнього вчителя на основі комплексної організації його діяльності під час навчання. Ця вимога зумовлює формування морально цілісної особистості, в якої прагнення, слово, вчинки не суперечать нормам моралі, виробленим у суспільстві і яка здатна організувати цілісний навчально-виховний процес у школі.

4. Забезпечує взаємозв'язок навчальних і реальних пізнавальних можливостей студентів; це

означає, що студент є суб'єктом педагогічного процесу у вищому навчальному закладі, має право вибору альтернативних навчальних планів і програм, можливість для вдосконалення своїх задатків у процесі самостійної науково-пізнавальної і практичної діяльності.

5. Єдність у викладанні і навчанні. Ця вимога виявляє спільність діяльності викладача вищого навчального закладу і студента, завдяки чому в педагогічному процесі не лише розвивається студент, а й вдосконалює свій науково-теоретичний і методичний рівень викладач. Отже, відносини між учасниками педагогічного процесу є основним компонентом педагогічної діяльності, запорукою його успіху.

6. Зумовлює взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм організації навчання, її основу становить міждисциплінарна психолого-педагогічна концепція, зорієнтована на високий рівень комунікативності й активності студентів, теоретичної рефлексії, на інноваційну й інтелектуальну ініціативу, активність суб'єктів навчання [10, с. 21].

Завдання викладача – створити умови для реалізації кожною молодою людиною своїх можливостей. Педагогічний ВНЗ – це своєрідний стартовий майданчик, звідки його вихованці йдуть у велике життя. І від того, яким буде цей майданчик, багато в чому залежить їхнє майбутнє. Тут формуються найбільш цінні людські якості особистості майбутнього вихователя. Тут він опановує не лише новітню методику навчання, а й засоби здобуття нових знань, розвиває свої творчі здібності.

Умови розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя [3]:

– цілеспрямована орієнтація всієї системи підготовки на образ сучасного вчителя-гуманіста, професіонала, носія провідних ідей національної і загальнолюдської культури;

– виявлення реального стану сформованості в майбутніх учителів професійно-педагогічних потреб, цілей, мотивів, установок, пов'язаних з відповідним напрямом освітньо-виховної діяльності;

– педагогічна діагностика сформованості елементів педагогічної майстерності на довузівському і вузівському етапах тих, хто навчається, та рівня педагогічної майстерності вчителів на післявузівському етапі;

– забезпечення відносної завершеності кожного етапу становлення професіонала при одночасному формуванні у тих, хто навчається, загальної установки на незавершеність процесу професійного становлення в цілому, усвідомлення професійного самовдосконалення, необхідності постійного пошуку шляхів удосконалення власної професійної майстерності;

– орієнтація майбутнього спеціаліста на сприйняття позицій власної активної життєдіяльності, що відповідає за досягнутий рівень професійної майстерності;

– творчий характер професійної підготовки з урахуванням індивідуальних можливостей та особистостей кожного студента;

– забезпечення відповідних умов для активної участі студентів у навчальному моделюванні шляхом створення і відпрацювання моделей педагогічної взаємодії; поширення завдань відпрацювання елементів професійної майстерності на всі дисципліни психолого-педагогічного циклу, розробку та впровадження комплексних, міждисциплінарних видів занять;

– постійні творчі зв'язки із загальноосвітніми школами та закладами освіти на довузівському, вузівському та післявузівському етапах;

Від того, в яких умовах буде проходити формування особистості вчителя, залежить його подальша педагогічна майстерність. Для здійснення художньо-творчої діяльності майбутньому вчителю технологій необхідні певні знання, уміння і навички.

Як зазначається в Українському педагогічному словнику [7, с. 338], вміння – це «здатність виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок». Академік С.У. Гончаренко зазначає, що без знань немає вмінь, оскільки «вміння є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці» [7, с. 338].

Яке ж співвідношення між уміннями та навичками? У тому самому педагогічному словнику зазначається, що навички – це «дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними. При наявності навичок діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше» [7]. Навички відповідно до видів діяльності поділяють на рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні, перцептивні. Очевидно, що художньо-творча діяльність учителя технологій передбачає наявність у нього всіх названих видів навичок.

Висновки. Спираючись на різноманітні підходи до трактування поняття «творчість» у філософії, психології та педагогіці, визначивши її основні показники у професійній діяльності вчителя та враховуючи специфіку праці вчителя технологій в умовах постіндустріального суспільства, ми розглядаємо художньо-творчу діяльність як важливу складову навчально-виховного процесу.

Зважаючи на високий виховний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва та художньо-творчої діяльності на розвиток особистості, визначено необхідність розвитку художньо-творчих умінь і навичок у майбутнього вчителя технологій.

Проведений нами аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок, що основою для розвитку в майбутніх учителів художньо-творчих умінь і навичок є такі умови:

– одночасний розвиток технічного і художнього мислення;

– синтез технічних знань з високою гуманітарною культурою;

– широке використання виховної і розвивальної ролі мистецтва;

– систематичне виконання студентами творчих завдань;

– максимальне врахування індивідуальних здібностей, інтересів та схильностей студентів;

– активна участь майбутнього вчителя в культурному житті ВНЗ, міста, області, країни.

Керуючись тим, що навички формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дій, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь, було вирішено створити відповідне

навчальне художньо-творче середовище, застосувати особистісно орієнтований підхід, пробудити мотивацію студентів до художньо-творчої діяльності, до самовираження і самовдосконалення.

Список літератури:

1. Аксенов Д.Е. Подготовка преподавателей политехнических и професионально-технических дисциплин / Д.Е. Аксенов, П.С.Маргулис. – 1961. – № 10. – С. 79-84.
2. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: монография / В.И. Андреев. – Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 346 с.
3. Барбіна Є.С. Формування педагогічної майстерності вчителя в системі неперервної педагогічної освіти. Неперервна професійна освіта / Є.С. Барбіна. – К., 2001. – 295 с.
4. Битинас Б.П. Структура процесса воспитания: методологический аспект / Б.П. Битинас. – Каунас: Швиеса, 1984. – 190 с.
5. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання / А.М. Бойко. – К.: ІЗМН, 1996. – 320 с.
6. Буяльська Т.В. Гуманізація технічної освіти в умовах соціально-економічної та духовної кризи суспільства / Т.В. Буяльська. – 1993. – № 1. – С. 36-39.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
8. Одінцова Т.В. Гуманістична позиція вчителя XXI століття / Т.В. Одінцова, Л.М. Кравченко. – № 5(31). – 2000. – 109 с.
9. Рындак В.Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теория взаимодействия): монографія / В.Г. Рындак – М.: Пед. вестник, 1997. – С. 56.
10. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія / Л.О. Хомич. – К.: «Magistr-S», 1998. – 200 с.

Марков Д.Ф.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация
В статье на основе исследований различных источников рассмотрены и проанализированы условия развития художественно-творческого потенциала будущего учителя технологии, что позволило к поиску новых подходов в решении данной проблемы.
Ключевые слова: учебный процесс, профессиональная подготовка, технологическое образование, учитель технологий, художественно-творческий потенциал.

Markov D.F.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

CONTEMPORARY TRENDS AND CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ARTISTIC AND CREATIVE POTENTIAL IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TECHNOLOGY TEACHER

Summary
In the article, based on the research of various sources, the conditions of development of artistic and creative potential of the future teacher of technologies were considered and analyzed, which made it possible to find new approaches in solving this problem.
Keywords: educational process, professional training, technological education, technology teacher, artistic and creative potential.

УДК 37.032:371.322:355.23:351.746.1

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМАНДИРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВИХ ДИСЦИПЛІН

Мірошніченко А.А.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена характеристиці та обґрунтуванню методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін. Запропонована методика базується на сучасних психолого-педагогічних теоріях: теорії професійного становлення особистості в системі вищої освіти, соціально-педагогічних положеннях щодо ролі соціального середовища в розвитку особистості, теоретико-методологічній концепції педагогічної освіти, теорії проблемного навчання, оптимізації процесу навчання, системної організації навчання). За результатами аналізу наукових праць з проблеми та проведеного дослідження встановлено, що до загальновійськових навчальних дисциплін, які мають значний вплив на формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників, належать «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування» та «Стройова підготовка». Пропонована методика отримала назву «Школа молодого командира». Автором виділено такі напрями формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін: виховний (формування фахових командирських компетентностей за мотиваційно-пізнавальним критерієм); навчальний (формування фахових командирських компетентностей за когнітивним критерієм); діагностичний (формування фахових командирських компетентностей за діяльнісно-поведінковим критерієм). Запропонована методика передбачає використання різноманітних форм, методів та прийомів навчання. Основою методики є суб'єкт-суб'єктна форма взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу, що передбачає мотивовану діяльність курсанта як суб'єкта формування лідерських, організаторських та комунікативних фахових командирських компетентностей.

Ключові слова: методика, методи навчання, форми навчання, прийоми навчання, майбутні офіцери-прикордонники, фахові командирські компетентності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Якість вищої військової освіти, перш за все, пов'язується із здобуттям певних фахових компетентностей, що надають змогу майбутньому офіцерові оптимально використовувати накопичений під час навчання капітал у реальних умовах оперативно-службової діяльності. У процесі вивчення загальновійськових дисциплін курсант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) включається в систему соціальних відносин, оперативно-службової діяльності, результати якої залежать від здатності реалізовувати командирські функції на первинних посадах. Тому для майбутнього офіцера-прикордонника однією із складових такого капіталу є формування фахових командирських компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Різні аспекти проблеми формування фахових командирських компетентностей знайшли своє відображення у працях В. Веретільника, Р. Мішенюка, Ю. Сердюка, О. Торічного, А. Машталера, Р. Мішенюка та ін. Психологічні аспекти проблеми висвітлюють у своїх працях вчені О. Волобуєва, Ю. Ковальчук, Є. Потапчук, О. Сафін. Для нашого дослідження викликають інтерес у плані практичних рекомендацій праці військових педагогів А. Галімова, О. Діденка, Д. Іщенка, О. Ставицького, О. Торічного. Але розробленню методик, що сприяють формуванню фахових командирських компетентностей, не дивлячись на їх актуальність, не було приділено достатньої уваги.

Запропонована методика базується на сучасних психолого-педагогічних теоріях: теорії професійного становлення особистості в системі вищої освіти (В. Адольф, В. Кагерманьян, В. Краєвський, І. Лернер та ін.); соціально-педагогічних положеннях щодо ролі соціального середовища в розвитку особистості (А. Мудрик, В. Петрищев, М. Шилов та ін.); теоретико-методологічній концепції педагогічної освіти (Л. Веретенніков, А. Вербицький, В. Данильченко, В. Кузовльов, В. Опушкін, А. Петров, В. Симонов, В. Сластьонін та ін.; теорії проблемного навчання; оптимізації процесу навчання; системної організації навчання; керування процесом навчання).

Метою статті є обґрунтування методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. При розробленні методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін враховувалися результати попереднього теоретичного пошуку. За результатами аналізу наукових праць з проблеми та проведеного дослідження встановлено, що до загальновійськових навчальних дисциплін, які мають значний вплив на формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників, належать «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування» та «Стройова підготовка».

Метою вивчення навчальної дисципліни «Стройова підготовка» є підготовка офіцера Державної прикордонної служби України, який має

© Мірошніченко А.А., 2017

відмінний стройовий вишкіл, здатний впевнено керувати строями підрозділу та організовувати навчання підлеглих зі стройової підготовки.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Стройова підготовка» є підготовка офіцера Державної прикордонної служби України, який має відмінний стройовий вишкіл, здатний впевнено керувати строями відділення, взводу та організовувати навчання підлеглих зі стройової підготовки.

Пропонована методика формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін отримала назву «Школа молодого командира».

Виходячи із розуміння методики як сукупності різноманітних методів, а також способів і прийомів навчання курсантів, за результатами аналізу наукової літератури [1, с. 82-83] до компонентів методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін нами було віднесено цільовий, організаційний, змістовий та результативний компоненти.

Цільовий компонент методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін відображається в меті вивчення цих дисциплін та реалізується через вирішення завдань освітнього процесу. Цей компонент методики забезпечує ефективне отримання очікуваного результату – зростання рівня сформованості фахових командирських компетентностей. Оскільки у структурі зазначених компетентностей нами виділені три складові (лідерські, організаторскі та комунікативні компетенції), процес формування цих компетентностей передбачає завдання щодо формування кожної з його складових.

Організаційний компонент методики являє собою сукупність педагогічних умов, обґрунтованих у підрозділі 2.3 (використання можливостей загальновійськових дисциплін у розвитку мотивації курсантів до формування фахових командирських компетентностей; активізація самовдосконалення фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників засобами інтерактивних методів вивчення загальновійськових дисциплін; моніторинг процесу формування фахових командирських компетентностей).

Змістовий компонент методики охоплює комплекс форм, методів і прийомів організації формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників відповідно до завдань педагогічного експерименту. Під час експериментального навчання форми, методи та прийоми використовувались комплексно, хоча завдання щодо формування кожної складової фахових командирських компетентностей мають свою специфіку.

Результативний компонент методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін являє собою опис очікуваного результату впровадження визначених педагогічних умов в освітній процес курсантів експериментальної групи на підставі визначення критеріїв і показників сформованості зазначеного феномену (підрозділ 2.1). Шляхом якісної та кількісної оцінки відповідності результативного компоненту очікуваному результату дослідження визначалась ефективність педагогічних умов.

Результати аналізу наукової літератури [1-3] дали можливість виділити концептуальні підходи до обґрунтування методики формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін «Школа молодого командира».

Основою методики є суб'єкт-суб'єктна форма взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу, що передбачає мотивовану діяльність курсанта як суб'єкта вдосконалення своїх лідерських, організаторських та комунікативних якостей, формування відповідних фахових командирських компетентностей. Аналіз психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблематиці професійного самовдосконалення особистості (О. Гнидюк, К. Єльницький, В. Крижка, С. Миропольський, Є. Павлютенков, О. Прокопова та ін.) засвідчив, що особистісно-професійне становлення фахівців різних галузей загалом і формування їх фахових компетентностей, зокрема, неможливе без суб'єктної активності, спрямованої на власний розвиток.

Оскільки формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників відбувається у процесі вивчення загальновійськових дисциплін, зміст методики «Школа молодого командира» залежить від дії законів професійної дидактики. Як вважають сучасні військові педагоги, закони професійної дидактики – це її об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення освітнього процесу. У цих законах відображається сутність дидактичного процесу [2, с. 23]. Тому їх знання допомагає обґрунтовано визначати зміст навчання майбутніх офіцерів-прикордонників, правильно окреслювати шляхи та засоби освітньої діяльності, уникати шаблонного підходу, творчо організовувати та проводити навчальні заняття з загальновійськових дисциплін.

Науковці зазначають, що під час створення дидактичних систем педагогам необхідно орієнтуватися не на окремі принципи навчання, а на їх систему і розглядати її як сукупність конкретних рекомендацій [3, с. 282].

Нам імпонує наукова позиція О. Старчука, який, виділяє три напрями формування фізичної готовності курсантів під час професійної підготовки: виховний, навчальний та контрольний [1, с. 84] і вказує, що у структуру навчальних занять обов'язково повинні входити усі три зазначені напрями. Вважаємо за доцільне виділити такі напрями формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін:

– виховний (формування фахових командирських компетентностей за мотиваційно-пізнавальним критерієм) – тренінги професійної мотивації, тренінг особистісного зростання, створення ситуації успіху, переконання, приклад, заохочення, бесіда, змагання;

– навчальний (формування фахових командирських компетентностей за когнітивним критерієм) – лекція, інструктаж, пояснення, розповідь, демонстрація, вправа, практична робота, гра, самоосвіта, самостійна робота, стажування;

– діагностичний (формування фахових командирських компетентностей за діяльнісно-поведінковим критерієм) – тестування, анкетування, опитування, бесіда, рейтинговий контроль, самоконтроль, інтегральне оцінювання, компетентні оцінки, незалежні характеристики, залік, екзамен.

Під час вивчення загальновійськових дисциплін використовують різні методи, але з їх загального набору треба обирати ті, які найповніше сприяють вирішенню конкретного завдання – формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників.

Щодо методів, які використовувались під час експериментального навчання, то це – методи, що належать до різних груп. Перша група – методи навчання за джерелом передачі й сприйняття інформації: словесні, наочні, практичні, відео метод тощо. Серед словесних методів найбільш дієвим щодо формування фахових командирських компетентностей є розповідь, бесіда, лекція. Серед наочних – демонстрація. Важливу роль відіграє відеометод, який з'явився у зв'язку з інтенсивним проникненням в освітній процес нових джерел екранної передачі інформації – проекторів, навчального телебачення, мультимедійних систем. Він базується переважно на наочному сприйманні інформації. Проте кіноекран і телевізор слабко стимулюють розвиток абстрактного мислення та самостійності. Потрібні спеціальні завдання, вправи зі сприймання і запам'ятовування наочної інформації, розвитку мислення. Проте, відеоматеріал на заняттях із загальновійськових дисциплін сприяє засвоєнню курсантами повної та достовірної інформації, що стосується командирської діяльності, засвоєнню алгоритмів виконання різних видів діяльності, використанню відео документів, раціональному використанню навчального часу, підвищенню результативності освітньої діяльності. Відеометод доповнює метод показу (кінофільмів, телепередач, у ході яких демонструються дії прикордонних нарядів у тих чи інших обставинах, демонструється методика навчання, показ шляхів досягнення необхідних результатів у підготовці курсантів). Серед практичних методів дієвими щодо формування фахових командирських компетентностей є: метод вправ (осмислене багатократне, послідовно ускладнене повторення визначених прийомів та дій.), навчальна робота (застосування отриманих знань при вирішенні практичних завдань, уміння використовувати теорію на практиці). Цей метод сприяє поглибленню отриманих знань, умінь, стимулюванню пізнавальної діяльності, дозволяє провести контроль і корекцію.

Друга група – за логікою передачі та сприймання навчальної інформації – поділяється на індуктивні та дедуктивні методи.

Індуктивний метод (від лат. Inductio – зведення) – форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне. Індуктивний метод навчання забезпечує перехід від одиночного до загального висновку. Висновки, одержані внаслідок безпосереднього зв'язку з фактами, є переконливими, доказовими, доступними і зрозумілими. Індуктивний метод вчить курсантів виявляти причинно-наслідкові залежності, висувати проблеми і долати суперечності, що виникають у процесі вирішення проблеми, тобто сприяє розвитку творчого мислення [2]. Використовувався, переважно, для формування організаторських та комунікативних компетенцій.

Дедуктивний метод (від лат. deductio – виведення) – перехід від загального до окремого – забезпечує систематичний і стрункий виклад навчального матеріалу, тісний взаємозв'язок елементів знання в йог системі: уміння виводити одні знання з інших, зв'язувати їх, абстрагуючись від конкретного змісту, застосовувати здобуті знання в оперативно-службовій діяльності. Цей метод звільняє освітній процес від надмірної фактології, великої кількості прикладів. Використовувався, переважно, для формування лідерських, частково – організаторських, компетенцій.

Третя група – класифікація методів за рівнем самостійності пізнавальної діяльності, якого досягають курсанти, працюючи за запропонованою схемою вивчення загальновійськових дисциплін. Методи: репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідний.

Репродуктивний метод (ре + лат. productio – відтворення) – відтворення готових зразків. Він забезпечує можливість передачі значного обсягу знань, умінь у стислий термін і з невеликими витратами зусиль. Але пізнавальна діяльність, активізована викладачем, призводить лише до запам'ятовування готових знань і подальшого їх безпосереднього відтворення, яке може бути й неусвідомленим. Проте репродуктивна діяльність передує творчій, тому ігнорувати її у навчанні не слід, як і не слід занадто захоплюватися нею. Репродуктивний метод повинен поєднуватися з іншими методами.

Метод проблемного викладу знань є перехідним від виконавчої до творчої діяльності. Метод має такі ознаки:

викладач показує шлях дослідження проблеми, розкриваючи її вирішення з початку до кінця;

слухачі, спостерігаючи за ходом міркувань, одержують приклад вирішення пізнавальних труднощів;

викладач загострює суперечності між раніше здобутими знаннями і новими фактами, процесами, які слухачі спостерігають;

слухач не в змозі пояснити ці факти, процеси через брак наявних у нього знань. Виникає потреба в нових знаннях, яку він прагне задовольнити;

слухач використовує способи вирішення проблем у власній пошуковій роботі, виявляючи при цьому активність і самостійність власної думки в межах формально-логічного мислення.

Частково-пошуковий (евристичний) метод має такі характерні ознаки:

знання курсантам не пропонуються в «готовому» вигляді, їх потрібно здобувати самостійно;

викладач організовує не повідомлення чи виклад нових знань, а пошук їх за допомогою різноманітних засобів;

курсанти під керівництвом викладача самостійно мислять, вирішують пізнавальні завдання, які виникають, створюють і вирішують проблем-

ні ситуації, аналізують, порівнюють, узагальнюють, роблять висновки тощо, у результаті чого у них формуються усвідомлені міцні знання.

Отже, частину знань повідомляє викладач, частину курсанти здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені питання чи вирішуючи проблемні завдання. Звідси метод одержав назву частково-пошукового.

Дослідний метод зводиться до такого:

викладач разом зі курсантами формує проблему, вирішенню якої присвячується проміжок навчального часу;

курсанти самостійно здобувають знання у процесі вирішення (дослідження) проблеми, порівняння різних варіантів одержаних відповідей.

Із поняттям «метод навчання» тісно пов'язане поняття «прийому навчання» як складової частини методу, діалектично пов'язаною з ним, що в конкретних ситуаціях може бути і методом, і прийомом навчання [4, с. 74]. Так для того, щоб забезпечити виникнення позитивних емоцій щодо освітньої діяльності, підключити глибокі внутрішні переживання особистості курсанта, викладачі застосовують різні прийоми: створення ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву, образності та ін.

У ході дослідження виявлено залежність формування фахових командирських компетентностей від вибору форм організації освітнього процесу. Поняття «форма» (від лат. forma – зовнішній, устрій) трактується як зовнішній вигляд, тип, структура чогось. У навчанні – це його конструкція, обумовлена змістом, методами, прийомами та засобами діяльності суб'єктів навчання.

Форми навчання забезпечують зовнішні та внутрішні організаційні умови, надають видам занять своєрідності, посилюють їх дієвість, особливо коли один і той же метод у різних формах виявляється по-різному.

Загальні форми навчання особового складу можна поділити на три групи:

навчально-планові (теоретичні, практичні), тренувальні заняття, вправи, комплексні заняття, самостійна робота;

службово-планові (навчально-методичні збори, інструкторсько-методичні збори, парко-господарські дні та дні регламентних робіт);

позапланові (позааудиторні) – гуртки, школи передового досвіду, спортивні секції, конкурси, вікторини тощо [2, с. 58].

Крім того, як форма застосовується «індивідуалізація» навчання, групове навчання.

Специфічними формами навчання прикордонників є: заняття зі старшими прикордонних нарядів. Оскільки навчальні завдання пов'язані між собою, форми навчання курсантів використовуються у визначеній послідовності. Практичні заняття, як правило, організуються та проводяться лише після теоретичних занять.

Різновидами теоретичних занять є лекції, семінари, класно-групові заняття, бесіди, заняття типу уроку, лабораторні роботи у спеціально обладнаних класах, самопідготовка, консультації, додаткові заняття з відстаючими. Вони забезпечують, перш за все, теоретичну підготовку курсантів, засвоєння ними теоретичних основ організації та здійснення командирської діяльності офіцера у процесі оперативно-службової діяльності.

Підвищення ефективності теоретичних занять залежить:

від уміння методично грамотно побудувати структуру заняття з урахуванням основних цілей та логіки навчальної роботи;

здатності заінтересувати прикордонників до активної, усвідомленої діяльності;

уміння гнучко поєднувати індивідуальну і колективну роботу підлеглих;

плановості, організаційної чіткості, високої дисципліни курсантів.

Практичні заняття (стройові, заняття на вогневих позиціях, на плацу, на спортивних майданчиках) проводяться з метою вдосконалення практичної підготовки курсантів щодо оволодіння спеціальною технікою та зброєю, удосконалення способів виконання службових прийомів і дій в різноманітних нарядах, видах оперативно-службової діяльності і у різних ситуаціях на кордоні. Наближення навчання до умов охорони державного кордону досягається шляхом створення відповідного оперативно-тактичного фону, а також морального та фізичного напруження в діях прикордонників.

Тренувальні заняття включають усі комплексні та спеціальні тренування: фізичні, стройові, штабні, стрілецькі, із захисту від засобів масового знищення, дії за сигналами «Тривога», «Навчальний збір» тощо. Вони проводяться згідно зі спеціальним графіком чи за розкладом занять на спортивному, вогневому, прикордонному майданчику, стрільбищі, дільниці кордону, пункті пропуску, у спеціально обладнаних класах. Призначення тренувальних занять – вдосконалювати у курсантів командирські навички оперативно-службової роботи, допомагати постійному згуртуванню підрозділів. Тренування поділяються: за призначенням (стрілецькі, виконання різного виду нормативів), за складом (індивідуальні та групові), за організацією роботи (під керівництвом чи самостійно).

Комплексне заняття є основною формою злагодження дій прикордонних нарядів, підрозділів, які безпосередньо охороняють кордон. З метою формування в особового складу високих моральних якостей та психологічної стійкості комплексні практичні заняття повинні проводитись у реальній обстановці, у тій же послідовності, що є характерною для службових дій з охорони кордону.

Службово-планові форми навчання, такі як парко-господарські дні, інженерні дні, дні регламентних робіт, проводяться з метою підтримки спеціальної техніки та інженерно-технічних споруд, зброї у постійній готовності.

Висновки. Отже, запропонована методика «Школа молодого командира» передбачає використання різноманітних форм, методів та прийомів навчання у процесі вивчення загальновійськових дисциплін з метою формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників. Лише взяті в єдності, у розумному співвідношенні вони дозволяють успішно проводити формування зазначеного феномену. **Перспективу** подальших наукових пошуків становить детальніше дослідження форм та прийомів, що застосовуються у методиці формування фахових командирських компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін.

Список літератури:

1. Старчук О.О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності: дис. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Старчук Олександр Олександрович. – Хмельницький, 2011. – 199 с.
2. Педагогічні основи навчально-виховного процесу в Державній прикордонній службі України: навчальний посібник / Д.В. Іщенко, В.В. Райко, Ю.І. Сердюк, А.Ф. Філіпов. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ. – 2005. – 146 с.
3. Ягупов В.В. Педагогіка: навчальний посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
4. Хорєв І.О. Дидактика вищої військової школи: навч. посіб. / І.О. Хорєв. – К.: НАОУ, 2004. – 160 с.

Мирошниченко А.А.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМАНДИРСКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕВОЙСКОВЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
Статья посвящена характеристике и обоснованию методики формирования профессиональных командирских компетентностей будущих офицеров-пограничников в процессе изучения общевойсковых дисциплин. Предложенная методика базируется на современных психолого-педагогических теориях: теории профессионального становления личности в системе высшего образования, социально-педагогических положениях о роли социальной среды в развитии личности, теоретико-методологической концепции педагогического образования, теории проблемного обучения, оптимизации процесса обучения, системной организации обучения). По результатам анализа научных работ по проблеме и проведенного исследования установлено, что к общевойсковым учебным дисциплинам, которые оказывают существенное влияние на формирование профессиональных командирских компетентностей будущих офицеров-пограничников, принадлежат «Уставы Вооруженных Сил Украины и их практическое применение» и «Строевая подготовка». Предлагаемая методика получила название «Школа молодого командира». Автором выделены следующие направления формирования профессиональных командирских компетентностей будущих офицеров-пограничников в процессе изучения общевойсковых дисциплин: воспитательный (формирование профессиональных командирских компетенций по мотивационно-познавательному критерию) учебный (формирование профессиональных командирских компетенций по когнитивному критерию); диагностический (формирование профессиональных командирских компетенций по деятельностно-поведенческому критерию). Предложенная методика предусматривает использование разнообразных форм, методов и приемов обучения. Основой методики является субъект-субъектная форма взаимоотношений всех участников образовательного процесса, предусматривает целевую деятельность курсанта как субъекта формирования лидерских, организаторских и коммуникативных профессиональных командирских компетенций.
Ключевые слова: методика, методы обучения, формы обучения, приемы обучения, будущие офицеры-пограничники, профессиональные командирские компетентности.

Miroshnichenko A.A.
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky

METHOD OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMMANDARY COMPETENCIES OF FUTURE OFFICERS-BORDERS IN THE STUDY OF THE GENERAL DISCIPLINES

Summary
The article is devoted to the characterization and substantiation of the methodology for the formation of professional commander competences of future officers-border guards in the process of studying general-military disciplines. The proposed methodology is based on modern psychological and pedagogical theories: the theory of professional formation of the person in the system of higher education, socio-pedagogical positions on the role of the social environment in the development of the individual, the theoretical and methodological concept of pedagogical education, the theory of problem learning, the optimization of the learning process, the systematic organization of education). According to the results of the analysis of scientific works on the problem and the conducted research, it has been established that common military educational disciplines, which have a significant influence on the formation of professional commander competences of future border guards officers, include the «Statutes of the Armed Forces of Ukraine and their practical application» and «Story Training». The proposed methodology was called «School of the Young Commander». The author highlights the following areas for the formation of professional commander competences of future officers-border guards in the process of studying general-military disciplines: educational (formation of professional commander competencies by motivational-cognitive criteria); Educational (formation of professional commander competencies according to the cognitive criterion); Diagnostic (formation of professional commander competencies by activity-behavioral criterion). The proposed method involves the use of various forms, methods and teaching methods. The basis of the methodology is the subject-subject form of the relationship of all participants in the educational process, which involves the motivated activity of the cadet as a subject of formation of leadership, organizational and communicative professional commander competencies.
Keywords: methodology, methods of training, forms of training, methods of training, future officers-border guards, professional commander competencies.

УДК 373:005.5:37.091

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Міськевич Л.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті проаналізовано сучасний стан підготовки майбутніх керівників навчальних закладів в системі вищої освіти. Описано особливості освітніх процесів у вітчизняних та зарубіжних університетах Виділено відмінності підготовки в даних університетах. Проаналізовано досвід професійної підготовки фахівців в університетах Великої Британії, США, Канади, Польщі та Німеччини. Внесено пропозиції з метою підвищення рівня підготовки студентів.
Ключові слова: навчальний заклад, управлінець, майбутній керівник навчального закладу, підготовка майбутніх керівників, вища освіта.

Постановка проблеми. Питання підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до професійної діяльності все більше стає предметом вивчення багатьох науковців. Це викликано вимогами ринку праці та трансформаційними процесами в освітній галузі. Впродовж навчання у ВУЗі студенти повинні оволодіти знаннями про технології управління та вміти їх реалізовувати у професійній діяльності. Проте, на даному етапі розвитку освіти в Україні спостерігається тенденція невідповідності отриманих знань і навичок реальним потребам посади керівника, молоді фахівці часто не спроможні виконувати поставлені перед ними обов'язки. Така тенденція свідчить про неефективну організацію підготовки майбутніх керівників навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування готовності студентів до професійної діяльності висвітлено у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Алфімова, В. Береки, О. Біницької, Л. Васильченко, В. Вербицького, Р. Вдовиченка, В. Войчук, П. Горностая, Т. Зентнер, Л. Задорожної-Княгницької, О. Малихіна, У. Мюлер, В. А. Томас, Клачко, В. Ковальчука, Я. Коломінського, А. Кужельного, В. Пікельнаої, А. Свєтлорусова, Т. Сорочан,

© Міськевич Л.В., 2017

В. Уліч, Є. Хрикова, А. Ханфт, Г. Шварц. Аналіз праць дозволяє зробити висновок, що система підготовки майбутніх керівників навчальних закладів зосереджується на поєднанні педагогічної та управлінської освіти та розвитку дослідницьких умінь.

Проте, не зважаючи на значну кількість публікацій з даної проблеми, не достатньо висвітленими питаннями залишаються: прийняття управлінських рішень, аналіз інформації, розвиток професійного потенціалу, планування та контролю, готовність фахівців до професійної діяльності, вплив на людей та ефективність роботи в колективі тощо. Як бачимо, потребують дослідження організаційні аспекти організації освітнього процесу у ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх керівників навчальних закладів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень із цього питання, на даний час відсутні науково обґрунтовані та перевірені в практичній діяльності рекомендації для підготовки майбутніх керівників навчальних закладів в системі вищої освіти.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану підготовки майбутніх керівників навчальних закладів в системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності будь-якої організації, в тому числі й освітньої залежить від професійності її керівника. Професія керівника навчального закладу в системі «людина-людина», перетворює спілкування з фактора, що супроводжує діяльність, в професійно значущу категорію. Керівник – не просто «старший педагог», він наділений функцією керування, адміністративними повноваженнями. В ідеальному варіанті він у педагогічному колективі стає одночасно й «лідером» і «менеджером» [7].

Проаналізуємо нормативно правову базу підготовки майбутніх керівників навчальних закладів. Головні напрямки підготовки майбутніх керівників у сфері освіти в Україні базуються на виконанні Закону України «Про вищу освіту», наказу Міністерства освіти України від 4 березня 1998 року № 86 «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» [2].

Майбутні керівники навчальних закладів повинні бути ознайомлені з нормативно-правовими засадами діяльності керівника навчального закладу, а саме: Законодавство України, що регулює діяльність керівника навчального закладу; функціональні обов'язки та структура управління навчальним закладом і посадові обов'язки керівників. Діяльність керівника освітнього закладу регулюється Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», наказами Міністерства освіти і науки України, постановами Кабінету Міністрів, указами Президента.

Освітньо-професійна програма магістерської підготовки майбутніх керівників установ та організацій у сфері освіти відповідає освітньо-кваліфікаційній характеристиці магістра специфічних категорій та складається з двох частин: освітньої та науково-дослідницької. Освітня частина магістерської підготовки містить професійно-орієнтовану гуманітарну і соціально-економічну підготовки, а також природничо-наукову, професійну та практичну підготовки, які орієнтовані на поглиблене розуміння професійних проблем. Зміст підготовки майбутніх керівників установ та організацій у сфері освіти забезпечується науково-обґрунтованою системою дидактично- та методично оформленого навчального матеріалу і визначається освітньо-професійними програмами, в яких визначено нормативний та варіативний зміст навчання, встановлено вимоги до обсягу та рівня освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців із спеціальності «Управління навчальним закладом» [2].

Підготовка керівників підприємств, установ та організацій (у сфері освіти та виробничого навчання) за спеціалізацією «Управління навчальним закладом» зумовлена потребою нашої держави у фахівцях, що здійснюють роботу щодо проектування та оптимізації організаційної структури навчального закладу; керівництва його навчально-виховною та економічною діяльністю; контролю за виконанням запланованих завдань; формуванням кадрової політики навчального закладу та контингенту студентів [10]. Освітній процес підготовки майбутніх керівників навчальних закладів, здійснюється з врахуванням дидактичних особливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання та зорієнтований на формування освіченого, професійно розвиненого фахівця, здатного до самоосвіти та самовдосконалення, постійного оновлення знань, професійної мобільності, швидкої адаптації до змін сучасного суспільства та вимог ринку праці. Не менш важливе місце у підготовці майбутніх керівників посідає практика, яка дозволяє використати набуті знання для формування необхідних професійних навичок, засвоїти елементи управлінського досвіду. Окрім того, практична підготовка студентів є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми з даної спеціальності.

Важливе значення під час освітнього процесу посідає вміння педагога передати навчальний матеріал студентам. Адже структурно-композиційна побудова навчального процесу виражається: в умінні комплексного вирішення завдань виховання, навчання і розвитку; цілеспрямованого взаємозв'язку, взаємодії основних компонентів навчального процесу, орієнтації на здійснення студентами самостійної роботи [6].

Сутність нашої роботи полягає в аналізі сучасного стану підготовки майбутніх керівників навчальних закладів, студентів ОКР «Магістр» спеціалізації «Управління навчальними закладами» на прикладі освітніх установ України. Серед них:

– *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. На гуманітарно-педагогічному факультеті, на кафедрі методики навчання та управління навчальними закладами здійснюється підготовка майбутніх керівників відбувається за рахунок засвоєння матеріалу з необхідних дисциплін, у вигляді лекцій, семінарських занять, та проводиться практика з метою закріплення матеріалу та отримання вмінь [12]. Студенти можуть обрати спеціалізацію «Керівник загальноосвітнього навчального закладу»,

«Керівник професійно-технічного навчального закладу» та «Керівник вищого навчального закладу» та вдосконалити свої навички на відповідних базах практики;

– *Київський університет імені Бориса Грінченка*, в Інституті суспільства на кафедрі управління [16] акцент робиться на засвоєнні адаптивного менеджменту, що дозволяє успішно керувати навчальним закладом в умовах обмеженості фінансових ресурсів, системної нестабільності; приймати рішення в умовах невизначеності. Програма підготовки магістрів передбачає розв'язання низки завдань: сутність і особливості управління навчально-виховним процесом у навчальному закладі, зміст менеджменту освіти як системи управління в ринкових умовах, особливості, роль та основи взаємодії керівника навчального закладу, як менеджера в умовах розвитку сучасних закладів освіти. Проводяться семінарські, практичні заняття, індивідуальна навчально-дослідницька та самостійна робота тощо [11];

– *Національний університет «Львівська політехніка»* на кафедрі психології, педагогіки і соціального управління. Програма підготовки магістра передбачає вивчення студентами необхідних навчальних дисциплін та проходження педагогічної практики (в процесі якої студент опановує основи педагогічної майстерності, уміння і навики самостійного ведення навчально-виховної і викладацької роботи) [14].

– *Міжрегіональна академія управління персоналом* на кафедрі професійної освіти та управління навчальним закладом підготовка майбутніх керівників поєднує в собі специфіку навчання адміністративного менеджменту і психолого-педагогічних дисциплін, дає право випускникам працювати як у галузі загального менеджменту, так і у галузі освіти – викладання, виховання, соціальної роботи тощо [5];

– *Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*. Зміст підготовки фахівців забезпечується науково-обгрунованою системою дидактично та методично оформленого навчального матеріалу і визначається освітньо-професійними програмами, в яких визначено нормативний та варіативний зміст навчання. Окрім того, студенти проходять асистентську (управлінську) практику, яка дозволить використовувати набуті знання для формування необхідних професійних знань та умінь у практичній діяльності, засвоїти елементи управлінського досвіду [15].

Аналізуючи професійну підготовку фахівців управлінців за кордоном помічаємо певні відмінності. Так, в *Ольденбурзькому університеті імені Карла фон Осецького* здійснюється як за вимогами Болонського процесу, так і за змішаною програмою – програма, що включає вивчення певної частини матеріалу самостійно, іншої – під час занять. В результаті, студент отримує цілісний навчальний досвід [1]. Під час навчання студенти використовують електронні ресурси, працюють в аудиторіях, та зміцнюють свої знання за допомогою різноманітних інтерактивних форм. Цей метод дає змогу використовувати електронну пошту, інтернет-конференції, диспути, обмін досвідом тощо. Таке навчання дає змогу отримати ряд функцій для підтримки індивідуального навчання, можливості цифрового надання інформації, матеріалів і он-лайн ресурсів. Окрім того, в Університеті модулі навчання проводяться науковими експертами з різних галузевих дисциплін (організація виробництва, юриспруденція, педагогіка, інформатика) з різних освітніх установ країни. Головною умовою проходження таких модулів є розробка проектів, орієнтованих на практику, які пізніше можуть бути використані студентами в їхній майбутній професійній і науковій діяльності. Для кожного модуля студентам надаються спеціально розроблені навчальні матеріали, вивчення яких є необхідною передумовою для переходу до проектного етапу. При цьому вони користуються допомогою наукових експертів, тьюторів, а також фахівців з дидактики, що є науковими співробітниками університету [9]. Окрім того, в Ольденбурзькому університеті імені Карла фон Осецького до навчального процесу залучені провідні фахівці, які координують студентів під час складання проектів та допомагають їм під час вибору модулів. До освітнього процесу залучаються такі дисципліни, які містять матеріал, необхідний майбутнім керівникам у професійній діяльності, та під час яких студенти складають проект из можливістю подальшої їхньої реалізації.

У Великій Британії та США з кінця 80-х рр. намітилися нові тенденції розвитку вищої управлінської освіти у контексті підготовки майбутніх керівників, серед яких: розширення участі представників бізнесу в управлінні освітою, впровадження сучасних методів управління підготовкою керівників, що зумовлено використанням у сфері бізнесу інноваційних методів управління. Теорія і методи стратегічного управління фірмами застосовуються для визначення напрямів розвитку вищої управлінської освіти, вдосконалення процесів підготовки студентів в окремому ВНЗ, підвищення здатності його організаційної структури пристосовуватися до змін і вирішувати нові завдання. Американська освіта полягає не в самому процесі підготовки фахівців, а в його зосередженні на наукові основи, акценті на значенні наукових досліджень для формування креативної особистості менеджерів, що беруть до уваги потреби організацій [4].

Окрім того, в університетах Великої Британії, США, Канади студентам під час навчання пропонується проходження об'єднаних програм, які поєднують бізнес і менеджмент з предметними сферами – мовами, психологією, наукою, бухгалтерською справою тощо. Акцент робиться на пошукові, гнучкі, багатоваріантні, прогностичні, інтуїтивно-творчі, ціннісно обґрунтовані, соціально орієнтовані моделі під час навчання [4].

У вищих навчальних закладах Польщі під час підготовки майбутніх керівників у навчальній програмі до базових дисциплін програмного мінімуму належать математика, статистика, економетрія та інформатика. Окрім того, значна увагу акцентується на вивченні студентами психологічних (присутні психологічні курси) і педагогічних дисциплін. У професійній підготовці майбутнього керівника значне місце посідають традиційні лекції, практичні і лабораторні заняття. Найбільш поширеними методами для активізації студентів вважаються: моделювання, розв'язування проблемних ситуацій під час

занять, проведення ділових ігор, аналіз альтернатив, ситуаційні кейси. Також, в системі вищої освіти в Польщі спостерігається налагодження різних форм міжнародної співпраці, адаптація навчальних структур, що готують спеціалістів у галузі управління, до економіки з урахуванням змін у змісті навчання за рахунок актуалізації та впровадження нових навчальних програм, наближення змісту чинних навчальних програм до програм західних навчальних закладів, розширення обсягу використання сучасних методів навчання, навчання менеджерських дисциплін іноземними мовами, збільшення обсягу самостійної праці студента, впровадження акредитації [3].

Висновки і пропозиції. Підготовка майбутніх керівників у сфері освіти в Україні здійснюється з урахуванням Закону України «Про вищу освіту», наказу Міністерства освіти України від 4 березня 1998 року № 86 «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)». Сучасний стан підготовки майбутніх керівників навчальних закладів базується на освітньо-професійній програмі магістерської підготовки та складається з двох частин: освітньої та науково-дослідницької. Під час навчально-виховного процесу студенти отримують необхідний матеріал та закріплюють знання під час практичних занять. Здійснивши порівняльний аналіз підготовки майбутніх керівників навчальних закладів у вітчизняних та зарубіжних університетах спостерігаються схожі аспекти, а саме: значна увага приділяється вивченню іноземних мов, а також предметів з галузі інформатики і математичних методів обробки інформації. Проте, є необхідність запозичення досвіду з провідних країн світу, в напрямку активізації навчального процесу за рахунок розроблення студентами проектів, орієнтованих на практику, залучення провідних фахівців, для координації цього процесу; розширення участі представників бізнесу в процесі підготовки; та забезпечення міжнародного обміну студентами під час навчання.

Список літератури:

1. «Змішане навчання»: персоналізоване навчання кожного учня Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prosvitcenter.org/uk/zmishane-navchannya/.
2. Біницька О. П. Підготовка майбутніх керівників установ та організацій у сфері освіти у Великій Британії / О. П. Біницька. – С. 122-126.
3. Влодарка-Зола Л. Професійна підготовка майбутніх менеджерів у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Влодарка-Зола Л. – Київ, 2003. – 25 с.
4. Ельбрехт О. М. Підготовка менеджерів у вищих навчальних закладах Великої Британії, Канади, США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ельбрехт О. М. – Київ, 2010. – 46 с.
5. Кафедра професійної освіти та управління навчальним закладом [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/instituti/institut-mizhnarodnih-vidnosin-ta-lingvistiki/kafedra-upravlinnya-navchalnim-zakladom.html
6. Ковальчук В. Педагогічна майстерність викладача – основа його компетентності / Василь Ковальчук // Профтехосвіта. – 2011. – черв. № 6(30). – С. 22-34.
7. Ковальчук В. І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11 / голов. ред. В. В. Олійник. – К.: Геопринт, 2009. – Ч. 1 – С. 101-111. (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості у системі неперервної професійної освіти. 24 квітня 2009 р.»). – 369 с.
8. Королюк С. Модель розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ / С. Королюк // Директор школи. – 2005. – № 41(377). – 6-9 с.
9. Куркчі Є. К. Організація навчання майбутніх керівників навчальних закладів в Університетах Німеччини [Електронний ресурс] / Є. К. Куркчі – Режим доступу до ресурсу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3DbaJpA3OugJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Npdntu_pps_2013_1_56.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
10. Положення про підготовку магістрів у Національному університеті біоресурсів і природокористування України [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u34/Polozh_pro_magister_roboty_2016.pdf
11. Робоча програма навчальної дисципліни «Управління навчальною та виховною діяльністю» [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://elibrary.kubg.edu.ua/8801/1/A_Panchenko_I_Lynova_NP_UNTVD_IS..pdf
12. Робочі програми, навчально-методичні комплекси та ЕНК https://nubip.edu.ua/node/2556
13. Свєтлорусова А. В. Професійна підготовка магістрів управління навчальним закладом на засадах рефлексивного підходу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Свєтлорусова А. В. – Київ, 2009. – 24 с.
14. Спеціальність 8.18010020 «Управління навчальним закладом» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://edu.lp.edu.ua/napryamy/818010020-upravlinnia-navchalnym-zakladom
15. Спеціальність 8.18010020 Управління навчальним закладом [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://udpu.org.ua/viewpage.php?page_id=541
16. Факультет інформаційних технологій та управління [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://fitu.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-16-07-24-49/mahistratura.html

Миськевич Л.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННЫЙ СТАН ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализировано современный стан подготовки будущих руководителей учебных заведений в системе высшего образования. Описаны особенности образовательных процессов в отечественных и зарубежных университетах. Выделены различия подготовки в данных университетах. Проанализированный опыт профессиональной подготовки специалистов в университетах Великобритании, США, Канады, Польши и Германии. Внесены предложения с целью повышения уровня подготовки студентов.
Ключевые слова: учебное заведение, руководитель, руководитель учебного заведения, подготовка будущих руководителей, высшее образование.

Miskevych L.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONTEMPORARY CONDITION OF THE PREPAREDNESS OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS FUTURE MANAGERS AT HIGHER EDUCATION SYSTEM

Summary
Contemporary condition of the preparedness of educational establishments future managers at higher education system is analyzed in this paper. It is described the features of the educational processes in domestic and foreign universities. It is highlighted the differences in training in these universities. It is analyzed the experience of professional preparedeness of managers in universities of Great Britain, USA, Canada, Poland and Germany. Proposals have been made to improve the level of students' training.
Keywords: educational establishment, manager, educational establishment manager, future managers preparedness, higher education.

УДК 159.925:37.013.42-051:316-051

СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Наконечна О.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті проаналізовано сутність емоційного інтелекту. Розкрито значення емоційного інтелекту для формування професійної компетентності та здійснення соціальної профілактики майбутніми фахівцями. Уточнено структуру емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників, що складається з двох груп особистісних якостей, спрямованих на розпізнавання і управління власними емоціями та емоціями клієнта. Показано взаємозв'язок між емоційним інтелектом соціальних педагогів/працівників та ефективністю роботи з клієнтом, вирішення його проблем. Виокремлено функції емоційного інтелекту.
Ключові слова: емоційний інтелект, структура емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників, професійна підготовка, професійна компетентність, соціальна профілактика.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Коли мова йде про професійну підготовку або спробу визначити, наскільки фахівець володіє певними знаннями, вміннями, здатністю застосовувати їх на практиці, так чи інакше говорять про рівень його професійної компетентності, професіоналізму та інтелекту. Однак на сьогодні визначений певний рівень розумового розвитку не завжди є запорукою досягнення успіхів у професійній діяльності. Беручи до уваги компетентнісну стратегію, вся наукова спільнота дійшла згоди, що самих знань та вмінь для майбутнього фахівця недостатньо. Для успішного виконання поставлених професійних завдань чи посадових обов'язків він повинен володіти особистісними якостями, здібностями, що уможливлюють застосування відповідних знань і вмінь на практиці. Звичайно, вони повинні враховувати специфіку конкретної професії. Зазначені якості як характеристики особистості в основному відображають ступінь відповідальності, здатності до передового мислення, інновацій, роботи в команді й індивідуально. Однак дуже часто зустрічається група якостей, що відносяться до вольових: наполегливість, самокон-

© Наконечна О.В., 2017

троль, самовладання, рішучість, цілеспрямованість, ініціативність тощо, які складають основу емоційного інтелекту особистості фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні сторони емоційного інтелекту, його сутність, підходи до визначення, структурні компоненти і моделі емоційного інтелекту особистості та шляхи його розвитку досліджували Д. Векслер, Г. Гарднер, Е. Торндайк, американські психологи Д. Карузо, Дж. Майер, П. Саловей, до речі, саме їх вважають основоположниками концепції емоційного інтелекту, І. Андрєєва, Л. Виготський, С. Дерев'янко, М. Журавльова, О. Леонтьєв, О. Лящ, Н. Коврига, А. Костюк, Е. Носенко, Т. Попова, С. Рубінштейн, А. Четверик-Бурчак, М. Шпак та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на достатню кількість наукових публікацій, присвячених вивченню феномену емоційного інтелекту, питання структури емоційного інтелекту представників окремих професій, зокрема соціальних педагогів та соціальних працівників ще не стало предметом окремого дослідження. Нерозробленість цієї проблеми власне і спонукала вибір теми наукового пошуку.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – уточнити структуру емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників та показати його вплив на досягнення успіху у професійній діяльності цих фахівців.

Виклад основного матеріалу. Різні теорії доводять те, що EQ має у кілька разів вищий вплив на результативність роботи, досягнення успіху, аніж власне інтелект IQ. Адже між категоріями «розумний» і «успішний» не завжди можна поставити знак рівності. Є окремі свідчення, що передові і всесвітньовідомі компанії, перш, ніж прийняти працівника на роботу, тестують його емоційний інтелект. Більше того, популярні футбольні клуби теж практикують зазначене. У пік напруги на полі, коли емоції зашкалюють, футболіст повинен вміти їх стримувати і, попри все, виконувати наказ тренера.

Наприклад, Т. Хвостенко у своїй публікації зазначає: «Завдяки IQ ви влаштовуєтесь на роботу, а завдяки EQ – робите кар'єру». Вона зазначає і про те, що коефіцієнт інтелекту впливає на успішність людини від 4% до 25% [9].

То що ж представляє собою емоційний інтелект? Вікіпедія дає таке його визначення: «Емоційний інтелект – група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій оточуючих» [2].

На думку М. Шпак та А. Костюк, емоційний інтелект – це інтегративна особистісна властивість, яка зумовлюється динамічною єдністю афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей і спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших, забезпечує управління емоційним станом, підпорядкування емоцій розуму, сприяє самопізнанню і самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду [11, с. 284; 5, с. 86].

О. Мельник визначає емоційний інтелект як рівень розвитку здатності людини успішно застосовувати зважені судження і обґрунтовані міркування з метою адекватної емоційної поведінки, а також її оцінки у себе та інших людей [7, с. 131].

Під емоційним інтелектом часто розуміють емоційну компетентність. Остання за трактуванням О. Льошенко, – це сукупність знань, вмінь та навичок, які дозволяють приймати адекватні рішення та діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації [6, с. 52].

Отже, поза сумнівом, що емоційний інтелект забезпечує стресостійкість і емоційну стійкість людини та прийняття виважених, об'єктивних і раціональних рішень, що стосуються також сфери професійної діяльності.

Людина з високим EQ уміло знаходить вихід зі складних ситуацій, легко і конструктивно вирішує проблеми, доброзичлива і приємна у спілкуванні, намагається уникати конфліктних ситуацій, самодостатня і незалежна, реалістично оцінює свої здібності, ініціативна. Людина з низьким EQ часто агресивна, конфліктна, неприємна у спілкуванні, погано контролює свої миттєві бажання і швидкоплинні імпульси, не впевнена у собі, не задоволена життям, не прагне до самовдосконалення і не знає, чого хоче в житті, не вміє говорити про почуття і не бажає розуміти почуття інших людей, часто відчуває неспокій, почуття провини, закрита, важко йде на контакт [1].

Емоційний інтелект як рівень емоційної обізнаності людини, а також здатність розуміти емоції іншого, набуває важливого значення для забезпечення ефективного спілкування [8, с. 109], що є дуже важливим для представників професій типу «людина-людина», зокрема соціальних педагогів і соціальних працівників. Адже більшість технологій соціально-педагогічної роботи, форм надання послуг клієнтам передбачають комунікативну взаємодію. Крім цього, саме під час спілкування фахівець проводить соціально-педагогічну діагностику, консультує особу, яка потрапила в складні життєві обставини. Та й узагалі від результату комунікації, інтеракції залежатиме ефективність вирішення проблеми клієнта.

Емоційний інтелект дозволяє краще розуміти емоційний стан людини, вникнути у її проблеми. Це дуже важливо для соціальних працівників і соціальних педагогів. Адже сфера їхньої професійної діяльності належить до небагатьох, результативність яких залежить саме не стільки від наявності знань та вмінь, а від толерантності, альтруїзму, емпатії до клієнта, тактовності, уважності, вмінні слухати, сприймати і розуміти тощо.

Важливо й те, що емоційний інтелект дозволяє попереджувати, припиняти конфліктні ситуації, які дуже часто можуть виникати у щоденній професійній діяльності. Найчастіше їх появу провокують самі ж клієнти свідомо чи неусвідомлено. Однак завдяки вмінню розуміти свої і чужі почуття та емоції і керувати ними, соціальний педагог/працівник може спрогнозувати конфлікт та вжити відповідних превентивних заходів. Інакше це негативно вплине на його взаємодію з клієнтом і як наслідок – на результат усієї роботи.

Разом із тим, емоційний інтелект запобігає професійному вигоранню. Професійна діяльність соціального педагога/працівника передбачає надання допомоги тим, хто потрапив у складні життєві обставини. Тож фахівець щодня має справу з люд-

ми з інвалідністю, ВІЛ-інфікованими, важкохворими, важковиховуваними, з депресивними станами. І це лише декілька категорій клієнтів. Якщо у соціального педагога/працівника не будуть сформовані витримка, рівновага, сила волі, стресостійкість, в такому випадку цілком можливе настання професійного або емоційного вигорання.

Ураховуючи, що основу емоційного інтелекту соціальних педагогів та соціальних працівників складають особистісні якості, що впливають на ефективність роботи з клієнтом, вирішення його проблем, визначають її успішність та ефективність, вважаємо EQ необхідною складовою їхньої професійної компетентності.

У розробці структури емоційного інтелекту вчені використовують різні класифікаційні ознаки і підходи. Наприклад, розподіляють якості за спрямованістю на власні емоції і на емоції інших, здатністю розпізнавати, розуміти, використовувати та управляти емоціями як своїми, так і чужими. Також мова йде про особливі особистісні якості людини, завдяки яким вона може об'єктивно оцінювати власний стан, комунікувати, адаптовуватися тощо.

М. Шпак у структурі емоційного інтелекту особистості виділяє такі компоненти:

– раціональний (гностичний) компонент (система знань про сутність емоційних явищ, структуру емоційної сфери, функції та особливості прояву емоцій та почуттів; загальнокультурна компетентність; творче мислення, внаслідок якого емоційний інтелект виступає як різновид соціальної творчості);

– емоційний компонент (емоційне самопочуття; уміння розуміти власні емоції та почуття, пізнавати емоційні стани інших людей, адекватно проявляти емоційне ставлення, емпатію, інтерес до іншої людини, перцептивно-рефлексивні уміння; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними та соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам діяльності (навчальної, професійної та ін.) психоемоційні стани; експресивні уміння);

– конативний компонент (емоційна саморегуляція поведінки, діяльності; уміння керувати ситуацією міжособистісної взаємодії з іншими, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; статусно-рольові позиції);

– комунікативний компонент (гуманістична установка на спілкування, готовність вступати в діалогічні взаємини; знання про стилі спілкування, у тому числі професійного, зокрема, про особливості власного комунікативного стилю; загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати емоційний контакт із співрозмовником; культура мовлення) [11, с. 285-286].

У дисертаційній роботі А. Четверик-Бурчак емоційний інтелект представлено як інтегральну властивість особистісної ідентичності, що складається з чотирьох змістовних компонентів: диспозиційного, міжособистісного, внутрішньо-особистісного та інформаційно-перероблювального [9, с. 157].

А. Здойма у своїй публікації говорить про те, що в структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами, як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію [4].

За Гоулменом, виділяють чотири головних складових емоційного інтелекту: самосвідомість, самоконтроль, емпатія, навички відносин [3].

Ураховуючи специфіку професійної діяльності соціальних педагогів/працівників, провідним напрямом якої є соціальна профілактика, уточнено структуру (рис. 1) та схарактеризовано функції їхнього емоційного інтелекту.

Відновлювальна функція передбачає відновлення емоційної рівноваги, профілактична спрямована на попередження емоційного вигорання, виникнення професійних конфліктів, корекційна полягає у виправленні негативного емоційного стану на позитивний, розвивальна передбачає розвиток тих чи інших якостей, що забезпечують високий рівень емоційного інтелекту, контролююча допомагає ідентифікувати емоційний стан з метою його регуляції.

Висновки і пропозиції. Отже, емоційний інтелект розглядається як необхідна складова професійної компетентності соціальних педагогів/працівників, адже допомагає фахівцям налагоджувати інтерактивну взаємодію з клієнтом, розуміти його внутрішній світ, запобігає професійним конфліктам та професійному вигоранню, що впливає позитивно на ефективність соціально-педагогічної роботи.

Уточнена структура емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників складається з двох груп особистісних якостей, спрямованих на розпізнавання і управління власними емоціями та емоціями клієнта або об'єкта соціально-педагогічної діяльності. Перспективними напрямами подальших наукових розвідок означеної проблеми є розробка методики діагностики емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників.

Рис. 1. Структура емоційного інтелекту соціальних педагогів/працівників

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Бєлкіна В. Що таке емоційний інтелект і як дізнатися свій рівень EQ? [Електронний ресурс] / В. Бєлкіна. – Режим доступу: http://itstechnology.ru/page/shho-take-emocijnij-intelekt-i-jak-diznatisja-svij-riven-eq – Назва з екрану.
2. Емоційний інтелект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org – Назва з екрану.
3. Эмоциональный интеллект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psychologos.ru/articles/view/emocionalnyy_intellekt – Название с экрана.
4. Здойма А. Розвиток емоційного інтелекту як складової сучасного менеджменту [Електронний ресурс] / А. Здойма. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62658.doc. htm – Назва з екрану.
5. Костюк А. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку / А. Костюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 2, Т. 1. – С. 85-89. – (Серія «Психологічні науки»).
6. Льошенко О. Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення / О. Льошенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 2. – С. 49-52. – (Серія «Психологія. Педагогіка. Соціальна робота»).
7. Мельник О. Емоційний інтелект і критичне мислення / О. Мельник // Наукові записки. – 2009. – Вип. 12. – С. 122-131. – (Серія «Психологія»).
8. Попова Т. Емоційний інтелект і тривога в період раннього зростання / Т. Попова // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 15. – С. 109-114. – (Серія «Біологія та валеологія»).
9. Хвостенко Т. Емоційний інтелект як передумова успішної кар'єри [Електронний ресурс] / Т. Хвостенко. – Режим доступу: http://www.business-territory.com/articles/emotsiinii-intelekt-yak-peredumova-uspishnoi-kar%E2%80%99%D1%94ri – Назва з екрану.
10. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Аліна Григорівна Четверик-Бурчак; Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – 187 с.
11. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень / М. Шпак // Психологія особистості. – 2011. – № 1(2). – С. 282-288.

Наконечна О.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТРУКТУРА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ И СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Аннотация
В статье проанализирована сущность эмоционального интеллекта. Раскрыто значение эмоционального интеллекта для формирования профессиональной компетентности и осуществления социальной профилактики будущими специалистами. Уточнена структура эмоционального интеллекта социальных педагогов/работников, состоящая из двух групп личностных качеств, направленных на распознавание и управление собственными эмоциями и эмоциями клиента. Показана взаимосвязь между эмоциональным интеллектом социальных педагогов/работников и эффективностью работы с клиентом, решением его проблем. Выделены функции эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, структура эмоционального интеллекта социальных педагогов/работников, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, социальная профилактика.

Nakonechna O.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE STRUCTURE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF SOCIAL PEDAGOGUES AND SOCIAL WORKERS

Summary
This article analyses the nature of emotional intelligence. The author explains the role of emotional intelligence in cultivating professional competency and conducting social preventive measures by future specialists. In addition the researcher specifies the structure of emotional intelligence of social pedagogues/workers. Emotional intelligence consists of two groups of personal qualities which recognize and manage person's own emotions as well as client's ones. The study presents the link between emotional intelligence of social pedagogues/workers and the efficiency of the work with a client, solving their problems as well as specifies functions of emotional intelligence.

Keywords: emotional intelligence, the structure of emotional intelligence of social pedagogues/workers, professional training, professional competency, social preventive measures.

УДК 373.2.091:793.7

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ІГРОВОГО СЕРЕДОВИЩА ДНЗ

Новик І.М., Онянова Т.В.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті визначено сутність та ознаки предметно-ігрового середовища у ДНЗ; з'ясовано особливості його правильної організації та досліджено роль гри на розвиток дитини дошкільного віку.
Ключові слова: гра, предметно-ігрове середовище, розвиток, дошкільник.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти дошкільні навчальні заклади функціонують і розвиваються в умовах нестабільної соціально-економічної й освітньої ситуації. І це не може не вплинути на розвиток їх предметно-розвивального середовища, зокрема, ігрового як частини освітнього процесу. Педагогічна громадськість усвідомлює необхідність змін у навчально-виховному процесі ДНЗ. Тому пошуки шляхів удосконалення й підвищення його ефективності тісно пов'язані з розробкою предметно-середовищних моделей організації педагогічної взаємодії з дітьми в умовах ДНЗ.

Вважаємо за необхідне зазначити, що різноманітні освітні програми навчання і виховання дітей дошкільного віку дають рекомендації щодо предметного оснащення освітнього процесу, однак загалом вони пов'язані із спеціально організованими заняттями. Однак для дітей дошкільного віку не менш важлива спільна ігрова діяльність і самостійна гра, яка забезпечує всебічний розвиток дітей дошкільного віку. Сьогодні педагог має труднощі у підборі розвивального ігрового матеріалу, а це в свою чергу пов'язано з неготовністю вихователя проектувати предметно-ігрове середовище [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-психологічні основи організації предметно-ігрового середовища як невід'ємної частини дошкільної освіти розкрито у наукових розвідках таких учених кінця XIX – першої половини XX століття, як: Л. Виготського, О. Запорожця, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, а також сучасників, зокрема: О. Вісангірієва, Н. Гринявичене, К. Карасьова, Г. Лаврентьєва, Л. Лохвицька, І. Новик, С. Новоселова, Т. Піроженко та ін. Вплив соціального середовища на розвиток особистості досліджували такі вчені-класики як, Л. Виготський, Л. Буєва, Л. Леонтьєв, З. Фрейд та сучасні вчені Ю. Волков, М. Гусєв, О. Кононко.

Аналіз досліджень, проведених науковцями, психолого-педагогічних і методичних джерел дає змогу дійти висновку, що проблема формування предметно-ігрового середовища дошкільного навчального закладу – це простір життєдіяльності дитини, тому воно повинне мати якості інтерактивності для всебічного розвитку дитини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Як засвідчив проведений аналіз наукових джерел, проблема формування предметно-ігрового середовища ДНЗ не знайшла належного науково-теоретичного та практичного вивчення. З огляду на зазначене, метою статті є розкриття психолого-педагогічних особливостей формування сучасного предметно-ігрового середовища ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. Предметно-ігрове середовище є однією із складових розвивального середовища дошкільного навчального закладу. Сучасний філософський погляд на предметно-ігрове середовище полягає у розумінні його як сукупності предметів, що являють собою наочно сприйману форму існування культури, у яких відбитий досвід, знання, смаки, потреби багатьох поколінь. З точки зору психології, предметно-ігрове середовище є полем соціально-культурної діяльності, сферою передачі й закріплення соціального досвіду, культури й субкультури, розвитку творчості дитини. Зауважимо, що середовище ДНЗ виконує інформаційну функцію, таким чином кожен предмет несе певні відомості про оточуючий світ, що стає засобом передачі соціального досвіду.

Зосередимо увагу на тому, що формування предметно-ігрового середовища у ДНЗ вимагає орієнтації на концепцію цілісного розвитку дошкільника, що охоплює:

– «послідовну зміну предметно-ігрового середовища відповідно до віку дітей;
– урахування статевих особливостей і переваг, інтересів дітей;
– спрямованість на всебічний розвиток дитини;
– стимулювання творчих задумів та індивідуальних творчих проявів дітей» [7, с. 46].

Предметно-ігрове середовище «доцільно заповнювати речами, якими сміло можна маніпулювати: розгорнути, відкрити, використати для гри чи іншої діяльності. Дитина повинна мати змогу обстежувати, досліджувати, експериментувати» [1, с. 44].

Підтримуємо думку І. Роговик, про те, що у сучасних гуманістичних теоріях і практиках дошкільного виховання існує низка класифікацій предметно-ігрового середовища, але всі вони дотримуються важливого правила: незаповнене й безбарвне предметно ігрове середовище справляє на дітей негативний вплив, гальмує розвиток особистості. Перенасичене предметне середовище так само погано впливає на психіку дитини. І лише періодично поновлюване, варіативне, оптимально організоване предметно-ігрове середовище має розвивальний вплив, спонукає дитину до активної пізнавальної діяльності [5].

Окрім того, предметно-ігрове середовище в кожній віковій групі ДНЗ повинно мати відмітні ознаки, а саме:

– для дітей третього року життя – це досить великий простір для задоволення потреби в активному русі;

© Новик І.М., Онянова Т.В., 2017

– для дітей четвертого року життя – це насичений центр сюжетно-рольових ігор з предметними й рольовими атрибутами;

– для дітей п'ятого року життя – врахування потреб дітей у грі з однолітками й їх можливість усамітнюватися;

– для дітей шостого-сьомого року життя – створення середовища, яке спрямоване на розвиток психічних процесів (сприйняття, пам'ять, увагу тощо) [8, с. 65].

Для створення предметно-ігрового середовища необхідно керуватися такими принципами:

– поліфункціональності середовища: предметно-ігрове середовище повинне відкривати безліч можливостей, забезпечувати не лише складові освітнього процесу, а повинне бути багатофункціональним;

– трансформації середовища, який пов'язаний з її поліфункціональністю – це можливість змін, що дозволяють, по ситуації, винести на перший план ту чи іншу функцію простору (на відміну від монофункціональних зон, які жорстко закріплюють функції за певним простором);

– варіативності, відповідно до сучасного освітнього процесу проект предметно-ігрових середовищ, має конкретизувати його модельні варіанти для різних видів дошкільних навчальних закладів як прототипи для конкретних варіантів середовища, що розробляються вже самими педагогами-практиками [9].

Як стверджує О. Лобанова, предметно-ігрове середовище в сучасних дошкільних закладах має відповідати певним принципам:

– принцип вільного вибору реалізується, як право вибору дитиною теми, сюжету гри, ігрового матеріалу, місця і часу гри;

– принцип універсальності дозволяє дітям і вихователями будувати і змінювати ігрове середовище, трансформуючи її у відповідності з видом гри, її змістом і перспективами розвитку;

– принцип системності представлений поєднанням окремих елементів середовища між собою з іншими предметами, що залишають цілісне ігрове поле [3].

Іграшки й предметно-ігрове середовище ДНЗ повинні викликати у дитини позитивні емоції. Незалежно від віку діти граються із образними іграшками – це ляльки, різноманітні звірята. Дітям необхідні іграшки, позбавлені зовнішньої агресивності, виконані у приємній для очей колірній гамі, з якісних і безпечних матеріалів. Вираз «обличчя» іграшки повинен бути привітним, здивованим, цікавим, веселим, смутним, бешкетним тощо. Наявність в образної іграшки різних емоцій збуджує у дитини фантазію, викликає бажання гратися з такою іграшкою, включати її в уявний світ. Однак сьогодні можна побачити безліч м'яких іграшок, які не завжди бувають наділені зовнішньою виразністю, тому серед різноманіття м'яких іграшок улюбленими у дитини стають далеко не всі.

Для дитини старшого дошкільного віку важлива іграшка, з якою можна розгортати не тільки різноманітні «сімейні» сюжети, але й лялька-подружка, який можна довіряти всі свої таємниці. Особливо це важливо для дівчаток.

Створюючи ігрове середовище у ДНЗ, необхідно зважати на архетипи ігрових сюжетів, враховувати, що в старшому дошкільному віці у хлопчиків і у дівчаток ці архетипи різні, але вони допомагають дитині усвідомити свою стать, свої можливості, жіночі або чоловічі якості. Ігрове середовище, що традиційно формується у дошкільних навчальних закладах, часто суперечить архетипу дитячої гри: не певною мірою враховуються статеві переваги дітей, створюється саме той світ, що їм до кінця дошкільного віку стає нецікавим.

Інша сторона предметно-ігрового середовища – це відповідність різноманіттю світу самої гри, що не завжди враховується в практиці роботи ДНЗ. Традиційно ми говоримо про те, що дитина любить грати в сюжетно-рольові ігри. Це безумовно так. Однак, сюжетно-рольова гра вимагає особливого предметно-ігрового середовища, що включає тематичні набори «Лікарня», «Перукарня», «Магазин» тощо. У практиці роботи ДНЗ ці набори часто залишаються незмінними протягом усього дошкільного дитинства [6].

На жаль, предметно-ігрове середовище іноді заважає розвитку дитячої гри, ігрової творчості, якщо воно перевантажене різними атрибутами. Так, наприклад, значна кількість баночок, скляночок, бинтів, «таблеток», різних медичних інструментів приводить до того, що дитина багато маніпулює з атрибутами, експериментує з ними, пробуючи, що можна зробити. Ігрові дії стають стереотипними: доктор обов'язково «слухає» хворого, робить укол, виписує рецепт. Місця для вигадки й фантазії у такій грі практично немає, тому що ігрове середовище жорстко сковує дії дитини. У цьому випадку ігровий сюжет практично не змінюється від молодшого до старшого дошкільного віку. Вихід із цієї ситуації, на перший погляд, здається парадоксальним. Тематичні набори для сюжетно-рольових ігор необхідно «мінімізувати, скоротивши кількість предметів і залишивши тільки те, що дійсно необхідні для розгортання гри, а далі все, що диктує ігровий задум, можна знайти, звернувшись до предметів-замінників, а їх пошук сам по собі стає захоплюючою справою» [6, с. 40].

Ігровий світ ДНЗ повинен відповідати сучасній соціальній дійсності. Сьогодні ігри, з якими діти грали багато десятиліть тому, поступово йдуть із нашого життя. Наприклад, традиційні ігрові сюжети «Магазин», «Перукарня», «Моряки» перетворюються в «Супермаркет» або «МакДональдс», «Космічні подорожі», «Салон краси» та ін. Неактуальною стає гра в «Пошту». Предметно-ігрове середовище для сюжетно-рольової гри не повинно повертати дітей у те соціальне середовище, яке на сьогоднішній день не існує.

У традиційно сформованій практиці роботи ДНЗ й донині існують ігрові матеріали для ігор учорашнього дня, хоча часто діти їх ігнорують. У цьому випадку предметно-ігрове середовище існує саме по собі, а дитина зі своїми інтересами сама по собі. Створюючи тематичні набори для сюжетно-рольових ігор, важливо пам'ятати, що ДНЗ не готує дитину до життя як лікаря або перукаря. Завдання гри – допомогти розібратися в складному світі відносин між людьми, реалізувати свою уяву й фантазію, пережити емоції, пов'язані з розвитком сюжету. Предметно-ігрове середовище має цьому сприяти, а не заважати [2, с. 32].

Наразі важко перерахувати для вихователя всі можливі конкретні матеріали, необхідні для створення розвивального предметно-ігрового середовища в кожній віковій групі. По-перше, всю ігрову діяльність неможливо охопити, по-друге, у сучасному світі вже завтра можуть з'явитися нові матеріали й обладнання. Перелік конкретних матеріалів завжди буде недостатнім орієнтиром, тому тут дуже важливо саме прагнення педагога до розумного насичення середовища ігровими матеріалами.

Відсутність чітких орієнтирів призводить до того, що найчастіше в групових приміщеннях ДНЗ багато надлишкового матеріалу, у той же час багато чого бракує. Це пов'язано не тільки з об'єктивними обставинами, але й з людськими властивостями вихователя. Звикаючи до «свого» групового приміщення, вихователь не знаходить у собі сил розлучитися з «накопиченим» матеріалом. Наприклад, після випуску дітей у школу вихователь бере молодшу групу, а всі матеріали для старших дошкільників залишаються, однак вони є марними для малят [2, с. 33].

Іще одна психологічна властивість вихователя, що може призводити до перекручування ігрового середовища – надмірне захоплення матеріалами нового покоління за принципом «нове – значить гарне». Наприклад, багато груп ДНЗ заповнені пазлами, які витісняють всі традиційні настільні ігри, що мають набагато більшу розвиваючу цінність [2, с. 34].

Висновок. Таким чином, формування предметно-ігрового середовища ДНЗ – неодмінний елемент у здійсненні педагогічного процесу, що носить розвиваючий характер. Правильно організоване предметно-ігрове середовище дозволяє забезпечити реалізацію потреби дитини в активній і різноплановій діяльності; забезпечує «зону найближчого розвитку» дитини, стає складовим компонентом навчання, сприяє розвитку задатків у дітей; пропонує можливість для реалізації індивідуальних інтересів і потреб дітей, їх самостійної діяльності й ефективного нагромадження особистого досвіду; є засобом розширення можливостей дитини; сприяє формуванню розумових, психічних та особистісних якостей дошкільників.

Список літератури:

1. Гончаренко А. Сучасний підхід до створення розвивального середовища у ДНЗ / А. Гончаренко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – № 3. – С. 43-49.
2. Иванцова К.Е. Об актуальных аспектах создания благоприятной развивающей среды дошкольного образования / К.Е. Иванцова // Справочник старшего воспитателя дошкольного учреждения (спецвыпуск). – 2014. – № 8. – С. 32-34.
3. Лобанова Е.А. Дошкольная педагогіка [Електронний ресурс]: учебно-метод. пособ. / Е.А. Лобанова. – Балашов: Николаев, 2005. – 76 с. – Режим доступу: http://www.pedlib.ru/Books/1/0481/index.shtml
4. Новик І.М. Проблема підготовки майбутніх вихователів до проектування предметно-ігрових середовищ у ДНЗ / І.М. Новик // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць. Вип. 20 / Глухівський НПУ ім. О. Довженка; редкол: О.І. Курок (відп. ред) [та ін.]. – Глухів:ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – С. 172-176. – (Серія: Педагогічні науки; вип. 20).
5. Роговик І. Предметно-ігрове середовище – важливий чинник розвитку творчої особистості дошкільника / І. Роговик // Практика упр. закл. освіти. – 2010. – № 1. – С. 74-80.
6. Рыжова Н.А. Развивающая среда дошкольных учреждений / Н.А. Рыжова. – М.: Просвещение, 2003. – 197 с.
7. Седова Л.Н. Становление творческой личности в условиях развивающей среды ДОУ / Л.Н. Седова // Проблемы образования: теория и практика. – 2005. – № 1. – С. 45-49.
8. Семенова К. Организация предметной игровой среды в детском саду: учеб. пособие / К. Семенова. – М.: Аркти, 2012. – С. 64-69.
9. Требования к созданию предметной развивающей среды, обеспечивающие реализацию основной общеобразовательной программы дошкольного образования [Електронний ресурс]: Материалы подготовлены Федеральным государственным учреждением Федеральный институт развития образования. – Режим доступу до журн.: http://doshcolniki.ru/doshkobr/sreda/index.php

Новик И.М., Онянова Т.В.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДМЕТНО-ИГРОВОЙ СРЕДЫ ДОУ

Аннотация
В статье определена сущность и признаки предметно-игровой среды в ДОУ; выяснены особенности его правильной организации и исследована роль игры на развитие ребенка дошкольного возраста.
Ключевые слова: игра, предметно-игровую среду, развитие, дошкільник.

Novyk I.M., Onianova T.V.
Pedagogical Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

FORMING FEATURES IN DETAIL PLAYING ENVIRONMENTS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
In the article the essence and characteristics of object-gaming environment in preschool; The features its proper organization and investigate the role of play in child development preschool.
Keywords: game, object-gaming environment, development, preschooler.

УДК 37.01+37.09:004

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ОСВІТІ УКРАЇНИ

Носкова М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті представлено аналіз нормативно-правової бази України щодо використання інформаційних технологій в освіті за період незалежності. Висвітлено ключові пріоритети, цілі та завдання інформатизації освітньої галузі відповідно до Законів України. Означено напрями розвитку процесу інформатизації освіти на період до 2025 року, що декларуються у стратегічних нормативних документах. Виявлено проблеми реалізації нормативних актів щодо впровадження ІТ у освіті України.
Ключові слова: інформатизація, ІКТ, Закон України, Національна стратегія розвитку, наказ МОН України.

Постановка проблеми. Використання інформаційних технологій (ІТ) у всіх сферах життя стало характерною ознакою сучасності. Пріоритетність і важливість ІКТ визнані у світі, тому в системі освіти за кордоном одним із пріоритетних завдань є розвиток, упровадження та використання ІТ. Це підтверджене різними нормативними й установчими документами, ухваленими країнами-членами ЄС, Радою Європи (Стратегії «ЄС 2020», Лісабонська стратегія, Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства). Україна прагне інтеграції в ЄС, що актуалізує увагу до ключових положень зазначених документів під час творення перспективних планів розвитку української системи освіти.

Аналіз нормативної бази дослідження. Реформування чинної системи освіти як домінантний напрям модернізації країни відображено в низці нормативно-правових документів, а саме: у Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2013), Національній програмі інформатизації (1998), проекті Концепції розвитку освіти України на період із 2015 до 2025 року (2014), Державній програмі «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки (2005), Державній цільовій програмі «Сто відсотків» (2011), Національному проекті «Відкритий світ» (2012), Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010), «Концепції нової української школи» (2016), «Дорожню карту освітньої реформи (2015-2025)» (2015), проекті нового Закону України «Про освіту» та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Велика кількість нормативно-правових актів, які так чи інакше регламентують процес інформатизації навчальних закладів (НЗ) України, використання ІТ у навчально-виховному процесі (НВП) та професійному розвитку педагогів, тим не менш не сприяють активізації даних процесів у НЗ. Норми законів та підзаконних актів носять декларативний характер, через не виконуються, або реалізуються не в повному об'ємі і з суттєвим запізненням.

Мета статті. Представити аналіз нормативно-правової бази України щодо використання ІТ у освітній галузі та, за можливості, виявити причини гальмування їх виконання.

Виклад основного матеріалу. Національна доктрина розвитку освіти стала одним з основних документів, що визначив стратегічні напрями реформування та розвитку освітньої галузі України. У розділі IX «Інформаційні технології в освіті» зазначається, що «Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних ІКТ, що забезпечують дальше удосконалення НВП, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом: забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників НВП; запровадження дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі ІКТ поряд з традиційними засобами; розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних по-

© Носкова М.В., 2017

треб, а також випуску електронних підручників; створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню <...>. Держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування ІКТ у системі освіти; сприяє забезпеченню НЗ комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж» [8].

Інформатизація вітчизняної системи освіти тісно пов'язана з ухваленням нормативно-правових актів стосовно забезпечення процесу інформатизації. В Україні «одним із пріоритетних напрямів інформатизації є освіта і наука. Процес державної координації процесу інформатизації розпочався після ухвалення 1998 року Закону України (ЗУ) «Про Національну програму інформатизації» [3] і ЗУ «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [2].

ЗУ «Про Національну програму інформатизації» уперше в Україні на рівні найвищого законодавчого документа надав визначення і тлумачення новим для економіки та суспільства поняттям, пов'язаним з інформатизацією, окреслив стратегію розвитку проблем забезпечення інформаційних потреб та підтримки у сферах загальнодержавного значення. Тут обґрунтовано засадничі принципи й положення щодо процесу інформатизації України. Зокрема, виокремлено її основні напрями, серед яких: інформатизація науки, освіти й культури. У ст. 5 серед основних цілей і завдань Національної програми інформатизації названо «створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо» [2]. Зокрема, у Розділі ІІІ зазначено, що «першочергові пріоритети надаються створенню нормативно-правової бази інформатизації, <...> формуванню комп'ютерної мережі освіти, науки та культури як частини загальносвітової мережі Internet; здійсненню заходів щодо інформаційної безпеки» [2]. У Розділі VI наголошено, що «найважливішою частиною національної інфраструктури інформатизації є національна система інформаційних ресурсів – розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури, освіти, торгівлі тощо» [2]. Окремим пунктом описані ключові завдання інформатизації освіти, науки та культури, серед яких – удосконалення форм і змісту навчального процесу, упровадження комп'ютерних методів навчання й тестування, індивідуалізація навчання, можливість урахування психофізіологічних особливостей кожної дитини тощо. Схарактеризовано бажані результати інформатизації освіти: «розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості); розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів; скорочення терміну та підвищення якості навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів; інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності; удосконалення управління освітою» [2], а також «розвиток системи індивідуального безперервного навчання на основі автоматизованих навчальних курсів та систем, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання» [2]. Першорядним **завданням інформатизації освіти визнане створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та науки**.

Упродовж останніх 15 років ухвалено низку ЗУ, нормативних актів Кабінету Міністрів України (КМУ), Указів Президента України щодо інформатизації освіти та запровадження дистанційної й відкритої освіти. До них належать Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні», ЗУ «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки України», ЗУ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». На реалізацію окреслених завдань спрямовано ухвалені відповідно до зазначених документів: Постанову КМУ від 13 липня 2004 року № 905 «Про затвердження Комплексної програми забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін» на 2005-2011 рр.», Постанову КМУ від 7 грудня 2005 року № 1153 «Про затвердження Державної програми «Інформаційній та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 рр.» тощо.

У Загальних положеннях ЗУ «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», де підсумовано процес інформатизації суспільства станом на початок 2007 року, зазначено, що «ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України». Серед причин названо недостатній рівень комп'ютерної й інформаційної грамотності населення, повільне впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних ІКТ. Також констатовано, що «рівень інформаційної представленості України в інтернет-просторі є низьким, а присутність україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою» [4]. Для подолання зазначених проблем у галузі освіти і науки в Законі виокремлено стратегічні цілі «забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості; створення загальнодержавних інформаційних систем». Крім того, окреслено стратегічні напрями, а саме: «надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок з використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки; створення умов для забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності усіх верств населення, створення системи мотивацій щодо впровадження і використання ІКТ для формування широкого попиту на такі технології в усіх сферах життя суспільства» [4]. Також сформульовано конкретні цілі у сфері підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві: «розробити методологічне забезпечення використання комп'ютерних мультимедійних технологій при викладанні шкільних предметів та дисциплін, врахування в системах навчання студентів педагогічних ВНЗ і перепідготовки вчителів особливостей роботи з ІКТ; вдосконалити навчальні плани, відкрити нові спеціальності з новітніх ІКТ, втілити принцип «освіта протягом усього життя»; створити системи дистанційного навчання та забезпечити на їх основі ефективне впровадження і використання ІКТ на

всіх освітніх рівнях усіх форм навчання; забезпечити на відповідному рівні НЗ та наукові установи сучасними економічними та ефективними засобами ІКТ і необхідними інформаційними ресурсами; забезпечити вільний доступ до засобів ІКТ та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості та важкодоступних населених пунктах; забезпечити розвиток національної науково-освітньої інформаційної мережі та інформаційних ресурсів за головними галузями знань, її приєднання, зокрема, до європейських науково-освітніх мереж» [4]. Необхідно зазначити, що через об'єктивні суспільно-політичні й економічні проблеми реалізація цього ЗУ в повному обсязі у визначені законом терміни виявилась неможливою.

У галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти, затвердженій наказом МОН України 14 серпня 2013 р. № 1176, приділено увагу проблемі інформатизації й використанню ІКТ у процесі підготовки педагогічних кадрів та в системі підвищення кваліфікації педагогів. Зокрема, у п. 3 «Пріоритетні завдання розвитку неперервної педагогічної освіти» зазначено, що до пріоритетів належить «модернізація на всіх рівнях освіти змісту, форм, методів та технологій навчання відповідно до вимог інформаційного громадянського полікультурного суспільства» [6].

Наказ МОН України № 665 від 1 червня 2013 року «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» [7] регламентує ключові ознаки та кваліфікаційні вимоги до педагогічних і науково-педагогічних працівників. У наказі також сформульовано дефініції інформаційної компетентності: «якість дій працівника, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей педагогічного процесу і дидактичних вимог, формулювання навчальної проблеми різними інформаційно-комунікативними способами, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами, професійними інструментами, готовими програмно-методичними комплексами, що дозволяють проектувати рішення педагогічних проблем і практичних завдань, використання автоматизованих робочих місць педагогічного та науково-педагогічного працівника в освітньому процесі; регулярну самостійну пізнавальну діяльність, готовність до ведення дистанційної освітньої діяльності, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, цифрових освітніх ресурсів в освітньому процесі, ведення документації навчального закладу на електронних носіях» [7].

Суспільно-політичні зміни в Україні, що відбуваються після Революції Гідності, активізували у 2014 році процес реформування освітньої галузі. Певні зміни у формуванні єдиної державної освітньої політики у сфері інформатизації ЗНЗ та створення інформаційного освітнього середовища НЗ задекларовано у «Концепції нової української школи», що була презентована Міністром освіти і науки у серпні 2016 року. Зокрема, у розділі 9, «Сучасне освітнє середовище», Концепції зазначається «Організація нового освітнього середовища потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу. Запровадження ІКТ в освітній галузі перейде від одноразових проектів до системного процесу, що охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширять можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності. Розвиватиметься інфраструктура для забезпечення різних форм навчання. Зокрема буде створено освітню онлайн платформу з навчальними і методичними матеріалами для учнів, учителів, батьків і керівників НЗ» [5, с. 28-29].

У 2015 році на сайті МОН України оприлюднено «Дорожню карту освітньої реформи (2015-2025)». Це, як зазначається у преамбулі, «матриця освітніх реформ, яка доводить до певного рівня деталізації заходи, необхідні для запровадження реформ, встановлює певні часові рамки, але при цьому залишає простір для постійного доопрацювання, кореляції та доповнень.» [1, с. 3]. Дорожня карта містить 4 розділи, у яких представлено 216 системних дій та заходів, які необхідно здійснити упродовж 2015-2025 рр. для забезпечення успішного реформування системи освіти України «Це – робочий документ, який передається до МОН України як детальний план реалізації освітньої реформи, програма дій, що розрахована щонайменше на одне десятиліття» [1, с. 6]. Автори Дорожньої карти зазначають, що з 216 репрезентованих дій та заходів 73 потребують значних додаткових витрат, 78 зазнають значного опору та стикнуться з бюрократичними бар'єрами, 36 з них будуть політично непопулярними рішеннями і 119 – потребують масштабних інтелектуальних ресурсів. На жаль, проблема інформатизації навчальних закладів, створення у них інформаційного середовища та впровадження відповідної підготовки педагогів до використання ІТ у навчанні та управлінні у Дорожній карті не перебуває на пріоритетних позиціях і носить більш матеріальний ніж інтелектуальний характер, тобто, в черговий раз поняття інформатизації підміняється питанням комп'ютеризації НЗ. Зокрема, у п. 16.2. Дорожньої карти пропонується «до 2017 року забезпечити всі навчальні заклади середньої освіти широкосмуговим Інтернетом» [1, с. 24], при цьому зазначається, що даний захід потребує значних фінансових затрат. У рамках розробки Національного курикулуму загальної середньої освіти, який заплановано розробити у 2018-2019 рр., окремим пріоритетом виокремлено запровадження стандартів/індикаторів ІКТ-компетентності (IT-competence, computer skills) для учнів і викладачів на рівні міжнародних показників (ICDL/ECDL) [1, с. 31], однак автори Дорожньої карти у ризиках зазначають інституційну неспроможність реалізації завдання.

Триває робота законотворців та експертів щодо створення нового ЗУ «Про освіту», який є базовим у законодавчому забезпеченні освіти. Його ухвалення дозволить розблокувати оновлення законів «Про середню освіту» та «Про професійну освіту», а також створення закону «Про національну систему кваліфікацій». Проект Закону «Про освіту» 6 жовтня 2016 року пройшов перше читання у Верховній Раді України. У даний час триває процес його доопрацювання та підготовки до другого читання.

Висновки. Отже, незважаючи на численну кількість нормативно-правових актів, що визначають, регламентують і покликані контролювати процес інформатизації вітчизняної освіти, більшість із них не виконує своїх функцій через недосконалу систему фінансування, відсутність або недосконалу систему впровадження, недостатність підзаконних актів, які описують механізми впровадження й діяльність державних та інших структур для реалізації поставлених завдань, через брак достатньої роз'яснювальної роботи на місцях тощо. Можна вважати процес формування нормативно-правової бази інформатизації вітчизняної освіти незавершеним і таким, що потребує подальшого вдосконалення. Наслідком цієї ситуації стає проблемність широкомасштабного впровадження ІТ у систему освіти через брак широкого розуміння важливості таких дій, залишковий підхід до фінансування й організації процесів створення єдиного освітнього інформаційного середовища.

Список літератури:

1. Дорожня карта освітньої реформи (2015-2025) / Стратегічна дорадча група при МОН України. БФ «Інститут розвитку освіти». – Київ, 2015. – 78 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/9kRlrG
2. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80
3. Закон України «Про Національну програму інформатизації» // Урядовий кур'єр. – 1998. – 12 березня. – С. 9-12.
4. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16
5. Концепція «Нова українська школа». Ухвалено рішенням Колегії МОН України від 27 жовтня 2016 року. [Электронный ресурс] / МОН України. – Режим доступа: https://goo.gl/OoaCWn
6. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України № 665 від 01.06.2016 р. «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/37302/.
8. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002

Носкова М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье представлен анализ нормативно-правовых актов Украины принятых за период независимости, которые регламентируют процесс использования информационных технологий в образовании. Рассмотрены основные приоритеты, цели и задания информатизации образования согласно Законов Украины. Определены направления развития процесса информатизации образования Украины на период до 2025 года, задекларированные в стратегических нормативных документах. Выявлены проблемы реализации нормативных актов по внедрению ИТ в образовании Украины.
Ключевые слова: информатизация, ИКТ, Закон Украины, Национальная стратегия, приказ МОН Украины.

Noskova M.V.
Lviv Polytechnik National University

REGULATORY LEGAL BASE FOR USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF UKRAINE

Summary
The article provides an analysis of legislative acts of Ukraine, adopted during the period of independence, which regulate the process of using information technologies in the field of education. The main priorities, goals and objectives of informatization of education are considered in accordance with the Laws of Ukraine. The directions of the informatization process of education of Ukraine for the period up to 2025, stated in the strategic normative documents are determined. The problems of introduction of normative acts concerning introduction of information technologies in education of Ukraine are revealed.
Keywords: informatization, ICT, law of Ukraine, National strategy, order of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

УДК 374.7-057.87:316.61

АКМЕОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ольхова Н.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена аналізу змістової характеристики понять акмеологічні технології, «комунікативна компетентність», акмеологічний тренінг. На основі аналізу наукового фонду автор доходить висновку, що акмеологічний тренінг, як одна із методик акмеологічних технологій посідає значне місце в підготовці майбутнього педагога до комунікативної діяльності. Оскільки в основі тренінгу є спілкування, засноване на взаємодії партнерів, на засадах гуманізму й взаємоповаги. Автор акцентує на домінантній позиції – спілкування, комунікативна діяльність є суттєвою в реалізації функцій учителя. Акмеологічні технології спрямовані на формування в студентів комунікативної компетентності – важливий активний метод навчання у підвищенні професіоналізму майбутніх учителів.
Ключові слова: акмеологічні технології, акмеологічний тренінг, студент, майбутній учитель, комунікативна діяльність, професіоналізм, інноваційні технології.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стратегія підготовки майбутнього педагога початкової ланки освіти визначається передусім динамізмом сучасних вимог до фахівця, зміною освітніх пріоритетів щодо спеціаліста нової школи.

Протягом усіх років незалежної української держави йде активний пошук ефективних методик викладання у ВНЗ, спрямованих на якісну професійну підготовку молоді.

Реалізація новітніх технологій та методів навчання є суттєвим чинником поліпшення підготовки фахівців освітнього профілю до інноваційної професійної діяльності. Модернізація навчально-виховного процесу у ВНЗ останнім часом зумовила потребу й підтвердила доцільність використання акмеологічних технологій у підготовці вчителів початкової школи. Акцентуємо увагу власне на ролі акмеологічних тренінгів, як різновиду акметехнологій у підготовці майбутнього педагога до комунікативної діяльності.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Вивчення наукового фонду показав, що заявлений наш аспект проблеми досліджувався в різних ракурсах. Численні напрацювання є стосовно розгляду суті та ролі акмеологічних технологій у розвитку професіоналізму вчителя (О. Варфоломеєва, А. Деркач, І. Мельник, Н. Кузьміна, С. Пальчевський, Л. Рибалко, Л. Степнова, Н. Островерхова, С. Яструбов).

Формуванню комунікативних умінь, комунікативної компетентності вчителя присвячені дослідження С. Абрамович, В. Андрухановї, І. Зимньої, А. Линенко, Т. Богуш, О. Овчарук, В. Семенова, М. Семенюк та ін.

Метою нашої статті є з'ясування сутності акмеологічних технологій, розкриття можливостей їх використання у практиці підготовки вчителя початкової школи до комунікативної діяльності.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. У русі визначеної мети нашого наукового пошуку ми будемо розглядати роль окремих акметехнологій, а саме: тренінгу, тренінгових знань, інших активних методів у контексті підготовки вчителя початкових класів до комунікативної діяльності.

Вихідним у нашому дослідженні є концептуальне положення про те, що особливо важливою якістю компетентного вчителя є його вміння спілкуватися, тобто комунікативність. Це зумовлено передусім специфікою діяльності вчителя у сфері «людина – людина».

На основі аналізу позицій науковців А. Богуш, Н. Кузьміної, Л. Кияшко, доходимо висновку, що комунікативна діяльність вчителя пов'язана з його комунікативними уміннями, комунікативною компетентністю. Комунікативна компетентність розуміється як одна із ключових компетентностей людини, передусім як уміння організовувати процес спілкування. Сучасні трактування терміна «комунікативна компетентність» розбігаються. Ми погоджуємося з думкою Р. Пріми, що «компетентність» характеризує ступінь включення майбутнього спеціаліста в активну діяльність, здатність ефективно розв'язувати конкретну ситуацію, мобілізувати при цьому знання, уміння, досвід, поведінкові відносини та цінності, тобто на перший план виходить категорія «здатності до дії», як уміння використовувати знання у практичній діяльності» [1, с. 90]. Водночас додамо, що включитися в активну діяльність учитель зможе лише з допомогою комунікативних умінь, комунікативної компетенції, яку слід розуміти як орієнтованість у різних ситуаціях спілкування «здатність ефективно взаємодіяти з іншими через розуміння ж себе та за постійної видозміни психічних станів, міжособистісних стосунків та умов соціального оточення» [2, с. 89].

На основі узагальнень різних наукових тлумачень резюмуємо, що комунікативна компетентність – одна з ключових властивостей вчителя початкових класі, яка відображає рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування.

Суттєво уточнює і доповнює розуміння специфіки комунікативної компетентності вчителя початкових класів співвідношення з визначенням функцій педагога. У низці головних: діагностичної, конструктивно-організаторської, дослідницької І. Мельник, М. Семенюк виділяють і комунікативну функцію вчителя, суть якого пов'язують з умінням встановлювати взаємодію з учнями, батьками, колегами, адміністрацією школи, з культурою спілкування, та здатністю вчителя розуміти запити й інтереси учнів, враховувати і задовольняти їх власні мотиви діяльності та учнівські, правильно сприймати і адекватно

© Ольхова Н.В., 2017

оцінювати інформацію про наслідки виховного впливу на школярів» [3, с. 15].

Теорія і практика доводять, що педагогічне спілкування на професійному рівні здійснюється непросто. Тому важливо працювати над розвитком комунікативних умінь майбутнього вчителя у стінах ВНЗ.

Відомо, що знати й уміти – це не одне й те ж. З огляду на сказане, ми спрямовували використання тренінгових занять як різновиду акмеологічних технологій на утвердження в свідомості майбутнього вчителя необхідності зв'язку знань і умінь, закріплення майбутніх знань, вироблення практичних умінь спілкування.

Вважаємо, що розуміння суті тренінгу, його ролі в розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя буде більш обґрунтованим при осмисленні суті акмеологічних технологій. Акцентуємо, для нашого дослідження значущість означеного полягає в такому: саме в контексті сутності акмеологічних технологій стає зрозумілим місце тренінгових занять у професійній підготовці майбутнього вчителя. Для глибини наукового аналізу у контексті заявленого нами аспекту дослідження доречним вважаємо зупинитися на визначені суті поняття «акмеологічні технології». Передусім звертаємо увагу на факт недостатнього вивчення змістової характеристики вказаного терміна. Водночас науковці одностайні в думці, що акметехнології межують з поняттями «педагогічна технологія», «психотехнологія».

Заслуговують на увагу дослідження Л.С. Рибалко, С.І. Ястребова [4], на основі ґрунтовного аналізу праць з акмеології (Н. Кузьміної, А. Деркача, С. Пальчевського, Г. Данілової) зроблено вдалу спробу визначити сутність означеного поняття і виділити його характерні особливості.

Зупинимося коротко на провідних позиціях, виділених авторами.

1. Акмеологічна технологія є засобом професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя. Дослідники відносять до засобів акмеологічні прийоми, методи, конкретні способи навчально-пізнавальної діяльності, які стимулюють вчителя до саморозкриття внутрішнього потенціалу.

2. Акмеологічна технологія є процесом взаємодії учасників педагогічного колективу, спрямованого на створення умов для професійної педагогічної самореалізації майбутнього вчителя. У виділеній позиції цілком умотивованим дослідники вважають розуміння акметехнологій як комунікативних способів моделей, технік виконання навчальних завдань, які формують комунікативність майбутнього вчителя. Суттєвою ознакою акметехнологій Л. Рибалко та С. Яструбов виділяють акмеологічну взаємодію спрямованою на саморух, поетапний розвиток.

3. Акмеологічна технологія – це інтегровані знання, які розширюють можливості професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя.

4. Акмеологічна технологія – це сукупність умінь професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя. При цьому автори акцентують на пріоритетності умінь діяти [4, с. 149].

Цінним у підході авторів до характеристики суті акметехнологій відзначаємо широту і багатогранність, а також виділення специфічних особливостей. Суттєвим для нас є твердження щодо гуманістично-прикладного характеру акметехнологій. Погоджуючись з думкою дослідників, додамо, що акметренінги, як одна із методик акметехнологій теж включають таку особливість, адже впливають передусім на людину. Тренінги, як і акметехнології «у плані підготовки майбутнього вчителя є прикладом реалізації принципів гуманізму, входження у педагогічну діяльність, оптимізації навчального процесу у вищому педагогічному закладі» [4, с. 150].

На основі співвіднесення понять «акметехнології», «акметренінг», доходимо висновку, що об'єднуючим ядром їх є професійно-педагогічна спрямованість. Думаємо, що правомірно розглядати їх співвідношення як видове і родове поняття. Власне акметренінг доречно вважати одним із видів акметехнологій, а точніше – однією із методик їх застосування.

На основі зазначеного, спробуємо дати власне тлумачення акметренінгу. Передусім ми розуміємо це поняття у взаємозв'язку з термінами «тренінг», «психологічний тренінг».

Акмеологічний тренінг – це система засобів, прийомів, що передбачають дії для вдосконалення педагогічних умінь, навичок, професійної компетентності, розвитку особистісних якостей, сукупність групових методів, спрямованих на забезпечення спілкування та взаємодію в групі, на самопізнання, саморозвиток.

Зазначимо, що акметренінг як інноваційна технологія прямо корелює з процесом підготовки вчителя до комунікативної діяльності, оскільки результатом реалізації означеної технології є сформованість комунікативної компетентності як одного із показників професійного розвитку вчителя, отже його акмеологічності. Зокрема, акмеологічні тренінги виконують комунікативну функцію (засвоєння діалектики спілкування). Це підтверджують значна частина дослідників (П. Щербань, К. Абульханова-Славська, Г. Сагач, З. Курлянд та ін.) У цьому контексті слушною є думка Л. Барановської у тому, що комунікативна компетентність – це здатність до ефективного спілкування, це такий рівень навичок взаємодії з людьми, котрий дозволяє індивіду в межах своїх здібностей та соціальному статусу успішно функціонувати в даному суспільстві [5, с. 146].

Ще у XVII столітті Я. А. Коменський у своїй праці «Велика дидактика» пропонував: «Альфою та омегою нашої дидактики нехай буде пошук і відкриття способу, за якою б вчителі менше навчали, а учні більше б училися» [6, с. 59].

Ми впевнені, що настанова педагога абсолютно відноситься до підготовки вчителя і власне застосування активних методів навчання, зокрема, акмеологічних технологій, змінює репродуктивний характер засвоєння знань, умінь та навичок.

Акметехнології, як будь-яка педагогічна технологія, передбачають новизну, оптимальність, результативність, ефективність, творчість.

Акцентуємо, що використання акметехнологій при вивченні дисциплін «Інтегроване навчання в початковій школі засобами інформаційно-комунікативних технологій», було спрямоване на забезпечення таких пріоритетів: створення реальних умов для саморозкриття і самовираження студентів, збільшення питомої ваги їх актив-

ності, перевага вільного спілкування, основного на взаємодії, взаємопідтримці; надання можливостей для творчої ініціативи студентів у прийнятті рішень, самостійності у висловлюваннях, судженнях. При цьому домінантними були принципи добровільності, активності, довір'я (конфіденційності), толерантності, професійності.

Особливо цінним вважаємо факт побудови навчально-пізнавальної діяльності студентів на імітації професійної діяльності, можливість випробувати у власних діях ті чи інші її моделі, вдосконалюючи, набуваючи як комунікативної, так й інших компетентностей.

Обрані нами акметехнології базувалися на інтерактивних методах (дискусії, тренінги, ділові ігри, проектна діяльність, педагогічні формули, круглі столи, комунікативна атака). Викладачі звертали увагу на: уміння уважно слухати й прагнення зрозуміти товариша, відкритість та чесність у діалозі, прояв толерантності. Постійно акцентували, що стрижнем, основою справжньої культури спілкування є гуманне ставлення людини до людини. Тому формування позиції довір'я, відвертості, дружелюбності – необхідна умова виховання культури спілкування. Власне тренінги спілкування спрямовувалися на вироблення умінь ведення ділових розмов, бесід. Розігрувалися ситуації ділового знайомства, способи вираження співчуття, вдячності, співпереживання. Підкреслюємо, що обов'язковим атрибутом спілкування є тактовність, ввічливість. Під час акметренінгів «Знайомство з адміністрацією школи», «На прийомі у директора школи», «Перші батьківські збори», «Виступ на педраді», «Проженемо з уроків Морфея – бога сну» студенти вчилися церемонії знайомства, оволодівати мистецтвом починати й підтримувати бесіду, ставити питання відповідно до теми розмови, не соромлячись, надто не мудруючи, уникати різкості й категоричності, виявляти дотепність, застосовувати гумор, жарт. Вони ж вправлялися й тренувалися в оволодінні ситуативним етикетом. Вцілому студенти набували досвіду комунікативної діяльності, працювали за принципом: розумно, морально, гарно.

Тобто, ми виходили з того, що майбутні вчителі не тільки оволодівали комунікативними вміннями й навичками, у них формувалася майстерність мовлення, професіоналізм застосування комунікативних вмінь.

Суттєвим у підвищені комунікативної компетентності відзначаємо самовиховання комунікативних умінь паралельно з розвитком таких важливих компонентів спілкування, як: емпатія, саморозкриття, техніка встановлення контактів, розв'язання суперечок.

Наголошуємо, що у формуванні комунікативної компетентності важливим є досвід усвідомленого й цілеспрямованого щоденного спілкування. Практика переконує, що постійні заняття в аудиторії водночас із самостійною працею над самовихованням комунікативних умінь значно підвищують не лише рівень комунікативної компетентності, а й усієї системи професійно-педагогічного спілкування і професіоналізму майбутнього педагога.

При проведені тренінгів педагогічного спілкування використовували вправи «Тренінгове ім'я», «Чарівні палички», «Трояндовий кущ», «Чотири слова», «Гра в кольори», «Покинутий сад», «Десять секунд» [7, с. 184-207], які дали можливість скоротити дистанцію в спілкуванні, сформувати навики ефективної невербальної комунікації та емпатії, спільної діяльності, розвинути комунікативні вміння. Окрім того, майбутні педагоги мали можливість продемонструвати особливості сприйняття та передавання інформації, змоделювати командну взаємодію, розвинути уміння використовувати символіку мовлення та дії, тренувати рухливість мислення, створити в групі атмосферу свободи, відвертості, дружелюбності й довіри одне до одного, формувати рефлексією, здатність до емпатії, позбутися страхів перед невідомим, розвинути взаємини партнерства.

Практика засвідчує, що оптимальність процесу підготовки студентів до комунікативної діяльності при використанні акмелогічних тренінгів зумовлена низкою позитивних моментів, які зводяться до наступних:

– значно підвищується інтерес студентів до навчання та їх активність;

– студенти набувають навичок самостійно проектувати, приймати конструктивні рішення;

– активізується взаємодія і співпраця суб'єктів навчального процесу;

– створюється атмосфера психологічного комфорту, що сприяє саморозкриттю особистості;

– удосконалюються комунікативні навички студентів;

– розвиваються загальні та професійні компетентності.

Резюмуємо:

– динаміка формування комунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів простежується за такими напрямками:

– модифікація ставлення майбутнього вчителя до ефективного використання суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями;

– підвищення усвідомленості пріоритету спілкування у професійному розвитку педагога;

– формування мотиваційно-ціннісного компонента, розвиток емоційної зацікавленості майбутніх вчителів оволодінням технікою спілкування, методикою його вдосконалення;

– створення оптимальних умінь для творчості в індивідуальній та колективній діяльності.

Зазначимо, що комунікативні вміння, здібності розвиваються і в процесі формування інформаційної компетентності фахівця. В умовах нинішнього інформаційного суспільства це є надзвичайно актуальним і необхідним. Слушним при цьому є застосування інформаціно-комунікаційних технологій. Однак означений аспект потребує окремого вивчення й дослідження.

Висновки і пропозиції. Таким чином, з огляду на вищевикладене, ми розглядаємо підготовку майбутнього вчителя початкових класів до комунікативної діяльності як цілеспрямований організований системний та динамічний процес взаємодії його учасників (викладачів та студентів) з пріоритетом активної участі студентів, спрямований на формування особистості професіонала.

Використання тренінгових занять, як різновиду акмеологічних технологій, на нашу думку, правомірно розглядати як важливий чинник і джерело впливу на якісні зміни у системі про-

фесійної підготовки вчителя, зорієнтованого на розвиток особистості кожного учня і свій власний особистісний, професійний розвиток і самовдосконалення. Модернізація змісту фахової підготовки вчителя початкової школи, спрямована на використання новітніх технологій, дозволить на новому рівні підвищити рівень як комунікативної, так і професійної підготовки фахівця. Цикл гуманітарних, професійно-зорієнтованих дисциплін має потенційні можливості для підготовки майбутнього вчителя до комунікативної діяльності шляхом застосування акметренінгу та інших акметехнологій. До перспектив подальших розвідок у даному напрямі можна віднести порівняльний аналіз використання традиційних і новітніх акметехнологій у підготовці вчителя початкових класів, алгоритми їх застосування при вивченні різних навчальних дисциплін у ВНЗ.

Список літератури:

1. Пріма Р.М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Р.М. Пріма – Дніпропетровськ: ІМА-прес. – 2009. – 367 с.
2. Кияшко Л.О. Вплив стереотипів на характер педагогічної взаємодії / Кияшко Л.О. // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 89-92.
3. Мельник І.М., Семенюк М.П. Організаційно-керівна діяльність вчителя початкових класів / Навчально-методичний посібник / Ірина Миколаївна Мельник, Марія Панасівна Семенюк. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2008. – 142 с.
4. Рибалко Л.С., Ястребов С.І. Акмеологічні технології як засіб професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя / Л.С. Рибалко, С.І. Ястребов // Акмеологія – наука XXI століття: розвиток професіоналізму: Матеріали другої Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2008. – С. 148-151.
5. Барановська Л.В. Комунікативна компетентність викладача вузу / Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики / Л.В. Барановська // Збірник наукових праць; ред. кол. Гузій Н.В. та інші. – К.: НПУ, 1999. – С. 146-149.
6. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г.: Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.
7. Дербеньова А.Г., Кунцевська А.В. Профілактика синдрому емоційного вигорання педагогів / А.Г. Дербеньова, А.В. Кунцевська. – Харків: Вид. група «Основа», 2009. – 223 с.

Ольхова Н.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена анализу содержательной характеристики понятий «акмеологические технологии», «коммуникативная компетентность», «акмеологический тренинг». На основании анализа научного фонда автор приходит к выводу, что акмеологический тренинг, как одна из методик акмеологических технологий занимает значительное место в подготовке будущего педагога к коммуникативной деятельности. Исходным есть положение о том, что в основе тренинга есть общение на началах гуманизма, взаимопомощи, взаимодействия. Автор акцентирует, что общение, коммуникативная деятельность существенны в реализации функций учителя. Акмеологические технологии направлены на формирование у студентов коммуникативной компетентности – важный активный метод обучения в повышении профессионализма будущих учителей.
Ключевые слова: акмеологические технологии, акмеологический тренинг, студент, будущий учитель, коммуникативная деятельность, профессионализм, инновационные технологии.

Olkhova N.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ACMEOLOGICAL TECNOLOGY IN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR COMMUNICATION ACTIVITIES

Summary
This article analyzes content characteristics of the concepts of acmeological technology, «communicative competence», acmeological training. Based on the analysis of Scientific Foundation, the author made the conclusion that the acmeological training as one of methods of acmeological technology occupies a significant place in preparation of the future teacher to communicative activities. The basis of the training is communication what is based on collaboration between partners on the principles of humanism and mutual respect. The author focuses on the dominant position of communication. Communicative activities are essential in the implementation of the teachers' functions. Acmeological technologies are aimed at formation of students' communicative competence what is an important active learning method in improving the professionalism of future teachers.
Keywords: acmeological technology, acmeological training, student, future teacher, communicative activities, professionalism, technological innovation.

УДК 37.013.2/.32+061.23

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Павлишина Н.Б.
Академія рекреаційних технологій і права

Проаналізовано зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у закладах соціального обслуговування людей похилого віку. Зазначено, що професійна підготовка майбутніх фахівців не можлива без поєднання теоретичного матеріалу та практичної діяльності. Виокремлено навчальні дисципліни «Соціальне забезпечення населення», «Система організації соціальних служб», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування» як такі, що спрямовані на оволодіння студентами необхідними ґрунтовними знаннями. Розкрито роль та значення цих навчальних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи в закладах соціального обслуговування людей похилого віку.
Ключові слова: професійна підготовка, зміст підготовки, соціальний працівник, люди похилого віку, заклади соціального обслуговування.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, готових виконувати соціальну роботу з клієнтами геронтологічної групи, потребує впровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів нових підходів щодо розробки змісту, форм та методів їх навчання.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку не можлива без дотримання таких основних принципів, як поєднання навчального матеріалу з практикою; доступності навчального матеріалу на всіх етапах професійної підготовки студентів; інтегрованості навчальних курсів; єдності змісту освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилося багато наукових праць, у яких безпосередньо чи у зв'язку із вивченням інших проблем досліджуються питання професійної підготовки соціальних працівників. Питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності розглядали такі вчені, як Т. Голубенко, І. Зимня, А. Капська, О. Плахотнік, Л. Тюптя, Т. Яркіна та інші. Значне дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах України здійснено у працях О. Карпенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте у працях цих авторів недостатньо висвітленні питання змісту професійної підготовки соціальних працівників до професійної діяльності саме у закладах соціального обслуговування населення людей похилого. Саме тому важливим є розкриття змісту професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку.

Мета статті. Мета статті – розглянути зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку та проаналізувати склад навчальних дисциплін, що забезпечують необхідний рівень знань, умінь і навичок відповідних фахівців.

Виклад основного матеріалу. Зміст підготовки соціальних працівників, на думку В. Поліщук та О. Янковича, повинен включати наступні компоненти: глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти; чітке уявлення і класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; власне педагогічний процес підготовки соціальних працівників; розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального працівника; розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність соціального працівника [4].

Т. Голубенко вважає, що формування в свідомості студента мотивації та орієнтації до виконання соціальної роботи з людьми похилого віку відбувається за допомогою аудиторних занять за такими дисциплінами як: «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи», «Соціальна політика в Україні», «Методи та технології соціальної роботи», «Етика соціальної роботи», «Соціально-медичний патронаж», «Соціальна геронтологія» тощо. У процесі вивчення цих дисциплін студент оволодіває знаннями, що створюють у нього образ професії, який включає в себе: цілі та завдання соціальної роботи, історичні етапи становлення соціальної роботи в Україні та світі, знання, уміння та навички, які необхідні соціальному працівнику для ефективного виконання патронажної роботи з людьми похилого віку, морально-етичні норми та цінності практичної соціальної роботи, особистісні якості якими має володіти соціальний працівник, методи та технології патронажної роботи з людьми похилого віку, соціальних установ тощо [1].

Вважаємо, що зміст процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку спрямований на оволодіння студентами ґрунтовними знаннями з таких навчальних дисциплін, як «Соціальне забезпечення населення», «Система організації соціальних служб», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування». Практичний досвід професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку студенти набувають у процесі проходження виробничої практики у територіальних центрах соціально-

© Павлишина Н.Б., 2017

го обслуговування (надання соціальних послуг) і геріатричних пансіонатах.

Значну роль у формуванні необхідних знань, умінь і навичок, які є фундаментом процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку, відіграють такі навчальні дисципліни, як «Соціальне забезпечення населення», та «Система організації соціальних служб».

Зокрема, у процесі вивчення навчальної дисципліни «Соціальне забезпечення населення» студенти повинні оволодіти правилами самостійної роботи з нормами права соціального забезпечення людей похилого віку, засвоїти суть правових категорій, зміст інститутів, об'єктивні закономірності їх розвитку, навчитися розуміти конкретний зміст норм права соціального забезпечення такої категорії клієнтів, тлумачити їх та правильно застосовувати до вирішення конкретних питань, набути досвіду науково-дослідної роботи в галузі права соціального забезпечення клієнтів геронтологічної групи.

Основною метою вивчення даної дисципліни є досягнення студентами всебічного, глибокого розуміння природи і сутності відносин із соціального забезпечення людей похилого віку; засвоєння ними знань основних принципів та норм права соціального забезпечення такої категорії клієнтів; змісту відповідних основних законодавчих актів та нормативно-правових документів; підготовка до практичної діяльності фахівців соціальної роботи у закладах соціального обслуговування людей похилого віку.

При вивченні дисципліни нами виокремлено змістовий модуль «Соціальне забезпечення людей похилого віку», спрямований на посилене вивчення особливостей здійснення соціального захисту людей похилого віку. В результаті вивчення цього змістового модуля у студентів формується система знань про:

– право осіб похилого віку на соціальний захист;

– міжнародні акти щодо правового регулювання інтересів престарілих людей;

– основні напрями соціального захисту геронтологічної групи населення;

– моделі соціального обслуговування людей похилого віку.

Розглядаються практичні навички здійснення профілактики, підтримки, представництва та захисту інтересів клієнтів геронтологічної групи.

Моніторинг рівня знань студентів з навчальної дисципліни «Соціальне забезпечення населення» здійснюється за розробленими нами тестовими завданнями до теоретичної частини [2].

Навчальна дисципліна «Система організації соціальних служб» спрямована на оволодіння студентами знаннями, які відображають місце і роль практичної соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи в системі соціальних наук; усвідомлення основних підходів до організації і діяльності закладів соціального обслуговування людей похилого віку, врахування їх специфіки в різних соціальних сферах; набуття умінь і навичок щодо ефективного виконання основних видів професійної діяльності соціального працівника з урахуванням основних принципів взаємодії фахівця з клієнтом геронтологічної групи.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Система організації соціальних служб» є розкриття ролі та закономірності діяльності закладів соціального обслуговування людей похилого віку, ознайомлення студентів з специфікою організації їх діяльності, здійснення аналізу організації процесу надання соціальних послуг клієнтам геронтологічної групи.

Зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку посилено посередництвом включення в навчальну дисципліну «Система організації соціальних служб» змістового модуля «Організація надання соціальних послуг людям похилого віку», який спрямований на вивчення структури мережі закладів соціального обслуговування людей похилого віку.

Студенти набувають знання щодо:

– загальних положень стаціонарного обслуговування людей похилого віку;

– видів соціальних послуг, що надаються у закладах стаціонарного обслуговування клієнтів геронтологічної групи;

– особливості організації роботи геріатричного пансіонату;

– напрями діяльності психоневрологічного інтернату та спеціального будинку-інтернату для осіб похилого віку та інвалідів.

Суттєво посилює процес підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку вивчення таких дисциплін, як «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування».

Навчальна дисципліна «Соціальна робота з різними групами клієнтів» спрямована на формування у студентів адекватного ставлення до різних груп осіб, що відносяться до соціально вразливих і незахищених категорій, зазнають соціального виключення, перебувають у стані соціальної дезадаптації та необхідних вмінь щодо застосування інтерактивних методів та форм організації соціальної роботи з різними групами осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах, в стані соціальної дезадаптації та страждають від соціального виключення або дискримінації, до яких і відносяться люди похилого віку.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування у студентів знань і практичних навичок щодо специфіки соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи; розгляд основних аспектів державної соціальної політики щодо соціальної роботи з людьми похилого віку; вивчення специфіки таких клієнтів у соціальному і психологічному відношенні; засвоєння теоретичних засад соціальної роботи з людьми похилого віку; узагальнення практичних методів та методик роботи з такими групами клієнтів; розгляд організаційних аспектів соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи.

У результаті вивчення дисципліни студенти оволодівають знаннями щодо:

– специфіки життєвих проблем людей похилого віку, їх становища в суспільстві;

– теоретичних підходів, що використовують у соціальній роботі з цими групами клієнтів;

– методів і методики практичної соціальної роботи та організаційних засад соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи;

– прикладів роботи закладів соціального обслуговування людей похилого віку.

Як наслідок набутих знань, студенти вміють:

– аналізувати соціальні явища, пов'язані з клієнтами геронтологічної групи;

– обґрунтовано керуватися відповідними теоретичними підходами в роботі з клієнтом;

– підбирати методи та методики роботи відповідно до проблем клієнта;

– організовувати соціальну роботу з людьми похилого віку;

– орієнтуватися у зарубіжному та вітчизняному досвіді закладів соціального обслуговування людей похилого віку.

Навчальна дисципліна складається з чотирьох змістових модулів. Змістовий модуль 4 «Соціальна робота з людьми похилого віку» спрямований на оволодіння студентами знаннями про специфіку соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи, зокрема, проблемами людей похилого віку, психологічного розвитку та особливостей особистості в похилому віці, соціального захисту людей похилого віку, соціальну профілактику людей похилого віку, особливостей соціального обслуговування клієнтів геронтологічної групи, представництва як захист інтересів старих людей. Студенти набувають умінь та навичок щодо здійснення технології соціальної реабілітації осіб похилого віку, зокрема медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації людей похилого віку.

У результаті вивчення змістового модуля у студентів формується уявлення про специфіку соціальної роботи з людьми похилого віку за кордоном, загальні тенденції, соціальне забезпечення та зарубіжний досвід організації дозвілля людей похилого віку. Студенти знайомляться з такими інноваційними технологіями у практиці соціального обслуговування осіб похилого віку, як соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку», робота мультидисциплінарних команд, «Тривожна кнопка», служба соціального патронажу на дому, санаторій на дому, школа безпеки для літніх людей, рекреаційна діяльність.

Центральну позицію у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку посідає варіативна навчальна дисципліна «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування».

Оскільки зазначена навчальна дисципліна спрямована на підвищення професійної компетентності майбутнього соціального працівника та його підготовку до виконання професійної діяльності в закладах соціального обслуговування людей похилого віку, ми вважали за доцільне її вивчення на останньому курсі у восьмому семестрі, безпосередньо перед виробничою практикою. У процесі вивчення дисципліни студенти користуються авторським навчально-методичним посібником «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування в схемах і таблицях» [3]. Навчальний матеріал посібника структурований за темами у вигляді схем та таблиць, які визначають чітку, логічну структуру теоретичних знань та сприяють кращому розумінню та запам'ятовуванню студентами необхідної інформації.

Навчальна дисципліна «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування» має на меті набуття студентами комплексу знань щодо особливостей соціалізації людей похилого віку, специфіки виконання соціальної роботи з такою категорією клієнтів, організаційно-правових форм соціальної роботи та напрямів діяльності закладів соціального обслуговування клієнтів геронтологічної групи; розвиток вмінь та навичок здійснювати професійну діяльність у закладах соціального обслуговування людей похилого віку.

У програмі навчальної дисципліни зазначено, що майбутній соціальний працівник має мати розуміння усіх психологічних, соматичних, соціальних, морально-етичних та психопатологічних проблем літніх людей, володіти різноманітними методиками та технологіями соціальної роботи з людьми похилого віку, які задовольняють конкретні потреби старих людей. Вміти використовувати законодавчу базу в процесі професійної діяльності, володіти сучасними інноваційними підходами до роботи з людьми похилого віку, знати особливості застосування супервізії для працівників, що працюють з клієнтами геронтологічної групи.

Навчальна дисципліна складається з двох змістових модулів. Наповнення змістового модуля «Основи соціальної роботи з людьми похилого віку» акцентує увагу студентів на вивченні особливостей процесу соціалізації людей похилого віку та специфіці соціальної роботи з такими категоріями клієнтів. Студенти набувають теоретичних знань щодо особливостей поведінки людей похилого віку, процесів їх соціалізації та адаптації, мають уявлення про місце соціальної геронтології в системі соціального знання; знайомляться з досвідом виконання соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи за кордоном. Майбутні соціальні працівники набувають умін та навичок щодо застосування таких видів технологій соціальної роботи з людьми похилого віку як медико-соціальна реабілітація, соціальне консультування, соціальна діагностика. Формується система знань, умінь та навичок щодо використання інноваційних методів соціальної роботи з людьми похилого віку.

Наповнення змістового модуля «Соціальний захист людей похилого віку» спрямований на вивчення студентами організаційно-правових форм соціальної роботи з людьми похилого віку. У майбутніх соціальних працівників формується система знань про законодавче забезпечення соціального захисту людей похилого віку, специфіку соціального захисту такої категорії клієнтів, особливості реформування системи соціального обслуговування людей похилого віку.

Студенти оволодівають знаннями щодо основних напрямів діяльності територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) і геріатричного пансіонату, знайомиться з професійними ролями та функціональними обов'язками соціального працівника цих закладів. Формується система умінь та навичок здійснювати супервізію як можливість запобігання

«вигоранню» персоналу, використовувати методи подолання стресу.

За підсумками вивчення зазначеної дисципліни студент повинен знати: нормативно-правові акти, що регламентують роботу закладів соціального обслуговування людей похилого віку; особливості соціалізації та адаптації людей похилого віку; методи та технології соціальної роботи з людьми похилого віку; закордонний досвід соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи; напрями роботи закладів соціального обслуговування людей похилого віку; можливість використання супервізії в процесі професійної діяльності.

За підсумками вивчення навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування» студент повинні вміти:

– використовувати нормативно-правові акти, що регулюють процес надання соціальних послуг клієнтам;

– орієнтуватися в технологія соціальної роботи з людьми похилого віку;

– використовувати інноваційні методики у професійній діяльності;

– виконувати свою професійну діяльність згідно професійним вимогам;

– використовувати метод супервізії для підвищення ефективності професійної діяльності;

– використовувати набуті теоретичні знання у практиці соціальної роботи.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянутий зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку включає не лише теоретичний рівень знань щодо особливостей здійснення соціальної роботи з клієнтами геронтологічної групи, але і потребує відповідні уміння і навички використовувати набуті знання у практиці соціальної роботи у закладах соціального обслуговування людей похилого віку. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, готових здійснювати професійну діяльність у закладах соціального обслуговування людей похилого віку.

Список літератури:

1. Голубенко Т.О. Особливості процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку / Т.О. Голубенко // Молодий вчений. – 2013. – № 1(01). – С. 77-81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/molv_2013_1(01)__15.pdf (дата перегляду: 24.06.2017).
2. Павлишина Н.Б. Тестові завдання до теоретичної частини з дисципліни «Соціальне забезпечення населення» для підготовки майбутніх соціальних працівників / Н.Б. Павлишина. – 2013. – 42 с.
3. Павлишина Н.Б. Технології соціальної роботи з людьми похилого віку у закладах соціального обслуговування: [навч.-метод. посіб. в схемах і табл.] / Н.Б. Павлишина. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2013. – 70 с.
4. Поліщук В.А. Лекції з Історії соціальної педагогіки / соціальної роботи [Електронний ресурс] / В.А Поліщук, Янкович О.І. – Режим доступу: http://studentam.net.ua/content/section/35/114/ (дата перегляду: 24.06.2017).

Павлишина Н.Б.
Академия рекреационных технологий и права

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К РАБОТЕ С ЛЮДЬМИ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Проанализировано содержание профессиональной подготовки будущих социальных работников к работе в учреждениях социального обслуживания людей пожилого возраста. Отмечено, что профессиональная подготовка будущих специалистов невозможна без сочетания теоретического материала и практической деятельности. Выделены дисциплины «Социальное обеспечение населения», «Система организации социальных служб», «Социальная работа с различными группами клиентов», «Технологии социальной работы с людьми пожилого возраста в учреждениях социального обслуживания», которые дают необходимые глубокие знания. Раскрыта роль и значение этих учебных дисциплин в процессе профессиональной подготовки будущих социальных работников к работе в учреждениях социального обслуживания людей пожилого возраста.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, содержание подготовки, социальный работник, люди пожилого возраста, учреждения социального обслуживания.

Pavlyshyna N.B.
Academy of Recreational Technologies and Law

CONTENTS OF PROFESSIONAL PREPARATION FOR FUTURE SOCIAL WORKERS TO WORK WITH PERSONAL PEOPLE

Summary
The content of vocational training of future social workers for work in institutions of social care of the elderly is analyzed. It is noted that professional training of future specialists is not possible without the combination of theoretical material and practical activities. The educational disciplines «Social support of the population», «The system of organization of social services», «Social work with different groups of clients», «Technologies of social work with elderly people in social services» are singled out as aimed at mastering students with the necessary sound knowledge. The role and significance of these educational disciplines in the process of professional training of future social workers for work in institutions of social service of the elderly are revealed.
Keywords: professional training, content of training, social worker, elderly people, social service institutions.

УДК 37.032:78

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: СУЧАСНИЙ СТАН

Паламарчук В.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема виховання особистості засобами музичного мистецтва, що є необхідні для формування духовності, моральності молодих громадян та вирішення питань національних цінностей. Це один із найбільш ефективних засобів усебічного розвитку учнів у музично-виконавській творчості, що сприяє формуванню музичних здібностей, активізує мистецьке спілкування й самовираження. Висвітлено особливу роль і серед різноманітних форм і засобів впливу на особистість. Музика сприяє формуванню сприйняття прекрасного в житті, у мистецтві, допомагає людині стати шляхетною, впливає на її психіку, уяву, почуття, думки, волю, є активним засобом профілактики стресів. Це свого роду терапія, адже музика не тільки дає відчуття естетичної насолоди, сприяє відтворенню естетичної дії, впливає на ставлення до навколишнього світу, а й виконує психофізіологічну функцію, що забезпечує зміни психічних станів і фізіологічних процесів.
Ключові слова: музичне мистецтво, освіта, учні, виховання.

Постановка проблеми. В умовах становлення державності та відродження культури особливого значення необхідно надавати формуванню духовності й моральності молодих громадян, вирішувати питання визначення національних цінностей. що повинні ґрунтуватися на державно-національній політиці сучасної культурної інформації. Сучасний світ – дивовижний і безмежний – відкриває безліч можливостей для творчої самореалізації та щасливого життя, приваблює незвіданими гранями внутрішньої й зовнішньої гармонії, манить прекрасними барвами, енергійними ритмами, милозвучними мелодіями. Світ цей неоднозначний і не одновимірний. він сповнений різноманіттям не передбачуваних подій та явищ, має все більше ознак відносності й невизначеності. Сьогодні очевидним є той факт, що система виховання XXI століття вимагає радикальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема освіти та виховання, зокрема музичного, знаходили своє відбиття в працях М. Бунакова, В. Водовозова, В. Острогорського, М. Пирогова, М. Сумцова, К. Ушинського та інших педагогів. Під впливом їхніх прогресивних поглядів у вітчизняній педагогіці почали закладатися основи музично-естетичного виховання підростаючого покоління, провідне значення якого в розвитку особистості дитини в подальшому було розвинуто в працях українських і російських учених О. Апраксіної, Н. Вєтлугіної, Л. Коваль, О. Рудницької, Г. Падалки, А. Щербо та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність проблеми полягає в тому, що естетичне виховання – одна зі сторін процесу виховання, яка є складовою частиною гармонійного розвитку людини. Це означає, що воно так само необхідно, як і всі інші сторони виховання, і без нього не може сформуватися дійсно розвинена особистість. Зрозуміло, розуміння прекрасного, ставлення до нього, естетичні оцінки явищ тісно пов'язані з ідейністю і нормами моральної поведінки людини.

Метою нашої статті є аналіз поглядів видатних освітян минулого на значення та особливості проблем виховання особистості засобами музичного мистецтва.

© Паламарчук В.М., 2017

Виклад основного матеріалу. «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї» – Володимир Сухомлинський, – саме цією думкою і слід керуватися в процесі вдосконалення змісту музично-виховної роботи в школі.

Музичне мистецтво спроможне розкривати складні духовні процеси в суспільстві свого часу, акумулювати людські психологічні якості в необмеженому діапазоні: від народження розрізнених підсвідомих відчуттів до утворення узагальнених трансцендентних символів. Музичні образи, позбавлені зображальної предметності й словесної конкретності – завдяки цьому прямолінійного дидактизму, приваблюють і захоплюють слухачів своєю щирістю, невимушеністю, емоційністю, ідеальністю, свободою. Тому вплив музики на становлення особистості величезний, а проблеми формування її музичної культури завжди актуальні. Разом з цим, тривожною ознакою сьогодення є руйнування музичного мистецтва: різке розмежування його на прикладну сферу шоу-бізнесу й академічну музику. Мас-медіа безперервно продукують нові комунікативні можливості, створюють власну реальність, усе більше віддаляючись від завдань художньо-естетичного виховання суспільства. Упродовж останніх десятиліть спостерігається процес неухильного й послідовного витіснення «серйозної» музики з теле- і радіоефіру. Радіо й телебачення перетворюються на диктатора із цілеспрямованою політикою «перекосу» до розважальної поп-музики. Маніпулюючи яскравими аудіовізуальними образами, досягненнями новітніх технологій, таким чином засоби комунікацій розкривають традиції класичної гуманітарної культури, відлучають від неї молодь, формують сучасну людину з невибагливим смаком та світоглядом. Інформаційний простір супроводжується іншими соціокультурними змінами: зникають традиції домашнього музикування, колективного співу, закриваються спеціалізовані нотні магазини, скорочуються обсяги тиражів академічної літератури.

Сьогодні, коли відбувається нове становлення Української держави, відродження і розвиток національної культури, музична освіта повинна зайняти своє гідне місце у вихованні нації. Історія переконує: найдосконаліше музичне мистецтво формувалося в найкращих навчальних закладах, зокрема Києво-Могилянській академії. Музика тут вважалася найважливішою навчальною дисципліною як для професійної підготовки фахівців різноманітних спеціалізацій, так і для розвитку творчих здібностей, талантів, патріотизму вихованців. Невипадково зі стін академії вийшли видатні державні мужі і політики, учені, філософи і письменники, релігійні та мистецькі діячі.

На сьогоднішній день ситуація така, що освіта не лише неспроможна задовольнити потреби музичного виховання на основі української духовності для багатомільйонної маси дітей, але стає дедалі важче оберігати національно-мистецькі надбання. Активно й агресивно діють в інформаційному, соціокультурному просторі чинники бездуховної розважальності, чужих впливів і запозичень. Ерзац-культура, комерція, шоу-бізнес перейшли в Україні критичну межу, за якої загроза втратити людське в людині, національний імунітет, етичні й естетичні цінності. Недостатня увага приділяється хоровому мистецтву, яке, на думку багатьох дослідників, педагогів, діячів культури, є одним із найвпливовіших. Зокрема К. Д. Ушинський писав: «Спів – це могутній педагогічний засіб, який організовує, об'єднує школярів, виховує їхні почуття» [4].

Чого бракує нинішній школі? Музики, хорового вокального співу, художньої творчості. Проте творчість замінюється пасивним слуханням, спогляданням вилучається із процесу активна художня дія щодо самоствердження. Відсутність музичних інструментів професійно підготовлених педагогів із мистецьких дисциплін, згорнута мережа гуртків, мистецьких студій і факультативів, занедбана учнівська художня самодіяльність, закриті, особливо на селі, музичні школи – картина, яка характеризує стан більшості навчальних закладів. Практично не відображає музично-мистецької творчості в школах варіативна частина навчальних програм. Зубожілий стан навчальної бази для розвитку творчості, упослідженість статусу працівників мистецького профілю, заміна морально-естетичних цінностей прагматичними, вузькокорисливими, спроби максимально комерціалізувати сферу культури значно звузили можливості доступу дітей та молоді до активної творчої мистецької діяльності.

Якісна освіта, до якої прагне українська школа, стане реальністю на загальнонаціональному рівні лише тоді, коли вдасться на організаційно-педагогічному, кадровому, методичному, змістовому рівнях забезпечити умови для творчості, духовної праці, саморозвитку особистості. Музичне виховання є саме тією ділянкою освітньої політики, де твориться духовність. Духовна діяльність, – говорив В.О. Сухомлинський, – це активні зусилля особистості для того, щоб моральні багатства суспільства – наші політичні, моральні, естетичні ідеї, погляди, переконання, ідеали – стали багатствами особистості, внутрішніми цінностями людини, нормами і правилами ii поведінки. Духовна діяльність – це творча праця [6], Усім відомо, що основи естетичного виховання черпаються з різних джерел. Довгий час таким джерелом була саме пісня. В її зразках ми можемо прослідкувати, як виховувалися з малих літ почуття відповідальності за долю вітчизни і близьких, зв'язок з природою, доброта і вірність, біль, співчуття, відвертість. Нині, наприклад, існує дуже важлива проблема – екологічна. Тут актуальними є питання взаємовідносин людини із середовищем, що нас оточує, розуміння природи тощо. У будь-якій народній пісні можна знайти це розуміння. Воно – у єдності людини із сонцем і вітром, лісом, полем, степом… Це і є музично-естетичне виховання у самому високому розумінні.

За таких умов зниження загальної музичної культури українського суспільства стає закономірним, що не може не впливати на стан професійної музичної освіти. Але ж майбутній учитель є важливою ланкою у вихованні підростаючого покоління. Саме він заохочує дітей до музики і впливає на їхні смаки.

Студентська молодь є благодатним ґрунтом для засвоєння духовних надбань суспільства. Вища музична освіта – інструмент у формуванні

естетичних ідеалів і цінностей майбутніх учителів музики. їхнього художнього мислення, системи спеціальних знань і поглядів, практичних навиків. Саме в цьому середовищі формуються світоглядні принципи особистості й визначається культурний рівень, що мають стати її професійною рисою.

Формування духовної, естетичної культури сучасної молоді є головним змістом виховного процесу в школі. Розглядаючи основні напрями музично-естетичного виховання учнів, ми насамперед відзначаємо, що при створенні відповідних умов для цього необхідно звертати увагу на науково-методичну досконалість запропонованих програм музично-естетичного виховання, які мають ґрунтуватися на духовно-національній змістовій основі. Вони повинні мати не тільки художньо-просвітницький зміст, але й виконувати розвивально-навчальні та реабілітаційно-оздоровчі функції з обов'язковим застосуванням сучасних, вітчизняних та світових методичних розробок з цього питання. Проблему об'єднує спільне переконання наукової і педагогічної спільноти про доцільність та необхідність використання методів виховання в їх взаємодії і взаємозалежності.

Процес музично-естетичною виховання безпосередньо пов'язаний з оволодінням інформаційною культурою, яка сприяє подоланню протиріч між стереотипним і творчим мисленням підлітків. Інформаційна культура розглядається в єдності з емоційною, в основі якої лежить виховання почуттів. У свою чергу, останні є головним педагогічним компонентом музично-естетичного виховання. Сприйняття і розуміння музичного твору не відбудеться, якщо в індивіда не розвинена здатність бачити, чути, володіти словом. Слід відмітити, що на сучасному етапі в навчально-виховному процесі емоційна культура особистості недостатньо регулюється формальною шкільною освітою. А тому необхідне педагогічне керівництво музично-естетичним вихованням, яке повинне враховувати сучасний стан музично-естетичної ерудованості особистості та компетентності вихователів.

Процес формування естетичної культури підростаючого покоління, як і будь-який виховний процес, має бути цілеспрямованим та організованим, провідна роль у якому належить педагогам. Тому поряд з іншими вимогами суспільство ставить перед учителем саме професійну вимогу – бути людиною високої естетично: культури, яка повинна маги чіткі уявлення про естетичні форми пізнання (естетичне сприйняття насолоду, переживання, судження, цінність, діяльність, почуття, смак тощо); розуміти естетичну сутність явиш дійсності й мистецтва, уміти цю сутність донести де учнів; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким має оволодіти учень кожного класу, і визначати рівень естетичної вихованості.

Проте українську освіту турбують й інші проблеми. Майже 21 тис. загальноосвітніх шкіл потребує якісних змін у змісті національної освіти. Адже, якщо головною метою національного і громадянського виховання, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти є успадкування духовних надбань українського народу, формування розвиненої духовності, художньо-естетичної культури, то необхідно, передусім, удосконалювати музичну освіту – складову гуманітаризації школи. Не вирішеним завданням залишається підготовка вчителів музики та співу.

Студентські роки є найсприятливішими для формування індивідуальної естетичної культури майбутнього фахівця, і наука в цій галузі протягом багатьох років прагнула визначити зміст, мету, завдання, норми і методи роботи як для формування творчого рівня естетичної культури молоді, так і для підготовки її до розв'язань завдань естетичного виховання в школі.

Мистецтво у системі формування естетичної культури є єдиним і неповторним джерелом пізнання характерних рис духовного життя кожної епохи, його колориту, обличчя тощо. За допомогою мистецтва особистість одержує різноманітні знання та інформацію про життя, побут, культуру людини у різні часи, про навколишній світ, природу тощо.

Разом з тим, входження в Болонський процес, удосконалення системи педагогічної освіти зумовлюють необхідність структурних змін, виконання вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти.

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що педагог створює такі педагогічні стосунки, які спрямовані на особистісну індивідуальність вихованців. на формування духовних цінностей сьогодення.

Ці вміння виробляються в педагога за умов, коли він прагне професійної реалізації, самостійної її організації. Тоді індивідуальність педагога виявляється через творчість, яка розглядається як інноваційний підхід до здійснення власної педагогічної діяльності.

Новаторство вчителя проявляється в його здатності до пошуку нових методів, способів та прийомів викладання, що сприяють реалізації особистісно орієнтованого способу організації педагогічної взаємодії. Сучасність вимагає від особистості учителя бути мобільним, гнучким, енергійним, здатним створювати таку систему способів та прийомів навчання і виховання, яка б відповідала новим освітнім тенденціям та інтересам вихованців. Тому потрібно створювати засади для системи нового інформаційного суспільства, в основі яких повинна бути покладена формула: традиція + інновація.

У процесі навчання у ВНЗ на етапі зародження інноваційних форм і методів роботи створюються найефективніші умови для професійного розвитку майбутнього педагога, формування в нього прагнення до нового. Основу і зміст інноваційних освітніх процесів становить інноваційна діяльність, сутність якої полягає в оновленні педагогічного процесу, упровадженні новоутворень у традиційну систему, що передбачає досягнення найвищого ступеня педагогічної творчості. Головними особливостями інноваційної педагогічної діяльності є особистісний підхід, творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка мотивація на пошук нового в організації навчально-виховного процесу [7].

Висновки. Отже, розвиток музичної освіти, що вбирає в себе виховний, естетичний, етичний, громадянський потенціал людства чи конкретного народу, є вкрай важливим завданням

у контексті засвоєння загальнолюдських, національних і особистісних цінностей. Сучасній освіті потрібне відродження виховної проблематики, адже глобальні й локальні кризи охоплюють не лише економічні, технологічні, соціальні, політичні сфери, а насамперед людину, її свідомість, почуття, поведінкові норми. Музика – мистецтво, якому найбільшою мірою притаманна здатність цілісно висвітлювати явища зовнішнього та внутрішнього світу.

Список літератури:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська. – К: Академвидав, 2004. – 218 с.
2. Ковтун А.В. Виховання особистості засобами музичного мистецтва у вітчизняній педагогіці кінця XIX – середини XX століття / А.В. Ковтун. – Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2013, № 6(32). – 66-72.
3. Левчук Л.Т. Естетика: Підручник / Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерук, В.І. Панчеико / за ред. Л.Т. Левчук. – К.: Вища шк., 1997. – 399 с.
4. Мельничук С. Формування естетично культури майбутніх учителів / С. Мельничук // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 3. – С. 4-6.
5. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика / Н.Є. Миропольська; АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – С. 182-201.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – 18 лип., № 29. – С. 4-6.
7. Ночвінова О. Музика її стихія / О. Ночвінова // Мистецтво та освіта. – № 4. – 2005. – С. 14-16.
8. Осипець Р.А. Українська народна пісня – основа музичного виховання // Мистецтво та освіта. – № 3. – 2002. – С. 15-16.
9. Пахальчук Н. Впровадження активних форм навчання в зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / Н. Пахальчук // Інноваційні технології в сучасній педагогіці: наук.-практ. семінар, 19-20 квіт. 2007 р. – Коломия, 2007. – С. 26-28.
10. Сапожник О. Музично-естетичне виховання: зміст і структурні компоненти / О. Сапожник // Рідна школа. – грудень, 2002. – С. 20-22.
11. Скрябіна І. Структура інноваційної діяльності майбутнього вчителя / Рідна школа. – липень, 2006. – С. 7-8.
12. Щириця Т.В. Духовність і музична культура майбутніх учителів музики // Мистецтво та освіта. – № 4. – 2005.

Паламарчук В.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема воспитания личности средствами музыкального искусства, которые являются необходимыми для формирования духовности, нравственности молодых граждан и решения вопросов национальных ценностей. Это один из самых эффективных средств всестороннего развития учащихся в музыкально-исполнительском творчестве, что способствует формированию музыкальных способностей, активизирует художественное общения и самовыражения. Освещено особую роль среди разнообразных форм и средств воздействия на личность. Музыка способствует формированию восприятия прекрасного в жизни, в искусстве, помогает человеку стать благородным, влияет на его психику, воображение, чувства, мысли, волю, является активным средством профилактики стрессов. Это своего рода терапия, ведь музыка не только дает ощущение эстетического наслаждения, способствует восстановлению эстетического воздействия, влияет на отношение к окружающему миру, но и выполняет психофизиологическую функцию, обеспечивающую изменения психических состояний и физиологических процессов.
Ключевые слова: музыкальное искусство, образование, ученики, воспитания.

Palamarchuk V.M.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PROBLEMS OF EDUCATION OF THE PERSON WITH MEANS OF MUSICAL ART: CONTEMPORARY STATE

Summary
The article deals with the problem of the upbringing of the person with the means of musical art, which are necessary for the formation of spirituality, the morality of young citizens and the solution of issues of national values. This is one of the most effective means of comprehensive development of students in music and performing creativity, which contributes to the formation of musical abilities, activates artistic communication and self-expression. The special role among various forms and means of influence on the person is highlighted. Music contributes to the formation of the perception of beauty in life, in art, helps a person to become noble, affects his psyche, imagination, feelings, thoughts, will, is an active means of preventing stress. This is a kind of therapy, because music not only gives a sense of aesthetic pleasure, contributes to the restoration of aesthetic impact, affects attitudes to the world around them, but also performs a psychophysiological function that provides changes in mental states and physiological processes.
Keywords: musical art, education, pupils, upbringing.

УДК 37.034-053.6

ДОСВІД РОБОТИ ЄВРОКЛУБІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДНІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Подчерняєва Н.Д.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

У статті обґрунтовано важливість виховання толерантності у старшокласників. Схарактеризовано сутність толерантності, проаналізовано особливості її виховання. Здійснено огляд прийомів виховання толерантності у роботі євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів. Шкільний євроклуб має величезний потенціал для виховання толерантності в учнів, прищеплення поваги до культурних відмінностей. Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку можна вважати питання щодо особливостей діяльності окремих шкільних євроклубів у формуванні толерантної особистості.
Ключові слова: виховання, День толерантності, міжнаціональне виховання, навчальний заклад, толерантність, шкільний євроклуб.

Постановка проблеми. Одним із основних завдань стратегічного розвитку нашої держави є утвердження в Україні універсальних цінностей демократичного, толерантного і відкритого суспільства, поваги до прав людини, формування активної громадянської позиції та почуття власної національної ідентичності. Реалізація цих завдань багато в чому залежить від рівня розвитку нашого суспільства. Ці завдання повинна і здатна вирішувати сучасна школа. Пріоритети сучасної освіти полягають у наданні молодому поколінню знань про спільну європейську спадщину та практичних умінь адаптуватись до життя і навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, здатними до комунікації і захисту своїх прав.

Тому особливу увагу у вихованні слід приділяти формуванню толерантної особистості, готової до діалогу. Значний потенціал щодо виховання толерантності має шкільний євроклуб, який створює умови для інтелектуально-творчого розвитку й водночас виховує людину, яка вміє творчо мислити, здатна виразити себе і зрозуміти співрозмовника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню толерантності у сучасному світі присвячені роботи вчених М.П. Мчедлова і В.В. Шаліна. Вчені У. Альтерматт, Д. Беркович, К. Хартцель досліджують толерантність як культурну норму етнічного співіснування. У роботах Л.М. Дробижевої, В.Н. Іванова, Г.У. Солдатової, О.О. Сусоколова, В.О. Тішкова розглядається природа і характер протиріч в області етнокультурних взаємодій. Питанням етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності присвячені праці сучасних українських учених: В.В. Горбунової, О.В. Квас, Ю.О. Михальчук. Сучасне вивчення толерантності різноманітне: феномен ксенофобії (А.В. Макарчук), етнічна соціалізація підлітка (О.П. Белінська, Т.Г. Стефаненко), етнічні стереотипи (О.В. Квас), толерантність у процесі надбання цілісності (О.Г. Асмолов, Є.Ф. Казаков, В.О. Тішков), ментальна толерантність між людьми різних культур (О.В. Перців), проблеми міжетнічної толерантності (А.В. Петріцький, Г.У. Солдатова), межі толерантності (П.М. Количев, Д.В. Сухушин) та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування толерант-

© Подчерняєва Н.Д., 2017

ності особливо актуальна для старшокласників, оскільки сучасна виховна система у загальноосвітніх навчальних закладів повною мірою не забезпечує формування у випускників цієї якості. Толерантність є важливим показником соціальної особистості, її конкурентоспроможності, адже толерантність сприяє конструктивному спілкуванню з представниками інших культур у поліетнічному просторі. Але проблема формування толерантності у діяльності євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів досліджена недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття сутності толерантності та висвітлення організації та проведення Дня толерантності як одного з засобів виховання толерантності старшокласників у роботі євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Толерантність (від лат. Tolerantia – терпіння) – відсутність чи послаблення реагування на якийсь несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його дії [6]. Толерантність (лат. Tolerantia – терпіння) – терпимість до чужого способу життя, поведінки, чужих звичаїв, почуттів, вірувань, думок, ідей [11].

Толерантність як якість особистості, яка протиставляється стереотипності та авторитаризму, вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов. У зв'язку з цим виділяються два аспекти толерантності:

– зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних чинників;

– внутрішня толерантність (до невизначеності) – здатність до ухвалення рішень і роздуму над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки [5].

Отже, толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань [3].

Проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації на релігійному рівні, а релігійна толерантність започаткувала всі інші свободи, які були досягнуті у суспільстві. Вирішальним моментом в історії толерантності став кромвелівський період англійської історії XVII століття. Тоді в Англії склалися умови релігійного плюралізму і релігійної толерантності, був досягнутий цивільний мир і встановилася загальна атмосфера милосердя. Епоха Просвітництва XVIII століття, яку часто наділяють духом толерантності, дала поштовх небезпечному фанатизму раціоналістичного типу. Єдиним видатним представником толерантності у ту епоху був Вольтер. Йому приписують вислів: «Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку», – афоризм, у якому виражена класична теорія толерантності [11]. Терпимість до людей, що належать до іншої національності, припускає, що ми усвідомлюємо існування схожості, що ховається за відмінностями, і тотожності; наприклад, усвідомлюємо належність окремих груп до людства у цілому [11]. У Декларації принципів толерантності наголошується, що толерантність, як ніколи раніше, важлива в сучасному світі. Ми живемо в століття глобалізації економіки і все більшої мобільності, швидкого розвитку комунікацій, інтеграції і взаємозалежності. Кожен регіон багатоликий, і тому ескалація нетерпимості й конфліктів потенційно погрожує усім частинам світу. Від такої загрози не можна відгородитися національними межами, бо вона носить глобальний характер» [3, с. 1]. Україна етнічно різноманітна. Цей факт повинен спонукати суспільство до того, щоб навчитись на всіх рівнях розуміти один одного, співпрацювати і знаходити рішення.

Толерантність – глобальна проблема і найбільш ефективним способом її вирішення є виховання підростаючого покоління в дусі розуміння чужого способу життя. Важливо формувати у людини таку якість, як терпимість. Вихованням толерантності повинні займатися батьки, вихователі, учителі. Сфера освіти має найбезпосередніше відношення до таких найважливіших світоглядних категорій, як менталітет і толерантність. Більш того, саме сфера освіти здатна активно і цілеспрямовано формувати відповідні ментальні якості і людини, і соціуму. Формування менталітету, толерантності, виховання толерантності у людських відносинах є найважливішим завданням освіти [7].

Виховання в дусі толерантності сприяє формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення і вироблення суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях. На всіх етапах розвитку дитини необхідно виховувати у неї перший крок до толерантності: увагу до іншого, повагу права іншої людини, не зазіхання на її свободу. Насильством, силою можна підпорядкувати собі іншу людину, проте це лише ілюзія успіху. У складних ситуаціях, завдяки усвідомленому ставленню до норм поведінки, оцінок і самооцінок, можна розрядити конфлікт і у сім'ї, і у суспільстві. Не повинно бути національної винятковості, бо терпимість, повага, розуміння інших, рівність – ознаки громадянського суспільства, це – толерантність [1]. Про досліджуваний нами віковий період відомо, що ранній юнацький вік – це етап пошуку самостійних життєвих орієнтирів, вибору соціальних норм і цінностей, які далі вже доросла людина реалізує у житті. Одним з основних завдань раннього юнацького віку є формування системи цінностей та етнічної свідомості як орієнтирів власної поведінки: критичний аналіз цінностей навколишньої культури повинен привести до формування самостійної «інтерналізованої» структури цінностей як керівництво до дій [8]. Як пише І.С. Кон, потреби у самопізнанні, самоствердженні та формуванні уявлень про навколишню дійсність об'єднуються й утілюються у потреби у спілкуванні [2]. У вихованні, як педагогічному процесі, застосовується система методів. Методи виховання толерантності – це способи формування у дітей готовності до розуміння інших людей і терпимого ставлення до їхніх своєрідних вчинків. В інтелектуальній сфері необхідно формувати об'єм, глибину знань про цінності толерантності: ідеали терпимості, принципи стосунків з людьми інших соціальних і національних груп. У ціннісно-смислових утвореннях міститься моральне значення толерантної поведінки. При дії на інтелектуальну сферу

використовується передусім метод переконання. Переконання припускає розумний доказ необхідності толерантної поведінки. Отримуючи запропоновану інформацію, учні сприймають не лише поняття і судження, скільки логічність позиції педагогів. При цьому учні, оцінюючи цю інформацію, або стверджуються у своїх поглядах, позиціях, або коригують їх. Переконавшись у правоті сказаного, учні формують свою систему поглядів і стосунків між людьми. Учнів потрібно логічно підвести до висновку про те, що на світі можуть бути люди, яких помилково можна сприймати як ворогів, недоброзичливців, оскільки вони виглядають по-іншому, поводяться не так, як усі. Зовнішнє враження дуже оманливе. Так, за допомогою казок й інших бесід можна формувати переконання у необхідності терпимого відношення до всіх людей. Переконанню відповідає метод самовиховання, який припускає, що діти усвідомлено, самостійно, у пошуку вирішення якоїсь соціальної проблеми формують у себе комплекс поглядів. В основі цього формування лежать логічні висновки, зроблені самою дитиною. В емоційній сфері необхідно формувати характер моральних переживань, які пов'язані з нормами чи відхиленнями від норм та ідеалів: жалість, співчуття, довіра, вдячність, чуйність, емпатія, сором тощо. Методи впливу на емоційну сферу дитини припускають формування необхідних навичок в управлінні своїми емоціями, навчання її управлінню конкретними почуттями, розумінню своїх емоційних станів і причин, що їх породжують [4].

У 1995 році на двадцять восьмій сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО її учасники прийняли Декларацію принципів толерантності і проголосили 16 листопада Міжнародним Днем толерантності, який щорічно відзначається у країнах – членах цієї організації. Рух за толерантність набуває все більшого визнання та поширення у світі.

Робота євроклубу спрямована на всебічне вивчення учнями історії, культури, звичаїв і традицій країн Європейського союзу та України як невід'ємної частини європейської спільноти. Євроклуб готує нашу молодь до життя в об'єднаній Європі, сприяє її самореалізації, вихованню європейської свідомості, пропаганді спільних європейських цінностей, відкриває перспективи на майбутнє, дає можливість учням співпрацювати з ровесниками з інших країн.

Євроклуб як одна з ефективних сучасних форм виховання сприяє інтеграції навчального процесу через проектну діяльність, проведення молодіжних семінарів, фестивалів, тренінгів, організацію виставок, святкування Днів Європи та днів окремих європейських країн. Одним із засобів виховання толерантності старшокласників у роботі євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів є проведення Дня або Тижня толерантності.

Так, у Кам'янець-Подільській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 10 у рамках Тижня толерантності проведено конкурси колажів «У світі толерантності» (5-6 класи), плакатів «Планета толерантності» (7-8 класи), буклетів «Толерантність – гармонія у різноманітності» (9-11 класи); проведено тренінг для 6-х класів «Толерантність людини – найважливіша умова миру та злагоди в сім'ї, суспільстві, державі»; уроки Толерантності (2-11 класи); інформаційні п'ятихвилинки «Толерантність – це...» (1-11 класи); видано спецвипуск газети «Шкільний вісник». Тиждень толерантності завершився відкритим виховним заходом «Толерантність як людська цінність [9].

У рамках Тижня толерантності у Новоград-Волинській спеціалізованій школі № 4 проведені такі акції: «Будь толерантним!», «Толерантність врятує світ», «Долонька щастя». Активними були учні в проектах, які створювали разом з класними керівниками: «Дружні долоньки єдності», «Толерантність очима дітей», «Кодекс толерантного учня». Старшокласники стали активними глядачами та учасниками форум-театру. У ході вистави учні змогли спробувати себе у ролі героїв та запропонувати свої шляхи виходу із певної ситуації. Вони шукали різні способи вирішення конфлікту, який міг трапитися з кожним. Вистава форум-театру була присвячена таким проблемам, як формування моральних якостей, взаємовідносинам у родині, колективі. Така форма роботи стимулювала юнаків до інтенсивної творчої праці, вміння бачити соціальний світ не тільки крізь призму теоретичних положень, але й в контексті живої реальності. Учні-волонтери, які були незамінними помічниками психолога протягом усього тижня, спробували себе в ролі вчителя – ними у 2, 4 класах були проведені виховні години «Уроки толерантності».

У спеціалізованій школі № 118 «Всесвіт» з поглибленим вивченням іноземних мов з нагоди Міжнародного Дня толерантності проведено круглий стіл за участю старшокласників на тему «Для мене толерантність – це...». Учням було запропоновано висловитись на задану тему французькою та англійською мовами, під час дискусії відбулося обговорення відомих кліпів: «В ритмі серця», La tolérance, pour quitter l'indifférence, кліп Terra, кліп Tell Me why Declan Galbraith, кліп Hommage Michael Jackson Change le monde французькою та англійською мовами. У ході дискусії учні зіграли у творчу гру «Поема про толерантність». Кожний написав на своєму листі короткий рядок, з якого починалась поема (наприклад: «толерантність – це повага і впевненість в тому, що тебе зрозуміють», «це – можливість знайти друзів», «таким коли-небудь стане наш світ», «толерантність – це непросто!» тощо). Потім учитель зачитав зібрані записи один за одним, як поему.

У 14 регіонах України Центри європейської інформації [10] та їх партнери провели Тижні толерантності з метою поінформувати громадськість про зміст європейської цінності – толерантності та привернути увагу до проблем нетерпимості до різних груп в Україні. У рамках Тижнів толерантності у Вінниці, Дніпрі, Кропивницькому, Миколаєві, Івано-Франківську, Сумах, Рівному, Чернівцях, Черкасах, Харкові, Хмельницькому та Кременчуці під егідою Мережі Центрів європейської інформації України відбулися різноманітні заходи на тематику толерантності: мистецькі асорті, тренінги, клуби толерантного кіно, рольові ігри, конференції, творчі вечори та зустрічі. Також в цих містах відбулися виставки творчих робіт молоді загальноукраїнського конкурсу на тематику толерантності.

Конкурс творчих робіт на тематику толерантності проводився з нагоди відзначення «Єв-

ропейського року креативності та інновацій» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у партнерстві з Бюро інформації Ради Європи в Україні та проектом «Teraz Wrocław». Мета конкурсу – пропагування провідної європейської цінності – толерантності в українському суспільстві засобами мистецтва та креативного підходу. На конкурс було подано більше 200 творчих робіт від школярів, студентів та європейських клубів України, які відобразили своє бачення толерантності через малюнок, аплікацію, глиняні та пластилінові композиції, відеоролики тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що найбільш ефективним засобом виховання толерантності у старшокласників є участь їх у роботі шкільного євроклубу. Завдяки використанню певних методів виховання (переконання, самовиховання, вплив на емоційну сферу) формується готовність до розуміння чужого способу життя, поведінки, звичаїв.

Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку можна вважати питання щодо особливостей діяльності окремих шкільних євроклубів у формуванні толерантної особистості.

Список літератури:

1. Воспитание толерантности [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Cop. © 2000-2008. – Режим доступа: http//www.ethos.narod.ru
2. Воспитание учащихся в духе толерантности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http// www.voz2-us.narod.ru
3. Декларація принципів толерантності: (Генеральна конференція ЮНЕСКО від 16.11.1995) [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http//www.zakon.rada. gov.ua
4. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.
5. Мириманова М. С. Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие / М. С. Мириманова, А. С. Обухов // Развитие исследовательской деятельности учащихся: Методический сборник. – М.: Народное образование, 2001. – 272 с.
6. Психология: Словарь / [авт.-сост. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Развитие этнической толерантности в ранней юности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http// www.shatropova.narod.ru
8. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы личности / Х. Ремшмидт // Под ред. Т. А. Гудковой. – М.: Мир, 1994. – 175 с.
9. Сайт Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 10. – Режим доступу: http://visnuk.blogspot.com/2013/12/blog-post.html
10. Центр європейської інформації. – Режим доступу: http://tolerant.org.ua
11. Шучалина С. В. Все различны – все равны: библиографическое пособие / С. В. Шучалина, Т. А. Ябс; отв. за вып. О. А. Винниченко – Коми: республиканская юношеская библиотека. – Сыктывкар, 2009. – 136 с.

Подчерняева Н.Д.
Харьковский национальный педагогичний университет
имени Г.С. Сковороды

ОПЫТ РАБОТЫ ЕВРОКЛУБОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПО ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЮ ДНЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Аннотация
В статье обоснована важность воспитания толерантности у старшеклассников. Охарактеризована сущность толерантности, проанализированы особенности ее воспитания. Осуществлен обзор приемов воспитания толерантности в работе евроклубов общеобразовательных учебных заведений. Школьный евроклуб обладает огромным потенциалом для воспитания толерантности у школьников, прививания уважения к культурным различиям. Перспективным направлением дальнейшего научного поиска можно считать вопрос об особенностях деяльности отдельных школьных евроклубов в воспитании толерантной личности.

Ключевые слова: воспитание, День толерантности, межнациональное воспитание, толерантность, учебное заведение, школьный евроклуб.

Podcherniaieva N.D.
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

EXPERIENCE OF EUROCLUBS OF GENERAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IS FROM ORGANIZATION AND REALIZATION OF DAYS OF TOLERANCE

Summary
In the article the importance of education of tolerance for senior pupils is reasoned. The essence of tolerance is characterized, the features of the education are analysed. The review of the methods of education of tolerance in euroclubs of general educational establishments is carried out. A school euroclub has enormous potential for the education of tolerance in students, inoculating the respect to the cultural differences. It is a perspective direction of further scientific search is the relation to the features of activity of the separate school euroclubs in forming of a tolerant personality.
Keywords: education, the Day of tolerance, international education, educational establishment, tolerance, school euroclubs.

УДК 796.011.3:612.172-057.875(045)

СТРУКТУРА СЕРЦЕВОГО РИТМУ ТА СУДИННИЙ ТОНУС В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Приймак С.Г.
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

У роботі вивчався функціональний стан серцево-судинної системи студентів чоловічої статі, які займаються в групах спортивно-педагогічного удосконалення з боксу, біатлону, волейболу. Виявлено, що для високорослих студентів-волейболістів характерним є превуалювання зверхнизькоамплітудної регуляції серцевого ритму на відміну від студентів-біатлоністів та боксерів у яких домінуючою є парасимпатична регуляція ВСР. Серцево-судинна ситема у студентів-волейболістів в стані спокою не відображає характер готовності до виконання проби PWC_{170}. На наш погляд, дана тенденція пов'язана з характером мобілізації регуляторних механізмів організму в певних умовах діяльності. Дана робота може бути корисною вчителям, тренерам та викладачам вищих навчальних закладів різного рівня акредитації.
Ключові слова: освітній процес, студенти, фізична працездатність.

Постановка проблеми. Спортивно-педагогічне удосконалення (СПУ), як одна з форм освітнього процесу у вищих та середньо-спеціальних навчальних закладах, є необхідним елементом навчання, що забезпечує підготовку повноцінного фахівця, який здатен вирішувати багатогранні завдання у підготовці підростаючого покоління, як на базі загальноосвітніх так і спеціалізованих освітніх закладів. Одним з факторів успішності цієї діяльності є спортивна кваліфікація, як визначальний чинник високого рівня майстерності, освідченості та досконалості, що дозволить фахівцю в повному обсязі застосовувати значний спектр засобів, методів та форм освітнього процесу. При цьому, функціональний стан систем організму, певною мірою, є вирішальними для досягнення високого спортивного результату і успішності спортивно-педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Функціонування організму осіб, що займаються фізичною культурою та спортом напряму залежить від стану серцево-судинної системи, що пов'язано з пристосовними реакціями до великих фізичних навантажень, які полягають у посиленні скоротливої функції серця і зростанням впливу вагуса на регуляцію серцевого ритму (СР) в стані спокою [6]. Це призводить до зменшення частоти СР, до збільшення амплітуди і швидкості реакції, а також до зміни періодичної структури ритму [6]. При цьому зниження фізичної працездатності через перевантаження на тренуваннях призводить до зворотних змін характеристик СР та тонусу периферичних судин, що, зменшує надійність організму, яка визначається її резервними потужностями, і характеризуються співвідношенням «міра функції/міра субстрату». Зі збільшенням цього співвідношення надійність функціонування організму як біосистеми зростає [1, 9, 10]. Економічність функціонування систем організму, і в першу чергу, кардіо-респіраторної, пов'язана з підвищеними резервними можливості індивіда при його адаптації до виробничих, природних і соціальних факторів середовища, в тому числі і до спортивно-педагогічної діяльності. При цьому, вегетативні функції виступають в якості виконавчих ланок функціональної системи забезпечення цієї діяльності [9, 10]. У зв'язку з цим, метою даного дослідження, яка базується на гіпотезі, що у випадках максимального впливу вагусу і симпатикусу можливе досягнення стабілізації СР

© Приймак С.Г., 2017

на тлі вираженої бради- і тахікардії, є вивчення взаємозв'язку фізичної працездатності студентів, що спеціалізуються що у біатлоні, боксі та волейболі з характеристиками СР та тонусу периферичних судин при навантаженні і в умовах відносного спокою.

Матеріали та методи. В дослідженнях брали участь студенти чоловічої статі факультету фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка у віці 17-23 роки, які відвідують групи спортивно-педагогічного удосконалення з біатлону, боксу, волейболу. Всього обстежено 89 осіб, з яких – 38 студенти масових спортивних розрядів (I-III розряди), 46 кандидатів у майстри спорту України і майстрів спорту України, 5 Заслужених майстрів спорту України, майстрів спорту Міжнародного класу України. Особливості вегетативної регуляції серцевого ритму вивчали на підставі аналізу показників ВРС 5-7 хвилинних фрагментів фотоплетизмограми за допомогою монитору серцевого ритму Polar RS300X (Polar Electro, Finland). Аналіз даних здійснювався в стані відносного спокою за допомогою програмного забезпечення Kubios HRV 2.1 (Kuopio, Finland). Артефакти і екстрасистоли видалялися з електронного запису ручним методом. Серед показників спектрального (частотного) аналізу оцінювалися: загальна потужність спектру – Total Power (TP, $мс^2$), потужність високочастотного – High Frequency (HF, $мс^2$), низькочастотного – Low Frequency (LF, $мс^2$) і зверхнизькочастотного – Very Low Frequency (VLF, $мс^2$) компонентів, внесок зазначених компонентів в загальну потужність спектру у %, потужність HF і LF хвиль в нормалізованих одиницях та їх співвідношення (LF/HF ratio). Для визначення централізації регуляції серцевого ритму на основі даних показників розраховувався індекс напруги регуляторних систем – ІН (за Р. М. Баевским), ум. од. [2]. Споживання кисню (VO_2, мл) в стані відносного спокою, під час виконання проби PWC_{170}, в фази реституції визначали за допомогою спірометалобографу Метатест-1. Судинний тонус, насичення крові киснем визначали за допомогою фотоплетизмографічної методики з застосуванням пульсокиметра Ohmeda Biox 3700e Puls-Oximeter (Ohmeda, USA), інтегрованого з комп'ютером для тривалого моніторингу пульсової хвилі з можливістю запису, аналізу та інтерпретації результатів. Нами визначались: SpO_2 (периферична киснева сатурація), %; $Т_{ПХ}$ (тривалість пульсової хвилі), с; $Т_{ДФ}$ (тривалість дикротичної фази пульсової хвилі), с; $Т_{АФ}$ (тривалість анакротичної фази пульсової хвилі), с; $Т_{ФН}$ (тривалість фази наповнення), с; $Т_{сист}$ (тривалість систолічної фази серцевого циклу), с; $Т_{діаст}$ (тривалість диастолічної фази серцевого циклу), с; $ТВ_{ПХ}$ (час відбиття пульсової хвилі), с; $А_{ПХ}$ (амплітуда пульсової хвилі), ум. од.; $А_{ДХ}$ (амплітуда дикротичної хвилі), ум. од.; $А_І$ (амплітуда інцизури), ум. од. На підставі вищезазначених показників розраховувались: індекс дикротичної хвилі (ІДХ), ум. од.; ІВ (індекс відбиття), %; ІЖ (індекс жорсткості), $м·с^{-1}$; індекс висхідної хвилі (ІВХ), с. [4]. Реєстрація параметрів пульсової хвилі здійснювалась за допомогою фотоплетизмографічного датчика на дистальній фаланзі 3 пальця лівої кисті в стані спокою у положенні сидячі та через 7 хв після виконання проби PWC_{170} синхронно з параметрами серцевого ритму. Виконання проби PWC_{170} здійснювалось на велоергометрі ВЭ-02 у відповідності до стандартів її виконання [3]. В стані спокою, безпосередньо після 1 та 2 навантажень, в фазах реституції (через 3 хв після 1 та 7 хв після 2 навантажень) визначались вищезазначенні показники.

Статистичну обробку фактичного матеріалу здійснювали за допомогою програми Microsoft Office Excel [7]. Для кількісних вимірів розраховувалися такі статистичні характеристики, як середнє арифметичне (M), стандартна помилка вибіркового середнього (m). Для оцінки достовірності відмінностей використовували

Таблиця 1

Взаємозалежність кардіогемодинамічних показників з результатами виконання проби PWC_{170}

Показники	Біатлон n=17			Бокс n=30			Волейбол n=27		
	ІН, ум. од.	SpO_2, %	VO_2, мл	ІН, ум. од	SpO_2, %	VO_2, мл	ІН, ум. од	SpO_2, %	VO_2, мл
VO_2, мл	0,196	0,316	-	0,112	0,469**	-	0,098	0,520**	-
PWC_{170}, $кгм·хв^{-1}$	-0,252	-0,546*	-0,081	-0,576***	0,337	-0,481**	-0,122	-0,240	-0,503**
$PWC_{170}·кг^{-1}$, $кгм·хв^{-1}·кг^{-1}$	-0,301	-0,506*	-0,056	-0,476**	0,082	-0,469**	-0,036	-0,110	-0,521**
ТПХ, с	-0,572**	-0,133	-0,026	-0,503**	0,410*	-0,045	-0,188	0,181	-0,101
ТДФ, с	-0,625***	-0,104	-0,151	-0,426*	0,364*	-0,236	-0,290	0,068	-0,128
ТАФ, с	0,258	-0,116	0,540*	-0,387*	0,240	0,119	0,171	0,168	0,136
ТФН, с	-0,308	-0,479*	0,094	-0,287	-0,145	0,136	0,256	0,043	0,124
Тсист, с	0,283	-0,070	0,468*	-0,375*	0,244	0,126	0,201	0,169	0,169
Тдіаст, с	-0,633***	-0,111	-0,149	-0,451**	0,379*	-0,123	-0,293	0,053	-0,222
ТВПХ, с	0,407	0,065	0,509*	-0,296	0,318	0,412*	-0,038	0,285	0,398*
АПХ, ум. од.	0,736***	0,039	0,281	0,403*	-0,537**	0,369*	0,151	0,056	0,408*
АДХ, ум. од.	-0,354	-0,097	-0,625**	0,221	-0,439**	-0,463**	0,064	0,018	-0,445**
АІ, ум. од.	-0,428*	-0,122	-0,513*	-0,018	-0,166	-0,419*	-0,069	0,017	-0,436*
ІДХ, ум. од.	-0,494**	-0,116	-0,518*	-0,070	-0,073	-0,444*	-0,074	0,012	-0,465*
ІВ, %	-0,551**	-0,055	-0,591*	-0,194	0,010	-0,403*	-0,004	-0,043	-0,388*
ІЖ, $м·с^{-1}$	-0,437*	-0,078	-0,455*	0,129	-0,154	-0,388*	0,027	-0,269	-0,399*
ІВХ, с	0,461*	-0,156	0,083	0,499**	-0,469**	0,112	0,371	0,007	0,087

*Примітка: * – статистична значущість коефіцієнтів кореляції Пірсона на рівні $p \le 0,05$; ** – на рівні $p \le 0,01$; *** – на рівні $p \le 0,001$*

t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок та U-критерій Манна-Уітні (рівень статистичної значущості $a = 0{,}05$). При інтерпретації матриць інтеркореляції в розрахунок брали достовірні коефіцієнти з діагностичною ($r \geq 0{,}3$) і прогностичної ($r \geq 0{,}7$) цінністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз кореляційних взаємозалежностей між вивчаємими показниками вказує на вірогідну пряму залежність між показником споживання кисню та тривалістю анакротичної фази пульсової хвилі ($p \geq 0{,}01$), тривалістю систолічної фази серцевого циклу ($p \geq 0{,}05$) та зворотню між індексу жорсткості судин ($p \geq 0{,}05$), тобто, чим еластичніші судини, тим більше споживання кисню (VO_2, мл), і, навпаки, ригідність судин обумовлює знижений рівень споживання O_2 (табл. 1). Оскільки, показник VO_2 обумовлює і максимльне споживання кисню (МСК) можна стверджувати про можливість прогнозування МСК, як критерію функціональних можливостей організму, за показником VO_2. Подібна закономірність підтверджується аналізом кореляційних взаємозалежностей між довжиною тіла та амплітудними і часовими параметрами пульсової хвилі, які відображають ударний об'єм крові при серцевому викиді (анакротична фаза), тонусі судин (дикротична фаза), тривалість серцевого циклу.

Характер пульсової хвилі залежить від еластичності судинної стінки, ЧСС, ширини просвіту судин. При цьому, частота та тривалість пульсових хвиль залежить від особливостей роботи серця, а їх величина – від стану судинної стінки [8]. Цікаво, що у волейболістів, на відміну від студентів інших груп СПУ, спостерігається досить високий кореляційний взаємозв'язок ($p \geq 0{,}05$-$0{,}01$) довжини тіла з часом відбиття пульсової хвилі ($r=0{,}493$, $p \geq 0{,}01$), амплітудою інцизури ($r=-0{,}452$, $p \geq 0{,}01$), індексом дикротичної хвилі ($r=-0{,}481$, $p \geq 0{,}01$) та індексом відбиття ($r=-0{,}404$, $p \geq 0{,}05$), тобто, чим більша довжина тіла – тим менші амплітудні значення індексів і, відповідно, еластичніша судинна стінка. Це вказує на те, що для високорослих студентів-волейболістів характерним є більший інтервал проходження пульсової хвилі, меньша амплітуда інцизури, менші індекси дикротичної хвилі та відбиття і, в цілому, свідчить про наявність високого ударного об'єму серця при, порівняно, нижчих значеннях ригідності судин.

Зрозуміло, що для волейболістів при виконанні технічного прийому є необхідність максимально швидкого скорочення м'язів в ускладнених умовах діяльності (при виконанні техніко-тактичних прийомів з м'ячем в опорному та безопорному положенні за вертикальною віссю) і вимагає від судин швидкого коливання тонусу, що може бути забезпечено максимальною вихідною еластичністю судинної стінки. У біатлоністів та боксерів подібні взаємозв'язки відсутні, що вказує на відсутність впливу гравітаційної складової на судинний тонус [5]. Крім того, у волейболістів спостерігається високозначущий прямий взаємозв'язок довжини тіла з зверхнизькохвильовою та зворотній з високохвильовою компонентою регуляції серцевого ритму, зареєстрованого в стані відносного спокою, що в даному випадку свідчить про наявність у студентів-волейболістів з більшою довжиною тіла зверхнизькоамплітудної регуляції і, навпаки, з меншою довжиною – високохвильової (дихальної). Подібний факт може свідчити про превуалювання у низькорослих волейболістів, в переважній більшості гравців лінії оборони, аеробної складової, яка сприяє метрономізації дихання і, в свою чергу, збільшує високохвильову компоненту регуляції діяльності серця. На відміну від низькорослих, високорослі гравці виконують вправи з домінуванням аеробного режиму енергозабезпечення, в перважній більшості при виконанні стрибків за вертикальною віссю, що стимулює організм до мобілізації зверхнизькоамплітудної складової серцевої регуляції.

Таблиця 2

Взаємозалежність довжини тіла з кардіогемодинамічними показниками студентів різних груп СПУ

Показник	Біатлон n=17	Бокс n=30	Волейбол n=27
	Довжина тіла, см		
ТВПХ, с	0,208	0,162	0,493**
A_I, ум. од.	-0,092	-0,198	-0,452*
АДХ, ум. од.	-0,073	-0,220	-0,481**
IB, %	-0,109	-0,062	-0,404*
VLF, Hz	-0,464**	-0,190	-0,397*
VLF, мс^2	-0,107	-0,016	0,385*
VLF, %	0,160	-0,024	0,450*
LF, %	-0,060	0,264	-0,132
HF, %	-0,111	-0,243	-0,426*
LF/HF ratio	0,023	0,361*	0,392*

*Примітка: * – статистична значущість коефіцієнтів кореляції Пірсона на рівні p≤0,05; ** – на рівні p≤0,01; *** – на рівні p ≤ 0,001*

Цілком природньо, що зі збільшенням довжини кінцівки збільшується час проходження пульсової хвилі по судинам, зокрема верхніх кінцівок, що і обумовлює відносно високий рівень ригідності судин для підтримки належного артеріального тиску. При цьому, симпатична та парасимпатична ланки вегетативної нервової системи повинні забезпечити оптимальний баланс регуляції серцевої діяльності. Очевидно, що забезпечення оптимального прстосовного ефекту у студентів досягається: відносно низькою ригідністю судин при незначній централізації регуляції серцевої діяльності (схильність балансу до симпатичної регуляції ВСР). Подібну тенденцію підтверджує відсутність взаємозв'язку індексу напруги з параметрами пульсової хвилі, а саме: у волейболістів спостерігаються незначущі кореляційні взаємозв'язки IH з амплітудними та часовими параметрами пульсової хвилі, на відміну від студентів інших груп СПУ. В більшості випадків у студентів-біатлоністів та боксерів IH негативно пов'язаний з часовими параметрами пульсової хвилі, що вказує на парасимпатичну регуляцію ВСР, який, в свою чергу обумовлює зниження ригідності судин у боксерів та біатлоністів на відміну від волейболістів, у яких регуляція тонусу здійснюється на нижчому, рецепторному рівні регуляції судинного тонусу – баро-, хеморефлекторному [11].

Даний факт може вказувати на характер забезпечення виконання швидкісно-силових вправ, які є домінуючими у волейболі, а саме: швидке скорочення м'язових груп при виконанні стрибків за вертикальною віссю реалізується за максимально короткий проміжок часу, що вимагає належної трофіки тканин в складних умовах діяльності при стато-динамічному характері виконанні вправ. При цьому, централізація регуляції тонусу судин стає другорядною і починає домінувати периферична, зокрема підсистема м'язи-судини («м'язовий насос») на рівні спинномозкових сегментів (баро- та хеморефлекторна складові. Подібне припущення підтверджує і характер взаємозв'язків абсолютної величини PWC_{170} (кгм·хв$^{-1}$) з серцево-судинною регуляцією виконання проби. Так, у волейболістів відсутні значущі взаємозв'язки між результатом виконання проби та параметрами, що відображають ВСР та судинний тонус, на відміну від боксерів та біатлоністів у яких результат виконання проби напряму пов'язаний з мобілізацією регуляції серцево-судинної діяльності, при чому у боксерів дана залежність проявляється в більшій мірі ніж у біатлоністів. На нашу думку, подібний характер взаємозв'язків вказує на те, що серцево-судинна ситема у студентів-волейболістів в стані спокою не відображає характер готовності до виконання функціональної проби, на відміну від боксерів та біатлоністів у яких, за результатами визначення даних ознак дозволяє прогнозувати рівень фізичної працездатності. Це, насамперед, пов'язано зі значним розвитком м'язових груп нижніх кінцівок у волейболістів, які здатні виконувати фізичні навантаження без активної мобілізації серцево-судинної системи, тоді як у біатлоністів та боксерів існує пряма регуляція реалізації трофічної функції з боку серцево-судинної системи. На наш погляд, дана тенденція пов'язана з характером мобілізації регуляторних механізмів організму в певних умовах діяльності і може оцінюватись як механізми забезпечення специфічної діяльності в певних умовах її реалізації.

Висновки. Для високорослих студентів-волейболістів характерним є більший інтервал проходження пульсової хвилі, меньша амплітуда інцизури, менші індекси дикротичної хвилі та відбиття і, в цілому, свідчить про наявність високого ударного об'єму серця при, порівняно, нижчих значеннях ригідності судин, превуалювання зверхнизькоамплітудної регуляції серцевого ритму.

У студентів-біатлоністів та боксерів домінуючою є парасимпатична регуляція ВСР, яка, в свою чергу, обумовлює зниження ригідності судин на відміну від волейболістів, у яких регуляція тонусу здійснюється на нижчому, рецепторному рівні регуляції судинного тонусу – баро-, хеморефлекторному.

Серцево-судинна ситема у студентів-волейболістів в стані спокою не відображає характер готовності до виконання функціональної проби PWC_{170}, на відміну від боксерів та біатлоністів у яких, за результатами визначення даних ознак, дозволяє прогнозувати рівень фізичної працездатності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі спрямовані на визначення особливостей функціонального стану стану кардіогемодинаміки та вегетативної регуляції серцевого ритму в залежності від властивостей темпераменту студентів чоловічної статі, що займаються в групі СПУ з волейболу.

Список літератури:

1. Апанасенко Г.Л., Науменко Р.Г. Соматическое здоровье и максимальная аэробная способность индивида / Г. Л. Апанасенко, Р.Г. Науменко // Теория и практика физической культуры. – 1986. – № 4. – С. 29-31.
2. Баевский Р.М., Иванов Г.Г. Анализ вариабельности сердечного ритма при использовании различных электрокардиографических систем: методические рекомендации / Р.М. Баевский, Г.Г. Иванов // Вестник аритмологии. – М., 2001. – № 24. – С. 65-86.
3. Белоцерковский З.Б. Эргометрические и кардиологические критерии физической работоспособности у спортсменов / З.Б. Белоцерковский. – М.: Советский спорт, 2005. – 312 с.
4. Галкин М., Змиевской Г., Ларюшин А., Новиков В. Кардиодиагностика на основе анализа фотоплетизмограмм с помощью двухканального плетизмографа / М. Галкин, Г. Змиевской, А. Ларюшин, В. Новиков // М.: Фотоника. – 2008. – № 3. – С. 30-35.
5. Горст В.Р. Формирование ритма сердца и адаптационные возможности организма при различных функциональных состояниях: автореф. дис. на соиск. учен. степ. доктора биол. наук: спец. 03.00.13 «Физиология человека и животных» / Виктор Рудольфович Горст. – Астрахань, 2009. – 45 с.
6. Кепеженас А.К., Жемайтите Д.И. Зависимость структуры сердечного ритма от физической работоспособности спортсменов / А.К. Кепеженас, Д.И. Жемайтите // Физиология человека. 1983. – Т. 9. – № 5. – С. 729-739.
7. Минько А.А. Статистический анализ в MS Excel / А.А. Минько. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 448 с.
8. Мошкевич В.С. Фотоплетизмография: (Аппаратура и методы исследования) / В.С. Мошкевич. – М.: Медицина, 1970. – С. 40.
9. Приймак С.Г. Особливості нейродинаміки, психодинаміки та спеціальної фізичної працездатності боксерів і кікбоксерів / С.Г. Приймак, М.П. Савчин, С.О. Власенко, А.В. Заворотинський, О.С. Федорченко, Т.М. Федорченко, Л.В. Мошко // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Біологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. – № 2. – С. 152-166.
10. Романенко В. Психофизиологический статус студенток [монография] / В. Романенко. – Донецк; Saarbrьcken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 192 с.
11. Яблучанский Н.И. Вариабельность сердечного ритма: в помощь практикующему врачу / Н.И. Яблучанский, А.В. Мартиненко. – Харьков, 2010. – 131 с.

Приймак С.Г.
Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко

СТРУКТУРА СЕРДЕЧНОГО РИТМА И СОСУДИСТЫЙ ТОНУС В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В работе изучалось функциональное состояние сердечно-сосудистой системы студентов мужского пола, занимающихся в группах спортивно-педагогического совершенствования по боксу, биатлону, волейболу. Выявлено, что для высокорослых студентов-волейболистов характерно превуалирование сверхнизкоамплитудной регуляции сердечного ритма в отличие от студентов-биатлонистов и боксеров у которых доминирует парасимпатическая. Сердечно-сосудистая ситема студентов-волейболистов в состоянии покоя не отражает характер готовности к выполнению пробы PWC_{170}. На наш взгляд, данная тенденция связана с характером мобилизации регуляторных механизмов организма в определенных условиях деятельности. Данная работа может быть полезна учителям, тренерам и преподавателям высших учебных заведений разного уровня аккредитации.
Ключевые слова: образовательный процесс, студенты, физическая работоспособность.

Priymak S.G.
Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko

STRUCTURE OF THE HEART RATE AND VASCULAR TONE DEPENDING IN PHYSICAL PERFORMANCE OF STUDENTS

Summary
The study examined the functional state of the cardiovascular system of male students who are engaged in groups of sports and pedagogical improvement in boxing, biathlon, volleyball. It was revealed that for tall college students, volleyball players are characterized by the prevalence of ultra-low-amplitude regulation of the heart rate, in contrast to the biathlon students and boxers whose parasympathetic dominates. The cardiovascular system of volleyball students at rest does not reflect the nature of readiness to perform the PWC_{170} test. In our opinion, this trend is related to the nature of mobilization of regulatory mechanisms of the organism under certain operating conditions. This work can be useful for teachers, trainers and teachers of higher educational institutions of different levels of accreditation.
Keywords: the educational process, students, physical performance.

УДК 373.21(73)+373.21(71)

РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ САДКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ США ТА КАНАДИ

Рудницька-Юрійчук І.Р.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті автор розглядає особливості релігійного виховання дітей дошкільного віку в українській діаспорі США та Канади. Даний напрямок виховання є дуже важливим, оскільки допомагає батькам відчути переваги надання своїм дітям освіти і виховання в українських національних традиціях. Основна мета релігійного виховання дітей дошкільного віку в української діаспорі США та Канади є посилення їх любові до Бога, консолідація елементарних знань про духовне життя українців, їх залучення до щоденної релігійної практики.
Ключові слова: українське національне виховання, релігійне виховання, діаспора, діти дошкільного віку, українське дошкілля в діаспорі.

Все минає, але любов після всього зостається.
Все минає, але не Бог і не любов.
(Г. Сковорода)

Постановка проблеми. Українські вихователі в діаспорі США та Канади глибоко переконані, що моральне і релігійно-духовне виховання полягає у поступовому розкриванні й удосконаленні в дітях тих якостей, що дають людині можливість досягати цілей, поставлених їй Богом.

Особливу увагу варто звернути на виховання дітей раннього та дошкільного віку, адже саме з цього віку (3–6-й рік життя) в дошкільних дитячих закладах (світличках, класах передшкілля), які виникли в основному при церквах та початкових україномовних школах, велася цілеспрямована робота з національного, розумового, релігійного виховання підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про незаперечність того факту, що дитячий садок першим, після родини, породжує почуття приналежності до українського середовища і дає початок релігійному та національному вихованню. Саме у дошкільному віці пробуджуються релігійні зацікавлення. Даної проблеми в різних аспектах торкалися українські і зарубіжні україністи Б. Ажнюк, Б. Білаш, І. Боднарчук, А. Горохович, О. Кисілевська, О. Климишин, Ф. Кульчинський, Т. Михайленко, І. Руснак, І. Стражнікова, Я. Чумак, С. Ципівник та ін. Однак жоден із дослідників не розглядав релігійне виховання українських дітей дошкільного віку як один із напрямків виховання в національному дитячому дошкільному закладі в умовах діаспори.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. «Релігія – важливий чинник психічного росту дитини» – зазначає д-р Іван Головінський [2]. Важко переоцінити роль релігії при утриманні душевної рівноваги. Незаперечним фактом є те, що релігійне виховання кладе тривкі основи під психічний розвиток людини. Такі поняття як нагорода за добро і кара за зло, прощення за провину мають велику психічну вартість. Поняття Бога, як справедливого батька, стоїть у прямому відношенні до почуття послуху і авторитету. Людина, підпорядкована моральному авторитетові, легше перенесе життєві збурення і не зламається психічно. Марія Пастернакова стверджує, що релігійність – це один із дитячих «інстинктів», і це цілком природно, коли з людської сутності самочинно виростає прагнення пізнати Бога. «Цей релігійний інстинкт слід розвивати у тривкі релігійні почування, даючи дітям у приступній формі поняття про Бога». «Почуття Божої все- і всюдиприсутності в дитини глибоке і природне… дитина надзвичайно здібна зануритись в Божі правила через свою простоту і щирість» [13].

Мета статті – проаналізувати релігійне виховання дітей дошкільного віку в українській діаспорі США та Канади як один із основних напрямків виховання.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах розвитку суспільства мораль є важливим регулятором людської поведінки, людських відносин, а моральність (моральна практика) – одним із критеріїв оцінки чеснот людини; зміст морального виховання підпорядкований вічним земним цінностям. Людська доброта, щирість, милосердя, взаємодопомога, почуття обов'язку, емпатія, турбота про близьких – завжди були пріоритетом українського народу. Найперші зернини доброти засіваються, звичайно, у сім'ї, завдання педагога дошкілля полягає у тому, щоб зростити такі цінні моральні пагони, підтримати і продовжувати плекати їх. Педагог дошкілля – організатор соціального досвіду дитини; складаючи програму навчально-виховного процесу у садочку, він повинен пильно слідкувати за тим, щоб весь подаваний навчально-виховний матеріал був пронизаний моральністю та духовністю. «Не сміє дитина бачити нічого жорстокого, кровожадного з духом мести…» [8].

Педагоги українського дошкілля в США та Канаді переконані в тому, що моральне і релігійне виховання обов'язково повинні знайти своє місце у програмі національного українського садочка. Роль «садівнички» (вихователька дит. садка – авт.) полягає у глибокій пошані та розбудженні дитячих почувань у тому напрямку. Глибокі християнські чесноти і засади глибоко вкорінюються в душі ще у дитинстві та залишаються там на все життя [10]. Вихователі в українській діаспорі роблять великий акцент на духовному розвитку дитини дошкільного віку, вважаючи його одним із «…найголовніших завдань садочка, що з малень-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

© Рудницька-Юрійчук І.Р., 2017

кої дитини робить людину, що виловлює усі її здібності, що дає дитині почуття впевненості, рівності, відваги і віри у свої сили…» [7].

Духовний розвиток дитини-дошкільника в українській світличці реалізується через релігійне і національне виховання, тому відповідно до мети і завдань дошкілля програма українознавчого виховання в українській діаспорі включає два основні напрямки: релігійний і національний. Варто зазначити, що в програмах виховання дітей в українських дитячих садках передбачено та широко використовуються відвідини домів для літніх, церков, історичних та культурних осередків, а також інші поїздки і прогулянки.

Поступово треба плекати в дитини і розбуджувати почуття альтруїзму, вірності, доброти, шляхетності, любові до ближнього, пошани до життя і його проявів. Треба розвивати почуття вдячності – адже щодня є нагода чимось тішитися, радуватися [9].

Марія Пастернакова переконує, що усі засоби, якими педагоги користуються у вихованні підростаючого покоління і які спрямовані до однієї мети – виховати повноцінну людину, корінням своїм глибоко вросли в релігійні почування і віру у Всевишнього. Такі почування властиві дитині, вони живуть у ній і самочинно шукають Бога, хочуть його пізнати, любити. Тому малі діти так часто домагаються відповіді на хвилюючі їх питання, приміром: «хто зробив небо, сонце, квіти»? і все те, що не зроблене людською рукою. Саме такого роду питання створюють прекрасну нагоду дати дітям у доступній формі поняття про Бога, творця всесвіту, найкращого батька всіх людей [12]. Педагоги української діаспори наголошують на тому беззаперечному факті, що дитина дошкільного віку ще не може сприймати релігію абстрактно, адже ніхто не буде говорити з дітьми про релігійні догми. На думку українських виховників, дітей варто познайомити, у першу чергу, із залежністю людини від її Творця, що у всьому нагадує зрозумілу навіть дитині її залежність від батьків [3].

Рідна мати – найближча, найрідніша та найвпливовіша постать для дитини, маля першу свою любов віддає матері. Вона першою плекає найважливіші людські морально-духовні чесноти, одним із найважливіших серед яких для дітей дошкільного віку є суто релігійні – почитання Божої Матері. Педагоги українського дошкілля в діаспорі рекомендують як у найпростіший спосіб переконливо навчити, що в кожного з нас і в кожної дитини є дві матері: одна вдома, що опікується дитиною щодня, а друга – в небі Марія, – мати нас усіх, вона любить нас усіх, допомагає нам усім, тому всі ми браття. Молитва до Божої Матері, прикрашання її престоликів, перепрошування за промахи – це все плекатиме з надприродного боку чесноту любові у дитини. Музичка Іван припускає, що з практичного боку дуже було б добре, щоб у кожному садку в одній з кімнат був маленький престолик Божої Матері із лампадкою, перед яким діти часто молились би, прикрашали його тощо. «Культ Божої Матері, затяммо це, в часі виховання дитини – це могутній і благословенний засіб християнства для плекання любові в дітей і вихованців» [8]. Особа Ісуса Христа – центр християнського виховання – для дітей стане всепритягаючою, якщо ознайомити вихованців із історією Його народження, прочитати про дитинство і дитячий вік Спасителя. Дані історії та легенди переповнені навчального морально-релігійного матеріалу для ілюстрації тієї великої божественної любові.

До розвитку і закріплення релігійних почувань дитини спричиняються світлі переживання, яких зазнає дитина у релігійних, для неї доступних практиках, таких як щоденна молитва, відвідування церкви, слухання коротких богослужбових оповідань тощо. Одначе в найбільшій мірі захоплюють малу дитину релігійні обряди, в яких вона сама бере активну участь – коляда, свячення верби і пасок, яблук на Спаса, участь у Водохрещі і т.ін. «Хто бачив отих 4-7 літніх дітей у дитячому садку, як вони власноручно приготовляли свої пасочки, як самі фарбували крашанки і з ніжністю, можна б сказати – з побожністю вкладали їх у свої кошички та ще й зеленцем і пролісками заквітчали, хто в часі відправи бачив їх обличчя і чув їх воскресну пісню, той повірив, що оці хвилини глибоко записались у дитячі душі і вже на заранні тісно зі собою пов'язали релігійні і національні почування» [13]. Виховники українських дітей в діаспорі США та Канади дослухалися до порад священнослужителів, які рекомендували практикувати релігійне виховання дітей від наймолодшого віку і підтримувати такий напрямок у вихованні якомога довше. Оскільки українські школи з класами передшкілля в діаспорі часто розміщувались у приміщенні парафіяльних церков, дітей активно залучали до слухання служби. До українських шкіл, до складу яких входили і класи передшкілля, і які мали окреме приміщення, запрошували духовного наставника, щоб той допомагав та сприяв таким чином релігійному вихованню найменших: проводив з дітьми катехитичні науки, відправляв для них окрему недільну Богослужбу, зорганізував дитячий церковний хор – і цим поклав би тривку основу під вирощування релігійно-моральних почувань, цінних рис характеру. Більше того, усвідомлюючи значимість релігійного виховання для утримання українських дітей «при народі», українське духовенство надавало повноваження окремому духовнику, який би відвідував українську шкільну дітвору в державних школах країни перебування. «Отець Д. Лопатинський і другі священики розуміли, що вже в дошкільному віці пора класти основи під релігійне виховання. Та не самими формальними виявами, не сухим поучуванням і наказами, бо вони або змеханізують дитину у виконуванні релігійних практик, або її зневохотять до них. Вони у своїй праці з дітьми використали наші прекрасні релігійні обряди, що своїм змістом і оформленням дають навіть малій дитині тривкі духові і фізичні переживання. Свячення лози у Вербну Неділю, кладення квітів на могилках у Зелені Свята, свячення яблук на Спаса і т.д. дає нагоду включити дітвору в активну участь у ці святкування. Дуже важливим виховним чинником є відзначення її серйозного становища в них, бо діти люблять, коли їх співпрацю дорослі з признанням оцінюють» [13].

Навчальна релігійна програма передбачає ознайомлення дітей з повсякденною практикою

духовного життя, елементарними знаннями про Бога, зв'язок людини з Богом, окремими елементами релігійних обрядів. Педагоги української діаспори рекомендують розповідати дітям легенди, оповідання та казки на релігійну тематику у відповідності із християнським народним календарем, враховуючи пору року. Наприклад, загальні відомості про знак хреста, основні молитви подають дітям на початку навчального року у вересні – листопаді (перший квартал). У другому кварталі (грудень-лютий) вихователі пропонують розповідати дошкільникам про свято Святого Миколая, Різдво Христове, про свято Водохреща та особливості його святкування. У цьому ж навчальному кварталі практикується вивчення народних календарно-обрядових пісень відповідно до народного календаря: щедрівки, колядки різної складності в залежності від віку дітей. Навчальний план третього кварталу (березень-травень) передбачає закріплення та повторення набутих знань, беручи до уваги, що це весняний період, діти розучують гагілки та веснянки, пісні і забави, педагоги разом із вихованцями читають легенди й оповідання про страсті Христові, про свято Хрестового Воскресіння [11].

Вихователі українського дошкілля широко практикують навчання своїх вихованців молитві, переконуючи, що молитва займає високе місце у плеканні в дітей найвищого духовного почуття – любові. Хоч у такому ранньому віці дошкільники мало ще розуміють суть молитви, і не раз її зміст для них не є зрозумілий, проте дитина свідома потреби молитви. «Виховник повинен підставити завжди ціль тієї розмови із Господом Богом, найскоріше просьбу: такими будуть молитви за батьків і їх здоров'я, молитви за хворих дітей». Якщо з ранніх років привчити дитину до молитви, «часто прийдеться нам здивуватись, як діти самочинно вимагатимуть молитви за якусь потребу» [13]. Педагоги-вихователі рекомендують поєднувати та підкріплювати молитву в садочку приходом до церкви, щоб там помолитись спільно з іншими прихожанами. Таким чином діти відчуватимуть, що вони є в контакті з тими, хто потребує допомоги, вони знатимуть, що допомагають їм молитвою. Релігійні почування, якими просякнута психіка дитини, породжують вже у ранньому віці потребу молитви, яку дитина не раз сама собі складає [8]. Вона дякує Бозі за погоду, просить здоров'я для себе, батьків, знайомих.

Вихователі дітей дошкільного віку, реалізуючи релігійний напрямок виховання, включають у свій план роботи умілий вибір молитов, якими будуть вихованці починати і закінчувати заняття в садочку, беручи до уваги вік дітвори, пору року, пов'язаність із тематикою навчання. Щодня діти, перед початком своїх занять у Світличці, звертаються в молитві до Божої Матері і просять кращої долі для себе, своєї родини і свого народу. Вихователі кладуть собі за мету у приступній формі пояснювати дітям під час бесіди чи читання казки значення деяких релігійних свят чи практик. Таку тему можна застосовувати в практичних заняттях, наприклад, у час Різдвяних свят зробити вертеп чи драматизацію-інсценізацію «Народження Ісусика» [10].

Коли ж мова стосується літератури із тематикою любові, то варто б згадати твір геніального італійського письменника Едмондо де Амічіса «Серце». Це зразок твору, що виховує у дітей любов до ближнього, любов до виховників, любов до батьків і батьківщини. Цей твір призначений для дітей шкільного віку, але вихователі українського дошкілля в діаспорі США та Канади практикували його у своїй роботі, переконуючи, що багато з нього можна взяти для бесід із дітьми дошкільного віку [8].

Всі ці засоби є доступні кожній провідниці дитячого садка, їх краще та ефективніше зможе передати малим дітям сам педагог-вихователь, ніж священик. Це не є формальне навчання катехізису чи релігії, на що потрібний окремий дозвіл для світських людей від церковних властей. Виховники вживали згадані засоби, як метод прищеплення в дитячому серці християнської чесноти любові, переконуючи, що без неї з вихованців не виростуть ані добрі члени українських родин, і тим паче ніяк без неї не будуть вони добрими членами великої сім'ї в Хресті [8].

Висновки і пропозиції. Отже, релігійне виховання дітей доцільно цілеспрямовано проводити у дошкільному віці, продовжуючи роботу, розпочату батьками в рідному домі. В українській діаспорі США та Канади педагоги висунули морально-духовне, релігійне виховання як одне із найважливіших завдань, напрямків виховання. Головною метою релігійного виховання українських дітей в національному дитячому садку США та Канади є зміцнення їх любові до Бога, закріплення елементарних знань про духовне життя українців, залучення їх до щоденної релігійної практики. Духовний, релігійний розвиток дитини дошкільного віку в українській світличці реалізується в основному через національне виховання.

Список літератури:

1. Богачевська А. На виховні теми. Релігійне виховання у передшкіллі / Анна Богачевська // Наше життя. – 1967. – № 1.
2. Головінський І. Роля дитячого садка як виховного чинника / Іван Головінський // Збірник доповідів на сесії для справ дошкілля. – Торонто, 1965.
3. Горохович А. Батьки і діти / Антоніна Горохович. – Вінніпег, Торонто, 1965.
4. Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу / Антоніна Горохович. – вид-во «БЕСКИД». – Дрогобич. – 1992.
5. Збірник матеріалів Курсу Працівників Дошкілля. Виховна комісія СУА. Зошит 1. – Нью-Йорк-Філадельфія, 1966. – 91 с.
6. Кульчинський Ф. Про релігійно-моральне виховання дітей / Филимон Кульчинський // Промінь. – 1961. – № 3-4.
7. Мончак Б. Вимоги програм садків. Збірник доповідів на сесії для справ українського дошкілля / Богдана Мончак. – Торонто, 1965. – 92 с.
8. Музичка М. Дві християнські чесноти до вщіплення нашим найменшим / М. Музичка. – С. 6-8.

9. Нарис програми для передшкілля при кафедрі святого Йосафата у Торонті / Іванна Лещишин. – Торонто, 1980. – 18 с.
10. Ощудляк О. Наші світлички. Співпраця батьків / О. Ощудляк // Наше життя. – 1970. – № 9.
11. Пастернакова М. Діти на роздоріжжі / Марія Пастернакова // Наше життя. – 1953. – № 4.
12. Пастернакова М. Зайняття в дитячому садку (Методичні вказівки) / Марія Пастернакова. – Об'єднання українських педагогів Канади – Торонто, 1959. – 80 с.
13. Чумак Я. Релігійне виховання / Ярослав Чумак // Українське дошкілля. Збірник виховних матеріялів для українських родин і дитячих садків. – Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1979. – 472 с.

Рудницкая-Юрийчук И.Р.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РЕЛИГИОЗНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНСКОМ ДЕТСКОМ САДУ В УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЕ США И КАНАДЫ

Аннотация
В статье автор рассматривает особенности религиозного воспитания детей дошкольного возраста в украинской диаспоре США и Канады. Данное направление воспитания является очень важным, поскольку помогает родителям почувствовать преимущества предоставления своим детям образования и воспитания в украинских национальных традициях. Основной целью религиозного воспитания детей дошкольного возраста в украинской диаспоре США и Канады является усиление их любви к Богу, консолидация элементарных знаний о духовной жизни украинцев, их привлечение к ежедневной религиозной практики.
Ключевые слова: украинское национальное воспитание, религиозное воспитание, диаспора, дети дошкольного возраста, украинское дошколье в диаспоре.

Rudnytska-Yuriychuk I.R.
Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University

RELIGIOUS EDUCATION AS ONE OF MAIN COURSERS OF UPBRINGING IN THE UKRAINIAN NURSERY SCHOOL IN THE UKRAINIAN DIASPORA OF THE USA AND CANADA

Summary
In the article the author examines peculiarities of the religious upbringing of the pre-school children in the Ukrainian diaspora of the USA and Canada which is highly important because it helps the parents to feel the advantage of providing their children with the education and upbringing according to Ukrainian national traditions. The principal aim of the religious upbringing of the pre-school children in the Ukrainian diaspora of the USA and Canada is strengthening of their love to God, consolidation of the elementary knowledge about the spiritual life of the Ukrainians, their attraction towards the daily religious practice.
Keywords: Ukrainian national education, religious education, diaspora, children of pre-school age,ukrainian pre-school in diaspora.

УДК 376.011.3-051:355

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАСТАВНИЦТВА, ОРІЄНТОВАНОГО НА ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ

Смірнов С.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У процесі наукового дослідження компетентнісно-орієнтованого наставництва, пропонується спроба вивчити ефективність застосування концепцій військового наставництва. Цей проект дозволить оцінити, чи є подібні програми достатніми та стверджуючими, щоб задовольнити потреби сучасної професійної підготовки майбутніх військових фахівців в умовах орієнтованого наставництва.

Ключові слова: «наставництво, орієнтоване на компетентнісний підхід», «вплив на інших людей», «лідерські якості», «військовий педагог – наставник».

Постановка проблеми у загальному вигляді. На думку Джона С. Максвелла та Джима Домана «Людська властивість здійснювати вплив на інших людей з'являється не відразу. Вона розвивається поступово. І немає значення, ким являється людина і чим займається, але щоб здійснювати вплив на людей – не обов'язково займатися публічною діяльністю, яка постійно вимагає бути у всіх у полі зору. Насправді, якщо в житті людина хоча б якимось чином дотична до інших людей, значить вона може здійснювати вплив. Взагалі будь-яка повсякденна діяльність, – справляє враження на людей» [3, с. 2]. Конфуцій – давньокитайський філософ та політичний діяч, титульна фігура у конфуціанстві, національний герой Китаю сказав: «Одне слово може змінити твоє рішення. Одне відчуття може змінити твоє життя. Одна людина може змінити тебе» [12]. Американський письменник, поет, філософ і есеїст Уолдо Емерсон сказав: «Кожна людина для когось є героєм і оракулом, і все, що б вона не говорила, сприймається як непорушна істина» [12].

Легенда бейсболу Джекі Робінсон одного разу зауважив: «Життя не має значення, якщо не впливає на інші життя». Бред Герцог, автор книги «Спорт 100», назвав Робінсона найбільш впливовою людиною в історії американського спорту: «Спочатку з'явилися ті, хто змінив правила спортивних ігор… Потім з'явилися чоловіки і жінки, чия присутність і участь назавжди докорінно змінило спортивне життя… І, врешті-решт, з'явилася невелика група спортсменів, чий вплив вийшов далеко за межі ігрового поля і здійснив вплив на всю американську культуру…» [1, с. 7].

В основному людина усвідомлює свій вплив на інших людей, навіть тоді, коли хороший він чи поганий. Але іноді ми не помічаємо, на скільки ми можемо впливати на оточуючих. Письменник Марк Твен застерігав: «Тримайтеся подалі від людей, які хочуть применшити ваші прагнення. Дрібні люди завжди так роблять, але дійсно великі люди дають вам відчути, що і ви теж можете стати великим» [12]. Як люди почуваються, коли вони з нами? Чи відчувають вони себе незначними або вірять у себе і в те, ким вони можуть стати? Ключ до того, як поводитися з людьми, лежить в тім, як про них думати. Тобто вся справа у ставленні до них. В тому, як ми поступаємо, виявляється у тому, у що ми віримо. Як говорив Йоганн Вольфганг фон Гете: «Якщо будете поводитися з людиною так, як вам видається, то він буде ставати гіршим. Але якщо будете поводитися з людиною так, як якщо б він вже був таким, яким може стати, то ви робите його кращим» [12].

В останні кілька років ідея розвитку наставництва в умовах військового середовища стала гарячою темою серед військового керівництва провідних країн світу. Зокрема керівництво Армії США підготувало спеціальне видання щодо розвитку і ефективного проведення наставництва з підлеглими [6]. Начальник військово-морських операцій США на той час, Адмірал Вернон Кларк, уточнив, що наставництво має першочергове значення в системі Військово-Морського Флоту США. Адмірал В. Кларк зайшов настільки далеко в питанні організації військового менторингу, що наставник призначався для кожного, хто знаходився на дійсній військовій службі [5, с. 26].

У процесі нашого наукового дослідження ми спробуємо дослідити ефективність використання та розвитку властивостей військового наставництва. Цей проект дозволить якісно оцінити, чи є існуючі програми достатніми та стверджуючими, щоб задовольнити потреби сучасної професійної підготовки майбутніх військових фахівців в умовах професійно-орієнтованого наставництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Над проблематикою вироблення професійної позиції майбутнього наставника працювали Т.Ю. Осипова, В. Сластьоніна. У межах проблеми творчої самореалізації, досліджували професійну позицію І. Бех, Л. Ведернікова, Є. Рогов. Сучасні тенденції організації наставництва, які ґрунтуються на принципах сучасної андрагогіки в системі освіти провідних країн світу, вивчала М.В. Зембицька. Е. Муар аналізуючи етапи професійної підготовки молодих фахівців, запропонував власну теорію стадій емоційних станів професійного становлення в умовах наставництва. Д. Різ та К. Портер надали порівняльну характеристику особливостей різних моделей інноваційного типу наставництва в системі сучасної освіти. Джон С. Максвелл зробив опис п'яти рівнів професійного розвитку лідерських якостей.

Н.В. Брусенко, Е. Перслоу, О.В. Родіонов, Н. Сеньовська у процесі пошуку нових смислових та змістових понять наставництва з урахуванням вимог сучасних професійних компетенцій, виявили сучасні інтерактивні форми і складові аналогів даного процесу. Ю. Немова, Т. Кузьміна пропонують інноваційні техніки наставництва у процесі професійної підготовки молодих фахівців. М. Кліменко запропонував систему контр-

© Смірнов С.В., 2017

олю і моніторингу всього процесу наставництва. А. Денисовва схиляється до найбільш поширеного методу оцінки ефективності наставництва – моделі Д. Кірпатріка і Дж. Філіпса, який досить простий і зручний у використанні та дозволяє оперативно збирати й аналізувати інформацію про результати навчання в умовах наставництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед основних завдань Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України є здійснення професіоналізації сил оборони та створення необхідного кадрового військового резерву. З метою реформування та розвитку Збройних Сил України в рамках єдиних підходів до формування оборонних спроможностей держави, передбачається й удосконалення системи підготовки військ (сил). У подальшому розвиток Збройних Сил України спрямовуватиметься на досягнення якісних показників їх нової моделі, інтенсифікацію підготовки та професіоналізацію.

Кадрове забезпечення сектору безпеки і оборони включатиме:

– інтенсифікацію участі представників України у міжнародних навчаннях, тренувальних місіях, тренінгах, освітніх програмах, консультаціях, стажуваннях та інших подібних заходах;

– вдосконалення системи підбору, розстановки, професійної підготовки і виховання особового складу;

– оптимізацію системи вищих військових навчальних закладів та навчальних підрозділів сектору безпеки і оборони, організацію підготовки спеціалістів для потреб сектору безпеки і оборони за державним замовленням за спорідненими спеціальностями у відповідних профільних навчальних закладах незалежно від їх відомчої приналежності з отриманням у них європейського рівня освіти, що визнається європейським товариством;

– формування достатнього за кількістю і рівнем підготовки резерву фахівців найбільш дефіцитних спеціальностей для оперативного поповнення потреб складових сектору безпеки і оборони;

– забезпечення подальшого розвитку служби у військовому резерві, та ін.

Реалізація передбачених Концепцією засад розвитку сектору безпеки і оборони дасть можливість створити боєздатні, багатофункціональні, мобільні, підготовлені на належному рівні, всебічно забезпечені, професійні сили безпеки і оборони, які за своїми спроможностями будуть здатні ефективно виконувати завдання за призначенням. Концепція є основою для розроблення програмних документів щодо розвитку складових сектору безпеки і оборони [14].

Вирішення концептуальних завдань з питань безпеки і оборони потребує переосмислення мети, завдань і змісту професійної підготовки військових фахівців, а саме в умовах наставництва, орієнтованого на компетентнісний підхід.

Такий підхід забезпечить якісну професійну підготовку військових фахівців, здобуття ними теоретичних та практичних знань, умінь та компетентностей:

– проявляти визначеність і наполегливість у постановці бойових завдань та здатність брати на себе відповідальність за їх реалізацію;

– приймати об'єктивно обґрунтовані рішення;

– здатність до безперервного та активного навчання і вдосконалення;

– уміння працювати в команді, у тому числі й у міжнародному контексті;

– проявляти лідерство, вільне компетентне спілкування в діалоговому режимі з широким колом військових фахівців, зокрема найвищої кваліфікації, та громадськістю;

– уміння налагоджувати стосунки з експертами інших галузей знань та ін.

Формулювання цілей статті. Основна мета статті – пошук педагогічних принципів розвитку властивостей наставництва, орієнтованого на підготовку професійних військових фахівців. Визначити можливу роль професійно-орієнтованого наставництва в системі професійної підготовки військових фахівців, як складовий концепт розвитку сектору безпеки і оборони України.

Виклад основного матеріалу. Хоча людина впливає майже на всіх оточуючих, але на кожного окремо вона впливає по-різному. Одного наші ідеї надихнуть, інший сприйме їх скептично і без сумніву, ми самі легко можемо визначити їх реакцію.

І.С. Сергєєв визначає відмінності між компетентнісним і «традиційним» методами навчання так: «Компетентнісне навчання передбачає не засвоєння окремих відірваних одне від одного знань і вмінь, а оволодіння ними в комплексі. У зв'язку з цим змінюється підхід до відбору системи методів, форм і засобів навчання. Переваги набувають методи, які здатні забезпечити оволодіння учнями/студентами/курсантами відповідними необхідними компетенціями, а, отже,

Таблиця 1

Відмінності між технологіями компетентнісного і «традиційного» форм навчання

№	Ознаки компетентнісного навчання	Ознаки «традиційного» навчання
1	Викладач ставить питання «Навіщо? і Як?» і відповідає на них разом з учнями/студентами	Викладач ставить питання «Що?, Чому?» відповідає на них разом з з учнями/студентами
2	Методи і форми навчання використовуються як самостійні засоби досягнення певних педагогічних цілей.	Методи і форми навчання підкоряються навчальному (предметному) змісту і сприяють його засвоєнню
3	Застосування знань і вмінь відбувається в життєвих /професійних (або наближених до них) ситуаціях	Застосування знань і вмінь обмежується навчальними ситуаціями
4	Накопичується і осмислюється досвід розв'язання життєвих/професійних задач	Накопичується і осмислюється досвід розв'язання навчальних задач
5	Основний результат навчання – осмислений досвід певних видів діяльності, цінності	Основний результат навчання – знання, уміння, навички, цінності
6	Життєвий контекст і формування життєвого досвіду включається в межі навчального процесу і його значущих елементів	Життєвий/професійний досвід учнів / студентів формується стихійно, поза межами навчальної дисципліни

й функціями, які вони виконують у певній професійній галузі» [13].

У процесі власного дослідження технологічних аспектів компетентнісно-орієнтованого наставництва В.Д. Шарко зазначила відмінності у технологіях організації навчального процесу компетентнісного і «традиційного» форм навчання в табл. 1. Зазначені у таблиці відмінності в результатах навчання дають підстави для визначення змін у підходах до формулювання цілей навчання і проектування процесу їх досягнення [15, с. 159].

Джон С. Максвелл у своїй книзі «Як розвинути в собі лідерські якості» робить опис п'яти рівнів розвитку лідерських якостей:

1. Якщо лідерські якості людини (безпосередньо використовує свій вплив) засновані виключно на займаній посаді, то він перебуває на нижчому рівні розвитку лідерських якостей.

2. Якщо лідер вчиться вибудовувати відносини з людьми, то переходить на більш високий рівень розвитку. Це відбувається, коли люди дозволяють керувати собою і в тих діях, що виходять за рамки виконуваної лідером роботи. 3. У міру того, як праця лідера і його послідовників стає більше продуктивною, він переходить на третій рівень.

4. А коли він почне розвивати здібності людей і допомагатиме їм розкрити свій потенціал, то перейде на четвертий рівень.

5. І лише небагато досягають п'ятого рівня, так як тут від лідера вимагається протягом усього життя сприяти прояву найкращих якостей у людях [4, с. 5].

Джес Штейн і Стюарт Берг зауважили, що за іронією долі слово «лідер» навіть не згадується як інтерпретація або синонім до слово «наставник», хоча ці поняття сильно пов'язані між собою, особливо у військовій культурі [2].

Властивість наставництва побудована по подібному принципу і з'являється не відразу, а розвивається поступово. Це виглядає наступним чином:

Рівень відтворення. Цей рівень має значний і потужний вплив: позитивний, або негативний, здатний впливати на людину навіть на великій відстані. На людей, перш за все, впливає те, що вони бачать. Якщо люди сприймають вас з позитивної людини, що заслуговує довіри, то вони самі будуть прагнути до того, щоб ви мали вплив на їхнє життя. І чим більше вони будуть пізнавати вас, тим більшими будуть їхня довіра і ваш вплив, за умови, звичайно, що їм буде подобатися те, що бачать вони.

Рівень мотивації. На цьому рівні відбувається безпосередній вплив з близької відстані, на якому вибудовується спілкування з майбутнім підлеглим на емоційному рівні. Цей процес сприяє:

1) зміцненню зв'язку між майбутнім наставником і підопічним;

2) у майбутнього підопічного з'являється впевненість у собі і почуття власної значущості.

Коли підопічному добре з наставником, коли він впевнено себе почуває, тоді рівень наставницького впливу значно зростає.

Рівень наставництва. Даний рівень – це вміння впливати. Наставляти – означає ділитися життєвим досвідом з людьми і допомагати їм розкривати свої здібності. Наставник володіє таким великим авторитетом, що життя людей, на яких він впливає, змінюється прямо на очах. Присвячуючи свій час людям, допомагаючи їм долати перешкоди, демонструючи їм можливості для особистого і професійного зростання, можна допомогти оточуючим почати жити на новому рівні. Наприклад, керівництво Військового Департаменту США тлумачить термін «наставництво» як «стан якісної професійної готовності» [9]. У третьому міжнародному словнику Вебстера звужуються пошуки до основи самого поняття слова «наставник», у якому розкривається ясність та суть наставництва. Новий міжнародний словник Ноя Вебстера визначає наставника як «близького, надійного і досвідченого порадника або гіда, вчителя, вихователя, тренера» [11].

Визначення військового наставництва викладене у Статуті Армії США (Field Manual 6-22) від 12.10.2006. Воно визначається як «добровільний зв'язок розвитку, який існує між людиною з великим досвідом та людиною з більш низьким досвідом, характеризується взаємною довірою і повагою» [8].

При порівнянні статутів Армії США, поняття «наставник» згадується 13 разів у версії від 2007 року, на відміну з відсутністю подібних посилань у версії від 1993 року. Керівництво Армії США посилається на наставництво як на концепцію професійної підготовки військових фахівців. Це свідчить про те, що Армія США активно працює для визначення, опису змісту, форм та методів ідей професійно-орієнтованого наставництва.

У Памфлеті (Pamfhlet 350-58) «Безсмертна Спадщина, розвиток лідерства для Армії США» від 13 жовтня 1994 трактується: «командир як лідер вирішує завдання, розробляє, контролює та проводить колективні та індивідуальні заняття, включаючи їх у програми професійного розвитку, а також виступає в якості організатора, первинного викладача, тренера, консультанта, в особливих випадках – наставника. Наставництво є більш персоніфікованим та індивідуалізованим, ніж традиційне навчання. Подібне наставництво передбачає відвертий діалог, поради, кар'єрний ріст, турботу і підтримку, відданість і допомогу» [10].

Рівень примноження. Найвищий рівень розвитку впливу – це примноження. Вплив примноження означає, що люди вчаться у наставника надавати благодійну допомогу, а також передавати не тільки отримані від наставника знання, але й ті, які вони придбали самостійно. Лише небагатьом вдається досягти четвертого рівня, але у кожної людини потенційно є ця можливість. Наставнику на даному рівні потрібні безкорисливість, щедрість і самовіддача, а також час. Щоб підвищити рівень впливу на підлеглих, необхідно приділяти їм більше уваги.

Армія США, як державний інститут, визнає необхідність впровадження та реалізації програм цільового наставництва, які мають вирішальне значення для виховання та професійного розвитку майбутніх військових лідерів в умовах сьогоднішньої мінливої, невизначеної, складної і неоднозначної міжнародної обстановки. Зусилля настільки переконливі, що на проведених Армією США навчаннях з питань розвитку військового лідерства (ATLDP), вироблені стратегічні висновки та рекомендації щодо створення, впровадження та розвитку концепцій військового наставництва, які впливатимуть на армію в ці-

лому, її культуру, на систему освіти у процесі підготовки майбутніх офіцерів (OEC), на професійну підготовку майбутніх військових фахівців, на системний підхід до навчання і розвиток інституту лідерства [7].

Однак, створена робоча група із числа військовослужбовців США, яка досліджувала даний концепт зауважила, що доктрина військового наставництва потребує перегляду і вдосконалення, так як її ефективність в системі військової освіти ще до кінця не визначена. Сучасне наставництво у військовій сфері не є офіційною програмою, а існує у формі частини акції, спрямованої на популяризацію та пропагування військових професій і фокусується лише на мистецтві лідерства.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи різносторонність теоретичних і методологічних поглядів реалізації програм наставництва, можемо дійти висновку, що логіка професійної підготовки військових фахівців в умовах наставництва в контексті компетентнісно-орієнтованого підходу – є найбільш сприйнятливою і складатиметься із двох взаємодоповнюючих ланок: логіка безпосереднього професійного військового навчання і логіка розвитку особистості в умовах сучасної військово-професійної підготовки на основі діяльності сформованного інституту наставництва, спрямованого на формування і розвиток військово-професійних компетенцій та з переорієнтованим змістом навчального процесу з того, «як потрібно служити», на навчання тому, як потрібно професійно діяти в умовах ведення сучасного бою, з використанням досвіду сучасних війн та збройних конфліктів.

Список літератури:

1. Brad Herzog. The Sports 100: The One Hundred Most Important People in American Sports History. New York: MacMillan, 1995.
2. Jess Stein and Stuart Berg Flexner, eds., The Random House Thesaurus (New York: Random House, 1984), 457.
3. John C. Maxwell, Jim Doman. Becoming a Person of Influence. How to Positively Impact the Lives of Others / John C. Maxwell, Jim Doman // Published August 27th 2006 by Thomas Nelson. Paperback, 224 pages.
4. John C. Maxwell. Developing the Leader Within You. Nashville: Thomas Nelson, 1993.
5. See W. Brad Johnson and Gene Andersen, «How to Make Mentoring Work», U.S. Naval Institute Proceedings (April 2009), pp. 26-32.
6. U.S. Army Dept., Army Leadership: Competent, Confident, and Agile, Army Field Manual [hereafter FM] 6-22 (22-100) (Washington, D.C.: 2006).
7. U.S. Army, The Army Training and leader Development Panel Officer Study Report to The Army pg OS-1, OS-7.
8. U.S. Department of the Army, Army Leadership, Competent, Confident, and Agile, Field Manual 6-22 (Washington, D.C.: U.S. Department of the Army, 12 October 2006), Glossary-3.
9. U.S. Department of the Army, The Army Noncommissioned Officer Guide, Field Manual 7-22.7 (Washington, D.C.: U.S. Department of the Army, 23 December 2002), 5-16.
10. U.S. Department of the Army, The Enduring Legacy, Leader Development for America's Army, Department of the Army Pamphlet 350-58 (Washington, D.C.: U.S. Department of the Army, 13 October 1994) 13-14.
11. Webster's Third New International Dictionary, (Springfield MA: G. & C. Merriam Co., 2002), 1412.
12. Свободная энциклопедия афоризмов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fr.academic. ru/dic.nsf/aphorism/
13. Сергеев И.С., Блинов В.И. Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: Практическое пособие / И.С. Сергеев, В.И. Блинов. – М.: АРКТИ, 2007. – 132 с.
14. Указ Президента України № 92/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832
15. Шарко В.Д. Підготовка вчителів до компетентнісно-орієнтованого навчання: технологічний аспект // MODERN PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION IN SCIENCE, TRANSPORT, PRODUCTION AND EDUCATION' 2015. SWorld – 16-28 June 2001.

Смирнов С.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО НАСТАВНИЧЕСТВА, ОРИЕНТИРОВАНОГО НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПОДГОТОВКУ ВОЕННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В процессе научного исследования компетентностно-ориентированного наставничества, предлагается попытка изучить эффективность применения концепций военного наставничества. Этот проект позволит оценить, есть ли подобные программы достаточными и убедительными, чтобы удовлетворить необходимость в современной профессиональной подготовке будущих военных специалистов в условиях ориентированного наставничества.
Ключевые слова: «наставничество, ориентированное на компетентностный подход», «влияние на других людей», «лидерские качества», «военный педагог – наставник».

Smirnov S.V.
Eastern National University named after Lesya Ukrainka

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF COMPETENCY DEVELOPMENT, ORIENTED ON THE PROFESSIONAL TRAINING OF MILITARY SPECIALISTS

Summary
In the process of research competence-based mentoring offers an attempt to examine the effectiveness of the military concepts of mentoring. This project will assess whether such programs are adequate and conclusive to satisfy the need for contemporary training of future military specialists in results-based mentoring.
Keywords: «coaching focused on competency approach», «impact on other people», «leadership», «military teacher – mentor».

УДК 355.23:37.035.7

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Степанов С.П., Білявець С.Я.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті представлено особливості дослідно-експериментальної роботи з формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. Автором детально охарактеризовано послідовність і методику експериментальної перевірки педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь ідентифікації. У статті дослідник висвітлює кроки щодо оптимізації змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки з метою повного відображення в них питань щодо здійснення ідентифікації. Автор звертає увагу на використання проблемних та алгоритмічних методів для навчання курсантів виконувати складні та проблемні завдання з ідентифікації. Важливе значення має також застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, насамперед технологій мультимедіа і гіпертексту для інтенсифікації занять з вивчення проблем ідентифікації, а також організації самоосвітньої діяльності курсантів з проблем організації прикордонного контролю та здійснення ідентифікації.
Ключові слова: офіцер-прикордонник, ідентифікація, уміння, педагогічні умови, паспортний контроль, професійна діяльність, охорона кордону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результати аналізу процесу перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон, свідчать, що із збільшенням пасажиропотоку у пунктах пропуску через державний кордон, що обумовлено геополітичним та соціально-економічним становищем України, збільшується і кількість спроб порушення державного кордону незаконними мігрантами на лінії паспортного контролю. Зокрема, з 2001 до 2013 року кількість пропускних операцій на державному кордоні зросло в 1,91 рази. Відповідно якщо у 2001 р. було припинено 2,65 тис. правопорушень на державному кордоні, то у 2013 р. – 45,86 тис. [1, с. 17]. Цим підтверджується значимість паспортного контролю як основної складової прикордонного контролю та необхідність формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні проблеми ідентифікації особистості є предметом зацікавлення соціальної психології, криміналістики та власне прикордоннології. У психології та соціології (З. Фрейд, Т. Парсонс, А. Петровський, Р. Мертон, П. Бурдьє, Р. Дженкінс, В. Ядов та ін.) термін «ідентифікація» використовують для позначення і вивчення входження людини в систему суспільних відносин, для позначення механізмів соціалізації та персоналізації. У криміналістиці (І. Когутич, В. Колдін, В. Колмаков, М. Селіванов, А. Чеботар та ін.) ідентифікацію використовують для дослідження об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується, для розкриття й розслідування злочинів. Ідентифікація є також основою процесу встановлення належності документа пред'явникові у пунктах пропуску. Військові педагоги вивчають питання формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до професійної діяльності (С. Білявець, Л. Балагур, Р. Мішенюк, О. Торічний), підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи у пунктах пропуску та використання технічних засобів прикордонного контролю (О. Войцехівський, О. Кирилюк, Ю. Кузь, В. Щербань), формування необхідних особистісних якостей та здатностей, зокрема професійної спостережливості (О. Трембовець-

© Степанов С.П., Білявець С.Я., 2017

кий) та інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність (М. Грібов, С. Олексієнко, О. Проценко). Аналіз наукової літератури дозволяє трактувати ідентифікаційні уміння як здатність офіцера-прикордонника використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для ідентифікації осіб, що перетинають державний кордон через пункти пропуску.

Проте на сьогодні вивчено лише окремі аспекти проблеми формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь ідентифікації. Нагальною є необхідність дослідження педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації з урахуванням усього циклу навчальних дисциплін, що стосуються особливостей прикордонного контролю в пунктах пропуску.

Метою статті є висвітлення перебігу педагогічного експерименту з формування у майбутніх фахівців ідентифікаційних умінь у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу статті. Педагогічний експеримент було організовано та проведено для вирішення завдань дослідження щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації. При цьому було передбачено перевірити гіпотезу про те, що формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації буде результативним за умов оптимізації змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки з метою повного відображення в них питань щодо здійснення ідентифікації; використання проблемних та алгоритмічних методів для навчання курсантів виконувати складні та проблемні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, насамперед технологій мультимедіа і гіпертексту для інтенсифікації занять з вивчення проблем ідентифікації, а також організації самоосвітньої діяльності курсантів з проблем організації прикордонного контролю та здійснення ідентифікації.

Дослідно-експериментальну роботу було організовано з вересня 2013 до червня 2016 р. на базі Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького. У цьому етапі педагогічного експерименту взяли участь 187 курсантів різних курсів факультету охорони та захисту державного кордону, правоохоронної та оперативно-розшукової діяльності, а також інженерно-технічного факультету.

Експериментальну роботу з формування спеціальних умінь ідентифікації в експериментальній групі було організовано при вивченні курсантами таких навчальних дисциплін, як «Перевірка документів», «Технічні засоби прикордонного контролю», «Здійснення прикордонного контролю» та «Організація прикордонного контролю». Для оптимізації змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки було здійснено відбір навчального матеріалу відповідно до кінцевих цілей професійної підготовки та необхідності формування у них спеціальних умінь ідентифікації.

Логіка побудови навчального матеріалу забезпечувала послідовний перехід від ознайомлення з теоретичними аскетами здійснення ідентифікації та відпрацювання практичної частини. Робочі програми було доповнено питаннями щодо професійного спостереження й спостережливості офіцерів-правоохоронців, спеціальних прийомів розвитку уваги та пам'яті, необхідних для здійснення ідентифікації. Окрім того, для якісної підготовки курсантів до здійснення ідентифікації було розроблено відповідне навчально-матеріальне забезпечення, методичні вказівки та рекомендації для викладачів і курсантів.

Одним з основних носіїв наукового змісту комплексу дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, необхідного для формування у курсантів спеціальних умінь ідентифікації, став електронний підручник. Зміст електронного підручника було укомплектовано відповідно до вимог професійної підготовки офіцерів-прикордонників та завдань їх службової діяльності у пунктах пропуску, зв'язку з усіма дисциплінами циклу професійної та практичної підготовки, можливостей широкого використання в навчальному процесі. Електронний підручник містив текстову частину та довідково-інформаційну систему (гіпертекстового характеру).

Відповідно до другої педагогічної умови формування ідентифікаційних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників велику увагу було приділено використанню проблемних та алгоритмічних методів для навчання курсантів виконувати складні та проблемні завдання з ідентифікації. При цьому ключовим було положення про те, що засвоєнню змісту формування дії, його мети, характеру, умов виконання має передувати ознайомлення з метою дії, умовами і способами його виконання. Зокрема, проблемним методом було передбачено обговорити з навчальної дисципліни «Перевірка документів» питання щодо сутності криміналістичної ідентифікації людини та ідентифікації особи під час перевірки документів, значення ідентифікації особи під час прикордонного контролю та ін. Велику увагу викладачі звертали на такі проблеми, як порядок дій контролера пункту пропуску, старшого зміни прикордонних нарядів, начальника відділення прикордонного контролю з ідентифікації особи при перевірці документів та ін. Загалом використання проблемного методу допомагало викладачеві більш ефективно спонукати курсантів до активної самостійної діяльності через використання проблемних завдань і питань, організовувати цілеспрямований пошук знаходження необхідного рішення. Використання цього методу дозволило активізувати пізнавальну діяльність курсантів, розвивати їх спостережливість, формувати у них впевненість, віру в свої можливості вирішувати складні проблеми.

Важливими засобами формування у курсантів спеціальних умінь ідентифікації були практичні заняття. Зокрема, було передбачено демонстрацію курсантам прийомів і способів дій відповідно до загальноприйнятої схеми демонстрації трудових прийомів: демонстрування прийомів загалом, у звичайному темпі та ритмі; демонстрування прийомів та їх елементів у повільному темпі, із зупинками у необхідних місцях; поділ прийому на елементи та показ окремих дій; демонстрування прийомів загалом, у звичайному темпі та ритмі [2]. У цей час також на етапі закріплення мате-

ріалу важливе значення мали вправи-тренування. Метою тренувань з ідентифікації особи було вивчення прийомів ідентифікації, розвиток уваги та спостережливості, навчання ідентифікації осіб різними методами, удосконалення навичок ідентифікації особи у процесі перевірки документів. При оцінці виконання курсантами завдань викладачі враховували максимальну ймовірність виявлення порушень у паспортних документах (у конкретному окремо взятому пункті пропуску це забезпечує надійність паспортного контролю) та час, необхідний для здійснення паспортного контролю однієї особи, що прямує через державний кордон.

Під час експерименту було також розроблено комплекс завдань з урахуванням тактики дій порушників кордону. Ці завдання передбачали тренування щодо ідентифікації елементів особи людини, їх різновидів, виділення характерних особливостей особи людини, порівняння елементів обличчя людини, окомірного визначення росту людини, визначення віку людини за зовнішніми ознаками, виявлення вікових змін зовнішності людини, її особливих прикмет и, складання словесного портрета, виявлення особи за словесним портретом, встановлення тотожності зображених на фотокартках осіб, визначення державної приналежності людини за зовнішнім виглядом і фонетикою мови та ін. Викладачі звертали увагу на формування рухових компонентів умінь курсантів, швидкість і точність дій, необхідних для ідентифікації. Для розвитку уваги і пам'яті курсанти опрацьовували питання щодо особливостей запам'ятовування, надходження до мозку зорових, мовленнєвих та знакових образів.

У свою чергу відповідно до алгоритмічного методу викладачі насамперед повідомляли курсантам готові алгоритми – послідовність виконання окремих ідентифікаційних дій, з обов'язковим називанням технічного засобу прикордонного контролю. Після цього курсанти разом з викладачем створювали, розробляли узагальнені алгоритми виконання ідентифікаційних дій або конкретні алгоритми для ідентифікації. Таким чином курсанти вчилися застосовувати весь комплекс знань, оцінювати свої дії відповідно до вивчених алгоритмів та вимог прикордонного контролю. Алгоритми стосувалися діяльності інспектора пунктів пропуску щодо ідентифікації особистості при перевірці документів осіб, які перетинають державний кордон, алгоритм дій інспектора пунктів пропуску при перевірці документів осіб, які перетинають державний кордон, алгоритм дій контролера з фотопортретної ідентифікації, ідентифікації елементів обличчя людини і їх різновидів, характерних особливостей, окремих елементів обличчя людини, вікових змін зовнішності людини та ін. Наприклад, для формування відповідних розумових дій для здійснення ідентифікації особи за зовнішністю курсанти вивчали елементи особи і їх різновиди. Шляхом аналізу алгоритмів дій контролера за фотопортретною ідентифікацією вони вирішували завдання і самостійно контролювали правильність рішення за кодом відповідей.

Для аналізу алгоритмів викладачі пропонували курсантам спеціальні картки-завдання. Курсанти, працюючи за картками, засвоювали модель раціональної послідовності дій з ідентифікації та запам'ятовували загальну послідовність дій. Кожну подальшу дію курсанти спочатку пояснювали, а потім виконували. Свідченням належного усвідомлення та розуміння дії були точність виконання операції, вільне виконання наступної операції, пояснення їх загальної схеми. При аналізі алгоритмів за спеціально розробленими питаннями курсанти вчилися виокремлювати суттєві ознаки і включати їх з самого початку до складу орієнтовних основ дій, використовувати раніше сформовані дії через їх перенесення в нові умови і на нові об'єкти. Такі розумові моделі дій визначали й результативність формування ідентифікаційних дії загалом та спеціальних умінь ідентифікації зокрема.

Відповідно до третьої педагогічної умови формування ідентифікаційних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників було використано потенціал різних засобів навчання, а також інформаційно-комп'ютерних технологій для інтенсифікації занять з вивчення проблем ідентифікації при викладанні дисциплін циклу професійної та практичної підготовки. Зокрема, важливе значення мали такі засоби наочності, як друковані матеріали, що містили головні схеми, структуровані поняття, таблиці, визначення. Широко викладачі використовували також малюнки, слайди, фотокартки елементів обличчя людини, фотокартки осіб, зразки документів на право перетину державного кордону, картки зі зразками справжніх і підроблених підписів, з відбитками нігтьових фаланг, картки з даними психологічного спостереження, картки з даними для опитування особи, що пред'являє документи, картки з даними документа і легендою пасажира та ін. Важливе значення мали технічні засоби аудіо-, відео-, фотодокументування, засоби автоматизації прикордонного контролю.

При використанні комп'ютерних засобів для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації було розроблено відповідні навчальні програмні засоби для повідомлення суми знань, для контролю рівня оволодіння курсантами навчальним матеріалом з питань ідентифікації, а також інформаційно-пошукові програмні засоби, імітаційні програмні засоби, демонстраційні програмні засоби та ін.

Наприклад, при вивченні теми № 2 «Ідентифікація особи» з навчальної дисципліни «Перевірка документів» було проведено тренування «Елементи обличчя людини і їх різновиди». Метою цього тренування було навчити курсантів практично визначати, правильно називати з використанням термінології «словесного портрету» елементи обличчя людини, розрізняти різновиди елементів обличчя людини. На цьому занятті викладачі використовували слайди, фотокартки з елементами обличчя людини, комп'ютерну програму «Фоторобот», фотокартки осіб, відеозапис пасажирів підрозділ прикордонного контролю час проходження паспортного контролю. У свою чергу для оцінки вмінь під кінець тренувань було використано спеціально розроблені завдання, набори фотокарток елементів обличчя людини, які курсанти повинні були правильно назвати.

При використанні цих засобів було враховано психолого-педагогічні закономірності й особливості сприйняття інформації за допомогою інфор-

маційно-комунікаційних технологій. Йдеться про такі дидактичні вимоги, як простота та доступність, активізація діяльності, інтерактивність, а також методичні вимоги щодо професійної спрямованості, урахування особливостей навчального предмету, повноти відображення змісту проблем ідентифікації в усіх завданнях та ін.

Важливе значення мало також використання відеозаписів пасажирів, які проходили паспортний контроль, навчальних відеофільмів «Ідентифікація особи за зовнішністю людини», «Фотопортретна ідентифікація людини», «Психологічне спостереження за особами, які перетинають державний кордон» та ін. Курсанти вивчали особливості виявлення стресових реакцій людини через «мову тіла», визначали ознаки, за якими можна з'ясувати, чи людина боїться, чи щось приховує, намагається сказати неправду.

Для відпрацювання навичок розпізнання вербальної поведінки осіб, що перетинають пункт пропуску, викладачі пропонували курсантам після перегляду відеофільмів вирішити конкретні завдання, наприклад, проаналізувати поведінку особи, прослідкувати зв'язок зовнішнього вигляду із психологічними особливостями та легендою приїзду, зв'язок характеру спілкування із психологічними особливостями та ін. Курсанти таким чином вчилися давати психологічні характеристики, розрізняти неправдиві прояви поведінки.

Відзняті на основі алгоритму перевірки документів відеосюжети давали можливість курсантам здійснювати практичну ідентифікацію особи, порівнюючи фотографію паспорта і бачачи пасажира на екрані монітора. Перегляд відеосюжетів – відеозапису осіб, що проходять паспортний контроль, дозволив учити курсантів того, як треба робити психологічний портрет осіб, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску, та на цій основі виявляти вербальні та вербальні ознаки поведінки. Після перегляду відеосюжетів курсанти робили висновок про роль і значення психологічного спостереження в охороні кордону загалом та при здійсненні прикордонного контролю зокрема, узагальнювали порядок аналізу даних психологічного спостереження та їх використання при перевірці документів осіб, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску.

Відповідно до четвертої педагогічної умови формування ідентифікаційних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників було відповідним чином організовано їх самоосвітню діяльність щодо вивчення специфіки прикордонного контролю та здійснення ідентифікації. Навчально-методичне забезпечення самоосвітньої діяльності курсантів охоплювало сукупність інформаційних та методичних навчальних матеріалів, що визначають технології навчання, методи самоосвітньої діяльності курсантів та необхідні завдання. При створенні навчально-методичного забезпечення для самоосвітньої діяльності курсантів з питань ідентифікації було враховано особливості виконання нами завдань у пунктах пропуску, вимоги освітньо-кваліфікаційного рівня та відомчих стандартів прикордонної служби [3], тематику робочих програм навчальних дисциплін. У цьому контексті важливою була думка В. Сухомлинського про те, що для активізації розумових і вольових зусиль суб'єктів навчання важливе значення має самостійне осмислення ними матеріалу, продумування його. Учений зазначав, що «дуже важливо, щоб учень сам знаходив, відкривав у явищах природи і суспільства нові сторони, риси, характерні ознаки, особливості, закономірності» [4, с. 122].

Основною структурною одиницею самоосвітньої діяльності курсантів з формування спеціальних умінь ідентифікації було навчальне завдання. При визначенні змісту завдань з питань ідентифікації було враховано особливості професійної діяльності офіцерів-прикордонників у пунктах пропуску, теоретичні знання, необхідні для здійснення ідентифікації, типові помилки й труднощі ідентифікації осіб та паспортних документів. Типовим були такі завдання, що мали узагальнений та міждисциплінарний характер, типовий для здійснення ідентифікації у пунктах пропуску.

Викладачі пропонували курсантам завдання різного рівня складності. На початковому етапі завдання стосувалися формування базових ідентифікаційних дій, на наступному етапі – це були завдання проблемного характеру, далі – завдання, вирішення яких потребували творчого підходу. Для виконання цих завдань курсанти повинні були ґрунтовно обізнані з теорією ідентифікації, уміти використовувати додаткові програмні компоненти для знаходження відповіді та добирати необхідні способи та алгоритми здійснення ідентифікації.

Рівень складності завдань відповідав особливостям змісту ідентифікаційних дій та досвіду самоосвітньої діяльності курсантів. Зміст завдань опирався на здобуті знання та досвід курсантів, але разом з тим ці завдання мали певний ступінь новизни та складності. Наприклад, для самостійного опрацювання матеріалу з навчальної дисципліни «Перевірка документів» викладачі пропонували курсантам вирішити проблемні завдання щодо організації режиму пункту пропуску та визначити напрями пошуку причин і умов, що сприяють скоєнню правопорушень чи неефективності паспортного контролю. Акцент у матеріалах для самостійної роботи ставився на проблемні завдання, що обумовлено тим, що головна форма застосування знань – це вирішення завдань.

Ідентифікаційні завдання було розроблено на основі аналізу оперативно-службової діяльності, тактики дій порушників державного кордону на ділянках пунктів пропуску. При розробці завдань було також ураховано типові труднощі здійснення ідентифікації, зокрема обмеженість часу на перевірку документів і здійснення фотопортретної ідентифікації, труднощі, пов'язані з визначенням вікових змін зовнішності пред'явника щодо його зображення на фотокартці, змінами зачіски, використанням засобів косметики чи низькою якістю фотографії. Завдання підвищеної складності стосувалися необхідності виявлення безпосередніх ознак причетності особи до групи ризику чи побічних ознак причетності особи до групи ризику, виявлення невербальних ознак, які свідчать, що людина намагається щось приховати або збрехати, виявлення характерних ознак заміни фотокартки в паспорті для виїзду за кордон та ін.

Матеріали для самостійної роботи були різних видів, наприклад, пояснювального та предметного чи інструктивного (методологічного) характеру, містили елементи символьної і знакової на-

очності. Зокрема, матеріали предметного змісту виконували функцію джерела необхідних знань. У свою чергу матеріали методологічного характеру містили опис самостійних дій курсантів щодо окремих дій чи навчальних завдань, вказівки та пояснення щодо виконання складних завдань з ідентифікації. Наприклад, у матеріалах щодо методів фотопортретної ідентифікації ми подавали інформацію щодо різних способів фотопортретної ідентифікації (візуальне зіставлення ознак, зіставлення відносних величин, накладання координаційних сіток, використання масок і т.п.), узагальнені алгоритми візуального порівняння обличчя пред'явника з його зображенням на фотографії без розкладання зорового портрета на окремі елементи. Курсанти повинні були вирішити завдання, коли фотографію зроблено нещодавно (до року) і пред'явник має характерну яскраву зовнішність та коли фотографію зроблено досить давно. Далі курсанти повинні були також виконати завдання щодо фотопортретної ідентифікації, використавши метод розкладення зорового портрету і послідовне порівняння обличчя за окремими елементами. При цьому курсанти повинні були послідовно порівняти елементи особи пред'явника з його зображенням на фотографії за двома показниками, насамперед за формою та за відносним розміром (порівняти такі елементи обличчя, як ніс, очі, брови, вуха та шию та пропорції між ними; врахувати при цьому вік особи, зморшки та ін.).

Важливе значення мав і матеріал супровідного та допоміжного характеру. Зокрема, було передбачено систему посилань на матеріал з інших дисциплін професійної та практичної підготовки. Ця інформація розширювала й поглиблювала основні інформаційні матеріали, містила необхідні довідкові дані, насамперед щодо специфіки ситуацій з перевірки документів. За допомогою таких інструктивних текстів курсанти могли належним чином підготуватись до самоосвітньої діяльності, на належному рівні виконати усі запропоновані завдання та перевірити результат своєї роботи. Режим контролю ідентифікаційних знань та вмінь курсантів передбачав декілька рівнів складності, зокрема різних типів тестів та різних видів завдань. Виконання таких завдань допомогло створити умови для прийняття та усвідомлення курсантами цілей і змісту самоосвітньої діяльності, вибору самостійного вибору індивідуальної освітньої траєкторії.

Висновки. Проведена робота з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації мала комплексний та системний характер. При вивченні навчальних дисциплін «Паспортний контроль», «Перевірка документів», «Здійснення прикордонного контролю», «Технічні засоби прикордонного контролю», «Організація прикордонного контролю» для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації було впроваджено педагогічні умови, що передбачали оптимізацію змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки з метою повного відображення в них питань щодо здійснення ідентифікації; використання проблемних та алгоритмічних методів для навчання курсантів виконувати складні та проблемні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, насамперед технологій мультимедіа і гіпертексту для інтенсифікації занять з вивчення проблем ідентифікації; організацію самоосвітньої діяльності курсантів з проблем організації прикордонного контролю та здійснення ідентифікації.

Перспективами подальших наукових розвідок є визначення методичних рекомендацій щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації.

Список літератури:

1. Аналітичні матеріали, графіки та діаграми за період: 1991-2015 роки. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2015 http://dpsu.gov.ua/upload/file/stat_buleten_2015_sayt.pdf
2. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці / Я. В. Крушельницька. – Навч. посібник. – К: КНЕУ, 2000. – 232 с.
3. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – 80 с.
4. Сухомлинский В. О. Избранные произведения: в 5 т. / В. О. Сухомлинский; редкол.: А. Г. Дзеверин (пред.) и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 2. – 718 с.

Степанов С.П., Билявец С.Я.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ОСОБЕННОСТИ ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ СПЕЦИАЛЬНЫХ УМЕНИЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ У БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ПОГРАНИЧНИКОВ

Аннотация
В статье представлены особенности опытно-экспериментальной работы по формированию специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников. Автором подробно охарактеризованы последовательность и методика экспериментальной проверки педагогических условий формирования у будущих офицеров-пограничников умений идентификации. В статье исследователь освещает шаги по оптимизации содержания учебных дисциплин цикла профессиональной и практической подготовки в целях полного отражения в них вопросов осуществления идентификации. Автор освещает использование проблемных и алгоритмических методов для обучения курсантов выполнять сложные и проблемные задачи по идентификации, а также особенности применения информационно-компьютерных технологий. Речь идет о технологиях мультимедиа и гипертекста для интенсификации занятий по изучению проблем идентификации, а также организации самообразовательной деятельности курсантов по проблемам организации пограничного контроля и осуществления идентификации.
Ключевые слова: офицер-пограничник, идентификация, умения, педагогические условия, паспортный контроль, профессиональная деятельность, охрана границы.

Stepanov S.P., Bilyavets S.Y.
National Academy of the State Border Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnitsky

FEATURES OF THE EXPERIMENTAL WORK FOR THE FORMATION OF SPECIAL SKILLS IN IDENTIFYING FUTURE BORDER OFFICERS

Summary
The article presents the features of experimental and experimental work on the formation of special identification skills for future border officers. The author gives a detailed description of the sequence and methodology of experimental verification of pedagogical conditions for the formation of identification skills among future border officers. In the article the researcher covers the steps to optimize the contents of the academic disciplines of the cycle of professional and practical training in order to fully reflect the issues of the implementation of identification in them. The author highlights the use of problematic and algorithmic methods for teaching cadets to perform complex and problem identification tasks, as well as the application of information and computer technologies. We are talking about multimedia and hypertext technologies for intensifying studies on identification problems, as well as organizing self-educational activities of cadets on the problems of border control and identification.
Keywords: border officer, identification, skills, pedagogical conditions, passport control, professional activity, border protection.

УДК 37.011.3-051:373.2:159.922.72-053.4

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ФОРМУВАННЯ УЗАГАЛЬНЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Суховієнко Н.А.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статті аналізуються особливості професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до формування узагальнень у дітей старшого дошкільного віку. Належна увага приділяється аналізу процесу формування узагальнень, і специфіці роботи з дітьми дошкільного віку з по формуванню узагальнень. В статі описуються щаблі та етапи формування узагальнень у дітей, і визначаються та описуються вербальна, образна та знакова репрезентації в узагальненнях дошкільників як варіанти представлення пізнаваного об'єкту.

Ключові слова: підготовка, професійно-педагогічна підготовка, вихователь, дошкільна освіта, готовність до школи, узагальнення, вербальна, образна та знакова репрезентації.

Постановка проблеми. Дослідження сутності професійно-педагогічної підготовки вихователя та специфіки роботи вихователів дошкільної освіти розкрито у напрацюваннях багатьох вітчизняних вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через полікомпонентність та складну структуру освіти, ми можемо виділити ряд аспектів дослідження: теоретико-методологічні засади професійної підготовки спеціалістів вищої школи досліджують А. М. Алексюк, М. Б. Євтух, В. А. Кушнір; теоретичні та методологічні основи неперервної професійної освіти вивчаються С. У. Гончаренком, С. О. Сисоєвою; філософський підхід до розуміння феномену освіти стали основою робіт дослідників В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, В. О. Огнев'юк. Професійна підготовка викладачів вищих навчальних закладів стали основою робіт А. Д. Бондар, С. С. Вітвицької, О. І. Гурої, Н. В. Гузій, О. А. Дубасенюк, В. І. Лозової, Г. М. Романової, С. О. Сисоєвої; майстерність та професіоналізм майбутнього викладача вищої школи викладені в працях Н. В. Гузія, С. С. Вітвицькою, О. А. Дубасенюка. Важливі дослідницькі пошуки, які нас цікавлять, призвели до отримання важливих наукових результатів в питанні дослідження професійно-педагогічної підготовки фахівців дошкільної освіти – серед важливих робіт, на які ми звернули увагу, можемо виділити Л. В. Артемової, А. М. Богуш, А. Г. Бєлєнької, Н. В. Гавриша, І. М. Дичківської, Н. М. Карпенка, І. А. Княжевої, К. Л. Крутій, О. Г. Кучерявого. Окрім цього, слід зазначити результати напрацювань І. О. Лавринець, Н. В. Лисенка, Л. А. Машкіної, Н. І. Мельник, Н. О. Моревої, Т. І. Поніманської, які додають свою частку до покладу знань професійно-педагогічної підготовки фахівців дошкільної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної тематики обумовлена двома проблематиками: по-перше, станом сучасної освітньої системи (особливо дошкільного циклу), по-друге – важливістю формування узагальнень у дітей для подальшого нормального розумового розвитку.

Мета статті. Метою статті є визначення специфіки явища узагальнення у дітей дошкільного віку, а також здійснена спроба аналізу особливостей підготовки вихователів до формування узагальнень у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу статті. Необхідність подальшого реформування системи освіти – одна з проблем, яка потребує серйозного цілісного підходу та розробки ефективних моделей вирішення. Включення нашої держави до європейського і світового культурних просторів актуалізує необхідність подальших трансформацій державних інституцій, система освіти серед них посідає чільне та одне з перших місць для необхідних оновлень. На нашу думку, в сучасному українському соціумі постало питання про перегляд традиційних підходів та загострилась необхідність перегляду існуючих інтерпретацій освітніх проблем. Ми вважаємо, що специфіка проведення таких змін має відбуватися із врахуванням особливості української культури, і гармонійно поєднуватися національні традиції та ефективні сучасні освітні тенденції. «Нові реалії, орієнтація українського суспільства на демократичні принципи, реорганізація системи дошкільної освіти (зміна співвідношення родинного і суспільного дошкільного виховання, урізноманітнення його форм, багатоваріантність освітньо-виховних програм) зумовлюють необхідність змін і в системі підготовки фахівців дошкільної освіти» [8, с. 28].

Необхідність перегляду усталених положень освітньої системи зумовлена переходом від традиційної до особистісно-орієнтованої моделі, впровадження Державного стандарту дошкільної освіти, що вимагає від вищих навчальних закладів досконалої підготовки майбутніх педагогів, в тому числі фахівців дошкільної освіти [7, с. 36]. В сучасних психолого-педагогічних дослідженнях система підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти розглядається науковцями як багатофакторна структура, головне завдання якої полягає у набутті кожним майбутнім фахівцем особистісного смислу діяльності, формуванні фахової майстерності, постійно зростаючому інтересі до роботи з дітьми та співпраці з їхніми батьками, а також у розвитку успішності в діяльності [9, с. 101]. Окрім цього, проблема формування узагальнень у дітей є пріоритетним завданням сьогодення для освіти дошкільного циклу. Враховуючи трансформаційні процеси

© Суховієнко Н.А., 2017

та реформативні зміни, які наразі відбуваються в системі української освіти, а також недостатній ступінь розробки практики роботи із механізмами і формами узагальнення, особливої уваги потребує саме цей аспект роботи із дошкільнятами.

Для початки в загальній формі окреслимо поняття професійно-педагогічної підготовки фахівців до роботи в навчальних закладах дошкільного циклу.

«Суб'єкти і об'єкти професійної підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів (студенти, педагогічні і науково-педагогічні кадри) – структурний компонент досліджуваної системи, під якими ми розуміємо тих, хто готується стати вихователем дітей дошкільного віку, і тих, хто здійснює цю підготовку» [5, с. 21]. У науковій та професійно-освітній літературі проблема професійної підготовки педагогічних кадрів трактується так: це системне утворення із множиною пов'язаних компонентів, що певним чином впорядковані, характеризується відносно стійкою цілісністю, ієрархічною побудовою, розгалуженими зв'язками та відношеннями із зовнішнім середовищем, наявністю суб'єкта та об'єкта; розуміється як процес фахового становлення майбутніх педагогів вищого навчального закладу, як цілісний педагогічний процес, результатом якого є формування професійної компетентності, готовності роботи за обраним напрямом, й визначається словосполученням «педагогічна освіта» [5, с. 43]. Стосовно визначення поняття «професійна підготовка» стосовно майбутніх фахівців, слушно дати визначення, яке, на наш погляд, є найбільш коректними та ґрунтовними. За твердженням Л. В. Зданевич професійна підготовка майбутнього вихователя – це спеціально організований освітній процес, спрямований на формування у майбутніх фахівців високого рівня готовності до ефективного здійснення професійної діяльності в галузі дошкільної освіти [4, с. 29].

Далі в статті ми зосередимось на вивченні професійно-педагогічної підготовки майбутніх вихователів до формування узагальнень у дітей старшого дошкільного віку.

В літературі психолого-педагогічного спрямування активно розробляється проблема представленості знань у дошкільників та механізмів оперування ними під час вирішення задач у педагогічному процесі. Аналіз специфіки проблеми формування узагальнень у дітей старшого дошкільного віку відображений у напрацюваннях великої кількості дослідників, серед них слід виділити наступних: Н. Ф. Засенко, А. Г. Зикєєв, С. О. Зиков, К. Г. Коровін, Б. Д. Корсунська, Е. І. Леонгард К. В. Луцько, Т. Ф. Марчук, Л. П. Носкова, О. В. Пархаліна, К. Г. Речицька, Г. М. Чефранова, М. К. Шеремет. Ряд вчених та дослідників дошкільної освіти, та зокрема, питання готовності дітей до школи, схиляються до позиції про взаємозв'язок розумового та мовленнєвого розвитку дитини із готовністю до школи – такі ідеї відображені в роботах Л. А. Венгера, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Р. Р. Зінурової, Б. М. Кедрова, О. М. Лєонтьєва, А. А. Люблінської, С. Л. Новосьолової, Г. Л. Розенгард-Пупко, Н. Х. Швачкіна. Дослідники Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Лєонтьєв стверджують про вміння узагальнювати та диференціювати у відповідних категоріях предмети оточуючого світу як одну із ознак готовності до школи.

Під узагальненням ми розуміємо логічний прогрес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального знання про досліджуваний об'єкт, який відбувається під час пізнавального процесу оточуючого світу у дошкільнят. Узагальнення є передумовою поняття і направлене на позначення явищ, що мають спільну властивість або суміжну ознаку. Відмічаючи це, американський педагог Д. Дьюї зазначає, що слова є не є тільки іменами або назвами окремих понять – вони утворюють продовження, в яких поняття організовуються по відношенню один до одного [3, с. 59].

В процесі вивчення теоретичних підходів для подальших експериментальних досліджень формування узагальнень у дітей дошкільного віку, ми з'ясували такі пріоритетні напрями:

1. Утворення елементарних узагальнень в період раннього дитинства – Г. Л. Розенгарт-Пупко, Н. Х. Швачкін.

2. Формування узагальнень у зв'язку із розвитком мисленнєвих операцій – Л. А. Венгер, С. Л. Новосьолова.

3. Зв'язок узагальнень із мовленнєвим розвитком – Л. С. Виготський, В. В. Давидов.

4. Формування узагальнень у зв'язку із віковими критеріями – А. Г. Рузська.

5. У зв'язку із діяльнісним підходом – Л. І. Божович, О. В. Запорожець, А. Н. Захаров, А. Н. Леонтьєв, А. А. Люблінська.

Для нашого дослідження найбільш цікавими і продуктивними є експериментально-психологічні дослідження, які центруються на проблемі формування узагальнень у дітей дошкільного віку. Процес формування узагальнень є складним багатостороннім процесом, в основі якого покладені осмислені дії дитини по відношенню до предметів і відповідно до суспільно вироблених способів їх використання, з якими дитина знайомиться в результаті мовленнєвого узагальнення з дорослими починаючи з самого раннього віку. Дослідниця А. Г. Рузська стверджує, що виявлення та встановлення особливостей процесу і умов, які визначають узагальнення, створюють необхідні передумови для розробки раціональних методів розумового виховання і навчання дитини. Разом з тим, вивчення розвитку у дітей такого найбільш важливого розумового процесу як процес узагальнення є одним з основних шляхів вирішення теоретичних проблем в психології [11, с. 8].

Структура формування узагальнень дозволяє нам виділяти його ступені, який змінюються поетапно, відповідно до розвитку дитини. Нова ступінь узагальнення спирається на узагальнення попередніх щаблів. Відповідно, кожен новий етап витікає із попереднього: новий ступінь виникає не з нового узагальнення предметів, а через узагальнення вже узагальнених предметів в минулій структурі [1, с. 350]. Дослідник Н. Х. Швачкін виокремлює три основні щаблі у розвитку узагальнень у дітей раннього віку. Перший ступінь автор характеризує як ступінь наочних узагальнень – узагальнення предметів за найбільш яскравими, найбільш виокремлюючими ознаками предметів (найчастіше, за їх кольором). Другий

щабель характеризується появою слова-назви, який пов'язується дитиною з даним предметом. На другому ступені дитина не виокремлює головних ознак від другорядних. Третій ступінь є ступенем утворення загальних понять і характеризується тим, що дитина володіє вмінням виокремлювати найбільш постійні і загальні ознаки з сукупності зіставлених предметів, та порівнюваних ознак цих предметів. Розвиток предметних дій дитини зумовлює зміну цих ступенів узагальнення [12, с. 101].

Вивчаючи феномен узагальнення у дітей, вчена С. Л. Новосьолова, продовжуючи спадок Л. С. Виготського та А. Н. Леонтьєва, трактує узагальнення як узагальнення досвіду діяльності. Авторка відмічає, що перші узагальнення формуються в предметній діяльності дитини ще до моменту оволодіння мовленням. З огляду на характер діяльності дитини можна стверджувати, що узагальнений досвід закріплюється у функціонально-речовій і функціонально-знаковій формах. Дослідниця формулює наступні етапи розвитку розумового процесу:

1. виникнення перших найпростіших узагальнень у вигляді функціонального досвіду – вони складаються у формі нескладних предметних маніпуляцій, здійснюються переважно у побуті;

2. на наступних двох етапах поступово виникає нова форма узагальнення як функціонально-речове утворення; вона з'являється разом із розвитком предметної діяльності, яка набуває орудійного характеру. На цих важливих етапах дитина набуває новий досвід діяльності, завдяки якому вона встановлює зв'язок між способом дії і засобом здійснення дії. Знаряддя тут стає матеріальним носієм і одночасно – засобом його подальшого розвитку;

3. останній, четвертий етап, характеризується появою нової функції словесних позначень в узагальненні досвіду [5, с. 65].

Наукові напрацювання С. Л. Новосьолової засвідчують, що уже в період дошкільного дитинства, у процесі формування функції узагальнення, закладається фундамент подальших більш складних форм мислення дитини [5, с. 74]. Дитина дошкільного віку в процесі навчання легко набуває здатності відокремлювати певні властивості об'єктів і здатна формувати на цій основі узагальнення, класифікувати і групувати об'єкти за критеріями, абстрагуючись від цілісної схожості.

Відомий дослідник Л. Виготський виділяє три основні ступені узагальнення: синкрети, комплекси і поняття. Перший ступінь, характерний для раннього дитинства, проявляється у беззв'язній зв'язності групи предметів, які об'єднуються дитиною за випадковими враженнями, без врахування суттєвих властивостей та фактичних зв'язків – наприклад, за яскравістю, просторовою близькістю тощо [1, с. 218]. Комплекс має декілька різних форм, які спільні тим, що дитина хоча і об'єднує об'єкти на основі безпосереднього чуттєвого досвіду, але згідно фактичних зв'язків. Такий зв'язком може виступати підставою для включення об'єкту в комплекс; ці зв'язки, які виступають підставою для групування можуть змінюватися, що залежить від нездатності дитини поки що усвідомлювати властивість поза конкретною ситуації – дитина може обирати одну властивість, переходити до другої, третьої. Перехідним етапом від другого до третього щабля є псевдо поняття, що за визначенням автора є переважаючою над усіма іншими виключну форму комплексного мислення дитини дошкільного віку [1, с. 177]. Останній, найбільш складний етап – формування понять, що є шляхом від конкретного до абстрактного: тут спонтанні поняття виникають під час зустрічі із реальними речами, суміжні якості яких дитина групує, відносить до окремих класів та іменує конкретним словом [1, с. 213].

В основі описаних в дитячій психології переходів від елементарних чуттєвих узагальнень до узагальнень вищого порядку, що ґрунтуються на виділенні в порівнюваних предметах істотних та стійких ознак, лежать своєрідні зміни у взаємовідношенні двох сигнальних систем. Авторитетна вчена А. Г. Рузская в своїх дослідження висвітлює ці взаємовідношення при утворенні узагальнень у дітей різних вікових категорій, які мають важливе значення для дитячої психології. Дослідниця акцентує увагу на провідній ролі другосигнальних словесних впливів поряд з безпосередніми першосигнальними впливами [11, с. 12], що є важливим уточненням для розуміння процесу формування узагальнень. Доповненням цього розуміння служать уточнення вченого В. В. Давидова, який встановлює об'єднуючий фактор для усіх ступенів узагальнення – спільним є матеріал, яким виступає поодинокі чуттєво сприйняті предмети і явища оточуючої дійсності дитини. Можна спостерігати, що з однієї сторони, в уяві дитини ще зберігається чуттєво сприйнята форма відображення предмета, але з іншої сторони – дитина в уяві уже відкидає деякі з другорядних ознак, і залишаються лише найважливіші характеристики сприйманого предмета. Істотне значення мають словесні та речові еталони як засоби символічного і знакового вираження ідеальних образів, які описують і зображують предмети і способи їх виробництва [2, с. 202].

Справжніми науковими авторитетами є представники Женевської школи генетичної психології – в першу чергу спираємося на ідеї Ж. Піаже. У спільній роботі з Б. Інельдер [6, с. 131] вони досліджували проблему генезису і внутрішні механізми оперування знаннями у дітей, які не досягли оперативної стадії розвитку при вирішенні когнітивних завдань, і пов'язували їх з образним характером рішення. Описуючи процеси охоплення властивостей об'єкту дитиною, автори зазначили, що здатність до розуміння усіх властивостей та параметрів об'єкту, що пізнається є ознакою розуміння глибоких взаємозв'язків та загалом орієнтації в світі. Наприклад, один і той же предмет може одночасно виступати як елемент класу і підкласу, властивості між якими визначаються ієрархічними відносинами у відношенні один до одного – вміння оперувати цими знанням при аналізі дійсності приводить дитину до глибшого розуміння світу [6, с. 138]. Прибічники генетичної концепції розглядають явище узагальнення як логічну операцію класифікації і підпорядковують здатність до узагальнення логічній структурі класифікації. Важливий внесок Ж. Піаже та Б. Інельдер полягає у вивченні формування адитивності структур та функцій ако-

модації, через які автори інтерпретували явище узагальнення у дітей.

Процес узагальнення, заснований на виділенні ознак не тільки загальних, але й суттєвих для даного явища, веде до формування понять, до розуміння закономірних зв'язків та відносин. Вміння розпізнавати та виділяти істотні риси подібності в діях з предметами важливо для засвоєння наук. У шкільній освіті це потрібно насамперед для оволодіння, наприклад, арифметикою, для розуміння самої суті арифметичних дій як узагальнень реальних дій з предметами. В умовах нормального розвитку дитини, засвоєння арифметики або іншої дисципліни, в якій необхідне застосування узагальнення для успішного вирішення задачі, починається при умінні через мовлення повно і точно характеризувати дії.

Ми визначаємо домінуючі варіанти репрезентації пізнаваного об'єкту – вербальна, образна та знакова репрезентації в узагальненнях дошкільників, які уособлюють різні шляхи представлення інформації про об'єкт і виступають знаряддями для групування цих значень по відношенню один до одного. Відбуваються вони наступним чином. Дитина поєднує різні об'єкти одним словом – такий процес абстрагування через вербальне опосередкування є основою психологічного розуміння «значення». Слово та його звукове значення дитина сприймає як частину самої речі, або як її властивість. З розвитком значення слова змінюється і смисл, який вкладається в нього. Слід зазначити, що наочно-образне відображення навколишньої дійсності йде в тісному зв'язку з мовленням, тому слід розглядати образну та знакову репрезентації у їх взаємодії. Взаємозв'язок образного і мовленнєвого відображення явищ і оточуючих предметів проявляється в особливостях актуалізації їх образів. Згадувані нами раніше ідеї Ж. Піаже та Б. Інельдер, в рамках генетичної концепції дослідили образні та вербальні засоби узагальнення як основу для формування образу і подальшого переходу до етапу засвоєння знаків [6, с. 143]. Для прикладу наведемо позицію представників гіпотези подвійного кодування, які стверджують про існування двох систем кодування і зберігання інформації; так, вербальна та образна види інформації можуть зберігатись в них окремо, або одночасно [10, с. 159]. Брукс Л. доводить, що коли слово підкріплюється високою образністю, то відтворення є кращим. Образ і образно-смисловий контекст об'єкту складають специфічну ситуацію бачення сутності самої речі, її представленості в бутті і визнання цього пізнаваного об'єкту як реального існуючого.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз досліджень демонструє, що проблема формування узагальнень привертає увагу дослідників з різних галузей педагогіки, психології та суміжних наук. Ми довели, що адекватне і правильне формування узагальнень з раннього дитинства є опорним підґрунтям розумового розвитку дітей. Тому професійно-педагогічна підготовка фахівців дошкільної освіти має обов'язково враховувати важливість роботи по формуванню узагальнень дитини. Сформовані узагальнення про навколишні предмети і явища дійсності є необхідною передумовою подальшого успішного навчання в школі та засвоєнні основ наук, оскільки врахування у освітньому процесі особливостей функціонування узагальнення дій з предметами є передумовою розуміння взаємозв'язків об'єктів оточуючого світу, і більше ширше – є запорукою орієнтації в оточуючому світі.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский / М.: Лабиринт, 1996. – 414 с.
2. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов – М.: Педагогика, 1972. – 424 с.
3. Дьюи Д. Психология и педагогика / Д. Дьюи; [пер. с англ. Н. М. Никольской] – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
4. Зданевич Л. В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дезадаптованими дітьми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Зданевич. – Ж., 2014. – 44 с.
5. Новоселова С. Л. О ранних этапах в формировании мышления [Текст] / С. Л. Новоселова // Дошкольное воспитание. – 1967. – № 4. – С. 22-25.
6. Пиаже Ж. Генезис элементарных логических структур. Классификации и сериации / Ж. Пиаже, Б. Инельдер; [пер. с фр. Э. М. Пчелкина] – М.: Изд-во иностр. лит., 1963. – 448 с.
7. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (діагностичний аспект): навчально-методичний посібник / Н. П. Гагаріна. – Кіровоград: КЗ «КОІППО освіти імені Василя Сухомлинського», 2014. – 68 с.
8. Підлипняк І. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти / І. Підлипняк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 44. – С. 28-34.
9. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. І. Поніманська. – К.: Академ-видав, 2006. – 456 с.
10. Ришар Ж. Ментальная активность. Понимание, рассуждение, нахождение решений / Ж. Ф. Ришар; [сокр. пер. с франц. Т. А. Ребеко]. – М.: «Институт психологии РАН», 1998. – 232 с.
11. Рузская А. Г. Роль непосредственного опыта и слова в образовании обобщений у детей дошкольного возраста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец 13.00.03 – «коррекционная педагогика» / Антонина Григорьевна Рузская. – М., 1954. – 16 с.
12. Швачкин Н. Х. Экспериментальное изучение ранних обобщений ребенка / Н. Х. Швачкин // Известия АПН РСФСР. – М.: Просвещение, 1994. – 192 с.

Суховиенко Н.А.
Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ К ФОРМИРОВАНИЮ ОБОБЩЕНИЙ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье анализируются особенности профессионально-педагогической підготовки будущих специалистов дошкольного образования к формированию обобщений у детей старшего дошкольного возраста. Должное внимание уделяется анализу процесса формирования обобщений, и специфике работы с детьми дошкольного возраста с по формированию обобщений. В статье описываются ступени и этапы формирования обобщений у детей, и определяются и описываются вербальная, образная и знаковая репрезентации в обобщениях дошкольников как варианты представления узнаваемого объекта.
Ключевые слова: подготовка, профессионально-педагогическая подготовка, воспитатель, дошкольное образование, готовность к школе, обобщение, вербальная, образная и знаковая репрезентации.

Sukhoviienko N.A.
Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy

PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRE-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR THE FORMATION OF GENERALIZATIONS IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Summary
The article analyzes the peculiarities of professional and pedagogical preparation of future specialists of preschool education to form generalizations in children of the senior preschool age. Due attention is paid to the analysis of the process of formation of generalizations and features of work with children of preschool age with the formation of generalizations. The article describes the stages and stages in the formation of generalizations in children, and verbal, figurative and figurative representations in the generalizations of preschool children are defined and described as variants of the representation of the recognizable object.
Keywords: preparation, professional-pedagogical preparation, educator, preschool education, readiness for school, generalization, verbal, figurative and symbolic representations.

УДК 378.011.3-051:[37.015.31:17.022.1-053.4]

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА» ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Химич Н.Є.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається сутність процесу духовно-морального виховання особистості, обґрунтовується необхідність підготовки майбутніх педагогів до його здійснення. Подано фрагмент програми спецкурсу з підготовки магістрів до духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Окреслено шляхи реалізації роботи зі студентами у даному напрямку.

Ключові слова: духовність, моральність, духовно-моральне виховання дошкільників, духовно-моральний потенціал, професійне становлення, християнська мораль, внутрішня Людина.

Постановка проблеми. Прогресивним явищем в сучасній освітній системі є усвідомлення значною частиною педагогів того, що позитивні зміни в освіті настануть лише тоді, коли зміниться мораль. Нині взято курс на перехід від знаннєвого підходу до компетентнісного, а це, на думку міністра Л. Гриневич, неможливо без духовно-моральних цінностей і якостей.

Духовно-моральні якості є важливими для професійної діяльності педагога. Однак вони не виникають самі собою, їх потрібно плекати. Не те має вагу, які саме якості переважають в той чи інший момент, ніхто зразу не стає професіоналом. Важливо, яким чином ці якості осягаються і реалізуються: зовнішнім шляхом, чи внутрішнім, глибинним, основу якого складає інтелектуальний, загальнокультурний та моральний потенціал, що реалізується на засадах Істини, Добра, Краси. Істина – це суть, зерно духовності. Її пізнання розширює свідомість, збагачує внутрішній світ, її сенс – служіння високому, вищій меті, де діє перевага духовного над матеріальним. Краса – протидія потворному, емоційно-ціннісна форма вираження власних переживань, свого ставлення до світу; проявляється в культурі педагогічної діяльності. Добро є основою, стрижнем духовності, її моральною опорою. Ш. Амонашвілі, застерігаючи від бездуховного інтелектуалізму, який, на жаль, має місце в сучасному суспільстві, попереджає, що не можна давати знання молодому поколінню, не закладаючи духовно-моральне підґрунтя цих знань, бо гальмуватиметься особистісне становлення: «Не можна давати знання, не даючи духовність і моральність своїм вихованцям» [1, с. 12]. Освіта, як стверджує вчений, нічого не варта без виховного спрямування, яке має проходити через серце вчителя, вихователя. Тому істинна професійна реалізація педагога полягає не в традиційній передачі знань, умінь і навичок своїм підопічним, а в тому, щоб залишити в них частинку своєї душі, посіяти такі духовні зерна, які в майбутньому дадуть плідний урожай.

Справжній педагог, на думку Ш. Амонашвілі, – це людина благородна, яка має міцну духовно-моральну опору. Це творча, натхненна особистість, яка має глибокі знання, широкий кругозір, добре серце, щиру душу, постійно знаходиться «в атмосфері багатого, цікавого, різностороннього духовного життя» [4, с. 489]. Такий педагог здатний пробудити у своїх підопічних потяг до знань, повагу до науки, культури, освіти, прагне прищепити душевність і людяність своїм вихованцям. Він матиме позитивний вплив на своїх підопічних лише тоді, коли постійно вкладатиме у них «частину своїх духовних сил» [4, с. 59], адже духовність виховується духовністю. Отож незмінно істинними залишаються слова К. Ушинського: «У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. Жодні статути і програми, жоден штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна утворювати характер» [6, с. 63-64].

На жаль, проблема сучасного виховання полягає у його спрямованості на формування людини ззовні (кар'єра, статки, зовнішній вигляд, популярність тощо), а також у відсутності ціннісних орієнтацій. «Ми розучилися будувати внутрішній світ людини» [7, с. 149-150], тому «душі сучасного молодого покоління розорені, спустошені та перекручені» [7, с. 150]. Поширення такого ганебного явища недопустиме. Протистояти йому може лише системне духовно-моральне виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що в особистісному розвитку пріоритетною є духовно-моральна складова. Розглядаючи сутність категорій «моральність» і «духовність» варто зазначити, що це не тотожні поняття, хоч часто в соціально-гуманітарних науках вони ототожнюються. Так Т. Тюріна зазначає, що моральність людини і її духовність – це різні рівні розвитку людської істоти: «Моральність передбачає орієнтацію людини, в першу чергу, на суспільно-історичні норми та цінності, на конкретні оцінки інших, спільноти. Важливе завдання морального виховання – навчити жити людину серед людей, притримуючись певних норм і правил, що прийняті у даному суспільстві, тобто адаптувати її до соціуму. Духовність – це здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною. Розуміючи відносність моральних критеріїв, що діють у суспільстві, високодуховна людина приймає рішення, виходячи із вищого розуміння добра, блага, істини, орієнтуючись на своє Вище Духовне «Я», усвідомлення призначення і сенсу свого

© Химич Н.Є., 2017

життя» [5, с. 133]. Духовність – це той внутрішній фундамент людини, який відрізняє її як індивідуальність, виражаючи творчу спрямованість особистості, її інтереси, потреби, прагнення, переконання. Реалізація духовного потенціалу особи – це завжди служіння високому на засадах Істини, Добра, Краси.

Під духовно-моральним вихованням слід розуміти виховання поглядів, переконань, особистої спрямовавності, духовно-моральних якостей, що надають вищого змісту думкам і вчинкам людини.

Сучасні вчені (А. Богуш, В. Жуковський, О. Огірко, В. Оржеховська, Т. Саннікова, І. Сіданіч, О. Сухомлинська, Т. Тхоржевська та ін.), спираючись на досвід класиків педагогічної думки (Г. Ващенка, В. Зеньковського, І. Огієнка, К. Ушинського, С. Русової та ін.), доводять, що підвищенню якості духовно-морального виховання дітей і молоді значно сприяє застосування християнських морально-етичних цінностей у навчально-виховному просторі України. Християнські цінності нині, за переконанням О. Сухомлинської, припинили ототожнюватися лише з релігією і «почали сприйматися як універсальні моральні настанови... християнської цивілізації в культурологічному її вимірі, набули абсолютного, загальнолюдського характеру. Зараз вони є невід'ємною складовою сучасної культури і так чи інакше впливають на життя кожної людини й суспільства в цілому, незалежно від того, яку світоглядну позицію відстоюють їхні носії – секуляритивну (світську) чи релігійну» [3, 5].

Результати досліджень свідчать, що позитивним явищем сучасної освіти є те, що в новій системі цінностей, яка формується у молодого покоління, чільне місце посідають ідеї християнства. Саме на них має будуватися системне духовно-моральне виховання дітей і молоді в українському суспільстві. Тому сьогодні у багатьох освітніх установах успішно викладаються факультативні курси духовно-морального спрямування: «Християнська етика», «Етика: духовні засади», «Християнська етика в українській культурі» тощо. Вони мають великий вплив на виховання характеру та поведінки підростаючого покоління.

А. Богуш зазначає, що духовно-моральне виховання повинне починатися з раннього дитинства, коли дитяча душа надзвичайно ніжна, тендітна, чутлива. «Дитяче серце надзвичайно сприятливе до всього. Воно м'яке, наче віск, на якому відображається відбиток притиснутої до нього печатки» [2, с. 16]. «Від того, яким дитині відкриється світ, залежатиме її майбутнє духовне зростання» [2, с. 7]. Вчена виділяє три шляхи духовно-морального виховання дітей дошкільного віку: в сім'ї, у недільних школах та в дошкільних навчальних закладах.

Тому існує потреба у підвищенні якості підготовки педагогів, здатних працювати у даному напрямку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Духовно-моральне виховання зростаючої особистості – це глибинний процес, який не допускає фальші й формалізму. Однак у роботі з дітьми дошкільного віку подібні явища спостерігаються доволі часто. Змістове наповнення заходів з духовно-морального виховання, які організовуються в дошкільних навчальних закладах, часто не відповідає їхній назві, а окремі псевдонауковці замість грунтовних виступів з даної проблематики на науково-практичних семінарах для вихователів-методистів займаються переважно рекламою своєї друкованої продукції. У педагогічному середовищі процвітає лицемірство, показуха і підміна понять. Робота педагогів з дітьми гальмується чиновниками від освіти та некомпетентним керівництвом на місцях. Складається враження, що ми залишилися у минулому столітті. І доки не вимре цей освітній баласт, прогресивних змін годі й чекати. Тому потрібно готувати свідомість молодих педагогів до роботи на засадах не нормативної моралі, яка звернена переважно до розуму, а до нової, духовної, яка звернена до душі людини. А для цього необхідно збагачувати особистий духовний потенціал. З огляду на вище зазначене можна констатувати, що існує необхідність грунтовних розробок курсів духовно-морального спрямування у системі підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми.

Метою статті є: розкрити необхідність підготовки студентів спеціальності «Дошкільна освіта» до духовно-морального виховання дітей дошкільного віку, ознайомити зі спецкурсом, спрямованим на професійне становлення майбутніх вихователів та реалізацію духовного потенціалу особистості.

Виклад основного матеріалу. Оскільки духовність – це те головне, що становить фундамент людини, а духовно-моральна складова є стрижневою у духовній структурі особистості, необхідно при підготовці студентів до майбутньої педагогічної діяльності сконцентрувати увагу не на зовнішній стороні, а на розбудові внутрішнього потенціалу, плеканні внутрішньої Людини, розкриваючи багатство досягнень людського духу. Цьому сприяють спецкурси, включені до системи професійної підготовки майбутніх фахівців. Так на бакалавраті спеціальності «Дошкільна освіта» ДВНЗ «ПХДПУ імені Григорія Сковороди» читається спецкурс «Виховання особистості на засадах християнської моралі», який успішно засвоюють студенти. У процесі роботи над спецкурсом майбутні педагоги усвідомлюють важливість духовно-морального виховання підростаючого покоління через прилучення до християнської духовної традиції, починаючи з дошкільного дитинства. Спецкурс зорієнтований переважно на духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку в сім'ї.

З огляду на актуальність окресленої проблеми та необхідність розширення поля реалізації духовно-морального потенціалу особистості у 2016 році для студентів магістратури розроблено новий спецкурс, який більш детально зорієнтований на систему освітньо-виховної роботи дошкільного навчального закладу у даному напрямку та професійне становлення майбутніх педагогів. До уваги пропонується фрагмент програми спецкурсу «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку в системі освітньо-виховної роботи дошкільного навчального закладу».

Мета. Озброїти студентів знаннями, необхідними для здійснення духовно-морального виховання дітей дошкільного віку як пріоритетного у формуванні особистості. Сприяти усвідомленню необхідності виховання високоморальної та ви-

сокодуховної людини, здатної жити за законами Добра, у гармонії з собою і навколишнім світом.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**: ключові поняття курсу; теоретичні основи духовно-морального виховання підростаючого покоління; специфіку духовно-морального виховання дітей дошкільного віку в системі освітньо-виховної роботи сучасного дошкільного навчального закладу; вимоги до особистості педагога, який працює у даному напрямку; особливості педагогічної діяльності духовно-морального змісту.

В процесі опанування курсу студент повинен **вміти**: застосовувати теоретичні знання в умовах навчально-виховної роботи з дітьми; вміло використовувати різноманітні форми, методи й педагогічні засоби організації заходів духовно-морального змісту з дітьми та батьками; аналізувати науково-методичну літературу, писати конспекти, анотації, рецензії, реферати тощо, виконувати індивідуальні науково-дослідні завдання; обгрунтовано доводити власні судження в діалозі, полілозі; займатись професійним самовдосконаленням, здійснювати самоконтроль досягнень з вивчення даного курсу.

Програма навчальної дисципліни

Модуль I. Теоретичні аспекти виховання духовно-морального потенціалу особистості.

Тема 1. Поняття про духовність. Духовна взаємодія людини з навколишнім світом. Духовність як феномен людства. Структура духовного потенціалу та компоненти духовної культури особистості. Сутність та специфіка духовної взаємодії особистості у системі «Людина – оточуючий світ».

Тема 2. Погляди класиків педагогічної думки та сучасних вчених на духовно-моральне виховання підростаючого покоління. Зарубіжні педагоги про важливість духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Вітчизняні класики педагогіки про духовно-моральне виховання дошкільників. Сучасні дослідження проблеми духовно-морального виховання підростаючого покоління.

Модуль II. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку в системі роботи сучасного дошкільного навчального закладу.

Тема 1. Система роботи з духовно-морального виховання в освітньо-виховному процесі ДНЗ. Гуманно-особистісний підхід до виховання дошкільників. Християнські цінності в духовно-моральному вихованні дітей дошкільного віку. Засоби, форми та методи духовно-морального виховання дітей дошкільного віку в освітньо-виховному процесі ДНЗ. Інтеграція роботи ДНЗ з родиною в духовно-моральному вихованні дітей.

Модуль III. Підготовка вихователів до духовно-морального виховання дітей дошкільного віку.

Тема 1. Професійна компетентність сучасного педагога ДНЗ, її духовна складова. Сутність професійної компетентності педагога, її критерії та структурні компоненти. Духовна складова професійної компетентності сучасного педагога.

Тема 2. Особливості професійного становлення майбутнього вихователя в процесі підготовки до духовно-морального виховання дітей. Формування у майбутніх вихователів загальнолюдських та професійних цінностей, вміння педагогічно впливати на поведінку дітей і батьків, навичок самопізнання та самовдосконалення.

Слід зазначити, що велика увага у програмі спецкурсу приділена підготовці майбутніх педагогів до духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Оскільки цей період є сенситивним у процесі становлення духовного потенціалу особистості, то вирішальна роль належить вихователю, який миає бути взірцем для своїх підопічних. Отож пріоритетними у навчанні є внутрішня робота над собою, постійне самовдосконалення – це один з основних шляхів професійного становлення педагога.

Підготовка студентів магістратури до майбутньої професійної діяльності не може обмежуватися лише читанням спецкурсу. Специфіка роботи у даному напрямку полягає у поєднанні теоретичних здобутків з практичною реалізацією їх у різних формах: проведення диспутів, семінарів, семінарів-практикумів, тренінгів, зустрічей з цікавими людьми, благодійних акцій, екскурсій до духовних святинь українського народу тощо. Така робота надихає на роздуми, самостійний пошук відповідей на безліч нових запитань, спонукає до самовдосконалення, здобуття внутрішньої гармонії.

Висновки і перспективи. Отже, формування духовно-морального потенціалу особистості – справа досить складна. Адже це внутрішня невидима робота, яка не дає миттєвого результату. Саме професійний педагог має керувати нею. Успішність цієї роботи залежить від розвиненного внутрішнього світу самого педагога. Тому такою важливою є підготовка майбутніх вихователів до духовно-морального виховання своїх підопічних, де в комплексному поєднанні здійснюється накопичення теоретичного багажу знань і різних форм практичної діяльності. Однак пріоритетним є шлях самовдосконалення. Це сприятиме розбудові внутрішньої Людини, професійному становленню та якісній реалізації власного духовного потенціалу.

Розкрити механізми професійного самовдосконалення педагога є перспективою майбутніх публікацій.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш.А. Истина школы / Ш.А. Амонашвили. – К.: СПД А.М. Богданова, 2005. – 72 с.
2. Богуш А.М. Уроки духовності дітям / А.М. Богуш, В.Є. Сучок. – Одеса: Друк, 2007. – 108 с.
3. Сухомлинська О. Формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. Сухомлинська // Директор школи. – 2003. – № 1(24). – С. 4-6.
4. Сухомлинский В.А. Избр. произв-я: В 5 т. / В.А. Сухомлинский. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1980. – 680 с.
5. Тюріна Т. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку: Монографія / Т. Тюріна. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 276 с.
6. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 6 т. / К.Д. Ушинский. – Т. 1. – М.: Изд-во АПН РСФСР. – 597 с.

7. Філософські основи духовно-морального виховання / Р.О. Сабадишин, Л.Р. Коробко, П.М. Максюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 21. – С. 149-150.

Химич Н.Е.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ» К ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье рассматривается сущность процесса духовно-нравственного воспитания личности, обосновывается необходимость подготовки будущих педагогов к его осуществлению. Представлен фрагмент программы спецкурса по подготовке магистров к духовно-нравственному воспитанию детей дошкольного возраста. Определено пути реализации работы со студентами в данном направлении.
Ключевые слова: духовность, нравственность, духовно-нравственное воспитание дошкольников, духовно-нравственный потенциал, профессиональное становление, христианская мораль, внутренний Человек.

Himich N.E.
Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University

PREPARATION OF STUDENTS OF SPECIALTY «PRESCHOOL EDUCATION» TO THE SPIRITUAL-MORAL HEALTH OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary
In the article the essence of the process of spiritual and moral education of the individual, justified by the need to prepare future teachers to implement it. Posted fragment program with a special course for masters to the spiritual and moral education of preschool children. The ways of realization of the students in this field.
Keywords: spiritual, moral, spiritual and moral education of preschool children, spiritual and moral potential, professional development, Christian morality, the inner man.

УДК 378.091.2:001.895

КОУЧИНГ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Хмельницька О.С.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається поняття «коучинг», прослідковуються віхи його розвитку, як інтерактивної технології в освіті, що сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу особистості у процесі взаємодії з викладачем. Досліджено його сутність, мету, завдання та основні принципи, такі як принцип усвідомлення і відповідальності, єдності і взаємодії, гнучкості, партнерства, ієрархічності розвитку. Розглянуто можливості впровадження коучингу в педагогічний процес. Визначено основні умови взаємодії викладача та вихованця в стилі «коучинг» і особливості їх педагогічного спілкування. Охарактеризовано поняття «коучинг» та «менторинг». Розкрито алгоритм коучингу, що передбачає партнерство, розкриття потенціалу, результат. Визначено декілька видів коучингу (індивідуальний, груповий, командний, кар'єрний, корпоративний, бізнес-коучинг, лайф-коучинг, коучинг конфліктів тощо) і виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний і рефлексивний компоненти. Охарактеризовано особливості застосування технології коучингу у вищій школі у процесі викладання навчальних дисциплін на практичних і семінарських заняттях, для виконання науково-дослідних завдань, курсових і дипломних робіт з метою стимулювання самостійного пізнавального пошуку, прийняття рішень, розвитку відповідальності, впевненості у власних можливостях.
Ключові слова: освіта, особистість, коучинг, менторинг, інтерактивні технології.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом реформування сучасної освіти є оновлення педагогічного процесу, внесення новоутворень у традиційну систему за допомогою сучасних інноваційних технологій, пошук оптимальних шляхів, що дадуть змогу виховати відповідальну, комунікативно активну особистість. Саме тому коучинг став предметом зацікавленості західних та українських освітян, як інтерактивна освітня технологія. Ця технологія ґрунтується на побудові взаємодії педагога та студента, де вчитель зобов'язаний знаходити, освоювати і адаптувати нові знання. У свою чергу, студенти повинні приймати активну участь у педагогічному процесі, інакше у них не сформуються навички самоосвіти, яка в майбутньому надасть їм стійкої особтистісної конкурентної переваги. Коучинг створює умови для розвитку і формуванняособистості, здатної до реалізації власних потенційних можливостей, самостійного прийняття відповідальних рішень в різних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою методології і інноваційних технологій є дослідження сучасних педагогів В. Безпалько, Б. Лихачова, М. Кларина, В. Монахома, Г. Селевка. Проблеми педагогічної інноватики розглядали такі вчені як О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, В. Загвязинський, О. Комар, А. Ніколас, О. Пометун, Н. Юсуфбеков, які співвідносили поняття нового у педагогіці з такими характеристиками як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове.

Коучинг, як чинник розкриття потенціалу особистості у різноманітних галузях діяльності досліджували Т. Голві, М. Аткінсон, М. Дауні, С. Беттлі, Д. Уітмор та ін. Як технологію в освіті розглядали зарубіжні вчені А. Браун, Дж. Джеймсон, К. Колет та вітчизняні Т. Борова, О. Бородієнко, Н. Горук, С. Романова.

Мета статті полягає у вивченні потенціалу використання коучингу, як новітньої, інтерактивної, розвиваючої технології в процесі розвитку професійної компетентності, активізації пізнавальної мотивації студентів, спонуканні до самонавчання та засобу підвищення ефективності педагогічного процесу в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років термін «коучинг» часто зустрічається у педагогічній літературі та впевнено перекочував з комерційних тренінгових програм в освітній простір. Це зумовлено насамперед адаптацією вищої освіти до потреб її споживачів, намаганням зробити освіту привабливою, гнучкою та доступною, забезпечуючи комфортні умови для професійного становлення і розвитку кожної особистості. Як зазначає С. Романова, коучинг визначають як творче партнерство, що дозволяє реалізувати особистісний і професійний потенціал людини. Коучинг означає наставляти, надихати, тренувати. Завдання тренера-коучера – допомогти людині розвиватися і бути готовою до змін [6, с. 83].

Слово «коуч» – має угорське походження і використовувалося ще в Англії у XVI столітті. Тоді воно означало віз, карету, тобто «те, що швидко доставляє до мети і допомагає рухатися». Пізніше, у другій половині XIX століття англійські студенти почали називати цим терміном приватних репетиторів. У дев'яностих роках XIX століття це поняття увійшло в спортивний лексикон, як назва спортивного тренера, який допомагає задіяти усі внутрішні ресурси і йти до перемоги. Пізніше термін «коучинг» перейшов на означення будь-якої діяльності, пов'язаної з наставництвом, інструктуванням і консультуванням. З 80-х років XX століття коучинг офіційно визнаний у бізнесі. На сьогодні існує приблизно 50 шкіл і біля 500 видів коучингу, починаючи від VIP-коучингу і закінчуючи соціальною роботою. Як окрема професія коучинг сформувався на початку 90-х років XX століття. У США професія коуча офіційно визнана у 2001 році завдяки Міжнародній Федерації Коучів [6, с. 84].

© Хмельницька О.С., 2017

У західних дослідників можна знайти суперечливі визначення того, що називають коучингом (дослівно «тренерство»), завдяки паралельно існуючому терміну «менторинг» (дослівно «наставництво»), з яким коучинг або ототожнюють, або, водночас, протиставляють. Це не дивно, адже термін «коучинг» об'єднав декілька концепцій. За К. Колетт, показовим прикладом можна вважати протиставлення ідеї директивного втручання: у коучингу існують концепції, згідно з якими ті, хто навчаються, повинні, насамперед, оволодіти навичкою самостійно направляти та коригувати своє навчання. З іншого боку, наставництво передбачає визначення чітких цілей та більшу орієнтацію на кар'єрне зростання [7, с. 175].

У контексті вищої освіти коучинг – це технологія, яка вимагає таких відносин викладача із студентами, коли завданням педагога стає організація процесу самостійного пошуку студентами оптимальних рішень та відповідей на питання, що їх цікавлять. За С. Романовою, саме розкриття індивідуальних можливостей студента мусить стати ознакою адаптації вищої школи до нових соціальних та економічних умов. Діяльність сучасного педагога повинна бути спрямованою на створення таких педагогічних умов, за яких студенти активними і відпрацьовували в собі навички самоосвіти, необхідні конкурентоспроможному кваліфікованому спеціалісту сьогодення [6, с. 83]. Як навчальна взаємодія, коучинг за О. Пометун, унеможливлює неучасть студента у «колективному взаємодоповнюючому, базованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання» [4, с. 19]. Їх спільною ознакою є чітке планування та отримання очікуваного результату навчання, а також стимулюючі інтерактивні методи та прийоми для досягнення результату. К. Колетт вважає, що поняття коучингу треба визначати через такі його характеристики як взаємозв'язок або налаштованість тренера та групи, динаміку, спільність та спрямованість на результат. Зворотний зв'язок є чи не найголовнішим із факторів, адже довіра студентів до коуча та уважність тренера до їхніх потреб створюють умови, за яких студенти не бояться робити помилки та відкрито їх обговорювати як із самим тренером, так і з колегами по навчанню, що, у свою чергу, веде швидкого прогресу для усіх [5, с. 331].

За концепцією Д. Колба, існує чотири стадії циклу навчання за допомогою досвіду: етап конкретного досвіду, етап рефлективного спостереження, етап абстрактної концептуалізації, етап активного експериментування [3, с. 68].

В освіті «коучинг» застосовується з метою:

– розкриття внутрішнього потенціалу особистості того, хто навчається;

– розвиток особистості студента через зацікавлення в освіті і відповідальне ставлення всіх учасників коучингу.

Для досягнення поставлених цілей, С. Романовою виділено ряд завдань:

– здійснення діагностики і моніторингу освітнього процесу, що дозволяє враховувати і прогнозувати зміни, які відбуваються в результаті застосування інноваційних програм і технологій;

– створення умов, спрямованих на ефективну організацію процесу пошуку студентом шляхів досягнення важливих для нього цілей і вибору оптимального темпу просування;

– освоєння інноваційних методик і технологій [6, с. 85].

Вченими визначено наступні принципи, якими керується вчитель-наставник в процесі взаємодії з вихованцем:

1. Принцип усвідомлення і відповідальності, що передбачає включення самосвідомості студента, формулювання ним цілей для досягнення результату, прагнення до саморозвитку, вміння знаходити оптимальні шляхи для вирішення завдань.

2. Принцип єдності і взаємодії передбачає, що позитивні результати в одній сфері діяльності приводять до досягнень в інших. Усвідомлення особистісних проблем у взаємостосунках впливає на інші види діяльності.

3. Принцип гнучкості. Формування гнучкості мислення, усвідомлення стереотипів і алгоритмів своєї поведінки. Таким чином, разом з коучем розробляється поетапне формування нової стратегії як особистісного, так і професійного розвитку особистості. Завдяки цьому студенти вірять у свої безмежні можливості і здібності, необхідні їм в подальшій професійній діяльності.

4. Принцип партнерства передбачає комунікативне співробітництво та формування партнерських стосунків між коучем і студентами.

5. Принцип ієрархічності розвитку, який передбачає подолання застарілих стереотипів для подальшої ефективної діяльності [6, с. 84].

В основі коучингу лежить вдосконалення і максимальне ефективне використання особистісних якостей студента. Стимулюючи його до глибокого усвідомлення своїх цілей, ресурсів і обмежень, допомагає визначити напрям професійного розвитку особистості. Проте, студент володіє правом прийняття рішень і несе відповідальність за результат. Педагогічне спілкування у стилі «коучинг» допоможе зрозуміти, чому студенти не змогли виконати завдання, допоможе спланувати дії для знаходження оптимальних шляхів і навчитися вчиняти інакше у майбутньому. Мотивація до співпраці в системі коучинг – це потреба у змінах. Таким чином, алгоритм коучингу – це партнерство, розкриття потенціалу, результат [7, с. 174].

Таким чином, застосування коучингу в педагогічному процесі передбачає:

– системний супровід студента, спрямований на ефективне досягнення важливих для нього цілей в конкретні терміни, в результаті чого у суб'єкта формується гнучкість і адаптивність до змін, здатність швидко і ефективно реагувати в критичних ситуаціях;

– партнерське комунікативне співробітництво, що допомагає добиватися значних результатів у різних сферах життєдіяльності;

– безперервний процес розвитку, вдосконалення, розкриття потенціалу особистості для досягнення максимального результату;

– систему взаємодії з коучем, із самим собою, з навколишнім світом;

– технологію, що дозволяє переміститися із зони проблеми в зону ефективного рішення;

– засіб сприяння, допомоги особистості в пошуку її власних рішень в складній для неї ситуації;

– модель взаємодії суб'єктів, завдяки якій коуч – викладач підвищує рівень мотивації і відповідальності, як у себе, так і у студентів;

– особливе підтримуюче ставлення до студента, згідно з яким він сам досягає своєї мети, сам вирішує проблеми, реалізуючи власні здібності і можливості;

– вид індивідуальної підтримки особистості, що ставить своїм завданням професійне і особистісне зростання, підвищення персональної ефективності;

– спосіб, що складається із наступних кроків: 1) встановлення партнерських взаємостосунків між викладачем і студентами; 2) спільне визначення завдань для досягнення конкретної мети; 3) дослідження проблеми; 4) визначення внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до результату; 5) вироблення і аналіз можливостей для подолання труднощів у вирішенні проблеми; 6) вибір конкретного варіанту дій і складання плану дій; 7) домовленість про те, що конкретно повинно бути зроблено і у які терміни [7, с. 175].

Розрізняють декілька видів коучингу: індивідуальний, груповий, командний, кар'єрний, корпоративний, бізнес-коучинг, лайф-коучинг, коучинг конфліктів тощо. Незважаючи на різновиди, коучинг дозволяє особистості подивитися на себе з іншого боку, оцінити ситуацію, що склалася, знайти різні способи вирішення проблеми, проаналізувати їх і обрати найоптимальніший, скласти план дій на майбутнє, навчитися контролювати свої дії та активно співпрацювати з іншими [2, с. 77].

Перенесений у навчальне середовище, коучинг забезпечує набір методик для формування важливих самоосвітніх умінь особистості, а саме: виокремлення, аналізу, подолання труднощів і проблем, які виникатимуть у процесі навчання; ефективного спілкування та навчання в колективі, групі, соціальних мережах; організаторських і управлінських умінь; умінь самоаналізу та самомотивації тощо. Усі ці уміння становлять основу самоосвітньої компетенції майбутнього спеціаліста, яка є одним із проявів і показників соціальної та професійної зрілості особистості [6, с. 83].

Зокрема Н. Горук, у структурі самоосвітньої компетентності виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний і рефлексивний компоненти. Мотиваційно-ціннісна складова полягає у формуванні свідомого прагнення до особистісного і професійного вдосконалення, готовності до неперервного навчання впродовж життя, розвиток емоційно-вольових механізмів щодо подолання труднощів під час самоосвітньої діяльності. Когнітивний компонент полягає в оволодінні знаннями про самоосвіту, формуванні умінь самостійного пізнавального пошуку. Діяльнісна складова передбачає засвоєння студентами умінь організовувати і регулювати самоосвітню діяльність, а рефлексивна – у формуванні умінь самоаналізу та самокорекції, розвитку умінь самооцінки і самоконтролю своєї пізнавальної діяльності. Застосування технології коучингу дозволяє інтегрувати більшість перелічених вище компонентів, особистість стає мотивованою, усвідомлює важливість поставлених завдань для досягнення особистих цілей; самостійно обирає методи і засоби вирішення завдань, які максимально підходять для виконання поставленої задачі; усвідомлено бере на себе відповідальність за кінцевий результат. В основі коуч-підходу в освіті є уміння викладача формулювати важливі потужні запитання, які сприятимуть визначенню потреб і сподівань студентів, стимулюють мислення, змушують мобілізувати попередні знання і досвід, розкрити потенціал. Такі потужні запитання допомагають проаналізувати проблему всебічно, розвивають інтерес до вивчення [1, с. 100].

Формування умінь самостійного пізнавального пошуку за допомогою коуч-підходу на окремих заняттях полягає у серіях продуманих запитань для визначення цілей і завдань заняття, запитаннях щодо застосування нового матеріалу на практиці чи у професійній діяльності, стимулюванні пошуку нових ідей і рішень, побудові логічних і причинно-наслідкових зв'язків; пошуку шляхів досягнення поставлених завдань та усвідомлення досягнення запланованого. Традиційними методами коучингу, які доцільно застосовувати на різних стадіях навчального процесу, є вправи на розвиток умінь постановки цілей і стратегічного планування. Вони навчають студентів ставити перед собою завдання і виконувати його. Зокрема, методика SMART тренує уміння ставити чіткі, конкретні, обмежені в часі реалістичні цілі, досягнення яких матиме суттєвий вплив на особисте або професійне життя; цей вплив вимірюється певними конкретними категоріями та узгоджуються із життєвими планами і теперішньою ситуацією студента [1, с. 101].

Відповідно, неодмінною умовою ефективного партнерства є взаємоповага і довіра, а важливими вміннями педагога-коучера – вміння слухати, ставити запитання та забезпечувати зворотний зв'язок. Спілкування у стилі «коучинг» вимагає від педагога щирого зацікавлення студентами і прийняття такими, якими вони є, емоційної компетентності, емпатії як здатності співпереживати, неупередженості, активного і глибинного слухання, професійних знань, технологій і досвіду. Використання бесід і модерованих дискусій вимагає зміни ролі педагога із директивного керівника на помічника, який усвідомлює механізми і динаміку групової роботи, допомагає у досягненні мети, визначеної групою. На думку Н. Горук, для формуванню умінь самоорганізації і саморегулювання освітньої діяльності студентів, доцільно використовувати традиційну для коучингу чотириступеневу модель GROW, розроблену Дж. Уітмором [1, с. 101].

Ефективною є також вправа «Зміни перспективу», яка дозволяє побачити і вивчити проблему з різних перспектив. Її мета – навчити студентів розуміти точку зору іншого, побачити проблему очима іншої людини, подивитися на неї «під іншим кутом», щоб дослідити ґрунтовніше. Цей метод можна також порадити студентам для підготовки індивідуальної презентації або доповіді на певну тематику, запропонувавши попередньо «програти» виступ і «побачити» його очима інших: студента-колеги, викладача, стороннього слухача, тощо. Технологію коучингу у вищій школі можна застосовувати у процесі викладання різних дисциплін на практично-семінарських заняттях, для виконання науково-дослідних завдань, кур-

сових і дипломних робіт з метою стимулювання самостійного пізнавального пошуку, прийняття рішень, розвитку незалежності, відповідальності, впевненості у власних можливостях [1, с. 102].

Висновки. Таким чином, важливими умовами формування особистості вихованця у процесі застосування технології коучингу є професійна компетентність викладача і свідоме, мотиване, відповідальне ставлення студента. Ця особистісно-орієнтована технологія сприяє формуванню самоосвітньої компетентності особистості, оскільки тренує здатність ефективно діяти і навчатися, усвідомлювати відповідальність, розвиває навички самостійної пізнавальної діяльності, самоуправління і ефективного менеджменту траєкторії власного індивідуального розвитку.

Список літератури:

1. Горук Н.М. Коучинг як ефективна технологія формування самоосвітньої компетентності студентів / Н.М. Горук // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2015. – № 11. – С. 99-104.
2. Долина Н.В., Андреев А.А. Преподаватель как коуч / Н.В. Долина, А.А. Андреев // Высшее образование в России. – 2011. – № 8-9. – С. 73-78.
3. Комар О.А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх вчителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: дис. … д-ра педагогічних наук / О.А. Комар. – Умань: 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/ jspui/bitstream/6789/393/1/zastosyvania_interakt.pdf
4. Пометун О.І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання Електронний ресурс / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – Режим доступу: http://pedagogika.ucoz. ua/knygy/Suchasnyj_urok.pdf
5. Проценко О.С. Коуч-технології у формуванні життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів / О.С. Проценко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 330-334.
6. Романова С.М. Коучінг як нова технологія в професійній освіті / С.М. Романова // Вісник Нац. авіац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Психологія. – 2010. – Вип. 3. – С. 83-86.
7. Рудницьких О.В. Коучінг як інтерактивна технологія в освіті / О.В. Рудницьких // Вімник Дніпропетровського у-ту імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. – 2014. – № 2(8). – С. 173-176.

Хмельницкая Е.С.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОУЧИНГ КАК СОВРЕМЕННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается понятие «коучинг», прослеживаются вехи его развития, как интерактивной технологии в образовании, что способствует раскрытию внутреннего потенциала личности в процессе взаимодействия с преподавателем. Исследованы его сущность, цель, задачи и основные принципы, такие как принцип осознания и ответственности, единства и взаимодействия, гибкости, партнерства, иерархичности развития. Рассмотрены возможности внедрения коучинга в педагогический процесс. Определены основные условия взаимодействия преподавателя и воспитанника в стиле «коучинг» и особенности их педагогического общения. Охарактеризовано понятие «коучинг» и «менторинг». Раскрыт алгоритм коучинга, что предполагает партнерство, раскрытие потенциала, результат. Определено несколько видов коучинга (индивидуальный, групповой, командный, карьерный рост, корпоративный, бизнес-коучинг, лайф-коучинг, коучинг конфликтов и т.п.) и выделены мотивационно-ценностный, когнитивный, операционно-деятельностный и рефлексивный компоненты. Охарактеризованы особенности применения технологии коучинга в высшей школе в процессе преподавания учебных дисциплин на практических и семинарских занятиях, для выполнения научно-исследовательских заданий, курсовых и дипломных работ с целью стимулирования самостоятельного познавательного поиска, принятия решений, развития ответственности, уверенности в собственных возможностях.
Ключевые слова: образование, личность, коучинг, менторинг, интерактивные технологии.

Khmelnytska O.S.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

COACHING – AS MODERN TECHNOLOGY OF IMPROVEMENT OF EFFICIENCY PROCESS OF EDUCATING

Summary
The article discusses the concept of «coaching», traced the milestones in his development as interactive technologies in education, thus contributing to the internal potential of personality in the process of interaction with the teacher. Investigated its essence, purpose, objectives and basic principles such as the principle of awareness and responsibility, unity and cooperation, flexibility, partnership, hierarchy development. The possibilities of introducing coaching into the learning process. Defines the basic conditions of interaction of the teacher and the pupil in the style of «coaching» and especially their pedagogical communication. Characterized by the concept of «coaching» and «mentoring». The disclosed algorithm of coaching, which involves a partnership, a disclosure of the potential result. There are several types of coaching (individual, group, team, career, corporate, business coaching, life coaching, coaching conflicts, etc.) and a dedicated motivational-valuable, cognitive, operational-active and reflective components. The feature of technology application of coaching in high school in the process of teaching in practical lessons and seminars, to perform scientific research tasks, course and diploma works to encourage independent cognitive search, decision making, development of responsibility, confidence in their own ability.
Keywords: education, personality, coaching, mentoring, interactive technologies.

УДК 371.3

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Шевченко М.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядається проблема професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземних мов. Автором наголошено на важливості даного феномену, в рамках освітнього процесу і подальшої професійної діяльності фахівця. Окремо, визначено принципи формування професійних навичок майбутнього фахівця сфери іноземних мов. Автор підкреслює, що успішна професійна соціалізація є умовою для ефективної діяльності майбутнього педагога. Автором також названо основні проблеми сучасної освітньої системи, що стосуються процесу професійної соціалізації студентів.
Ключові слова: професійна соціалізація, освітній процес, якість, особистість, професія.

Важливим етапом діяльності людини є інтеграція у професійне середовище, що, в свою чергу, є тривалим і своєрідним процесом. Успішна і якісна професійна соціалізація майбутніх викладачів іноземних мов є пріоритетом всіх вищих навчальних закладів, в процесі якої відбувається вдосконалення особистості, досягнення особливих характеристик і знань, формування мети і стратегії професійної діяльності. Такі фактори забезпечують адаптацію майбутнього викладача іноземних мов до трудових і професійних умов роботи.

Постановка проблеми. У процесі професійної соціалізації люди отримують якості і характеристики, які дозволяють ефективно діяти в межах певної соціальної групи. У нашому випадку, ми розглядаємо особливу соціальну групу, яка ділиться на дві підгрупи, а саме: фахівець сфери освіти, а також фахівець сфери іноземних мов.

Все частіше іноземну мову вивчають не тільки для загального спілкування, а й для підвищення професійного рівня і розширення ділових якостей. Це пов'язано з реформуванням політичних, економічних і культурних сфер діяльності, їх орієнтація на загальне партнерство із зарубіжними країнами, а також з сучасними міжнародними стандартами.

Актуальність дослідження. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, створення в університетах відділень і факультетів міжнародного бізнесу, туризму, міжнародних економічних і правових відносин, ставить перед вузами необхідність пошуку нових підходів до викладання іноземної мови з метою підготування високопрофесійних фахівців, кваліфікація яких, підвищується завдяки володінню іноземною мовою. Ці фактори обумовлюють актуальність проблеми професійної соціалізації майбутнього фахівця сфери іноземних мов, і його виділення в особливу соціальну групу.

Слід зазначити, що професійна соціалізація майбутніх викладачів іноземної мови як психолого-педагогічна проблема повинна розглядатися не тільки через коло педагогічних концепцій, але і через соціально-філософські аспекти, для того щоб повністю зрозуміти її суть, мету і зміст. Професійна соціалізація майбутніх викладачів іно-

© Шевченко М.Ю., 2017

земних мов є складовою частиною складного і багатогранного процесу – соціалізації, в рамках якої буде розглянута наша досліджувана проблема.

Предметом дослідження є сучасне освітнє середовище, як простір первісної діяльності майбутнього викладача іноземних мов.

Об'єктом дослідження є професійна соціалізація, як процес адаптації особистості фахівця до майбутньої професійної середовищі.

Мета дослідження. Успішна професійна соціалізація майбутніх викладачів іноземних мов передбачає дослідження суті, спрямованості і змісту процесу входження молодого спеціаліста в соціальне середовище, що є змістовним соціально-педагогічним простором.

Аналіз досліджень і публікацій. Першими, хто зробив внесок у вивчення соціалізації, були вчені, які намагалися проаналізувати особистісні процеси, що відбуваються під впливом суспільства, в їх число входять: Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Г. Тард, Т. Парсонс. У центрі уваги дослідників перебувало вивчення процесу взаємодії особистості і соціального середовища. Основним положенням перших теорій щодо соціалізації особистості було те, що в цьому процесі суспільство виступає як суб'єкт, а особистість як об'єкт його впливу.

Отже, Ф. Гіддінгс розглядав соціалізацію як процес формування особистістю соціального оточення у відповідності зі своїми цілями. Очевидним є той факт, що таке бачення соціалізації не відповідає сучасним поглядам на цей феномен, але його важливо враховувати в історико-соціологічному аспекті розгляду цього питання [5, с. 7].

Питання проблеми професійної соціалізації в освітньому просторі розглядався і Вітчизняними вченими, такими як: І.В. Воробйова, С.І. Кучма, А.С. Запесоцкий, І.В. Страхов та ін.

Виклад основного матеріалу. Професійна соціалізація майбутніх викладачів іноземної мови на етапі навчання у ВНЗ побудована на особистісно-орієнтованому підході до суті розвитку професіонала і формування особистості. Цей підхід змушує розглядати процес професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземної мови в конкретних його проявах: громадської, пізнавальної, комунікативної діяльностях.

Отже, специфіка професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземної мови, дозволила нам дати їй визначення. Це процес засвоєння норм, знань, традицій середовища іноземної мови в спеціально організованому «мікросуспільстві», в якому майбутні фахівці в рамках освітнього процесу засвоюють, а згодом і реалізують, ціннісне ставлення до подальшої професійної діяльності.

У педагогічній практиці ми спостерігаємо таке явище, коли, процес професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземної мови, зазвичай супроводжується серйозними соціально-психологічними, економічними, моральними та іншими проблемами.

У педагогічних вузах, на відділеннях іноземної мови, певний відсоток студентів відсіюється саме на стадії професійної соціалізації, на ґрунті психологічних і соціальних проблем. На нашу думку, такий процес пов'язаний з недостатнім опануванням знаннями викладацького складу навчальних закладів для забезпечення ефективного проходження процесу професійної соціалізації.

Певна нами проблема існує не тільки на рівні Вітчизняної педагогіки, а й світової включно. Світове співтовариство, зокрема педагоги США і Великобританії, особливу увагу приділяли проблемі професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземної мови. Починаючи з 1950-х років, вчені звернули увагу на великий відсоток молодих фахівців, які залишали свою професійну діяльність на перших її етапах [3, с. 25].

Поступово ця проблема стала більш глобальною і велика кількість вчених світу проводили дослідження з цього питання. Зокрема, у Великобританії це питання розглядалося в рамках проблеми моралі майбутніх фахівців сфери іноземної мови. В Англії та США дана проблема аналізувалася рамках мотивації майбутніх фахівців сфери освіти [4, с. 8].

Для нашого дослідження, показовою є думка Стіва Дінхама, про те, що 30% молодих вчителів іноземних мов залишають свою професійну діяльність на початковому її етапі, тобто протягом перших п'яти років роботи. Така статистика відсіву має не тільки негативні економічні наслідки, а й найголовніше – негативний вплив на освітні та соціальні процеси в цілому [4, с. 9].

Отже, дослідники прийшли до висновку, що такі негативні процеси викликані неякісним ходом процесу входження людини в професію, тобто професійної соціалізації майбутніх фахівців. Це означає, що така проблема повинна вирішуватися заздалегідь шляхом використання певного наукового підходу.

Підготувати майбутнього фахівця до подальшої професійної діяльності означає організувати його життєдіяльність в навчальному закладі і закласти соціальне і професійне підставу (знання, досвід, цінності) для майбутньої його діяльності як викладача іноземної мови в освітньому процесі.

Для нашого дослідження важливим є такий компонент процесу професійної соціалізації майбутніх викладачів іноземних мов, як професійну майстерність, яке впливає на характер професійної діяльності. Професійна майстерність викладачів іноземних мов в освітньому середовищі втілюється в таких аспектах:

– В рівні оволодіння професійними вміннями, складових технологію професійної діяльності і забезпечують ефективне виконання професійних обов'язків.

– В рівні оволодіння знаннями своєї області, що включає в себе осмислення суті власної праці, розширення загального світогляду, набуття знань з наук, які близькі до професії.

– В особистих якостях фахівця, індикатором яких є мислення, рефлексія, самооцінка, творчий підхід до роботи, ціннісний підхід до діяльності професіонала. У сучасних педагогічних освітніх установах процес входження в професію майбутнього викладача іноземної мови зведено до загальних теоретичних знань.

Одним з найважливіших елементів професійної майстерності майбутніх викладачів іноземних мов є формування професійного такту. Поняття «такт» означає спосіб поведінки людини. Важливим для нашого дослідження, є визначення такту в рамках освітнього середовища І. В. Страхова, який відзначав, що педагогічний такт – це «міра педагогічної доцільності в застосуванні

навчально-виховного впливу, яка виражається в їх оптимізації, делікатному пристосуванні до особливостей кожної ситуації та індивідуальної своєрідності особистості» [2, с. 102].

Отже, професійний такт майбутніх викладачів іноземних мов, виявляється в різного роду уміннях, таких як: вміння знаходити оптимальне рішення в складних ситуаціях, вирішити проблему не допускаючи гноблення іншого учасника професійного процесу, загальна культура і культура мови професійного спілкування, толерантність до оточуючих і т.п.

В освітній системі також має місце недооцінка важливості засвоєння студентами соціального досвіду, норм і цінностей культури. Все це, в свою чергу, впливає на ефективність процесу професійної соціалізації майбутнього фахівця, а також на його світогляд, соціальні та моральні принципи.

Професійна соціалізація майбутнього викладача іноземних мов залежить не тільки від відповідних технологій і критеріїв оцінки результатів діяльності, а й від цінностей і мети професійної діяльності. Цей процес відбувається в результаті засвоєння багаторівневого комплексу норм, суть яких, можна визначити формулою: «цінності-мета-засоби-методи-ресурси-об'єкти» [1, с. 347].

Такий комплекс засвоюється студентами разом з групою дисциплін в рамках відповідної системи, які мають на меті об'єднати всі названі нами аспекти і сформувати відповідні якості фахівця.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє нам зробити висновок, що професійна соціалізація майбутніх викладачів іноземних мов включає процес формування певних якостей особистості-професіонала, до яких можна віднести: рівень загального інтелектуального розвитку (професійне мислення) рівень організації діяльності фахівця; культура спілкування; рівень володіння принципами професійної етики, формування професійного такту і майстерності.

Список літератури:

1. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика / А.С. Запесоцкий. – М.: Наука, 2002. – 456 с.
2. Страхов И.В. Психологические основы педагогического такта / И.В. Страхов. – Саратов, 1972. – 201 с.
3. Battersby D. Beginning Teachers: a Review of Research. Australian Journal of Teacher Education / D. Battersby – L., 1981 – 234 p.
4. Dinham S., Scott C. (1998) «A three domain model of teacher and school executive career satisfaction», Journal of Educational Administration, Vol. 36 Issue: 4, pp. 362-378.
5. Giddings F.H. (1896) The Principles of Sociology: An Analysis of the Phenomena of Association and of Social Organization. 3rd edn. N. Y.; L.: MacMillan & Co., Ltd. xxvi, 476 p.

Шевченко М.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема профессиональной социализации будущих преподавателей иностранных языков. Автором отмечена важность данного феномена, в рамках образовательного процесса и дальнейшей профессиональной деятельности специалиста. Отдельно, отмечены принципы формирования профессиональных навыков будущего специалиста сферы иностранных языков. Автор подчеркивает, что успешная профессиональная социализация является условием для эффективной деятельности будущего педагога. Автором также названы основные проблемы современной образовательной системы, касающихся процесса профессиональной социализации студентов.
Ключевые слова: профессиональная социализация, образовательный процесс, качество, личность, профессия.

Shevchenko M.Yu.
Donbas State Teachers Training University

THE PROBLEMS AND PECULIARITIES OF THE PROFESSIONAL SOCIALIZATION PROCESS OF FUTURE FOREIGN LANGUAGES EDUCATORS

Summary
The article deals with the problem of the professional socialization of future foreign languages teachers. The author has considered the importance of such process in the educational area and further professional activity of the specialist. The principals of forming of the professional skills of future specialist of the foreign languages sphere are considered. The author points out that the successful professional socialization is the ground for the effective activity of future educator. The author points out the main problems of modern educational sphere in the questions of professional socialization of students.
Keywords: professional socialization, educational process, feature, personality, profession.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.91:654.071.004.15(048)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ САЛЮТОГЕНЕТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Буланов В.А.
Класичний приватний університет

У статті розглянута методологічні основи вивчення салютогенетичної спрямованості особистості, яка розкриває особливості збереження та підтримки високого рівня активності, загального адаптаційного потенціалу суб'єкта та індивідуальних можливостей подолання проблемних ситуацій адекватним способом.
Ключові слова: дослідження, методи, салютогенез, подолання стресогенних ситуацій, психологічне здоров'я, почуття зв'язності.

Постановка проблеми. Концепція салютогенезу виникла у зарубіжній психології як спроба відповіді на питання, яким чином, всупереч складним умовам існування, особистість зберігає та підтримує високий рівень активності, працездатності, долає проблемні ситуації адекватним способом.

Фактично, салютогенетична концепція спрямована на виокремлення та емпіричне дослідження тих факторів, які допомагають не тільки зберігати психологічне здоров'я, але й залишатися гармонійною особистістю (іноді не дивлячись на травматичний досвід). Для адаптації до вітчизняного наукового простору концепції салютогенетичної спрямованості особистості та виявлення можливих підходів щодо досліджуваної дефініції важливе значення має адекватно підібрана методологічна складова.

Аналіз стану розробленої проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження виступили суб'єктно-діяльнісний та системний підходи в психології, розроблені в працях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, В.О. Ганзена, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Б.Ф. Ломова та ін.); теорія ставлень В.М. М'ясищева, концепція особистості як суб'єкта активності (Л.К. Величенко, В.А. Петровський), технологічний підхід В.І. Подшивалкіної.

Системний підхід є одним з найважливіших методологічних принципів сучасної психологічної науки та практики, який відображає склад, структуру, функції та інші системні характеристики досліджуваного психічного явища.

У психології системний підхід дозволяє інтегрувати і систематизувати накопичені знання, долати їх зайву надмірність, знаходити інваріанти психологічних описів, уникати недоліків локального підходу, підвищувати ефективність системних досліджень, формулювати нові наукові гіпотези, створювати системні описи психічних явищ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Концепція салютогенезу розкриває специфіку того, як всупереч складним умовам існування, особистість зберігає та підтримує високий рівень активності, працездатності та адекватно долає проблемні ситуації. Вона спрямована на виокремлення та дослідження здоров'язберігаючих чинників, які допомагають особистості залишатися гармонійною, навіть не дивлячись на травматичний досвід.

Тобто, зосереджує дослідницьку увагу на способах успішного подолання суб'єктами стресогенних ситуацій, навіть у тих випадках, коли ці випадки вступають у протиріччя з загальною тенденцією, та на пошуку чинників (психологічних, соціальних, фізичних), що сприяють стресостійкості.

Не дивлячись на те, що концепція салютогенезу є новою для сучасної вітчизняної психології, спираючись на наукові здобутки в тому числі й українських дослідників, можна стверджувати, що основними її предикторами виступають феномени якості життя, образу життя, життєдіяльності, життєвого шляху, стратегії життя, особистісного адаптаційного потенціалу тощо.

Ці завдання розв'язуються в контексті соціально-психологічного та особистісного підходів, що значно розширює проблемне поле досліджуваного явища та надає можливість системно та інтегративно його опрацьовувати та адаптувати до вітчизняного наукового простору.

Мета статті. Дослідити різноманітність наукових та методологічних досліджень салютогенетичного концепту особистості у зарубіжній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для контексту нашого теоретико-емпіричного дослідження важливою є теза А. Антоновського, що наслідки стресу – негативні, нейтральні або позитивні – залежать не від характеру самого стресу, а від індивідуальних способів реагування на нього.

Б.Ф. Ломов розглядав принцип системності як багатовимірний, складно організований і такий, що розвивається. Поєднував його з принципами детермінізму та розвитку [6]. Специфіка системного пізнання за Б.Ф. Ломовим полягає в можливості опису, пояснення і розуміння інтегральних утворень психіки і поведінки. Відповідно до цього, ядро системного підходу утворюють наступні основні принципи:

1. Принцип багатоплановості (багатоаспектності), завдяки якому психічні явища сприймаються як самостійна якісна одиниця; внутрішня умова взаємозв'язку і взаємодії об'єкту з середовищем; як сукупність якостей, що набувають-

© Буланов В.А., 2017

ся індивідом; або як результат активності мікросистем організму;

2. Принцип багатовимірності, який стверджує, що психічні явища багатовимірні, а тому повинні розглядатися в різних системах вимірювання. Якщо до їх вивчення підходити з одного боку, то явище ніколи не буде досліджено цілком;

3. Принцип багаторівневості, який стверджує, що система психічних явищ та психіка взагалі складається з багатьох рівнів;

4. Принцип сукупності властивостей, з якого йдеться, що властивості людини організовані в єдине ціле;

5. Принцип цілісності психічного явища передбачає, що цілісне пізнання психічного явища має на увазі врахування множинності його детермінант;

6. Принцип розвитку полісистемності розглядає психічні явища в їх динаміці та розвитку. Цілісність та диференційованість психічних явищ виникають, формуються або руйнуються в ході розвитку індивіда, який виступає як полісистемний процес.

Саме системний підхід в дослідженні того або іншого явища вимагає його розгляду у вище викладених принципах, що відповідає нашому розумінню салютогенетичної спрямованості особистості.

За Б.Г. Ананьєвим, сучасна психологія все більш глибоко проникає у зв'язок, який існує між інтер-індивидуальною структурою того соціального цілого, до якого належить особистість, та інтеріндивідуальною структурою самої особистості [1]. На наш погляд, саме такий дихотомічний підхід є доцільним для адаптації дефініції салютогенезу до сучасного вітчизняного наукового простору та розуміння його принципової структури.

Однак, використовуючи системно-структурний підхід, необхідно пам'ятати, що не всі функції, процеси та стани входять у структуру особистості. Структура особистості містить структуру індивіда у вигляді найбільш загальних та актуальних для життєдіяльності та поведінки комплексів властивостей.

Діяльнісний підхід (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.А. Петровський та ін.) розглядає перетворення психічного віддзеркалення в процесі діяльності. Основними принципами цього підходу виступають:

1) принцип розвитку та історизму;

2) принцип предметності;

3) принцип активності;

4) принцип інтеріоризації-екстеріоризації;

5) єдність будови зовнішньої та внутрішньої діяльності;

6) системної будови психіки;

7) залежності психічного віддзеркалення від місця об'єкту в структурі діяльності [4].

Кожен з наведених принципів тією чи іншою мірою робить внесок у розкриття психологічного змісту, оскільки асиміляція зарубіжної наукової дефініції у вітчизняному науковому простору потребує пошуку внутрішніх методологічних резервів.

За В.А. Петровським, діяльність розширює життєву сферу суб'єкта, і, таким чином, здійснюється подолання вихідної залежності можливості виживання суб'єкта від конкретних станів оточуючого середовища [9]. Перетворення зовнішнього середовища як внутрішній момент будь-якої діяльності, стає самостійною діяльністю.

На конкретно-науковому психологічному рівні діяльність визначається як сукупність процесів реального буття людини, опосередкованих свідомим віддзеркаленням [11]. При цьому саме діяльність несе в собі ті внутрішні суперечності і трансформації, які породжують людську психіку, яка виступає, у свою чергу, як умова здійснення діяльності (можна казати, що психіка є органом діяльності, моментом її руху).

Для нашої концепції салютогенезу важливою є теза, що діяльність виступає формою зв'язку суб'єкта зі світом. Вона включає два взаємодоповнюючі процеси: активне перетворення світу суб'єктом (опредмечування) і зміна самого суб'єкта за рахунок «вбирання» в себе все більш широкої частини наочного світу (розпредмечування).

Діяльність є первинною по відношенню як до суб'єкта, так і до предмету діяльності. І суб'єкт, і об'єкт як би відособлюються в процесі діяльності, виділяються з неї. Володіючи певною пластичністю, діяльність підкорюється предмету, на який вона спрямована, модифікується ним, що приводить до виправлення початкового образу за рахунок зворотних зв'язків. Цей циклічний процес є джерелом не тільки нових образів, але і нових здібностей, інтересів, потреб і інших елементів людської суб'єктивності. Впливаючи на зовнішній світ і змінюючи його, людина тим самим змінює себе.

Головна характеристика діяльності – її наочність. Під предметом мається на увазі не просто природний об'єкт, а предмет культури, в якому зафіксований визначений суспільно вироблений спосіб дії з ним. І цей спосіб відтворюється всякий раз, коли здійснюється наочна діяльність. У цій характеристиці відбиті обумовленість процесу діяльності зовнішнім світом (матеріальним або ідеальним) і спрямованість розвитку самій діяльності і її суб'єкта на освоєння все нових предметів, на включення все більшої частини світу в діяльнісні відносини.

Інша характеристика діяльності, важлива в контексті нашого дослідження – її соціальна, суспільно-історична природа. Самостійно відкрити інші форми предметної діяльності людина не в змозі. Це робиться за допомогою інших людей, які демонструють зразки діяльності і включають людину в спільну діяльність. Перехід від діяльності, розділеної між людьми і виконуваної в зовнішній (матеріальній) формі, до діяльності індивідуальної (внутрішньої) і складає основну лінію інтеріоризації, в ході якої формуються психологічні новоутворення (знання, уміння, здібності, мотиви, установки тощо).

Діяльність завжди носить опосередкований характер. В ролі засобів виступають знаряддя, матеріальні предмети, знаки, символи (інтеріорізованні, внутрішні засоби) і спілкування з іншими людьми. Здійснюючи будь-який акт діяльності, ми реалізуємо в ньому певне відношення до інших людей, якщо вони навіть реально і не присутні у момент здійснення діяльності. Тобто опосередкований характер діяльності також певною мірою характеризує реалізацію салютогенетичної спрямованості особистості.

Людська діяльність завжди цілеспрямована, підпорядкована меті як запланованому результату, який свідомо представляється, досягненню якого вона служить.

Діяльність у всіх випадках є актом, що ініціюється суб'єктом, а не запускається зовнішньою дією. Тому діяльність – не сукупність реакцій, а система дій, зцементованих в єдине ціле спонукаючим її мотивом. Нарешті, діяльність завжди носить продуктивний характер, тобто її результатом є перетворення як в зовнішньому світі, так і в самій людині, його знаннях, мотивах, здібностях і т.п. Залежно від того, які зміни грають головну роль або мають найбільшу питому вагу, виділяються різні типи діяльності (трудова, пізнавальна, комунікативна тощо) [12].

Ми згодні з поглядами Л.К. Велитченко та В.І. Подшивалкіної, які підкреслюють особливу роль неодіяльнісного підходу у сучасній науковій методології, в контексті якого для теми нашого дисертаційного дослідження особливого значення набувають постановки проблеми цілеспрямованої діяльності як універсальної форми існування життя, що породжує образ світу як простір значень, а у персоногенезі людини – як простір особистісних смислів (інтрасуб'єктивне вимірювання реальності) [4].

Оскільки проблема салютогенезу особистості є новою для вітчизняної психології, головною функцією системного підходу до його вивчення є, в першу чергу, інтеграція інформації про дану дефініцію, побудова певної теоретико-пізнавальної технології вивчення психологічної структури салютогенезу особистості. Тому технологічний підхід В.І. Подшивалкіної дозволив нам розширити науковий дискурс досліджуваної проблеми [8]. На відміну від звичайного наукового підходу типу «ЩО», технологічний підхід забезпечує підхід типу «ЯК». Технологічна пізнавальна система перш за все зорієнтована на пошук алгоритмів в природних процесах з метою керування ними, а також на нормативну оптимальність діяльності. Вона поєднує як типізацію або узагальненість знання, так і врахування індивідуальних особливостей ситуації. Як підкреслює В.І. Подшивалкіна, особливого значення у технологічній пізнавальній системі набуває вивчення просторово-часових особливостей природних процесів, зокрема, слабо онтологізованих явищ та процесів [4].

В реальній життєдіяльності людини технологічне виступає у двох контекстах: як певний спосіб діяльності, її система, алгоритм, механізм, та як цілеспрямована діяльність з відтворення цих алгоритмів та механізмів [4], Технологічний підхід, за В.І. Подшивалкіною, представляє собою сукупність наукових принципів, серед яких для нашої наукової концепції салютогенетичної спрямованості особистості особливого значення набувають наступні [8]:

– принцип когерентності, який означає синхронізацію різних, начебто не пов'язаних подій, які, накладаючись одна на одну, посилюють або послаблюють розмірність процесів. Саме ця скомбінованість впливів елементів, включених у технологію, забезпечує її ефективність як цілісної єдності;

– принцип доповнюваності визнає можливість множинного тлумачення одних й тих же явищ. Для розуміння психологічного смислу салютогенетичної концепції важливо, що знання, отримане при вивченні функціонуючого об'єкта у певній ситуації – в певному відношенні з іншими об'єктами та з дослідником, може протирічити знанням, отриманим при вивченні того ж об'єкта в іншій ситуації. Цей принцип дозволяє висвітлити сполучення та не протирічну єдність наукових парадигм в процесі створення та функціонування технології;

– принцип релятивізму або природного призначення абстракцій та способів їхнього застосування, закріплює ідею про те, що в різних контекстах існування властивості речей варіюються.

Отже, виділені принципи технологічного підходу орієнтують нас на пошук нових підходів щодо структури салютогенетичної спрямованості особистості та допомагають відповісти на основне дослідницьке питання: як, яким чином необхідно виділяти основні складові компоненти такої складної психологічної системи, якою є салютогенетична спрямованість.

Теорія ставлень В.М. М'ясищєва. Оскільки особистісний салютогенез як узагальнений показник благополуччя та самореалізованості є складним ієрархізованим психічним утворенням, то й узгодженість людини у різних реакціях, що виражають її ставлення до себе, до дійсності дозволяє говорити про структуру ставлень особистості. Різноманітність ставлень, за В.М. М'ясищєвим, як складний синтетичний продукт визначає багатогранність та багатство особистості і потребує виокремлення в її структурі нових, а може й інноваційних утворень, до яких ми відносимо дефініцію салютогенезу [7].

Ми згодні з В.М. М'ясищєвим, який розумів спрямованість як домінуюче ставлення особистості, та враховував ставлення особистості до інших людей, ставлення до себе та ставлення до предметів зовнішнього світу. Категорія ставлення до себе є, на наш погляд, провідною у побудові сучасної вітчизняної концепції салютогенетичної спрямованості особистості.

Концепція особистості як суб'єкта активності (А.В. Брушлінський, Л.К. Велитченко, Б.Ф. Ломов, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков та ін.). Усе різноманіття форм активності суб'єкта мають дещо спільне, а саме – їхня «внутрішня» мета та «кінцеве призначення» полягають у тому, щоб забезпечити підтримку та відтворення індивідуальної цілісності суб'єкта як вищої цінності його буття [9].

Психологічне утворення особистості, що забезпечує суб'єкту можливість робити вчинки, які дозволяють йому здійснювати акт вільного, самостійного та відповідального вибору, відстоювати власну позицію, і складають особливий рівень та особливу структуру суб'єктності [10]. З цієї позиції суб'єктність людини, здібності та механізми її душевного життя входять у психологічне утворення особистості в якості їх особливих передумов.

Здібності суб'єкта в особистісному плані набувають оцінки через особливий (притаманний лише даному суб'єкту) спосіб соціальної дії: здібність глибоко та правильно оцінювати нову ситуацію, врахування різних позицій інших суб'єктів, передбачення можливих наслідків своїх дій для себе та інших тощо.

В контексті теми нашого дослідження значимим є підхід Л.К. Велитченка щодо суб'єкта як початкового, природного, безпосереднього принципу самоорганізації життя і життєдіяльності

живої істоти відповідно до основних вітальних та психологічних характеристик [2]. Наведене означає, що суб'єкт виступає продовженням генетично заданої програми життєзабезпечення, самозбереження, в якій відправним пунктом виступає відновлення постійно порушуваної рівноваги між організмом та середовищем [3]. Тобто, наявність екзистенціальної рівноваги «розчиняє» організм у середовищі, перетворює його на елемент, який набуває середовищних ознак та позбавляється необхідності самостійно підтримувати свою життєдіяльність.

Крім того, головною для нас виступає теза Л.К. Велитченка стосовно того, що поняття «суб'єкт» виступає родовим для поняття «Я-концепція». Спираючись на системно-структурний підхід, автор вибудовує ряд понять, кожен подальший елемент в якому є конкретизацією попереднього: замість – суб'єкт – Я-концепція – особистісний смисл – мотив – мета – дія – об'єкт – результат – винагорода [3].

– Я-концепція. Звернення до цього поняття надає можливість уточнити загальну структуру діяльності як вираження справжнього «Я» індивіда;

– особистісний смисл – це те, що є важливим для суб'єкта, в першу чергу, для його Я-концепції. Тобто те, що збільшує вагомість Я-концепції через надання бажаних дійових функцій, необхідних для самоствердження суб'єкта;

– мотив – містить у собі не стільки суб'єктні імперативи, скільки прагматично означені чинники. Вони вказують на те, що треба робити. Щоб досягти розвитку або підтвердження бажаних функцій;

– мета – у складі суб'єктивної раціональності виступає як проекція Я-концепції на зміст задачі, що опосередковується особистісними смислами і мотивами;

– дія. Ефективні системи дій є засвоєними інструментально-прагматичними обставинами діяльності. Вона є синтезом результативних дій відповідно до об'єктивно необхідних, реально досяжних цілей, за допомогою яких людина стверджує свою соціально-прагматичну значущість;

– об'єкт. Відношення суб'єкта до об'єкта ніколи не буває відношенням в чистому вигляді, оскільки в кожному предметі закладена не тільки предметна, але й соціальна сутність;

– результат. Для нас важливою є теза, що ретроспективна змінність результату в ментальному просторі – співвіднесення результату з дією, метою, мотивом, особистісним смислом, Я-концепцією – утворює рефлексивну основу розвитку суб'єктної системи (що, на наш погляд, може виступати складовою компонентою салютогенетичної спрямованості особистості);

– винагорода. На погляд Л.К. Велитченка, поняття винагороди додає завершеності акту суб'єктної активності і виражає оцінку актуальної об'єктної значущості діяча [2].

Висновки і пропозиції. Отже, салютогенетична концепція на противагу патогенетичній парадигмі, розглядає ті ресурси та чинники, які сприяють підтриманню, збереженню та промоції здоров'я, часто навіть усупереч об'єктивно потужному впливові різноманітних біологічних, психологічних та соціальних чинників, а також допомагають суб'єкту не тільки зберігати психологічне здоров'я, але й залишатися гармонійною особистістю (іноді не дивлячись на травматичний досвід).

Таким чином, методологічна складова дослідження салютогенетичної спрямованості особистості дозволяє повно та адекватно виявити можливі підходи щодо досліджуваної дефініції, виділити та обґрунтувати основні її компоненти та адаптувати до вітчизняного наукового простору.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев – М.: Наука, 1977. – 380 с.
2. Велитченко Л.К. Структура субъектности / Л.К. Велитченко // Наука і освіта. – 2004. – № 6-7. – С. 38-39.
3. Велитченко Л.К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії / Л.К. Велитченко // Наука і освіта. – 2008. – № 4-5. – С. 69-73.
4. Велитченко Л.К. Методологічні та теоретичні проблеми психології / Л.К. Велитченко, В.І. Подшивалкіна. – Одеса: СВД Черкасов, 2009. – 279 с.
5. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1986. – 176 с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1984. – 364 с.
7. Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 400 с.
8. Подшивалкина В.И. Социальные техноллогии: проблемы методологии и практики / В.И. Подшивалкина. – Кишинев, 1997. – 352 с.
9. Салихова Н.Р. Реализуемость жизненных ценностей в условиях жизненного кризиса / Н.Р. Салихова // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 1. – С. 44-51.
10. Слободчиков В.И. Психология развития человека / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Пресса, 2000. – 408 с.
11. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования6 от деятельности к личности / С.Д. Смирнов. – М.: Академия, 2001. – 304 с.
12. Сохань Л.В. Жизненный путь личности / Л.В. Сохань, Е.Г. Злобина, В.А. Тихонович. – Киев: Наукова думка, 1987.- 279 с.

Буланов В.А.
Классический приватный университет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ САЛЮТОГЕНЕТИЧНОИ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены основы изучения салютогенетической направленности личности, раскрывающей особенности сохранения и поддержки высокого уровня активности, общего адаптационного потенциала субъекта и индивидуальных возможностей преодоления проблемных ситуаций адекватным способом.
Ключевые слова: исследования, методы, салютогенез, преодоление стрессогенных ситуаций, психологическое здоровье, чувство связности.

Bulanov V.A.
Classic Private University

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH SALUTOGENEZIS CONCEPT OF IDENTITY

Summary
The bases of research of salutogenez orientation of personality, which exposes the features of maintainance and support of high level of activity, general adaptation potential of subject and individual possibilities of overcoming of problem situations an adequate method, is considered in the article.
Keywords: research, methods, salutogenez, overcoming of stress situations, psychological health, sense of compendency.

УДК 159.923.2:378.011.3-051

ЛОКУС КОНТРОЛЮ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Кириченко Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті викладено результати теоретико-емпіричного дослідження локус контролю як механізму розвитку саморегуляції майбутнього вчителя. Проаналізовано питання сутності локус контролю з точки зору теорії соціально-когнітивного научіння. Визначено такі його центральні характеристики як: незалежність, самостійність, активність особистості в досягненні своїх цілей, почуття власної відповідальності за вчинки в складних та екстремальних ситуаціях. Презентовано опис результатів емпіричного дослідження, присвяченого вивченню стану розвитку локус контролю майбутніх учителів – студентів-бакалаврів. Визначено співвідношення екстернального та інтернального локусу контролю досліджуваних студентів та виділено основні шкали дослідження. Висвітлено ключові перспективні напрямки дослідження локус контролю особистості студента на різних етапах його професійної підготовки.
Ключові слова: саморегуляція, розвиток, теорія соціально-когнітивного научіння, локус контролю, майбутній учитель, особистість.

Постановка проблеми. Сучасне суспільне життя ставить на одне з перших місць необхідність бути зрілою, самодостатньою, зреалізованою особистістю. Саме від рівня досконалості розвитку механізмів саморегуляції і залежить успішність, надійність, продуктивність, кінцевий результат будь-якої діяльності. В особливостях саморегуляції, у її рівнях та механізмах відображаються тенденції активності особистості, зв'язок з навколишнім середовищем та предметним світом. Розбудова України на демократичних та гуманістичних засадах вимагає вдосконалення системи професійної педагогічної освіти. За своєю суттю професійна діяльність учителя є багатофункціональною і, певною мірою, суперечливою. Одним із таких протиріч є невідповідність між професійною підготовкою вчителя у вузі, зорієнтованою на досвід, здобутий у минулому, та вимогами сьогодення, а особливо тими, що постануть у найближчому майбутньому. Це проявляється в необхідності виконання вчителем різних функціональних ролей, як-от: педагога, вченого, методиста, вихователя, організатора тощо. Саме тому в підготовці майбутніх учителів необхідно

© Кириченко Т.В., 2017

використовувати психолого-педагогічні технології постійного самовдосконалення особистості. Саморегуляція слугує розкриттю людиною власних можливостей, корегує відповідно до поставлених цілей психофізіологічні функції її організму, впорядковує можливості особистості діяти адекватно до вимог діяльності чи ситуації. Означені проблеми викликали потребу дослідити локус контролю як механізм саморегуляції майбутніх учителів та визначити шляхи його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд літератури показав, що вивченню змісту і сутності саморегуляції та розкриттю механізмів її розвитку значну увагу приділяли такі вчені як: К. О. Абульханова-Славська, М. Й. Боришевський, О. О. Конопкін, О. Г. Ксенофонтова, Ю. А. Миславський та ін. Слід зазначити, що питанням професійного становлення, розвитку та фахової діяльності вчителя присвячено багато досліджень, а от спеціальні дослідження локус контролю як механізму саморегуляції вчителя практично не здійснювалися. Певні кроки у напрямку вивчення саморегуляції та професійної компетентності вчителя у кризових ситуаціях зроблені О. С. Третяк.

Як засвідчують дослідження О. Г. Ксенофонтової, К. Муздибаєва, А. А. Реана, саморегуляція тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою особистості як локус контролю. Дослідники в цьому понятті розуміють: стійку стратегію індивідуальної поведінки [7]; інтегральну характеристику самосвідомості [5]; своєрідну свідому діяльність, яка спрямована на саморегуляцію поведінки [3]. Важливою для нашого дослідження вважаємо теорію соціально-когнітивного научіння Дж. Роттера, де викладена концепція про локус контролю, яка базується на положенні про те, що в процесі його формування як свідомого механізму управління власною поведінкою, спостерігається перехід зовнішнього (соціального) контролю у внутрішній (індивідуальний) [7]. Таким чином, враховуючи внутрішній зв'язок локусу контролю з регулятивними можливостями особистості, можна стверджувати особливу роль функції локусу контролю в системі саморегуляції вчителя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, локус контролю визначає функцію саморегуляції особистості і пов'язаний із формуванням стратегій її поведінки, з інтернальною (суб'єктивною) чи екстернальною (об'єктивною) стороною соціальних взаємодій. Вивченню особливостей локусу контролю передували такі моменти: по-перше, з'ясування орієнтирів студентів на інтернальний чи екстернальний локус контролю, по-друге, встановлення вияву даного феномена в різних життєвих ситуаціях, а саме: інтернальність в області досягнень, інтернальність в області невдач.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне вивчення та виклад результатів емпіричного дослідження якісних і кількісних показників локус контролю студентів – майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Саморегуляція розглядається як умова, що забезпечує соціалізацію особистості. Для збереження психічного здоров'я людини важливою є духовна гармонія, позитивна динаміка всіх процесів і станів, які становлять її буття, узгодженість між ними. Саморегуляція особистості здійснюється в поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістовних аспектів. Головним інструментом саморегуляції виступає особистістна і соціальна відповідальність, що ґрунтується на усвідомленні суб'єктом можливих наслідків своєї поведінки та діяльності [2, с. 121].

Згідно поглядів К. О. Абульханової-Славської [1], головним атрибутом особистості є її життєва активність, яка виявляється в контексті певної соціальної ситуації взаємодії з іншими людьми. Адже людина несе відповідальність за свої дії перед різними інстанціями, що є однією з підстав її класифікації (соціальна, професійна, кримінальна, особистісна, моральна та інші варіанти відповідальності). Відповідальність бере участь у саморегуляції всіх аспектів діяльності людини. Експериментальне дослідження, здійснене І. Тимощук засвідчило, що відповідальна людина, насамперед, володіє високим рівнем самосуб'єктної (вольової) регуляції, мотивована до діяльності й вирішення професійних і особистих проблем. Адже відповідальність взаємопов'язана з основними гуманістичними цінностями: чесність, самопізнання, допомога іншим, сумлінність [6, с. 134].

Серед наукових праць, які відображають різні підходи до розуміння проблеми саморегуляції, особливу увагу хочемо звернути на концепцію локус контролю Дж. Роттера. Теорія соціально-когнітивного научіння Дж. Роттера побудована на твердженні, що саме когнітивні фактори сприяють формуванню реакції людини на впливи оточуючого середовища. Стратегія поведінки людини, згідно цього підходу, зумовлена її знаннями, минулою історією та очікуваннями, однак найефективнішим засобом до передбачення людської діяльності є взаємини людини зі значущим для неї оточуючим середовищем. Основним завданням згідно цієї теорії постає прогноз цілеспрямованої поведінки людини в умовах складних, нестандартних, критичних ситуацій. Дж. Роттер зазначає, що пояснювати поведінку людини найбільш доречно з огляду на її очікування, тільки конкретні дії наблизять індивіда до досягнення обраної цілі [7, с. 12-14].

Для опису узагальнених очікувань людини стосовно того, в якій мірі підкріплення залежать від її власної поведінки, а в якій контролюються зовнішніми силами, вчений вводить термін «локус контроль». Він може бути інтернальним та екстернальним. Окреслені джерела контролю детермінують відмінності впливів на поведінку. Люди з екстернальним локусом контролю розглядають свої успіхи і невдачі як такі, що регулюються зовнішніми чинниками (доля, везіння, щасливий випадок, непередбачувані сили, оточення), натомість суб'єкти з інтернальним локусом контролю вірять, що самі здатні власними вчинками визначати успіхи і невдачі. Відтак, для людей із зовнішнім локусом контролю їх власні здібності чи дії не мають особливого значення, внаслідок чого вони прикладають мінімальні зусилля або взагалі не намагаються змінити ситуацію. В той час як люди із внутрішнім локусом контролю приймають на себе відповідальність за своє життя. А. А. Реан визначає локус контролю як інтегративну рису індивіда, що пов'язує між

собою почуття відповідальності, усвідомлення сенсу життя, готовності до активної діяльності, а також переживання, пов'язані з Я-концепцією [5, с. 7]. Це є якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своїх дій зовнішнім силам і обставинам або, навпаки, власним зусиллям та здібностям. Люди, які пояснюють причини своїх дій та поведінки внутрішніми факторами (здібності, характер, внутрішній стан), мають тенденцію до внутрішньої (інтернальної) локалізації контролю. Люди, які схильні приписувати причини своєї поведінки зовнішнім факторам (доля, обставини, природні перешкоди), мають тенденцію до зовнішньої (екстернальної) локалізації контролю [4, с. 58].

Так, у дослідженнях О. Г. Ксенофонтової доведено, що інтернали відрізняються високим рівнем саморегуляції. Наявність цієї особливості дозволяє цій категорії людей контролювати негативні емоції, імпульсивні дії та блокувати дезінтегруючі впливи на власну свідомість. Кардинальною особистісною рисою інтерналів, яка має велике соціальне значення, є почуття відповідальності за свої вчинки і дії інших людей. На відміну від них, екстернали не вважають себе відповідальними навіть за свої дії, які вони інтерпретують як нав'язані ззовні. Головна характеристика екстерналів – це заперечення власної відповідальності, яка є загальним знаменником всіх зовнішніх атрибуцій. За О. Г. Ксенофонтовою, для екстерналів характерний низький рівень саморегуляції [3, с. 104].

З метою діагностики в майбутніх педагогів однієї із найважливіших соціально-психологічних характеристик особистості як: незалежність, самостійність, активність особистості в досягненні своїх цілей, розвитку почуття власної відповідальності за вчинки в складних та екстремальних ситуаціях, що відбуваються з нею, використовувалась методика «Локус контролю» створена Дж. Роттером та модифікована О. Г. Ксенофонтовою, яка доповнила її новими шкалами й апробувала в лонгітюдному дослідженні для виявлення валідності та надійності. Даний запитальник складається із 40 стверджень і включає в себе відповідні шкали. Враховуючи мету нашого дослідження, ми обрали наступні:

– інтернальність у сфері досягнень (Ід);
– інтернальність у сфері невдач (Ін).

Зупинимося коротко на визначенні робочих понять і деяких важливих моментів поставленої проблеми. Вслід за Дж. Роттером, (J. Rotter) ми будемо говорити про два типи локус контролю: інтернальний і екстернальний. У багатьох дослідженнях встановлено, що інтернали більш впевнені в собі, спокійні, популярні. Чим більше суб'єкт вірить, що все в житті залежить від його власних зусиль і здібностей, тим більше він знаходить у житті смислу і цілей. Екстерналів вирізняє підвищена тривожність, занепокоєність, менша терпимість до інших і підвищена агресивність, конформність, менша популярність. Все це, звичайно, природним чином пов'язане з їх позицією залежності від зовнішніх обставин і нездатності керувати своїми справами. Разом з тим, говорячи про локус контролю, ми хочемо підкреслити, що наведені приклади не є абсолютними. Завжди можливі індивідуальні варіанти. І тому ми погоджуємося з К. Муздибаєвим [4], що важливо не просто виявляти властивості, які притаманні екстернальності чи інтернальності, а розглядати їх з урахуванням життєдіяльності індивіда. Тому, нам здається, доцільним ставити проблему особливостей прояву локусу контролю майбутніх учителів у різних життєвих ситуаціях. У концепції Дж. Роттера локус контролю вважається універсальним по відношенню до будь-яких типів ситуацій. Дане положення має і емпіричне підтвердження. У зв'язку з цим в тестах, спрямованих на діагностику локусу контролю, О. Г. Ксенофонтова пропонує виділяти різні субшкали. Ми вважаємо, що локус контролю є загальною інтегративною характеристикою особистості, а тому виділення різних субшкал є доцільним. На наш погляд, найбільше значення для майбутнього вчителя має виділення двох субшкал: інтернальність у сфері досягнень ($І_д$) та інтернальність у сфері невдач ($І_н$). Виділення саме цих шкал є досить обґрунтованим як емпірично, так і теоретично.

При проведенні діагностики локус контролю ми також виходили з того, що частина досліджуваних студентів не може бути віднесена явно до інтерналів чи екстерналів (їх ми умовно назвали «невизначений тип»), хоча про чітку тенденцію щодо конкретизації локус контролю, звичайно, можна говорити. До числа таких досліджених ми віднесли тих, хто за кількістю набраних балів попадав у проміжне положення: крайня права межа по екстернальності й крайня ліва межа по інтернальності. В експериментальному дослідженні брали участь студенти-бакалаври 1-3 курсів денної форми навчання (169 респондентів) педагогічних спеціальностей Переяслав-Хмельницького ДПУ (60 студентів першого курсу, 59 – другого та 50 осіб третього року навчання).

Кількісні показники діагностики локус контролю майбутніх учителів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники локус контролю майбутніх учителів

Локалізація контролю	Абсолютна кількість	У %
Інтернали	40	23,7
Невизначений тип	19	11,3
Екстернали	110	65

Як видно із таблиці, більшість майбутніх учителів (65%) відносяться до екстерналів. І лише 23,7% із них мають внутрішній локус контролю. Перевага екстерналів над інтерналами є невипадковою, а характерною для сучасної студентської молоді. Адже зовнішній локус контролю, по суті, означає зняття суб'єктом відповідальності за все, що відбувається з ним, з самого себе, і вона перекладається на об'єктивне: на інших людей, випадок, обставини, долю тощо.

Зрозуміло, що в різних життєвих умовах така ситуація допоможе зберегти індивіду самоповагу в умовах негативних оцінок їх діяльності і поведінки з боку оточуючих. Таким чином, екстернальність відіграє в даному випадку роль захисного механізму, який знімає відповідальність з особистості за невдачі, дозволяє адаптуватися до постійних зовнішніх негативних оцінок і збе-

регти самоповагу. Перевага екстернальності над інтернальністю фіксується і по субшкалах – інтернальність у сфері досягнень ($І_д$) та інтернальність у сфері невдач ($І_н$). Результати дослідження представлені в таблиці 2, де показники шкал локусу контролю подано у %.

Таблиця 2

Кількісні показники шкал локус контролю майбутніх учителів

Шкали	Інтернали	Екстернали	Невизначений тип
$І_д$	29,2	49	18
$І_н$	24	70	10

Як видно із таблиці, за субшкалою інтернальність у сфері досягнень 49% досліджуваних може бути віднесена до екстерналів. Зовнішній локус контролю в сфері досягнень відображає пасивність студентів у подоланні життєвих труднощів. Високі показники по цій шкалі (29,2%) характеризують здатність майбутніх учителів саморегулювати свої настрої, переживання, чекання відповідно до поставленої мети та досягнень позитивного результату.

Зовнішній локус контролю в сфері невдач характерний для 70% досліджуваних студентів. Низькі показники за цією шкалою характеризують тих досліджених, які не бачать своєї причетності до невдач, які не визнають власної відповідальності за свої неуспіхи; вони все перекладають на зовнішні сили, на інших людей. Високі показники говорять про те, що людина значно більше відчуває свою відповідальність за невдачі, які були в її житті.

Таким чином, у майбутніх учителів з інтернальним типом локус контролю більш розвинута відповідальність за свої вчинки. Вони вважають, що їх особистісна відповідальність, рівень здібностей, компетентність, цілеспрямованість впливають на невдачі чи, навпаки, на досягнення успіху. Так, в експериментальному дослідженні було встановлено, що студенти з внутрішнім локус контролем позитивно ставляться до оточуючих (викладачів, однолітків). Екстернали відзначаються орієнтацією на ситуацію або зовнішні події, що виражаються в перекладенні відповідальності на інших. Успіх і невдачі вони пояснюють випадковістю, збігом обставин, впливом зовнішніх неконтрольованих сил. Цей момент зовсім не суперечить якісним показникам, які отримані нами за діагностичним обстеженням, згідно якому значна частина майбутніх учителів демонструє екстернальний локус контролю. У цієї категорії досліджених виявилися такі особистісні утворення, як емоційна нестабільність (тривожність, занепокоєність, афективність), конформність, агресивність, низький рівень самоконтролю.

Висновки та перспективи. Результати дослідження свідчать, що локус контролю визначає функцію поведінкової саморегуляції індивіда. Світоглядний тип «екстернал – інтернальності» визначає рівень суб'єктивного контролю майбутнього вчителя у сферу соціально-психологічних реалій, у котрих втілюються типології незалежності, самостійності та активності особистості у досягненні власних цілей, особистої відповідальності, принципів саморегуляції у взаємодії з довкіллям. Вважаємо, що ця узагальнена характеристика особистості здійснює регуляторний вплив на багато сторін активної взаємодії людини із середовищем, визначаючи її життєву позицію, способи вирішення кризових ситуацій, виборі форм реагування, визначенні дій і вчинків тощо. Проведене емпіричне дослідження дає нам змогу стверджувати, що студенти тяжіють до прояву екстернального локус контролю. Невпевненість та невіру у свої сили демонструє переважна більшість (65%) досліджуваних. Це означає, що майбутні вчителі недостатньо контролюють як події власного життя, так і процес їх професійного становлення.

Отримані результати вказують на необхідність подальших досліджень локус контролю як механізму формування саморегуляції студентів на різних етапах навчання у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 229 с.
2. Кириченко Т. В. Саморегуляція як психологічна умова соціалізації особистості / Т. В. Кириченко // Розвиток особистості у різних умовах соціалізації: колективна монографія. – К.: Видавничий дім «Слово», 2016. – 472 с. – С. 120-145.
3. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля / Е. Г. Ксенофонтова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 103-113.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев – Л.: Наука. 1983. – С. 43-89.
5. Реан А. А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 3-13.
6. Тимощук І. Відповідальність як полікомпонентне утворення в структурі уявлень про майбутню професію / Ігор Тимощук // Соціальна психологія. – 2006. – № 4(18). – С. 129-136.
7. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforlement / J. B Rotter // Psychol. Monographs, 1966. V. 80. – P. 11-28.

Кириченко Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЛОКУС КОНТРОЛЯ КАК МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье изложены результаты теоретико-эмпирического исследования локус контроля как механизма развития саморегуляции будущего учителя. Проанализированы вопросы сущности локус контроля с точки зрения теории социально-когнитивного научения. Определены следующие его центральные характеристики как: независимость, самостоятельность, активность личности в достижении своих целей, чувство собственной ответственности за поступки в сложных и экстремальных ситуациях. Представлено описание результатов эмпирического исследования, посвященного изучению состояния развития локус контроля будущих учителей – студентов-бакалавров. Определено соотношение экстернального и интернального локус контроля исследуемых студентов и выделены основные шкалы исследования. Освещены ключевые перспективные направления исследования локус контроля личности студента на разных этапах его профессиональной подготовки.
Ключевые слова: саморегуляция, развитие, теория социально когнитивного научения, локус контроля, будущий учитель, личность.

Kyrychenko T.V.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

LOCUS CONTROL AS A MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS' SELF-REGULATION

Summary
The article shows the results of the theoretical and empirical research of locus control as a mechanism for the development of future teacher's self-regulation. The essence of the locus control was analyzed from the point of view of the theory of social and cognitive learning. The following central characteristics of it were defined: independence, autonomy, activity of the individual in achieving their goals, a sense of their own responsibility for actions in difficult and extreme situations. The article presents the description of the results of the empirical research devoted to the study of the state of future teachers' locus control development – bachelor students. The correlation between the external and internal locus control of the students under investigation was determined and the main research scales were identified. The study highlights the key perspective directions of the research of student's personality locus control at different stages of their professional training.
Keywords: self-regulation, development, the theory of social and cognitive learning, locus control, future teacher, personality.

УДК 159.923:159.94]-053.9

МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Новікова Ж.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто різні підходи до вивчення особливостей емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку. Обґрунтовано зміст та принципи особистісно-суб'єктного підходу, який задає загальну логіку до розглядання особливостей особистості людей похилого віку. Встановлено, що особистість людей похилого віку є складним системним утворенням, яке включає природного, соціального та духовного суб'єкта. Визначено місце емоційно-вольової регуляції у загальній структурі особистості та створено модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку.

Ключові слова: люди похилого віку, старість, старіння, особистість, емоційно-вольова регуляція, суб'єкт, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії.

Постановка проблеми. Емоційно-вольова регуляція є важливим потенціалом за допомогою якого особа похилого віку не тільки пасивно пристосовується до внутрішніх та зовнішніх змін, а також залишається активним учасником свого життя, долає перешкоди та труднощі. Проблемним стає питання про визначення місця емоційно-вольової регуляції як одного з важливих компонентів у структурі особистості та встановлення зв'язку з іншими психічними явищами.

Включаючи вольові та емоційні процеси, емоційно-вольова регуляція створює стійку систему, яка у свою чергу стає складовою у структурі особистості. Тому важливо при розробці моделі емоційно-вольової регуляції звернути увагу на основні детермінанти розвитку особистості людей похилого віку та визначити місце емоційно-вольової регуляції у загальній структурі особистості людей похилого віку.

Виділення невирішених раніше частини загальної проблеми. Таким чином, розробка моделі емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку дозволить сформувати цілісне бачення кожного з компонентів на різних рівнях структури особистості та визначити важливі взаємозв'язки.

Мета статті. Головна мета роботи – розглянути та обґрунтувати основні структурні компоненти, які закладені у модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, яка була розроблена на основі особистісно-суб'єктного підходу.

Завдання дослідження:

– проаналізувати зміст наукових підходів щодо психологічних особливостей людей похилого віку, розробленості проблеми емоційно-вольової регуляції у похилому та старезному віці;

– обґрунтувати особистісно-суб'єктний підхід;

– описати модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, визначити її основні компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження став особистісно-суб'єктний підхід, який спирається на ідеї К. Платонова, методологічні принципи культурно-історичної теорії вищих психічних функцій Л. Виготського, діяльнісний підхід С. Рубінштейна, концепцію особистості К. Абульханової-Славської, суб'єктно-діяльнісний підхід А. Брушлинського, що апелюють до особистості як до ініціатора та активного учасника свого життя, який регулює діяльність та інші форми своєї активності. З позиції цього підходу суб'єкт аналізується як часткове проявлення особистості, тому творення цілісного уявлення про особистість сприяє плідному розв'язанню проблеми суб'єкта. Суб'єктність та суб'єктна активність – це найвищий прояв особистості, особистісно-суб'єктний підхід дозволяє усвідомити феномен емоційно-вольової регуляції, установити види внутрішньої та зовнішньої активності особистості як суб'єктної.

Визначення поняття «суб'єкт» є важливим тому, як вказує В. Моросанова [5; 6; 7], що рівень розвитку свідомої саморегуляції безпосередньо пов'язаний зі сформованістю суб'єктних та особистісних якостей, з іншого боку, головним критерієм суб'єктності людини є розвиток свідомої саморегуляції довільної активності.

Важливо, що особистість має багатокомпонентну структуру, яка включає природну особистість, соціального та духовного суб'єкта [8]. У процесі онтогенезу кожен зі структурних компонентів проходить нерівномірний розвиток, для нас важливий науковий інтерес представляє заключна стадія онтогенезу, яка приходиться на період людей похилого та старезного віку, рівень сформованості та прояву психічної активності у цей віковий період.

Виходячи з вище наданого, можна сказати, що розвиток особистості, який базується на ідеї суб'єктності, передбачає, що головними характерними рисами психічного розвитку стають якісна трансформація системи психічної регуляції, активності, перевтілення людини з пасивного об'єкту в активну особистість, свідомий суб'єкт власних дій.

Згідно з цим та враховуючи положення психологічної концепції розвитку людини у період пізньої зрілості (М. Александрова, В. Альперович, Л. Анциферова, О. Краснова, О. Лідерс, Н. Шахматова), теорію життєвого циклу Е. Еріксона, екзистенціальний підхід В. Слободчікова та Г. Цукерман, ми розглядаємо людину похилого віку як особистість, як суб'єкта діяльності та спілкування з урахуванням змін, які притаманні цьому віковому періоду. Насамперед, це біологічне старіння організму, яке є закономірним процесом (Б. Ананьєв, В. Козлов, О. Косякова, О. Краснова, В. Фролькіс, С. Пако, К. Ховланд), в ході якого ослаблення гомеостатичних процесів викликає появу механізмів пристосування до нових умов життя.

Одним з головних методологічних принципів, покладених в основу дослідження, обрано принцип детермінізму, згідно з яким регуляцій-

© Новікова Ж.М., 2017

на функція психіки розглядається через призму внутрішньої обумовленості зовнішнього впливу. Підхід, який був запроваджений С. Рубінштейном «зовнішнє через внутрішнє», передбачає те, що психічні явища, які обумовлені об'єктивними умовами у свою чергу обумовлюють, тобто регулюють поведінку, діяльність і, взагалі, ті зміни, які приносить людина в навколишнє середовище.

У ході пояснення причин людської поведінки, центральним моментом стає те, що індивід у науковому полі перестає бути пасивним об'єктом зовнішніх впливів, на перший план виходять питання автономності, волі, вольової регуляції, самодетермінації, саморегуляції, маючи рефлексивну свідомість, людина сама спроможна у певній мірі визначати можливості регулювання власної активності, тобто переходити від детермінації до самодетермінації [3; 11].

Тому дослідження вікових аспектів емоційно-вольової регуляції людей похилого віку проводилось з урахуванням системи поглядів психології саморегуляції, теорії свідомої саморегуляції О. Конопкіна [4]. Розвиваючи теорію саморегуляції, В. Моросанова пропонує наступне визначення предмету психології саморегуляції: «саморегуляція – це метапроцеси, які забезпечують самоорганізацію психічної активності людини як суб'єкта діяльності, поведінки, життєдіяльності, а також цілісність його індивідуальності» [5, с. 132]. Таке розуміння процесу саморегуляції стає одним з головних конструктів для подальшого аналізу особливостей емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку. Емоційно-вольова регуляція, яка входить у складну систему саморегуляції та регуляційної функції психіки, стає одним з головних її елементів, який впливає на інші психічні процеси, стани особистості, поведінку, діяльність, спілкування, взаємовідносини тощо.

Ми розглядаємо емоційно-вольову регуляцію на різних рівнях детермінації активності, на *особистісному рівні* детермінантою розвитку є бажання адаптуватися до навколишнього середовища, система емоційно-вольової регуляції на особистісному рівні спрямована на захист «Я» від негативних переживань – тривоги, страху, гніву, які негативно впливають на функціонування та якість життя людини похилого віку (Ф. Бассін, Ф. Березін, Б. Зейгарник, Б. Карвасарський, А. Налчаджан, О. Соколова).

Так звана *мультиплікативна детермінація*, на яку вказує В. Агєєв [1; 2], визначає детермінантами психічної активності біологічні потреби, що спрямовані на забезпечення індивідуального та видового існування. До головної біологічної потреби П. Симонов [9; 10] відносить потребу в економії сил, що спонукає людину використовувати короткі, легкі та прості способи досягнення цілей.

При такому підході емоційно-вольова регуляція перестає бути тільки частиною свідомого. О. Конопкін та В. Моросанова акцентують увагу на тому, що процеси свідомої регуляції реалізуються тільки на вищому, специфічному рівні регулювання активності, але це не позначає постійної, безперервної та повної присутності в свідомості регулятивних процесів.

Одним зі стилів емоційно-вольової регуляції виступають механізми психологічного захисту (З. Фрейд, А. Фрейд).

Дослідження механізмів психологічного захисту людей похилого віку спираються на концепцію базальної тривоги (К. Хорні), на оргонну психотерапію (В. Райх), адаптаційну теорію (Ф. Березін), теорію стресу Г. Сельє, психоеволюційну теорію Р. Плутчика. Відомими є підходи у вивчені механізмів психологічного захисту Ф. Бассіна, Ф. Василюка, Б. Зейгарнік, А. Налчаджян, О. Соколової, В. Талишкова, Є. Романової.

На *суб'єктному рівні* емоційно-вольова регуляція обумовлена соціальною детермінацією. *Соціальна детермінація* визначає людину як суб'єкта діяльності та базується на принципі соціальної обумовленості психіки (Л. Виготський, О. Леонтьев). Спираючись на визначення внутрішнього характеру соціальної детермінації (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, С. Рубінштейн), яка є внутрішньою сутністю людини та виражає її соціальну природу, соціальні потреби включають внутрішнє бажання причетності до суспільства.

Соціальна детермінація на суб'єктному рівні формує елемент соціальної поведінки, стилем якої є стратегія подолання або копінг-стратегія. Копінг-стратегія як вид психічної регуляції, як активна стратегія поведінки спрямована на подолання труднощів, на зміни у проблемній ситуації та на задоволення потреб (Л. Анциферова, Ф. Березін, Т. Крюкова, Р. Лазурус, О. Лібін). Механізми подоланні у людей похилого віку розглядають у працях Р. Пєхунен, А. Крейг, О. Лібіна.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз теоретичного матеріалу та враховуючи концептуальні положення особистісно-суб'єктного підходу нами розроблена модель емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, що зображена на рис. 1.

В основі моделі лежить ідея про те, що будь-який психічний процес відбувається у конкретній особистості, яка представлена фізичним, соціальним та духовним рівнем, які невід'ємно пов'язані між собою та проходять упродовж життя нерівномірні етапи розвитку. Не зважаючи на те, що у людей похилого віку багато індивідуальних відмінностей, необхідно відзначити, що спільною властивістю для них є однакова значущість як фізичного (піклування про своє здоров'я), соціального (вихід на пенсію, пошук нових інтересів, спілкування), духовного (проблема життя та смерті, духовний розвиток, питання буття та релігії) рівня.

При розгляданні та вирішенні життєвих проблем емоційна-вольова регуляція стає внутрішнім потенціалом, який допомагає людині похилого віку існувати у власній реальності.

Оскільки емоційно-вольова регуляція є дуже складною системою, яка включає багато елементів, нашим завданням, по-перше, було встановити ті з них, які є неусвідомленими, але разом з тим здійснюють вагомий вплив на психічний та фізичний стан людей похилого віку.

Як було сказано раніше такими елементами емоційно-вольової регуляції визначено механізми психологічного захисту, які у свою чергу впливають на формування та використання копінг-стратегій, елементів емоційно-вольової регуляції, які знаходяться на свідомому рівні. Постійне використання упродовж життя однакових форм емоційно-вольової регуляції формує стійки установки, способи реагування або установки життєстійкості.

Нами встановлено, що насамперед, люди похилого віку активно використовуються такі механізми психологічного захисту, як реактивне утворення, заперечення, витіснення та компенсація, що стає певним чинником у активному прояві таких копінг-стратегій, як дистанціювання, соціальна підтримка, прийняття відповідальності. До схеми включена установка життєстійкості та її залежність від ефективності копінг-стратегій, основним елементом життєстійкості людей похилого віку стає контроль.

Окремо відзначено важливість загального емоційного тону та його вплив на формування та протікання емоційно-вольової регуляція у людей похилого віку.

Висновки і пропозиції. Модель емоційно-вольової регуляції має складну структуру елементи якої встановлюють різноманітні взаємозв'язки. Біологічне, соціальне та духовне у структурі особистості не протиставлено одне одному, а вбудоване в єдине ціле та має однакову значущість.

Розроблена модель емоційно-вольової регуляції людей похилого віку представляє цілісну систему, елементи якої на несвідомому, підсвідомому та свідомому рівні є внутрішньопсихічним потенціалом особистості, який допомагає активній взаємодії з зовнішнім середовищем, стабілізації протікання внутрішніх психічних процесів, подоланню вікових труднощів, або, навпаки, призводити до розбалансування всіх функцій та систем.

МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

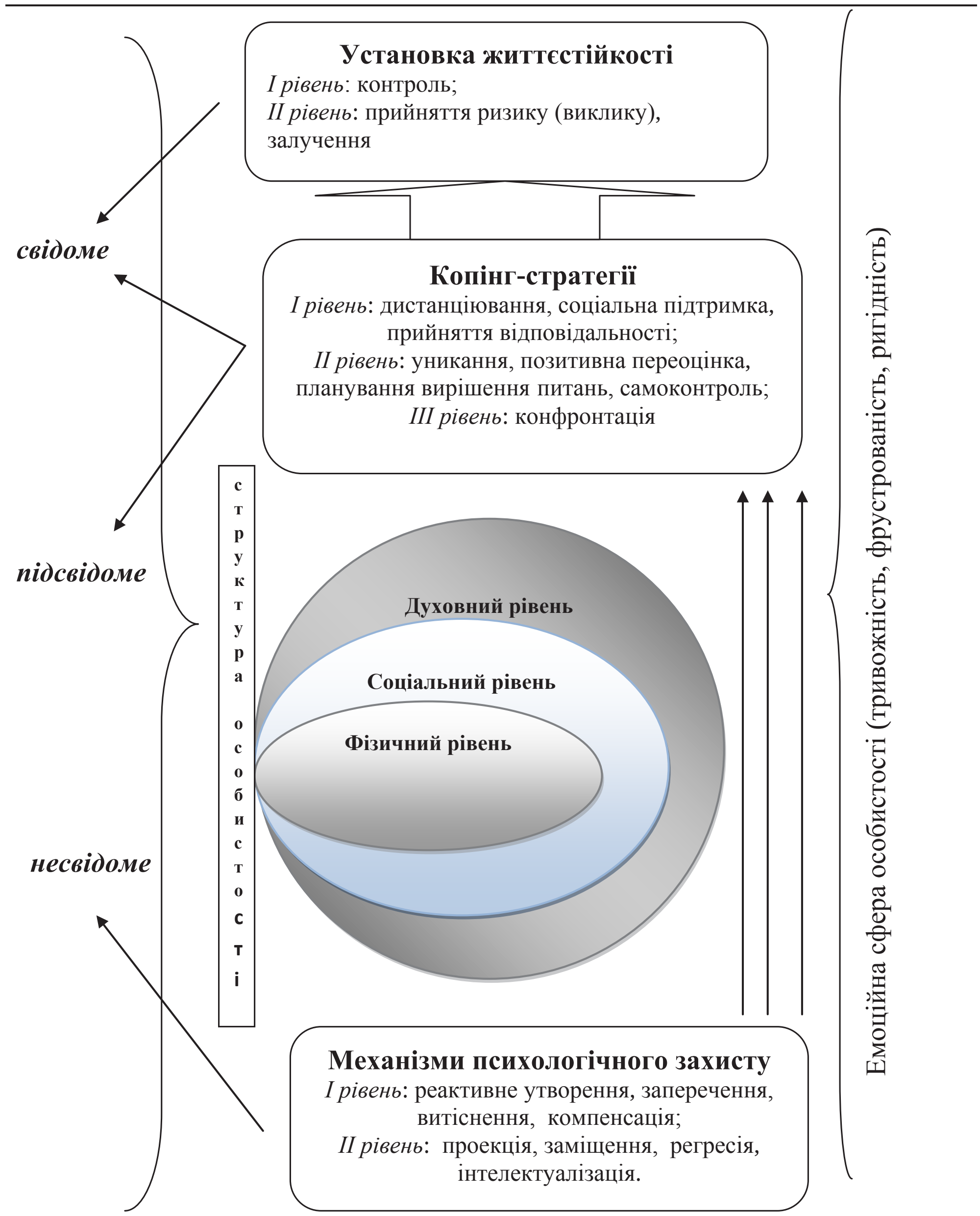

Рис. 1.

Список літератури:

1. Агеев В. В. Введение в психологию человеческой уникальности / В. В. Агеев – Томск: «Пеленг», 2002. – 428 с.
2. Агеев В. В. Теоретические основания психологии саморазвития. Текст / В. В. Агеев – Алматы: КазАТиСО, 2008. – 310 с.
3. Климчук В. О. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації: монографія / В. О. Климчук – Житомир: Вид-во Жду ім. І. Франка, 2015. – 290 с., іл.
4. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин – М.: «Наука», 1980. – 256 с.
5. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегулирования личности / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 121-127.
6. Моросанова В. И. Индивидуальные особенности и саморегуляция агрессивного поведения / В. И. Моросанова, М. Д. Гаралёва // Вопросы психологии. – 2009. – № 3 – С. 45-55.
7. Моросанова В. И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В. И. Моросанова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 5-17.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для вузов / С. Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 2009. – 713 с. – (Серия «Мастера психологии»).
9. Симонов П. В. О филогенетических предпосылках воли / П. В. Симонов // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 84-88.
10. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов – М.: Наука, 1981. – 197 с.
11. Шульга Т. И. Проблема волевой регуляции в онтогенезе / Т. И. Шульга // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 105-110.

Новикова Ж.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ РЕГУЛЯЦИИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье рассмотрено разные подходы к изучению особенностей эмоционально-волевой регуляции людей пожилого возраста. Обосновано содержание и принципы личностно-субъектного подхода, который задает общую логику исследования психологических особенностей людей пожилого возраста. Установлено, что личность людей пожилого возраста имеет сложную структуру, которая включает природного, социального и духовного субъекта. Определено место эмоционально-волевой регуляции в общей структуре личности и разработано модель эмоционально-волевой регуляции людей пожилого возраста.
Ключевые слова: люди пожилого возраста, старость, старение, личность, эмоционально-волевая регуляция, субъект, механизмы психологической защиты, копинг-стратегии.

Novikova Z.M.
Lviv Polytechnic National University

MODEL OF EMOTIONALLY-VOLITIONAL REGULATION OF ELDERLY PEOPLE

Summary
The article considers different approaches to studying the features of emotionally-volitional regulation of elderly people. In our article we were substantiate the content and principles of the personality-subjective approach, which sets the general logic of studying the psychological characteristics of older people. It is established that the personality of the elderly has a complex structure that includes a natural, social and spiritual subject. We defined the place of emotionally-volitional regulation in the general structure of the person is determined and the model of emotionally-volitional regulation of elderly people.
Keywords: people of old age, old age, aging, personality, emotionally-volitional regulation, subject, mechanisms of psychological defense, coping strategies.

УДК 159.9.072

ДІАГНОСТИКА СХИЛЬНОСТІ ДО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Столярчук О.А.
Київський університет імені Бориса Грінченка

В статті проаналізовано проблему жорстокого поводження з дітьми, розкрито зміст, форми та наслідки сімейного насильства над дитиною. Надано зміст авторської анкети, розробленої з метою діагностики схильності до жорстокого поводження з дітьми у родині. Сформульовано орієнтовні напрями аналізу даних анкетування для виявлення чинників та тенденцій жорстокого поводження з дітьми у родині.
Ключові слова: порушення сімейного виховання, сімейне насильство, батьківське насильство, жорстоке поводження з дітьми, нехтування дитиною, схильність до жорстокого поводження з дітьми.

Постановка проблеми. Складності розвитку сучасного українського суспільства характеризуються різними формами примусової взаємодії, пов'язаними з розповсюдженістю терористичних актів, військовими діями, криміналізацією суспільства. Насильство охоплює різні верстви та групи населення, в тому числі й родини з деформованими взаєминами. Водночас має місце відсутність чіткої аксіологічної бази для регуляції батьківсько-дитячих стосунків, що загостює проблему сімейного, в тому числі й батьківського, насильства. Психолого-педагогічна практика потребує осмислення теоретичних аспектів феномену сімейного насильства над дитиною, обґрунтування причин і умов його розповсюдженості, а також розробки адекватних методів профілактики та корекції цього негативного соціокультурного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сімейного насильства загалом, і батьківського зокрема, потрапила у фокус наукового дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, як-от: О.М. Александрової, О.В. Безпалько, О.М. Боголюбової, Н.Л. Васильєвої, М.А. Гуліної, Н.О. Зінов'євої, Т.В. Журавель, О.О. Кочемировської, О.С. Мартинової, І.М. Мачуської, Ю.В. Мельник, Н.Ф. Михайлової, М.В. Смагіної, І.М. Трубавіної, С.В. Шаргородського, К.С. Шендеровського, Т.П. Цюман, М.Е. Ясеновської та ін.

Теоретичний аналіз науково-методичних джерел засвідчує, що більшість дослідників вважає синонімічними поняття насильства над дітьми та жорсткого поводження з ними. Водночас розповсюдження набуває тенденція диференціації жорсткого поводження з дітьми та нехтування ними. Зокрема, американський психолог А. Ребер тлумачить поняття жорстокого поводження з дітьми як будь-яку форму фізично чи психологічно неправильного поводження з дітьми зі сторони батьків чи опікунів [1, с. 265]. Вищезазначений автор також наголошує, що цей термін часто асоціюється з серйозними фізичними травмами, що завдаються дітям дорослими. Тому А. Ребер також оперує поняттям «відсутність турботи про дитину», позначаючи його як погане поводження, яке є наслідком відсутності бажаної уваги до здоров'я, харчування, одягу, освіти дитини [1, с. 585]. Подібним чином, психолог Г. Крайг уважає, що жорстоке поводження з дітьми – це умисне нанесення дітям психологічних чи фізичних травм. Психолог слушно наголошує, що іноді буває важко відрізнити прояви жорстокості від звичайного покарання [3, с. 521]. Нам найбільше імпонує позиція вітчизняної дослідниці Т.В. Журавель, яка тлумачить жорстоке поводження з дітьми у сім'ї як будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального або економічного характеру (або ж бездіяльність) щодо дитини з боку інших членів родини, які порушують права та свободи дитини, наносять шкоду її фізичному або психічному здоров'ю [2, с. 198].

Традиційно, з подачі російської дослідниці Н.К. Асанової, виокремлюють чотири види родинного насильства щодо дитини: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне [5]. Зрозуміло, що психологічне насильство пронизує всі інші види. Згідно з твердженнями С. Харта та його колег, психологічно жорстоке поводження з дитиною має 6 основних форм: відторгнення, відмову у емоційному відгуку, приниження, залякування, ізоляцію й експлуатацію [7].

Заслуговують на увагу дослідження, присвячені виокремленню характеристик дорослих, схильних до батьківського насильства. Згідно з дослідженнями Н.К. Асанової, батьки, котрі б'ють своїх дітей, характеризуються як імпульсивні, незрілі, ригідні, залежні та нарцисичні, відгороджені від сім'ї, друзів, часто відчувають подружні труднощі [5]. Вітчизняний дослідник О. Науменко також вказує, що це люди, які, як правило, і самі піддавалися насильству в дитинстві, вони володіють низькою самооцінкою, звинувачують інших у діях, які здійснюють самі [4, с. 3].

Відповідно, гостроти розгляду феномену жорстокого поводження з дітьми додають встановлені факти відтворення ними насильницької поведінки. Дослідник А.П. Стромило наводить дані про те, що діти, що зазнали різного роду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей, на тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалахи їхнього гніву не мають видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки [6, с. 142]. Відтак створюється замкнене коло сімейного насильства. Виходячи з актуальності проблеми жорсткого поводження з дітьми для вітчизняного суспільства, видається доречним збагачення методичної платформи діагностики проявів цього негативного явища.

© Столярчук О.А., 2017

Метою цієї роботи є виклад змісту та функціонального призначення анкетування, спрямованого на діагностику схильності особистості до жорстокого поводження з дітьми у родині.

Виклад основного матеріалу. З метою комплексної діагностики схильності до жорсткого поводження з дітьми у родині нами було розроблено анкетування напіввідкритого типу, що пройшло апробацію зі студентами 1-4 курсів соціономічних напрямів підготовки. Анкетування обов'язково має анонімний характер. Перше питання спрямоване на встановлення загальних даних респондентів. Питання 2-7 орієнтовані на встановлення соціально-психологічних характеристик батьківської родини опитуваних. Восьме питання з'ясовує застосовані щодо респондента у його дитинстві форми жорсткого поводження та їх частоту. Дев'яте питання дозволяє визначити, чи розглядає опитуваний власну дитячу поведінку як чинник сімейного насильства. Наступні питання спрямовані на рефлексію респондентами наслідків (десяте) і причин (одинадцяте) жорстокого поводження з ними у родині. Дванадцяте і тринадцяте питання уможливлює встановлення зв'язків між жорстоким поводженням з дитиною, батьківсько-дитячими конфліктами та сімейною діалогічною взаємодією. Останнє питання спрямоване на встановлення схильності до жорстокого поводження з дитиною. Якщо респондент вже має власних дітей, то постає можливим виявлення відтворення ним батьківського насильства.

Зміст анкетування

Інструкція. Шановні респонденти! Пропонуємо Вам взяти участь у дослідженні проблеми жорстокого ставлення батьків до дітей. Вивчення цієї проблеми є дуже важливим для розробки засобів попередження та корекції родинного насильства. Оскільки відповіді для опитувальника є повністю анонімними, закликаємо Вас бути максимально відвертими. Зважте, що всі питання анкети стосуються лише родинних взаємин. На запитання 8, 10, 11 і 14 можна обирати кілька варіантів відповіді. Дякуємо за участь!

1. Вкажіть Ваш вік та стать.

2. Визначте тип Вашої батьківської родини на час проживання в ній:

а) повна (тато і мама),

б) неповна материнська (лише мама),

в) неповна батьківська (лише тато),

г) функціонально неповна (формально є обидва з батьків, але вихованням займається лише мама чи тато),

д) повторний шлюб (мама та вітчим),

е) повторний шлюб (тато та мачуха),

є) виховання близькими родичами (бабуся-дідусь чи тьотя-дядько),

ж) свій варіант.

3. Зазначте сферу зайнятості Ваших батьків (вихователів):

а) тато ________________________________,

б) мама ________________________________.

4. Вкажіть тип Вашої батьківської родини за кількістю дітей:

а) однодітна,

б) малодітна (двоє дітей),

в) багатодітна (троє дітей чи більше).

5. Вкажіть характер родинної влади Вашої батьківської сім'ї:

а) патріархальна (владу утримує чоловік – тато, дідусь),

б) матріархальна (владу утримує жінка – мама, бабуся),

в) демократична (влада розподілена між чоловіком і дружиною),

г) ситуативний характер родинної влади,

д) свій варіант.

6. Оберіть притаманний Вашим батькам (вихователям) стиль сімейного виховання:

а) авторитарний (строгість, контроль, недовіра, обмаль підтримки),

б) демократичний (поєднання контрою з підтримкою, схваленням, обґрунтованість вимог),

в) ліберальний (відстороненість від дитини, мало вимог і любові),

г) потуральний (гіперопіка, надміру любові й обмаль вимог),

д) нестійкий (ситуативний вияв всіх вищезгаданих стилів),

е) свій варіант.

7. Визначте характер Ваших теперішніх стосунків з батьками (вихователями):

а) доброзичливий,

б) конфліктний,

в) відсторонений,

г) діловий,

д) свій варіант.

8. Оцініть наявність і частоту проявів жорстокого ставлення батьків (вихователів) до Вас (0 – ніколи, 1 – іноді, 2 – часто):

а) фізичні покарання,

б) зумисне пошкодження дорослими речей,

в) сексуальне насильство,

г) побутова експлуатація (невиправдане перекладання на Вас прямих обов'язків батьків),

д) емоційна холодність (відмова в пестощах та емоційній підтримці),

е) приниження (деструктивна критика, грубе втручання у особистий простір (перечитування листування, обшук речей)),

є) висміювання (надання Вам негативних характеристик, застосування образливих прізвиськ),

ж) відторгнення (відмова виконувати вмотивовані прохання),

з) ігнорування у спілкуванні («іди, не зважай, не хочу тебе слухати»),

і) безпідставні звинувачення (у брехні, агресивності тощо),

й) негативне порівняння (співставлення з «кращими» іншими),

к) зверхність (демонстративне підкреслення своїх переваг на тлі Вашої безпорадності чи нерозсудливості),

л) невмотивовані комунікативні обмеження (заборона спілкуватись, дружити з певними людьми),

м) пригнічення ініціативи та права вибору («будеш одягати, їсти те, що я скажу; підеш вчитись, куди я скажу»),

н) недовіра («ти не міг, тобі не вдасться зробити це (щось хороше)»),

о) залякування («не зробиш, як кажу, я тобі....»),

п) дорікання («я тебе виховав, а ти...»),

р) шантажування («поки я тебе годую, будеш слухати мене»),

с) свій варіант.

9. Чи провокували Ви батьків (вихователів) власною поведінкою (непослухом, ігноруванням батьківських вимог тощо) на жорстоке ставлення до Вас?

а) ніколи,

б) іноді,

в) часто,

г) свій варіант.

10. Оцініть, чи характерні Вам нижчеперераховані риси як наслідок жорстокого ставлення батьків (вихователів) для Вас (0 – не характерні, 1 – частково характерні, 2 – повністю характерні):

а) тривожність,

б) низька самооцінка, невпевненість в собі,

в) нерішучість, сором'язливість,

г) страх перед начальством,

д) дратівливість,

е) невмотивована агресивність,

є) песимізм,

ж) підозріливість, недовіра до інших,

з) помисливість,

і) емоційна стриманість, байдужість,

й) надмірна поступливість,

к) замкнутість, скутість у спілкуванні,

л) свій варіант.

11. Спробуйте визначити причини, через які батьки (вихователі) виявляли жорстоке ставлення до Вас:

а) проблеми у стосунках з шлюбним партнером,

б) проблеми на роботі,

в) власний негативний досвід взаємодії з батьками,

г) самотність (відсутність шлюбного партнера),

д) негативні стосунки з близькими родичами (друзями),

е) проблеми зі здоров'ям,

є) фінансові труднощі,

ж) безробіття,

з) негативні риси характеру (агресивність, невротичність),

і) неправильні уявлення про виховання дітей,

к) свій варіант.

12. Як часто у Вас із батьками (вихователями) виникали конфлікти під час спільного проживання:

а) практично не виникали,

б) кілька разів на місяць,

в) один-два рази на тиждень,

г) щодня чи через день,

д) свій варіант.

13. Чи використовували батьки (вихователі) діалог, взаємодію з Вами, щоб вирішити проблеми, труднощі Вашого життя:

а) ніколи,

б) іноді,

в) часто,

г) свій варіант.

14. Які різновиди покарань Ви вважаєте прийнятними для застосування у вихованні власних дітей:

а) фізичне покарання (побиття),

б) полегшений силовий вплив (стусан, ляпас, трясіння, обсмикування),

в) пошкодження чи знищення недоречних речей дітей,

г) примусова праця,

д) емоційна холодність,

е) критика,

є) висміювання,

ж) відторгнення,

з) ігнорування у спілкуванні,

і) матеріальні обмеження,

й) порівняння (з собою, іншими дітьми),

к) зверхність,

л) комунікативні обмеження,

м) відмова у праві вибору,

н) недовіра,

о) залякування,

п) дорікання,

р) шантажування,

с) свій варіант.

Обробка результатів анкетування передбачає кількісний і якісний аналіз відповідей. Проведення анкетування з великою вибіркою із подальшим кодуванням результатів та використанням комп'ютерної програми обробки даних SPSS уможливлює реалізацію ряду дослідницьких завдань. Так, вивчення проблеми наступності жорсткого поводження з дітьми у родині можливе шляхом кореляційного аналізу відповідей на 8 і 14 питання. Співставлення показників форм і причин жорсткого поводження з дітьми та соціально-психологічних характеристик родини виявляє кореляцію між ними для встановлення об'єктивних характеристик і предиктів батьківського насильства. Факторний аналіз дозволяє виявити вагомі чинники та тенденції жорстокого поводження з дітьми у родині щодо обраної вибірки респондентів.

Висновки. Проблема жорстокого поводження з дітьми у родині, що є актуальною для вітчизняного суспільства, потребує оновлення превентивних і корекційних засобів. Для групової й індивідуальної діагностики схильності особистості до жорсткого поводження з дітьми, його чинників, форм і наслідків доречним є застосуванням анкети напіввідкритого змісту. Обробка даних анкетування також дозволяє виявити проблему наступності батьківського насильства та розробити заходи його профілактики.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу індивідуально-особистісних якостей студентів на їх схильність до жорстокого поводження з дітьми у родині.

Список літератури:

1. Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур; пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. – [3 изд.]. – М.: Вече, АСТ, 2000. – Т. 1 (А – О). – 592 с.
2. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка: навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Звєрєва, Т. Г. Веретенко та ін. – К.: Академвидав, 2013. – С. 197-209.
3. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг; пер. с анг. Н. Мальгиной и др. – [7-е междунар. изд.]. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
4. Науменко О. Про насильство в сім'ї / О. Науменко // Психологічна газета. – 2010. – № 9. – С. 3-8.

5. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное пособие для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов / Под ред. Н. К. Асановой. – М.: Владос,1997. – 512 с.
6. Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки / А. П. Стромило, С. А. Мукомел // Вісник Черкаського університету. – 2010. – № 121. – С. 140-143.
7. Hart S. N. The challenge: To better understand and combat psychological maltreatment of children and youth / S. N. Hart, R. B. German, M. N. Brassard. – New York: Pergamon, 1987. – P. 3-24.

Столярчук О.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ДИАГНОСТИКА СКЛОННОСТИ К ЖЕСТОКОМУ ОБРАЩЕНИЮ С ДЕТЬМИ

Аннотация
В статье проанализирована проблема жестокого обращения с детьми, раскрыты содержание, формы и последствия семейного насилия над ребенком. Предоставлено содержание авторской анкеты, разработанной с целью диагностики склонности к жестокому обращению с детьми в семье. Сформулировано ориентировочные направления анализа данных анкетирования для выявления факторов и тенденций жестокого обращения с детьми в семье.
Ключевые слова: нарушение семейного воспитания, семейное насилие, родительское насилие, жестокое обращение с детьми, пренебрежение ребенком, склонность к жестокому обращению с детьми.

Stoliarchuk O.A.
Boris Grinchenko Kyiv University

DIAGNOSTICS OF THE PROPENSITY TO CHILD ABUSE

Summary
The problem of child abuse was analyzed in the article. A content, forms and consequences of child abuse were revealed. The author's questionnaire of child abuse diagnostics was provided. Basic directions of an analysis of indicators were formulated for identification of child abuse factors and tendencies.
Keywords: violation of family interaction, family violence, parental violence, child abuse, neglect of the child, propensity to abuse children.

УДК 37.013.42:316.6-053.5(043.3)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ВЖИВАЮТЬ ПСИХОАКТИВНІ РЕЧОВИНИ

Яновська Т.А.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема вивчення конфліктної поведінки підлітків, що вживають психоактивні речовини. Обґрунтовуються особливості розвитку особистості у підлітковому віці; аналізується специфіка прояву конфліктної поведінки підлітків, що вживають психоактивні речовини. У статті представлено результати дослідження показників схильності підлітків до прояву основних видів залежності, аналізуються домінуючі стратегії психологічного захисту у конфліктах підлітків, що вживають психоактивні речовини.
Ключові слова: девіантна поведінка, конфліктна поведінка, залежна поведінка, психоактивні речовини, психологічний захист, домінуючі стратегії.

Постановка проблеми. Людське життя знаходить свій прояв у поведінці і діяльності. Складне взаємопереплетіння цих форм активності часто призводить до того, що їх складно розрізнити. Людині притаманна розумова поведінка, але багато наших вчинків згодом стають звичками, тобто автоматичними діями. Підлітки із властивою їх віку чуттєвістю виявляються найбільш незахищеними і психологічно безпомічними перед життєвими трудноcщами. Не маючи достатніх навичок для їх рішення, не вміючи чи небажаючи обирати адаптивні способи зняття напруги, вони можуть застосовувати адиктивні засоби. У зв'язку з цим велика увага практичних психологів приділяється проблемі адиктивної поведінки підлітків та вживанню ними психоактивних речовин (ПАР), яка є однією з форм деструктивної поведінки і заподіює шкоду не тільки молодій людині, а й усьому суспільству.

© Яновська Т.А., 2017

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні види адиктивної поведінки молоді, особливості її прояву досліджувалися А.С. Айвазовою, Н.Л. Бочкаревою, Г.Д. Золотовою, А.В. Котляровим, В.М. Оржеховською, Г.В. Старшенбаумом, С.В. Толстоуховою, В.І. Шабашною, А.Ф. Шайдуліною, І.О. Шишовою та ін. Зокрема, проблема раннього алкоголізму, як і алкогольної адиктивної поведінки у цілому стала особливо привертати увагу вітчизняних клініцистів і дослідників в останні 15-20 років. Її досліджували Е.Є. Бехтель, В.С. Бітенський, Б.С. Братусь, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, А.В. Митюхляєв, П.І. Сидоров, І.К. Сосін та ін. Проблема вживання психоактивних речовин (ПАР) була досліджена Т.А. Донських, В.Д. Менделевичем, Ц.П. Короленком.

Проблему інтернет-адикції вивчали як зарубіжні (А.С. Андрєєв, А.В. Анциборов, В.О. Астафєв, В.А. Бурова, О.Є. Войскунський, А. Ґолдберґ, Д. Ґрінфілд, М. Ґріффітс, Р. Девіс, А.Ю. Єгоров, Н.С Кузнєцова, М. Орзак, Л.О. Пережогін, Дж. Сулер, К. Янґ), так і вітчизняні дослідники (Т.В. Карабін, О.В. Петрунько, В.В. Посохова, А.А. Церковний) [1, с. 132; 4, с. 202, 10, с. 316].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Адикція і адиктивна поведінка є відносно новими поняттями у психології і на сьогоднішній час серед вчених існує багато розбіжностей у їх визначенні. Наприклад, Є.П. Ільїн розуміє під адиктивною поведінкою ту поведінку, яка обумовлена «шкідливими звичками підлітків та юнацтва» [6, с. 38; 7, с. 34].

Звичайно ж поняття адикції і адиктивної поведінки набагато ширше, і, можливо його зовсім не слід зараховувати до девіантних форм поведінки. На думку С.Ф. Смагіна шкідливі звички, про які говорить Є.П. Ільїн, у дітей і підлітків ще не існують як стійкі психічні звички, а навпаки, відбувається тотальний злам часових норм поведінки, установлень, стереотипів [2, с. 348; 9, с. 150]. У дійсності стійкі психічні прив'язаності, звички з'являються набагато пізніше – у зрілому віці і утворюються вони на руїнах порушеного раніше і знову набутого досвіду.

Проте більшість авторів (А.Ю. Акопов, Ц.П. Короленко, А.С. Тимофєєва ін.), які займаються проблемами адиктивної поведінки, вважають, що це одна з форм деструктивної (руйнуючої) поведінки, яка виражається у прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану через вживання деяких речовин чи постійній фіксації уваги на окремих предметах чи активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних позитивних емоцій. Причому такі форми адиктивних реалізацій, як алкоголізм та наркоманія, розглядаються цими авторами як хвороби, до виникнення яких призвели адиктивні форми поведінки.

Необхідність організації роботи, спрямованої на усвідомлене розуміння підлітками можливої небезпеки розвитку адиктивної поведінки та вживання ними психоактивних речовин, робить проблему дослідження актуальною, обумовленою потребами та запитами реального життя і практики [11, с. 11; 5, с. 55].

Мета статті. Основна **мета** статті полягає у дослідженні психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки підлітків, які вживають психоактивні речовини. **Завдання** полягають у встановленні психологічних особливостей прояву поведінки у конфлікті підлітків, які вживають психоактивні речовини; порівняльному аналізі показників схильності до прояву основних видів залежності та домінуючих стратегій психологічного захисту у конфліктах підлітків, що вживають та не вживають психоактивні речовини.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо результати дослідження схильності підлітків до прояву основних видів залежності (за методикою Г.В. Лозової) [3, с. 459; 8, с. 121].

Проаналізувавши отримані результати, можемо зробити висновок про домінування середнього рівня схильності за більшістю досліджених тенденцій. Так, за показниками алкогольної залежності більшість досліджуваних має середній рівень схильності (39%). Це говорить про можливість прояву у них алкогольної залежності за певних умов, сприятливих для цього виду адикції. Особливо схильними до цього є підлітки із високою схильністю до алкоголізації (37% досліджуваних). За схильністю до телевізійної залежності більшість підлітків також виявили середній рівень схильності (54%). Така картина може бути свідченням імовірності виникнення залежності від телебачення частини опитаних за певних соціальних умов. 48% досліджуваних виявили середній рівень схильності до любовної залежності, що може говорити про можливість прояву, за відповідних умов, адиктивної поведінки підлітків з фіксацією на іншій людині, для якої характерні взаємозалежні відносини. Ігрова залежність практично невластива для опитаних підлітків, оскільки з них 36% виявили низьку схильність до цього виду адикції. За цими показниками можемо зробити висновок про домінування низької залежності від ігор та азартної діяльності.

Схильність до сексуальної залежності на низькому рівні виявлена у 58% підлітків, що говорить про відсутність таких проявів у переважної більшості досліджуваних. Харчова залежність на середньому рівні властива 56% опитаних. Така картина свідчить про ймовірну схильність опитаних до вживання їжі чи лише певних продуктів, що може виявитися за певних умов – дії стресогенних факторів, фізичних та психологічних проблем, а також проблем, пов'язаних із стосунками з близькими. Низький рівень релігійної залежності демонструють 60% досліджуваних, що говорить про низьку залежність підлітків від релігійних навіювань та різного роду релігійних угрупувань.

Трудова залежність виявлена у 48% досліджуваних на середньому рівні, що свідчить про ймовірність розвитку у цих підлітків трудоголізму за відповідних умов. Схильність до лікарської залежності не властива для 43% досліджуваних, що говорить про відсутність залежності від регулярного діагностування та лікування хвороб і розладів у більшості опитаних. Комп'ютерна залежність та схильність до тютюнової залежності на середньому рівні виражена у 48% та 55% підлітків відповідно, що говорить про ймовірність виникнення у них схильності до комп'ютерної та тютюнової адикції лише за певних соціальних умов. Схильність до залежності від здорового способу життя на середньому рівні притаманна 45% підлітків. Це дозволяє зробити висновок про те, що більшість

досліджуваних пропагує та намагається вести такий спосіб життя, який спрямований на профілактику хвороб і зміцнення здоров'я. Схильність до наркотичної адикції властива 52% опитаних. Ці підлітки схильні до розвитку спрямованості на вживання наркотичних речовин та ймовірності психологічної залежності від цих речовин.

Загальна схильність на середньому рівні до різного роду залежностей виявлена у 48% досліджуваних. Це може бути показником того, що різні види залежностей у цих підлітків можуть проявлятись враховуючи відповідні соціальні умови.

Доцільно порівняти результати дослідження підлітків, що вживають і не вживають психоактивні речовини.

Отримані результати свідчать про переважання середнього рівня схильності за більшістю досліджених тенденцій у підлітків, вживаючих психоактивні речовини. Головні відмінності полягають у тому, що високий рівень тенденції до алкогольної залежності у підлітків, що не вживають психоактивні речовини, не проявляється, а наркотична залежність не виражена взагалі. Також цій групі підлітків властивий високий рівень ігрової залежності (47%), комп'ютерної залежності (40%) та тютюнової залежності (47%). Телевізійна залежність виявляється однаково на високому та середньому рівні (по 40%), так само, як і харчова (по 40%). Однаково на низькому та середньому рівні виражена лікарська залежність (по 40%).

Таким чином, порівняння прояву різних видів залежностей у підлітків, що вживають і не вживають психоактивні речовини, дає змогу зробити висновок про те, що у першої групи підлітків залежність виявляється більш яскраво, зокрема такі її види, як алкогольна та наркотична. У другої групи підлітків ці види залежності не виражені взагалі.

Розглянемо результати особливостей прояву домінуючих стратегій психологічного захисту підлітків (за В.В. Бойком). Проаналізовані дані говорять про значні відмінності у стратегіях захисту в ході конфлікту підлітків, що вживають ПАР і тих, що не вживають. Так, 42% підлітків, які вживають психоактивні речовини, у конфлікті більше властива агресія. Вони схильні не завжди усвідомлювати свою агресивність у конфліктах, проте часто її виявляють.

Значно менше спостерігаються у цій групі підлітків уникнення і миролюбність (28% і 22% відповідно). Ці стратегії переважно проявляються на низькому рівні (47% і 44% досліджуваних відповідно). Підліткам, які не вживають психоактивні речовини, у конфлікті переважно властива миролюбність (44%), що передбачає партнерство і співпрацю, уміння йти на компроміс, бути поступливим, готовність пожертвувати деякими своїми інтересами.

Також у 42% підлітків, які не вживають психоактивні речовини, проявляється уникнення, що передбачає обхід чи відступ без бою із зони конфліктів, коли «Я» особистості піддається атаці. Агресивність як стратегія захисту у конфлікті у цієї групи підлітків виявляється найменшою мірою (19%). Такі показники значно відрізняються від тих результатів, які демонструють представники першої досліджуваної групи.

Таким чином, можемо говорити про перевагу схильності агресивно реагувати у конфлікті у підлітків, що вживають психоактивні речовини, та реагувати миролюбно або ж уникати конфліктів у підлітків, що не вживають ПАР.

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснення емпіричного дослідження психологічних особливостей поведінки у конфлікті підлітків, які вживають психоактивні речовини, дозволяє нам зробити наступні узагальнення.

Досліджувані підлітки, що вживають психоактивні речовини, проявляють високий рівень схильності до наркотичної залежності. Це може бути свідченням розвитку наркотичної адикції у більшості осіб підліткового віку за прояву відповідних умов. Особи, які проявляють високий рівень схильності до наркотичної адикції, можуть бути віднесені до групи ризику за результатами дослідження. Досліджувані підлітки виявляють високий рівень схильності до алкогольної залежності, у них спостерігаються такі особистісні риси, які не виключають ризик залучення до алкоголю і поведінки алкогольної залежності.

Комп'ютерна залежність виявляється у досліджуваних на середньому рівні. Це свідчить про те, що підлітки мають схильність до залежної поведінки середньої вираженості, тобто при певних соціальних умовах у них є ризик розвитку комп'ютерної залежності.

Підлітки, що не вживають психоактивні речовини, не проявляють схильності до наркотичної та алкогольної залежності, спостерігається порівняно високий рівень схильності до комп'ютерної залежності. Таким чином, підлітки, які не вживають психоактивні речовини, найбільш схильні виявляти комп'ютерну залежність, а підлітки іншої групи виявляють високу схильність до наркотичної та алкогольної залежності.

За схильністю до телевізійної залежності більше половини підлітків, що вживають психоактивні речовини, виявили середній рівень. Це говорить про ймовірність виникнення у них залежності від телебачення за певних соціальних умов, а для частини підлітків існує підвищений ризик виникнення такого роду залежності. Майже половина досліджуваних виявили середню схильність до любовної залежності, що говорить про можливість прояву за відповідних умов адиктивної поведінки підлітків з фіксацією на іншій людині, для якої характерні взаємозалежні відносини.

Можемо говорити про переважання низької залежності від ігор та азартної діяльності. Схильність до сексуальної залежності більш, ніж половини підлітків, виявлена на низькому рівні. Харчова залежність на середньому рівні властива більшій частині опитаних. Така картина може бути свідченням ймовірної схильності опитаних до вживання їжі, що може виявитися за дії стресогенних факторів, фізичних та психологічних проблем, а також проблем, пов'язаних із стосунками з близькими.

Відмічається низька залежність підлітків від релігійних навіювань та різного роду релігійних угруповань та ймовірність розвитку трудоголізму за відповідних умов у більшості опитаних підлітків. Спостерігається відсутність залежності від регулярного діагностування та лікування хвороб і розладів у більшої частини опитаних. Схильність до тютюнової залежності на середньому рівні властива майже половині досліджуваних.

Також достатньо велика частина досліджуваних пропагує та намагається вести такий спосіб життя, який спрямований на профілактику хвороб і зміцнення здоров'я.

У підлітків, що не вживають психоактивні речовини, високий рівень тенденції до алкогольної та наркотичної залежності не виражений взагалі. Також цій групі підлітків властивий досить високий рівень ігрової залежності, комп'ютерної залежності та тютюнової залежності. Телевізійна залежність виявляється однаково на високому та середньому рівні, так само, як і харчова. Однаково на низькому та середньому рівні виражена лікарська залежність.

Підліткам, які вживають психоактивні речовини, у конфлікті більше властива агресія, уникнення і миролюбність проявляються у цих підлітків значно менше. Підліткам, які не вживають психоактивні речовини, в ході конфлікту переважно властива миролюбність, яка передбачає партнерство і співпрацю, уміння іти на компроміс, бути поступливим, готовність пожертвувати деякими своїми інтересами, також меншою мірою проявляється уникнення.

Список літератури:

1. Байярд Р. Ваш беспокойный подросток / Роберт Байярд / Пер. с анг. – М.: Просвещение, 1991. – 432 с.
2. Бреслав Г.Э. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Григорий Эммануилович Бреслав. – М.: Наука, 1990. – 640 с.
3. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Воробьева Т.В. Профилактика зависимости от психоактивных веществ. Особенности работы с подростками группы риска. Методическое пособие / Т.В. Воробьева, А.В. Ялтонская. – М.: УНП ООН, 2008. – 64 с.
6. Кулаков С.А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков / С.А. Кулаков. – М.: Фолиум,1998. – 70 с.
7. Курек Н.С. Нарушение психической активности и злоупотребление психоактивными веществами в подростковом возрасте: научное издание / Н.С. Курек. – СПб.: Алетейя, 2001. – 220 с.
8. Лозовая Г.В. Методика диагностики склонности к различным зависимостям / Г.В. Лозовая // Психологические основы педагогической деятельности: материалы 34-й науч. конф. кафедры психологии СПбГУФК им. П.Ф. Лесгафта. – СПб.: СПбГУФК, 2007. – С. 121-124.
9. Максимова Н.Ю. О склонности подростков к аддиктивному поведению / Наталья Юрьевна Максимова // Психологический журнал. – 1996. – Том 17. – № 3. – С. 149-152.
10. Руководство по аддиктологии / Под ред проф. В.Д. Менделевича. – СПб.: Речь, 2007. – 768 с.
11. Яцюк В. Конфлікти у підлітковому віці: причини виникнення і шляхи подолання / В. Яцюк // Психолог. – 2010. – № 7. – С. 11-12.

Яновская Т.А.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ, КОТОРЫЕ УПОТРЕБЛЯЮТ ПСИХОАКТИВНЫЕ ВЕЩЕСТВА

Аннотация
В статье рассматривается проблема изучения конфликтного поведения подростков, которые употребляют психоактивные вещества. Обосновываются особенности развития личности в подростковом возрасте; анализируется специфика проявления конфликтного поведения подростков, которые употребляют психоактивные вещества. В статье представлено результаты исследования показателей склонности подростков к проявлению основных видов зависимости, анализируются доминирующие стратегии психологической защиты в конфликтах подростков, которые употребляют психоактивные вещества.
Ключевые слова: девиантное поведение, конфликтное поведение, зависимое поведение, психоактивные вещества, психологическая защита, доминирующие стратегии.

Yanovskaya T.A.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PSYCHOLOGICAL FEATURES MANIFESTATIONS OF CONFLICT BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS, WHO USE PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Summary
The problem of conflict behavior study of adolescents who use psychoactive substances. Substantiated peculiarities of personality development in adolescence; analyzes the specifics of display conflict behavior of adolescents who use psychoactive substances. The paper presents results of research performance tendency of adolescents to exercise basic types depending analyzed dominant strategy of psychological defense in conflicts of adolescents who use psychoactive substances.
Keywords: deviant behavior, conflict behavior, dependent behavior, psychoactive substance, psychological defense, dominant strategy.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351

ДЕРЖАВНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Шарий Г.І., Голуб А.Е.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Проаналізовано особливості правового регулювання в сфері земельних відносин. Значну увагу приділено вдосконаленню системи управління земельними ресурсами і структури спеціально уповноважених органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Передбачено розподіл функцій в сфері систематичних спостережень за станом земель, а також оперативного втручання в правопорушення землевласників та землекористувачів, шляхом створення органу контролю за використанням та охороною земель, для досягнення економічного зростання і екологічної безпеки. Надана характеристика економічному стимулюванню та санкціям, як важливим елементам державної політики в землекористуванні. Запропоновано основні положення вдосконалення контролюючої, стимулюючої та караючої функцій держави в процесі правової охорони земель.
Ключові слова: моніторинг, охорона земель, правове регулювання, контроль, мораторій, екологічні санкції та стимули.

Постановка проблеми. Основним завдання правової охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей землі. Виконання заходів по охороні земель залежить від ефективності та досконалості чинного земельного законодавства, а також від злагодженої роботи органів державної влади та самоврядного контролю. Охорона земель є надзвичайно важливим чинником забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни, тому важливу роль у здійсненні завдань правової охорони земель відіграє саме держава шляхом виконання ряду своїх функцій. Особливе місце серед них займає правове регулювання земельних відносин.

Правова охорона земель в системі державного управління і регулювання земельних відносин займає ширше, головне місце виходячи із вимог статті 13 Конституції України.

У Законі України «Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2020 року» наголошено, що близько 57,5% території зазнали ерозії, забрудненими є близько 20% території, підтопленими є близько 12% земель...». Серед основних факторів, що спричинили таку ситуацію називають: недосконалу систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність розмежування природоохоронних та господарських функцій та недостатню сформованість інститутів громадянського суспільства [2].

Недосконалість державного регулювання земельних відносин за роки проведення земельної реформи спричинило суттєве погіршення охорони земель, різке зменшення продуктивності угідь, зниження природної родючості грунтів та їх часткову деградацію.

Мета статті: визначення сутності, структури, напрямів вдосконалення державного контролю в сфері раціонального використання та охорони земель.

Вивченням даної проблеми займалися такі науковці, як А.М. Третяк [3], О.С. Дорош [4], В.Ю. Стешенко [5], О.Є. Євграфов [6], Ш.І. Ібатулін [7], О.В. Степенко [7, 9, 10], О.В. Сакаль [7, 9], Сохнич А.Я. [8], С.В. Майстро [9], але питання правової охорони вивчено та врегульовано в Україні недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Правова охорона земель являє собою систему врегульованих нормами права організаційних, економічних та інших суспільних відносин щодо забезпечення раціонального використання земельного фонду країни, запобіганню необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захисту земельних ресурсів від шкідливих антропогенних впливів, а також відтворення та підвищення родючості грунтів, продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення правого режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

У процесі здійснення правової охорони земель держава виконує чотири основні функції: регулюючу, контрольну, стимулюючу та каральну [11].

Відповідно до статті 188 ЗКУ Державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель – спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів [1].

Земельний Контроль здійснюється Держгеокадастром (стаття № 6 ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель»); Міністерством екології та природних ресурсів України через Держекоінспекцію (Положення про Державну екологічну інспекцію України від 13 квітня 2011 року № 454/2011); Міністерством аграрної політики та продовольства України через Державну установу «Інститут охорони грунтів України» (ПКМ від 04.08.2000 № 1218); МОЗ України (ПКМ «Про затвердження Положення

© Шарий Г.І., Голуб А.Е., 2017

про санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні» від 22.06.1999 № 1109); Державною архітектурно-будівельною інспекцією (ПКМ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у сфері містобудівної діяльності» від 02.09.2015 № 778); місцевими державними адміністраціями (ст. 16 ЗУ «Про місцеві державні адміністрації», ст. 17 ЗКУ); сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами (ст. 189 ЗКУ).

Кабінет Міністр України 30 червня 2015 року прийняв постанову № 447 «Про ліквідацію територіальних органів Державної інспекції сільського господарства» [12]. Здійснення державного контролю в агропромисловому комплексу в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості грунтів покладається на Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (відповідно до постанови № 910-р від 30.11.2016) [13]. Особливістю державного контролю є те, що він повинен здійснюватись постійно і систематично, що випливає з частини четвертої статті 42 Конституції України, але механізм нагляду за додержанням вимог земельного законодавства далекий від ідеального. Верховна Рада України продовжила мораторій на проведення перевірок бізнесу до 31 грудня 2017 року, прийнявши законопроект № 3153 [14].

У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 3153 (пункт 5. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта) іде мова про наступне: «Прийняття законопроекту дозволить обмежити до 30 червня 2016 року проведення перевірок підприємств, установ та організацій, фізичних осіб – підприємців органами державного нагляду (контролю) та знизити адміністративний тиск на бізнес, що в свою чергу поліпшить бізнес-клімат в Україні. В той же час законопроект дозволить забезпечити належний контроль з боку суспільства за дотриманням положень законодавства суб'єктами господарської діяльності та надасть гарантії захисту прав громадян».

Законопроект № 3153 навіть обмежує надання державного захисту у випадку порушення конституційних прав. Відповідно до статті № 3 даного документа, позапланові заходи (перевірки) контролюючий орган може здійснювати тільки у наступних випадках:

1) з підстави, передбаченої частиною другою цієї статті (за погодженням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності (далі – Державна регуляторна служба);

2) за письмовою заявою суб'єкта господарювання до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням;

3) за рішенням суду;

4) у разі настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання.

Також при проведенні перевірки Державна регуляторна служба зобов'язана розмістити інформацію про перевірку на своєму офіційному сайті, відповідно до статті № 4 даного документа, а суб'єкт господарювання повинен в обов'язковому порядку ознайомитися з копією відповідного документа, що ставить під сумнів ефективність заходів державного контролю.

Механізм здійснення контролю за збереженням та відтворенням земельних ресурсів не відповідає сучасному стану речей. Необхідно в прискореному порядку забезпечити Держгеокадастр кваліфікованими кадрами і економічними та правовими заходами впливу на порушників чинного законодавства, а в перспективі створити державний орган моніторингу, контролю, охорони і відтворення земельних ресурсів.

Крім державного передбачено і самоврядний контроль у галузі земельних відносин який повинен здійснюватися сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами. Але на законодавчому рівні засади здійснення самоврядного контролю визначається лише в загальному вигляді і регулюється статтею 189 ЗКУ та Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [1, 15]. Органи місцевого самоврядування деталізують положення цих документів у власних рішеннях. Законодавчо не врегульовано механізм санкцій стосовно порушників законодавства, а для того, щоб довести справу до суду необхідно провести додаткові перевірки органами державної влади, оскільки самоврядний контроль не розглядається судами як один з різновидів контролю за використанням і охороною земель. Можна стверджувати, що в Україні відсутні правові умови за яких органи місцевого самоврядування зможуть ефективно здійснювати повноваження контрою за використанням і охороною земель

Стаття 190 ЗКУ також передбачає громадський контроль за використанням та охороною земель, «здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування і діють на підставі положення, затвердженого центральним органом виконавчої влади по земельних ресурсах» [1].

Громадський контроль за використанням та охороною земель також може здійснюватися в рамках громадського контролю у галузі охорони навколишнього середовища. Законодавчою основою для такого контролю є стаття 36 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 88 від 27.02.2002 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» [16].

Громадські інспектори мають право здійснювати громадський контроль за дотриманням земельного законодавства, проте спільно з працівниками природоохоронних органів, а також органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Положення центрального органу виконавчої влади по земельним ресурсам, яке б регулювало порядок призначення громадських інспекторів не затверджене, а громадських інспекторів не існує.

Причинами правопорушень у галузі земельного права є недоліки правового регулювання зе-

мельних відносин, відсутність належного обліку кількості та якості земель, контролю за станом використання земельного фонду, недостатня поінформованість населення щодо земельного законодавства.

Каральна функція правової охорони земель проявляється у встановленні санкцій за порушення правил раціонального використання і охорони земель та їх застосування до порушників земельного законодавства. Санкції за порушення земельного законодавства застосовуються судами, а також державними інспекторами з контролю за використанням і охороною земель [11].

Відповідальність у сфері земельних відносин – це важливий елемент механізму гарантій земельних прав власників земельних ділянок та землекористувачів.

Конструкція норм Земельного кодексу України не дозволяє зробити однозначні висновки про ефективність даних норм, оскільки земельне право не містить положень про застосування тих,чи інших заходів впливу на порушників законодавства, тому для боротьби з ними застосовуються санкції різних галузей права. Законодавчою підставою застосування цивільно-правової відповідальності за порушення земельного законодавства є ст. 211 ЗК [1].

Матеріальна відповідальність за порушення земельного законодавства має обмежений характер. Статті 130-138 КЗпП України забезпечують позасудовий розгляд справ, що пришвидшує вирішення конфліктів, однак розмір компенсації пов'язаний з рівнем мінімальної заробітної плати, і складає скоріше умовний характер, а не несе відчутного для порушників матеріального навантаження.

Економічні санкції повинні переважати затрати на контрольно-моніторингові та інспекційні функції служб. Збільшення платежів повинне перевищувати затрати на матеріальні стимули та проведення землевпорядних та земле оціночних робіт, затрати на освоєння територій, окремих угідь і ділянок [17].

Ефективний контроль – це комплексна система, яка включає безпосереднє здійснення контролюючих заходів і правових наслідків. Держава запроваджує економічні стимули раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Стаття 205 ЗК України передбачає стимули [1]. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель включає:

а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини;

в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

г) компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини.

Стосовно пункту «а», стаття 284 ПК України встановлює особливості сплати земельного податку громадянами та юридичними особами. Ставка земельного податку може бути зменшеною на основі рішення органу місцевого самоврядування. При зміні землекористувача ставка земельного податку встановлюється на загальних засадах. Тобто всі пільги перестають діяти.

Механізму пільгового кредитування на даний час законодавством не передбачено.

Якщо проаналізувати пункт «б» статті, то виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини, може відбуватися у формі: економічного стимулювання за здійснення протиерозійних заходів, збереження і підвищення родючості грунтів, здійснення протиерозійних гідротехнічних заходів, протиерозійних лісомеліоративних заходів, стимулювання заходів з консервації деградованих, малопродуктивних та техногенного забруднених земель.

З 19.03.2017 року вступив в силу ЗУ «Про державний бюджет України на 2017 рік». Коштів передбачених на консервацію деградованих та малопродуктивних земель в Законі не передбачено. Таким чином, пункт «г» статті 205 ЗК України також позбавлений фінансової основи.

Податковим кодексом України не передбачено звільнення від сплати за землю земельних ділянок, що перебувають у стадії поліпшення їх стану згідно з державними і регіональними програмами, як це передбачено статтею 205 ЗК України та статтею 27 ЗУ «Про охорону земель». Отже, положення передбачені пунктом «в» на сьогодні не діють.

У Польщі прийнята програма під назвою «Програма активізації сільської місцевості». Відповідно до неї передбачена фінансова підтримка за заліснення сільськогосподарських земель та здійснення догляду за насадженнями. Так, через рік – фінансова допомога на заліснення; за 5 років – премія за опіку; за 20 років – премія за заліснення. Оплата становить від 1000 до 1400 євро за гектар [19]. Завдяки такому підходу можна поступово при мінімальних фінансових затратах вирішити значну кількість проблем.

Механізм економічного регулювання земельних відносин пов'язаний з відшкодуванням втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва регулюється постановою № 1279 [18]. Цей документ прийняли у 1997 році. Сьогодні необхідно здійснити індексацію. Це дозволить врахувати тенденції ринку.

У 2015 році було розроблено проект постанови «Про внесення змін у постанову № 1279 «Про відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва»«. Документ ставив за мету повернути компенсаційну функцію через індексацію нормативів втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Введення в дію нормативно-правового акта дозволило б розширити перелік угідь за які відшкодовуються втрат, список угідь повинен був поповнитися перелогами та чагарниками.

«За оперативною інформацією територіальних органів Держземагентства України, у середньому за рік до відповідних місцевих бюджетів надходить 110 млн грн внаслідок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісо-

господарського виробництва, а саме: до обласних бюджетів – 27,5 млн грн; до районних бюджетів – 16,5 млн грн; до бюджетів міст районного значення, селищ і сіл – 66 млн гривень». На думку законодавця, «Завдяки проведенню індексації нормативів втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва (на коефіцієнт 7,474) розмір надходжень до відповідних місцевих бюджетів зросте майже в 7,5 разу і становитиме в середньому за рік 822,14 млн грн (обласний бюджет – 205,54 млн грн, районний бюджет – 123,32 млн грн, бюджети міст районного значення, селищ і сіл – 493,28 млн грн)» [20].

Впровадження нового механізму «позитивної» компенсації за вилучення земель із обігу призупинено, але навіть у такому вигляді цей механізм не повністю здатен забезпечити правову охорону земельних ресурсів. Розподіл коштів, які надходять за відшкодування втрат відбувається між обласними, районними,міськими,селищними радами та містами нерівномірно. Для міст виділяється 60% від загальної кількості бюджету. Враховуючи, не сільськогосподарський напрямок розвитку населених пунктів, ефективніше було б направити ці ресурси на проекти по поліпшенню угідь в сільській місцевості.

Фактично не існує економічного механізму врахування продуктивності угідь. Цей значний недолік законодавства не дозволяє порівняти економічні вигоди від цільового використання земельної ділянки та збитки пов'язані з вилученням земель.

Висновки. Розвиваючи та вдосконалюючи регулюючу, контрольну, стимулюючу та каральну функції держави в процесі правової охорони земель необхідно:

– створити систему державного управління, яка б забезпечувала: прийняття управлінських рішень щодо раціонального використання та охорони земель; досягнення максимального економічного і соціального ефекту при дотриманні екологічних вимог; оптимальне співвідношення розмірів виробництва з територіальними особливостями та враховувала природні умови територій.

– призупинити мораторій на проведення перевірок в сфері дотримання земельного законодавства;

– поновити обов'язковість землеустрою, особливо в сфері еколого-економічного обґрунтування сівозмін;

– прийняти дієві економічні санкції і стимули в сфері охорони земель, вважаючи економічні механізми основою державного регулювання політики в сфері земельних відносин;

– створити правові умови, за яких органи місцевого самоврядування та громадські інспектори зможуть ефективно здійснювати повноваження, контролюючи стан використання і охорони земель, враховувати соціальні чинники, як головні в сфері вдосконалення охорони земель і збереження земельних ресурсів;

– утворити органи державної виконавчої влади щодо здійснення моніторингу, контролю, охорони і збереження земельних ресурсів.

Список літератури:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.gov.ua
2. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17
3. Управління земельними ресурсами / За редакцією професора А.М. Третяка. Начальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2006 – 360 с.
4. Дорош О. С. Управління земельним ресурсами на регіональному рівні / О. С. Дорош. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 142 с.
5. Сташенко В. Ю. Державне управління земельними ресурсами України: історичні передумови та сучасний стан / В. Ю. Сташенко // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 171-180.
6. Євграфов О. Є. Теоретичні аспекти державного регулювання земельних ресурсів в Україні / О. Є. Євграфов // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 4. – С. 75-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2008_4_12
7. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш. І. Ібатуллін, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
8. Сохнич А. Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки / А. Я. Сохнич. – Львів: НВФ «Укр. технології», 2002. – 252 с.
9. Майстро С. В. Необхідність та напрями удосконалення механізму державного регулювання розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / С. В. Майстро // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. – Вип. 2(49). – С. 143-150.
10. Степенко О. Управління земельними відносинами в Україні: механізми та напрями розвитку / О. Степенко, О. Сакаль, Н. Третяк // Економіст. – 2014. – № 8. – С. 39-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2014_8_13
11. Земельне право: підручник / М. В. Шульга, Н. О. Багай, В. І. Гордєєв та ін. за ред. М. В. Шульги. – Х.: Право, 2014. – 520 с.
12. Постанова від 30 червня 2015 р. № 447 «Про ліквідацію територіальних органів Державної інспекції сільського господарства» – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/447-2015-%D0%BF
13. Розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 р. № 910-р – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249552874
14. Проект Закону про особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56558
15. З а к о н Ук р а ї н и «Про державний контроль за використанням та охороною земель» – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15
16. Наказ № 88 від 27.02.2002 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02

17. Шарий Г. І. Державне управління земельними ресурсами: стратегія і перспективи контролю та охорони земель / Г. І. Шарий / Землевпорядний вісник. 2011. – 1. – С. 8-10.
18. Власов В. І., Оніщук М., Овсянніков О. В. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 121-122.
19. Постанова КМУ № 1279 «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF
20. Власов В. І., Оніщук М., Овсянніков О. В. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 121-122.
21. Пояснювальна записка до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279» – Режим доступу: http://land.gov.ua/docs/nd-zd/027.pdf

Шарий Г.И., Голуб А.Э.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РАЗМЕЖЕВАНИЕ ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ

Аннотация
Проанализированы особенности правового регулирования в сфере земельных отношений. Значительное внимание уделено совершенствованию системы управления земельными ресурсами и структуры специально уполномоченных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления. Предусмотрено распределение функций в сфере систематических наблюдений за состоянием земель, а также оперативного вмешательства в правонарушениях землевладельцев и землепользователей, путем создания органа контроля за использованием и охраной земель, для достижения экономического роста и экологической безопасности. Дана характеристика экономическому стимулированию и санкциям, как важным элементам государственной политики в землепользовании. Предложены основные положения совершенствования контролирующей, стимулирующей и карающей функции государства в процессе правовой охраны земель.
Ключевые слова: мониторинг, охрана земель, правовое регулирование, контроль, мораторий, экологические санкции и стимулы.

Shariy G.I., Golub A.E.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

STATE DISTRIBUTION OF LAND PROTECTION

Summary
The peculiarities of legal regulation in the field of land relations are analyzed. Considerable attention is paid to improving the system of land resources management and the structure of specially authorized bodies of executive power and local self-government bodies. The distribution of functions in the field of systematic land surveys, as well as operational interference with offenses by landowners and land users, is provided by establishing a control body for the use and protection of land, to achieve economic growth and environmental security. The characteristics of economic incentives and sanctions as an important element of state policy in land use are given. The main provisions of the improvement of controlling, stimulating and punishing functions of the state in the process of legal protection of land are proposed.
Keywords: monitoring, land protection, regulation, control, moratorium, environmental sanctions and incentives.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070:004.738.5

РЕДАКТОРСЬКА ПІДГОТОВКА ТЕКСТОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ

Романюк Н.В.
Запорізький національний університет

У статті «Редакторська підготовка текстових елементів інформаційного Інтернет-видання» висвітлені особливості підготовки та редагування текстового наповнення Інтернет-видання. Окреслена дефініція поняття «Інтернет-видання», виділені основні його характеристики та особливості його редакторської підготовки. Також виокремлені вимоги до написання основного тексту, заголовків. Наголошено на тому, що оперативні новини можуть подаватися на сайт без редакторської вичитки-правки, але після публікації вони редагуються в режимі онлайн. Виділені й особливості роботи редактора та журналістів Інтернет-видань.
Ключові слова: Інтернет-видання, текст, Інтернет-текст, редакторська підготовка, заголовок.

Постановка проблеми. Інтернет-видання з кожним роком стають усе більш популярними, оскільки вони характеризуються такою перевагою над друкованою періодикою, як доступність і оперативність. Сучасні технічні засоби, наявність безпровідного підключення до Інтернету через мережі GPRS, WI-FI дає можливість публікувати матеріали про події вже за кілька хвилин після того, як вони відбулися. Усе це вимагає від редакторів Інтернет-видань багатьох навичок, що не є обов'язковими для фахівців, які працюють у звичайних друкованих ЗМІ. Це не тільки вміння користуватись комп'ютером та Інтернетом, але й знання особливостей саме Інтернет-текстів, електронної верстки матеріалів, роботи з оптимізації матеріалів сайту для пошукових систем, пошуку та публікації фотографій і відеороликів. Також редактор Інтернет-видання повинен уміти дистанційно керувати журналістами, яких ніколи не бачив, вправно розподіляти завдання між ними, контролювати оперативність та якість роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості роботи редактора над Інтернет-виданнями, зокрема інформаційними, аналізували такі фахівці, як Д. Гол, Л. Городенко, А. Геращенков, М. Чабаненко, З. Партико та інші. Однак системного, всебічного й ґрунтовні дослідження досі ще не було, чим і зумовлена **актуальність** теми нашої розвідки. **Мета** – визначення особливостей роботи редактора над інформаційним Інтернет-виданням, зокрема над таким його складником, як текст. **Об'єктом** дослідження є редакторська підготовка тексту для інформаційних Інтернет-видань.

Виклад основного матеріалу. За визначенням дослідниці Л. Городенко, Інтернет-видання – це інформаційний ресурс у текстовому, графічному, звуковому або відеоформаті, що повністю або частково відтворює традиційний періодичний або неперіодичний продукт (книга, фотоальбом, газета, журнал, телепрограма) чи є унікальним ЗМІ (Інтернет-медіа) [3, с. 58]. Інтернет-видання поділяють на інформаційні, інформаційно-аналітичні, аналітичні та спеціалізовані. Для інформаційних (www.korrespondent.net, www.obozrevatel.net, www.zaxid.net) властива високого рівня інформативність, широкий тематичний спектр, орієнтованість на велику аудиторію, стислість подачі матеріалу та оперативність. Завдяки принципу передачі цифрової інформації репортер миттєво може передати як текст і фото, так і звуковий чи відеоряд. Проте Інтернет-видання слід відрізняти від електронного, що є цифровим відображенням даних на магнітних/лазерних) носіях чи в Інтернеті.

І. Давидов поділяє Інтернет-видання на власне Інтернет-ЗМІ та Інтернет-версії традиційних ЗМІ. Далі він поділяє їх на новинарні, коментарійні та змішані; авторського, редакційного та змішаного контенту; монотематичні й політематичні; державні й ті, які належать медіа-групам, політичним і бізнесовим групам; регіональні та загальнонаціональні [4, с. 28]. Така типологія є надто багаторівневою для практичного позанаукового застосування, а також має недостатню широту охоплення та ґрунтується на засадах, що можуть викликати сумніви стосовно їхньої наукової актуальності. На нашу думку, жодна з цих класифікацій не є довершеною. Наприклад, розділяти Інтернет-видання за технологією поширення недоцільно, оскільки вона завжди однакова: матеріали публікуються на окремих сторінках сайтів і за необхідністю доповнюються анонсом на головній сторінці. Розрізняти за періодичністю також немає ніякого сенсу, бо їх можна оновлювати щохвилини.

Отже, інформаційні Інтернет-видання характеризуються тим, що містять матеріали, написані саме для них, або публікують тексти інших видань, вони переважно є політематичними й самостійними, хоча є й такі, що мають паперові аналоги, наприклад, українське видання «Кореспондент».

Оперативність Інтернет-видання дещо знижує літературну якість його текстів, вони стають менш детальними, редактор і коректор не завжди мають можливість і час їх перевірити. Утім читачі використовують таке джерело саме для того, щоб отримати певну інформацію якомога оперативніше. За додатковими даними та відшліфованими текстами в разі необхідності вони звертаються вже до друкованих видань.

Тексти в електронному вигляді сприймаються зовсім інакше, ніж на папері. Це зумовлює осо-

© Романюк Н.В., 2017

бливості редакторської підготовки тексту для Інтернет-видання. На відміну від друкованих, Інтернет-видання завдяки зниженим вимогам до якості текстів і дуже простій схемі web-верстки можуть існувати взагалі без редакторів та верстальників. Автор, що може бути як професійним журналістом, так і просто спостерігачем, зацікавленим у тій чи іншій проблемі, часто розміщує матеріал на сторінках видання самостійно. Це спричиняє досить низьку (порівняно з друкованою пресою) якість текстів, але сприяє оперативності поширення інформації в Інтернет-виданнях. До того ж, недоліки статті можна виправити вже після публікації, але це стандартна практика для тих Інтернет-видань, де редактор все-таки є.

На жаль, якість текстів у багатьох Інтернет-виданнях не витримує жодної критики, що пояснюється відсутністю професійних редакторів. Окремо слід виділити саме інформаційні Інтернет-видання, які вирізняються, по-перше, неабиякою оперативністю, що знижує якість тексту. По-друге, вони передбачають наявність інтерактивності, можливості залишати коментарі, пояснюючи в ній ставлення до проблеми, власну точку зору. По-третє, на відміну від друкованих, можуть можуть містити аудіо- та відеоінформацію, а також незліченну кількість фотографій [2, с. 195].

В інформаційних Інтернет-виданнях переважають «короткі» журналістські жанри: новини, замітки. У виданнях, які пишуть на економічні, політичні та інші важливі для суспільства теми, зазвичай, є також окремі розділи для аналітичних матеріалів, інтерв'ю, статей. До того ж редактор видання, спираючись на побажання власника або адміністратора, має сам визначати інформаційну політику, частоту оновлення, бажаний обсяг матеріалів, кількість ілюстрацій та позатекстових елементів та ін. Велика кількість завдань, що мають бути вирішені редактором такого видання, змушують виконувати роботу дуже оперативно, навіть швидше, ніж у редакціях щоденних газет. Додає проблем і необхідність слідкувати за коментарями користувачів: хоча цензура в нашій країні заборонена, але принаймні висловлювання, що містять неприпустимі в суспільстві слова, треба видаляти, аби не псувати імідж видання. І це також одне із завдань редактора інформаційного Інтернет-видання.

Редактор інформаційного Інтернет-видання має проводити той же комплекс дій, що й у друкованому виданні, зокрема: вичитувати рукопис автора, визначаючи, чи відповідає він певним вимогам (стилю видання, конкретній рубриці), чи повністю розкрита тема, чи достатня якість тексту та (у разі наявності) ілюстрацій, ним визначається структура твору, його обсяг, а при виявленні помилок він повинен повернути текст на доопрацювання журналістові, вказавши, що саме його не влаштовує [7, с. 193]. Насправді ж робота редактора Інтернет-видання полягає в дещо іншому. Так, репортажі з місця подій публікуються одразу після їх написання, тому інколи редактор читає їх уже з екрану свого комп'ютера. Якщо в тексті наявні значні помилки, він править його в режимі «онлайн». Читачі, що вже відкрили цей матеріал, побачать зміни після того, як оновлять сторінку браузера.

Повернення авторові матеріалу на доопрацювання практично не застосовується, оскільки на це потрібний час і стаття може втратити актуальність. Доопрацювання можливе в тих випадках, коли:

1) текст є аналітичним і глибше розглядає подію, що сталася в минулому, наслідки від неї, а отже, оперативність не є головним фактором якості;

2) новина вже є застарілою та не дозволить скласти конкуренцію новинам інших Інтернет-видань, а отже, є сенс попрацювати над нею довше та випередити конкурентів не швидкістю, а якістю тексту.

У сучасному редакційному процесі правка відбувається на екрані: це прискорює роботу та дозволяє дещо автоматизувати її завдяки програмному забезпеченню. На папері виконується лише коректура особливо важливих матеріалів.

Ідеальний Інтернет-текст уміщується в обсяг із 2000 знаків, причому важливо, щоб він був написаний без використання довгих конструкцій, без дієприслівникових зворотів та важких для розуміння метафор. Його завжди треба ділити на змістові блоки: абзаци та розділи із заголовками. Текст до 1500 символів має містити абзаци. Текст на 1500-2500 символів повинен ділитися на змістові блоки, а кожний розділ довжиною 800 знаків мусить мати власний підзаголовок [6, с. 224]. Останні існують для того, щоб стисло відображати зміст, а заголовок – щоб привертати увагу читача.

Якщо в Інтернет-тексті використовується перерахування, його оформлюють у вигляді списку, який візуально відокремлює один змістовий блок від іншого та допомагає кращому сприйняттю інформації:

– кожне речення має одну думку;

– кожен абзац містить конкретний змістовий блок [5, с. 19].

Ще одна проблема, яку має вирішувати саме редактор, – видалення нецензурних коментарів та тих, що суперечать законодавству, розпалюють міжнаціональну ворожнечу. На жаль, ця проблема взагалі не вирішується на сайті «Korrespondent.net», де майже під кожним політичним матеріалом є коментарі, часто нецензурні, про певні партії та конкретних лідерів. Вони рідко мають фактичну базу, яка виправдала б голосні висловлювання. Для полегшення праці редактора під час створення сайту необхідно передбачити відправку повідомлення на його e-mail про появу коментарів до кожного матеріалу. Також варто ввести фільтрацію за певними словами, список яких редактор може розширювати під час роботи над сайтом.

Важливий момент у діяльності редактора Інтернет-видання, особливо інформаційного, – керування командою авторів, кореспондентів, репортерів. Якщо згадати вимоги до оперативності в інформаційних Інтернет-виданнях, то вкрай необхідно сформувати правильну методику співпраці з авторами. Напирклад, треба на початку роботи написати інструкцію для авторів, у якій будуть викладені всі її важливі принципи, обговорені суми гонорарів за матеріали різних типів, приведені можливі суми штрафів за невчасне чи неякісне виконання роботи [1].

У результаті аналізу текстів Інтернет-видань «Korrespondent.net», «reporter.zp.ua», «portmone.name» виявлено, що вони відповідають майже всім вимогам, окрім деяких випадків, коли публі-

куються дуже важливі репортажні та аналітичні матеріали великого обсягу.

Редактори названих видань висувають такі вимоги до авторів тексту:

– використовувати прості слова, писати так, як автор розмовляє, але, звісно, не вживати сленгу та іншої «зниженої» лексики;

– писати зрозумілою лексикою, а термінами послуговуватися рідко й лише з поясненнями;

– формулювати короткі реченні, не більше 15 слів;

– використовувати короткі абзаці, до 5 речень.

І, навпаки, не слід:

– ускладнювати речення безліччю прикметників;

– використовувати професійний жаргон та скорочення. Якщо Інтернет-видання читає підготовлена аудиторія, це можливо, але непідготовлені люди не будуть шукати значень слів у словнику, вони будуть шукати текст, написаний зрозуміліше;

– пропонувати увазі читача статтю без абзаців та підзаголовків.

Особливі вимоги висувають і до заголовків. Інтернет-заголовок, на відміну від друкованого, не тільки позначає тему статті, але й виконує адресну функцію. Відірваний від тексту електронний заголовок присутній у списку статей, у результатах пошуку. Саме тому він майже ніколи не може бути пародійним та далеким від теми статті, як у друкованих ЗМІ [9]. Видання «Korrespondent.net», «reporter.zp.ua» в заголовку пояснюють тему матеріалу або приводять його найголовніший факт: «Будівництво мостів у Запоріжжі зупинилося», «В. Путін відвідав Крим». Видання «portmone.name» іноді публікує в заголовку ім’я особи або назву компанії, якої стосується текст: «Дэвид Линч в Запорожье», «Структура ВВП Украины – нестабильна».

Як відомо, існують два принципи подачі матеріалу: за принципами прямої та перевернутої піраміди. Принцип прямої піраміди полягає в тому, що інтерес до статті змінюється «вгору». Тобто спочатку йдуть другорядні факти, далі – найцікавіші, а головна інформація – в кінці статті. Принцип перевернутої піраміди, навпаки, полягає в тому, що найголовніша інформація йде спочатку, а лише у другій половині тексту обростає додатковою [8, с. 250]. Схему прямої піраміди в Інтернет-виданнях використовувати не варто, оскільки часто читачі бажають лише дізнатися про певний факт, де і коли він трапився, а всю іншу інформацію пропустити, зберігши так час. Якщо найважливішу інформацію розміщувати в кінці тексту, то вірогідність того, що її побачать, знизиться, а отже, враження читачів від матеріалів сайту буде гіршим [5, с. 19]. За правилом перевернутої піраміди пишуть тексти для всіх зазначених вище видань.

Висновки з дослідження й перспективи подальшого розвитку. Популярність онлайнових ЗМІ стрімко зростає. Враховуючи легкість доступу до інформації, опублікованої в Інтернет-виданнях, та швидкість її появи, можна робити висновок, що ця тенденція буде лише посилюватися. Під час просування інформаційного Інтернет-видання редактор бере участь у роботі над наповненням, а також над зовнішньою оптимізацією. Він має самостійно написати текст на головну сторінку з певним вмістом ключових слів, надати авторам рекомендації, як працювати з цими словами, створити чіткий перелік тем, що будуть висвітлюватися виданням. Редактор повинен чітко знатися на темі видання, уміти керувати командою на відстані, бути дуже оперативним, знати велику кількість технічних тонкощів, розуміти принципи створення текстів саме для Інтернет-видань.

Список літератури:

1. Блог уникального человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // arn. ro/ post/ 1010
2. Великий тлумачний словник української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: Перун. – 2009. – 1728 с.
3. Городенко Л. М. Класифікація новітніх медіа / Л. М. Городенко // Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник. – 2012. – Т. 49. – Жовтень-грудень. – С. 69-75.
4. Давыдов И. Массмедиа Рунета. Основные тенденции развития и анализ текущей ситуации / И. Давыдов. – М.: Середа, 2001. – № 11-12 – 35-38 с.
5. Збірник докладів конференції «Український регіональний Інтернет-форум – 2009» // Матеріали Українського регіонального Інтернет-Форуму, 8-9 квітня 2010 р.; [за ред. А. Геращенкова]. – Донецьк: БВ, 2009. – 37 с.
6. Зуев М. Продвижение сайтов в поисковых системах. Спасательный круг для малого бизнеса / М. Зуев, П. Маурус. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2007. – 304 с.
7. Ким М. Новостная журналистика. Базовый курс: Учебник / М. Ким. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 352 с.
8. Партико З. Загальне редагування / З. Партико. – Львів: Афіша, 2006. – 353 с.
9. Почему реклама не работает в Web [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www. webmascon. com/ topics/ adv/ 2a. asp

Романюк Н.В.
Запорожский национальный университет

РЕДАКТОРСКАЯ ПОДГОТОВКА ТЕКСТОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИНФОРМАЦИОННОГО ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИЯ

Аннотация
В статье «Редакторская подготовка текстовых элементов информационного Интернет-издания» освещены особенности подготовки и редактирования текстового наполнения Интернет-издания. Обозначена дефиниция понятия «Интернет-издание», выделены основные его характеристики и особенности его редакторской подготовки. Также выделены требования к написанию основного текста, заголовков. Отмечено, что оперативные новости могут подаваться на сайт без редакторской вычитки-правки, но после публикации они редактируются в режиме онлайн. Выделенные и особенности работы редактора и журналистов Интернет-изданий.
Ключевые слова: Интернет-издание, текст, Интернет-текст, редакторская подготовка, заголовок.

Romaniuk N.V.
Zaporizhzhia National University

EDITORIAL PREPARATION OF THE TEXT ELEMENTS IN AN INFORMATIONAL WED-EDITION

Summary
The article «Editorial preparation of the text elements in an informational Wed-edition» highlights the peculiarities of the preparation and editing of the text content of the Wed-edition. The definition of the concept of «Wed-edition» is outlined, with defining its main characteristics and features of editorial preparation. Also, there are specified the requirements for the writing of the body text, titles. It is accentuated that live news can be submitted to the site without editorial revision, but after publication, they are being edited online. Moreover there are described the peculiarities of Wed-edition editor and journalists' work.
Keywords: Wed-edition, text, Web text, editorial training, title.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 625.28(06)

РЕЗУЛЬТАТЫ МОДИФИКАЦИИ БЕНТОНИТОВЫХ РАСТВОРОВ ДЛЯ БЕСТРАНШЕЙНОЙ ПРОКЛАДКИ КОММУНИКАЦИЙ

Дмитриева Н.В.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры
Агафонова И.П.
Бендерский политехнический филиал
Приднестровского государственного университета имени Т.Г. Шевченко
(г. Бендеры, Молдова)

В статье описаны экологические аспекты применения бентонитовых растворов. Уменьшение стоимости бестраншейных технологий возможно при использовании глин Черкасского месторождения. В работе представлены эксплуатационные свойства и технологические регламенты приготовления бентонитовых растворов.
Ключевые слова: бентонит, горизонтально-направленное бурение, эксплуатационные свойства, технологический регламент.

Постановка проблемы. Одной из современных задач в области строительства является повышение эффективности строительного производства. В строительстве, как и в других отраслях народного хозяйства в наше время все больше находят применение новые технологии или усовершенствование старых [1].

К сожалению, с наступлением нового тысячелетия актуальность старых проблем ничуть не уменьшилась. Вопросы экологии по прежнему беспокоят прогрессивную часть человечества.

В условиях современного градостроительства с его тенденцией уплотненной застройки, природный ландшафт приобретает все возрастающее значение для физических и духовных потребностей человека.

Сегодня современный город нуждается в постоянном развитии и восстановлении систем подземных сооружений. Поэтому перед специалистами основная задача стоит в правильном выборе технологии с точки зрения энергоресурсных сбережений.

Однако технология устройства многочисленных заглубленных сооружений и инженерных сетей, требует специальных дорогостоящих инженерных мероприятий.

Для устройства инженерных коммуникаций в последнее десятилетие широко распространилось новое направление – бестраншейные технологии.

Анализ последних исследований и публикаций. На сегодняшний день среди известных технологий бестраншейной прокладки коммуникаций при строительстве и реконструкции коммунальных сетей наиболее востребованным является метод горизонтально-направленного бурения (ГНБ). Для его реализации необходим специальный глинистый раствор. Отсутствие высококачественных глинопорошков в Украине привело к достаточно интенсивному росту спроса на импортную дорогостоящую бентонитовую продукцию. Возникает задача: исследовать свойства и усовершенствовать приготовление глинопорошков в Украине, обладающих особыми эксплуатационными свойствами.

Исследованиями глинистых растворов занимались М.И. Смородинов, С.Ю. Жуховицкий, В.Д. Городнов, А.И. Булатов, У.Д. Мамаджанов, Ф.Д. Овчаренко, Дж.Р. Грей, Г.С.Г. Дарли, С.А. Рябоконь, А.И. Пеньков и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Существующая технология приготовления растворов заимствована из вертикального бурения и требует корректировки для применения при прокладке коммуникаций методом ГНБ.

Глинистый раствор, используемый при горизонтально-направленном бурении, представляет собой суспензию глинистого бентонитового порошка в воде. Основные характеристики используемые в буровом растворе глины – пластинообразная структура и высокая гигроскопичность, которые обеспечивают необходимые эксплуатационные свойства бурового раствора – вязкость и способность уменьшать трение.

Бентонитовый раствор выполняет следующие важнейшие функции:

- водонасыщение, размягчение грунта и его последующее разрушение (размыв);
- вынос из скважины на поверхность частиц разбуренной породы;
- гидравлическая передача мощности для привода забойного бурового инструмента;
- охлаждение и очистка бурового инструмента;
- поддержание устойчивости стенок скважины, предотвращение обвалов и осыпей;
- удержание частиц разбуренной породы во взвешенном состоянии при остановках бурения;
- кольматация стенок скважины для предотвращения попадания грунтовых вод в полость скважины и поглощения бурового раствора окружающей породой [2].

Общими свойствами бентонитовых глин являются дисперсность, адсорбционная способность, набухаемостъ, связующая способность и другие характеристики.

© Дмитриева Н.В., Агафонова И.П., 2017

Бентонитовый порошок представляет собой продукт сушки и тонкого помола природного материала – бентонитовой глины, сохранившей все свои коллоидно-химические свойства.

Глинопорошки имеют ряд преимуществ перед комовыми глинами. Во-первых, набухание частиц происходит быстрее; во-вторых смесь получается с малым содержанием твердой фазы; в-третьих, упрощение процесса приготовления бурового раствора непосредственно на объекте и др.

Одним из основных месторождений бентонитовых глин в Украине является Черкасское месторождение. Глины этого месторождения разрабатывают и выпускают для пригототовления суспензий при щитовой проходке тоннелей, для сооружения «стены в грунте», противофильтрационных завес, тиксотропных рубашек.

Для использования же их в области горизонтально-направленного бурения были необходимо исследование основных показателей бентонитовых глин и усовершенствование технологии приготовления растворов на их основе.

Изложения основного материала. К таким важным эксплуатационным показателям глинистого раствора для бурения относятся:

Выход бурового раствора – это показатель, зависящий от минералогического и химического состава порошка, а также от технологии его помола. Выход раствора определяет расход бентонитового порошка требуемого качества для приготовления бурового раствора.

Предельное статическое напряжение сдвига (ПНСН) – отражает прочность его коагуляционной структуры в статических условиях при небольших градиентах скоростей деформации системы.

Вязкость – характеризует подъемную силу раствора и определяется концентрацией и степенью гидратации взвешенных частиц. Определяется в лабораторных условиях вискозометром при 300 обр/мин и 600 обр/мин.

Условная вязкость – характеризует гидравлическое сопротивление бурового раствора течению.

Эффективная вязкость – косвенно характеризует вязкость бурового раствора как ньютоновской жидкости.

Пластическая вязкость – это та часть сопротивления течению жидкости, которая вызывается механическим трением.

Показатель фильтрации – косвенно характеризует способность раствора отфильтровываться через стенки скважины.

Показатель седиментации – косвенно показывает стабильность бурового раствора.

Толщина корки – определяет способность бурового раствора создавать малопроницаемую корку на стенках скважины. Исследование водоотдачи и толщины глинистой корки на приборе ВМ-6 сводится к определению скорости фильтрации жидкости при определенных условиях давления и времени [2]. Для сравнения показателей испытаний с показателями мировых стандартов.

На основе теоретического анализа особенностей реологического поведения буровых растворов и обобщения результатов известных исследований был разработан план эксперимента. Задачами эксперимента являлись:

– исследование влияния скорости перемешивания бурового раствора на его качество;

– исследование влияния времени перемешивания бурового раствора на его свойства;

– исследование влияния варьирования специальных технических средств (сменного оборудования лопастных смесителей), осуществляющих процесс перемешивания бурового раствора на его свойства.

Определено количество глинопорошка для получения 1 литра глинистого раствора соответствующее выходу, равному 20 м^3 глинистого раствора из 1 тонны глинопорошка. Содержание песка 0,02%, влажность глинопорошка – 10,58%. Исходная марка глинопорошка – ПБА 20 (выход раствора).

Для приготовления буровых глинистых растворов, как правило, применяют лопастные растворосмесители. быстроходные турбинные растворомешалки и глиномешалки различных типов. Приготовление раствора осуществляется непосредственно на объекте. Анализируя различные конструкции смесителей и объединяя их по такому признаку, как энергоемкость и эффективность перемешивания (достижение степени однородности раствора, которое в свою очередь, ведет к повышению качества и стабильности раствора) можно заключить, что лопастные растворосмесители наиболее полно отвечают предъявленным требованиям.

При проведении эксперимента варьировалась скорость перешивания бурового раствора.

Конструктивной особенностью разработанной модели лопастного смесителя является сменность его оборудования (лопастей) и конфигурации лопастей.

Виды сменного оборудования представлены на рисунке 1.

На первом этапе, на основании анализ оптимизационных диаграмм определено влияние времени перемешивания на технологические параметры специального раствора на основе бентонитов украинского производства. Установлено, что время приготовления таких растворов может быть сокращено до 15 минут по сравнению с рекомендуемым временем приготовления 20 минут.

На втором этапе работы исследовалось изменение параметров специального глинистого рас-

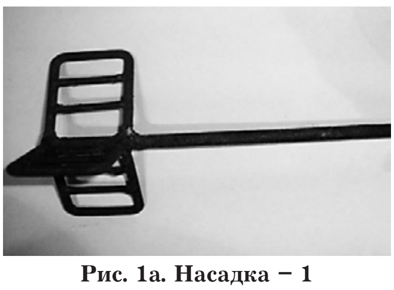

Рис. 1а. Насадка – 1

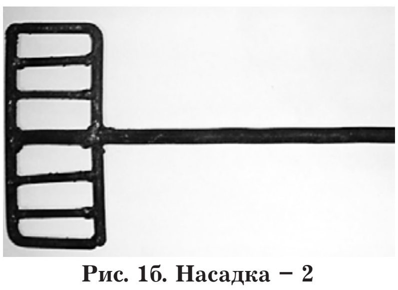

Рис. 1б. Насадка – 2

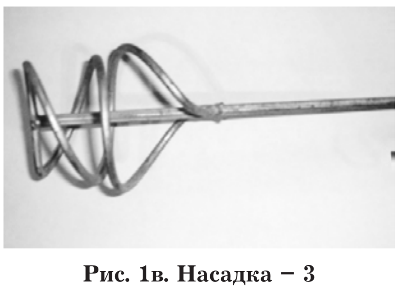

Рис. 1в. Насадка – 3

твора в зависимости от скорости перемешивания и вида оборудования. В первой части этого этапа исследования проводились на момент приготовления. В этом случае, оценивались вероятная и пластическая вязкости, условная вязкость раствора, изменения плотности раствора и показателя pH предельного динамического напряжения сдвигу (точка Йелда) и статического напряжения сдвигу. Исследования проводились для 9 различных составов. Составы отличались между собой количеством и видом добавок. Все составы перемешивались в течение 15 мин.

После изучения результатов основных свойств бентонитовых растворов [3, 4, 5, 6, 7] необходимо также учесть и подобрать его составы для различных геологических условий, технологической стадии процесса бурения, применяемых технологических приемов и типа применяемого оборудования .

Установлено, что для достижения требуемых величин некоторых свойств требуется технологический перерыв. Для установления продолжительности технологического перерыва были проведены дополнительные исследования.

Определение времени технологического перерыва на основании результатов исследования структуры геля (тиксотропия раствора) составов приготовленных насадкой 2 представлены в виде графика на рисунке 2.

Минимальная требуемая величина этого параметра – 3 Н/м^2. Растворы, модифицированные добавками импортного производства, достигают технологической готовности приблизительно через час. Растворам, модифицированным добавками украинского производства для достижения технологической готовности, требуется не менее 3 часов. Как видно из графика (рис. 2) раствору без добавок (состав 1) требуется технологический перерыв более 24 часов. При этом, в отличие от растворов на основе импортных глинопорошков, глинистый раствор на основе украинского сырья значительно большее время сохраняет работоспособные свойства без дополнительного перемешивания.

На основании полученных результатов исследований [4, 5, 6] разработан технологический регламент на приготовление специальных растворов на основе глинопорошков украинского производства для использования их при бестраншейной прокладке коммуникаций методом горизонтально-направленного бурения.

Технологический регламент приготовления специальных растворов из глинопорошка, модифицированного добавками украинского производства следующий:

1. Заливка расчетного количества воды с температурой не ниже 18°С.

2. Засыпка в смеситель расчетного количества глинопорошка, модифицированного химическими добавками украинского производства.

3. Предварительное перемешивание с использованием насадки 2 со скоростью 1600 об/мин в течение 5 минут.

4. Окончательное перемешивание с использованием насадки 2 в смесителе со скоростью 1000-1600 об/мин в течение 10 минут.

5. Перерыв для достижения раствором технологической готовности – не менее 3 часа.

6. Подача раствора к буровой головке.

Результаты натурных исследований на объекте внедрения (г. Коростень, Житомирская обл., с. Корсунцы, Одесская обл.) позволили откорректировать разработанную технологию приготовления специального раствора. Дополнения к технологическому регламенту приведены ниже.

1. Раствор следует готовить в специальной емкости перед началом работ и постоянно пополнять ее в процессе строительства пилотной скважины, расширения бурового канала и протягивания трубопровода.

2. Технологическая схема блока приготовления раствора на основе глинопорошков должна включать в себя емкость для перемешивания компонентов раствора, оснащенную загрузочной

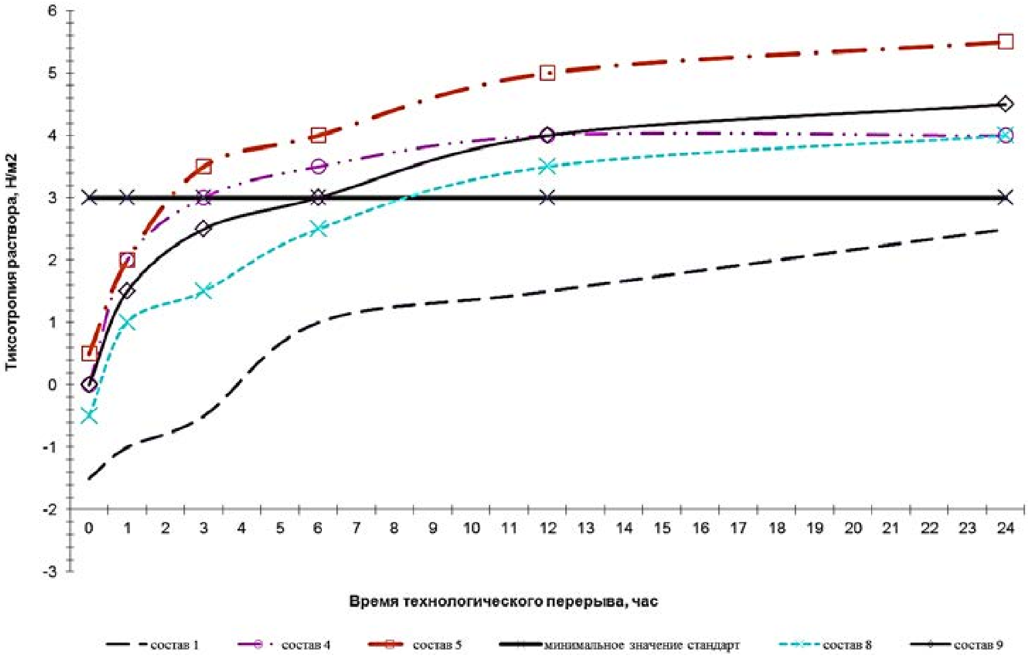

Рис. 2. Влияние показателя тиксотропии раствора на продолжительность технологического перерыва

воронкой и механическим смесителем с использованием насадки 2 и центробежный насос.

3. Приготовления бурового раствора с использованием данной схемы должно осуществляться в следующей последовательности.

3.1. В емкость залить необходимое (расчетное) количество воды, подать ее по замкнутому циклу с помощью насоса. Вода для приготовления глинистых растворов должна быть пресной и отвечать требованиям ГОСТ 23732-79. В случае если это необходимо, доводят качество воды до требуемого уровня, путем обработки химическими реагентами.

3.2. Порционно компоненты специального раствора загрузить через воронку, в смеситель.

3.3. Перемешивать компоненты с водой в течение 5 минут со скоростью 1600 об/мин с использованием насадки 2.

3.4. Дополнительно перемешивать компоненты течение 10 минут:

– со скоростью 1600-2200 об/мин при применении глинопорошок, модифицированный добавками импортного производства;

– со скоростью 1000-1600 об/мин – глинопорошок, модифицированный добавками украинского производства.

4. После окончания процесса перемешивания необходимо проверить соответствие основных технологических показателей раствора, требуемым.

5. Выдержать технологический перерыв для достижения раствором технологической готовности 1-3 часа, при использовании глинопорошков украинского производства, модифицированных добавками импортного производства – не менее 1 часа, украинских – не менее 3 часов.

6. После достижения технологической готовности подать готовый раствор из емкости для приготовления к установке ГНБ для использования в процессе бурения пилотной скважины, расширения бурового канала и протягивании трубопровода.

7. Обеспечить циркуляцию раствора в скважине, с помощью установки ГНБ в течение всего технологического процесса прокладки.

8. Минимальный объем раствора, необходимый для поддержания циркуляции, принимать в соответствии с расчетами, приведенными, в диссертационной работе.

Дополнения позволят использовать результаты, полученных в лабораторных условиях, при прокладке инженерных коммуникаций методом горизонтально-направленного бурения.

Основной результат производственной апробации то, что разработанная технология позволяет улучшить эксплуатационные показатели, сохраняя технологические показатели на требуемом уровне.

Различие результатов лабораторных исследований и производственной апробации составили 3-12%. В инженерном плане такую разницу результатов принято считать допустимой. Потому результаты лабораторных исследований можно считать достоверными.

Выводы и предложения. 1. Бестраншейные технологии прокладки инженерных коммуникаций позволяют производить работы с сохранением экологической обстановки городской среды

2. Разработанный технологический регламент приготовления специальных растворов из глинопорошка на основе глин Черкасского месторождения позволит использовать его при прокладке коммуникаций данным способом, сохраняя при этом все необходимые требования и качественные показатели.

3. Результаты модификаций бетонитовых растворов позволяют нам усовершенствовать технологию приготовления глинопорошков в Украине, что подтверждено натурными исследованиями.

Список литературы:

1. Орлов В.А., Орлов Е.В. «Строительство, реконструкция и ремонт водопроводных и водоотводящих сетей бестраншейными методами. – М.: Инфра-М, 2007, с. 13.
2. Рыбаков А.П. Основы бестраншейных технологий. Теория и практика. – М., 2005.
3. Круглицкий Н.Н., Мильковицкий С.И., Скворцов В.Ф., Шейнблюм В.М. «Траншейные стенки в грунтах». – К. «Наукова думка» – 1973, с. 97.
4. Дмитриева Н.В., Попов О.А. Оптимизация результатов исследования показателей пластической вязкости глинистого раствора в зависимости от способа приготовления. Вестник Одесской государственной академии строительства и архитектуры. Вып. 34: Одеса, 2009. – С. 371-377.
5. Дмитриева Н.В. Исследования водородного показателя раствора в зависимости от технологических режимов приготовления и конфигурации оборудования. Вестник Одесской государственной академии строительства и архитектуры. Вып. № 40. – Одесса, «Зовнішрекламсервіс» 2010. – С. 71-77.
6. Дмитриева Н.В., Лапина О.И. Влияния технологических параметров приготовления на показатель водоотдачи глинистого раствора для горизонтально-направленного бурения. Всеукраинский научно-технический и производственный журнал «Строительные материалы и изделия» – Киев, 2011 – С. 14-16.
7. Дмитриева Н.В., Попов О.А. Исследование влияния технологических режимов приготовления специальных растворов на показатели вероятной вязкости Вестник Одесской государственной академии строительства и архитектуры. Вып. № 48. – частина 1. – Одеса, 2012. – С. 134-140.
8. PN-EN ISO 13500 2006(4) Przemyst naftowy I gozowniczy Materialy do sporzadzania pluczek wiertniczych. Crecyfikacja I badania.

Дмитрієва Н.В.
Одеська державна академія будівництва і архітектури
Агафонова І.П.
Бендерська політехнічна філія
Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченко (м. Бендери, Молдова)

РЕЗУЛЬТАТИ МОДИФІКАЦІЇ БЕНТОНІТОВИХ РОЗЧИНІВ ДЛЯ БЕЗТРАНШЕЙНОГО ПРОКЛАДАННЯ КОМУНІКАЦІЙ

Анотація
У статті описані екологічні аспекти застосування бентонітових розчинів. Зменшення вартості безтраншейних технологій можливо при використанні глин Черкаського родовища. В роботі представлені експлуатаційні властивості і технологічні регламенти приготування бентонітових розчинів.
Ключові слова: бентоніт, горизонтально-направлене буріння, експлуатаційні властивості, технологічний регламент.

Dmitriieva N.V.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Agafonova I.P.
Bendery Polytechnic Branch
of the Pridnestrovian State University named after T.G. Shevchenko (Bender, Moldova)

RESULTS OF THE MODIFICATION OF BENTONITE SOLUTIONS FOR THE TRENCHLESS LAYING OF COMMUNICATIONS

Summary
The article describes the ecological aspects of using of bentonite solutions. A reduction in the cost of trenchless technologies is possible with using the of the clay of Cherkassy deposit. The paper presents the operational properties and technological procedures for the preparation of bentonite solutions.
Keywords: bentonite, horizontal- directional drilling, operational properties, technological regulation.

UDC 656.025.2

APPROACH TO DETERMINATION OF THE PASSENGER-HOUR COST IN URBAN PASSENGER TRANSPORTATIONS

Kopytkov D.M.
Kharkiv National Automobile and Highway University

The functioning of urban passenger transport is always accompanied by a significant social effect. In this connection, in the conditions of a market economy, the problem arises to quantitatively measure the effect. If we consider only the economic performance of urban passenger transport, for example, income, then this assessment of operation will take into account only the partial transportation results, neglecting social ones, the most important thing of which is a free human time. The passenger being an employee of the social, production or scientific spheres spends some time on the manufacture of products or services. In this regard, the proper evaluation of the time that would be used on production needs is the most important. In time of public transport operation, a cost of passenger-hour should be used to compare the social results of passenger transportation and the costs to achieve these results.
Keywords: passenger, passenger-hour cost, travel time, transportation process parameters.

Problem statement. As noted earlier, travel time costs can be estimated in value terms. For this purpose, a criterion is used, such as the time saved during the trip, reflected in the cost of one passenger-hour. The calculation of the passenger-hour cost is conditional, since it includes a number of factors, the actual value of which is either not known or difficult to determine as the significance of the time loss for each member of society is individual [1].

During the economic assessment of the passenger-hour cost, we proceed from the assumption that it is possible to assess the economic or social benefits that would be achieved by improving the operation of public passenger transport; then it saves the time spent by passengers on their trip from place of residence to working places. This approach to make a price of working time is also used in other sectors, when the volumes of production of various goods are taken into account for a time window. We believe that it is also acceptable for the urban transport, since the passengers are, mostly, the employees of any of the branches of the economy, science or education.

The passenger willing to change the place of his stay should not only pay for it, but, in addition, he should spend some time on the trip. While the cost of transportation is the category measured in monetary terms, the trip duration is measured in units of time. Therefore, in order to summarize the transportation costs and the time consuming they should be brought to the general measurement scale.

Analysis of recent research and publications. In the countries of the west from the 70s of the 20th century, a descriptive approach to determine the cost of passenger-hour based on a comparative analysis of alternatives differing in price and speed was widely developed [2, 3]: individual car trip, car pool, combined trips (car, high-speed urban passenger transport mode), various bus trips (for example, with the calling or pre-ordering). In the United States, a comprehensive time analysis has been carrying out based on the «cost-benefit» approach [4], i.e. in monetary terms, economic, cultural, social, environmental and other losses and gains of passengers and transportation industry should be estimated.

It is natural that the cost of a passenger's time may depend on the category of the population (for example, workers, employees, pensioners and students), the purpose of the trip (labor or social) and the time at which the trip takes place (peak, day or night hours). A detailed description of the different types of time [4] spent by the passenger on trips and the passenger viewpoint to this time are given, but there is no specific calculation of a passenger-hour cost.

There are several approaches to determine the cost of passenger-hour, in which the indicators are considered [5-8]: 1) the national income or the net value of products or services manufactured for 1 hour of working time; 2) own time passenger's evaluation; 3) losses in the labor productivity due to passenger's fatigue; 4) passenger's average salary; 5) percentage of the salary or household income, approximately up to 30%.

Consider briefly all the approaches. Approach (1) does not take into account the job quality and the employee skills. Approach (2) does not exclude a significant degree of subjectivity in the time valuation by the passenger, although it assumes some direct contact with the transportation service consumer. Approach (3) requires a special medical equipment and researcher's education to correctly explain the survey results. Approach (4) considers only the employee's salary without taking into account any other parameters (for example, the transportation process parameters). Approach (5) does not explain the value of 30% from an economic or technologic point of view.

In general, many authors [9-12] only point out the need to use a passenger-hour in evaluating the effectiveness of design solutions or innovations in passenger transport (changing the route, new rolling stock operation, operating new routes, etc.), however, do not provide a calculation technique.

At the same time the approach, in which an attempt was made to take into account the operational performance of passenger transportation had been proposed in [12]. However, its main disadvantage is the fact of development in the conditions of a plan-based economy and the use of the «car-kilometer» cost as the main transportation efficiency economic indicator, which currently is

© Kopytkov D.M., 2017

believed to be obsolete and inconvenient in calculation practice.

Unsolved aspects of the problem. Resulting from the analysis of approaches to determining the cost of a passenger hour, it should be concluded that authors suggest very different content ways to solving this problem that, however, do not allow calculating the value of this indicator unambiguously. Moreover, some of them are difficult to use in practice.

The above approaches have a common disadvantage — mostly, they do not consider the performance of urban passenger transportation (for example, trip parameters) and its influence on the passenger, which, in most cases, can reduce or increase his labor productivity, change the psycho-emotional state and, eventually, change the cost of time spent in urban transportation.

In addition, in the economic literature, the issues of quantitative measurement of the social effect have not sufficiently developed yet, while in the current conditions of management the expression of the activity results is most appropriate in terms of money.

Purpose of the article. The purpose of the article is to propose a technique for determining the cost of a passenger-hour taking into account the transportation process parameters and to demonstrate its practical application.

Main study statement. The lack of a well-developed and universally applied economic evaluation of free time in practice leads to the fact that the limits of socially expedient investments into the service sector are often established unreasonably. In the proposed approach, it should be used three categories as initial indicators — economic (route vehicle operation costs per hour), technological (vehicle capacity, capacity rate, operating speed and traffic headway) and social (waiting time, average trip distance) ones that represent the trip parameters.

Waiting time

$$t_w = \frac{H}{2}, \qquad (1)$$

Where H — traffic headway, hours.

Costs per 1 km

$$S_{km} = \frac{S_{hour}}{V_o}, \qquad (2)$$

where S_{hour} — vehicle operation cost per hour, UAH/hour;

V_o — operating speed, km/h.

Cost per 1 passenger-km

$$S_{pass.-km} = \frac{S_{km}}{V_o} = \frac{S_{hour}}{q \cdot \gamma \cdot V_o}, \qquad (3)$$

where q — passenger capacity, pass.;

γ — capacity rate.

After converting the cost per 1 passenger-hour

$$C_{pass.-hour} = \frac{S_{hour}}{q \cdot \gamma \cdot V_o} \cdot \frac{\frac{l}{\gamma}}{2 \cdot H} = \frac{2 \cdot S_{hour} \cdot l}{q \cdot \gamma^2 \cdot V_o \cdot H}, \qquad (4)$$

where l — average trip distance, km.

The influence of each of the trip parameters on the cost of an hour is shown in Figure 1.

As can be seen from the graphical representation of the dependence, this indicator is highly sensitive to changes in the passenger capacity, capacity rate, bus hour operation costs and passenger's trip distance.

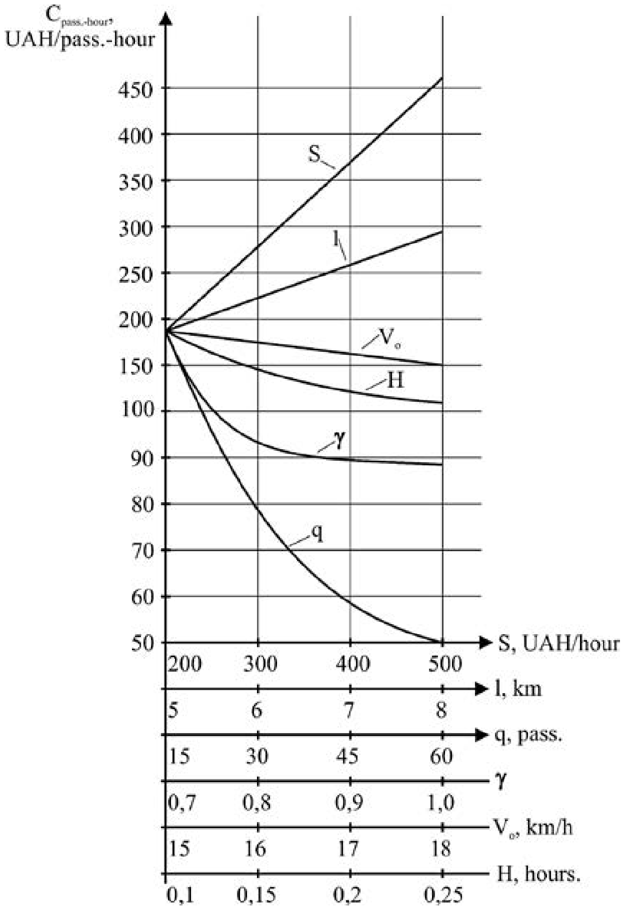

Fig. 1. The influence of the trip parameters on the passenger-hour cost

Source: developed by the author

Consider the practical application of the dependence obtained on the example of a bus route. Thus, the passenger-hour cost with the following average parameters: bus operation cost — 300 UAH/hour, passenger travel distance — 6 km, vehicle nominal capacity — 40 passengers, capacity rate — 0.7, operating speed — 18 km/hour and headway — 0.1 hour will make an average value of 102 UAH/pass.-hour.

It should be emphasized that the approach with the presentation of the time of passengers in value terms makes it possible to compare, for example, only the economic indicator, like the income of a passenger carrying enterprise with the social indicator — the total time spent by passengers and expressed in money terms.

Comparison of these two indicators can be used to assess the quality of urban passenger transport and ways to improve it. Here the following relations can be presented

$$\begin{cases} TC > I, \\ TC < I, \\ TC = I. \end{cases} \qquad (5)$$

where TC and I — total cost of passenger-hours and transport income for the i-th period, UAH, respectively.

Wherein *TC>I* testifies to the availability of significant reserves in improving the efficiency of transport services for urban passengers, then *TC<I* and *TC=I* indicates an almost perfect state of the urban passenger system functioning, which is not provided in practice.

Conclusions and recommendations. The proposed approach makes it possible to compare the social and economic results from the public transport functioning with the costs of achieving them, arising from the social standard – the passenger-hour cost. The basis for calculations can be the transportation process parameters.

The above technique cannot be considered as an exceptional one, but the indicator can also be reflected in the total national income of the state, since the so-called «non-transportation» effect of urban mass transit expressed by the passenger-hour cost is not currently taken into account when planning the urban passenger transportation development and other facilities that are significant from social and economic point of view.

References:

1. Горюнов А.П. Экономия времени и развитие личности / А.П. Горюнов. – Томск: Издательство Томского университета, 1984. – 170 с.
2. Gronau R. Economic approach to value of time and transportation choice / R. Gronau // Transportation Research Record. – 1976. – № 587. – Pp. 1-5.
3. Schuler R.E. The effect of socioeconomic factor on the value of time in comminuting to work / R.E. Shulter, J.W. Coulter // Transportation. – 1978. – № 4. – Pp. 381-401.
4. Transportation Cost and Benefit Analysis – Travel Time Costs. Victoria Transport Policy Institute. Режим доступу: http://www.vtpi.org/tca/tca0502.pdf
5. Ortuzar J.D. Modelling Transport / J.D. Ortuzar, L.G. Willumsen. – London: John Wiley & Sons, Ltd., 2011. – 607 p.
6. Тарский И. Фактор времени в транспортном процессе / И. Тарский [пер. с польск.]. – М.: Транспорт, 1979. – 308 с.
7. Иванова Е.А. Оценка задержек транспортного потока на улично-дорожной сети города: автореф. дис. на соискание степени канд. техн. наук: спец. 05.23.11 «Проектирование и строительство дорог, метрополитенов, аэродромов, мостов и транспортных тоннелей» / Е.А. Иванова. – Москва, 2005. – 27 с.
8. Notes on the Economic Evaluation of Transport Projects. Valuation of Time Savings. – Washington, The World Bank, 2005. – 13 p.
9. Корягин М.Е. Равновесные модели системы городского пассажирского транспорта в условиях конфликта интересов / М.Е. Корягин. – Новосибирск: Наука, 2011. – 140 с.
10. Аземша С.А. Оптимизация интервалов движения транспортных средств при городских перевозках пассажиров в регулярном сообщении / С.А. Аземша, А.Н. Старовойтов, С.В. Скирковский // Вестник Белорусского государственного университета транспорта: Наука и транспорт. – 2013. – № 1(27). – С. 1-8.
11. Бранзиа Р.Л. Экономические аспекты организации интермодальных пассажирских перевозок в крупных транспортных узлах (на примере московского мегаполиса): автореф. дис. на соискание степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – траспорт)» / Р.Л. Бранзиа. – Москва, 2010. – 26 с.
12. Tseng Y. Valuation of travel time reliability in passenger transport / Y. Tseng. – Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2008. – 187 p.
13. Блинкин М.Я. Экономическая оценка свободного времени в системе транспортного обслуживания городского населения / М.Я. Блинкин, В.А. Кириченко. Режим доступу: http://waksman.ru/Russian/Vehi/bliki1.htm

Копитков Д.М.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ПАСАЖИРО-ГОДИНИ ПРИ МІСЬКИХ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ

Анотація
Функціонування міського пасажирського транспорту завжди супроводжується значним соціальним ефектом. У зв'язку з цим в умовах ринкової економіки постає питання кількісного виміру такого ефекту. Якщо розглядати тільки економічні показники роботи МПТ, наприклад, доходи, то така оцінка роботи буде враховувати лише один з часткових результатів діяльності пасажирського транспорту, залишаючи без уваги соціальні результати, найважливішим з яких є час людини, частку з якого вона витрачає на виробництво продукції, а частку – у особистих цілях. Таким чином, відповідна оцінка часу, що міг би бути використаний для потреб виробництва, є дуже важливою. Для порівняння соціальних результатів пасажирських перевезень та витрат на досягнення цих результатів використовується вартісна оцінка пасажиро-години.
Ключові слова: пасажир, вартість пасажиро-години, час поїздки, параметри транспортного процесу.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Копытков Д.М.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СТОИМОСТИ ПАССАЖИРО-ЧАСА ПРИ ГОРОДСКИХ ПАССАЖИРСКИХ ПЕРЕВОЗКАХ

Аннотация
Функционирование городского пассажирского транспорта всегда сопровождается значительным социальным эффектом. В связи с этим, в условиях рыночной экономики возникает вопрос количественного измерения такого эффекта. Если рассматривать только экономические показатели работы МПТ, например, доходы, то такая оценка работы будет учитывать только один из частных результатов деятельности пассажирского транспорта, оставляя без внимания социальные результаты, важнейшим из которых является время человека, часть которого он тратит на производство продукции, а часть – в личных целях. Таким образом, соответствующая оценка времени, которое могло быть использовано для нужд производства, является важной составляющей процесса перевозок. Для сравнения социальных результатов пассажирских перевозок и расходов на достижение этих результатов используется стоимостная оценка пассажиро-часа.
Ключевые слова: пассажир, стоимость пассажиро-часа, время поездки, параметры транспортного процесса.

УДК 641.85

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ НОВІТНІХ ДЕСЕРТІВ

Левкун К.Ю., Польовик В.В., Бондар Н.П., Корецька І.Л.
Національний університет харчових технологій

В даній статті розглянуто питання розробки солодкої збивної страви – десерту «Самбук», оздоровчого призначення. А також підтвердження відповідності органолептичних і фізико-хімічних показників якості. Розглянуто вплив мальтодекстрину на структуру та піноутворюючу здатність десерту. Визначено вітамінний склад та енергетичну цінність страви. Зроблені висновки щодо доцільності використання плодово-ягідного пюре.
Ключові слова: десерт, страва, модель, зразок, якість.

Постановка проблеми. Розглядаючи їжу з точки зору калорійності ми не завжди розуміємо важливість поживної цінності продукту. Інколи рахуючи калорійність страви ми забуваємо про інші макро- та мікро- нутрієнти які також не менш корисні. Розглядаючи солодкі страви можна сказати, що вони є висококалорійними виробами але мають незбалансований склад основних складових, що в основному, спричинено високим вмістом жирів та вуглеводів і відносно низьким вмістом харчових волокон, вітамінів, тощо [1, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним компонентом, який забезпечує високу калорійність солодких страв та десертів є цукор. Він є високоефективним джерелом енергії для організму людини. Калорійність 100 г цукру складає 398 ккал. Цукор у харчових продуктах виконує роль не лише носія солодкого смаку, а й структуроутворювача та наповнювача маси [11].

Але в першу чергу цукор, що містить 99,75% цукрози і 0,25% нецукрів, вважають «чистими калоріями», очищеним від біологічно-активних речовин «незахищеним» вуглеводом, що миттєво всмоктується в кров, викликаючи різкі коливання рівня глюкози в крові і створює велике навантаження на інсулярний апарат людини. Надмірне вживання цукру може призвести до виникнення гіперглікемії – підвищеного вмісту глюкози в крові, що негативно впливає на функції підшлункової залози. Може виникнути і цукровий діабет, але якщо у людини є схильність до цієї хвороби.

При невеликих витратах фізичної енергії та надлишку споживання цукру частина його перетворюється на жир, що сприяє підвищенню рівня холестерину і тригліцеридів у крові – розвивається ожиріння, атеросклероз та ішемічна хвороба серця [11].

Саме тому солодкі страви та десерти є перспективними базовими об'єктами для створення спеціальних продуктів оздоровчого призначення, збагачених на необхідні для організму людини речовини.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження впливу мальтодекстрину на структуру десертів, зниження калорійності його, а також підвищення вмісту макро- і мікроелементів за рахунок внесення нетрадиційної сировини, ягідного пюре, при цьому дотримання піноутворюючої здатності десерту та збільшення піностійкості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз рослинної сировини, яку використовують при приготуванні десерту самбук показав широкий спектр використання плодово-ягідної та овочевої сировини [8].

© Левкун К.Ю., Польовик В.В., Бондар Н.П., Корецька І.Л., 2017

Нами запропоновано використання журавлини, яка володіє цікавим хімічним складом, який наведено в таблиці 1 [10].

Також, з проаналізованих літературних джерел відомо, що в пюре з журавлини міститься бензойна кислота у кількості 122 мг та сорбінова кислота у кількості до 2,5 мг на 100 г продукту; активна кислотність ягід дорівнює 3,2±0,1 pH, тому можна зробити висновок, що журавлина може бути ефективним консервантом при приготуванні солодких страв та десертів, тому, і використання журавлини буде впливати на технологічні показники самбуку [9].

Таблиця 1

Хімічний склад журавлини

Складові речовини	Кількість елементу на 100 гр продукту
Вода	87 г
Білки	0,39 г
Жири:	0,13 г
− насичені	0,011 г
− мононенасичені	0,018 г
− поліненасичені	0,055 г
Вуглеводи:	12,20 г
− цукри	4,04 г
− харчові волокна	4.6 г
Ретинол (вит. А):	3 мкг
− β-каротин	36 мкг
Тіамін (В1)	0,012 мг
Рибофлавін (В2)	0,020 мг
Ніацин (В3)	0,101 мг
Піридоксин (В6)	0.057 мг
Фолацин (В9)	1 мкг
Аскорбінова кислота (вит. С)	13,3 мг
Токоферол (вит. Е)	1.2 мг
Вітамін К	5.1 мкг
Кальцій	8 мг
Залізо	0,25 мг
Магній	6 мг
Фосфор	13 мг
Калій	85 мг
Натрій	2 мг
Цинк	0,1 мг
Мідь	0,06 мг

Джерело: розроблено авторами за даними [17, 14]

Для утворення стійкої піни десерту, потрібна відповідна в'язкість вихідного розчину і низький поверхневий натяг на межі розділення фаз рідина − повітря. Для полегшення процесу збивання і одержання більш стійких пін, як поверхнево-активну речовину використовують яєчний білок. Низький поверхневий натяг яєчного білка дозволяє зменшувати товщину прошарку середовища між пухирцями з утворенням великої поверхні розділення. Одночасно в'язкість рецептурної суміші перешкоджає зниженню товщини прошарку, що може призвести до його розриву і коалесценції пухирців повітря.

Стабільність піни пояснюють структурно-механічними властивостями адсорбційних шарів і термодинамічною стійкістю рідких прошарків яєчного білка.

Адсорбційні шари сповільнюють стікання рідини в плівці, знижують швидкість зменшення її товщини. Разом з тим ці шари, надають плівці високої структурної в'язкості і механічної міцності, ніби створюють пружний каркас, що забезпечує піні відповідні фізико-хімічні властивості твердого тіла.

Піноподібні маси через низький вміст сухих речовин і обмежену в'язкість є нестійкими системами. Під дією сил поверхневого натягу і стікання рідини плівки каркасу стають тоншими і поступово руйнуються [12].

Тому для більшої стійкості піни ми рекомендуємо використовувати сухий яєчний білок та мальтодекстрин.

Нами були розроблені модельні зразки з нативним яєчним білком − МЗ-1, з сухим яєчним білком − МЗ-2, з сухим яєчним білком і мальтодекстрином − МЗ-3 (рис. 1).

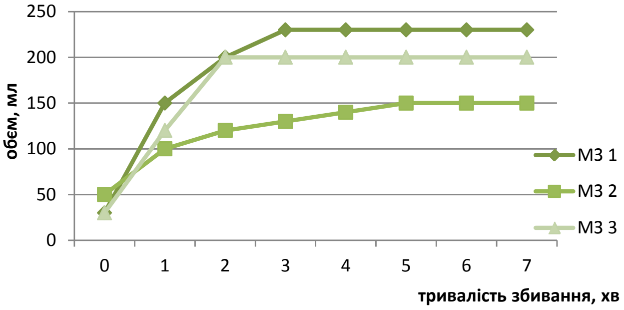

Рис. 1. Динаміка утворення об'єму яєчної піни

Джерело: розроблено авторами

Аналіз досліду показав, що найкращу піноутворюючу здатність має МЗ1.

При додаванні цукру до яєчного білку, піноутворююча здатність зразка знижується на 75 мл об'єму. Аналіз отриманих даних показав, що піноутворююча здатність МЗ-3 є найбільш подібною до МЗ-1.

Традиційно, при приготуванні самбуку використовують яблучне пюре з вмістом сухих речовин 13-14%. У якості нетрадиційної сировини дослідники пропонують використання ягід обліпихи, калини, фізалісу та горобини [9, 13].

Але пюре з журавлини має значну кількість пектину, що обумовлює хорошу желюючу здатність журавлинової пасти. За своїми властивостями пектин журавлини вигідно відрізняється від пектину інших ягід. М'якоть (у вигляді пасти) журавлини утворює щільну драглеподібну масу при вмісті цукру в ній 40...42%, в той час як при використанні інших ягід і фруктів на отримання драглеподібної структури страви необхідно не менше 65% цукру [3, 4, 15, 17].

Тому подальші дослідження були направлені на вивчення можливості введення пюре з журавлини в рецептуру десерту. Нами були обрано контрольних зразок «Самбук яблучний» − МЗ-1 та розроблені модельні зразки «Самбук яблучний» МЗ-2 (з введенням 10% пюре журавлини), «Самбук яблучний» МЗ-3 (з введенням 20% пюре журавлини) та «Самбук яблучний» МЗ-4 (з введенням 30% пюре журавлини), які за своїм складом відрізняються вмістом та видом яєчного білку, носієм солодкого смаку, вмістом фруктового наповнювача. В виготовлених зраз-

ках модельних десертів досліджували фізико-хімічні показники десертів та проводили математично-статистичні обрахунки отриманих даних (рис. 2) [3, 4].

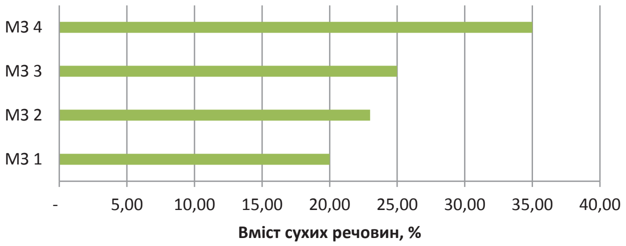

Рис. 2. Вміст сухих речовин у досліджуваних зразках

Джерело: розроблено авторами

Проаналізувавши отримані данні, ми бачимо, що найбільшу кількість сухих речовин має дослідний зразок МЗ-4, що пояснюється, на нашу думку, вмістом пектинових речовин в пюре журавлини.

Результати визначення кислотності дослідних зразків наведено на рис. 3.

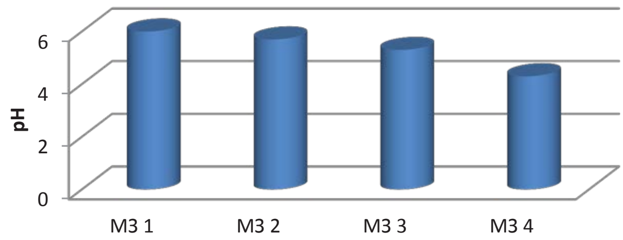

Рис. 3. Визначення кислотності в інноваційному десерті

Джерело: розроблено авторами

Одним з вагомим показником якості десертів є питомий об'єм виробів. Результати визначення питомого об'єму дослідних зразків наведено на рис. 4.

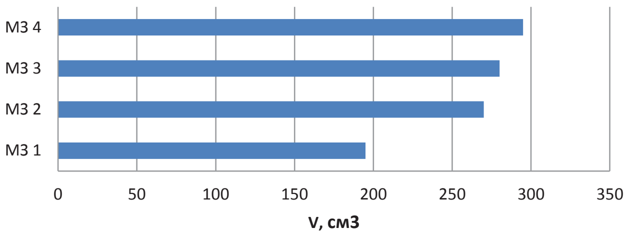

Рис. 4. Визначення питомого об'єму інноваційних десертів

Джерело: розроблено авторами за даними

Як бачимо, додавання пюре з журавлини має суттєвий вплив на підвищення питомого об'єму страви, а зміна концентрації пюре суттєвого впливу питомий об'єм не має.

В модельних дослідах десертів було визначено органолептичну оцінку та розраховано показник якості виробів. Аналіз профілограм та з'ясовано, що найвищий критеріальний бал має зразок з додаванням 20% пюре журавлини, порівняно з контрольним зразком – критерій якості нового десерту становить 416,6 балів і більший від контрольного зразку на 22,1 бали (розраховано за методом «багатокутник якості» [7]) (рис. 5).

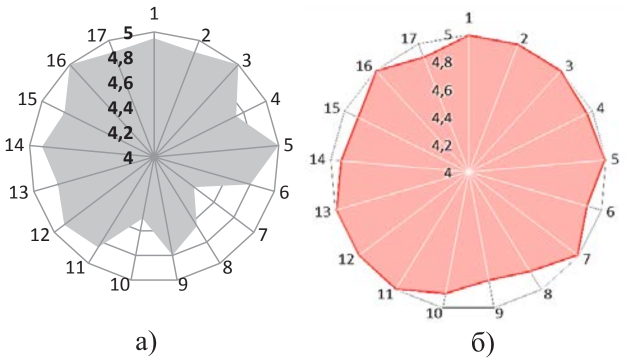

Рис. 5. Профілограми органолептичних показників якості нових десертів. а – контрольний зразок; б – дослідний зразок

1 – зовнішній вигляд; 2 – стан поверхні; 3 – однорідність поверхні; 4 – колір; 5 – чистота; 6 – однорідність кольору; 7 – інтенсивність; 8 – смак; 9 – солодкість; 10 – інтенсивність смаку; 11 – запах; 12 – чистий; 13 – виразний; 14 – консистенція; 15 – щільність; 16 – м'якість; 17 – однорідність.

Джерело: розроблено авторами

Аналізуючи хімічний склад досліджуваного зразка, який представлений в таблиці 2, виявлено, що калорійність продукту знижена на 40,1%; а також збільшився вміст вітамінів (таблиця 3).

Таблиця 2

Хімічний склад та калорійність самбуку [17]

Назва показника	Контрольний зразок	Експериментальний зразок
Білки, г	2,18	0,784
Жири, г	0,786	0,262
Вуглеводи, г	26,863	17,117
Калорійність, ккал	123,243	73,93

Джерело: розроблено авторами за даними [17]

Таблиця 3

Вітамінний склад досліджуваних зразків [17]

Вітаміни	Самбук яблучний (контрольний зразок) / на 100 гр продукту	Самбук яблучний з журавлиною (дослідний зразок) / на 100 гр продукту
Вітамін А, мг	0,02	0,005
Вітамін В1 (тіамін), мг	0,01	0,5
Вітамін В2 (рибофлавін), мг	0,04	2,04
Вітамін В6 (піридоксин), мг	0,04	0,17
Вітамін В9 (фолієва), мкг	1,1	1,1
Вітамін С, мг	13,7	25
Вітамін Е (ТЕ), мг	0,3	1,2
Вітамін РР (ніациновий еквівалент), мг	0,4988	23,4
Вітамін В12 (кобаламін), мг	0,003	0,08
Вітамін В5 (пантотенова), мг	0,05	0,27
Вітамін Н (біотин), мкг	0,4	7,3
Сума	16,1	61

Джерело: розроблено авторами за даними [17]

Висновки. Проведені дослідження дозволили визначитись доцільність додавання пюре з журавлини в технології десертів. В наших дослідженнях було обрано раціональну рецептурну композицію. Встановлено, що зразки десертів з додаванням мальтодекстрину і сухого яєчного білку показують найкращі фізико-хімічні показники якості, а використання пюре журавлини дозволяє отримати високі органолептичні показники страви.

Список літератури:

1. Польовик В. В. Аналіз харчової цінності солодких страв / В. В. Польовик, Я. Ю. Бендас, І. Л. Корецька // Якість і безпека харчових продуктів: тези доп. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 листопада 2015 р. / Національний університет харчових технологій; М-во освіти і науки України. – К.: НУХТ, 2015. – С. 223-224.
2. Дочинець І. В. Зниження калорійності продуктів за рахунок використання мальтодекстринів / І. В. Дочинець, В. В. Пильовик, І. Л. Корецька // Якість і безпека харчових продуктів: тези доп. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 листопада 2015 р. / Національний університет харчових технологій; М-во освіти і науки України. – К.: НУХТ, 2015. – С. 36-38.
3. Технологія та лабораторний практикум кондитерських виробів і харчових концентратів: навч. посіб. / за ред. проф. А. М. Дорохович і проф. В. М. Ковбаси. – К.: Фірма «ІНКОС», 2015. – 632 с.
4. Лабораторний практикум із загальних технологій харчової промисловості: навчальний посібник / за ред. В. Ф. Доценка. – Київ: Кондор-Видавництво, 2016. – 380 с.
5. Польовик В. В. Структура білкового десерту залежить від технологічних властивостей рецептурних компонентів / В. В. Польовик, І. Л. Корецька // Хлебный и кондитерский бизнес. – 2016. – № 6. – С. 36-38.
6. Бендас Я. Ю. Вплив цукрозамінників на утворення пінної структури у змінних десертах / Я. Ю. Бендас, В. В. Польовик, І. Л. Корецька // Оздоровчі харчові продукти та дієтичні добавки: технології, якість та безпека: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 12-13 травня 2016 р. – К.: НУХТ, 2016. – С. 99-101.
7. Корецька І. Л. Оцінювання нових харчових виробів за допомогою критерію «Багатокутник якості» / І. Л. Корецька, Т. В. Зінченко // Наукові праці НУХТ. – 2003. – № 14. – С. 64-65.
8. Левкун К. Ю., Польовик В. В., Бондар Н. П, Корецька І. Л. Використання нетрадиційної сировини при виготовленні десертів / Левкун К. Ю., Польовик В. В., Бондар Н. П, Корецька І. Л. // Овочівництво і баштанництво: історичні аспекти, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку: Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (у рамках ІІ наукового форуму «Науковий тиждень у Крутах – 2017», 13-14 березня 2017 р., с. Крути, Чернігівська обл.) / ДС «Маяк» ІОБ НААН: у 2 т. – Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2017. – Т. 1. – 296 с.
9. Оболкіна В. І. Застосування напівфабрикатів з дикорослих плодів та ягід для подовження терміну придатності кондитерських виробів / В. І. Оболкіна, І. І. Сивній, Н. В. Олексієнко // Ресурсо- та енергоощадні технології виробництва і пакування харчової продукції – основні засади її конкурентоздатності: матеріали V Міжнародної спеціалізованої науково-практичної конференції, 14 вересня 2016 р., м. Київ. – К.: НУХТ, 2016. – С. 124-125.
10. Клюква [Електронний ресурс] Офіційний сайт порталу «Wikipedia» – 2016. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Клюква – Дата звернення 26.05.2017 р.
11. Штангеєва Н. І. Цукор у харчуванні людини / Н. І. Штангеєва, Л. С. Клименко // Цукор України. – 2007. – № 3. – С. 2-4.
12. Пушка О. С. Використання структуроутворювачів у десертах пінної структури / О. С. Пушка, І. Л. Корецька // Новітні тенденції у харчових технологіях та якість і безпечність продуктів: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф., 10-11 квітня. – Львів: Ліга прес, 2014. – С. 31-34.
13. Левкун К., Польовик В. Аналіз антиоксидантних властивостей не традиційної сировини для виготовлення збивних солодких десертів / Левкун К., Польовик В. // Творчий пошук молоді – курс на ефективність: тези доповідей VII Міжнародної науково-теоретичної інтернет-конференції молодих учених, аспірантів, студентів, 25 лютого 2016 р. – Хмельницький: ХКТЕІ, 2016. – 446 с.
14. Булдаков А. С. Пищевые добавки. Справочник. – Санкт-Петербург, «Ut», 1996. – 240 с.
15. Скурихин И. М. Все о пище с точки зрения химика: Справ. издание / И. М. Скурихин, А. П. Нечаев. – М.: Высшая школа, 1991. – 288 с.
16. Смоляр В. И. Рациональное питание / В. И. Смоляр. – К.: Наук. думка. – 1991. – 368 с.
17. Химический состав российских пищевых продуктов: Справочник / под ред. И. М. Скурихина и В. А. Тутельяна. – М.: ДеЛи принт, 2002. – 236 с.

Левкун К.Ю., Полевик В.В., Бондарь Н.П., Корецкая И.Л.
Национальный университет пищевых технологий

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ НОВЕЙШИХ ДЕСЕРТОВ

Аннотация
В данной статье рассмотрены вопросы разработки сладкой сбивной блюда – десерта «Самбук», оздоровительного назначения. А также подтверждение соответствия органолептических и физико-химических показателей качества. Рассмотрено влияние мальтодекстрин на структуру и пенообразующие способность десерта. Определены витаминный состав и энергетическую ценность блюда. Сделаны выводы о целесообразности использования плодово-ягодного пюре.
Ключевые слова: десерт, блюдо, модель, образец, качество.

Levkun K.Yu., Polevik V.V., Bondar N.P., Koretskaya I.L.
National University of Food Technology

INVESTIGATION OF THE STRUCTURE OF NEW DESSERTS

Summary
This article discusses the development of a sweet dessert dish – dessert «Sambuc», health-giving purpose. Also confirmation of conformity of organoleptic and physico-chemical quality indicators. The influence of maltodextrin on the structure and foaming capacity of the dessert is considered. Identified vitamin composition and energy values dishes. Making conclusions about expediency of using fruit and berry puree.
Keywords: dessert, dish, model, sample, quality.

УДК 677.075.6

РОЗРОБКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ОДЯГУ ДЛЯ МАЙБУТНІХ МАМ З ПІДТРИМУЮЧИМ ЕФЕКТОМ

Литвиненко Н.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті проведено функціональний аналіз існуючих моделей одягу для вагітних та бандажних виробів для них. Розроблено колекцію для майбутніх мам з 5 моделей різних фасонів суконь в українському стилі. На основі проведених досліджень розроблено нову конструкцію підспідничників з підтримуючим ефектом. Підтримуючий ефект створює вставна еластична стрічка в конструкції підспідничника в області живота, яка створює відповідний тиск на тіло жінки та підтримуючий ефект. Спеціальний одяг для вагітних підлаштовується під мінливі пропорції жіночого тіла та сприяє гарному розвитку малюка.
Ключові слова: бандаж, еластична бандажна стрічка, подвійний еластичний основов'язаний трикотаж, колекція, підспідничник, функціональний одяг для вагітних.

Постановка проблеми. Згідно з статистичними даними України чисельність жителів України постійно знижується. Максимум чисельності населення України був відзначений в 1993 році, коли вона досягла 52,2 млн. Тож в наш час в Україні створюються всі благодійні умови для народження немовлят: соціальні виплати на утримання новонародженого, відкриття спеціальних центрів та курсів для майбутніх мам, розробка компресійних виробів та одягу для вагітних [1], [2].

Згідно з європейськими стандартами компресійний трикотаж для вагітних слід використовувати з перших днів вагітності та протягом 6 місяців після народження дитини [3]. Компресійний трикотаж володіє підтримуючим ефектом і створює розподілений тиск там, де він необхідний, так як під час вагітності організм майбутньої мами відчуває підвищення навантаження. Вага жінки не тільки збільшується, але і розподіляється інакше, ніж до вагітності, що впливає і на ходу, і на поставу, і на положення внутрішніх органів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Носіння бандажа [4] зазвичай рекомендується з 4-5 місяця (16-20 тижнів) вагітності, коли плід починає найбільш активно розвиватися, що викликає істотне збільшення розміру живота.

У випадку, коли бандаж правильно підібраний і закріплений – він приносить користь у вигляді:
- зниження навантаження на нижню частину спини;
- підтримки зростаючого живота;
- підтримки м'язів передньої черевної стінки;
- зниження ризику утворення розтяжок на стегнах і животі;
- зниження ризику утворення гриж;
- зниження ризику опущення живота після пологів;
- полегшення / усунення болю в спині;
- полегшення навантаження на хребет;
- фіксація дитини в правильному положенні.

Протипоказань щодо використання допологового бандажа практично немає, за винятком деяких видів шкірних захворювань, при яких неприпустиме щільне покриття тіла або тиск на певну область.

Виділяють три основні типи бандажів, рекомендованих до використання вагітними жінками:
- бандаж-труси;
- бандаж-пояс;
- комбінований бандаж.

Кожен з них має свої особливості, переваги і недоліки.

Бандаж – труси – вид допологового бандажа (рис. 1), що являє собою нижню білизну – труси з високим верхом (трикотажна вставка для живота) і щільну еластичну вставку в центральній частині, яка розтягується по мірі збільшення животика, прилягає до області попереку, а спереду проходить під животом, даючи йому необхідну підтримку без здавлювання. Чим ширше стрічка, тим ефективніше бандаж. Передня вставка має завищену лінію талії, повністю закриває живіт

© Литвиненко Н.М., 2017

і «росте» разом з ним, не спричиняючи на нього тиску [4].

Рис. 1. Бандаж-труси

Бандаж-пояс – вид допологового бандажа (рис. 2), який при посадці на тіло облягає область попереку і низу живота, фіксується за допомогою липучок [4].

Рис. 2. Бандаж-пояс

Одягати бандаж-пояс рекомендується на нижню білизну або поверх колготок. Слід мати на увазі, що широкий і щільний підтримуючий пояс буде давати кращий ефект і менше деформуватися при носінні (скочуватися, збиратися в складки, врізатися в тіло). Бандаж дає можливість регулювати облягання за рахунок бічних клапанів. Більшість моделей мають три клапани на «липучці» для додаткового регулювання розміру. Якщо в процесі носіння виявляється, що бандаж став більше тиснути на живіт або навпаки розтягнувся, то бічні клапани дозволяють відрегулювати діаметр, не розстібаючи бандаж.

Комбінований (допологовий + післяпологовий) бандаж (рис. 3) являє собою двосторонній пояс ортопедичної конструкції, у якого одна сторона набагато ширше іншої, посилена жорсткою накладкою і пружними кісточками. Бокові клапани-липучки дозволяють регулювати розмір і ступінь утягування пояса, не знімаючи його [4].

Рис. 3. Комбінований бандаж

Більшість жінок обирають бандаж-труси з естетичної точки зору, але цей варіант згодом виявляється не практичним, коли вагітна жінка усвідомлює необхідність покупки як мінімум ще однієї пари трусиків на зміну. Купівля комбінованого або бандажа-поясу буде більш раціональним рішенням як щодо вартості, так і щодо функціональності. Враховуючи той факт, що носіння бандажа після пологів допомагає швидше відновлюватися (фіксація внутрішніх органів) і сприяє швидкому втягуванню розтягнутої шкіри живота (естетичний ефект), то купівля комбінованого бандажа з естетичним зовнішнім виглядом здається найвигіднішим варіантом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одяг для вагітних один із головних факторів чудового самопочуття вагітної жінки, тож він створюється з урахуванням різних анатомічних особливостей фігури жінки «в цікавому положенні». Одяг може «рости» разом з мамою, змінюючи при цьому свою конфігурацію і обсяги. Це дозволяє організму розвиватися без збоїв: не порушується кровообіг, не перетискається сам живіт з малюком.

Спеціальний одяг для вагітних підлаштовується під мінливі пропорції жіночого тіла, що сприяє гарному розвитку малюка [4]. Одним з таких виробів є бандаж, який, на жаль, вагітні не можуть носити під верхнім одягом, адже іноді бандаж створює дискомфорт майбутній мамі. Зазначений дискомфорт виникає, в більшості випадків влітку, коли стоїть спека, а бандажний виріб потрібно одягти під одяг, що знижує естетичний вигляд верхнього одягу та комфортність самого виробу. Тому й постало завдання створити одяг для майбутніх мам та модель підспідничника для вагітних з підтримуючим ефектом, використання якого створює естетичний вигляд та є комфортним у використанні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка функціонального одягу для вагітних з підтримуючим ефектом та вдосконалення підспідничника зі вставкою із еластичного трикотажу чи еластичної стрічки, яка здійснює підтримуючий ефект.

Відповідно до поставленої мети в статті вирішувалися наступні завдання:

– проведено функціональний аналіз існуючих моделей одягу для вагітних та бандажних виробів для них;

– на основі проведених досліджень розроблено нову конструкцію підспідничників з підтримуючим ефектом.

Виклад основного матеріалу. Бандаж – це спеціальне пристосування, що забезпечує підтримку живота, який збільшується в період вагітності. Виглядає бандаж як широка еластична стрічка з липучками або застібками [4].

Проаналізувавши відомі еластичні вироби, зроблено висновок, що бандажні вироби для вагітних є досить актуальними в наш час, але вони повинні мати гарний зовнішній вигляд та бути комфортними.

Вагітність – найгарніший період у житті кожної жінки. Це прекрасний час очікування маленького чуда, тому майбутній мамі дуже хочеться бути найкрасивішою. Адже правду кажуть, що найкрасивіша жінка – вагітна, тому підкреслити всю красу цього положення, а також ніжність і жіночність допоможуть модні сукні для майбутніх мам [5].

Прагнення зробити саме таке враження сформувало колекцію для майбутніх мам (рис. 4).

Рис. 4. Колекція функціонального одягу з підтримуючим ефектом для вагітних

Часто можна почути думки про те, що жінці в цей період слід вибирати одяг на кілька розмірів більше, а не спеціальні моделі для майбутніх мам. Але іноді навіть під час першого триместру вагітності у фігурі відбуваються суттєві зміни, і дану зміну не допоможуть вирішити сукні великих розмірів. Адже стають повнішими груди, ніжніша шкіра, руки і плечі майбутньої мами набувають особливої жіночності. Саме ці особливості враховано при конструюванні фасонів суконь для вагітних.

Колекція суконь із завищеною лінією талії (перша сукня колекції) є однією з найбільш оптимальних моделей для вагітних. За рахунок використання подібного силуету груди отримують додаткову підтримку, а вільна спідниця ідеальна для зростаючого животика.

Дуже зручною для вагітних жінок є друга сукня в колекції з досить широкою еластичною стрічкою, яка вшита в тканину прямо під грудьми і буде розтягуватися по міру ібільшення живота, тому майбутній мамі не буде тісно і дискомфортно в такій сукні.

В колекції представлені сукні в підлогу з складками і м'яким драпіруванням (третя сукня колекції) найбільш актуальні для вагітних жінок. За рахунок витягнутого силуету фігура стає стрункішою. Всі лінії окреслюються не так явно, як при довжині міді або міні, за рахунок цього весь силует набуває легкості і пропорційності. Краще, якщо максимальна довжина буде доповнена завищеною лінією талії, так як представлено на моделях колекції.

В колекції запропоновано комбінування різних суконь з підспідничником для вагітних, який створюватиме підтримуючий ефект. Під'юпник для вагітних повинен не утрудняти рухів, створювати гарний настрій за рахунок свого вигляду і зручності, а також піклуватися про здоров'я – не тиснути чи не обтягувати живіт.

На рис. 5 представлено варіант І підспідничника з підтримуючим ефектом. Розміри даного підспідничника змінюються зі зміною об'єму талії, який постійно змінюється в період вагітності.

Рис. 5. Підспідничник з підтримуючим ефектом

Щоб не утрудняти рухів вагітної жінки, не викликати дискомфорт, не тиснути, форма підспідничника для вагітних спроектована таким чином, щоб цей виріб не стискував область живота. Для виготовлення «вставки» в області живота можна використовувати вставку із трикотажу: еластичну стрічку чи еластичний трикотаж.

На рис. 6 представлено варіант II підспідничника з підтримуючим ефектом.

В передню та задню частину конструкції підспідничника вставляємо бандажну еластичну стрічку різних ширин, які будуть створювати

підтримуючий ефект. Зміна розмірів еластичної вставки у підспідничнику регулюється накладеною еластичною стрічкою з липучкою – це є оптимальний варіант по мірі росту живота вагітної жінки.

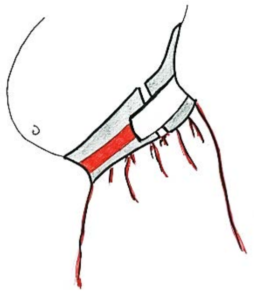

Рис. 6. Підспідничник з підтримуючим ефектом

Трикотаж створює затишок, має добру розтяжність, високі гігієнічні показники, добрий зовнішній вигляд, але не створюватиме потрібний тиск та не надаватиме потрібний підтримуючий ефект вагітній жінці. Тому для колекції суконь було обрано підспідничник II-го варіанту, так як дана конструкція є більш практичною, комфортною для вагітної жінки на різних термінах вагітності.

В колекції представлені моделі різних фасонів суконь українського стилю для щоденних прогулянок, і для вечірнього виходу в світ, вагітна до того ж буде однаково добре виглядати і на п'ятому, і на дев'ятому місяці. Виручать такі сукні і після народження довгоочікуваного малюка, адже в перші місяці повернути минулі форми навряд чи вдасться, а виглядати красиво напевно захочеться.

Висновки і пропозиції. Досліджено стан питання асортименту компресійного трикотажу та встановлено, що при проектуванні та конструюванні одягу для вагітних жінок з підтримуючим ефектом найкраще обирати конструкцію комбінованого бандажного виробу. Розроблено колекцію функціонального одягу з підтримуючим ефектом для майбутніх мам та конструкцію підспідничника зі вставною еластичною стрічкою в області живота, що створює відповідний тиск на тіло жінки і підтримуючий ефект. Силу стискання можна змінювати та регулювати липучками по мірі росту живота жінки в період вагітності.

Список літератури:

1. Нижик В.М., Шарко В.В. Сучасний стан та перспективи розвитку підприємств легкої промисловості / Нижик В.М., Шарко В.В. – Інноваційна економіка. – Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – С. 41-46.
2. Загальнодержавна економічна цільова програма розвитку промисловості України на період до 2017 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/industry/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966
3. Базилюк Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Базилюк Я.Б. – К.: НІСД, 2002. – 346 с.
4. Опора для… живота. Вибираємо бандаж. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://megasite.in.ua/55430-opora-dlya-zhivota-vibiraehmo-bandazh.html
5. Вагітність – як привід бути красивою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://megasite.in.ua/94770-vagitnist-yak-privid-buti-krasivoyu. html

Литвиненко Н.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РАЗРАБОТКА ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ ДЛЯ БУДУЩИХ МАМ С ПОДДЕРЖИВАЮЩИМ ЭФФЕКТОМ

Аннотация
В статье проведен функциональный анализ существующих моделей одежды для беременных и бандажных изделий для них. Разработана коллекция для будущих мам из 5 моделей различных фасонов платьев в украинском стиле. На основе проведенных исследований разработана новая конструкция подьюбников с поддерживающим эффектом. Поддерживающий эффект создает вставная эластичная лента в конструкции подьюбника в области живота, которая создает соответствующее давление на тело женщины и поддерживающий эффект. Специальная одежда для беременных подстраивается под меняющиеся пропорции женского тела, способствует хорошему развитию малыша.

Ключевые слова: бандаж, эластичная бандажная лента, двойной эластичный основовязаный трикотаж, коллекция, подьюбник, функциональная одежда для беременных.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Lytvynenko N.M.
Kiev National University of Culture and Arts

DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL CLOTHES FOR FUTURE MOMS WITH SUPPORT EFFECT

Summary
In the article the functional analysis of existing models of clothes for pregnant and retaining products for them. Designed for expectant mothers collection of 5 models of different styles of dresses in the Ukrainian style. Based on these studies developed a new design under skirt with supporting effect. The supportive effect creates a plug-in elastic band in the design of the padding in the abdomen, which creates the appropriate pressure on the body of the woman and the supportive effect. Special maternity clothes adapts to the changing proportions of the female body, it promotes good development of a baby.
Keywords: bracer, elastic bracer ribbon, double elastic warp knitted fabric, collection, underskirt, functional clothing for pregnant women.

УДК 72.621.382.3

СВІТЛОДІОДНЕ ОСВІТЛЕННЯ ШТУЧНОГО НЕБОСХИЛУ

Мельник О.С., Косов А.О.
Національний авіаційний університет

Розглядається можливість створення експериментального світлового середовища (геліокліматрона) для дослідження варіантів природного, штучного та сумісного освітлення при формуванні композицій інтер'єру та екстер'єру будівель. Освітлення, як елемент загального середовища та його параметри, впливають в значній мірі на організм людини. Воно визначається світловими потоками джерел світла, що трансформуються в результаті взаємодії з навколишнім предметним середовищем, яке сприймається через розподіл світла і кольору в просторі. Запропоновані схеми комп'ютерного керування світлодіодними комірками, які формують розподіл світла і кольору. Практично такий небосхил з автоматизованою системою управління світлодіодним освітленням забезпечує дослідні потреби всіх світлотехнічних лабораторій.
Ключові слова: світлодіодна комірка, геліокліматрон, контролер, схеми керування, штучне освітлення.

Вступ. Світлове середовище в приміщеннях може формуватися трьома шляхами. По-перше, через природне освітлення, при якому світлове середовище формується за рахунок природних джерел світла – сонця і небосхилу. По-друге, через штучне освітлення, при якому світлове середовище створюється за рахунок штучних (створених людиною) джерел світла. І по-третє, через поєднане освітлення, при якому недостатнє за нормами природне освітлення доповнюється штучним.

У процесі багатовікової еволюції очі людини формувалися під впливом саме природного світлового середовища. Тому параметри природного освітлення найбільш благотворно впливають як на органи зору, так і на інші системи організму. Штучне освітлення за кількісними і, особливо, за якісними параметрами набагато поступається природному освітленню і є вимушеним заходом при життєдіяльності людини в темний час доби. У денний час особливого значення набуває пошук варіантів освітлення, при яких максимально використовується природне освітлення і його позитивні якості.

Світлові прорізи роблять значний вплив на різні характеристики будівель. Досить зазначити, що при раціональному виборі розмірів світлопрозорих огороджень і збільшенні часу використання природного світла в промислових будівлях на одну годину протягом доби енергетика України могла би економити до 1 млн кВт/год електроенергії на рік.

Стан лабораторної бази в галузі будівельної світлотехніки в Україні

Значення і вплив в цілому на будівлю світлопрозорих огороджень велике і багатогранне, а проектувальникам дуже важко і складно визначити раціональну площу і розміщення світлових проємів. Тому дана проблема вимагає наукового і експерементального підходу. З цього випливає, що дослідження в галузі будівельної світлотехніки актуальні як з економічної точки зору, так і з соціальної.

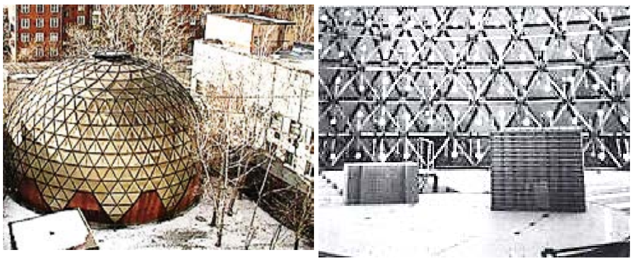
Значний обсяг в даному випадку займають експериментальні дослідження, для здійснення яких необхідна світлотехнічна лабораторія, яку інколи називають геліокліматроном. Вона призначена для організації і проведення експериментальних натурних і лабораторних досліджень в області формування оптимального світло-інсоляційного середовища в будівлях, спорудах в містобудівних структурах.

Актуальність створення лабораторії обґрунтовується тим, що теоретичними дослідження-

© Мельник О.С., Косов А.О., 2017

ми в багатьох випадках складно, трудомістко, а часом і взагалі неможливо врахувати всю гаму діючих факторів на процес розподілу світлових потоків, особливо відбитих від джерела світла в дану точку приміщення або території.

Головним інститутом в галузі будівельної фізики в колишньому СРСР був Науково дослідний інститут будівельної фізики Держбуду [1]. Інститут складався з будівель і споруд, в яких були розміщені відділення за різними науковими напрямами. Основна експериментальна установка світлотехніки та інсоляції розміщена в блоці «небо-сонце-земля». Цей унікальний комплекс у формі півсфери з внутрішнім діаметром 16 м (рис. 1) вирізняється своїми можливостями проведення світлотехнічних експериментів.

а) б)

Рис. 1. Установка «штучний небосхил» – геліокліматрон: а) – вид зовні; б) – внутрішній вигляд

Джерело: [6]

Шляхи розвитку експериментальної бази не обмежуються лабораторними установками. Все, що отримано в результаті лабораторних досліджень має бути перевірено в натурних дослідженнях, особливо це відноситься до суб'єктивних досліджень зорового сприйняття.

У багатьох будівельних і архітектурних вузах України є лабораторії будівельної світлотехніки. Найбільш значна лабораторія з будівельної світлотехніки знаходиться на кафедрі архітектурних конструкцій Львівського національного університету «Львівська політехніка» [2]. Тут є навчальна установка «штучний небосхил», купол якої діаметром 2,5 м підвішений під стелею. При необхідності проведення лабораторних досліджень купол установки опускається над робочим столом з моделями будівель. Після закінчення досліджень купол піднімається, і приміщення використовується як звичайна аудиторія.

Примітно те, що ця лабораторія має фотометричну лаву довжиною 3 м, яка дозволяє здійснювати тарировки приладів, фотоелементів, джерел світла, вивчати фотометричні характеристики різних матеріалів і вирішувати ряд інших світлотехнічних завдань [3, 4, 5].

Слід відзначити потужну лабораторію Українського світлотехнічного інституту в м. Тернополі, в якій є різноманітні прилади та установки (фотометрична лава, фотометричний куля, яскравоміри та ін.). При певних умовах багато з цих приладів можна використовувати для досліджень з природного та штучного освітлення [4].

Результати досліджень. На сьогоднішній день, із застосуванням напівпровідникових джерел світла (ДС) – світлодіодів (СД) зв'язується майбутнє цілої низки індустрій, особливо будівельної.

СД являють найбільш перспективний напрямок розвитку освітлювальної техніки в усіх її додатках – від освітлення об'єктів ЖКГ та промисловості, сигналізації, світлової індикації та реклами до виробництва мобільних пристроїв, телевізорів і дисплеїв.

Основний привабливою рисою СД є потенціально підвищений рівень світлопередачі, що веде до цілого ряду економічних і соціальних вигод, найважливіша з яких – радикальне скорочення витрат енергії на освітлення, складаючих в Україні близько 20% від загальних витрат виробленої електроенергії.

Розвиток світлодіодної індустрії відноситься до національного пріоритету цілого ряду країн, включаючи США, Канаду і країн Євросоюзу, відповідаючи потребам в економічній та енергетичній безпеці. Здатні замінити в перспективі більшість сучасних ДС, СД привертають до себе увагу найбільших виробників світлотехнічної продукції, таких як General Electric. Philips і Osram.

Критерієм оцінки змінного природного освітлення служить коефіцієнт природної освітленості (КПО), який представляє собою відношення природного освітлення E_M, створюваного в точці M (рис. 2) на заданій робочій поверхні всередині приміщення світлом неба (безпосередньо або після відбиття), до одночасного значення зовнішнього горизонтального освітлення під відкритим небосхилом E_H. КПО виражається у відсотках. Участь прямого сонячного світла в визначенні E_M і E_H виключається. Значення КПО, що позначається в формулах як e, знаходиться з виразу:

$$e_M = (E_M \;/\; E_H)100\%.$$

Нарівні з КПО в розрахунках природного освітлення застосовується геометричний КПО, що позначається ε. Він відрізняється від e тим, що не враховує вплив застекленості і обробки в приміщенні, а також нерівномірної яскравості небосхилу. Геометричний КПО визначається за законом проекції тілесного кута [1, 4].

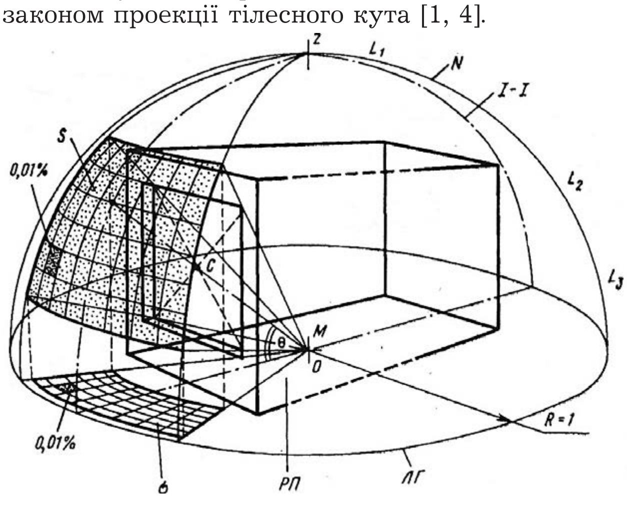

Рис. 2. Графічна модель небосхилу

Джерело: [1]

Сумарне значення КПО в тій чи іншій точці приміщення визначається наступними складовими: часткою природного освітлення, створюваного прямим світлом неба і оцінюваного значенням геометричного КПО; часткою КПО, обумовленою при боковому освітленні віддзеркаленням світла

фасадами конфронтуючих будівель і землею; при цьому участь прямого сонячного світла в створенні яскравості поверхонь, що відбивають, виключається; часткою КПО, обумовленою віддзеркаленням світла від внутрішніх поверхонь приміщення.

Для оцінки розподілу природного освітлення в приміщенні застосовується показник нерівномірності освітлення на заданій поверхні, який є відношенням мінімального до середнього або мінімального до максимального значення КПО.

В основу розрахунку і моделювання природного освітлення приміщень покладені два закони.

Графічно закон проекції тілесного кута ілюструється наступною побудовою (рис. 2): проведемо з точки *М* півсферу небосхилу радіусом, рівним одиниці, і позначимо яскравість неба через *L*. Умовне допущення: $L_1=L_2=L_3=const$; *L* – яскравість небосхилу, кд/м^2; *S* – площа небосхилу, видима з точки *М*; *N* – небосхил; *σ* – площа проекції ділянки неба, що висвітлює точку *М*, на робочу поверхню (РП); ЛГ – лінія горизонту; θ^0 – кутова висота середини світлопроводу *С* над горизонтом; *О* – центр небосхилу, суміщений з досліджуваною точкою *М*; *Z* – зеніт небосхилу, суміщений з досліджуваною точкою *М*.

Визначимо освітленість в точці М, створювану в приміщенні через вікно ділянкою півсфери *S*, який можна прийняти за точкове джерело світла, за формулою (3.14). Висловлюючи в ній силу світла 1 ділянки неба *S* через яскравість *L*, отримаємо:

$$E_M = LS\cos\alpha,$$

де *L* – яскравість освітлення, $S\cos\alpha = \sigma$ – площа проекції частини небосхилу S на освітлену поверхню *σ*.

Уявімо, що точка *М* знаходиться на горизонтальній поверхні (рис. 2) і засвітлюється усією рівномірно яскравою півсферою. В цьому випадку горизонтальне зовнішнє освітлення дорівнює: $E_H=L\pi R^2$, звідки при $R=1$ геометричний КПО становить відношення:

$$\varepsilon = \frac{L\sigma}{L\pi R^2} = \frac{\sigma}{\pi}.$$

Таким чином, значення КПО у довільній точці *М* виражається значенням проекції видимого з цієї точки приміщення ділянки небосхилу до величини *π*.

Інший закон – закон світлотехнічної подібності (рис. 3). Освітлення в точці *М* приміщення створюється через вікна, яскравість яких L_1 і L_2. Різна яскравість може створюватися, наприклад, застосуванням різних сортів скла (прозорого, молочного, контрастного, матового і т.д.). Однак при різних розмірах вікон (І і ІІ), але з однаковим склом, освітлення в точці *М* створюється одним і тим же тілесним кутом з вершиною в цій точці.

Практичне значення цього закону полягає в тому, що він дозволяє вирішувати завдання природного освітлення, користуючись методом масштабного моделювання, тобто оцінювати умови освітлення приміщень на моделях. Для цього виготовляються моделі в масштабі не менш 1:20, ретельно витримуючи всі геометричні та світлотехнічні параметри (обробка, пропорції, деталі та ін.) інтер'єру.

Перш за все, в цьому небосхилі-геліокліматроні можливе широкомасштабне моделювання, яке значно підвищує достовірність результатів досліджень і, найперше, відкриває можливість введення в модель людини-експериментатора. Це забезпечується розмірами небосхилу і моделей будівель до (4х4х3) м. На таких моделях можливо проводити комплексні дослідження з питань природного і суміщеного світлодіодного освітлення, інсоляції, сонцезахисту, світлопрозорих матеріалів і конструкцій, колірного рішення інтер'єру, пластики фасадів, зорової працездатності в світло-колірному середовищі, характерному для різних кліматичних районів. Такі можливості забезпечуються чотирма основними чинниками світлодіодного обладнання небосхилу: моделювання хмарного і ясного неба, «сонця» з різними координатами, поверхні «землі», що обертається і світиться переважно поверхнею.

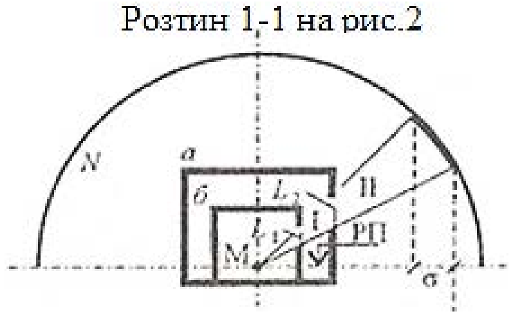
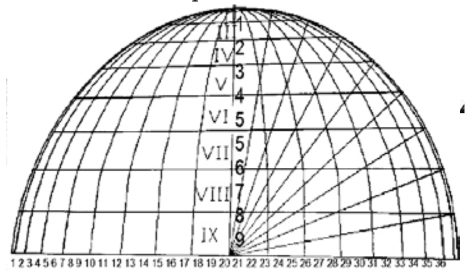

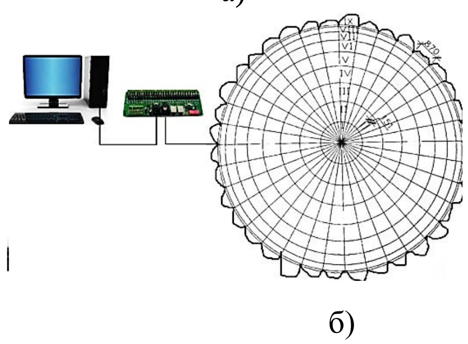
Рис. 3. Схеми до закону світлотехнічного подібності

Джерело: [1]

На рис. 4,а показана секторально-коміркова модель напівсферичного геліокліматрона діаметром 10 м, тобто висотою 5 м. Розміри кожної комірки складають (10х10) кутових градусів. На рис. 4,б наведена комутаційна схема керування 324 світлодіодними комірками з підключенням через контролери серії LED до центрального сервера, програмне середовище якого забезпечує регулювання яскравості і кольору світіння світлодіодів в самих комірках.

а)

б)

Рис. 4. 36-секторальна модель геліокліматрона з 324 світлодіодними комірками (а) та схема керування його освітленням (б)

Джерело: розроблено авторомами

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

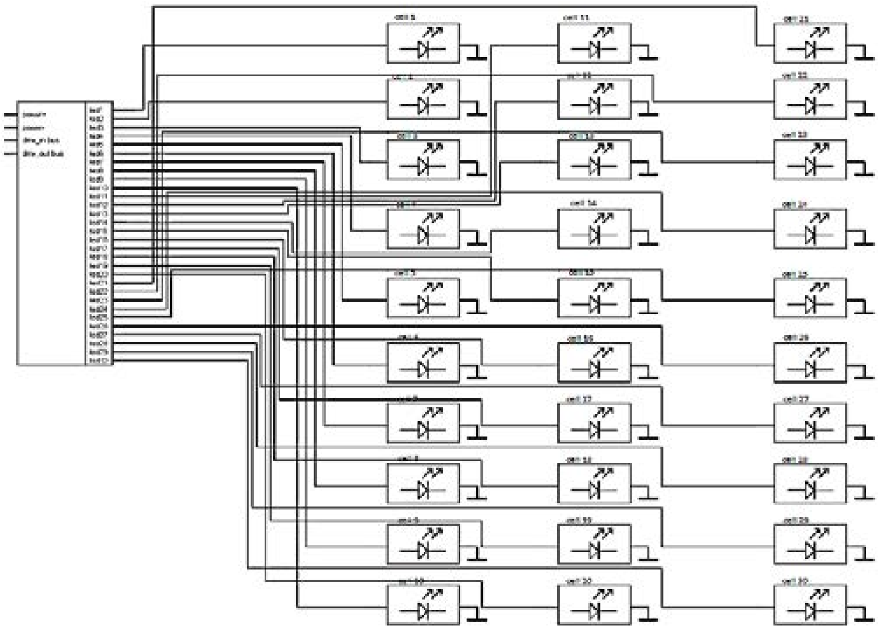

Рис. 5. Електрична схема керування 30 панелями від одного контролера

Джерело: розроблено авторами

Рис. 5 ілюструє електричну схему керування тридцяттю світлодіодними комірками (панелями) від одного контролера серії LED.

Висновки. Зважаючи на важливість розробки штучних світлових середовищ для моделювання впливу та сприйняття світла і кольору в просторі, запропонована модель керування світлодіодним освітленням в середовищі штучного небосхилу. Геліокліматрон може використовуватись як об'єкт натурних досліджень з сучасних проблем оптимізації світлоколірного середовища міст. Набори експериментальних моделей конструкцій і будівель дозволяють досліджувати вплив світотехнічних ефектів та інсоляцій.

Список літератури:

1. Лицкевич В.К. и др., під редакцією Оболенского Н.В. Архитектурная физика. – М. Стройиздат, 2007, 420 с.
2. Єгорченков В.О., Яців М.Б., Югов А.М., Кінаш Р.І. Розрахункові та експериментальні методи оцінки природного світлового середовища приміщень: Навчальний посібник для архітектурних і будівельних спеціальностей. – Львів: «ТзОВ Простір М», 2008. – 111 с.
3. ДСТУ Б В.2.2-6-97 (ГОСТ 24940-96). Будинки і споруди. Методи вимірювання освітленості. – К.: Укрархбудінформ, 1998 – 22 с.
4. ДБН В.2.5-28-2006. Природне і штучне освітлення. Інженерне обладнання будівель і споруд. – К.: Мінбуд України, «Укрархбудінформ», 2006. – 76 с.
5. ДБН В.2.5-28-2006. Природне і штучне освітлення. Зміна № 2. – К.: Укрархбудінформ, 2012. – 36 с.
6. http://wikimapia.org/7082941/ru

Мельник О.С., Косов А.О.
Национальный авиационный университет

СВЕТОДИОДНОЕ ОСВЕЩЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО НЕБОСВОДА

Аннотация
Рассматривается возможность создания экспериментальной световой среды (гелиоклиматрона) для исследования вариантов естественного, искусственного и совместного освещения при формировании композиций интерьера и экстерьера зданий. Освещение, как элемент общей среды и его параметры, влияющие в значительной степени на организм человека. Оно определяется световыми потоками источников света и трансформируются в результате взаимодействия с окружающей предметной средой, которое воспринимается через распределение света и цвета в пространстве. Предложены схемы компьютерного управления светодиодными ячейками, которые формируют распределение света и цвета. Практически такой небосвод с автоматизированной системой управления светодиодным освещением обеспечивает исследовательские потребности всех светотехнических лабораторий.
Ключевые слова: светодиодная ячейка, гелиоклиматрон, контроллер, схемы управления, искусственное освещение.

Melnyk O.S., Kosov A.O.
National Aviation University

LED ILLUMINATION OF AN ARTIFICIAL SKYSCRAPER

Summary
Considered the possibility of creating an experimental light environment (helioclimateron) for the study of natural, artificial and compatible lighting in the composition of the interior and exterior of buildings. The light environment, as an element of the general environment and its parameters, affects a great deal on the human body. It is determined by the light fluxes of light sources that are transformed as a result of interaction with the surrounding object environment, which is perceived by the distribution of light and color in space. Proposed circuits of computer control by LED cells, which form the distribution of light and color. Almost such a skyscraper with an automated LED lighting control system provides the research needs of all lighting laboratories.
Keywords: LED cell, helioclimateron, controller, control circuits, artificial lighting.

УДК 621.91.678.5

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ ОБРОБКИ НЕЖОРСТКИХ ЦИЛІНДРИЧНИХ ВИРОБІВ ІЗ ПОЛІМЕРНИХ КОМПОЗИТІВ ЗА ІНТЕГРОВАНОЮ КІНЕМАТИЧНОЮ СХЕМОЮ РІЗАННЯ

Самчук В.В., Прилипко А.Л.
Українська інженерно-педагогічна академія

Полімерні композитні матеріали дозволяють удосконалити різні конструкції в різноманітних галузях промисловості. Однак значна номенклатура конструкцій із полімерних композитів має більш пружні властивості, чим з металів та їхніх сплавів, що ускладнює їх механічну обробку, зокрема виробів циліндричної форми, причому ключовим інструментом для призначення найвигідніших технологічних параметрів та раціональних режимів різання виробів такого класу є математичне моделювання процесу обробки. Таким чином у статті запропонована узагальнена математична модель процесу обробки нежорстких циліндричних виробів за інтегрованою кінематичною схемою різання, що дозволяє взаємокомпенсувати сили різання та крутний момент, що підвищить якість оброблених поверхонь і продуктивність процесу різання за рахунок забезпечення таких умов обробки, при яких розмах коливань виробу в зоні різання не перевищував розміру ровінга, що армує виріб у напрямку нормалі до обробленої поверхні.
Ключові слова: математична модель процесу обробки, інтегрована кінематична схема різання, циліндричні вироби, полімерні композитні матеріали.

Постановка проблеми. Збільшення обсягів виробництва композитних матеріалів, серед яких особливе місце посідають композити на основі полімерних речовин, є однією з тенденцій розвитку сучасного машинобудування. Вироби із полімерних композитних матеріалів (ПКМ) знаходять широке застосування у сфері матеріального виробництва, головним чином у будівельній та транспортній галузях. Однак більш широке впровадження виробів із ПКМ стримується саме через складність забезпечення високої ефективності їх обробки різанням, особливо виробів, конструкція яких володіє значною анізотропною пружністю [1].

Одним зі спільних недоліків принципових кінематичних схем різання (КСР) циліндричних поверхонь (рис. 1) є однобічний напрям дії складових сили різання (P_x – осьові, P_n – нормальна, P_τ – дотична складова), які утворюють пружну деформацію виробу по напрямку дії, загальна пружна деформація якого становить

$$f_{\max}^{o}=\sqrt{\left[f_x^o\right]^2+\left[f_y^o\right]^2+\left[f_z^o\right]^2}+f_\varphi^o,$$

де f_x^o, f_y^o, $f_z o$ та f_φ^o – пружні лінійні деформації виробу за напрямком координатних осей $x_в$, $y_в$, $z_в$ та кутова щодо точки $O_в$. При обертанні виробу ці пружні переміщення утворюють розмах вимушених коливань, у результаті чого виникає періодична зміна товщини зрізу, що є причиною зниження якісних показників оброблених поверхонь в плані шорсткості *Rz*, мкм; ворсистості *Кв*, %; глибини дефектного шару *М*, мкм; ступеню деструкції поверхневого шару *N*, спін/гр; похибка геометричної форми *Ф*, мкм [2].

Для зменшення пружних деформацій виробу використовують додаткові опори (люнети), прикладають розтягувальні зусилля, керують режимами різання та напрямком дії головної складової сили різання, а для прогнозування необхідних умов різання розробляють математичні моделі процесу обробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою обробки нежорстких виробів та математичного опису процесу різання займався І.Г. Жарков, В.А. Кудінов, В.О. Полєтаєв, А.І. Бохонський, С.О. Васін, Б.М. Базров,

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Самчук В.В., Прилипко А.Л., 2017

А.П. Соколовський, В.М. Подураєв, О.І. Каширін та інші [2].

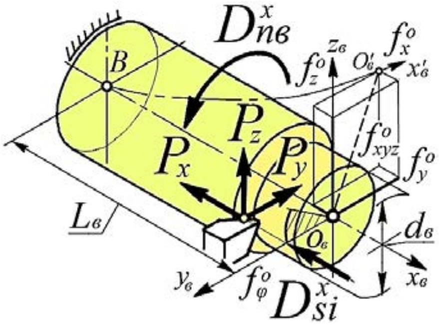

Рис. 1. Схема дії складових сили різання та пружні деформації виробу за принциповою КСР

У значній кількості із запропонованих математичних моделей процес обробки розглядається нелінійною, неоднорідною системою рівнянь, що включає перемінні з запізненням аргументом. Але якщо не враховувати такі явища, як тертя, можливість виходу різального елемента з зони обробки та інші структурні нелінійності, то система рівнянь може бути зведена до лінійного.

Аналіз процесу обробки за допомогою лінійних моделей досліджувались у роботах Г.І. Грановського, Y. Altintas, M. Weck, S.D. Merdol. Значним недоліком цих моделей є те, що з їхньою допомогою можна лише приблизно спрогнозувати зони виникнення небажаних вібрацій у технологічній системі, а також оцінити якість одержуваної поверхні в зонах стійких параметрів процесу в стаціонарному режимі [2].

У роботах Hanna, Tobias, Minis, Yanushevsky, Zhao, Balachandran розглядається моделювання процесу фрезерування з урахуванням нелінійності сили різання і періодичного виходу РЕ з зони різання. Рішення, приведені в цих роботах, були отримані розкладанням у ряд, що значно спрощує аналіз стійкості, але не дозволяє оцінити якість підсумкової обробленої поверхні.

Для загального випадку процесу фрезерування достовірні результати можна одержати шляхом чисельного інтегрування повної системи рівнянь зведеної моделі до нелінійних диференціальних рівнянь із запізнілим аргументом. Існує ряд досліджень, що були спрямовані на чисельне моделювання процесів фрезерування. Наприклад, у роботах Kline, DeVor, Shareef приведений алгоритм чисельного моделювання з метою прогнозування якості одержуваної поверхні за рахунок статичних переміщень у системі «інструмент – деталь» без врахування регенеративного ефекту.

Також є цілий ряд дослідження, присвячених чисельному аналізу пошуку зон прийнятних умов різання. Так у роботі Tlusty показаний алгоритм одержання зон стійкості з урахуванням нелінійної природи сил різання і застосував отриману модель для побудови зон прийнятних умов різання при високошвидкісній обробці різанням. Чисельному моделюванню процесів фрезерування нежорстких деталей присвячені дослідження Montgomery і Y. Altintas, Lee, Marc L. Campomaness [2].

Постановка задачі. Із великої кількості досліджень, присвячених побудові математичних моделей процесу лезвійної обробки, більшість з яких присвячена одноінструментальній обробці, а процесу багатоінструментальної, за умовою забезпечення взаємокомпенсації силових факторів досі не вирішена. Тому метою роботи є розробити узагальнену математичну модель процесу механічної обробки циліндричного виробу за інтернованою КСР, яка спрямована на взаємокомпенсацію сили різання та крутного моменту, діючих на виріб, що підвищить якість оброблених поверхонь і продуктивність процесу різання за рахунок забезпечення таких умов обробки, при яких розмах коливань виробу в зоні різання не перевищував розміру ровінга $R^o_{max}<d_p$, що армує виріб у напрямку нормалі до обробленої поверхні (рис. 2).

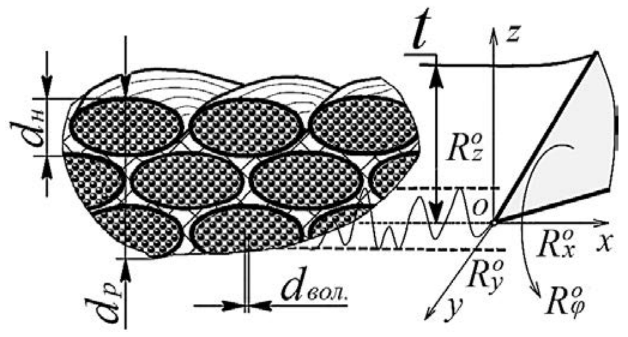

Рис. 2. Умова прийнятного різання виробів із ПКМ, де $d_р$ – розмір ровінга в стиснутому стані; $d_н$ – нитки; $d_{вол}$ – волокна; R_x^o, R_y^o, R_z^o та $R_φ^o$ – розмах коливань за напрямком вісі x, y, z та крутний розмах коливань щодо точки O

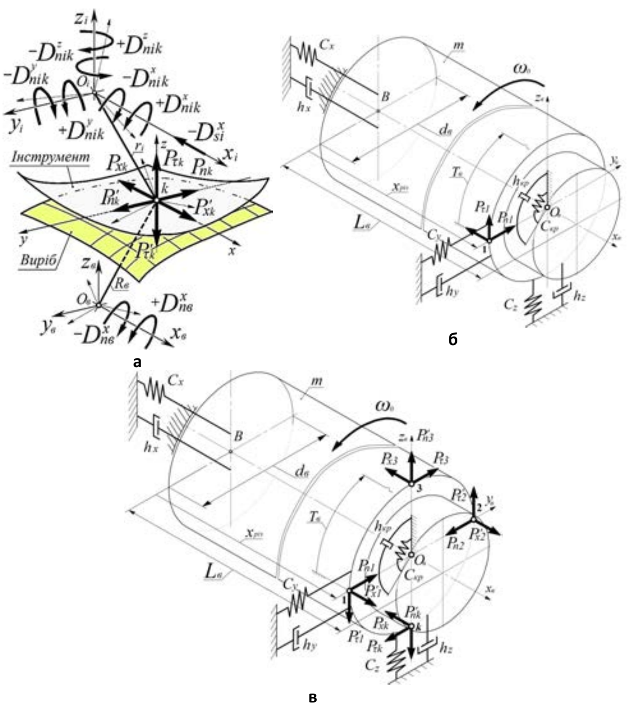

Рис. 3. Схема різання:
а – загальна КСР циліндричного виробу з напрямками дії складових сили різання, де $D_{пв}$, (D_{ni}, D_{si}) – кінематичний рух різання, обертання виробу, (обертання різального інструмента, подача інструмента) [3, 4];
б – розрахункова динамічна схема процесу різання циліндричного виробу за умовою повної взаємокомпенсації складових сил різання [2];
в – розрахункова динамічна схема процесу різання циліндричного виробу за принциповою КСР

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах динамічної рівноваги виробу із урахуванням дії на неї складових сили різання маємо систему диференційних рівнянь нестаціонарних коливань (1), що описують поводження пружного виробу у відповідності до принципової розрахункової схеми (рис. 3, б та рис. 3, в), де 1, 2, 3...k кількість зон різання (рис. 3, а), що становлять k=2n, (n – довільне ціле число, n≥2).

$$\begin{cases} m_x\dfrac{d^2x}{dt^2}+h_x\dfrac{dx}{dt}+C_x x(t)=\sum\limits_{k=1}^{n}P_{xk}(t) \\ m_y\dfrac{d^2y}{dt^2}+h_y\dfrac{dy}{dt}+C_y y(t)=\sum\limits_{k=1}^{n}P_{yk}(t) \\ m_z\dfrac{d^2z}{dt^2}+h_z\dfrac{dz}{dt}+C_z z(t)=\sum\limits_{k=1}^{n}P_{zk}(t) \\ J_p\dfrac{d^2\varphi}{dt^2}+h_{кр}\dfrac{d\varphi}{dt}+C_{кр}\varphi(t)=\sum\limits_{k=1}^{n}M_{xk}(t) \end{cases}, \qquad (1)$$

де m_x, m_y, m_z – маса виробу, кг; h_x, h_y, h_z – коефіцієнт опору переміщення (демпфірування), Н·с/мм, $h_i=\frac{\delta\sqrt{C_i m_i}}{2\pi}$, де δ – коефіцієнт розсіювання енергії, щодо довжини виробу $L_в$; C_x, C_y та C_z – коефіцієнт жорсткості виробу щодо вісі $x_в$, $y_в$ та $z_в$, Н/мм; J_p – полярний момент інерції перерізу виробу, мм^4; $h_{кр}$ – коефіцієнт демпфірування при скручуванні, Н·с/мм; $C_{кр}$ – коефіцієнт жорсткості при скручуванні, Н/мм.

Сума дії складових сил різання становить за принциповою КСР:

$$\sum_{k=1}^{n}P_{xk}(t)=P'_{x1}(\varphi');\ \sum_{k=1}^{n}P_{yk}(t)=\left(P_{n1}(\varphi')-P'_{x1}(\varphi')L_в d_в\right)0{,}5;$$

$$\sum_{k=1}^{n}P_{zk}(t)=-P'_{\tau1}(\varphi');\ \sum_{k=1}^{n}M_{xk}(t)=P'_{\tau1}(\varphi')d_в\cdot0{,}5.$$

За інтегрованою КСР:

$$\sum_{k=1}^{n}P_{xk}(t)=P'_{x1}(t)+P'_{x2}(t)-P_{x3}(t)-P_{x4}(t);$$

$$\sum_{k=1}^{n}P_{zk}(t)=\left(P'_{n3}(t)-P'_{n4}(t)-P'_{\tau1}(t)+P'_{\tau2}(t)\right)+\left(-P_{x3}(t)+P_{x4}(t)\right)0{,}5L_в d_в;$$

$$\sum_{k=1}^{n}M_{xk}(t)=d_в\left(P'_{\tau1}(t)+P'_{\tau2}(t)-P_{\tau3}(t)-P_{\tau4}(t)\right)0{,}5;$$

$$\sum_{k=1}^{n}M_{xk}(t)=d_в\left(P'_{\tau1}(t)+P'_{\tau2}(t)-P_{\tau3}(t)-P_{\tau4}(t)\right)0{,}5.$$

Загальним рішенням системи рівнянь (1) є

$$\begin{cases} x(t)=\left(\sum\limits_{k=1}^{n}P_{xk}(t)\cos\left(\omega_0 t+arctg\left(\dfrac{2h_x/2m_x\omega_0}{C_x/m_x-\omega_0^2}\right)\right)\right)\Bigg/\left(m_x\sqrt{\left(\dfrac{C_x}{m_x}-\omega_0^2\right)^2+\dfrac{4h_x}{2m_x\omega_0^2}}\right) \\ y(t)=\left(\sum\limits_{k=1}^{n}P_{yk}(t)\cos\left(\omega_0 t+arctg\left(\dfrac{2h_y/2m_y\omega_0}{C_y/m_y-\omega_0^2}\right)\right)\right)\Bigg/\left(m_y\sqrt{\left(\dfrac{C_y}{m_y}-\omega_0^2\right)^2+\dfrac{4h_y}{2m_y\omega_0^2}}\right) \\ z(t)=\left(\sum\limits_{k=1}^{n}P_{zk}(t)\cos\left(\omega_0 t+arctg\left(\dfrac{2h_z/2m_z\omega_0}{C_z/m_z-\omega_0^2}\right)\right)\right)\Bigg/\left(m_z\sqrt{\left(\dfrac{C_z}{m_z}-\omega_0^2\right)^2+\dfrac{4h_z}{2m_z\omega_0^2}}\right) \\ \varphi(t)=\left(\sum\limits_{k=1}^{n}M_{xk}(t)\cos\left(\omega_0 t+arctg\left(\dfrac{2h_z/2J_p\omega_0}{C_{кр}/J_p-\omega_0^2}\right)\right)\right)\Bigg/\left(J_p\sqrt{\left(\dfrac{C_{кр}}{J_p-\omega_0^2}\right)^2+\dfrac{4h_z}{2J_p\omega_0^2}}\right) \end{cases}. \qquad (2)$$

Відповідно загальний розмах коливань становить

$$R^o_{\max}(t)=\sqrt{[x(t)]^2+[y(t)]^2+[z(t)]^2}+R^o_{\varphi}(t)<d_p.$$

До запропонованої математичної моделі розроблено та запатентовано конструкцію супорта [5], що забезпечує інтегровану КСР на базі токарно-гвинторізного верстата (рис. 4). До проведення досліджень призначено технологічне та інструментальне оснащення та діапазон режимних параметрів обробки.

Рис. 4. Супорт токарного верстата: 1 – кріпильна плита, 2 – корпус, 3 – наскрізні пази, 4 – цангові патрони, 5 – кінцеві фрези, 6 – електродвигуни, 7 – пульт керування; 8 – заготовка із склопластику [6]

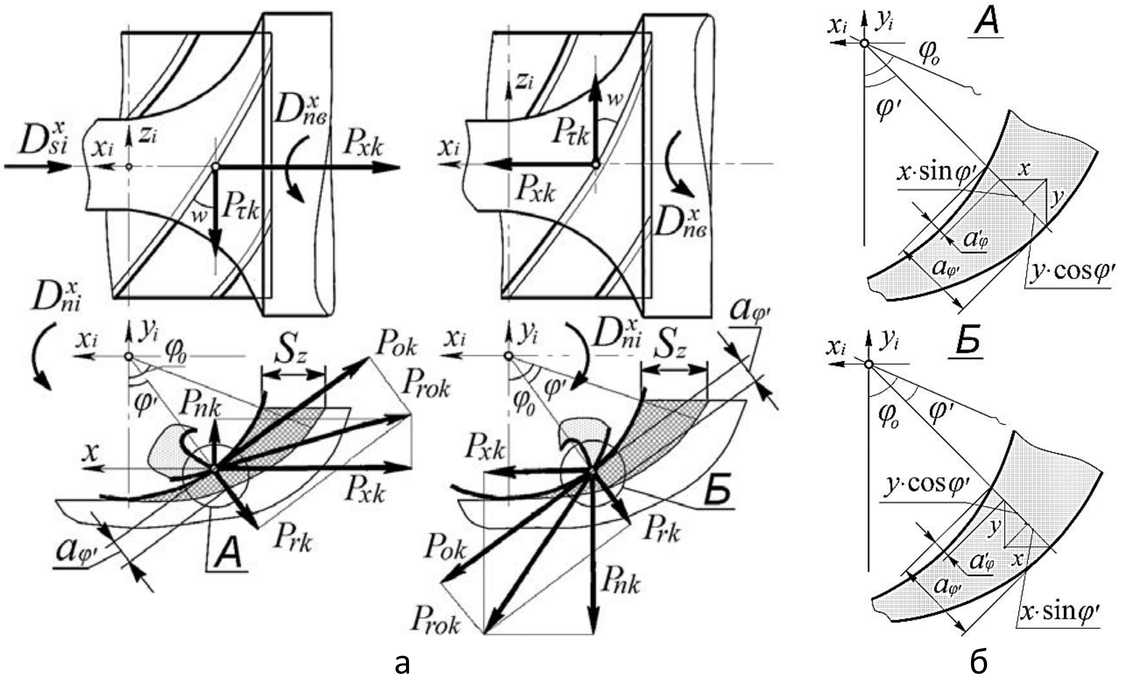

Рис. 5. Схема напрямку дії складових сили різання та зміни товщини шару, що зрізуються: а – при зустрічному; б – при побіжному фрезеруванні

Складові сили різання за напрямком дії на виріб становлять:

$$\begin{cases} \bar{P}'_{xk}(\varphi')=\pm\bar{P}_{ok}(\varphi')\cos\varphi'\pm\bar{P}_{rk}(\varphi')\sin\varphi' \\ \bar{P}_{nk}(\varphi')=\pm\bar{P}_{ok}(\varphi')\sin\varphi'\pm\bar{P}_{rk}(\varphi')\cos\varphi' \\ \bar{P}_{\tau k}(\varphi')=\pm\bar{P}_{ok}(\varphi')\cdot\mathrm{tg}(w) \end{cases}. \quad (3)$$

Дотична до окружності фрези складова P_{ok}, сили різання задається, як $P_{ok}(\varphi')=C_pV_0^{xp}[a_{\varphi'}+y((t-t_{від})-T-\tau)\cos\varphi'-y((t-t_{від})-\tau)\cos\varphi'+x((t-t_{від})-T-\tau)\sin\varphi'-x((t-t_{від})-\tau)\sin\varphi']^{yp}t_0^{zp}$, тоді $P_{rk}(\varphi')=K\cdot P_{oi}(\varphi')$, при $a_{\varphi'}+y((t-t_{від})-T-\tau)\cos\varphi'-y((t-t_{від})-\tau)\cos\varphi'+x((t-t_{від})-T-\tau)\sin\varphi'-x((t-t_{від})-\tau)\sin\varphi'>0$; $P_{ok}(\varphi')=0$ при $a_{\varphi'}+y((t-t_{від})-T-\tau)\cos\varphi'-y((t-t_{від})-\tau)\cos\varphi'+x((t-t_{від})-T-\tau)\sin\varphi'-x((t-t_{від})-\tau)\sin\varphi'\le 0$, де C_p – узагальнений коефіцієнт пропорційності, що залежить від ПКМ, що обробляється; x_p, y_p, z_p – показники степеня; τ – час запізнювання, $\tau\in[4\cdot10^{-4};\ 1\cdot10^{-4}]$, с; y та x – величини зміни товщини шару, що зрізується в радіальному та осьовому напрямках відповідно; K – коефіцієнт, K=0,2...0,3; t – час контакту зубця фрези з виробом, с; $t_{від}$ – час відставання роботи фрези одна щодо іншої, с; φ' – кут різання, $\varphi'=\omega_ф(t-t_{від})-(q-1)2\pi/z$; $a_{\varphi'}$ – товщина, що зрізується, $a_{\varphi'}=S_z\sin\varphi'$, звідки маємо при побіжній схемі фрезерування

$$\begin{cases} a_{\varphi'}=S_z\sin\left(\omega_ф(t-t_{від})-\frac{(q-1)2\pi}{z}\right) \text{ при } 2\pi(k+1)+\frac{(q-1)2\pi}{z}- \\ -\varphi_0\le\omega_ф(t-t_{від})\le 2\pi(k+1)+\frac{(q-1)2\pi}{z} \\ a_{\varphi'}=0 \text{ при } 2\pi k+\frac{(q-1)2\pi}{z}<\omega_ф(t-t_{від})<2\pi(k+1)+\frac{(q-1)2\pi}{z}-\varphi_0 \end{cases}$$

та при зустрічній схемі фрезерування

$$\begin{cases} a_{\varphi'}=-S_z\sin\left(\omega_ф(t-t_{від})-\frac{(q-1)2\pi}{z}\right) \\ \text{при } 2\pi k+\frac{(q-1)2\pi}{z}\le\omega_ф(t-t_{від})\le 2\pi k+\frac{(q-1)2\pi}{z}+\varphi_0 \\ a_{\varphi'}=0 \text{ при } 2\pi k+\frac{(q-1)2\pi}{z}-\varphi_0<\omega_ф(t-t_{від})<2\pi(k+1)+\frac{(q-1)2\pi}{z} \end{cases};$$

φ_0 – кут контакту фрези з виробом; k – номер обороту фрези; z – число зубців; q – номер зубця фрези; T – час повороту фрези на один зуб, с; $\omega_ф$ – кутова швидкість фрези, рад/с.

За результатами експериментів встановлено зміну величин сили різання щодо режимів різання при обробці циліндричною фрезою виробу із призначено оброблюваний матеріал – склопластик із поздовжньо-неперервним – «≡», тангенціальним – «⊙» та полотняним армуванням – «#». Після апроксимації результатів в програмі MS

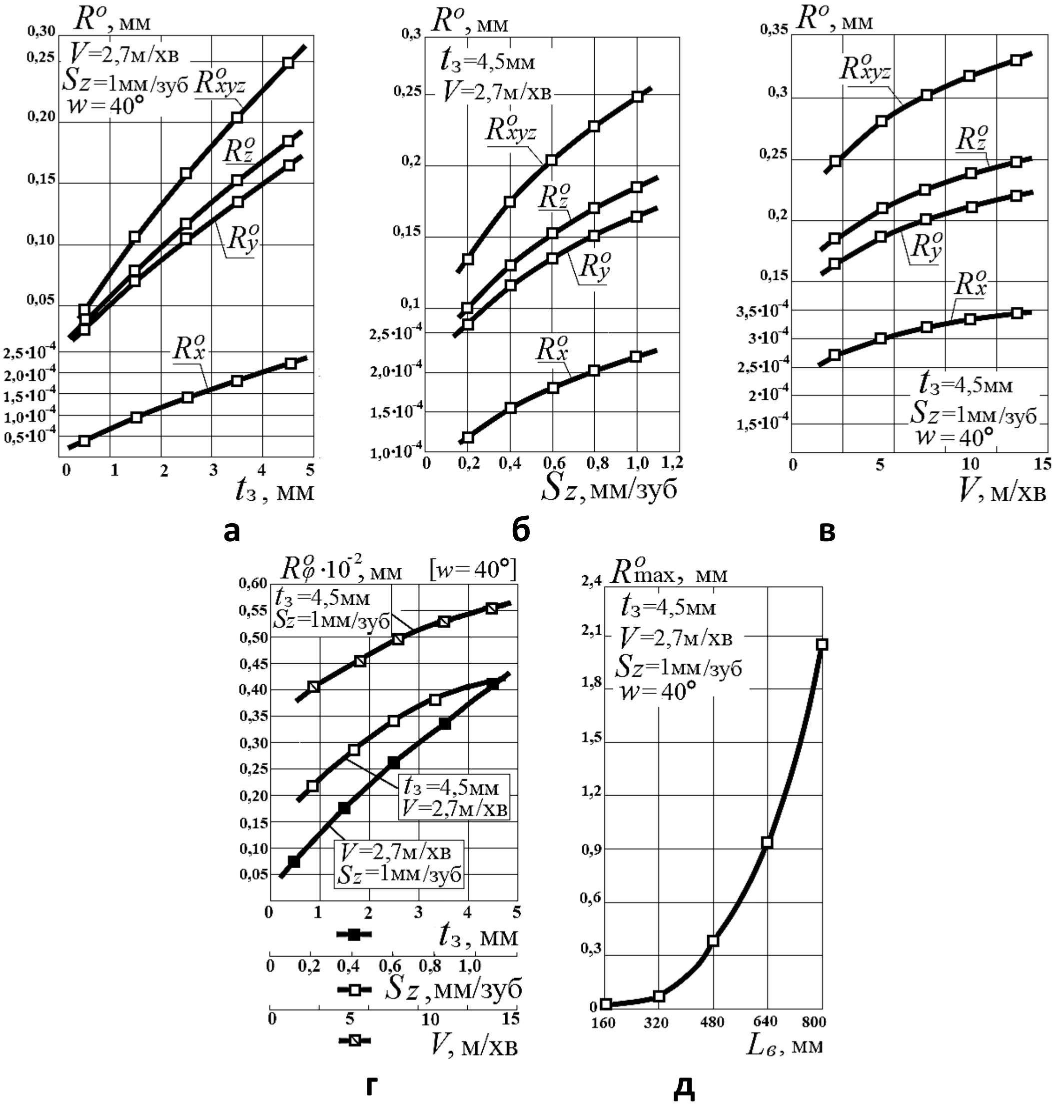

Рис. 6. Розмах коливань виробу за принциповою КСР при зміні: а – $t_з$, мм; б – S_z, мм/зуб; в – V, м/хв; г – розмах крутних коливань; д – загальний розмах коливань щодо довжини виробу (зміна жорсткості виробу)

Excel визначено емпіричну їхню закономірність та обґрунтовано умову взаємокомпенсації сили різання за зустрічною «з» та побіжною «п» схемами різання:

$$\begin{cases} P^{з}_{\equiv}=10{,}3\cdot V^{0{,}09}\cdot S_z^{0{,}28}\cdot t_з^{0{,}61} \\ P^{п}_{\equiv}=12\cdot V^{0{,}13}\cdot S_z^{0{,}35}\cdot t_п^{0.76} \\ P^{з}_{\equiv}=P^{п}_{\equiv} \end{cases},$$

$$\begin{cases} P^{з}_{\square}=10{,}6\cdot V^{0{,}11}\cdot S_z^{0{,}3}\cdot t_з^{0{,}7} \\ P^{п}_{\square}=11{,}1\cdot V^{0{,}11}\cdot S_z^{0{,}32}\cdot t_п^{0{,}72} \\ P^{з}_{\square}=P^{п}_{\square} \end{cases}, \quad (4)$$

$$\begin{cases} P^{з}_{\#}=9{,}5\cdot V^{0{,}17}\cdot S_z^{0{,}33}\cdot t_з^{0{,}79} \\ P^{п}_{\#}=11\cdot V^{0{,}18}\cdot S_z^{0{,}38}\cdot t_п^{0{,}82} \\ P^{з}_{\#}=P^{п}_{\#} \end{cases}.$$

За результатами чисельного розрахунку математичної моделі процесу різання побудовано криві коливань циліндричного виробу із «#» армуванням щодо точки $O_в$ в поперечній, повздовжній площинах, крутильних коливань та їх загальна сума при обробці за принциповою та інтегрованою КСР. Побудовано діаграми (рис. 6, рис. 7) зміни розмаху коливань R^o циліндричного виробу за зміною режимів різання та його жорсткості (довжини вильоту виробу із затискного пристосування).

Установлено, що зміна режимних параметрів пропорційно впливає на величину розмаху коливань, причому R^o за інтегрованою КСР менший у порівнянні від R^o за принципової КСР. Однак, якщо в умову врівноваження прийняти, що фрези працюють у різному часовому циклі одна щодо іншої, то R^o виробу збільшується і досягає пікового значення при $(\varphi'_3)\varphi'_1/\varphi'_2(\varphi'_4)=0{,}5$, але в підсумку R^o_{max} менший, ніж за принциповою КСР, що перш за все обумовлено розподілом припуску на обробку на чотири інструмента, а ті сили, що виникають, урівноважуються.

Проведено експерименти з механічної обробки щодо розрахованих величин розмаху коливань виробу за запланованими режимами різання та параметрів обробки. У результаті чого встановлено, що низька жорсткість виробу із ПКМ впливає на зниження якісних показників оброблених поверхонь у випадку різання за принциповою КСР, а в разі, якщо $R^o_{max}>d_p$, то практично здійснити різання неможливо або утворюється вкрай неякісна поверхня, яка не підлягає визначенню чітких значень якісних показників. У разі, коли $R^o_{max}<d_p$, якісні значення поверхні

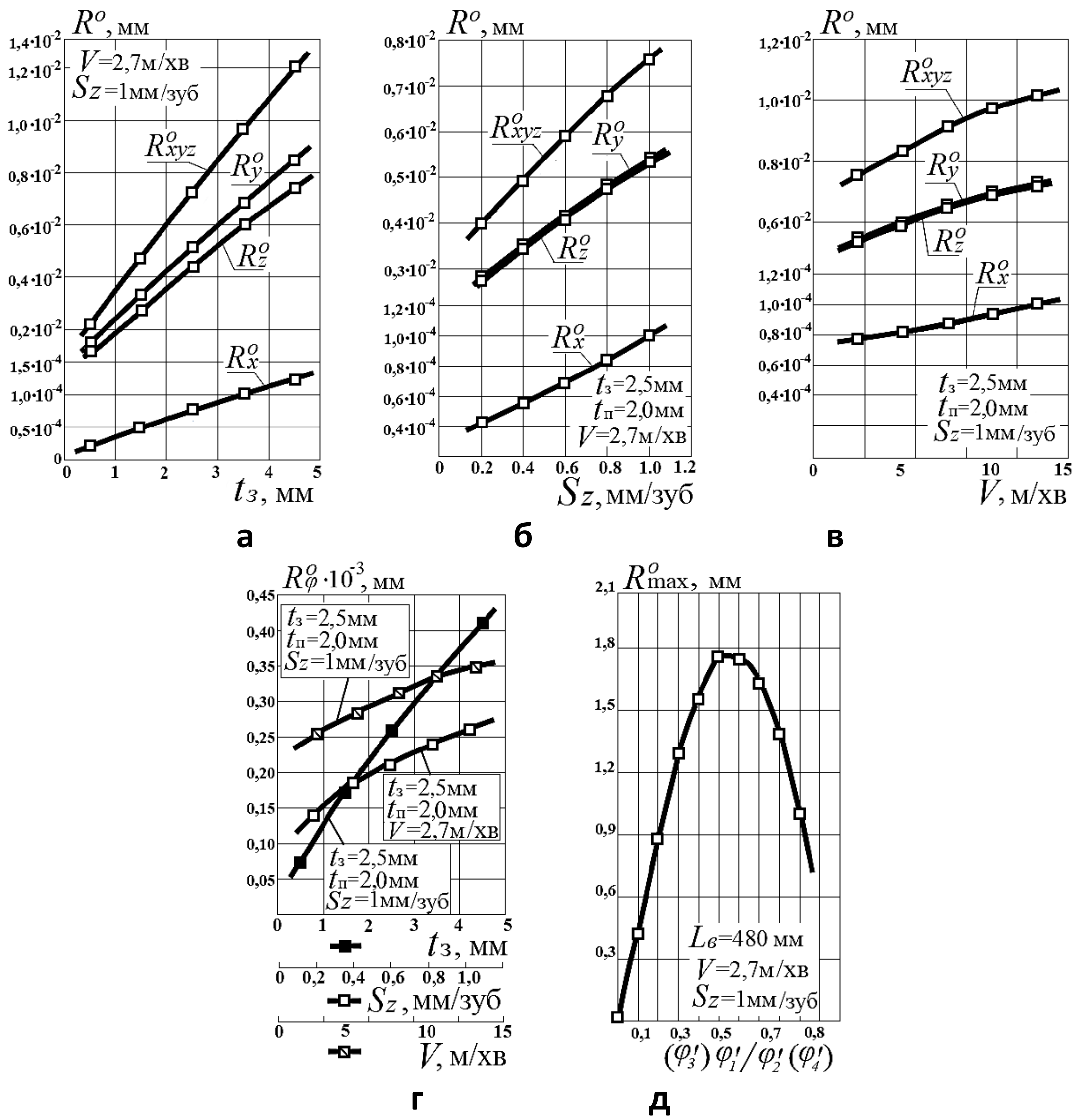

Рис. 7. Розмах коливань виробу за інтегрованою КСР при зміні: а – t, мм; б – S_z, мм/зуб; в – V, м/хв; г – розмах крутних коливань; д – загальний розмах коливань щодо зміни часового циклу роботи фрез

при варіюванні жорсткості виробу залишаються в щільних межах прогнозування від номінального значення незалежно від схеми армування, однак істотно впливає взаємне положення напрямку армування щодо вектора швидкості різання, так зразки з «⦿» та «#» армуванням мали гіршу якість поверхонь ніж із «≡».

Отримані якісні і технологічні показники процесу обробки за інтегрованою КСР зведено до одного критерію d_i за допомогою функції бажаності Харрингтона (рис. 8), яка аналітично задається залежністю

$$d_i = exp[-exp(-y')],$$

де $y'=Ky_i+b$, де K та b константи, обумовлені з граничних умов:

$$\begin{cases} Ky_{i\min}+b=-1{,}1 \\ Ky_{i\max}+b=3 \end{cases}.$$

Узагальнений критерій ефективності D являє собою середньогеометричне індивідуальних показників d_i $D=\sqrt[n]{d_1 \cdot d_2 \cdot d_3 ... d_n}$ (рис. 8).

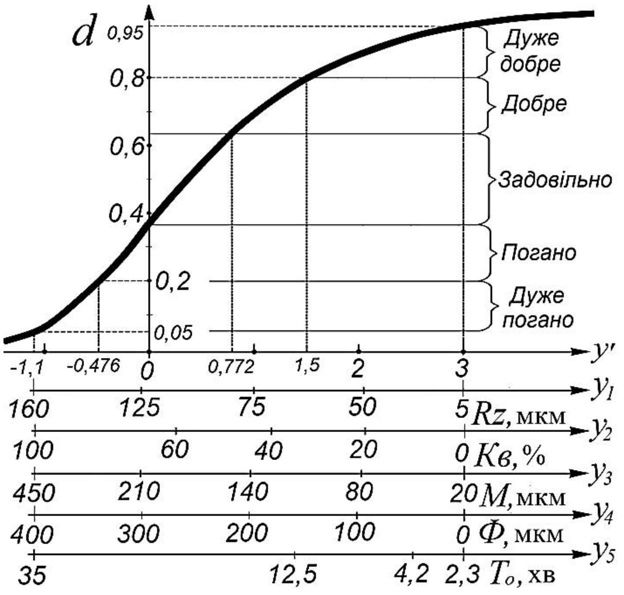

Рис. 8. Вид функції з дослідження ефективності процесу різання нежорстких виробів із ПКМ

Результати дослідження показали більше розсіювання показників якості оброблених поверхонь за інтегрованою КСР, ніж за принциповою, що зменшує імовірність одержання конкретного значення узагальненого критерію ефективності, однак значення залишаються в межах бажаного рівня, тому прогнозування ефективності обробки визначається через імовірність випадкової величини із застосуванням нормального закону розподілу (закон Гаусса). Імовірність отримання бажаного узагальненого критерію ефективності D, який задано в інтервалі в межах 20% від кращого значення D при обробці виробу довжиною $L_в$=160 мм та за допомогою способу інтерполяції визначили інтервал бажаного критерію ефективності D із результатів обробки виробів довжиною $L_в$=320 мм, $L_в$=480 мм, $L_в$=640 мм та $L_в$=800 мм.

Установлено, що головним фактором із режимів різання зниження ефективності за інтегрованою КСР є подача S_z, що відображає продуктивність процесу різання, на відміну від обробки за принциповою КСР, при якій є саме пружна піддатливість виробу із ПК (рис. 11).

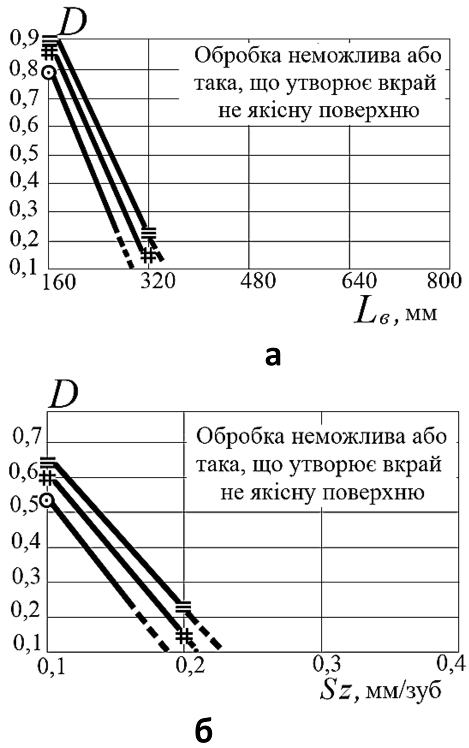

Рис. 9. Узагальнений критерій ефективності обробки за принциповою КСР щодо: а – довжини вильоту $L_в$; б – подачі S_z, яка відображає продуктивність різання ($L_в$=320 мм)

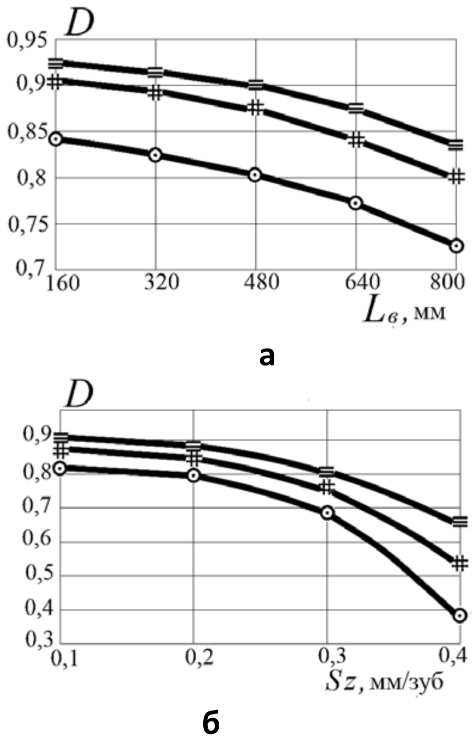

Рис. 10. Узагальнений критерій ефективності обробки за інтегрованою КСР щодо: а – довжини вильоту $L_в$; б – подачі S_z, ($L_в$=320 мм)

Висновок. Розроблено узагальнену математичну модель процесу обробки за інтегрованою кінематичною схемою різання, яка описує по-

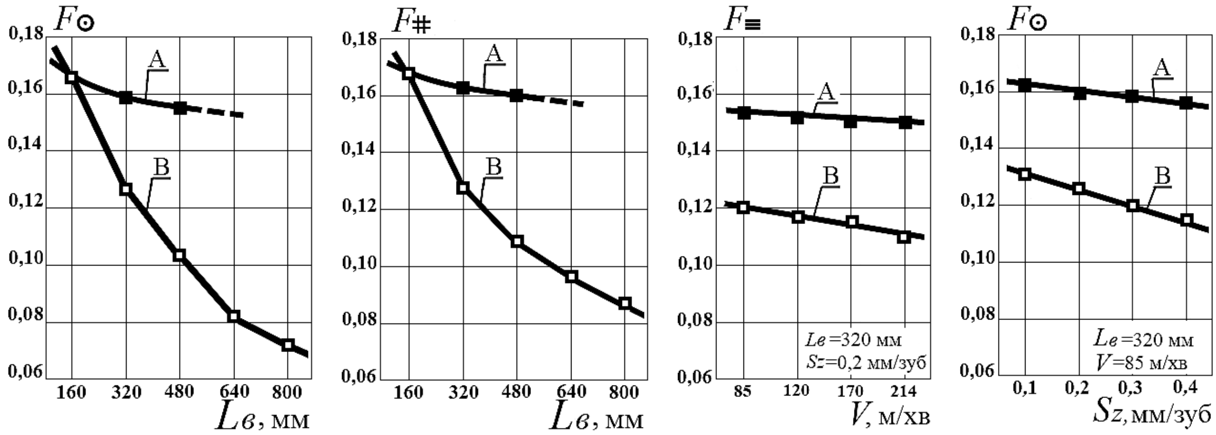

Рис. 11. Імовірність отримання бажаного узагальненого критерію ефективності процесу різання за «А» – принциповою та «В» – інтегрованою КСР

водження нежорсткого циліндричного виробу із ПКМ під дією складових сил різання.

Математична модель дозволяє визначити раціональні режими різання на умові розмаху коливань у зоні різання, який не повинен перевищувати розміру ровінга, що армує виріб у напрямку нормалі до обробленої поверхні, чим забезпечується отримання необхідної якості поверхневого шару.

Експериментальними дослідженнями, виконаними на запатентованій установці модернізованого токарно-гвинторізного верстата, встановлено:

– збільшення розмаху коливань виробу із ПКМ впливає на зниження якості (шорсткість, ворсистість, глибина дефектного шару, похибка геометричної форми) оброблених поверхонь у разі обробки за принциповою КСР;

– якщо величина розмаху коливань в зоні різання перевищує діаметр ровінга, то якість оброблених поверхонь неможливо адекватно визначити, причому розсіювання якісних показників при варіюванні жорсткості виробу залишаються в межах реального прогнозування від номінального значення незалежно від схеми армування, однак суттєво впливає взаємне положення напрямку армування щодо вектора швидкості різання. Зразки із полотняним та спіральним армуванням мали гіршу якість оброблених поверхонь, ніж із повздовжнім армуванням;

– різання інтегрованою КСР зменшує в 2,5-3,5 рази імовірність отримання кращих показників якості, ніж за принциповою КСР, однак значення залишаються в межах прийнятного рівня для адекватного оцінювання якісних показників – шорсткість у межах Rz=20-60 мкм (різання принциповою КСР Rz=200-350 мкм, при таких самих технологічних параметрах обробки), ворсистість $Kв$=5-20% (50-90%), глибина дефектного шару M=80-120 мкм (220-360 мкм), похибка геометричної форми $Ф$=150-230 мкм (800-1200 мкм);

– головним фактором зниження ефективності формування поверхневого шару при різанні за інтегрованою КСР є подача інструменту на відміну від різання за принциповою КСР, при якій є саме пружна податливість виробу.

Список літератури:

1. Тарасюк А.П. Расширение функциональных возможностей волокнистых полимерных композитов за счет разработки эффективных процессов механической обработки: Дис. на соиск. учен. степ. д-р техн. наук. Спец. 05.03.01 / Тарасюк А.П. – Харків: НТУ «ХПИ», 2013. – 485 с.
2. Самчук В.В. Інтеграція кінематичних схем різання для компенсації сил при обробці полімерних композитів: дис. канд. техн. наук: спец. 05.03.01 / Володимир Володимирович Самчук; наук. керівник Тарасюк А.П.; Українська інженерно-педагогічна академія. – Харків, 2016. – 184 с.
3. Самчук В.В. Створення кінематичних схем різання для механічної обробки нежорстких циліндричних виробів із полімерних композитів / В.В. Самчук // «Первый независимый научный вестник». – Київ: 2016. – Вып. 6. – С. 66-73.
4. Пат. 114573 України на корисну модель. МПК B23B 1/00. Спосіб розробки багатоінструментальних кінематичних схем різання для механічної обробки нежорстких циліндричних виробів / Самчук В.В., Тарасюк А.П., Сичов Ю.І., Прилипко А.Л.; заявник і патентовласник Укр. інж.-пед. акад. – № u201610318; заявл. 10.10.2016; опубл. 10.03.2017. Бюл. № 5.
5. Пат. 95065 Україна, МПК B23B 5/12. Пристрій для безцентрової обробки циліндричних виробів / Самчук В.В., Сичов Ю.І., Лях Б.Г.; заявник і патентовласник Укр. інж.-пед. акад. – № u201406899; заявл. 19.06.2014; опубл. 10.12.2014. Бюл. № 23.
6. Самчук В.В. Механічна обробка нежорстких виробів циліндричної форми із полімерних композитних матеріалів / В.В. Самчук // XLVIII (19-21.05.2015 р.) Науково-практична конференція науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. Збірник тез доповідей: Ч. 3. – Харків: Укр. інж.-пед. акад., 2015. – С. 35.

Самчук В.В., Прилипко А.Л.
Украинская инженерно-педагогическая академия

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРОЦЕССА ОБРАБОТКИ НЕЖЕСТКИХ ЦИЛИНДРИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ ПОЛИМЕРНЫХ КОМПОЗИТОВ ПО ИНТЕГРИРОВАННОЙ КИНЕМАТИЧЕСКОЙ СХЕМЕ РЕЗАНИЯ

Аннотация
Полимерные композитные материалы позволяют усовершенствовать различные конструкции в разнообразных областях промышленности. Однако значительная номенклатура конструкций из полимерных композитов имеет более упругие свойства, чем из металлов и их сплавов, что усложняет их механическую обработку, в частности изделий цилиндрической формы, причем ключевым инструментом для назначения выгоднейших технологических параметров и рациональных режимов резания изделий такого класса является математическое моделирование процесса обработки. Таким образом в статье предложена обобщенная математическая модель процесса обработки нежестких цилиндрических изделий за интегрированной кинематической схеме резания, которая позволяет взаимокомпенсировать силы резания и крутящий момент, что повысит качество обработанных поверхностей и производительность процесса резание за счет обеспечения условий обработки, при которых размах колебаний изделия в зоне резания не превышал размера ровинга, который армирует изделие в направления нормали к обработанной поверхности.
Ключевые слова: математическая модель процесса обработки, интегрированная кинематическая схема резания, цилиндрические изделия, полимерные композитные материалы.

Samchuk V.V., Prylypko A.L.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

MATHEMATICAL MODEL OF THE MACHINING PROCESS FOR NON-RIGID CYLINDRICAL PRODUCTS MADE OF POLYMER COMPOSITES ACCORDING TO THE INTEGRATED KINEMATIC SCHEME OF CUTTING

Summary
Polymer composites allow improving various designs in diverse fields of industry. However, a great spectrum of designs made of polymer composites have more elastic properties than those made of metals and their alloys, which complicates their machining, in particular that of cylindrical products, and the key instrument for assigning most advantageous technological parameters and rational modes of cutting for this class of products is mathematical modeling of the machining process. Thus, the article proposes a generalized mathematical model of the machining process for non-rigid cylindrical products according to the integrated kinematic scheme of cutting allowing to mutually compensate cutting forces and torque and to improve the machined surface quality and efficiency of the cutting process due to the provision of relevant terms of machining, with peak-to-peak amplitude of products in the cutting area not exceeding the size of roving, which reinforces the product in the directions of normal to the machined surface.
Keywords: mathematical model of the machining process, integrated kinematic scheme of cutting, cylindrical products, polymer composites.

УДК 624.012.45

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЦНОСТІ ПРИ КРУЧЕННІ ЗАЛІЗОБЕТОННИХ БАЛОК З НОРМАЛЬНИМИ ТРІЩИНАМИ

Срібняк Н.М., Циганенко Л.А.
Сумський національний аграрний університет

Наводяться дані міцності експериментальних балок прямокутного перерізу з штучними нормальними тріщинами. Балки зазнають дії крутного моменту. Проаналізовано вплив поздовжньої арматури на роботу балок з тріщинами при крученні.

Ключові слова: крутний момент, міцність при крученні, залізобетонна балка, нормальні тріщини.

Аналіз публікацій і постановка проблеми. Розрахунком міцності залізобетонних елементів, схильних до кручення і вигину з крученням в різний час займалося багато авторів [1-15].

В.К Юдін, аналізуючи випробування на вигин з крученням серії балок прямокутного перерізу, що мають слабку поперечну арматуру, зазначає, що руйнування таких балок наставало досить швидко після появи першої тріщини завдяки появі текучості в хомутах. Характер руйнування цих балок нагадував характер руйнування балок без хомутів. Також випробування балок показали, що зі зменшенням перерізу поздовжньої розтягнутої арматури в два рази, несуча здатність балки, що зазнає кручення, зменшується приблизно на 20-30%, тоді як зменшення перетину хомутів в стільки ж разів знижує несучу здатність на 60% і більше [15]. Таким чином, підвищення несучої здатності балок, що зазнають кручення, слід здійснювати за рахунок збільшення відносного вмісту в бетоні поперечної арматури, а не поздовжньої [13]. Г.Дж. Коуен [6] зазначає, що наявність в балках тільки поздовжньої арматури, в порівнянні з неармованими балками, незначним чином збільшує міцність перерізу при крученні. Зростання загального опору крученню пояснюється заміщенням деякої частини площі перерізу арматури, рівновеликою площею перерізу арматури, яка має значно більший модуль зсуву, ніж бетон. Передбачається, що поздовжня арматура мало впливає на роботу балки при крученні в пружній стадії [6]. Результати випробування балок, що мають слабку поперечну арматуру, підтвердили вірність твердження шведського професора Нілендера та інших авторів про те, що до появи першої тріщини залізобетонні балки, що зазнають кручення, працюють так само, як бетонні, а після появи тріщин несуча здатність, в основному, залежить від насичення бетону поперечною арматурою [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, можна зробити висновок, що в пружній стадії роботи балки на кручення, коли нормальні тріщини відсутні, поздовжня арматура мало впливає на її міцність. *Питання, як зміняться міцність балки при крученні при наявності нормальних тріщин, і як на неї впливає поздовжня арматура, залишається* ***маловивченим***.

Виявлено [2], що наявність отворів в балках при впливі на них вигину з крученням помітно впливає на деформативність дослідних зразків. Зі збільшенням висоти і довжини отвору зростає і деформативність балок прямокутного перерізу з наскрізними отворами. Найбільш яскраво це виражено в балках з висотою отвору 0,25 h_o. В ході експериментального дослідження на вигин з крученням балок, що мають штучні поперечні тріщини, були зроблені наступні висновки [15]. Робота балок з штучними тріщинами протікала так само, як і балок, які не мали штучних тріщин, а величини прогинів і кутів повороту деяких балок з тріщинами виявилися навіть меншими, ніж балок без тріщин. Поява косих тріщин в балках з штучними поперечними тріщинами відбувалося при навантаженнях, в середньому на 20% більших, ніж в балках без штучних тріщин, а різниця в величинах руйнівних навантажень на користь балок з штучними тріщинами коливалася від 10% до 80%. В.К. Юдін припускає, що штучні поперечні тріщини, впорядковуючи розвиток тріщин по довжині балок, сприятливо впливають на їх несучу здатність [15]. Слід зазначити, що вищевказані експериментальні балки мали верхню і нижню подовжню арматуру, поперечні хомути і були схильні до одночасної дії згинального і крутного моментів. На практиці, однак, часто зустрічаються випадки, коли залізобетонний елемент має одиночне армування і в ньому присутні тільки нормальні тріщини. До таких елементів відносяться ребра плит перекриттів. У диску перекриття, що деформується просторово, ці елементи зазнають не тільки згинальних, але і крутних моментів.

У зв'язку з вищесказаним, можна сформулювати **мету** цієї статті – експериментальне дослідження впливу нормальних тріщин на несучу здатність балок, армованих тільки поздовжньою арматурою, при крученні. В ході дослідження також було поставлено завдання: виявлення напрямку розвитку тріщин, характеру руйнування конструкції.

Виклад основного матеріалу. На базі лабораторії Сумського заводу залізобетонних конструкцій були випробувані залізобетонні балки прямокутного перерізу з нормальними, штучно створеними щілинами, що імітують тріщини. Метою експерименту було визначення як жорсткістних параметрів зразків (рис. 1), так і аналіз їх міцності.

Було виготовлено 15 балок п'яти типів, з одиночним поздовжнім стержнем з арматури А400с періодичного профілю діаметром 10,14 та 18 мм. Поперечна арматура була відсутня. Класифікація балок за типами проводилася в залежності від висоти зони без тріщин, а за підтипами – в залежності від діаметра арматури. Балки п'ятого

© Срібняк Н.М., Циганенко Л.А., 2017

типу були виготовлені без штучних тріщин (див. табл. 1).

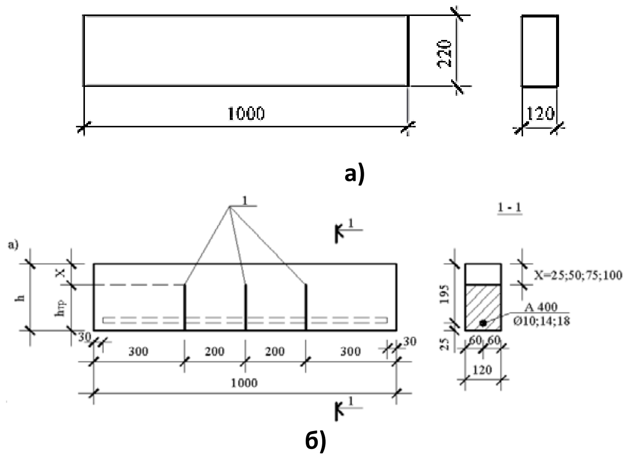

Рис. 1. Експериментальна балка: а) геометричні характеристики; б) розбивка експериментального зразка нормальними тріщинами на окремі блоки; схема армування зразків; 1 – вставка з ДВП

Таблиця 1

Маркування балок по діаметру арматури і висоті зони без тріщин

Висота зони без тріщин x, мм	Діаметр арматури d_s, мм	Марка балки
25	10	Б 1-1
25	14	Б 1-2
25	18	Б 1-3
50	10	Б 2-1
50	14	Б 2-2
50	18	Б 2-3
75	10	Б 3-1
75	14	Б 3-2
75	18	Б 3-3
100	10	Б 4-1
100	14	Б 4-2
100	18	Б 4-3
без тріщин	10	Б 5-1
без тріщин	14	Б 5-2
без тріщин	18	Б 5-3

Загальний вигляд експериментальної установки з зразком показаний на рис. 2.

Навантаження зразків штучними вантажами проводилося етапами. Витримка під навантаженням становила 10 хвилин. Вантажі укладалися на металевий піддон таким чином, щоб на кожному етапі мало місце однакове вертикальне навантаження.

Випробування на осьовий стиск шести еталонних кубиків розміром 100x100x100 мм, виконаних з одного бетонного замісу із зразками-балками, показало, що міцність бетону становить 30,7 МПа, що відповідає за характеристичним значенням кубикової міцності $f_{ck,cube}$ класу бетону С 30.

Межа текучості арматури прийнята за усередненими даними випробування двох зразків одного діаметру. Так, для А400с Ø 10 мм середня межа текучості становила 594,6 МПа, для А400с Ø 14 мм – 561,3 МПа, для А400с Ø 18 мм – 609,1 МПа.

Рис. 2. Загальний вигляд експериментальної установки

Висновки та перспективи досліджень. У двох балках п'ятого типу (Б 5-1 і Б 5-3) тріщини кручення не виникли, оскільки горизонтальне положення зразка в установці було порушено через сколювання кута в опорному коробі, до якого прикладалася на відстані *L* вертикальне навантаження, створюючи таким чином крутний момент. У балці Б 5-2, без штучних тріщин, виникла похила просторова тріщина кручення під кутом близько 45°.

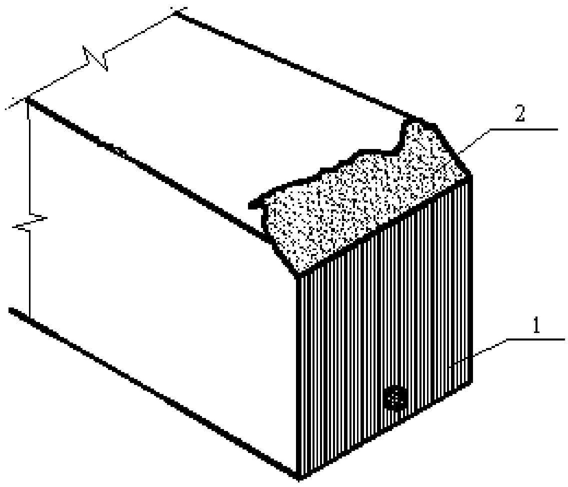

Рис. 3. Схема руйнування балок з штучними нормальними тріщинами – просторовий похилий переріз в зоні без тріщин: 1 вставка з ДВП, 2 – вигляд перерізу після руйнування балки

Характер руйнування всіх зразків був крихким, в переважній більшості випадків – миттєвим. В деяких випадках розвиток і розкриття тріщини відбувалося протягом 0,5-1 хвилини. В процесі самого поетапного навантаження, аж до останнього ступеня, появи будь-яких похилих тріщин на гранях балки не спостерігалося, хоча індикатори годинникового типу, встановлені на двох крайніх блоках, фіксували переміщення двох середніх блоків, відокремлених тріщинами. Вони показували значні прирости деформацій протягом останніх етапів витримки під навантаженням. Слід зазначити, що у всіх випадках трі-

щина кручення починала розвиватися на бічній грані на ділянці без тріщин під кутом в 45° від верхнього кінця однієї з трьох штучних тріщин. В семи випадках з дванадцяти тріщина поширювалася від першої штучної тріщини, ближньої до краю балки, до якого прикладався крутний момент. Це свідчить лише про те, що тріщини розвивалися в найбільш ослаблених перетинах, оскільки значення крутного моменту по всьому перетину є однаковим. Миттєва поява похилої тріщини кручення у всіх випадках мала місце на бічній грані балки, ближньої до вертикального завантаження. Тріщина стрімко поширювалася по верхній грані, переходячи на бічну, віддалену від вертикального завантаження. Тріщина розвивалася по незамкненій лінії, утворюючи просторовий похилий переріз (рис. 3). Таким чином, руйнування балки відбувалося від просторової тріщини кручення (рис. 4) в стиснутій зоні перерізу при значенні крутного моменту, що дорівнював граничному.

Значення руйнуючого крутного моменту свідчать про пропорційну залежність величини моменту від діаметра арматури (рис. 5).

В подальшому необхідно було би виконати експериментальні дослідження залежності «крутний момент – переміщення». Факторами, що впливають на цю залежність, прийняти: висоту стиснутої зони перерізу балки, діаметр поздовжньої арматури. Перспективою досліджень є доповнення та удосконалення методики визначення жорсткості при крученні залізобетонних елементів прямокутного перерізу з нормальними тріщинами [16].

а) б)

Рис. 4. Просторова тріщина кручення на прикладі балки Б 5-2: а) загальний вид балки в експериментальній установці; б) просторовий похилий переріз балки по тріщині

Рис. 5. Залежність граничного крутного моменту в балці від діаметра арматури

Список літератури:

1. Бурлаченко П.И. Экспериментальное исследование влияния сопротивления бетона сжатию на прочность железобетонных балок, работающих на изгиб с кручением. Автореф. дис. канд. техн. наук / Новосибирский ин-т инженеров железнодорожного транспорта. – Новосибирск, 1963. – 23 с.
2. Дюрменова С.С. Прочность железобетонных балок со сквозными отверстиями при интенсивном курчении. Автореф. дис. канд.техн. наук: 05.23.01 – «Строительные конструкции, здания и сооружения» / Карачаево-Черкесская государственная технологическая академия. – Ростов-на-Дону, 2006.
3. Карпенко Н.И. Теория деформирования железобетона с трещинами. – М.: Стройиздат, 1976. – 208 с.
4. Карпенко Н.И., Елагин Э.Г. Деформации железобетонных трубчатых элементов, подвергнутых кручению, после образования трещин // Бетон и железобетон. – 1970. – № 3. – С. 42-46.
5. Касаев Д.Х. Исследование преднапряженных переармированных элементов прямоугольного сечения, работающих на кручение и изгиб с кручением // Бетон и железобетон. – 1971. – № 8. – С. 39-40.
6. Коуэн Г.Дж. Кручение в обычном и предварительно наряжённом железобетоне: Пер. с англ. – М.: Изд-во литературы по строительству, 1972. – 104 с.
7. Лессиг Н.Н. Определение несущей способности железобетонных элементов прямоугольного сечения при совместном действии изгиба и кручения // Бетон и железобетон. – 1959. – № 3. – С. 109-113.
8. Лессиг Н.Н., Руллэ Л.К. Общие принципы расчета прочности железобетонных стержней на изгиб с кручением // Теория железобетона, под ред. К.В. Михайлова, С.А. Дмитриева. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 43-49.
9. Лессиг Н.Н., Руллэ Л.К., Касаев Д.Х. Исследование работы на изгиб с кручением предварительно напряженных железобетонных элементов прямоугольного сечения, разрушающихся по сжатому бетону // Воздействие статических, динамических и многократно повторяющихся нагрузок на бетон и элементы железобетонных конструкций, под ред. Гвоздева, НИИЖБ. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 86-105.
10. Лялин И.М. Исследование работы железобетонных балок прямоугольного сечения, подверженных воздействию поперечной силы, изгибающего и крутящего моментов. Автореф. дис. канд. техн. наук / МИСИ, М.: 1960. – 18 с.
11. Фалеев Л.В. Эксперименально-теоретические исследования несущей способности железобетонных балок прямоугольного и таврового сечений, работающих на косой изгиб с кручением. Автореф. дис. анд. техн. наук: 480 / Белорус. политехн. ин-т, Минск, 1968. – 23 с.
12. Эль Хадж Назих. Работа железобетонных элементов при совместном действии изгиба и кручения. Автореф. дис. канд. техн. наук: 05.23.01 / Киевский инж.-строит. ин-т. – Киев, 1986. – 19 с.
13. Юдин В.К. Кручение железобетонных элементов (теоретические и экспериментальные исследования). Автореф. дис. канд. техн. наук: 05.480 / Ленинградский инж.-строит. ин-т, Ленинград, 1970. – 24 с.
14. Юдин В.К. Определение несущей способности железобетонных элементов прямоугольного сечения при совместном действии кручения и изгиба // Бетон и железобетон. – 1962. – № 6. – С. 265-268.
15. Юдин В.К. Работа железобетонных балок прямоугольного сечения на кручение с изгибом. // Бетон и железобетон. – 1964. – № 1. – С. 30-35.
16. Срибняк Н.Н. Крутильная жесткость железобетонных элементов перекрытий с нормальными трещинами. Дисс. ... канд. техн. наук: 05.23.01 / Одесская государственная академия строительства и архитектуры – Одесса, 2009. – 257 с.

Срибняк Н.Н., Цыганенко Л.А.
Сумской национальный аграрный университет

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЧНОСТИ ПРИ КРУЧЕНИИ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ БАЛОК С НОРМАЛЬНЫМИ ТРЕЩИНАМИ

Аннотация
Приводятся данные прочности экспериментальных балок прямоугольного сечения с искусственными нормальными трещинами. Балки подвергаются воздействию крутящего момента. Проанализировано влияние продольной арматуры на работу балок с трещинами при кручении.
Ключевые слова: крутящий момент, прочность при кручении, железобетонная балка, нормальные трещины.

Sribnyak N.N., Tsyganenko L.A.
Sumy National Agrarian University

TO RESEARCH QUESTIONS TORSIONAL STRENGTH OF REINFORCED CONCRETE BEAMS WITH NORMAL CRACKS

Summary
Data on the strength of experimental beams of rectangular cross section with artificial normal cracks are given. The beams are exposed to torque. The influence of longitudinal reinforcement on the work of beams with torsional fractures was analyzed.
Keywords: torque, torsion strength, reinforced concrete beam, normal cracks.

УДК 544.77:66.063.6(063)

ТОПОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ КИНЕТИКИ СТРУКТУРООБРАЗОВАНИЯ ДИСПЕРСНЫХ СИСТЕМ

Трофимова Л.Е.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Рассмотрены процессы структурообразования твердеющих дисперсных систем с позиций синергетики и теории катастроф. Предложено для выявления общих закономерностей поведения подобных систем использовать топологический подход, базирующийся на возможности моделирования перехода плавных количественных изменений в радикальные качественные. На основе анализа литературных данных выделена группа кривых кинетики структурообразования, экстремальная форма которых воспроизводит геометрию простейшей катастрофы «складка». Построены и проанализированы пространственные модели, описывающие кинетику твердения дисперсий. Показано, что согласие между экспериментальными и модельными кинетическими кривыми выражается не только во внешнем сходстве характера зависимостей, но и в их логическом обобщении.

Ключевые слова: дисперсные системы, структурообразование, кинетические кривые, топологический подход, теория катастроф.

Постановка проблемы. Технология получения и переработки дисперсных систем и образуемых в результате их отверждения дисперсных строительных композитов с заданной структурой и прогнозируемыми эксплуатационными показателями при снижении энергоёмкости их производства неразрывно связана с теоретическими и экспериментальными исследованиями в области физико-химии исходных дисперсий. Как показано в [1-3], важнейшим условием оптимизации технологии является возможность управления дисперсиями на всех стадиях процесса структурообразования, особенно в его начальном периоде (периоде преобладания в системе структур коагуляционного типа). Выбор оптимальных параметров технологических воздействий и времени их приложения должен осуществляться в соответствии с основными стадиями коагуляционного структурообразования. В связи с этим большое значение приобретают не только методы исследования структурно-механических свойств дисперсных систем, но и методы информативной интерпретации экспериментальных данных. Этот факт существенно сказывается на перспективах практической реализации результатов фундаментальных исследований в технологии дисперсных систем и материалов.

Анализ последних исследований и публикаций. К настоящему времени накоплен значительный объем экспериментальных исследований структурных изменений в разнообразных дисперсиях, служащих основой для получения дисперсных строительных материалов. На начальных стадиях процесса самопроизвольной эволюции этих систем происходят качественные скачки, фиксируемые на графиках кинетических характеристик. Существует целый ряд кинетических кривых, ход которых идентичен петле на изотермах Ван-дер-Ваальса.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Комплекс физико-химических процессов, протекающих при структурообразовании твердеющих дисперсных композиционных материалов, может быть охарактеризован кинетикой изменения следующих показателей: модуля быстрой эластической деформации E, резонансной частоты ν, предельного напряжения сдвига P_m. Эффективное теоретическое описание таких процессов затруднено, поскольку структурообразование – это непрерывно происходящие и накладывающиеся один на другой процессы растворения, сольватации, коагуляции и др. В связи с изложенным выше вопрос об информативной интерпретации нетривиальных кинетических кривых важен для решения многих задач в различных областях материаловедения.

Цель статьи. Главной целью настоящей работы является выявление общих закономерностей поведения твердеющих дисперсий с привлечением современных представлений об эволюции дисперсных структур как реализации той или иной разновидности ограниченного числа законов развития сложных систем любой природы.

Изложение основного материала. Известно, что твердеющие дисперсные строительные композиты (в частности, растворы и бетоны на основе минеральных или органических вяжущих веществ, шликеры для изготовления керамики) с точки зрения синергетики трактуются [4-6] как сложные неравновесные физико-химические системы, развитие которых сопровождается самоорганизацией диссипативных структур. При этом для большинства дисперсных систем характерны скачкообразные явления, обусловленные нарушением непрерывности развивающихся процессов различных типов. Поэтому для выявления общих закономерностей поведения подобных систем целесообразно использовать [7-9] подход, основанный на возможности моделирования перехода плавных количественных изменений в радикальные качественные, т.е. теорию катастроф.

Приведенные в литературе [10-14] данные свидетельствуют о существовании определенной группы кривых кинетики структурообразования, экстремальная форма которых (рис. 1) воспроизводит геометрию простейшей катастрофы «складка» (рис. 2). Следует отметить, что согласие между экспериментальными и модельными кривыми выражается не только в отмеченном внешнем сходстве характера зависимостей, но и в их логическом обобщении.

Объяснение хода кривых, описывающих изменение во времени модуля быстрой эластической

© Трофимова Л.Е., 2017

деформации и резонансной частоты содержащих оксид магния водных суспензий пресс-порошков, в [10] связывается со спецификой поведения MgO. Дисперсии, включающие данный компонент, характеризуются низкой критической концентрацией структурообразования при которой возникает коагуляционная структура и проявляются вяжущие способности MgO аналогично цементно-минеральным смесям. Через несколько часов наблюдается резкое упрочнение системы вследствие взаимодействия поверхности частиц MgO с водой и формирования в результате этого связей между ними в виде цепей OH – Mg – O – $(MgO)_n$ – Mg – OH. Такие цепи со временем создают пространственный каркас и переходят в конденсационно-кристаллизационные структуры, что иллюстрируется увеличением модуля деформации (рис. 1, кривая *1*). Определенный сброс значений кинетических показателей через 3,5 ч. объясняется [10] вероятным разупрочнением суспензии в начальный период образования точечных контактов. Для предотвращения формирования конденсационно-кристаллизационных структур и сохранения стабильности реологических свойств дисперсий необходимо ограничить рост структурных цепей и их взаимодействие. Требуемый эффект достигается введением в суспензию 0,5-1,0% (от массы твердой фазы) лимонной кислоты $C_3H_5O(COOH)_3$, вступающей в химическое взаимодействие с гидратированной поверхностью частиц оксида магния и его молекулами, присутствующими в растворе. Поскольку константа диссоциации лимонной кислоты мала, реакция протекает медленно. Образующиеся продукты реакции блокируют поверхность частиц, что ограничивает образование упрочняющих структур и обусловливает постоянство свойств системы (рис. 1, кривая *2*).

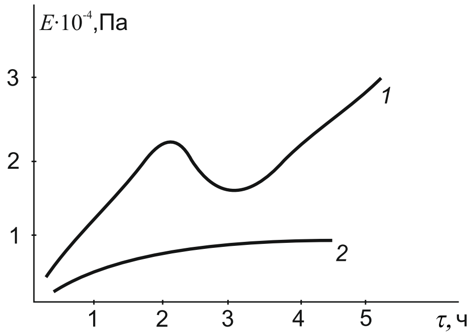

Рис. 1. Кривые изменения во времени τ модуля быстрой эластической деформации E суспензии MgO: 1 – без поверхностно-активного вещества; 2 – с 1% содержанием лимонной кислоты

Аналогичный своеобразный характер изменения модуля деформации наблюдается [11] и на кривых структурообразования вулканизаторов на основе бутилкаучука, наполненных сажей, цементом или мелом. Графические зависимости *E* от времени также имеют резко выраженные перегибы, являющиеся, скорее всего, следствием деструктивных процессов в рассматриваемых системах. Подобный вывод сделан [12-14] и в отношении хода пластограмм вяжущих дисперсий. При этом, как подчеркивается в упомянутых работах, хотя кинетический эффект из-за сложности исследуемых систем теоретически недостаточно ясен, им можно управлять путем введения различных поверхностно-активных веществ (ПАВ).

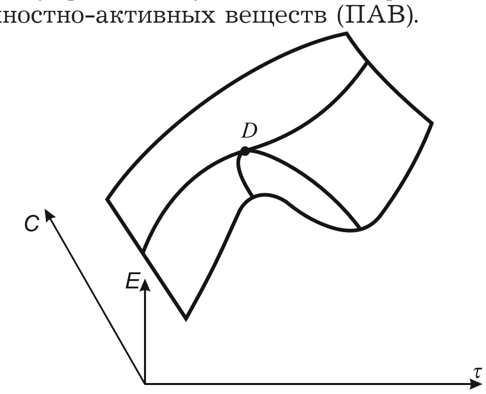

Рис. 2. Трансформация кривых изменения во времени τ модуля быстрой эластической деформации E MgO-содержащей суспензии с ростом концентрации C лимонной кислоты (модель «складка»: D – точка складки)

В свете изложенного выше с учетом закономерностей, приведенных на рис. 1, предполагается, что катастрофа «складка» объединяет на одной схеме два возможных в данном случае качественно различных «предельных» варианта кривых структурообразования (рис. 2). Такая интерпретация не противоречит физическому смыслу, заложенному в стандартное модельное описание. Трехмерная картина катастрофы «складка» отображает особенности изменения *E* (или любого другого показателя) как функции времени (в терминах привлеченной теории τ – обобщенная координата) при разных концентрациях ПАВ (управляющий параметр *C*, %). Семейство кривых *E(τ)* имеет вид, аналогичный Ван-дер-ваальсовому. При отсутствии или небольшом содержании добавки зависимости имеют максимум и минимум. По мере роста *C* эти точки сближаются и при некотором значении $C = C_c$ (подобном критической температуре по Ван-дер-Ваальсу) сливаются в одну (точку складки *D*). Следовательно, экстремумы соответствуют деструктивным перепадам на кинетических характеристиках вследствие процессов самоорганизации, а изображенная на рис. 2 парабола ограничивает область термодинамически неустойчивых состояний системы.

С этих же позиций могут быть рассмотрены и дополнены приведенные в [15] результаты исследования коллоидно-химических свойств гидросиликатов кальция – основного структурообразующего вещества цементного камня и бетона. Кинетика упрочнения гелей гидросиликатов кальция оценивается изменением предельного напряжения сдвига P_m в зависимости от водотвердого *В/Т* и молярного *C/S*(CaO/SiO_2) отношений. На рис. 3 представлена зависимость кинетики упрочнения гелей гидросиликатов кальция при $C/S = 1{,}28$ от *В/Т*: 35,18(1); 19,0(2); 12,0(3); 8,7(4). Появление сбросов прочности на кривых $P_m(\tau)$ объясняется в [15] спецификой структурообразования при более высоких значениях *C/S*. Анализ набора представленных пластограмм показал, что наблюдаемая картина усиливающейся аномальности их хода по мере снижения *В/Т* аналогична топологии катастрофы «складка» (рис. 4).

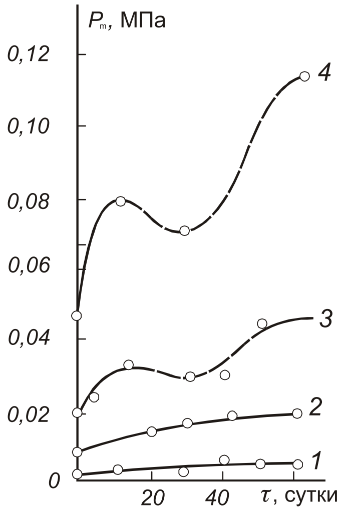

Рис. 3. Зависимость кинетики упрочнения гелей гидросиликатов кальция при C/S = 1,28 от В/Т: 35,18 (1), 19,0 (2), 12,0 (3), 8,7 (4)

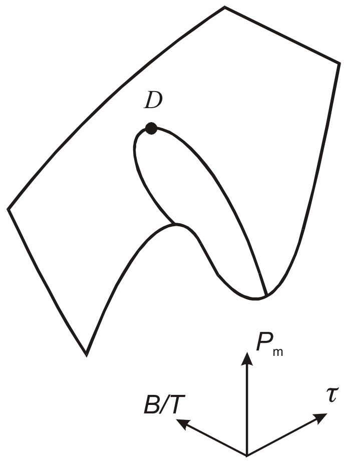

Рис. 4. Трансформация кинетических кривых структурообразования гелей гидросиликатов кальция с ростом В/Т

Также следует отметить характерное сходство семейства экспериментальных кривых с изотермами Ван-дер-Ваальса. При наименьшем в рассматриваемом диапазоне B/T на графике присутствуют явно выраженные максимум и минимум. С ростом водотвёрдого отношения степень N-образности кривых постепенно уменьшается и зависимости приобретают более плавные очертания. Форма модельной поверхности предполагает наличие некоторого критического значения B/T, при котором особые точки сливаются в точку складки D, разграничивающую функции двух качественно различных типов, что соответствует двум существенно различным стилям поведения дисперсии. Следовательно, какой бы ни была природа экспериментально зафиксированных скачков P_m, их возникновение закономерно и является результатом проявления общих тенденций в эволюции нелинейных систем.

Выводы и предложения. Таким образом, приведенные в [10-15] результаты исследований кинетики структурообразования представляют собой по сути обсуждение частного случая теории катастроф, а рассмотренная модельная поверхность, обобщая отдельные эффекты, наглядно иллюстрирует качественные структурные перестройки в твердеющей дисперсии. Кроме того, анализ экспериментальных зависимостей [2] показал, что им, помимо скачка, присущи и другие так называемые «признаки катастрофы» [7], связанные с конкретными свойствами систем (например, гистерезис). Это обстоятельство позволит не только классифицировать реальные ситуации в соответствии с отличающимися числом управляющих параметров стандартизированными типами катастроф («складка», «сборка» и т.д.), но и выяснить физико-химические механизмы, обусловливающие экстремальное поведение развивающихся дисперсных систем.

Следует также отметить перспективность дальнейшего развития методологии кинетических исследований за счет объединения описанного выше топологического подхода и методов экспериментально-статистического моделирования. В такой ситуации, по-видимому, достаточно информативно для каждого фиксированного момента времени строить экспериментально-статистические модели, представляющие собой полиномы третьей степени. Эти модели содержат эффекты третьего порядка, обусловливающие волнообразность однофакторных кривых, и соответствующие взаимодействия, варьирующие степень волнообразности в многофакторном пространстве. Согласно топологической концепции данные однофакторные зависимости целесообразно рассматривать как проекции катастрофы складки, но, в отличие от изложенного ранее, уже в другой системе координат (например, «концентрация ПАВ – P_m или его относительное изменение» и т.п.). Группировка однофакторных кривых в модельную поверхность позволит в каждый момент времени оценивать не только количественные, но и качественные изменения в системе.

Таким образом, синтез различных подходов к исследованию кинетики структурообразования твердеющих дисперсий позволит по-новому оценить некоторые особенности развития этих систем, что расширит представления о закономерностях их эволюции.

Список литературы:

1. Урьев Н.Б. Физико-химические основы технологии дисперсных систем и материалов / Урьев Н.Б. – М.: Химия, 1988. – 256 с.
2. Урьев Н.Б. Структурообразование и реология неорганических дисперсных систем и материалов / Н.Б. Урьев, Я.П. Иванов. – София: БАН, 1991. – 210 с.
3. Урьев Н.Б. Физико-химическая динамика дисперсных систем и материалов / Н.Б. Урьев. – М.: Интеллект, 2013. – 232 с.
4. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин; пер. с англ. В.Ф. Пастушенко. – М.: Мир, 1979. – 512 с.

5. Штакельберг Д.И. Самоорганизация в дисперсных системах / Д.И. Штакельберг, М.М. Сычов. – Рига: Зинатне, 1990. – 175 с.
6. Бобрышев А.Н. Явление самоорганизации в твердеющих цементных системах / Бобрышев А.Н., Макридин Н.И., Соломатов В.И. – Пенза: Знание, 1989. – 34 с.
7. Постон Т. Теория катастроф и ее приложения / Т. Постон, И. Стюарт; пер. с англ. А.В. Чернавского. – М: Мир, 1980. – 608 с.
8. Арнольд В.И. Теория катастроф / В.И. Арнольд. – [3-е изд.] – М.: Наука, 1990. – 128 с.
9. Трофимова Л.Е. Моделирование процессов структурообразования дисперсных систем и материалов / Л.Е. Трофимова, Н.Б. Урьев. – Одесса: Астропринт, 2011. – 36 с.
10. Поляков А.А. Распылительная сушка в технологии радиоэлектронных материалов / А.А. Поляков, Н.Н. Круглицкий. – М.: Радио и связь, 1982. – 72 с.
11. Круглицкий Н.Н. Влияние наполнителя на структурообразование вулканизаторов на основе бутилкаучука / Н.Н. Круглицкий, А.Д. Кузнецов // Материали Междунар. конф. по механика и технология на композиционните материали. – София: БАН, 1979. – С. 281-284.
12. Круглицкий Н.Н. Физико-химическая механика цементнополимерных композиций / Н.Н. Круглицкий, Г.П. Бойко. – К.: Наукова думка, 1981. – 240 с.
13. Круглицкий Н.Н. Очерки по физико-химической механике / Круглицкий Н.Н. – К: Наукова думка, 1988. – 224 с.
14. Сычёв М.М. Физико-химические основы интенсификации использования в строительной технике химических ресурсов вяжущих систем / М.М. Сычев // Материалы конф. по гидратации и твердению вяжущих. – Уфа: НИИпромстрой, 1978. – С. 70-75.
15. Лукьянова О.И. Исследование процессов упрочнения в коагуляционных гелях гидросиликатов кальция / О.И. Лукьянова, Н.Г. Васильева // Коллоидный журнал. – 1970. – Т. 32, № 3. – С. 391-395.

Трофимова Л.Є.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ТОПОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ КІНЕТИКИ СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ ДИСПЕРСНИХ СИСТЕМ

Анотація
Розглянуті процеси структуроутворення дисперсних систем, що твердіють, з позицій синергетики та теорії катастроф. Запропоновано для виявлення загальних закономірностей поведінки подібних систем використовувати топологічний підхід, що базується на можливості моделювання переходу плавних кількісних змін у радикальні якісні. На основі аналізу результатів досліджень, що наведені у літературі, виділена група кривих кінетики структуроутворення, екстремальна форма яких подібна геометрії простішої катастрофи «складка». Побудовані та проаналізовані просторові моделі, що описують кінетику твердіння дисперсій. Показано, що погодження між експериментальними та модельними кінетичними кривими виражається не тільки у зовнішній збіжності характеру залежностей, але і в їх логічному узагальненні.
Ключові слова: дисперсні системи, структуроутворення, кінетичні криві, топологічний підхід, теорія катастроф.

Trofimova L.E.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

TOPOLOGICAL MODELS OF THE KINETICS OF STRUCTURE FORMATION OF DISPERSE SYSTEMS

Summary
This paper analyzes the processes of structure formation of solidifying disperse systems in terms of synergetics and the theory of catastrophes. From the point of view of synergetics, solidifying disperse composites are interpreted as complex nonequilibrium physicochemical systems whose development is accompanied by a self-organization of dissipative structures. Therefore, to reveal the general laws of the behavior of such systems, it is expedient to use the approach based on the possibility of modeling the transition of smooth quantitative changes to qualitative ones, i.e., the theory of catastrophes. The literature data point to the existence of a certain group of structure-formation kinetics curves whose extreme form reproduces the geometry of the simplest fold-type catastrophe. Agreement between experimental and model kinetic curves manifest itself not only in the above-mentioned superficial resemblance of the character of the curves, but in their logical generalization as well.
Keywords: disperse systems, structure formation, kinetic curves, topological approach, catastrophe theory.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.74:631.11

ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЙОГО ФІНАНСОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Богданюк О.В., Волочай Ю.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розглянуто теоретико-методичні та практичні аспекти оцінки формування й використання грошових коштів, з метою ефективного управління підприємством. Висвітлені етапи й послідовність проведення оцінки ефективності формування грошових коштів підприємства. В процесі дослідження оцінено рівень достатності коштів, необхідних для нормального функціонування підприємства; ефективність та інтенсивність їхнього використання в процесі операційної, інвестиційної й фінансової діяльності. Розрахунок показників ефективності формування грошових потоків здійснювався на основі звітної інформації СТОВ «Україна», Черкаська обл., с. Новоукраїнка. Надані рекомендації щодо оптимізації та синхронізації грошових потоків підприємства.
Ключові слова: ефективність, грошові кошти, управління грошовими потоками, підприємство, витрати, прибуток.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових економічних відносин між суб'єктами господарювання, значного обмеження коштів для здійснення підприємницької діяльності, одним з найважливіших завдань, що постають перед підприємствами, є питання забезпечення ефективності управління грошовими потоками підприємства. Від обсягів і швидкості руху грошових коштів, повноти й своєчасності забезпечення процесу постачання, виробництва та збуту продукції грошовими ресурсами, ефективності керування ними, безпосередньо залежить платоспроможність, ліквідність підприємства, його фінансовий стан.

Важливість вивчення теоретико-методичних та практичних аспектів формування й використання грошових коштів підприємства зумовили значний інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців до даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Питання формування та використання грошових коштів підприємства завжди були актуальними серед вчених. Зокрема, серед зарубіжних науковців слід виділити таких вчених: М.І. Баканов, І.А. Бланк, В.В. Ковальов, Д. Міддлтон, Г.В. Савицька, А.Д. Шеремет. Значний внесок в розвиток методології та практики управління грошовими потоками підприємств здійснили й вітчизняні науковці: І.В. Головко, М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутенець, К.Д. Ізмайлова, Є.В. Мних, Л.К. Сук, М.Г. Чумаченко, Н.П. Шморгун та інші.

Значна кількість економістів-науковців та практиків виділяють дефіцит грошових коштів на підприємствах, що значно обмежує можливості їх поточної та інвестиційної діяльності. При докладному вивченні даного питання стає очевидним, що однією з причин цього дефіциту є, зазвичай, низька ефективність залучення та використання грошових коштів, обмеженість фінансових інструментів, технологій та механізмів, що застосовуються при цьому. Саме тому питання оцінки руху грошових коштів, з метою ефективного управління формуванням та використанням грошового потоку підприємства, завжди є актуальними.

Метою статті є оцінка формування та використання грошових коштів підприємства, з метою ефективного управління його грошовими потоками.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів», грошовими називають кошти у вигляді грошей, які перебувають у касі підприємства, на рахунках в установах банку, в акредитивах, у підзвітних осіб та у депозитах до запитання [1].

Формування грошових коштів починається в момент заснування підприємства, коли утворюється статутний фонд (капітал). У подальшому вони інвестуються для забезпечення виробничо-господарської діяльності, розширення та розвитку виробництва. Саме так підприємства дістають можливість виробляти та збувати продукцію, одержувати доходи [2, с. 17].

Під час реалізації продукції, робіт, послуг на рахунки підприємств надходять грошові кошти у вигляді виручки від реалізації. Кошти надходять також від фінансово-інвестиційної діяльності підприємств (дивіденди і доходи від придбаних акцій, облігацій та інших видів цінних паперів; від вкладання коштів на депозитні рахунки; від здавання майна в оренду).

Під терміном «ефективне формування грошових коштів» слід розуміти таке надходження і витрачання грошових коштів, яке створює чистий грошовий потік та дає віддачу у вигляді чистого прибутку. Тому варто виявити збалансованість надходження і витрачання грошових коштів у загальному обсязі, вивчити динаміку показника чистого грошового потоку.

Г.В. Савицька зазначає, що з метою ефективного управління грошовими потоками підприємства, оцінку формування та використання грошових коштів слід проводити в такій послідовності:

– виявити рівень достатності коштів, необхідних для нормального функціонування підприємства;

© Богданюк О.В., Волочай Ю.В., 2017

– визначити ефективність та інтенсивність їхнього використання в процесі операційної, інвестиційної і фінансової діяльності;

– вивчити фактори і спрогнозувати збалансованість та синхронізацію припливу і відпливу коштів за обсягом і часом для забезпечення поточної і перспективної платоспроможності підприємства [3, с. 514].

Важливе значення в аналізі грошових потоків має вплив вихідного грошового потоку на чистий грошовий потік підприємства, який є найважливішим результатом фінансової діяльності підприємства, багато в чому визначає фінансову рівновагу і темпи зростання його ринкової вартості.

Формування грошового потоку підприємства, за прямим методом, у СТОВ «Україна», Черкаська обл., с. Новоукраїнка розглянуто в таблиці 1.

Динаміка грошового потоку підприємства свідчить, що за аналізований період відбулося поступове збільшення чистого грошового потоку підприємства. Основною причиною позитивної тенденції для підприємства стало збільшення чистого руху коштів від операційної діяльності у 2015 р. порівняно з 2014 р. на 2618 тис. грн. та у 2016 р. порівняно з 2015 р. на 884 тис. грн. Отже, чим менша сума вихідного грошового потоку порівняно з вхідним грошовим потоком, тим більша сума чистого грошового потоку, і навпаки. В даному випадку, у підприємства створюється надлишковий грошовий потік, при якому надходження коштів істотно перевищують реальну потребу підприємства в цілеспрямованій їхній витраті.

Дослідження динаміки обсягу формування вхідного та вихідного грошового потоку підприємства, на нашу думку, дає лише загальну оцінку фінансового стану підприємства. Тому, наступним етапом аналізу грошового потоку підприємства, має бути зіставлення темпів росту чистого грошового потоку ($Т_{чгп}$) з темпами росту обсягів виробництва (реалізації) продукції ($Т_{рп}$) і з темпами росту активів підприємства ($Т_{акт}$). Для нормального функціонування підприємства необхідно, щоб виконувалася рівність [3, с. 515] (1):

$$100 < Т_{акт} < Т_{рп} < Т_{чгп} \quad (1)$$

Провівши розрахунки по підприємству, використовуючи формулу (1), на кінець 2016 р. порівнюючи із початком року, темпи зростання були наступні (2):

$$100\% < 105\% < 165\% < 202\% \quad (2)$$

Отже, можемо зробити висновки, що аналізоване підприємство у 2016 р. одержало достатньо

Таблиця 1

Вхідний та вихідний грошові потоки СТОВ «Україна», 2014-2016 рр.

Показники, тис. грн	Рік			Зміна (+,–)	
	2014	2015	2016	2015 р. до 2014 р.	2016 р. до 2015 р.
1. Позитивний потік від операційної діяльності	20720	37204	51457	16484	14253
2. Негативний потік від операційної діяльності	20949	34357	50033	13408	15676
Чистий рух коштів від операційної діяльності	**-229**	**2847**	**3731**	**2618**	**884**
4. Позитивний потік від інвестиційної діяльності	5	-	-	-	-
5. Негативний потік від інвестиційної діяльності	-	-	-	-	-
Чистий рух коштів від інвестиційної діяльності	**5**	**-**	**-**	**-**	**-**
7. Позитивний потік від фінансової діяльності	-	-	-	-	-
8. Негативний потік від фінансової діяльності	300	1000	-	700	-
Чистий рух коштів від фінансової діяльності	**-300**	**-1000**	**-**	**-700**	**-**
Валовий позитивний потік	20725	37204	51457	16479	14253
Валовий негативний потік	21249	35357	50033	14108	14676
Всього чистих грошових потоків	**-524**	**1847**	**3731**	**2371**	**1884**
Залишок коштів на початок року	613	89	1936	-524	1847
Залишок коштів на кінець року	89	1936	5667	1847	3731

Таблиця 2

Показники ліквідності СТОВ «Україна», 2014-2016 рр.

Показники	Роки			Абсолютне відхилення (+,–)	
	2014	2015	2016	2015 до 2014	2016 до 2015
Коефіцієнт покриття	1,19	2,25	12,67	1,06	10,42
Коефіцієнт ліквідності швидкої	0,65	1,37	7,23	0,72	5,86
Коефіцієнт ліквідності абсолютної	0,01	0,17	2,87	0,16	2,70
Чистий оборотний капітал	2957	14368	23045	11411	8677

Таблиця 3

Показники фінансової стійкості СТОВ «Україна», 2014-2016 рр.

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Абсолютне відхилення (+,–)	
				2015 р. до 2014 р.	2016 р. до 2015 р.
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	0,56	0,74	0,96	0,18	0,22
Коефіцієнт фінансування	0,74	0,35	0,45	0,39	0,06
Коефіцієнт забезпеченості оборотними засобами	0,16	0,56	0,92	0,40	0,36
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,14	0,44	0,52	0,30	0,08

грошових коштів, що свідчить про його платоспроможність та фінансову стабільність. Чистий рух коштів в результаті всіх видів діяльності підприємства за рік також має позитивне значення, відповідно управління грошовими потоками підприємства здійснювалося на належному рівні.

Слід зазначити, що підприємство складає Звіт про рух грошових коштів за прямим методом, який спрямований на одержання даних, що характеризують як валовий, так і чистий потік коштів підприємства у звітному періоді. Розрахунку руху грошових потоків за прямим методом надає перевагу Рада по Міжнародним стандартам IFRS і також Рада по стандартам US GAAP. Вважаємо, що для ефективного управління грошовими потоками підприємства, більш інформативним є непрямий метод формування грошового потоку від операційної діяльності, оскільки цей метод розкриває взаємозв'язок величини фінансового результату і величини зміни коштів. Складаючи Звіт про рух грошових коштів за прямим методом, може виникнути ситуація, коли підприємство є прибутковим, але не платоспроможним, через розбіжності у формуванні результативних показників. Тому для подальшого аналізу ефективності формування грошових коштів підприємства доцільно провести діагностику показників ліквідності та платоспроможності підприємства. У Міжнародних стандартах фінансової звітності в Концептуальній основі наводиться визначення, що інформація щодо ліквідності та платоспроможності підприємства є корисною для прогнозування спроможності підприємства вчасно виконувати свої фінансові зобов'язання [4].

Проведена оцінка показників ліквідності та платоспроможності СТОВ «Україна» (табл. 2, табл. 3) дає можливість зробити наступні висновки:

– коефіцієнт абсолютної ліквідності, який є показником частини короткострокових зобов'язань, що можуть бути погашені негайно, збільшився у 2016 р. порівняно із 2014 р. Таким чином, за рахунок власних грошових коштів підприємство зможе розрахуватися за всіма своїми зобов'язаннями;

– вищі за нормативні значення мають і два наступні показники – коефіцієнт критичної ліквідності і коефіцієнт покриття, що свідчить про те, що підприємство абсолютно платоспроможне;

– позитивну тенденцію динаміки мають і показники фінансової стійкості підприємства.

Вітчизняні науковці в галузі фінансів пропонують процес оцінки формування грошових коштів підприємства завершити процесом синхронізації грошових потоків й подальшим ефективним їх використанням [5, с. 125]. Ми підтримуємо таку думку, та вважаємо, що у процесі оптимізації грошових потоків необхідно домогтися збалансованості обсягів додатного і від'ємного потоків коштів, оскільки і дефіцит, і надлишок грошових ресурсів негативно впливають на результати господарської діяльності. Ефективно управляючи грошовими коштами, можна забезпечити раціональне розміщення коштів у період їх надлишку, використовуючи для цього різні фінансові інструменти (цінні папери, депозитні рахунки). З метою оптимізації надлишкового грошового потоку, підприємству доцільно активізувати інвестиційну діяльність, а саме: збільшити кількісно-якісний склад операційних необоротних активів, прискорити період розробки реальних інвестиційних проектів і періоду їх реалізації, сформувати портфель фінансових інвестицій. У випадку нестачі грошових коштів, можливо використати позики й кредити так, щоб максимально скоротити витрати підприємства й забезпечити формування додаткового надходження коштів.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективне управління грошовими коштами підприємства неможливе без попередньої оцінки формування та використання грошових потоків підприємства. В процесі оцінки виявляється рівень достатності коштів, необхідних для нормального функціонування підприємства; ефективність та інтенсивність їхнього використання в процесі операційної, інвестиційної й фінансової діяльності; вивчаються фактори та можливості збалансування і синхронізації припливу й відпливу коштів за обсягом і часом для забезпечення поточної та перспективної платоспроможності, ліквідності й прибутковості підприємства.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 червня 1999 року за № 398/3691 (зі змінами і доповненнями, останні з яких унесено наказами Міністерства фінансів України від 10 червня 2010 року № 382, від 9 грудня 2011 року № 1591).
2. Азаренкова Г.М. Фінанси підприємств: Навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. – 3-тє видання / Г.М. Азаренкова, Т.М. Журавель, Р.М. Михайленко – К.: Знання-Прес, 2009. кандидат економічних наук 299 с.
3. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. / Г.В. Савицька. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
4. Концептуальна основа фінансової звітності, IASB; Стандарт, Міжнародний документ, Концепція від 01.09.2010.
5. Фінанси підприємств: Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 7-ме вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2008. – 552 с.

Богданюк Е.В., Волочай Ю.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОЦЕНКА ФОРМИРОВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ С ЦЕЛЬЮ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЕГО ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЮ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретико-методические и практические аспекты оценки формирования и использования денежных средств, с целью эффективного управления предприятием. Рассмотрены этапы и последовательность проведения оценки эффективности формирования денежных средств предприятия. В процессе исследования оценен уровень достаточности средств, необходимых для нормального функционирования предприятия; эффективность и интенсивность их использования в процессе операционной, инвестиционной и финансовой деятельности. Расчет показателей эффективности формирования денежных потоков осуществлялся на основе отчетной информации ООО «Украина», Черкасская обл., с. Новоукраинка. Даны рекомендации по оптимизации и синхронизации денежных потоков предприятия.
Ключевые слова: эффективность, денежные средства, управление денежными потоками, предприятие, расходы, прибыль.

Bogdaniuk O.V., Volochay Yu.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EVALUATION OF FORMATION OF ENTERPRISE'S CASH FLOWS FOR THE EFFECTIVE MANAGEMENT OF ITS FINANCIAL ACTIVITY

Summary
The article deals with theoretical, methodological and practical aspects of the evaluation of the formation and use of funds in order to effectively manage of enterprise. The stages and sequence of carrying out of an estimation of efficiency of formation of money resources of the enterprise are highlighted. In the course of the research, the level of sufficiency of funds necessary for the normal functioning of the enterprise is estimated; efficiency and intensity of its use in the process of operational, investment and financial activity. The calculation of the efficiency of the formation of cash flows is based on the reporting information of STOV «Ukraina», Cherkassy region, v. Novoukrainka. The recommendations on optimization and synchronization of cash flows of the enterprise are given.
Keywords: efficiency, cash, cash flow management, enterprise, costs, profit.

УДК 330.113.6

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ І СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ

Вареник І.В., Кантур А.І.
Шосткинський інститут
Сумського державного університету

У статті визначено особливості процесу формування мотивації трудової діяльності на підприємствах. Розроблено основні напрямки і практичні рекомендації щодо створення мотиваційного механізму, його ефективного розвитку, який би відповідав пріоритетам формування сучасної та ринкової економіки. Від початкової орієнтації строго на підвищення продуктивності праці, тобто стимулювання фізичної активності, мотивація поступово стала орієнтуватися на підвищення якості праці, стимулювання творчої активності, ініціативи і на закріплення працівників на підприємстві. Усе це зумовлює необхідність окремого наукового дослідження проблем оцінки використання трудового потенціалу, завдяки стимулювання та мотивації праці працівників на підприємстві.
Ключові слова: мотивація, стимулювання, заробітна плата, підприємство.

Постановка проблеми. В останні роки кадрові управлінці освоюють все нові способи стимулювання. У хід йде не тільки класичне економічне мотивування у вигляді грошових бонусів і високих зарплат, але й неекономічні способи стимулювання. До таких способів відносять організаційні та морально-психологічні заходи. Як правило, великі нагороди, рідко кому дістаються, викликають заздрість, а невеликі і часті – задоволення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широко вивчалися закономірності дії мотивацій і побудови методів та механізмів реалізації мотивації, щодо підвищення продуктивності трудової діяльності в працях економістів-класиків, А. Маслоу, Ф. Герцберга, Д. МакГрегора, А. Врума, що поряд із публікаціями в періодичних виданнях України використовуються як джерельна база. Подальшого дослідження потребує пошук нових пропозицій щодо стимулювання праці на підприємстві.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення особливостей процесу формування мотивації трудової діяльності на підприємствах та розробка основних напрямків і практичних рекомендацій щодо створення мотиваційного механізму, його ефективного розвитку, який би відповідав пріоритетам формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Для досягнення мети роботи поставлені такі завдання:

1. Надати організаційно-економічну характеристику діяльності підприємства, суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності;

2. Розробити напрямки і практичні рекомендації щодо створення мотиваційного механізму на підприємстві;

3. Сформулювати висновки та пропозиції щодо удосконалення мотивації персоналу на підприємстві із зовнішньоекономічною діяльністю.

Склад основного матеріалу. Важливим фактором особистості є система її потреб, мотивів, стимулів та інтересів, тобто те, що визначає причини поведінки особистості, допомагає пояснити прийняті рішення.

Типовими є такі стимули: підвищення в посаді, розширення повноважень, збільшення влади, надання частки економічного ефекту, визнання, краще місце за столом на нараді, усна подяка керівника у присутності колег, можливість прямого спілкування з вищим керівником, матеріальна премія з вказівкою «за що «, страхування життя і здоров'я, оплата медичних послуг, позачергову оплачувану відпустку, гарантія збереження робочого місця, позички зі зниженою ставкою на навчання, придбання житла, оплата витрат на ремонт власного авто і бензин та інші. При цьому у конкретного підприємства не може бути стандартного пакету стимулів, стимулювання повинне бути адресним, орієнтованим на конкретного працівника. Коротко зупинимось на засобах мотивації:

1. Покарання як засіб мотивації працівників. В одних фірмах воліють більше карати, в інших – більше заохочувати, десь знайшли дійсно золоту середину. Рівень покарання залежить в першу чергу від цілей впливу. Основна мета покарання – це недопущення дій, які можуть принести шкоду фірмі.

2. Грошові виплати за виконання поставлених цілей – найбільш поширений тип мотивації. Такі виплати здійснюються за відповідності працівника деяким заздалегідь встановленим критеріям.

3. Виплати до заробітної плати для стимулювання здорового способу життя працівників. Це виплати у вигляді грошової винагороди за відмову від куріння, співробітникам, не пропустили жодного робочого дня протягом року з причини хвороби, працівникам, постійно займаються спортом.

4. Соціальна політика організації – також найважливіший інструмент економічного стимулювання: по-перше, в організації реалізуються пільги і гарантії в рамках соціального захисту працівників (соціальне страхування по старості, у зв'язку тимчасової непрацездатності, безробіття та інші), встановлені на державному або регіональному рівні.

По-друге, організації надають своїм працівникам і членам їх сімей додаткові пільги, що відносяться до елементів матеріального стимулювання, за рахунок виділених на ці цілі коштів з фондів соціального розвитку організації.

5. Нематеріальні стимули, не стосуються будь-яких витрат роботодавця. Особливо актуальні дані інструменти для організацій з обмеженими матеріальними ресурсами стимулювання, наприклад державні організації (в тому числі в органах влади та місцевого самоврядування).

Таким чином, вважаємо, для підвищення конкурентоспроможності підприємства та збіль-

© Вареник І.В., Кантур А.І., 2017

шення продуктивності праці його співробітників, керівництво повинне впровадити в практичну діяльність стабільне і вчасне матеріальне стимулювання; заохочення вдосконалення майстерності, кваліфікації працівників; облік індивідуальних особливостей мотивації співробітників; надання можливості саморозвитку та підвищення професіоналізму; самостійність і автономність службовців (в розумних межах, зрозуміло); повага особистості співробітників, стимулювання співробітників до пошуку нових, перспективних ідей щодо вдосконалення діяльності та матеріальне (моральне) заохочення креативності на робочому місці.

Як правило, в процесі наймання персоналу у підприємствах звертають увагу, перш за все, на компетентність кандидатів, не аналізуючи при цьому рівень їх внутрішньої мотивації, що пов'язаний зі ставленням людини до роботи. При цьому, саме ставлення до своєї діяльності визначає мотивацію працівника, яка у свою чергу впливає на його прагнення до навчання, професійного розвитку, а також до якісної роботи.

На практиці необхідно застосувати механізми поєднання мотивів і стимулів праці. Але важливо розрізняти стимулюючі та мотиваційні механізми поведінки працівників і адміністрації підприємств, усвідомлювати важливість їх взаємодії і взаємозбагачення. Стимулюючий вплив на персонал спрямовано переважно на активізацію функціонування працівників підприємства, а мотивуючий вплив – на активізацію професійно-особистісного розвитку персоналу. Виходячи із соціальної, економічної, організаційної та психологічної природи праці, на прикладі рис. 1 можна виділити основні види мотивів і стимулів: матеріальні та нематеріальні. На практиці всі вони тісно взаємопов'язані та дуже часто планомірно переходять один в один. Іноді методи мотивації важко розділити, оскільки, наприклад, матеріальне винагородження не тільки дозволяє отримати певні блага, але й приносить повагу, шану.

Загалом можна сформулювати ряд правил ефективної мотивації персоналу: неочікувані, непередбачувані, нерегулярні премії, які мотивують набагато ефективніше ніж очікувані. Важливо зауважити, що між виконаною роботою та винагородою не повинен бути великий проміжок часу. Середня зарплата в Україні з 2000 по 2015 рік в гривнях і доларах США. Курс НБУ на момент введення в обіг гривні становив 1,76 гривні за долар США.

Рис. 1. Середня заробітна плата України відносно до долара США

З 2010 року життя українців подорожчало на 80%, а реальні доходи при цьому скоротилися більш ніж на 10% – такі розрахунки Держслужби статистики. Причому товари і послуги дорожчали нерівномірно: Приблизно так само змінювалася вартість медицини і транспортних послуг. А ось одяг, послуги зв'язку та освіту всі роки, крім 2015-го, дорожчали лише на кілька відсотків. При цьому середня заробітна плата в Україні мала наступну динаміку. Особливо вдвічі скоротилась заробітна плата з розрахунку до курсу долару з 2013-2015 роках. Що свідчить, про спад в економіці країни, і як наслідок спад в ефективності стимулювання праці на підприємствах.

Така психологічна тактика в стимулюванні праці допоможе переживати низький матеріальний рівень в умовах кризи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система мотивації праці на підприємстві відіграє одну з провідних ролей з усіх внутріш-

Таблиця 1

Середня заробітна плата в Україні (період 2000-2015 рр.)

рік	ВВП номінал	ВВП номінал $	курс	Сер. Зп Київ	Сер. Зп. Київ $	Сер. Зп. Україна	Сер. Зп. Україна $	Сер. Зп. США$	У скільки разів наша зп менша від США
2000			5,50			230	42	2680	64
2001			5,50			311	57	2743	49
2002			5,50	641	117	376	68	2771	41
2003			5,50	762	139	463	84	2839	34
2004	345113	64928	5,32	970	183	591	115	2971	27
2005	441452	86309	5,11	1312	257	804	157	3079	20
2006	544153	107753	5,05	1738	344	1043	207	3221	16
2007	720731	142719	5,05	2300	455	1353	268	3367	13
2008	948056	179382	5,29	3079	582	1809	342	3554	10
2009	913345	117152	7,80	3168	406	1909	245	3795	15
2010	1082569	136420	7,94	3443	434	2247	283	3906	14
2011	1316600	165239	7,97	4016	504	2639	331	4000	12
2012	1408889	176308	7,99	4611	577	3032	379	4100	11
2013	1454931	182026	7,99	5024	629	3274	410	4300	10
2014	1566728	130908	11,97	5401	451	3470	290	4400	15
2015	95040		21,00	5385	256	3455	165	4400	27

ніх факторів що впливають на розвиток підприємства, організації. Саме вірне стимулювання робітників і вдале мотивування до виробничої діяльності дає внутрішній поштовх для більш ефективного виробництва і з рештою більш ефективного функціонування підприємства. Від невдалої системи стимулювання може постраждати не тільки підприємство, а як відомо з історії ціла економічна система, через елементарне непорозуміння між інтересами виробничого сектору і простого робітника в умовах кризи в країні в цілому.

Системи матеріального стимулювання повинні бути прості і зрозумілі кожному працівнику,бути гнучкими, що дають можливість відразу ж заохочувати кожен позитивний результат роботи. Розміри заохочення повинні бути економічно і психологічно обґрунтовані (більше і рідше; частіше, але менше). Заохочення персоналу важливо організувати за такими показниками, що сприймаються кожним як правильні. Системи заохочень повинні формувати в працівників відчуття справедливості матеріальних винагород і сприяти підвищенню зацікавленості працівників у поліпшенні не тільки індивідуальної роботи, але і роботи в «ділових стосунках» з іншими співробітниками. Працівники повинні бачити чіткий взаємозв'язок між результатами.

Узагальнюючі висновки та пропозиції зводяться до необхідності:

– складання програм розвитку кваліфікації і кар'єри, дублерства, освіти, кадрового резерву;

– заохочення до кредитування, довгострокових бонусів, опціонів тощо;

– компенсацію інфляційних, податкових втрат і пр.;

– гнучке формування соціального пакета та надання пільг з урахуванням вислуги, кваліфікації і виробничих досягнень;

– розвиток корпоративної культури.

Список літератури:

1. http://index.minfin.com.ua/index/average/
2. Ветлужскіх Е. Мотивація і оплата праці. Інструменти. Методики. Практика. – М.: Альпіна Бізнес Букс, 2007.
3. Гейер Р., Арендт Б. Економіка підприємства: прискорений курс: перекл. з ньому. науч. ред. перекладу Л.В. Донцова. – М.: Видавництво «Річ навіть і Сервіс», 2005. – 208 с.
4. Кибанов А.Я. Основи управління персоналом: Підручник. – 2-ге вид., перераб. ідоп. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 447 с.

Вареник И.В., Кантур А.И.
Шосткинский институт
Сумского государственного университета

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ПЕРСОНАЛА

Аннотация
В статье определены особенности процесса формирования мотивации трудовой деятельности на предприятиях. Разработаны основные направления и практические рекомендации по созданию мотивационного механизма, его эффективного развития, который бы отвечал приоритетам формирования современной и рыночной экономики. От начальной ориентации строго на повышение производительности труда, то есть стимулирование физической активности, мотивация постепенно стала ориентироваться на повышение качества труда, стимулирования творческой активности, инициативы и на закрепление работников на предприятии. Все это вызывает необходимость отдельного научного исследования проблем оценки использования трудового потенциала, благодаря стимулирования и мотивации труда работников на предприятии.
Ключевые слова: мотивация, стимулирование, заработная плата, предприятие.

Varenyk I.V., Kantur A.I.
Shostka Institute
of the State University Sumy

EFFECTIVE METHODS OF MOTIVATION AND STIMULATION OF PERSONNEL

Summary
In the article the features of the work of motivation in the workplace. Developed the main directions and practical advice on creating motivational mechanism for its effective development that meets the priorities of the formation of the modern and market economy. From the initial orientation strictly increasing productivity, that stimulate physical activity, motivation gradually began to focus on improving the quality of work, promotion of creative activity, initiative and employees to stay on. All this necessitates a separate research problems evaluate the use of labor potential through stimulation and motivation of employees in the company.
Summary: motivation, stimulation, salary, company.

УДК 005.591.6:334.72

ЗАСАДИ МАРКЕТИНГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Васюткіна Н.В., Волобуєв Г.С.
Європейський університет

У статті запропоновано концептуальні положення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства. Особливості маркетингового забезпечення підприємства надають можливість визначити комплекс заходів, які спрямовані на: проведення маркетингових досліджень, розробку товарної політики у рамках формування товарного асортименту підприємства, розробку цінової політики, підвищення ефективності дистриб'юторської політики, формування комунікативної політики та визначення сервісної політики.
Ключові слова: концепція, маркетингове забезпечення, інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, підприємство.

Постановка проблеми. Концептуальні положення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства охоплюють теоретичні та методичні підходи щодо визначення рівня його інноваційного розвитку, механізм маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства, методи, принципи та інструменти, які дозволяють підвищити прибутковість підприємства. Теоретичною основою маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства є базові і прикладні теорії, методичні підходи і принципи, вибір яких обумовлений вимогами до підвищення інноваційного розвитку на основі використання маркетингових інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою вирішення наукового завдання щодо обґрунтування концептуальних положень маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства певний науковий інтерес являють собою праці вчених, які розкривають сутність концептуальних положень маркетингового забезпечення підприємства: О. Голубовська [1], І. Рвачова [2], В. Ковальчук [3], учених, які займаються проблемами щодо інноваційного процесу, інноваційної діяльності, інноваційного розвитку підприємств О. Амоші [4], В. Геєця [5], А. Землянкін [6], С. Ілляшенка [7], І. Федулова [8] та ін. Результати досліджень цих учених мають певні корисні положення, задуми та ідеї, які може бути покладено в основу концепції маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В дослідження вище зазначених авторів, глибоко досліджуються різні аспекти інноваційного розвитку підприємств. Концептуальні положення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства раніше розглядалися окремо одна від одної або в взаємодії з декількома положеннями без комплексного врахування впливу ряду теорій та підходів розроблених за достатній часових період досліджень в даній сфері, що і потребує системної інтеграції за для випрацювання оновленого розуміння сутності та ролі маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Метою дослідження є розроблення концептуальних теоретико-методологічних положень та обґрунтування управлінських рекомендацій щодо маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Основні результати дослідження. Інноваційний розвиток підприємств розглядається у маркетинговому аспекті, оскільки це дає можливість виконувати поставлені завдання, на основі використання маркетингових інструментів, прогнозувати рівень інноваційного розвитку підприємства. П. Друкер [9] зазначав, що будь-яке підприємство має виконувати дві головні функції: маркетингу та інноваційну.

Проведені дослідження щодо змісту маркетингового забезпечення та його місця в системі маркетингової концепції; аналізу інноваційного розвитку підприємств та основних чинників, що здійснюють вплив на нього, ідентифікації стратегії інноваційного розвитку дає можливість обґрунтувати концепцію маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Схематичне узагальнення результатів формування положень маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства представлено на рис. 1.

Маркетингове забезпечення інноваційного розвитку підприємства ґрунтується на наступних базових і прикладних теоріях.

Теорія інвестиційної поведінки підприємства базується на дослідженнях класичної школи, зокрема Н. Сениора. Його інвестиційна теорія ґрунтується на «теорії утримання», тобто поведінці суб'єкта, який утримується від невиробничого використання коштів заради здійснення реального інвестування, яке має віддалені результати [10].

Більш поглиблено вивченням теорії інвестицій займалися неокласики, зокрема, І. Фішер. За думкою вченого, економічний суб'єкт у своїй господарській діяльності керується суб'єктивними мотивами, орієнтованими на максимізацію доходів. Вибір між споживанням і заощадження залежить від ринкової ставки процента, яка дасть можливість отримати більші доходи в майбутньому [11].

Теоретично обґрунтував інвестиційну поведінку Дж. Кейнс. Він виходив з того, що інвестиційна діяльність визначається двома чинниками: рівнем заощаджень і граничною ефективністю інвестування, що залежить від процентної ставки кредитного ринку [12].

В працях Е. Домгара, Р. Харрода підкреслюється, що підприємство знаходиться у стані довгострокового динамічного зростання, коли забезпечується повне використання ресурсів [13].

© Васюткіна Н.В., Волобуєв Г.С., 2017

Теорія інвестиційної поведінки підприємства отримала розвиток в роботах І. Бланка, де він сформував модель інвестиційної поведінки підприємства у розрізі конкретних етапів проведення його інвестиційної діяльності [14].

Отже, теорія інвестиційної поведінки підприємства орієнтована на ряд важливих аспектів. В першу чергу необхідно відзначити істотне розширення спектру умов середовища підприємства, як внутрішнього, так і зовнішнього, що не може не відбитися на обґрунтуванні інвестиційних рішень. Також відбувається поглиблення системи мотиваційних критеріїв інвестиційної діяльності підприємства на різних етапах. Крім того, високої значущості набувають шляхи сучасної методології прогнозування окремих показників, пов'язаних з мотивацією вибору можливостей моделей інвестиційної поведінки підприємства. Дана теорія, систематизуючи спонукачі мотиви до інвестиційної діяльності, розділяють їх на дві групи – економічні і позаекономічні (інституційні). Позаекономічні мотиви пов'язані з ухвалення інвестиційних рішень окремими підприємствами та мають індивідуальний характер. Дані мотиви визначаються місією підприємства, загальною стратегією підприємства, складом персоналу, характером навколишнього середовища та ін. Відносно до економічних мотивів інвестиційної діяльності, то вони носять підлеглий характер (однак на окремих етапах розвитку підприємства окремі з позаекономічних мотивів можуть набувати пріоритетного значення). Економічні мотиви, що спонукають підприємства до інвестиційної діяльності пов'язані з дією загальних економічних законів і носять більш уніфікований характер для підприємств. Особливостями сучасної інвестиційної діяльності підприємства виступає необхідність моделювання їх інвестиційної поведінки з урахуванням як економічної, так і позаекономічної мотивації.

Основоположником теорії систем є Л. Фон Берталанфі [15], продовжили дослідження в даній області М. Месарович [16], А.І. Уємов [17], Ю.А. Урманцев [18]. Системний аналіз розвивали Ю.І. Черняк [19], А.А. Ємельянов [20]. Дослідження операцій як міждисциплінарний напрямок розглядається в роботах Р. Акоффа [21], Т. Сааті [22], С.А. Валуєва [23], В. Кінга, Д. Клиланда [24], Є.С. Вентцеля [25].

Основним завданням загальної теорії систем є уніфікація окремих галузей наукового знання за допомогою з'ясування того, яким чином закономірності, встановлені в обмежених областях, можуть бути зрозумілі як окремі випадки більш загальних закономірностей. В рамках загальної теорії систем також розробляються загальнометодологічні принципи дослідження систем і загальних для них об'єктів, таких як «вхід», «вихід», «процес», «мета», «зворотний зв'язок», «взаємодія», «функціонування», «розвиток «та інших. Програма системних досліджень і побудови загальної теорії систем була однією з найбільш відомих спроб узагальненого аналізу системної проблематики.

Положення теорії прийняття рішень знайшло відображення в працях таких вчених, як: М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [26], Б. Г. Літвак [27], О. С. Віханський [28], Фатхутдінов [29], В.С. Юкаєва [30] та інших.

Основними поняттями теорії прийняття рішень є альтернатива, рішення, вибір, корисність, оптимі-

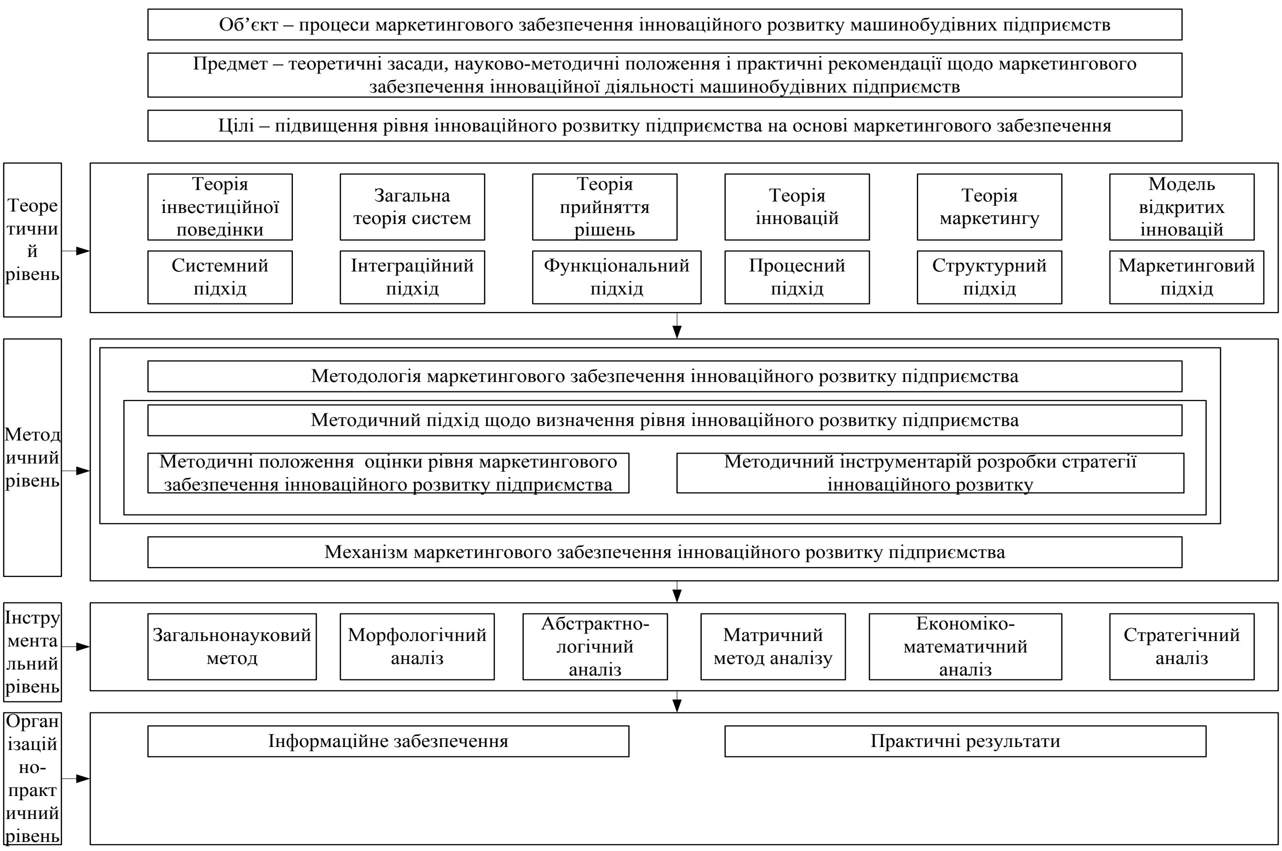

Рис. 1. Положення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства

Систематизовано авторами на основі: [10-17; 26; 27; 31-33; 35-37; 39-41; 44-46; 49; 50]

зація та ін., вони також являються загальними для багатьох областей і розділів економіко-математичних методів і широко використовуються в процесі розробки стратегії інноваційного розвитку.

Вибір однієї з стратегій відноситься до розряду індивідуальних завдань прийняття рішень. При цьому необхідно врахувати інтереси і переваги окремих зацікавлених груп, щоб вибрана альтернатива задовольняла б максимум потреб. Коли можливих альтернатив багато, увага особи, що прийняття рішення, не може зосередитися на кожній з них. У такому випадку зростає необхідність в чітких правилах і процедурах вибору, залучення експертів, оцінки ухвалених рішень. Отже, використання теорії і методів прийняття рішень в процесі формування стратегії інноваційного розвитку є необхідним, особливо на етапі вибору.

Теорія маркетингу, основні положення яких представлено в наукових працях Ф. Котлера [31], М.Дж. Бейкера [32], Ж.-Ж. Ламбена [33], К. Грьонроса [34] та ін., являє собою теорію вибору, яка заснована на принципі пріоритету споживача. Головне завдання сучасного маркетингу полягає в необхідності подолання суперечностей між зовнішнім навколишнім середовищем та окремім підприємством. Для вирішення завдань, що ставляться перед підприємством необхідно застосувати системний комплексний підхід; орієнтуватися на довгостроковий комерційний успіх; здійснювати безперервний збір, обробку та аналіз інформації про ринки та конкурентів; активно впливати на навколишнє середовище; здійснювати інноваційну діяльність в виробництві; в процесі управління виробництвом, фінансами, збутом та кадрами проявляти ініціативу та творчий підхід.

Неокласична теорія інновацій представлена працями Г. Менша, С. Твісса та ін. С. Твісс трактує нововведення як процес, у якому наукова ідея набуває економічного змісту і комерційної реалізації. За теорією інноваційної діяльності вченого Г. Менша, кожна країна в певний період розвитку економіки опиняється у кризі, вихід із якої можливий у разі використання інновацій [35]. У новітніх теоріях, основоположником яких став П. Друкер, сформовано теорію інноваційної економіки та підприємництва. Ключові положення теорії: основою будь-якої продукції, що потрапляє на ринок, є «нові рішення»; провідною ланкою економічного розвитку є підприємство-новатор; найважливіше місце в досягненні результатів відводиться розвитку інтелектуального капіталу; необхідність формування сприятливого податкового та інвестиційного клімату через реалізацію державної інноваційної політики [36, с. 57, 116, 119].

Отже, теорія інновацій досліджує безпосередньо причини виникнення інновацій, та однією з беззаперечних умов їх створення вважає цикли в економічній та технологічній сферах. Завданням управління є, перш за все, ідентифікація найбільш сприятливого моменту як щодо створення, так і виходу інновації на ринок

Основоположником моделі відкритих інновацій є Г. Чесбро. Науковець зазначає, що «відкриті інновації – це парадигма, згідно з якою вважається, що компанії можуть і повинні поряд із власними використовувати і запозичені ідеї, а також застосовувати «внутрішні» і «зовнішні» шляхи виходу на ринок зі своїми більш досконалими технологіями» [37]. Теорія відкритих інновацій, визначає Петий И. И., характеризує процес досліджень і розробок як відкриту систему. Бізнес вступає в новий етап науково-інноваційної діяльності, коли джерела інноваційного потенціалу знаходяться за його межами [38, с. 7].

Таким чином, модель відкритих інновацій передбачає використання зовнішніх ідей, залучення технологій та вихід на нові ринки. Це може бути особливо актуальними для інноваційного розвитку підприємств, які є членами певних корпоративних утворень. Адже зовнішніми партнерами для них можуть виступати в тому числі й інші підприємства корпорації. Маркетингове забезпечення інноваційного розвитку повинно бути спрямовано на визначення найбільш партнера та налагодження з ним ефективної взаємодії.

Окрім вище перелічених теоретичних передумов, в основу маркетингового забезпечення інноваційного розвитку покладені наступні підходи.

Системний підхід, як зазначає В.И. Кнорринг [39], являє собою напрямок, в основі якого лежить розгляд об'єкту у вигляді множини елементів і їх взаємозв'язків. Даний підхід виступає як методом вирішення завдань, так і методом їх постановки.

В рамках маркетингового забезпечення інноваційного розвитку до основних принципів системного підходу відносять:

– цілісність, тобто одночасний розгляд маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства як єдиного цілого;

– ієрархічність, тобто наявність двох і більше елементів (нижчого і вищого рівнів). Даний принцип характеризує взаємодію керуючої і керованої підсистем, при цьому одна підсистема підкоряється іншій;

– структуризація, яка дозволяє проводити аналіз інструментів маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства і їх взаємозв'язків;

– множинність, яка дає можливість застосовувати економічні та математичні моделі для опису інноваційного розвитку підприємства;

– системність, характеризує властивість об'єкту володіти всіма ознаками системи.

Одним із представників комплексного підходу є Бартон Т.Л. [40], який акцентує увагу на тому, що комплексний підхід – це соціально-філософський метод соціального пізнання. Він дозволяє провести осмислення соціальної дійсності не з формального, технічного, процедурного боку, а зі змістовного, якісного, ідеологічного боку. Завдяки застосуванню комплексного підходу можна визначити, що, де і навіщо треба шукати. Даний підхід дає можливість одночасно розробляти технічні, екологічні, організаційні, психологічні та інші аспекти щодо маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Як зазначають такі науковці, як О.Є. Хачатуров [41], А.А. Пилипенко [42], К.В. Афонина [43], інтеграційний підхід має на увазі дослідження і посилення взаємозв'язків. Інтеграція припускає розширення взаємодії суб'єктів маркетингового забезпечення, їх об'єднання, поглиблення взаємодії і взаємозв'язків між компонентами маркетингового забезпечення інноваційного розвитку.

Науковець В.В. Єрьоменко зазначає, що маркетинговий підхід є головним напрямком удосконалення управління на промислових підприємствах в умовах розвитку конкуренції [44].

Маркетинговий підхід передбачає орієнтацію підприємства на споживача при вирішенні завдань спрямованих на його інноваційний розвиток.

Функціональний підхід, як зазначає Герасимчук [45], спрямований на дослідження сукупності функцій, які необхідно виконати для реалізації цілей підприємства. Після визначення таких функцій вибирається оптимальний проект, формується ланцюжок інноваційного процесу, в якому основним критерієм ефективності кожного етапу виступають оптимальні показники основних функцій. На снові даного підходу маркетингове забезпечення розглядається як результат взаємодії підприємства з середовищем і як властивість відношення середовищем, яке здійснює вплив на ухвалення будь-якого управлінського рішення щодо його інноваційного розвитку.

Даний підхід дозволяє встановити закономірності в появі тих або інших реакцій (дій) підприємства, яке діє в певному середовищі, а також певні зв'язки між різними реакціями підприємства; провести аналіз стійкості цих зв'язків залежно від тих або інших чинників середовища, на основі чого можна побудувати теорію інвестиційної поведінки підприємства, яка може бути використана при формуванні концепції маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Процесний підхід, як зазначає В.Т. Денисов, являє собою серію послідовних, безперервних, взаємозалежних дій, спрямованих на досягнення цілей підприємства [46].

В рамках маркетингового забезпечення, процесний підхід розглядає загальні функції маркетингу як взаємозв'язані. Маркетингове забезпечення інноваційного розвитку підприємства є ланцюгом безперервних взаємозв'язаних дій із стратегічного маркетингу, планування, організації процесів, обліку і контролю, мотивації, регулювання. В центрі його – координація робіт. При даному підході використовується комплекс робіт щодо прогнозування рівня інноваційного потенціалу, прогнозування цінностей об'єктів, які спрямовані на збереження або досягнення конкурентних переваг підприємства і стабільне отримання відповідного рівня прибутку.

Вбачається за доцільне розглянути структурний підхід, в основі якого є прийняття рішення щодо дотримання тієї чи іншої позиції на ринку [47]. Структурний підхід спрямований на визначення значущості, пріоритетів серед чинників, методів, принципів і інших інструментів в їх сукупності з метою встановлення раціонального співвідношення і підвищення обґрунтованості розподілу ресурсів для реалізації інноваційної діяльності.

В основі ситуаційного підходу, на думку таких учених, як Р.М. Лепа [48], Г. Кунц, С. О'Доннел [49], лежить реакція на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища підприємства і зміни цілого ряду її організаційних характеристик.

Ситуаційний підхід полягає в тому, що придатність різних інструментів маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства визначається конкретною ситуацією. Його сутність полягає в наступному:

1) керівник повинен бути знайомий із інструментів маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства;

2) кожна з управлінських концепцій і методик має сильні і слабкі сторони; керівник повинен вміти передбачати вірогідні як позитивні, так і негативні наслідки;

3) керівник повинен вміти правильно інтерпретувати ситуацію, визначити найбільш важливі чинники в даній ситуації і який вірогідний ефект може спричинити зміни цих чинників;

4) керівник повинен вміти пов'язувати конкретні прийоми, які викликали б найменший негативний ефект і мали менше недоліків, з конкретними ситуаціями, тим самим забезпечуючи досягнення цілей підприємства найбільш ефективним шляхом.

Відбір методологічних принципів обумовлений необхідністю розкриття сутності маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства. В зв'язку з цим в основу дослідження покладені наступні методологічні принципи:

– принцип цілеспрямованості. Інноваційний розвиток підприємства має конкретну спрямованість відповідно до мети, яка формує мотиви економічним суб'єктам для впровадження інновацій;

– принцип системності. Маркетингове забезпечення інноваційного розвитку повинне бути орієнтоване на кінцевий результат, який відображає ступінь відповідності всіх кількісних і якісних параметрів інноваційного процесу;

– принцип постійності. Означає незмінність чинного законодавства впродовж певного періоду часу;

– принцип наукової обґрунтованості. Передбачає встановлення певних показників інноваційного розвитку підприємства;

– принцип єдиного підходу. Передбачає забезпечення однакового підходу до розробки стратегії інноваційного розвитку підприємства;

– принцип доступності. Забезпечує відвертість нормативно-правових і законодавчих актів для всіх суб'єктів;

– принцип координації. Передбачає взаємодію різних рівнів регулювання (макро-, мезо-, мікрорівня) з чітким визначенням місця і ролі кожної ланки щодо його забезпечення для досягнення мети.

В рамках концептуальних положень маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства, пропонуємо наступні методи:

1) загальнонаукові методи. До них відносять:

– метод наукової абстракції: виділення найбільш істотних сторін інноваційного розвитку підприємства;

– аналіз: інноваційний потенціал підприємства розчленовується на складові елементи;

– синтез: відбувається з'єднання розчленованих і проаналізованих елементів в єдине ціле, розкривається внутрішній зв'язок між елементами, з'ясовуються суперечності між ними;

– індукція: рух думки від приватного до загального, на основі чого логічно виводяться загальні положення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства;

– дедукція: рух думки від загального до приватного;

– порівняння: що визначає схожість або відмінність явищ і процесів;

– аналогія: заснований на перенесенні властивостей відомого явища на невідоме;

2) морфологічний аналіз є засобом вивчення всіляких комбінацій варіантів організаційних рішень, що пропонуються для здійснення окремих функцій управління. Монографічний метод аналізу використовується для поглибленого вивчення маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства та обґрунтування його механізму;

3) сутність абстрактно-логічного методу полягає в розчленуванні досліджуваного явища на складові частини, їх виділенні для виявлення якісних особливостей, в розумовому знаходженні першоджерела сутності і розкритті закономірностей його розвитку, а потім в синтетичному переході від відстороненого першоджерела сутності до складної і багатосторонньої конкретної форми явища [50, с. 123]. За допомогою абстрактно-логічного методу виявляються логічні взаємозв'язки між елементами досліджуваної системи та її функціонування, а також забезпечується теоретичне узагальнення сутності категорій «інноваційний потенціал», «інноваційний розвиток», «маркетингове забезпечення інноваційного розвитку» та формування висновків;

4) матричний метод аналізу відбиває взаємозв'язок різнорідних, але взаємозалежних економічних показників. У дисертаційній роботі для проведення кількісної та якісної оцінки рівня результативності реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства використовується матричний метод.

5) стратегічний аналіз дозволяє інтерпретувати стратегічне положення підприємства. Основна мета стратегічного аналізу полягає в оцінці ключових дій на поточний і майбутній стан підприємства і визначення їх специфічного впливу на стратегічний вибір. Використовується при розробці стратегії інноваційного розвитку підприємства.

Основні положення концепції «маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства»:

– підприємство розглядається як відкрита система, що активно взаємодіє з зовнішнім середовищем його функціонування;

– інноваційний потенціал підприємства багато в чому визначається наявними виробничими, фінансовими, трудовими, інтелектуальними та іншими ресурсами підприємства;

– інноваційна активність підприємства визначається готовністю, можливістю та здатністю до інноваційного розвитку;

– формування механізму маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства засновано на взаємовпливі інноваційного потенціалу та інноваційної активності підприємства на підґрунті використання системи інструментів маркетингового забезпечення;

– вибір стратегії інноваційного розвитку підприємства здійснюється з урахування рівня інноваційного потенціалу та рівня маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, відповідно до запропонованої в даному дослідженні концепції основної метою маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства є збільшення його прибутковості.

Запропонована концепція маркетингового забезпечення інноваційного розвитку підприємства дозволяє визначити принципи, цілі, об'єкт і предмет, розробити інструменти і рекомендації для рішення завдань щодо маркетингового інноваційного розвитку підприємства.

Особливості маркетингового забезпечення підприємства надають можливість визначити комплекс заходів, які спрямовані на:

– проведення маркетингових досліджень, а саме дослідження ринку та його цільових сегментів (маркетингові дослідження);

– розробку товарної політики у рамках формування товарного асортименту підприємства та забезпечення належного рівня якості продукції;

– розробку цінової політики, яка спрямована на мінімізацію витрат і підвищення прибутковості підприємства за рахунок проведення ефективної цільової політики;

– підвищення ефективності дистриб'юторської політики за рахунок організації своєчасної і якісної поставки виробленої продукції споживачу;

– формування комунікативної політики, яка спрямована на забезпечення відповідного рівня комунікаційного простору щодо інформаційного забезпечення споживачів про наявну та інноваційну продукцію підприємства;

– визначення сервісної політики, яка спрямовані на забезпечення високого рівня сервісного обслуговування на всіх етапах просування продукції від виробника до кінцевого споживача, а також зворотного зв'язку між покупцем та споживачем.

Список літератури:

1. Голубовська О. А. Маркетингове забезпечення інноваційної діяльності машинобудівних підприємств: автореф. дис. … канд. екон. наук / О. А. Голубовська. – Херсон, 2015. – 21 с.
2. Рвачова І. М. Концептуальний підхід до управління маркетинговою компетенцією підприємств / І. М. Рвачова // БІЗНЕСІНФОРМ – 2013. – № 8 – С. 373-378.
3. Ковальчук С. В. Концептуалізація маркетингової стратегії інноваційного розвитку промислових підприємств / С. В. Ковальчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». - 2014. – № 811. – С. 162-167.
4. Амоша О. І. Національна інноваційна система України в контексті міжнародних порівнянь / О. І. Амоша, А. І. Ніколаєнко // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 1. – С. 115-121.
5. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / [за заг. редакцією В. М. Гейця, А. І. Даниленка, Е. М. Лібанової та ін.]; НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. – К.: ВПП «Експрес», 2015. – 336 с.
6. Землянкін А. І. Інноваційна діяльність у промислових регіонах України: поточний стан, тенденції, виклики / А. І. Землянкін, І. Ю. Підоричева // Економіка промисловості. – 2015. – № 2. – С. 5-19.
7. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств: монографія / С. М. Ілляшенко, О. А. Біловодська. – Суми: Університетська книга, 2010. – 281 с.

8. Федулова І. В. Дослідження інноваційної активності промислового підприємства / І. В. Федулова // Технічні та прикладні питання економіки. – 2010. – Вип. 26. – С. 121-127.
9. Друкер П. Ф. Бизнес и инновации / П. Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2009. – 432 с.
10. Василевский Е. Г. Н. У. Сениор // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах / Гл. ред. В. Н. Черковец. – М.: Мысль, 1988. – Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. – 574 с.
11. Блауг М. Фишер, Ирвинг // 100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Экономикус, 2008. – С. 317-322. – 352 с.
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. Н. Н. Любимов; ред. Л. П. Куракова. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 351 с.
13. Dunning J. H., Narula R. Foreign direct investment and governments: catalysts for economic restructuring // Review of World Economics. – 1997. – Vol. 2. – № 133.
14. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента. В 2-х томах. – К.: Ника-Центр, 2004.
15. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор / Л. фон Берталанфи // Системные исследования: ежегодник. – М.: Изд-во «Мир», 1969. – С. 23-95.
16. Месарович М. Основания общей теории систем / М. Месарович // Общая теория систем. – М.: Мир, 1966.
17. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
18. Урманцев Ю. А. Общая теория систем: состояния, приложения и перспективы развития // Система. Симметрия. Гармония / Под ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. – М.: Мысль, 1988. – С. 38-130.
19. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М.: Экономика, 1999. – 191 с.
20. Системный анализ в управлении: Учеб. пособие / В. С. Анфилатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин; Под ред. А. А. Емельянова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
21. Акофф Р. Л. О целеустремленных системах / Р. Л. Акофф, Ф. О. Эмери; пер. с англ. под ред. И. А. Ушакова. – М.: Прогресс, 1985. – 327 с.
22. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс. – М.: Радио и связь, 1991. – 224 с.
23. Валуев С. А. Системный анализ в экономике и организации производства / С. А. Валуев, В. Н. Волкова, А. П. Градов и др. / Под общей ред. С. А. Валуева, В. Н. Волковой. – Л.: Политехника 2001. – 398 с.
24. Клиланд Д. Системный анализ и целевое управление / Д. Клиланд, В. Кинг. – М.: Изд-во «Советское радио», 1974. – 280 с.
25. Вентцель Е. С. Теория вероятностей: учеб. для вузов / Е. С. Вентцель. – М.: Высш. шк., 1999. – 576 с.
26. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 704 с.
27. Литвак Б. Г. Разработка управленческого решения / Б. Г. Литвак. – [3-е изд., испр.]. – М.: Дело, 2002. – 392 с.
28. Виханский О. С. Менеджмент / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – [3-е изд.]. – М.: Экономист, 2003. – 528 с.
29. Фатхутдинов Р. А. Управленческие решения / Р. А. Фатхутдинов. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 314 с.
30. Юкаева В. С. Управленческие решения / В. С. Юкаева. – М.: Издательский дом «Дашков и К», 1999. – 292 с.
31. Маркетинговий менеджмент: Підручник / Котлер Ф., Келлер К. Л., А. Ф. Павленко та ін. – К.: Хімджест, 2008. – 720 с.
32. Бейкер М. Дж. Маркетинг – философия или функция? / Майкл Дж. Бейкер // Бейкер М. Дж. Маркетинг / Под ред. М. Дж. Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – С. 17-32.
33. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с французского. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
34. Gronroos C. Quo Vadis, Marketing? Toward a Relationship Marketing Paradigm // The Marketing Review. – 2002. – № 3. – P. 129-146.
35. Wirtschaftsforum – Innovationsschub in Europa: Wer Erfolg haben will, muss Trends erkennen – Der deutsche Innovationspapst Gerhard Mensch referiert. In: Passauer Neue Presse vom 1, November 2005 [Electronic resource]. – Accessed mode: http://www.phoenixtrust.com/de/news/archive.html
36. Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1992. – 364 с.
37. Чесбро Г. Открытые бизнес-модели. IP-менеджмент / Пер. с англ. В. Н. Егорова. – М.: Поколение, 2008. – 352 с.
38. Петий И. И. Опыт открытых инноваций на основе методики G3-ID в России / И. И. Петий, М. С. Рубин // Инновации. – 2010. – № 7. – С. 6-10.
39. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления / В. И. Кнорринг. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 528 с.
40. Бартон Т. Л. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / Т. Бартон, У. Шенкир, П. Уокер. – М.; С Пб.: Вильямс, 2003. – 208 с.
41. Хачатуров А. Е. Современный интеграционный менеджмент / А. Е. Хачатуров, А. Н. Белковский. – М.: Дело и сервис, 2006. – 272 с.
42. Пилипенко А. А. Інституціональні засади управління інтеграційним розвитком підприємства / А. А. Пилипенко // Наукові праці ДонНТУ. – 2006. – № 103-2. – С. 227-234.
43. Афонина К. В. Исследование и оценка интегрированных маркетинговых коммуникаций: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.30 «Экономика предпринимательства» / К. В. Афонина – С-Пб: Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 1999. – 16 с.
44. Єрьоменко В. В. Маркетинговий підхід в управлінні підприємством / В. В. Єрьоменко // Вісник економічної науки України – 2008. – № 2(14). – С. 48-52.
45. Герасимчук В. Управління підприємством як соціально-економічною системою: функціональний підхід / В. Герасимчук // Економіка України. – 2003. – № 9. – С. 12-17.
46. Денисов В. Т. Процессное управление машиностроительным предприятием: методологические положения и практика: монография / В. Т. Денисов, О. В. Грищенко / НАН Украины; Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2005. – 188 с.
47. Соколова Л. В. Конкурентоспособность предприятия и критерии ее оценки / Л. Б. Соколова // Маркетинг и реклама. – 1999. – № 5. – С. 31-33.
48. Лепа Р. Н. Ситуационный механизм подготовки и прияния управленческих решений на предприятии: методология, модели и методы: монография / Р. Н. Лепа / НАН Украины; Ин-т экономики пром-ти. – Донецк: Юго-Восток, 2006. – 308 с.

49. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный аналіз управленческих функцій: в 2 т. / Г. Кунц, С. О'Доннел. – М.: Наука, 1991. – Т. 1. – 280 с.
50. Осовська Г. В. Основи менеджменту: навч. Посіб. / Г. В. Осовська. – К.: Кондор, 2003. – 315 с.

Васюткина Н.В., Волобуев Г.С.
Европейский университет

ОСНОВЫ МАРКЕТИНГОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье предложены концептуальные положения маркетингового обеспечения инновационного развития предприятия. Особенности маркетингового обеспечения предприятия предоставляют возможность определить комплекс мероприятий, направленных на: проведение маркетинговых исследований, разработку товарной политики в рамках формирования товарного ассортимента предприятия, разработку ценовой политики, повышения эффективности дистрибьюторской политики, формирования коммуникативной политики и определения сервисной политики.
Ключевые слова: концепция, маркетинговое обеспечение, инновационное развитие, инновационный потенциал, предприятие.

Vasiutkina N.V., Volobuiev G.S.
European University

PRINCIPLES OF MARKETING PROVIDING OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Summary
Conceptual positions of the marketing providing of innovative development of enterprise are offered in the article. The features of the marketing providing of enterprise give possibility to define the complex of the measures sent to: realization of marketing researches, development of commodity policy within the framework of forming of commodity assortment of enterprise, development of price policy, increase of efficiency of distributive policy, forming of communicative policy and determination of service policy.
Keywords: conception, marketing providing, innovative development, innovative potential, enterprise.

УДК 368.025.8

ПОРЯДОК ВИПЛАТИ СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Горідько О.В., Цуркан І.О., Заволока Л.О.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто порядок та умови виплати страхового відшкодування. Визначено сутність понять «страхова виплата» та «страхове відшкодування». Проаналізовано сукупні чисті страхові виплати та чисті страхові виплати у розрізі видів страхування у 2014-2016 рр. Визначено лідера чистих страхових виплат серед видів страхування. Наведено рейтинг страхових компаній по виплатах відшкодування по даному виду.
Ключові слова: страхова виплата, страхове відшкодування, Закон України «Про страхування», чисті страхові виплати, автострахування.

Постановка проблеми. Щодня в житті людини відбуваються події, які вона за впливом на своє майбутнє розділяє на позитивні – «шанси» та негативні, що формують «ризики» і ведуть до різного роду втрат. Нерідко надзвичайна подія, будь-яке стихійне лихо може поставити на межу катастрофи колектив підприємства, підприємця, населення регіону, родину.

Потенційна можливість настання стихійного лиха чи нещасного випадку і становить суть ризику, від якого протягом свого історичного розвитку людина прагне себе захистити. Тобто, існує нагальна потреба попередження і відшкодування збитків, а відносини, що складаються в суспільстві з цього приводу, в сукупності формують зміст економічної категорії «страховий захист». Подолання і відшкодування втрат – це впевненість людини у завтрашньому дні, її «ремінь безпеки».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних зі страховою виплатою чи страховим відшкодуванням займалися В.О. Гринюк, А.С. Жила, В.М. Никифорак, П.М. Гущин, В.В. Ельбрехт, М.О. Спаська, Я.М. Романюк. І хоча питання здійснення та захисту права споживачів страхових послуг на отримання страхової виплати (страхового відшкодування) та порядку її отримання постійно залишається у полі зору науковців, практика свідчить про його актуальність.

Виділення невирішених раніше питань. Зміст та порядок здійснення права споживачів страхових послуг на отримання страхової виплати (страхового відшкодування) залишається об'єктом суперечок між страховиками та страхувальниками, що свідчить про актуальність даного питання і підтверджує недостатність його вивчення.

Метою статті є визначення порядку виплати страхового відшкодування, розмежування понять «страхова виплата» і «страхове відшкодування», аналіз динаміки страхових виплат в Україні у 2014-2016 рр.

Виклад основного матеріалу. Страхування у контексті сталого розвитку національної економіки в умовах інтеграції у світове економічне співтовариство та посилення процесів глобалізації має визначальне значення, адже воно є необхідним елементом соціально-економічної системи суспільства та найважливішим стабілізатором суспільного відтворення, а також виступає стратегічним чинником розвитку фінансово-господарських відносин.

Відповідно до Закону України «Про страхування» «страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [1].

Першочергово, на нашу думку, слід розглянути зміст понять «страхова виплата» та «страхове відшкодування» та визначити їх сутність.

Згідно зі ст. 9 Закону України «Про страхування» страхова виплата визначається як грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Страхові виплати за договором страхування життя здійснюються в розмірі страхової суми (її частини) та(або) у вигляді регулярних, послідовних виплат, обумовлених у договорі страхування сум (ануїтету). Розмір страхової суми та(або) розміри страхових виплат визначаються за домовленістю між страховиком та страхувальником під час укладання договору страхування або внесення змін до договору страхування, або у випадках, передбачених чинним законодавством.

Щодо терміну «страхове відшкодування» – це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку. Страхове відшкодування не може перевищувати розмір прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це прямо передбачено договором страхування. У разі коли страхова сума становить певну частку вартості застрахованого предмета договору страхування, страхове відшкодування виплачується у такій же частці від визначених по страховій події збитків, якщо інше не передбачено умовами страхування.

Отже, можемо констатувати, що страхова виплата – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування життя, а страхове відшкодування – це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності. Тобто і страхова виплата і страхове відшкодування – це грошова сума, яка виплачується страховиком за договором страхування при настанні страхового випадку. З нашої точки зору обидва поняття є ви-

© Горідько О.В., Цуркан І.О., Заволока Л.О., 2017

дами одного цілого – грошової суми, відрізняється лише критерій – вид страхування [2].

Саме сума страхового відшкодування та порядок його виплати є найбільш поширеною темою судових спорів страховиків і страхувальників.

Поняття «договір страхування» закріплено в Цивільному Кодексі (ст. 979) [3], Господарському кодексі України (ст. 354) [4] та в Законі № 85/96-ВР. Статтею 16 Закону визначено, що договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, відповідно до якої страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. За цією статтею договір страхування крім іншого має містити порядок здійснення страхової виплати та причини відмови у страховій виплаті.

У більшості випадків договори страхування містять відсильні норми, згідно з якими ті чи інші питання регулюються Правилами страхування, що є невід'ємною частиною договору. Згідно ст. 17 ЗУ «Про страхування» у Правила страхування розробляються страховиком для кожного виду діяльності окремо і обов'язково містять порядок і умови здійснення страхових виплат; строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат; причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування. Тобто, ознайомлення страхувальника з договором страхування та Правилами страхування є важливим елементом захисту права страхувальника як споживача страхової послуги на отримання у разі настання страхового випадку страхової виплати чи страхового відшкодування.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про страхування» та ст. 990 ЦК України (які визначають порядок і умови здійснення страхових виплат та страхового відшкодування) здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акту (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком.

Підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування, згідно з ст. 991 ЦК України та ст. 26 ЗУ «Про страхування», є:

1) навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов'язані з виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, в стані необхідної оборони (без перевищення її меж) або захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Кваліфікація дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, встановлюється відповідно до чинного законодавства України;

2) вчинення страхувальником-фізичною особою або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про предмет договору страхування або про факт настання страхового випадку;

4) отримання страхувальником повного відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної у їх заподіянні;

5) несвоєчасне повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків;

6) інші випадки, передбачені законом.

Також у ст. 991 ЦК України зазначено, що договором страхування можуть бути передбачені й інші підстави для відмови здійснити страхову виплату, якщо це не суперечить закону. Отже, даний перелік не є вичерпним, що на практиці зумовлює більш часті суперечки між страховиком і страхувальником.

Рішення страховика про відмову здійснити страхову виплату повідомляється страхувальникові у письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. Відмову страховика у страховій виплаті може бути оскаржено страхувальником у судовому порядку.

Однак зазначені вище підстави для відмови у здійсненні страхової виплати застосовуються до страхувальників чи застрахованих осіб, чиї дії спрямовані на настання страхового випадку, тому щодо добросовісних споживачі страхових послуг не може бути застосовано таких обвинувачень і страхове відшкодування у разі настання страхової події їм має виплачуватися у повному обсязі згідно умов договору страхування.

Варто зазначити, що негативний фінансовий стан страховика не є підставою для відмови у виплаті страхових сум (їх частин) або страхового відшкодування страхувальнику. Навіть у разі анулювання Нацкомфінпослуг дії ліцензії на певний вид страхування страхова компанія не зможе укладати нові договори страхування по даному виду страхування, але відносно до вже укладених договорів страхування страхова компанія повинна виконувати взяті на себе зобов'язання.

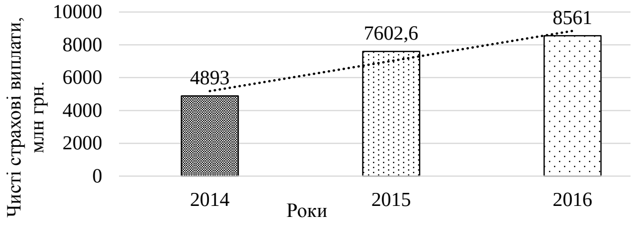

Рис. 1. Чисті страхові виплати у 2014-2016 рр.

Джерело: [5]

Зважаючи на ряд проблем, що існують у процесі виплати страхового відшкодування, вважаємо за потрібне розглянути виплати страхового відшкодування в Україні у 2014-2016 рр. (рис. 1).

Аналіз динаміки надходження чистих страхових виплат у 2014-2016 рр. показав, що у 2016 році чисті страхові виплати склали 8561 млн. грн., що на 958,4 млн. грн. або на 12,6% більше ніж у 2015 році та на 3668 млн. грн. бо на 74,9% більше, ніж у 2014 році.

Чисті страхові виплати у розрізі видів страхування у 2014-2016 рр. наведені у таблиці 1.

З таблиці видно, що найбільше зростання чистих страхових виплат протягом аналізованого періоду відбулося у страхуванні фінансових ризиків (у 18,7 р.), страхуванні кредитів (у 17,3 р.) та страхуванні вантажів та багажу (у 11,9 р.). Зменшення чистих страхових виплат спостерігається у страхуванні здоров'я на випадок хвороби (на 65,4%), страхуванні від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (на 49,7%) та страхуванні майна (на 13,4%).

Проаналізувавши структуру чистих страхових виплат за видами страхування (рис. 2) у 2014-2016 рр., можемо зробити висновок, що автострахування є лідером по чистих страхових виплатах. Їх розмір по даному виду страхування протягом аналізованого періоду. є найбільшим і постійно зростає: у 2016 р. чисті страхові виплати по автострахуванню склали 3707,6 млн. грн., що на 630 млн. грн. або на 20,4% більше ніж у 2015 році, та на 963,5 млн. грн. або на 35,1% ніж у 2014 році.

У таблиці 2 наведена структура чистих страхових виплат за видами автострахування у 2014-2016 рр.

Оцінюючи дані таблиці, можемо зробити висновок, що найбільш вагомим структурним елементом чистих страхових виплат у автострахуванні є «КАСКО», хоча його частка протягом 2014-2016 рр. зменшилася з 59% до 54%. Частка чистих страхових виплат по ОСЦПВ зросла протягом аналізованого періоду з 36% до 38%, а по «Зеленій карті» – з 5% до 8%.

Так як «КАСКО» є лідером по обсягах чистих страхових виплат, проаналізуємо рейтинг Топ-10 страхових компаній, що мають найбільші розміри страхових виплат з даного виду автострахування у 2014-2016 рр. (табл. 3).

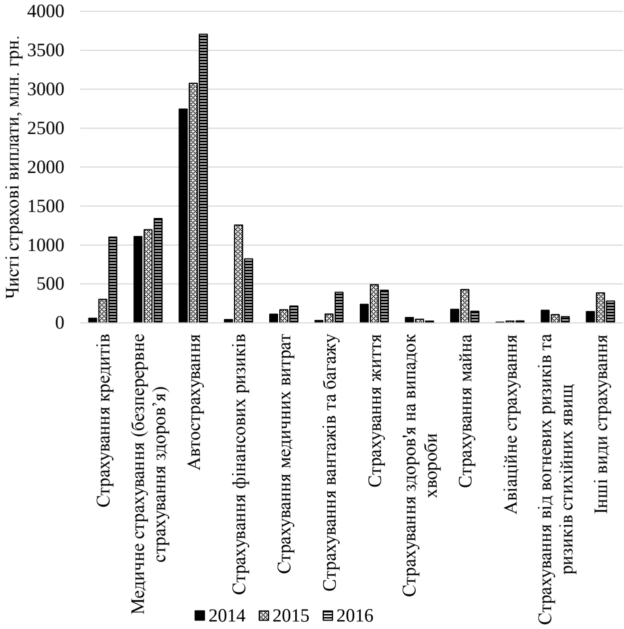

Рис. 2. Структура чистих страхових виплат за видами страхування у 2014-2016 рр.

Джерело: [5]

З таблиці бачимо, що у 2016 році лідируючі позиці із розміру страхових виплат по «КАСКО» займає АХА СТРАХУВАННЯ, яка є першою за розмірами страхових виплат протягом усього аналізованого періоду. Протягом 2014-2016 рр. трійка лідерів залишається незмінною: АХА СТРАХУВАННЯ, УНІКА, УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА, змінюються лише їх місця в рейтингу. Втратила свої позиції і змістилася на 4 місце страхова компанія ІНГО УКРАЇНА. 6 та 7 позиції незмінно протягом 3-х років займають PZU Україна та ПРОВІДНА. На 10 міс-

Таблиця 1

Чисті страхові виплати за видами страхування у 2014-2016 рр., млн. грн.

Види страхування	Рік			Темп приросту 2016 р. проти 2014 р., %
	2014	2015	2016	
Страхування кредитів	60,0	302,6	1101,7	1736,2
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	1108,5	1197,8	1339,9	20,9
Автострахування, у т. ч.	2744,1	3077,6	3707,6	35,1
страхування наземного транспорту («КАСКО»)	1617,5	1776,1	2014,1	24,5
обов'язкове страхування цивільно- правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ)	987,4	1100,9	1406,9	45,5
обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів (за міжнародними договорами) «Зелена картка»	139,2	200,6	286,6	105,9
Страхування фінансових ризиків	41,6	1257,30	822,7	1877,6
Страхування медичних витрат	111,1	169,1	216,1	94,5
Страхування вантажів та багажу	30,4	114,6	392,5	1191,1
Страхування життя	239,2	491,6	418,3	74,9
Страхування здоров'я на випадок хвороби	68,4	47,4	23,7	-65,4
Страхування майна	172,5	429,3	149,4	-13,4
Авіаційне страхування	9,8	22,6	26,1	166,3
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	161,7	106,4	81,4	-49,7
Інші види страхування	145,7	386,3	281,6	93,3

Джерело: [5]

ці рейтингу протягом 2015-2016 рр. знаходиться страхова компанія ТАС СГ.

Висновки і пропозиції. Страхування має визначальне значення, адже воно є необхідним елементом соціально-економічної системи суспільства та найважливішим стабілізатором суспільного відтворення, а також виступає стратегічним чинником розвитку фінансово-господарських відносин.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про страхування» та ст. 990 Цивільного Кодексу України здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника і страхового акту, який складається страховиком або уповноваженою ним особою у формі, що визначається страховиком. Саме детальне ознайомлення страхувальника з договором страхування та Правилами страхування є важливим елементом захисту права страхувальника як споживача страхової послуги на отримання у разі настання страхового випадку страхової виплати чи страхового відшкодування.

Проаналізувавши виплати страхового відшкодування в Україні у 2014-2016 рр., можемо зауважити зростання останніх протягом аналізованого періоду: 2016 році чисті страхові виплати склали 8561 млн. грн., що на 958,4 млн. грн. або на 12,6% більше ніж у 2015 році та на 3668 млн. грн. бо на 74,9% більше, ніж у 2014 році.

Аналіз динаміки чистих страхових виплат у розрізі видів страхування показав, що найбільше зростання чистих страхових виплат протягом аналізованого періоду відбулося у страхуванні фінансових ризиків (у 18,7 р.), страхуванні кредитів (у 17,3 р.) та страхуванні вантажів та багажу (у 11,9 р.). Зменшення чистих страхових виплат спостерігається у страхуванні здоров'я на випадок хвороби (на 65,4%), страхуванні від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (на 49,7%) та страхуванні майна (на 13,4%).

У структурі чистих страхових виплат найбільшу частку протягом 2014-2016 рр. займає автострахування, найбільш вагомим структурним елементом якого є «КАСКО». Розглянувши рейтинг страхових компаній по страховим виплатам по «КАСКО», можемо стверджувати, що трійка лідерів у цій категорії протягом аналізованого періоду незмінна: АХА СТРАХУВАННЯ, УНІКА, УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА, змінюються лише їх місця в рейтингу.

Подальші дослідження мають спрямовуватися на вдосконалення порядку виконання договору страхування, зокрема щодо визначення страхового випадку й виплати страхового відшкодування за таким договором. Договір страхування і Правила страхування є основними документами, в яких прописані норми і правила дії страхового договору, тому основним завданням обох сторін – страховика і страхувальника – має стати детальне їх вивчення та дотримання. Чіткість визначення в договорі страхування страхового випадку та дій після його настання, порядку повідомлення страхової компанії, переліку документів та довідок має стати основою прозорості дії договору страхування та простоти процедури визначення права на страхове відшкодування і порядку його виплати.

Таблиця 2

Структура автострахування за видами у 2014-2016 рр.

Види страхування	Рік		
	2014	2015	2016
Автострахування, у т.ч.:	2744,1	3077,6	3707,6
страхування наземного транспорту («КАСКО»)	1617,5	1776,1	2014,1
обов'язкове страхування цивільно- правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ)	987,4	1100,9	1406,9
обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів (за міжнародними договорами) «Зелена картка»	139,2	200,6	286,6

Джерело: [5]

Таблиця 3

Рейтинг страхових компаній по «КАСКО» у 2014-2016 рр.

№	2014 рік		2015 рік		2016 рік	
	Назва компанії	Виплати, тис. грн.	Назва компанії	Виплати, тис. грн.	Назва компанії	Виплати, тис. грн.
1	АХА СТРАХУВАННЯ	263417	АХА СТРАХУВАННЯ	329 478	АХА СТРАХУВАННЯ	407 866
2	УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА	195687	УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА	203 764,5	УНІКА	230 710
3	УНІКА	148818	УНІКА	200 437,1	УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА	228 558
4	ІНГО УКРАЇНА	116749	ІНГО УКРАЇНА	151 825,1	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	133 784
5	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	80201	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	99 269,1	ІНГО УКРАЇНА	164 016
6	PZU УКРАЇНА	70874	PZU УКРАЇНА	78 746,8	PZU УКРАЇНА	98 487
7	ПРОВІДНА	63704	ПРОВІДНА	54 809,7	ПРОВІДНА	67 207
8	КНЯЖА	42953	УНАВЕРСАЛЬНА	50 032	УНІВЕРСАЛЬНА	58 669
9	ТАС СГ	42141	КНЯЖА	48 467,2	КНЯЖА	54 804
10	АЛЬФА СТРАХУВАННЯ	39644	ТАС СГ	47 754,3	ТАС СГ	53943

Джерело: [6]

Список літератури:

1. Про страхування: Закон України, ред. від 01.01.2017 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80
2. Ільченко Г.О. Окремі аспекти захисту права споживачів страхових послуг на отримання страхової виплати [Електронний ресурс] / Г.О. Ільченко. Режим доступу: http://zt.knteu.kiev.ua/files/2015/4 (81)/Ilchenko.pdf
3. Цивільний кодекс України: ред. від 02.11.2016 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Господарський кодекс України: ред від 08.12.2016 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15
5. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг: Огляд страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html
6. Рейтинги страхових компаній по видам страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/ratings

Горидько А.В., Цуркан И.О., Заволока Л.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПОРЯДОК ВЫПЛАТЫ СТРАХОВОГО ВОЗМЕЩЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрен порядок и условия выплаты страхового возмещения. Определена сущность понятий «страховая выплата» и «страховое возмещение». Проанализированы совокупные чистые страховые выплаты и чистые страховые выплаты в разрезе видов страхования в 2014-2016 гг. Определены лидеры чистых страховых выплат среди видов страхования. Приведен рейтинг страховых компаний по выплатам возмещения по данному виду.
Ключевые слова: страховая выплата, страховое возмещение, Закон Украины «О страховании», чистые страховые выплаты, автострахование.

Gorid'ko A.V., Tsurkan I.O., Zavoloka L.A.
University of Customs and Finance

THE ORDER OF PAYMENT OF INSURANCE INDEMNITY IN UKRAINE

Summary
The article considers the procedure and conditions for payment of insurance compensation. The essence of the concepts «insurance payment» and «insurance compensation» is defined. The total net insurance payments and net insurance payments were analyzed in terms of types of insurance in 2014-2016. Leaders of net insurance payments among types of insurance are defined. The rating of insurance companies for compensation payments for this species is given.
Keywords: insurance payment, insurance compensation, Law of Ukraine «On Insurance», net insurance payments, auto insurance.

УДК 338

ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ПЛОДООВОЧЕВОГО КОМПЛЕКСУ

Грінченко О.В.
Полтавська державна аграрна академія

У статті наведено обґрунтування основних теоретичних підходів до визначення факторів ефективного розвитку підприємств. Охарактеризовано фактори ефективного розвитку підприємств плодоовочевої галузі. Наведено характеристику факторів формування середовища стратегічного розвитку підприємств плодоовочевої галузі. Визначено особливості впливу специфічних факторів на стратегічний розвиток підприємств плодоовочевої галузі. Здійснено моделювання ланцюга вартості підприємств плодоовочевого комплексу Полтавської області під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища.
Ключові слова: формування середовища стратегічного розвитку підприємств, фактори ефективного розвитку, вплив, підприємство.

Актуальність теми. Організація виробничої діяльності підприємств плодоовочевої галузі формується під впливом ряду чинників, які здійснюють вплив на інтенсивність використання ресурсів виробництва. В сучасних умовах актуальність проблем виявлення та управління чинниками розвитку підприємств плодоовочевої галузі обумовлюються об'єктивними обставинами економічного життя в країні: недостатня місткість внутрішнього ринку через його низьку платоспроможність; непослідовна економічна політика держави, спрямована на підтримку підприємств; існування суперечності економічних інтересів працівників у ході побудови мотиваційного механізму на підприємстві. Тому дослідження основних чинників формування ефективного розвитку на підприємствах плодоовочевого комплексу дозволить сформулювати перспективи удосконалення механізму ефективного управління ними.

Рівень дослідженості теми. В економічній літературі існують публікації, які присвячені проблемам виявлення чинників ефективного розвитку підприємств. Однак, подальшого розвитку потребують питання щодо дослідження специфічних факторів ефективного розвитку підприємств плодоовочевої галузі.

Метою статті є обґрунтування основних чинників ефективного розвитку підприємств плодоовочевої галузі.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі науковці виділяють різні фактори розвитку підприємств, групуючи їх за різними критеріями та ознаками. Тому, у ході дослідження пропонуємо спочатку зупинитися на огляді основних наукових підходів до визначення сукупності факторів, які впливають на рівень ефективності діяльності підприємств.

Месель-Веселяка В.Я. відзначала, що найбільш впливовим фактором, що спричиняє низьку ефективність виробництва, є недосконаліть економічного механізму господарювання [1]. Відмінності в рівнях ефективності між різними підприємствами вона пояснює місцем їх розташування та економічними особливостями провадження господарської діяльності.

Данильченко В.О. відзначає, що загальноекономічні чинники впливають безпосередньо на показники, що відображають рівень та динаміку інфляції, обсяги виробництва товарів народного споживання, інвестицій в основний капітал, чисельності й доходів населення. Галузеві чинники впливають на стан і розвиток підприємств виробничого сектору, а також їх забезпеченість економічними та фінансовими ресурсами. Тобто економічні та фінансові ресурси виступають важливим чинником, який одночасно забезпечує й обмежує зростання ефективності фінансово-економічної діяльності підприємств в економіці [2]. Науковець поділяє усі чинники впливу на розвиток підприємств на дві групи – зовнішні та внутрішні чинники. Він виділяє наступні категорії зовнішніх чинників: загальноекономічні, законодавчі, чинники конкурентного середовища, соціально-політичні тощо. До внутрішніх чинників він відносить організаційно-управлінські, соціальні, ресурсні (фінансові, трудові, матеріальні, інформаційні) тощо. На його думку, фактори ефективності – це вся сукупність рушійних сил і причин, які впливають на зміну її показників. Доцільним є такий поділ їх на групи: 1) зміни технології та технічного рівня виробництва; 2) управління, мотивація, організація виробництва та праці; 3) обсяги та структура виробництва; 4) інші фактори. У сільському господарстві суттєвими є регіональні особливості, які діють як постійний фактор ефективності. Ще особливі фактори – землезабезпеченість та інтенсивність виробництва.

Янькова М.Д. досліджувала фактори ефективної роботи підприємств агросектору. Вона зазначала, що ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств визначається такими групами факторів як: природні, техніко-економічні і технологічні, загальноекономічні та соціальні тощо [3]. Кожен з перелічених чинників має власну специфіку впливу на організацію та розвиток підприємств.

У доповнення до наведеного вище підходу науковець М.М. Гуменюк усі фактори, що впливають на рівень ефективності роботи підприємств агросектору поділяв на дві групи: фактори внутрішнього середовища та фактори зовнішнього середовища. Фактори внутрішнього середовища (залежать від самого підприємства) характеризують здатність сільськогосподарських підприємств впливати на ефективність виробництва покращанням використання власних фінансових, трудових, матеріальних та інших ресурсів, впровадженням інтенсивних технологій тощо. Фактори зовнішнього середовища (не залежать від товаровиробника) – це діяльність держави,

© Грінченко О.В., 2017

фінансово-кредитних та ринкових інституцій спрямована на створення умов сільськогосподарського виробництва через використання макроекономічних важелів [4].

Андрійчук В.Г. розглядав макро-, мікро- та мезоекономічні факторів впливу на розвиток підприємств. Серед макроекономічних факторів автор виділяв: платоспроможний попит, інфляцію, відсоткові ставки, обмінний курс національної валюти, динаміку цін, урядові видатки і дефіцит державного бюджету, рівень безробіття, інвестиційну активність. До мікроекономічних чинників ефективного розвитку підприємств автор відносив фактори внутрішнього середовища підприємства. Найбільш важливими мезоекономічними факторами є внутрішня структура ринку продукції, яка виробляється підприємством, характер формування інтеграційних зв'язків між підприємствами конкретної галузі [5].

Науковці О.М. Вишневська [6] та О.І. Гопкало [7], розглядаючи сукупність факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на розвиток підприємств виробничої сфери АПК, умовно поділяли їх на такі групи: фінансово-економічні, організаційні, матеріально-технічні, трудоресурсні. Кожна група факторів передбачає наявність певних параметрів, якими описуються процеси фінансово-господарської діяльності підприємства. Так, фінансово-економічні фактори включають в себе умови ведення бізнесу, параметри конкруентного та ринкового середовища, забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами. Організаційні та трудоресурнсі фактори визначають умови організаційного розвитку та забезпеченість підприємства трудовими ресурсами. Матеріально-технічні фактори визначають рівень матеріально-технічної бази та забезпеченість підприємства основними засобами, іншими групами необоротних активів.

Н.С. Довгаль [8], В.Є. Качуровський [9] та А.А. Малицький [10], аналогічно до попередньо розглянутих підходів, також виділяють дві основні групи факторів – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів вони відносять ринкові, галузеві, макроекономічні, соціальні, політико-правові. До внутрішніх факторів вчені відносять ресурсний потенціал, систему організації та управління підприємствами.

Н.М. Богацька, А.В. Кохан та Я.Л. Майданюк у своїх дослідженнях акцентували увагу на чинниках сталого розвитку суб'єктів господарювання в економічному середовищі. Вони відзначали, що характерними рисами або факторами сталого розвитку підприємства чи організації є: фінансова стабільність і позитивна динаміка у прибутковості, дохідності; наявність замовників, клієнтів чи споживачів продукції або послуг, тобто джерела доходів підприємства; комфортність праці, компетентність, соціальна захищеність у забезпечені персоналу – тобто фактори, які створюють конкурентні переваги в результативності праці персоналу; позитивний вплив результатів діяльності на суспільну свідомість з точки зору охорони навколишнього середовища і споживання енергетичних ресурсів; позитивна оцінка методів і етики діяльності підприємства суспільством, персоналом і партнерами у бізнесі. Кожне підприємство функціонує в фінансовому середовищі, тому обов'язковими умовами є фінансова стабільність підприємства та стійкість, що забезпечується фінансовим менеджментом даного підприємства [11].

У доповнення до вищевикладеного, І.В. Гонтарева визначила, що основними ендогенними факторами ефективності розвитку підприємства є складові його потенціалу: виробничого, трудового, розвитку, ринкового, фінансового та інформаційного. Автор проводила дослідження методичних підходів до оцінки кожної складової потенціалу та виявляла їх недоліки, на основі чого запропонувала схему архітектоніки факторів внутрішнього розвитку підприємства [12].

Рябуха Г.І. досліджував фактори ефективної діяльності підприємств галузі тваринництва. Він умовно поділяв усі фактори на дві групи: внутрішні (рентабельність виробництва, продуктивність праці, завантаження виробничих потужностей, дивідендна політика) та ринкові (ринкова капіталізація, відношення вартості компанії до прибутку до вирахування відсотків, податків, зносу і амортизації, відношення поточної ціни акції до прибутку, вартість підприємства з урахуванням боргу по відношенню до обсягу виробництва в тоннах готової продукції [13].

Таким чином, підсумовуючи наведені вище підходи, відмітимо, що усі вони дуже подібні між собою. Усі автори поділяють умовно фактори ефективного розвитку підприємства на дві великі групи – фактори зовнішнього та фактори внутрішнього середовища. Однак, різниця між підходами полягає лише у повноті висвітлення структури окремих факторів в межах кожної з наведених груп.

Отже, розглянувши наведені вище підходи, можемо зазначити, що ефективний розвиток підприємств плодоовочевої галузі передбачає використання виробничих ресурсів у найбільш ефективній їх комбінації. Ефективність діяльності підприємства плодоовочевої галузі може бути окреслена впливом певної сукупності факторів середовища його функціонування.

Чинники формування та розвитку підприємства плодоовочевої галузі також пропонуємо ділити на дві великі групи – на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники мають грунтуватися на визначенні та формуванні системи ресурсного забезпечення діяльності підприємства. Факторами внутрішнього середовища підприємство плодоовочевої галузі може ефективно управляти, а чинники, що належать до зовнішнього середовища, підприємство може використовувати у процесі розробки стратегії розвитку та освоєння нових ринків [14].

З точки зору теорії стратегічного менеджменту та наукових підходів до визначення факторів ефективного стратегічного розвитку, основними чинниками формування і зростання ринкового потенціалу підприємства плодоовочевої галузі є зовнішні фактори ділового середовища, які забезпечують формування стратегії діяльності. У даному сенсі важливо особливу увагу звернути на роль зовнішніх факторів у виробленні стратегії підприємства, роблячи наголос на тому, що зовнішні чинники вимагають її адаптації до умов ринкового середовища [14].

З огляду на вищесказане, можемо окремо виділити класифікацію факторів стратегічного розвитку підприємства плодоовочевої галузі. Для

цього наведено основні фактори, що впливають на формування стратегічних пріоритетів розвитку підприємств на ринку продовольства (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика факторів формування середовища стратегічного розвитку підприємств плодоовочевої галузі

Фактори	Характер впливу на діяльність підприємства в цілому	Характер впливу на активізацію діяльності на ринку плодоовочевої продукції
Кількість конкурентів	-	+
Розмір конкурентів	-	+
Робота з дилерами	-	+/
Робота напряму з постачальниками	+	+
Сегментація покупців	+	+

(позитивно + негативно − нейтрально +/)

Джерело: [побудовано автором]

Використовуючи результати опитування ряду фахівців плодоовочевих компаній, а також базуючись на інформаційних матеріалах, розміщених в мережі Інтернет, було запропоновано авторську оцінку вагомості перелічених вище факторів по відношенню до діяльності плодоовочевих підприємств (рис. 1).

Як свідчать дані авторської оцінки, майже всі перелічені специфічні фактори формування середовища стратегічного розвитку підприємств плодоовочевої галузі позитивно впливають та стимулюють організацію торгівлі на ринку плодоовочеві продукції.

Розглядаючи формування стратегічних можливостей розвитку підприємств плодоовочевої галузі, наведемо приклад стратегічної канви українських підприємств плодоовочевого комплексу Полтавської області, яку було побудовано виходячи з результатів особистих спостережень (рис. 2), наявних тенденцій ринку продукції АПК в зазначеному регіоні.

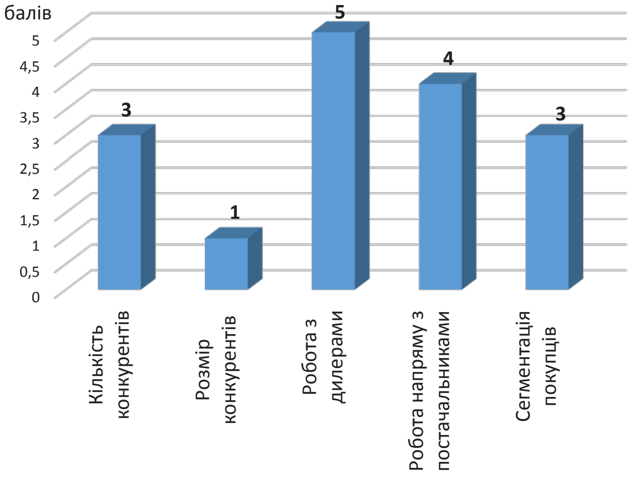

Рис. 1. Авторська оцінка впливу специфічних факторів на стратегічний розвиток підприємств плодоовочевої галузі

Джерело: [побудовано автором]

Характеризуючи стратегічну канву підприємств плодоовочевого комплексу, відмітимо, що стратегія блакитного океану у сфері АПК націлена на те, щоб спонукати компанії вирватися з червоного океану конкуренції шляхом створення для себе такої ніші, де можна не боятися конкурентів. Стратегія блакитного океану пропонує відмовитися ділити з іншими існуючий попит, постійно озираючись при цьому на конкурентів, а замість цього присвятити себе створенню нового, зростаючого попиту і відходу від суперництва.

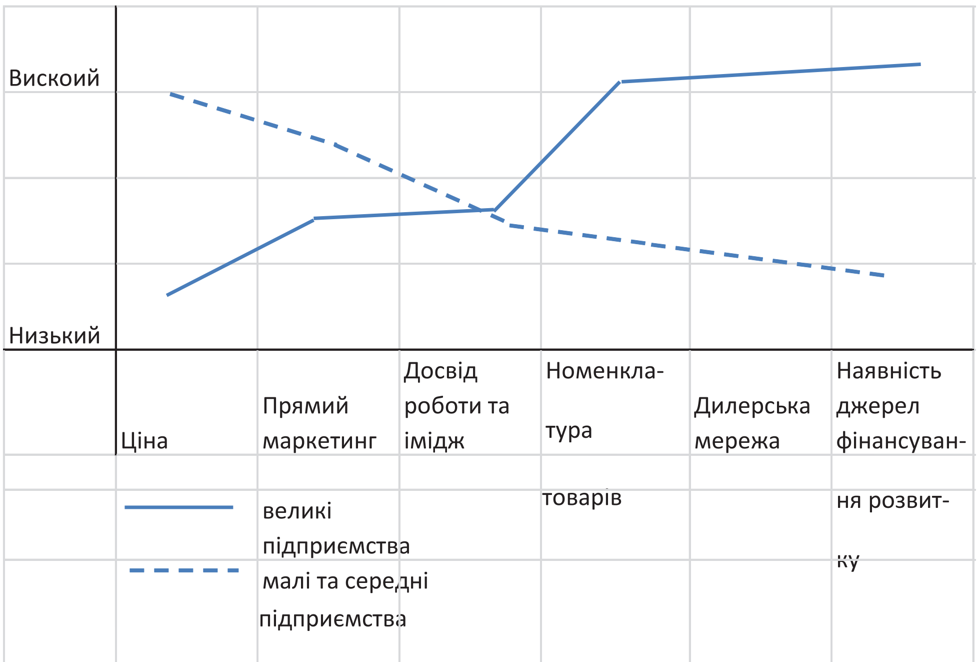

Рис. 2. Приклад стратегічної канви підприємств плодоовочевого комплексу Полтавської області

Джерело: [побудовано автором]

Висновки. Таким чином, теоретичне обгрунтування чинників розвитку підприємств плодоовочевої галузі базується на наукових підходах різних авторів до трактування та класифікації факторів впливу на ефективність господарської діяльності суб'єктів господарювання. Важлива перспектива у формування ефективного розвитку підприємства забезпечується на основі ресурсного підходу до його формування. Відповідно до ресурсного підходу, формування ефективного механізму управління та розвитку підприємств плодоовочевої галузі базується на тому, що підприємство контролює використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, що дозволяє йому реалізовувати стратегії, спрямовані на підвищення ефективності його діяльності. В межах наведеного підходу, комбінація всіх видів ресурсів, що залучені та не залучені до господарських процесів з будь-яких причин в діяльності підприємства плодоовочевої галузі є основою формування його стратегічних пріоритетів.

Список літератури:

1. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на 12-их річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 року / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010. – 57 с.
2. Данильченко В.О. Вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на ефективність фінансово-економічної діяльності підприємств гуртової торгівлі / В.О. Данильченко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 1(127). – С. 133-143.
3. Янків М.Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України / М.Д. Янків // Львів.: Коопосвіта. – 2000. – 448 с.
4. Гуменюк М.М. Основні фактори економічної ефективності сільськогосподарських підприємств регіону / М.М. Гуменюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/119.pdf
5. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
6. Вишневська О.М. Ресурсний потенціал підприємництва / О.М. Вишневська // Економіка АПК, 2008. – № 12. – С. 32-37.
7. Гопкало О.І. Механізм управління ресурсним потенціалом підприємства: принципи, цілі, задачі / О.І. Гопкало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eaf.nmu.org.ua
8. Довгаль Н.С. Ресурсний потенціал підприємства: теоретичні основи / Н.С. Довгаль // Науково-технічна інформація – 2009. – № 1. – С. 42-45.
9. Качуровський В.Є. Ресурсний потенціал підприємства: структура та ефективність використання / В.Є. Качуровський, В.П. Чайковська // Регіональна бізнес#економіка та управління, 2007. – № 4. – С. 123-129.
10. Малицький А.А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/malitskiy
11. Богацька Н.М. та ін. Умови розвитку підприємства в сучасному ринковому середовищі / Богацька Н.М., Кохан А.В., Майданюк Я.Л. // Економіка, 2010. – № 10. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Economics/10_53371.doc. htm
12. Гонтарева І.В. Ендогенні фактори ефективності розвитку підприємства / І.В. Гонтарева // Оралдин гилим жаршиси: науково-теоретичний і практичний журнал. Сер. Економічні науки. – Уральськ: Уралнаучкнига, 2012. – № 10(46). – С. 76-8.
13. Рябуха Г.І. Фактори ефективності діяльності підприємств галузі тваринництва у ринковому середовищі / Г.І. Рябуха // Формування ринкових відносин в Україні, 2016. – № 6. – С. 84-88.
14. Кривов'язюк І.В. Сутність та класифікаційні підходи до видової характеристики стратегічних можливостей підприємства / І.В. Кривов'язюк, Р.М. Стрільчук // Економічний форум. – 2016. – № 4. – С. 150-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_4_23

Гринченко А.В.
Полтавская государственная аграрная академия

ФАКТОРЫ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПЛОДООВОЩНОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация
В статье приведено обоснование основных теоретических подходов к определению факторов эффективного развития предприятий. Приведена характеристика факторов эффективного развития предприятий плодоовощной отрасли. Рассмотрены особенности факторов формирования среды стратегического развития предприятий плодоовощной отрасли. Определены особенности влияния специфических факторов на стратегическое развитие предприятий плодоовощной отрасли. Осуществлено моделирование цепи стоимости предприятий плодоовощного комплекса Полтавской области под влиянием факторов внешней и внутренней среды.

Ключевые слова: формирование среды стратегического развития предприятий, факторы эффективного развития, влияние, предприятие.

Grinchenko O.V.
Poltava State Agrarian Academy

FACTORS OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF THE FRUIT AND VEGETABLES COMPLEX

Summary
The article substantiates the main theoretical approaches to determining the factors of effective development of enterprises. The characteristic of factors of effective development of the enterprises of the fruit and vegetable branch is given. The peculiarities of the formation factors of the strategic development environment of enterprises of the fruit and vegetable industry are considered. Specific features of the influence of specific factors on the strategic development of enterprises of the fruit and vegetable industry are determined. Modeling of the cost chain of enterprises of the fruit and vegetable complex of the Poltava region under the influence of external and internal factors.
Keywords: formation of the environment of strategic development of enterprises, factors of effective development, influence, enterprise.

УДК 336.72

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКСПОРТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Дідоренко Т.В., Белова І.М.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено особливості економічного розвитку та експортних можливостей агропромислових підприємств. Проаналізовано проблеми сучасних аграрних підприємств. Запропоновано практичні рекомендації щодо впровадження організаційно-економічних механізмів виявлення і підвищення рівня адаптивно-трансформаційних здатностей сільськогосподарських підприємств на інноваційно-логістичних засадах з врахуванням їх експортних можливостей. Зроблено аналіз сучасного стану агробізнесу. Зроблені певні висновки та внесені пропозиції щодо його удосконалення.
Ключові слова: аграрні підприємства, трансфоспроможність, адаптивна здатність, експорт.

Постановка проблеми. Сільськогосподарське машинобудування в значній мірі впливає на ефективність функціонування та рівень розвитку агропромислового комплексу, успішність вирішення його економічних, соціальних, екологічних і науково-технічних проблем, а отже на стан продовольчої безпеки держави. Тому проблема гнучкості, яка базується на інноваційно-логістичних підходах є однією з першорядних економічних проблем технічного прогресу та трансфоспроможності вітчизняного аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку агропромислового комплексу та сільськогосподарського виробництва є предметом дослідження відомих вітчизняних і закордонних вчених, зокрема Б. Андрушківа, В. Брича, М. Вергуна, П. Гайдуцького, А. Гарькавого, А. Гойка, М. Горячкіна, Т. Дідоренко, Г. Дональдсона, С. Дусановського, Е. Кайна, О. Кантора, Н. Кирич, А. Колера, А. Колотушкіної, Г. Косачьова, О. Кузьміна, Т. Мостенської, П. Пуцентейла, Н. Соколова, Л. Родіонової, В. Тихонова, Ю. Хакімової, Ф. Цільмана, В. Швандара та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Технічний прогрес, зміни в ринковій кон'юнктурі та ризики від нестабільності в розвитку економіки спонукають аграрні підприємства до дедалі частішої зміни принципів господарювання. Тому проблема гнучкості, яка базується на інноваційно-логістичних підходах є однією з першорядних економічних проблем технічного прогресу та трансфоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Мета статті. Розробка теоретичних та методичних положень, а також практичних рекомендацій щодо впровадження організаційно-економічних механізмів виявлення і підвищення рівня адаптивно-трансформаційних здатностей сільськогосподарських підприємств на інноваційно-логістичних засадах з врахуванням їх експортних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Розвиток аграрних підприємств в Україні стримує недосконала нормативно-правова база з регулювання відносин у системах технічного, економічного і фінансового забезпечення агропромислового комплексу.

Для освоєння внутрішнього, а згодом і зовнішнього ринків аграрним підприємствам необхідна масштабна реконструкція, повна модернізація обладнання та визначальних елементів технічної бази машин, розширення потужностей і освоєння нових технологій для виготовлення продукції з високими техніко-економічними показниками в обсязі 12-15 млрд грн щорічно. Самостійно без кардинальних організаційних змін і суттєвих вливань бюджетних коштів вирішити питання

© Дідоренко Т.В., Белова І.М., 2017

власного технічного переоснащення підприємств галузі не можливо.

Завдяки сприятливим грунтово-кліматичним умовам, наявності великої кількості земель для буряківництва і великих можливостей виробництва цукросировини в Україні упродовж тривалого періоду сформувався бурякоцукровий підкомплекс. Його розвиток відбувся на основі постійної реконструкції і нарощування потужностей діючих і будівництва нових заводів.

Сировинні ресурси цукрової промисловості завжди були значно більшими, ніж надходило туди сировини. Так, у 1970-1980 роки сезон цукроваріння коливався в межах 180-220 днів при оптимальному 100-120 днів. Радіуси сировинних зон цукрових заводів були дуже великими і вони завозились на далекі відстані автомобільним і залізничним транспортом. Тому виникла необхідність розширення потужності діючих і будівництва нових заводів. Упродовж 60-80 років в Україні було побудовано і реконструйовано майже 70 цукрових заводів, внаслідок чого було досягнуто оптимального співвідношення між сировинними ресурсами і цукровими заводами.

Протягом останнього десятиріччя відбулись великі деструктивні зміни у бурякоцукровому підкомплексі. Значне зменшення виробництва цукросировини, порушення економічних, фінансових, технологічних та інших взаємо відносин бурякосійних господарств і цукрових заводів, суміжними і допоміжними галузями, повна дезінтеграція, деінтенсифікація і деспеціалізація господарств, дуже великий диспаритет цін на промислові засоби виробництва і предмети праці, які використовуються в сільському господарстві і сільськогосподарську продукцію, повна деформація вартісних показників та інші чинники зумовили занепад бурякоцукрового виробництва в т.ч і підприємства виробники бурякозбиральної техніки [8].

Отже, проблемам підвищення трансфоспроможності підприємств галузі у контексті розвитку, удосконалення його функціонально-компонентної і територіальної структур та підвищення економічної ефективності їх функціонування треба надавати першорядного значення для того, аби забезпечити значне нарощування виробництва. Україна має великі потенційні можливості щодо подальшого розвитку цукрової промисловості і стабільного нарощування виробництва.

Науково-технічний прогрес у цукровій промисловості становить безперервний процес вдосконалення технічних засобів виробництва і предметів праці, розвитку комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів, модернізації технологічного обладнання і впровадження у виробництво найновіших технологій, наукової організації праці, виробництва і управління. Основні напрямки розвитку науково-технічного процесу визначається особливостями галузі. До них належать достатньо високий організаційно-технічний рівень виробництва, який склався в процесі тривалого економічного та історичного розвитку. Технологічні процеси і обладнання цукрового виробництва можуть постійно вдосконалюватись, по мірі розвитку науки і техніки. Монопродуктивний, безперервнопотоковий характер виробництва, оснований на апаратурних, технологічних, фізико-хімічних процесах переробки сировини, створює сприятливі умови для комплексної механізації і автоматизації всіх виробничих процесів і операцій.

Уніфікованість і одноманітність технологічних засобів, можливість їх об'єднання в технологічних процесах сприяють стандартизації підприємств і послідовності технологічних процесів, розвитку вузькоспеціалізованого виробництва і його механізації.

До галузевих особливостей бурякоцукрового виробництва в т.ч. і бурякозбиральна техніка відноситься також багатокомпонентний склад сировини, який створює передумови для розвитку комбінованих підприємств на базі підприємств бурякоцукрової промисловості і специфічні умови праці у приміщеннях при високих температурах та надлишку вологи, які ускладнюють виробничу санітаризацію і створення комфортних умов на робочих місцях. Однак ускладнюють розв'язання питань науково-технічного прогресу в цукровій промисловості такі галузеві особливості, як велика сезонність виробництва, залежність техніко-економічних показників підприємств від коливань урожайності цукрових буряків, якості сировини, періодичності тепло-електро-водопостачання. Немаловажним є забезпечення заводів усіма комплектуючими і запасними частинами [1].

Розглянуті вище особливості впливають на організацію виробництва, можливості застосування досягнень науки і техніки. Так, сезонність виробництва цукросировини і залежність обсягу її виробництва від природних умов викликає тривалі простої цукрових заводів, неефективне використання технологічного обладнання і робочої сили. Пом'якшити або ліквідувати сезонність виробництва фактично неможливо, а тому сезонність виробництва мусить ще залишатися на перспективний період. Друга особливість цукрової промисловості полягає у великій матеріаломісткості і вантажообігу, які ставлять технічний прогрес в галузі в залежність від розвитку науки і техніки у сфері промислової технології, дорожнього будівництва і транспорту, нових видів зберігання сировини і продукції механізації навантажувальних робіт і транспортування вантажів.

Аналіз специфічних особливостей розвитку бурякоцукрового виробництва дозволяє зробити висновок, що модернізація цієї галузі вимагає ґрунтовних наукових досліджень, проектно-конструкторських розробок з метою розв'язання складних науково-технічних і технологічних проблем розвитку цукрової промисловості. Слід відзначити, що впродовж тривалого історичного періоду, в результаті досягнень науки і техніки та проектно-конструкторських розробок цукрова промисловість стала всуціль модернізованою. Постійне удосконалення технічного обладнання, яке відбувалося впродовж останніх років, вивело цукрову промисловість в число технічно розвинутих.

Знос основних фондів у цукровій промисловості становить більше 60%, окремі заводи працюють на морально і фізично-зношеному обладнанні і вимагають заміни. Тому на часі – інвентаризація заводського обладнання з метою його заміни новим, впровадження прогресивних технологій виробництва.

Важливе значення у підвищенні економічної ефективності бурякоцук-рового виробництва ма-

тиме раціоналізація сировинних зон цукрових заводів. Радіус доставки сировини на завод не повинен перевищувати 30-35 км. Тільки при таких умовах досягаються найменші втрати сировини, найменші затрати на транспортування продукції і оптимальні строки її переробки. Таким чином, оптимальне поєднання посівів цукрових буряків і цукрових заводів може призвести до значного зменшення затрат на виробництво цукру [3].

Важливе значення для підвищення економічної ефективності має подальший розвиток науково-технічного прогресу, удосконалення техніки і технологій виробництва. У останні роки почалося широке впровадження нового технологічного обладнання, приступили до механізації робіт.

Розвиток вітчизняного приладобудування створив умови для певної автоматизації виробничих процесів і управління технологічними циклами. Комплексна механізація, повна автоматизація виробничих процесів призвели до створення безперервного циклу цукрового виробництва, зведення до мінімуму втрат сировини і готової продукції, затрат праці і матеріальних ресурсів, підвищення фондовіддачі, збільшення виходу цукру і зниження його собівартості, зростання рентабельності цукрових заводів. У цілому слід відзначити, що розвиток науково-технічного прогресу в цукровій промисловості перетворив її у високомеханізовану, автоматизовану та індустріалізовану галузь матеріального виробництва.

В цілому треба відзначити, що впродовж свого тривалого розвитку промисловість зазнала технічного переоснащення, повної модернізації і переходу на нові технології. Однак за останнє десятиріччя в результаті неповного завантаження підприємств, їх тривалих простоїв багато обладнання прийшло у непридатність. Фактично протягом останніх років не проводилося заміни його зношеної частини. В той же час аналогічні підприємства інших країн зазнали суттєвої модернізації, удосконалення організації виробництва і управління.

Зокрема, вимагає розв'язання пошук шляхів удосконалення надійних і тривалих способів його модернізації. Варто підкреслити, що інші країни в цьому плані досягли вже певних успіхів [6].

Поряд з наміченими програмами розвитку науки і техніки бурякоцукрового виробництва, у виконанні яких провідна роль має належати науково-дослідним і проектним організаціям галузі, можуть бути названі і деякі комплексні програми досліджень, які представляють значний інтерес, виконання яких можливе в координації з науковими центрами, які ведуть фундаментальні дослідження в галузі кібернетики, фізики, біології, економіки і організації виробництва. До таких програм можуть бути віднесені наукові дослідження пов'язаних з необхідністю і розвитком матеріально-технічної бази і проектно-конструкторських робіт.

В умовах функціонування ринкової економіки важливого значення набуває маркетинг, який являє собою діяльність на ринку, що спрямована на вивчення місткості ринку, його кон'юнктури, просування товарів від виробника до споживача. Роль і значення маркетингу полягає в регулюванні товарного виробництва з урахуванням споживчого попиту, кон'юнктури ринку і цін на товари. Він повинен зорієнтувати виробництво на такі види продукції і такі товари, які користуються найбільшим попитом на ринку, можуть бути швидко реалізовані і принести значні прибутки [2] (рис. 1).

З маркетингом тісно пов'язаний менеджмент, тобто управління виробництвом і ринком. Воно можливе лише з допомогою глибокого аналізу масштабів виробництва кон'юнктури ринку, його насичення товарами, покупної спроможності на-

Рис. 1. Алгоритм і структура маркетингу сільськогосподарської продукції в контексті трансформаційних процесів

селення, попиту на різні види продовольчої продукції, можливості аграрного сектора економіки у виробництві всіх видів сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів. Отже, менеджмент слід розглядати як наукову, організаційну і практичну діяльність скеровану на управління, регулювання і планування розвитку суспільного виробництва і товарообміну між його окремими галузями, областями, окремими природноекономічними зонами.

Теорія і практика менеджменту базується на трьох основних підходах: ситуаційному, традиційному і системному. При системному підході менеджмент розглядається як управління системою, особлива увага при цьому приділяється управлінню її окремих складових і системи в цілому. Розглядаючи трансфоспроможність підприємств машинобудівної галузі в контексті агропромислового комплексу як систему, спрямований на оптимізацію її галузей, координацію їх взаємодії в єдиному структурованому, цілісному і збалансованому комплексі. Менеджмент слід розглядати як координацію взаємодії всіх управлінських структур, спрямовану на об'єднання всіх структуроутворюючих елементів в єдину систему на основі агропромислової кооперації, вертикальної та горизонтальної інтеграції, комплексування і комбінування виробництва.

Ситуаційний підхід базується на тому, що синтезує в собі комплекс методів і прийомів управління, які у своїй сукупності забезпечують ефективне функціонування всіх підприємств агропромислового комплексу в т.ч машинобудівних. Він має базуватися на оцінці ситуації, що складається на певних етапах розвитку економіки. В кризовій ситуації управління має бути спрямоване на координацію всіх управлінських структур (міністерств і відомств) щодо забезпечення прискореного виходу з кризової ситуації. Використовуючи адміністративний і економічний методи управління і ринкові регулятори, держава, виходячи із тої ситуації, що склалася, регулює розвиток і розміщення продуктивних сил. В умовах економічного зростання, стабільного нарощування виробництва продукції, перенасичення ринку товарами управління має стати головним чинником регулювання розвитку економіки, узгодження попиту і пропозиції, збалансування товарообміну. Товарообмін має бути збалансований, тобто виробництво товарної маси повинно відповідати її потребам. Управління виробництвом має бути зорієнтоване передусім на якість ринку.

При традиційному підході перевага надається розробці універсальних принципів управління, тобто таких його методів і прийомів, які забезпечують координацію всіх управлінських структур, спрямованих на організацію матеріального виробництва у створювальному напрямі. До таких принципів можна віднести і відповідальність управлінських структур, прийняті рішення, оцінку їх ефективності.

Складні і суперечливі процеси ефективного ринкового реформування повинні відбуватися під впливом міцної державної влади та високоефективно діючого соціально-економічного управління, тобто сучасного менеджменту. З боку держави це має здійснюватись на мікрорівні методами адміністративного і правового регулювання і контролю діяльності за всіма господарськими структурами, фінансово-банківською системою, грошовим і кредитним обігом, структурними змінами в економіці в результаті розвитку науково-технічного прогресу, суспільного і територіального поділу праці, реалізації загальнодержавних програм економічних перетворень.

Держава має створювати максимально сприятливі умови і забезпечувати надійну правову базу для розвитку підприємств машинобудівної галузі у контексті агропромислового комплексу, розвитку ринкових відносин, підприємництва і агробізнесу. Що ж стосується самого ринку то його місткість, ступінь дефіцитності, попиту і пропозиції, платоспроможності населення, цінова кон'юнктура виступають важливими стимулюючими чинниками розвитку власного товарного виробництва. Однак слід підкреслити, що трансфоспроможність виробництва, у свою чергу, визначає рівень розвитку і використання сучасного менеджменту в системі господарювання, його організаційну і технологічну досконалість, рівень мотивації виробництва, праці і підприємства. Саме тут ринкова конкуренція активно впливає на формування доходності, рентабельності, прибутків, інвестиційних нагромаджень, які стають основою постійного економічного зростання і розширеного відтворення [2, 4, 6].

Головна функція держави має зводитись, перш за все, до ефективного управління соціально-економічними процесами, раціонального поєднання і оптимального сполучення централізованого регулювання економічних процесів і ринково-регулюючих механізмів управління макро- і мікроскопічним розвитком. І це поєднання повинно відігравати особливу роль моделі переходу до ринкової економіки, Європейського взірця. Всі важелі економічного розвитку, регулювання і контролю економічних явищ і процесів необхідно підпорядкувати мотивації прискореного розвитку агропромислового виробництва, формуванню і розвитку трансфоспроможних підприємницьких і господарських структур. Ніякі «вільні ринки», ринкові кон'юнктури, шокова монетарна політика, самі по собі, без державного управління і планування, організації відповідного інвестиційного процесу знизу доверху і навпаки не спроможні забезпечити економічних перетворень. Цього можна досягти лише на основі науково-обґрунтованої державної політики, розробки і реалізації науково-обґрунтованих програм та створення нових господарських структур. Вони мають стати спонукальним активізації чинником трудової, господарської і підприємницької діяльності [5]. Тому основним завданням державної економічної політики має стати розробка і реалізація науково-обґрунтованих програм, реформування агропромислового комплексу і створення відповідних виробничих структур в т.ч підприємств з виготовлення бурякозбиральної техніки з усебічним техніко-економічним обґрунтуванням. Формування нових господарських і підприємницьких структур мають будуватися на технологічних, економічних та інженерних розрахунках, економіко-математичному моделюванні і виборі їх оптимальних варіантів.

Висновки і пропозиції. Використання найновіших методів і прийомів управління і пла-

нування сприятиме прискореному виходу агропромислового комплексу з кризової ситуації, забезпечення переходу на високоефективні соціально-економічні, господарські і підприємницькі параметри, підвищенню трансфоспроможності аграрних підприємств.

Список літератури:

1. Андрушків І. П. Інвестування регіональної економіки та його ефективність в Україні: монографія / І. П. Андрушків, О. Д. Вовчак, Н. М. Рущишин. – Львів: Вид-во ЛКА, 2010. – 192 с.
2. Андрушків Б. М. Інноваційно-технологічне реформування промислових підприємств – основа підвищення їх конкурентоспроможності (європейські акценти) / Б. М. Андрушків, Н. Б. Кирич, О. Б. Погайдак, Л. М. Мельник // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2014. – № 2. – С. 4-13.
3. Дідоренко Т. В. Підвищення трансфоспроможності сільськогосподарького машинобудування на основі венчурного інвестування / Т. В. Дідоренко // Веукраїнський науково-виробничий журнал АПК. Інноваційна економіка. – 2010. – № 4(18). – С. 58-65.
4. Єфіменко Н. А. Управління процесами відтворення машинобудування / Н. А. Єфіменко; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 376 с.
5. Кобута І. В. Трансформація підтримки сільського господарства країн світу відповідно до домовленостей країн СОТ / І. В. Кобута; Кабінет Міністрів України; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України; НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 148 с.
6. Литвиненко А. Н., Татьянченко М. А. Методологические вопросы оценки экономических аспектов конкурентоспособности машинотехнической продукции // Приложение к БИКИ. – 1981. – № 1.
7. Машинобудування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи / Н. В. Тарасова, І. С. Калініченко, В. А. Романенко [та ін.]; НАН України Рада по вивченню продуктивних сил України; за ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 307 с.
8. Юрик Н. Є. Антикризова стратегія – умова стабільного розвитку підприємства / Н. Є. Юрик, Н. Б. Кирич // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 57-62.

Дидоренко Т.В., Белова И.М.
Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЭКСПОРТНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследовано особенности экономического развития и экспортных возможностей агропромышленных предприятий. Проанализированы проблемы современных аграрных предприятий. Предложены практические рекомендации по внедрению организационно-экономических механизмов выявления и повышения уровня адаптивнотрансформационных способностей сильськохозяйственных предприятий на инновационно-логистических принципах с учетом их экспортных возможностей. Сделан анализ современного состояния агробизнеса. Сделаны определенные выводы и внесены предложения по его усовершенствованию.
Ключевые слова: аграрные предприятия, трансфоспроможность, адаптивная способность, экспорт.

Didoroenko T.V., Belova I.M.
Ternopil National Economic University

FEATURES OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND EXPORT FEATURES OF AGROINDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
The features of economic development and export opportunities of agroindustrial enterprises are explored. Problems of modern agrarian enterprises are analyzed. Practical recommendations for the implementation of organizational and economic mechanisms for identifying and increasing the level of adaptive and transformational abilities of agricultural enterprises on innovational and logistic bases, taking into account their export opportunities, are offered. An analysis of the current state of agribusiness is made. Some conclusions and suggestions for its improvement have been made.
Keywords: agrarian enterprises, transboundary capacity, adaptive ability, export.

УДК 69.003:658.8

РОЗРОБКА МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ

Добрянська В.В., Мірошниченко В.Т., Бражник Т.А.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Проаналізовано ринкові умови функціонування підприємств цукрової галузі. Розроблено маркетингові стратегії для основної та побічної продукції підприємства. Сформульовано пропозиції щодо використання основних елементів комплексу маркетингу (product, price, place, promotion) та допоміжних (people, probe). Запропонована реалізація стратегії шляхом концентрації уваги на підтриманні конкурентних переваг, розширенні виробництва. Зазначені результати можуть бути підставою для подальшого розвитку підприємства, покращення його позиції на регіональному ринку цукру.
Ключові слова: комплекс маркетингу, підприємство цукрової галузі, маркетингова стратегія.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її взаємозв'язок з важливими практичними завданнями. Маркетингова стратегія є важливим інструментом забезпечення життєдіяльності підприємства у сучасних умовах господарювання. Необхідність стратегічного планування маркетингової діяльності на підприємствах обумовлена розвитком науково-технічного прогресу, завданнями управління ризиками підприємницької діяльності, процесами диференціації та диверсифікації товарної політики цих підприємств, необхідністю концентрації зусиль на вирішенні найважливіших завдань і розвитку перспективних напрямів.

Аналіз досліджень і публікацій, на яких базується рішення поставленої проблеми. Процес стратегічного маркетингового планування на рівні бізнес-одиниці досліджували такі відомі зарубіжні та вітчизняні науковці Д. Аакер, Б. Карлоф, К. Л. Келлер, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Д. Траут, А. Уіллер, О. М. Азарян, С. М. Димитрова, Н. В. Куденко, І. О. Соловйов та ін.

Зокрема на думку Б. Карлофа, стратегія є «узагальненою моделлю дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії» [3, с. 172]. Ф. Котлер вважає, що маркетингова стратегія – це «логічна схема маркетингових заходів, за допомогою якої компанія сподівається виконати свої маркетингові задачі» [5, с. 533]. А. Панкрухін акцентує увагу на тому, що стратегія маркетингу – це «втілення комплексу домінуючих принципів, конкретних цілей маркетингу на тривалий період і відповідних рішень з вибору і агрегування засобів (інструментів) організації і здійснення на ринку орієнтованої на ці цілі ділової активності».

Заслуговує на увагу думка Х. Анна, що стратегія маркетингу – це «генеральна програма маркетингової діяльності на цільових ринках. Вона є основним способом досягнення маркетингових цілей, формуючи і конкретизуючи відповідну структуру маркетинг-мікс» [1, с. 407].

Виділення невирішених раніш частин загальної проблеми. Характерно те, що в працях зазначених авторів точиться дискусія стосовно того, що займає центральну позицію в змісті маркетингової стратегії, а саме, товар (питання створення трьох рівнів товару, його якості, асортименту, упаковки) чи бренд (питання виразу індивідуальності споживачів як особистостей в індивідуальних, автентичних атрибутах бренду).

Мета статті. Метою даного дослідження є розробка маркетингової стратегії цукрового підприємства, на прикладі ТОВ Агрофірма ім. Довженка ВП «Яреськівський цукровий завод». Об'єктом дослідження є процес розробки маркетингової стратегії для розширення товарного портфеля підприємства. В процесі дослідження для висвітлення особливостей бізнес-практики окремих господарюючих суб'єктів застосовувалась матриця «Мак Кінсі».

Основний матеріал і результати. Для ефективного здійснення маркетингової діяльності підприємствами цукрової галузі мають сформуватися певні передумови його запровадження, що залежать від ступеня зрілості ринкових відносин та рівня насиченості конкретного ринку товарами. За результатами аналізу наукових праць з теорії маркетингу та практики маркетингової діяльності виділено основні проблеми застосування маркетингу на підприємствах цукрової галузі, зокрема монополізм в окремих галузях, що здійснюють постачання ресурсів і збут, неузгодженість законодавчої бази, ігнорування дрібними та середніми підприємствами необхідності маркетингу або створення збутових об'єднань, психологічні бар'єри, недостатня забезпеченість інформацією, спад та/або сезонні коливання попиту та ін. На основі системного підходу до трактування поняття «комплекс маркетингу» вважаємо, що класичний комплекс маркетингу є найбільш прийнятною моделлю, яка потребує не радикального оновлення та вдосконалення, а лише адаптації стосовно специфіки конкретного ринку або виду діяльності, причому вона має спиратися на аналіз складу змінних класичного маркетинг-мікс і надання самостійного статусу їх компонентам. З урахуванням цього нами запропоновано комплекс «6Р» для підприємств цукрової галузі (табл. 1), який крім традиційних елементів маркетинг-мікс з урахуванням результатів аналізу концептуальних позицій вітчизняних та зарубіжних науковців, доповнено п'ятим елементом «People», що передбачає активну взаємодію керівників підприємств з 8 постачальниками та посередниками і шостим – «Probe» (апробація), що передбачає контроль якості інноваційної продукції перед відвантаженням, перевірку на відповідність сертифікатам, що сприяє покращенню ринкового іміджу підприємств.

На підставі вивчення праць з методології та методики маркетингової діяльності та врахування

© Добрянська В.В., Мірошниченко В.Т., Бражник Т.А., 2017

специфіки галузі для дослідження діяльності підприємств цукрової галузі доцільно комплексно використовувати 9-секційну матрицю McKincey (GE-матриця). Основою цієї матриці є два фактори: привабливість ринку та конкурентоспроможність товару. Відповідним показникам в межах кожного з двох факторів, в залежності від їх питомої ваги у цьому факторі, призначаються коефіцієнти вагомості (К/ваг.) від 0,01 до 0,99, в сумі які не повинні перевищувати одиниці. Показникам проставляється рейтинг (Ранг) за 10-ти бальною шкалою за кожним товаром в порівнянні з іншими товарами. Загальна оцінка показників двох факторів (Q) визначається множенням коефіцієнта вагомості певного показника на його рейтинг за 10-ти бальною шкалою. Ці загальні оцінки підсумовуються в межах кожного фактора, і таким чином визначається остаточна оцінка (табл. 2-4).

Характеристика місткості ринку містить в собі національне виробництво й експортно-імпортне сальдо; показник рівня конкуренції складається з кількості, концентрації та ринкової частки найбільших конкурентів. Привабливість ринку для ВП «Яреськівський цукровий завод» (товар «Цукор») полягає в його місткості (1,4 бали), темпах зростання (1,52 бали) й існуючому рівні конкуренції (1,4 бали), конкурентоспроможність – в якості товару (2,2 бали), привабливому асортименті (1,04 бали), абсолютній ринковій частці (1,2 бали), яку він займає та обсягах продажу (1,1 бали).

Оцінка привабливості ринку та конкурентоспроможності товару «Жом» представлена в табл. 3. Привабливість ринку залежить від існуючого на ринку рівня конкуренції (1,36 бали) та ризику ведення справ (1,36 бали), наявності та доступності матеріально-технічних ресурсів (0,63 балів) і розміру необхідних ресурсів (0,68 балів), конкурентоспроможність – від якості товару (1,68 бали), привабливого асортименту (0,78 балів), існуючого рівня цін (0,75 балів) та обсягів продажу (0,80 балів).

Привабливість ринку та конкурентоспроможність товару «Меляса» представлена в табл. 4. Привабливість ринку залежить від місткості ринку (0,40 балів), темпах зростання (0,48 балів) та наявного рівня конкуренції (1,95 бали), конкурентоспроможність – від якості товару (1,05 бали), привабливого асортименту (0,56 балів), існуючого рівня цін (0,51 балів) та обсягів продажу (0,50 балів).

Таблиця 1

Уточнений комплекс маркетингу для підприємств цукрової галузі

Комплекс маркетингу	Складові	Зміст основних елементів	Ступінь важливості для підприємств цукрової галузі
«4P» (класичні елементи маркетингу)	Product (товар)	Товари і послуги, що пропонуються на ринку з метою реалізації	Головний елемент маркетингу-мікс, представлений видами основної і побічної продукції, що характеризується якісними та кількісними параметрами
	Price (ціна)	Сума грошей, яку необхідно сплатити споживачеві для отримання товару чи послуги	Ціна є ключовим чинником вибору для споживачів основної та побічної продукції; у процесі формування слід враховувати залежність рівня цін від змін посівних площ цукрового буряка, рівня доходів, кон'юнктури внутрішнього і світового ринків
	Place (розподіл)	Збутова діяльність, місце реалізації продукції	Пов'язано з терміновістю реалізації продукції, адже ефективність збуту залежить від вибору каналів, місця, обсягів поставок
	Promotion (просування)	Розповсюдження інформації та переконання споживачів у перевагах товарів і послуг підприємства	Використання реклами, event-маркетингу, зв'язків з громадськістю з метою поширення інформації про переваги продукції, збільшення обсягів виробництва та збуту основної і побічної продукції
«5P»	«4P» + People (люди)	Учасники процесу купівлі-продажу	Взаємодія з покупцями, постачальниками сировини, посередниками
«6P»	«5P» + Probe (апробація)	Перевірка на практиці інноваційної продукції	Перевірка якості, тестування продукції (зі складу виробника, на виставках та ярмарках)

Таблиця 2

Загальна оцінка привабливості ринку та конкурентоспроможності товарної лінії «Цукор»

Привабливість ринку	К/ваг	Ранг	Q	Конкурентоспроможність	К/ваг	Ранг	Q
1. Місткість ринку	0,14	10	1,40	1. Якість товару	0,22	10	2,20
2. Темпи зростання ринку	0,19	8	1,52	2. Абсолютна ринкова частка	0,12	10	1,20
3. Рентабельність	0,16	6	0,96	3. Відносна ринкова частка	0,08	10	0,80
4. Рівень конкуренції	0,14	10	1,40	4. Привабливість асортименту	0,13	8	1,04
5. Розмір необхідних інвестицій	0,14	6	0,84	5. Ефективність каналів збуту	0,08	10	0,80
6. Ризик ринку	0,13	10	1,30	6. Ефективність рекламної діяльності	0,06	10	0,60
7. Наявність і доступність матеріальнотехнічних ресурсів	0,07	10	0,70	7. Рівень ціни	0,11	6	0,66
8. Державне регулювання ринку	0,03	1	0,03	8. Фінансові ресурси	0,09	10	0,90
				9. Обсяг продажу	0,11	10	1,10
Разом	1,00		8,15	Разом	1,00		9,30

Матрицю «Мак Кінсі» будуємо наступним чином: на горизонтальній осі відкладається фактор конкурентоспроможності в межах від 10 до 1; на вертикальній осі відкладається фактор привабливості ринку в межах від 1 до 10 (рис. 1). Поле матриці ділиться на 9 квадратів (три рівня привабливості та три рівня конкурентоспроможності), лінії розподілення яких проходять через значення 3,33 і 6,67. Положення кожного з досліджуваних товарів визначається відкладанням на зазначених осях загальної їх оцінки в межах двох факторів. Наприклад, товар «Цукор» розташувався в верхньому лівому квадраті на перетині оцінки привабливості ринку в 8,15 балів і конкурентоспроможності цього товару по відношенню до існуючих конкурентів в 9,30 балів за десятибальною шкалою. Під час формування матриці її поле розподіляється на три зони: I зона росту – 1, 2 і 4 квадрат зліва на право (товари, які діють на дуже перспективному ринку і при цьому мають сильні конкурентні позиції; товари, які діють на тому ж ринку але мають середні конкурентні позиції; і сильні за конкурентоспроможністю товари, що діють на середньому за привабливістю ринку); II зона розвитку (3 квадрат – товари з низькою конкурентоспроможністю на перспективному ринку; 5 квадрат – товари з середньою конкурентоспроможністю на середньому за привабливістю ринку; і 7 квадрат – потужні товари на малоперспективних ринках); III зона збору врожаю (6 квадрат – слабка фірма на середньому за привабливістю ринку; 8 квадрат – середня за потужністю фірма на малоперспективному ринку; і 9 квадрат – підприємство з низькою конкурентоспроможністю на низькому за привабливістю ринку).

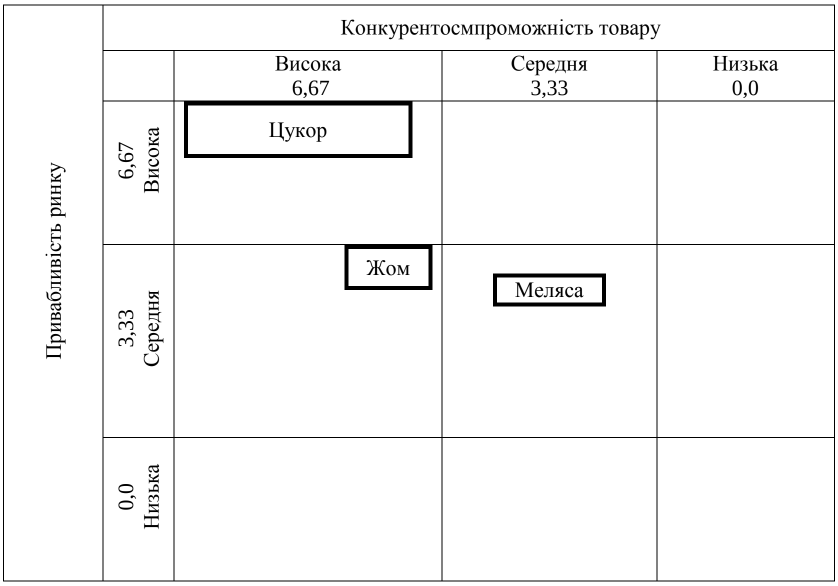

Рис. 1. Матриця привабливості ринку і конкурентоспроможності підприємства «Мак Кінсі»

Таблиця 3

Загальна оцінка привабливості ринку та конкурентоспроможності товарної лінії «Жом»

Привабливість ринку	К/ваг	Ранг	Q	Конкурентоспроможність	К/ваг	Ранг	Q
1. Місткість ринку	0,11	7	0,77	1. Якість товару	0,21	8	1,68
2. Темпи зростання ринку	0,14	6	0,84	2. Абсолютна ринкова частка	0,10	8	0,80
3. Рентабельність	0,12	4	0,48	3. Відносна ринкова частка	0,06	8	0,48
4. Рівень конкуренції	0,17	8	1,36	4. Привабливість асортименту	0,13	6	0,78
5. Розмір необхідних інвестицій	0,17	4	0,68	5. Ефективність каналів збуту	0,08	8	0,64
6. Ризик ринку	0,17	8	1,36	6. Ефективність рекламної діяльності	0,07	8	0,56
7. Наявність і доступність матеріальнотехнічних ресурсів	0,09	7	0,63	7. Рівень ціни	0,15	5	0,75
8. Державне регулювання ринку	0,03	3	0,09	8. Фінансові ресурси	0,10	8	0,80
				9. Обсяг продажу	0,10	8	0,80
Разом	1,00		6,21	Разом	1,00		7,29

Таблиця 4

Загальна оцінка привабливості ринку та конкурентоспроможності товарної лінії «Меляса»

Привабливість ринку	К/ваг	Ранг	Q	Конкурентоспроможність	К/ваг	Ранг	Q
1. Місткість ринку	0,08	5	0,4	1. Якість товару	0,21	10	1,05
2. Темпи зростання ринку	0,12	4	0,48	2. Абсолютна ринкова частка	0,08	10	0,40
3. Рентабельність	0,10	3	0,3	3. Відносна ринкова частка	0,04	10	0,20
4. Рівень конкуренції	0,19	5	1,95	4. Привабливість асортименту	0,14	8	0,56
5. Розмір необхідних інвестицій	0,19	3	0,57	5. Ефективність каналів збуту	0,06	10	0,30
6. Ризик ринку	0,19	5	0,95	6. Ефективність рекламної діяльності	0,08	10	0,40
7. Наявність і доступність матеріальнотехнічних ресурсів	0,10	5	0,5	7. Рівень ціни	0,17	6	0,51
8. Державне регулювання ринку	0,03	5	0,15	8. Фінансові ресурси	0,12	10	0,60
				9. Обсяг продажу	0,10	10	0,50
Разом	1,00		4,3	Разом	1,00		4,52

В першу зону росту, крім цукру, увійшов також жом (6,21 і 7,29 балів). Товар «Цукор» має високий рівень конкурентоспроможності та діє на високому за рівнем привабливості ринку. Товар «Жом» має також високий рівень конкурентоспроможності і діє на середньому за привабливістю ринку. Їм пропонується стратегія захисту позицій: концентрація уваги на підтриманні конкурентних переваг, великі інвестиції, розширення виробництва. В ІІ зону розвитку увійшов товар «Меляса» (4,3 і 4,52 балів). Цей товар має середню конкурентоспроможність і діє на середньому за привабливістю ринку. Підприємству пропонується стратегія вибіркового розвитку: пошук шляхів отримання конкурентних переваг, інвестування у ті сегменти, де прибутковість висока, а ризик малий.

Даний портфельний аналіз є підставою для набору маркетингових конкурентних стратегій для ВП «Яреськівський цукровий завод». За даними матриці ми можемо спостерігати, що підприємство має можливості до подальшого зростання і розвитку. Необхідно залучати додаткові інвестиції у розширення виробництва даного виду продукції і підтримувати конкурентні переваги.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження щодо розробки маркетингової стратегії розвитку підприємств цукрової галузі показало, що ВП «Яреськівський цукровий завод» найбільше підходить стратегія захисту позицій. Реалізація цієї стратегії може відбутись шляхом концентрації уваги на підтриманні конкурентних переваг, великих інвестицій, розширенні виробництва. Засобами їх реалізації можуть бути: активізація рекламної діяльності; застосування засобів стимулювання збуту на постійній основі; підвищення рівня сервісу та зниження витрат на збут за рахунок використання розгалуженої мережі підприємства лідера (чи послідовника) ринку цукру в Україні.

Список літератури:

1. Анн Х. Маркетинг: учебник / Х. Анн, Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич. – К.: Лібра, 2013. – 736 с.
2. Бойчук І.В. Напрями стратегічно орієнтованого управління підприємствами на засадах маркетингу // Торгівля, комерція, підприємництво: збірник наукових праць / [редакц. кол.: Апоггій В.В., Дайновський Ю.А., Скибінський С.В. та ін.]. – Львів: Львівська комерційна академія, 2011. – Вип. 13.
3. Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлоф. – К.: Экономика, 2014. – 239 с.
4. Куденко Н.В. Маркетинговые стратегии фирмы: монография / Н.В. Куденко. – К.: КНЕУ, 2013. – 152 с.
5. Основы маркетинга: учебное пособие / Ф. Котлер, Г. Амстронг, Д. Сондерс, В. Вонг. – 2-е европ. изд. – К.: КНЕУ, 2014. – 944 с.
6. Конкурентоспроможність виробничого підприємства. – [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http://www.br.com.ua/kurs/Microeconomic/ 68118-2.html
7. Топ-50 по динаміці єкспансії. – [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http://biz.liga.net/all/all/novosti/2031050-top-50-riteylerov-po-dinamike-ekspansii.htm

Добрянская В.В., Мирошниченко В.Т., Бражник Т.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

РАЗРАБОТКА МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ САХАРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация
Проанализированы рыночные условия функционирования предприятий сахарной промышленности. Разработаны маркетинговые стратегии для основной и побочной продукции предприятия. Сформулированы предложения по использованию основных элементов комплекса маркетинга (product, price, place, promotion) и вспомогательных (people, probe). Предложена реализация стратегии путем концентрации усилий на поддержании конкурентных преимуществ, расширении производства. Указанные результаты могут быть основанием для дальнейшего развития предприятия, улучшения его позиции на региональном рынке сахара.
Ключевые слова: комплекс маркетинга, предприятие сахарной промышленности, маркетинговая стратегия.

Dobryanskaya V.V., Miroshnichenko V.T., Brazhnik T.A.
Poltava National Technical University named after Yuri Kondratyuk

DEVELOPMENT OF MARKETING STRATEGY OF ENTERPRISES DEVELOPMENT OF SUGAR INDUSTRY

Summary
Market conditions for the functioning of sugar enterprises are analyzed. Marketing strategies have been developed for the main and by-products of the enterprise. Proposals on the use of the basic elements of the marketing complex (product, price, place, promotion) and auxiliary (people, probe) are formulated. The proposed implementation of the strategy by concentrating efforts on maintaining competitive advantages, expanding production. These results can be the basis for further development of the company, improving its position in the regional sugar market.
Keywords: marketing complex, sugar industry enterprise, marketing strategy.

УДК 657

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ

Жаворонок А.В., Григорович Н.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена теоретичним питанням управління дебіторською заборгованістю підприємств. Визначено основні фактори, що впливають на розмір та структуру дебіторської заборгованості. Подано показники аналізу дебіторської заборгованості. Вивчено основні етапи управління дебіторською заборгованістю. Охарактеризовано економічні заходи для прискорення процесу її погашення.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, погашення, показники, рефінансування дебіторської заборгованості.

Постановка проблеми. В ринкових умовах господарювання наявність у підприємства значних розмірів дебіторської заборгованості знижує ліквідність його активів, негативно впливає на фінансову платоспроможність, а також відволікає грошові кошти. Так, за товари, роботи і послуги, які надані покупцю з відстрочкою платежу, підприємство-продавець після звітного періоду має сплатити податки державі, заробітну плату працівникам, розрахуватись за орендну плату, матеріали тощо. Якщо оплата за надані товари своєчасно не надійшла, підприємство вимушено перетворювати власні високоліквідні активи у грошові кошти з метою здійснення розрахунків щодо зобов'язань та запобігання банкрутству.

Тому дослідження, аналіз, належна організація дебіторської заборгованості сприяє ефективному управлінню та контролю за її розмірами, термінами погашення на підприємстві.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Багато фахівців були зацікавлені даною тематикою. Кожен з них зробив свій внесок у дослідження дебіторської заборгованості. Зокрема можемо виділити таких вітчизняних та закордонних дослідників, як І.Т. Балабанов, С.Л. Береза, М.Д. Білик, І.О. Бланк, І.М. Боярко, В.В. Вітлінський, І.О. Власова, В.А. Волнін, М.В. Гридчина, Б. Едвардс, Т.С. Єдинак, К.Г. Заров, Д.І. Коваленко, В.В. Ковальов, В.П. Козлов, Г.М. Колпакова, Л.А. Костирко, С.І. Маслов, М.М. Нашкерська, Н.М. Новікова, Г.Б. Поляк, В.П. Савчук, В.І. Скіцько, О. Сліпачук, Л.В. Таратута. Ці дослідження характеризуються вагомим внеском як в теорію, так і в практику управління дебіторською заборгованістю підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день питанню теоретичного та практичного дослідження сутності та необхідності аналізу стану дебіторської заборгованості присвячено багато робіт як іноземних, так і вітчизняних авторів. Проте не дивлячись на значний інтерес до цього питання, проблема аналізу стану дебіторської заборгованості на підприємствах України на сьогоднішній день не достатньо вивчене, тому потрібно продовжувати пошук нових методів вирішення кризи неплатежів дебіторської заборгованості та її постійного зростання.

Мета статті полягає у розгляді теоретичних питань щодо управління дебіторською заборгованістю підприємств, визначення проблем, заходів покращення її стану.

Виклад основного матеріалу. Дебіторська заборгованість, як і товарно-матеріальні запаси, є активом, що не приносить прибутку. Однак наявність певного обсягу дебіторської заборгованості є необхідним результатом господарської діяльності підприємства, а оптимізація її обсягу – одним із найважливіших завдань, які повинен вирішувати фінансовий менеджер у процесі управління оборотним капіталом.

Якщо підприємство функціонує в умовах перехідної економіки, значні та стабільні обсяги дебіторської й кредиторської заборгованості, як правило, свідчать про низький рівень фінансової дисципліни в розрахунках між підприємствами. Дебіторська заборгованість у цьому випадку є одним із видів іммобілізованих активів, коштами, що тимчасово вилучені з обігу, а кредиторська – коштами, що тимчасово залучені в безоплатне користування. Дебіторська і кредиторська заборгованості знецінюються в умовах інфляції, тому доцільним є зменшення дебіторської і збільшення кредиторської заборгованості в певних межах [9].

Управління дебіторською заборгованістю є одним з найважливіших елементів управлінської діяльності на підприємстві. Більша частина дебіторської заборгованості формується як борги покупців підприємству. На розмір дебіторської заборгованості впливають різні фактори такі, як ринкова кон'юнктура, існуюча система взаєморозрахунків із клієнтами, платіжна дисципліна клієнтів, якість і послідовність роботи з цією заборгованістю тощо, які мають бути враховані при формуванні облікової та кредитної політики підприємства. Тільки правильно організована аналітична робота з дебіторською заборгованістю може допомогти систематизувати відносини з дебіторами [8].

Іноді помилково вважають, що завдання управління дебіторською заборгованістю зводиться лише до збалансування її обсягів з кредиторською заборгованістю підприємства. Насправді, зовсім недостатньо, щоб сума дебіторської заборгованості не перевищувала суму кредиторської заборгованості. Адже підприємство зобов'язано розрахуватися за своїми боргами перед кредиторами незалежно від того, отримує воно борги від своїх дебіторів чи ні. Більш принципове значення, з погляду фінансового менеджменту, має забезпечення доброякісної дебіторської заборгованості та прискорення її оборотності [5].

Національним стандартом бухгалтерського обліку – П(С)БО 10 – визначено, що: «Дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату» [1].

Управління дебіторською заборгованістю – процес планування, організації та контролю дебітор-

© Жаворонок А.В., Григорович Н.І., 2017

ської заборгованості, що спрямований на досягнення її керованого стану та недопущення виникнення некерованої дебіторської заборгованості.

Під управлінням дебіторською заборгованістю розуміють такі дії: визначення політики надання кредиту та інкасації для різних груп покупців і видів продукції; аналіз і ранжирування покупців залежно від обсягів закупівель, історії кредитних відносин і пропонованих умов оплати; контроль розрахунків із дебіторами; визначення прийомів прискорення погашення боргів та зменшення обсягу безнадійних боргів; розробка умов продажу, що забезпечують гарантоване надходження грошових коштів; прогноз надходжень грошових коштів від дебіторів [3].

Виникнення дебіторської заборгованості – це об'єктивний процес, який зумовлений існуванням ризиків при проведенні взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарської операції. Проте на її розмір та структуру впливає ряд факторів, які можна поділити на три основні групи:

1) загальноекономічні (зовнішні) фактори (стан економіки в країні, ефективність грошово-кредитної політики НБУ, рівень інфляції, стан розрахунків тощо);

2) галузеві фактори (стан галузі, де працює фірма; динаміка виробництва цього виду продукції та попит на неї);

3) внутрішні фактори (організаційно-правова структура та форма власності підприємства, фінансовий менеджмент підприємства тощо) [4].

Зважаючи на те, що ефективність управління дебіторською заборгованістю безпосередньо впливає на прибутковість підприємства, визначає дисконтну і кредитну політику для покупців, шляхи прискорення повернення боргів і зменшення безнадійної заборгованості, на вибір умов продажу, що забезпечують гарантоване надходження коштів, можемо констатувати, що управління дебіторською заборгованістю повинно мати безперервний характер та постійно вдосконалюватися.

Управління дебіторською заборгованістю – одна з ключових складових системи управління будь-якого підприємства, яка включає сукупність методів, принципів та процедур взаємодії з покупцями щодо реалізації активів чи послуг з відстрочкою платежу, інкасації заборгованості та організацією фінансового забезпечення боргової активності. Воно також характеризується системою інструментів, які, враховуючи макро- та мікропоказники, регулюють та узгоджують інтереси підприємства та контрагентів, таким чином забезпечуючи фінансову стійкість підприємства у довгостроковій перспективі [6].

Основна мета управління дебіторською заборгованістю полягає в мінімізації її обсягу та строків інкасації боргу. В процесі управління вирішуються такі завдання:

– визначення обсягу інвестицій у дебіторську заборгованість за комерційним і споживчим кредитом;

– формування принципів та умов кредитної політики щодо покупців продукції;

– визначення кола потенційних дебіторів;

– забезпечення інкасації дебіторської заборгованості;

– прискорення платежів за допомогою сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості.

Управління дебіторською заборгованістю має базуватися на використанні великої кількості фінансових показників. Причому аналіз дебіторської заборгованості необхідно проводити не тільки по усій сумі дебіторської заборгованості, але і по її окремих статтях. Одержані результати порівнюються з такими ж показниками за попередні періоди, а також, по можливості, з аналогічними показниками в інших організаціях. Кожне підприємство має сформувати комплекс аналітичних показників, керуючись власними інформаційними потребами. Як правило, при аналізі дебіторської заборгованості аналітики українських підприємств розраховують наступні показники:

– загальний її обсяг;

– обсяг простроченої дебіторської заборгованості;

– своєчасність платежів;

– фактичну її оберненість (загальну та у розрізі кожного клієнта);

– динаміку її погашення;

– середній період відстрочки платежів;

– середній період погашення відстрочки;

– динаміку руху оборотних коштів тощо.

Розрахунок даних показників дає можливість контролювати рух оборотних коштів і підтримувати мінімально необхідний рівень наявних грошових коштів [8].

Відомий український науковець проф. І.О. Бланк виділяє такі основні етапи управління дебіторською заборгованістю:

1. Аналіз дебіторської заборгованості в минулому періоді. На даному етапі необхідно провести комплексний аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості. Слід проаналізувати кількісний та якісний склад заборгованостей, коефіцієнти оборотності, співвідношення заборгованостей за сумами та строками оплати, їх вплив на фінансові результати підприємства.

2. Формування принципів кредитної політики по відношенню до покупців. Тип кредитної політики характеризує принципові підходи до її здійснення з позиції співвідношення рівнів прибутковості та ризику кредитної діяльності підприємства. Розрізняють три типи кредитної політики підприємства по відношенню до покупців продукції: консервативний, помірний і агресивний.

3. Формування параметрів дебіторської заборгованості, згідно з обраним типом кредитної політики: рівень кредитного ліміту як гранична межа рівня дебіторської заборгованості; ліміт строку інкасації дебіторської заборгованості; шкала нормативної рентабельності для формування договірної ціни за товари та послуги; шкала знижок для розрахунків із замовниками на умовах попередньої оплати та у випадку скорочення строку інкасації дебіторської заборгованості.

4. Формування стандартів оцінки покупців і диференціація умов надання кредиту. Цей процес базується на вивченні кредитоспроможності покупців.

5. Формування процедури інкасації дебіторської заборгованості, який передбачає розробку заходів з погашення дебіторської заборгованості, терміни сплати якої прострочені.

6. Забезпечення використання на підприємстві сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості, які прискорюють її переведення в грошову форму оборотних активів. При цьому можуть застосовуватися різні форми рефінансування: факторинг, облік векселів, виданих покупцями продукції, форфейтинг.

7. Побудова ефективної системи контролю за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості. Найбільше значення набуває здійснення контролю, який дозволяє з'ясувати, наскільки ефективно та своєчасно відбувається погашення дебіторської заборгованості, наскільки запропонована відстрочка платежу відповідає вимогам ринку та стану на ньому підприємства [2].

Надмірна величина дебіторської заборгованості в активах підприємства є однією з найбільш гострих проблем сучасності, адже в кризових умовах економіки України дотримуватись фінансової дисципліни досить важко, а іноді й зовсім неможливо. Це часто призводить до втрати підприємствами- кредиторами платоспроможності та ліквідності через гостру нестачу ліквідних коштів, які «завантажені» у складі дебіторської заборгованості. Таким чином, в умовах ринкової економічної діяльності менеджменту підприємства доцільно впроваджувати такі економічні заходи, як реструктуризація або рефінансування дебіторської заборгованості, що дозволить прискорити процес її погашення.

Рефінансування дебіторської заборгованості – це переведення її в інші, ліквідні форми оборотних активів: гроші, короткострокові фінансові вкладення тощо.

На сьогоднішній день найбільш поширеними методами рефінансування дебіторської заборгованості, які використовуються підприємствами, є:

1) спонтанне фінансування – застосування спеціальних знижок для покупців за достроковий розрахунок (у разі оплати за надані товари та послуги до завершення зазначеного строку покупець має право отримати знижку);

2) ведення обліку векселів – метод полягає у тому, що підприємство продає банку за дисконтною ціною наявні векселі; у такому разі величина дисконту може залежати від номіналу векселів, строку їх погашення або від облікової вексельної ставки;

3) факторинг – поступка продавцем банку (фактор-фірмі) права одержання коштів за платіжними документами на продукцію, при цьому банк (фактор-фірма) відшкодовує продавцю основну частину суми боргу за такими платіжними документами, стягуючи певний відсоток комісійних залежно від фактора ризику, платоспроможності покупця продукції та передбачених строків її оплати [7].

Отже, дебіторська заборгованість підприємства являє собою один з елементів ліквідних активів, тобто достатньо легко перетворюється у готівкові кошти. Цю заборгованість можна віднести до складу оборотного капіталу підприємства. Але на практиці перевести борг у грошові кошти не завжди можливо. Через те, що превентивні заходи практично завжди діють більш ефективно і коштують значно дешевше, то необхідно цілеспрямовано управляти дебіторською заборгованістю, тому що важливо не тільки у найкоротші терміни повернути кошти, але й не допустити подальшого збільшення дебіторської заборгованості. Чим менший розмір дебіторської заборгованості, чим швидше вона буде погашена, тим менша потреба підприємства в оборотному капіталі і вища рентабельність власного капіталу.

Список літератури:

1. П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [Електронний ресурс] / Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99
2. Бланк И. А. Финансовый менеджмент / Бланк И. А. – К.: Эльга, 2004. – 655 с., с. 196-201.
3. Дубровська Є. В. Теоретичні положення управління дебіторською заборгованістю / Дубровська Є. В. // Экономика и управление. – 2009. – № 4. – С. 16-20.
4. Єдинак Т. С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Єдинак Т. С. // Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 54-57.
5. Мартиненко В. П. Фінансовий менеджмент: підручник [Електронний ресурс] / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, І. В. Дем'яненко [та ін.] за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів «Магнолія 2006», 2014. – 344 с. – Режим доступу: http://library.if.ua/book/52/3796.html
6. Нашкерська М. М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства / М. М. Нашкерська // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2009. – № 4. – С. 136-140.
7. Потриваєва Н. В. Значення дебіторської заборгованості як складової фінансових активів / Н. В. Потриваєва // Економічний форум. – 2015. – № 1. – С. 262-268.
8. Федорченко О. Є. Актуальні проблеми управління дебіторською заборгованістю на підприємстві / О. Є. Федорченко // Вісник «Інвестиції: практика та досвід». – 2015. – № 21. – С. 60-63.
9. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник [Електронний ресурс] / В. М. Шелудько; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2013. – 375 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/17280924/finansi/upravlinnya_debitorskoyu_zaborgovanistyu

Жаворонок А.В., Григорович Н.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

УПРАВЛЕНИЕ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ

Аннотация
Статья посвящена теоретическим вопросам управления дебиторской задолженностью предприятий. Определены основные факторы, влияющие на размер и структуру дебиторской задолженности. Поданы показатели анализа дебиторской задолженности. Изучены основные этапы управления дебиторской задолженностью. Охарактеризованы экономические меры для ускорения процесса ее погашения.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, погашение, показатели, рефинансирование дебиторской задолженности.

Zhavoronok A.V., Hryhorovych N.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MANAGEMENT OF DEBT SECRETION

Summary
Annotation: The article is devoted to theoretical questions of management of receivables of enterprises. The main factors influencing the size and structure of receivables are determined. The indicators of analysis of receivables are presented. The main stages of management of accounts receivable are studied. Economic measures are described to accelerate the process of repayment.
Keywords: receivables, management of accounts receivable, repayment, indicators, refinancing of accounts receivable.

УДК 657

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Жаворонок А.В., Дзюбик І.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті визначено основні завдання та фундаментальні напрями аналізу виробничих запасів на підприємствах України. Розглянуто питання забезпеченості підприємств виробничими запасами та загальної потреби в них. Досліджено необхідність ретельного вибору постачальників для підтримання ритмічної роботи підприємства. Розкрито особливості визначення основних показників ефективного використання виробничих запасів у процесі здійснення господарської діяльності. Виокремлено перелік факторів, які впливають на рівень матеріаломісткості продукції.
Ключові слова: виробничі запаси, напрями аналізу, забезпеченість, обсяг, структура, рух, показники, ефективність, матеріаломісткість.

Постановка проблеми. Для забезпечення безперебійного процесу виробничо-господарської діяльності необхідним є певний запас сировини, матеріалів та інших матеріальних цінностей. Вони займають домінуючу позицію в складі матеріальних витрат підприємств, а їхня вартість здійснює значний вплив на формування собівартості виготовленої продукції. Виходячи з цього, необхідна чітка організація аналізу виробничих запасів з метою їх раціонального використання й підвищення ефективності виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем аналізу забезпечення та ефективного використання виробничих запасів у своїх працях приділяли увагу такі вітчизняні науковці: С.В. Андрос, В.З. Бурчевський, Ф.Ф. Бутинець, О.І. Гадзевич, Л.Л. Горецька, М.В. Кужельний, Г.М. Мельничук, Є.В. Мних, П.Я. Попович, П.Т. Саблук, Н.В. Чабанова, М.Г. Чумаченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень фахівців щодо аналізу виробничих запасів, все ж таки недостатньо висвітлено питання забезпеченості ними підприємства та реалізації такого аналізу за основними напрямами їх руху.

Мета статті. Метою даного дослідження є визначення ролі аналізу виробничих запасів для раціонального їх використання та підвищення ефективності виробництва.

Виклад основного матеріалу. Виробничі запаси виступають одним з найважливіших елементів здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства. Це вид запасів, які за своїм економічним змістом є предметами праці. Їх особливість полягає у тому, що вони обслуговують

© Жаворонок А.В., Дзюбик І.В., 2017

один виробничий цикл та свою вартість повністю переносять на собівартість готових виробів.

У процесі споживання виробничих запасів відбувається їх трансформація в матеріальні витрати, тому ощадливе використання палива, сировини, матеріалів, енергії знижує собівартість продукції. У загальній сукупності витрат на виробництво матеріальні витрати становлять приблизно 70%, що є свідченням високої матеріаломісткості продукції. Зниження матеріаломісткості продукції є надзвичайно важливим напрямом поліпшити роботу, оскільки ощадливе витрачання всіх видів виробничих запасів дає зростання виробництва та зниження собівартості [4, с. 39].

Визначення терміну «запаси» наведено у П(С) БО 9 «Запаси» [1], відповідно до п. 4 якого «запаси – активи, які підприємство утримує для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством».

Аналіз виробничих запасів підприємства має за мету забезпечити ефективне виконання виробничої програми за рахунок зведення до мінімуму матеріальних витрат, зменшення обсягу виробничих запасів, зниження цін на ресурси та підвищення їх якості.

У результаті неналежної уваги питанням обліку та аналізу використання виробничих запасів згубиться контроль за місцями безпосереднього використання виробничих запасів по певним структурним підрозділах, де виникає основна маса відхилень від установлених норм витрат [9, с. 45].

Основними завданнями економічного аналізу забезпеченості й використання виробничих запасів підприємства є такі: оцінка реальності планів матеріально-технічного постачання, ступеня їх виконання, впливу на обсяг виробництва продукції, її собівартість та інші показники господарської діяльності; оцінка забезпечення підприємства окремими видами виробничих запасів; оцінка рівня інтенсивності та ефективності використання матеріальних ресурсів; визначення характеру складських запасів, оцінка руху та структури споживання матеріальних ресурсів; систематизація факторів, які зумовили відхилення фактичних показників використання виробничих запасів від планових (прогнозованих); моделювання взаємозв'язків між обсягами випуску продукції та матеріаломісткістю, матеріаловіддачею, іншими факторними показниками; виявлення внутрішньовиробничих резервів економії виробничих запасів і оцінка їх впливу на обсяг діяльності [15, с. 102-103].

Визначені напрями неможливо дослідити, не сформувавши інформаційної бази. Часткова інформація про структуру, обсяги виробничих запасів, наведена у формах фінансової звітності № 1 (балансі) та № 5 (примітки до річної фінансової звітності (VIII «Запаси»)). Проте, не вся інформація, яка необхідна для аналізування процесу управління виробничими запасами має своє відображення у фінансовій звітності (значна частина інформаційного забезпечення міститься в управлінському обліку та первинній документації), що зумовлює формування спеціального інформаційного забезпечення [8, с. 172].

Поставленні завдання аналізу стану управління виробничими запасами неможливо виконувати без відповідних окреслених напрямів. Таким чином аналітичний процес доцільно подати у вигляді певної послідовності робіт, які дадуть

Рис. 1. Напрями аналізу виробничих запасів підприємств

Джерело: [7, с. 178]

змогу систематизувати й оптимізувати методику, зменшити трудомісткість процедур та підвищити одержуваний ефект. У науковій літературі розглядаються різні варіанти етапів аналізу виробничих запасів, а тому О.Е. Кузьмінською систематизовано основні види аналітичних робіт щодо виробничих запасів підприємств за уточненими напрямами аналізу (рис. 1).

Для того щоб достовірно визначити, наскільки підприємство забезпечене матеріальними ресурсами, необхідно:

1) вивчити порядок розрахунку й обґрунтованості договорів на поставку матеріальних ресурсів, умови поставок;

2) визначити характер виробничих матеріальних запасів і зміну їх структури;

3) перевірити обґрунтованість норм виробничих запасів і потребу в матеріальних ресурсах;

4) визначити забезпеченість матеріально-технічними ресурсами та ефективність їх використання;

5) виявити можливості зниження виробничих запасів і потреби в матеріальних ресурсах;

6) накреслити заходи щодо зниження понаднормативних і зайвих запасів матеріалів [10].

Розрахунок потреби у виробничих запасах важливий тому, що на його основі формується тактика організації матеріально-технічного постачання, визначаються постачальники, а також терміни й обсяги поставок. Загальну потребу підприємства в тому чи іншому виді матеріалів можна визначити за наступною формулою [3, с. 206]:

$$П_0 = П_п + П_е + П_р + П_{зв} - З_н, \quad (1)$$

де $П_0$ – загальна потреба;

$П_п$ – потреба у виробництві;

$П_е$ – потреба на експериментально-дослідні роботи;

$П_р$ – потреба на ремонт;

$П_{зв}$ – потреба на утворення нормативних залишків на кінець аналізованого періоду;

$З_н$ – запас на початок аналізованого періоду.

Перевіряючи розрахунки потреб, треба з'ясувати, чи враховані зміни у номенклатурі та асортименті призначеної до випуску продукції, чи враховані зміни питомих норм витрат на одиницю продукції, чи враховані заходи, спрямовані на підвищення технічного рівня виробництва, вдосконалення організації виробництва та праці [10].

Проблема оптимізації розмірів виробничих запасів є надзвичайно актуальною. Це пов'язано з тим, що підприємства несуть значні витрати, пов'язані зі складуванням, псуванням, старінням товарно-матеріальних цінностей. Крім того, значні виробничі запаси – це «омертвіння» грошових засобів, які у них вкладені, недоотримання прибутку в результаті інших інвестиційних можливостей. Разом з тим достатньо великий запас матеріальних рятує підприємство від зупинки виробництва чи придбання дорогих матеріалів – замінників, зберігає грошові засоби від інфляції. Більша кількість замовлень при придбанні матеріальних ресурсів, хоч і призводить до утворення великих запасів, але має зміст тоді, коли підприємство може домогтися від постачальників зниження ціни (так як великий розмір замовлень часто передбачає деякі пільги, що надаються постачальником як знижка ціни) [13, с. 136].

У ході аналізу потрібно дати оцінку вибору постачальників виробничих запасів, з'ясувати, чи врахувало підприємство при їх виборі такі фактори [12]:

– відповідність виробничої потужності постачальників потребі підприємства у запасах;

– територіальну віддаленість постачальника;

– можливість оперативного постачання запасів;

– швидкість реакції на потреби покупця;

– репутацію постачальника тощо.

Рівномірне та синхронне надходження сировини від постачальників є основною умовою ритмічної роботи підприємства, належного задоволення потреб споживачів у продукції, укріплення позицій підприємства на ринку та формування його «доброго іміджу». Тому, у процесі оцінки портфеля договорів поставки сировини за ритмічністю необхідно визначити відповідність обсягу надходження окремих партій кожного виду сировини, встановленому договірними термінами [6, с. 275].

Коефіцієнт ритмічності можна визначити за формулою:

$$К_р = \frac{ОП_р}{ОП_д}, \quad (2)$$

де $К_р$ – коефіцієнт ритмічності поставки певного виду сировини;

$ОП_р$ – обсяг даного виду сировини з урахуванням ритмічності її поставки;

$ОП_д$ – обсяг поставки даного виду сировини за договором

Оцінка портфеля договорів поставок щодо асортименту сировини здійснюється за допомогою коефіцієнта асортиментності, який можна розрахувати за наступним чином:

$$К_а = \frac{ОП_а}{ОП_д}, \quad (3)$$

де $К_а$ – коефіцієнт асортиментності (виконання плану поставки сировини з урахуванням її ассортименту);

$ОП_а$ – обсяг поставки сировини, який зараховують у виконання договору за асортиментом;

$ОП_д$ – обсяг поставки сировини за договором [6, с. 272].

Наступним кроком в аналізі забезпеченості підприємства виробничими запасами є визначенням забезпеченості ними підприємства в днях. Даний показник розраховують шляхом ділення фактичного обсягу цього запасу у натуральному вимірнику на середньодобові витрати цього запасу в тих самих натуральних вимірниках.

Для покращення управління виробничими запасами доречно проводити загальний аналіз обсягу і структури виробничих запасів підприємства, який передбачає проведення горизонтального аналізу виробничих запасів на складі, тобто аналізу динаміки виробничих запасів за певні періоди часу, визначення абсолютних і відносних показників змін за номенклатурними позиціями та визначення тенденцій змін у часі (тренду). Крім горизонтального аналізу доцільно проводити вертикальний аналіз структури виробничих запасів підприємства та коефіцієнтний порівняльний аналіз якісного стану та руху виробничих запасів [7, с. 178].

Слід зазначити, що чим ефективніше використовуються матеріальні ресурси, тим менше

їх витрачається на виготовлення певної кількості продукції, тобто створюється можливість збільшити обсяги виробництва, що в цілому підвищує його ефективність.

Для оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів використовують систему узагальнюючих та індивідуальних показників.

До узагальнюючих показників належать прибуток на гривню матеріальних витрат, матеріаловіддача, матеріаломісткість, коефіцієнт співвідношень темпів зростання обсягу виробництва і матеріальних витрат, частка матеріальних витрат у собівартості продукції, коефіцієнт використання матеріалів.

Прибуток на гривню матеріальних витрат є найбільш узагальнюючим показником ефективності використання матеріальних ресурсів. Його визначають співвідношенням суми одержаного прибутку від основної діяльності до суми матеріальних витрат.

Матеріаловіддача продукції характеризує вихід продукції з кожної гривні витрачених матеріальних ресурсів та розраховується діленням вартості виробленої продукції на суму матеріальних витрат [5, с. 75]:

$$М_в = \frac{\sum(К \times Ц_m)}{\sum(К \times Н^n \times Ц^n)}, \quad (4)$$

де $М_в$ – матеріловіддача продукції в грн.;

$К$ – обсяг випуску продукції (в натуральних одиницях);

$Н^n$ – норма витрачання n-виду матеріалу на одиницю продукції (у натуральних вимірниках);

$Ц^n$ – ціна одиниці n-виду матеріалу за період, що аналізують, грн.;

$Ц_m$ – відпускна ціна одиниці продукції, грн.

Показник характеризує, скільки вироблено продукції з кожної гривні спожитих матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, енергії).

Матеріаломісткість продукції є зворотнім показником до показника матеріаловіддачі й відображає рівень матеріальних витрат (без амортизації) на кожну гривню товарної продукції. Розраховується показник наступним чином [5, с. 75]:

$$М_м = \frac{\sum(К \times Н^n \times Ц^n)}{\sum(К \times Ц_m)} = \frac{1}{М_в}, \quad (5)$$

Коефіцієнт співвідношення темпів зростання обсягу виробництва та матеріальних витрат визначають відношенням індексу валової продукції до індексу матеріальних витрат. Він характеризує у відносному вираженні динаміку матеріаловіддачі і, разом з тим, розкриває фактори її зростання [11, с. 212].

Частка матеріальних витрат у собівартості продукції обчислюється шляхом відношення суми матеріальних витрат до повної собівартості виробленої продукції. Динаміка цього показника характеризує зміну матеріаломісткості.

Коефіцієнт матеріальних витрат становить відношення фактичної суми матеріальних витрат до планової, перерахованої на фактичний обсяг випущеної продукції. Він показує, наскільки економно використовують матеріали в процесі виробництва, чи немає перевитрат порівняно з установленими нормами. Якщо коефіцієнт більше 1, це свідчить про перевитрати матеріальних ресурсів на виробництво продукції, і, навпаки, якщо менше 1, то матеріальні ресурси використовували економніше. Індивідуальні (часткові) показники застосовують для характеристики ефективності використання окремих видів матеріальних ресурсів (місткість сировини, металомісткість, місткість палива, енергомісткість тощо) [11, с. 213].

Аналіз матеріаломісткості проводиться у наступному порядку:

– визначається загальна оцінка матеріаломісткості продукції;

– аналізується зміна матеріаломісткості за окремими елементами витрат;

– визначається вплив зміни факторів на матеріаломісткість продукції [14].

Аналіз матеріаломісткості продукції дає можливість пошуку резервів скорочення матеріальних витрат на виробництво продукції та сприяє зниженню собівартості.

Недоліки в постачанні, зменшення обсягів матеріалів у поточних матеріальних запасах та перевитрати матеріалів при їх використанні може певною мірою компенсуватися економією їх у виробничому процесі. Але для цього необхідно провести оцінку ефективності використання матеріальних запасів за допомогою системи різноманітних показників, зокрема таких як: коефіцієнт використання запасів; швидкість оборотності (тривалість обороту), коефіцієнт оборотності (кількість оборотів).

Коефіцієнт оборотності запасів (коефіцієнт інтенсивності використання) розраховується діленням собівартості реалізованої за звітний період продукції на вартість виробничих запасів.

Рівень оборотності виробничих запасів значною мірою залежить від галузевих особливостей.

Тривалість обороту виробничих запасів представляє собою кількість днів, яка необхідна для перетворення виробничих запасів в грошову форму, і є величиною, оберненою до коефіцієнта оборотності [2, с. 56-57].

Загальна матеріаломісткість залежить від обсягу виробленої продукції та суми матеріальних витрат на її виробництво. В свою чергу, обсяг випуску продукції в вартісному вираженні (*ВП*) може змінитися за рахунок кількості виготовленої продукції (*VВП*), її структури ($У_{дi}$) і рівня відпускних цін ($ЦП_i$). Сума матеріальних витрат (*МЗ*) залежить від обсягу виготовленої продукції, її структури, а також витрат матеріалів на одиницю продукції ($УР_i$) та вартості матеріалів ($ЦМ_i$). У підсумку загальна матеріаломісткість залежить від обсягу виготовленої продукції, її структури, норм витрат матеріалів на одиницю продукції, цін на матеріальні ресурси, відпускних цін на продукцію [11, с. 213].

Таким чином, факторну модель матеріаломісткості можна подати у вигляді формули 6 [11, с. 214]:

$$М_м = \frac{МЗ}{ВП} = \frac{\sum(VВП \times У_{дi} \times УР_i \times ЦМ_i)}{\sum(VВП \times У_{дi} \times ЦП_i)} \quad (6)$$

Висновки. Таким чином, варто зауважити, що ефективна організація аналізу виробничих запасів сприяє виявленню негативних аспектів у процесах забезпечення підприємства матеріальними

ресурсами та їх раціонального використання у виробничих цілях. У свою чергу це дасть змогу виявити резерви скорочення матеріальних витрат та відповідно зниження собівартості продукції.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» № 246 від 20 жовтня 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
2. Багрій К.Л. Особливості аналізу ефективності використання матеріальних запасів підприємства / К.Л. Багрій // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2010. – № 7(1). – С. 50-58.
3. Бондар Н.М. Економіка підприємства: навч. посіб. / Н.М. Бондар. – Вид-во А.С.К., 2004. – 400 с.
4. Бурдейна Л.В. Теоретичні основи аналізу забезпечення та ефективного використання виробничих запасів на підприємствах / Л.В. Бурдейна // Молодий вчений. – 2015. – № 3(1). – С. 39-43.
5. Гадзевич О.І. Основи економічного аналізу і діагностики фінансово-господарської діяльності підприємств: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – 180 с.
6. Косовець Г.М. Методичні аспекти оцінки забезпеченості овочепереробних підприємств якісною сировиною / Г.М. Косовець // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2013. – № 1-2(2). – С. 266-277.
7. Кузьмінська О.Е. Напрями аналізу виробничих запасів підприємств / О.Е. Кузьмінська // Вчені записки: зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – 2014. – № 16. – С. 174-180.
8. Мельник О.Г. Метод аналізування стану управління виробничими запасами на вітчизняних машинобудівних підприємствах / О.Г. Мельник, Л.М. Ганас // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. – №. 10. – С. 169-175.
9. Михалевич С. Учет и внутрихозяйственный контроль использования материалов / С. Михалевич // Бухгалтерский учет и аудит. – 2010. – № 3. – С. 45-48.
10. Попович П.Я. Економічний аналіз та аудит на підприємстві / П.Я. Попович. – 3-є, вид. перероб. і доп. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 209 с.
11. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – 5-е узд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М – 2009. – 536 с.
12. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз діяльності промислових підприємств: навч. посібн. / Тарасенко Н.В. – К.: Алерта, 2003. – 485 с.
13. Фалінська М. Економічна сутність та аналіз ефективності використання матеріальних ресурсів / М. Фалінська // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 6(39). – С. 132-137.
14. Чумаченко М.Г. Економічний аналіз: [навчальний посібник] / М.Г. Чумаченко. – К.: КНЕУ, 2003. – 540 с.
15. Шмиголь Н.М. Роль і місце аналізу виробничих запасів у системі управління ресурсним потенціалом підприємства / Н.М. Шмиголь, А.А. Антонюк, А.А. Нестеренко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2015. – № 5. – С. 102-106.

Жаворонок А.В., Дзюбик И.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ АНАЛИЗА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье определены основные задачи и фундаментальные направления анализа производственных запасов на предприятиях Украины. Рассмотрены вопросы обеспеченности предприятий производственными запасами и общей потребности в них. Исследована необходимость тщательного выбора поставщиков для поддержания ритмичной работы предприятия. Раскрыты особенности определения основных показателей эффективного использования производственных запасов в процессе осуществления хозяйственной деятельности. Выделены перечень факторов, влияющих на уровень материалоемкости продукции.
Ключевые слова: производственные запасы, направления анализа, обеспеченность, объем, структура, движение, показатели, эффективность, материалоемкость.

Zhavoronok A.V., Dziubyk I.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FEATURES OF THE ANALYSIS OF INVENTORY OF THE COMPANY

Summary
The article defines the main objectives and fundamental directions of the analysis of inventory in Ukrainian enterprises. Tasks of the enterprises inventory provision and the overall need for them have been discussed. The necessity of careful choice of suppliers for providing of rhythmic work of the company is investigated. The features of determining of indexes of enterprise inventory usage efficiency in the process of economic activity are exposed. The list of factors that influence on the level of material consumption of products is distinguished.
Keywords: inventory, directions of the analysis, provision, amount, structure, movement, efficiency, material consumption.

УДК 331.108.2

СУТНІСТЬ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ТА АНАЛІЗ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Жаворонок А.В., Колеснікова Н.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячення дослідженню трудових ресурсів та оцінки їх використання. В статті визначено теоретичні основи поняття трудових ресурсів та проаналізовано динаміку їх складу в Україні. Визначено систему показників ефективності використання трудових ресурсів. Здійснено оцінку їх використання на підприємствах України. Проаналізовано рівень середньої заробітної плати працівників на підприємствах України.

Ключові слова: трудові ресурси, ефективність, економічно активне населення, показники використання трудових ресурсів, коефіцієнт відновлення кадрів, середня зарплата.

Постановка проблеми. Одним із основних факторів виробничої діяльності підприємства є трудові ресурси. Їх ефективне та раціональне використання сприяє покращенню показників виробничої, фінансової, інвестиційної діяльності підприємства. Водночас, з розвитком науково-технічного прогресу змінюється системам використання трудових ресурсів та вимоги що до них висувається. Все це потребує постійного контролю та аналізу за їх використанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження трудових ресурсів та аналіз їх стану та руху здійснювали такі вчені як В.І. Дибленко, О.О. Шевченко, О.І. Шаблій, М.І. Пітюлич, Л.М. Чернелевський, Т.М. Мельник, М. Армстронг, М. Спенс та ін. Даними вченими було визначено сутність трудових ресурсів, проведено їх класифікацію на окремі групи. Побудовано систему показників їх використання, та визначено їх сутність та порядок розрахунку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значних дослідженнях питання аналізу трудових ресурсів залишається не достатньо розкритою проведення оцінка їх руху та використання на підприємствах України.

Мета статті. Метою дослідження є визначення складу трудових ресурсів та проведення аналізу динаміки економічно активного населення. А також, побудова системи показників ефективності використання трудових ресурсів та проведення аналізу руху трудових ресурсів на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Трудові ресурси – це частина працездатного населення, що за своїми віковими, фізичними, освітніми даними відповідає тій чи іншій сфері діяльності [4, с. 519].

Структура трудових ресурсів включає:

1) економічно активне населення – це сукупність працездатних зайнятих і безробітних громадян, що забезпечують пропозицію робочої сили на ринку праці для товарного виробництва і сфери послуг у певному періоді;

2) економічно неактивне населення – це населення, що за будь-яких причин не створює пропозиції робочої сили на ринку праці [5, с. 15].

Наявність економічно активного населення в достатній кількості визначає ефективність функціонування економіки країни. Динаміку економічно активного населення України у віці 15-70 років за 2012-2016 роки представлено на рис. 1.

Як видно, динаміка економічно активного населення характеризується спадом у кількісному та відсотковому вираженні, зокрема в 2012 році вона складало 20851,2 тис. осіб, або 64,5% населення відповідної вікової групи, а в 2016 році воно склало 17955,1 тис. осіб, або 62,2% населення відповідної вікової групи. Дана ситуація пояснюється не лише негативними тенденціями економіки, але також значним скороченням народжуваності населення.

В своїй структурі економічно активне населення включає:

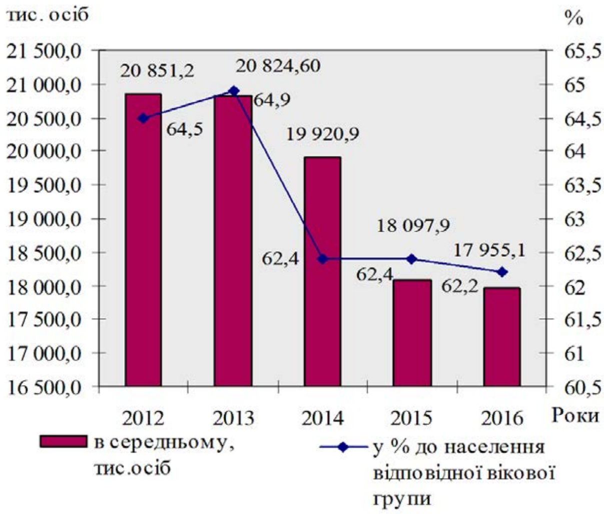

Рис. 1. Динаміка економічно активного населення України у віці 15-70 років в 2012-2016 роках

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

1. Зайняте населення – це особи, які працюють за наймом; самостійно; обрані; призначені або затверджені на платну посаду в органах державного управління; проходять строкову службу в Збройних силах України; отримують професійну підготовку чи перепідготовку з відривом від виробництва; учні та студенти денних форм навчання; направлені на виконання громадських платних робіт; зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими й людьми похилого віку; громадяни інших країн, які задіяні в економіці України.

2. Безробітне населення – це працездатні громадяни працездатного віку, які по незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність належної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу і способи приступити до праці [2, с. 213].

Відповідно до даної класифікації склад економічно активного населення України представлено в табл. 1.

© Жаворонок А.В., Колеснікова Н.І., 2017

Отже, рівень зайнятого населення України в 2012-2016 роки перебуває в постійному скороченні, як в абсолютному, так і у відносному виражені, що негативно характеризує стан економічного розвитку країни. Окрім того, спостерігається зростання кількості безробітних, зокрема в 2016 році порівняно із 2012 роком кількість безробітного населення зросла на 88,4 тис. осіб, або на 1,7%.

Таблиця 1

Склад економічно активного населення України за 2012-2016 роки

Роки	Зайняте населення		Безробітне населення (за методологією МОП)	
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2012	19 261,40	59,6	1 589,80	7,6
2013	19 314,20	60,2	1 510,40	7,3
2014	18 073,30	56,6	1 847,60	9,3
2015	16 443,20	56,7	1 654,70	9,1
2016	16 276,90	56,3	1 678,20	9,3

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Дана ситуація виникає не лише через скорочення чисельності населення, а також через неефективне використання трудових ресурсів на підприємствах України, що може призводити до плинності кадрів та збільшення кількості безробітних загалом.

З метою аналізу трудових ресурсів на підприємствах використовують різноманітні показники, щодо їх забезпеченості, складу, руху та ефективності використання. Відповідно виділяють три групи показників ефективності використання трудових ресурсів, які наведено на рис. 2.

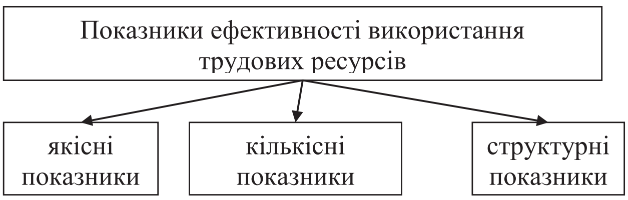

Рис. 2. Показники ефективності використання трудових ресурсів

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Відповідно до представленої класифікації, якісні показники включають:

– коефіцієнт рентабельності персоналу – визначається як відношення річного прибутку від реалізації продукції до середньорічної чисельності працівників;

– трудомісткість – показник, що характеризує затрати часу на одиницю продукції;

– показники руху кадрів – дозволяють дослідити рух кадрів на підприємстві [3, с. 272].

До кількісних показників характеристики чисельності персоналу підприємства відноситься:

– явочна чисельність працівників – включає всіх працівників, що з'явилися на роботу;

– облікова чисельність працівників – включає всіх постійних, тимчасових і сезонних працівників, котрих прийнято на роботу терміном на один і більше днів незалежно від того, перебувають вони на роботі, знаходяться у відпустках, відрядженнях, на лікарняному листку тощо;

– середньооблікова чисельність працівників – визначається як сума ередньомісячної чисельності за певний період, поділена на кількість місяців у періоді [5, с. 18].

Результативні показники передбачають розрахунок:

– дохід від реалізації продукції на одного працівника – визначається як відношення річного доходу підприємства від реалізації продукції до середньорічної чисельності працівників;

– виробіток на одного працівника – показник, який характеризує кількість продукції, яка припадає на одного середньоспискового працівника;

– продуктивність праці – показник, який характеризує кількість продукцію, вироблену середньообліковим працівником за одиницю часу [3, с. 272].

Важливим етапом аналізу показників використання робочої сили є оцінка їх руху, оскільки зміна структури персоналу зумовлює додаткові витрати підприємства на пошук та навчання нових працівників, що негативно впливає на фінансовий результат діяльності. Відповідно для аналізу руху робочої сили використовують наступні показники:

1) Коефіцієнт обороту по прийому ($К_{пр}$):

$$К_{пр}=\frac{Ч_{пр}}{Ч_{сроб}}, \quad (1)$$

де $Ч_{пр}$ – чисельність прийнятих працівників, чоловік;

$Ч_{сроб}$ – середньооблікова чисельність персоналу, чоловік.

2) Коефіцієнт обороту по звільненню ($К_{зв}$):

$$К_{зв}=\frac{Ч_{зв}}{Ч_{сроб}}, \quad (2)$$

де $Ч_{зв}$ – число звільнених працівників, чоловік.

3) Коефіцієнт загального обороту ($К_{заг}$):

$$К_{заг}=\frac{Ч_{пр}+Ч_{зв}}{Ч_{сроб}}; \quad (3)$$

4) Коефіцієнт відновлення кадрів ($К_{від}$):

$$К_{зв}=\frac{Ч_{пр}}{Ч_{зв}}, \quad (4)$$

5) Коефіцієнт плинності робочої сили ($К_{зв}$):

$$К_{зв}=\frac{Ч_{звв}}{Ч_{сроб}}, \quad (5)$$

де $Ч_{звв}$ – число звільнених за власним бажанням і порушення трудової дисципліни, чоловік [1, с. 103].

Дані коефіцієнти є одними із основних показників якості трудових ресурсів та умов праці на підприємстві, і саме їх зміна є основним джерелом інформації про покращення чи погіршення системи управління персоналом.

Проаналізуємо показники руху робочої сили на підприємствах України за 2012-2016 рр. на основі статистичних даних з [6], поданих у таблиці 2.

Дані табл. 2 свідчать про зменшення середньооблікової кількості штатних працівників впродовж 2012-2016 років, що є негативним явищем на підприємствах і свідчить про погіршення їх роботи та зменшенням обсягів діяльності у зв'язку із несприятливою економічною ситуацією в Україні. Підтвердженням даного факту є

те, що значення коефіцієнта відновлення кадрів впродовж досліджуваного періоду менше ніж 1,000, що пояснюється тим, що було звільнено більше працівників ніж прийнято на роботу.

Таблиця 2

Показники руху робочої сили на підприємствах України за 2012-2016 рр.

Роки	Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	Коефіцієнт обороту по прийому	Коефіцієнт обороту по звільненню	Коефіцієнт відновлення кадрів
2012	10 123	0,261	0,299	0,873
2013	9 720	0,266	0,303	0,878
2014	8 959	0,228	0,303	0,752
2015	8 065	0,240	0,302	0,795
2016	7 868	0,261	0,292	0,894

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 3

Середньомісячна заробітна плата працівників на підприємствах України за 2012-2016 роки

Роки	Номінальна		Реальна
	гривень	у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	у % до попереднього року
2012	3 041	268,2	114,4
2013	3 282	269,5	108,2
2014	3 480	285,7	93,5
2015	4 195	304,4	79,8
2016	5 183	323,9	109

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Одним із ключових, але водночас непрямих, показників використання трудових ресурсів на підприємстві є оплати їх праці, що істотно впливає на продуктивність праці та стабільність кадрів. Інформація щодо рівня середнього рівня заробітної плати працівників на підприємствах України наведено в табл. 3.

Як видно з даних табл. 3, середня номінальна заробітна плата працівників підприємств України впродовж 2012-2016 років в гривневому виражені зростала, так само і у відсотках до прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Однак, рівень реальної заробітної плати з 2012 року по 2015 рік характеризувався динамікою до зменшення, але вже у 2016 році порівняно із 2015 роком становить 109%, що свідчить про підвищення рівня оплати працівників та покращення використання трудових ресурсів на підприємстві.

Висновки і пропозиції. Визначено, що трудові ресурси є надзвичайно важливим фактором виробничої діяльності підприємств України. Водночас, спостерігається скорочення зайнятого населення та зростання числа безробітних. Дана ситуація зумовлена різними причинами, зокрема і неефективним використанням трудових ресурсів на підприємстві. Тому для аналізу ефективності їх використання використовують різні групи показників, зокрема якісні, кількісні та структурні. Водночас, одними із найважливіших показників є показники руху робочої сили, що розраховуються на основі даних про прийнятих, звільнених та інший рух працівників на підприємстві. Показники руху робочої сили на підприємствах України за 2012-2016 роки свідчать про те, що відбувається зменшення абсолютної кількості працівників, що негативно характеризує стан не лише обстежених підприємств, але і всієї економіки країни. Одним із показників використання трудових ресурсів виступає і рівень оплати праці, хоча на підприємствах України спостерігається зростання рівня середньої номінальної заробітної плати, однак реальна заробітна плата практично не змінюється, що свідчить про не належний рівень оплати праці працівників.

Список літератури:

1. Богомазова Л. В. Аналіз чисельності та структури кадрів на підприємстві / Л. В. Богомазова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2014. – № 37. – С. 100-107.
2. Економіка підприємств: підручник / Ф. В. Горбонос, Г. В. Черевко, Н. Ф. Павленчик, А. О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 463 с.
3. Терьохін С. В. Види та засоби аналізу ефективності використання трудових ресурсів підприємством / С. В. Терьохін, І. А. Шеховцова // Сучасні проблеми економіки та підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 269-273.
4. Тітікова А. О. Трудовий потенціал підприємства / А. О. Тітікова, В. І. Дибленко, О. О. Шевченко // Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. – 2012. – Вип. 9(2). – С. 518-523.
5. Бойко О. О. Трудові ресурси підприємства: сутність, структура та їх вплив на діяльність підприємства / О. О. Бойко, А. В. Ксьоншка, Ю. І. Перемишленікова // Бібліотечний вісник. – 2015. – С. 14-19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zenodo.org/record/18070/files/03_2_boyko-6.pdf
6. Статистичні данні «Основні показники ринку праці»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm

Жаворонок А.В., Колесникова Н.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СУЩНОСТЬ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И АНАЛИЗ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящение исследованию трудовых ресурсов и оценки их использования. В статье определены теоретические основы понятия трудовых ресурсов и проанализирована динамика их состава в Украине. Определена система показателей эффективности использования трудовых ресурсов. Осуществлена оценка их использования на предприятиях Украины. Проанализирован уровень средней заработной платы работников на предприятиях Украины.
Ключевые слова: трудовые ресурсы, эффективность, экономически активное население, показатели использования трудовых ресурсов, коэффициент обновления кадров, средняя зарплата

Zhavoronok A.V., Kolesnikova N.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ESSENCE OF LABOUR RESOURCES AND ANALYSIS OF THEIR USES

Summary
Articles devoted to the study of labor resources and assess their use. The article defines the theoretical foundations of the concept of labor resources and analyzes the dynamics of their structure in Ukraine. Determined the system of indicators of efficiency use of labor resources. An estimation of their use at the enterprises of Ukraine is carried out. The analysis level of average wages of workers at enterprises of Ukraine.
Keywords: labour resources, efficiency, economically active population, system efficiency indexes, coefficient recovery staff, average salary.

УДК 657

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ТА КОНТРОЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ТОВАРИ, РОБОТИ, ПОСЛУГИ

Жаворонок А.В., Моржук В.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто поняття кредиторської заборгованості, її складу. Зазначено важливість та мету аналізу і управління кредиторською заборгованістю для підприємств, що працюють в ринкових умовах. Розкрито етапи здійснення аналізу кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги. Досліджено стан кредиторської заборгованості у складі поточних зобов'язань і забезпечень та її зміну протягом 2015 р. Виокремлено основні моменти, щодо процесу обговорення та узгодження умов з контрагентами.
Ключові слова: кредиторська заборгованість, управління, контроль, обліково-аналітичне забезпечення, підприємство, господарська діяльність.

Постановка проблеми. Господарська діяльність суб'єктів господарювання пов'язана з використанням коштів, що перебувають у безперервному кругообігу. У складі джерел коштів підприємства значну питому вагу займають позикові кошти, а саме кредиторська заборгованість. Кредиторська заборгованість має великий вплив на фінансові результати підприємства та на господарську діяльність загалом. Для підвищення фінансової результативності всіх видів звичайної діяльності та забезпечення платоспроможності підприємствам необхідно прискорити кругообіг оборотного капіталу. Тому, для того щоб ефективно використовувати позикові кошти підприємства необхідно навчитися правильно управляти ними та контролювати їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти управління, проблеми організації, контролю й обліково-аналітичних розрахунків з постачальниками та іншими кредиторами, а також їх правдивого відображення у фінансовій звітності висвітлено у працях багатьох учених, а саме: Ф.Ф. Бутинця, Ю.А. Вериги, Г.В. Власюка, С.Ф. Голова, В.М. Костюченко, О.Є. Кузьміна, М.Ф. Огійчука, Е.Ф. Югас, С.М. Барац, О.М. Галаган, Є.В. Орлов, А.Б. Борисов, Н.В. Марчак, В.Б. Івашкевич, Н.Н. Макарова, Я.В. Соколов та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день залишається низка нерозв'язаних обліково-анатітичних проблем, а саме: низький рівень керованості

© Жаворонок А.В., Моржук В.В., 2017

окремими етапами розрахунків, відсутність внутрішнього контролю розрахунків, відсутність внутрішніх форм звітності необхідних для управління, невизначеність обліку безнадійної заборгованості, тому дана проблема є актуальною.

Мета статті. Головною метою даної статті є вдосконалення існуючих теоретичних засад обліково-аналітичного та контрольного забезпечення управління кредиторською заборгованістю підприємства за товари, роботи, послуги.

Виклад основного матеріалу. Одним із джерел залучення активів в оборот підприємства є кредиторська заборгованість, відображена у 2-му розділі пасиву балансу «Поточні зобов'язання». Вона виникає у зв'язку з тим, що у процесі діяльності підприємства не завжди здійснюють розрахунки з юридичними і фізичними особами одночасно з відчуженням майна, виконанням робіт, наданням послуг, що призводить до виникнення певних зобов'язань перед постачальниками та іншими контрагентами господарських відносин. Кредиторська заборгованість, що при цьому виникає, є різновидом комерційного кредиту, який виступає важливим фактором стабілізації фінансового стану підприємства.

Аналіз і управління кредиторською заборгованістю мають дуже велике значення для підприємств, що функціонують в умовах ринку. Вміле й ефективне управління цією частиною поточних активів є невід'ємною умовою підтримки необхідного рівня ліквідності і платоспроможності.

Кредиторська заборгованість підприємства – це сума його боргу іншим особам, які стосовно цього підприємства називаються кредиторами. Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про кредиторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності визначає ПСБО 11.

Кредиторська заборгованість може бути довгостроковою, поточною. Згідно з п. 4 ПБО 11 поточні зобов'язання – це зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом 12 місяців починаючи – з дати балансу. Довгострокові зобов'язання – це всі зобов'язання, які не є поточними [4].

Як правило, кредиторську заборгованість становлять неоплачені податки, нездійснені платежі постачальникам за відвантажені товари, невиплачена нарахована заробітна плата, невнесені страхові внески, неоплачені борги. Іншими словами, кредиторська заборгованість – це рахунки, які повинні оплачуватися в ході звичайної роботи підприємства.

Стратегії кредиторської заборгованості мають виходити з рішення наступних першочергових задач – максимізації прибутку компанії, мінімізації витрат, досягнення динамічного розвитку компанії (розширене відтворення), затвердження конкурентоспроможності – які, в кінцевому підсумку і визначають фінансову стійкість компанії. Фінансування даних задач повинне бути досягнуте в повному обсязі. Для цього, після використання всіх власних джерел фінансування (власний капітал і прибуток – найбільш дешеві ресурси), повинні бути в заданому обсязі притягнуті позикові засоби кредиторів. При цьому найбільш вагомим обмежуючим фактором у процесі планування використання позикового капіталу необхідно вважати його вартість, яка повинна дозволяти зберегти рентабельність бізнесу на достатньому рівні [1].

У кредиторської заборгованості мають бути об'єктивні ліміти і критерії. Її невиправдане зростання неприпустимий. Обсяг кредиторської заборгованості повинен бути пов'язаний з фінансовим становищем підприємства, можна порівняти з дебіторською заборгованістю, відповідати розмірам підприємства. Якщо кредиторська заборгованість перевищує дебіторську, то це можна вважати позитивним чинником, що збільшує обсяги залучених на підприємство коштів. Управління кредиторською заборгованістю означає застосування підприємством найбільш прийнятних для нього форм, термінів, а також обсягів розрахунків з контрагентами. Управління кредиторською заборгованістю зводиться до того, щоб дефіцит оборотних коштів не послаблював фінансову стійкість підприємства. Управління кредиторською заборгованістю передбачає вибірковий підхід до контрагентів підприємства [5].

Ринкові умови господарювання вимагають приведення в дію факторів, які здійснюють безпосередній вплив на ефективність управління. Для забезпечення ефективної діяльності підприємства, дуже важливим є управління розмірами кредиторської заборгованості. Незабезпеченість підприємств власними оборотними коштами зумовлена недоліками в організації обліку та аналізі кредиторської заборгованості. Крім того, статистичні дані свідчать про те, що ця заборгованість характеризується, у свою чергу, досить високим рівнем питомої ваги простроченої заборгованості. Особливе місце в кредиторський заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками. Окрім цього, наявність простроченої заборгованості може призвести до погіршення іміджу підприємства. Кредиторська заборгованість надає можливість підприємству тимчасово користуватися запозиченими коштами, але з іншого боку – зменшує показники платоспроможності і ліквідності. Ефективне управління кредиторською заборгованістю дає можливість усунути негативні наслідки її наявності [3].

На величину кредиторську заборгованість підприємства впливають загальний обсяг купівель і частка у ньому придбання за умов наступної оплати, умови договорів із контрагентами; умови розрахунків із постачальниками і підрядчиками, ступінь насиченість ринку даної продукцією; політика погашення кредиторську заборгованість, якість аналізу кредиторську заборгованість і послідовність використання її результатів, прийнята для підприємства система розрахунків.

При збільшенні безготівкових розрахунків оборотність і якість кредиторську заборгованість збільшується, а розмір зменшується, отже, платоспроможність і стійкість підприємства підвищується [5].

Важливим елементом управління кредиторською заборгованістю є її аналіз, тому керівництво підприємством повинно мати оперативну та об'єктивну інформацію щодо стану кредиторської заборгованості, яка формується в системі бухгалтерського обліку.

Метою аналізу заборгованості є оцінка платіжної дисципліни покупців і замовників; ана-

ліз ризиків кредиторської заборгованості; виявлення у складі кредиторської заборгованості зобов'язань, малоймовірних для стягнення; розробка оптимальної політики, спрямованої в напрямі прискорення розрахунків й зниження ризику неплатежів [5].

Послідовність аналізу кредиторської заборгованості включає такі етапи:

– оцінювання величини, структури та динаміки кредиторської заборгованості за видами з використанням прийомів горизонтального і вертикального аналізу;

– дослідження структури кредиторської заборгованості за строками утворення з метою з'ясування стану платіжної дисципліни;

– комплексне оцінювання кредиторської заборгованості за системою відносних показників;

– порівняльний аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості [6].

Аналіз кредиторської заборгованості починається з вивчення складу і структури кредиторської заборгованості за даними форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)». Згідно НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджене Наказом № 73 від 07.02.2013 р. баланс (звіт про фінансовий стан) – це звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал.

Для цього розраховують питому вагу кожного виду кредиторської заборгованості в загальній сумі. Такі показники розраховуються за звітом і за планом, а порівнюючи їх, визначають відхилення в структурі кредиторської заборгованості, установлюють причини змін її окремих складових і розробляють заходи для регулювання заборгованості, особливо тих її складових, які негативно впливають на діяльність підприємства [1].

Зобов'язання підприємства по розрахунках з постачальниками та підрядниками – це короткострокові зобов'язання, що виникають при постачанні продукції чи наданні послуг. Дані зобов'язання повинні погашатися згідно договорів про купівлю-продаж товарів, що укладаються з постачальниками чи підрядниками. В цих договорах зазначається предмет, строк дії та ціна договору, відповідальність та зобов'язання сторін тощо. Розрахунки з постачальниками та підрядниками здійснюються після відвантаження товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт або надання послуг або одночасно з ними за згодою організації або по її дорученню, або за передоплатою [6].

За даними табл. 1 можна побачити поточні зобов'язання станом на 31 грудня 2015 року. Звідси видно, що загальна сума поточних зобов'язань і забезпечень на 31.12.2015 становить 4114903,2 млн. грн., що на 1178683,0 млн. грн. більше ніж на початок періоду. Порівнюючи початок і кінець періоду бачимо, що короткострокові кредити банків збільшились на 59865,9 млн. грн., кредиторська заборгованість зросла на 522454,7 млн. грн., поточні забезпечення зросли на 13224 млн. грн., доходи майбутніх періодів та відстрочені комісійні доходи від перестраховиків зросли на 4377,4 млн. грн., інші поточні зобов'язання зросли на 578761 млн. грн.

Для ефективної діяльності та розвитку підприємства необхідно контролювати та своєчасно приймати рішення. Важливими об'єктами контролю та управління за сучасних умов залишаються кредиторська заборгованість. Механізмом, який регулює усі процеси, пов'язані з цією категорією є кредитна політика підприємства.

Таблиця 1

Поточні зобов'язання і забезпечення станом на 31 грудня 2015 року [2]

№	Назва статті	Дата	Сума
1.	поточні зобов'язання і забезпечення – усього	на 1 січня 2015 р.	2936220,2
		на 31 грудня 2015 р.	4114903,2
у тому числі:			
1.1	короткострокові кредити банків	на 1 січня 2015 р.	395843,5
		на 31 грудня 2015 р.	455709,4
1.2	кредиторська заборгованість	на 1 січня 2015 р.	1673808,7
		на 31 грудня 2015 р.	2196263,4
1.3	поточні забезпечення	на 1 січня 2015 р.	17232,8
		на 31 грудня 2015 р.	30456,8
1.4	доходи майбутніх періодів та відстрочені комісійні доходи від перестраховиків	на 1 січня 2015 р.	27108,7
		на 31 грудня 2015 р.	31486,1
1.5	інші поточні зобов'язання	на 1 січня 2015 р.	822226,5
		на 31 грудня 2015 р.	1400987,5

Процес придбання матеріалів включає ряд логічно взаємозв'язаних видів робіт. Виділяються наступні стадії процесу придбання матеріалів: складання заявок; аналіз заявок; вибір постачальників; розміщення замовлень; контроль за виконанням замовлень; завершення процесу придбання.

Процес обговорення та узгодження умов може тривати нескінченно, але для контролю над угодою зазвичай виділяються ключові параметри, які звичайно відповідають цілям основних розділів договорів і угод між учасниками та їхніми консультантами, щоб при виникненні спірної ситуації повернутися до пошуку альтернативного рішення на їхній основі. А якщо ні, то проект може потонути в додаткових умовах, а його зміст загрузне в надрах юридичних формулювань. Тут необхідно звернути увагу на наступні моменти. По-перше, слід проаналізувати клієнтську базу консультанта на предмет наявності можливих покупців/продавців. По-друге, потрібно оцінити досвід команди та професіоналізм людей, яких готовий надати консультант. По-третє, необхідно вивчити географію роботи консультанта та його можливості з надання необхідних послуг у цільовому регіоні. По-четверте, бажано з'ясувати вартість послуг: розмір фіксованої винагороди, суму відшкодування витрат, відсоток за успішне здійснення угоди та умови розрахунків. По-п'яте, можна визначити ризик конфлікту інтересів як у самого консультанта, так і в клієнтів, з якими він працює [6].

Конфлікт може виникнути також через розбіжності цілей, які відображають не лише суперечні інтереси різних сторін, але й різнобічні інтереси (цілі) однієї й тієї ж особи. Наприклад, розробник економічної політики передбачає різноманітні цілі, намагаючись узгодити суперечли-

ві вимоги, що диктуються ситуацією (збільшення обсягів виробництва, підвищення доходів, зниження собівартості та екологічного навантаження тощо). В економіці постійним стимулом генерування нової інформації є конкуренція, котра автоматично відкриває шлях науково-технічним винаходам, технічному прогресу, і навпаки, науково-технічний прогрес – його динамізм стимулює конкуренцію [5].

Висновки. Таким чином, обліково-аналітичне забезпечення розрахунків підприємства з кредиторами потребує належної організації, оскільки ця заборгованість може стати причиною розвитку негативних явищ його діяльності. Завдання щодо підвищення ефективності управління кредиторською заборгованістю товарного характеру повинне бути одним із пріоритетних для кожного суб'єкта господарювання: з одного боку, це створить запобіжний механізм щодо стрімкого зростання зобов'язань та його впливу на економічну безпеку підприємства, а з іншого – дозволить отримати максимальний ефект від використання залучених ресурсів. Управління кредиторської заборгованістю передбачає застосування організацією найбільш підхожих і вигідних форм і термінів розрахунків із контрагентами, й у найзагальнішому вигляді зводиться для збереження фінансової стабільності фірми. Контроль станом кредиторську заборгованість є необхідною передумовою стійкого фінансового стану підприємства.

Нормальне стан оборотності кредиторську заборгованість – це одна з умов відсутності збоїв у діяльності підприємства міста і здійснення нормальних циклів діяльності.

Список літератури:

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник [для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / за заг. ред. Ф.Ф. Бутинця. – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 912 с.
2. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/pz/pz_ed/pz_ ed_u/pz_ed_3_15_u.htm
3. Марчак Н.В. Управління кредиторською заборгованістю як джерелом фінансування підприємств / Н.В. Марчак, О.О. Фокіна // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 237-239.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 № 20.
5. Тютюнник Ю.М. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.]; частина І / Ю.М. Тютюнник. – Полтава: РВВ ПДАА, 2014. – 358 с.
6. Шишкова Н.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління розрахунками з контрагентами підприємства / Н.Л. Шишкова // Ефективна економіка. – 2014. – № 3. – С. 20-28.

Жаворонок А.В., Моржук В.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОГО И КОНТРОЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ ЗА ТОВАРЫ, РАБОТЫ, УСЛУГИ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие кредиторской задолженности, ее состав. Указано значимость и цель анализа и управления кредиторской задолженностью для предприятий, работающих в рыночных условиях. Раскрыто этапы осуществления анализа кредиторской задолженности за товары, работы, услуги. Исследовано состояние кредиторской задолженности в составе текущих обязательств и обеспечений и ее изменение в течение 2015 г. Выделены основные моменты, в процессе обсуждения и согласования условий с контрагентами.
Ключевые слова: кредиторская задолженность, управление, контроль, учетно-аналитическое обеспечение, предприятие, хозяйственная деятельность.

Zhavoronok A.V., Morzhuk V.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FEATURES OF ASSESSMENT-ANALYTICAL AND CONTROL ASSESSMENT OF THE CREDIT PROTECTION OF THE ENTERPRISE FOR GOODS, WORKS, PRODUCTS

Summary
The article deals with the concept of payables and its composition. The importance and purpose of analysis and management of accounts payable for enterprises operating in market conditions are noted. The stages of the analysis of accounts payable for goods, work, and services are disclosed. The status of accounts payable in the composition of current liabilities and provisions and its change during 2015 is investigated. The main points regarding the process of discussion and agreement of conditions with counterparties are singled out.
Keywords: accounts payable, management, control, accounting and analytical support, enterprise, economic activity.

УДК 005.334

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ АНТИКРИЗОВИХ ЗАХОДІВ УПРАВЛІННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Захаренко Н.С.
Приазовський державний технічний університет

Досліджено фактори прийняття управлінських рішень при реалізації антикризового управління. Представлено методичний підхід щодо формування системи прогнозування антикризових заходів управління на підприємстві. Охарактеризовано системи реалізації антикризового управління. Означено різноманітності застосування пасивного та активного антикризового управління на промислових підприємствах. Представлено удосконалений алгоритм антикризового управління підприємством.
Ключові слова: антикризове управління, промислове підприємство, система прогнозування, криза, алгоритм.

Постановка проблеми. В Україні найбільш негативні наслідки впливу зовнішньої світової фінансово-економічної та внутрішньої криз зазнала промисловість та її підприємства через втрату частки на світовому ринку. Протягом усіх років незалежності України металургійна галузь була визначена як базова галузь промисловості для поповнення бюджету держави, стабілізації рівня безробіття, формування рівня життя населення промислових районів, розвитку промислових підприємств добувної та переробної галузей. Значна залежність металургійних підприємств України від зовнішніх чинників: вартості палива, обсягів реалізації продукції у період криз, що загострили негативні прояви внутрішнього управління. Прояв кризових явищ на металургійних підприємствах негативно вплинув на зниження показників діяльності підприємств суміжних галузей: промислових підприємств, соціальних організацій та невиробничої сфери й транспорту та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки антикризового управління та формування системи прогнозування антикризових заходів управління на промислових підприємствах присвячені роботи провідних українських і закордонних учених: О.І. Амоши, О.Д. Василика [1, 2], Р. Вестерфілда, Б. Джордана, П.А. Лайка, Т.Г. Логутової [3], Д.С. Молякова, А.М. Поддєрьогіна, М.В. Романовського, С. Росса, А.М. Ткаченко [4], М.М. Тріпака, Є.І. Шохіна, С.І. Юрія. Проблеми, пов'язані з аналізом та оцінкою фінансової стабільності підприємства, імовірності загрози банкрутства були відображені в роботах В.П. Клочан, А.В. Матвійчука, О.О. Терещенка [5-6], О.В. Хаджинової [7].

Аналіз результатів досліджень, присвячених цим питанням, дозволив зробити висновок, що проблема систематизації фінансово-економічних показників і використання комплексних заходів щодо подолання кризових ситуацій на промислових підприємствах України вимагає більш глибокого дослідження. Розробка антикризових заходів управління фінансово-економічними результатами дозволить виявити слабкі сторони у керуванні підприємством, розробити систему планування з метою прогнозування стану підприємства на основі обліку багатофакторності та індивідуальних особливостей промислових підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток кризових явищ на промислових підприємствах негативно вплинув на інші діяльності держави – економічну, фінансово-кредитну, соціальну. Результатом прояву кризових явищ того часу є стан економіки України сьогодення.

Прояв, вплив та наслідки кризових явищ за останні роки незалежності України свідчать про відсутність або незбалансованість та неефективність дій антикризового управління, як на рівні підприємства так і на рівні держави, що стає одним з найважливіших кризових чинників, а саме потребує вирішення питання формування системи прогнозування антикризових заходів управління на промислових підприємствах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та удосконалення підходу до формування системи прогнозування антикризових заходів управління на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом при визначенні та виведенні підприємства із кризової ситуації є розробка та здійснення управлінських рішень. Їх якість залежить від багатьох факторів, найбільш значимими є: виявлення критеріїв проблеми; умови, що склались для застосування антикризових заходів; достатність і вірогідність вихідних даних для проведення аналізу; визначення масштабу кризової ситуації або рівня впливу ризику; наявність і можливість технічного обслуговування та інших.

Багато в чому ефективність проведених антикризових заходів на промисловому підприємстві залежить не тільки від своєчасного виявлення криз і ризиків, але й від здатності управляти підприємством у сформованих умовах, визначенні цілей на кожному етапі роботи, постановці чітких завдань, використання певних заходів.

Структурування процесу управління кризовим підприємством досягається з максимальною ефективністю при наявності чітко складеного плану або алгоритму взаємодії структур підприємства, використання наявних ресурсів та інформації, злагодженості здійснення взаємодії для одержання оптимального результату у процесі застосування антикризових заходів.

Діагностика кризових ситуацій являє собою систему заходів, що розділяється на підсистеми: підсистему поточної діагностики та підсистему фундаментальної діагностики. Використання можливостей кожної з них дозволяє вирішувати конкретні завдання, що в певній послідовності пов'язані з попередженням криз, застосуванням

© Захаренко Н.С., 2017

антикризових заходів та, зокрема, виходом підприємства із кризового стану.

Поточна діагностика кризових явищ – це сукупність методів виявлення та оцінки причин та ознак, що можуть призвести підприємство до кризового стану. Основною метою антикризового управління є попередження виникнення та впливу негативних явищ у процесі здійснення всіх видів діяльності підприємством. Дослідження, проведене на початкових етапах діагностування, необхідне для збору достовірної та повної інформаційної бази для подальшої розробки, оцінки та впровадження антикризової стратегії розвитку підприємства.

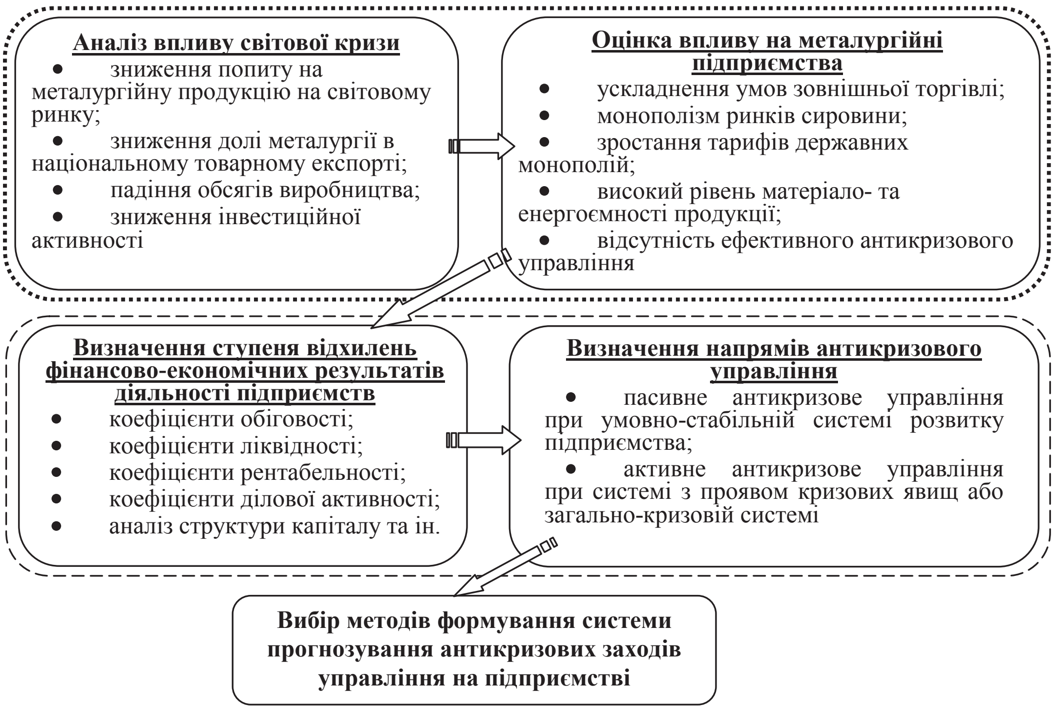
Представлено удосконалений методичний підхід щодо формування системи прогнозування антикризових заходів управління на підприємстві, за рахунок оцінки ступеня відхилень фінансово-економічних результатів діяльності підприємства, його напрямів розвитку і особливостей, дозволяє обрати методи активного або пасивного антикризового управління (рис. 1).

З метою проведення ефективного антикризового управління його необхідно розділити на заходи постійного моніторингу стану підприємства – «пасивне антикризове управління» та заходи швидкого реагування на зміну показників з метою локалізації кризових явищ «активне антикризове управління». При цьому метою антикризового управління в «умовно-стабільній системі» є діагностування показників діяльності підприємства для своєчасного виявлення відхилень, їх аналізу та визначення прояву кризових явищ. Використання стану «стабільна система» з практичної точки зору неможливе – кожній системі притаманні зміни – постійні, тому казати про стабільність можна лише «умовно-стабільна».

Що стосується антикризового управління в умовах «кризової системи», зазначимо, що для мінімізації негативних наслідків криз необхідно спочатку локалізувати самі кризові явища. У процесі боротьби з негативними наслідками достатньо часто існуючі та нелокалізовані кризи трансформуються в нові прояви та можуть лише усугубити становище підприємства або держави, як було розглянуто автором та наведено дані у попередньому пункті.

Відносно характеристики зовнішнього середовища слід звернути увагу, що в «умовно-стабільній системі» поряд з підприємством існують конкуренти, партнери, кредитори, держава – тобто система. Називати конкурентну систему в ринкових умовах «сприятливою» достатньо помилково. Напроти, коли підприємство знаходиться у кризовому стані – тоді партнери та кредитори мають за мету стабілізувати стан підприємства-партнера. Розрив господарських зв'язків, втрата споживача або постачальника, об'ява банкрутом підприємства-позичальника – мала доля наслідків, які загрожують проявом кризових явищ іншим підприємствам та банківськім структурам, що надали кредити. Їх зацікавленість у подоланні партнером криз та налагодження докризового рівня теж неможна назвати «несприятливими характеристиками».

Виходячи з цього, розглянемо процес розробки та застосування антикризового управління на промисловому підприємстві з точки зору «умовно-стабільної системи», «системи з проявом кризових явищ» та «загально кризової системи». Зазначимо, що розгляд антикризового управління виконується з метою дослідження етапів його реалізації в різноманітних умовах прояву для визначення особливостей застосування.

.... - діагностика та оцінка зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на діяльність металургійних підприємств;

– – – – – - розробка алгоритму антикризового управління підприємством

Рис. 1. Методичний підхід щодо формування системи прогнозування антикризових заходів управління на підприємстві

Антикризове управління на підприємстві рекомендовано реалізувати на постійній основі у вигляді пасивного антикризового управління.

Постійний контроль системи прогнозування антикризових заходів управління підприємством сприятиме своєчасному викриттю відхилень показників від нормативних значень або від попередніх результатів та дозволить своєчасно звернути увагу та проаналізувати зміни з метою виявлення кризового явища на етапі прояву.

При реалізації пасивного антикризового управління передбачається системна діагностика, тобто наявність у структурі підприємства відділу, служби або фахівця, яку в залежності від масштабів діяльності підприємства керівник встановлює самостійно, а вони, на основі аналітичних даних будуть постійно діагностувати стан підприємства. В цьому разі витрати підприємства на здійснення пасивного антикризового управління будуть мінімальні: заробітна плата працівників та поточні витрати. Слід вказати на постійність – безстроковість проведення пасивного антикризового управління та низький рівень витрат.

В разі виявлення значних відхилень та своєчасного діагностування прояву кризових явищ підприємству знадобиться незначний обсяг коштів для застосування корегуючих заходів. Джерелом для використання даних коштів може бути використано резервний фонд підприємства – внутрішні кошти.

Отже, при ефективній організації пасивного антикризового управління підприємство має змогу

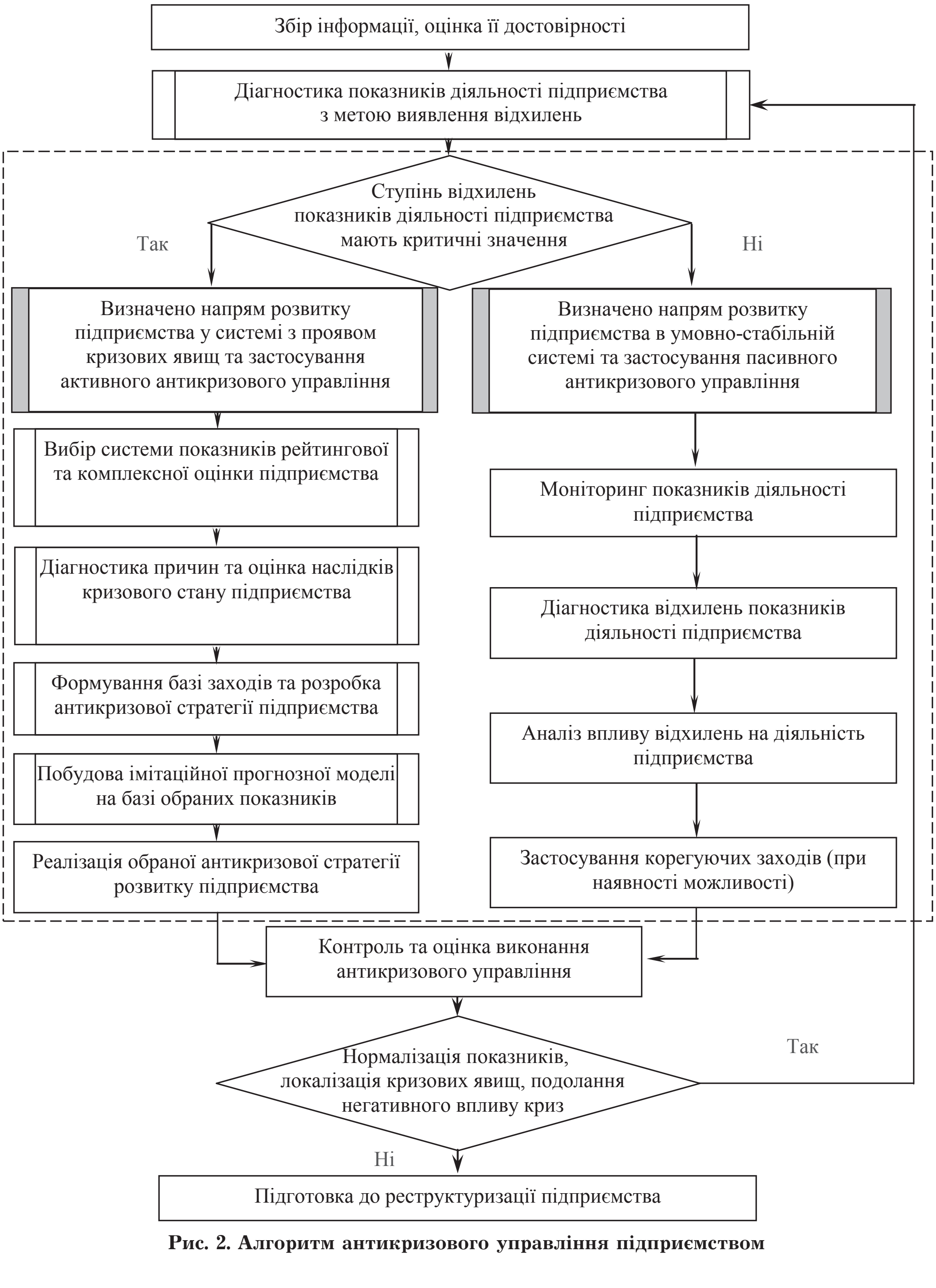

Рис. 2. Алгоритм антикризового управління підприємством

своєчасного виявлення кризових явищ, застосування корегуючих заходів для розв'язання впливу внутрішніх загроз, подолання кризових явищ на етапі їх прояву та економію витрат за рахунок використання виключно внутрішніх коштів.

Застосування активного антикризового управління необхідно у таких випадках: відсутність на підприємстві пасивного антикризового управління, неефективне застосування корегуючих заходів, значний вплив зовнішніх кризових факторів.

На відміну від пасивного, активне антикризове управління повинно здійснюватись у чітко означені терміни, вимагати значної консолідації внутрішніх ресурсів та резервів, швидко реагувати на зміни показників діяльності підприємства, мати готовність до застосування зовнішніх ресурсів, подолати кризи та мінімізувати негативні наслідки кризових явищ.

Незважаючи на обмежені часові терміни, активне антикризове управління для підприємства буде значно витратним. По-перше, частина витрат необхідна для оперативного діагностування кризових явищ, якщо це не було зроблено раніше, або зроблено зі значними помилками. Подруге, витрати на локалізацію кризових явищ – пошук нових партнерів або споживачів чи ринків збуту, підписання договорів, налагодження виробництва, подолання непорозумінь та інше.

Як правило, при неефективному пасивному або внутрішньому активному антикризовому управлінні виникає потреба у залученні сторонніх спеціалістів з антикризового управління. Слід зазначити, що проведення внутрішнього активного антикризового управління характеризується такими методами: самостійного антикризового управління або системи внутрішнього антикризового контролю, що при значному погіршенні фінансово-економічного стану підприємства не дають позитивних результатів за рахунок неможливості об'єктивної оцінки власних дій.

На основі застосування методичного підходу щодо формування системи прогнозування антикризових заходів управління на підприємстві пропонується використання алгоритму антикризового управління (рис. 2) щодо здійснення вибору напряму антикризового управління на промислових підприємствах (пасивний чи активний).

У випадку обрання активного методу антикризового управління запропоновано використання імітаційної прогнозної моделі, побудованої на базі обраних показників (рентабельності, ліквідності, автономії, маневреності, забезпеченості власним капіталом, фінансової залежності) що дозволить визначити індивідуальні фактори впливу кризових явищ для кожного промислового підприємства.

Розробка та впровадження алгоритму оцінки та управління підприємством у кризових ситуаціях дає можливість не тільки діагностувати стан підприємства за основними напрямами діяльності та при виявленні різних відхилень при первинному аналізі приймати вчасно необхідні управлінські рішення на різних етапах життєвого циклу підприємства.

При побудові алгоритму необхідно враховувати, що він має бути коректним, ефективним і легкореалізованим. При цьому не відбувається уповільнення роботи різних систем промислового підприємства, що є прийнятним з метою передбачення поліпшення фактичних показників роботи підприємства або досягнення максимальної ефективності.

З метою трансформації даних на форму, придатну для обробки або відображення результатів на початку алгоритму формулюється постановка завдання – збір інформації та оцінка її достовірності для одержання відповідних результатів щодо поточного стану діяльності підприємства. Виконання даної операції, обробка даних будь-якого виду є основою для проведення оцінки всієї діяльності підприємства з наступним ухваленням рішення про необхідність розробки антикризових заходів або стабілізації стійкого стану підприємства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, представлено удосконалений алгоритм антикризового управління підприємством який дає можливість здійснення антикризового управління на основі оцінки ступеня відхилень показників діяльності підприємства з метою визначення напрямків розвитку підприємств у системах з проявом кризових явищ та застосуванням активного антикризового управління або умовно-стабільній системі та застосуванням пасивного антикризового управління.

Означено основні напрямки та вірогідні сценарії результативності застосування системи прогнозування антикризових заходів управління на підприємстві, шляхом доповнення та конкретизації інструментів, підходів та зв'язків показників з урахуванням особливостей прояву криз на етапах розробки та впровадження антикризових заходів, використання алгоритму антикризового управління, що дозволило знизити рівень ризику виникнення та прояву нових кризових явищ.

Список літератури:

1. Костіна Н.І., Алєксєєв А.А., Василик О.Д. Фінансове прогнозування: методи та моделі: навч. посіб. / Н.І. Костіна, А.А. Алєксєєв, О.Д. Василик. – К.: Знання, 1997. – 183 с.
2. Костіна Н.І., Алєксєєв А.А., Василик О.Д. Фінанси: система моделей і прогнозів / Н.І. Костіна, А.А. Алєксєєв, О.Д. Василик. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 304 с.
3. Логутова Т.Г., Дресвянніков Д.О. Антикризовий механізм взаємодії промислових підприємств з фінансово-кредитною системою України: Монографія / Т.Г. Логутова, Д.О. Дресвянніков. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2014. – 235 с.
4. Ткаченко А.М., Коваленко О.В., Єлець О.П. Концептуальні підходи до антикризового управління в сучасних умовах господарювання: Монографія / А.М. Ткаченко, О.В. Коваленко, О.П. Єлець. – Запоріжжя: ЗДІА, 2010. – 355 с.
5. Фінансові джерела санації підприємств / О.О. Терещенко // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 52-66.
6. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: навч. посіб. / О.О.Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 560 с.
7. Хаджинова О.В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Хаджинова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(2). – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_066.pdf

Захаренко Н.С.
Приазовский государственный технический университет

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ СИСТЕМЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ МЕР УПРАВЛЕНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Исследованы факторы принятия управленческих решений при реализации антикризисного управления. Представлен методический подход формирования системы прогнозирования антикризисных мер управления на предприятии. Охарактеризованы системы реализации антикризисного управления. Отмечены различия применения пассивного и активного антикризисного управления на промышленных предприятиях. Представлен усовершенствованный алгоритм антикризисного управления предприятием.
Ключевые слова: антикризисное управление, промышленное предприятие, система прогнозирования, кризис, алгоритм.

Zakharenko N.S.
Pryazovskyi State Technical University

IMPROVEMENT OF APPROACHES TO THE FORMATION OF THE SYSTEM OF PREDICTING ANTI-CRISIS MANAGEMENT MEASURES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
Factors of decision-making in the implementation of anti-crisis management are investigated. A methodical approach to the formation of a system for forecasting anti-crisis management measures in an enterprise is presented. Characterized are the systems for implementing crisis management. Differences in the use of passive and active crisis management in industrial enterprises are noted. An improved algorithm for anti-crisis management of the enterprise is presented.
Keywords: crisis management, industrial enterprise, forecasting system, crisis, algorithm.

УДК 336.717.1

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ

Князєва О.А., Осеньчук Н.І.
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

Досліджено основні тенденції та перспективні розвитку безготівкових платежів в Україні. Проаналізовано методи стимулювання безготівкових розрахунків в інших країнах та в Україні. Розкрито переваги та недоліки мобільного банкінгу в порівнянні з послугою, що надається у відділенні банку. Проведено SWOT-аналіз мобільного банкінгу. Встановлено основні перешкоди щодо розвитку мобільного банкінгу та запропоновано їх подальший розвиток на базі платформ мобільних технологій нових поколінь (мереж 4G и 5G).
Ключові слова: безготівкові платежі, мобільний банкінг, платіжна система, платіжна карта, електронні платежі.

Постановка проблеми. Система безготівкових розрахунків відіграє важливу роль у розвитку національної економіки, а саме, сприяє зменшенню частки тіньового сектору економіки та стійкості грошового обігу, розвитку сучасних електронних технологій та підвищенню активності населення як учасника банківської системи країни тощо. При цьому важливість таких розрахунків проявляється також у насиченні банківської системи грошима, що відкривають додаткові можливості для кредитування, отримання значного прибутку та підвищення прозорості та надійності всієї національної фінансової системи.

Виключно важливу роль у розвитку цих процесів відіграє НБУ, на який покладено низка функції: регулювання діяльності та інтеграції роздрібних платіжних систем; створення умов, що сприяють підвищенню ефективності функціонування системи безготівкових розрахунків; сприяння розширенню платіжної інфраструктури; розробка програми та постанов для модернізації та розвитку безготівкових розрахунків; сприяння збільшенню части безготівкових пла-

© Князєва О.А., Осеньчук Н.І., 2017

тежів у загальній кількості споживчих платежів тощо. Постанова правління НБУ щодо встановлення граничної суми розрахунків готівкою має сприяти зростанню безготівкових розрахунків в Україні та формує передумови зростання обсягів безготівкових розрахунків, в тому числі із застосуванням новітніх банківських та інформаційних технологій. У комплексній програмі розвитку фінансового сектора України до 2020 року передбачено, що частка безготівкових розрахунків до 2020-го року зросте до 55%. Важливість розвитку безготівкових платежів для подальшого розвитку фінансового ринку й обумовлює актуальність дослідження питань, пов'язаних із визначенням основних тенденцій та першорядних перспектив розвитку безготівкових платежів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі найбільш активно питання світових тенденції розвитку безготівкових платежів досліджували С.В. Міщенко, Р.Е. Товмасян, А.М. Герасимович, А.А. Мещеряков, А.В. Дубілет та інші. Ці вчені сформували теоретичні основи та прикладний інструментарій проведення безготівкових розрахунків.

Так, на думку С.В. Міщенко, «безготівкові розрахунки є менш витратними і краще пристосовані до автоматизації операційних процедур, ніж платежі готівкою. Це особливо важливо в сфері роздрібних операцій, де великі витрати банків на розрахунково-касове обслуговування дрібних клієнтів» [6, с. 57].

А.М. Герасимович зазначає, що український картковий ринок стрімко розширюється за рахунок нових власників карток, емітентів, а крім того точок обслуговування, проте проблема у визначенні пріоритетів карток різного класу, які мають властивості, найбільш задовольняти споживачів України [1, с. 253].

А.В. Дубілет як одну з основних тенденцій розвитку безготівкових розрахунків виділяє «Мобільний банкінг» та «Інтернет-банкінг» [4, с. 12].

Виділення раніш невирішених частин загальної проблеми. В той же час не повністю вирішеними залишається низка питань формування та розвитку механізмів безготівкових роздрібних платежів. Це стосується перспектив розвитку безготівкових платежів за допомогою мобільного банкінгу та впливу безготівкових розрахунків.

Мета статті полягає у визначенні тенденцій та перспектив розвитку безготівкових платежів в Україні на підставі вивчення основних світових тенденцій та вітчизняних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Побудова національної платіжної системи є важливим завданням центрального банку будь-якої країни. В Україні з 01.07.12 функціонує загальнодержавна система електронних платежів, яка створена НБУ. Дослідження провідних вчених свідчать, що динамічний розвиток платіжних систем, формування нових механізмів функціонування платіжної інфраструктури, поява нових видів платіжних інструментів та форм розрахунків, що відбуваються останнім часом, істотно впливають на всі сфери суспільного життя [2].

Статистичні дані свідчать, що збільшення частки електронних засобів оплати (таких як кредитні, дебетові та передплачені картки) в грошовому обороті країни, сприяло збільшенню ВВП України на 460 млн. доларів США в період з 2011 по 2015 рр. Такий висновок міститься в дослідженні, проведеному для Visa незалежним аналітичним агентством Moody's Analytics [8]. Це дослідження охоплює 70 країн світу (включно з Україною), на частку яких припадає майже 95% світового ВВП. За оцінками експертів, в світовому масштабі розвиток безготівкових платежів додав 296 млрд. дол. США до обсягу ВВП країн, які взяли участь в дослідженні, та сприяв створенню в середньому 2,6 млн. нових робочих місць щорічно.

Реальні витрати споживачів в період з 2011 по 2015 рр. виросли в середньому на 2,3% серед них 0,01% припадає на зростання рівня поширення платіжних карток. Відповідно до цього, впровадження електронних платежів призвело до збільшення споживання на 0,4%. Найбільший ефект спостерігався в країнах, що розвиваються, де темпи зростання рівня споживчих витрат в середньому вище.

Найбільший приріст ВВП був помічений в країнах, в яких за досліджуваний період було зафіксовано найбільше зростання рівня використання платіжних карток. Таким чином, лідерами виявилися Угорщина (0,25%), Об'єднані Арабські Емірати (0,23%), Чилі (0,23%), Ірландія (0,2%), Польща (0,19%) та Австралія (0,19%). Незалежно від економічних показників в конкретній країні, рівень використання платіжних карт підвищився в більшості країн.

В середньому майже 2,6 млн. нових робочих місць в 70 країнах створювалося щорічно в період з 2011 по 2015 рр. в наслідок зростання рівня використання карт. У лідерах за цими показниками виявилися Китай (427 тис. нових робочих місць) та Індія (336 тис. нових робочих місць). Як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах зріс рівень споживчих витрат внаслідок збільшення використання платіжних карток. Підвищення використання платіжних карт за період з 2011 по 2015 рр. призвело до збільшення споживчих витрат на 0,2% в країнах, що розвиваються та на 0,14% в розвинених країнах. Відповідні показники зростання ВВП склали 0,11% для країн, що розвиваються та 0,08% для розвинених країн.

Зростання рівня поширення електронних платежів сприяло зростанню ВВП України на 0,07% (чи на 460 млн. доларів США) та створенню 13520 нових робочих місць.

Таким чином, отримані результати приводять до висновку про те, що незалежно від рівня проникнення платіжних карт, всі країни можуть підвищити рівень споживчих витрат, стимулюючи застосування електронних платежів. При цьому була встановлена певна залежність: зростання використання електронних платежів на 1% може стимулювати збільшення споживчих витрат в середньому на 104 млрд. доларів на рік. Якщо допустити, що фактори росту в майбутньому не зміняться, то використання платіжних карт посприяє збільшенню ВВП в середньому на 0,04% на рік [8].

Втім, ця залежність може функціонувати в умовах певної урегульованості фінансового ринку. Для цього країни повинні формувати та реалізовувати державну політику, спрямовану

на впровадження адекватних заходів щодо регулювання обсягів розрахунку готівкою. Проведемо дослідження світового досвіду щодо обмежень розрахунків готівкою в країнах світу (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Світовий досвід обмеження розрахунків готівкою

Країна	Гранична сума розрахунків
Франція	1 тис. євро
Португалія	1 тис. євро
Словаччина	5 тис. євро для юр. осіб, 15 тис. євро для фіз. осіб
Чехія	≈ 14 тис. євро
Бельгія	3 тис. євро
Іспанія	2,5 тис. євро
Італія	1 тис. євро
Болгарія	15 тис. болг. левів; 10 тис. болг. левів при купівлі нерухомості
Греція	1,5 тис. євро

Джерело [6, 7, 8]

Дані табл. 1 свідчать, що у більшості країн світу існують доволі жорсткі обмеження на розрахунки готівкою. Ці обмеження мають певні переваги:

– дозволяють збільшити безготівкові розрахунки, які є більш контрольованими державою та більш зручні для банків;

– сприяють залученню (чи не виведенню) коштів в банківську систему;

– виступають джерелом для кредитування економіки;

– визначенні суми не обмежують громадян у повсякденних покупках;

– формують передумови для скорочення обсягів тіньової економіки, легалізації доходів, боротьби з корупцією, збільшення прозорості фінансових потоків тощо.

Досліджуючи методи, до яких удаються країни в ході стимулювання безготівкових розрахунків, встановлено, що, наприклад, в Індії поштовхом до розвитку безготівкових платежів було кардинальне зниження вартості POS-терміналів. У Китаї всі бюджетні організації, підприємства середнього і великого бізнесу здійснюють виплати заробітної плати працівникам в рамках так званих «зарплатних проектів» з використанням платіжних карт національної карткової системи «UnionPay». У Мексиці центральний банк наділений повноваженнями з регулювання значень міжбанківських комісійних на ринку, що дає можливість застосовувати цей інструмент для зниження вартості електронних платежів, а також в цій країні проводяться значні роз'яснювальні роботи, які роблять акцент на зручність розрахунків в безготівковій формі. У Бельгії є законодавчі акти, що обмежують використання готівки. У Фінляндії стимулом для здійснення безготівкових платежів було, зокрема, надання знижок при купівлі палива на АЗС в разі, якщо покупець розраховувався платіжною карткою [1].

Одним з новітніх напрямків розвитку безготівкових є розвиток мобільного банкінгу («Мобільний банкінг» та «Інтернет-банкінг»), що дозволяє управляти власним рахунком дистанційно за допомогою мобільного пристрою. Мобільний банкінг є сучасним форматом існування банку. Зручність та простота використання в сукупності з широким розповсюдженням сучасних гаджетів робить мобільний банкінг відмінним інструментом для розвитку банківського бізнесу за межами відділення. Ураховуючи, що на початок 2017 р. існує понад 56,6 млн. активних сім-карток мобільної телефонії (це 133 одиниці на 100 жителів) та 16,7 млн. користувачів Інтернет по стаціонарних лініях (39 точки доступу на 100 жителів) [5], розвиток мобільного банкінгу є першорядним напрямом розвитку безготівкових платежів.

Для визначення перспектив розвитку безготівкових розрахунків на базі платформ мобільного банкінгу проведемо його SWOT-аналіз (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз мобільного банкінгу

Сильні сторони	Слабкі сторони
Полегшення та прискорення процесу здійснення платежів шляхом використання платником власного мобільного телефону. Відносна дешевизна (плата здійснюється за трафік мобільного зв'язку чи доступ до Інтернету). Необмежений 24-годинний доступ, не прив'язаний до відділень банку. Контроль руху грошових коштів. Можливість створення резервної копії платіжної інформації.	Недостатній захист особистої та фінансової інформації, що зберігається на мобільному пристрої. Розповсюдження додатків для основних платформ (iOS та Android) без врахування менш розповсюджених платформ (Symbian, WindowsPhone тощо). Інтерфейс на мобільних пристроях не завжди ергономічний (маленький розмір екрану, незручна клавіатура).
Можливості	**Загрози**
Зростання безпеки використання систем за рахунок технічних рішень. Зниження тарифів на послуги мобільного зв'язку. Збільшення частки безготівкових розрахунків як за рахунок підвищення доступності та зручності мобільного банкінгу, так і шляхом зростання кількості банків, що впроваджують мобільні додатки.	Залежність швидкості з'єднають від технічних рішень та мобільного пристрою. Недостатня інформованість населення про надання банком даних послуг. Зростання обсягів кіберзлочинності та шкідливих програм. Наявність проблеми цифрового розриву, низька цифрова грамотність часки населення та сезонні коливання

Джерело: власна розробка авторів

Аналіз свідчить, що фінансовим установам необхідно подолати слабкі сторони та загрози. Слабкі сторони потрібно долати всередині самої фінансової установи, а загрози є здебільш зовнішніми. Так, залежність швидкості з'єднання від технічних рішень та мобільного пристрою обумовлена тим пристроєм, яким користується споживач послуг і не може керуватися фінансовою установою. Недостатня інформованість населення про надання банком послуг Інтернет-банкінгу може бути вирішена шляхом активізації реклами та прямого спілкування із споживачами. Зростання обсягів кіберзлочинності та шкідли-

вих програм є типовим явищем для інформаційного суспільства та потребує загальних заходів щодо фільтрації контенту як з боку фінансової установи, так і споживача, підвищення ефективності діяльності кіберполіції тощо.

Наявність проблеми цифрового розриву та низька цифрова грамотність часки населення потребує загальнодержавних заходів щодо зростання рівня комп'ютерної освіченості населення (наприклад, шляхом розвинення проектів «Освіта протягом життя», «Електронний вчитель тощо»). Ця проблема напряму пов'язана із необхідність підвищення Індексу людського розвитку (ІЛР чи *Human Development Index, HDI*) України, який, серед іншого, визначає рівень освіти та рівень розвитку інфокомунікаційних технологій. На сьогодні, за даними [3], Україна знаходиться за цим індексом на 84 місці (зі 188), що певним чином стримує не лише розвиток безготівкових платежів, а й інших новітніх технологій, послуг та сервісів. Це також підтверджується тим, що за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій країна знаходиться на 71 місці серед 143 країн за даними [10].

Задля вирівнювання сезонних коливань попиту на послуги доцільно удаватися до математичного моделювання, в ході якого на основі аналізу статистичних спостережень визначається наявність сезонної компоненти попиту на основі аналізу «піків» та «ям». Далі формуються математичні моделі сезонних хвиль (наприклад, із застосуванням методу Фур'є). Отримані моделі можуть бути основою для формування різних тарифних пакетів для різних хвиль чи інших маркетингових заходів, які здатні корегувати попит. Також такі моделі є доречними в ході прогнозування подальшого розвинення послуги.

Проведений аналіз свідчить також, що головною причиною гальмування розвитку мобільного банкінгу в Україні є невпевненість населення в безпеці такого способу здійснення платежів та недосконалість технічних рішень. Це підтверджує і статистична інформація, яка свідчить про зростання кількості несанкціонованих переказів, тобто шахрайства через онлайн-банкінг, на 20% лише за 2015 р. Задля запобігання подальшого погіршення цієї ситуації міжнародна платіжна система Visa анонсувала впровадження принципу нульової відповідальності, в межах якої компанія буде автоматично відшкодовувати всі кошти, вкрадені шахраями [9]. Так само, завдяки СМС повідомленням, які приходять після кожної операції з карткою, людина може відразу дізнатися про операції, які відбувалися без її відома.

Також просування безготівкових розрахунків повинно спиратися на розвинення новітніх технології в сфері безготівкових розрахунків, зокрема, на платформах мобільних технологій нових поколінь (мереж 4G и 5G), оскільки попит на послуги мобільного зв'язку постійно зростає.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як показало дослідження, безготівкові платежі демонструють тенденції до сталого розвитку та розповсюдження. Країни з найбільшим рівнем соціального та економічного розвитку мають велику частку безготівкових розрахунків в обороті. Системні зміни в банківській сфері, при яких вкладникам буде гарантовано збереження вкладених коштів, стимулювання виведення зарплат з тіні, розширення платіжної інфраструктури сприятиме подальшому розвиненню безготівкових платежів. Одним з провідних напрямів цього розвитку є мобільний банкінг, який на сьогодні знаходиться в стані активного розвитку.

У подальших дослідженнях планується дослідження потенційного попиту на послуги мобільного банкінгу в різних регіонах країни.

Список літератури:

1. Аналіз банківської діяльності: підручник / За редакцією А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.
2. Бонгартц Й. Платежные советы и их роль в развитии национальных платежных систем / Й. Бонгартц // Деньги и кредит. – 2012. – № 11. – С. 17-19.
3. Доклад о человеческом развитии 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_RU_Overview_Web.pdf
4. Дубілет О. Перспективи розвитку карткового бізнесу / О. Дубілет // Вісник НБУ. – 2003. – № 9. – С. 11-13.
5. Економічна статистика / Економічна діяльність / Інформаційне суспільство. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Мищенко С.В. Совершенствование безналичных розничных платежей в Украине на основе модернизации НСМЭП / С.В. Мищенко // Деньги и Кредит. – 2012. – № 12. – С. 56-59.
7. Офіційний сайт НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
8. Visa представила результаты исследования, проведенного Moody's Analytics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fuete.info
9. 100 млрд в год. Рынок мобильного и интернет-банкинга в Украине бьет рекорды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biz.nv.ua
10. Global Information Technology Report. Innovating in the Digital Economy [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www3.weforum.org/docs/

Князева Е.А., Осеньчук Н.И.
Одесская национальная академия связи имени А.С. Попова

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы основные тенденции и перспективные развития безналичных платежей в Украине. Проанализированы методы стимулирования безналичных расчетов в других странах и в Украине. Раскрыто преимущества и недостатки мобильного банкинга по сравнению с услугой, предоставляемой в отделении банка. Проведен SWOT-анализ мобильного банкинга. Установлены основные препятствия развития мобильного банкинга и предложено их дальнейшее развитие на базе платформ мобильных технологий новых поколений (сетей 4G и 5G).
Ключевые слова: безналичные платежи, мобильный банкинг, платежная система, платежная карта, электронные платежи.

Knyazeva O.A., Osenchuk N.I.
Odessa National O.S. Popov Academy of Telecommunications

TRENDS AND PERSPECTIVES OF NON-CASH DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The main trends and future developments of non-cash payments in Ukraine are investigated. Methods of stimulating non-cash settlements in other countries and in Ukraine are analyzed. The advantages and disadvantages of mobile banking are revealed in comparison with the service provided in the bank branch. SWOT-analysis of mobile banking is implemented. The main obstacles to the further development of mobile banking are identified and their further development are proposed on the basis of mobile technologies platforms of new generations (4G and 5G networks).
Keywords: non-cash, mobile banking, payment system, payment card, electronic payments.

УДК 339.138:658.89

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СПОРТИВНОГО МАРКЕТИНГУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНИХ ВБОЛІВАЛЬНИКІВ

Козин Л.В.
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Досліджено специфічні характеристики лояльності споживачів спортивних продуктів. Проведено аналіз існуючих підходів до їх типологізації. На основі аналізу праць сучасних дослідників психології спортивних вболівальників, а також питань спортивного маркетингу розроблено модель формування лояльної поведінки споживача спортивного продукту. У статті запропоновано напрямки реалізації маркетингових заходів, спрямованих на реалізацію даної моделі. Особливого значення надається такому елементу моделі як підкріплення продукту, тобто створенню додаткових елементів його ідентифікації і унікальності.
Ключові слова: спорт, спортивний маркетинг, лояльність, вболівальники, фанати, підкріплення продукту.

Постановка проблеми. Історично склалося так, що спорт у всіх своїх формах відіграє важливу роль у життєдіяльності і розвитку людської спільноти. У 2003 р. ООН визначила спорт як «всі види фізичної активності, які сприяють покращенню фізичного стану, психічного здоров'я та соціальної взаємодії, включаючи ігри, активний відпочинок, аматорський і професійний, індивідуальний і командний спорт, а також етнічні види спорту та ігор», визнаючи цим зростаючу роль спорту як промоутера охорони здоров'я, освіти, соціальної інтеграції та економічного розвитку у географічному, культурному та політичному контекстах, у популяризації толерантності та поваги, а також для розширення можливостей самореалізації для жінок та молоді, окремих осіб та громад [1].

Статистика підтверджує ці висновки: за період 2013-2017 рр. доходи світової спортивної індустрії зросли з 76 до 90 млрд. дол. [2] За даними Єврокомісії [3], валова додана вартість спортивної галузі в економіці Євросоюзу, включаючи всі товари та послуги, необхідні для заняття спортом, а також опосередковано пов'язані із ним, становить близько 294 млрд. євро, і більша частина цієї вартості формується у сфері послуг (127 млрд. євро).

© Козин Л.В., 2017

Внесок спорту у загальну зайнятість складає 7,3 мільйонів робочих місць. Щороку у світі здійснюється в середньому 12-15 млн. міжнародних подорожей з метою спостереження за спортивними заходами чи подіями.

Зростання уваги суспільства до спортивних заходів є не менш очевидним на макрорівні: дослідження демонструють, що відвідування матчів футбольних команд вищих дивізіонів країн «старої Європи» щороку зростає на 1-1,5%, а кількість вболівальників на стадіонах в середньому становить 30 тис. осіб. Беззаперечним лідером стала «Боруссія» з німецького Дортмунду – вже чотири роки поспіль вона є найвідвідуванішим клубом Європи, на домашні матчі якого приходять вболівати в середньому 80 тис. глядачів [4].

Втім, в Україні ситуація виглядає прямо протилежно. Сезон 2016/2017 чемпіонату української Прем'єр-ліги був названий найменш відвідуваним за всю історію української незалежності – середня кількість глядачів на стадіонах ледь перетнула позначку 4 тис. осіб [5]. Навіть на ігри такого гранда як «Динамо» (Київ) в середньому приходило лише біля 10,5 тис. глядачів, тоді як підтримати полтавську «Ворсклу» – трохи більше 2,5 тис. вболівальників [6].

Звичайно, можна пояснювати цю ситуацію війною, незадовільним станом стадіонів, важким економічним становищем громадян. Проте, такі аргументи, хоча й є об'єктивними, не дають вичерпної відповіді на питання: чому громадяни країни, де футбол вважається найпопулярнішим видом спорту, не бажають «наживо» підтримувати як лідерів чемпіонату, так і свої «рідні», місцеві клуби. Адже в країнах Європи переважна більшість стадіонів також збудована 40-50 років тому і не вирізняється особливим комфортом, а вартість квитка в Україні, яка становить 10-50 грн., не повинна була б складати великої проблеми. Значно більшою проблемою може стати незручний час проведення змагань (наприклад, робочий час по-буднях), або ж їх недостатнє інформаційне висвітлення.

В бізнес-середовищі добре відомо: якщо компанія виявляє байдужість до свого споживача і не намагається зрозуміти його, споживач, як існуючий, так і, особливо, потенційний, почувається обдуреним. Саме вболівальник виступає споживачем спортивного клубу або заходу, а отже прагне задовольнити свої потреби у вигляді вражень, емоцій, спілкування з однодумцями, а також відповідних товарів: атрибутики, сувенірів тощо. Тому шукати шляхи розв'язання проблеми підвищення зацікавленості і формування лояльності вболівальників слід, зокрема, в контексті сфери, відповідальної за формування попиту та максимального задоволення потреб споживачів – маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «спортивний маркетинг» вперше був згаданий в 1978 р. у виданні «Advertising Age», а перше визначення він отримав як «зусилля споживчого та промислового маркетингу товарів і послуг, який використовує спорт в якості засобу просування для своїх продуктів через спонсорство спортивних заходів» (цит. за [7]). Праця Б. Мулліна, С. Харді і У. Саттона «Спортивний маркетинг» [8], а також Б. Піттса і Д. Стотлара «Основи спортивного маркетингу» [9], по суті, є єдиними академічними підручниками з даного питання, при чому, розглядають його під спільним кутом зору: як використати спорт для маркетингових цілей. Також, слід відмітити монографію «Принципи спортивного маркетингу» під редакцією Г. Бернштайна [10], у якій міститься аналіз поточних тенденцій розвитку спортивного маркетингу, зроблений науковцями, спортивними експертами і функціонерами, а значна кількість прикладів створює достатньо вдалий баланс між теорією і практикою.

В цілому, можна відзначити два ключові підходи до тлумачення суті спортивного маркетингу: маркетинг спортивних продуктів (товарів і послуг) безпосередньо для їх споживачів (*маркетинг спорту*) або ж маркетинг інших споживчих і промислових товарів/послуг за рахунок використання спортивних заходів (*маркетинг через спорт*) [10, с. 9]. Зокрема, Г. Шлоссберг, не даючи окремого визначення даній концепції, описує зусилля маркетологів щодо використання спорту у якості маркетингової платформи для просування неспортивних продуктів [11]. Співавтор вже згаданої нами монографії «Принципи спортивного маркетингу» Р. Рудман стверджує, що «це наука використання спорту (гравця, команди або заходу) в якості засобу для промоції бренду або послуг уболівальникам, глядачам і учасникам» [10, с. 6]. Натомість, Б. Піттс і Д. Стотлар визначають спортивний маркетинг як «процес розробки і впровадження заходів з виробництва, ціноутворення, просування і розподілу спортивного продукту з метою задоволення потреб і бажань споживачів, а також досягнення цілей компанії» [9, с. 80].

Вважаємо, що таке розділення є «вузьким місцем» у концептуалізації спортивного маркетингу і більш об'єктивним є підхід, що передбачає включення обох форм (і маркетингу спорту, і маркетингу через спорт) у більш широке визначення, яке охоплює всю сферу спортивного маркетингу, як от у роботі М. Шенка «Спортивний маркетинг: стратегічна перспектива»: «специфічне застосування маркетингових принципів і процесів щодо спортивних продуктів, а також неспортивних продуктів через їх асоціювання із спортивними заходами» [12, с. 3].

Поняття лояльності у фаховій дослідженe досить детально, а теоретичні її концепти варіюються від лояльності бренду / продукту до лояльності сервісу, а також детально описується у літературі з питань дослідження міри задоволення споживачів. Вона характеризується у два способи: як первинне емоційне ставлення, що веде до встановлення взаємовідносин з брендом [13, с. 227-239], або як вираження виявленої поведінки (наприклад, витрати на покупки певного бренду протягом певного періоду) [14, с. 245]. Проте, ці дослідження у більшій мірі стосуються споживчої поведінки і не повною мірою враховують специфіку феномену спортивної лояльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз фахової літератури дає підстави констатувати той факт, що академічна контекстуалізація спортивного маркетингу, як маркетингової концепції, ще не відбулася у повній мірі. Залишаються відкритими багато питань. Зокрема, незважаючи на широке коло

ідей, термінів і визначень, які використовуються для опису спортивних вболівальників і фанів як специфічного сегменту споживачів, існує необхідність у подальших дослідженнях стратегій, інструментів і прийомів взаємодії з ними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення поведінкових і мотиваційних особливостей споживачів спортивного продукту, моделювання процесу формування їх лояльної поведінки, а також окреслення тих сучасних трендів, які слід враховувати при використанні інструментів спортивного маркетингу в контексті формування лояльності спортивних вболівальників.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість нюансів і деталей у визначеннях, споживча лояльність зазвичай визначається як стійкі наміри щодо повторного придбання або повторного використання певного продукту/послуги в цілому в майбутньому, що спричиняють кратні покупки тих самих брендів і слабко реагують на ситуаційні впливи та маркетингові зусилля, які покликані призвести до переключення поведінки. Втім, ототожнення поведінки спортивного вболівальника із поведінкою лояльного покупця товарів та послуг видається дещо спрощеним. Якщо особа є лояльним клієнтом певної марки соку, вона, ймовірно, купуватиме його у продуктових крамницях, шукатиме його на полицях, питатиме про нього у продавців (при цьому, сумнівно, що вона спеціально купуватиме собі футболку із логотипом улюбленого соку, відвідуватиме сайт компанії тощо). Така поведінка продовжуватиметься доти, доки цей сік зберігатиме належний рівень якості, залишатиметься доступним за місцем продажу і ціною. У сучасному світі, де існує надзвичайно широкий спектр доступних на ринку конкуруючих пропозицій, створити та підтримувати лояльність клієнтів стає завданням практично титанічним. Тим не менше, компанії інвестують великі ресурси часу, зусиль і грошей, щоб досягти цього.

А тепер уявимо собі вболівальника, який підтримує певну команду або спортсмена. Що повинно статися, щоб фанат «Динамо» (Київ) почав підтримувати «Шахтар» (Донецьк), змінив футболку з обличчям Мессі на іншу, з обличчям Роналдо? Фактор місця «продажу» у цьому випадку також не спрацьовує: чи будуть ходити вболівальники «Roma» на домашні ігри «Lazio», поки улюблена команда грає на виїзді?

Надзвичайно важливим є ще один аспект питання: лояльність до товару чи послуги передбачає слідування моделі повторної покупки тому, що саме ці товар чи послуга добре задовольняють потреби споживача, завдяки чому в нього формується особиста прихильність до них [15]. Таким чином, споживач повинен залишатись задоволеним, щоб продовжувати відносини з продуктом. При цьому, визначальну роль у цьому задоволенні відіграє економічна оцінка («ціна – якість»).

Вболівальники, оцінюючи цінність, отриману від відвідування/перегляду спортивних подій, керуються, швидше за все, емоційними критеріями. При цьому, як зазначають Дж. Паркс і Б. Занглер, спортивний маркетинг є абсолютно унікальним, оскільки спортивний продукт, на відміну від інших товарів і послуг, придбаних споживачами, мають наслідком досвід і результат, які не можуть передбачити їх постачальники [16]. Таким чином, навіть розчарування та невдоволення результатом гри стає частиною досвіду, позитивного у контексті продовження відносин із об'єктом.

Вочевидь, сама по собі лояльність не є унікальною властивістю спортивної індустрії. Унікальним є той потенційний рівень лояльності, якого можна досягти, – рівень, практично недосяжний для будь-якої іншої галузі. Різницю між лояльним клієнтом і фанатом експресивно підсумував В. Ранадів, голова Правління клубу NBA «Sacramento Kings»: «Чим відрізняється клієнт від фаната? Фанати готові розмальовувати свої обличчя, фанати готові проповідувати… Будь-які менеджери у будь-якому бізнесі готові віддати життя, щоби опинитися на нашому місці – вони готові померти за те, щоб мати фанатів» [17].

Як виразник найвищого рівня лояльності до бренду, поведінка вболівальників і представників фан-клубів в основному виявляється у споживчій активності (це особливо стосується сучасних моделей спортивної підтримки), такій як відвідування спортивної події «наживо», спостереження за нею по телебаченню, читання газет, журналів або інформації з веб-сайтів, придбання брендових продуктів, спілкування з іншими людьми про спорт. Завзяті спортивні вболівальники, швидше за все, зосереджуються не лише на індивідуальних цілях (наприклад, відвідування, перегляд, читання та покупки), а також на цілях, які можуть принести користь їх улюбленим командам або спортсменам (розповсюдження інформації про подію, позитивні публічні висловлювання, спільні відвідування заходів) та іншим вболівальникам (обмін знаннями про команду з іншими, спілкування у соцмережах, споживча допомога у спільнотах вболівальників тощо).

При цьому, ми безумовно не можемо вважати усіх споживачів спортивного продукту у рівній мірі лояльними або ж такими, хто відноситься до категорії вболівальників чи фанатів. У маркетинговій літературі і на сторінках спортивних видань наводиться безліч класифікацій і типологій. Так, Х. Візу стверджує, що споживання спортивних продуктів може бути активним або пасивним [17]. Перше автор пов'язує з фізичною і спортивною діяльністю, друге – з відвідуванням стадіонів або спортивних арен, відслідковування подій через ЗМІ, демонстрацією спортивного/здорового способу життя тощо. Втім, вважаємо, що повністю розмежувати ці типи споживання є неможливим, адже споживач може придбати кросівки як з метою активного споживання (тренування), так і тому, що вважає їх зручним практичним взуттям.

Провідний фахівець з питань психології спортивних вболівальників, доктор Д. Ванн виділяє прямих і опосередкованих споживачів спортивних продуктів. Пряме споживання, на його думку, передбачає відвідування або участь людини на спортивній події, непряме – контакт із спортом за допомогою певної форми ЗМІ [18]. Вважаємо, що дана відмінність є суттєвою, оскільки ситуаційний контекст, в якому особа споживає спортивний продукт (наприклад, переглядає матч) може вплинути на її реакцію, враження і споживчий досвід.

Дж. Добел поділяє спортивних споживачів на дві категорії: спостерігачів і, власне, вболівальників [19]. Спостерігачі є уважними, знають нюанси правил гри, дивляться, аналізують і оцінюють, проте, залишаються пасивними щодо взаємодії з грою, не витрачають своєї енергії, не обмінюються своїми почуттями з навколишніми і є пасивними рецепторами споживчого досвіду. Вболівальники поводяться зовсім інакше. Саме вони створюють так званий «фактор домашнього поля», їх ентузіазм здатний підтримати і надихнути спортсменів, додати їм емоційного «підживлення» через скандування та співи. Виступаючи, по суті, активною складовою спортивної події, вболівальники самі створюють і формують свій споживчий досвід. Зауважимо, що один і той же споживач спортивного продукту може виступати вболівальником щодо одного клубу/спортсмену і залишатися фаховим спостерігачем щодо інших.

У статті «Концептуальний підхід до класифікації спортивних фанатів» К. Хант, Т. Брістол і Р. Башау виділили п'ять типів споживачів спортивного продукту, виходячи з їх мотивації і особливостей поведінки [20]:

1. «Тимчасовий вболівальник» – особа яка є слабко умотивованою, оскільки її інтерес до спорту є разовим, обмеженим у часі проведення конкретного заходу, і може повністю зникнути після його завершення. Споживач продовжуватиме свій звичайний спосіб життя, не демонструючи жодних проявів лояльності щодо спорту або команди / спортсменів. До таких споживачів можна віднести тих львів'ян, які під час проведення Євро-2012 відвідали матч у своєму рідному місті (вперше і, ймовірно, востаннє).

2. «Місцевими вболівальниками» є особи, які підтримують або відчувають себе зобов'язаними підтримувати певну місцеву команду або спортсмена, оскільки вони є представниками даного населеного пункту/регіону. До таких можна віднести вболівальників, які відвідують усі матчі з футзалу НФК «Ураган», оскільки команда представляє м. Івано-Франківськ.

3. «Віддані вболівальники» є лояльними, цілеспрямованими і мають високий рівень ідентифікації з командою/спортсменом. Вони не «зрадять» команду/спортсмена через програш чи травму, адже розглядають даний спортивний об'єкт як частину свого життя, особисто переживаючи перемоги/поразки. Прикладом може бути легендарний «суперфан» київського «Динамо» Парамон, без якого, впродовж 30 років (аж до 2011 р.), за чутками, не обходився жоден домашній матч улюбленої команди.

4. «Фанат» («ультрас», «тіфозі») характеризується ще більш глибокою прихильністю, при чому «фанатство стає вирішальним для самоідентифікації цього індивідуума» [20, с. 446]. Спорт / команда / атлет стає для нього свого роду релігією, фанат витрачає багато часу і грошей на спортивні події, брендову атрибутику, колекціонування речей, пов'язаних з командою/спортсменами тощо (так, футболка Ліонеля Мессі була продана з аукціону за 2,1 млн. євро).

5. Дисфункціональні вболівальники або («екстремісти», «хулігани») використовують своє фанатство як основний метод самоідентифікації, як правило, демонструють антисоціальну та агресивну поведінку і часто віддають перевагу своїй команді перед сімейними, робочими та іншими обов'язками. Нажаль, сумних прикладів такої поведінки є безліч. Варто згадати хоча б події 2012 р., коли наприкінці футбольного матчу між двома єгипетськими клубами через бійки між вболівальниками 73 особи загинуло, а понад тисячу було травмовано.

Слід зазначити, що дана типологія є широко відомою і активно використовується як база для подальших досліджень фахівцями і науковцями.

Заслуговує на увагу концептуальна модель, розроблена групою науковців Массачусетського Університету, у якій виділено три рівні залучення споживачів до спортивного продукту [21]. Перший рівень – «соціальні вболівальники» – первинно зацікавлені у розважальній цінності спортивної події, а також можливостях соціальної взаємодії до і після неї. Вони пасивно ставляться до спорту / команди / заходу і не виявляють бажання зміцнювати ці стосунки ні емоційно, ні фінансово. «Сфокусовані вболівальники», які представляють другий рівень моделі, мають більш виражену ідентифікацію з спортивною подією або командою. Їх приваблює значимість заходу, успішність команди або ж особистість гравця. Такі споживачі охоче купують брендову атрибутику, абонемент на сезон і виявляють емоційну підтримку, – але лише доти, доки захід залишається рейтинговим, а команда виграє.

Третій рівень моделі, як зазначають автори моделі, – «справжні фанати» – вибудовують «найсильніші, найлояльніші і найтриваліші взаємини» [21, с. 17] зі спортивним продуктом, висловлюючи потужний рівень емоційної прихильності. Вони витрачають багато часу та грошей, демонструючи свою підтримку своїй улюбленій команді / спортсмену, беруть участь у великих заходах, купують атрибутику, вербують інших прихильників, вступають у відповідні спільноти, постять свої коментарі у соціальних мережах тощо.

Ідентифікація груп споживачів спортивного продукту є суттєвою основою для подальшого вибору цільових ринків, на яких спортивні організації та підприємства можуть орієнтувати свої маркетингові зусилля.

Аналізу праць сучасних дослідників психології спортивних вболівальників, а також питань спортивного маркетингу дозволив сформувати модель формування лояльної поведінки споживача спортивного продукту (рис. 1).

По суті, дана модель є своєрідним вираженням популярної нині у сфері управління продажами піраміди KLT – «Знати – Любити – Довіряти» (*Know-Like-Trust*). Дійсно, формування лояльного ставлення споживачів до спортивного продукту може стати лише результатом послідовного проходження наступних сходинок:

1. Своєчасна поінформованість (при чому, адекватна, достовірна поінформованість) потенційного споживача щодо продукту, його особливостей, термінів, умов тощо. Викривлення, перебільшення або ж замовчування в даному випадку може привести до завищених очікувань від продукту, які без відповідного підкріплення залишаться невиправданими і вестимуть до відмови від повторного споживання. При цьому, не варто недооцінювати таке джерело комунікаційного

впливу як «циганська пошта» (*word of mouth*). За даними дослідження компанії «Nielsen N.V.», 83% споживачів довіряють рекомендаціям родичів, друзів і знайомих більше, ніж будь-яким іншим рекламним чи інформаційним повідомленням (зауважимо, що друге місце посіли враження споживачів, розміщені он-лайн – 66%) [22].

2. Позитивна оцінка продукту, його якості, ціни, місця продажу/проведення тощо. Вочевидь, для відвідувачів хокейного матчу цінова доступність квитка, прийнятний час проведення змагання, зручність крісел, естетика та чистота приміщення, наявність дисплеїв мають значний вплив на думку відвідувачів щодо загальної якості даного спортивного продукту.

3. Формування довіри, яке є логічним наслідком кількаразового повторення попереднього кроку. Чим вищою і стабільнішою є оцінка спортивного продукту, тим більшим буде задоволення споживача, а чим більш задоволеним є споживач, тим довше він залишатиметься на стадіоні (витрачаючи там гроші) і тим ймовірніше повернеться туди знову. Щасливі, віддані вболівальники купуватимуть квитки, атрибутику і сувеніри і, що, мабуть, найголовніше, поширюватимуть новини, інформацію та свою пристрасть щодо заходу / команди / спортсмена людям, які їх оточують.

Важливим елементом запропонованої моделі є підкріплення продукту, тобто ті додаткові елементи ідентифікації і унікальності, які здатні зміцнити переконаність «справжніх фанатів», підсилити зацікавленість «сфокусованих вболівальників» і активізувати «соціальних вболівальників», якщо базуватися на описаній вище моделі Массачусетського університету. Зупинимося лише на деяких з них.

1. Персоніфікація роботи з вболівальниками, яка передбачає створення бази даних фанатів. Робити це можна під час продажу квитків, через опитування та соціальні мережі. Фахівці з маркетингу стверджують, що бази даних є «таємною зброєю у війні за покращення споживчого досвіду» [23], адже це дозволить, зокрема, надсилати вболівальникам цільові, індивідуальні електронні листи із промо-матеріалами, залучати нові групи споживачів (діти, молодь, жінки) тощо.

2. Розробка програм лояльності клубу, коли вболівальник, наприклад, при купівлі квитка на матч або абонементу на сезон одержує спеціальні пропозиції щодо придбання товарів або послуг від спонсорів або партнерів. Програми можуть мати і зворотну спрямованість, коли компанії-партнери пропонують своїм клієнтам безкоштовні / зі знижкою квитки на спортивні заходи у вигляді винагороди за значні обсяги по-

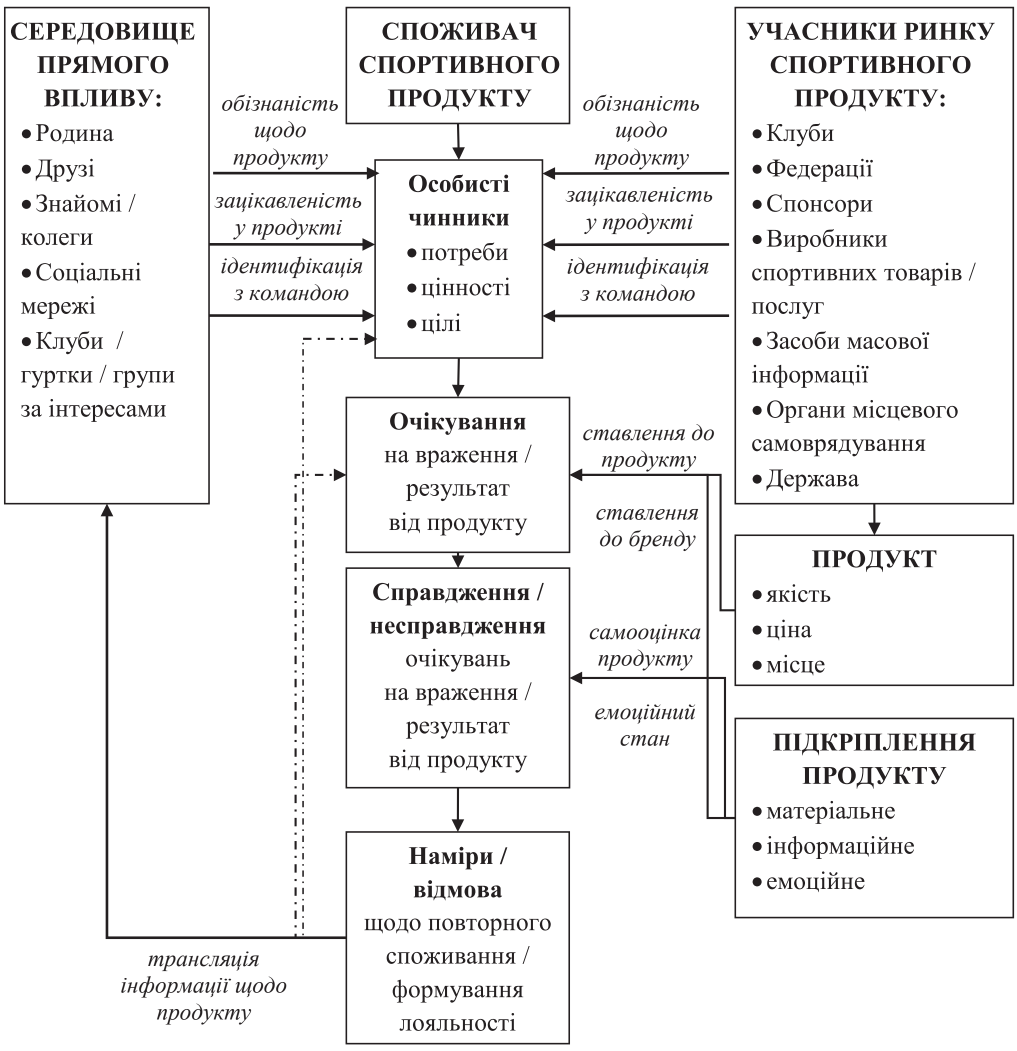

Рис. 1. Модель формування лояльної поведінки споживача спортивного продукту

Джерело: розроблено автором за матеріалами фахової літератури

купок, тривалі взаємини тощо. Саме такі кроки можуть привернути увагу «випадкових» відвідувачів і стимулюватиме їх як щодо відвідування заходу, так і витрачання грошей у спонсорів;

3. Використання соціальних мереж як платформи для спілкування із існуючими і потенційними вболівальниками, а також надання їм доступу до унікального контенту інформації з життя клубу / гравців / спортивної аналітики тощо. Дієвим кроком може стати збір відгуків вболівальників щодо їх вражень від заходу / змагання / матчу. Таке спілкування дозволяє споживачам відчувати себе почутими і важливими, що суттєво збільшує рівень їх лояльності. Також сторінки у соцмережах можуть стати додатковою можливістю просування товарів і послуг компаній-спонсорів;

4. Формування можливостей отримання унікального споживчого досвіду. В ідеалі, стадіони, майданчики, спортивні арени повинні стати частиною більш широкого пакету спортивного продукту, де спорт сполучається з розвагами, роздрібною торгівлею, послугами громадського харчування, відпочинком та туризмом. Одним з елементів такого досвіду є створення пам'яті, адже як «справжні фанати», так і «соціальні вболівальники» хочуть мати згадку про те, що «вони там були». Звичайно, потужні клуби і спортивні комплекси національного масштабу можуть дозволити собі такі технології, як Fancam, які роблять знімки трибун на 3600 високої роздільної здатності, щоби кожен відвідувач міг знайти і відмітити себе на фото. Значно простішим і дешевшим є створення майданчиків для селфі з банером, на якому відображено назву події / логотипи клубів тощо;

5. Підвищення ролі клубу / команди / гравців у житті місцевої громади. Публічні виступи з важливих для міста / регіону питань, відвідування спортсменами шкіл, сиротинців тощо, екологічно-спрямовані акції, збір коштів на проект, покликаний вирішити конкретну локальну проблему – усе це може не лише забезпечити підтримку існуючих і потенційних вболівальників, але й створює позитивний привід для висвітлення у засобах масової інформації.

Даний перелік є далеко не вичерпним, однак він дає загальне враження про напрямки, у яких спортивні маркетологи можуть шукати шляхи до підвищення лояльності своїх вболівальників.

Висновки і пропозиції. Висновком з проведеного дослідження є те, що у стосунках між виробниками спортивного продукту та його споживачами існує об'єктивна необхідність запровадження комплексного клієнтоорієнтованого підходу, спрямованого на створення довгострокових та взаємовигідних взаємин. Сучасний спортивний маркетинг є сферою, що динамічно розвивається і пропонує все більш сучасні інструменти сегментування існуючих і потенційних клієнтів та розробки індивідуалізованого підходу до них, що є запорукою підвищення почуття лояльності.

Спортивні організації вже не можуть ігнорувати необхідність впровадження більш цілеспрямованих маркетингових стратегій залучення споживачів / вболівальників / фанатів. Їх реалізація можлива лише за умови чіткого бачення місії та цілей як керівництвом так і усім персоналом, їх донесення та узгодження із ключовими контрагентами і стейкхолдерами. Без цього спільного розуміння боротьба за дозвілля споживача приречена на поразку.

Перспективи подальшого дослідження даного питання вбачаються у дослідженні специфіки мотивацій і поведінки українських вболівальників, зокрема на локальному рівні, а також розробки дієвих інструментів їх залучення та підвищення їх лояльності зважаючи на об'єктивні ресурсні обмеження, що є характерними для діяльності місцевих спортивних організацій.

Список літератури:

1. United Nations Office on Sport for Development and Peace: ANNUAL REPORT 2015 [Electronic resource] / UNOSDP – Access mode: https://www.un.org/sport/sites/www.un.org.sport/files/ckfiles/files/Annual_Report_2015_final.pdf 2016
2. Total revenue sports market worldwide 2005-2017 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.statista.com/statistics/370560/worldwide-sports-market-revenue/
3. European Commission MEMO-14-35 «Sport keeps not only you, but also industry fit» [Electronic resource] / European Commission – Access mode: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-35_en.pdf
4. 10 + Ranking: Here are the best European clubs by attendance [Electronic resource]. – Access mode: http://stadiumdb.com/news/2014/08/10_ranking_here_are_the_best_european_clubs_by_attendance
5. Средняя посещаемость чемпионатов Украин: 1992-2017 (Инфографика) [Електронний ресурс] / Футбол 24. – Режим доступу: https://football24.ua/ru/srednjaja_poseshhaemost_chempionatov_ukrainy_1992__2016_infografika_n354917/
6. Сезон 2016/2017: Посещаемость [Електронний ресурс] / ФУТБУМ. – Режим доступу: https://www.footboom.com/ukrainian/high/attendance
7. Gray D., McEvoy C. Sport marketing strategies and tactics / D. Gray // In B. Parkhouse (ed.) The management of sport: Its foundation and application. – NY: McGraw-Hill Jnc., 2005. – 377 p.
8. Mullin B. J., Hardy S., Sutton W. A. Sport Marketing / Bernard Mullin. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2000. – 504 p.
9. Pitts B. G. Fundamentals of Sport Marketing / B. G. Pitts, D. K. Stotlar. – Morgantown: Fitness Information Technology, 2007. – 417 p.
10. Principles of Sport Marketing / Gary Bernstein (ed.). – UK: Sagamore Publishing, 2015. – 249 p.
11. Schlossberg H. Sports Marketing / Howard Schlossberg. – Massachusetts, USA: Blackwell Publishers, 1996. – 228 p.
12. Shank M. Sports marketing: A strategic perspective / Matthew D. Shank. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2005. – 624 p.
13. Heere B., Dickson G. Measuring Attitudinal Loyalty: Separating the Terms of Affective Commitment and Attitudinal Loyalty / B. Heere // Journal of Sport Management. – 2008. – № 22(2). – P. 227-239.

14. Worthington S., Russell-Bennett R., Hartel C. A Tri-dimensional Approach for Auditing Brand Loyalty / S. Worthington // Journal of Brand Management. – 2010. – № 17(4). – P. 243-253.
15. Фоксол Г. Психология потребителя в маркетинге / Г. Фоксол, Р. Голдсмит, С. Браун. – СПб.: Изд-во Питер, 2001. – 349 с.
16. Parks J. B., Zanger B. R. K. Sport and fitness management: Career Strategies and Professional Content / Beverly R. K. Zanger. – Champaign, IL: Human Kinetic, 1990. – 288 p.
17. Visue H. Sport consumption through media [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nipe.eeg.uminho.pt/Uploads/WP_1999-2008/NIPE_WP_5_2001.pdf
18. Wann D., Melnick M., Russell G., Pease D. Sport fans – The psychology and social impact of spectators / Daniel L. Wann / – New York: Routledge, 2001. – 256 p.
19. Dobel J. P. The Difference between Fans, Spectators and Audiences. [Electronic resource]. – Access mode: http://pointofthegame.blogspot.com/2010/04/spectators-audiences-and-fans.html
20. Hunt K. A., Bristle T., Bashaw R. E. A conceptual approach to classifying sports fans / Kenneth A. Hunt // Journal of Services Marketing. – 1999. – Vol. 13 (Iss. 6). – P. 439-452.
21. Sutton W. A., McDonald M. A., Milne G. R., Cimperman J. Creating and fostering fan identification in professional sports / W. A. Sutton // Sport Marketing Quarterly. – 1997. – № 6(1). – P. 15-22.
22. Global trust in advertising: winning strategies for an evolving media landscape [Electronic resource] / The Nielsen Company. – Access mode: https://www.nielsen.com/content/dam/nielsenglobal/apac/docs/reports/2015/nielsen-global-trust-in-advertising-report-september-2015.pdf
23. Hemsley S. Using Data Analysis to Improve Supporter Engagement / S. Hemsley // FC Business. – 2013. – № 2. – P. 17-19.

Козин Л.В.
Ивано-Франковский учебно-научный институт менеджмента
Тернопольского национального экономического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ СПОРТИВНОГО МАРКЕТИНГА В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОЯЛЬНОСТИ СПОРТИВНЫХ БОЛЕЛЬЩИКОВ

Аннотация
Исследованы специфические характеристики лояльности потребителей спортивных товаров. Проведен анализ существующих подходов к их типологизации. На основе изучения работ современных исследователей психологии спортивных болельщиков, а также вопросов спортивного маркетинга разработана модель формирования лояльного поведения потребителя спортивного продукта. В статье предложены варианты реализации маркетинговых мероприятий, направленных на реализацию данной модели. Особое значение уделено такому элементу модели как подкрепление продукта, то есть создание дополнительных элементов его идентификации и уникальности.
Ключевые слова: спорт, спортивный маркетинг, лояльность, болельщики, фанаты, подкрепление продукта.

Kozyn L.V.
Ivano-Frankivsk Educational and Research Institute of Management
of Ternopil National Economic University

USE OF SPORTS MARKETING INSTRUMENTS IN THE CONTEXT OF SPORTS SUPPORTERS LOYALITY FORMATION

Summary
Specific characteristics of sports products consumers loyality are investigated. The analysis of existing approaches to their typology is carried out. Based on the study of the modern researchers works in the field of sports fans psychology, as well as sports marketing issues, a model of the loyal sports product consumer behavior formation has been developed. The article suggests options for marketing activities aimed at implementing this model. Particular importance is attached to such an element of the model as the reinforcement of the product, i.e. the additional elements of its identification and uniqueness creation.
Keywords: sport, sports marketing, loyality, supporter, fan, product reinforcement.

УДК 330.341

АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Коновал В.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут

У статті розглянуто ряд причин, які зменшили виробництво легкої промисловості в декілька разів. Проаналізовано розвиток легкої промисловості за останні роки. Досліджено аналіз зовнішнього середовища виробничого потенціалу підприємств легкої промисловості. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності виробничого потенціалу.
Ключові слова: аналіз, виробничий потенціал, легка промисловість, зовнішнє середовище.

Постановка проблеми. Легка промисловість є найбільш глобалізованою галуззю у світі. В багатьох країнах світу легка промисловість, як галузь, формує бюджет країни, та наповнює внутрішній ринок продукцією власного виробництва. За останні 10-15 років внаслідок глобалізації світової економіки центр виробництва одягу, взуття, іграшок та інших товарів широкого вжитку перемістився з країн Європи та США в країни Південно-східної та Середньої Азії та Південну Америку. Як одна із важливих галузей економіки легка промисловість відіграє важливу роль у забезпеченні потреб населення у товарах широкого вжитку, формуванні виробничого потенціалу, розвитку та розміщенні продуктивних сил.

У зв'язку з цим, її відтворення і розвиток є важливою передумовою подальшого розвитку економіки країни, потребує застосування спрямованої на це науково обґрунтованої цінової, податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної, а також інноваційної політики, через недосконалість якої легка промисловість України як за наявними виробничими потужностями, їх фізичним, технічним та технологічним станом, так і за рівнем розвитку інфраструктури суттєво відстає від досягнутого раніше рівня, а також від рівня розвитку аналогічної галузі в економічно розвинутих країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аналізу зовнішнього середовища виробничого потенціалів присвячені праці таких авторів як Л.І. Абалкін, І.Т. Арбузов, В.М. Архипов, Т.А. Ашимбаев, Е.П. Горбунов, А.І. Гладишевського, А.П. Градов, С.Г. Демченко, Ю.Ю. Донець, А.Н. Золотарьов, Н.І. Іванов, П.А. Ігнатовський, В.П. Красовський, В.А. Котлів, В.М. Проскуряков, А.А. Пшеничников, М.І. Рімера, Ф.М. Русинів, Р.Л. Сатановський, К.Е. Синицин, М.У. Сліжіс, Є.К. Смирницький, В.С. Спірін, Л.М. Смишляєва, В.К. Фальцман, В.І. Фіонін, Е.Б. Фігурний та ін.

Тим не менш, виробничий потенціал підприємств як категорія відноситься до недостатньо вивченим економічною науковим явищем, що вимагає особливого підходу до її вивчення і практичного застосування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В економічній літературі приділена недостатня увага аналізу зовнішнього середовища виробничого потенціалу. Це, в свою чергу, негативно вплинуло на формування методології та методики його аналізу на промислових підприємствах. Тому, постає об'єктивна необхідність у нових підходах до економічного аналізу ефективності використання виробничого потенціалу підприємств, які включають в себе низку питань: аналіз економічної суті виробничого потенціалу, його змісту, властивостей, структури, стану; прогнозування ефективності використання, а також його впливу на основні показників роботи підприємства. У багатьох ситуаціях саме імідж підприємств стає вирішальним фактором при ухваленні управлінських рішень про співробітництво, тому його врахування при визначенні ефективності використання є об'єктивною необхідністю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітленні результатів дослідження аналізу зовнішнього середовища виробничого потенціалу підприємств легкої промисловості та підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи соціально важливим сектором економіки, який орієнтований на забезпечення потреб кінцевого споживача, українська легка промисловість сьогодні є потужним багатогалузевим комплексом з виробництва товарів народного споживання. Потенціальні можливості підприємств легкої промисловості дозволяють виробляти широкий спектр товарів, здатних задовольнити увесь попит внутрішнього ринку. На підприємствах галузі, розташованих в усіх регіонах України, зосереджено близько 7% загальної чисельності промислово-виробничого потенціалу промисловості і 2,4% виробничих фондів.

Протягом останніх років промисловість України, та зокрема галузі легкої промисловості, зазнали ряд проблем, які привели до погіршення показників її діяльності. До основних причин можна віднести фінансову кризу, нерівноправність в системі оподаткування, існування «тіньового» імпорту, що призводить до зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та споживчого попиту, що в свою чергу може призвести до руйнівних наслідків.

Легку промисловість можна віднести до основних галузей соціального спрямування, більшість продукції даної галузі належить до предметів першої необхідності, розвиток якої є необхідною умовою покращення рівня життя населення [2]. Сучасний стан підприємств даної галузі характеризується наявністю жорсткої конкуренції, необхідністю гнучко реагувати на неоднозначні зміни ситуації на ринку. Значну частину ринку легкої промисловості України займають товари Китаю – 50%, Туреччини – 23%, В'єтнаму – 8%, Італії – 4%, інші – 12%, частка товарів вітчизняного виробництва становить 3% [3, 4].

© Коновал В.В., 2017

Тому проведення ефективних реформ в даній галузі має велике значення. У багатьох країнах вихід з фінансово-економічної кризи починається зі зростання виробництва в галузях, які мають швидкий обіг капіталу, зокрема в легкій промисловості. Ця галузь відрізняється найбільшою гнучкістю в пристосуванні до змін попиту, легко піддається модернізації і забезпечує значний внесок у формування валового національного продукту.

Легка промисловість належить до галузей зі швидким оборотом капіталу, низькою енергоємністю виробництва, незначним впливом на довкілля та наявністю висококваліфікованих кадрів в усіх регіонах. Саме з випереджаючого розвитку виробництва товарів широкого споживання починалося становлення економіки країн, які сьогодні є визнаними лідерами світових ринків.

Українська легка промисловість з історичних позицій займала провідне місце у виробництві промислових товарів народного господарства. Однак з набуттям незалежності України ситуація змінилася: виробництво зменшилось у декілька разів. Це зумовлено рядом причин:

– різким зниженням купівельної спроможності населення;

– неможливістю проведення ефективної реструктуризації підприємств та їх пристосування до діяльності у ринковому середовищі;

– негнучкістю великих швейних підприємств, що унеможливлює швидку переорієнтацію виробництва на випуск нової модної продукції;

– проблемою застарілого обладнання та технологій, що здебільшого є причиною високої енерго- та матеріаломісткості продукції, неконкурентоспроможності не лише на ринках розвинених країн, але й на ринках країн, що розвиваються;

– неможливістю міжгалузевих зв’язків та втратою сировинної бази.

Обсяги реалізації продукції підприємств легкої промисловості у 2010-2014 рр. наведено у таблиці 1.

Аналіз даних показує, що після скорочення в 2010 р. в порівнянні з 2009 р. – 8301,5 млн. грн. обсяги реалізації продукції підприємств легкої промисловості в 2011-2014 рр. щорічно зростали. В 2014 р. вони збільшились на 3552,1 млн. грн. відносно показника 2010 р. та на 1196,9 млн. грн. відносно 2013 р. і становили 11064,0 млн. грн.

Таке зростання зумовлено в більшій мірі зростанням обсягів реалізації продукції текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра на 2708,5 млн. грн. та 888,1 млн. грн. відповідно по роках, а також, хоч і в меншому ступеню за рахунок збільшення реалізації виробів зі шкіри та інших матеріалів на 843,7 млн. грн. та 308,8 млн. грн. відповідно.

Щодо частки реалізованої продукції текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра в загальному обсязі продукції легкої промисловості, то даний показник протягом 2010-2014 рр. збільшився з 70,5% до 72,4%. Питома вага реалізованої продукції легкої промисловості в загальному обсязі промислової продукції є незначною, в 2010-2013 рр. вона зменшилась з 0,9% до 0,7%, а в 2014 р. зросла до 1%.

Динаміку темпів зростання (спаду) обсягів реалізації продукції підприємств легкої промисловості в Україні за 2010-2014 рр. зображено на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка темпів зростання (спаду) обсягів реалізації продукції підприємств легкої промисловості в Україні за 2010-2014 рр., %*

** розраховано автором за джерелом: [1]*

Дані рис. 1 свідчать, що в 2010 р. обсяги реалізації продукції легкої промисловості становили 91,6% показника 2009 р., реалізація продукції текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра становила 93,7% від даних попереднього року, а взуття та виробів зі шкіри лише 87,0%. В 2011-2012 рр. спостерігається зростання більш ніж на 10% щорічно, в 2013 р. темп зростання уповільнився і становив близько 2,0%, а в 2014р. відбулось зростання обсягів реалізації продукції текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра на 12,5% але скорочення на 0,8% реалізації взуття, виробів зі шкіри та інших матеріалів. В цілому темп зростання обсягів реалізації продукції легкої промисловості в 2014 р. становив 112,1% від показника 2013 р. Для визначення причин, що спричиняють таку ситуацію проведемо аналіз обсягів виробництва основних видів продукції легкої промисловості України показав, що

Таблиця 1

Обсяги реалізації продукції підприємств легкої промисловості України в 2010-2014 рр., млн. грн.*

	2010	2011	2012	2013	2014	Відхилення 2014 р. від	
						2010 р.	2014 р.
Легка промисловість	7511,9	8425,4	9679,3	9867,1	11064,0	3552,1	1196,9
у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції	0,9	0,8	0,7	0,7	1,0	0,1	0,3
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	5297,2	6039,1	6986,7	7117,6	8005,7	2708,5	888,1
у % до підсумку	70,5	71,7	72,2	72,1	72,4	1,8	0,2
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	2214,6	2490,6	2692,6	2749,5	3058,3	843,7	308,8
у % до підсумку	29,5	29,6	27,8	27,9	27,6	-1,8	-0,2

** розраховано автором за джерелом: [1]*

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

в 2014 р. порівняно з попереднім роком скоротилось виробництво таких видів продукції: виробництво тканин – з 105,7 млн. $м^2$ до 93,6 млн. $м^2$ на 12,1 млн. $м^2$; постільної білизни – на 0,6 млн. шт. з 10,3 млн. шт. до 9,7 млн. шт.; нетканих матеріалів та виробів з них – з 20 тис. т до 19 тис. т. на 1 тис. т; костюмів чоловічих та хлопчачих – з 486 тис. шт. до 418 тис. шт. на 68 тис. шт., а жіночих та дівчачих – на 103 тис. шт. з 300 тис. шт. до 197 тис. шт.; піджаків та блайзерів чоловічих та хлопчачих – на 33 тис. шт. з 837 тис. шт. до 804 тис. шт., а жіночих та дівчачих – на 0,5 тис. шт. з 1,8 тис. шт. до 1,3 тис. шт.; панчішно-шкарпеткових виробів – з 83 млн. пар до 76 млн. пар на 7 млн. пар. Проте збільшились обсяги виробництва за такими групами товарів: найбільше зросло виробництво пальт, дощовиків, напівпальт, плащів та курток чоловічих та хлопчачих на 51 тис. шт. з 470 тис. шт. до 521 тис. шт., обсяги виробництва взуття зросли з 28,3 млн. пар до 30,5 млн. пар на 2,2 млн. пар. За весь період дослідження найбільший спад виробництва спостерігався за таким групам товарів: костюми чоловічі та хлопчачі на 214 тис. шт., костюми жіночі та дівчачі – на 121 тис. шт. Натомість зросло виробництво пальт, дощовиків, напівпальт, плащів та курток, а також піджаків і блайзерів чоловічих та хлопчачих на 122 тис. шт. та 22 тис. шт. відповідно, обсяги виробництва взуття в 2010–2014 рр. зросли на 10,1 млн. пар. Динаміку темпів зростання (спаду) обсягів виробництва продукції легкої промисловості України за 2010–2014 рр. зображено на рис. 2.

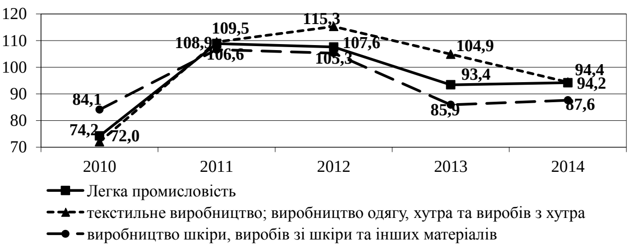

Рис. 2. Індекси виробництва продукції підприємств легкої промисловості в Україні за 2010-2014 рр., %*

** розроблено автором за джерелом: [1]*

Аналіз даних показує, що в найнижчого значення індекс обсягів виробництва товарів легкої промисловості досяг у 2010 році і становив 74,2% до попереднього року, причому індекс виробництва продукції текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра становив 72%, а виробництва взуття та виробів зі шкіри та інших матеріалів 84,1%. 2011-2012 рр. відзначаються зростання обсягів виробництва і відповідно збільшенням індексів, в цілому по легкій промисловості на 108,9% та 107,6% відповідно по роках. Найбільший індекс виробництва спостерігається в 2012 р. текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра на рівні 115,3%. Але вже в 2013 р. намічається спад за всіма показниками галузі, що в 2014 р. призводе до спаду індексів виробництва майже до рівня кризового 2010 р., так індекс виробництва взуття та виробів зі шкіри та інших матеріалів в 2014 р. становив 87,6%, текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра і виробів з хутра 94,4%, а загалом по галузі легкої промисловості 94,2%.

Проведений аналіз фінансових результатів підприємств легкої промисловості України в 2010–2014 рр. показав, що фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств легкої промисловості України в 2014 р. збільшився порівняно з 2013 р. на 88,2 млн. грн., а відносно 2010 р. на 135,4 млн. грн. Чистий прибуток підприємств в 2014 р. становив 120,3 млн. грн. Детальніше динаміку чистого прибутку підприємств легкої промисловості України розглянемо на рис. 3.

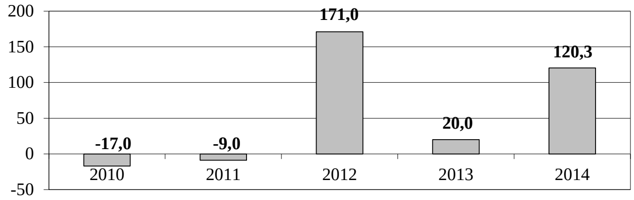

Рис. 3. Динаміка чистого прибутку підприємств легкої промисловості в Україні за 2009-2013 рр., млн. грн.*

** розраховано автором за джерелом: [1]*

Дані на рис. 3 свідчать про відсутність в досліджуваному періоді постійної тенденції прибутковості підприємств легкої промисловості України. Позитивним є те, що після збиткової діяльності в 2010–2011 рр., в 2012 р. чистий прибуток становив 171 млн. грн., проте в 2013 р. він зменшився до 20 млн. грн., а в 2014 р. зріс на 100,3 млн. грн. Тому для формулювання висновків щодо діяльності підприємств галузі розглянемо показник рентабельності операційної діяльності (рис. 4).

Як видно з рис. 4, рентабельність операційної діяльності підприємств легкої промисловості протягом аналізованого періоду знаходиться з межах від 2,5% в 2011 р. до 4,0% в 2012 р., в 2014 р. даний показник становить 3,7% (в цілому по промисловості в 2014 р. показник рентабельності становив 3,2%). Тобто можна зробити висновок, що галузь легкої промисловості є рентабельною.

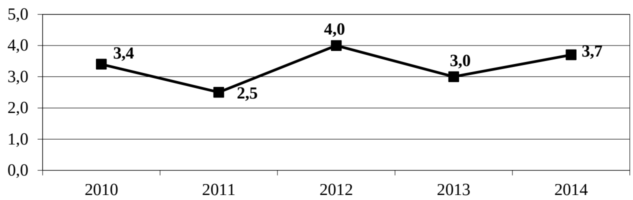

Рис. 4. Динаміка показників рентабельності операційної діяльності підприємств легкої промисловості в Україні за 2010-2014 рр., %*

** розраховано автором за джерелом: [1]*

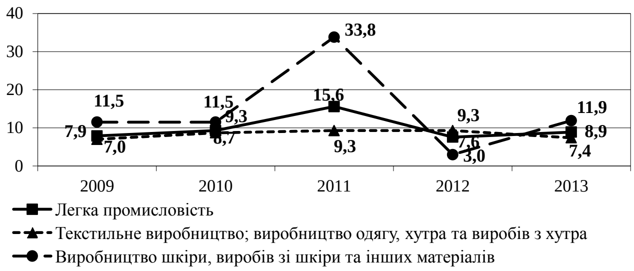

Рис. 5. Динаміка коефіцієнту оновлення основних засобів підприємств легкої промисловості України в 2010-2014 рр., %*

** розраховано автором за джерелом: [1]*

Коефіцієнт оновлення основних засобів в 2014 р. становив 8,9% і зріс відносно 2010 р. на 1%, найвище значення даного коефіцієнту зафіксовано в 2012 р. – 15,6% (рис. 5).

Аналіз стану оновлення основних засобів (рис. 5) показав, що протягом 2010-2014 рр. на підприємствах з текстильного виробництва, виробництва одягу, хутра та виробів з хутра коефіцієнт оновлення засобів виробництва коливався від 7,0% в 2010 р. до 8,9% в 2014 р., дещо вищим він був в 2012-2013 рр. 9,3%. Щодо підприємств з виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, то спостерігається значні коливання даного коефіцієнту з 11,5% в 2010-2011 рр. до 33,8% в 2012 р., а потім значний спад в 2012 р. до 3% і повернення до початкових показників, а саме 11,9% в 2014 р. Це вплинуло і на загальний показник по галузі легкої промисловості в цілому, в 2012 р. коефіцієнт оновлення основних засобів становив 15,6%, в 2013 р. скоротився в 2 рази до 7,6%, а в 2014 р. зріс до 8,9%.

Проведене дослідження показало, що основне значення виробничого потенціалу підприємства полягає в створенні нових вартостей, а його елементи повинні цілеспрямовано адаптуватися до вимог продукції, що виготовляється. Аналіз основних фондів проводиться за декількома напрями, розробка яких в комплексі дозволяє дати оцінку структури, динаміки і ефективності використання основних фондів. Таким чином, на шляху виходу зі скрутного становища та підвищення ефективності діяльності вітчизняні підприємства-виробники одягу повинні додатково вживати конкретних заходів, щоб набути певних конкурентних переваг.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження показало, що незважаючи на ряд проблем, які склалися в розвитку легкої промисловості України, все ж таки її варто розглядати як перспективну галузь. Легка промисловість належить до галузей зі швидким оборотом капіталу, які традиційно мають забезпечувати значний внесок у формування валового національного продукту. Пріоритетність даної галузі визначається швидким обігом капіталу, низькою енергоємністю виробництва (1-3% валових витрат), незначним впливом на довкілля та наявністю висококваліфікованих кадрів в усіх регіонах. Перспективою подальшого дослідження є визначення основних аспектів діяльності у напрямку розбудови легкої промисловості на засадах створення і подальшого розвитку конкурентоспроможності її підприємств. Ефективне використання основних фондів сприяє поліпшенню всіх техніко-економічних показників, зокрема збільшенню обсягу виробленої продукції, зниженню собівартості продукції і трудомісткості її виготовлення, а також підвищенню прибутку.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Круш П.В. Методологічні підходи до розкриття сутності категорії «потенціал підприємства» / П.В. Круш, М.О. Зеленська // Теорії мікро-макроекономіки: збірник наукових праць. – Київ, 2009. – С. 12-18.
3. Лігоненко Л. Концептуальні засади економічного управління підприємством / Л. Лігоненко // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 3. – С. 5-17.
4. Нижник В.М., Шарко В.В. Сучасний стан та перспективи розвитку підприємств легкої промисловості / В.М. Нижник, В.В. Шарко // Інноваційна економіка // Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – С. 41-46.

Коновал В.В.
Винницкий торгово-экономический институт

АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены ряд причин, которые уменьшили производство легкой промышленности в несколько раз. Проанализировано развитие легкой промышленности за последние годы. Исследован анализ внешней среды производственного потенциала предприятий легкой промышленности. Предложены мероприятия по повышению эффективности производственного потенциала.
Ключевые слова: анализ, производственный потенциал, легкая промышленность, внешняя среда.

Konoval V.V.
Vinnytsia Trade and Economic Institute

THE ANALYSIS OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT OF THE PRODUCTION POTENTIAL OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES

Summary
The article considers a number of reasons, which reduced the production of light industry several times. The development of light industry in recent years. Investigated the analysis of the external environment of the production potential of light industry enterprises. Proposed measures to improve the efficiency of the production potential.
Keywords: analysis, production potential, light industry, external environment.

УДК 658.71

ОРГАНІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ІЗ ЗАКУПІВЛІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ

Косарева Т.В., Гудзь М.В.
Національний університет харчових технологій

В статті викладено результати дослідження організації логістичної діяльності із закупівлі матеріально-технічних ресурсів, визначено поняття закупівельної логістики та особливості вибору постачальника сировини і матеріалів в умовах ринкового середовища.

Ключові слова: закупівельна логістика, логістична діяльність, матеріально-технічне забезпечення, вибір постачальника, організація закупівельної логістики.

Постановка проблеми. Завдяки системного підходу логістика на сучасному етапі економічного розвитку, набуває все більшого поширення. Закупівля матеріальних та технічних ресурсів є початковим елементом логістичного ланцюга, що забезпечує функціонування виробничого процесу, а в результаті, й конкурентоспроможність продукції і таким чином займає важливе місце у логістичній системі підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні основи закупівельної логістики розкриті в працях І. Бажина, Л. Балабанової, А. Ґаджинського, А. Германчук, Є. Крикавського та ін., що вимагає критики та систематизації поглядів науковців на її сутність та завдання.

Аналіз літературних джерел щодо трактування сутності поняття «закупівельна логістика» свідчить про певне різноманіття поглядів науковців (в табл. 1).

Досить загальне та неповне пояснення щодо поняття закупівельної логістики подає Р. Р. Ларіна, розуміючи під нею управління матеріальними потоками в процесі забезпечення підприємства матеріальними ресурсами [10, с. 51].

Дещо розширено пояснили поняття закупівельна логістика Л. В. Балабанова та А. М. Германчук. Зазначені науковці розглядають закупівельну логістику не лише як управління рухом матеріальних, але й управління інформаційними потоками, від постачальника до підприємства, яке повинно забезпечувати економічну ефективність підприємства [2, с. 74].

І.М. Дзебко пояснюючи сутність логістики постачання, акцентує увагу, на одержанні по потрібної якості і потрібної кількості сировини, матеріалів, товарів і послуг у потрібний час, у потрібному місці, від надійного постачальника та з високим рівнем сервісного обслуговування [4, с. 29].

Досить широке та повне трактування логістики постачання дає Є.В. Крикавський. Науковець трактує логістику постачання як комплексне планування та управління матеріальними та інформаційними потоками в процесі їх переміщення від постачальника до початкового етапу складування виробничих матеріалів з метою оптимізації витрат та часу виконання зазначених процесів [8, с. 102].

Трактування сутності закупівельної логістики, на наш погляд, має певні недоліки, а саме відсутність згадування за фінансові потоки, адже рух матеріальних та інформаційних потоків в процесі закупівель матеріальних та технічних ресурсів і реалізацією готової продукції супроводжуються виникненням додаткових потоків.

Закупівельна логістика, на нашу думку – це певна сфера діяльності підприємства, що спрямована на забезпечення єдності матеріальних, інформаційних і фінансових потоків у процесі постачання, складування продукції та підготовки її до виробництва за оптимальних логістичних витрат.

Виклад основного матеріалу. Логістика закупівель займається організацією пошуку та закупівлею необхідних матеріалів відповідної якості та за мінімальними витратами. Для підвищення ефективності закупівельної логістики потрібно

Таблиця 1

Тлумачення поняття «закупівельна логістика»

Зміст поняття	Автор,джерело
Закупівельна логістика – це управління матеріальними потоками в процесі забезпечення підприємства матеріальними ресурсами	І.І. Бажин [1, с. 58], А.М. Гаджинський [3, с. 143], Р.Р. Ларіна [10, с. 51]
Закупівельна логістика – це управління рухом товарних та інформаційних потоків від постачальника до підприємства з метою задоволення потреб у товарах та забезпечення економічної ефективності	Л.В. Балабанова, А.М. Германчук [2, с. 74]
Логістика постачання – «це діяльність із організації та управління закупками, яка направлена на те, щоб компанія отримувала необхідні по якості і кількості сировину, матеріали, товари та послуги в потрібний час, у потрібному місці, від надійного постачальника, який своєчасно виконує свої зобов'язання, з добрим сервісом (як до здійснення продажу, так і після нього) та по вигідній ціні»	І.М. Дзебко [4, с. 29]
Логістика постачання – це комплексне планування, управління та фізичне опрацювання потоку матеріалів, сировини, покупних частин і відповідного інформаційного потоку в процесі їх переміщення від постачальника у сферу початкового виробничого складування з метою оптимізації витратних та часових характеристик процесів	Є.В. Крикавський [8, с. 102]

Джерело: власні дослідження

© Косарева Т.В., Гудзь М.В., 2017

проаналізувати можливі варіанти здійснення закупівель та обрати оптимальний.

Для успішного здійснення закупівель на підприємстві потрібно проаналізувати та дослідити наявність широкого спектра інформації про наявних постачальників.

Найголовнішою проблемою в управлінні закупівлями матеріальних ресурсів є вибір постачальника. Важливість її пояснюється не тільки тим, що на сучасному конкурентному ринку існує велика кількість постачальників, які постачають аналогічні матеріальні ресурси, але, головне те, що постачальник повинен бути надійним партнером підприємства в реалізації його логістичної діяльності.

Розглянемо як здійснюється вибір постачальника на ТОВ «Кондитерська фабрика «Меркурій». Основою господарської діяльності підприємства є виробництво карамелі. За період існування виготовлялось: морозиво, газовані та негазовані напої, меблі, швейні вироби. З 1999 року освоєно виробництво інноваційного продукту для України – карамелі «Рокс». Підприємство являється єдиним виробником в Україні та займає лідируючу позицію по плоскій карамелі на палочці з малюнками.

Оцінку постачальників потрібно проводити не тільки на стадії пошуку, але й у процесі роботи з вже обраними постачальниками. Протягом 2015-2016 років підприємство ТОВ «Кондитерська фабрика «Меркурій» отримувала від трьох постачальників ТОВ «Панда», ТОВ «Маяк» та ТОВ»ТД «Гекта» 2 види продукції: цукор та патоку (табл. 2).

Таблиця 2

Ціни постачальників цукру ТОВ «КФ «Меркурій»

Постачальник	Рік	Товар	Обсяг поставки, т/рік	Ціна за т., грн.
ТОВ Панда»	2015	цукор	2000	13250
	2015	патока	1200	3500
ТОВ «Маяк»	2015	цукор	2200	12500
	2015	патока	1800	3100
ТОВ «ТД «Гекта»	2015	цукор	1800	13300
	2015	патока	1500	3200
ТОВ Панда»	2016	цукор	1500	13260
	2016	патока	1300	3450
ТОВ «Маяк»	2016	цукор	2100	12520
	2016	патока	1750	3150
ТОВ «ТД «Гекта»	2016	цукор	1900	13350
	2016	патока	1300	3300

Джерело: складено автором на основі даних підприємства

Для прийняття рішення щодо пролонгації угоди з різними із постачальників необхідно визначити рейтинг кожного з них. Оцінка постачальників здійснювалась за такими показниками: ціна, надійність і якість товару, що поставляється. Відповідно, для розрахунку рейтингу постачальника була прийнята така вага показників: ціна – 0,5; якість – 0,3; надійність – 0,2. Динаміку цін на продукцію, що постачалась, динаміку поставок продукції неналежної якості, а також динаміку порушень постачальниками встановлених термінів поставок наведено в табл. 2-4. Для прийняття рішення про продовження договору з одним із постачальників необхідно розрахувати рейтинг кожного постачальника.

Поставка товарів неналежної якості на підприємстві представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Поставка товарів неналежної якості ТОВ «КФ «Меркурій»

Рік	Постачальник	Кількість товару неналежної якості, що постачалися протягом року, т.
2015	ТОВ Панда»	62
	ТОВ «Маяк»	25
	ТОВ «ТД «Гекта»	57
2016	ТОВ Панда»	83
	ТОВ «Маяк»	30
	ТОВ «ТД «Гекта»	61

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

З табл. 3 видно, що постачальник ТОВ «Маяк» постачає сировину за найнижчою ціною, порівняно з іншими постачальниками, це для підприємства є позитивним так як знизиться собівартість продукції. Порушення термінів поставки на підприємстві представлено в табл. 4.

З табл. 4 видно, що найбільшу кількість неякісної продукції буде привозити постачальник ТОВ «Панда».

Для оцінки постачальників за критерієм ціна необхідно розрахувати середньозважений темп зростання цін на товари, що ним поставляються, який розраховується за формулою:

$$\overline{T}_ц = \sum_{i=1}^{n} T_{цi} * d_i, \quad (1)$$

де $\overline{T}_ц$ – темп зростання ціни на і-тий різновид товару, що постачається; d_i – частка і-го різновиду товару в загальному обсязі поставок у поточному періоді; n – кількість різновидів товару, що постачаються.

Темп зростання ціни на і-ий різновид товару, що постачається розраховується за формулою

$$T_{цi} = \frac{P_{i1}}{P_{i0}} * 100, \quad (2)$$

де P_{i1} – ціна і-го різновиду товару в поточному періоді; P_{i0} – ціна і-го різновиду товару в попередньому періоді.

Темп зростання ціни на цукор:

Таблиця 4

Порушення строків поставки ТОВ «КФ «Меркурій»

ТОВ Панда»			ТОВ «Маяк»			ТОВ «ТД «Гекта»		
Рік	Кількість поставок, од.	Усього запізнень, дні	Рік	Кількість поставок, од.	Усього запізнень, дні	Рік	Кількість поставок, од.	Усього запізнень, дні
2015	8	28	2015	10	46	2015	9	36
2016	7	35	2016	12	36	2016	11	35

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

$T_{цпанда}$ = 13260 / 13250 * 100 =100,08%
$T_{цмаяк}$ = 12520 / 12500 * 100 =100,16%
$T_{цгекта}$ = 13350 / 13000 * 100 =102,69%
Темп зростання ціни на патоку:
$T_{цпанда}$ = 3450 / 3500 * 100 =98,57%
$T_{цмаяк}$ = 3150 / 3100 * 100 =101,61%
$T_{цгекта}$ = 3300 / 3200 * 100 =103,13%

Частка і-го різновиду товару в загальному обсязі поставок розраховується за формулою:

$$d_i = \frac{S_i}{\sum S_i}, \qquad (3)$$

де S_i – сума на яку постачався товар і-го різновиду в поточному періоді.

Частка цукру в загальному обсязі поставок:

$$d_{панда} = \frac{1500 * 13260}{(1500 * 13260) + (1300 * 3450)} = \frac{19890000}{24375000} = 0,82$$

$$d_{маяк} = \frac{2100 * 12520}{(2100 * 12520) + (1750 * 3150)} = \frac{26292000}{31804500} = 0,83$$

$$d_{гекта} = \frac{1900 * 13350}{(1900 * 13350) + (1300 * 3300)} = \frac{25365000}{29655000} = 0,86$$

Частка патоки в загальному обсязі поставок:

$$d_{панда} = \frac{1300 * 3450}{(1500 * 13260) + (1300 * 3450)} = \frac{4485000}{24375000} = 0,18$$

$$d_{маяк} = \frac{1750 * 3150}{(2100 * 12520) + (1750 * 3150)} = \frac{5512500}{31804500} = 0,17$$

$$d_{гекта} = \frac{1300 * 3300}{(1900 * 13350) + (1300 * 3300)} = \frac{4290000}{29655000} = 0,14$$

Середньозважений темп зростання цін:
$\overline{T}_{Спанда}$ = 100,08 * 0,82 + 98,57 * 0,18 = 99,81%;
$\overline{T}_{Смаяк}$ = 100,16 * 0,83 + 101,61 * 0,17 = 100,41%;
$\overline{T}_{Сгекта}$ = 102,69 * 0,86 + 103,13 * 0,14 = 102,75%

Для оцінки постачальників за критерієм якість розрахуємо темп зростання поставки товарів неналежної якості $T_{нк}$ по кожному постачальнику:

$$T_{нк} = \frac{d_{нк1}}{d_{нк0}} * 100, \qquad (4)$$

де $d_{нк1}$ – частка товару неналежної якості в загальному обсязі поставок у поточному періоді; $d_{НК0}$ – частка товару неналежної якості в загальному обсязі поставок у попередньому періоді.

Частку товарів неналежної якості в загальному обсязі поставок визначимо на підставі даних табл. 2 та табл. 3. Результати оформимо у вигляді табл. 5.

Таблиця 5

Розрахунок частки товарів неналежної якості в загальному обсязі поставок ТОВ «КФ «Меркурій»

Рік	Постачальник	Загальна поставка, т/рік	Частка товару неналежної якості в загальному обсязі поставок, %
2015	ТОВ «Панда»	3200	62/3200*100=1,94
	ТОВ «Маяк»	4000	25/4000*100=0,63
	ТОВ «ТД «Гекта»	3300	57/3300*100=1,73
2016	ТОВ «Панда»	2800	83/2800*100=2,96
	ТОВ «Маяк»	3850	30/3850*100=0,78
	ТОВ «ТД «Гекта»	3200	61/3200*100=1,91

Джерело: складено автором на основі даних підприємства

Визначимо темп зростання поставок неналежної якості для досліджуваних постачальників:

$T_{нкпанда}$ = 2,96 / 1,94 * 100 = 152,58%
$T_{нкмаяк}$ = 0,78 / 0,63 * 100 = 123,81%
$T_{нкгекта}$ = 1,91 / 1,73 * 100 = 110,40%

Кількісною оцінкою надійності постачання служить середнє запізнення, тобто кількість запізнень, що припадають на одну поставку. Темп зростання середнього запізнення по кожному постачальнику визначається за формулою:

$$T_{нп} = \frac{З_{ср1}}{З_{ср0}} * 100\%, \qquad (5)$$

де $З_{ср1}$ – середнє запізнення на 1 поставку в поточному періоді; $З_{ср0}$ – середнє запізнення на 1 поставку в попередньому періоді.

Визначимо темп зростання середнього запізнення для досліджуваних постачальників:
$T_{нппанда}$ = ((35 / 7) / (28 / 8)) * 100 = 142,9%
$T_{нпмаяк}$ = ((36 / 12) / (46 / 10)) * 100 = 65,3%
$T_{нпгекта}$ = ((35 / 11) / (36 / 9)) * 100 = 79,55%

Для розрахунку рейтингу постачальника необхідно за кожним показником знайти добуток отриманого значення темпу росту ціни та ваги. Слід зазначити, що оскільки в нашому випадку темп зростання відображає збільшення негативних характеристик постачальника (зростання цін, зростання розміру запізнень), то перевагу при пролонгації угоди слід надати постачальнику, рейтинг якого, розрахований за даною методикою, буде нижчим. Розрахунок рейтингу постачальників наведено в табл. 6.

Отже, підприємству доцільно продовжити свою співпрацю із постачальником ТОВ «Маяк», тому що його рейтинг серед постачальників найнижчий та становить 100,41.

Оскільки під час вибору постачальника вирішується багатокритеріальна задача оптимізації розв'язку з нерівноцінними критеріями, то необхідно оцінити і розставити їх за ступенем важливості для підприємства. Щоб оцінити значимість окремих критеріїв, за якими планується обирати постачальника, визначають експертів (це можуть бути керівники підприємства або спеціалісти із постачання, виробництва).

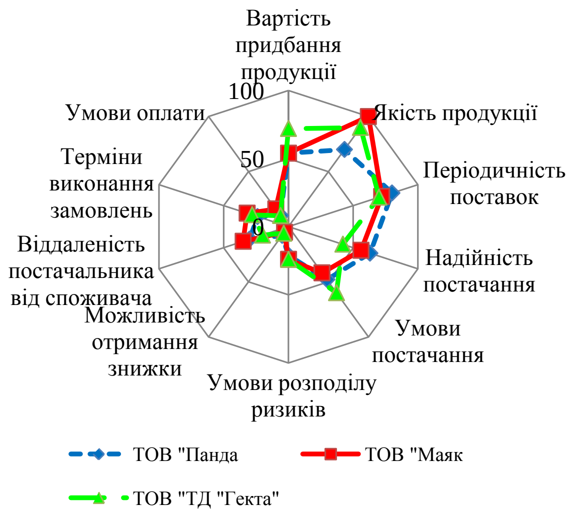

Рис. 1. Радар конкурентоспроможності постачальників цукру на ТОВ «КФ «Меркурій»

Джерело: складено автором на основі даних підприємства ТОВ «КФ «Меркурій»

Кожному експерту пропонують (незалежно і таємно від інших експертів) встановити кое-

фіцієнт значимості обраного критерію в межах від 1 до 10 (1 – найгірша оцінка, 10 – найкраща оцінка). Коефіцієнти значимості критеріїв, встановлені експертами, проставляються у таблицю визначеної форми, яка наведена в табл. 7 і потім в останньому стовпчику підраховують комплексну оцінку як суму коефіцієнтів значимості за кожним критерієм.

З розрахунків можна зробити висновок, за сумою добутків ваги і оцінки всіх факторів видно, що найвищий рейтинг постачання цукру має постачальник ТОВ «Маяк» із сумарним рейтингом 436, тому що він постачає цукор високої якості, а також надає вигідні умови поставки сировини. На другому місці знаходиться постачальник ТОВ «ТД «Гекта» із рейтингом 432, а на останньому місці – ТОВ «Панда», тому що постачає не якісну продукцію.

З метою порівняльної оцінки конкурентоспроможності досліджуваних підприємств на основі отриманих значень критеріїв побудовано радар конкурентоспроможності на рис. 1.

Результати розрахунків свідчать, що більш конкурентоспроможним на ринку цукру є ТОВ «Маяк», який є лідером серед досліджуваних підприємств за такими критеріями як якість продукції, віддаленість від споживача, терміни виконання замовлення. Тому саме це підприємство може бути рекомендоване у якості еталону для інших підприємств, що функціонують на даному ринку.

Висновки. Необхідною умовою успішної реалізації поточних планів с забезпечення виробництва необхідними ресурсами, в тому числі матеріально-технічними та енергетичними. Матеріальні ресурси в процесі доведення їх до виробничих підприємств проходять стадію збереження на складах підприємств-постачальників і споживачів. Створення умов збереження матеріалів, це скорочення часу їхнього перебування на складах також дуже істотний фактор економії. Однією із основних проблем в управлінні закупівлями матеріальних ресурсів є вибір постачальника. Важливість її пояснюється не тільки тим, що на сучасному ринку функціонує велика кількість постачальників схожих матеріальних ресурсів, але, головним чином тим, що постачальник повинен бути надійним партнером підприємства в реалізації його логістичної стратегії.

Таблиця 6

Рейтинг постачальників ТОВ «КФ «Меркурій»

Показник	Вага	Оцінка постачальника за даним показником			Добуток оцінки та ваги		
		ТОВ «Панда»	ТОВ «Маяк»	ТОВ «ТД «Гекта»	ТОВ «Панда»	ТОВ «Маяк»	ТОВ «ТД «Гекта»
Ціна	0,5	99,81	100,41	102,75	49,91	50,21	51,38
Якість	0,3	152,58	123,81	110,40	45,77	37,14	33,12
Надійність	0,2	142,9	65,3	79,55	28,58	13,06	15,91
Рейтинг постачальника					124,06	**100,41**	100,68

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

Таблиця 7

Вибір постачальника цукру для ТОВ «КФ «Меркурій»

Найменування фактору	Вага	Оцінка ТОВ «Панда»		Оцінка ТОВ «Маяк»		Оцінка ТОВ «ТД «Гекта»	
		експертів	загальна	експертів	загальна	експертів	загальна
1. Вартість придбання продукції	9	6	54	6	54	8	72
2. Якість продукції	10	7	70	10	100	9	90
3. Періодичність поставок	8	10	80	9	72	10	80
4. Надійність постачання	7	9	63	8	56	6	42
5. Умови постачання	6	8	48	7	42	10	60
6. Умови розподілу ризиків	3	7	21	8	24	8	24
7. Можливість отримання знижки	1	8	8	5	5	6	6
8. Віддаленість постачальника від споживача	5	6	30	7	35	4	20
9. Терміни виконання замовлень	4	6	24	8	32	7	28
10. Умови оплати	2	5	10	8	16	5	10
Сумарний рейтинг	-	408	436	432			

Джерело: складено автором на основі даних підприємства ТОВ «КФ «Меркурій»

Список літератури:

1. Бажин И.И. Логистика: компакт-учебник: для студ. высших экон. учеб. завед. / И.И. Бажин. – 2-е изд., стер. – Х.: Коксум, 2014. – 240 с.
2. Балабанова Л.В. Комерційна діяльність: маркетинг і логістика: навч. посіб. / Л.В. Балабанова, А.М. Германчук. – К.: Професіонал, 2013. – 288 с.
3. Гаджинский А.М. Логистика: учеб. / А.М. Гаджинский. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Маркетинг, 2011. – 195 с.
4. Дзебко І.М. Організація логістики постачання / І.М. Дзебко. – К.: Знання, 2015. – 120 с.
5. Жулавський А.Ю. Організація матеріально-технічного забезпечення підприємства як об'єкт логістичного рішення / А.Ю. Жулавський, Н.В. Сидоренко. – Суми:Година, 2014. – 139 с.
6. Закупівельна логістика і логістичне управління закупівлями / Електронне наукове видання «Ефективна економіка». – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2308
7. Клуб логістів. Територія справжніх професіоналів. – Режим доступу: http://www.logists.by/library
8. Крикавський Є.В. Логістичне управління: підруч. / Є.В. Крикавський. – Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – 183 с.
9. Купряков Є.М. Економіка підприємства: підручник для вузів / Є.М. Купряков, В.Я. Горфинкель. – К.: Кондор, 2013. – 267 с.
10. Ларина Р.Р. Логистика в управлении организационно-экономическими системами: монография / Р.Р. Ларина, В.Л. Пилюшенко, В.Н. Амитан. – Донецк: ВИК, 2010. – 239 с.
11. Логістика постачання (Закупівельна логістика). – Режим доступу: http://refleader.ru/ujgotrujgbew.html
12. Осипова Л.В.Основи логістичної діяльності: підручник для ВНЗ / Л.В. Осипова, І.М. Синяєва. – К.: Банки і біржі, ЮНИТИ, 2013. – 178 с.
13. Пономарьова Ю.В. Логістика: навч. посіб. / Ю.В. Пономарьова. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 192 с.

Косарева Т.В., Гудзь М.В.
Национальный университет пищевых технологий

ОРГАНИЗАЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ЗАКУПКЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Аннотация
В статье изложены результаты исследования организации логистической деятельности по закупке материально-технических ресурсов, определено понятие закупочной логистики и особенности выбора поставщика сырья и материалов в условиях рыночной среды.
Ключевые слова: закупочная логистика, логистическая деятельность, материально-техническое обеспечение, выбор поставщика, организация закупочной логистики.

Kosareva T.V., Gudz M.V.
National University of Food Technologies

ORGANIZATION OF LOGISTIC ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE FOR THE PURCHASE OF MATERIAL AND TECHNICAL RESOURCES

Summary
The article presents the results of a study on logistics procurement activities for material and technical resources, defined the concept of procurement logistics and especially the selection of a supplier of raw materials in a market environment.
Keywords: procurement logistics, logistics activities, logistics, vendor selection, procurement logistics organization.

УДК 005:519.331

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ВПЛИВУ ПРОЦЕСУ НАЙМАННЯ ПЕРСОНАЛУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Котляревська К.Ю.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статі розглянуто застосування економіко-математичного моделювання для аналізу впливу наймання персоналу на діяльність підприємства. Виявлені латентні фактори впливу показників руху персоналу на прибуток підприємства. Обчислені моделі залежності чистого прибутку від інтегрального показника руху персоналу в динаміці 2015-2016 рр. Виявлена регресійна залежність для прогнозу чистого прибутку на підприємствах залежно від змін значень інтегрального показника руху персоналу.
Ключові слова: наймання, персонал, інтегральний показник, регресія, підприємство, показники руху персоналу, прибуток.

Постановка проблеми. Ефективна робота підприємства забезпечується ефективним використанням всіх елементів виробничого процесу: праці, засобів праці, предметів праці. Від забезпеченості підприємства персоналом і ефективності його роботи залежать обсяг і своєчасність виконання всіх робіт, ефективність використання устаткування і, як результат, обсяг виробництва продукції (послуг), її собівартість, прибуток і ряд інших економічних показників. При найманні персоналу на вакантні посади підприємства фахівці стикаються з великою кількістю ризиків. Ці ризики пов'язані з помилковим відсівом кандидатів і, як наслідок, з прийняттям на роботу непрофесіоналів, що в подальшому може породжувати все нові і нові ризики. Саме ці ризики мають безпосередній вплив на рух персоналу на підприємстві, який при негативній тенденції буде так само впливати і на діяльність підприємства в цілому. Широке використання математичних методів є важливим напрямком удосконалення економічного аналізу, підвищує ефективність аналізу діяльності підприємств та їхніх підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми наймання персоналу завжди знаходилися у центрі уваги вчених. Вони були висвітлені у працях таких науковців як: Г. Назарової, А. Кібанова, І. Дуракова, В. Дятлова, О. Журавльової, Л. Балабанової, О. Бойко, О. Гетьман. Також науковцями різновекторно опрацьовані питання, що стосуються економіко-математичного моделювання, основних етапів побудови класичної лінійної багатофакторної моделі, опису множини можливих станів системи, законів її функціонування та методів кореляційного й регресійного аналізу, які висвітлені в працях таких науковців, як Л. Малярець, О. Бесклінська, В. Єлейко, Р. Бондар. До найбільш відомих економіко-математичних моделей, що розроблені зазначеними науковцями та широко застосовуються для аналізу економічних процесів, прогнозування й планування, можна віднести моделі міжгалузевого балансу (статичні і динамічні), оптимізаційні моделі, економіко-статистичні моделі, моделі загальної економічної рівноваги тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес зарубіжних і вітчизняних фахівців до теми наймання персоналу на підприємствах, залишається не розкритим питання залежності показників руху персоналу, які характеризують процес наймання персоналу, на прибуток підприємства, особливо за допомогою економіко-математичного моделювання.

Метою статті є виявити вплив показників руху персоналу на кінцевий результат діяльності підприємства – отримання чистого прибутку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз трудових показників – це вид економічних досліджень для визначення рівня результативності виконання виробничих, управлінських функцій трудовим колективом, а також для розробки заходів щодо підвищення ефективності праці на підприємстві.

Показники руху персоналу мають обов'язково бути безпосередньо пов'язані з процесами руху персоналу відображати та оцінювати їх [6]:

1) Коефіцієнт загального обороту робочої сили ($К_{зо}$):

$$К_{зо}=\frac{ЧП_п+ЧП_з}{Ч_{со}}\times100\%, \quad (1)$$

де $ЧП_п$ – прийняті працівники, $ЧП_з$ – звільнені працівники, $Ч_{со}$ – середньооблікова чисельність працівників.

Оборот робочої сили поділяють на необхідний, що відбувається з об'єктивних причин, котрі не залежать від адміністрації підприємства, та надмірний, який включає звільнення працівників за порушення трудової дисципліни, прогули, через недостатньо високу кваліфікацію, у зв'язку з рішенням судових органів тощо. На практиці має місце і зворотне явище – недостатній оборот робочої сили, коли з будь-яких причин уповільнюється необхідне оновлення кадрів підприємства. Про це свідчить зростання кількості працівників пенсійного віку.

2) Коефіцієнт обороту з прийому ($К_{оп}$):

$$К_{оп}=\frac{Ч_п}{Ч_{со}}\times100\%, \quad (2)$$

де $ЧП_п$ – прийняті працівники, $Ч_{со}$ – середньооблікова чисельність працівників.

3) Коефіцієнт обороту зі звільнення ($К_{оз}$):

$$К_{оз}=\frac{Ч_з}{Ч_{со}}\times100\%, \quad (3)$$

де $ЧП_з$ – звільнені працівники, $Ч_{со}$ – середньооблікова чисельність працівників.

4) Коефіцієнт плинності ($К_{пл}$):

$$К_{пл}=\frac{Ч_{плин}}{Ч_{со}}\times100\%, \quad (4)$$

© Котляревська К.Ю., 2017

де $Ч_{пл}$ – число працівників, які звільнилися за власним бажанням, з дозволу адміністрації, і звільнених за порушення трудової дисципліни.

5) Коефіцієнт відновлення (Кв):

$$Кв=\frac{Коп}{Кпл}\times 100\%, \quad (5)$$

де $ЧП_п$ – прийняті працівники, $ЧП_з$ – звільнені працівники. $Ч_{со}$ – середньооблікова чисельність працівників.

Велике значення для оцінки обігу кадрів має визначення коефіцієнтів плинності та відновлення.

Коефіцієнт плинності розраховується відношенням кількості робітників, що звільнилися з підприємства за власним бажанням, з дозволу адміністрації та звільнених за порушення трудової дисципліни до середньооблікової чисельності працівників.

Рівень плинності персоналу сильно впливає на ефективність та результативність праці. Втрати від звільнення співробітників – це витрати на підбір і навчання нового фахівця, а також недоотримані доходи за той період, поки відбувається заміна старого співробітника на нового [5].

Коефіцієнт відновлення кадрів (Квід) характеризується співвідношенням кількості прийнятих працівників до кількості звільнених з різних причин за певний період.

Прибуток є відтворювальним ресурсом підприємницької діяльності господарюючого суб'єкта. Чим вище рівень генерування прибутку підприємства в процесі його господарської діяльності, тим менше його потреба в залученні фінансових коштів із зовнішніх джерел і за інших рівних умов тим вище рівень самофінансування його розвитку, підвищення конкурентної позиції підприємства на ринку.

Чистий прибуток – це те, що залишається після вирахування всіх економічних витрат – явних і неявних витрат на заробітну плату, ренту і позичковий відсоток, і, крім того, нормального прибутку – із загального доходу підприємства [3]. Чистий прибуток – це частина прибутку, що залишається у підприємства після сплати податків та можливих штрафів (унаслідок застосування фінансових санкцій) [4]. Чистий прибуток – це прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і є джерелом формування фонду споживання і фонду накопичення [5]. Підприємець зацікавлений у тому, щоб в конкурентній боротьбі отримати максимум прибутку.

Для аналізу наймання персоналу на промислових підприємствах ПАТ «Коннектор», ТОВ «ІСМА-ЕКОПРОМ», ПП «ТЕХ-МАШ», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Укрцемент», ПуАТ «ХАРП», ПАТ «Південкабель», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ДП завод «Електроважмаш», ДП ХКБД були розраховані показники руху персоналу, а саме: коефіцієнти загального обороту робочої сили, коефіцієнт обороту з прийому, коефіцієнт обороту зі звільнення, коефіцієнт плинності кадрів, коефіцієнт відновлення кадрів, а також проаналізуємо їх вплив на чистий прибуток.

Широке використання математичних методів є важливим напрямком удосконалення економічного аналізу, підвищує ефективність аналізу діяльності підприємств та їхніх підрозділів. Це досягається за рахунок скорочення термінів проведення аналізу, більш повного охоплення впливу факторів на результати комерційної діяльності, заміни наближених чи спрощених розрахунків точними обчисленнями, постановки і розв'язку нових багатовимірних задач аналізу.

Для дослідження взаємозв'язку між показниками руху персоналу протягом 2015-2016 рр. слід визначити латентні фактори, які обумовлюють причинно-наслідкові механізми в цьому процесі. Відомо, що латентні фактори можна виявити за допомогою факторного аналізу. У факторному аналізі початкова система факторів (компонент) складається за екстремальним принципом: перша компонента має пояснювати максимум всієї змінності всіх ознак; друга компонента, що не залежить від першої, має пояснювати максимум залишкової змінності ознак, і т.д. [1, 2]. Невелика кількість таких компонент здатна відновити майже всю загальну змінність ознак.

За допомогою спеціального статистичного пакета Statgraphics Centurion були обчислені фактори, що впливають на систему показників, яка характеризує рух персоналу промислових підприємств. Позначимо коефіцієнт загального обороту робочої сили x_1, коефіцієнт обороту з прийому x_2, коефіцієнт обороту зі звільнення x_3, коефіцієнт плинності кадрів x_4, коефіцієнт відновлення кадрів x_5, результативний показник – чистий прибуток у.

Виокремлені два латентних фактори, що впливають процес руху персоналу підприємств, що досліджувались виражаються такими рівняннями:

$$\begin{aligned} F_1 &= 0{,}99x_1 + 0{,}946x_2 + 0{,}957x_3 + 0{,}982x_4 - 0{,}064x_5 + 0{,}12y, \\ F_2 &= 0{,}126x_1 + 0{,}037x_2 + 0{,}164x_3 + 0{,}166x_4 - 0{,}767x_5 + 0{,}721y. \end{aligned} \quad (6)$$

Отже, визначені перші два латентних фактори пояснюють на 82,578% систему показників, які характеризують рух персоналу, а саме перший фактор – на 65,211%, а другий – на 17,367%. Судячи за рівнями коефіцієнтів факторних навантажень, перший фактор утворений такими показниками: коефіцієнтом загального обороту робочої сили a_{11}=0,99, коефіцієнтом плинності кадрів a_{14}=0,982, коефіцієнтом обороту зі звільнення a_{13}=0,957, коефіцієнтом обороту з прийому a_{12}=0,946. Другий фактор найбільше впливає на два показники: коефіцієнт відновлення кадрів a_{15}= –0,767 і чистий прибуток a_y=0,721. Отже, результативний показник чистий прибуток найбільше зв'язаний з коефіцієнтом відновлення кадрів.

Для побудови моделей залежностей результативного показника чистого прибутку (y) від показників, які характеризують рух персоналу були обчислені парні регресійні моделі за допомогою пакету Statgraphics Centurion:

$$y = \left(325{,}65 + 0{,}299x_1^2\right)^2, \quad R^2 = 0{,}05, F = 1{,}03, DW = 1{,}932, \quad (7)$$

$$y = exp\left(9{,}259 + \frac{0{,}112}{x_2}\right), \quad R^2 = 0{,}054, F = 1{,}02, DW = 1{,}489, \quad (8)$$

$$y = \left(329{,}77 + 0{,}573x_3^2\right)^2, \quad R^2 = 0{,}06, F = 1{,}14, DW = 1{,}967, \quad (9)$$

$$y = \left(318{,}87 + 1{,}772x_4^2\right)^2, \quad R^2 = 0{,}07, F = 1{,}44, DW = 2{,}00, \quad (10)$$

$$y = exp\left(8{,}38 + \frac{1{,}446}{x_5}\right), \quad R^2 = 0{,}07, F = 1{,}45, DW = 2{,}33. \quad (11)$$

Побудовані моделі свідчать про те, що кожний окремо показник в середньому пояснює 6-7% зміни чистого прибутку. Тому слід обчислити загальний рівень руху персоналу та визначити його

вплив на чистий прибуток підприємств, що досліджувались. Для цього слід спочатку обчислити інтегральні показники руху персоналу на кожному з підприємств, що досліджувались методо побудови таксономічного показника розвитку.

При побудові таксономічного показника за методом В. Плюти вирішують обчислювальні проблеми, логіка яких така:

1. Визначення стимуляторів, дестимуляторів, номінаторів серед показників ознак соціально-економічної системи:

$X=(x_{ij})$, $i=\overline{1,m}$, $j=\overline{1,n}$, де i-та ознака на j-й період або об'єкт.

2. Формування еталона:

а) за критерієм МініМакс; б) еталонні значення встановлюються

3. Нормування або стандартизація показників:

$$Z=(z_{ij});\ z_{ij}=\frac{x_{ij}-\overline{x_i}}{\sigma_i},\ \overline{x_i}=\frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n}x_{ij},\sigma_i=\sqrt{\frac{\sum_{j=1}^{n}\left(x_{ij}-\overline{x_i}\right)^2}{n}}. \quad (12)$$

4. Обчислення значень узагальнюючого показника:

$$d_j=\left(\sum_{i=1}^{m}\left(z_{ij}-z_{i0}\right)^2\right)^{\frac{1}{2}};\ \overline{d}=\frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n}d_j;\ \delta=\overline{d}\ \text{або}\ \delta=M_e; \quad (13)$$

$$s_d=\left(\frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n}\left(d_j-\delta\right)^2\right)^{\frac{1}{2}};\ d=\delta+as_d;\ a=3;\ d=\delta+3s_d; \quad (14)$$

$$I_j=\frac{d_j}{d};\ I_j^*=1-I_j. \quad (15)$$

Тут z_{ij} – стандартизовані значення показників; $\overline{x}_i$ – середні значення показників; σ_i – середньоквадратичні відхилення показників; d_j – відстань стандартизованих значень показників до стандартизованого еталону; $\overline{d}_j$ – середнє відстаней; s_d – середнє квадратичне відстаней. Проблеми обчислення величин при розрахунку таксономічного показника складаються з обчислення величин a та δ. Величина a – кількість середньоквадратичних відхилень у частках σ, яке може дорівнювати 2, якщо розподіл ознаки симетричний, або 3 – у загальному випадку. Частіше всього a приймають рівним 3. Безсумнівно, якщо в задачі потрібно досягти визначеної точності, то всі показники слід діагностувати на симетричність.

Ця схема зображує основні моменти реалізації математичного методу побудови таксономічного показника в розв'язуванні різних задач. Перш за все, слід відмітити відмінності методів формування еталона. При використанні у формуванні еталона критерію МініМакс рівні узагальнюючих показників порівняльні локально в даній вибірці, зрівнювати її з іншими не об'єктивно. Коли ж формуємо еталон, встановлюючи значення показників і спираючись на нормативні значення чи директивно-управлінські, заплановані, експертні, маємо оцінку в глобальному порівнянні та можна порівнювати об'єкти з різних груп. У розв'язанні економічних задач це може інтерпретуватись так: порівняльний аналіз відносно еталона за критерієм МініМакс дозволяє ставити та досягати вирішення локальних задач оперативного управління підприємством, а відносно еталона, що установлюється, – глобальні задачі стратегічного управління підприємством.

Характерною властивістю інтегрального показника I_j є те, що його значення знаходиться в інтервалі від 0 до 1. Відповідно до обчислень інтерпретація таксономічного показника не узгоджується з інтуїтивними представленнями (таксономічний показник зростає з віддаленням значень показників від еталонного й спадає з наближенням їх до нього). Тому таксономічний показник привели до виду $I^*_j = 1 - I_j$. Інтерпретація даного показника наступна: він приймає високі значення при близьких значеннях показників у системі до еталона й низькі значення при далеких [1, 2].

Обчислення інтегрального показника за допомогою таксономічного показника розвитку були здійсненні в середовищі Excel. На рис. 1 представлено значення інтегральних показників на підприємствах, що досліджувались за два роки 2015-2016 рр.

Аналіз динаміки інтегральних показників на кожному підприємстві показав, що тільки на підприємствах ПАТ «Коннектор» та ПАТ «Південкабель» протягом двох останніх років наявний високий рівень руху персоналу, на решті восьми підприємствах маємо однаковий стійкий достатній рівень руху персоналу.

Висновки і пропозиції. Отже, чистий прибуток на підприємствах, що досліджувались нелінійно залежить від інтегрального показника руху персоналу. Обчислені моделі залежності чистого прибутку (y) від інтегрального показника руху персоналу в динаміці двох років мають відносну статистичну якість, про це свідчать обчислені

Рис. 1. Значення інтегральних показників руху персоналу протягом 2015-2016 рр. на промислових підприємствах м. Харкова

значення критеріїв Стьюдента, Фішера і Дарбіна-Уотсона. Коефіцієнт детермінації свідчить, що мінливість показника чистого прибутку пояснюється в середньому на 16% мінливістю руху персоналу. Дану регресійну залежність доцільно використати для прогнозу чистого прибутку на підприємствах залежно від змін значень інтегрального показника руху персоналу.

Список літератури:

1. Малярець Л. М. Вимірювання ознак об'єктів в економіці: методологія та практика: наукове видання / Л. М. Малярець. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 384 с.
2. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем: монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець; Харківський національний економічний ун-т. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 432 с.
3. Дзюбик С. Д. Основи економічної теорії: навч. посібн. / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. – К.: Знання, 2008. – 491 с.
4. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: навч. посібн. / Поддєрьогін А. М. – [4-те вид., перероб. і доп]. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.
5. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: навч. посібн. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – [2-ге вид., пероб. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
6. Кожанова Є. П. Економічний аналіз: навч. посіб. / Є. П. Кожанова, І. П. Отенко, Т. М. Сєрікова. – 3-є вид., допрац. і доп. – Х.: ІНЖЕК, 2009. – 343 с. (Укр. мов.).

Котляревская К.Ю.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ВЛИЯНИЯ ПРОЦЕССА НАЙМА ПЕРСОНАЛА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрено применение экономико-математического моделирования для анализа влияния найма персонала на деятельность предприятия. Выявленные латентные факторы влияния показателей движения персонала на прибыль предприятия. Вычисленны модели зависимости чистой прибыли от интегрального показателя движения персонала в динамике 2015-2016 рр. Определена регрессионная зависимость для прогноза чистой прибыли на предприятиях в зависимости от изменений значений интегрального показателя движения персонала.
Ключевые слова: найм, персонал, интегральный показатель, регрессия, предприятие, показатели движения персонала, прибыль.

Kotlyarevskaya K.Y.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ECONOMIC-MATHEMATICAL MODEL OF THE RECRUITMENT PROCESS INFLUENCE ON THE ACTIVITY OF THE ENTERPRICE

Summary
The article deals with the application of economic and mathematical modeling to analyze the impact of hiring personnel on the activities of an enterprise. The revealed latent factors of influence of indicators of movement of the personnel on profit of the enterprise. Calculated models of the dependence of net profit on the integral indicator of the movement of personnel in the dynamics of 2015-2016 r. Regression dependence was found for the forecast of net profit at enterprises, depending on changes in the values of the integral indicator of the movement of personnel.
Keywords: hiring, staff, integral indicator, regression, enterprise, personnel movement indicators, profit.

УДК 336.72

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Науменко Є.Ю.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядається механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах кризи, визначена сутність кризи та кризового процесу. Проведено огляд теоретичних підходів до визначення поняття «управління економічною безпекою підприємства» різними авторами. Значну увагу приділено теоретичним положення управління безпекою підприємства в умовах нестабільності середовища та їх використанню в системі управління безпекою. Розглянуто типи розвитку промислових підприємств в контексті видів безпеки складних систем. Визначені завдання, що стоять перед системою забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах кризи, запропонований механізм управління економічною безпекою підприємства в кризових ситуаціях.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, криза, антикризове управління, механізм управління економічною безпекою підприємства.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день для успішного функціонування підприємства, необхідно мати вірно обраний механізм управління економічною безпекою, а враховуючи той факт, що в сучасних умовах більшість вітчизняних підприємств здійснюють свою діяльність в кризових умовах, то особливого підходу вимагає саме механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічної безпеки підприємств та їх вирішенню присвячено наукові праці таких вчених-економістів, як: В. Лук'янова, В. Вітлінський, В. Геєць, Я. Жаліло, В. Забродський, Г. Клейнер, Т. Клебанова, М. Кизим, В. Крутов, М. Куркін, О. Ляшенко, В. Пономаренко, Л. Шемаєва. Результати цих досліджень створюють певний методологічний базис управління економічною безпекою вітчизняних підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність формування економічної безпеки українських промислових підприємств викликана рядом проблем, що безпосередньо пов'язані із незапланованими змінами у їх зовнішньому та внутрішньому середовищі – зростанням динамічності конкурентного середовища, нестабільністю фінансової системи, ресурсних та споживчих ринків, мінливістю суспільних та політичних орієнтирів розвитку.

Формулювання цілей статті. Основне завдання статті полягає, насамперед, у аналізі формування та використання ефективних механізмів і методів, які відповідали б вимогам забезпечення захищеності підприємств від загроз. Ці причини мають зумовлювати зумовлюють необхідність вирішення сукупності завдань щодо оцінювання та раціонального вибору технологій управління економічною безпекою машинобудівних підприємств в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Криза є невідворотним явищем будь-якого сучасного ринку, відображає об'єктивні процеси перебудови господарства. Кризовий процес – це розвиток, який впливає на налагоджену структуру зв'язків. Природа кризових явищ і сьогодні залишається у полі зору теоретичних проблем, серед дослідників не існує єдиного погляду на неї.

Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її існуванню в навколишнім середовищі. Вона має руйнівний характер, призводить до деформації соціально-економічних відносин, пропорцій у структурі потенціалу підприємства [1]. Разом з тим, низка дослідників стверджує, що криза стимулює процеси оновлення основного капіталу та пошук шляхів зменшення витрат.

Механізм управління економічною безпекою підприємства доцільно розділити на такий, що забезпечує попереджуючий вплив, та механізм антикризового управління. Відповідно до такого підходу можна виділити його мету, завдання, методи та функції [2].

Попереджуючим управлінням економічною безпекою підприємства є планування стратегій його розвитку, аналіз, прогнозування, планування необхідних змін і своєчасне реагування на події.

Під антикризовим управлінням економічною безпекою підприємства слід розуміти реалізацію такого механізму управління, що забезпечує швидке скорочення втрат шляхом невідкладного реагування на події.

Розглянемо таблицю щодо визначення поняття «управління економічною безпекою підприємства» різними авторами (табл. 1).

Забезпечення функціонування підприємства у перспективі вимагає розгляду кризового стану як об'єкту управління.

Завданням антикризового управління є вплив на проблеми, а також на окремі чинники, що призводять до появи кризових явищ і процесів. Будь-яке управління має бути антикризовим.

Процеси та технології антикризового управління характеризуються наступними ознаками:

– мобільність та динамічність використання ресурсів;

– використання програмно-цільового підходу у розробці та реалізації управлінських рішень;

– посилення чинників часу у процесі управління;

– оцінка наслідків за кожним з можливих до прийняття управлінських рішень тощо [19].

Побудову структури механізму управління у системі економічної безпеки підприємства доцільно здійснювати на основі функціонально-

© Науменко Є.Ю., 2017

Таблиця 1

Узагальнення теоретичних підходів щодо визначення поняття «управління економічною безпекою підприємства»

Автор	Визначення	Підхід
Драга А.А. [3, с. 123]	Управління економічною безпекою підприємства – це захищеність життєво-важливих для підприємства інтересів від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань та окремих осіб, здатність протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, зберігати стабільність при функціонуванні та розвитку підприємства відповідно до його статутних цілей.	Інформаційний
Бандука О.М., Духов В.Е., Петрова К.Я. [4, с. 18]	Управління економічною безпекою підприємства – це спроможність економічної системи чинити опір загрозам, що можуть призвести до її руйнації або зашкодити досягненню цілей, при цьому предметом економічної безпеки є управління економічними ризиками.	Аналізу управління ризиками
Фоміна М.В. [5, с. 11]	Управління економічною безпекою підприємства – це таке управління, при якому найбільш ефективно використовуються ресурси з метою ліквідації загроз та забезпечення ефективного і стабільного функціонування підприємства в поточному та перспективному періодах.	Ресурсно-функціональний
Олейников Є.Ф. [6, с. 138]	Управління економічною безпекою підприємства розглядається як управління, при якому найбільш ефективно використовуються корпоративні ресурси для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства як на сьогодні,так і в майбутньому.	
Білоусова І.А. [7, с. 17]	Управління економічною безпекою підприємства передбачає збалансований безупинний і сталий розвиток, що досягається за використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне використання їх для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам), забезпечення стабільного функціонування підприємства, що є важливим аспектом його успішного розвитку як сьогодні так і на майбутню преспективу.	
Ілляшенко С.Н. [8, с. 12], Кузенко Т.Б. [9, с. 12]	Управління економічною безпекою підприємства – управління з ефективним використанням ресурсів і існуючих ринкових можливостей, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам і забезпечувати тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії.	
Покропивний С.Ф. [10, с. 36]	Управління економічною безпекою підприємства – це не тільки управління з використанням корпоративних ресурсів, а й підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного та соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам).	Ресурсно-функціональний
Грунін О.А. [11, с. 26]	Управління економічною безпекою підприємства – таке управління господарчого суб'єкта, в якому він при найефективнішому використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику.	
Енциклопедія економічної безпеки [12, с. 445]	Управління економічною безпекою підприємства – це управління щодо захищеності життєво важливих інтересів системи від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань та окремих осіб, здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування та розвитку відповідно до його стратегічних цілей.	Захисту інтересів підприємства
Шликов В.В., Іванов А.Р. [13, с. 45]	Управління економічною безпекою підприємства – це управління щодо захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз.	
Забродський В.І. [14, с. 5]	Управління економічною безпекою підприємства – це сукупність чинників, які відображають незалежність, стійкість, можливості зростання, забезпечення економічних інтересів і таке інше.	Суб'єктивно-об'єктивний
Кірієнко А.В. [15, с. 10]	Управління економічною безпекою підприємства – це управління оптимальним для підприємства рівнем використання його економічного потенціалу, за якого існуючі та/або можливі збитки виявляються нижчими за встановлені підприємством межі.	Розвитку потенціалу підприємства
Аллен Д. і Каралли Р. [16, с. 9]	Управління економічною безпекою підприємства – це таке управління, що повинно здійснюватися як в організаційному, так і в оперативному змістах та підвищувати адаптованість підприємства до умов оточуючого середовища.	Організаційний
Гнилицька Л.В. [17, с. 16]	Управління економічною безпекою підприємства – здатність суб'єкта господарювання ефективно та безперервно здійснювати свою статутну діяльність на основі вживання сукупності взаємопов'язаних обліково-аналітичних та контрольних процедур, що дозволяють оптимізувати використання корпоративних ресурсів підприємства та нівелювати вплив загроз внутрішнього та зовнішнього середовища.	Системно-діяльнісний
Козаченко Г.В., Пономарьова В.П., Ляшенко О.М. [18, с. 87]	Управління економічною безпекою підприємства – це міра гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства.	Узагальнюючий (системний)

Джерело: [3-18]

ресурсного підходу що дозволить: розпізнавати загрози; визначати, коли, при яких обставинах і за якими напрямами необхідно здійснювати агресивний наступ (реалізовувати контрзагрози), використовувати еволюційний підхід (метод ретельної методичної підготовки і поступового розширення життєвого простору), застосовувати метод адаптації або вичікування. Загальна ж схема функціонування механізму управління у системі економічної безпеки підприємства наведена на рисунку 1.

Керівництвом підприємства визначаються стратегічні питання, що стосуються управління економічною безпекою підприємства. На основі цього обирається базова стратегія. Надалі визначається мета створення нового функціонального підрозділу – служби безпеки підприємства, який для виконання головних своїх функцій залучає, за необхідністю, існуючі відділи. Служба економічної безпеки підприємства здійснює управління на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. Для забезпечення дієвості запропонованого механізму, необхідно запровадити систему моніторингу економічної безпеки підприємства, що дасть можливість: забезпечити керівництво своєчасною і достовірною інформацією про економічний стан; провести діагностику і попередити небезпечні, деструктивні ситуації у діяльності підприємства для їх швидкого і ефективного попередження, локалізації та ліквідації; сформувати ключові показники ефективності управління; забезпечити безперебійну і взаємовигідну дію всіх підрозділів підприємства.

Рис. 1. Схема функціонування механізму управління у системі економічної безпеки підприємства

Джерело: [20]

Отже, на даний час українські підприємства піддаються негативному впливу кризових явищ, тому першочерговим завданням являється розробка інструментів активізації ефективного управління українських підприємств. Серед таких інструментів можна виділити наступні:

1) оптимізація витрат: докладна ревізія витрат; скорочення невиробничих витрат (у першу чергу адміністративних); скорочення додаткових витрат на оплату праці; впровадження політики енергозбереження;

2) мобілізація внутрішніх ресурсів: зменшення дебіторської заборгованості; оптимізація величини виробничих запасів; стимулювання збуту;

3) підтримка елементів потенціалу відтворення: виділення пріоритетних для підприємства продуктів та напрямків діяльності, за якими підприємство має найбільш стійкі ринкові позиції; проведення лояльної політики по відношенню до ключових працівників з метою збереження кадрового потенціалу; доведення до логічного завершення проектів, що безпосередньо впливають на життєдіяльність підприємства [21].

Висновки з даного дослідження. Загальна концепція функціонування запропонованого механізму управління економічною безпекою підприємства припускає створення системи, що забезпечує розпізнавання загроз, прогнозування їх наслідків, визначення методів локалізації та подання інформації у загальну систему управління, де приймаються оперативні рішення по усуненню загроз, або коректуються стратегічні цілі підприємства.

Застосування запропонованого механізму потребує створення системи моніторингу економічної безпеки, яка дозволяє забезпечити адекватне інформаційне забезпечення діяльності механізму з урахуванням не лише зовнішнього, але й внутрішнього середовища.

Список літератури:

1. Суть і причини виникнення кризових ситуацій: [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: http://osvita.ua/vnz/reports/management/14517/
2. Григорук С. С. Механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах глобальних трансформацій / С. С. Григорук // Україна в системі міжнародних відносин в умовах глобалізації: наук.-практ. конф.: тези доп., 9 лют. 2005 р., Київ, Європ. у-т, 2005. – С. 70-72.
3. Вектор інвестицій як інструмент регулювання економічної безпеки підприємства: [зб. наук. праць] / Драга А. А. – 2004. – № 5. – С. 132-134.
4. Основи економічної безпеки: [підручник] / Бандука О. М., Духов В. Е., Петрова К. Я., Червяков І. М. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
5. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: [монографія] / М. В. Фоміна. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 140 с.
6. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под редакцией Е. А. Олейникова. – М.: Бизнес-школа; Интел-Синтез, 1997. – 288 с.
7. Білоусова І. А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки: [монографія] / І. А. Білоусова. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.
8. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3(21) – С. 12-19.
9. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємства в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.06.01 / Т. Б. Кузенко. – К., 2004. – 18 с.
10. Економіка підприємства: [підручник – 2-ге вид., переробл та доп.] / Під заг. ред. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2000. – 528 с.
11. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.: Изд-во «Питер», 2002. – 160 с.
12. Экономическая безопасность: [энциклопедия] / А. Г. Шаваев, А. Т. Багаутдинов и др. – М.: Правовое просвещение, 2001. – 512 с.
13. Иванов А. Р. Экономическая безопасность предприятия / А. Р. Иванов, В. А. Шлыков. – М.: Вираж-центр, 1995. – 265 с.
14. Забродский В. А. Развитие крупномасштабных экономико-правовых систем / В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 72 с.
15. Механизмы управления экономической безопасностью / А. В. Кириенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский: под ред. А. В. Кириенко. – Донецк: Дон НУ, 2002. – 178 с.
16. Основи управління економічною безпекою: [підручник] / Бандурка О. М., Духов В. Е., Петрова К. Я., Червяков І. М. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
17. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства: [монографія] / Л. В. Гнилицька. – К.: КНЕУ, 2012. – 305 с.
18. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
19. Карпенко О. А. Основи антикризового управління: Навч.-метод. посіб. – К: Вид-во НАДУ, 2009. – 208 с. – УДК 338.1.
20. Надьон Г. О. Криза в діяльності підприємства: діагностика та подолання: монографія / Г. О. Надьон. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2010. – 384 с.
21. Управління потенціалом підприємств України в умовах фінансової кризи / Євглевська Альона Ігорівна // Донецький університет економіки і права: Факультет економіки підприємства: [Електронний ресурс] – Інструменти активізації ефективного управління українських підприємств – Режим доступу до сайту: http://www.allbest.ru/

Науменко Е.Ю.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация
В статье рассматривается механизм управления экономической безопасностью предприятия в условиях кризиса, определенная сущность кризиса и кризисного процесса. Проведен обзор теоретических подходов к определению понятия «управление экономической безопасностью предприятия» различными авторами. Значительное внимание уделено теоретическим положения управления безопасностью предприятия в условиях нестабильности среды и их использованию в системе управления безопасностью. Рассмотрены типы развития промышленных предприятий в контексте видов безопасности сложных систем. Определены задачи, стоящие перед системой обеспечения экономической безопасности предприятия в условиях кризиса, предложенный механизм управления экономической безопасностью предприятия в кризисных ситуациях.
Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, кризис, антикризисное управление, механизм управления экономической безопасностью предприятия.

Naumenko E.Yu.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»

MECHANISM OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS

Summary
The mechanism of management of enterprise economic security in the conditions of crisis, certain essence of crisis and crisis process is examined in the article. The review of the theoretical approaches is conducted near determination of concept «management of enterprise economic security» by different authors. Considerable attention is spared by theoretical position of management of enterprise safety in the conditions of instability of environment and to their use in control system by safety. The types of development of industrial enterprises are considered in the context of types of safety of the difficult systems. Set tasks that stand before the system of providing of economic security of enterprise in the conditions of crisis offered, mechanism of management of enterprise economic security in crisis situations.
Keywords: the economic security of the enterprise, crisis, anticrisis management, mechanism of management of enterprise economic security.

УДК 336.72

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Науменко Є.Ю.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядається структура економічної безпеки підприємства, визначена сутність економічної безпеки підприємства, класифіковано та проаналізовано існуючі функціональні складові економічної безпеки підприємства. Розглянуто головну мету кожної функціональної складової економічної безпеки підприємства. Проведено огляд теоретичних підходів до визначення поняття соціальної безпеки підприємства різними авторами. Детально розглянуто аспекти функціонування системи економічної безпеки підприємства. Значну увагу приділено інноваційній складовій економічної безпеки підприємства: розглянуто три складові маркетингового забезпечення, завдяки яким здійснюється формування інноваційної політики на підприємстві. Розглянуто термін «інновація» та досліджено, що саме інновації покладено в основу забезпечення інноваційної складової системи економічної безпеки підприємства. Проведено огляд теоретичних підходів до визначення поняття інноваційної безпеки підприємства різними авторами. Визначені завдання, що стоять перед системою забезпечення економічної безпеки підприємства, запропоновані підходи до їх вирішення.
Ключові слова: економічна безпека підприємства, фінансова складова, соціальна складова, кадрова складова, юридична складова, інноваційна складова.

Постановка проблеми. Метою дослідження є комплексне вивчення структури та функціональних складових економічної безпеки підприємства для управління економічною безпекою підприємства в умовах кризи. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних завдань: визначити структуру, її сутність та складові економічної безпеки підприємства; проаналізувати функціональні складові в забезпеченні економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю економічної безпеки підприємства та чинникам впливу на діяльність підприємства приділена увага в працях вітчизняних вчених, таких як: О. І. Барановський, І. О. Бланк, О. І. Захаров, П. Я. Пригунов, В. С. Сідак, М. І. Камлик, В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк, С. М. Шкарлет та ін. [2-7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі виконання даної статті було використано сукупність загальних та специфічних наукових методів: порівняльний аналіз для визначення оцінки та критеріїв ефективності управління складовими економічної безпеки підприємства, наукового узагальнення – для формування завдань наукового дослідження, а також теоретичного узагальнення – для визначення теоретичних основ щодо змісту функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Формування цілей статті. Необхідність постійного забезпечення економічної безпеки підприємства зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей діяльності. Економічна криза ще більш збільшила різного роду небезпеки і загрози діяльності підприємств [1, с. 63].

Аналіз діяльності підприємств показує, що перед ними гостро стоять питання, які пов'язані з фінансовою, виробничою, технологічною, інвести-

© Науменко Є.Ю., 2017

ційною та інформаційною сферами діяльності. На їхню діяльність також впливає макроекономічна нестабільність, структурна незбалансованість, неадекватне державне втручання. Тому підприємство для стабілізації фінансового стану, повинно значну увагу приділяти своїй економічній безпеці.

Визначення або уточнення сутності та оцінки економічної безпеки різних рівнів економіки набувають особливої актуальності. Необхідно зазначити, що погляди більшості вчених щодо цієї проблеми, значно відрізняються, а іноді є протилежними, тобто тривають дискусії відносно концептуальних підходів до визначення сутності категорії «економічна безпека», щодо спектру функціональних складових цієї категорії, складу оціночних критеріїв, складових економічної безпеки тощо [1, с. 63]. Саме тому актуальним на сьогодні залишається вивчення сутності категорії «економічна безпека», її напрямів забезпечення, управління засобами захисту, виявлення спроб та фактів порушень та вживання заходів щодо їх нейтралізації, удосконалення структури економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Економічну безпеку підприємства характеризують якісні та кількісні показники, що залежать від спроможності керівництва підприємства та спеціалістів ефективно уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Розглянемо сучасні визначення поняття «економічна безпека підприємства» різними авторами. Так, наприклад, О.А. Грунін визначає економічну безпеку підприємства як стан господарчого суб'єкта, у якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає послаблення, запобігання або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику [8]. Є.А. Олейніков – «Стан найбільш ефективного використання ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому» [9].

Розглянемо структуру економічної безпеки підприємства як сукупність взаємопов'язаних організаційних, фінансово-економічних та адміністративно-правових складових цілеспрямованого впливу на об'єкт управління, результатом якого має бути керована динаміка, що не допускає затяжних кризових явищ та банкрутства підприємства. Цьому мають сприяти прогнозування і планування діяльності, регулярний моніторинг та аналіз рівня економічної безпеки в поточному

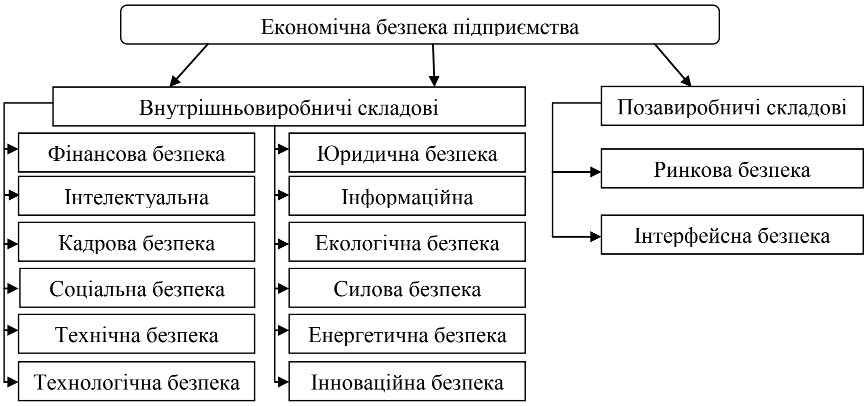

Рис. 1. Структура економічної безпеки підприємства

Джерело: [розроблено автором]

Таблиця 1

Функціональні складові економічної безпеки підприємства

Назва функціональної складової економічної безпеки підприємства	Головна мета функціональної складової економічної безпеки підприємства
Фінансова	Досягнення найефективнішого використання корпоративних ресурсів, забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості і незалежності підприємства.
Інтелектуальна	Збереження й розвиток інтелектуального потенціалу підприємства.
Кадрова	Збереження й розвиток кадрового потенціалу підприємства (наявність висококваліфікованих та кваліфікованих працівників, управлінського персоналу, відсутність масового відтоку фахівців, високий рівень їх підготовки).
Соціальна	Задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників.
Технічна	Наявність високого технічного рівня виробництва.
Технологічна	Ступінь відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам за оптимізації витрат ресурсів.
Юридична	Правове забезпечення діяльності підприємства і дотримання чинного законодавства.
Інформаційна	Ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підприємства.
Екологічна	Дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля.
Силова	Забезпечення фізичної та моральної безпеки співробітників; гарантії безпеки майна та капіталу підприємства й інформаційного середовища підприємства.
Енергетична	Забезпечення енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз.
Інноваційна	Формування необхідних і достатніх умов для збільшення можливостей створення та використання інновацій: продуктових, технологічних, економічних, організаційних і соціальних, з метою розроблення та впровадження конкурентоспроможності продукції й технологій на рівні світових стандартів.

Джерело: [розроблено автором]

та перспективному періоді. В рамках моніторингу та аналізу рівня економічної безпеки підприємства необхідне використання системи показників і критеріїв як єдиної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки підприємства.

З метою досягнення найбільш високого рівня економічної безпеки підприємство має проводити роботу із забезпечення високого рівня безпеки основних функціональних складових. Структуру економічної безпеки підприємства можна подати у вигляді рис. 1.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства – сукупність основних напрямів економічної безпеки підприємства, які за своїм змістом істотно відрізняються один від одного. Функціональні складові економічної безпеки підприємства можна подати у вигляді табл. 1.

Поняттю «фінансова безпека» приділяють увагу такі вчені, як О. І. Барановський, І. О. Бланк, К. С. Горячева, Т. Ю. Загорельська, М. М. Єрмошенко, М. І. Камлик, В. А. Копилов, В. С. Сідак та інші [2, 3, 6]. *Фінансова безпека підприємства* – це такий стан підприємства, що характеризується збалансованістю і якістю різних фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовує підприємство, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток фінансової системи [2].

Інтелектуальна складова – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства. Головна умова забезпечення -здатність протистояти загрозам, за яких підприємство може зазнати суттєвих збитків, зниження темпів свого розвитку й зменшення капіталу [10].

Кадрова складова – наявність високоосвічених та кваліфікованих працівників, управлінського персоналу, відсутність масового відтоку фахівців, високий рівень їх підготовки [10].

Соціальна безпека підприємства має на меті не тільки його розвиток та реалізацію інтересів, а й задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників. Також створення систем взаємовигідних партнерських відносин, як між персоналом та керівництвом підприємства, також важливим аспектом є саме задоволення матеріальних потреб працівників, до яких відносять: забезпечення прожиткового мінімуму працівника, підтримка темпів зростання заробітної плати, соціальна захищеність працівника у разі нещасного випадку. Можна зазначити важливим аспектом рівень захищеності самого підприємства від зовнішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації його інтересів відповідно до суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі.

Теоретичні підходи до визначення поняття соціальної безпеки підприємства представлені у вигляді табл. 2.

Технічна складова – наявність високого технічного рівня виробництва: своєчасне виявлення загроз (стихійне лихо, пожежа, несанкціонований доступ на територію підприємства), виявлення протиправних дій з боку самих співробітників тощо [15].

Технологічна складова – високий технологічний рівень виробництва, що забезпечує конкурентоспроможність товарів і послуг та підприємства в цілому.

З точки зору науковця А. Штангрета, технологічна безпека підприємства повинна характеризуватися такими ознаками: якість і відповідність технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку; захищеність технологічної сфери від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз; здатність технологічної сфери забезпечувати високу конкурентоспроможність [16].

Таблиця 2

Теоретичні підходи до визначення поняття «соціальна безпека підприємства»

Автор	Визначення поняття	Ознака (характеристика)
Лугова В. М., Голубєва Т. В. [11, с. 70]	Створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних та нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства.	- взаємовигідні відносини на рівні підприємства між персоналом та керівництвом; - задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників.
Омельчук С. С. [12, с. 208]	Полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму працівникам підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників.	- забезпечення прожиткового мінімуму працівника; - підтримка темпів зростання заробітної плати; - відповідність системи оплати і мотивації кінцевим результатам діяльності підприємства.
Безбожний В. Л. [13, с. 29]	Стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі.	- захищеність підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз; - гармонізація та взаємоузгодження інтересів підприємства та інтересів працюючих.
Іляш О. І. [14, с. 58]	Стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам.	- взаємозв'язок людських корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей; - ефективне використання персоналу і його стабільне функціонування; - динамічний соціальний розвиток; - захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Джерело [11-14]

Юридична складова – усебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства, правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства [6].

Інформаційна складова – ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства, забезпечення захисту інформації, досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи усіх підрозділів [17].

Екологічна складова – дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля та руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан довкілля [17].

Силова складова – забезпечення фізичної та моральної безпеки персоналу підприємства, його капіталу і майна, комерційних інтересів [18].

Енергетична складова – захищеність енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань. Зовнішні загрози: брак зовнішніх і внутрішніх інвестицій (підвищення цін на енергоносії, слабка платоспроможність). Внутрішні загрози: неефективна організація виробничого процесу, недостатньо кваліфіковані працівники, високий ступінь спрацьованості основних засобів [19, с. 47].

В структурі економічної безпеки особливе місце займає *інноваційна складова.* На думку Ю.В. Краснощокової, в інноваційній безпеці вирішальною умовою вважається дотримання та реалізація інтересів підприємства, а така безпека безпосередньо спрямована на формування необхідних і достатніх умов для збільшення можливостей створення та використання інновацій з метою розроблення та впровадження конкурентоспроможності продукції й технологій на рівні світових стандартів [20, с. 177]. Поряд з цим Т.С. Максимова, О.В. Філімонова, К.В. Лиштван під інноваційною безпекою підприємства розуміють послідовну, заплановану, цілеспрямовану, комплексну діяльність підприємства щодо зміни кожного з елементів бізнесу певного підприємства, викликану попитом, обумовлену науково-технічним прогресом і спрямовану на діючу організаційну структуру, технологічні процеси, стиль і методи управління, продукцією, що випускається, джерела сировини й матеріалів, ринки збуту та ін. [21, с. 181]. Формування інноваційної політики на підприємстві здійснюється на основі трьох складових маркетингового забезпечення: 1) аналітико-стратегічної (дослідження ринку, аналіз та оцінка маркетингових можливостей підприємства, сегментація ринку і вибір цільових сегментів); 2) розроблення комплексу маркетингу; 3) організація та управління маркетингом [22].

Висновки з даного дослідження. Наукова новизна полягає в удосконаленні структури економічної безпеки підприємства в умовах кризи на основі виділення фінансової, інтелектуальної, кадрової, соціальної, технічної, технологічної, юридичної, інформаційної, екологічної, силової, енергетичної, інноваційної. Проведений аналіз комплексного вивчення структури показує, що для досягнення високого рівня економічної безпеки підприємство має забезпечувати структурну рівновагу основних функціональних складових.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що структура економічної безпеки підприємства виражається забезпеченістю підприємства якісними ресурсами, їх оптимальними запасами з урахуванням можливих ризиків господарської діяльності. При цьому всі ресурси повинні бути ефективно задіяні в рентабельне виробництво для забезпечення отримання прибутку та підтримки ліквідності підприємства. Це дозволить витримати цільові установки розвитку підприємства з точки зору економічної безпеки.

Надійна економічна безпека підприємства можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації. Це дозволить забезпечити оцінку перспективи зростання підприємства, розробити тактику і стратегію його розвитку, зменшити наслідки фінансової кризи та негативного впливу нових загроз і небезпек [23].)

Перспективою подальших досліджень є вдосконалення структури економічної безпеки підприємств за видами діяльності, розробка підходів до оцінювання рівня та оптимальної структури економічної безпеки підприємства.

Список літератури:

1. Череп А. В., Лубенець І. О. Концептуальні засади економічної безпеки підприємств: Вісник Запорізького національного університету № 1(5) – Запорізький національний університет, Україна – 2010 – С. 63-66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/062-66.pdf
2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). – К.: Національний торговельно-економічний університет. – 2004. – 759 с.
3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: Ника-центр, Эльг. – 2004. – 784 с.
4. Захаров О. І., Пригунов П. Я. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: Навч. посібник. – К., 2008. – 257 с.
5. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: Монографія / Кириченко О. А., Сідак В. С. та ін. – К.: Університет «Крок». – 2008. – 403 с.
6. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
7. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: Монографія. – К.: Книжкове вид-во НАУ. – 2007. – 436 с.
8. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
9. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности. – М. – 1997. – 233 с.
10. Дробний Б. М. Кадрова та інтелектуальна безпека підприємства // Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Economics/10_203131.doc. htm
11. Лугова В. М. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємства / В. М. Лугова, Т. В. Голубєва // Бізнесінформ. Економіка – 2011. – № 10 – С. 69-72.

12. Омельчук С. С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових / С. С. Омелянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. Т. 1. – С. 206-210.
13. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В. Л. Безбожний // СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 20 с.
14. Іляш О. І. Наукові передумови ідентифікації категорії «соціальна безпека регіону» / О. І Іляш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки – Сер. «Регіональна економіка». – 2010. – Вип. 7(27). Ч. 3. – С. 37-62.
15. Технічна безпека на підприємстві: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://informsvit.com.ua/news/nid438.html
16. Штангрет А. М. Ключові загрози забезпечення техніко-технологічної безпеки на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі України / А. М. Штангрет, О. М. Петрашова // Екон. вісн. ун-ту [Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди]. – 2011. – № 16/2. – С. 142-146.
17. Економіка підприємства. Підручник / За ред. А. В. Шегди, – К.: Знання, 2010. – 614 с.
18. Характеристика економічної безпеки підприємства в ситуаційному менеджменту: сутність, принципи організації та ключові завдання – Ситуаційний менеджмент: [Електронний ресурс] // Навчальні матеріали онлайн – Режим доступу:http://pidruchniki.com/11510513/menedzhment/harakteristika_ekonomichnoyi_bezpeki_pidpriyemstva_situatsiynomu_menedzhmentu_sutnist_printsipi
19. Методичні підходи до оцінки енергетичної безпеки підприємства // Забезпечення енергетичної безпеки України / Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ, 2003. – 264 с.
20. Краснощокова Ю. В. Інноваційна безпека підприємства як запорука конкурентоспроможності в умовах інтеграції: [Електронний ресурс] / Ю. В. Краснощокова // Управління розвитком. – 2011. – № 4(101) – С. 177-178. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uproz/2011_4/u1104kr4.pdf
21. Максимова Т. С. Формування інноваційної політики підприємства / О. В. Філімонова, К. В. Лиштван // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2(20). – С. 181-183.
22. Лошенюк І. Р. Механізм управління інноваційною маркетинговою діяльністю підприємства / І. Лошенюк // Вісник Хмельницького національного університет. Економічні науки. – 2010. – № 6. – Т. 4. – С. 99-101.
23. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.

Науменко Е.Ю.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СТРУКТУРА ЕКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация
В статье рассматривается структура экономической безопасности предприятия, определена сущность экономической безопасности предприятия, классифицированы и проанализированы существующие функциональные составляющие экономической безопасности предприятия. Рассмотрено главную цель каждой функциональной составляющей экономической безопасности предприятия. Проведен обзор теоретических подходов к определению понятия социальной безопасности предприятия разными авторами. Подробно рассмотрены аспекты функционирования системы экономической безопасности предприятия. Значительное внимание уделено инновационной составляющей экономической безопасности предприятия: рассмотрены три составляющие маркетингового обеспечения, благодаря которому осуществляется формирование инновационной политики на предприятии. Рассмотрен термин «инновация» и исследовано, что именно инновации положены в основу обеспечения инновационной составляющей системы экономической безопасности предприятия. Проведен обзор теоретических подходов к определению понятия инновационной безопасности предприятия разными авторами. Определены задачи, стоящие перед системой обеспечения экономической безопасности предприятия, предложены подходы к их решению.
Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, финансовая составляющая, социальная составляющая, кадровая составляющая, юридическая составляющая, инновационная составляющая.

Naumenko E.Yu.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»

THE STRUCTURE OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS

Summary
The structure of economic security of enterprise, certain essence of economic security, is examined in the article, the existent functional constituents of economic security of enterprise are classified and analysed. The primary objective of every functional constituent of economic security of enterprise is considered. The review of the theoretical approaches is conducted near determination of concept of social safety of enterprise by different authors. The aspects of functioning of the system of economic security of enterprise are considered in details. Considerable attention is spared to the innovative constituent of economic security of enterprise: it is considered by three constituents of the marketing providing, due to that forming of innovative politics comes true on an enterprise. The term «innovation» is considered and investigated, that exactly innovations are fixed in basis of providing of the innovative component system of economic security of enterprise. The review of the theoretical approaches is conducted near determination of concept of innovative safety of enterprise by different authors. Set tasks that stand before the system of providing of economic security of enterprise, offered approach to their solution.
Keywords: the economic security of the enterprise, the financial component, the social component, the staff component, the legal component, the innovation component.

УДК 338.3:331:621

ДИВЕРСИФІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УСПІШНО ФУНКЦІОНУЮЧОГО МЕХАНІЗМУ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Обелець Т.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Проведено дослідження, яке стосується розроблення та функціонування механізму формування та реалізації виробничої програми підприємств, який на основі диверсифікації виробничої програми, як ефективного заходу виробничо-економічної системи надасть змогу зважено приймати та ефективно реалізовувати управлінські рішення на мікрорівні, що сприятиме піднесенню економічної ефективності підприємства. Використання даних положень сприятиме формуванню сприятливого мікроклімату, отриманню підприємством конкурентних переваг у зовнішньоекономічній діяльності, сприятиме формуванню успішно функціонуючого механізму виробничої програми підприємства.
Ключові слова: стратегічне управління, диверсифікаційна діяльність, виробнича програма, виробнича діяльність, виробничо-економічна система.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення активізації виробничої діяльності в умовах формування загострених конкурентних переваг постає перед підприємствами як об'єктивна необхідність в створенні сприятливого конкурентного мікроклімату, застосування стратегічних підходів задля формування конкурентних переваг на світовому ринку. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробника сприятиме прискоренню ринкової трансформації підприємств, входженню до світових товарних ринків та створенню валютних резервів, необхідних для модернізації виробництва у посткризовому середовищі. Наявна потреба визначення напрямів економічного зростання підприємств та удосконалення виробничого механізму є основою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди науковців стосовно дефініції «диверсифікація» різняться: так Т. Рябова, І. Сергеєв [7] як одночасний розвиток не пов'язаних один із одним видів виробництв, розширення номенклатурі виробничої продукції та вид стратегії маркетингу, що направлений на розширення кількості сфер діяльності фірми на ринках нових продуктів, виробництво яких не пов'язане з основним виробництвом підприємства, В. Габаліс, О. Амуржуєв [2] розглядають диверсифікація виробництва (діяльності) як перехід від одностороннього, яке часто базується на лише одному продуктові виробничої структури, до багатопрофільного виробництва з широкою номенклатурою продукції, що випускається, В. Гончаров [3] – диверсифікація являє собою процес розширення товарної гами фірми з метою забезпечення більшої стабільності результатів й уникнення коливань в отриманні прибутку, Л. Лопатін [9] як стратегію зменшення

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Обелець Т.В., 2017

ризику фірми за допомогою розподілу інвестицій та інших ресурсів між кількома напрямами діяльності: виробництвом різноманітних товарів та наданням різних послуг, Г. Немченко [10] як форму організації виробництва, що характеризує одночасний розвиток різних видів підприємницької діяльності, І. Ансофф [1] розглядає термін, застосований до процесу перерозподілу ресурсів, що існують на даному підприємстві, в інші сфери діяльності, які істотно відрізняються від попередніх, В. Макаров [11] як інноваційний процес розширення активності підприємств і цілих галузей за рамки основного бізнесу з метою зменшення ризику, Р. Тян [12] розглядає розширення різновидів результатів діяльності, з якими підприємство виходить на ринок, а не різноманітних виробництв всередині підприємства, М. Корінько [6] як інноваційний процес різностороннього розвитку господарюючого суб'єкта шляхом перерозподілу ресурсів, проникнення в інші галузі виробництва та ринки нових товарів і послуг з метою зниження ризиків та збільшення доходу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак розроблені концепції, підходи щодо диверсифікаційної діяльності як засобу, через який досягається успішне функціонування виробничої програми не достатньо широко висвітлені та потребують більш ретельного дослідження. Удосконалення методики, яка базується на підходах до управління процесом диверсифікації виробничої програми підприємства сприятиме вирішенню проблеми економічного зростання підприємства. Оцінювання впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ надасть можливість сформувати успішно функціонуючий механізм формування та реалізації виробничої програми.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад стосовно механізму формування та реалізації виробничої програми.

Виклад основного матеріалу. Під диверсифікацію розуміють поширення господарської діяльності підприємства на нові сфери, зокрема, розширення номенклатури продукції, географічної сфери діяльності, що можуть не мати прямого виробничого зв'язку або функціональної залежності від основної діяльності підприємства.

Розвиток теорій інституціонально-інформаційної економіки, економіки знань, дає змогу порівняти диверсифікацію виробництва з визначенням інновацій.

Вважаємо, що до мотивів здійснення диверсифікації виробничої програми належать:

1. Внутрішні мотиви (прагнення синергії, скорочення витрат, придбання новітніх технологій, залучення висококваліфікованого персоналу, ефективних робочих відносин та ін.).

2. Зовнішні мотиви (нерівномірний розвиток галузей економіки, розвиток науково-технічного прогресу, падіння норми прибутку в традиційному виробництві, зміни у грошовій політиці держави та загальних темпах економічної активності, політичні чинники і рівень державного регулювання, розвиток процесів глобалізації, поточні зміни у конкретній галузі та ін.).

3. Мотиви менеджменту персоналу (соціальні, техніко-технологічні, наявність стратегічної мети здійснювати диверсифікацію шляхом злиття та поглинань інших підприємств, потреба збільшення розмірів підприємства, підвищення прибутків акціонерів, отримання прямих фінансових вигод, інвестування надмірних ресурсів та ін.).

4. Законодавчі мотиви (обумовлюються дією антимонопольного, податкового та митного законодавства).

На нашу думку поняття «диверсифікація виробничої програми» як процесу, належать такі:

– один з видів економічного процесу, що здійснюється суб'єктами господарювання;

– процес, основним змістом якого є розвиток декількох не взаємопов'язаних або обслуговуючих виробництв, розробка нових видів товарів, робіт, послуг;

– процес, основним суб'єктом якого виступає виробник товарів (робіт, послуг);

– процес, спрямований на досягнення визначених економічних інтересів;

– процес, який здійснюється суб'єктами господарювання безперервно;

– процес, який здійснюється під економічним регулюванням органів управління держави;

– процес, що відбувається в конкретних ринкових умовах.

На думку М. Д. Корінько диверсифікацію виробничої програми доцільно структурувати таким чином:

1 етап. Визначення системи економічних інтересів суб'єкта господарювання, що пов'язані з диверсифікацією.

2 етап. Визначення особливостей продукції, яку буде отримано підприємством в результаті диверсифікації.

3 етап. Виявлення ринкових чинників, що впливають на ефективність процесу диверсифікації.

4 етап. Визначення економічної ефективності від реалізації проекту диверсифікації виробничої програми підприємства. Методологічними засадами управління диверсифікацією виробничої програми підприємства доцільно вважати системний підхід до дослідження об'єкта, що доповнений принципами класифікації, методами фінансового аналізу, портфельного та маржинального аналізу. Використання методичних підходів до визначення кількісних та якісних показників на основі системного аналізу дозволяє реалізовувати описову, пояснювальну та прогнозну функції [4, с. 120]. Підприємство є відкритою виробничо-економічною системою, що має ієрархічну структуру, складається з взаємопов'язаних підсистем, через результати діяльності впливає на навколишнє середовище, яке в свою чергу впливає на підприємство як на споживача ресурсів.

На наш погляд до принципів диверсифікації виробничої програми, виробничо-економічної системи доцільно віднести такі:

1. Відсутність конфлікту між метою диверсифікації і глобальною метою виробничо-економічної системи.

2. Необхідність захисту отримано і сформованого капіталу, а вже потім розроблення напрямів його збільшення.

3. Урахування міжелементних зв'язків виробничо-економічної системи, їх взаємодії та особливостей.

4. Узгодження напряму диверсифікації з потребами ринку.

5. Доцільність технологічної сумісності та спадкоємності.

6. Максимально ефективне використання наявного трудового потенціалу.

За галузевим принципом диверсифікація поділяється на диверсифікацію виробництва і диверсифікацію номенклатури та асортименту товару.

Диверсифікація виробничої програми проводиться в таких формах:

– вертикальна – використання засобів збуту, надання різних послуг таких як ремонт, сервісне обслуговування;

– горизонтальна – одночасний випуск різних видів продукції та її оновлення з орієнтацією на різні категорії споживачів.

Вертикальна диверсифікація в машинобудуванні може бути представлена як диверсифікація видів діяльності, збуту та забезпечення. Горизонтальна диверсифікація виробничої програми підприємства поєднує корпоративну і концентричну форми. Основною ознакою даної форми диверсифікації є зміна або розширення існуючого виробництва продукції, що може проводитися як із зміною обраної спеціалізації, так і без такої.

Диверсифікація дає змогу сформувати систему ефективно працюючих промислових підприємств, які повинні адаптуватись та гнучко реагувати на відповідні зміни зовнішнього середовища з певним запасом фінансової міцності.

На основі вище зазначеного можна визначити дві групи методів диверсифікації:

– диверсифікація виробничої діяльності підприємства;

– диверсифікація через злиття та поглинання. Зовнішнє зростання передбачає об'єднання підприємств, пов'язаних або непов'язаних технологічним ланцюжком.

Непов'язана диверсифікація найчастіше означає інвестування ресурсів в галузі з високими темпами росту та високим рівнем ризику. Отже, з одного боку за допомогою диверсифікації розподіляються ризики інвестиційного портфелю, з другого – робота у нових сферах бізнесу пов'язана з високим рівнем ризиків. Таким чином, робота у традиційній сфері може бути більш прибутковою та менш ризикованою.

І. Ансофф вважає, що показники компаній однакові в стабільній економіці, але в періоди спаду кон'юнктури ринку синкретичні компанії дають кращі результати [1, с. 67].

В економічній системі застосовуються певні прийоми, на яких базуються методи диверсифікації виробництва, зокрема:

– нарощування експорту, навіть шляхом продажу продукції за демпінговими цінами;

– вторгнення на суміжні ринки, що раніше не були охоплені;

– сегментація товарного ринку;

– пристосування номенклатури та асортименту продукції до особливостей попиту платоспроможних покупців на внутрішньому ринку;

– вертикальна та горизонтальна інтеграція;

– створення власних збутових каналів;

– створення об'єднань підприємств.

В главі 12 Господарського Кодексу України об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до цього Кодексу та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав; утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання; є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Виділяють такі основні форми об'єднань підприємств: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, при цьому Господарський кодекс передбачає можливість утворення і інших форм об'єднань підприємств, передбачених законом.

Реалізація політики диверсифікації виробничої програми підприємства досить часто передбачає реструктуризацію підприємства або реінжиніринг бізнес-процесів, що полягає у здійсненні реорганізаційних заходів для приведення функціональних структур відповідно до розробленої стратегії розвитку виробничо-економічної системи.

Метою реструктуризації підприємства є поліпшення управління, підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності, зростання продуктивності праці, зниження витрат, поліпшення фінансових результатів діяльності виробничо-економічної системи.

Соціально-економічний ефект диверсифікації оцінюється, виходячи зі стану підприємства.

Можна погодитись з М.Д. Корінько, який вважає, що:

– суто теоретично найбільш ефективна стратегія концентрації діяльності;

– за рівних умов пов'язана диверсифікація має перевагу над непов'язаною (конгломератною);

– внутрішнє зростання є більш пріоритетним, ніж зростання через злиття та поглинання [6, с. 51].

На думку Ансоффа И. основою для отримання соціально-економічного ефекту від диверсифікації виробничої програми підприємства є:

1. Постійний пошук можливостей розподілу виробництв у наявних структурах, що дозволяє освоїти нові види бізнесу та спростити диверсифікацію.

2. Визначення слабких місць технологічного процесу та життєвого циклу товару.

3. Визначення економічного потенціалу нового бізнесу.

4. Використання практичного досвіду, накопиченого в основній сфері бізнесу.

5. Спрощення горизонтальних зв'язків між бізнес-одиницями, створення механізму корпоративної єдності [1, с. 167].

Основним змістом організаційно-економічного механізму є стратегічне управління диверсифікаційною діяльністю.

Висновки і пропозиції. За ефективної організації виробництва, при виваженому плануванні та прогнозуванні своєї діяльності через

застосування методів регулювання і стимулювання можливо досягти максимізації прибутків підприємства. Отже, розроблення та формування виробничої програми, що передбачає диверсифікацію виробництва, дає змогу промисловим підприємствам ефективно організувати процес управління виробничої діяльності, та забезпечити безперервний процес розширеного відтворення, підвищити ефективність операційної діяльності виробничо-економічної системи.

Список літератури:

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
2. Габаліс В. Диверсифікація в системі стратегічного планування промислового виробництва / В. Г. Габаліс, О. В. Амуржуєв // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса, 1998. – Вип. 2. – С. 212-218, с. 214; Экономика для всех. Популярный словарь / Под ред. О. В. Амуржуева. – М.: ОАО «Экономика», 1997. – 388 с., с. 83-84.
3. Гончаров В. Руководство для высшего управленческого персонала / В. Гончаров. – В 2-х томах (3-е доп. изд.). – Т. 1. – М.: МНИИПУ, 1998. – 816 с., с. 42.
4. Корінько М. Д. Диверсифікація як економічний процес / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – Вип. 4(70). – С. 48-53.
5. Корінько М. Д. Диверсифікація як економічна категорія / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки: Теорія і практика. – К.: Європейський університет, 2005. – Вип. 1. – 320 с., с. 118-131.
6. Корінько М. Д. Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи / М. Д. Корінько. – Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 488 с., с. 79.
7. Рябова Т., Сергеєв І. Большой коммерческий словарь / Под ред. Т. Ф. Рябовой. – М.: Редакция «Война и мир», 1996. – 400 с., с. 68.
8. Сергеев И. В. Экономика предприятия / И. В. Сергеев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 304 с., с. 73.
9. Лопатин Л. И. Экономико-математический словарь / Словарь современной экономической науки / Л. И. Лопатин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во «ABF», 1996. – 704 с., с. 124.
10. Немченко Г. И. Диверсификация производства. Благовещенск: АмурКНИИ, Дальневосточное отделение РАН, 1994. – 224 с., с. 23.
11. Макаров В. М. Инновационная сущность диверсификации планирования производства с учетом динамичного спроса / В. М. Макаров // Инновации. – 2002. – № 9-10. – С. 118-124.
12. Тян Р. Б. Планирование и контроль деятельности предприятий / Р. Б. Тян, В. А. Ткаченко // Учебник. – Днепропетровск: Наука и образование, 2003. – 300 с., с. 58.

Обелец Т.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ДИВЕРСИФИКАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАННЯ УСПЕШНО ФУНКЦИОНИРУЮЩЕГО МЕХАНИЗМА ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Проведено исследование, касающееся разработки и функционирования механизма формирования и реализации производственной программы предприятий, который на основе диверсификации производственной программы, как эффективного мероприятия производственно-экономической системы позволит взвешенно принимать и эффективно реализовывать управленческие решения на микроуровне, что будет способствовать повышению экономической эффективности предприятия. Использование данных положений будет способствовать формированию благоприятного микроклимата, получению предприятием конкурентных преимуществ во внешнеэкономической деятельности, способствовать формированию успешно функционирующего механизма производственной программы предприятия.
Ключевые слова: стратегическое управление, диверсификационная деятельность, производственная программа, производственная деятельность, производственно-экономическая система.

Obelets T.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»

DIVERSIFICATION ACTIVITY AS A MEANS OF FORMING A SUCCESSFUL FUNCTIONAL MECHANISM OF THE PRODUCTION PROGRAM OF THE ENTERPRISE

Summary
A study was carried out on the development and functioning of the mechanism for the formation and implementation of a production program of enterprises, which, on the basis of diversification of the production program, as an effective measure of the production-economic system, will allow us to weavily accept and effectively implement management solutions at the micro level, which will promote the economic efficiency of the enterprise. The use of these provisions will contribute to the formation of a favorable microclimate, gaining competitive advantages for the enterprise in foreign economic activity, and will contribute to the formation of a successful functioning mechanism of the enterprise's production program.
Keywords: strategic management, diversification activity, production program, production activity, production-economic system.

УДК [336.717:343.35]

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ В УМОВАХ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Попова Л.М., Піскун М.І.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті перераховано основні показники для характеристики фінансової діяльності банків. Крім того, досліджено сучасний фінансовий стан національних банків та проаналізовано проблеми, з якими стикаються банки у ході своєї діяльності. Авторами виділено особливості функціонування банків у країнах з розвиненою економікою та українських банків. У статті наголошено на тому, що значний вплив на функціонування банків справляє тіньова діяльність, яка пронизала всі сфери економічної діяльності та набрала чималі масштаби. Авторами зроблено висновок про необхідність виваженої державної політики в напрямі детінізації економіки для налагодження ситуації в банківській сфері та стабілізації економіки країни в цілому.
Ключові слова: фінансова діяльність банків, банківська система, тінізація економіки, заходи з детінізації економіки.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки України важливе значення має стан банківської системи, оскільки саме банки є одним із головних джерел інвестування фінансових ресурсів в економіку країни. А забезпечення стабільної фінансової діяльності банків – це одне з першочергових завдань, яке необхідно вирішити на шляху інтеграції України до Європейського економічного простору. Однак в умовах економічної кризи тінізація економіки пронизала всі сфери господарювання, у тому числі і банківську сферу, що потребує вирішення більш глобальних проблем для забезпечення стабільності та нормального функціонування не тільки банківської системи, а й національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан фінансової діяльності банків України та банківської системи в цілому, завжди привертав увагу провідних науковців та фахівців. Проблеми, які виникають в даній сфері на кожному етапі розвитку фінансової системи, є досить актуальними. Зокрема, питання, присвячені впливу банківської системи на економіку України, розглянуті в працях таких авторів, як С. Герасимова, Л. Гриценко, І. Кравченко, В. Масленіков, М. Омельянович, Д. Шараєвський та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однак, проблеми впливу тінізації економіки на фінансову діяльність банків досі не досліджено в повному обсязі та потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану фінансової діяльності банків в умовах тінізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Огляд методичної літератури з аналізу банківської діяльності та ознайомлення з практикою безпосередньо в банках свідчить, що на сьогодні єдина система показників, які в узагальнюючому вигляді характеризують їх фінансовий стан, остаточно ще не склалася. Кожний банк використовує свої самостійно розроблені методики, що включають різні показники, які часто суттєво різняться. Більшість методик поєднує чотири групи показників, що дають можливість оцінити фінансовий стан банку виходячи із:
– оцінки фінансової стійкості;
– оцінки ділової активності;
– оцінки ліквідності;

© Попова Л.М., Піскун М.І., 2017

– оцінки ефективності управління [1].

Оціночні показники являють собою коефіцієнти, що розраховуються на основі даних балансу комерційного банку та звіту про прибутки і збитки. Національний банк України рекомендує при визначенні узагальнюючої оцінки фінансового стану банку використовувати загальновідому систему «CAMEL».

НБУ у своєму звіті про фінансову стабільність надав характеристику фінансовій діяльності банків України за 2016 рік. Так, збитки банків у 2016 році значно зменшилися, незважаючи на скорочення операційного прибутку, основним фактором чого стало зниження відрахувань у резерви під проблемні активи. Зменшення відрахувань до резервів, за даними НБУ, дало змогу банкам поліпшити фінансовий результат і вийти на прибуток у травні 2016 року уперше за багато місяців, хоча це не переросло у стійку тенденцію. НБУ зазначило, що прибутки були дуже волатильними через те, що окремі великі банки формували резерви під проблемні кредити, перебуваючи на останньому етапі цього процесу. Формування резервів значно зросло у вересні 2016 року, тож у підсумку за 9 місяців банки отримали збитки на суму 11,6 млрд. грн. [2].

За даними аналітичного огляду банківської системи України Національним рейтинговим агентсвом «Рюрік» за підсумком 2016 року доходи банків України, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, знизилися на 4,3% і становили 190,69 млрд. грн., в той час як витрати зросли на 31,7% – до 350,08 млрд. грн. Фінансовий результат діяльності банківської системи України за підсумком 2016 року був від'ємним та склав (-)159,39 млрд. грн. (за 2015 р. – (-)66,60 млрд. грн.) (табл. 1).

Зменшення доходів протягом 2016 року порівняно з відповідним періодом минулого року пов'язане, в першу чергу, з отриманням збитків від торговельних операцій (за рахунок збитків від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами) та скороченням процентних доходів, обсяг яких порівняно з відповідним періодом минулого року скоротився на 62% та станом на 01.01.2017 р. відповідав 8,24 млрд. грн.

Крім того, обсяг збитків банківської системи України за 2016 року значно перевищив аналогічний показник 2015 року, переважно внаслідок вагомого зростання сум відрахування в резерви протягом IV кв. 2016 року (до 198,31 млрд. грн.), зумовленого виконанням плану врегулювання діяльності ПАТ КБ «Приватбанк» в межах процесу націоналізації установи.

За підсумком 2016 р. 31 з 93 функціонуючих банків отримав збитки на загальну суму 169,3 млрд. грн. З цієї суми майже 80% (135,3 млрд. грн.) припадає на ПАТ КБ «Приватбанк». Інші банківські установи, що завершили звітний період з додатнім результатом діяльності, отримали сукупно 10,82млрд.грн. прибутку. Окрім ПАТ КБ «Приватбанк» до трійки найбільш збиткових за результатами 2016 р. увійшли ПАТ «Укрсоцбанк» та ПАТ «ВТБ банк». Серед найбільш прибуткових за підсумком минулого року банків були виключно іноземні фінансові установи – Райффайзен Банк Аваль, Сітібанк та ОТП Банк. На топ-3 найбільш прибуткові банки за підсумком 2016 р. припадало 57,5% загального обсягу прибутку, отриманого банківською системою України [3].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, станом на 01.10.2016 р. відзначається зростання частки простроченої за-

Таблиця 1

Основні показники результатів діяльності банківської системи України, млн. грн.

Показник	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.04.2016	01.07.2016	01.10.2016	01.01.2017
Чистий процентний дохід	49 051	54 086	39 066	10 217	21 490	32 678	44 169
Чистий комісійний дохід	20 999	23 387	22 568	5 668	11 348	18 181	24 180
Результат від торговельних операцій	3 304	15 511	21 490	-3 769	-1 837	4 749	8 243
Чистий операційний дохід від основної діяльності	**73 354**	**92 984**	**83 124**	**12 116**	**31 001**	**55 608**	**76 592**
Чистий інший операційних дохід	-7 207	-5 486	-3 424	266	-1 799	-3 091	-1 315
Чистий операційний дохід	66 147	87 498	79 700	12 382	29 202	52 517	75 277
Інший дохід	5 566	5 064	4 577	880	2 129	4 202	5 674
Загальні адміністративні витрати	40 672	44 614	36 742	9 170	18 453	28 301	39 356
Відрахування в резерви	27 975	103 297	114 541	11 335	21 969	37 512	198 310
Податок на прибуток	1 630	-2 383	-406	-309	-1 176	-1 180	-418
Фінансовий результат поточного року	**1 436**	**-52 966**	**-66 600**	**-8 011**	**-9 183**	**-11 627**	**-159 387**
Коефіцієнт ефективності діяльності	138,43%	154,48%	167,14%	102,18%	129,95%	150,95%	152,34%
Загальні адмін. витрати / валовий дохід	24,08%	21,22%	18,45%	21,43%	20,97%	20,20%	20,64%
ROA	0,12%	-4,07%	-5,46%	-2,48%	-2,48%	-2,48%	-2,48%
ROE	0,81%	-30,46%	-51,91%	-26,56%	-26,56%	-26,56%	-26,56%

Джерело: [3]

боргованості за кредитами – 25,3% від загальної суми кредитів, наданих банками, порівняно з 19,9% станом на 01.10.2015 р. Цей факт також свідчить про напружену ситуацію у банківському секторі [4].

Доцільно зазначити, що здоров'я економіки і добробут суспільства безпосередньо залежать від рівня організації роботи фінансово-кредитної системи, її стабільності і гнучкості. Чим дешевше кредити і простіше до них доступ для бізнесу і споживачів, тим більш розвиненою є економіка.

У країнах з розвиненою економікою процентні ставки для бізнесу не перевищують 10% річних. При цьому кожен вид бізнесу вимагає фінансування на різні періоди часу. Так звані довгі гроші (кредити на термін більше п'яти років) необхідні для переозброєння економіки, інфраструктурних, наукомістких і капіталомістких проектів. Вони набагато дешевше короткострокових. Відсоткова ставка часто не перевищує 2% річних, адже інакше підприємство було б не в змозі повернути довгий кредит. Процентні ставки за залучення грошей в розвинених країнах на дуже низькому рівні – не перевищують 1% річних. А наприклад, в Швейцарії сам клієнт іноді повинен платити банку за збереження його коштів [5].

В Україні відсоткові ставки за кредити на високому рівні, а з огляду на підвищення ризиків, «довгих» грошей просто немає. Така ситуація ставить країну в «незручне» становище: переозброєння економіки і розвиток наукомістких і капіталомістких галузей практично неможливо. Економіка в такому положенні приречена на животіння. Ніякі реформи не можуть бути успішними, якщо не дбати про стабільність фінансово-кредитної системи.

Головними причинами такого удару по економіці стали штучна і різка девальвація гривні за період 2014-2015 рр. і оголошена «чистка» банків. При цьому за межею бідності опинилося 80% населення. Саме ця ситуація в кредитній системі країни призводить до зубожіння громадян і подальшого поглиблення економічної кризи. Порівняння економічних показників України з іншими країнами вражає. Рівень ВВП в Україні в 2016 році склав $83,2 млрд, а в країні, що знаходиться на останньому місці двадцятки найрозвиненіших країн світу – Бельгії, – $465,2 млрд. У 5,6 разу вище, ніж у нас. При цьому Бельгія менше як в плані території, так і населення. Не кажучи вже про те, наскільки Україна перевершує цю маленьку країну в питанні природних ресурсів [5].

Важливим є той факт, що значний вплив на функціонування банків справляє тіньова діяльність, яка пронизала всі сфери економічної діяльності та набрала чималі масштаби. І хоча рівень тіньової економіки у фінансовій та страховій діяльності у 2016 році зменшився порівняно 2015 роком на 2 в.п. до 56% від ВДВ (рис. 1), однак залишається достатньо високим [4]. Дані наведно без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя, частини зони проведення АТО.

Доцільно відзначити, що інтегральний показник рівня тіньової економіки протягом останніх років хронічно підвищувався: в 2012 році він становив 32%, в 2013-му – 35%, а за підсумками 2014 року його значення перевищило 40% [6]. У 2015 році рівень тіньової економіки склав 40% від обсягу офіційного ВВП, і лише у 2016 року – 35% від офіційного ВВП [4].

Масовий відтік депозитів з банків, а також виведення капіталів представниками попередньої влади і багатьма підприємствами погіршили ситуацію.

Один з методів, що застосовуються Мінекономіки для оцінки тінізації, базується на порівнянні показників роздрібного товарообігу і витрат громадян на покупку товарів і послуг. Велика частка тіні в Україні припадає на великий і дуже великий бізнес. Ідентична ситуація склалася у малому та середньому бізнесі. При чому, обсяги тінізації оцінити надзвичайно складно.

Нові можливості для тіньовиків відкрила війна. В окупованій частині регіону відсутній фіскальний контроль – податківці безсилі перевірити достовірність податкової звітності, що надходить із зони АТО. Зустрічні податкові звірки зараз також неможливі. Адже саме вони були найбільш ефективним інструментом виявлення податкових ям, «партизанів» і інших схем податкової оптимізації. Зараз бізнесу досить включити в оптимізаційних схему одне-два підприємства з охоплених

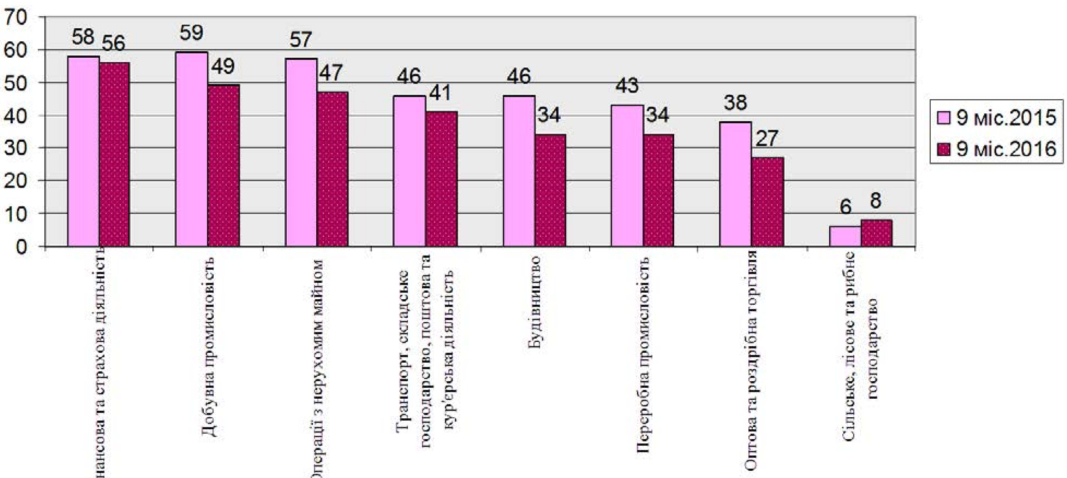

Рис. 1. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного ВДВ відповідного виду економічної діяльності

Джерело: [4]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

війною міст, і довести їх участь в податкових махінаціях буде практично неможливо.

Ресурси, які фінустанови могли направити на кредитування економіки і реального сектора, обивателі конвертують в долари і складають «під матраци». А це означає, що у найближчі місяці в банки ці гроші не повернуться, що вплине на подальший спад виробництва та сповільнення економіки.

Зростання доларизації також тягне за собою розвиток тіньового сектора. Валютним «налом» запасаються і підприємства, що працюють в тіні, і багато імпортерів. Компаніям, які платять зарплати «в конвертах», валюту поставляють оптові міняйли, а конвертацією та обналу займаються тисячі фірм-одноденок. Розрахунки в багатьох сферах проводяться або в доларах США, або в гривневому еквіваленті за чорним курсом [6].

Висновки та пропозиції. Таким чином, щоб налагодити ситуацію в банківській сфері та стабілізувати економіку країни в цілому, потрібна виважена державна політика з усім комплексом заходів.

По-перше, це має бути відновлення довіри до банківської системи, що, перш за все, повязано з детінізацією національної економіки.

По-друге, виконання судовою системою своїх функцій, адже в країні фактично існує судовий «параліч» та блокування виконання навіть вже існуючих судових рішень бездіяльною виконавчою службою.

По-третє, відновлення кредитних портфелів банків, що також зруйновані в результаті «чистки». Це також є прямим джерелом повернення коштів, втрачених в банках клієнтами на депозитах і рахунках.

По-четверте, податкове сприяння малому та середньому бізнесу. Необхідно надавати податкові пільги підприємствам, що відкриваються, наукомістким галузям, тим, хто здійснює технічне переоснащення, впроваджує нові технології.

По-п'яте, заохочення банків з іноземним капіталом шляхом лібералізації умов бізнесу в Україні. На сьогодні такі банки в значній мірі допомагають українській економіці виживати. Це свого роду острівці стабільності на банківському ринку, до яких не застосовуються корупційні методи Центробанку (як це буває з українськими банками). Їх роль сьогодні величезна. Вони продовжують кредитувати і обслуговувати українські підприємства, коли бути клієнтом українських банків просто небезпечно (незалежно від розмірів).

По-шосте, підтримка державними банками регіональних і загальнодержавних програм, що стимулюють розвиток економіки, самоврядування. Подальше і поступове зняття валютних обмежень, для лібералізації експортно-імпортних операцій та інші заходи.

Доцільно зазначити, що комплексне виконання цих заходів безумовно призведе до зниження корупції та поверне економіку з тіні в легальне русло.

Список літератури:

1. Герасимович А.М. Аналіз банківської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studentbooks.com.ua/content/view/312/54/1/3/
2. Звіт про фінансову стабільність // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104
3. Аналітичний огляд банківської системи України за результатами 2016 року // Національне рейтингове агентсво «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf
4. Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2016 року / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki
5. Невмержицкий Евгений. Когда Украина прекратит «проедать» миллиардные кредиты? // Национальный антикоррупционный портал «Антикор» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://antikor.com.ua/articles/169793-kogda_ukraina_prekratit_proedatj_milliardnye_kredity
6. Экономические прогнозы – 2015: тенизация, турбулентность и перераспределение рынков // Национальный антикоррупционный портал «Антикор» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://antikor.com.ua/articles/29635-ekonomicheskie_prognozy__2015_tenizatsija_turbulentnostj_i_pereraspredelenie_rynkov

Попова Л.Н., Пискун М.И.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ФИНАНСОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье перечислены основные показатели для характеристики финансовой деятельности банков. Кроме того, исследовано современное финансовое положение национальных банков и проанализированы проблемы, с которыми сталкиваются банки в ходе своей деятельности. Авторами выделены особенности функционирования банков в странах с развитой экономикой и украинских банков. В статье отмечено, что значительное влияние на функционирование банков производит теневая деятельность, которая пронизала все сферы экономической деятельности и набрала немалые масштабы. Авторами сделан вывод о необходимости взвешенной государственной политики в направлении детенизации экономики для налаживания ситуации в банковской сфере и стабилизации экономики страны в целом.
Ключевые слова: финансовая деятельность банков, банковская система, тенизация экономики, меры по детенизации экономики.

Popova L.M., Piskun M.I.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

FINANCIAL ACTIVITIES OF BANKS IN THE CONDITIONS OF SHADOW ECONOMY

Summary
The article listed the main indicators for the characteristics of the bank activity. In addition, the article studied current financial condition of national banks and analyzes the challenges faced by banks in the course of their activities. The authors highlighted the peculiarities of banks in advanced economies and Ukrainian banks. The article stressed that the shadow activity gives the significant impact on the operation of banks and that the shadow activity permeates all spheres of economic activity and has considerable scale. The authors concluded that there is need in a balanced public policy towards shadow economy to establish the situation in the banking sector and stabilize the economy as a whole.
Keywords: financial activities of banks, banking, shadow economy, measures for reducing the shadow economy.

УДК 658.511.2

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Потапова Н.О., Головко Д.С.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто трактування поняття «запаси» вітчизняними та іноземними науковцями, охарактеризовано основні системи управління запасами, виокремлено їх переваги та недоліки. Досліджено теоретичні та практичні аспекти організації та оптимізації системи управління виробничими запасами сільскогосподарського підприємства завдяки застосуванню економіко-математичного моделювання. На основі досліджуваної інформації визначено основні проблеми та внесено пропозиції щодо їх вирішення.
Ключові слова: запаси, виробничі запасами, система управління запасами, формування запасу ресурсів.

Постановка проблеми. Стрімкі економічно-політичні перетворення, невизначеність, жорстка конкуренція, обмеженість фінансових, матеріальних, кваліфікованих трудових ресурсів потребують пошуку нових підходів до управління матеріальними ресурсами, центральне місце у структурі яких посідають виробничі запаси. За умов нестабільної ситуації на ринку підприємства змушені шукати шляхи підвищення ефективності використання внутрішніх ресурсів з метою успішного функціонування [1, с. 351]. Основу ефективного функціонування підприємства на ринку створює раціональне використання матеріальних ресурсів, невід'ємною складовою якого є підвищення ефективності управління виробничими запасами. Пошук ефективних шляхів оптимізації запасів дасть змогу суттєво зменшити витрати, підвищити ефективність та забезпечити отримання максимального прибутку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність поняття запасів досліджували в своїх працях вітчизняні і зарубіжні автори: Е.А. Зінь, В.А. Козловський, Э.А. Козловська, Н.Т. Савруков, В.А. Савкович, З.Б. Живко, М.О. Живко, І.Ю. Живко, Г.М. Давидов, Л.П. Кулаковська Ю.В. Піча, Г.В. Нашкерська, Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева, О.В Посилкіна, Р.В Сагайдак-Нікітюк, О.В Доровський, Г.В. Кубасова, В.О Василенко, Т.І. Ткаченко, С.В. Мочерний.

Вирішенню проблем управління запасами, їх обліку та аналізу присвятили поглиблену увагу економісти Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.С. Лень, Х.Й. Фольмут.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усі системи управління виробничими запасами орієнтовані на критерій бездефіцитності. Основна вимога для визначення розміру запасів по цих методах формулюється як досягнення безперервності господарського процесу, але безвідносно до значення цільової функції сільськогосподарського підприємства як економічної системи. В той же час відсутнє врахування залежності при визначенні параметрів управління запасами між їх рівнем, структурою, розміщенням, джерелами фінансування і значенням цільової функції економічної системи складає основний методологічний недолік традиційних систем управління.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних аспектів організації системи управління виробничими запасами сільськогосподарського підприємства та визначення пріоритетних напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі економічного розвитку агропромисловий

© Потапова Н.О., Головко Д.С., 2017

сектор є однією з найважливіших ланок економічної системи України про що, в першу чергу, свідчить динаміка зайнятості населення у галузях агропромислового комплексу. Так відсоток зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві у загальній структурі зайнятого населення зріс з 17,2% у 2012 році до 17,5% у 2015 році [2].

Сільськогосподарські підприємства, здійснюючи виробничо-господарську діяльність, використовують в процесі формування кінцевого продукту, виробничі запаси, які займають велике місце в оборотному капіталі та входять до вартості власного капіталу. Вони з одного боку забезпечують постійність, безперервність та ритмічність діяльності підприємства, гарантують його економічну безпеку, з іншого – від якісної поінформованості про їх наявність та рух, організації їх обліку та аналізу залежить точність визначення прибутку підприємства, його фінансовий стан, конкурентоспроможність на ринку та в цілому ефективність роботи підприємства.

Бухгалтерський облік виробничих запасів, визначення їх сутності, складу та порядку оцінки регламентується в Україні Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», П(С)БО 9 «Запаси», Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського облік активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 [4, 6, 7, 10]. Крім того багато вчених – економістів присвятили свої праці дослідженню поняття «запаси» (табл. 1).

Аналізуючи вищевикладене, постає питання вибору найбільш вдалого визначення запасів і його уточнення. Отже запаси – це матеріальні ресурси (засоби виробництва, предмети споживання, інші цінності), необхідні для забезпечення розширеного відтворення, обслуговування сфери нематеріального виробництва та задоволення потреб населення, які зберігаються на складах або в інших місцях з метою їх наступного використання.

Одним з важливих чинників підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності є раціональне управління матеріальними запасами. Актуальність оптимізації матеріальних запасів сільськогосподарського підприємства і управління ними обумовлена тим, що стан запасів значно впливає на конкурентоспроможність підприємства, його фінансовий стан і результати діяльності. У сучасній ринковій економіці підвищення ефективності управління матеріальними запасами досягається за рахунок впровадження логістичної концепції, що передбачає інтегрований підхід до управління запасами в логістичній системі.

Управління запасами підприємств сільського господарства полягає в тому, щоб зменшити запаси до розумного мінімуму, який забезпечує безперервність процесу виробництва, та знизити витрати, пов'язаних з їх утриманням. Напевно, немає такого підприємства, відзначає Бутинець Ф. Ф., яке в процесі господарської діяльності не здійснювало б операцій із запасами [5, с. 55]. Більш того, на більшості підприємств запаси складають значну частину оборотних активів, відображених в балансі. Від того, наскільки вірно ведеться складський облік запасів та бухгалтерський облік їх вартості, багато в чому залежить правильність відображення фінансового положення підприємства і його прибутку.

Управління запасами сільскогосподарського підприємства обумовлює здійснення наступних процесів [9, с. 12]: визначення операційних цілей управління запасами; планування потреби в запасах; організацію роботи складських працівників; розстановку і налагодження взаємодії працівників, їх мотивацію шляхом створення оптимальних умов праці та відпочинку; виплати належної заробітної плати та премій; налагодження зв'язків із постачальниками і споживачами; контроль виконання замовлень та утримання запасів на підприємстві; просування запасів по логістичному ланцюгу з метою задоволення по-

Таблиця 1

Трактування поняття «запаси» в деяких нормативних документах та наукових джерелах

Автори	Зміст поняття
П(С)БО 9 «Запаси»	Запаси – активи, які: 1) утримуються для подальшого продажу (розподілу, передачі) за умов звичайної господарської діяльності; 2) перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; 3) утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством/установою.
Давидов Г. М.	Запаси – це активи, які: 1) утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; 2) перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; 3) утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством.
Козловський В. А., Козловська Е. А., Савруков Н. Т.	Запасом є будь-який ресурс, який використовується для того, щоб задовольнити поточну або майбутню потребу (заготовки та вихідні матеріали, напівфабрикати, що перебувають у виробничому процесі і готові вироби).
Посилкіна О. В., Сагайдак-Нікітюк Р. В., Доровський О. В., Кубасова Г. В.	Запаси – це матеріальні ресурси, які знаходяться на різних стадіях виробництва і збуту, тобто це сукупність сировини, основних і допоміжних матеріалів та інших товарів, які очікують входження у процес виробничого споживання, або готової продукції, яка очікує відвантаження споживачу.
Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.	Запаси – матеріальні цінності, оборотні кошти у вигляді сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів, готової продукції, які не використовуються в даний момент у виробництві, що зберігаються на складах або в інших місцях і призначені для наступного використання.

Джерело: [11, с. 158]

треб виробництва і споживачів готової продукції за оптимальних логістичних витрат.

Система управління виробничими запасами на підприємствах сільського господарства виконує цілий комплекс взаємообумовлених функцій [8, с. 71]: розробка норм запасів по всій номенклатурі матеріалів, які використовуються на підприємстві; правильне розміщення запасів на складах; організація діючого оперативного контролю за рівнем запасів і прийняття мір для підтримки їх стану; створення необхідної матеріальної бази для розміщення запасів і забезпечення кількісного і якісного зберігання.

Система управління запасами – сукупність правил і показників, які визначають момент часу та обсяг закупівлі продукції для поповнення запасів. Вона реалізує організаційну структуру і поточну політику безперервної роботи підприємства.

Системи управління запасами характеризуються наступними параметрами [12, с. 315-316]: точка замовлення – мінімальний (контрольний) рівень запасів продукції, за умови досягнення якого необхідно їх поповнення; нормативний рівень запасів – розрахункова величина запасів, яка досягається під час чергової закупівлі; обсяг окремої закупівлі; частота здійснення закупівель – тривалість інтервалу між двома можливими закупівлями продукції, тобто періодичність поповнення запасів продукції; поповнювана кількість продукції, за якої досягається мінімум витрат на зберігання запасу згідно із заданими витратами на поповнення і заданими альтернативними витратами інвестованого капіталу.

Вибір сільськогосподарським підприємством системи управління запасами повинен відбуватися на підставі комплексного аналізу наступних обставин: якщо витрати на управління запасами незначні, слід застосовувати систему з певним рівнем запасів; більш краща система з постійним рівнем замовлення, якщо витрати на управління запасами незначні; якщо постачальник застосовує обмеження на найменший розмір партії, бажано застосовувати систему з певним розміром замовлення, тому що легше один раз збалансувати певний розмір партії, ніж постійно підлагоджувати його змінне замовлення; більш кращою є система з постійним рівнем запасів, якщо обмеження пов'язані з вантажопідйомністю транспортних засобів; якщо поставка товарів відбувається у встановлений термін, більш краща

Таблиця 2

Характеристика основних систем управління запасами

Система	Регулюючі параметри	Оцінка параметру
1. Система з фіксованим розміром замовлення	Точка замовлення	Фіксований рівень запасу, при зниженні до якого організовується наступне постачання
	Розмір замовлення	Незмінний
2. Система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями	1. Максимальний рівень запасу	Незмінний. Величина замовлення визначається як різниця між максимально бажаним та поточним запасом
	2. Інтервал часу між постачаннями	Незмінний
3. Система «максимум – мінімум»	1. Мінімальний рівень запасу	Замовлення виконуються, якщо запаси під час перевірки менші мінімуму
	2. Максимальний рівень запасу	Незмінний
	3. Інтервал часу між постачаннями	Незмінний
4. Система з встановленою періодичністю поповнення запасів до постійного рівня	1. Точка замовлення	Пороговий рівень запасу – рівень запасу при досягненні якого здійснюється наступне замовлення до максимального рівня

Джерело: розроблено авторами на підставі [9, с. 25-27]

Таблиця 3

Переваги та недоліки застосування основних систем управління запасами в сільськогосподарських підприємствах

Система	Переваги	Недоліки
1. Система з фіксованим розміром замовлення	- легкість в застосуванні при управлінні багатономенклатурними запасами; - наявність запасів дає можливість використання їх в будь-який момент при зміні агротехнічних строків.	оскільки наступне замовлення організовується при зниженні фіксованого рівня запасу та не враховує сезонний характер виробничого процесу
2. Система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями	- фіксований інтервал між замовленнями можна визначити, враховуючи сезонність; - легкість в застосуванні при управлінні багатономенклатурними запасами.	погодно-кліматичні умови призводять до варіювання агротехнічних строків
3. Система «максимум – мінімум»	-	- запаси замовляються, якщо вони менше мінімального рівня; - не враховують сезонність виробничого процесу; - є більша складність управління багатономенклатурними запасами.
4. Система з встановленою періодичністю поповнення запасів до постійного рівня	встановлення порогового рівня запасу та змінного інтервалу між замовленнями дає змогу враховувати сезонний характер виробничого процесу	є більш складним управління багатономенклатурними запасами

Джерело: розроблено авторами на підставі [9, с. 25-27]

система з постійним рівнем запасів; якщо потрібно швидко реагувати на зміну збуту, часто вибирається система з постійним рівнем і система із двома рівнями.

Найчастіше в господарській практиці застосовуються такі технологічні системи управління запасами: система управління запасами з фіксованим розміром замовлення (модель економічного розміру замовлення або Q-модель); з фіксованим інтервалом часу між замовленнями (періодична модель, або модель періодичного контролю, або P-модель); система з встановленою періодичністю поповнення запасів до встановленого рівня; система «максимум-мінімум». Кожна з перелічених систем має цілий ряд унікальних рис, які визначають специфіку їх реалізації (табл. 2).

Раціонально організована система управління запасами дає змогу організувати облік належного рівня запасів, прогнозувати розміри споживання, установити розміри максимального та гарантійного (страхового) рівня запасу, визначити точку замовлення, його оптимальний розмір та інтервал часу між замовленнями з урахуванням можливості затримки у постачанні. В той же час менеджмент сільськогосподарської компанії повинен враховувати особливості практичного втілення кожної системи управління запасами у своїй господарській діяльності (табл. 3).

В узагальненому вигляді процес стратегічного управління запасами сільськогосподарського підприємства можна представити у вигляді блок-схеми (рис. 1).

Функціональна роль запасів в найзагальнішому вигляді полягає в забезпеченні безперервності господарського процесу. Просторова і часова розосередженість елементів виробництва, різний рівень технічного оснащення, диспропорції між елементами господарського процесу є закономірністю розвитку сучасного виробництва.

Для згладжування різких коливань інтенсивності і забезпечення стабільного, стійкого за деякими параметрами господарського процесу потрібний певний запас ресурсів, формування якого пов'язане з додатковими витратами. Тому

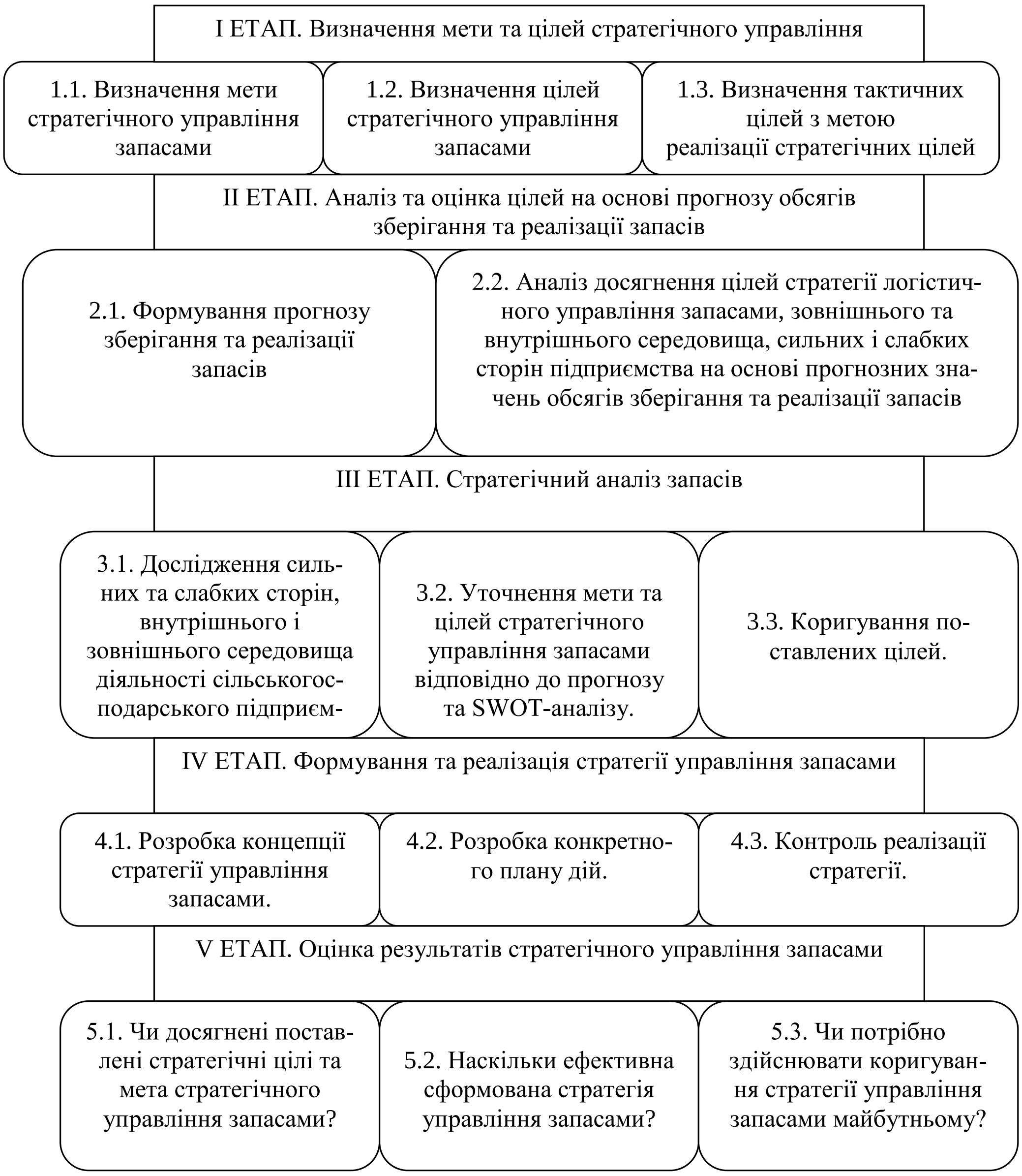

Рис. 1. Алгоритм стратегічного управління запасами в сільськогосподарських підприємствах

Джерело: розроблено авторами на підставі [3, с. 246]

вимагається з усіх можливих стратегій управління вибрати таку, при якій цільова функція при заданих обмеженнях досягає оптимуму.

Формування запасу ресурсів на підприємстві сільського господарства пов'язане з появою специфічних витрат по забезпеченню безперервності господарського процесу. До таких витрат відносяться наступні витрати: адміністративні витрати, пов'язані з формуванням запасів, транспортні по доставці ресурсів від постачальника, якщо ці витрати не входять в ціну ресурсу; по оплаті складської націнки при складській формі постачання; витрати, пов'язані з розвантаженням ресурсу, його прийманням, складуванням, витрати зберігання ресурсу, у тому числі поточні витрати на підтримку складу в робочому стані (опалювання, освітлення, вентиляція, ремонт і т.д.), оплата праці працівників складу, амортизація складських приміщень, втрати, пов'язані з природними нестачами і втратою споживних властивостей за період зберігання, витрати по збереженню споживних властивостей ресурсу і його складській переробці, витрати, пов'язані з обліком і інвентаризацією запасів даного ресурсу, витрати по транспортуванню ресурсу всередині підприємства.

Вказані витрати по формуванню і зберіганню запасу прийнято ділити на постійну і змінну частину. Постійна частина витрат не залежить від рівня запасу, якщо його розмір відповідає нерівності:

$$0 \le X_i \le X; Z(X_i) = \begin{cases} Z_1 + h_1 X_i & 0 < X_i \le X \\ Z_1, & X_i = 0 \end{cases}, \quad (1)$$

де X – максимально можливий запас.

Нерівність визначає область існування постійних витрат, при яких їх рівень дорівнює const. Змінна частина витрат є функція від рівня запасу і часу його зберігання:

$$Z_2 = f(X,t). \quad (2)$$

Витрати, пов'язані з формуванням і зберіганням запасу у розмірі X, за час t, рівні $Z_2 = f_2(X, t)$, є чинниками, що визначають економічні рішення проти створення запасів. З іншого боку, відсутність запасу або його недостатній рівень в розмірі $\tilde{X}$ за час t викликає втрати в результаті недовикористання виробничих потужностей $Z_3, = f_3, (\tilde{X}, t)$. Виникнення гострого дефіциту на увесь період управління неприпустимо в господарстві, оскільки його наявність, за інших рівних умов призводить до різкого зменшення значення цільової функції W. Отже, втрати, що обумовлюються дефіцитом, виступають як аргумент за створення запасу. Перед менеджментом компанії в цій ситуації стоїть дилемма вибору стратегії управління. Існуючі на практиці методи не вирішують цього питання.

Метод прямого рахунку не передбачає зіставлення витрат і втрат і їх взаємного впливу на значення цільової функції аграрного підприємства. Звідси виникає необхідність застосування математичних методів, які дозволяють вирішувати завдання вибору стратегії управління і знаходити змінні рівня, структури, розміщення і джерел фінансування виробничих запасів.

Наявність мети управління запасами підприємства, обмеженості ресурсів для вкладення в ці засоби, безліч різноманітності дій дозволяють розглядати задачу управління запасами як екстремальне завдання. У структурі цієї задачі необхідно розрізняти: множину стратегій управління; множину змінних стану X; множину параметрів; математичну модель; цільову функцію; математичні методи для пошуку екстремуму цільової функції.

Висновки і пропозиції. Підприємства агропромислового комплексу в сучасних умовах посідають одне з провідних місць в економіці України. Значну частину в структурі ресурсів підприємств сільського господарства складають виробничі запаси. Таким чином, ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства в цілому значною мірою залежить від раціональної організації системи управління запасами. Діючі системи управління запасами спрямовані перш за все на забезпечення критерію бездефіцитності та не враховують цілий ряд інших факторів. Оптимізація управління запасами сільськогосподарського підприємства може бути досягнута завдяки застосуванню математичних методів на стадії планування обсягів запасів. Дослідження теоретичних та практичних особливостей впровадження методів економіко-математичного моделювання в систему управління виробничими запасами агропромислових підприємств України потребують поглибленої уваги.

Список літератури:

1. Багрій К. Л. Удосконалення системного аналізу матеріальних запасів у системі управління суб'єктом господарювання / К. Л. Багрій // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту: Економічні науки. – 2011. – Вип. 3. – С. 351-355.
2. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/.
3. Дроботя Я. А. Стратегічне управління запасами зерна / Я. А. Дроботя // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка: Економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2011. – Вип. 112. – С. 243-247.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
5. Іванченко Н. О. Аналіз сучасних систем та методів ефективного управління матеріальними ресурсами / Н. О. Іванченко, С. Л. Кучер, С. В. Кудрява // Проблеми системного підходу в економіці, 2015. – № 51 – С. 55-59.
6. Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського облік активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999 № 291 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджене від 07.02.2013 р. № 73 із наступними змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua

8. Образцова К. В. Системи та моделі управління запасами підприємства / К. В. Образцова, А. В. Шульга // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – 2012. – Вип. 3. – С. 70-73.
9. Перебийніс В. І. Логістичне управління запасами на підприємствах: монографія / В. І. Перебийніс, Я. А. Дроботя. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – С. 255.
10. П(С)БО 9 «Запаси» затверджене від 20.10.2000 № 246 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99
11. Федак Л. М. Запаси підприємства: сутність та класифікація / Л. М. Федак // Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2012. – № 1 Л. – С. 157-162 (с. 158).
12. Хаврук В. О. Аналіз систем управління запасами / В. О. Хаврук // Вісник Національного транспортного університету. – 2012. – № 26(2). – С. 313-324 (С. 315-316).

Потапова Н.А., Головко Д.С.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
В статье рассмотрены трактовки понятия «запасы» отечественными и иностранными учеными, охарактеризованы основные системы управления запасами, выделены их преимущества и недостатки. Исследованы теоретические и практические аспекты организации и оптимизации системы управления производственными запасами сельскохозяйственного предприятия благодаря применению экономико-математического моделирования. На основе исследуемой информации определены основные проблемы и внесены предложения по их решению.
Ключевые слова: запасы, производственные запасами, система управления запасами, формирования запаса ресурсов.

Potapova N.O., Holovko D.S.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES INVENTORY MANAGEMENT SYSTEM FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The article describes the interpretation of the concept «inventory» by Ukrainian and foreign scientists, it characterizes the main system of inventory management, it describes their advantages and disadvantages. The article studies the theoretical and practical aspects of organization and optimization of the production inventory management system of an agricultural enterprise due to economic and mathematical modeling. On the basis of studied information the main problems were studied and suggestions of their solving were made.
Keywords: inventory, production inventory, inventory management system, inventory resources formation.

УДК 658.15

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Рубан Л.О., Федорченко Т.О.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті доведено доцільність застосування комплексного підходу до формування системи показників аналізу ефективності. Розглянуто елементи економічної ефективності як економічної категорії. Розглянуто витратний та ресурсний підходи до визначення ефективності діяльності підприємства. Досліджено різні підходи до формування системи показників аналізу ефективності. Запропоновано систему показників комплексного аналізу ефективності діяльності промислового підприємства, яка поєднує статичний та динамічний підходи до оцінки ефективності.

Ключові слова: ефективність, рентабельність, фондовіддача, матеріаловіддача, продуктивність праці, стійкість економічного зростання, комплексний аналіз.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності промислових підприємств на сьогодні залежить, переважно, від якості утворення та ступеня використання виробничого потенціалу. Неупереджена необхідність підвищення економічної ефективності виробництва визначається збільшенням рівня відносної обмеженості таких виробничих ресурсів як матеріальні, трудові, природні та фінансові.

На сучасному етапі економічна ефективність виробництва аналізується для прийняття різноманітних управлінських рішень, наприклад: для оцінювання рівня використання окремих видів витрат для одержання економічного результату виробництва; для економічного обґрунтування вигідних варіантів рішень в сфері керування процесами активізації інвестиційної, інноваційної діяльності, впровадження нової техніки, технології, модернізація процесів виробництва, поліпшення організації виробництва і праці. Підвищення економічної ефективності формує необхідні умови для розширення і збагачення матеріальної бази суспільного добробуту через збільшення продуктивності праці, зростання фондовіддачі, ощадність коштів виробництва і поліпшення якості продукції.

Отже, покращення економічної ефективності забезпечує багатогранний вплив на господарсько-виробничу діяльність підприємства, що сприяє підвищенню рентабельності та стійкому економічному зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки та методики аналізу ефективності діяльності підприємств займає вагоме місце в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. Серед наукових праць, в яких досліджуються підходи до визначення ефективності діяльності підприємства, варто звернути увагу на дослідження таких науковців, як: В. В. Горлачук [1], А. В. Гречко [2], І. В. Григор'єва [3], О. М. Губарик [4], Г. О. Крамаренко [5], Р. Р. Лобай [6], В. І. Отенко [7], Д. А. Сулейманова та Л. А. Ахметова [8], Н. Н. Терещенко та О. Н. Ємельянова [9], А. В. Череп та Є. М. Стрілець [10] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас в сучасній літературі не сформовано єдиної системи показників ефективності, яка б забезпечувала багаторівневий підхід до аналізу та можливість всебічно, комплексно оцінювати рівень ефективності діяльності підприємства.

Мета статті. Метою статті є дослідження підходів до визначення та оцінки рівня ефективності та розробка методичних підходів до формування системи показників аналізу ефективності діяльності промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. В загальному розумінні ефективність це результативність виробничої та комерційної діяльності підприємства, рівень використання ресурсів та віддача понесених витрат. Економічна ефективність виробництва розраховується відношенням досягнутих результатів і використаних ресурсів або понесених витрат на виробництво. Тобто економічна ефективність є відносною величиною.

В західній науково-економічній літературі економічну ефективність досліджують як складну та багатогранну категорію, що складається з певних елементів:

1) відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів та послуг, які виробляють з цих ресурсів;

2) максимального обсягу виробництва товарів і послуг із використанням мінімальної вартості ресурсів;

3) виробництва товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів;

4) отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів;

5) відношення цінності результату до цінності витрат тощо [6].

Формулювання ефективності треба починати з вибору критеріїв ефективності, інакше кажучи встановити показники оцінки ефективності, які розкриватимуть її зміст. Сенс критерію витікає із потреби максимізувати отримані результати або мінімізувати виробничі витрати, в залежності від цілей розвитку підприємства. Цілями можуть виступати забезпечення господарювання, досягнення стійкого зростання, суспільних стратегій тощо.

Щодо змістовності, то ефективність пов'язують, по-перше, з результативністю роботи, а по-друге, з економічністю, тобто мінімізацією затрат для виконання даної роботи. Через це в економічному контексті ефективність – порівняння результатів

© Рубан Л.О., Федорченко Т.О., 2017

(в тому числі побічних і непрямих) господарської діяльності із витраченими ресурсами.

Різнобічність форм, в яких виступають затрати, рівномірність їх використання обумовлюють в економічній літературі двох підходів до розрахунку ефективності: витратного і ресурсного [9].

Витратний підхід побудований на порівнянні економічних результатів з поточними витратами, які безпосередньо пов'язані з їх досягненням. Тобто даний підхід спрямований на оцінку і мінімізацію витрат. За витратних підходом показник ефективності розраховується як відношення реалізованої продукції або прибутку від реалізації продукції до вартості спожитих ресурсів (витрат). Відповідно цьому розраховуються витрати на одну гривню виробленої продукції. Витратний підхід має в основі принципи заміщення, найкращого і найбільш ефективного використання, збалансованості, економічної величини і економічного поділу.

Загалом застосування витратного підходу доцільне в двох випадках: по-перше, він незамінний при оцінці підприємств, які, як правило, мають непрозорі фінансові потоки; по-друге, застосування цього методу спільно з іншими підходами дозволяє обирати більш ефективні інвестиційні рішення.

Ресурсний підхід розглядає економічну ефективність як загальну оцінку кінцевих результатів діяльності при використані залучених за певний проміжок часу ресурсів для забезпечення цієї діяльності. Даний підхід результат діяльності підприємства на одиницю наявних ресурсів. За ресурсним методом показник ефективності застосованих ресурсів розраховується як відношення вартості реалізованої продукції, або прибутку від реалізації продукції, до сукупної вартості авансованих ресурсів. Авансованими ресурсами виступають показник валюти балансу, що представляє собою всю суму господарських засобів, що використовуються в обороті підприємства.

Використання ресурсного методу дозволяє: отримати розрахункове значення потужності шляхом визначення кожного ресурсного потенціалу і максимальної можливої його віддачі, що дозволяє встановити вплив кожного з них на формування виробничої потужності; виявити резерви додаткового випуску продукції за допомогою економічного обґрунтування матеріалозабезпеченості і матеріаловіддачі підприємства; визначити в якості нормативу для планування господарської діяльності підприємств промисловості економічно доцільний рівень витрат на одиницю виробничої потужності.

Розглядаючи окремо витратний або ресурсний підхід, можемо стверджувати, що застосування цих підходів для оцінки ефективності діяльності підприємства має досить примітивний характер і при цьому, всі ресурси, які використовує підприємство в ході своєї діяльності, необхідно поділяти на застосовані (ресурси) і спожиті (витрати). В сучасних умовах господарювання ні перший, ні другий методи не можуть бути визнані досить ефективними, оскільки орієнтовані на досить загальні методологічні принципи і інформаційну базу. Використання розглянутих методів є досить клопітливою роботою для аналізу і не відповідають на чітко поставлене запитання підприємців про те, яка ефективність використання ресурсного потенціалу та впливу потенціалу на результат управління підприємством. Тому виникає потреба використовувати комплексний системний підхід.

Комплексний підхід базується на системному підході до економічних процесів на підприємстві, які вивчаються в динаміці і взаємозв'язку зі всіма елементами процесів і відображаються в системі показників. Системний підхід дозволяє повно і достовірно описати об'єкт, що аналізується. Але повнота полягає не в тому, що необхідно проводити всеохоплюючий аналіз всіх напрямків діяльності підприємства одночасно, адже це не завжди доцільно. В залежності від конкретних цілей аналітику достатньо розглянути окремі сторони діяльності підприємства, беручи до уваги всі фактори і елементи, які можуть мати вплив на кінцеві висновки і які мають суттєву вагу у розробці рекомендацій на перспективу.

Перевагами комплексного системного аналізу є те, що він дозволяє здійснювати комплексний пошук резервів підвищення ефективності виробництва. Їх оцінка дозоляє уявити діяльність підприємства як єдиний механізм, виокремлювати найбільш важливі моменти і на їх основі розробляти комплекс заходів мобілізації невикористаних резервів. Саме цей підхід до аналізу фінансово-господарської діяльності дає найбільш об'єктивні дані для прийняття управлінських рішень.

Багато вчених намагалися систематизувати теоретичний матеріал про аналіз ефективності діяльності, забезпечити найбільш повним і точним переліком показників, що формують систему для аналізу ефективності діяльності підприємства.

Терещенко Н. Н., Ємельянова О. Н. пропонують наступну систему показників:

1) показники ефективності використання застосованих ресурсів: основних засобів (фондовіддача, фондомісткість, рентабельність основних засобів), оборотних коштів (час обігу, швидкість обігу, рентабельність оборотних коштів), трудових ресурсів (продуктивність праці, прибуток на 1 працівника);

2) показники ефективності використання спожитих ресурсів: основних засобів (амортизаціовіддача, амортизаціомісткість, амортизаціорентабельність), оборотних коштів (продуктивність спожитих ресурсів, рентабельність спожитих ресурсів), трудових ресурсів (зарплатовіддача, зарплатомісткість, зарплаторентабельність) [9].

Використання запропонованої системи показників в практиці оцінки ефективності діяльності підприємства дасть змогу більш ретельно вивчати елементи комплексних показників ефективності, розробляти шляхи для підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою поліпшення ефективного використання застосованих ресурсів та оптимізації вартості спожитих ресурсів. Проте, така система не дає можливості окремо дати оцінку ефективності використання матеріальних ресурсів, оскільки включає лише показники ефективності використання оборотних коштів в цілому.

Сулейманова Д. А., Ахметова Л. А. рекомендують динамічну модель оцінки ефективності. Вони затверджують, що для оцінки динамічного розвитку підприємства потрібно вивчити

взаємозв'язок темпів зростання основних показників, які відображають специфіку виробничої діяльності підприємства. Найрозповсюдженішим і найпростішим способом є співставлення темпів зростання доходу від реалізації, прибутку та вартість авансованого капіталу [8].

Застосовування не великої кількості показників, як правило, не гарантує неупереджену оцінку, тому в комплексному економічному аналізі доцільно застосовувати інтегральну оцінку економічної динаміки господарської діяльності підприємства. При цьому в якості еталонної системи нормативних значень показників в літературі автори пропонують наступні взаємовідношення темпів рості оціночних показників:

$$T_{чп} > T_{пр} > T_{вр} > T_{ак} > T_{пк} > T_{кд} > T_{дз},$$

де $T_{чп}$, $T_{пр}$, $T_{вр}$, $T_{ак}$, $T_{пк}$, $T_{кд}$, $T_{дз}$ – відповідно темпи росту чистого прибутку, прибутку від реалізації, виручки від реалізації, авансованого капіталу, позичкового капіталу, кредиторської та дебіторської заборгованості.

Григор'єва І. В. наголошує, що методика оцінки ефективності діяльності підприємств повинна мати аналітичний інструментарій, який включатиме:

а) показники інтенсивності діяльності (продуктивність праці, матеріаломісткість, фондовіддача);

б) показники результативності діяльності (рентабельність, норма прибутку, окупність витрат) [3].

Порекомендовані цими авторами показники інтенсивності діяльності відтворюють інтенсивність вживання трудових, матеріальних ресурсів та основних засобів.

Узагальнивши результати даних досліджень, ми пропонуємо систему показників аналізу ефективності діяльності підприємства, яка поєднує в собі статичний та динамічний підходи (рис. 1).

Інтенсивність авансування ресурсів характеризується показниками ресурсовіддачі, а інтенсивність використання – показниками витратовіддачі. Результативність характеризується показниками рентабельності. Таким чином, кожен показник характеризує певну область ефективності виробництва.

Підвищення ефективності виробництва знаходить своє конкретне відображення в поліпшенні кожного показника, що характеризує раціональність використання виробничих ресурсів. Тому до загальних показників, які характеризують інтенсивність виробництва, слід віднести: продуктивність праці, матеріаловіддачу та фондовіддачу. Крім того, рівень результативності виробництва, може визначається рентабельністю капіталу, витрат та продажу.

Для побудови еталонно впорядкованого ряду показників, що описував би стійкість економічного зростання, можна використати факторну модель, запропоновану Крамаренком Г. О. [5]:

$$К_{сез} = Ч_{відр} \times Р_{пр} \times Коб_{вок} \times Ко_{па} \times К_{зл} \times$$
$$\times Ч_{пз} \times К_{фз},$$

де $Ч_{відр}$ – частка чистого прибутку, що відраховується (реінвестована) на розвиток виробництва;

$Р_{пр}$ – рентабельність продажів;

$Коб_{вок}$ – коефіцієнт оборотності власного оборотного капіталу;

$Ко_{па}$ – коефіцієнт забезпеченості поточних активів власним оборотним капіталом;

$К_{зл}$ – коефіцієнт загальної ліквідності;

$Ч_{пз}$ – частка поточних зобов'язань в капіталі підприємства;

$К_{фз}$ – коефіцієнт фінансової залежності.

Кожен з перерахованих показників є дробом, а дріб зростає, якщо темп зростання чисельника перевищує темп зростання знаменника. Отже, можна отримати ряд показників, впорядкованих по переважних темпах зростання:

$$T^{ЧПвідр} > T^{ЧП} > T^{ВР} > T^{ВОК} > T^{ПА} > T^{ПЗ} > T^{К} > T^{ВК},$$

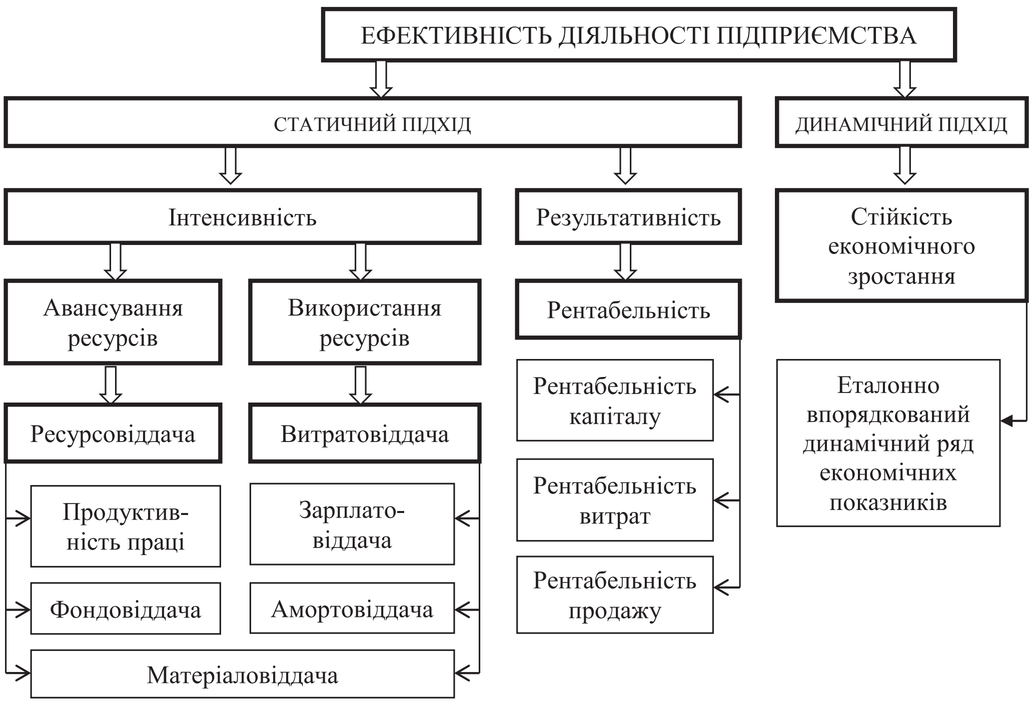

Рис. 1. Система показників аналізу ефективності діяльності підприємства

Джерело: розроблено авторами

де $T^{ЧПвідр}$, $T^{ЧП}$, $T^{ВР}$, $T^{ВОК}$, $T^{ПА}$, $T^{ПЗ}$, $T^{К}$, $T^{ВК}$ – темпи зростання чистого прибутку, що відраховується (реінвестується) на розвиток виробництва, чистого прибутку, виручки від реалізації, власного оборотного капіталу, поточних активів, поточних зобов'язань, капіталу, власного капіталу відповідно.

Запропонована система показників ефективності діяльності достатньо проста в розрахунках, при цьому може бути чітко вписана в процеси управління і може надавати допомогу в прийнятті рішень.

Висновки і пропозиції. Для прийняття ефективних рішень і розробки стратегії розвитку підприємства потрібно здійснювати комплексну оцінку і аналіз ефективності його діяльності. Саме комплексні методики економічного аналізу надають можливості як оцінювання поточної діяльності підприємства, так і прогнозування.

Запропонована авторами система показників комплексної оцінки ефективності діяльності підприємства дозволяє оцінити ефективність використання виробничих ресурсів промислового підприємства, реалізувавши витратний та ресурсний підходи до визначення ефективності, а також їх динаміку і стійкість економічного зростання підприємства.

В системі показників, що пропонується, поєднуються цілі і завдання управлінського та фінансового аналізу, а виробничі показники діяльності вивчаються в тісному взаємозв'язку з фінансовими показниками.

Список літератури:

1. Горлачук В. В. Інтегральна ефективність діяльності підприємства та його конкурентоспроможність / В. В. Горлачук, І. Г. Яненкова // Економіка підприємства: [навчальний посібник]. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с.
2. Гречко А. В. Оцінка ефективності виробничої діяльності підприємства [Електронний ресурс] / А. В. Гречко, А. С. Гречухін // Ефективна економіка. – № 1. – 2016. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4744
3. Григорьева И. В. Оценка эффективности деятельности в перерабатывающих предприятиях [Електронний ресурс] / И. В. Григорьева // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – № 5. – 2013. – Режим доступу: https://elibrary.ru/item.asp?id=21275583
4. Губарик О. М. Оцінка ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства на підставі фінансової звітності та бухгалтерського балансу / О. М. Губарик // Інвестиції: практика та досвід. – № 23. – 2010. – С. 38-41.
5. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування / Г. О. Крамаренко. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
6. Лобай Р. Р. Теоретичні підходи до визначення ефективності економічної діяльності / Р. Р. Лобай // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 36. – С. 353-361.
7. Отенко В. І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / В. І. Отенко // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 5. – 2013. – С. 232-237.
8. Сулейманова Д. А. Комплексная оценка и анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Д. А. Сулейманова, Л. А. Ахмедова // Экономика, управление и учет на предприятии. – № 4. – 2010. – С. 127-130.
9. Терещенко Н. Н. Эффективность деятельности предприятия торговли: Учебное пособие / Н. Н. Терещенко, О. Н. Емельянова. – Краснояр. гос. торг.-экон. ин-т. – Красноярск, 2005 – 110 с.
10. Череп А. В. Ефективність як економічна категорія [Електронний ресурс] / А. В. Череп, Є. М. Стрілець // Ефективна економіка. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26

Рубан Л.О., Федорченко Т.А.
Харковський институт финансов
Киевського национального торгово-економического университета

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье доказана целесообразность применения комплексного подхода к формированию системы показателей анализа эффективности. Рассмотрены элементы экономической эффективности как экономические категории. Рассмотрены затратный и ресурсный подходы к определению эффективности деятельности предприятия. Исследованы различные подходы к формированию системы показателей анализа эффективности. Предложено систему показателей комплексного анализа эффективности деятельности промышленного предприятия, которая объединяет статический и динамический подходы к оценке эффективности.
Ключевые слова: эффективность, рентабельность, фондоотдача, материалоотдача, продуктивность труда, устойчивость экономического роста, комплексный анализ.

Ruban L.O., Fedorchenko T.O.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

METHODICAL BASES FOR FORMING THE SYSTEM OF INDICATORS OF COMPLEX ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF ACTIVITY OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Summary
In the article the appropriateness of using the complex approach to formation of the indicator system of efficiency analysis is proved. The elements of economic efficiency as the economic category are considered. The expenditure and the resource approaches to evaluation of the efficiency of the industrial activity are reviewed. Different approaches to the formation of the indicator system of efficiency analysis are explored. The indicator system of the complex efficiency analysis of the activity of industrial enterprise, which combine the static and the dynamic approaches to evaluation of efficiency is offered.
Keywords: efficiency, profitability, capital productivity, material return, labour productivity, stability of economic development, complex analysis.

УДК 336.72

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Русул Л.В., Дарабан Н.Р.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядається стан, проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України, що знаходиться в процесі євроінтеграції. У ході дослідження виявлено проблеми та визначено перспективи розвитку страхового ринку в Україні. Розкривається сутність поняття «страховий ринок». В ході дослідження виявлено сильні та слабкі сторони страхового ринку України на шляху євроінтеграції. Обґрунтовано пропозиції щодо першочергових заходів ефективної підтримки, сприяння та визначення головних перспектив та шляхів розвитку страхового ринку України в умовах євроінтеграції.
Ключові слова: страховий ринок, страхування, євроінтеграція, проблеми розвитку, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. Усі тенденції суспільного розвитку сьогодні свідчать про виникнення такої форми як глобальна інтеграція, що визначає закономірності розвитку сучасного світу, оскільки під її впливом змінюється глобальна структура світоустрою, з'являються нові інтегративні структури, які забезпечують інтенсифікацію розвитку людства в цілому. Процес глобалізації та гомогенізації призводить до створення єдиного світового співтовариства, у якому формуються єдині норми, інститути та культурні цінності. Отже, так чи інакше, глобальна інтеграція являє собою засіб об'єднання держав, який сприяє налагодженню ефективної взаємодії між ними на всіх інституційних рівнях розвитку суспільства і базується на реалізації ними спільних інтересів. У свою чергу, євроінтеграція – це єдиний економічний, соціальний та гуманітарний простір, де відмовилися від кордонів та зайвих умовностей задля вільного пересування людей, продуктів, капіталів, необмеженого обміну інформацією, культурними та науковими надбаннями. Для України ж євроінтеграція – це процес впровадження європейських норм в українське законодавство та, як наслідок: стабільна економіка, правова держава, чисте довкілля, якість харчових продуктів, соціальна захищеність громадян, високий рівень життя та відсутність корупції. Тобто євроінтеграція є одним із структурних елементів глобалізації, що має більш-менш врегульований характер та забезпечує ефективну міжнародну співпрацю. Таким чином, головною ознакою розвитку сучасного світового господарства є глобалізація, основою якої виступає рух капіталу, а страховий ринок, як невід'ємна складова фінансового ринку країни зазнає глобалізаційних впливів одним із найперших. Він чутливо реагує на зміни у світовому економічному середовищі й відбиває основні тенденції, які притаманні формуванню нового глобального страхового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання малого бізнесу висвітлено в працях таких провідних науковців, як: В.О. Альошин, Н.М. Внукова, Д.В. Кондратенко, Р.В. Михайлов та ін., які акцентують свою увагу на актуальних проблемах та перспективах розвитку страхового ринку України, та пошуках шляхів та підходів до їх вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах євроінтеграції потрібно визначитись з місцем та роллю страхового ринку в розбудові європейської країни, оскільки він може стати значною частиною розбудови сучасної економіки України, сферою створення додаткових робочих місць. Ці та інші питання

© Русул Л.В., Дарабан Н.Р., 2017

сьогодні потребують дослідження та якнайшвидшого вирішення.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження впливу процесу євроінтеграції на страховий ринок України, виявлення негативних та позитивних наслідків інтеграції страхового ринку до європейського страхового простору.

Виклад основного матеріалу. Страховий ринок України так чи інакше інтегрується в європейський та світовий діловий простір. Але на шляху даної інтеграції чимало перешкод, оскільки страховий ринок нашої держави мало розвинений через економічні, соціальні та політичні фактори. Тому задля поступального та успішного процесу інтеграції необхідно здійснити ряд перетворень на законодавчому, економічному, соціальному та політичному рівнях.

Страховий ринок – це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга – страховий захист, на якому формуються попит і пропозиція на цю послугу.

Сучасний страховий ринок України малорозвинений, оскільки страхові послуги ще не набули широкого поширення в нашій державі. Навіть, беручи до уваги світові тенденції економічного спаду та кризові явища, Україна все одно залишається країною із малорозвиненим ринком страхування. Стримуючим чинником діяльності українського страхового ринку є те, що він знаходиться у досить суперечливій та складній ситуації. Це є очевидним, адже питання капіталізації і стратегії розвитку своєчасно не були вирішені акціонерами страхових компаній.

Серед основних проблем недостатньої ефективності українського страхового ринку доцільно виокремити такі:

– відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів;

– низький рівень фінансового потенціалу страхових компаній;

– невідповідність якості та форм збуту страхових продуктів європейським стандартам.

Страхування в цілому відображає рівень розвитку економіки й рівень доходів населення. Таким чином, страхування сприяє технологічному, економічному розвитку, стабільності в соціальній сфері, адже зменшує залежність матеріального й майнового стану від непередбачуваних подій. Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про деякі питання проведення інституційної реформи у сфері виконання майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» першочерговим завданням є забезпечення ефективної координації процесу реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції, насамперед щодо проведення внутрішніх реформ з метою виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію [2]. Інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС) визначено стратегічним завданням України. Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг України) розроблено проект Закону «Про страхування» з урахуванням того, що в додатку до розділу «Фінансові послуги» проекту Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у переліку актів законодавства ЄС, які потребують імплементації у законодавство України, визначена Директива 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно започаткування та ведення діяльності зі страхування та перестрахування (Solvency II) з терміном її імплементації протягом 4 та 8 років після набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1].

Процес інтеграції страхового ринку України до ЄС передбачає також наближення та уніфікування діяльності страхових компаній, покращення якості їхньої роботи. Такий процес інтрегралії та трансформації має свої сильні та слабкі сторони. До основних потенційних переваг вітчизняних страхових компаній можна віднести:

– збільшення іноземних інвестицій у страховий ринок, зменшення тарифів на надання страхових послуг,

– запровадження європейських стандартів з класифікації ризиків у страхуванні, можливість захисту інтересів споживачів страхових послуг згідно з процедурою розгляду досудових спорів,

– сприяння захисту економічної конкуренції на страховому ринку України,

– запровадження корпоративного управління діяльністю страхових компаній;

– удосконалення системи правового забезпечення ринку страхових послуг тощо.

Серед недоліків можна визначити:

– збільшення обсягів імпорту й можливість використання ринку України розвиненими країнами як ринок збуту своєї продукції, що призведе до занепаду неконкурентоспроможних галузей економіки;

– зменшення золотовалютних резервів та перетворення України на імпортоорієнтовану країну з вузькою спеціалізацією.

Враховуючи європейський вектор інтеграції України, слід зазначити, що накопичення страхових компаній у ряді європейських країн складають до 70% засобів, які знаходяться у банківській системі. За достатньо тривалий період еволюції цього ринку були опрацьовані суттєві вимоги до якості активів, тому страхова галузь в цих країнах є потужною складовою всієї фінансової системи. Частка страхування у ВВП розвинених країн Європи складає від 6 до 16% (Австрія – 6,1%, Німеччина – 6,7%, Італія – 7,2%, Нідерланди – 9,4%, Франція – 11%, Швейцарія – 11%, Великобританія – 16%), а фінансування медичних галузей у ряді країн досягає 20% [6].

Загальна кількість страхових компаній в Україні станом на 31.12.2016 становила 310, у тому числі СК «life» – 39 компаній, СК «non-life» – 271 компаній, (станом на 31.12.2015 – 361 компанія, у тому числі СК «life» – 49 компаній, СК «non-life» – 312 компаній). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 2016 рік порівняно з 2015 роком, кількість компаній зменшилася на 51 СК, порівняно з 2014 роком зменшилася на 72 СК.

Щодо рейтингу страхових компаній, то перше місце в рейтингу страхових премій займає «АХА Страхування» (дочірня компанія французької AXA Group – світового лідера в сфері страхування та управління активами) з показником премій в 758,2 млн. грн. (-3,14%). Друге місце з обсягом премій 743,8 млн. грн. (+26,2%) зайняла страхова компанія УНІКА (UNIQA Group Austria – одна

з провідних страхових груп Центральної Європи, лідер австрійського ринку страхування), а третє місце з показником премій 626,9 млн. грн. (-1,5%) – СК «Арсенал Страхування» (український капітал). За весь період функціонування страхового ринку України в його страховому портфелі переважають види страхування з високим рівнем ризику, оскільки вони приносять великі доходи, але такий страховий портфель не здатний забезпечити фінансову стійкість страховій компанії [5].

Інтеграційні процеси вимагають від країн, зокрема й від України, покращення умов страхування: удосконалення державного регулювання страхової діяльності; поліпшення якості обслуговування, використовуючи новітні технології; розширення асортименту страхових послуг, що зумовлено появою нових видів ризиків; збільшення обсягів статутних фондів страхових компаній, що сприяє фінансовій стійкості, платоспроможності та конкурентоспроможності; підвищення витрат на проведення експертизи, оцінки об'єкта страхування згідно з європейськими стандартами.

Це потребує реформування вітчизняної системи нагляду за страховою діяльністю з урахуванням вимог ЄС до національних органів нагляду, а також приведення у відповідність класифікацію видів страхової діяльності в Україні, а також адаптування національного страхового ринку до європейських вимог [12].

Процес інтеграції в страхуванні – це не тільки проникнення національного страхового ринку на західні страхові ринки, але і зворотний процес. Під час виходу на європейські ринки вітчизняні страхові компанії стикнуться зі безліччю проблем. Однією із найосновніших є те, що рівень розвитку страхових компаній України не є задовільним для європейського споживача. Натомість як західним страховим компаніям не потрібно буде докладати титанічних зусиль задля завоювання українського споживача.

Для аналізу позитивних та негативних сторін членства в ЄС, визначення пріоритетних варіантів вирішення проблем, пов'язаних з загрозами, що стоять на шляху інтергації вітчиняних страхових компаній. Найдоцільнішим у даному до ЄС ми вирішили використати SWOT – аналіз (табл. 1).

На основі проведеного SWOT-аналізу правомірно зробити висновок, що вступ України до ЄС стане стимулом для реалізації розглянутих можливостей, створення стабільного вітчизняного законодавства, розбудови страхового ринку відповідно до європейських стандартів якості надання страхових послуг. Також рівень розвитку страхового ринку в Україні багато в чому залежатиме від загального економічного розвитку, політичних рішень керівництва держави та соціальних настроїв населення.

Однак, зазначені варіанти необхідно структурувати та визначити пріоритетність їх вирішення.

Страхова діяльність українських компаній має багато прогалин, проте компанії активно працюють над їх усуненням. Для цього, українському страховому ринку необхідно підключатися до зарубіжного страхового досвіду та змінювати власні моделі функціонування. Одним із таких варіантів є співпраця України у сфері страхування з країнами Європейського союзу. Таким чином, виділимо ті можливості для вітчизняного страхового ринку, які він може отримати від участі в Європейському Співтоваристві:

Таблиця 1

SWOT-аналіз передумов інтеграції страхового ринку України до умов ЄС

Сильні сторони	Потенційні можливості
- поліпшення управління ризиками в страхових компаніях; - нагляд, пов'язаний з ідентифікацією ризиків; - гармонізація механізмів розрахунку і методів дії при визначенні рівня платоспроможності страховика; - інтеграція страхових і перестрахувальних ринків ЄС; - поліпшення міжнародної конкурентності страхових та перестрахових компаній країн ЄС; - поліпшення якості законодавчої бази; - підвищення рівня захисту застрахованих на основі запровадження пруденційного нагляду.	- збільшення іноземних інвестицій у страховий ринок; - зменшення тарифів на надання страхових послуг; - запровадження європейських стандартів з класифікації ризиків у страхуванні; - можливість захисту інтересів споживачів страхових послуг згідно з процедурою розгляду досудових спорів; - сприяння захисту економічної конкуренції на страховому ринку України; - запровадження корпоративного управління діяльністю страхових компаній; – можливість уникнення витіснення українських страхових компаній з ринку ЄС; - зміцнення ринкових засад діяльності учасників страхового ринку; - удосконалення системи правового забезпечення ринку страхових послуг.
Слабкі сторони	**Потенційні загрози**
- низький рівень капіталізації страхового ринку; - неконкурентоспроможність внутрішнього страхового ринку; - складність контролю стандартів якості надання страхових послуг; - монополізація страхового ринку України; - відсутність ефективних механізмів захисту інтересі вітчизняних страховиків; - складнощі у порядку ліцензування страхової діяльності; - високий рівень оподаткування та відсутності прозорості податкової політики; - невідповідальність показників діяльності страхових компаній резидентів та нерезидентів.	- недостатній рівень прозорості діяльності страховиків; - занепад та зникнення національних страховиків; - підвищення конкуренції для вітчизняних страховиків на внутрішньому ринку; - недосконала процедура перерахування страхових премій страховикам – нерезидентам.

Джерело: [11]

1. Підвищення рівня захисту прав споживачів страхових послуг шляхом запобігання неплатоспроможності (банкрутства) страховиків.

2. Перехід на Міжнародні Стандарти Фінансової Звітності (МСФЗ) (стандартизація МСФЗ не ставить на меті деталізувати всі процедури та механізми фінансового обліку, у багатьох випадках віддаючи перевагу довірі до професійної самостійності бухгалтерів, які при вирішенні багатьох питань мають покладатися на службове сумління та особисті професійні судження).

3. Удосконалення існуючих форм звітності, які забезпечать надходження даних, необхідних для ефективного здійснення пруденційного нагляду.

4. Підвищення рівня капіталізації вітчизняних страховиків за рахунок збільшення частки іноземних інвестицій.

5. Залучення додаткового капіталу для розвитку страхового ринку України.

6. Підвищення конкурентоспроможності та прозорості на страховому ринку України.

7. Прискорення подальшої інтеграції страхового ринку інших галузей української економіки до законодавства ЄС [3].

Разом з тим, необхідно враховувати загрози, які стримують курс на євроінтеграцію та гальмують розвиток страхового ринку. Це, зокрема:

– складність розрахунків щодо визначення показника необхідного платоспроможного капіталу (SCR – фактична маржа платоспроможності – це ключова вимога до платоспроможності, яка ґрунтується на оцінці ризиків);

– недостатність кваліфікованих фахівців, які можуть трансформувати українську звітність до МСФЗ;

– не кожна страхова компанія має необхідну для даного процесу систему програмного забезпечення;

– багато страхових компаній побоюються розкриття їх реального фінансового стану, що відображає рівень зниження їх активів, фінансової стійкості та платоспроможності [8].

Можлива майбутня інтеграція українського страхового ринку до єдиного європейського страхового простору потребує адаптування національного страхового ринку до вимог європейських директив з регулювання Solvency II [4, с. 89].

Головна мета Solvency II – підвищення захищеності власників стра- хових полісів у ЄС. Під час запровадження його умов враховано поточні результати в галузі страхування, управління ризиками, фінансового менеджменту, міжнародної фінансової звітності та ін. Однією з основних цілей є розробка і впровадження при оцінці інвестиційного ризику системи вимог до власних коштів суб'єктів страхового ринку. Оцінка ризиків є основною вимогою до розміру капіталу [7, с. 97]. Положення Solvency II були розроблені Європейським комітетом нагляду над страховими ринками і професійними пенсійними схемами, і складається з трьох структурних компонентів [9, с. 39]:

1. Вимоги до фінансових ресурсів компанії – це вимоги до капіталу, що формує запас платоспроможності, до мінімального капіталу та ін.

2. Вимоги до корпоративних процесів і систем контролю – це вимоги до внутрішньої системи контролю, внутрішньої системи управління ризиками та ін.

3. Вимоги до звітності – це встановлення форми звітності, обов'язкові звіти тощо. Мета першого елемента – рівнозначна кількісна оцінка ризиків. Другий елемент повинен сприяти установленню високих стандартів управління ризиками, а третій – забезпечити високий рівень комунікації і прозорості ризиків [10].

Висновки і пропозиції. Для подальшого розвитку страхового ринку та запобігання не обґрунтованому витоку коштів за кордон необхідно зміцнити національних ринок перестрахування і вдосконалити нагляд за перестраховою діяльністю. Інтеграція страхового ринку України в міжнародні ринки фінансових послуг потребує підвищення конкурентоспроможності національних страховиків, поетапного впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Розвиток страхового ринку вимагає забезпечення його достатньою кількістю кваліфікованих працівників. Для цього необхідно створити систему фахової підготовки і сертифікації фахівців із страхування та системи підвищення їх кваліфікації, а також забезпечити державну підтримку проведенню науково-дослідницьких робіт у сфері страхування та підготовці фахівців для страхового ринку. Потребує подальшого розвитку актуарна діяльність та створення в Україні системи підготовки та сертифікації актуаріїв. Таким чином, проведений аналіз страхового ринку України дав змогу визначити, що на даний момент відбувається скорочення кількості страхових компаній та тяжіння ринку до олігополістичного, що може свідчити про неефективність діяльності та високий рівень збитковості серед невеликих страхових компаній.

Список літератури:

1. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/357-16
2. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова КМУ від 16.08.1999 р. № 1496. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
3. Альошин В. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку в контексті нової редакції Закону України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufin.com.ua/analitmat/strah_rynok/029.htm
4. Внукова Н. М. Адаптація вимог Solvency II до умов функціонування страхового ринку України / Н. М. Внукова, С. А. Ачкасова, І. В. Скорик // Фінанси України. – 2013. – № 9. – 2013. – С. 76-82.
5. Журнал «Insurance TOP» назвав лідерів серед страхових компаній України в 2014 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/news/15/04/02/32298
6. Журнал Forins «Прийнята система оподаткування може знищити страховий бізнес України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forins.ua
7. Кондратенко Д. В. Міжнародний досвід державного регулювання та нагляду за діяльністю страхових організацій / Д. В. Кондратенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 10(53). – С. 96-99.

8. Михайлов Р. В. Кількісно-якісні параметри функціонування страхового ринку України: відповідність європейським критеріям / Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua
9. Монті А. Страхове законодавство в Європейському Союзі / переклад О. Бураковської // Страхова справа. – 2011. – № 4. – С. 34-43.
10. Розвиток ринку страхових послуг в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://prezi.com/832r6mv8uctu/presentation/
11. Офіційний сайт страхової компанії «Мега-гарант». – Режим доступу: http://megagarant.com/ua
12. European Insurance – Key Facts // European Insurance. – 2012. – August. – 16 p.

Русул Л.В., Дарабан Н.Р.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ВЛИЯНИЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ НА РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматривается состояние, проблемы и перспективы развития страхового рынка Украины, который находится в процессе евроинтеграции. В ходе исследования выявлены проблемы и определены перспективы развития страхового рынка в Украине. Раскрывается сущность понятия «страховой рынок». В ходе исследования выявлено сильные и слабые стороны страхового рынка Украины на пути евроинтеграции. Обоснованы предложения по первоочередным мерам эффективной поддержки, содействие и определения главных перспектив и путей развития страхового рынка Украины в условиях евроинтеграции.
Ключевые слова: страховой рынок, страхование, евроинтеграция, проблемы развития, перспективы развития.

Rusul L.V., Daraban N.R.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

INFLUENCE OF EUROINTEGRATION ON THE DEVELOPMENT OF INSURANCE MARKET IN UKRAINE

Summary
The article examines the state, problems and prospects of development of the Ukrainian insurance market, which is in the process of European integration. During the research problems were identified and prospects for development of the insurance market in Ukraine were determined. The essence of the concept «insurance market» is revealed. The study revealed the strengths and weaknesses of the Ukrainian insurance market on the path of European integration. The proposals on the priority measures of effective support, assistance and determination of the main prospects and ways of development of the insurance market of Ukraine under conditions of European integration are substantiated.
Keywords: insurance market, insurance, eurointegration, development problems, development prospects.

УДК 336

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сердюк О.М.
Донбаська державна машинобудівна академія

Досліджено значення податку на прибуток для держави та вплив його на діяльність підприємств. Розглянута проблема оподаткування прибутку підприємств, а саме визначення бази оподаткування в Україні і в західних країнах. Досліджено вплив податкової реформи в Україні на надходження податку до бюджету. Визначено пропозиції щодо подальшого реформування оподаткування прибутку в контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: електронне адміністрування, корпоративний податок, маржинальний прибуток, податкові різниці, податок на прибуток.

Постановка проблеми. І у західній, і в українській економічній літературі досить активно обговорюються проблеми оподаткування прибутку підприємств, який є важливим бюджетоутворюючим податком. Разом з тим на заході визначення податку на прибуток ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, а в Україні усе ще існує проблема паралельного ведення податкового й фінансового (бухгалтерського) обліку податку на прибуток. Основними платниками податків в Україні є підприємства, бо вони забезпечують значну долю всіх податкових надходжень. Отже, проблеми оподаткування прибутку підприємств для України мають велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед західних економістів необхідно виділити роботи Е. Аткінсона [1], П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца [1, 3]. Серед вітчизняних учених цю проблему досліджують В. Вишневський [4-5], Ю. Іванов [6], А. Соколовська [7] і інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання оцінки розбіжності даних про оподатковуваний прибуток за даними податкового й фінансового обліку потребують подальшого уточнення з метою оптимізації платежів з податку на прибуток. Особливе значення це має для великих виробничих підприємств, внески яких формують значну частину бюджетних доходів.

Мета статті. Таким чином, метою дослідження є визначення впливу податку на прибуток на економічну поведінку підприємств, виявлення проблем, викликаних непогодженістю податкового й фінансового обліку податку на прибуток в Україні, оцінка розбіжності даних про оподатковуваний прибуток за даними цих систем обліку, розробка пропозицій щодо вирішення проблем обліку податку на прибуток та визначення основних фіскальних пріоритетів в податковому менеджменті щодо оподаткування прибутку підприємств.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування необхідності оподаткування підприємств та впливу податків на їх функціонування відноситься в фінансовій науці до числа досить складних. З цього питання представлено широке коло думок представників різних шкіл фінансово-економічної теорії.

Висновки неокласичної теорії полягають в тому, що підприємства реального сектору економіки мають сплачувати податки, які в свою чергу, реалізуючи фіскальну та регулюючу функції, впливають на функціонування підприємств. Разом з тим, не можна ігнорувати той факт, що показники економічного розвитку впливають на розмір самих податків.

Вишневський В.П. визначає, що вплив чинників зовнішнього середовища пов'язаний насамперед з тим, що звичайно, «...государство не может ввести неискажающих (паушальных налогов)... Все применяемые на практике налоги... вносят те или иные искажения в экономическое поведение» [4, с. 18].

Що стосується впливу податку на прибуток (в зарубіжних країнах – податку на прибуток корпорацій (corporation income tax)) на функціонування підприємств, то «с позиции оптимального налогообложения, акцентирующего внимание на экономическое поведение хозяйственных агентов, налог на прибыль предприятий считается далеко не лучшим инструментом, поскольку вмешивается в равновесные решения о сбережениях и инвестициях» [5, с. 135].

Встановлення податку на прибуток корпорацій викликає як слідство ефект виробництва (залежить від того, чи є податок універсальним, тобто розповсюджується на всі фірми, або частковим, та від конкурентної природи ринку) та ефект заміщення факторів.

Загальноприйняте, що встановлення податку на прибуток корпорацій збільшує відносні витрати капіталу, при цьому w- витрати, що віднімаються, а не витрати на капітал. Таким чином, встановлення податку приводить до зменшення витрат капіталу для забезпечення даного обсягу виробництва, і це діє проти інвестування. При цьому не тільки рівень інвестицій, а й період їх здійснення залежать від режиму оподаткування [1, с. 179-181].

Таким чином, прибуток є частиною доданої вартості продукту, яка залишається після покриття витрат виробництва.

Цей податок є об'єктивною економічною категорією і на нього впливають різні об'єктивні процеси: у суспільстві, у сфері виробництва, у розмірі валового внутрішнього продукту тощо. Загалом прибуток формується на мікрорівні та відображує результати фінансово- господарської діяльності будь-якого підприємства.

На формування прибутку в кожній державі впливають такі чинники, як: методика обчислення собівартості продукції, робіт, послуг; система визначення розподілу прямих і непрямих (загальновиробничих) витрат; методика визначення фінансо-

© Сердюк О.М., 2017

вих результатів діяльності; визначення прибутків від фінансової та інвестиційної діяльності [8].

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ним витрати [9].

FASB (Рада зі стандартів бухгалтерського обліку) у 1985 р. Зробила спробу визначити межі оцінки господарських операцій комерційних підприємств за допомогою підходу «активи / кредиторська заборгованість» замість традиційного підходу «доходи / витрати» і дала таке визначення повного прибутку: це зміна власного капіталу (чистих активів) господарюючого суб'єкта за звітний період, що є результатом господарських операцій, не пов'язаних із власним капіталом власників фірми. Він включає всі зміни власного капіталу, що мали місце за певний період, за винятком тих, що є наслідком вкладів власників і виплат власникам [8].

Т. О. Гуренко та С. І. Дерев'янко даний підхід називають спробою наблизити традиційне бухгалтерське розуміння прибутку до економічного поняття прибутку як зростання добробуту [8].

У країнах із розвиненою економікою використовують показник маржинального прибутку – різниця між ціною і змінними витратами.

Передумовою для визначення маржинального прибутку є впровадження системи директ-костинг, яка передбачає роздільний облік і планування змінних і постійних витрат.

В зарубіжній економічній літературі найчастіше зустрічаються дві методики розрахунку прибутку:

– прибуток за звітний період являє собою різницю у вартості чистих активів на кінець і початок періоду. При цьому чисті активи визначаються вирахуванням із загальної вартості активів підприємства (вартості нерухомості, машин і обладнання, запасів, цінних паперів, готівки) величини заборгованості третім особам.

– прибуток визначають за категоріями доходів і витрат. Прибуток являє собою різницю між доходом і витратами виробництва. Він визначається також як перевищення доходів над витратами або як різниця між обсягом продажу за звітний період і сумою виробничих витрат та витрат розподілу. При визначенні прибутку велике значення має методика розрахунку доходів і витрат, їх розподіл між звітними періодами [10].

У більшості європейських країн основним податком на прибуток є так званий корпоративний податок – це податок на фактично отриманий прибуток компаній усіх форм власності. Такий податок справляється в комплексі з податком на доходи від капіталу, який стягується з фізичних осіб безпосередньо при виплаті доходів з капіталу (дивідендів, відсотків). Оподаткуванню підлягає сума дивідендів після сплати корпоративного податку.

Як показує практика і досвід різних країн світу, податки зростають у зв'язку з економічною нестабільністю в країні та кризовими явищами, які негативно впливають на валовий внутрішній продукт.

Кожне підприємство прагне максимізувати свій прибуток, що можливо лише за умови існування оптимальної системи оподаткування прибутку. Практика показує, що податковій політиці властивий низький рівень функціонування сучасної моделі оподаткування підприємства, її невідповідність вітчизняному розвитку підприємств в Україні. У країнах із розвиненою економікою еволюція оподаткування податком на прибуток здійснювалася в напрямах розширення спектра податкових пільг, спрямованих на заохочення технологічного прогресу, розвиток підприємств, зниження податкових ставок.

Більшість розвинених країн світу розвивають інвестиційну діяльність, вкладаючи кошти в пріоритетні проекти для розвитку економіки, вводять податкові пільги для певних регіонів та видів підприємств, коригують відсоткову ставку залежно від розміру прибутку тощо [8].

У світовій практиці податок на прибуток є однією з основних частин бюджету. Підприємство є платником податку на прибуток, так як воно здійснює діяльність, яка спрямована на отримання прибутку. Прибуткове оподаткування підприємств спричиняє серйозний вплив на розвиток підприємництва, оскільки воно може як стимулювати так і дестимулювати його розвиток.

Мошняга Б.Б. зазначає, що податок на прибуток, який стягується в Україні, має дуже велике фіскальне значення, чим відрізняється від аналогічних податків в економічно розвинутих країнах. Податок на прибуток підприємств, крім великого фіскального значення, має й широкі можливості для регулювання і стимулювання підприємницької діяльності. Цей вплив може здійснюватися як завдяки диференціації ставок оподаткування по різних видах діяльності, так і завдяки наданню пільг у виробництві пріоритетних товарів. Але в нашій країні можливості щодо використання податку на прибуток як регулюючого фактора дещо обмежено його великим бюджетним значенням, внаслідок чого і застосовується єдина ставка податку на прибуток підприємств [11].

Справляння податку на прибуток підприємств має багато проблем, і українська влада намагалася вирішити частину з них за допомогою введення в дію нового Податкового Кодексу.

Найголовнішими проблемами справляння податку на прибуток підприємств, які існували до запровадження Податкового Кодексу були наявність двох обліків – бухгалтерського та податкового. і безсистемне надання економічно необґрунтованих пільг по податку на прибуток [11].

В Україні досить тривалий час існували принципові розбіжності в визначенні податку на прибуток за даними фінансового та податкового обліку. Але в контексті євроінтеграційних процесів відбулись суттєві зрушення.

З 2016 року об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень Податкового кодексу України [12].

Тобто, податок на прибуток в Україні тепер розраховується за даними фінансового обліку з урахуванням податкових різниць.

Податкова різниця – це різниця, яка виникає між оцінкою і критеріями визнання доходів, витрат, активів, зобов'язань за П(С)БО або МСФЗ, доходами і витратами, визначеними згідно з ПКУ [12].

Слід прийняти до уваги, що категорію платників податку на прибуток у визначають відповідності за обсягом доходів. Якщо сума від будь-якого виду діяльності (за вирахуванням непрямих податків), визначений за правилами бухгалтерського обліку менше 20 млн. грн., то платник податків має право вибору щодо застосування податкових різниць. Якщо сума доходів більше 20 млн. грн., то для визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток потрібно розраховувати і використовувати податкові різниці. Таким чином, розбіжності між фінансовим та податковим обліком податку на прибуток стосуються насамперед великих та середніх підприємств-платників податків.

Про результати проведеної реформи свідчать надходження з податку на прибуток до зведеного бюджету України. За офіційними статистичними даними [13] у 2016 р. до державного бюджету надійшло 503,9 млрд. грн. податкових надходжень, що на 94,5 млрд. грн., або на 23,1% більше відповідного показника минулого року. Вперше за останні три роки податок на прибуток продемонстрував позитивну динаміку. До державного бюджету надійшло 54,4 млрд. грн. цього податку що на 56,3% більше від попереднього року. За підсумками 2016 р. в структурі доходів зведеного бюджету збільшилася податкова складова до 83,1% порівняно з 77,8% попереднього року (табл. 1).

Таблиця 1

Структура доходів зведеного бюджету України за 2014-2016 рр.

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Податкові надходження, з них	80,6	77,8	83,1
податок на доходи фізичних осіб	16,5	15,3	17,7
податок на прибуток підприємств	8,8	6	7,7
рентна плата та плата за використання ін. природних ресурсів	7,4	6,4	6
податок на додану вартість	30,5	27,4	28,9
акцизний податок	9,9	9,7	13
податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	2,8	6,2	2,6
рентна плата, збори за паливно-енергетичні ресурси	1,3	1,1	5,4
інші податкові надходження	3,4	5,7	1,8
Неподаткові надходження	17,6	21,5	16
Доходи від операцій з капіталом	0,5	0,3	0,2
Цільові фонди	0,1	0,1	0,1
Інші надходження	1,2	0,3	0,6
Разом	100	100	100

Джерело: [13]

В сегменті податкових надходжень питома вага податку на прибуток суттєво зросла до 7,7% порівняно з 6% попереднього року (рис. 1).

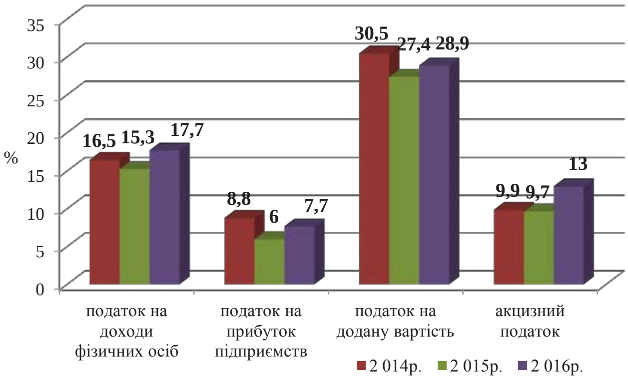

Рис. 1. Питома вага податку на прибуток в порівнянні з іншими бюджетоутворюючими податками в доходах зведеного бюджету України за 2014-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [13]

При порівнянні надходжень до державного бюджету з податку на прибуток до державного бюджету в розмірі його окремих складових помітно, що приріст відбувся в усіх секторах.

Найбільше зростання обсягів надходжень показали приватні підприємства (12,0 млрд. грн.), при тому, що в попередньому році цей сектор найсуттєвіше скоротив відрахування.

Підприємства державного сектору, а також фінансові організації (банки та страхові компанії) збільшили сплату податку більш, ніж удвічі (рис. 2).

Отже, можна зробити висновок, що результати проведеної реформи позитивно вплинули на надходження з податку на прибуток до зведеного бюджету України.

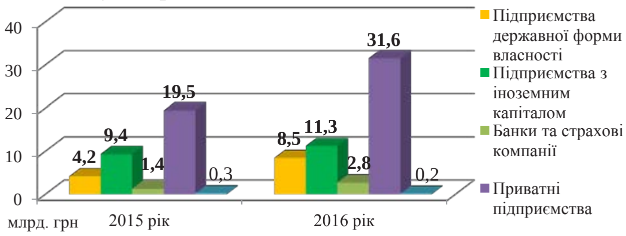

Рис. 2. Надходження з податку на прибуток підприємств різних форм власності у зведений бюджет України у 2015-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [13]

Висновки і пропозиції. Таким чином, в контексті євроінтеграційних процесів стосовно оподаткування прибутку підприємств в Україні відбулись суттєві зрушення. Податок на прибуток в Україні тепер розраховується за даними фінансового обліку з урахуванням податкових різниць. Розбіжності між фінансовим та податковим обліком податку на прибуток стосуються насамперед великих та середніх платників податків, у яких сума доходів за звітний рік більше 20 млн. грн. З метою гармонізації оподаткування прибутку та наближення до світової практики доцільно підвищення прозорості податкового законодавства, скасування обліку податкових різниць для всіх категорій підприємств та активне впровадження електронного адміністрування.

Список літератури:

1. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора: Учебник / Пер. с англ.; под ред. Л.Л. Любимова. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 832 с.
2. Sumuelson P. The Pure Theory of Public Expenditure // Public Finance. – Worth Series in Outstanding Contributions. Ed. by A. Auerbach. – N. Y.: Worth Publisher. – 1999. – P. 3-7.
3. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора: Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
4. Вишневский В.П., Веткин А.С. Уход от уплаты налогов: теория и практика: Монография / НАН Украины Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003. – 228 с.
5. Вишневский В.П. Формирование и реализация налоговой политики в сфере управления развитием промышленности / В.П. Вишневский, А.С. Веткин, В.Д. Чекина и др. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2014. – 148 с.
6. Іванов Ю.Б. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій: Навчальний посібник / під ред. Іванова Ю.Б., Майбурова І.А. – Х: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 492 с.
7. Соколовська А.М. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду: Моногр. / А.М. Соколовська, Т.І. Єфименко, І.О. Луніна, Р.А. Балакін, В.І. Зятковський; Н.-д. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – 320 с. – Бібліогр.: с. 258-263. – укр.
8. Гуренко Т.О., Дерев'янко С.І. Проблеми та перспективи оподаткування прибутку // Режим доступу: journals.nubip.edu.ua/.../download/8148/7777
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 р. № 73 (в редакції від 18 березня 2014 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13
10. Глен А. Вемі Основи фінансового обліку / А. Вемі Глен, Г. Шорт Даніел; пер. з англ. – К.: Основи, 1992. – 943 с.
11. Мошняга Б.Б. Оподаткування прибутку підприємств в контексті нововведень Податкового Кодексу України // Режим доступу: http://intkonf.org/moshnyaga-b-b-opodatkuvannya-pributku-pidpriemstv-v-konteksti-novovveden-podatkovogo-kodeksu-ukrayini/
12. Податковий кодекс України № 2755-17, от 02.12.2010 № 2755-VI – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік // Режим доступу: www.ibser.org.ua

Сердюк Е.Н.
Донбасская государственная машиностроительная академия

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
Исследовано значение налога на прибыль для государства и его влияние на деятельность предприятий. Рассмотрена проблема налогообложения прибыли предприятий, а именно – определения базы налогообложения в Украине и в западных странах. Исследовано влияние налоговой реформы в Украине на поступление налога в бюджет. Определены предложения по дальнейшему реформированию налогообложения прибыли в контексте евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: электронное администрирование, корпоративный налог, маржинальная прибыль, налоговые разницы, налог на прибыль.

Serdiuk O.M.
Donbas State Machine-Building Academy

TRANSFORMATION OF PROFIT TAXES OF ENTERPRISES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EURO INTEGRATION PROCESSES

Summary
The value of the corporate income tax for the state and its influence on the activity of enterprises is researched. The problem of taxation of corporate profits is considered, namely the definition of the tax base in Ukraine and in the western countries. The effect of tax reform in Ukraine on tax revenues is investigated. The proposals for further reformation of the taxation of profits in the context of European integration processes are determined.

Keywords: e-administration, corporate tax, margin income, tax differences, income tax.

УДК 2964

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВА ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ТА НАРАХУВАННЯ ЄСВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Соболева І.В., Лобань К.Б.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні, методичні та практичні аспекти організації обліку та контролю розрахунків за заробітною платою, правильність нарахування єдиного соціального внеску на оплату праці. Визначається серед основних проблем збільшення мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 року та податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб, яка є значно нижчою за власне мінімальну заробітну плату. Автор використовувала праці вітчизняних і закордонних науковців, які досліджували цю тематику. За останні роки опубліковано чимало праць, присвячених проблемі оплати праці та його впливу на українські процеси. Однак, у визначенні основних термінів даної теми є деякі розбіжності та неточності, що призводить до неточного, а іноді й не правильного розуміння ведення розрахунків по заробітній праці.
Ключові слова: заробітна плата, єдиний соціальний внесок, податкова соціальна пільга, прожитковий мінімум, ринкова економіка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вагоме місце в житті кожної людини відіграє заробітна плата, оскільки вона виступає в ролі «палива для життя». У ринковій економіці заробітна плата виступає як ціна, що сплачується за використання найманої праці. Заробітна плата є важливим засобом підвищення зацікавленості працюючих у результатах своєї праці, її продуктивності, збільшення обсягів виробництва та покращання рівня життя працюючих і країни в цілому, оскільки саме в ній відображаються суспільно-трудові відносини та різноманітні відносини сторін. Рівень заробітної плати в країні відображає її соціальний та економічний стан в повному обсязі. Оскільки Україна не є прогресуючою країною і має певну низку проблем, їй необхідно радикальним чином змінити сферу планування, організації, стимулювання й оптимізації диференціації доходів та їх оподаткування для стабільного та ефективного соціально-економічного стану. Тому доцільним буде вирішити питання щодо вдосконалення механізму планування та використання фонду оплати праці та нарахування єдиного соціального внеску таким чином, щоб були задоволені всі сторони соціально трудових відносин – держава, роботодавець і найманий працівник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему сучасного стану заробітної плати досліджували та продовжують досліджувати багато науковців, а саме – В.С. Василенко, О.С. Ветлужська, А.О. Гордеюк, Ю.М. Іванечко, П.М. Матюшко, А.І. Радчук, Т.В. Сизикова, С.В. Цимбалюк та ін. У своїх працях наукові діячі та фахівці-економісти змістовно розглядають найважливіші проблеми оплати праці в умовах вітчизняної економіки, що склалися на сьогодні. При цьому найбільша увага приділяється саме дослідженню стану заборгованості із заробітної плати.

В існуючих наукових працях багато уваги приділяється вивченню основних чинників, що впливають на величину заробітної плати, та пошуку оптимального рівня заробітної плати. У полі зору науковців знаходиться і визначення реальної вартості послуг на ринку праці в Україні. Пропонуються раціональні шляхи вирішення гострих питань стосовно заробітної плати на підприємствах України.

Викладення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий інтерес вчених до проблем побудови системи оплати і стимулювання праці персоналу, не всі їх аспекти в достатній мірі опрацьовані. Надзвичайно стрімкий розвиток економіки вимагає нових заходів щодо поліпшення систем оплати праці, удосконалення обліку та контролю виплат працівникам підприємства, зміни законодавчої бази та нарахування єдиного соціального внеску на заробітну плату.

Мета статті. Основною метою статті є дослідження теоретичних, методичних та практичних аспектів організації обліку та контролю розрахунків за заробітною платою та єдиного соціального внеску, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення даного процесу на підприємствах в сучасних умовах. Разом з тим практика вимагає комплексного підходу до вирішення проблем.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України визначено, що кожен має право на працю, тобто можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Оплата праці – це будь-який заробіток, який за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги.

Відповідно до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [2; 4]. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Заробітна плата відображає відносини між роботодавцями та найманими працівниками, виступає основним (і часто єдиним) джерелом доходів найманих працівників (основою матеріального добробуту членів їхніх сімей), для роботодавців є суттєвою часткою витрат виробництва і ефективним засобом мотивації працівників до досягнення цілей підприємства [22]. Згідно з чинним законодавством за видами заробітна плата поділяється на основну, додаткову та інші заохочувальні та компенсаційні виплати [20].

© Соболева І.В., Лобань К.Б., 2017

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій [21, с. 79].

До інших заохочувальних та компенсаційних витрат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

У ринковій економіці регулювання оплати праці здійснюється у двох формах: державне регулювання на основі встановлення законодавчих норм і договірне регулювання на основі укладення угод і колективних договорів.

З 1 січня 2017 р. в Україні змінено визначення поняття «мінімальна зарплата» – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці [16]. Роботодавець зобов'язаний щомісяця виплачувати працівнику із повним робочим днем заробітну плату у мінімальному розмірі, яка може складатися з: посадового окладу, систематичних премій, інших постійних доплат (окрім доплати за роботу в несприятливих умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат). Якщо розмір заробітної плати працівника підприємства є нижчим за розмір мінімальної заробітної плати, то проводиться доплата до рівня мінімальної заробітної плати.

Організація оплати праці на підприємстві здійснюється на підставі: законодавчих та інших нормативних актів; галузевих (міжгалузевих), територіальних угод; колективних договорів; трудових договорів; грантів.

Регулювання оплати праці на рівні підприємства передбачає розроблення, затвердження й застосування внутрішніх (локальних) організаційних документів, зокрема: положення про оплату праці (форма оплати праці, системи оплати праці – тарифна та інші системи, що формуються на оцінках складності виконуваних робіт і кваліфікації працівників (ст. 96 КЗпП, ст. 6 ЗУ «Про оплату праці»), положення про преміювання, колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку, штатний розпис тощо. Ці документи розробляються відділом організації праці й заробітної плати та затверджуються наказом керівника підприємства.

Розрахунки за заробітною платою ведуть на синтетичному рахунку 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», який має такі субрахунки: 661 «Розрахунки за заробітною платою», 662 «Розрахунки з депонентами», 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [18, с. 127].

За кредитом рахунку 661 «Розрахунки за заробітною платою» відображаються нарахована працівникам підприємства основна та додаткова заробітна плата, премії, інші належні до нарахування працівникам виплати, за дебетом – виплата основної та додаткової заробітної плати, премій, вартість одержаних матеріалів, продукції та товарів у рахунок заробітної плати (погашення заборгованості перед працівниками за іншими виплатами); утримання податку з доходів фізичних осіб, військовий збір, єдиний соціальний внесок. Відображення нарахованої заробітної плати у складі витрат підприємства можна здійснювати трьома способами:

- малими і неприбутковими підприємствами за допомогою рахунків класу 8 «Витрати за елементами»;
- за допомогою рахунків класу 9 «Витрати діяльності»;
- одночасно за допомогою рахунків класу 8 і 9.

Збільшення розміру мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 року тягне за собою безліч наслідків, одним з яких є те, що граничний розмір доходу для податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб значно нижчий за власне мінімальну заробітну плату. Законом України від 21.12.2016 № 1801-VIII «Про Державний бюджет України на 2017 рік» встановлено з 1 січня 2017 року мінімальну заробітну плату: у місячному розмірі 3200 гривень, у погодинному розмірі – 19,34. Із збільшенням розміру мінімальної заробітної плати посилюється і відповідальність юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців за порушення законодавства про працю та її оплату (стаття 265 КЗпП України) [4].

Як тільки Уряд запропонував збільшити мінімальну зарплату з 01.01.2017 р. до 3200 грн., у суб'єктів господарювання і звичайних громадян виникли претензії, адже водночас зростають витрати підприємств (власне заробітна плата працівників) і розмір різноманітних платежів та штрафів, які прив'язані до мінімальної зарплати. Так, максимальна величина доходу, на який нараховується єдиний соціальний внесок (ЄСВ) в 2017 році становить 25 прожиткових мінімумів працездатних осіб. Розмір мінімального страхового внеску, як і раніше, залежатиме від розміру мінімальної зарплати.

З врахуванням збільшення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, роботодавцям потрібно не тільки переглянути оклади працівників, а й здійснювати доплату з ЄСВ у розмірі не менше мінімального страхового внеску при нарахуванні заробітної плати та інших виплат працівникам, у збільшеному розмірі. Крім того, зросло навантаження і на фізичних осіб – підприємців, адже мінімальна щомісячна сума ЄСВ зросла вдвічі і є обов'язковою.

Висновки і пропозиції. Облік праці та заробітної плати має бути організований таким чином, щоб сприяти підвищенню продуктивності праці, повному використанню робочого часу, а також правильному обчисленню чисельності працівників для обліку заробітної плати з метою оподаткування. Для цього на підприємстві мають бути чітко розподілені функції обліку між відділами.

Подальше дослідження внутрішнього контролю ефективності формування витрат на оплату пра-

ці має бути спрямоване на розробку заходів щодо використання його превентивної функції, адже на сучасному етапі в більшості випадків контроль виступає переважно реєстратором порушень (в частині трудового законодавства, бухгалтерського обліку операцій за виплатами працівникам, звітності тощо), а не інструментом їх попередження.

На сьогодні в Україні існує значна кількість невирішених проблем і протиріч у сфері оплати праці. Час «диктує» необхідність створення такої системи оплати праці, яка б формувала могутні стимули розвитку праці та виробництва.

Оптимальними шляхами вирішення проблем оплати праці вважаємо такі:

– удосконалення тарифної системи та нормування праці;

– активна участь держави у регулювання оплати праці;

– посилення мотивації працівників підприємств до праці;

– зміна орієнтації підприємців і менеджерів у сфері стимулювання праці з кількісних на якісні показники діяльності тощо.

Удосконалювання систем оплати праці, пошук нових рішень, глибоке вивчення західного досвіду може допомогти вирішити в Україні цілу низку проблем, пов'язаних із заробітною платою, якісно поліпшити її стан та створити підґрунтя для підвищення зацікавленості працівників до високопродуктивної праці вже в найближчому майбутньому. Все це в комплексі може стати стимулом до економічного підйому нашої країни.

Підвищення заробітної плати – потужний стимул для всебічного розвитку вітчизняної економіки, завдяки якому можна розраховувати на зростання внутрішнього попиту, піднесення національного виробництва, створення нових робочих місць, загальне поліпшення життя населення та формування в суспільства відчуття захищеності та впевненості в майбутньому.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
2. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР.
3. Інструкція зі статистики заробітної плати [Електронний ресурс]: затв. Наказом Держкомстату України від 13.01.2004 № 5.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08
5. Про колективні договори та угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII.
6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV.
7. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80
8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII.
9. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV.
10. Конвенція про захист заробітної плати № 95. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993-146
11. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_011
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс]: затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003 р. № 601. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03
13. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=53221
14. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
15. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань [Електронний ресурс]: затв. наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс]: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1774-19
17. Арап Г.В. Шляхи вдосконалення контролю оплати праці / Г.В. Арап, І.Г. Пахомова // Вісник Дніпропетровського університету: Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 4(2). – С. 149-155.
18. Бондар М.І. Фінансовий облік: підручник: у 2 ч. – Ч. 1, М.І. Бондар, В.І. Єфіменко, Л.Г. Ловінська та ін. / за заг. ред. М.І. Бондаря та Л.Г. Ловінської. – К.: КНЕУ, 2012. – 553 с.
19. Бондар М.І. Звітність підприємства: Підручник / М.І. Бондар, Ю.А. Верига, М.М. Орищенко – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 570 с.
20. Бурденко І.М. Виплати працівникам: облік, аудит і автоматизація [Текст]: навчальний посібник / І.М. Бурденко, О.В. Кравченко, О.В. Шипунова – Суми: Університетська книга, 2009. – 283 с.
21. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства: навч. посібник / В.І. Гринчуцький, Е.Т. Карапетян, Б.В. Погріщук. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.
22. Кравченко М.А. Сутність оплати праці як економічної категорії / М.А. Кравченко // Бізнес навігатор. – 2010. – № 1. – С. 3-4.
23. Макаренко А.П. Аудит операцій і розрахунків з оплати праці та обліку її витрат на підприємстві / А.П. Макаренко, І.В. Боюк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 1(13). – С. 112-118.
24. Мултанівська Т.В. Аудит: навч. посібн. / Т.В. Мултанівська, Т.С. Воінова, О.О. Вороніна. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2010. – 336 с.
25. Саух І.В. Методика перевірки операцій з оплати праці та пов'язаних з нею розрахунків / І.В. Саух // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 2(20). – С. 428-433.
26. Крамаровский Л.М. Ревизия и контроль [учебник. – 4-те изд.. перераб. и доп.] / Л.М. Крамаровский. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 300 с.

Соболева И.В., Лобань Е.Б.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВА УЧЕТ РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА И НАЧИСЛЕНИЯ ЕСВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы теоретические, методические и практические аспекты организации учета и контроля расчетов по заработной плате, правильность начисления единого социального взноса на оплату труда. Определяется среди основных проблем увеличения минимальной заработной платы с 1 января 2017 года и налоговой социальной льготы по налогу на доходы физических лиц, значительно ниже собственно минимальную заработную плату. Автор использовала труды отечественных и зарубежных ученых, исследовавших эту тематику. За последние годы опубликовано немало работ, посвященных проблеме оплаты труда и его влияния на украинские процессы. Однако, в определении основных терминов данной темы есть различия и неточности, приводит к неточному, а иногда и не правильного понимания ведения расчетов по заработной труда.
Ключевые слова: заработная плата, единый социальный взнос, налоговая социальная льгота, прожиточный минимум, рыночная экономика.

Soboleva I.V., Loban E.B.
Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlinskiy

STATUS AND PERSPECTIVE ACCOUNTING OF PAYMENTS FOR PAYMENT OF LABOR AND CALCULATION OF ERUS AT ENTERPRISE

Summary
The theoretical, methodical and practical aspects of the organization of accounting and control of payroll calculations, the correctness of the calculation of a single social contribution for labor payment are investigated. It is determined among the main problems of increasing the minimum wage since January 1, 2017 and the tax social benefit on personal income tax, significantly lower than the minimum wage itself. The author used the works of Russian and foreign scientists who studied this topic. In recent years, many works on the problem of pay and its impact on Ukrainian processes have been published. However, in the definition of the main terms of this topic there are differences and inaccuracies, leading to an inaccurate, and sometimes incorrect understanding of the calculation of wages.
Keywords: wages, single social contribution, tax social benefit, subsistence minimum, market economy.

УДК 368(477)

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Сокол С.В., Шаповал К.А.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті визначено основні зовнішні та внутрішні ризики, що впливають на стан страхового ринку. Наголошено, що ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Визначено кількість страхових компаній, а також основні показники діяльності страхового ринку та його динаміку. Вказано обсяги страхових премій отримані страховиками при страхуванні та перестрахуванні ризиків та динаміку страхових премій за останні три роки. Визначено розмір валових страхових виплат та його динаміку за останні три роки, а також встановлено структуру валових та чистих страхових виплат.

Ключові слова: страховий ринок, страхові компанії, страхові премії, страхові виплати, страхові резерви.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку України важливу роль відіграє ринок страхування, що є складовою фінансового ринку. Розвиток українського ринку страхування відбувається досить суперечливо і він далекий від світових стандартів. На сьогодні визначальним завданням державної політики в галузі страхування є забезпечення умов для його ефективного розвитку та підвищення його значення в економіці країни, оскільки надійний страховий захист виступає фактором соціальної та економічної безпеки як окремої людини, так і держави загалом. Тому розуміння того, в якому стані перебуває страховий ринок в сучасних умовах допоможе фахівцям та науковцям розробляти дієві заходи щодо покращення страхового клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування та розвитку страхування в Україні присвячено ряд наукових праць відомих фахівців, а саме: В. Алєшіна, В. Базилевича, О. Філонюка, В. Фурмана, С. Осадця, Р. Пікус, З. Шелудько, О. Філонюка та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однак для прийняття дієвих адекватних мір в напрямку удосконалення страхової політики, доцільно володіти сучасною та правдивою інформацією про стан страхового ринку в момент прийняття певних рішень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Страховий ринок – це частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього [1]. Головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства. Страховий ринок перебуває під дією значних як зовнішніх, так і внутрішніх ризиків. Основними з них є:

– глобальні ризики, зумовлені циклічним характером розвитку світової економічної та фінансової систем, неможливістю передбачити час та масштаб чергової кризи;

– макро- та мікроекономічні ризики, пов'язані, зокрема, зі збереженням тенденцій до зниження темпів зростання національної економіки або окремих галузей, рівня інвестиційної активності, високого рівня інфляції та відсотків за банківським кредитуванням, низького рівня життя населення України, недостатнього рівня розвитку внутрішньої інфраструктури;

– фінансові ризики, що включають, зокрема, незадовільний фінансовий стан значної частини страховиків, низький рівень якості активів, залежність інвестиційних доходів від депозитної політики банківської системи;

– комерційні ризики, до яких, зокрема, належить посилення цінової конкуренції та загроза банкрутства значної кількості страховиків, зростання обсягу невиконаних зобов'язань між страховиками, у тому числі за договорами перестрахування, та у відносинах із контрагентами і партнерами (банками, інвестиційними компаніями тощо) [2].

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Він має два типи страхування – СК «Life» та СК «non-Life». СК «Life» – страхові компанії, що здійснюють страхування життя, СК «non-Life» – страхові компанії, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя [3].

Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2016 становила 310, у тому числі СК «life»1 – 39 компаній, СК «non-life» – 271 компаній, (станом на 31.12.2015 – 361 компанія, у тому числі СК «life» – 49 компаній, СК «non-life» – 312 компаній). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 2016 рік порівняно з 2015 роком, кількість компаній зменшилася на 51 СК, порівняно з 2014 роком зменшилася на 72 СК (табл. 1).

Таблиця 1
Кількість страхових компаній у 2014-2016 рр.

Кількість страхових компаній	Станом на 31.12.2014	Станом на 31.12.2015	Зміни у 2016 році		Станом на 31.12.2016
			внесено інформацію	виключено інформацію	
Загальна кількість	382	361	6	57	310
в т.ч. СК «non-Life»	325	312	6	47	271
в т.ч. СК «Life»	57	49	0	10	39

Джерело: [4]

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка представлені в таблиці 2.

Валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестрахуванні ризиків від страхувальників та перестрахувальників за 2016 рік, становили 35 170,3 млн. грн., з яких: 13 220,0 млн. грн. (37,6%), що надійшли від фізич-

© Сокол С.В., Шаповал К.А., 2017

них осіб; 21 950,3 млн. грн. (62,4%), що надійшли від юридичних осіб.

За 12 місяців 2016 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя становила 32 414,2 млн. грн. (або 92,2% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя – 2 756,1 млн. грн. (або 7,8% від загальної суми страхових премій). Чисті страхові премії за 2016 рік становили 26 463,9 млн. грн., що становить 75,2% від валових страхових премій.

Чисті страхові премії за 2015 рік становили 22 354,9 млн. грн., або 75,2% від валових страхових премій (рис. 1) [4].

Обсяги валових страхових премій за 2016 рік збільшились порівняно з 2015 роком на 18,3%, з 2014 роком зросли на 31,4%. Найбільший ріст валових страхових премій відбувся у IV кварталі 2016 року на 21,2% порівняно з III кварталом 2016 року. Чисті страхові премії збільшилися на 18,4% порівняно з 2015 роком, та на 42,3% порівняно з 2014 роком.

Рис. 1. Динаміка страхових премій за 2014-2016 рр. (млн. грн.)

Збільшення валових страхових премій відбулося майже по всім видам страхування, а саме:

Таблиця 2

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка

	2014	2015	2016	Темпи приросту	
				2015/ 2014	2016/ 2015
				%	%
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, тис. одиниць					
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті, у тому числі:	35 975,7	109 106,8	61 272,8	203,3	-43,8
- зі страхувальниками-фізичними особами	32 699,4	106 321,2	42 534,6	225,1	-60,0
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті	98 737,5	93 322,5	118 198,4	-5,5	26,7
Страхова діяльність, млн. грн.					
Валові страхові премії, у тому числі:	26 767,3	29 736,0	35 170,3	11,1	18,3
зі страхування життя	2 159,8	2 186,6	2 756,1	1,2	26,0
Валові страхові виплати, у тому числі:	5 065,4	8 100,5	8 839,5	59,9	9,1
зі страхування життя	239,2	491,6	418,3	105,5	-14,9
Рівень валових виплат, %	18,9%	27,2%	25,1%	-	-
Чисті страхові премії	18 592,8	22 354,9	26 463,9	20,2	18,4
Чисті страхові виплати	4 893,0	7 602,8	8 561,0	55,4	12,6
Рівень чистих виплат, %	26,3%	34,0%	32,3%	-	-
Перестрахування, млн. грн.					
Сплачено на перестрахування, у тому числі:	9 704,2	9 911,3	12 668,7	2,1	27,8
- перестраховикам-резидентам	8 173,7	7 381,1	8 706,4	-9,7	18,0
- перестраховикам-нерезидентам	1 530,5	2 530,2	3 962,3	65,3	56,6
Виплати, компенсовані перестраховиками, у тому числі:	640,9	1 345,8	1 233,2	110,0	-8,4
- перестраховиками-резидентами	172,4	497,7	278,5	188,7	-44,0
- перестраховиками-нерезидентами	468,5	848,1	954,7	81,0	12,6
Отримані страхові премії від перестрахувальників-нерезидентів	12,9	38,1	40,1	195,3	5,2
Виплати, компенсовані перестрахувальникам-нерезидентам	9,9	12,9	14,2	30,3	10,1
Страхові резерви, млн. грн.					
Обсяг сформованих страхових резервів	15 828,0	18 376,3	20 936,7	16,1	13,9
- резерви зі страхування життя	5 306,0	6 889,3	7 828,2	29,8	13,6
- технічні резерви	10 522,0	11 487,0	13 108,5	9,2	14,1
Активи страховиків та статутний капітал, млн. грн.					
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С) БО 2))	70 261,2	60 729,1	56 075,6	-13,6	-7,7
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів	40 530,1	36 418,8	35 071,9	-10,1	-3,7
Обсяг сплачених статутних капіталів	15 120,9	14 474,8	12 661,6	-4,3	-12,5

Джерело: [4]

автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»); страхування вантажів та багажу; страхування майна; страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; страхування життя; медичне страхування; страхування від нещасних випадків; страхування медичних витрат; страхування кредитів.

Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за 2016 рік дорівнює рівню 2015 року (75,2%).

Протягом аналізованого періоду зменшилась кількість укладених договорів страхування на 22958,1 тис. одиниць (або на 11,3%), при цьому на 63686,5 тис. одиниць (або на 63,9%) зменшилась кількість договорів з добровільного страхування, куди входять: кількість укладених договорів страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; кількість укладених договорів страхування майна; кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків. Кількість договорів з обов'язкового страхування зросла на 40 876,9 тис. одиниць (або на 40,4%) за рахунок зростання договорів страхування від нещасних випадків на транспорті на 24 875,9 тис. одиниць (або на 26,7%).

Розмір валових страхових виплат за 2016 рік становив 8 839,5 млн. грн., у тому числі з видів страхування, інших, ніж страхування життя – 8 421,2 млн. грн. (або 95,3%), зі страхування життя – 418,3 млн. грн. (або 4,7%). Валові страхові виплати за 2016 рік збільшилися на 9,1% (до 8 839,5 млн. грн.) порівняно з аналогічним періодом 2015 року, чисті страхові виплати збільшилися на 12,6% і становили 8 561,0 млн. грн (рис. 2).

Структура валових та чистих страхових виплат за 2015-2016 рр. представлена в таблиці 3.

Обсяг валових страхових виплат/відшкодувань у порівнянні з 2015 роком збільшився на 739,0 млн. грн. (9,1%), обсяг чистих страхових виплат збільшився на 958,2 млн. грн. (12,6%). Зростання обсягів валових страхових виплат за 2016 рік мало місце у більшості основних системоутворюючих видах страхування.

Збільшилися валові страхові виплати з таких видів страхування, як: страхування кредитів (збільшення валових страхових платежів на 799,1 млн. грн. (264,1%)), автострахування (збільшення валових страхових платежів на 681,1 млн. грн. (21,4%)), страхування вантажів та багажу (збільшення валових страхових платежів на 276,4 млн. грн. (237,5%)), медичне страхування (збільшення валових страхових платежів на 142,9 млн. грн. (11,9%)).

Рис. 2. Динаміка страхових виплат за 2014-2016 рр. (млн. грн.)

Водночас, зменшилися валові страхові виплати зі страхування фінансових ризиків на 467,2 млн. грн. (-33,3%), страхування майна (зменшення валових страхових виплат на 284,4 млн. грн. (-65,5%), страхування життя (зменшення валових страхових виплат на 73,3 млн. грн. (-14,9%).

Рівень валових виплат у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року зменшився на 2,1 в.п. та становив 25,1%. Рівень чистих страхових виплат станом на 31.12.2016 становив 32,3%, що менше на 1,7 в.п. у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігається з медичного страхування – 56,9% та 58,8%, за видами добровільного особистого страхування – 40,8% та 43,2% відповідно.

Операції вихідного перестрахування за 2016 рік зросли на 27,8% з 9 911,3 млн. грн. до 12 668,7 млн. грн. за рахунок збільшення на 1 325,3 млн. грн. обсягів перестрахування в середині країни та збільшення на 1 432,1 млн. грн. операцій з перестрахування із страховиками-нерезидентами.

Таблиця 3

Структура валових та чистих страхових виплат за 2015-2016 рр.

Види страхування	Страхові виплати, млн. грн.				Темпи приросту страхових виплат, %	
	Валові	Чисті	Валові	Чисті	валових виплат	чистих виплат
	2015		2016		2016/2015	
Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	3187,2	3 077,6	3 868,3	3 707,5	21,4	20,5
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	1 198,5	1 197,8	1 341,4	1 339,9	11,9	11,9
Страхування кредитів	302,6	302,6	1 101,7	1 101,7	264,1	264,1
Страхування фінансових ризиків	1 402,6	1 257,3	935,4	822,8	-33,3	-34,6
Страхування життя	491,6	491,6	418,3	418,3	-14,9	-14,9
Страхування вантажів та багажу	116,4	114,7	392,8	392,5	237,5	242,2
Страхування медичних витрат	169,2	169,1	216,8	216,1	28,1	27,8
Страхування майна	434,1	429,3	149,7	149,4	-65,5	-65,2
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	109,8	106,4	81,9	81,4	-25,4	-23,5
Інші види страхування	688,5	456,4	333,2	331,4	-51,6	-27,4
Всього	8 100,5	7 602,8	8 839,5	8 561,0	9,1	12,6

Джерело: [4]

Страхові резерви станом на 31.12.2016 зросли на 13,9% у порівнянні з аналогічною датою 2015 року, при цьому технічні резерви – на 14,1%, а резерви зі страхування життя – на 13,6%.

У порівнянні з аналогічною датою 2015 року зменшились такі показники, як загальні активи страховиків (-7,7%); активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів (-3,7%) та обсяг сплачених статутних капіталів (-12,5%).

Висновки та пропозиції. Отже, проведені дослідження показали, що страховий ринок України перебуває на етапі формування, поступово адаптуючись до вимог європейського та світового ринків. Для цього вітчизняним страховикам необхідно переймати зарубіжний страховий досвід та змінювати власні моделі функціонування, зокрема вдосконалювати механізм державного регулювання діяльності страхових компаній; адаптувати до світових стандартів страхове законодавство, впроваджувати новітні технології зі страхування та новітні стандарти якості обслуговування в цій сфері.

Список літератури:

1. Лондар С.Л., Тимошенко О.Б. Страховий ринок та його структура: Навч.посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/17530607/finansi/strahoviy_rinok_yogo_struktura
2. Рудь І.Ю. Аналіз страхового ринку України // Глобальні та національні проблеми економіки, Випуск 10, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/10-2016/178.pdf
3. Сукач О.М., Сарана Л.А. Сучасний страховий ринок: сучасні реалії та перспективи / Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, Випуск 1(20), 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.pdf
4. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html

Сокол С.В., Шаповал К.А.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье определены основные внешние и внутренние риски, влияющие на состояние страхового рынка. Отмечено, что рынок страховых услуг является вторым по уровню капитализации среди других небанковских финансовых рынков. Определено количество страховых компаний, а также основные показатели деятельности страхового рынка и его динамику. Указано объеме страховых премий полученные страховщиками при страховании и перестраховании рисков и динамику страховых премий за последние три года. Определен размер валовых страховых выплат и его динамику за последние три года, а также установлена структура валовых и чистых страховых выплат.
Ключевые слова: страховой рынок, страховые компании, страховые премии, страховые выплаты, страховые резервы.

Sokol S.V., Shapoval K.A.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

ANALYSIS OF CURRENT INSURANCE MARKET OF UKRAINE

Summary
The authors identified key internal and external risks that affect the state of the insurance market. The authors emphasized that the insurance market is the second level of capitalization of other non-bank financial markets. The authors determined number of insurance companies, and major indicators of the insurance market and its dynamics. The authors specified amount of premiums received by insurers for insurance and reinsurance risks, and dynamics of insurance premiums for three years. The authors determined amount of gross claims paid and its dynamics over the past three years and set the gross and net insurance payments.
Keywords: insurance market, insurance companies, insurance premiums, insurance payments, insurance reserves.

УДК 330.131.3

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРА

Тарнавська О.Б.
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Проблема розвитку сільськогосподарського сектора має принципове значення для економічного процвітання України. При тому, успішне вирішення завдань результативного розвитку сільськогосподарського сектора економіки України, збільшення його конкурентоспроможності, перехід до міжнародної ринкової економіки набуває не лише державної, а й міжнародної значущості. Звідси вагому роль у розвитку сільськогосподарського сектора зобов'язана відігравати держава, проводячи реформи галузі й створюючи сприятливі умови для результативного виробництва агропромислової продукції. Проте, аграрні реформі на сучасному етапі не дають бажаного результату, не спричиняють суттєвого збільшення масштабів та ефективності аграрного виробництва, раціонального використання його земельного та ресурсного потенціалу і, як результат, забезпечення продовольчої безпеки України. Проведені зміни не зуміли стимулювати сталий розвиток сільськогосподарських підприємств та в повній мірі використати потенціал агропромислової сфери.
Ключові слова: державне регулювання, економічна політика, механізм державного регулювання, трансформація економіки, агропромисловий сектор, механізм державного регулювання.

Постановка проблеми. Сучасна економічна ситуація в Україні неминуче потребує змін, за допомогою яких можна налагодити ринкову економічну систему та зроблять її ефективною для держави та суспільства. Роль держави при цьому сприяти трансформаційним процесам, рівномірно підтримувати розвиток усіх сфер народного господарства та забезпечувати задоволення потреб населення. Саме ефективне державне регулювання економіки, зокрема в аграрному секторі цілеспрямовані заходи у сфері управління економікою з ціллю надання економічним процесам конкретної спрямованості відповідно до мети, задач та інтересів країни, є ключовим фактором макроекономічних зрушень, яких потребує Україна під час економічних змін. Для формування конкурентоспроможної соціально-орієнтованої економіки та процвітання агропромислового сектора необхідний дієвий та результативний механізм державного регулювання сільськогосподарського сектора, який створить умови для найефективнішого виконання соціально-економічних функцій держави і відповідно сприятливо відобразиться на добробуті населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми і форми державного регулювання аграрного сектора викладено в наукових дослідженнях М. Дем'яненка, М. Клименюка, Р. Слав'юка, М. Латиніна, В. Радченка, Л. Мельника, В. Адамовської, С. Мочерного та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує більш глибокого обґрунтування теоретичних, інституційних та економічних механізмів державного регулювання для підвищення ефективності функціонування агропромислового сектора України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є – розширити розробку теоретико-методологічних основ діяльності та розвитку економічного механізму державного регулювання економіки в сільськогосподарському секторі, проаналізувати базові засади підвищення ефективності державного регулювання, аргументувати необхідність державного втручання в агропромисловий сектор економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне регулювання представляється як система базових форм і методів впливу на процес. Прихильниками такого визначення є С. Мочерний: «державне регулювання – комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у тому числі продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [6, с. 379].

В. Адамовська визначає сутність державного регулювання економіки як: «сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на розвиток суспільного способу виробництва (в т.ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [1].

В книзі І. Михасюка та Л. Швайки «Державне регулювання економіки» подане визначення, яке найкраще узагальнює суть даного поняття: «державне регулювання економікою – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади й управління цілей» [5, с. 9].

В економічному розумінні державне регулювання виступає як відокремлена функція, яка здійснюється відповідним апаратом. Хоча його природа і характер обумовлені так само природою і характером власне виробництва, функція державного регулювання здійснюється через свідому організаторську діяльність державного управлінського апарату.

Економічні відносини поза цілеспрямованими діями держави вже не можуть динамічно та ефективно розвиватися в бажаному керунку. Також поява різних форм господарювання, ускладнення бюрократичних зв'язків між господарюючими суб'єктами, а також перманентна всеохоплююча

© Тарнавська О.Б., 2017

криза в країні є більш конкретними обставинами, які формують необхідність посилення цілеспрямованого впливу та регуляторної ролі держави в процесі трансформаційних змін в економіці.

Аналіз сучасної економічної літератури свідчить, що неоліберальна модель державного регулювання економіки розрахована на країни з традиціями ринкової економіки. Її головна ідея – не в створенні, а в удосконаленні ринкового середовища та формуванні умов для припливу іноземного капіталу з метою подальшої інтеграції в світове господарство та вихід на світовий ринок. Вона не зумовлює до негайних ринкових трансформацій, і для країн, які неінтегровані в міжнародний ринок індустріальних виробництв дає негативні, регресивні результати для їх стратегічних науково-технічних, економічних та агропромислових сфер.

В процесі трансформації державного регулювання сільського господарства однією із найголовніших цілей виступає планування та планове впровадження інституційних змін. Крім того для досягнення циклічних позитивних змін в сільському господарстві потрібно сформувати діючий інституційний механізм, який зможе оптимізувати виробництво, забезпечувати ефективність, адаптивність, динамічність, інноваційність в агропромисловому секторі економіки.

Взаємозв'язок державного регулювання економіки та економічної політики держави демонструє рис. 1. Згідно якого визначення напряму економічної політики держави повинно здійснюватися з одночасним аналізом результативності використання обраних методів державного регулювання економіки відповідно до її функцій. Хоча прийнято вважати, що перш ніж здійснювати свої найважливіші функції, держава формує економічну політику. Однак в сучасних умовах глобалізації ринку потрібно вміти оперативно реагувати на будь-які зміни в економіці і застосовувати ефективні методи регулювання з боку держави з урахування мінливої економічної політики та з огляду на вимоги і потреби суспільства [1].

Механізмом державного регулювання економіки виступає система (рис. 2), яка становить багатокомпонентну структуру. Її складовими є цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання економіки, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку обумовлюють економічну політику країни, реалізація якої сприятиме досягненню стратегічної мети та виконанню регулюючої функції держави у сфері державного управління. Відповідно до запропонованого механізму, розкривається квінтесенція державного регулювання економіки, яка виявлятиметься у забезпечені ефективних відносин між суб'єктами та об'єктами державного регулювання, які утворюють цілісну структуру з асиметричним впливом її елементів. Результатом реалізації механізму державного регулювання економіки є формування економічної політики та її складових як інструмента реалізації державної регулюючої функції у механізмі державного управління економікою [7].

Механізм державного регулювання потрібно досліджувати як сукупність організаційних, інституціональних, економічних методів та інструментів, через використання яких виконуються взаємодоповнюючі функції для забезпечення неперервної, результативної дії країни на підвищення функціонування економіки. Розглядаючи механізми державного регулювання економіки можна умовно виділити господарський, економічний та інституційний механізми державного регулювання економіки. Господарський механізм – це взаємозв'язана і взаємообумовлена система форм, методів, законодавчих актів, а також державних органів і організацій, покликаних створювати умови для ефективного господарювання. Ефективно функціонуючий господарський механізм покликаний сприяти стабільному відтворюваль-

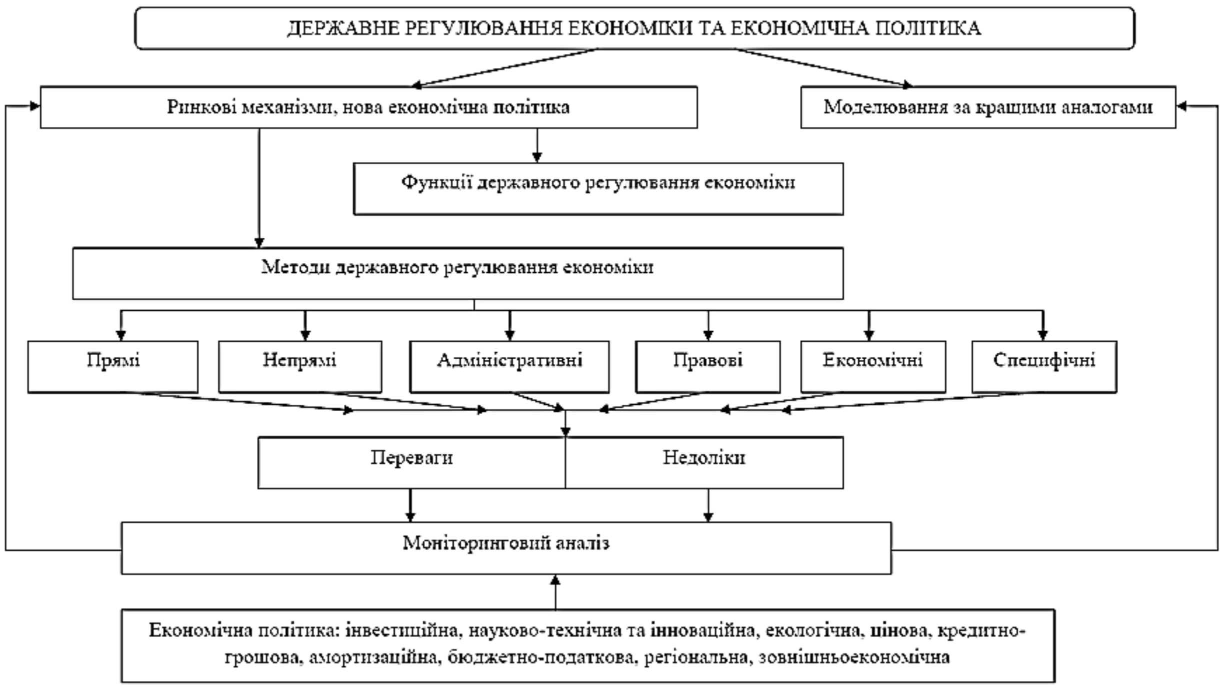

Рис. 1. Взаємозв'язок державного регулювання та економічної політики

Джерело [1]

ному процесу, як на мікро-, так і на макрорівні. В узагальненому вигляді господарський механізм включає дві взаємозв'язані підсистеми: економічний і інституційний механізм [3, ст. 48].

Економічний механізм – це механізм дії на практиці об'єктивних економічних законів, характерних для даної стадії розвитку суспільства. Він виявляється через систему соціально-економічних виробничих відносин. Це сукупність базисних відносин, які залежать від рівня розвитку продуктивних сил у суспільстві і багато в чому обумовлюють другу частину економічного механізму – інституційний механізм [2].

Інституційний механізм – це сукупність органів і організацій, законодавчих і нормативних актів, методів управління і регулювання економіки, використовуваних державою. До інституційного механізму входять організаційно-економічні і техніко-економічні виробничі відносини, тобто група надбудовних виробничих відносин. Вони обумовлюють ту економічну політику, яку здійснює держава. Залежно від характеру функціонування надбудовних виробничих відносин, інституційний механізм може стимулювати або гальмувати розвиток економіки. В умовах адміністративно-командної економічної системи не існував цілісний господарський механізм, оскільки не було бази для функціонування законів товарного виробництва, отже, не було і економічного механізму. Гігантських розмірів набув інституційний механізм в умовах економічної, політичної і соціальної монополії держави. Уся економіка була заснована на директивному, централізованому управлінні [2].

У зв'язку з тим, що сільськогосподарське виробництво має свою специфіку, то існує й особливість у механізмі ринкового регулювання розвитку цього стратегічно важливого сектора економіки. При наявності багатьох позитивних моментів ринкових відносин, все ж ринковий механізм не є ідеальним, тому що йому властиві й негативні риси. Так, що стосується аграрного сектора, то ринок неспроможний забезпечити продовольчу безпеку держави, паритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, стимулювання експорту сільськогосподарської продукції, екологізацію сільськогосподарського виробництва, збереження та підвищення родючості землі, розвиток сільських територій. Звідси, механізм державного регулювання, спрямований на компенсацію нездатності ринку, є загальним явищем в усьому світі.

Механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки доцільно розглядати як сукупність видів та способів дій суб'єкта регулювання, який ґрунтується на базових принципах та реалізації функцій, забезпечуючи за допомогою певних форм, методів і засобів ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення визначеної мети та розв'язання протиріч. До базових обов'язків органів державного регулювання розвитку аграрного сектора необхідно віднести такі: визначення мети, завдань та моделі розвитку, формування законодавчої бази, що регламентуватиме всі права та обов'язки, координування інтересів, стимулювання економічних процесів, моніторинг та аналіз розвитку, контроль. Особливе значення має запровадження науково обґрунтованих, об'єктивних принципів державного регулювання розвитку аграрного сектора.

Механізм державного регулювання більш ефективно може впливати на зміну сукупного попиту на агропромисловому ринку як через цінові, так і нецінові фактори. Серед нецінових факторів, від яких залежить сукупний попит

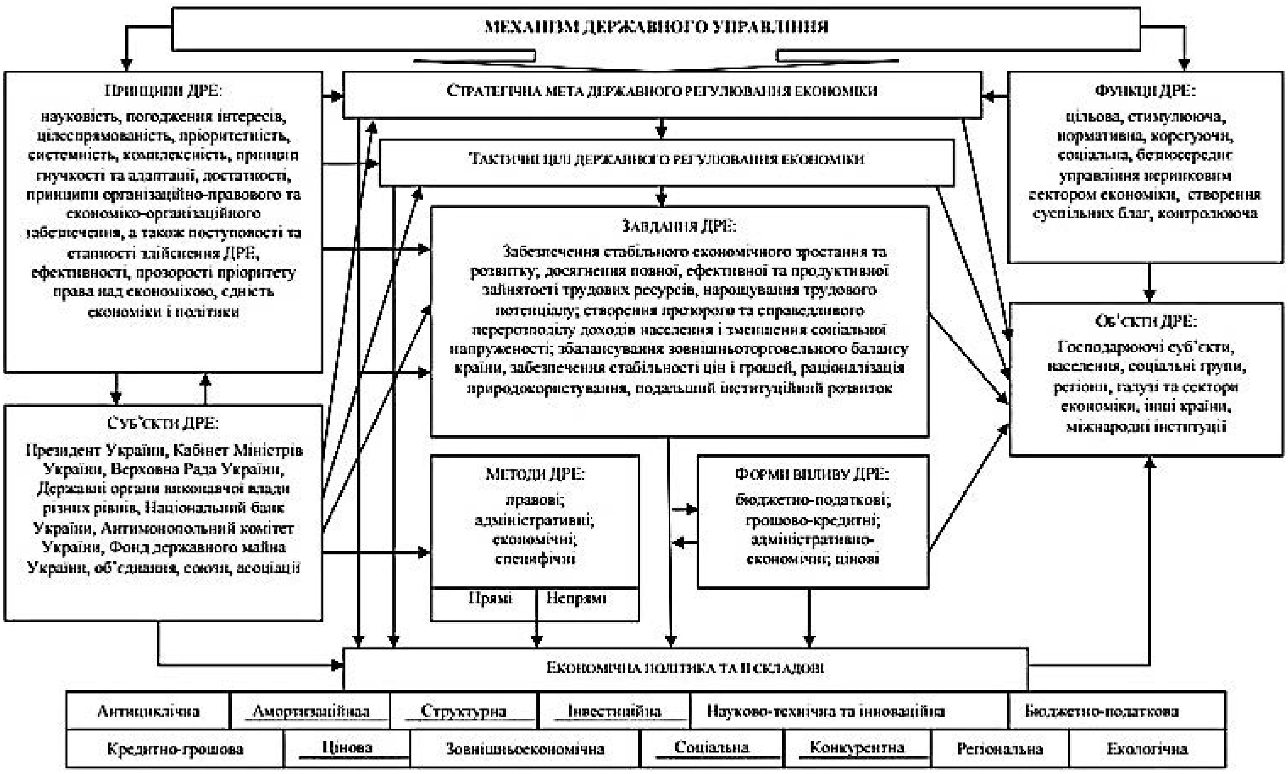

Рис. 2. Механізм державного управління

Джерело [7]

і на які, у свою чергу, можуть мати ефективний вплив державні механізми регулювання, необхідно відзначити такі: кількість покупців, розмір доходу населення, урядові соціальні витрати, очікування покупців та пропозицію грошей. Водночас, сукупну пропозицію більш ефективно формує ринковий механізм. Тут серед нецінових факторів впливу на сукупну пропозицію доцільно виділити кількість продавців, погодні умови, рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, розмір податків і дотацій держави, а також очікування продавців. На всі ці фактори, крім погодних умов, а також розміру податків і дотацій, більш ефективно може впливати ринковий механізм регулювання розвитку аграрного сектора. Отже, можна сформулювати таку закономірність взаємодії механізмів державного і ринкового регулювання розвитку аграрного сектора: при посиленні державного механізму регулювання розвитку аграрного сектора й обмеженні ринкового зростання, сукупний попит буде випереджати зростання сукупної пропозиції, в результаті чого виникне дефіцит продукції. І навпаки, при посиленні ринкового механізму регулювання розвитку аграрного сектора і обмеженні державного зростання сукупної пропозиції буде перевищувати зростання сукупного попиту, в результаті чого виникне надлишок продукції. Звідси, досить важливою є оптимальна взаємодія між механізмом державного і ринкового регулювання, але вона повинна залежати від співвідношення попиту та пропозиції на ринку, враховуючи інтереси як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції [4, ст. 83]. Система державного регулювання економіки має базуватися на принципі результативності та сталого розвитку.

Основними принципами державного регулювання розвитку аграрного сектора повинні бути такі: пріоритетність та аграрний протекціонізм; системність і комплексність; передбачуваність та прозорість; послідовність і справедливість; зрозумілість та ефективність; екологічна доцільність. Слід зазначити, крім недоліків ринкового механізму, існують і недоліки державного механізму регулювання розвитку аграрного сектора. Вони виявляються в обмеженні економічної свободи, можуть спричиняти дефіцит товарів, породжувати бюрократизм, корупцію і волюнтаризм, а також сприяти несправедливому та неефективному розподілі ресурсів.

Трансформаційна модель переходу економіки України до ринкових відносин має носити чітко відтворювальний характер і забезпечувати стабільність реальних економічних процесів. Тобто, реформування слід проводити не заради самих реформ, а для їх здійснення за чіткими критеріями оцінки приросту економічного і соціального ефекту. Також необхідно вирішити питання забезпечення функціонування економіки України у режимі стабільного соціально-економічного розвитку на базі послідовної структурної перебудови економіки та якісного зростання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Для збільшення ефективності державного регулювання сільського господарства потрібно розробити стратегії розвитку агропромислового сектора, забезпечити послідовність в державній політиці управління та підтримки аграрного сектора, уникаючи безсистемності, некомплексності та недалекоглядності при формуванні методів державного регулювання економіки. Слід створити чутливий та лабільний механізм державного регулювання, який зможе швидко реагувати на всі зовнішні та внутрішні фактори, при тому не обмежувати чи гальмувати процеси розвитку агропромислового сектору української економіки. Саме від ефективності державного регулювання залежить розвиток даного сектора економіки і в цілому економічний розвиток країни.

Список літератури:

1. Адамовська В. С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напряму економічної політики в сучасних умовах господарювання / В. С. Адамовська. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – № 4. – Режим доступу до ресурсу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063
2. Іваницький О. О. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки / О. О. Іваницький, В. В. Косенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/2/03.pdf
3. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки: дис. канд. ек. наук: 08.01.01 / Комяков Олександр Михайлович – Київ, 2000. – 169 с.
4. Латинін М. А. Державне регулювання розвитку аграрного сектора економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Латинін Микола Анатолійович – Донецьк, 2007. – 448 с.
5. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки: [підручник] / І. Р. Михасюк, Л. А. Швайка. – Львів: «Магнолія плюс»; 2006. – 220 с.
6. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. / С. В. Мочерний. – 4-те вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 640 с.
7. Чечіль О. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. Чечіль. // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2014. – № 13. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf

Тарнавская О.Б.
Львовский национальный университет ветеринарной медицины
и биотехнологий имени С.З. Гжицького

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА

Аннотация
Проблема развития сельскохозяйственного сектора имеет принципиальное значение для экономического процветания Украины. При том, успешное решение задач результативного развития сельскохозяйственного сектора экономики Украины, увеличение его конкурентоспособности, переход к международной рыночной экономики приобретает не только государственной, но и международной значимости. Отсюда важную роль в развитии сельскохозяйственного сектора должна играть государство, проводя реформы отрасли и создавая благоприятные условия для результативного производства агропромышленной продукции. Однако, аграрные реформы на современном этапе не дают желаемого результата, не вызывают существенного увеличения масштабов и эффективности аграрного производства, рационального использования его земельного и ресурсного потенциала и, как результат, обеспечение продовольственной безопасности Украины. Проведенные изменения не сумели стимулировать устойчивое развитие сельскохозяйственных предприятий и в полной мере использовать потенциал агропромышленной сферы.
Ключевые слова: государственное регулирование, экономическая политика, механизм государственного регулирования, трансформация экономики, агропромышленный сектор, механизм государственного регулирования.

Tarnavska O.B.
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine
and Biotechologies Lviv

PROBLEMATIC ASPECTS OF STATE REGULATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL SECTOR

Summary
The problem of development of the agricultural sector is of fundamental importance for the economic prosperity of Ukraine. Moreover, successful solution of the tasks of the effective development of the agricultural sector of Ukraine's economy, increase of its competitiveness, transition to an international market economy acquires not only state but also international significance. Hence, a significant role in the development of the agricultural sector is to be played by the state, carrying out industry reforms and creating favorable conditions for the efficient production of agricultural products. However, agrarian reform at the present stage does not produce the desired result, does not lead to a significant increase in the scale and efficiency of agricultural production, the rational use of its land and resource potential and, as a result, the provision of food security of Ukraine. The changes failed to stimulate the sustainable development of agricultural enterprises and to fully utilize the potential of the agro-industrial sector.
Keywords: state regulation, economic policy, state regulation mechanism, economy transformation, agro-industrial sector, mechanism of state regulation.

УДК 339.56.055

АНАЛІЗ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Тимошенко Н.Ю., Сологуб О.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено аналізу експортно-імпортних операцій промислових підприємств України. У роботі проаналізовано валовий внутрішній продукт та динаміку ВВП, виділено фактори, що вплинули на його скорочення. Особливу увагу приділено дослідженню структури зовнішньої торгівлі, експорту та імпорту промислової продукції промислових підприємств. Виділено проблеми, з якими стикаються вітчизняні виробники на зарубіжних ринках. У статті наведено дані щодо інноваційної активності промислових підприємств України.
Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, сальдо, торгівля, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економіки України важливу роль відіграє здатність вітчизняних підприємств виробляти і реалізовувати товари, які відповідають вимогам світового ринку за якістю, ціною, рівнем послуг. Репутація та стабільність країни багато в чому залежить від її здатності підтримувати та нарощувати власний потенціал, розвивати конкурентоспроможні галузі, встановлювати ефективні зовнішньоекономічні відносини. Прагнення України до європейської інтеграції актуалізують дослідження, спрямовані на аналіз структури експортно-імпортної діяльності промислових підприємств та пошук можливостей підвищення її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням експортно-імпортної діяльності та аналізом стану промислових підприємств України займалося багато вітчизняних та зарубіжних науковців учених, зокрема: С.В. Бессонова [1], Т.В. Волович [2], Ю.Ю. Верланов [3], Ю.В. Горбенко [4] та інші. Проте, недостатньо розкритими залишаються проблеми експортно-імпортної діяльності промислових підприємств України в умовах зміни політичного вектора розвитку та прагнення до європейської інтеграції економіки.

Метою статті є аналізу експортно-імпортних операцій промислових підприємств України в умовах посилення євроінтеграційних процесів та трансформації вітчизняної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні зовнішньоекономічні трансформації характеризуються поглибленням процесу інтеграції України в європейське співтовариство, що потребує якнайшвидшого подолання відставання розвитку країни у економічній, правовій та соціальній сферах, а також підвищення добробуту населення. На початку 2014 року Україна змінила вектор зовнішньої політики та економіки, що привело як до лібералізації та поліпшення умов торгівлі із країнами ЄС, так і до виникнення напруги у відносинах із Російською Федерацією. Збройний конфлікт на сході України, анексія Криму, зміна політичної еліти при владі в державі спричинили значні перетворення у зовнішньоекономічній діяльності країни, зокрема, кардинальні зміни у географічній та товарній структурах експортно-імпортних операцій, що вплинуло на зміну темпів зростання національної економіки та безпосередньо доходів від зовнішньої торгівлі.

На думку науковців [1; 2; 3; 4], міжнародне безпекове середовище на сьогодні у стані глибокої кризи, яку оцінюють як найбільш масштабну після завершення холодної війни. В наш час міжнародні політичні відносини характеризуються високим ступенем агресивності, протистоянням різних економіко-політичних систем та утворень.

У євроекономічному просторі важливим аспектом політичних змін та одним із факторів зростання напруги у торговельних відносинах між провідними європейськими країнами та Російською Федерацією стало українське питання. Після Революції гідності весь світ зрозумів позицію українського народу та його шлях, обраний для подальшого розвитку. Наразі головним зовнішньоекономічним і політичним пріоритетом в економіко-правовому та соціально-культурному розвитку України стала євроінтеграція. Її завдання реалізуються у форматі Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Головним показником, який характеризує результативність економічної діяльності країни та відображає сукупну ринкову вартість кінцевої продукції, виробленої резидентами України, є валовий внутрішній продукт (ВВП). Здійснений аналіз номінального ВВП на підставі даних Державної служби статистики за допомогою графічного методу дав змогу відстежити позитивну динаміку зростання річного ВВП у національній валюті та негативну динаміку щодо його зміни у доларах США.

Валовий внутрішній продукт у гривнях у 2016 р. порівняно з 2015 р. збільшився на 42,1%, а порівняно із 2012 р. зріс на 56,1%, тоді як у доларах США скоротився у 2016 р. порівняно з 2015 р. на 17,4%, а порівняно з 2012 р. зменшився на 57,4% (рис. 1).

За оцінкою Мінекономрозвитку, понад 40% негативної динаміки ВВП обумовлено ситуацією в Донецькій і Луганській областях. Без урахування впливу зазначених регіонів падіння ВВП за підсумками 2016 р. становило б 5,9%, промисловості – 5,2%, сільськогосподарського виробництва – 2,9%, будівництва – 9,1%.

Також важливими факторами, які вплинули на скорочення ВВП України, можна вважати несприятливу зовнішню кон'юнктуру ринку та брак радикальних реформ, про які точаться лише безрезультатні розмови. Якщо проаналізувати ВВП України як в національній валюті, так і в доларах

© Тимошенко Н.Ю., Сологуб О.О., 2017

США, враховуючи суттєве посилення інфляційних процесів, що спостерігалися в країні протягом останніх років, стає помітною їх тенденція до послаблення протягом 2014-2016 рр. (рис. 2).

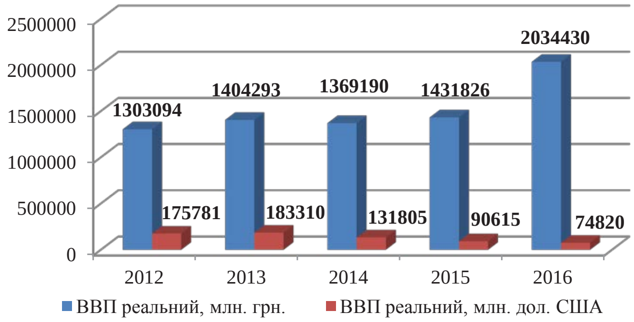

Рис. 1. Динаміка ВВП України у 2012-2016 рр.

Джерело: складено за даними [6]

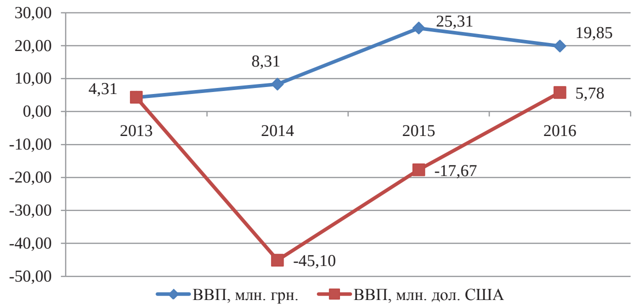

Рис. 2. Динаміка темпів зміни номінального ВВП України у 2013-2016 рр., %

Джерело: складено за даними [6]

Головною причиною такої різниці є не лише інфляція, а й девальвація гривні відносно долара США, яка сягнула за цей період 240,2%. Так, за інформацією Мінекономрозвитку, головними причинами падіння ВВП України стали: руйнування виробничої і транспортної інфраструктури; втрата традиційних економічних зв'язків між підприємствами України і суб'єктами господарювання частини зони АТО; обмеження доступу до російського ринку; слабкий зовнішній попит; падіння світових цін на ключових товарних ринках; низька платоспроможність населення і фінансові труднощі підприємств на тлі зростання собівартості виробництва.

Падіння ВВП України протягом періоду 2013-2016 років призвело до: зниження реальних доходів населення та індексу довіри інвесторів; суттєвого зростання цін не лише на імпортні, а й на вітчизняні товари; збільшення темпів інфляції та безробіття.

Проте, значна частина українського бізнесу пов'язана із зовнішньоторговельними операціями, адже зовнішньоторговельний оборот країни майже збігається із номінальним ВВП. Так, у 2015 р. експорт товарів України вперше за останні десять років перевищив імпорт (рис. 3), а профіцит зовнішньої торгівлі становив 632,5 млн. дол. США. Однак як експорт, так і імпорт скоротилися за рік приблизно на 40%. Проте у 2016 р. імпорт перевищив експорт, а сальдо становило – 2885806,2 тис. дол. США.

Також варто зазначити, що у 2016 р. обсяги експорту товарів порівняно з 2015 р. скоротились на 4,6%, а імпорту – зросли на 4,6%. Причинами скорочення експорту стала несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура, зокрема низькі ціни на сировинні товари й погіршення макроекономічної ситуації в окремих країнах – торговельних партнерах України, залишалися одним із основних факторів продовження скорочення експорту.

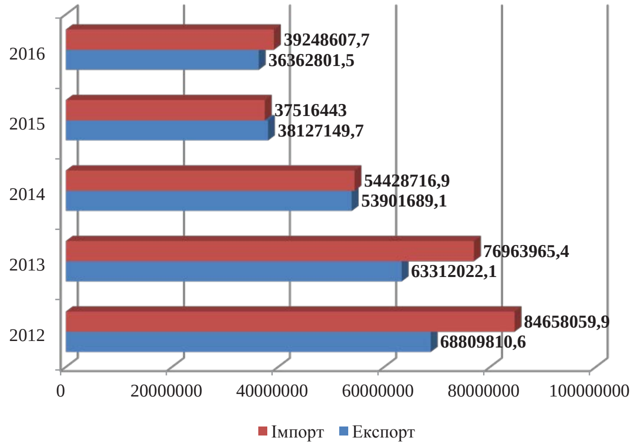

Рис. 3. Зовнішня торгівля товарами України у 2012-2016 рр., тис. дол. США

Джерело: складено за даними [6]

Варто зазначити, що лише у 2015 р. (за останні 5 років) обсяги експорту товарів були більшими за імпорт. При цьому динаміка зміни експорту та імпорту товарів мала наступний вигляд (рис. 4).

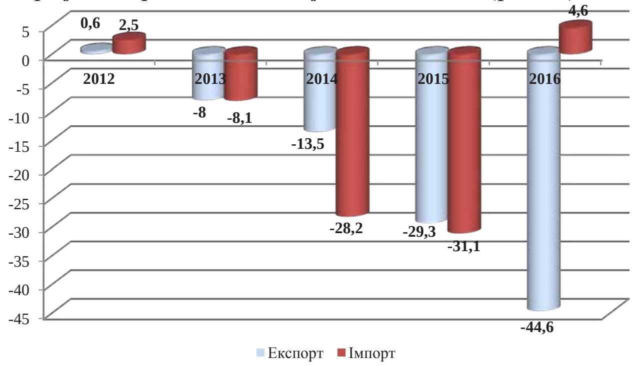

Рис. 4. Динаміка зміни обсягів експорту та імпорту товарів України у 2012-2016 рр. (%)

Джерело: складено за даними [6]

Додатковим фактором падіння експорту стала заборона Російською Федерацією на транзит товарів з України через свою територію. Таким чином, зниження у 2013-2016 рр. обсягів експорту товарів обумовлено низкою факторів, а саме: війною на сході держави; зміною цінової кон'юнктури на світовому ринку (падіння цін на головні позиції експорту України – чорний прокат (на 15,4%), зерно і залізну руду (45,6%) та добрива (9,6%); загальною економічною ситуацією у світі; суттєвим скороченням економічних зв'язків із РФ. Позатим однією з головних причин падіння обсягів імпорту є девальвація гривні.

Аналізуючи динаміку обсягів зовнішньої торгівлі послугами в Україні, звернемось до даних, наведених на рис. 5. Як видно з наведених даних, упродовж досліджуваного періоду експорт послуг переважає над імпортом, а сальдо зовнішньої торгівлі послугами може бути охарактеризоване додатнім значенням.

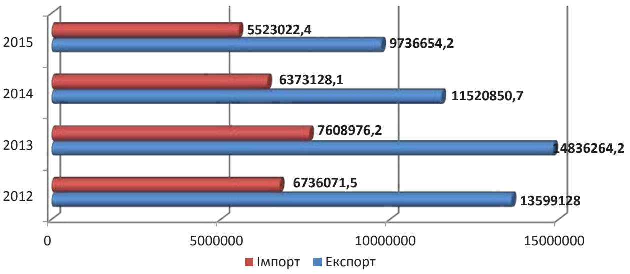

Рис. 5. Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі України послугами у 2012-2015 рр., тис. дол. США

Джерело: складено за даними [6]

При цьому темпи зміни обсягів зовнішньої торгівлі послугами характеризувались наступними особливостями: обсяги експорту порівняно з попереднім періодом зросли лише у 2013 р. (на 9,10%, проте у 2012 та 2014-2015 рр. спостерігалось зменшення показника відповідно на 1,4%, 22,35% та 15,49% відповідно); обсяги імпорту зросли у 2012-2013 рр. відповідно на 8,03% та 12,96%, проте показники 2014-2015 рр. свідчать про їх зменшення на 16,24% та 13,34% відповідно.

Також зазначимо, що на сучасному етапі розвитку процес проникнення вітчизняних товаровиробників на зарубіжні ринки супроводжується значними труднощами і проблемами. Серед них можна виокремити:

1. Високий рівень конкуренції. Західні компанії створюють різноманітні бар'єри при вході на їх ринок, не дають можливості вітчизняним підприємствам конкурувати зі своєю продукцією на зарубіжних ринках. Також низька конкурентоспроможність продукції вітчизняного виробництва зумовлена недостатнім рівнем якості в порівнянні з іноземними товарами-аналогами. Це зумовлює низький рівень впізнавання та невисокий імідж українських підприємств як міжнародних партнерів на закордонних ринках.

2. Значна частка фізично й морально застарілої техніки. Непрацююче обладнання, недостатня технологічна і ресурсна гнучкість, низька впроваджуваність провідних науково-технічних розробок у виробництво не дозволяє більшості промислових підприємств досягнути рівня виробництва, який би дав змогу витримувати конкуренцію з іноземними виробниками.

3. Високий рівень державного регулювання, що призводить до потреби в узгодженні різних питань у міністерствах, відомствах, місцевих адміністраціях та передбачає чималі витрати часу і зусиль суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

4. Низький рівень інноваційної привабливості.

5. Недостатні рівень захисту інтелектуальної власності, складність та тривалість процедури одержання охоронних документів.

На жаль, станом на кінець 2015 року лише 17,3% промислових підприємств України вели активну інноваційну діяльність, що, як наслідок, спричинило низький рівень її міжнародної конкурентоспроможності. Зазначимо, що низький рівень інноваційної привабливості та перспектив особистого розвитку зумовлює багатьох висококваліфікованих спеціалістів імігрувати за кордон.

Таким чином, проведений аналіз зовнішньоекономічної діяльності України надав можливість виокремити головні проблеми розвитку міжнародних економічних відносин України в сучасних умовах з урахуванням зміни політичного вектора. Окреслені проблеми зовнішньоекономічної діяльності в Україні вимагають здійснення певних перетворень та проведення в економіці держави прогресивних, інноваційних заходів, які б надали змогу вийти на новий якісний рівень розвитку як міжнародних відносин, так і країни в цілому.

Висновки. Різка зміна політичного та економічного вектора розвитку причинили значні перетворення у зовнішньоекономічній діяльності країни, зокрема, кардинальні зміни у географічній та товарній структурі торгівлі, що вплинуло на зміну темпів зростання національної економіки. Зниження у 2013-2016 рр. обсягів експорту товарів обумовлено низкою факторів, серед яких зміна цінової кон'юнктури на світовому ринку, зокрема падіння цін на головні позиції експорту України; загальна економічною ситуацією у світі; суттєве скорочення економічних зв'язків із Російською Федерацією.

Водночас, значна частина українського бізнесу пов'язана із зовнішньоторговельними операціями, адже зовнішньоторговельний оборот країни майже збігається із номінальним ВВП. Саме тому актуальними залишаються дослідження, спрямовані на пошуки шляхів переходу на інноваційних шлях розвитку економіки, оновлення технологічного рівня виробництва, підвищення конкурентоспроможності промислової продукції на міжнародному ринку як основи економічної стабільності, безпеки та процвітання незалежної України.

Список літератури:

1. Бессонова С.В. Украина и ЕС: состояние и перспективы взаимоотношений / С.В. Бессонова // Мировая экономика. – 2016. – № 10. – С. 54-68.
2. Волович Т.В. Зовнішньоекономічні зв'язки України / Т.В. Волович // Науковий вісник РДГУ. – 2016. – Вип. 24. – С. 77-84.
3. Верланов Ю.Ю. Передумови формування зовнішньоторговельної політики країни в контексті економічної безпеки / Ю.Ю. Верланов, А.А. Васильєв // Наукові праці МДГУ ім. П. Могили. – 2013. – Т. 64. – Вип. 61. – С. 53-58.
4. Горбенко Ю.В. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків на етапі трансформування економіки України у ринкову / Ю.В. Горбенко // Розвиток регіонів. – 2011. – Вип. 12. – С. 266-272.
5. Приступлюк В.В. Особливості зовнішньоторговельної політики України в сучасних умовах / В.В. Приступлюк // Збірник наукових праць НУВГП. – 2015. – Вип. 22(141). – С. 88-92.
6. Державна служба статистики України // Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – http://www.ukrstat.gov.ua

Тимошенко Н.Ю., Сологуб О.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу экспортно-импортных операций промышленных предприятий Украины. В работе проанализирован валовой внутренний продукт и динамика ВВП Украины, выделены факторы, повлиявшие на его сокращение. Особое внимание уделено исследованию структуры внешней торговли, экспорту и импорту продукции промышленных предприятий. Выделены проблемы, с которыми сталкиваются отечественные производители на зарубежных рынках. В статье приведены данные по инновационной активности промышленных предприятий Украины.
Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, сальдо, торговля, конкурентоспособность.

Tymoshenko N.Y., Sologub O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»

THE ANALYSIS OF EXPORT-IMPORT ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the analysis of export-import operations of industrial enterprises of Ukraine. The paper analyzes gross domestic product and GDP dynamics, identifies the factors that have affected its reduction. Particular attention is paid to the study of the structure of foreign trade, export and import operations of industrial enterprises. In addition, the problems that domestic producers face in foreign markets are highlighted. The article also presents data on the innovation activity of Ukrainian industrial enterprises.
Keywords: foreign economic activity, export, import, balance, trade, competitiveness.

УДК 330:[378.09:001.9]:63

ЕКОНОМІЧНІ ЗНАННЯ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ГРАМОТНОСТІ АГРАРІЇВ

Фугело П.М.
Подільський державний аграрно-технічний університет
Фугело М.А.
Державний університет фіскальної служби України

Визначено ключові проблеми аграрної освіти та шляхи їх розв'язання. Оцінено роль фахових знань у забезпеченні економічного прогресу держави. Обґрунтовано потребу фахівців сільськогосподарського виробництва в економічній грамотності та запропоновано план її реалізації. Розроблено пропозиції щодо організації перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців АПК та рекомендації, які стосуються освітньої сертифікації агровиробників.
Ключові слова: аграрна сфера, людський капітал, інтелектуальні ресурси, фахова грамотність, кадровий потенціал, економічні знання, неперервна підготовка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прогрес в аграрній сфері виробництва неможливий без забезпечення його висококваліфікованими спеціалістами. У розв'язанні цього завдання головну роль має відігравати освітній фактор.

Незважаючи на проблеми притаманні вітчизняній вищій школі, аграрні навчальні заклади країни володіють достатнім потенціалом для підготовки професійно грамотних кадрів, підвищення кваліфікаційного рівня працюючих фахівців та проведення освітньої сертифікації виробників аграрної продукції. В умовах трансформації АПК доцільно підняти методологічний рівень економічної освіти, активно формувати новий тип економічного мислення.

Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, забезпечити прогрес в сільськогосподарському

© Фугело П.М., Фугело М.А., 2017

виробництві можливо шляхом досягнення відповідності між рівнем підготовки спеціалістів та вимогами сучасності. Саме висококваліфіковані кадри, їх фахова грамотність здатні активізувати роботу аграрного сектора економіки, сприяти позитивним змінам в житті громадян і держави в цілому, піднести міжнародний авторитет України.

Тому виникає потреба поглиблених наукових досліджень, щодо ролі фахових знань у підвищенні ефективності агровиробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання значення людського капіталу, зокрема, придбаних знань у зростанні продуктивності виробництва, висвітлювалися в працях Г. Беккера, О.А. Грішнової, Ф.В. Зінов'єва, І.В. Ільїнського, Л.І. Михайлової та інших авторів. Проблеми у сфері навчання та формування кадрового потенціалу розглядали у своїх працях О.Ю. Амосов, М.О. Бесєдін, М.К. Долщинін, В.Г. Галанець, В.В. Юрчишен, В.І. Якуба.

Мета дослідження полягає у висвітленні теоретичних аспектів впливу освітнього рівня фахівців на національний добробут держави, виявленні шляхів інтенсифікації навчання та розкритті ролі освіти в структурі інтелектуального ресурсу кадрового потенціалу АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування аграрної сфери призвело не тільки до абсолютного скорочення чисельності спеціалістів сільськогосподарських підприємств держави (приблизно в чотири рази), але й погіршення їх якісного складу.

Створення матеріальних благ необхідних для існування і розвитку людського суспільства, яке відбувається на всіх його етапах є результатом матеріального виробництва. Вирішальним фактором цього процесу є праця людей, в основі якої лежить виробничий досвід, знання, здібності та навички, тобто в сучасній термінології – людський капітал, або в більш широкому трактуванні – інтелектуальні ресурси (інтелектуальний капітал). Поняття «капітал» має різноманітні тлумачення, але всі вони єдині в одному: капітал асоціюється із здатністю приносити дохід.

Людський капітал складається із вроджених обдарувань і придбаних знань, навичок, мотивації та енергії, якими наділені люди і які можуть використовуватися протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг. Він є формою капіталу, тому що є джерелом майбутніх доходів або майбутніх задоволень, або того й іншого разом. Капіталом є будь-який актив, фізичний або людський, який володіє здатністю генерувати потік майбутніх доходів» [1, с. 113].

Людський капітал – один з найважливіших компонентів вкладень в усіх розвинутих країнах світу. Економічний потенціал підприємства приблизно на 2/3 залежить від людського капіталу, на 1/6 від природнього та 1/6 від фізичного (нагромаджених матеріально-речових фондів) [2, с. 150].

Домінуюче значення в структурі людського капіталу має освітній фактор. Освіта сприяє формуванню соціальних ресурсів особистості – закладеного в людині потенціалу соціальної взаємодії, його підключення до визначення соціального середовища. Освіта дає не тільки знання і уміння, які складають основу інтелектуального ресурсу, але і певний престиж у суспільстві.

На жаль, в силу багатьох причин за останні десятиліття провідні навчальні заклади і наукові установи України втратили майже третину свого інтелектуального потенціалу найвищого ґатунку, який став інтелектуальним потенціалом інших держав. Окрім того в силу економічної кризи та збільшення військових витрат значно знизилось фінансування освіти в країні.

Ці та інші чинники здійснили свій негативний вплив на систему підготовки спеціалістів вищої кваліфікації для різних галузей.

Пошук найбільш ефективних способів управління працею був і залишається одним із основних економічних завдань, а вирішення його нерозривно пов'язане з проблемою високої кваліфікації працюючих.

Стрімкі зміни основних технологічних процесів актуалізують питання неперервного навчання персоналу. Процес формування особистості у системі неперервної освіти складається з двох основних етапів: 1) базова освіта – підготовче навчання та виховання, що хронологічно передує діяльності індивіда у професійній сфері; 2) післябазова (післядипломна) освіта – подальше навчання та виховання, поєднані з практичною діяльністю у сфері суспільного виробництва [3].

Практика країн з розвинутою ринковою економікою показує, що затрати на ріст творчого потенціалу персоналу керівництво фірм рахує прибутковими інвестиціями, а внутрішньо-фірмові навчальні групи і гуртки – підрозділами, що беруть участь у створенні прибутку. Більшість зарубіжних підприємств виділяють на навчання персоналу близько 10% фонду заробітної плати [4, с. 101].

Питання фахової грамотності працівників є актуальним і для агропромислового комплексу України.

Нестача у сільськогосподарських галузях кваліфікованих кадрів, зниження мотивації до високопродуктивної праці вимагають покращення якості управління персоналом сільськогосподарських підприємств.

Під управлінською діяльністю керівника ми розуміємо його цілеспрямований вплив на підлеглих, який приводить їх до усвідомленої та активної поведінки та діяльності, відповідно до намірів посадовця.

Організація економічної роботи в підприємстві оптимальна, коли інтереси персоналу, в тому числі управлінського, збігаються з інтересами підприємства, а інтереси останнього – з інтересами суспільства. Правильно організована праця не порушує інтереси працівників, може принести задоволення і спонукати до підвищення продуктивності праці [5, с. 119].

Очевидно, що забезпечити економічний прогрес у державі в цілому, і аграрній сфері виробництва зокрема, можуть тільки професійно підготовлені кадри. Проблема фахової грамотності кадрового персоналу АПК є багатогранною. Її вирішення залежить від ряду факторів: політичних, економічних, науково-технологічних, організаційних, соціально-демографічних, природно-географічних тощо.

Найбільш вагомими з них на сьогоднішній день є: політична та економічна кризи; військова си-

туація; галузеві реформування; нескорегованість стратегічного напряму діяльності; недостатній рівень кваліфікації фахівців; нераціональна експлуатація агроугідь; недостатнє фінансування аграрної сфери виробництва і, зокрема, закладів, що готують фахівців для неї. Негативний відбиток на забезпечення розвитку сільського господарства і сільських територій накладає також відсутність в Україні Державної системи сприяння і безпеки аграрного підприємництва [6].

Організація кадрового забезпечення АПК України в таких умовах має передбачати врахування всіх особливостей сьогодення і перспектив майбутнього.

Однією з важливих проблем є визначення обсягів вищої освіти. Методика розв'язання цієї проблеми, заснована на функціональній залежності між обсягом і структурою підготовки кадрів та структурою виробництва, є сьогодні недієвою. Більш ефективними в даний час є два підходи, які широко використовуються в економічно-розвинутих країнах: інвестиційний і «від потреб людини».

Суть інвестиційного підходу полягає в тому, що в систему вищої освіти вкладаються кошти для того, щоб зростав національний дохід (у зв'язку з підвищенням якості праці). Підхід «від потреб людини» базується на такому твердженні: «Вища освіта гарантує підвищення якості праці, а розподіл благ відбувається згідно затраченої праці. Відповідно, вища освіта гарантує її власникові вищий рівень життя». В основі цього підходу лежить принцип Дж.С. Мілля: «Людина знає, що їй потрібно, краще ніж держава». Звідси, об'єм і структуру вищої освіти визначає попит на неї.

Ефективна робота системи вищої освіти повинна орієнтуватися на майбутню посадову структуру. При її визначенні використовують програмно-цільовий та програмно-рівневий метод. При використанні першого – прогнозований рівень і характер виробництва диференціюються до цілей у вигляді майбутнього посадового розкладу; у відповідності з цим підготовка кадрів ведеться по вузьких спеціальностях. При другому підході, потреба прогнозується вкрай укрупнено, а основна увага звертається на підвищений рівень підготовки, який забезпечує випускнику можливість активної адаптації аж до вибору виду діяльності у відповідності з індивідуальними здібностями.

Вивчення специфіки діяльності аграрних сфер економіки розвинутих країн показує, що в основі їх успіху лежить не тільки високий рівень спеціальних знань, але і обов'язкова економічна грамотність фахівців. До прикладу, фермеру для успішної діяльності необхідні не лише спеціальні знання з рослинництва, тваринництва, механізації, а й обізнаність у сфері ведення аграрного бізнесу.

Економічні знання цінятся за їх зв'язок з практикою господарювання.

Особливу роль у здобутті економічних знань повинна зіграти, уже згадувана нами, неперервна підготовка спеціалістів. Вона розпочинається ще в навчальному закладі і направлена на те, щоб майбутні спеціалісти неекономічного профілю оволоділи, по-перше, знаннями закономірностей, принципів, основних особливостей і методів організаційно-економічного функціонування і розвитку виробничих систем; по-друге, умінням ставити задачі, аналізувати організаційно-економічний стан виробничих систем, розкривати наявні резерви, розробляти і приймати рішення з урахуванням економічних умов; по-третє, навичками розв'язання організаційно-економічних задач стосовно різних виробничих систем і прийняття на цій основі рішень, в яких би максимально враховувались інтереси національного господарства [7, с. 36].

Узагальнюючи результати, та враховуючи сформульовані вище вимоги, пропонуємо план їх реалізації, що містить чотири розділи: формування у студентів економічного мислення; економічна освіта, закріплення і розвиток у студентів економічних знань; покращення економічної підготовки викладачів неекономістів і участь їх у розвитку в студентів економічного мислення.

Перший етап стратегії реалізують викладачі суспільних, загально-наукових і загальноекономічних дисциплін. Для цього елементи наскрізної економічної підготовки визначаються у відповідності до кожної спеціальності. Наприклад, для курсу математики доцільно включити основи лінійного програмування, теорії ймовірностей і математичної статистики з економічною постановкою задач (зокрема задачами ризикології); прогнозні моделі економічних систем; сітьові та балансові методи та моделі тощо.

Другий етап реалізують кафедри економічних дисциплін.

Третій – передбачає використання у найрізноманітніших формах економічних знань, отриманих до цього. Вирішальну роль грає тісна співпраця усіх кафедр навчального закладу та координація по дисциплінах, що вивчаються.

Частина здобутих в навчальному закладі знань з часом втрачають свою актуальність. Таким чином виникає потреба в розробці дієвої методики організації перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців.

Безпосередніми виконавцями цієї роботи для працівників агросектору мають бути вищі навчальні заклади, а організаторами – управління агропромислового розвитку.

Слід відмітити, що якої б структури не набула сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів цілеспрямованого проведення роботи по збагаченню та оновленню знань спеціалістів сільського господарства, вона мусить мати законодавчу основу, бути періодичною і базуватися на науковому підході щодо збереження балансу між максимальною віддачею землі та мінімальною шкодою для неї і оточуючого середовища.

Аграрна сфера є основою продовольчої безпеки держави, тому некомпетентність в сільськогосподарському виробництві є неприпустимою. Адже знищені чорноземи є невідтворювальним ресурсом. Як власник автомобіля не має права сідати за кермо без документа, що засвідчує знання ним відповідних правил, так і власник землі (постійний чи тимчасовий) не має права використовувати її без засвоєння сукупності установлених державою норм та відповідних знань.

Ми вважаємо, що право на виробництво сільськогосподарської продукції має бути засвідчений відповідним документом (сертифікатом) державного зразка, виданий вищим навчальним закладом або відповідним органом. Випускники аграрних ВНЗ такий документ отримують разом з дипломом, а всі інші – після проходження на-

лежного курсу навчання. Термін дії сертифіката – п'ять років. Для продовження строку потрібно пройти курси підвищення кваліфікації. Освітня сертифікація є не примхою збоку держави, а необхідністю продиктованою продовольчою та екологічною безпекою.

Висновки з даного дослідження. У статті узагальнено теоретичні положення та розроблено нові заходи удосконалення якісних та кількісних характеристик кадрового потенціалу АПК. Одержані результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Велика роль у розвитку аграрного сектора, як і всіх інших, належить людському капіталу, особливо його складовій – набутим знанням. Тому, якщо держава прагне досягти економічного прогресу, вона повинна забезпечити умови підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

2. Встановлено, що домінуюче значення в процесі набуття знань має фахова освіта. В силу низки причин вітчизняна вища освіта потребує змін. Для розв'язання цих проблем доцільно використати методики поширені в економічно розвинутих країнах. Важливою на сьогодні є також проблема фінансування освіти. Частково розв'язати її можна шляхом використання власних ресурсів.

3. З'ясовано, що якісні показники праці фахівців-аграріїв в умовах багатовекторної виробничої діяльності, в значній мірі залежать від їх економічної грамотності. Тому доцільно ВНЗ аграрного профілю розробити заходи на підвищення якості економічної підготовки всіх спеціалістів особливо в надбанні організаційно-економічних знань. Для реалізації цих завдань в статті пропонується спеціально розроблений план.

4. Для забезпечення ефективності господарювання суб'єктів аграрної сфери доцільно її фахівцям систематично підвищувати професійний та кваліфікаційний рівні на базі аграрних вищих навчальних закладів. Також з метою гарантування продовольчої та екологічної безпеки держави пропонується ввести на державному рівні освітню сертифікацію агровиробників.

Список літератури:

1. Капелюшников Р.И. Современные буржуазные концепции формирования рбочей силы (критический анализ) / Р.И. Капелюшников. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
2. Михайлова Л.І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК. – Суми: Видавництво «Довкілля». – 2003. – 326 с.
3. Теорія і методика професійної освіти: навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Т.Ю. Осипова, Р.С. Гурін, І.О. Бартєнєва, І.М. Богданова; ред.: З.Н. Курлянд. – К.: Знання, 2012. – 390 с.
4. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом. – К. Кондор, 2005 – 682 с.
5. Малік М. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / М. Малік, Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 119.
6. Фугело П.М. Основні аспекти побудови Державної системи сприяння і безпеки агропідприємництва / П.М. Фугело// Збірник наукових праць ПДАТУ. – 2012. – № 20. – С. 262-267.
7. Сабуров Е.Ф. О некоторых экономических аспектах / Е.Ф. Сабуров // Вестник высшей школы. – 1988. – № 11. – С. 18-24.

Фугело П.Н.
Подольский государственный аграрно-технический университет
Фугело Н.А.
Государственный университет фискальной службы Украины

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ АГРАРИЕВ

Аннотация
Определены ключевые проблемы аграрного образования и пути их решения. Оценена роль профессиональных знаний в обеспечении экономического прогресса страны. Обоснована необходимость специалистов сельскохозяйственного производства в экономической грамотности и предложен план ее реализации. Разработаны предложения по методике организации переподготовки и повышения квалификации специалистов АПК и рекомендаций, касающихся образовательной сертификации агропроизводителей.

Ключевые слова: аграрная сфера, человеческий капитал, интеллектуальные ресурсы, профессиональная грамотность, кадровый потенциал, экономические знания, образовательный сертификат.

Fugelo P.M.
Podolsky State Agrarian Technical University
Fugelo M.A.
University of State Fiscal Service of Ukraine

ECONOMIC KNOWLEDGE IS AN INTEGRAL PART OF THE PROFESSIONAL LITERACY OF AGRARIANS

Summary
The key problems of agrarian education and ways of their solution are determined. The role of professional knowledge in ensuring the economic progress of the state is assessed. The necessity for economic literacy in agricultural production specialists is substantiated and a plan for its realization is proposed. Proposals on the methods to organize retraining and advanced training of agroindustrial complex specialists and recommendations concerning educational certification of agricultural producers have been developed.
Keywords: agrarian sphere, human capital, intellectual resources, professional literacy, personnel potential, economic knowledge, education certificate.

УДК 347.746

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЕКСЕЛЬНОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Харун О.А., Дубицька О.В.
Хмельницький національний університет

Визначено сутність понять «вексель» та «вексельний обіг». Охарактеризовано основні чинники вексельного обігу та історичні етапи виникнення векселя. Узагальнено проблеми та виокремлено перспективи розвитку вексельного обігу в Україні.
Ключові слова: вексель, вексельний обіг, цінні папери, ринок цінних паперів.

Постановка проблеми. Шлях до розвиненої і стабільно зростаючої економічної системи в Україні пролягає через комплекс радикальних реформ, покликаних якомога швидше подолати брак достатніх знань, досвіду і повноцінної законодавчої бази з проблем комерційного кредиту, активним ринковим інструментом якого є вексель. Надійно виконуючи функції кредиту, засобу обігу і засобу платежу, вексель швидко допоможе не лише подолати організаційні труднощі, зростаючу неплатоспроможність переважної більшості підприємств державного сектора і розрив міжгосподарських зв'язків, а й налагодити якісно нове матеріально-технічне постачання і, нарешті, зупинити сповзання суб'єктів господарського життя до безвідповідальності та зниження платіжної дисципліни [1, с. 99-103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у цій сфері активно здійснюють зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: В. Астахов, С. Барац, В. Барбара, О. Бандарук, О. Василик, В. Васильєва, М. Вульчин, Н. Галушка, В. Гордон, Н. Дубенко, А. Демківський, С. Кремер, П. Маслова, Є. Мізіковський, М. Ніконова, І. Олійник, О. Опалов, С. Пилипчук, Д. Равкін, А. Римарук, Т. Рудненко, Ю. Цитович, Ю. Червінка, Г. Шершеневич та ін. Зокрема, залишаються недостатньо розробленими питання щодо перспектив розвитку вексельного обігу в Україні, що визначає необхідність подальшої наукової роботи у цьому напрямку.

Метою статті є дослідження проблем та перспектив розвитку сучасного стану вексельного обігу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Векселі – найважливіші засоби оплати товарів і послуг, одержання цих товарів і послуг у кредит і їх негайної оплати грошима. Вони виникають і функціонують в обігу на основі взаємної довіри суб'єктів ринкових відносин і як різновид кредитних грошей перед паперовими [2].

Вексель – письмове боргове зобов'язання, складене в належній згідно з законом формі, яке надає власникові безумовне право вимагати після настання певного строку чи достроково з особи, що видала чи акцептувала це зобов'язання, сплати зазначеної в ньому суми. Особа, що виставила вексель, називається векселедавцем; особа, що прийняла вексель – векселедержателем.

Історія виникнення векселя сягає часів Середньовіччя, а саме XVI ст. Багато вчених, таких як Г. Шершеневич, М. Беляков, Р. Аношкін, А. Лемківський, Ю. Мороз, стверджували, що батьківщиною векселя є Італія. Поява векселя саме в цій країні була викликана потребами торгівлі, передусім ярмаркової, що бурхливо розвивалась. Італія вважалась центром економічного життя, оскільки мала вигідне географічне положення на перехресті шляхів торгівлі, що зв'язували Західну Європу із Сходом.

Широке застосування вексель мав і в дореволюційній Росії, де було прийнято три (1729 р., 1832 р., 1902 р.) вексельних статути (останній проіснував аж до 1917 р.).

© Харун О.А., Дубицька О.В., 2017

На сьогоднішній день в українському законодавстві існує низка нормативно-правових документів, що регулюють здійснення операцій з векселями [3, с. 3-7].

В Україні використовуються два види векселів: 1) простий; 2) переказний (тратта).

Простий вексель являє собою борговий цінний папір, який містить просту, нічим не обумовлену обіцянку векселедавця виплатити певну суму грошей при настанні певного терміну.

Переказний вексель – це борговий цінний папір, який мітить нічим не обумовлене письмове розпорядження кредитора, адресоване боржнику, про те, щоб останній виплатив за пред'явленням або в день, указаний у векселі, певну суму грошей певній особі, або за наказом останньої, або пред'явникові векселя.

На сьогодні існує ряд проблеми вексельного обігу в Україні:

– під час загальноекономічної кризи векселедавці намагалися погасити вексель не грошима, а товарами;

– часто векселі і зовсім відмовляються приймати, тому потрібно дуже добре знати і дотримуватися процедури пред'явлення векселя до оплати й протесту;

– арбітражний суд не завжди може захистити права векселетримача, якщо він припустився грубої необережності;

– ділова порядність знаходиться не на найвищому рівні [4].

У процесі розвитку ринкових відносин та підвищення динамічності вітчизняної економіки вексель знову опиняється в центрі уваги з цілого ряду причин:

по-перше, він за своєю природою є цінним папером, який дає змогу оперативно розв'язувати багато складних господарських і фінансових проблем;

по-друге, комерційні банки та підприємницькі структури уже накопичили певний досвід проведення господарських операцій з використанням векселів;

по-третє, вексель розглядався урядом України як один із головних засобів проведення взаємозаліків боргів підприємств виходу з платіжної кризи;

по-четверте, якщо взяти до уваги значну кількість нормативних актів, які регулюють порядок випуску та використання векселів, то можна стверджувати, що в Україні вже створена оптимально необхідна правова база для цього. Вона потребує дуже детального доопрацювання та доповнення, у тому числі з точки зору її узгодження з чинним законодавством [5].

В Україні згідно з чинним законодавством:

– використовують векселі, а також виступають векселедавцями, акцептантами, індосантами і авалістами тільки юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що визнаються такими відповідно до чинного законодавства;

– векселі можуть видаватися лише для оплати за поставлену продукцію, виконані роботи та надані послуги, за винятком векселів Міністерства фінансів, Національного банку України та комерційних банків;

– вексельний бланк може заповнюватися друкованим та не друкованим способами;

– сума платежу за векселем обов'язково вказується цифрами та літерами;

– вексель підписують керівник і головний бухгалтер юридичної особи та засвідчують печаткою.

Вексель є зручним фінансовим інструментом, використовуваним переважно для надання коротко- та середньострокового комерційного кредиту, а також для проведення розрахунків. Сама форма векселя потребує обов'язкового чіткого додержання всіх специфічних формальних ознак векселя як цінного паперу [6].

Нині вексель займає певний достатньо широкий сегмент українського ринку цінних паперів.

В Україні практика використання суб'єктами підприємницької діяльності векселів у господарській діяльності нараховує вже не один рік.

Особливо значні «обороти» вексельний обіг набрав після введення заборони на здійснення операцій по поступці вимоги і перекладу боргу й на багатьох підприємствах по фактичних обсягах використання переступило грошову і навіть бартерну форми розрахунків. Як показує час, вексель й надалі не збирається поступатися «пальмою першості».

Такому становищу речей сприяють багато чинників. Насамперед – це простота обігу векселів. Будучи цінним папером, вексель проте випускається (а отже, і обертається) винятково в паперовій формі, а отже, для здійснення розрахунків із їхнім використанням немає необхідності звертатися до реєстратора.

Дотепер не створений також єдиний державний реєстр векселів, що у свою чергу значно утрудняє здійснення контролю за їхнім випуском і обігом.

Крім обслуговування товарних операцій, векселя в Україні сьогодні застосовуються й у тих сферах, де їхнє використання ніяк, не відповідає класичним принципам вексельного права, а саме: у бюджетних і податкових правовідносинах (наприклад, податкові векселя по ПДВ, пенсійні векселя, акцизні векселя і т.д.) [7, с. 15-18].

Але, незважаючи на настільки широке їхнє використання, законодавче регулювання вексельного обігу одночасно страждає протиріччями і недосказанністю.

Насамперед це стосується сфери оподатковування, де скупі формулювання законів ставлять у безвихідь навіть дуже досвідчених бухгалтерів і фахівців з оподатковування. Це, у свою чергу, дає велике поле для роз'яснень податкових органів, що за останні декілька років неодноразово змінювали свою позицію по ключових проблемах оподатковування вексельних операцій.

Основним документом, що визначає умови і порядок випуску й обіг цінних паперів, є Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 року № 1201-XII, статтею 3 якого вексель віднесений до цінних паперів.

В нових умовах, коли корупція проголошена поза законом, а розвиток економіки потребує великої кількості ресурсів, варто скористатися можливостями векселів, зокрема, для розвитку середнього та малого бізнесу в Україні.

Вексель є дуже цікавим фінансовим інструментом, який поєднує декілька функцій: цінного паперу, боргового зобов'язання та платіжного ін-

струменту. Згідно з цими властивостями вексель може бути предметом угод купівлі-продажу, ним може бути оформлена існуюча заборгованість, він виконує функції платіжного інструмента та як ордерний цінний папір сприяє зменшенню дебіторсько-кредиторської заборгованості в країні.

Кредитна природа векселя дає можливість отримати товари, роботи, послуги з відстрочкою платежу, що фактично збільшує обігові кошти суб'єктів господарювання.

Вексель істотно відрізняється від інших цінних паперів наявністю солідарної відповідальності за векселем усіх осіб, що поставили свій підпис на векселі. Це забезпечує його підвищену ліквідність завдяки можливості стягнення за векселем від найбільш платоспроможних з числа зобов'язаних за векселем осіб на вибір векселедержателя. Усі спірні питання мають розглядатися через суд. Вексель сплачується тільки у грошовій формі. Уніфікований закон передбачає беззаперечність оплати векселя платником добровільно або через суд.

Чинним законодавством, що регулює обіг векселів в Україні, передбачена видача векселя тільки за поставлені товари, надані послуги, виконані роботи – так звана «товарність» векселя. У більшості країн, що приєднались до Женевських конвенцій 1930 р., вимога товарності векселя відсутня, а випуск фінансових векселів законодавством дозволений.

Завдяки згаданим вище властивостям та за умов легітимного обігу, використання векселів може сприяти вирішенню проблем, що заважають розвитку економіки України.

Відсутність обігових коштів.

1. Вексель є короткостроковим фінансовим інструментом. Використання векселів усіма суб'єктами господарювання є альтернативою залучення короткострокових ресурсів для фінансування поточної діяльності, поповнення обігових коштів, покриття касових розривів. Найбільш актуально це для малого та середнього бізнесу, оскільки великі компанії можуть залучати значні ресурси під емісію облігацій. Фактично вексель дає можливість організувати виробництво з короткотерміновим циклом (бізнес) у кредит.

2. Залучення пасивів банками під фінансові векселі порівняно із залученням під депозитний договір або депозитний сертифікат має низку переваг:

– вексель є більш привабливим для клієнтів інструментом, оскільки у випадку необхідності дозволяє використати ліквідний платіжний інструмент для поточної діяльності, одночасно зберігаючи доходність від вкладної операції;

– вартість пасивів, залучених банками під фінансові векселі, менша від вартості пасивів, залучених під депозити. Це сприяє зниженню кредитних ставок;

– випуск фінансових векселів банками не матиме інфляційних наслідків за умов їх видачі лише після зарахування залучених коштів на рахунок банку;

– за умов контролювання Національним банком України загального обсягу виданих банками фінансових векселів, ліквідності виданих векселів та надання дозволу банкам на випуск фінансових векселів у залежності від показників його ліквідності проблеми, пов'язані з обігом фінансових векселів, відсутні. Механізм мультиплікації шляхом надання позичальникам кредитів за рахунок залучених пасивів є однаковим як у випадку залучення коштів під депозит, так і при залученні їх під фінансовий вексель, і легко піддається контролю;

– обіг ліквідних банківських векселів сприятиме зменшенню дебіторсько-кредиторської заборгованості в Україні;

– внаслідок абсолютної ліквідності банківських векселів частка векселів, що знаходяться в тіньовому обігу, зменшуватиметься, оскільки не буде економічних передумов для уникнення солідарної відповідальності за векселем шляхом застосування бланкового індосаменту;

– іноземні інвестори готові вкладати інвестиції в банківські векселі, вважаючи їх ліквідними цінними паперами.

3. Організація вексельних програм – один із шляхів систематичного поповнення суб'єктами господарювання власних обігових ресурсів на внутрішньому ринку. Вексельні програми – комплекс операцій з векселями на вибір суб'єкта господарювання, які здійснюються систематично і забезпечують оперативне вирішення поточних фінансових проблем. Вексельні програми можуть реалізовувати різні суб'єкти господарювання: великі та середні підприємства і компанії, муніципалітети та регіональні органи виконавчої влади. Для організації і реалізації вексельної програми підприємство повинно мати високий рівень корпоративної культури, фінансово і економічно грамотний менеджмент, чітку стратегію розвитку, стабільні грошові потоки, інформаційну прозорість діяльності підприємства, реальну фінансову звітність. Організація та реалізація вексельних програм переважно здійснюється за участю банків.

Публічна реалізація вексельних програм сприяє ефективному створенню позитивного інвестиційного іміджу суб'єкта господарювання, що забезпечує доступ до більш довгострокового і дешевого виду фінансування – облігаційних позик [8].

Слід зазначити, що висока вартість кредитних ресурсів зумовлена об'єктивними чинниками, такими як недовіра вкладників і поганий фінансовий стан позичальників, котрі не можна подолати швидко. Зниження вартості кредитних ресурсів можливе шляхом запровадження у розрахунки векселів. Заміна грошових коштів, що надаються позичальнику як кредит, вексельними гарантіями банків за векселями позичальнику дає можливість (за рахунок меншої вартості гарантійних послуг у порівнянні з кредитними) знизити вартість запозичень на 30-50%. Особливо актуально це для сільськогосподарського виробництва.

Необхідні умови для фактичного зниження вартості запозичених ресурсів – активний обіг векселів, організація вексельних програм. Запровадження нових банківських продуктів: авального та акцептного кредитування також сприятиме зниженню вартості запозичень за рахунок скорочення внутрішніх витрат банків завдяки поєднанню двох операцій: авалювання векселя та надання кредиту для наступної оплати векселя в одному договорі.

Також слід відзначити, що обсяг дебіторсько-кредиторської заборгованості в країні перевищує ВВП (що тягне за собою низьку капіталізацію фондового ринку внаслідок недооцінки вартості компаній). Вексельні розрахунки мають беззаперечні переваги і є безінфляційними. Вони значно скорочують неплатежі та сприяють пожвавленню економіки.

Зниження обсягу дебіторсько-кредиторської заборгованості можна досягти шляхом:

– обігу банківських і корпоративних векселів;

– розробки за допомогою банків спеціальних схем і програм погашення заборгованості.

Результатом цієї роботи має стати підвищення вартості окремих компаній і збільшення рівня капіталізації фондового ринку в цілому.

Реалізація згаданих вище можливостей можлива лише за умов:

– приведення законодавства, що регулює вексельний обіг в Україні у відповідність до Женевських конвенцій 1930 р.;

– зміни принципів оподаткування операцій з векселями;

– відновлення позитивного іміджу векселя та підвищення рівня обізнаності у вексельному праві учасників вексельного обігу.

Оскільки комерційні банки є активними гравцями на фондовому ринку, за ініціативою Асоціації та при її безпосередній участі спільно з НБУ тимчасовими робочими групами було проведено роботу з розробки комплексу заходів щодо покращення діяльності банків на фондовому ринку. Проект документу містив 5 розділів: щодо розвитку вексельного обігу; розвитку ринку облігацій суб'єктів підприємницької діяльності в Україні; збільшення ефективності процедур випуску та обігу акцій в Україні та покращення корпоративного управління; вдосконалення інфраструктури фондового ринку; розвитку ринку державних цінних паперів і розширення обсягів операцій банків із даним фінансовим інструментом. Асоціація координувала роботу груп за напрямами вексельного обігу та ринку облігацій [9].

Заходи, спрямовані на подолання проблем, що заважають розвитку вексельного ринку, передбачали:

– приведення національного законодавства, що регулює обіг векселів, у відповідність до Женевських вексельних конвенцій 1930 р.;

– гармонізацію національного законодавства;

– вдосконалення нормативної бази НБУ і ДКЦПФР з метою зниження непродуктивних витрат, спрощення та скорочення процедур проведення операцій і збільшення обсягів операцій;

– збільшення частки організованого фондового ринку України шляхом повернення на нього векселів та організації процедури торгів векселями.

Отже, аналіз ситуації в сфері вексельного обігу вказує на те, що активізації цивілізованого вексельного обігу в Україні заважають численні зловживання окремих суб'єктів вексельного обігу (зокрема через застосування фіктивних фірм у вексельних розрахунках), та недостатній рівень регулювання та контролю, що призводить до формування негативного іміджу векселя як платіжного інструменту.

Невиконання виконавчими органами рішень Президента України, Верховної Ради України, та норм Законів України щодо вдосконалення національного законодавства, що регулює вексельний обіг, та недостатній рівень обізнаності учасників вексельного обігу також не сприяють розвитку цивілізованого вексельного обігу в Україні [10].

Висновки і пропозиції. Отже, якщо раніше у вексельному обігу в Україні було більше проблем, ніж перспектив, то сподіватимемося, що відтепер, навпаки, проблем стане менше, а оптимізму і перспектив – більше. Тому, слід наголосити, що регулювання вексельного обігу за допомогою операцій комерційних банків набуває суворо визначеного і впорядкованого характеру. При цьому: по-перше, комплексне здійснення операцій інкасо, обліку й застави векселів створює умови для передбачення строків надходження платежів. Якщо взяти до уваги, що без вексельного обігу підприємства України нині чекають їх місяцями, то це велике благо; по-друге, вексельна форма безготівкових розрахунків компенсує постачальнику тимчасове відволікання коштів з його господарського обороту, відшкодовує затрати виробництва та обігу і значною мірою гарантує отримання чистого доходу у вигляді прибутку; по-третє, включення у випуск векселів комерційних банків здатне пожвавити вексельний ринок і створити нову ситуацію як у самому випуску векселів, так і в покрашені оперативності управляння їхнім обігом; по-четверте, впровадження вексельного обігу в Україні та його регулювання банківською системою повинно відбуватися одночасно з створенням спеціалізованих вексельних центрів, які будуть продавати, погашати векселі, надавати консультативні послуги щодо їх бухгалтерського обліку, дисконту, дослідження ланцюгів неплатежів, контролю безпеки вексельного обігу тощо.

Список літератури:

1. Пилипчук С. До питання про розвиток вексельного обігу / С. Пилипчук // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 99-103.
2. Опалов О.А. Вексельний обіг в Україні:правове регулювання. [Електронний ресурс] / О.А. Опалов. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/ vekselniy_obig_ukrayini
3. Барбара В. Особливості правового регулювання вексельних правовідносин: історичний дискус / В. Барбара // Господарське право. – 2008. – № 7. – С. 3-7.
4. Рудненко Т.В. Проблеми та перспективи розвитку вексельного обігу [Електронний ресурс] / Т.В. Рудненко. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/rzp/063.htm
5. Червінка Ю.А. Фінансовий ринок України [Електронний ресурс] / Ю.А. Червінка. – Режим доступу: http://finansystam.ru/uk/content/veksel-problemi-vekselnogo-obigu-v-ukrayini
6. Маслова С.О. Про обіг векселів в Україні [Електронний ресурс] / С.О. Маслова. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2374-14

7. Рудненко Т.В. Вексельний обіг та перспективи використання фінансових векселів в Україні / Т.В. Рудненко // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 7-8. – С. 15-18.
8. Васильєва В.В. Фінансовий ринок. [Електронний ресурс] / В.В. Васильєва. – Режим доступу до ресурсу: http://p-for.com/book_331_glava_28_3._Veksel._Problemi_vekselnogo.html
9. Вульчин М.Н. Особливості обігу векселя [Електронний ресурс] / М.Н. Вульчин. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12800528/ekonomika/riznovidi_vekseliv_osoblivosti
10. Олійник І.І. Значення та проблеми вексельного обігу в Україні [Електронний ресурс] / І.І. Олійник. – Режим доступу: http://libfor.com/index.php?newsid=2739

Харун Е.А., Дубицкая Е.В.
Хмельницкий национальный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЕКСЕЛЬНОГО ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Определена сущность понятий «вексель» и «вексельное обращение». Охарактеризованы основные факторы вексельного обращения и исторические этапы возникновения векселя. Сделан обзор проблемы и выделены перспективы развития вексельного обращения в Украине.
Ключевые слова: вексель, вексельное обращение, ценные бумаги, рынок ценных бумаг.

Kharun O.A., Dubytska O.V.
Khmelnitsky National University

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF BIILL CIRCULATION IN UKRAINE

Summary
The essence of the concepts «bill» and «bill circulation» is defined. The main factors of bill circulation and the historical stages of the appearance of a bill have been characterized. The review of the problem is made and prospects of development of bill circulation in Ukraine are outlined.
Keywords: bill of exchange, bill circulation, securities, securities market.

УДК 336.5

ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ

Харченко Т.Б., Сагайдак Ю.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто питання оцінки інвестиційної привабливості регіонів України, досліджено фактори, що її обумовлюють. Зазначено, що потенційний інвестор приділяє основну увагу таким факторам як внутрішня політична стабільність країни, усталеність нормативно-правової бази щодо підприємницької та інвестиційної діяльності, що гарантує недоторканість приватної власності, характер та темпи зростання економіки, стан фондового ринку, фінансово-кредитної системи, місткість і платоспроможність внутрішнього ринку, природні ресурси, соціально-культурні фактори країни. Окреслено перспективи зростання інвестиційної привабливості регіонів.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, інвестиційна привабливість регіонів, ефективне управління інвестиційною діяльністю.

Постановка проблеми. У процесі розбудови ринкової економіки основою розвитку та процвітання країни є формування та реалізація ефективної інвестиційної політики, що дає можливість маневрувати фінансовими ресурсами та швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Процеси глобалізації та інтеграції, що інтенсифікуються останнім часом у світі, визначають напрями розвитку та інтереси всіх країн світу, в тому числі і України. В умовах загострення ринкової конкуренції на міжнародній арені за ринки збуту все більшої ваги набувають питання інвестиційної привабливості регіонів світу та окремих країн. На сьогодні ряд макроекономічних факторів поглиблюють кризові явища в економіці країни, проте це сприяє пошуку нових можливостей та механізмів управління інвестиційною діяльністю на різних рівнях з метою залученню необхідних ресурсів. Особливо гостро питання залучення іноземних інвестицій стосується України, економіка якої знаходиться у кризовому стані. Саме залучення іноземних інвестицій могло б забезпечити економічне зростання, вихід з кризи, підвищення ділової активності більшості суб'єктів господарювання та зменшення дефіциту інвестиційних ресурсів бюджетів усіх рівнів. Ще одним проблемним питанням є нерівномірний розподіл інвестиційних ресурсів між різними регіонами України, що виражається у нерівномірності розподілу доходів населення. Все це вимагає оцінки інвестиційної привабливості регіонів України та розробки нових підходів до збільшення її привабливості для конкретного інвестора із урахуванням специфіки кожного регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Несправедливим буде твердження про повну відсутність теоретико-методологічної бази оцінки інвестиційної привабливості на мікро- та макрорівнях. Питання необхідності інвестування в існуючі сфери діяльності та розвиток нових, впровадження новітніх підходів та методів господарювання широко обговорюються та висвітлюються у наукових колах. Дослідженню зазначених проблем в Україні присвячено праці А.П. Гайдуцького, М.С. Герасимчука, З.О. Луцишин, В.Л. Осецького, А.А. Пересади та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі широко дискутуються питання підвищення інвестиційної привабливості національної економіки. Проте актуальність зазначеної проблематики невичерпна, оскільки стосується життєво важливих питань, таких як безпека держави, добробут нації. У цьому контексті особливої уваги заслуговують питання розробки стратегічних підходів до стимулювання інвестиційної діяльності в Україні як з боку внутрішніх суб'єктів господарювання, так і зарубіжних інвесторів.

Основна **мета статті** – визначення напрямів підвищення інвестиційної привабливості регіонів України, окреслення перспективних можливостей стимулювання інвестиційної діяльності. Відповідно до поставленої мети виділено такі завдання:
- дослідити проблеми розвитку регіонів в Україні з точки зору привабливості інвестування;
- визначити основні фактори, що сприяють чи перешкоджають здійсненню інвестицій в основні сектори вітчизняної економіки;
- проаналізувати перспективні напрями вирішення зазначених проблем;
- обґрунтувати шляхи реалізації основних програм та завдань інвестиційної політики регіонів.

У роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи, за допомогою яких було досліджено процеси та явища у їх взаємозв'язку. Теоретичну основу дослідження склали фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі інвестування, ефективності діяльності компаній, теорії управління складними соціально-економічними системами, стратегічного управління.

При дослідженні зазначеної проблематики використовувалися методи логічного, економічного аналізу, експертних оцінок та метод порівняння, методи системного аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогій.

Проте слід зазначити обмеженість інформації щодо обсягів інвестицій у регіони країни, а подекуди її повну відсутність. Отже, у роботі використані статистичні дані з доступних інформаційних джерел.

Виклад основного матеріалу. Останні публікації вчених багато уваги приділяють теоретичним аспектам зазначеної проблеми. Не применшуючи значення даних публікацій та не піддаючи сумніву ґрунтовність багатьох досліджень, необхідно зазначити, що недостатньо уваги приділено прак-

© Харченко Т.Б., Сагайдак Ю.А., 2017

тичним питанням інвестиційної привабливості. Це можна пояснити швидкістю та динамізмом змін, які відбуваються у межах глобалізаційних процесів. Авторами статті поставлене завдання дослідження інвестиційної привабливості України для потенційних інвесторів, факторів, що її обумовлюють та перспектив країни у питаннях не тільки залучення іноземних інвестицій, але й стимулювання та активізації внутрішніх джерел інвестування розвитку вітчизняної економіки.

Для подальшого дослідження даного явища, перш за все необхідно визначення інвестиційної привабливості як вихідної економічної категорії. Узагальнюючи різні підходи, можна констатувати, що інвестиційна привабливість країни розглядається як сукупність політичних, правових, економічних і соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Існує два підходи до оцінки інвестиційної привабливості: суб'єктивний підхід стратегічного інвестора та об'єктивні передумови інвестиційної привабливості країни-реципієнта.

Оцінюючи перспективи та ризики вкладення коштів у розвиток економіки певної країни з метою отримання доходу, потенційний інвестор досліджує такі фактори як внутрішню політичну стабільність країни, усталеність нормативно-правової бази щодо підприємницької та інвестиційної діяльності, що гарантує недоторканість приватної власності, характер та темпи зростання економіки, стан фондового ринку, фінансово-кредитної системи, місткість і платоспроможність внутрішнього ринку, природні ресурси, соціально-культурні фактори країни тощо.

Підвищення інвестиційної привабливості української економіки є однією із першочергових задач сучасного етапу розвитку. В умовах інтеграції української економіки до європейського простору виникає потреба у об'єктивній оцінці інвестиційної привабливості регіонів України, швидкій реакції на зміну ситуації українських виробників та здатності Уряду виробити законодавчі ініціативи, адаптовані до сучасних реалій. При цьому першочергового значення набуває оцінка інвестиційної привабливості регіонів України та розробка конкретних рекомендацій щодо її підвищення. Оцінка інвестиційної привабливості на цьому рівні – це перший етап прогнозування та передбачення заходів щодо залучення інвестиційних ресурсів і підвищення привабливості країни в умовах євроінтеграції.

Інвестиційна привабливість регіонів формується під дією цілої низки факторів. Частина з цих факторів може бути описана за допомогою статистичних індикаторів, які також характеризують різні аспекти розвитку соціально-економічного середовища регіону. В Україні розроблена спеціальна програма оцінки інвестиційної привабливості регіонів, яка оцінюється по 5-ти узагальнюючих показниках:

1) рівень загальноекономічного розвитку регіону;

2) рівень розвитку інвестиційної інфраструктури;

3) демографічна ознака регіону;

4) рівень розвитку ринкових відносин;

5) рівень криміногенних, екологічних та інших регіонів [5].

Індекс інвестиційної привабливості регіонів базується на оцінці «жорстких» та «м'яких факторів». До «жорстких» факторів інвестиційної привабливості регіонів відносять: природні ресурси, трудові ресурси, інноваційний потенціал, географічне розташування, споживчий сегмент, бізнес-сегмент, інфраструктура. Так, згідно рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України лідируючими областями за жорсткими факторами лідирують Харківська (1.521), Дніпропетровська (1.511), Одеська (1.494) області та м. Київ (1.490). Негативні тенденції спостерігаються у Закарпатській (1.245), Чернівецькій (1.257) та Хмельницькій (1.312) областях. «М'які» фактори інвестиційної привабливості регіону включають оцінку: ділового клімату, правил та процедур здійснення господарської діяльності, відкритості влади, ділового оптимізму та успішного досвіду. Згідно рейтингу інвестиційної привабливості за «м'якими» факторами лідируючи позиції займають Львівська (1.756), Івано-Франківська (1.591) та Волинська (1.498) області. На останніх позиціях рейтингу виявилися Донецька (1.144), Кіровоградська (1. 184) та Полтавська (1.187) області [6].

В загальному рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України лідирує Львівська область (1.601) та Івано-Франківська області (1.478); аутсайдерами залишаються Чернівецька (1.250) та Херсонська (1.264) області (рис. 1).

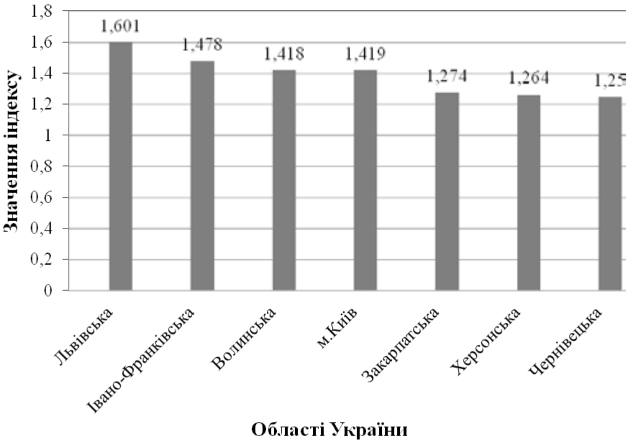

Рис. 1. Значення індексу інвестиційної привабливості регіонів України

В цілому, у 2014 р. соціально-економічний розвиток більшості регіонів України характеризувався подальшим зменшенням промислового виробництва, відпливом інвестиційного капіталу, нестійкою експортною динамікою, скороченням обсягів будівництва, звуженням внутрішнього ринку, погіршенням ситуації на ринку праці і загальним падінням рівня доходів [2]. Основними причинами зниження інвестиційної привабливості регіонів України доцільно вважати політичну нестабільність, корупцію, високу інфляцію, недоступність дешевих і довгострокових кредитів, високий рівень злочинності, поганий стан здоров'я громадян, малоосвічену робочу силу. Позитивні тенденції за підсумками 2015 року відмічаються лише у галузі сільського господарства. Так, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшились у 15 регіонах (від 1,6% у Закарпатській до 16,0% у Хмельницькій

областях), тоді як спад виробництва спостерігався у 9 регіонах. Найбільший приріст спостерігається у Вінницькій області (13,9%), проте цей показник менше минулорічного у 2,9 рази.

Останні роки інвестиційна активність регіонів України має негативну тенденцію. Так у 2015 році спостерігається зниження інвестиційної активності у всіх регіонах, крім Івано-Франківської (у якій обсяг освоєних капітальних інвестицій зріс на 26,9%) і Хмельницької (на 2,6%) областей. Ще більш відчутним було скорочення обсягів іноземного інвестування, позитивна динаміка мала місце лише в Івано-Франківській області, де з початку 2014 р. приріст прямих іноземних інвестицій склав 112,1 млн дол. США, або 13,8% (таблиця 1).

Таблиця 1

Прямі інвестиції із країн світу в економіку України за 2014-2016 рр. (млн. дол. США)

Країни	2014	2015	2016	01.01.2017
Кіпр	17725,6	12769,4	10239,5	9564,8
Російська Федерація	3525,9	2338,9	3036,9	4317,5
Німеччина	2908,4	2105,2	1598,2	1608,3
Велика Британія	2768,2	2153,4	1790,3	2008,9
Австрія	2314,0	1648,7	1559,8	1271,3
Віргінські острови (Британія)	2275,9	1998,3	1715,0	1682,6
США	934,7	701,6	634,1	574,4
Польща	819,8	808,6	758,3	771,1
Італія	584,6	371,5	343,6	319,6
Литва	346,4	188,2	137,1	125,7
Латвія	84,6	62,6	48,9	42,9
Усього	34288,1	25146,4	21861,7	22287,1

Джерело: [7]

Зменшення обсягу іноземних інвестицій спостерігалося у 24 регіонах; у абсолютних значеннях найсуттєвіше вартість іноземного капіталу зменшилась у м. Києві (-5,9 млрд дол. США), Дніпропетровській (-1,3 млрд дол. США) і Донецькій (-1,0 млрд дол. США) областях. Основною причиною цього стала втрата вартості через курсову різницю, проте у всіх регіонах зафіксовано також масштабне вилучення інвестицій, що свідчить про найбільше за всі часи падіння інвестиційної привабливості регіонів [2].

Зниження інвестиційної активності та припливу іноземних інвестицій спричинено погіршенням показників інвестиційної діяльності в цілому по Україні та по її окремих регіонах. Такі тенденції розпочалися ще у 2013 р. і продовжилися у 2014-2016 рр. Основними причинами даної ситуації на нашу думку можна вважати наступне:

1. Недостатнє інституційне забезпечення інвестиційної політики в регіонах та на місцях. Розробка інвестиційної політики традиційно залишається прерогативою органів влади центрального рівня. Інвестиційна політика регіонального рівня не стала конструктивним елементом системи регулювання інвестиційної діяльності, місцеві ради здійснюють/впливають на інвестиційну діяльність на власний розсуд у рамках чинного законодавства. Інвестиційна діяльність на регіональному рівні здійснюється розрізнено та неупорядковано. А засоби та інструменти регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів не введені до базових нормативно-правових документів регіонального розвитку, що не сприяє збільшенню внутрішнього потенціалу регіону.

2. Недосконалість інструментів підвищення внутрішнього потенціалу регіонів. У чинних стратегіях регіонального розвитку відсутні системний і всебічний аналіз внутрішнього потенціалу регіону та визначення способів його використання. У регіональних стратегіях присутній аналіз окремих галузей та сфер діяльності, які становлять господарську основу для даного регіону, проте він не має стратегічної спрямованості як загалом, так і в контексті підвищення інвестиційної привабливості регіонів зокрема.

3. Зниження обсягів залучення інвестицій внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні і падіння інвестиційної привабливості регіонів Сходу України через проведення антитерористичної операції на їх території.

4. Неефективність окремих інструментів фінансування капітальних проектів. Точковий вплив на інвестиційну діяльність чинять такі інструменти, як державні замовлення, Державний фонд регіонального розвитку, інвестиційні субвенції. Ці інструменти не набули широкого розповсюдження, а також досі на законодавчому рівні не прописаний механізм повернення субвенцій до державного бюджету у разі їх неефективного використання.

5. Низька ефективність та віддача від інвестицій. З року в рік спостерігається концентрація капітальних інвестицій у галузях переробної промисловості (22,1%) та будівництва (16,6%), а прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з інших країн – у галузях переробної промисловості (27,4%), фінансовій та страховій діяльності (25,1%), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (разом 13,1%). Натомість, спостерігається і нестача капітальних інвестицій у галузях добувної промисловості і розроблення кар'єрів (12,3%) та сільського, лісового і рибного господарства (7,3%), а прямих інвестицій – у галузях будівництва (2,8%), сільського, лісового та рибного господарства (1,3%) [2].

Висновки і пропозиції. Необхідно зазначити, що основними факторами, які визначатимуть найближчі перспективи та можливості підвищення інвестиційної привабливості регіонів та економічних видів діяльності в країні, виступатиме політична стабільність та усталеність нормативно-правової бази. Значні кроки вже зроблені Україною у цьому напрямі, зокрема, економічні інтереси країни відстоюються наразі у міжнародних судах. Сьогодні визнано економічно недоцільною та згубною газову угоду, зобов'язання щодо якої сприяли відтоку значних фінансових ресурсів на сплату дискримінаційних угод у паливно-енергетичному комплексі. Також вже підписано закон, що дозволяє іноземним інвесторам отримувати вид на проживання в Україні. Крім того, цей закон відміняє вимогу щодо обов'язкової реєстрації іноземних інвестицій. Також з 1 січня 2013 року набрав чинності Закон України № 5205-VI «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», спрямований на створення умов для активізації

інвестиційної діяльності, запровадження сприятливих умов для залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки України, створення нових робочих місць, запровадження новітніх та енергозберігаючих технологій, розвитку регіонів.

Невирішеною проблемою залишається стан розвитку фондового ринку. З метою активізації його діяльності необхідно розробити низку дієвих заходів, а саме: забезпечити рівні умови для потенційних і реальних учасників фондового ринку, розробити систему прозорого та справедливого ціноутворення для уникнення існування тіньових схем реалізації цінних паперів. Подальшому вдосконалення та стимулюванню притоку інвестицій сприяють соціально-культурні фактори країни, природні ресурси та можливості і бажання підприємницького сектору розвивати економіку України.

Позитивні зрушення відбуваються і в системі управління регіонами. Усе більше повноважень передається від центральних органів влади на місця. Саме на локальному рівні можуть ефективно та швидко вирішуватися питання інвестування. Проте, місцеві органи влади повинні мати чіткий та логічний механізм реалізації цілей інвестиційної політики, прозорі та зрозумілі інвестору правила гри, що узгоджуються з нормативно-правовою базою в цілому. Крім того, необхідна об'єктивна оцінка внутрішнього потенціалу кожного регіону задля розробки та реалізації стратегічно важливих напрямів та стимулювання розвитку перспективних видів діяльності суб'єктів підприємництва.

Список літератури:

1. Гайдуцький А.П. Оцінка інвестиційної привабливості економіки // Економіка і прогнозування. – 2004. – Вип. 3. – С. 119-128.
2. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ – К.: НІСД, 2015. – 92 с.
3. Інвестиційний аналіз / А.А. Пересада, Т.В. Майорова, С.В. Онікієнко, Ю.М. Коваленко, С.В. Урванцева; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К., 2008. – 544 с.
4. Осецький В.Л. Інноваційно-інвестиційних вектор соціально-економічного розвитку: регіональний аспект / В.Л. Осецький // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3(60). – С. 153-185.
5. Оцінка та прогнозування інвестиційної привабливості регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lubbook.org/book_222
6. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/projects
7. http//www.ukrstat.gov.ua – офіційний сайт Державного комітету статистики України.

Харченко Т.Б., Сагайдак Ю.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОВЫШЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы оценки инвестиционной привлекательности регионов Украины, исследованы факторы, ее обуславливающие. Определено, что потенциальный инвестор основное внимание уделяет таким факторам как внутренняя политическая стабильность страны, постоянство нормативно-правовой базы касательно предпринимательской и инвестиционной деятельности, что гарантирует неприкосновенность частной собственности, характер и темп роста экономики, состояние фондового рынка, финансово-кредитной системы, емкость и платежеспособность внутреннего рынка, природные ресурсы, социально-культурные факторы страны. Обозначены перспективы роста инвестиционной привлекательности регионов.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционная привлекательность регионов, эффективное управление инвестиционной деятельностью.

Kharchenko T.B., Sagaydack J.A.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN REGIONS: STRATEGIC ASPECTS AND POSSIBILITIES OF DECISION

Summary
The article is dedicated to the problem of investment attractiveness rating of Ukrainian regions. The factors of investment attractiveness are investigated. The authors pay attention to the significant factors of investment attractiveness as internal political stability of the country, the established legal and regulatory framework for entrepreneurial and investment activities, which guarantees the inviolability of private property, nature and rate of economic growth, state of the stock market, the financial and credit system, the capacity and solvency of the domestic market, natural resources, socio-cultural factors of the country. The perspectives of investment attractiveness increasing are discussed in the article.
Keywords: investments, investment attractiveness, investment attractiveness of regions, effectiveness of investment activity management.

УДК 338.45:620.91(477)

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ГЕНЕРАЦІЇ І ПОСТАЧАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Швець Ю.О., Завальнюк Р.Є.
Запорізький національний університет

В даній статті висвітлено загальні проблеми пов'язані із енергетичною залежністю України, в тому числі від Росії та Європейського Союзу, а також необхідність розробки нових концепцій енергетичного виробництва та споживання готових енергетичних ресурсів. Проведено дослідження, яке демонструє чітку залежність української промисловості від природного газу, а також динаміку імпорту природного газу з-за кордону. Виявлено залежність між підходом до використання енергетичних ресурсів та загальною економічною ситуацією в країні. Зроблено практичні висновки, втілення яких в реальному середовищі допоможе стабілізувати ситуацію в країні.
Ключові слова: енергоресурси, диверсифікація, ЄС, споживання, безпека, природний газ.

Постановка проблеми. Енергетика є однією з визначальних галузей національної економіки, а безперебійне та ефективне енергозабезпечення відповідно впливає на економічне зростання. Аналіз об'єктивних тенденцій у енергоспоживанні та його структури зумовив необхідність виокремлення основних напрямів енергетичної диверсифікації, як географічної, так і енергетичних ресурсів, технологій, споживачів та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Енергетична безпека залежить від джерел постачання, балансу і структури експорту та імпорту енергетичних ресурсів, структури споживання, політичної і внутрішньої стабільності. Основи енергетичної безпеки як загальноекономічної категорії та основні фактори впливу на неї розглядаються у працях Л. О. Середи [1], О. О. Кириченко [5], В. А. Тарнавського [10], О. В. Поліщук [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день Україна перебуває на порозі глобальних змін у відношенні зі світовим економічним середовищем, яке веде свою діяльність за певними принципами. Одним із таких принципів є досягнення енергетичної безпеки, в тому числі і шляхом диверсифікації енергоресурсів. Україні слід пристосовуватися до правил гри на світовому ринку, якщо ми прагнемо стати повноправним членом цього середовища. Крім того, енергетична безпека є одним із ключових критеріїв при входженні країни до Євросоюзу. Саме тому необхідно комплексно дослідити проблематику диверсифікації енергоресурсів в умовах українських економічних реалій.

Формування цілей статті. Метою є аналіз енергетичної сфери зарубіжних країн, можливості впровадження досліджуваних методів в умовах української економіки, досліджування українських реалій в енергетичній сфері, оцінка можливостей уникнення загроз, а також досягнення перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна є енергодефіцитною країною, оскільки за рахунок власних джерел паливно-енергетичних ресурсів не покриває навіть половину своїх потреб. В енергетичному балансі нашої держави за 2013 р. природний газ займав 34,8%, продукти вугільної промисловості – 34,6%, а атомна енергетика – 19,2%. За вказаними енергетичними джерелами Київ має високий рівень залежності від російських постачальників: атомна енергетика – 95% поставок палива для українських АЕС здійснює російська паливна компанія «ТВЕЛ»; газ – 60% щороку імпортувалось з Росії; вугільна промисловість – в результаті бойових дій на Сході та окупації територій Луганщини і Донеччини втрачено понад 75% вугільного потенціалу, що змусило український уряд закуповувати вугілля в ПАР.

Енергетична залежність України від поставок органічного палива, з урахуванням первинної ядерної енергії, у 2016 р. становила 60%, в країнах ЄС – 50% [1] (рис. 1).

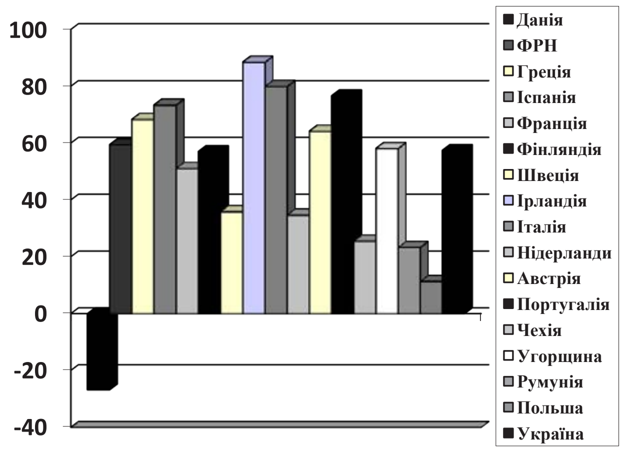

Рис. 1. Енергетична залежність України та країн світу 2016 р., %

Існуючий рівень пропозиції нафти і газу не встигає за ростом попиту, особливо зі сторони країн, що розвиваються. Загальносвітовий обсяг споживання нафти поступово збільшується: в 1997 р. він становить 3433,2 млн. тонн, а в 2006 – 3889,8 млн. тонн. За даними на 2016 р., світовий видобуток нафти складав 82 340 000,00 барелів на добу, а рівень споживання 89,9 млн. барелів [2; 3].

У 2016 р. Україна імпортувала 19,5 млрд куб. м газу, що на 32,4% менше обсягу 2013 р. За рахунок цього, частка імпорту газу з ЄС збільшилась з 8% до 32% (рис. 2) [4].

Україна займає одне з перших місць у світі за обсягами імпорту природного газу та імпортує 75% необхідного обсягу природного газу, 85% нафти. Світовий досвід показує, що при імпорті понад 30% енергоресурсів втрачається незалежність у здійсненні економічної політики держави [5].

© Швець Ю.О., Завальнюк Р.Є., 2017

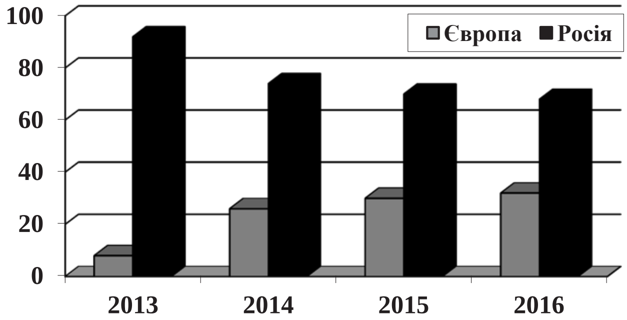

Рис. 2. Джерела імпорту газу України 2013-2016 рр.

Попри скорочення імпорту з РФ переважна частина імпортованих енергоносіїв надходить саме з Росії, що залежно від політичної і економічної кон'юнктури може істотно впливати на ціни та порядок розрахунків [6]. На сьогоднішній день у поставках нафти на нафтопереробні заводи 80-90% – імпорт російської та казахстанської нафти, яка надходить у суміші як сорт URALS за існуючою системою нафтопроводів через територію Росії. Інші сорти нафти на НПЗ України практично не надходять з огляду на високу, порівняно з сортом URALS, ціну. Все це створює загрозу енергетичній і національній безпеці України.

Основні напрями зменшення енергетичної залежності країни у сучасних умовах:

– диверсифікація видів та джерел енергії;

– підвищення прозорості, передбачуваності та стабільності зовнішніх джерел енергопостачання;

– поліпшення інвестиційного клімату в енергетичному секторі;

– підвищення енергоефективності та енергозбереження за рахунок впровадження інноваційної техніки та технології;

– забезпечення якісного та безпечного фізичного стану енергетичної інфраструктури;

– вирішення екологічних проблем використання енергоносіїв та забезпечення сталого розвитку.

У такій ситуації Україна повинна або прийняти умови російського енергетичного диктату, або шукати напрями диверсифікації джерел постачання та самих енергетичних ресурсів [7, 8].

Країни ЄС широко використовують декілька напрямів диверсифікації енергетичних продуктів. Першим стало масштабне використання скрапленого газу, частка використання якого в Європі у 2030 р. очікується на рівні 45% від загального обсягу імпорту природного газу [9].

Другий напрям диверсифікації передбачає зміни у структурі споживаних енергетичних ресурсів, що дозволяє країні підвищити рівень енергетичної безпеки за рахунок скорочення імпорту енергетичних ресурсів [10].

На сьогоднішній день, трендом є альтернативна енергетика. Основна перевага альтернативних джерел зводиться до невичерпності ресурсної бази та екологічної чистоти. Враховуючи всі вищезазначені обставини країни планують розвивати використання альтернативної енергії: до 2020 р. в Австралійському Союзі до 20% (з 9,8% у 2014 р.), у Бразилії – з 8 до 16%, в Іспанії – з 29 до 40%, у Російській Федерації – з 0,1 до 4,5% [11].

Держави-члени ЄС також не залишилися осторонь даного питання і наприкінці 2013 р. парламент Європейського Союзу прийняв рішення, відповідно до якого, усі країни-учасники до 2020 р. підвищили виробництво енергії з відновлювальних джерел до 20% від загального обсягу споживчого ринку, а до 2040 р. – до 40%.

На сьогоднішній день, у Данії одна лише вітрова електроенергетика забезпечує майже 30% усієї електроенергії в електромережі країни, у Фінляндії і Швеції за рахунок біомаси виробляється до 25% тепла.

Швеція також є лідером по вторинній переробці сміття. При цьому майже все неорганічне сміття, яке не придатне для вторинного використання у промисловості, переробляється з вивільненням теплової енергії, що частково забезпечує потреби населення та підприємців. Уряд Швеції навіть веде переговори з приводу присвоєння «сміттєвих плям» у Атлантичному та Тихому океанах з метою подальшої переробки.

Нова Зеландія активно розробляє технології збереження теплової енергії від геотермальних джерел. За даними на 2012-2015 р., країна покриває 12-15% потреб населення у теплопостачанні за рахунок цього напрямку.

У Бельгії уряд запровадив систему акумуляції електричної енергії від автомобільного транспорту, який рухається по автомагістралям проходячи повз спеціальні електронні пристрої, які трансформують кінетичну енергію в потенціальну. На сьогоднішній день, технологія знаходиться у тестовому режимі та забезпечує 7-8% електричної енергії на освітлення автомобільних шляхів європейського значення [12].

Розвиток та широкомасштабне впровадження технологій видобутку сланцевого газу в США в 2009-2013 рр. дозволило скоротити імпорт природного газу на 40%. Це, в свою чергу, вплинуло на зниження ціни та будівництво сучасних парогазових енергоблоків [13].

Також варто виділити необхідність енергозбереження, як спосіб покращення стану енергетичної безпеки країни, адже суспільні витрати на економію електроенергії складають 25% від вартості її генерації. Необхідно підкреслити той факт, що лише енергозбереженням та енергоефективністю неможливо подолати ірраціональність використання енергії і ліквідувати енергетичний баланс, а саме необхідно ефективно та оптимально генерувати енергію.

Аналіз основних загроз енергетичній безпеці та розробка заходів щодо їх нівелювання потребує системного підходу розробки політики енергоефективності.

Ефективна енергетична політика повинна включати такі основні взаємопов'язані компоненти:

– приведення у відповідність до світових стандартів законодавчої та нормативної бази у сфері енергетики;

– забезпечення надійності і постійності енергопостачання;

– формування послідовної та адекватної політики ціноутворення;

– розробка програми енергозбереження та енергоефективності;

– аналіз впливу енергетики на екологію та захист навколишнього середовища.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Високий рівень енергетичної залежності нашої держави спонукає до нагромадження ве-

ликої кількості проблем. Збільшення енергоспоживання йде в супереч інтенсивному розвитку країни. Раціональне та економне споживання є більш цікавим з економічної точки зору, аніж інвестиції у ввезення енергоносіїв.

Загрози та небезпеки енергетиці мають безпосередній вплив не лише на виробничі галузі, але й на інтереси громадян, так як ціна енергоресурсів прямо впливає на вартість товарів народного споживання і екологічне становище регіонів. Саме тому все більше уваги приділяється виробництву альтернативної енергії та її використанні у промисловості та ЖКГ.

Диверсифікація енергії дозволить суттєво зменшити енергетичну залежність України, підвищити рівень економічної, екологічної та національної безпеки, і відповідно, сприятиме економічному зростанню.

Список літератури:

1. Середа Л. О. Проблеми енергетичної безпеки України у контексті трансформації європейського енергетичного ринку [Текст] / Л. О. Середа // Економічний простір. – 2013. – № 24. – С. 205-214.
2. Видобуток та споживання нафти в країнах світу [Электронный ресурс] // Сайт журналу «Екологія життя». – Режим доступу: http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/vydobutok-ta-spozhivannia-nafty-ukrainakh-svitu.
3. ОПЕК підвищує прогнозні обсяги споживання нафти у світі [Електронний ресурс] // Сайт журнала «Українська енергетика». – Режим доступу: http://ua-energy.org/post/21313420
4. Импорт природного газа Украина увеличила [Электронный ресурс] // Сайт журнала «Экономические известия». – Режим доступа: http://news.eizvestia.com/news_economy/full/import-pryrodnogo-gazu-ukraina-zbilshila
5. Кириченко О. Деякі аспекти входження України у світову господарську систему [Текст] / О. Кириченко // Економіка України. – 2014. – № 7. – С. 75-81.
6. Конощук Я. Енергетичні відносини України та Росії в контексті ЄЕП [Електронний ресурс] / Я. Конощук // Сайт журналу «Євроатлантична Україна». – Режим доступу: http://eaua.info/main.php?parts_id=5
7. Shenoy B. Lessons learned from Attempts to reform India's Kerosene Subsidy. Retrieved September 6, 2010, from the International Institute for Sustainable Development (IISD): http://www.iisd.org/pdf/2010/lessons_india_kerosene_subsidy.pdf
8. Тетерук П. О. Ефективність бюджетно-податкової підтримки національної економіки України / П. О. Тетерук // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2015. – № 8(43). – С. 29-35.
9. Ступак О. О. Аналіз необхідності врахування екологічного критерію при реформуванні системи субсидування. – 2016. Вісник КНЕУ. – № 17. – С. 284-291.
10. Тарнавский В. Европа дошла до второго уровня [Електронний ресурс] / В. Тарнавский // Сайт журналу «Енергетика України». – Режим доступу: http://www.uaenergy.com.ua/c225758200614cc9/0/e17acabd5a9e682bc22578a100438fa8
11. Renewables 2014 Global Status Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ren21.net/Portals/97/documents/GSR/REN- 21_GSR2011.pdf
12. Поліщук О. В. Розвиток альтернативної енергетики в Україні: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Поліщук // Сайт журналу «Енергоринок». – Режим доступу до ресурсу: http://www.er.energy.gov.ua/doc. php?f=2582
13. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – С. 155.

Швец Ю.А., Завальнюк Р.Е.
Запорожский национальный университет

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ГЕНЕРАЦИИ И ПОСТАВКИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной статье освещены общие проблемы, связанные с энергетической зависимостью Украины, в том числе от России и Европейского Союза, а также необходимость разработки новых концепций энергетического производства и потребления готовых энергетических ресурсов. Проведено исследование, которое демонстрирует четкую зависимость украинской промышленности от природного газа, а также динамику импорта природного газа из-за рубежа. Выявлена зависимость между подходом к использованию энергетических ресурсов и общей экономической ситуацией в стране. Сделано практические выводы, воплощение которых в реальной среде поможет стабилизировать ситуацию в стране.
Ключевые слова: энергоресурсы, диверсификация, ЕС, потребления, безопасность, природный газ.

Shvets Y.O., Zavalniuk R.Y.
Zaporizhzhya National University

DIVERSIFICATION OF GENERATION AND SUPPLY OF ENERGY RESOURCES IN UKRAINE

Summary
This article covers common issues associated with energy dependence of Ukraine, including from Russia and the European Union and the need for new concepts of energy production and consumption of energy ready. A study that shows a clear dependence of the Ukrainian gas industry, as well as the dynamics of natural gas imports from abroad. A relation between approach to the use of energy resources and the general economic situation in the country. Make practical conclusions, which implement in real environment, will help stabilize the country.
Keywords: energy diversification, EU, consumption, safety, natural gas.

УДК 338,332

ВИДИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Щербань О.Д.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлено умови проведення фінансового планування на підприємстві. Систематизовано види економічного планування. Проаналізовано тактичне та стратегічне планування з наведенням порівняльної характеристики. Розглянуто систему методів планування як процес розробки майбутніх сценаріїв розвитку підприємства. Оптимізація планових рішень полягає в розробці варіантів планових розрахунків відповідно до критеріїв відбору.
Ключові слова: фінансові плани, економічне планування, види, система, майбутні сценарії розвитку, оптимізація планових рішень, критерії відбору.

Постановка проблеми. У практиці більшості українських підприємств процеси фінансового планування і бюджетування є неефективними з декількох причин, у число яких входять концептуальні помилки, неузгодженість із процесом стратегічного планування, технологічні обмеження інструменту, обраного для реалізації фінансового планування. Зростаючий ступінь невизначеності інформації та нестабільності зовнішнього середовища приводять до того, що реалізація фінансових планів відбувається в умовах, відмінних від передбачуваних.

В сучасних умовах, коли конкурентоспроможність підприємств усіх форм власності, їх сильна позиція на ринку товарів та послуг значним чином залежить від вибору сфери діяльності й уміння забезпечити фінансову стабільність, інтерес економістів до фінансового планування та форм і методів контролю виконання фінансового плану постійно зростає. Роль фінансового планування в діяльності підприємств набула докорінних змін, пов'язаних із суттєвими змінами в системі планування в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового планування на підприємствах досліджуються в роботах таких дослідників як Р. К. Теличко [1]; О. П. Кириленко [2]; О. М. Стельмащук [3]; Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна [4]; В. М. Нелеп [5]; Г. М. Тарасюк, Л. І. Шваб [6]; В. М. Шелудько [7]; О. О. Непочатенко [8]. У той же час механізми розвитку теоретичних засад планування фінансових ресурсів як основи діяльності підприємства залишаються не достатньо розробленими, оскільки види та методи економічних планів складаються окремими суб'єктами господарювання та безпосередньо залежать від варіантів та періодів планових розрахунків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вихідними умовами проведення фінансового планування є визначені стратегічні цілі та завдання підприємства на плановий період; результати проведення моніторингу господарсько-фінансової діяльності підприємства, його можливостей та проблем; вивчення зовнішнього оточення підприємства (держава, конкуренти, ринки факторів виробництва) та прогнозування його можливих змін. Результатом узагальнення цієї інформації є складання плану господарської діяльності підприємства на майбутній період.

Викладення основного матеріалу. У ході фінансового планування спочатку розробляються фінансова політика та прогноз із окремих напрямків управління фінансами підприємства, необхідні для забезпечення виконання плану господарської діяльності. Це дає можливість визначити, з одного боку, потребу підприємства в основному та оборотному капіталі, розмір можливих джерел формування капіталу (внутрішніх) та зовнішніх (позикових) – з іншого [1].

© Щербань О.Д., 2017

Фінансові плани складаються окремими підприємствами, організаціями, установами, їх об'єднаннями (баланси доходів і видатків, кошториси, бізнес-плани, платіжні календарі); на рівні міністерств, відомств, державних комітетів, державних цільових фондів; в розрізі окремих територій (місцеві бюджети), а також на рівні країни в цілому (Державний бюджет України, зведений бюджет, зведений баланс фінансових ресурсів).

Основні види економічного планування зазначені на рис. 1.

Директивне (адміністративно-командне) планування з більшою чи меншою деталізацією розбивки плану по господарських одиницях, як правило, діяло у більшості країн з централізованою плановою економікою. Централізовано розроблені планові показники (обсягу та складу продукції, матеріальних витрат і трудових ресурсів, капітальних вкладень і т.д.) розбиваються вищою за рівнем ланкою системи управління народним господарством і доводяться нею нижчій за рівнем для виконання в обов'язковому порядку. Виробничі показники задаються в переважній більшості випадків також у натуральному вираженні, а їх виконання забезпечується виділенням відповідних фондів через систему матеріального постачання на основі планових балансів. В умовах централізованої планової економіки виконання виробничих планів стимулювалося також преміями та іншими видами доходів працівників [3, с. 128].

Недирективне планування – це система планового господарства, яка використовується в перехідному періоді від директивної до ринкової економіки. При такому плануванні народногосподарський план є орієнтиром для окремих господарських одиниць, діяльність яких регулюється з центру за допомогою побічних економічних методів, наприклад заходів фінансової та кредитно-грошової політики. Таким чином, сплановані в центрі показники в натуральному вимірі не розбиваються, як правило, на окремі господарські одиниці, а розроблювані матеріальні баланси є просто частиною засобів прогнозування, які застосовують для складання внутрішньо погодженого плану [3, с. 128].

В умовах регульованих ринкових відносин планування має індикативний (рекомендаційний) характер. Його найважливіші завдання – формування уявлення про майбутню економічну структуру та провідні напрями розвитку шляхом організації приватного та державного секторів економіки, визначення сфер появи гострих проблем, які потребують активного державного втручання, та їх масштабів.

Індикативне планування характерне для змішаної економіки, де переважає приватна власність на засоби виробництва. Це елементи економічної політики держави, мета якої – здійснити вплив на діяльність господарських структур. Виконання індикативних планів для підприємств приватного сектора необов'язкове, а для підприємств, що знаходяться в державній власності, план може ставити певні обмеження.

Стратегічне планування може бути розділене на загальне укрупнене (рамкове) і програмне. Завдання першого – визначення цілей: планування росту на довгострокову перспективу, пристосування до структурних зрушень, отримання необхідного прибутку. Завдання другого – визначення конкретної структури виробництва, вибір ринків збуту тощо [3, с. 130].

Стратегічне планування обов'язкове тільки для великих підприємств. Його часові горизонти співпадають з періодами довгострокового планування. Стратегічне планування широко використовується при обґрунтуванні інвестиційної політики.

Стратегічному фінансовому плануванню притаманні такі характерні риси:

1) спрямованість у середньострокову та далекострокову перспективу (на період більше одного року);

2) орієнтація на розв'язання ключових, визначальних для фінансової системи підприємства цілей, від досягнення яких залежить його виживання;

3) органічне ув'язування накреслених цілей з обсягом і структурою ресурсів, потрібних для їх досягнення;

4) врахування впливу на планований об'єкт численних зовнішніх факторів, розробка заходів для успішного розв'язання завдань планованої фінансової системи;

5) адаптивний характер, тобто здатність передбачати зміни зовнішнього і внутрішнього середовища фінансового планування об'єкта і пристосувати до них процес його функціонування.

Процес формування фінансової стратегії підприємства включає такі основні етапи [4, с. 163]:

1) визначення періоду реалізації стратегії;

2) аналіз факторів зовнішнього фінансового середовища підприємства;

3) формування стратегічних цілей фінансової діяльності підприємства;

4) розробка фінансової політики;

5) розробка системи заходів для забезпечення реалізації фінансової стратегії;

6) оцінка розробленої фінансової стратегії.

При розробці фінансової стратегії важливим фактором є визначення періоду її реалізації, три-

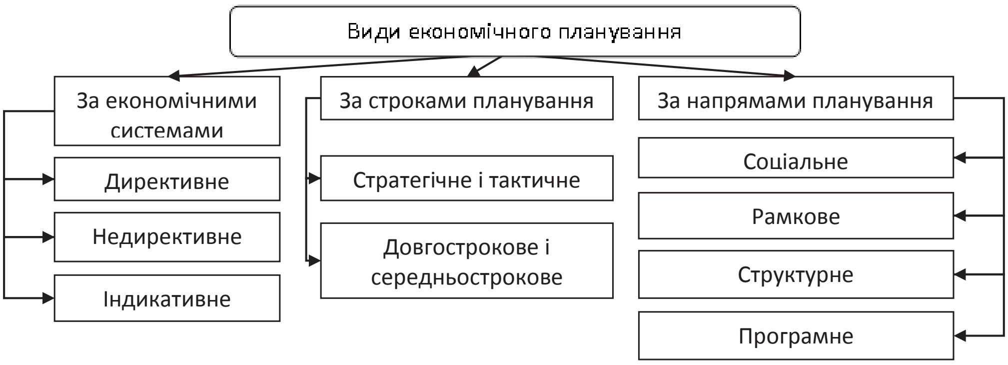

Рис. 1. Види економічного планування [2, с. 97]

валість якого залежить від тривалості формування загальної стратегії розвитку підприємства.

Тактика є частиною стратегії, що підпорядкована їй і обслуговує її. Вона характеризує засоби та прийоми, способи досягнення поставленої мети, лінія поведінки кого-небудь. Іншими словами, тактика – це лінія поведінки, розрахована на порівняно короткий період, визначені завдання і конкретні форми досягнення поставлених економічних цілей.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика стратегічного і тактичного планування

№ з/п	Тактичне планування	Стратегічне планування
1	Пов'язане з короткими періодами	Пов'язане з довгостроковими періодами
2	Характеризується певною вузькістю	Характеризується широтою розмаху
3	Тактичне планування займається вибором засобів для виконання намічених цілей, які задаються на вищому рівні управління	Стратегічний план підрозділу може бути тактичним для підприємства

Система поточного планування фінансової діяльності підприємства ґрунтується на розробленій фінансовій стратегії та фінансовій політиці за окремими аспектами фінансової діяльності. Цей вид фінансового планування характеризується розробкою конкретних видів фінансових планів. Вони дають можливість підприємству визначити на поточний період всі джерела фінансування його розвитку, сформувати структуру його доходів і витрат, забезпечити постійну платоспроможність, а також визначити структуру активів і капіталу фірми на кінець планованого періоду.

Різниця між тактичним і стратегічним плануванням представлена в табл. 1.

Без детально розробленого оперативного плану у підприємства мало шансів на успішну реалізацію як його стратегічної мети, так і окремих фінансових завдань, сформульованих у стратегічному чи бізнес-плані.

Головним інструментом короткотермінового фінансового плану виступає бюджетування (кошторисне планування). Бюджет – це фінансова інтерпретація плану окремих функціональних сфер діяльності підприємства, що відображає обсяги та види ресурсів, які забезпечують досягнення цих результатів [5, с. 236].

Фінансовий план розробляють на основі: загальної фінансової стратегії підприємства; основних напрямів його фінансової політики.

При плануванні діяльності підприємства використовують різні методи, вибираючи які слід ураховувати певні вимоги до них. Методи планування мають відповідати зовнішнім умовам господарювання, особливостям різних станів процесу становлення та розвитку ринкових відносин; ураховувати специфіку діяльності об'єктів планування та різноманітність засобів і шляхів досягнення основної підприємницької мети – збільшення прибутку (валового доходу).

Методологія планування – це сукупність теоретичних висновків, загальних закономірностей,

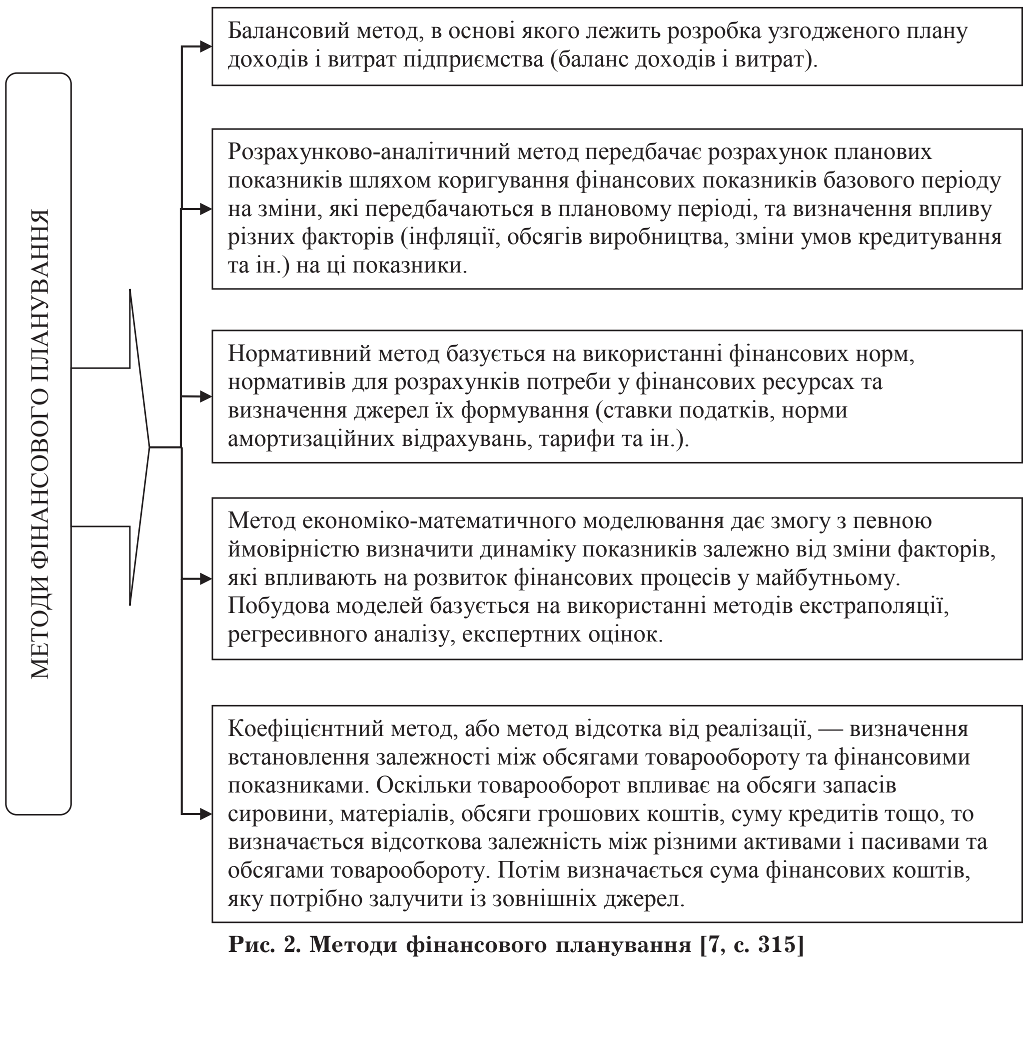

Рис. 2. Методи фінансового планування [7, с. 315]

наукових принципів розробки планів, їх обґрунтування та описання відповідно до сучасних вимог ринку, що перевірені передовою практикою [6, с. 11].

Під методом планування розуміють конкретний спосіб, технічний прийом, за допомогою якого вирішується яка-небудь проблема планування, розраховуються числові значення показників пропозицій, стратегічних програм і планів.

Методика планування – це сукупність методів, прийомів розробки, обґрунтування та аналізу прогнозів, стратегічних програм і планів усіх рівнів і часових горизонтів, системи розрахунків планових показників, їх взаємного узгодження. Наприклад, методика складання обороту продукції, розрахунку потреби в затратах, фінансового плану і т. ін. [5, с. 47].

Планування як процес розробки майбутніх сценаріїв розвитку підприємства базується на використанні системи методів.

Вибір того чи іншого методу планування визначається багатьма факторами, наприклад, тривалістю планового періоду, вихідною інформаційною базою, цілями і завданнями плану, кваліфікацією фінансових менеджерів, наявністю програмних продуктів і технічних засобів управління.

Основні методи, що використовуються при фінансовому планування, подані на рис. 2.

У фінансовому плануванні використовується балансовий метод. Його зміст полягає в тім, що не тільки балансуються підсумкові показники доходів і витрат, а для кожної статті витрат зазначаються конкретні джерела покриття. При цьому використовуються різні способи: нормативний, розрахунково-аналітичний, оптимізації планових рішень, економіко-математичного моделювання.

Суть нормативного способу фінансового планування полягає в тім, що на основі встановлених фінансових норм та техніко-економічних нормативів розраховується потреба суб'єкта підприємницької діяльності у фінансових ресурсах та визначаються джерела цих ресурсів. Згаданими нормативами є ставки податків, ставки, зборів та внесків, норми амортизаційних відрахувань, норми оборотних коштів. Норми та нормативи бувають галузевими, регіональними та індивідуальними.

За використання розрахунково-аналітичного методу планові показники розраховуються на підставі аналізу фактичних фінансових показників, які беруться за базу, та їх зміни в плановому періоді.

Фінансове планування (крім уже згадуваних способів розрахунків) потребує широкого використання економіко-математичного моделювання. Цей спосіб уможливлює знаходження кількісного вираження взаємозв'язків між фінансовими показниками та факторами, які їх визначають. Економіко-математична модель – це точний математичний опис факторів, які характеризують структуру та закономірності зміни даного економічного явища і здійснюються з допомогою математичних прийомів. Моделювання може здійснюватися за функціональним та кореляційним зв'язком. Економіко-математичне моделювання дає змогу перейти в плануванні від середніх величин до оптимальних варіантів. Підвищення рівня наукової обґрунтованості планування потребує розробки кількох варіантів планів виходячи з різних умов та шляхів розвитку підприємства з наступним вибором оптимального варіанта фінансового плану [8, с. 361].

Усі розглянуті методи планування лежать в основі так званого формального планування. Але окрім формального планування практично кожен менеджер використовує так зване «інтуїтивне передбачення», тобто планування, що ґрунтується на досвіді керівника, а також на сукупності таких індивідуальних якостей, як інстинкт, винахідливість, творчі здібності, особливе чуття та ін., що асоціюються з обдарованим підприємцем.

Інтуїтивне планування може успішно поєднуватись із формальним, а в окремих випадках навіть буває ефективнішим. Пояснюється це тим, що формальне планування – це узагальнення типових ринкових явищ, які повторюються. Тим часом багато ринкових ситуацій є поєднанням неповторних, унікальних обставин, і тут формальне планування не завжди допомагає. Більш ефективним виявляється інтуїтивне. Характерним прикладом ірраціональної поведінки у фінансовій сфері є дії в разі біржових панік або, навпаки, спекулятивних бумів, що охоплюють різні біржі світу і пов'язані з масовими зрушеннями в психологічному стані учасників біржової діяльності.

Оптимізація планових рішень полягає в розробці варіантів планових розрахунків для того, щоб вибрати з них найоптимальніший. Відтак можуть використовуватися різні критерії вибору:

1) максимум прибутку (доходу) на грошову одиницю вкладеного капіталу;

2) економія фінансових ресурсів, тобто мінімум фінансових витрат;

3) економія поточних витрат;

4) мінімум вкладення капіталу за максимально ефективного результату;

5) максимум абсолютної суми одержаного прибутку.

Отже, слід визначити що існують багато видів фінансових планів та методів їх складання. Підприємство само повинно визначити, якими саме методами їм будувати планування на підприємстві в цілому, та фінансове окремо.

Фінансове планування – визначальний інструмент управління фінансовими ресурсами підприємства. Розвиток ринкових відносин в Україні зумовив значну трансформацію фінансового планування на підприємствах національної економіки. Так, в умовах планової економіки фінансове планування повністю відображало директивні планові показники виробничого та соціального розвитку підприємства. Однак, в умовах ринку ці норми нівелювалися, оскільки підприємства не одержують директивних вказівок, а державне замовлення, якщо й збереглося, то розглядається підприємством однією з можливих сфер господарської діяльності.

Фінансове планування – суб'єктивна діяльність людей, а тому воно лише тоді дає позитивні результати, коли базується на пізнанні об'єктивних законів розвитку суспільства, тенденцій руху фінансових ресурсів, вивченні наявного економічного становища, результатів заходів, що вживалися раніше, цілей, які поставлені на сьогодні.

Розробка поточних планів, так само як і перспективних, здійснюється у два етапи: спочатку виконують підготовчу роботу, потім розрахову-

ють відповідні планові показники. Мета підготовчої роботи – виявити невикористані резерви підвищення ефективності господарювання, намітити шляхи їх освоєння і підготувати вихідну інформацію для складання плану.

Головним у цій роботі є аналіз виробничо-фінансової діяльності господарства. Аналізують попередні підсумки роботи підприємства та його підрозділів за звітний рік.

Висновки та пропозиції. Отже, застосування фінансового планування на підприємстві є необхідною умовою для успішного функціонування підприємства, та адекватної орієнтації в ринкових умовах. Підприємства які ставлять перед собою задачі покращити своє фінансове становище або збільшення вплив на ринку, майже не в змозі досягти їх без застосування фінансового планування. Основною метою розробки системи моніторингу фінансової діяльності є своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів діяльності від прогнозованих, виявлення причин зниження її ефективності, розробка пропозицій щодо коригування окремих напрямів фінансової діяльності. З цією метою, як правило, розраховуються базові групи фінансових показників: ліквідності, платоспроможності, діяльності й прибутковості.

Список літератури:

1. Теличко Р.К. Фінансове планування на малих та середніх підприємствах / Р.К. Теличко // Фінанси України. – 2007. – № 8. – С. 14-16.
2. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навч. посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 212 с.
3. Стельмащук А.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – 312 с.
4. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий менеджмент. 2-ге вид.: Підручник. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.
5. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві. – К.: КНЕУ, 2004. – 495 с.
6. Планування діяльності підприємства. Тарасюк Г.М., Шваб Л.І. Навчальний посібник. Київ: «Каравела», 2003, 432 с.
7. Фінансовий менеджмент: Підручник. – 2-ге вид., стер. Затверджено МОН / Шелудько В.М. – К., 2013. – 375 с.
8. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств.: навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 504 с.

Щербань Е.Д.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ВИДЫ И МЕТОДЫ ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье освещены условия проведения финансового планирования на предприятии. Систематизированы виды экономического планирования. Проанализировано тактическое и стратегическое планирование с их сравнительной характеристикой. Рассмотрена система методов планирования как процесс разработки будущих сценариев развития предприятия. Оптимизация плановых решений заключается в разработке вариантов плановых расчетов в соответствии с критериями отбора.
Ключевые слова: финансовые планы, экономическое планирование, виды, система, будущие сценарии развития, оптимизация плановых решений, критерии отбора.

Shcherban E.D.
Kharkiv Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

TYPES AND METHODS OF FINANCIAL PLANNING THE ENTERPRISE

Summary
The article showed the conditions of the financial planning business. Systematized kinds of economic planning. Analysis of tactical and strategic planning guidance relative performance. The system of planning methods as a process of developing future scenarios of the enterprise. Optimization of planning decisions consist to develop options for scheduled payments under the selection criteria.
Keywords: financial planning, economic planning, types of system, future development scenarios, optimization of planning decisions, the criteria for selection.

УДК 658.1

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: МЕТА І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ

Якименко-Терещенко Н.В., Кожуріна Л.С.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено теоретичні питання реалізації механізму адаптивного управління підприємством. Визначено характерні особливості адаптації підприємства до конкуруючого середовища. Встановлено елементи механізму адаптивного управління підприємством. Сформульовано науково обґрунтовані принципи ефективного адаптивного управління. Визначено ознаки-маркери ефективності реалізації механізмів адаптивного управління.

Ключові слова: адаптивне управління, механізм, принцип, управлінське рішення, система.

Постановка проблеми. Кризова ситуація, що стала характерною для багатьох вітчизняних підприємств в останні роки та супроводжувалася нездатністю адекватно та усвідомлено реагувати на постійно мінливі умови зовнішнього середовища, призвела до усвідомлення необхідності зміни методів управління, цільової орієнтації підприємств. В умовах істотного збільшення рівня мінливості і впливу невизначеності виникла необхідність впровадження ринкових інструментів гнучкого, адаптивного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль адаптивного управління підприємствами і масштаби його практичного застосування в сучасній економіці обумовили значний інтерес з боку науковців. Наукова література вміщує достатньо велику кількість публікацій з проблем формування механізмів, застосування інструментів адаптивного управління. Так науковий інтерес мають праці Н. В. Білошкурської, К. О. Бояринової, А. Д. Іванова, В. І. Отенко, А. Н. Тищенко, К. С. Чуйко та інших [1-7]. Всі науковці розділяють точку зору стосовно того, що адаптивний механізм є складовою частиною системи управління підприємством та забезпечує цілеспрямований вплив на фактори, від стану яких залежить результативність діяльності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість робіт щодо проблематики адаптивного управління підприємством ця проблема достатнім чином не вивчена. Так уваги заслуговують принципи ефективного адаптивного управління підприємством.

Формулювання цілей статті. Вивчення теоретичних засад та визначення принципів адаптивного управління підприємством, що забезпечують ефективність його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптивність виступає принципово важливою якістю будь-якої системи. В значній мірі це обумовлено тим, що в сучасному світі жодна система не може бути повністю закритою і не відчувати впливу навколишнього середовища.

Поняття адаптивність широко використовується не тільки в економічній системі, але й в інших областях і має різні визначення.

К.О. Бояринова та Т.В. Войтун під адаптивністю підприємства розуміють «рівень його здатності і готовності реагувати на загрозливі зовнішні впливи та нівелювати їх» [3].

А. Бойко [2] розглядає адаптивність як здатність змінювати параметри та функції при зовнішніх впливах для забезпечення самого існування системи, при цьому пристосовуючись до шокових впливів із можливою трансформацією негативних результатів у позитивні. Слід зауважити, що автор вважає адаптивність однією з основних характеристик стійкості.

К.С. Чуйко розуміє під адаптивністю інтегральну властивість, що полягає в пристосуванні до внутрішньофірмових і макроекономічних змін та в багатоаспектності, що виражається в економічних стосунках [7].

В.І. Отенко, О.М. Колодіна визначають економічну адаптивність підприємства як його здатність реагувати на мінливість умов функціонування та розвитку і забезпечувати пристосованість у процесах з метою досягнення такого фінансово-економічного стану, що дозволяє зберегти економічну безпеку підприємства. Науковці наполягають на пріоритетності адаптивності перед іншими властивостями, оскільки вона відображає сутність базових процесів господарювання, охоплюючи майже всі життєво важливі для розвитку підприємства процеси, і, крім того, є засобом сприйняття і відображення інформації. Тому, як наслідок, якщо процеси адаптації підприємства здійснюються ефективно, наголошують науковці, то підприємство розвивається, якщо ні – є тенденція до погіршення показників фінансово-економічного стану. Іншими словами економічна адаптивність підприємства є здатністю передбачити і зреагувати на мінливість середовища шляхом здійснення змін, зберігаючи при цьому ефективність господарювання [5]. Адаптивність окреслює ступінь пристосування до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства і є інтегральною характеристика економічної системи, яка поєднує такі ознаки як гнучкість, мобільність, маневреність та інші, що забезпечує «легкість» перегрупування між елементами системи без будь-яких корінних змін в її структурі, відображає готовність системи управління підприємства функціонувати в умовах нестабільного зовнішнього середовища та визначається спроможністю управлінського персоналу використовувати нестандартні рішення на основі глибокого розуміння та передбачення тенденцій змін у зовнішньому середовищі.

Елементами адаптивності за функціональним критерієм є: 1) адаптивність виробничої систе-

© Якименко-Терещенко Н.В., Кожуріна Л.С., 2017

ми (здатність реагувати на зміни параметрів вихідної сировини і матеріалів; видів продукції і обсягів виробництва, окремих технологій або обладнання в рамках технологічного процесу; 2) адаптивність системи управління (гнучкість структури управління, стратегічного планування; швидкість прийняття рішень і їх виконання; 3) адаптивність фінансів підприємства; 4) адаптивність матеріального забезпечення і збутової політики; 5) інноваційна гнучкість; 6) адаптивність системи інформаційного забезпечення.

Мета адаптивного управління – діагностувати все, що відбувається в середині системи, досліджувати процеси, які виникають ззовні системи і на підставі цього планувати майбутнє. Головне завдання адаптивного управління підтримка внутрішньої стабільності системи, виживання і ефективне функціонування підприємства, досягнення стратегічної стійкості, в умовах постійної мінливого зовнішнього середовища, що забезпечується, у першу чергу, за рахунок розробки та реалізації концепцій оригінальних інноваційних продуктів, нестандартних оперативних управлінських рішень, оригінальних управлінських нововведень. Важливою задачею адаптивного управління є забезпечення реакції на дію зовнішніх чинників, скорочення часу стратегічної реакції, постійне вдосконалення форм і методом господарювання.

Пропонуємо чинники адаптації підприємств розподілити на:

– чинники, що залежать від рівня розвитку технологій;

– чинники, пов'язані з виробництвом;

– чинники, пов'язані у реалізацією продукції;

– чинники, пов'язані з організаційними можливостями;

– чинники, пов'язані з ресурсами;

– чинники, що характеризують якість прогнозування продукції на ринку;

– чинники, що залежать від державного регулювання.

На нашу думку, серед всієї сукупності чинників, велике значення набувають чинники, пов'язані з організаційними можливостями, у тому числі такий з них як креативний менеджмент.

Адаптивне управління має реалізувати цілі функціонування і розвитку підприємства на основі формування методології організації процесу адаптивного управління, розробки теоретичних і практичних механізмів реалізації управління по стабілізації становища підприємства в конкурентному середовищі, оцінки адаптивності моделі управління на основі ранжирування підприємств з використанням параметризації адаптивної моделі.

Головний метод розвитку систем адаптивного управління – аналіз і узагальнення практичного досвіду підприємств, які не дивлячись на конкуренцію в умовах кризи перетворюють роботу з розвитку систем управління в високоінтелектуальну працю.

Характерними особливостями адаптації підприємства до конкуруючого середовища є:

– форми відображення підприємством і його структурами механізмів впливу конкурентного середовища, яке намагається встановити рівновагу у відносинах і зв'язках ринку;

– адаптивний підхід до управління, яке зіставляється з розробкою і реалізацією найбільш ефективних стратегій відображення підприємством впливу середовища;

– багатоцільовий характер адаптації як результат компромісу між інтересами зацікавлених в діяльності підприємства груп впливу; можливість підприємства до свідомого управління змінами, виділення найбільш значущих з них, виявлення перспектив розвитку та вибір оптимальної стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Одним з найбільш значущих аспектів адаптації підприємства до зовнішнього середовища є конкуренція. Вона формує механізм, що спонукає суб'єктів господарювання до постійного вдосконалення виробництва і пошуку різних резервів; передбачає безперервне зіставлення індивідуальних витрат виробництва з ринковими, стимулюючи ділову активність всіх економічних агентів; орієнтує продавців і споживачів на врахування потреб ринку; є інструментом економічного виживання в ринковому середовищі. Конкуренція стимулює підприємство до боротьби за виживання в ринковій економіці.

До ключових моментів процесу адаптивного управління підприємства слід віднести:

1) збереження підприємства – продовження життєвого циклу за рахунок збільшення процесу адаптивності підприємства до умов зовнішнього середовища;

2) збільшення терміну адаптивності підприємства за рахунок пошуку і реалізації можливостей, які перебувають у зовнішньому середовищі (зовнішня ефективність);

3) скорочення часових параметрів адаптивності підприємства за рахунок подолання розриву між необхідним і реальним потенціалом функціонування підприємства (внутрішня ефективність).

Механізм адаптивного управління підприємством в кризових умовах передбачає розробку:

1) системи принципів адаптивного управління;

2) методів збору, узагальнення та систематизації необхідної інформації, які включають: дослідження актуальних потреб суміжних підприємств, аналіз галузевих і міжгалузевих програм, участь в тендерах на державні замовлення та. ін.;

3) підходів і методів адаптації, серед яких: методи модернізації продукції (конструкторські та технологічні); оптимізації витрат підприємства для отримання конкурентних переваг на ринку, розширення господарських зв'язків зі споживачами продукції, вдосконалення організаційної структури підприємства, виявлення своїх можливостей з імпортозаміщення продукції та ін.;

4) плану антикризового управління підприємством, де визначаються цілі і завдання стабілізації, стратегічні альтернативи подальшого розвитку;

5) систему узгодження цілей і завдань стабілізації підприємства з цілями і завданнями розвитку галузі та суміжних підприємств;

6) системи показників для оцінки рівня адаптації підприємства до кризових умов з позиції зміни економічного потенціалу підприємства та ефективності його використання, з позиції результуючих економічних і фінансових показників господарської діяльності та з позиції активності

і ефективності проведення заходів антикризового характеру;

7) стратегії адаптивного управління підприємством, яка може бути спрямована на планомірне підвищення рівня адаптації за рахунок певних факторів виробництва; стабілізацію рівня адаптації в зв'язку з певними ресурсними обмеженнями та виробничими труднощами; вимушене зниження рівня адаптації в зв'язку з об'єктивними і суб'єктивними причинами;

8) системи моніторингу рівня адаптації підприємства, яка повинна сприяти вибору стратегічно важливих партнерів по бізнесу, партнерів по виробничій діяльності тощо.

Дослідження наукових надбань в галузі адаптивного управління дозволяє виділити його принципи. Серед них корисність, цілісність і повнота, відповідність, компенсація, розвиток, спадкоємність, ефективність, збалансованість, стійкість, диференціація, варіативність, прозорість, інформаційне забезпечення, ієрархічність тощо. На нашу думку, в основі ефективного адаптивного управління підприємством має бути використання науково обґрунтованих принципів, серед яких:

– принцип раціонального узгодження та застосування стандартних і нестандартних управлінських рішень та управлінських новацій методів та моделей;

– принцип врахування стратегічних цілей, завдань та основних напрямів розвитку підприємства;

– принцип зацікавленості керівників та працівників у застосуванні механізмів адаптивного управління;

– принцип системного підходу до управлінських рішень для їх збалансування між собою та зі стратегічними планами розвитку підприємства;

– принцип науково-практичного забезпечення прийняття рішень при реалізації механізмів адаптивного управління, у т.ч. на основі взаємодії та співробітництва з науковими, освітніми закладами.

Елементами системи методів адаптивного управління підприємством є:

– метод синектики,
– метод колективної генерації ідей;
– метод складання сценаріїв;
– бенчмаркинг;
– SWOT-аналіз;
– PEST-аналіз;
– PERT-аналіз тощо.

Результати впровадження та реалізації механізмів адаптивного управління підприємством поділяються на функціональні, соціальні, економічні, інформаційно-інноваційні та ін. Ознаками-маркерами ефективності реалізації механізмів адаптивного управління є ступінь досягнення головних цілей реалізації управлінських рішень, приріст між первісним та отриманим результатом від їх реалізації, вплив управлінських рішень на умови праці, рівень та якість життя працівників підприємства; рівень застосування на підприємстві новітніх управлінських інформаційних технологій тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Адаптивне управління – гнучка система управління підприємством, спрямована на реалізацію механізму адаптації за допомогою формування механізму адаптації для пристосування до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Система адаптивного управління підприємством в конкурентному середовищі є сукупністю принципів, інструментів і технологій прийняття і виконання збалансованих управлінських рішень, які реалізуються за допомогою механізму адаптації.

Список літератури:

1. Білошкурська Н. В. Моделі адаптивної поведінки та їх роль у формуванні економічної безпеки підприємства / Н. В. Білошкурська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12(114). – С. 101-104.
2. Бойко А. Концептуалізація стійкості національної економіки / А. Бойко // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 1. – С. 5-19.
3. Бояринова К. О. Наукові підходи та детермінанти забезпечення інноваційної адаптивності промислового підприємства / К. О. Бояринова, Т. В. Войтун // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 14. – № 2. – С. 111-116.
4. Іванов А. Д. Формування адаптаційного механізму підприємства до конкурентного середовища: учеб. посібник / А. Д. Іванов. – М.: Инфра-М, 2006. – 116 с.
5. Отенко В. І. Місце економічної адаптивності підприємства у множині його властивостей / В. І. Отенко, О. М. Колодіна // Економічні науки: Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – Т. 2. – С. 43-47.
6. Тищенко А. Н. Формирование конкурентной позиции предприятия в условиях кризиса: монографія / А. Н. Тищенко. – Х.: ИНЖЕК, 2007. – 376 с.
7. Чуйко К. С. Формирование адаптивности фирмы в условиях ускорения рыночных изменений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / К. С. Чуйко. – Москва, 2007. – 25 с.

Якименко-Терещенко Н.В., Кожурина Л.С.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

АДАПТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: ЦЕЛЬ И МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы реализации механизма адаптивного управления предприятием. Определены характерные особенности адаптации предприятия к конкурирующей среде. Установлено элементы механизма адаптивного управления предприятием. Сформулированы научно обоснованные принципы эффективного адаптивного управления. Определены признаки-маркеры эффективности реализации механизмов адаптивного управления.
Ключевые слова: адаптивное управление, механизм, принцип, управленческое решение, система.

Yakimenko-Tereshchenko N.V., Kozhurina L.S.
Kharkov Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

ADAPTIVE MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS: PURPOSE AND MECHANISM OF IMPLEMENTATION

Summary
Theoretical problems of implementing the mechanism of adaptive enterprise management have been investigated. The characteristic features of adaptation of the enterprise to a competing environment have been determined. The elements of the mechanism of adaptive management of the enterprise have been established. Scientifically based principles of effective adaptive management have been formulated. The signs-markers of the effectiveness of the implementation of adaptive control mechanisms have been determined.
Keywords: adaptive management, mechanism, principle, management decision, system.

НАШІ АВТОРИ

1. **Агафонова Ірина Петрівна** – аспірант, викладач кафедри промислового та цивільного будівництва Бендерської політехнічної філії Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченко (м. Бендери, Молдова)
2. **Андрейко Яна В'ячеславівна** – старший викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки Харківської медичної академії післядипломної освіти
3. **Баглай Оксана Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Львівського інституту економіки і туризму
4. **Барабаш Наталія Петрівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка
5. **Безкоровайний Сергій Борисович** – старший викладач кафедри спортивних дисциплін та туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
6. **Белова Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення АПБ Тернопільського національного економічного університету
7. **Бережнюк Марина Миколаївна** – аспірант кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
8. **Березіна Ольга Олексіївна** – старший викладач кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету
9. **Білик Орислава Олегівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
10. **Білявець Сергій Якович** – кандидат педагогічних наук, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
11. **Богданюк Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
12. **Богомолова Наталія Михайлівна** – старший викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
13. **Богоніс Ольга Миколаївна** – викладач Львівського професійного коледжу готельно-туристичного та ресторанного сервісу, аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України
14. **Бондар Наталя Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
15. **Бражник Тетяна Анатоліївна** – студентка Полтавсько національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
16. **Брухаль Ярина Богданівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
17. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
18. **Буланов Валерій Анатолійович** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Класичного приватного університету
19. **Валуєва Ія Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету
20. **Вареник Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління Шосткинського інституту Сумського державного університету
21. **Васенко Валентина Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
22. **Васюткіна Наталія Володимирівна** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та практичного підприємництва ПВНЗ «Європейський університет»
23. **Великдан Юлія Віталіївна** – викладач кафедри теорії та методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
24. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
25. **Вітюк Олександр Олександрович** – магістр факультетуту захисту рослин, біотехнологій та екології Національного університету біоресурсів і природокористування України
26. **Волобуєв Георгій Сергійович** – аспірант кафедри маркетингу та практичного підприємництва ПВНЗ «Європейський університет»
27. **Волочай Юлія Вікторівна** – студентка економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
28. **Вороніна Надія Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

29. **Гінкевич Оксана Валентинівна** – старший викладач кафедри методики викладання мови і літератури філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
30. **Гогуленко Олена Петрівна** – старший викладач Одеського національного морського університету
31. **Головко Діана Сергіївна** – магістр Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
32. **Голуб Антон Едуардович** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
33. **Горідько Олександра Василівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
34. **Греков Володимир Олегович** – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
35. **Григорович Наталія Іванівна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
36. **Грінченко Олексій Вікторович** – аспірант Полтавської державної аграрної академії
37. **Гудзь Марія Володимирівна** – магістр Національного університету харчових технологій
38. **Данильченко Олена Валентинівна** – старший викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
39. **Дарабан Наталія Романівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
40. **Дзинглюк Оксана Сергіївна** – старший викладач Одеського національного морського університету
41. **Дзюбик Ірина Віталіївна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
42. **Дідоренко Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення АПБ Тернопільського національного економічного університету
43. **Дмитрієва Ніна Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва і архітектури
44. **Добрянська Вікторія Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
45. **Дойчева Валерія Валеріївна** – студентка філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
46. **Дубицька Олена Валеріївна** – студентка Хмельницького національного університету
47. **Дубова Світлана Володимирівна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Київського національного університету культури і мистецтв
48. **Жаворонок Артур Віталійович** – асистент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
49. **Жарковська Інна Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
50. **Завальнюк Роман Євгенович** – студент Запорізького національного університету
51. **Заволока Лариса Олександрівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
52. **Захаренко Наталя Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Приазовського державного технічного університету
53. **Кантур Ангеліна Ігорівна** – студентка Шосткинського інституту Сумського державного університету
54. **Катеренчук Олександр Іванович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
55. **Квиникадзе Гиорги Сергеевич** – доктор географических наук, департамент общественной географии Государственного университета имени Иване Джавахишвили, Тбилиси, Грузия
56. **Кириченко Тетяна Василівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
57. **Кінаш Ольга Олегівна** – аспірант Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України
58. **Князєва Олена Альбертівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
59. **Ковальчук Василь Іванович** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри Національного університету біоресурсів і природокористування України
60. **Ковальчук Мирон Степанович** – доктор геологічних наук, завідувач відділом літології Інституту геологічних наук Національної академії наук України
61. **Кожуріна Лілія Сергіївна** – магістр кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

62. **Козин Лариса Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету
63. **Колеснікова Ніна Іллівна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
64. **Кольцов Віталій Михайлович** – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
65. **Компанієць Анастасія Сергіївна** – студентка Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
66. **Коновал Вікторія Вікторівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту
67. **Копитков Денис Михайлович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри транспортних технологій Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
68. **Корецька Ірина Львівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
69. **Косарева Тетяна Вікторівна** – доцент, кандидат економічних наук кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету харчових технологій
70. **Косило Михайло Юрійович** – директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді
71. **Косов Антон Олегович** – студент Національного авіаційного університету
72. **Котляревська Ксенія Юріївна** – аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
73. **Кравченко Тетяна Петрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
74. **Кривенко Максим Олегович** – аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»
75. **Крошко Юлія Володимирівна** – кандидат геологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту геологічних наук Національної академії наук України
76. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
77. **Куліш Інна Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
78. **Літвінова Галина Олександрівна** – аспірант Варшавського Університету
79. **Левкун Катерина Юріївна** – студентка Національного університету харчових технологій
80. **Литвиненко Наталія Миколаївна** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри дизайну одягу Київського національного університету культури і мистецтв
81. **Лігус Ольга Марківна** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри академічного хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
82. **Лобань Катерина Богданівна** – магістр Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
83. **Лотфі Гаруді Галина Степанівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
84. **Любенко Оксана Вікторівна** – викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили
85. **Марков Денис Федорович** – викладач Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
86. **Марусик Юрій Васильович** – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»
87. **Марченко Дар'я Григорівна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
88. **Мельник Олександр Степанович** – кандидат технічних наук, доцент, Національний авіаційний університет
89. **Мерцалов Михайло Юрійович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
90. **Мірошниченко Володимир Тарасович** – старший викладач кафедри міжнародної економіки та маркетингу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
91. **Мірошніченко Анатолій Анатолійович** – заступник начальника факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін з навчально-методичної роботи Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
92. **Міськевич Людмила Вікторівна** – аспірант кафедри методики навчання та управління навчальним закладом Національного університету біоресурсів і природокористування України
93. **Моржук Віта Василівна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

94. **Наконечна Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України
95. **Науменко Євгеній Юрійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
96. **Невесенко Тетяна Сергіївна** – старший викладач кафедри конституційного права та історії та теорії держави та права Міжрегіональної Академії управління персоналом Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
97. **Новик Ірина Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
98. **Новікова Жанна Михайлівна** – асистент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
99. **Носкова Маргарита Вячеславівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
100. **Обелець Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
101. **Ольхова Наталія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики природничо-математичних дисциплін початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
102. **Онянова Тетяна Валентинівна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
103. **Осеньчук Надія Ігорівна** – студентка Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
104. **Павлишина Наталія Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи Академії рекреаційних технологій і права
105. **Паламарчук Валентин Миколайович** – викладач кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
106. **Песоцький Максим Миколайович** – студент магістратури факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
107. **Петрик Наталя Романівна** – аспірант кафедри історії України та етнокомунікацій Національного університету «Львівська політехніка»
108. **Піскун Марина Ігорівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
109. **Подчерняєва Наталія Дмитрівна** – аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
110. **Польовик Володимир Вікторович** – аспірант Національного університету харчових технологій
111. **Попова Лілія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
112. **Поріцька Ольга Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, професор з/н кафедри бандури і фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
113. **Потапова Наталія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
114. **Приймак Сергій Георгійович** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри біологічних основ фізичного виховання, здоров'я та спорту Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
115. **Прилипко Андрій Леонідович** – аспірант кафедри металоріжучого обладнання і транспортних систем Української інженерно-педагогічної академії
116. **Пушкар Богдан Тарасович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
117. **Пушкар Зоряна Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
118. **Рибалка Ірина Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Маріупольського державного університету
119. **Романюк Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету
120. **Рубан Ліна Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
121. **Рудницька-Юрійчук Ірина Романівна** – викладач, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
122. **Русул Любов Василівна** – кандидат економічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
123. **Сагайдак Юлія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка

124. **Самчук Володимир Володимирович** – кандидат технічних наук, завідувач лабораторією слюсарних робіт та складання Української інженерно-педагогічної академії
125. **Семчишин Світлана Іванівна** – аспірант кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка
126. **Сердюк Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцента кафедри обліку і аудиту Донбаської державної машинобудівної академії
127. **Синєгуб Ярослава Володимирівна** – аспірант кафедри української мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
128. **Смірнов Сергій Валентинович** – Заслужений тренер України, аспірант педагогічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
129. **Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України
130. **Соболева Ірина Валеріївна** – викладач кафедри обліку і оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
131. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
132. **Сокол Сергій Володимирович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
133. **Сологуб Олег Олександрович** – бакалавр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
134. **Средницька Ірина Юріївна** – асистент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
135. **Срібняк Наталія Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри будівельних конструкцій Сумського національного аграрного університету
136. **Степанов Сергій Петрович** – здобувач Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
137. **Столярчук Олеся Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Київського університету імені Бориса Грінченка
138. **Суховієнко Наталія Анатоліївна** – аспірант Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
139. **Тарнавська Оксана Богданівна** – асистент Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького
140. **Тимошенко Наталія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
141. **Ткач Белла Аркадіївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
142. **Трофимова Лариса Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
143. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
144. **Тхор Неоніла Максимівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
145. **Федорченко Тетяна Олександрівна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
146. **Філімонова Ліна Андріївна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
147. **Фугело Микола Антонович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці Державного університету фіскальної служби України
148. **Фугело Павліна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Подільського державного аграрно-технічного університету
149. **Харун Олена Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету
150. **Харченко Тетяна Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка
151. **Химич Нінель Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
152. **Хмельницька Олена Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
153. **Циганок Оксана Петрівна** – магістр факультетуту захисту рослин, біотехнологій та екології Національного університету біоресурсів і природокористування України
154. **Цуркан Ірина Олегівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
155. **Чванкин Сергій Анатолійович** – кандидат юридичних наук, доцент, голова Київського районного суду міста Одеси

156. **Чекалін Володимир Валерійович** – студент Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
157. **Шаповал Карина Андріївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
158. **Шарий Григорій Іванович** – доктор наук з державного управління, завідувач кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
159. **Швець Юлія Олександрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач, старший викладач кафедри фінансів, банківської справи і страхування Запорізького національного університету
160. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
161. **Шуляченко Анна Олександрівна** – студентка філологічного факультету Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
162. **Щербакова Юлія Геннадіївна** – студентка Маріупольського державного університету
163. **Щербань Олена Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
164. **Якименко-Терещенко Наталія Василівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
165. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
166. **Ярмоліцька Наталія Вікторівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 6 (46) червень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 21.07.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,25. Тираж 100 прим.
Зам. 0717-55.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.